

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
CİNAYƏT MƏCƏLLƏSİNİN
KOMMENTARİYASI

jus commentarium

I HİSSƏ

CM-in 1–189-1-ci maddələrinin şərhı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CİNAYƏT MƏCƏLLƏSİNİN KOMMENTARİYASI

I HISSƏ

CM-in 1–189-1-ci
maddələrinin şərhı

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə edilmiş bütün əlavə və dəyişikliklər, məhkəmə təcrübəsi və ayrı-ayrı mütəxəssislərin tənqidi mülahizələri nəzərə alınmaqla yenidən işlənmiş təkrar nəşr

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
«Cinayət hüququ və kriminologiya» kafedrasının müdiri,
hüquq elmləri doktoru, professor
Firudin Yusif oğlu Səməndərovun redaktəsi ilə

«Hüquq Yayın Evi»
BAKİ - 2018

Elmi redaktor: Firudin Yusif oğlu Səməndərov,
Azərbaycan Respublikasının əməkdar
hüquqşünası,
hüquq elmləri doktoru, professor

**Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin
kommentarியası / hüquq elmləri doktoru, professor Firudin Yusif oğlu
Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı, 2018-ci il, 704 səh.**

Kitab Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu ildə təsdiq edilmiş və 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş Cinayət Məcəlləsinin doktrinal şərhinin yenidən işlənmiş təkrar nəşridir. Təkrar nəşrdə Cinayət Məcəlləsinə 2018-ci ildə edilmiş əlavə və dəyişikliklər, keçən dövr ərzində toplanmış məhkəmə təcrübəsi, habelə oxucuların bir sıra tənqidi mülahizələri nəzərə alınmışdır. Kitab Respublikanın cinayət hüququ sahəsində tanınmış, görkəmli alimlərdən və bu sahədə təcrübəsi olan praktiki işçilərdən ibarət müəlliflər kollektivi tərəfindən yazılmışdır.

Müəlliflər kollektivi Cinayət Məcəlləsinin maddələrinin şərhini verərək cinayət hüquq nəzəriyyəsinin elmi müddəalarına əsaslanmış, Respublikanın qüvvədə olan qanunvericilik materialından, istintaq və məhkəmə təcrübəsindən istifadə etmişdir.

Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin bütövlükdə və Xüsusi hissəsinin 100-189-1-ci maddələrinin şərhini nəzərdə tutan kitabın 1-ci hissəsi hakimlər, prokurorlar, müstəntiqlər, vəkillər və başqa hüquq mühafizə orqanlarının işçiləri üçün tövsiyə edilir. Kitab cinayət hüququ sahəsində araşdırmalar aparan doktorantlar, cinayət hüququnun tədrisi sahəsində çalışan mütəxəssislər, habelə hüquqşünaslıq ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün də dəyərli vəsait olunu oynaya bilər.

© «Hüquq Yayın Evi», 2018

MÜƏLLİFLƏR KOLLEKTİVİ

1. **Səməndərov Firudin Yusif oğlu**, hüquq elmləri doktoru, professor — «Ön söz»; I, II, VI, VII, XI—XV, XVIII (B. C. Kərimov, Ə. H. Hüseynov və S.X. Aslanovla birlikdə); XXXIV (F. S. Manafovla birlikdə) fəsillər;
2. **Aslanov Seyfulla Xəlqi oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru — X (M.D. Səlimovla birlikdə), XVIII (F.Y.Səməndərov, B. C. Kərimov və Ə. H. Hüseynovla birlikdə), XXIV fəsillər (190-cı, 192-ci və 193-cü maddələr);
3. **Bayramova Məleykə Nəsi b qızı**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru — IV, VIII fəsillər;
4. **Əhmədov Mahir Bayram oğlu**, hüquq elmləri doktoru, professor — XVII, XXVII fəsillər;
5. **Əliyev Əlişah İbiş oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent — XXVIII fəsil;
6. **Əliyev Mahir Oqtay oğlu** — XXV (B. M. Əsgərovlə birlikdə), XXIX və XXX fəsillər;
7. **Əliyev Səbuhi Osman oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru — XV-I, XIX fəsillər (B. C. Kərimovla birlikdə);
8. **Əsgərov Bəxşeyiş Məmməd oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru — XXV fəsil (M. O. Əliyevlə birlikdə);
9. **Həsənov Eldar Hüm bət oğlu**, hüquq elmləri doktoru — XXVI fəsil;
10. **Hüseynov Ərşad Hüsü oğlu** — XV-II, XXIV və XXXIII fəsillər;
11. **Kərimov Bəhrüz Cəbrayıl oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru — XV-I, XIX (S.O. Əliyevlə birlikdə), XVI (S. Ə. Vəliyevlə birlikdə) və XX fəsillər;
12. **Quliyev Aqşin İsabala oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent — XXXV fəsil;
13. **Quliyev Rafiq İsmayıl oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent — XXII (F. S. Manafovla birlikdə) və XXIII (N. V. Mustafayevlə birlikdə) fəsillər;
14. **Manafov Faiq Səmədağa oğlu**, Azərbaycan Respublikası Vək illər Kollegiyasının üzvü — XXI, XXII (R. İ. Quliyevlə birlikdə) və XXXI fəsillər;
15. **Mustafayev Natiq Vəli oğlu** — XXIII (R. İ. Quliyevlə birlikdə) və XXXII fəsillər;
16. **Səlimov Malik Dadaş oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru — IX və X (S. X. Aslanovla birlikdə) fəsillər;
17. **Şəmsizadə Rauf Əhəd oğlu**, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent — III fəsil;
18. **Vəliyev Samir Əhməd oğlu**, hüquq elmləri doktoru — V və XVI (B. C. Kərimovla birlikdə) fəsillər.

Məhkəmə təcrübəsinə dair materialları işləyən və CM-ə edilmiş əlavə və dəyişiklikləri şərh edənlər:

hüquq üzrə fəlsəfə doktorları: **Bəhrüz Cəbrayıl oğlu Kərimov**
Səbuhi Osman oğlu Əliyev

Naxçıvan MR — Naxçıvan Muxtar Respublikası;
CM — Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi;
MM — Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi;
CPM — Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi;
MPM — Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi;
CİM — Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi;
İXM — Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi;
VM — Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi;
GM — Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi;
SM — Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi;
ƏM — Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi;
ŞTM — Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi;
DİN — Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi.

Ön söz.....	15
-------------	----

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi

Ümumi hissə

I Bölmə

Cinayət qanunu

I Fəsil. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununun vəzifələri və prinsipləri

Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu	19
Maddə 2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin vəzifələri	20
Maddə 3. Cinayət məsuliyyətinin əsasları	22
Maddə 4. Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsipləri	23
Maddə 5. Qanunçuluq prinsipi	23
Maddə 6. Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi	24
Maddə 7. Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi	25
Maddə 8. Ədalət prinsipi	25
Maddə 9. Humanizm prinsipi	27

II Fəsil

Cinayət qanununun qüvvəsi

Maddə 10. Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi	28
Maddə 11. Cinayət qanununun Azərbaycan Respublikası ərazisində törədilən cinayətlərə görə qüvvəsi	38
Maddə 12. Cinayət qanununun Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarə təradilən cinayətlərə görə qüvvəsi	40
Maddə 13. Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya)	44

II Bölmə

Cinayət haqqında

III Fəsil

Cinayət anlayışı və cinayətlərin təsnifatı

Maddə 14. Cinayət anlayışı	47
Maddə 15. Cinayətlərin təsnifatı	49
Maddə 16. Cinayətlərin təkrar törədilməsi	51
Maddə 17. Cinayətlərin məcmusu	53
Maddə 18. Cinayətlərin residivi və onun növləri	55

IV Fəsil

Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli olan şəxslər

Maddə 19. Cinayət məsuliyyətinin ümumi şərtləri	57
--	----

Maddə 20. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi.....	58
Maddə 21. Anlaqsızlıq	60
Maddə 22. Anlaqlılığın istisna etməyən psixi pozuntusu olan şəxsin cinayət məsuliyyəti	63
Maddə 23. Sərxoş halda törədilmiş cinayətə görə məsuliyyət.....	64

V Fəsil

Təqsir

Maddə 24. Təqsirin formaları.....	65
Maddə 25. Cinayətin qəsdən törədilməsi.....	66
Maddə 26. Cinayətin ehtiyatsızlıqdan törədilməsi	69

VI Fəsil

Başa çatmayan cinayət

Maddə 27. Başa çatmış və başa çatmayan cinayət	71
Maddə 28. Cinayətə hazırlıq	73
Maddə 29. Cinayət etməyə cəhd.....	75
Maddə 30. Cinayət törətməkdən könüllü imtina etmə	79

VII Fəsil

Cinayətdə iştirakçılıq

Maddə 31. İştirakçılıq.....	83
Maddə 32. İştirakçılığın növləri.....	85
Maddə 33. Cinayətin iştirakçılarının məsuliyyəti	88
Maddə 34. Cinayətin bir qrup şəxs, qabaqcadan əlir olan bir qrup şəxs, mütəəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədilməsi.....	92

Maddə 35. Ümumi niyyətdən kənara çıxan cinayətin törədilməsi (icraçının ekstsessi).....	98
---	----

VIII Fəsil

Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hallar

Maddə 36. Zəruri müdafiə	98
Maddə 37. Cinayət törətmiş şəxs tutularkən ona zərər vurulması	105
Maddə 38. Son zərurət.....	107
Maddə 39. Əsaslı risk	109
Maddə 40. Əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi	111

III Bölmə

Cəza haqqında

IX Fəsil

Cəzanın anlayışı, məqsədi və növləri

Maddə 41. Cəzanın anlayışı və məqsədi.....	113
--	-----

Maddə 42. Cəzanın növləri.....	117
Maddə 43. Əsas və əlavə cəzalar	118
Maddə 44. Cərimə.....	120
Maddə 45. Nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə	122
Maddə 46. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə	124
Maddə 47. İctimai işlər.....	129
Maddə 48. Xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə	131
Maddə 49. İslah işləri.....	133
Maddə 50. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma.....	137

Maddə 51. Əmlak müsadirəsi (<i>Çıxarılmışdır</i>)	
Maddə 52. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma	139

Maddə 52-1. Azadlığın məhdudlaşdırılması.....	142
---	-----

Maddə 53. Azadlığın məhdudlaşdırılması (<i>Çıxarılmışdır</i>)	
---	--

Maddə 54. İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama.....	145
---	-----

Maddə 55. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə	147
--	-----

Maddə 56. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün müəyyən edilməsi	150
--	-----

Maddə 57. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə	159
--	-----

X Fəsil

Cəzanın təyin edilməsi

Maddə 58. Cəzanın təyin edilməsinin ümumi əsasları.....	161
---	-----

Maddə 59. Cəzanı yüngülləşdirən hallar	163
--	-----

Maddə 60. Cəzanı yüngülləşdirən hallar olduqda cəzanın təyin edilməsi	173
---	-----

Maddə 61. Cəzanı ağırlaşdıran hallar	177
--	-----

Maddə 62. Cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsi	188
---	-----

Maddə 63. Başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin edilməsi	193
---	-----

Maddə 64. İştirakçılıqla törədilmiş cinayətə görə cəza təyin edilməsi	197
---	-----

Maddə 65. Residivə görə cəzanın təyin edilməsi	198
--	-----

Maddə 66. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəzanın təyin edilməsi	204
--	-----

Maddə 67. Hökmlərin məcmusu üzrə cəzanın təyin edilməsi.....	212
--	-----

Maddə 68. Cəzaların toplanması zamanı müddətlərin müəyyən edilməsi qaydası.....	216
---	-----

Maddə 69. Cəza müddətlərinin hesablanması və cəzanın hesab alınması	218
---	-----

Maddə 70. Şərti məhkum etmə.....	221
Maddə 71. Şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və ya sınaq müddətinin uzadılması	223
IV Bölmə	
Cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə	
XI Fəsil	
Cinayət məsuliyyətindən azad etmə	
Maddə 72. Səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə	228
Maddə 73. Zərərcəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə	232
Maddə 73-1. Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə.....	235
Maddə 73-2. İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə.....	238
Maddə 74. Şəraitin dəyişməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə	238
Maddə 74-1. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad etmə.....	240
Maddə 75. Müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə	242
XII Fəsil	
Cəzadan azad etmə	
Maddə 76. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə	244
Maddə 77. Cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə	254
Maddə 78. Xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə	256
Maddə 79. Hamilə qadınlar və azyaşlı uşaqları olan şəxslər tərəfindən cəzanın çəkilməsinin taxirə salınması	258
Maddə 80. İltiham hökmünün icrası müddəti ilə əlaqədar cəza çəkməkdən azad etmə	261
XIII Fəsil	
Amnistiya, Əfvətmə, Məhkumluq	
Maddə 81. Amnistiya.....	263
Maddə 82. Əfvətmə	264
Maddə 83. Məhkumluq	265
V Bölmə	
Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti	
XIV Fəsil	
Yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəzasının xüsusiyyətləri	
Maddə 84. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti	272

Maddə 85. Yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən cəzanın növləri	273
Maddə 86. Yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilməsi	279
Maddə 87. Təbiiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin məzmunu	281
Maddə 88. Təbiiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etmə	282
Maddə 89. Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzadan azad edilməsi	285
Maddə 90. Yetkinlik yaşına çatmayanların şərti olaraq vaxtından əvvəl cəzadan azad edilməsi	289
Maddə 90-1. Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzasının çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi	290
Maddə 91. Müddətin keçməsi.....	291
Maddə 92. Məhkumluğun ödənilməsi müddətləri.....	292

VI Bölmə

Cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər

XV Fəsil. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər

Maddə 93. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinin əsasları.....	294
Maddə 93-1. Alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi	297
Maddə 94. Psixi pozuntusu olan şəxslərə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinin məqsədi	300
Maddə 95. Psixi pozuntusu olan şəxslərə təyin edilən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin növləri	301
Maddə 96. Məcburi ambulatoriya müşahidəsi altında olma və psixiatr tərəfindən müalicə edilmə.....	302
Maddə 97. Psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə olunma	305
Maddə 98. Psixi pozuntusu olan şəxslərə təyin edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin uzadılması, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi.....	306
Maddə 99. Psixi pozuntusu olan şəxslərə təyin edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi müddətinin hesaba alınması.....	309

XV-I Fəsil. Xüsusi müsadirə

Maddə 99-1. Xüsusi müsadirə	310
Maddə 99-2. Əmlakın dəyərində görə müsadirə	327
Maddə 99-3. Cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın müsadirə edilmiş əmlak vasitəsilə ödənilməsi	329

XV-II Fəsil

Hüquqi şəxslər barəsində tətbiq olunan cinayət-hüquqi tədbirlər

Maddə 99-4. Hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq olunmasının əsasları və şərtləri	330
--	-----

Maddə 99-5. Hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbirlərin növləri	340
Maddə 99-6. Cərimə	345
Maddə 99-7. Hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə	348
Maddə 99-8. Hüquqi şəxsi ləğv etmə	352
Maddə 99-9. Hüquqi şəxsin cinayət-hüquqi tədbirlərinin tətbiqindən azad edilməsi	356

Xüsusi hissə

VII Bölmə. Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər

XVI Fəsil. Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər

Maddə 100. Təcavüzkar müharibəni planlaşdırma, hazırlama, başlama və ya aparma	358
Maddə 101. Təcavüzkar müharibəni başlamağa açıq çağırışlar	360
Maddə 102. Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə və ya təşkilatlara hücum etmə	362
Maddə 103. Soyqırım	365
Maddə 104. Soyqırımın törədilməsinə təhrik etmə	367
Maddə 105. Əhalini məhv etmə	368
Maddə 106. Kəlləlik	370
Maddə 107. Əhalini deportasiya etmə və ya məcburi köçürmə	373
Maddə 108. Cinsi zorakılıq	374
Maddə 108-1. Məcburi hamiləlik	375
Maddə 109. Təqib	377
Maddə 110. İnsanları zorakılıqla yoxa çıxarma	378
Maddə 111. İrqi ayr-seçkilik (aparteid)	379
Maddə 112. Beynəlxalq hüquq normalarına zidd azadlıqdan məhrum etmə	382
Maddə 113. İsgəncə	384

XVII Fəsil Müharibə cinayətləri

Maddə 114. Muzdluluq	385
Maddə 115. Müharibə qanunlarını və adətlərini pozma	388
Maddə 116. Silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma	392
Maddə 117. Silahlı münaqişə zamanı hərəkətsizlik etmə və ya cinayətkar omr vermə	398
Maddə 118. Hərbi soyğunçuluq	401
Maddə 119. Müdafiə olunan nişanlardan sui-istifadə	402

VIII Bölmə Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər

XVIII Fəsil

Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər

Maddə 120. Qəsdən adam öldürmə	406
Maddə 121. Ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi	428
Maddə 122. Qəflədən baş verən güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə	430
Maddə 123. Zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürmə	433
Maddə 124. Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə	437
Maddə 125. Özünü öldürmə həddinə çatdırma	438
Maddə 126. Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma	440
Maddə 127. Qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma	449
Maddə 128. Qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma	451
Maddə 129. Qəflədən baş verən güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma	453
Maddə 130. Zəruri müdafiə həddini aşmaqla sağlamlığa ağır və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma	454
Maddə 131. Ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurma	456
Maddə 132. Döymə (Çıxarılmışdır)	
Maddə 133. Əzab vermə	458
Maddə 134. Öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə	460
Maddə 135. Evtanaziya	461
Maddə 136. Qanunsuz süni mayalanma və embrionu implantasiya etmə, tibbi sterilizasiya	464
Maddə 137. İnsan orqanlarının və ya toxumalarının alqı-satqısı və onların transplantasiya məqsədi ilə götürülməsinə məcbur etmə	467
Maddə 138. Qanunsuz olaraq biotibbi tədqiqatlar aparma və ya qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etmə	470
Maddə 139. Zöhrəvi xəstəlikləri yayma	474
Maddə 140. İnsan immün çatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma	475
Maddə 141. Qanunsuz abort etmə	478
Maddə 142. Xəstəyə kömək göstərməmə	481
Maddə 143. Təhlükədə qoyma	484
Maddə 143-1. Dopinq vasitələrindən və (və ya) üsullarından istifadəyə məcbur etmə	486

XIX Fəsil

Şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər

Maddə 144. Adam oğurluğu	488
Maddə 144-1. İnsan alveri	494
Maddə 144-2. Məcburi əmək	505
Maddə 144-3. İnsan alveri məqsədi ilə sənədlərlə qanunsuz hərəkətlər	509
Maddə 145. Qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə	513
Maddə 146. Qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmə	515
Maddə 147. Böhən	518
Maddə 148. Təhqir	522
Maddə 148-1. İnternet informasiya ehtiyatında saxta istifadəçilər, profil və ya hesablardan istifadə edərək böhən atma və ya təhqir etmə	523

XX Fəsil

Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər

Maddə 149. Zorlama	524
Maddə 150. Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri	531
Maddə 151. Seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə	533
Maddə 152. On altı yaşına çatmayan şəxsle cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə	534
Maddə 153. Əxlaqsız hərəkətlər	536

XXI Fəsil

İnsan və vətəndaşın konstitusiyası hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər

Maddə 154. Bərabərlik hüququnu pozma	537
Maddə 155. Yazışma, telefon danışığı, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirlirni pozma	540
Maddə 156. Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma	541
Maddə 157. Mənzil toxunulmazlığını pozma	545
Maddə 158. Hüquqi şəxslərin binalarının (otaqlarının) toxunulmazlığını pozma	547
Maddə 159. Seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olma	549
Maddə 159-1. Seçkilərdə (referendumda) iştirak qaydalarını pozma	552
Maddə 160. Seçki (referendum) komissiyalarının işinə müdaxilə etmə və ya təsir göstərmə	555
Maddə 161. Seçki və ya ümumxalq səsverməsi (referendum) sənədlərini saxtalaşdırma, bilə-bilə səsli düzgün hesablamama, yaxud səsvermənin gizliliyini pozma	556
Maddə 162. Əmək mühafizəsi qaydalarını pozma	558

Maddə 162-1. Əmək müqaviləsi (kontrakt) hüquqi qüvvəyə minmədən işçilərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi

563	
Maddə 163. Jurnalistlərin qanuni peşə fəaliyyətinə mane olma	568
Maddə 164. Hamilə qadın və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadın əmək hüquqlarını pozma	570
Maddə 165. Müəlliflik hüquqlarını və ya əlaqəli hüquqları pozma	572
Maddə 165-1. İnteqral sxem topologiyasından istifadəyə müstəsna hüquq pozma	575
Maddə 165-2. Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması	578
Maddə 165-3. Məlumat toplularından qeyri-qanuni istifadə	581
Maddə 166. İxtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma	584
Maddə 167. Dini ayinləri icra etməyə mane olma	587
Maddə 167-1. Dinə etiqad etməyə məcbur etmə və ya bu əməllərin dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsini maliyyələşdirmə	589
Maddə 167-2. Qanunsuz olaraq dini təyinatlı ədəbiyyatı, audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal etmə, idxal etmə, satma və ya yayma	594
Maddə 167-3. Dini ekstremist materialları hazırlama, saxlama, yayma və ya bu əməlləri maliyyələşdirmə	599
Maddə 168. Dini ayinlərin icrasını adı altında vətəndaşların hüquqlarına qəsd etmə	602
Maddə 168-1. Dini təbliğat, dini ayin və mərasimlərin aparılması tələblərini pozma	604
Maddə 169. Toplantıları keçirmə qaydasını pozma	607
Maddə 169-1. Siyasi partiyada üzvlüyə məcbur etmə	611
XXII Fəsil. Yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər	
Maddə 170. Yetkinlik yaşına çatmayanları cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmə	614
Maddə 171. Yetkinlik yaşına çatmayanları fahişəliyə və ya əxlaqsız əməllərə cəlb etmə	617
Maddə 171-1. Uşaq pornoqrafiyasının dövriyyəsi	619
Maddə 172. Özgənin uşağını dəyişdirmə	624
Maddə 173. Yetkinlik yaşına çatmayanları alqı-satqısı (çıxarılmışdır)	625
Maddə 174. Qanunsuz olaraq övladlığa götürmə	625
Maddə 175. Övladlığa götürmə sirlirni yayma	626
Maddə 176. Uşaqlara və ya valideynlərə kömək göstərməkdən qərəzli bəy-ün qaçırma (çıxarılmışdır)	628
Maddə 176-1. Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə	628

IX Bölmə
İqtisadi sahədə cinayətlər

XXIII Fəsil
Mülkiyyət aleyhinə olan cinayətlər

Maddə 177. Oğurluq.....	632
Maddə 178. Dələduzluq.....	654
Maddə 179. Mənimsemə və ya israf etmə.....	662
Maddə 180. Soyğunçuluq.....	665
Maddə 181. Quldurluq.....	669
Maddə 182. Hədə-qoxu ilə tələb etmə.....	675
Maddə 183. Xüsusi dəyəri olan əşyaların talama.....	680
Maddə 184. Aldatma və ya itibardan sui-istifadə etmə yolu ilə əmlak ziyanı vurma (ləğv edilmişdir)	
Maddə 185. Talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirmə.....	683
Maddə 186. Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə.....	687
Maddə 187. Əmlakı ehtiyatsızlıqdan məhv etmə və ya zədələmə.....	689
Maddə 188. Torpaq üzərində mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüququnu pozma...	691
Maddə 189. Telefon xətlərinə qanunsuz daxil olmaqla danışıqlar aparma (ləğv edilmişdir)	
Maddə 189-1. Təbii qazın, elektrik və ya istilik enerjisinin talanması.....	695

ÖN SÖZ

Cinayət qanunu sosial tənzimləmə vasitələri ilə birlikdə şəxsiyyətlə cəmiyyət arasında baş verən təhlükəli münaqişələri cinayət-hüquqi vasitələrlə həll edir, insanlar arasında normal münasibətləri qoruyur.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi Stalin dövrünün repressiyaya xidmət edən məcəllələrini əvəz etmiş, şübhəsiz, öncə qüvvədə olan məcəllələrlə (1922-ci və 1927-ci il) müqayisədə xeyli müdərəqqi ənənəyə malik olması ilə, demokratikliyi ilə seçilmişdir. Lakin respublikanın 1960-cı il CM də sosializm cəmiyyətinin prinsiplərinə söykənmiş, totalitarizmle, inzibati-amirlik sistemi ilə bağlı olmuşdur. Cinayət məcəllələri Sovet hakimiyyəti illərində bir çox onilliklər ərzində öz varlığını təhlükəsizliyini təmin etmək üçün «super dəyərlər»in cinayət-hüquqi mühafizəsini zaman-zaman ön plana çəkmişdir.

Cinayət hüququna, onun məcburiyyət qüvvəsinə cəmiyyətdə baş verən hər cür neqativ prosesləri aradan qaldırmağa, ictimai həyatı öz axanına salmağa qadir olan möhtəşəm qüvvə kimi baxış mövcud olmuşdur.

Bələ vəziyyətdə dövlətin menafeyinin mühafizəsi cinayət qanunvericiliyi üçün birinci dərəcəli vəzifə kimi müəyyən edilirdi, insanların hüquq və qanuni menafeyinin qorunması isə həmişə arxa planda qalırdı.

Son on il ərzində ictimai həyatda baş verən köklü dəyişikliklər, cəmiyyətin ictimai-iqtisadi və siyasi modelinin dəyişməsi sosial dəyərlərə də münasibəti dəyişirdi. Bu yeniləşmə prosesi cinayət qanunvericiliyindən də yan keçmədi. Cinayət hüququ mühafizəkar mövqedən uzaqlaşdırıldı, yeni sosial dəyərlərin qorunmasına kökləndirilərək islahatların aparılmasına istiqamətləndirildi.

Respublikada məhkəmə islahatının aparılması istiqamətində böyük addım atıldı. Bu da öz ifadəsini ilk növbədə yeni Cinayət Məcəlləsinin qəbulunda tapdı. 2000-ci ilin sentyabrın 1-də Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsi qüvvəyə mindi. Məcəllədə insanın həyatının, səhətinin, hüquq və azadlığının mühafizəsi gücləndirilmiş, cinayət qanunvericiliyi bütövlükdə demokratikləşdirilmişdir. Cinayət Məcəlləsinin ən ümdə əməli qanunçuluğa, hüquq qaydalarına, beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə söykənən, insanın azadlığını və təhlükəsizliyini təmin edən yeni cəmiyyət quruculuğuna kömək etməkdən ibarətdir.

Qəbul edilən yeni Cinayət Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında aparılan cinayət-hüquqi islahatların yekunudur. Məcəllə bir sıra ümumbəşəri prinsiplərə və nəzəri müddəalara söykənir. Bunlara aiddir:

— insanın dünyada yüksək sosial dəyər kimi qiymətləndirilməsi. Buradan da insan şəxsiyyətini və onun hüquq və azadlıqlarını qorumaq cinayət hüququnun üstün əhəmiyyət verilən vəzifəsi sayılmışdır. Təsədüfi deyildir ki, yeni cinayət qanununun mühafizəedici mexanizmi ilə insan, onun həyatı, səhhati, hüquq və azadlıqları daha ehatəli müdafiə altına alınmış bu əməllərlə mübarizəyə yönələn cinayət hüquq normalının vahid, bitkin sistemi yaradılmışdır. Dəyərlərin ierarxiyasında insan, onun hüquq və azadlıqlarının qorunması ön plana çəkilmiş, CM-in sisteminde öz təsdiqini tapmışdır;

— yeni Cinayət Məcəlləsində qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalətlik və humanizm kimi prinsiplər təsbit edilmişdir. Bu o deməkdir ki, respublikamızda cinayət hüquq yaradıcılığı və qanunun praktikada tətbiqi fəaliyyəti bundan sonra ancaq göstərilən prinsiplərə söykənəcəkdir. Bütün əvvəlki dövrlərdə qəbul edilən cinayət məəcəllələrində cinayət hüququnun prinsiplərinə dair göstərişlər olmamışdır. Öncə qüvvədə olan məəcəllərin normalarının müəyyən prinsiplərə söykənməsinə dair verilən şərhlər və söylənilən mülahizələr işə bəyanat xarakteri daşımış, siyasi ideologiya ilə bağlı olmuşdur;

— yeni Cinayət Məcəlləsində məsuliyyətin daha əhatəli diferensiasiyası verilmişdir. Cinayətlərin ağırlığına görə dəqiq formal kriteriyalar əsasında kateqoriyalara bölgüsü cinayət tərkiblərinin və cinayət-hüquqi sanksiyaların cinayətlərin ağırlığına görə əsasən düzgün qurulmasını təmin etmişdir. Qüvvədə olan cinayət qanunu ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə məsuliyyəti daha da sortlaşdırmışdır.

— dəstə, mütəşəkkil dəstə, cinayətkar birliklər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət ciddi surətdə fərdiləşdirilmiş, ilk dəfə cinayətin iştirakçıları növlərinin əhatəli anlayışı verilmiş, qanunda iştirakçılığın formalarını tənzimləyən hüquqi baza yaradılmışdır;

— qüvvədə olan CM-də beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilən norma və prinsiplərinə milli cinayət hüququ ilə müqayisədə üstünlük verildiyi bəyan edilmişdir. Belə normalar milli cinayət hüquq normaları ilə kolliziyaya girdikdə onların tətbiqinə üstünlük verilir.

Qeyd edilən normalarda nəzərdə tutulan cinayətlərin anlayışı beynəlxalq konvensiyalarla müəyyən edilərsə, onların sanksiyalarını qüvvədə olan cinayət qanunu ilə müəyyən edilir. Bu qəbildən olan əməllərin bir qismi 1991-ci ildə BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən qəbul edilən «Sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər haqqında» Məcəllədə nəzərdə tutulur. Məcəllədə sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qəsd edən 12 cinayət tərkibi müəyyən edilmişdir. Beynəlxalq Məcəllədə nəzərdə tutulan cinayət tərkibləri əsasında respublikanın CM-in Xüsusi hissəsinin 16-cı və 17-ci fəsilələrində göstərilən normalar formülə edilmişdir;

— qüvvədə olan CM-də cəmiyyətin iqtisadi inkişafının tələbləri də nəzərə alınmışdır. CM azad bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlı cəmiyyətdə yaranmış ictimai-iqtisadi münasibətləri də qoruyur. Məcəllədə formalaşan ictimai-iqtisadi münasibətlərə qəsd edən əməllərə görə «İqtisadi fəaliyyət əleyhinə olan cinayətlər» adlı fəsilədə məsuliyyət müəyyən edilən normalar nəzərdə tutulur. Əlbəttə bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar yaranan iqtisadi münasibətlərin neqativ təfərrüatı hələ kifayət qədər ətraflı öyrənilməmişdir. Buna görə də CM-in «İqtisadi fəaliyyət əleyhinə olan cinayətlər» fəsilindəki tərkiblərin öyrənilməsinə və dəqiqləşdirilməsinə hələ də ehtiyac vardır;

qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsində məsuliyyətdən azad etmənin «stimullaşdırıcı» normalarının dairəsi xeyli genişləndirilmişdir. Məcəllənin Ümumi

hissəsinə isə səmimi peşmançılıqla, zərərcəkmış şəxslə barışmaqla bağlı məsuliyyətdən azad etmənin yeni növləri daxil edilmişdir.

Qüvvədə olan CM-in həm Ümumi, həm də Xüsusi hissəsində onlarla yeni institutlar və yeni normalar mövcuddur. Cinayət qanununun gətirdiyi yeniliklər təhlili edilməli, araşdırılmalı və dərinlən öyrənilməlidir.

Azərbaycan Respublikası CM-in təqdim edilən kommentariyası Məcəllənin yeni institut və normalarının öyrənilməsinə kömək edən vasitədir.

Elmi kommentariya — cinayət qanununun doktrinal təfsirini nəzərdə tutur. Doktrinal şərhdə əsas diqqət qüvvədə olan CM-in yeni bölmələrinin, fəsilələrin və maddələrinin öyrənilməsinə yönəlmişdir. Yeni CM-in tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsi formalaşmağa başlasa da, yeni cinayət qanununun tətbiqində — istər cinayətlərin tövsifində, istərsə də cəza təyində — praktika hələ də bir sıra çətinliklərlə üzləşir. Bir sıra əməllərin tam və ya qismən dekriminalaşdırılması ilə, habelə xeyli əməllərə görə cəzanın yüngülləşdirilməsi ilə əlaqədar yeni Cinayət Məcəlləsinin retroaktiv qanunların gəriyə şamil edilməsi və onların dairəsi ətrafında kifayət qədər biliyin olmaması bu qanunların vaxtında tətbiqini təmin etməmişdir.

Yeni qanunda cinayətə iştirakçılığın formalarını, residiv cinayətlərin tövsifi ilə, məsuliyyəti yüngülləşdirən hallara bağlı cəzanın fərdiləşdirilməsinə dair qanunun göstərişləri ətrafında hələ də kifayət qədər peşkar tutar püxtələşməmişdir. Eləcə də cəza təyininin ümumi əsaslarını nəzərdə tutan CM-in 58-ci maddəsində nəzərdə tutulan cəzaya qanət, ədalətlik kimi prinsiplərin tələbləri praktikada hələ də bütün aydınlığı ilə dərk edilməmişdir.

Qüvvədə olan CM-də tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tənzimi və bundan doğan psixiatrik yardım üzrə, habelə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq-məsuliyyəti və cəzasının xüsusiyyətləri ilə bağlı bir sıra yeniliklər müəyyən edilmişdir.

CM-in 24-cü fəsilində nəzərdə tutulan iqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edilən normaların tətbiqi xeyli çətinliklərə bağlıdır. Belə çətinlik öncə sahibkarlıq fəaliyyəti, vergi məsələləri, maliyyə, kredit, bank münasibətləri ilə əlaqədar hüquqşünasların hamısında kifayət qədər biliyin olmaması ilə, bu normaların eksriviyyətinin blanket xarakterli olması ilə bağlıdır. Fikrimizə, təqdim edilən kommentariya qüvvədə olan CM-in burada qeyd edilən və edilməyən yeniliklərinin idrakını asanlaşdıracaq, peşkar hüquqi şüurun dərinləşməsinə xidmət edəcəkdir.

Kommentariyada CM-in Ümumi və Xüsusi hissələrinin normalarına elmi-praktiki yönümdə izah verilir. Zənn edirik ki, respublikanın hüquqşünaslarına, hüquq mühafizə orqanlarının işçilərinə, ali hüquq təhsili alan tələbələrə təqdim edilən kommentariya qüvvədə olan CM-in bütün institut və normalarının idrakına, qanunun düzgün yozulmasına və onun praktikada düzgün tətbiqi işinə xeyli kömək edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasında 1927-ci il CM-in ilk kommentariyası 1948-ci ildə hazırlanmış və «Azərnaş» tərəfindən dərc edilmişdir. Bundan sonra 1978-

ci ilə Respublikanın 1960-cı il CM-in ancaq Ümumi hissəsinin kommentariyası yazılmışdır.

Qüvvədə olan CM-in təqdim edilən kommentariyası isə respublikanın tarixində yazılıb dərc edilən üçüncü kommentariyadır. Kommentariyanın hazırlanmasında peşəkarlığı ilə seçilən xeyli müəlliflər iştirak etmişdir. Kommentariyanın ərsəyə gəlməsinə böyük zəhmət sərf edilmişdir.

Təqdim edilən kommentariya qüvvədə olan CM-in həm Ümumi, həm də Xüsusi hissəsini əhatə edir. Şübhəsiz, kommentariya müəyyən qüsurlardan və çatışmazlıqlardan azad deyildir. Buna görə də kommentariya haqqında söylənilən rəy və iradlar onun müəllifləri tərəfindən diqqətlə öyrəniləcək, gələcəkdə təkrar nəşrdə nəzərə alınacaqdır.

F.Y.Səməndərov

*Azərbaycan Respublikasının
əməkdar hüquqşünası
hüquq elmləri doktoru, professor*

ÜMUMİ HİSSƏ

I BÖLMƏ CİNAYƏT QANUNU

I Fəsil

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununun vəzifələri və prinsipləri

Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu

1.1. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu bu Məcəllədən ibarətdir.

1.2. Bu Məcəllə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə əsaslanır.

1.3. Cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olduqdan sonra tətbiq edilə bilər.

1. Cinayət Məcəlləsi hüquq normalarının qaydaya salınmış sistemi kimi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə müəyyən edilən sosial dəyərləri və ictimai münasibətləri müdafiə altına alaraq xəbərdaredici və tərbiyəedici funksiyalarını həyata keçirir. CM cinayət-hüquqi qadağalar qoymaqla qeyd edilən funksiyaları həyata keçirir.

2. CM-in 1-ci maddəsinin göstərişinə görə cinayət qanunvericiliyinin yeganə mənbəyi Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsidir. Cari qanunvericilik fəaliyyətində qəbul edilən cinayət hüquq normalarını nəzərdə tutan cinayət qanunları müstəqil tətbiq edilmir və yalnız Cinayət Məcəlləsinə daxil edildikdən — məəcəlləşdirildikdən sonra onların tətbiqi həyata keçirilir.

Cari qanun yaradıcılığı fəaliyyətində qəbul edilən, əməlin kriminallığını müəyyən edən, yaxud aradan qaldıran və ya cinayət hüququnun ayrı-ayrı institutlarına, normalarına dəyişiklik, yaxud da əlavələr edən, habelə ayrı-ayrı cəza növlərinin tətbiqi şərtlərini dəyişdirən, cəza növünü sərbəstləşdirən, yaxud yumşaldan qanunlar Cinayət Məcəlləsinə daxil edilir.

3. Respublikanın Cinayət Məcəlləsi ilə tənzim olunan məsuliyyət məsələləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müddəalarına və beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilən norma və prinsiplərinə söykənir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunları Konstitusiyaya zidd olmalıdır (Konstitusiyanın 149-cu maddəsi).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ərazi anlayışı haqqında (maddə 11); insanın və vətəndaşın, habelə onların hüquq və azadlıqlarının qorunması haqqında (maddə 14-60); təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasının yolverilməzliyi (maddə 63), bir cinayətə görə təkrar məhkum etmənin yolverilməzliyi (maddə 64), məsuliyyəti aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən qanunların geriyyə şamil edilməsi haqda (maddə 149) və s. müddəaları cinayət qanunvericiliyində rəhbər tutulmuşdur.

CM beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilən norma və prinsiplərinə söykənir. Azərbaycan Respublikasının tərəfində çəxdiği beynəlxalq müqavilələrdə cinayət qanununun arasında ziddiyyət yarandıqda beynəlxalq müqavilələrin tətbiqinə üstünlük verilir (Konstitusiyanın 151-ci maddəsi).

Cinayət hüquq normaları nəzərdə tutulan beynəlxalq aktların iki növünü fərqləndirmək olar. Birinci, beynəlxalq konvensiyalarla müəyyən edilən cinayət hüquq normalarıdır. Son yarım əsr ərzində bir sıra kriminal fəaliyyət formaları dövlətin sərhədlərini «şəffaflaşdırmış», dünyanın dövlətlərini narahat edən ciddi sosial problema çevirmişdir. Bu da dövlətlərin bir sıra cinayətlərə mübarizəyə yönələn səylərini birləşdirməsinə zəruri olmuşdur. Bunlara 1961-ci il «Narkotik vasitələr haqqında» Vahid Konvensiya, 1970-ci il «Hava gəmisinin qanunsuz ələ keçirilməsi ilə mübarizə haqqında» Haaqa Konvensiyası, 1976-cı il «Terrorizm ilə mübarizə haqqında» Avropa Konvensiyası, 1979-cu il «Girov götürmə ilə mübarizə haqqında» BMT-nin Konvensiyası, 1989-cu il «Muzdluların cəlb edilməsi, maliyyələşdirilməsi, onlardan istifadə edilməsi və onlara təlim keçilməsi ilə mübarizə haqqında» Konvensiya və s. aiddir.

İkinci, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə daxil edilən beynəlxalq aktlarla müəyyən edilən kriminal əməllər özlərinin müstəsna dərəcədə təhlükəliyi ilə fərqlənir. Bu qəbildən olan əməllər 1991-ci ildə BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən qəbul edilən «Sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər haqqında» Beynəlxalq Məcələdə nəzərdə tutulur. Bu Məcələdə sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qəsd edən 12 cinayət tərkibi formuluşdur. Bunlara təcavüz, genosid, aparteid, deportasiya, beynəlxalq terrorizm, kütləvi qırğın silahlarının istehsalı və tətbiqi və s. daxildir.

İkinci qrupdan olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normalar CM-in Xüsusi hissəsinin 7-ci bölməsinə, 16—17-ci fəsillərə daxil edilmişdir.

Millî cinayət qanunvericiliyində beynəlxalq hüququn müddəalarının nəzərə alınması beynəlxalq cinayət hüquq normaları ilə respublikanın CM-in inteqrasiyasını yaradır, cinayət qanunu millî məhəlli məhdudluqdan xilas olur, beynəlxalq xarakterli cinayətlərə mübarizədə dünyanın digər dövlətləri ilə əməkdaşlığın əsasını yaranır.

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin vəzifələri

2.1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin vəzifələri sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyini təmin etməkdən, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası quruluşunu cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdan, habelə cinayətlərin qarşısını almaqdan ibarətdir.

2.2. Bu vəzifələri həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi cinayət məsuliyyətinin əsaslarını və prinsiplərini, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün təhlükəli olduğunu görə cinayət sayılan əməllərin dairəsini və həmin cinayətlərin tördəlməsinə görə tətbiq edilən cəzaların növlərini, həddini və həcmi, habelə digər cinayət-hüquq

xarakterli tədbirləri müəyyən edir.

1. Cinayət qanunvericiliyinin quruluşu və məzmunu CM-in vəzifələri ilə bağlıdır. Cinayət hüququ ilə qorunan obyektler dəyərlərin ierarxiyası əsasında müəyyən edilən ardıcılıqla qurulmuşdur. Müasir cinayət hüquq təlimi sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinin, insanın, şəxsiyyətin, onun hüquq və azadlığının — yəni insanın dünyaya gəlməsi ilə onunla doğulan təbii hüquqların qorunmasını ön plana çəkir. Eyni vaxtda, cinayət qanunvericiliyi insanın təbii hüquqlarının zəruri təminatlarından sayılan mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ətraf mühitin təhlükəsizliyini və s. obyektlərin qorunmasını vəzifə kimi müəyyən edir.

2. Şərh olunan 2-ci maddədə cinayətlərin qarşısını alınması CM-in başlıca vəzifələrindən biri kimi müəyyən edilir. Sadəlikən obyektləri müdafiə altına almaqla CM-in həm Ümumi, həm də Xüsusi hissələrinin çəkindirici təsirdən vasitə kimi istifadə edilir.

3. Sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi təcavüzkar müharibələrin planlaşdırılmasını, hazırlanmasını, başlanılmasını və aparılmasını, habelə açıq təcavüzkar müharibəyə çağırışların, kütləvi qırğın silahlarının istehsalının və yayılmasının, qadağan olunmuş metod və vasitələrlə müharibə aparılmasını, genosidin, soyqırımın, köləliyin, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə və ya idarələrə basqınların qarşısını alınmasıdır.

4. İnsanın və vətəndaşın hüquqları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 2-ci bölməsində təsbit edilmişdir. Burada insanın və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının əsas prinsipləri, yaşamaq, bərabərlik, azadlıq, mülkiyyət, şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı, əmək, sosial təminat, seçki, təhsil və s. hüquq və azadlıqlar verilir və onların müdafiəsi təmin edilir.

5. CM-in mülkiyyəti qorumaq vəzifəsi müəyyən edilmişdir. Məcəllənin 23-cü fəsilində heç bir mülkiyyət formasına fərq qoymadan başqısının mülkiyyətinə qəsd edən əməllərə görə eyni əsaslarla cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

6. Cinayət qanunu ilə qorunan ictimai qayda altında insanlar arasında xidmətə bağlı münasibətlərdən kənar insanlarla hakimiyyət və idarəçilik orqanları arasında qarşılıqlı münasibətlərin hüquqi tənzimi, ictimai yerlərdə insanın davranış normaları anlaşılır. Qeyd edilən ictimai münasibətlər zəminində bir adamın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə mane olmur.

İctimai qaydalar sahəsində başqısının hüquq və azadlığının ciddi pozulmasına görə CM-in 19-cu və 21-ci fəsillərində cinayət məsuliyyəti müəyyən edilir. 7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası quruluşunun mühafizəsi altında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə təsbit edilən respublikanın siyasi, iqtisadi, sosial strukturlarının, onların formalaşdırılması qaydalarının, ölkənin ərazi toxunulmazlığının cinayətkar qəsdlərdən qorunması nəzərdə tutulur. Bu məqsəddə CM-in 31-ci fəsilində dövlətin konstitusiyası quruluşunun əsasları və təhlükəsizliyi əleyhinə yönələn cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edilir.

8. İkinci maddədə təsbit edilən vəzifələri həyata keçirmək üçün Məcəllədə hansı əməllərin cinayət olması elan edilir, cinayət törətməkdə təqsirlil olan şəxslər barəsində tətbiq ediləcək cəzalar və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər müəyyən edilir.

Cinayət törədən şəxslər bərsində tətbiq edilən cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlərə tibbi və tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər, CM-in 15-1-ci fəsilinə əsasən fiziki və hüquqi şəxslərə tətbiq edilən xüsusi müsadirə, habelə CM-in 15-2-ci fəsilinə əsasən yalnız hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cərimə, hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və hüquqi şəxsi ləğv etmə aiddir.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cinayət törədərəkən anlaşıq, yaxud da əzə anlaşıq olan, habelə cinayət törədikdən sonra psixi xəstəliyə tutulan şəxslər bərsində tətbiq edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə cinayət törədən şəxslərə zəruri olan hallarda cəza əvəzinə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir.

Xüsusi müsadirə və hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər haqqında CM-in 15-1-15-2-ci fəsilələrinin maddələrinin şərhinə bax.

Maddə 3. Cinayət məsuliyyətinin əsasları

Yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır.

1. Cinayət məsuliyyətinin əsasını cinayət tərkibinin əlamətlərini yaradan ictimai təhlükəli əməlin törədilməsi təşkil edir.

2. **Cinayət məsuliyyəti** cinayət törədən şəxsin mühakimə edilməsi və ona cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqi ilə bağlı dövlətin reaksiyasıdır.

3. **Cinayət tərkibi** ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən cinayət qanununda göstərilən obyektiv və subyektiv əlamətlərin məcmusudur.

4. **Cinayət** ictimai təhlükəli əməli yaradan obyektiv və subyektiv elementlərin sistemidir.

5. Cinayət tərkibinin əlamətləri CM-in Ümumi və Xüsusi hissəsinin maddələrində göstərilir. CM-in Xüsusi hissəsi maddələrinin dispozişiyalarında, bir qayda olaraq, müəyyən növ cinayətin obyektiv elementini nəzərdə tutan əlamət təsbit olunur.

Dispozişiyada göstərilən əlamət spesifik əlamət sayılır. Cinayətin digər elementlərini nəzərdə tutan tərkib əlamətləri təkrar olunan əlamətlər olduğundan belə əlamətlər, adətən (obyektli, subyektli və subyektiv cəhəti səciyyələndirir), CM-in Ümumi hissəsinin normalarında təsbit edilir.

6. Törədilən cinayətə hadisə, cinayət tərkibinə əsə anlayış kimi baxılmalıdır. Cinayət həyatda baş verir, cinayət tərkibi əlamətlərin məcmusu kimi cinayət qanununda təsbit edilir.

Cinayətə və cinayət tərkibinə müstəqil sistem kimi baxılarsa, cinayətin obyektinə, obyektiv cəhətinə, subyektinə və subyektiv cəhətinə sisteməli element kimi baxıla bilər.

7. Sisteməli element kimi cinayətin obyektli cinayət qanunu ilə müdafiə altına alın və törədilən əməllə zıyan yətilir ictimai münasibətdir. Cinayətin obyektli yoxdursa, cinayət tərkibi də olmur.

8. Cinayətin obyektiv cəhəti — kriminal əməlin zahiri tərəfidir. Cinayətin obyektiv cəhəti müəyyən məkənda və zamanda baş verən, müəyyən üsulla törədilən ictimai təhlükəli hərəkətdən və ya hərəkətsizlikdən, ictimai təhlükəli nəticə-

dən, hərəkətlə (hərəkətsizliklə) ictimai təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqədən ibarətdir.

9. Cinayətin **subyektli** bu Məcəllə ilə müəyyən edilən yaş həddinə çatmış (CM-in 20-ci maddəsi) fiziki anlaşıq şəxs sayılır. Sadalanan əlamətlərlə yanaşı məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddəsində göstərilən əlavə əlamətlə səciyyələnen şəxs **xüsusi subyekt** sayılır.

10. Cinayətin **subyektiv cəhəti** cinayətin obyektiv əlamətlərinin şəxsin sürəndə əks olunan subyektiv obrazı və ona münasibətdir. Subyektiv cəhət şəxsin ictimai təhlükəli əmələ və onun nəticəsinə olan daxili psixi münasibəti olub, motiv və məqsəddə, qəsd və ehtiyatsızlıqda ifadə olunur.

11. Konkret cinayət tərkibinin əlamətlərini yaradan əməl törədilən andan cinayət məsuliyyətinin əsasları yaranır.

Məhkumluğun ödənilməsi və götürülməsi ilə cinayət məsuliyyətinin hüquqi nəticələri aradan qalxır.

Maddə 4. Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsipləri

Bu Məcəllə qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizim prinsiplərinə əsaslanır.

1. Hüququn prinsipi hüquq normasında təsbit olunur, hüququn təbiətini, qanun yaradıcılığını və qanunun tətbiqi fəaliyyətinin əsas istiqamətini müəyyən edir.

2. Cinayət hüququnun bir çox prinsipləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuşdur. Konstitusiyanın 25-ci maddəsində vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi, 63-cü maddəsində təqsirsizlik prezumpsiyası, 71-ci maddəsində qanunçuluq və s. prinsiplər təsbit olunmuşdur.

3. Cinayət hüququnun prinsiplərinin cinayət hüquq siyasətinin həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyəti vardır. Cinayət hüquq prinsipləri qanunverici orqanın cinayət qanun yaradıcılığı fəaliyyətində rəhbər tutulur, eyni vaxtda qanunların tətbiqi praktikası da sadalanan prinsiplərə söykənir.

CM-in 4-cü maddəsində sadalanan prinsiplər cinayət hüququnun ümumi prinsiplərini təşkil edir. Cinayət qanununun həm Ümumi, həm də Xüsusi hissələri, qanunun bütün bölmələri və normaları göstərilən prinsiplər əsasında qurulur.

Cinayət qanununun ayrı-ayrı institutları Xüsusi prinsiplərə söykənsə də, məsələn, cinayət qanununun ərazi prinsipi, vətəndaşlıq prinsipi (CM-in 10—12-ci maddələri), cəza təyin etmənin ümumi müddəaları (CM-in 58-ci maddəsi) və s. qeyd edilən institutlar istər yaradılarkən və istərsə də tətbiq edilərkən eyni vaxtda cinayət hüququnun ümumi prinsiplərinin tələbləri də rəhbər tutulur.

Maddə 5. Qanunçuluq prinsipi

5.1. Əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız bu Məcəllə ilə müəyyən edilir.

5.2. Cinayət qanununun analogiya üzrə tətbiqinə yol verilmir.

1. Cinayət hüququnun prinsipləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası-

sı əsasında cinayət hüquq normasında təsbit olunan ilk müddəalar, rəhbər istiqamətlərdir.

2. Cinayət hüququnda qanunçuluq prinsipi aşağıdakı tələblərlə bağlı müddəalar nəzərdə tutur:

a) cinayət hüquq normasını nəzərdə tutan qanunu ancaq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qəbul edir;

b) cinayət hüquq normaları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müddəalarına söykənir;

c) cinayət hüquq normalarını nəzərdə tutan qanunlar beynəlxalq hüququn həmliliqə qəbul edilən normaları ilə əlaqələndirilir;

d) cari qanunvericilik fəaliyyətində qəbul edilən cinayət qanunları müstəqil tətbiq edilmir və qüvvədə olan CM-ə dərhal kodifikasiya edilir;

e) Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, əcnəblər, habelə Azərbaycan Respublikasına müvəqqəti gələn bütün şəxslər cinayət hüquq normalarının tələblərinə riayət etməlidirlər;

f) şəxslər tərəfindən törədilən ictimai təhlükəli əmələ ancaq qüvvədə olan CM-in müvafiq norması əsasında hüquqi qiymət verilir;

g) cinayət törətməkdə təqsirlən olən şəxsə, onun əməlinin tövsiy edilirdiyi normanın nəzərdə tutduğu sanksiya əsasında və sanksiyasının həddündə cəza, yaxud da qanunla müəyyən edilən digər cinayət-hüquqi xarakterli təsir tədbirləri tətbiq edilir;

h) törədilən ictimai təhlükəli əməlin kriminallığı qüvvədə olan cinayət qanununda birbaşa nəzərdə tutulmursa, belə əməl analogiya üzrə cinayət sayıla bilməz.

Maddə 6. Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi

6.1. Cinayət törətmiş şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər və irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalarla, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən və digər hallardan asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar.

6.2. Bu Məcəllənin 6.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslarla görə heç kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və ya cəzalandırıla bilməz, yaxud cəzadan və ya cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilməz (*Azərbaycan Respublikasının 5 mart 2010-cu il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 17 aprel 2010-cu il*).

1. Cinayət hüququnun bu prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi əsasında formülə edilmişdir. Bu prinsip eyni zamanda Ümumdünya insan hüquqları haqqında Bəyannamənin 27-ci maddəsinin, habelə insanın və vətəndaşın hüquqlarına Aid Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsinin müddəalarına söykənir.

2. Cinayət etmiş şəxslərin qanun qarşısında bərabərliyi törədilən eyni cinayət görə məsuliyyətin eyni əsaslarla və eyni həddə yaranmasında, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin, məhkumluğun ödənilməsinin və götürülməsinin eyni əsaslarla həll edilməsində ifadə olunur.

3. CM-in 6-cı maddəsində təsbit olunan prinsip törədilən eyni kriminal əmələ

görə sırası vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin, habelə xüsusi səlahiyyət üzrə fəaliyyət göstərən şəxslərin arasında fərq qoymur, onlar eyni əsaslarla məsuliyyət daşıyırlar.

Törədilən ağır cinayət görə uyğun sərt cəzanın tətbiq edilməsi də cinayət məsuliyyətinin bərabərləşdirici prinsipinin müddəalarına söykənir.

4. CM-in 6.2-ci maddəsinin tələbinə görə 6.1-ci maddədə sadalanan əsaslarla söykənərək hər hansı şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və ona cəza təyin etmək, yaxud əksinə, cəzadan və ya cinayət məsuliyyətindən azad etmək yolverilməzdir.

Maddə 7. Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi

7.1. Yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizlik) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər.

7.2. Şəxs təqsirsiz olaraq vurduğu zərəre görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz.

1. Təqsirə görə məsuliyyət prinsipinə görə, fərd ancaq ictimai-təhlükəli əmələ və onun şəxsiyyətlə, cəmiyyətə və dövlətə ziyan vuran nəticəsinə müəyyən psixi münasibətə mövcud olduqda məsuliyyət daşıya bilər.

Təqsirə bağlı olmayan, yeni qəsdən, yaxud da ehtiyatsızlıqdan törədilməyən əmələ görə məsuliyyət yaranə bilməz.

2. Şəxs yol verdiyi əməlin ictimai təhlükəli nəticələrini dərk etməmişdirsə, həm də dərk etmək imkanına malik olmamışdırsa, belə əmələ görə onun məsuliyyəti yaranmır.

Təqsirə əhatə olunmayan ictimai təhlükəli əmələ görə məsuliyyətə alma obyektiv təqsirləndirməyə, qanunun kobud surətdə pozulmasına gətirib çıxarərdi.

3. Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi həm də şəxsi məsuliyyəti nəzərdə tutur. Başqa sözlə, ancaq cinayət törədən şəxs törətdiyi cinayətə görə bilavasitə özü məsuliyyət daşıyır. Şəxsin törətdiyi əmələ görə onun yaxınları (ana, ata, bacı, qardaş, ər, arvad və s.) məsuliyyət daşıya bilməz.

4. Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi qüvvədə olan CM-in 3-cü maddəsində nəzərdə tutulur. Təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına yol verməmək üçün Respublikanın Konstitusiyasında (maddə 63) təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi təsbit edilmişdir.

Maddə 8. Ədalət prinsipi

8.1. Cinayət törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən cəza və ya digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər ədalətli olmalıdır, yəni cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarına və cinayət törətməkdə təqsiri bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır.

8.2. Heç kəs eyni bir cinayətə görə iki dəfə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz.

1. Ədalətlik ən qədim tarixə malik olmuş, öncə ideya kimi, sonradan isə prinsip kimi formalaşaraq mövcud olmuşdur. Ədalətlik haqqında ideyalar hələ ibtidai icma cəmiyyəti üfüqlərində doğmuş, bəşəriyyətin ilk sosial tənzim vasilə

təsi olan talion qaydaları ədalətliyin tənleşdirici tələblərinə söykənmişdir.

2. Ədalətliyin elmi idrakının sonrakı mərhələsində onun təkə tənleşdirici deyil, həm də ferdileşdirici öljüyə malik tələblərlə bağı olduğu aydınlaşmışdır. Əslində vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi ədalətlik prinsipinin tərki b hissəsidir.

3. Cinayət hüququ sahəsində ədalətlik prinsipi dövrün inkişaf səviyyəsinə adekvat olan, dəyişən sosial şəraitin düzgün idrakından irəli gələn, bu zəminədə əqli fəaliyyətə əsaslanan cinayət hüquq yaradıcılığına və cinayət qanunlarının tətbiqi praktikasına hüquqi şüurla haqq qazandırılan istiqamətdir.

4. Əməllərin kiminalaşdırılmasında ədalətlik prinsipi, bir tərəfdən ziyan yetirən əməlin bağı olduğu sosial proseslərin təhlilini, digər tərəfdən belə əməlin obyektiv xüsusiyyətlərini, əhatənin, sosial qrupların həmrəy olduğu dəyərləri, normaları nəzərə almaqla zərər yetirən əmələ qiymət verməyi tələb edir. Burada ədalətliyin əsası kimi həqiqət, obyektiv qərar qəbul etməyin, bu və ya başqa şəraiti qiymətləndirməyin zəruri şərti kimi çıxış edir.

Ədalətlik prinsipinin tələbləri zəminədə doğulmayan cinayət hüquq norması real həyatdan uzaq düşür, özünün qoruyucu funksiyasını yerinə yetirə bilmir.

5. Ədalətlik prinsipinə görə cinayət məsuliyyətinin differensiasiyası, cinayətlərin xarakterinə görə dəyərləndirilməsi baş verir. Cinayət qanunu ədalətlik prinsipinə söykənərək, müxtəlif xarakterli ictimai münasibətləri cəmiyyətin həyatında oynadığı roluna görə müxtəlif dərəcədə dəyərləndirir. Bundan əslilə olaraq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaları daxil olduqları fəsilələrin CM-in sistemində yeri bu normaları funksional fəaliyyətinə sosial ədalət baxımından verilən qiymətlə müəyyən edir.

6. Cinayət hüququnun prinsipi kimi təsbit edilən ədalətlik özünün fərqləndirici meyana ilə cinayət sayılan əməllə başqa hüquq pozuntular arasında «sərhəd» müəyyən edir. Bu prinsip cinayət sayılan əmələ görə qanun qarşısında vətəndaşların istisnasız məsuliyyətini müəyyən etməklə cinayət məsuliyyətinə tənleşdirir. Cinayətin növlərinə görə cəza nəzərdə tutan sanksiyalar qararkən ədalət prinsipinin eyni vaxtda həm tənleşdirici, həm də ferdileşdirici «ölçüləri» rəhbər tutulur.

7. Ədalətlik prinsipi konkret cinayətlərin və cinayətlərin şəxsiyyətinin dəyişən təhlükəliliyinə uyğun olaraq cəza təyin etmənin prinsiplərinin hər birinin təsirinin «xüsusi çəkisini» nəzərə almaqla, sanksiya çərçivəsində konkret cəza növünü və həddini müəyyən etmək üçün buradakı müddəalarn tələblərini vahid «fokus» nöqtəsinə gətirməyə imkan verir.

8. Ədalətlik prinsipinin müəyyən etdiyi tələb homeostaz prinsipi üzrə hərəkət edən sistemin daxili funksiyasına bənzəyir. Belə sistem öz vəziyyətini müəhifizə etmək üçün onun müvazinətini pozmağa yönələn daxili və xarici amillərin təsirini müntəzəm neytrallaşdırır.

Tərədilən cinayətlərin ağırlığına uyğun həddə cəzaların tətbiqi cəmiyyətdə ədalətlik prinsipinin tələblərinin dəyişməsi olan peşəkar və kollektiv hüquqi şüurun təsiri altında baş verir. Burada ədalətlik prinsipinin tələbləri müəyyən mənada cəzanın tətbiqi ilə cinayətlərin cəmiyyətin özünü tənleşdirici yaradıcı ne-

qativ tərəddüdləri neytrallaşdıraraq sanki homeostaz prinsipinin funksiyalarını yerinə yetirmiş olur.

9. Ədalətlik prinsipinin tələblərinə uyğun cinayət məsuliyyətinin differensiasiyası və cəza təyini fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, ədalətlik haqqında hüquqi şüurun inkişafına müntəzəm təsir göstərir, vətəndaşların özünə və cəmiyyətə qarşı tələbkar edir, cinayət hüquq yaradıcılığında cəzanın tətbiqində yol verilən ədalətsizliyə qarşı bərabərlik ruhu tərbiyə etməyə imkan verir. Ancaq bu yolla cəmiyyətdə onu yüksək pilləyə doğru inkişafa yönəldən qabaqcıl dünyəvi hüquq qaydaları təsdiq edilə bilər.

10. Ədalətlik prinsipi eyni cinayətə görə şəxsin ikinci dəfə məsuliyyətə alınmasını inkar edir.

Maddə 9. Humanizm prinsipi

9.1. Cinayət Məcəlləsi insənlərin təhlükəsizliyini təmin edir.

9.2. Cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər isğəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqətli alqaldan xarakterli və ya məqsəd daşıya bilməz (Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2012-ci il tarixli, 405-IVQD sayılı Qanunu ilə edilmiş düzəlişə - «Azərbaycan» q., 17 iyul 2012-ci il).

1. Humanizm insən rifahının, sosial institutların qiymət meyannı, bərabərlik, ədalət kimi beşəri prinsipləri insana məhəbbət və ehtiramı müəyyən edir.

Humanizm hüquqla tənleşdirilən və qorunan ictimai münasibətlərin əsasında durur, cinayət-hüquqi tənleşdirici metoduna təsir göstərir.

2. Humanizm prinsipinin iki tərəfi vardır: 1) cinayətdən zərər çəkən bəsinədə qağı və məhəbbət; 2) cinayətkərə mərhəmətli münasibət bəsləmək.

3. Cinayət törədən şəxs bəsinədə humanizm təqsirkərə ədalətli və imkan daxilində yüngül cəza növünü seçmək və tətbiq etməklə cəzanın məqsədinə nail olmanı nəzərdə tutur.

Cinayət hüququnda humanizm nisbətən məhədd mənada cinayət törədən şəxslərə cəza təyini zamanı, ələcə də müxtəlif növ cəzadan şərti və ya şərtsiz azad etmə institutlarının tətbiqində xeyirahlıq münasibətini ifadə edir.

Humanizm prinsipi cinayət törətmiş şəxsin cinayət təqbi zamanı, ona cəza təyin edilərkən və icra olunarkən isğəncə verilməsinin və ya hər hansı digər qəddar, qeyri-insani təsiri yolverilməz olduğu deməkdir. Cəza təqsirkər şəxsə yalnız cinayət qanununda göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün tətbiq edilə bilər. Ona görə də beynəlxalq və milli qanunvericilik aktları isğəncə, ləyaqətli alqaldan xarakterli cəzaların və cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqini qadağan edir.

«İnsən hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» 1950-ci il Roma Konvensiyasının 3-cü maddəsində deyilir ki, heç kəs isğəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqətli alqaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 31 may tarixli 103-İQ nömrəli Qanunu ilə ratifikasiya olunmuş «İşğəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqətli alqaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı» 1984-cü il BMT Konvensiyasının 2-ci maddəsində göstərilir ki, hər bir iştirakçı dövlət öz yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə isğəncə hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün təsiri qanunvericilik, inzibati,

məhkəmə tədbirləri, yaxud digər tədbirlər görür.

4. Qanunun humanist prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan dövrədə törədilməsi, yeni belə şəxslərin əqli inkişaf xüsusiyyətlərinin tam formalaşmadığı, onların kifayət qədər həyat təcrübəsinə malik olmalarını halında cəza təyin edərkən, habelə cəzadan və ya məsuliyyətdən azad etmə institutu tətbiq edilərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

5. Yeni CM-də insanın, vətəndaşın onların hüquq və azadlıqlarının cinayətkar qəsdlərdən qorunmasını ön plana çəkilməsi, cinayətkarlıqla mübarizədə gəldikcə azadlıqdan məhrum etmə qismində daha sərt cəzaların tətbiqinin azaldılması və s. mövqelər CM-in humanizm prinsipinin tələbləri ilə bağlıdır.

II Fəsil

Cinayət qanununun qüvvəsi

Maddə 10. Cinayət qanununun zamana qüvvəsi

10.1. Əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza, bu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədildiyi zaman qüvvədə olan cinayət qanunu ilə müəyyən edilir. Törədildiyi zaman cinayət sayılmayan əmələ görə heç kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna və cəzalandırıla bilməz.

10.2. İctimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilmə vaxtı, onun nəticələrinin baş verdiyi andan asılı olmayaraq, cinayətin törədildiyi vaxt sayılır.

10.3. Əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılmasını və bu əmələ görə cəzanı aradan qaldıran, cəzanı yüngülləşdirən, yaxud cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran cinayət qanununun geriyə qüvvəsi vardır, yəni həmin qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl müvafiq əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətmiş şəxslərə, habelə cəza çəkən, yaxud cəzasını çəkmiş, lakin məhkumluğu üstündən götürülməmiş və ya ödənilməmiş şəxslərə şamil edilir.

10.4. Əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılmasını və həmin əmələ görə cəza müəyyən edən, cəzanı ağırlaşdıran, yaxud cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdıran cinayət qanununun geriyə qüvvəsi yoxdur.

1. CM-in 10-cu maddəsinin 1-ci hissəsinin müddəəsi cinayət qanununun mövcud olmadığı dövrdə törədilən əməllərə onun tətbiqini qadağan edir. Bu da cinayət qanununun qanunçuluq və humanizm prinsiplərinin tələblərindən doğur. Əgər törədilən əməlin cinayət olmasına görə məsuliyyət müəyyən edən qanun yoxdursa, şəxsin belə əməli törətməyə görə cinayət məsuliyyəti yaranmır. Cinayətin qeyri-hüquqluq əlamətinə görə, əməl törədildikdən öncə onun cinayət olması qanunda göstərilməli və cəmiyyət üzvlərinə çatdırılmalıdır.

«Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin geriyə şamil olunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 may 2006-cı il tarixli, 106-IIIKD nömrəli Konstitusiyası Qanununa görə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının heç bir müddəəsi hamılıqla qəbul edilmiş bey-

nəlxalq hüquq normalarına əsasən törədildiyi zaman cinayət sayılan əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) görə hər hansı şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə və cəzalandırılmasına mane olan müddəə kimi şərh edilə və ya başa düşülə bilməz. Beynəlxalq hüquq normalarına əsasən törədildiyi zaman cinayət sayılan əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətmiş şəxslərin cinayət təqibi yalnız həmin əmələ görə CM-də məsuliyyət müəyyən edildikdən sonra həyata keçirilə bilər.

2. Müvafiq cinayət qanununun düzgün tətbiq etmək üçün əməlin nə vaxt törədildiyi və məlum cinayət qanununun nə vaxt qüvvəyə mindiyi dəqiq müəyyən edilməlidir. Məcəllə ilə nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin bütün əlamətləri ni yaradan əməlin törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaratdığından, əməlin törədilməsi vaxt törədilən ictimai təhlükəli əməldə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin yarandığı vaxt hesab edilir.

3. Cinayət qanununun «**əməlin cinayət olması və bunun üçün cəzanın verilməsi həmin əməl törədildiyi zaman qüvvədə olan qanunla müəyyən edilir**» kimi humanist göstərişi bəzən cari qanunvericilik fəaliyyətində unudulur. «Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğv olunması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Cinayət, Cinayət-Prosessual və İslah-Əmək Məcəllələrində dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» 10 fevral 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə ölüm cəzası ləğv edilmiş, 1961-ci il CM-in ölüm cəzasını müəyyən edən 22-ci maddəsi qanundan çıxarılmışdır.

Adı çəkilən qanunun 4-cü bəlməsində göstərilirdi: «**Bu Qanun qüvvəyə mindiyi gündə ölüm cəzasına məhkum olmuş şəxslərin cəzası ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilsin**».

1998-ci il 10 fevral tarixli qanun 21 fevral 1998-ci il tarixli «Azərbaycan» qəzetində dərc edildiyi gündən qüvvəyə minmişdir.

Bu qanun bir tərəfdən ölüm cəzasını ləğv etmiş, digər tərəfdən 1961-ci il Cinayət Məcəlləsinə məlum olmayan, yeni, nisbətən ağır olan cəza növünü – ömürlük azadlıqdan məhrum etməni cəzanın sistemində (bax, maddə 21) gətirmişdir.

Bununla belə, 1998-ci il 10 fevral tarixli qanunun dördüncü bəlməsinin – «Bu qanun qüvvəyə mindiyi gündə ölüm cəzasına məhkum olmuş şəxslərin cəzası ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilsin» – göstərişi 1961-ci il CM-in 6-cı maddəsinin «Əməlin cinayət olması və bunun üçün cəzanın verilməsi həmin əməl törədilən zaman qüvvədə olan qanunla müəyyən edilir» – göstərişi ilə ziddiyyət yaratmışdır. Çünki, 1961-ci il CM-də 1998-ci il 10 fevral tarixli qanuna qədər cəzanın sistemində ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza mövcud olmamışdır.

Bu səbəbdən də ölüm cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin cəzasını ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilməsinə dair 10 fevral 1998-ci il tarixli Qanunun göstərişi məhkumların vəziyyətini ağırlaşdırdığından geriyə şamil edilə bilməz.

Biz məsələnin düzgün həllinin 1961-ci il CM-in 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə görə həyata keçirilməsini qanuni sayırıq. Başqa sözlə, ölüm cəzasının ləğvinə (10 fevral 1998-ci ilə) qədər barəsində ölüm cəzası təyin edilən məhkum-

ların cinayət işinə yenidən baxılmalı və onların ölüm cəzası 1961-ci il CM-in 23-cü maddəsinə əsasən 15 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilməlidir.

Burada biz **ultraaktiv cinayət qanununun** tətbiqi ilə rastlaşırıq. Ultraaktiv cinayət qanunu faktiki qüvvədə olmayan qanundur. Belə cinayət qanunlarının müəyyən keçmişdə baş verən cinayət hadisələrinə görə yenidən tətbiq edilməsinə zərurət yaranır.

4. Əgər ictimai təhlükəli hərəkət (hərəkətsizlik) onun nəticəsinin baş verməsindən asılı olmayaraq qanunla cinayət sayılırsa, belə əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədildiyi vaxt onun nəticələrinin baş verib-verməməsindən asılı olmayaraq cinayətin törədildiyi vaxt sayılır. Eləcə də konkret cinayətin anlayışına müəyyən ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsi daxil edilən hallarda da (məsələn, qəsdən adam öldürmə, oğurluq, ehtiyatsızlıq üzündən edilən cinayətlər və s.). Hərəkətin edilmə vaxtı ilə nəticənin baş vermə vaxtı arasında faktiki fərq olsa da, hüquqi baxımdan belə nəticə öncə başlanan hərəkətdən doğduğu üçün bütövlükdə cinayətin edilmə vaxtı hərəkətin edildiyi vaxt sayılır (CM-in 10.2-ci maddəsi). Yeni cinayət qanununun belə mövqeyinə görə Azərbaycan Respublikasında başlayan və xarici ölkədə nəticəsi baş verən cinayətlər də Azərbaycan Respublikasında törədilən cinayətlər sayılacaqdır.

5. İki hərəkətlə bağlı olan cinayətlərin edildiyi vaxt sonuncu hərəkətin edildiyi vaxt sayılır. Uzanan cinayətlərin edildiyi vaxt qanunla törədilməsi cinayət hesab edilən hərəkətin (hərəkətsizliyin) törədildiyi an sayılır. Məsələn, məhbuz həbs yerindən qaçması, onun azadlıqdan məhrum etmə yerini qanunsuz tərk etdiyi andan, həqiqi hərbi qulluğa çağırılan şəxsin çağırış vəərəqəsində göstərilən müddətdə məlum yerə gəlmədiyi andan cinayət **baş çatmış** hesab edilir.

Uzanan cinayətlər törədilən andan şəxsə hüquq mühafizə orqanları arasında cinayət hüquq münasibəti yaranır.

Lakin uzanan cinayətlərdə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin axırı cinayətin edildiyi vaxtdan deyil, şəxsin tutulduğu, yaxud da özünü təqdim etdiyi andan başlayır.

6. Davam edən cinayətlərin törədildiyi vaxt ümumi kriminal məqsədlə bağlı bir sıra eyni cinsli hərəkətlərin yaratdığı əməlin son elementi olan hərəkət aktının törədildiyi vaxt sayılır.

7. Təqsirin qarışıq forması ilə törədilən iki və ya daha artıq nəticə ilə bağlı olan cinayətlər birinci nəticə baş verən andan törədilmiş sayılır. Məsələn, ölmə səbəb olan qəsdən bədənə ağır xəsarət yetirməkdə, ölüm faktı baş verən an deyil, bədənə qəsdən ağır xəsarətin yerləşdiyi vaxt cinayətin törədildiyi vaxt sayılır.

Rusiya Federasiyasının CM-in kommentariyasının müəllifləri uzanan cinayətlərin törədilmə vaxtını cinayət hüquq münasibətinin yaranıdığı vaxt deyil, belə münasibətlərin realizəsinə imkan yaranan vaxt sayır. Biz belə mövqə ilə razılaşıırıq¹.

¹ Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации. Издательство «Зерцало», М., 1998, с. 19.

8. Cinayət qanununun qəbulu və mərhələdən keçir. Əvvəla, cinayət qanununun layihəsinin hazırlanması, onun Milli Məclisdə müzakirəsi və qəbulu.

İkinci, qəbul edilən cinayət qanununun imzalanması mərhələsi. Qəbul edilən cinayət qanunu 14 gün ərzində, teclii qüvvəyə minməsi zəruri olan cinayət qanunları isə 24 saat ərzində Prezidentə imzalanmağa təqdim edilir. Prezidentə təqdim edilən qanun onun tərəfindən 56 gün ərzində imzalanır.

Üçüncü mərhələdə Prezidentin imza etdiyi qanun rəsmi dərc edilməlidir. Normativ hüquqi aktların rəsmi dərc edilməsi dedikdə, onların mətninin rəsmi dövrə mətbu nəşrdə dərc edilməsi yolu ilə, ictimai radio və televiziya kanallarındə səsləndirilməsi yolu ilə ümumi diqqətə çatdırılması nəzərdə tutulur. Qanunların, fərmanların və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının hər biri ayrılıqda götürülməklə ayrı-ayrı vaxtlarda bir neçə üsulla rəsmi dərc edildikdə həmin normativ hüquqi aktların rəsmi dərc edilməsi və qüvvəyə minməsi tarixi onun ilk dərc edilməsi tarixi ilə müəyyən edilir (Azərbaycan Respublikasının «Normativ hüquqi aktlar haqqında» 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyası Qanununun 82.1-82.2-ci və 82.6-cı maddələri).

Qanunda və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarında başqa qayda nəzərdə tutulmazsa, qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minmiş sayılır. Başqa sözlə, qanun dərc edildiyi gün gecə saat 24-dən sonra Respublikanın bütün ərazisində qüvvəyə minir.

Əgər qanunun özündə onun qüvvəyə minməsi vaxtına dair göstəriş vardırsa, belə göstəriş rəhbər tutulur. Məsələn, 1999-cu il 30 dekabrda qəbul edilən yeni CM-də onun 2000-ci il sentyabrın 1-də qüvvəyə minməsinə dair göstəriş vardır. Buna görə də Respublikanın yeni CM 2000-ci il sentyabrın 1-də gecə saat 24-dən sonra Respublikanın ərazisində baş verən cinayətlərə görə tətbiq edilir.

9. Qanunun geriyyə şamil edilməsi cinayətin edildiyi vaxt qüvvədə olan qanunla məsuliyyətin həll edilməsinə dair ümumi qaydadan kənara çıxan istisna haldır.

Cinayət qanununun geriyyə şüvəsinin mənası ondan ibarətdir ki, əməlin kriminaliliğini müəyyən edən, yaxud məsuliyyəti ağırlaşdıran qanun qüvvəyə minəndə qədar belə əməli törədən şəxslərə bu qanunun tətbiq edilməsinə yol verilmir. Əksinə, cinayət məsuliyyətini aradan qaldıran, cəzani yüngülləşdirən, yaxud cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanun qüvvəyə minəndə qədar törədilən cinayətlər barəsində geriyyə şamil edilir.

10. Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran qanun müəyyən əməlin kriminaliliğini tamamilə, yaxud da qismən aradan qaldıran və məsuliyyəti məhdudlaşdıran qanun hesab edilir.

11. Cəzani yüngülləşdirən qanun sanksiyadakı daha sərt sayılan cəzanın yüksək həddini azaldan, yaxud sanksiyaya alternativ formada nisbətən yüngül sayılan cəza növünü daxil edən, əlavə cəzani sanksiyadan çıxaran, eləcə də sanksiyada cəzanın yüksək həddinə toxunmasa da, onun aşağı həddini yumşaldan qanun sayılır.

Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasını cəzanın sistemindən çıxaran 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə sank-

siyası yeni redaksiyada verilmis, sanksiyasından azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası çıxarılıb, sanksiyasında azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası başqa cəza növü ilə əvəz edilmiş maddələrin təbiiq zamanı cinayət qanununa zərər gətirən qüvvəsinin tənzim edən CM-in 10-cu maddəsinin müddəalarını nəzərə alınmalıdır. Xüsusilə də, nəzərə almaq lazımdır ki, adı çəkilən qanunun baş maddələri cinayət törətmiş şəxsin cəzasını yüngülləşdirir, bəziləri isə ağırlaşdırır. Ümumiyyətlə isə bu qanunun azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasının islah işləri və cərimə cəzaları ilə əvəz olunmasına dair müddəaları bütün hallarda cəzanı yüngülləşdirən müddəalardır və deməli, həmin müddəalardan hər bir halda geriye qüvvəsi vardır.

Məsələn, şəxs istehlakçıları təkrar və ya qabaqcıdan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən, yaxud külli miqdarda ziyan vurmağa aldatma (CM-in 200.2-ci maddəsi) cinayətini 2 iyul 2011-ci il tarixinədək törətdiyinə görə məhkum edildikdə, ona 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minənədək qüvvədə olmuş CM-in 200.2-ci maddəsinin sanksiyası tətbiq edilməli (ona görə ki, 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu cəzanı ağırlaşdırır), məhkəmə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasını təyin etməyi qəet eddikdə ona bu cəzanı təyin etdikdən sonra 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikası Qanununun «Keçid müddəaları»ni tətbiq etməklə həmin cəzanı islah işləri və ya cərimə cəzası ilə əvəz etməlidir. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası cərimə cəzası ilə əvəz edildikdə adı çəkilən qanunun «Keçid müddəaları»nın 2.2-ci maddəsinin tələbi nəzərə alınmalı və azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasının cəzanın çəkilməmiş hissəsinin müddəti əsas götürülməlidir. Məsələn, (azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasının cəzanın çəkilməmiş hissəsinin) müddəti 1 ildən artıq olmadıqda, onda cərimənin miqdarı altı yüz manatdan (CM-in 200.2-ci maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş yuxarı həddən) çox, beş yüz manatdan (31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikası Qanununun «Keçid müddəaları»nın 2.1.1-ci maddəsində göstərilmiş yuxarı həddən) çox ola bilməz.

Digər bir nümunə. Avtomobil, tramvay və ya digər mexaniki nəqliyyat vasitəsinin idarə edən şəxs tərəfindən yol hərəkəti və ya nəqliyyat vasitələrinin istismarını qaydalının pozulmasının ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olmuş cinayətini (CM-in 263.1-1-ci maddəsi) 2 iyul 2011-ci il tarixinədək törədən şəxsə cəza 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minənədək qüvvədə olmuş CM-in 263.1-ci maddəsinin sanksiyasına uyğun olaraq təyin edilməlidir. Başqa sözlə, 31 may 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəsi bu halda geriye qəbul oluna bilməz, ona görə ki, həmin qanun CM-ə 263.1-1-ci maddə əlavə etməklə avtomobil, tramvay və ya digər mexaniki nəqliyyat vasitəsinin idarə edən şəxs tərəfindən yol hərəkəti və ya nəqliyyat vasitələrinin istismarını qaydalının pozulmasının ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olmasını CM-in 263.1-ci maddəsində təsbit edilmiş cinayətin ağırlaşdırıcı halı kimi müəyyən edərək, həmin maddənin sanksiyasında üç ilədək müddətə nəqliyyat vasitələ-

rini idarə etmə hüququndan məhrum edilməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutmuşdur. Beləliklə, qanunverici CM-in 263.1-ci maddəsinin sanksiyasının əvvəlki mətnindən alternativ daha yüngül cəza növünü (azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasını) çıxarmış və daha ağır cəza növünün (azadlıqdan məhrum etmə cəzasını) müddətini olduğu kimi saxlamışdır, yeni avtomobil, tramvay və ya digər mexaniki nəqliyyat vasitəsinin idarə edən şəxs tərəfindən yol hərəkəti və ya nəqliyyat vasitələrinin istismarını qaydalının pozulmasının ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmasına görə cəzanı ağırlaşdırmışdır. Qeyd olunan halda məhkəmə cinayət törədən şəxsə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasını təyin etmək qənaətinə gələrsə, onda həmin cəzanı təyin etməli, sonra 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikası Qanununun «Keçid müddəaları»ni tətbiq etməklə həmin cəzanı islah işləri və ya cərimə cəzası ilə əvəz etməlidir.

12. Şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran cinayət qanunu məsuliyyəti və cəzasını şərtlərini dəyişən qanunlardır. Cəzanın daha yüngül şərtlərə icrasını, yaxud yüngül rejimə çəkilməsinə müəyyən edən, cinayətə görə daha yüngül cəza təyin etmənin əsaslarını təsbit edən (məsələn, yeni CM-in 58-ci maddəsinin birinci bəndində cəzaya qənaət prinsipi təsbit edildiyindən onun cəza təyin etməyə dair göstərişi qüvvədən düşən CM-in 35-ci maddəsi ilə müqayisədə daha yüngül cəza təyin etməyə imkan verir), cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etməyə dair daha yumşaq əsaslar nəzərdə tutan məsuliyyətə cəlb etmə müddətini, habelə məhkumluğun ödənilməsi müddətini azaldan və ya şərtlərini yumşaldan və s. bu kimi halları müəyyən edən yeni qanun şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran cinayət qanunu sayılır.

13. Geriyə qüvvəsi olan qanunlar qüvvəyə minənə qədər cinayət törədən şəxslərin əməlinə aid edilən qanunlardır. Geriyə qüvvəsi olan qanunlara aid edilir: cinayət törədən, hələ məsuliyyətə alınmayan şəxslərə; cinayət işinin istintaqı davam edən şəxslərə, cinayət işi məhkəmə baxışına daxil olan şəxslərə; bərsində hökm çıxarılan və cəza çəkən şəxslərə; cəza çəkmiş, lakin məhkumluğu ödənilməmiş və götürülməmiş şəxslərə.

14. Geriyə qüvvəsi olan qanun cəza çəkmə şəxs bərsində tətbiq edildikdə məhkumun cəzası yeni qüvvəyə minən cinayət qanununun müəyyən etdiyi həddə yüngülləşdirilir.

15. Əməlin cinayət olmasını müəyyən edən qanun həm ilk dəfə əməli kriminalaşdıran, həm də öncə kriminallığı müəyyən edilən əməlin həddlərini genişləndirən qanundur.

16. Cəzanı ağırlaşdıran qanun əmələ görə nəzərdə tutulan əsas cəzanın yüksək həddini artıraraq, sanksiyada alternativ formada nəzərdə tutulan yüngül cəza növünü nisbətən sərt cəza növü ilə əvəz edən, sanksiyaya əlavə cəza növü daxil edən qanundur.

Bakı şəhəri Səbail rayon Məhkəməsinin 23 fevral 2012-ci il tarixli hökmü ilə F.N. Zeynalov CM-in 263.1-ci maddəsi ilə (31 may 2011-ci il tarixli qanunla edilmiş dəyişikliklərin qüvvəyə minməsinədək olan redaksiyada) təqsirli bilinib 1 (bir) il 6 (altı) ay müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum

edilmiş, Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli qanunu ilə Cinayət Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər və həmin qanunun keçid müddəatlərinin 2.1 və 2.1.2-ci maddələri nəzərə alınaraq CM-in 263.1-ci maddəsi ilə təyin edilmiş 1 (bir) il 6 (altı) ay müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası 500 (beş yüz) manat miqdarında cərimə cəzası ilə əvəz edilmişdir.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 4 may 2012-ci il tarixli qərarı ilə həmin hökmdən verilmiş apellyasiya protesti təmin edilmiş, Bakı şəhəri Səbail rayon Məhkəməsinin 23 fevral 2012-ci il tarixli hökmü cəzanın təyini hissəsində dəyişdirilmiş, F.N.Zeynalov CM-in 263.1-ci maddəsi ilə (yeni redaksiyada) təqsirli bilinib 1 (bir) il müddətinə nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum edilməklə qazancının 20%-i dövlət nəfəne tutulmaqla 1 (bir) il 6 (altı) ay müddətə işlah işləri cəzasına məhkum edilmişdir.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin qərarı ilə ona CM-in 263.1-ci maddəsinin yeni redaksiyasında nəzərdə tutulmuş cəzanın təyin edilməsini əsassız və qanunsuz hesab edən məhkum F.Zeynalov qərardan kassasiya şikayəti vermiş, yeni qanunun onun vəziyyətini pisləşdirdiyini bildirmişdir. Məhkum həm də qəyd etmişdir ki, cinayət hadisəsi törədilən zaman qüvvədə olmuş CM-in 263.1-ci maddəsinin sanksiyasında nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum edilmənin əlavə cəza kimi yalnız azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə birlikdə təyin edilməsinin nəzərdə tutulmasına baxmayaraq apellyasiya məhkəməsinin işlah işləri cəzası ilə yanaşı ona əlavə cəzanı təyin etməsi də qanunsuzdur.

Kassasiya Kollegiyası əsas cəzanın mübahisələndirilməsi hissəsində kassasiya şikayətinin dəlilləri ilə ona görə razılaşmamışdır ki, CM-in 263.1-ci maddəsinin sanksiyasında 31 may 2011-ci il tarixli qanunla edilmiş dəyişikliklərin qüvvəyə minməsinədək üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ilədək müddətə nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum edilməklə üç il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulduğu halda, həmin normanın yeni redaksiyası əyni əməli törətmiş şəxsin iki ilədək müddətə nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum edilməklə beş min manatdan yeddi min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə işlah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılmasını nəzərdə tutmuşdur. Deməli, CM-in 263.1-ci maddəsinin yeni redaksiyasında əsas cəza olaraq nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi həmin normanın əvvəlki redaksiyasında nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddindən az olduqundan, eyni zamanda yeni normada CM-in 263.1-ci maddəsinin əvvəlki redaksiyasında nəzərdə tutulmuş cəzalarla müqayisədə daha yüngül cəza növləri - cərimə və işlah işi cəzaları nəzərdə tutulduğundan, 31 may 2011-ci il tarixli qanunla qəbul edilmiş CM-in 263.1-ci maddəsinin yeni redaksiyası (əsas cəzanın təyin edilməsi məsələsində) şübhəsiz ki, təqsirkarın vəziyyətini yüngülləşdirir (cəzanı yüngülləşdirir).

Əlavə cəzanın təyin edilməsinin mübahisələndirilməsi ilə bağlı kollegiya kassasiya şikayətinin dəlilləri ilə ona görə razılaşmışdır ki, CM-in 10.4-cü maddəsi əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılmasını və həmin əmələ

görə cəza müəyyən edən, cəzanı ağırlaşdırın, yaxud cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdırın cinayət qanununun qüvvəsinə gəriyə şamil etmədiyindən, CM-in 263.1-ci maddəsinin əvvəlki redaksiyası isə nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum etməni müstəsna olaraq azadlıqdan məhrum etməyə əlavə cəza kimi təsbit etdiyindən, təqsirkara 31 may 2011-ci il tarixli qanunun qüvvəyə minməsinədək törədilmiş cinayətə görə CM-in 263.1-ci maddəsinin yeni redaksiyasına uyğun olaraq digər (azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan) cəzalar təyin edildikdə bunlara əlavə kimi nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum etmə cəzası tətbiq edilə bilməz.

Apellyasiya məhkəməsi isə F.N.Zeynalova 31 may 2011-ci il tarixli qanunun qüvvəyə minməsinədək törədilmiş cinayətə görə CM-in 263.1-ci maddəsi ilə (yeni redaksiyada) işlah işləri cəzası ilə yanaşı 1 (bir) il müddətə nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum etmə cəzasını təyin etməklə məhkumun vəziyyətini ağırlaşdırmış və bununla da Cinayət Məcəlləsinin 10.4-cü maddəsinin tələblərini pozmuşdur.

Beləliklə, kassasiya Kollegiyası tərəfindən qəbul edilmiş qərarla həmin şikayət qismən təmin edilərək Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət Kollegiyasının F.N.Zeynalov barəsində olan 4 may 2012-ci il tarixli qərar dəyişdirilmiş və qərardan F.N.Zeynalova Cinayət Məcəlləsinin 263.1-ci maddəsi ilə (31 may 2011-ci il tarixli qanunun redaksiyasında) əlavə cəza olaraq 1 (bir) il müddətə nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum etmə cəzasının təyin edilməsi barədə müddəalar xaric edilmişdir¹.

17. Cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdırın qanun məhkumun məsuliyyətə alınmasını və ona cəzanın tətbiqini və icrasını pisləşdirən qanundur. Belə qanun gəriyə şamil edilmir və qüvvəyə minənə qədər cinayət törətmiş şəxslərin vəziyyətini pisləşdirə bilməz. Cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdırın qanun qismində, məsələn, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin (CM-in 76-cı və 90-cü maddələri) və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərini (CM-in 75-cı və 91-cü maddələri) şərtlərini ağırlaşdırın (cəzanın çəkilmiş müddətini, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərini artırın) qanunlar qəbul edilə bilər.

Bakı şəhəri Binəqədi rayon Məhkəməsinin 22 fevral 2010-cu il tarixli hökmü ilə əvvəllər törətmiş cinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə növlündə cəza çəkmiş C.Ə.Zeynalov məhkumluğu ödənilməmiş dövrdə CM-in 234.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayəti törətməkdə təqsirli bilinib cəzasını ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkməklə 2 (iki) il 6 (altı) ay müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Bakı şəhəri Xəzər rayon Məhkəməsinin 11 iyul 2011-ci il tarixli qərarı ilə məhkum C.Ə.Zeynalovun ərizəsi təmin edilməklə o, cəzasının çəkilməmiş qalan hissəsindən şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmişdir.

Həmin qərardan verilmiş apellyasiya protesti Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət Kollegiyasının 7 fevral 2012-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilmiş, Xə-

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2013-cü il, № 2, s.27-29.

zər rayon Məhkəməsinin C.Ə.Zeynalovun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmasına dair 11 iyul 2011-ci il tarixli qərar ləğv edilmişdir.

Məhkum qərardan kassasiya şikayəti verərək həmin qərarın ləğv edilməsinə və onun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi barədə ərizəsinin təmin olunmasına dair birinci instansiya məhkəməsinin qərarının qüvvədə saxlanılmasına xahiş etmişdir.

Kassasiya şikayətinin dəlili ondan ibarət olmuşdur ki, birinci instansiya məhkəməsinin gəldiyi qənaət doğurdur və məhkum C.Ə.Zeynalov cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi barədə ərizə verdiyi vaxt – 28 iyun 2011-ci il tarixdə qüvvədə olmuş Azərbaycan Respublikasının CM-in 76-cı maddəsinin redaksiyası onun ərizəsinin təmin edilməsinə əsas verildiyə, ərizənin təmin edilməsinə istisna edən Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli Qanunu ilə CM-in 76-cı maddəsinə edilən dəyişikliklər isə 2 iyul 2011-ci il tarixdə qüvvəyə mindiyinə görə məhkum cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilə bilər (məhkəmənin istinad etdiyi CM-in 76.3.1-ci maddəsinə əsasən böyük ictimai təhlükə törətməyə və ya az ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı yansını real olaraq çəkmiş məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmasına yol verilir). Ərizə verdiyi tarixə C.Zeynalov cəzasının yansını həqiqətən də çəkmişdir, CM-in 76.3.3-cü maddəsi də CM-in 76.3.1-ci maddəsinin onun bərsində tətbiqini istisna edən halı nəzərdə tutmurdu.

Apellyasiya məhkəməsi isə ona əsaslanmışdır ki, məhkumun ərizəsinə mahiyyəti üzrə baxılan tarixdə – 11 iyul 2011-ci ildə artıq onun ərizəsinin təmin edilməsinə yol verməyən CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyası qüvvəyə minmişdir və məhkumun ərizəsi məhz yeni normaya uyğun olaraq həll olunmalı idi (CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasına əsasən əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş şəxs cinayətlərinin residivinə görə yenidən azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdirsə, təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı dördü üç hissəsini həqiqətən çəkdikdən sonra onun bərsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə tətbiq edilə bilər).

Kassasiya kollegiyasının kassasiya şikayətini təmin edən qərarında qeyd edilmişdir ki, birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin mübahisələndirilən məsələyə fərqli yanaşmaları cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin fərqli dərk edilməsi ilə əlaqədardır.

Apellyasiya məhkəməsi CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasının məhkumun vəziyyətini ağırlaşdırdığını qəbul etsə də, hesab etmişdir ki, cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi məsələləri tənzimləyən CM-in 10-cu maddəsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə ilə bağlı şəxsin vəziyyətini ağırlaşdıran normanın geriyyə qüvvəsinin şamil edilməsinə bəhs olunmur. Ona görə də, CM-in 10-cu maddəsi C.Ə.Zeynalov haqqında CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasının tətbiq edilməsinə yol verməyə əsas kimi nəzərdən keçirilə bilməz.

Kassasiya kollegiyası hesab etmişdir ki, apellyasiya məhkəməsinin qərarında istinad olunmuş CM-in 10.4-cü maddəsinin məzmunu həmin müddəanın

cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə məsələsinə aidiyyəti olmayan qayda kimi təfsir olunmasına əsas vermür. Kollegiyanın qənaətinə görə CM-in 10.4-cü maddəsinə əsasən «əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılmasına və həmin əmələ görə cəza müəyyən edən, cəzani ağırlaşdırılan, yaxud cinayət törətməmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdıran cinayət qanununun geriyyə qüvvəsi yoxdur» müddəəsi cinayət törətməmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdırılan, o cümlədən, onun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsinin daha ağır şərtlərini müəyyən edən cinayət-hüquqi qaydaların geriyyə qüvvəsinin şamil edilməsinə qadağa qoyulur.

Kollegiya qeyd etmişdir ki, C.Ə.Zeynalov bərsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə institutunun tətbiqinin qarşısını alan CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyası hələ dərk olunmadığı, qüvvəyə minmədiyi dövrdə – 28 iyun 2011-ci ildə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət etməsi CM-in CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasının tətbiqini istisna edir¹.

CM-in 10.4-cü maddəsinin geriyyə qüvvəsinin olmaması ilə əlaqədar birinci və apellyasiya məhkəmələri arasında qeyd olunan işlə bağlı fikir ayrılığının yaranması və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin həmin fikir ayrılığına aydınlıq gətirməsində ifadə olunan mövqeyinin özü təəcüb doğurmaya bilməz. Bu məsələyə cinayət qanununun müddəalarını əsas götürərək münasibət bildirilməlidir.

Birinci instansiya məhkəməsinin (Xəzər rayon Məhkəməsinin) məhkum C.Ə.Zeynalov haqqında 11 iyul 2011-ci il tarixli qərar, habelə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi cinayət kollegiyasının həmin işlə bağlı qərar doğurmalı olduğu (doğurduğu) cinayət-hüquqi nəticəyə görə cinayət qanununun 10.4-cü maddəsinin tələblərinə uyğun, mahiyyətcə həm bütövlükdə cinayət qanununun, həm də ayrıca CM-in 10.4-cü maddəsinin tələblərinə (ruhuna) uyğun deyildir.

Birinci instansiya məhkəməsinin məhkum C.Ə.Zeynalov haqqında 11 iyul 2011-ci il tarixli qərarından verilmiş apellyasiya protestinin dəlilləri, habelə həmin protestlə bağlı Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyasının qəbul etdiyi 7 fevral 2012-ci il tarixli qərarın dəlilləri həm doğurmalı olduğu (doğurduğu) cinayət-hüquqi nəticəyə görə, həm də mahiyyətcə bütövlükdə cinayət qanununun və CM-in 10.4-cü maddəsinin tələblərinə (ruhuna) uyğun deyildir.

Birinci və kassasiya instansiyası məhkəmələrinin CM-in 10.4-cü maddəsinin və 76.3-cü maddəsinin təfsirində və tətbiqində yol verdiyi nöqsan ondan ibarət olmuşdur ki, onlar məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmağa hüququnun yaranması anını onun ərizə verdiyi anla əlaqələndirmişlər. Başqa sözlə, məhkəmələr «cinayət qanununun 76.3.1-ci, yoxsa 76.3.3-cü maddəsi tətbiq edilməlidir?» sualına «məhkum ərizə verdiyi vaxt qüvvədə olan cinayət hüquq norması tətbiq edilməlidir» kimi cavab vermişlər.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi isə hesab etmişdir ki, birinci instansiya məhkəməsinin qərar çıxarılan vaxt (11 iyul 2011-ci il) CM-in 76.3.3-cü maddə-

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2012-ci il, № 4, s.27-30.

sinin yeni redaksiyada olan mətni qüvvədə olduğuna görə (həmin maddəyə edilmiş düzəliş 2 iyul 2011-ci ildə qüvvəyə minmişdir) həmin maddə təbiiq edilməli idi.

CM-in 234.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətdir və həmin cinayətin törədilməsinə görə C.Ə.Zeynalov 22 fevral 2010-cü il tarixli hökmü ilə 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir. C.Ə.Zeynalovun sonuncu törətdiyi cinayət resitdiv cinayətdir. Həmin tarixdə qüvvədə olan CM-in 76.3.1-ci maddəsinin tələbinə görə onun cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad olunmağa hüququ cəzasının yansını, yeni 1 il 3 ayını çəkildikdən sonra yaranmalıdır. Deməli, məhkum həttə hökmün çıxarıldığı tarixdən cəzasını çəkməyə başlamayı belə, onun cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad olunmağa hüququ 22 may 2011-ci ildə yaranmış olacaqdır. Belə bir hüququn yarandığı vaxt CM-in 76.3.3-cü maddəsinin ilkin redaksiyada olan mətni qüvvədə olmuşdur. Birinci instansiya məhkəməsinə məhkumun ərizəsinə baxılan və qərar çıxarılan vaxt CM-in 76.3.3-cü maddəsinə 31 may 2011-ci tarixli qanunla məhkumun vəziyyətini ağırlaşdıran müddəalar daxil edilmişdir. 2 iyul 2011-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş həmin qanun CM-in 10.4-cü maddəsinin tələbinə görə geriye təbiiq edilə bilməzdi.

Beləliklə, məhkum C.Ə.Zeynalovun barəsində «CM-in 76.3.1-ci, yoxsa 76.3.3-cü maddəsi təbiiq edilməlidir?» sualına **cinayət-hüquqi faktın yaranacağı andan çıxış edildikdə cavab verilməli idi**. Bu halda cinayət-hüquqi fakt olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxsin cəzasının CM-in 76.3.1-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuş yansını çəkiş başa çatdırması faktı çıxış edir. Başqa sözlə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş məhkum cəzasının yansını çəkiş qurtardıqı sonuncu gündən sonra gələn günün əvvəlindən etibarən cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad olunmağa hüququ qazanır. Belə bir hüququn yarandığı anda qüvvədə olan cinayət qanunu təbiiq edilməlidir. Deməli, bu halda məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad olunmağa hüququnun yarandığı anda qüvvədə olan cinayət qanunu ilə məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad olunmaq üçün verdiyi ərizə üzrə qərar çıxarılan vaxt qüvvədə olan cinayət qanunu müqayisə olunmalıdır. Müqayisə etdikdə məlum olur ki, sonuncu redaksiyada CM-in 76.3.3-cü maddəsi məhkumun vəziyyətini ağırlaşdırır, ona görə də CM-in 10.4-cü maddəsinin tələbinə görə həmin maddə təbiiq edilə bilməz. Bu halda məhkum barəsində CM-in 76.3.1-ci maddəsi təbiiq edilməlidir.

Maddə 11. Cinayət qanununun Azərbaycan Respublikasının ərazisində törədilən cinayətlərə görə qüvvəsi

11.1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət törətmiş şəxs bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Azərbaycan Respublikası ərazisində başlamış, yaxud davam etmiş və ya başa çatmış cinayət, Azərbaycan Respublikası ərazisində törədilmiş cinayət sayılır.

11.2. Azərbaycan Respublikasının ərazi sularında, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsüb olan bölməsində, Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanında və iqtisadi zonasın-

da törədilən cinayət Azərbaycan Respublikası ərazisində törədilmiş cinayət sayılır.

11.3. Azərbaycan Respublikasının hava və ya dəniz limanında qeydiyyata alın, Azərbaycan Respublikasının bayrağı və ya tanınma nişanı altında Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarında açıq sularında və ya hava fəzasında hərəkət edən su və ya hava gəmisində cinayət törətmiş şəxs bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

11.4. Azərbaycan Respublikasının hərbi donanmasına və ya hərbi hava qüvvələrinə məxsus olan gəmidə cinayət törətmiş şəxs, həmin gəminin olduğu yerdən asılı olmayaraq, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

11.5. Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət törətmiş xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələrinin və toxunulmazlıq hüququna malik olan digər şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında məsələ beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq həll edilir.

1. Şərh olunan maddədə cinayət qanununun əraziyə görə qüvvəsi prinsipi təsbit edilmişdir. Bu maddə dövlətin qanunlarının onun bütün ərazisində qüvvədə olduğunu müəyyən edir, dövlətin bu ərazidə suverenliyini əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə respublikanın sərhəd xətləri hüddunda olan quru materik hissə, su ilə örtülü sahələr, bunların təkli və bunlar üzərində olan hava məkanı daxildir (1991-ci il 9 dekabr tarixli «Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında» Qanunun 1-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə — həm də Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsüb olan bölməsi (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsi), Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında qismən sərhəd rəlonu oynayan yerlərdə Araz çayının mərkəzi xətinə qədər olan sahəsi, habelə Azərbaycan Respublikasının bayrağı altında beynəlxalq milli sularında üzən mülki gəmiləri, eləcə də Azərbaycan Respublikasının tanınma nişanı altında beynəlxalq səmada üzən mülki təyyarələri daxildir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının limanlarında qeydiyyata alın, dünyanın hansı məkanında olmasından asılı olmayaraq üzən və uçan hərbi hava qüvvələrinə və hərbi dəniz donanmasına mənsüb gəmiləri Azərbaycan Respublikası ərazisinin parçası sayılır.

2. Şərh olunan maddənin 1-ci bəndində cinayətin edilmə yerinə dair göstəriş vardır. Bu göstərişə görə Azərbaycan Respublikasında başlamış, yaxud davam etmiş, ya da başa çatmış cinayət Azərbaycan Respublikasının ərazisində törədilmiş sayılır.

«Başlayan» cinayətlər anlayışı cinayətə hazırlığı, cinayətə təşəbbüs göstərməni (cinayət etməyə cəhdi), habelə ictimai təhlükəli hərəkət, yaxud da ictimai təhlükəli hərəkətsizliyin törədilməsi ilə bağlı olan cinayətlərin edilməsini nəzərdə tutur.

«Davam edən» cinayət anlayışı uzanan, davam edən eməllərin törədilməsini; müəyyən kriminal dəstənin, cinayətkar birliyin davam edən fəaliyyətini və s. nəzərdə tutur.

Cinayətin «başla çatması» anlayışı hərəkət və ya hərəkətsizlikdən ibarət

olan icimai təhlükəli əməlin edilməsini hərəkətdən, yaxud da hərəkətsizlikdən doğan icimai-təhlükəli nəticənin baş verməsini nəzərdə tutur. Bura ehtiyatsızlıqla törədilən əməllərdən doğan nəticələrin baş verməsi də daxildir.

3. Şərh olunan maddənin 5-ci bəndinə görə, Azərbaycan Respublikasında yerləşən xarici ölkələrin diplomatik nümayəndələrinin və toxunulmazlıq hüququna malik olan digər şəxslərin Respublikanın ərazisində törətdikləri cinayətə görə onların məsuliyyət məsələsi Azərbaycan Respublikasının ediliyə orqanlarının səlahiyyətinə aid edilmir, beynəlxalq hüquq normaları ilə həll edilir.

Diplomatik nümayəndələrin siyahısı «Diplomatik xidmət haqqında» Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu ilə müəyyən edilir. Qanunun 6-cı maddəsinə görə, diplomatik nümayəndələrə fəvqəladə və səlahiyyətli səfir, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlardakı daimi nümayəndəsi, baş konsul, müşavir-əlçi, daimi nümayəndənin müavini, müşavir, konsul, birinci katib, vitse-konsul, ikinci katib, üçüncü katib, ataşə daxildir.

Toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslərə dövlət, hökumətin başçısı, rəsmi beynəlxalq təşkilatın başçısı, hökumət nümayəndəsinin başçısı, parlament və hökumət nümayəndə heyətinin üzvləri və diplomatik münasibətlər haqqında 1961-ci il Beynəlxalq Vyana Konvensiyası ilə müəyyən edilən siyahıda nəzərdə tutulan sair şəxslər aiddir.

Maddə 12. Cinayət qanununu Azərbaycan Respublikasının ərazisində nəzərdə tutulan cinayətlərə görə qüvvəsi

12.1. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarəda törətdikləri əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) görə, bu əməl həm Azərbaycan Respublikasının, həm də ərazisində törətdiyi xarici dövlətin qanunvericiliyinə əsasən cinayət sayılırsa və bu cinayətə görə həmin şəxslər xarici dövlətdə məhkum olunmuşlarsa, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

12.1.1. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarəda törətdikləri korruptsiya cinayəti və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətə görə xarici dövlətdə məhkum olunmuşlarsa, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

12.2. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarəda Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, Azərbaycan Respublikasının maraqlarına (mənafehinə) qarşı cinayət törətdikləri halda, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda və bu cinayətə görə xarici dövlətdə məhkum olunmadıqda, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilərlər.

12.2.1. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarəda beynəlxalq təşkilatların vəzifəli şəxsləri, beynəlxalq parlament assambleyalarının üzvləri, beynəlxalq məhkəmələrin vəzifəli şəxsləri və hakimləri olan Azərbaycan Respubli-

kası vətəndaşlarının iştirakı ilə korruptsiya cinayəti və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayət törətdikləri halda və həmin cinayətə görə xarici dövlətdə məhkum olunmadıqda, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

12.3. Süll və insanlığı əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri, insan alveri, terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə, hava gəmisini qaçırma, girov götürmə, işğencələr, dəniz küldürülmə, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi, saxta pul və ya qiymətli kağızları hazırlama və ya satma, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə və ya təşkilatlara hücum etmə, radioaktiv materiallarla əlaqədar cinayətlər, habelə cəzalandırılması Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn digər cinayətlər törətmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşları, əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər, cinayətlərin törədilməsi yerindən asılı olmayaraq, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və cəzalandırılır.

12.4. Süllməramlı hərbi birləşmələrin tərkibinə daxil olan Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinə mənsub hərbi hissələrin hərbi qulluqçuları Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarəda törətdikləri cinayətə görə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə başqa hal nəzərdə tutulmuşsa, bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

12.5. Bu Məcəllənin 12.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxslərə Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri tərəfindən təyin edilən cəza, ərazisində cinayət törətdilmiş xarici dövlətin qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cəzanın yuxarı həddindən çox ola bilməz (*Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il, 17 may 2002-ci il, 30 sentyabr 2005-ci il və 24 iyun 2011-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, № 7, m.455; «Azərbaycan» q., 31 may 2002-ci il, 26 oktyabr 2005-ci il; 2 avqust 2011-ci il*).

1. CM-in 12-ci maddəsinin 1-ci hissəsində cinayət qanununu vətəndaşlıq prinsipi təsbit edilmişdir. Bu prinsipə görə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı harada olmasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının qanunlarına tabedir. Onlar xarici dövlətdə törətdikləri cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunu ilə məsuliyyət daşıyırlar. Lakin Azərbaycan Respublikasının 1 sentyabr 2000-ci ilə qədər qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq, qüvvədə olan CM-də bu prinsip Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının, eləcə də vətəndaşlığı olmayan, lakin Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan şəxslərin xarici ölkədə törətdikləri cinayətə görə cinayət məsuliyyətinin həddini məhdudlaşdıran prinsip kimi formulə edilmişdir. Belə məhdudiyətə görə Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM üzrə göstərilən şəxslərin məsuliyyəti aşağıda göstərilən hallarda yarana bilər: 1) xarici ölkələrin ərazisində törədilən əməl həmin dövlətin qanunu ilə cinayət sayılırsa; 2) xarici dövlətdə törətdikləri əmələ görə bu şəxslər məhkum edilməmişlarsa; 3) bu əməl həm də Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən cinayət sayılırsa. Eyni qaydada Azərbaycan Respublikası CM Azərbaycan Respublikası vətəndaşları və Azərbaycan Respublikasının

da daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənarə törədikləri korupsiya cinayəti və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətə (CM-in 33-cü fəslə) görə xarici dövlətdə məhkum olunmadıqları halda, həmin şəxslər barəsində də təxirə edilir, yəni onlar Azərbaycan Respublikası CM əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Bu müddədə Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2005-ci il tarixli, 1003-IIQ sayılı Qanunu ilə ratifikasiya edilmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 31 oktyabr 2003-cü il tarixli Korupsiya əleyhinə Konvensiyasının 42-ci maddəsinin 2-ci bəndinin «b» yarım-bəndinin tələbinin icrası ilə əlaqədar müəyyən edilmişdir.

2. Azərbaycan Respublikasının yeni CM-də **vətəndaşlıq prinsipi** ilə əlaqədar edilən yeniliyə görə xaricdə cinayət etmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, yaxud da vətəndaşlığı olmayan, lakin Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında mühakimə edildikdə, respublikanın məhkəmələri cinayət edildiyi xarici dövlətin həmin əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən normasının nəzərdə tutduğu sanksiya ilə bağlı olur. Məhkəmənin təyin etdiyi cəza bu əmələ görə xarici dövlətin cinayət qanununun uyğun normasının sanksiyasında göstərilən cəzanın yüksək həddini aşmamalıdır.

3. Cinayət qanununun məkana görə qüvvəsinin **real prinsipinə** əsasən xarici vətəndaş və Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında kənarə cinayət törətdikdə, aşağıda göstərilən hallarda Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunları ilə məsuliyyət daşıyırlar: a) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına və maraqlarına qəsd edən cinayətlərə görə; b) əgər göstərilən şəxslər ərazisində cinayət törətdikləri dövlətin qanunları ilə məhkum edilməmişlərsə.

Göstərilən şəxslər qeyd edilən hallarda Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə onun ərazisində cinayət məsuliyyətinə alınirlar.

4. CM-in 12.2-1-ci maddəsinin tələbinə əsasən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənarə törətdikləri korupsiya cinayəti və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətlərə (CM-in 33-cü fəslə) görə Azərbaycan Respublikası CM ilə məsuliyyətə cəlb edilmələri üçün onlar həmin cinayətləri beynəlxalq təşkilatların vəzifəli şəxsləri, beynəlxalq parlament assambleyalarının üzvləri, beynəlxalq məhkəmələrin vəzifəli şəxsləri və hakimləri olan **Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının iştirakı ilə** törətmiş olmalı və bu cinayətlərə görə xarici dövlətdə məhkum olunmamalıdır. Belə bir müddəanın müəyyən edilməsi Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 2003-cü il tarixli, 570-IIQ sayılı Qanunu ilə ratifikasiya edilmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının «Korupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti haqqında» 27 yanvar 1999-cu il tarixli Konvensiyasının 17-ci maddəsinin 1-ci bəndinin «b» yarım-bəndinin tələbinin Azərbaycan Respublikası tərəfindən icrası ilə əlaqədardır. Konvensiyanın 17-ci maddəsinin 1-ci bəndinin «b» yarım-bəndinə görə korupsiya cinayəti və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətləri törədən şəxs Konvensiyanın iştirakçısı olan Dövlətin vətəndaşlarından, onun dövlət vəzifəli şəxslərindən və ya onun milli seçkilər orqanlarının üzvlərindən biri olduğu bütün hallarda milli qanunvericiliklə cinayət məsuliyyəti müəy-

yən edilməlidir.

CM-in 12.2-1-ci maddəsinə əsasən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənarə törətdikləri korupsiya cinayəti və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətlərə görə Azərbaycan Respublikasının CM ilə məsuliyyətə cəlb edilmələri üçün onların həmin cinayətdə təşkilatçı, təhrikçi, köməkçi və ya icraçı olmalarının, habelə başa çatmış, yaxud başa çatmamış cinayətdə iştirakçı olmalarının hər hansı hüquqi əhəmiyyəti yoxdur.

5. Cinayət qanununun məkana görə qüvvəsinin **universal prinsipinin** tələblərinə riayət etmək Azərbaycan Respublikasının cinayətqanunla mübarizə sahəsində beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərindən irəli gəlir.

Şərh olunan maddənin 3-cü hissəsinin göstərişinə görə Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamayan, xarici dövlətin vətəndaşı və vətəndaşlığı olmayan şəxsin Azərbaycan Respublikasında kənarə törədilən və cinayət olması beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilən əməllərə görə Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu ilə məsuliyyət məsələsi həll edilir. Bu şərtlə ki, göstərilən şəxslər xarici dövlətdə məsuliyyətə alınmamış olsunlar.

Universal prinsipin mahiyyətinə görə şəxsin hər hansı ölkənin vətəndaşı olmasından və cinayəti hansı ölkənin ərazisində törətməsindən asılı olmayaraq, onu istənilən dövlətin özünün milli qanunvericiliyi ilə cinayət məsuliyyətinə almaq səlahiyyəti vardır.

Universal prinsipin tətbiqi dövlətin iştirak etdiyi beynəlxalq konvensiyadan irəli gələn beynəlxalq cinayətlərə və bir sıra beynəlxalq xarakterli cinayətlərə mübarizə aparmaq zərurət ilə bağlı olur.

6. Beynəlxalq cinayətlər sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qəsd edən cinayətlər, soyqırım, əhalini məhv etmə, deportasiya, ekodid, biosid, aparteid, terrorçuluq, köləlik, hərbi cinayətlər (müharibə qanunlarını və müharibə adətlərini pozma) və s. əməllər aiddir. Beynəlxalq xarakterli cinayətlərə hava gəmisini qaçırma, girov götürmə, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı olan cinayətlər, dəniz quldurluğu, qaçaqmalçılıq, narkomanlığı yayma və narkotik vasitələrlə ticarət etmə, pulları və qiymətli kağızları saxtalaşdırma, yuxarı mühiti çirkəndirmə və s. əməllər daxildir.

7. **Universal prinsipdən** irəli gələn tələblər aşağıdakı şərtlərlə reallaşdırıla bilər:

- cinayəti törədən şəxs Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamayan xarici dövlətin vətəndaşdır, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdir;
- cinayət Azərbaycan Respublikasının ərazi hüdüdlərindən kənarə törədilir;
- törədilən əməl beynəlxalq cinayətə, yaxud beynəlxalq xarakterli cinayətlərə aid edilir;
- belə şəxslər hansısa səbəb üzündən Azərbaycan Respublikasının ərazisində olduqca yaxalanır və məsuliyyətə cəlb edilir.

8. Azərbaycan Respublikasının ərazi hüdüdlərindən kənarə yerləşən Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinə mənsub hərbi hissələrin hərbi qulluqçularının törətdiyi cinayətə görə məsuliyyət, əgər beynəlxalq müqavilə

ilə başqa hallar nəzərdə tutulmursa, Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunları ilə həll edilir.

İstisna hal kimi Azərbaycan Respublikasının ərazisi hüdudlarından kənar, başqa ölkənin ərazisində olan Azərbaycan Respublikasının sülh məramlı hərbi hissələrinin qulluqçusu tərəfindən törədilən cinayətlərə görə itkərəfli, yaxud da çoxtərəfli müqavilələrlə müəyyən edilən hallarda məsuliyyət əməlin baş verdiyi yerin qanunu ilə — hərbi hissənin yerləşdiyi dövlətin qanunu ilə həll edilə bilər.

Maddə 13. Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya)

13.1. Xarici dövlətin ərazisində cinayət törətmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları xarici dövlətə verilə bilməz. Həmin şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi məsələsi bu Məcəllənin 12-ci maddəsinə müvafiq qaydada həll edilir.

13.2. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar, cinayət törətmiş və Azərbaycan Respublikasında olan əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, yaxud təyin edilmiş cəzanın icrasını üçün «Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq xarici dövlətə verilə bilərlər.

13.3. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar, cinayət törətmiş şəxslər xarici dövlətə verilməz və həmin əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) bu Məcəlləyə əsasən cinayət sayılırsa, onlar Azərbaycan Respublikasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilirlər.

13.4. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə cinayət törətmiş şəxslərin verilməsinə dair digər müddəalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir (Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci və 2 iyul 2002-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; 2002, №8, m.465).

1. Cinayət törədən şəxsin verilməsi məsələsi (ekstradisiya) milli hüququn deyil, beynəlxalq hüququn problem məsələlərindəndir.

2. **Ekstradisiya** — cinayət törədən şəxsin ərazisində olduğu dövlətdən cinayətin yul verildiyi ərazidə olan dövlətə, yaxud da cinayət törətmiş şəxsin vətəndaş olduğu dövlətə verilməsidir.

Beynəlxalq hüquqda cinayətkarın cinayət məsuliyyətinə alınması üçün və qüvvəyə minən hökm üzrə cəzanın icrasını üçün qaytarılmasına yol verilir.

3. Cinayətkarın qaytarılması üçün dövlətlər arasında ikitərəfli, yaxud da çoxtərəfli müqavilələr bağlanıla bilər. Çoxtərəfli müqavilələr müəyyən cinayətlərə mübarizə məqsədi ilə, habelə cinayət işləri üzrə hüquqi yardım göstərmək məqsədi ilə bağlanır. Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan dövlətlər arasında Kişinyov şəhərində bağlanan «Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi mənasibətlər haqqında» 7 oktyabr 2002-ci il tarixli Konvensiyaya buna misal göstərmək olar (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı 13 yanvar 2004-cü il tarixli Qanunla ratifikasiya etmişdir). Bu Konvensiyanın 66-cı maddəsinə görə, razılığa gələn tərəflər Konvensiyada göstərilən şərtlərə uyğun olaraq onla-

nın ərazisində olan şəxsləri cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün, yaxud da onlar bəaresində olan hökmün icrasını təmin etmək üçün sorğu əsasında bir-birinə verməyi öz öhdələrinə götürürlər. Bundan başqa, «Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında» Azərbaycan Respublikasının 15 may 2001-ci il tarixli Qanunu, Azərbaycan Respublikasının də qoşulduğu «Cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında» və «Ekstradisiya haqqında» 13 dekabr 1957-ci il tarixli Avropa Konvensiyaları da cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi qaydalarını tənzimləyir. Azərbaycan Respublikası şəxsin və əşyanın verilməsi məsələlərini tənzim edən 13 dekabr 1957-ci il tarixli Avropa Konvensiyasına və həmin Konvensiyaya iki Əlavə protokola və «Cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında» Avropa Konvensiyasına və həmin Konvensiyaya Əlavə protokola qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikası 13 dekabr 1957-ci il tarixli Avropa Konvensiyasını və həmin Konvensiyaya iki Əlavə Protokolu 17 may 2002-ci il tarixli Qanunla ratifikasiya etmişdir.

4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 53-cü maddəsinə uyğun olaraq vətəndaşların hüquqi təminatını kimi respublikanın vətəndaşı heç bir halda xarici dövlətə verilə bilməz. Bu müddəa CM-in şərh olunan 13.1-ci maddəsinə də təsbit edilmişdir.

5. CM-in şərh olunan 13.2-ci maddəsinin göstərişinə görə, əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikasında yaşamaqla Azərbaycan Respublikasından kənar, cinayət edərsə və Azərbaycan Respublikası ərazisində olarsa, belə şəxslər Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə olan beynəlxalq müqavilələrinə əsasən başqa dövlətə verilə bilər.

6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 70-cı maddəsinə əsasən, siyasi sığınacaq hüququ verilən şəxslər başqa dövlətə verilmir.

7. «Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında» Azərbaycan Respublikasının 15 may 2001-ci il tarixli Qanununun 2-ci maddəsinə görə, şəxsin xarici dövlətə verilməsi iki şərt daxilində həyata keçirilir:

a) şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün verilməsi o halda həyata keçirilə bilər ki, törədilən cinayət Azərbaycan Respublikasının və sorğu edən dövlətin qanunvericiliyi ilə cinayət qaydasında cəzalandırılmalı olan və törədilməsinə görə 1 (bir) ildən az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növdə və ya daha ağır cəzanın icrasını nəzərdə tutulduğu cinayət olmalıdır;

b) şəxsin cəzanın icrasını edilməsi üçün verilməsi Azərbaycan Respublikasının və sorğu edən dövlətin qanunvericiliyi ilə cinayət qaydasında cəzalandırılmalı olan və törədilməsinə görə verilməsi sorğu edilən şəxsin 6 (altı) aydan az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya daha ağır cəzaya məhkum olunduğu əməllərə görə.

8. Beynəlxalq praktikada və milli qanunvericilikdə aşağıdakı hallarda cinayət törətmiş şəxsləri başqa dövlətə qaytarmaqdan imtina edilir:

a) bəaresində sorğu edilən şəxs onun verilməsi haqqında məsələ həll edildiyi zaman Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olduqda;

b) verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsə Azərbaycan Respublikası ərazisində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada siyasi sığınacaq verildikdə;

c) verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsin törətdiyi və verilməyə əsas olan

əməl Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi xarakterli cinayət sayıldığıda;
ç) verilməyə əsas olan cinayət Azərbaycan Respublikası ərazisində törədildikdə;

d) şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni qüvvəyə minmiş hökm çıxarıldıqda;

e) Azərbaycan Respublikasının və ya sorğu edən xarici dövlətin cinayət qanunvericiliyinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə, yaxud itiham hökmünün icrası müddətləri keçdikdə;

ə) şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyində hərbi xidmət əleyhinə cinayət kimi nəzərdə tutulduqda və hərbi xidmətlə bağlı olmayan başqa cinayətin tərkibini yaratmadıqda;

f) cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi ilə bağlı sorğu edən xarici dövlət tərəfindən qarşılıqlı yardım prinsipinə riayət olunmadıqda.

9. «Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında» Azərbaycan Respublikasının 15 may 2001-ci il tarixli Qanununun 3.2-ci maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikası şəxsin verilməsindən aşağıdakı hallarda imtina etmək hüququna malikdir: a) şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyi ilə ölüm cəzası nəzərdə tutulduqda; b) verilməsi nəticəsində sorğu edilən şəxsin sorğu edən dövlətdə işgəncələrə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara, yaxud cəzaya məruz qalacağını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda; c) verilməsi nəticəsində sorğu edilən şəxsin irqinə, milliyətinə, dilinə, dininə, vətəndaşlığına, siyasi baxışlarına və ya cinsinə görə təqibə məruz qalmasını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda; ç) şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət sorğu edən xarici dövlətin ərazisində kənar da törədilmişdirsə və bu cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən cinayət təqibi nəzərdə tutulmamışdırsa; d) şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətlə bağlı həmin şəxs Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət məsuliyyətinə cəlb edildikdə; e) şəxsin verilməsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, təhlükəsizliyinə və ya başqa mühüm maraqlarına ziyan vuracağını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda; ə) şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq cinayət təqibinə xitam verilməsi haqqında qərar olduqda.

II BÖLMƏ CİNAYƏT HAQQINDA

III Fəsil

Cinayətin anlayışı və cinayətlərin təsnifatı

Maddə 14. Cinayət anlayışı

14.1. Bu Məcəllə ilə cəza təhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır.

14.2. Cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, lakin az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai təhlükəli sayılmayan, yəni şəxsiyyətə, cəmiyyətə və yaxud dövlətə zərər yetirməyən və ya zərər yetirmək təhlükəsi yaratmayan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayət hesab edilmir.

1. Məcəllənin 14.1-ci maddəsində cinayət qanunvericiliyində ilk dəfə olaraq cinayət sayılan əməllərin əlamətlərini tam əhatə edən anlayış verilmişdir. Cinayət dedikdə, qanunla qadağan edilən, ictimai təhlükəli, təqsirli, cəzalanmalı olan əməl başa düşülür. Cinayətə verilən bu anlayış formal-maddi xarakterli olmaqla, eyni zamanda cinayət əməlinin daha iki əlamətini — əməlin təqsirli və cəzalandırılmalı olması kimi mühüm əlamətlərini özündə əks etdirir. Əməlin qanunla qadağan olunması onun formal əlaməti, ictimai təhlükəli olması isə onun maddi əlaməti sayılır.

Keçmiş cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq, Məcəllənin 14.1-ci maddəsində qanunla qorunan ictimai münasibətlərin dairəsi, haqlı olaraq, cinayətin anlayışından çıxarılaraq CM-in vəzifələrinin müəyyən edən 2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur (CM-in 2-ci maddəsinin şərhinə bax).

2. Cinayətin anlayışı cinayət hüququnun əsas kateqoriyalarından biri sayılır. Cinayət sosial və hüquqi hadisədir. Cinayət qanunvericiliyinin vəzifəsi şəxsiyyətli cəmiyyət arasında baş verən münaqişələrin hansının daha təhlükəli olmasını müəyyən etmək və bu hadisəyə cinayət-hüquqi vasitələrlə müdaxilə etməyi müəyyənləməkdən ibarətdir.

3. Əməl dedikdə, hərəkət və ya hərəkətsizlikdə ifadə olunan insan davranışı başa düşülür. Hərəkət insanın aktiv iradəvi fəaliyyətidir. Hərəkətsizlik dedikdə, hərəkət etməyə borclu olan şəxsin üzərinə düşən öhdəlikləri yerinə yetirməməkdə ifadə olunan passiv iradəvi fəaliyyəti başa düşülür.

4. Məcəllənin cinayətin anlayışını nəzərdə tutan 14.1-ci maddəsində cinayətin hüquqi xassəsini əks etdirən qeyri-hüquqilik (qanunazidd) əlaməti keçmiş Məcəllədən fərqli redaksiyada nəzərdə tutulur. Əvvəlki qanunla bu əlamət «cinayət qanununda nəzərdə tutulan əməl» kimi nəzərdə tutulurdusa, qüvvədə olan qanunvericiliklə qeyri-hüquqilik əlaməti «bu Məcəllə ilə qadağan olunmuş əməl» kimi müəyyən olunur. Cinayət əməlinin «bu Məcəllə ilə qadağan olunmuş əməl» kimi müəyyən edilən qeyri-hüquqilik əlaməti cinayət əməlinin hüquqi təbiətini daha dolğun əks etdirməklə yanaşı, CM-in 1-ci və 2-ci maddə-

löründə əks olunmuş müddəaları, yeni Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununu yalnız bu Məcəllədən ibarət olmasını və hər hansı bir əməlin kriminalallaşdırılması və dekriminalallaşdırılmasının CM-in müstəsna səlahiyyətlərinə aid edilməsi barəsində ideyaları bir daha təsdiq edir. Cinayətin qeyri-hüquqilik əlaməti «qanunda göstərilməyən əməl cinayət deyildir» prinsipinin qanunvericiliklə ifadəsidir. Bu prinsipin qanunvericiliklə təsbit olunması cinayət qanununu analogiya üzrə tətbiqinə yol verilmədiyinə əsaslanır (CM-in 5.2-ci maddəsinin şərhinə bax). Hüquq mühafizə orqanlarının fəalliyətində qanunla qadağan olunmayan və bu səbəbdən cinayət sayılmayan icimai təhlükəli əməllərə təsadüf oluna bilər. Əməlin icimai təhlükəli olması daimi, dəyişməz anlayış kimi qiymətləndirilə bilməz. Cəmiyyətdə icimai münasibətlərin inkişafı, əlmi tərəqqi əməlin icimai təhlükəli və cəzalandırılmalı əməl kimi qiymətləndirilməsinə birbaşa təsir göstərir. Lakin bu səlahiyyət qanunvericinin müstəsna səlahiyyətidir. Məhkəmə, prokurorluq və ya istintaq orqanları Məcəllə ilə nəzərdə tutulmayan yeni icimai təhlükəli əməlləri əşkar etdikdə, onların kriminalallaşdırılması barəsində qanunverici qarşısında vəsatət qaldıra bilərlər.

5. **İctimai təhlükəlilik** əlaməti cinayətin maddi əlaməti sayılmaqla, əməlin qanunla mühafizə edilən icimai münasibətlərə zərər yetirə bilmək xassəsinə əks etdirir. İctimai təhlükəlilik əlaməti obyektiv kateqoriya sayılır və qanunverici orqanın mülahizəsindən asılı olmayaraq mövcud olur. Məhz bu əlamətin köməyi ilə qanunverici orqan bu və ya digər əməli kriminallaşdırır. Əməlin icimai təhlükəliliyinə cinayət tərkibinin bütün əlamətləri təsir göstərir. Lakin əməlin qəsd etdiyi icimai münasibətlərin onun bu xassəsinə təsiri daha mühümdür. Cinayət qanunvericiliyi cinayətin icimai təhlükəliliyinin kəmiyyət və keyfiyyət tərəfini fərqləndirir. CM-in bir sıra maddələrində icimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsinin nəzərə alınmasına dair birbaşa göstərişlər mövcuddur (CM-in 8, 15.1, 58.3, 70.2-ci maddələri və s.).

İctimai təhlükəliliyin xarakteri əməlin qəsd etdiyi icimai münasibətlərin xarakteri ilə müəyyən edilir və cinayətin bu xassəsinin keyfiyyət göstəricisi sayılır.

İctimai təhlükəliliyin dərəcəsi yətilən zərərin miqdarı, həcmi və dərəcəsi, qəsdin özünün xüsusiyyətləri, bəzi hallarda cinayətin subyektinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir və icimai təhlükəliliyin kəmiyyət tərəfi sayılır.

6. Cinayətin maddi əlaməti sayılan icimai təhlükəlilik yeni qanunvericiliklə yalnız cinayət sayılan əməllərə şamil edilir. Məcəllənin 14.2-ci maddəsində qeyd olunur ki, cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, az əhəmiyyəti olduğuna görə icimai təhlükəli sayılmayan, yeni şəxsiyyətə, cəmiyyətə və yaxud dövlətə zərər yetirməyən və ya zərər yetirmək təhlükəsi yaratmayan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayət hesab edilmir.

Qanunvericiliklə icimai təhlükəlilik əlaməti mövcud olmadığına görə cinayət sayılmayan az əhəmiyyətli əməli xarakterizə edən 2 meyar müəyyən edilmişdir:

- 1) CM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin əlamətlərinin formal olaraq az əhəmiyyətli sayılan əməldə mövcud olması;
- 2) icimai təhlükəlilik əlaməti mövcud olmadığı üçün belə əməlin şəxsiyyətə,

cəmiyyətə və yaxud dövlətə zərər yetirə bilməməsi və ya zərər yetirmək təhlükəsi yarada bilməməsi. Tərəddimləyən əməlin az əhəmiyyətli sayılması təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aiddir. Baş vermiş əməldə az əhəmiyyətli əlaməti aşkar edildikdə, cinayət işi qaldırılır, qaldırılmış cinayət işi isə əməldə cinayət tərkibi olmadığına görə xitam edilir (CM-in 14.2-ci, CPM-in 39.1.2-ci maddələri). Əməlin az əhəmiyyətli sayılmasını yalnız baş vermiş əməldə təzahür edən əlamətlər şərtləndirə bilər (cinayətin törədilmə üsulu, cinayətin motiv və məqsədi, başa çatdırılması səviyyəsi və s.). Digər hallar (səmimi peşmançılıq, vurulmuş ziyanın könüllü ödənilməsi, təqsirkar şəxsin ailə vəziyyəti, həyat tərzi və s.) əməl cinayət kimi qiymətləndirilərkən nəzərə alın bilməzlər.

Qanunla bir sıra cinayətlərin zəruri tərkib əlaməti qismində vurulmuş ziyan əhəmiyyətli, külli və ya xüsusi külli miqdarda olması tələb olunur. Belə hallarda vurulmuş faktiki ziyan əhəmiyyətli, külli və ya xüsusi külli miqdarda olmadığına, törədilmiş əməl formal cəhətdən də Məcəllədə nəzərdə tutulan cinayət tərkibini yaratmır.

7. CM-də ilk dəfə olaraq əməlin **təqsirli** olaraq törədilməsi cinayət əməlini xarakterizə edən müstəqil əlamət kimi qeyd olunur. Şəxsin yalnız törətdiyi əmələ və onun nəticəsinə qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibəti müəyyən edildikdə, o, təqsirli hesab oluna bilər. CM-in 24.1-ci maddəsinə əsasən, əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) yalnız qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törətmiş şəxs cinayət törətməkdə təqsirli sayılır.

8. Cinayət əməli məcburi qaydada **cəzalanmalı** əməldir. CM-in 14.2-ci maddəsində cinayətə «bu Məcəllə ilə cəza təhdidi altında» əməl kimi qiymət verilir. Qanunla icimai təhlükəli sayılan əmələ görə müvafiq cəza növü nəzərdə tutan sanksiya müəyyən edilməyib. CM-in 41.1-ci maddəsində cəza məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cinayət-hüquqi tədbir kimi müəyyən edilir. Cəza cinayət törətməkdə təqsirli sayılan şəxsə tətbiq olunmaqla onun barəsində qanunla müəyyən edilən məhrumiyətlər yaratmaqda və ya onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasında ifadə olunur. Tərəddin əmələ görə cəza tətbiq etmək mümkün deyilsə, belə əməl cinayət sayıla bilməz. Cinayət qanunvericiliyində təqsirli şəxsin cinayət zamanında azad edilməsinə nəzərdə tutulan müvafiq maddələrin mövcud olması əməlin cəzalanmalı olmasının cinayət əməlinin zəruri əlaməti sayılmasını istisna etmir. Cəza və əməlin cəzalanmalı olması anlayışlarının eyniləşməsi olmaz. Cəza tərəddimləyən cinayət əməlinin hüquqi nəticəsi olmaqla, cinayət hüququnda müstəqil kateqoriyadır. Qanunverici orqan ilk dəfə olaraq CM-in 14.1-ci maddəsində cinayət hüququnda cinayət əməlinin əlamətlərini tam ehatə etməklə üç müstəqil institutu birləşdirmişdir. Bu anlayışlar isə cinayət qanunu, cinayət və cəzadan ibarətdir.

Maddə 15. Cinayətlərin təsnifatı

15.1. Bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş əməllər (hərəkət və ya hərəkətsizliklər) xarakterindən və icimai təhlükəlilik dərəcəsinədən asılı olaraq böyük icimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə bölünür.

15.2. Qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza nəzərdə tutulmuş əməllər, yaxud qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutul-

muş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi iki ildən artıq olmayan əməllər böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər hesab olunur.

15.3. Bu Məcəllə ilə qəsd və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi yeddi ildən artıq olmayan əməllər az ağır cinayətlər hesab olunur.

15.4. Bu Məcəllə ilə qəsd və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi on iki ildən artıq olmayan əməllər ağır cinayətlər hesab olunur.

15.5. Bu Məcəllə ilə qəsd törədilməsinə görə on iki ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə ağır cinayətlər hesab olunur (*Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlə — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455*).

1. Keçmiş qanunvericilikdən fərqli olaraq qüvvədə olan CM-də ictimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsinin əsli olaraq cinayətlərin təsnifatı nəzərdə tutulur. **Cinayətlərin təsnifatı** dedikdə, CM-də nəzərdə tutulan cinayət əməllərinin ictimai təhlükəlilik xarakteri və dərəcəsinin əsli olaraq müxtəlif qruplara aid edilməsi başa düşülür. Məcəllədə nəzərdə tutulan cinayət tərkibləri təqdir forması (qəsd və ya ehtiyatsızlıq) və Xüsusi hissə maddələrində bu cinayət əməllərinin törədilməsinə görə nəzərdə tutulan sanksiyaların köməyi ilə dörd qrupa bölünür: böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır. Cinayətlərin təsnifatı Ümumi hissədə nəzərdə tutulan cəzaların sistemi və Xüsusi hissə normalarının sanksiyalarına uyğun olaraq az təhlükəli növdən daha təhlükəli (ağır) növə istiqamətdə aparılmışdır.

2. CM-də cinayətlərin təsnifatı əməlin ictimai təhlükəlilik xarakteri və dərəcəsinin əsli olaraq müəyyən edilir (ictimai təhlükəliliyin xarakteri və dərəcəsi bəzində CM-in 14.1-ci maddəsinin təfsirinə bax).

3. CM-in 15-ci maddəsində bu və ya digər cinayət əməlinin müvafiq qrupa aid edilməsi Məcəllənin Xüsusi hissə normalarında əmələ görə cəza müəyyən edən sanksiyada cəzanın həddi və növü, habelə təqsirin formasından əsli olaraq həll edilir. Böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və ağır cinayətlərə həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan törədilən əməllər, xüsusilə ağır cinayətlərə isə yalnız qəsdən törədilən əməllər aid edilir.

4. **Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə** sanksiyası azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzalar və iki ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan əməllər aid edilir.

Az ağır cinayətlərə sanksiyasında yeddi ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan əməllər aid edilir.

Ağır cinayətlərə sanksiyasında on iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan əməllər daxildir.

Xüsusilə ağır cinayətlərə törədilməsinə görə on iki ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza nəzərdə tutulan cinayətlər aid edilir.

5. CM-də cinayətlərin təsnifatının nəzərdə tutulmasının əhəmiyyəti vardır, çünki bu və ya digər əməlin müxtəlif qrupa aid edilməsi cinayətdə təqsiri bilən şəxs üçün müəyyən cinayət-hüquqi nəticələr yaradır. Məcəllənin bir sıra maddələrində cinayət məsuliyyətinin əsaslarının müəyyən edilməsi və cəzanın fərdiləndirilməsi cinayət əməlinin hansı qrupa aid edilməsindən əsli

olaraq həll edilir. Xüsusilə təhlükəli residivin (CM-in 18.3-cü maddəsi), cinayətə hazırlığın (CM-in 28-ci maddəsi), cinayətə birliyin (cinayətə təşkilatın) (CM-in 34.4-cü maddəsi) müəyyən edilməsində, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsi növünün müəyyən edilməsində (CM-in 56-cı maddəsi), ömürlük azadlıqdan məhrum etmədə (CM-in 57-ci maddəsi), cəzanı yüngülləşdirən halların cəza təyində nəzərə alınmasında (CM-in 59.1-ci maddəsi), cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyində (CM-in 66.2-ci və 66.3-cü maddələri), cinayət məsuliyyətinin azad etmədə (CM-in 72—75-ci maddələri), cəzadan şərtlə olaraq vaxtdan əvvəl azad etmədə (CM-in 76.3-cü maddəsi), cəzanın çəkilməmiş hissəsinə daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmədə (CM-in 77.1-ci maddəsi), hamilə qadınlar və azyaşlı uşaqlar olan şəxslər tərəfindən cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasında (CM-in 79.1-ci maddəsi), itiham hökümündən icra müddəti ilə əlaqədar cəza çəkməkdən azad etmədə (CM-in 80-ci maddəsi), məhkumluq müddətinin hesablanmasında (CM-in 83.2.1-83.3.5-ci maddələri) və s. hallarda Məcəllənin 15-ci maddəsi ilə müəyyən edilən cinayətlərin təsnifatı əsas meyar kimi nəzərə alınır.

6. Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunu ilə «az ağır», «ağır» və «xüsusilə ağır» cinayətlərin dairəsində dəyişikliklər edilmişdir. Həmin tarixə qədər **az ağır cinayətlərə** sanksiyasında beş ilədək, **ağır cinayətlərə** sanksiyasında on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası, **xüsusilə ağır cinayətlərə** görə isə sanksiyasında on ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza nəzərdə tutulan cinayətlər aid edilirdi. Kommentariyanın müəllifləri bu dəyişiklikləri məqbul hesab etmirlər. Belə ki, dəyişikliklər edildikdən qədər CM-də nəzərdə tutulan cinayət tərkiblərindən 163-ü «az ağır», 131-i «ağır», 64-ü isə «xüsusilə ağır» cinayətlər kateqoriyasına aid idisə, dəyişiklikdən sonra CM-də həmin tərkiblərin sayı sünü şəkildə dəyişdirilmiş və «az ağır» cinayətlərin sayı 213-ə qədər artmış, «ağır» cinayətlərin sayı 109-a, «xüsusilə ağır» cinayətlərin sayı isə 40-ə enmişdir.

Maddə 16. Cinayətlərin təkrar törədilməsi

16.1. Bu Məcəllənin eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi, cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir.

16.2. Bu Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi, yalnız həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir.

16.3. Əvvəllər törətdiyi cinayətə görə məhkum olunmuş, məhkumluğu götürülmüş və ya ödənilmiş, yaxud cinayət məsuliyyətinə azad olunmuş şəxs tərəfindən bu Məcəllənin eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş və ya həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin yenidən törədilməsi, cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir (*Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il*).

1. «Cinayətlər çoxluğu» termininin adı çəkilməmə, Məcəllənin 16, 17 və 18-ci maddələrində qanunvericilikdə ilk dəfə olaraq cinayətlər çoxluğunun üç

növü sayılan cinayətlərin təkrar törədilməsi, cinayətlərin məcmusu, cinayətlərin residivi və onun növləri ilə bağlı olan məsələlər tənzim edilir. Keçmiş cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq, cinayətlərin təkrar törədilməsi Məcəllənin Ümumi hissəsində müstəqil normada nəzərdə tutulur. Əvvəlki CM-də cinayətlərin təkrar törədilməsi Xüsusi hissə normalarında cinayət tərkiblərinin zəruri əlaməti və ya ağırlaşdırıcı halları nəzərdə tutan zəruri tərkib əlaməti kimi müəyyən edilirdi.

2. Məcəllə cinayətlərin təkrar törədilməsinin kəmiyyət və keyfiyyət meyarlarını müəyyən etmişdir. Cinayətin iki və daha çox törədilməsi təkrarlığın kəmiyyət göstəricisi, törədilmiş cinayətlərin Məcəllənin eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulması təkrarlığın keyfiyyət göstəricisi kimi müəyyən edilmişdir.

3. Məcəllənin 16.2-ci maddəsində ümumi qaydada yeganə istisna hal kimi cinayətlərin təkrarlığının qanunun müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulan iki və ya daha artıq cinayətlərin törədilməsi ilə də yarana bilməsi qeyd olunur. Cinayət qanunvericiliyi bir sıra cinayət əməllərinin kriminoloji baxımdan residiyiviyin və peşəkərliliyinin artırılması təhlükəliliyi nəzərə almaqla şəxsiyyət əleyhinə cinayətlərin, tamah motivli əmlak cinayətlərinin, narkotik maddələrin, silah və döyüş sursatlarının qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlərin təkrarlığının yaranmasını Məcəllənin Xüsusi hissə normalarında birbaşa qeyd etmişdir (CM-in 120-ci maddəsinin qeydi, 177-ci maddəsinin qeydinin 3-cü bəndinə bax).

4. Beləliklə, CM-in 16-cı maddəsində ümumi təkrarlıq anlayışından imtina edilmiş, xüsusi təkrarlığın isə iki müstəqil növü qeyd olunmuşdur: a) Məcəllənin eyni maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki və ya iki dəfədən çox törədilməsi; b) Məcəllənin Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda, Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi.

5. Şəxsin törətdiyi ikinci əməl cinayətin təkrar törədilməsinə zəruri tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutan maddə ilə tövsiif edilsə, belə tövsiif şəxsin əvvəllər törətdiyi eyni əməli də ehatə etmiş olur.

6. Cinayətlərin təkrarlığının yaranması üçün əvvəlki cinayətə görə hüquqi nəticələrin mövcud olması tələb olunur. Əvvəllər törətdiyi eyni cinayətə görə cinayət məsuliyyətindən azad olunmuş, yaxud məhkumluğu götürülmüş və ya ödənilmiş şəxsin yenidən eyni cinayəti törətməsi təkrarlıq kimi qiymətləndirilə bilməz.

7. Uzun illər ərzində cinayət hüquq nəzəriyyəsində və məhkəmə-istintaq təcrübəsində cinayətlərin təkrarlığı ilə residivi arasında daqiq sərhəddə müəyyən edilməsi ilə bağlı mübahisələr səngiməmişdir. CM-in 16.3-cü maddəsinin inkar formada olan «əvvəllər törətdiyi cinayətə görə bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada . . . məhkumluğu götürülmüş və ya ödənilmiş şəxs tərəfindən həmin cinayətin yenidən törədilməsi, cinayətin təkrar törədilməsi hesab edil-mir» müddəəsi cinayətin təkrarlığını bu müddəənin təsdiq forması kimi təqdim etməyə əsas vermişdir. Yəni bu halda cinayətin təkrarlığı «əvvəllər törətdiyi cinayətə görə Cinayət Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada . . . məhkumluğu götürülməmiş və ya ödənilməmiş şəxs tərəfindən həmin cinayətin yenidən tö-

redilməsi, cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir» kimi qəbul edilmişdir. Qeyd olunan nəticə uzun müddət hakim mövqə kimi özünə yer almışdır. Qəsdən törədilən cinayətlərin təkrarlığının şəxs məhkum edildikdən sonra məhkumluğu götürülməmiş və ya ödənilməmiş dövrə yenidən cinayət törətməsi kimi təfsir edilməsi onu cinayətlərin residivi ilə tam eyniləşdirmişdir. Ona görə ki, CM-in 18.1-ci maddəsində cinayətlərin residivinə qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən cinayətin törədilməsi kimi anlayış verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 18 mart 2013-cü il tarixli Qərarı ilə həmin məsələyə münasibət bildirilmiş, cinayətlərin təkrarlığı ilə residivi arasında daqiq sərhəd müəyyən edilmişdir. Həmin qərara görə qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən eyni və ya həmcins cinayətin törədilməsi cinayətin residivi kimi qəbul ediləməlidir. Həmin şəxsin əməli eyni zamanda cinayətlərin təkrar törədilməsi əlaməti ilə tövsiif edilə bilməz. Cinayətlərin residivi müəyyən edildikdə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində residiv cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmadığı halda, həmin Məcəllənin 61.1.1-ci maddəsinə əsasən cinayətlərin residivi cəzayı ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə alınmalı və təqsirləndirilən şəxsə həmin Məcəllənin 65-ci maddəsi tətbiq edilməklə cəza təyin olunmalıdır.

Qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətə görə məhkum olunmuş şəxs tərəfindən CM-in eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş və ya CM-in Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda müxtəlif maddələrlə nəzərdə tutulmuş cinayətin yenidən törədilməsi cinayətlərin təkrarlığını yaratmır.

Beləliklə, eyni və ya müxtəlif (CM-in 16.2-ci maddəsi) cinayətlərin təkrarlığı o halda yaranır ki, əvvəllər törətdiyi cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməmiş, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmiş, cinayət məsuliyyətindən azad olunmamış, habelə məhkum olunmamış şəxs yenidən eyni və ya Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda müxtəlif cinayətləri (CM-in 16.2-ci maddəsi) törətmiş olsun.

Maddə 17. Cinayətlərin məcmusu

17.1. Bu Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi, həmin cinayətləri törətməmiş şəxs onlardan heç birinə görə məhkum olunmamışdırsa və ya qanunla müəyyən edilmiş əsaslar üzrə cinayət məsuliyyətindən azad edilməmişdirsə, habelə bu cinayətlərdən heç birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmişdirsə, cinayətlərin məcmusunu yadır.

17.2. Bir hərəkətlə (hərəkətsizliklə) bu Məcəllənin iki və ya daha çox maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi cinayətlərin ideal məcmusunu yadır.

17.3. Şəxs bu Məcəllənin müvafiq maddələrinə uyğun olaraq cinayətlərin məcmusunu yadır hər cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb

edilir.

17.4. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsində həm ümumi, həm də xüsusi normada nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsi cinayətlərin məcmusunu yaratmır və bu halda xüsusi norma tətbiq olunur.

1. CM-in müxtəlif maddələri ilə (və ya eyni maddənin müxtəlif hissələri ilə) müstəqil cinayət tərkibi yaradan cinayətlərin törədilməsi və ya bir hərəkətlə (hərəkətsizliklə) Məcəllənin iki və daha çox maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş iki və daha çox cinayətin törədilməsi cinayətlərin məcmusunu yaradır.

2. Cinayətlər çoxluğunun müstəqil növü hesab edilən cinayətlərin məcmusunun iki növü fərqləndirilir: real və ideal məcmu. Cinayətlərin məcmusunun hər iki növü yalnız o halda mövcud olur ki, şəxs törətdiyi cinayətlərin heç birinə görə məhkum olunmasın və ya qanunla müəyyən edilən əsaslar üzrə cinayət məsuliyyətindən azad edilməsin, habelə bu cinayətlərin heç birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmiş olsun. Cinayətlərin məcmusunun hər iki növündə törədilmiş hər bir cinayət əməlinin Məcəllənin bu əmələ görə məsuliyyət nəzərdə tutan maddəsi (maddənin hissəsi) ilə müstəqil tövsi fərqləndirilməsi tələb olunur.

3. Cinayətlər çoxluğunun müstəqil növü sayılan cinayətlərin məcmusu təkrar cinayətlərdən onunla fərqlənir ki, cinayətlərin təkrar törədilməsi Məcəllənin eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulan cinayətin iki dəfə və iki dəfədən çox törədilməsi ilə əlaqədar yaranırsa, cinayətlərin məcmusu Məcəllənin müxtəlif maddələri (maddələrin hissələri) ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin törədilməsi ilə yaranmış olur.

4. Cinayətlərin **real məcmusu** müxtəlif vaxtda bir-birindən təcrid olunmuş və ya bir-biri ilə daxil əlaqəsi mövcud olan və CM-in müxtəlif maddələri ilə müstəqil tövsi edilən əməllərin törədilməsi ilə əlaqədar yaranır. Ideal məcmu bir əməllə eyni vaxtda Məcəllənin iki və daha çox maddəsində nəzərdə tutulmuş iki və daha çox cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar yaranır.

5. Cinayətlərin məcmusu Məcəllənin müxtəlif maddələrində nəzərdə tutulan cinayət əməllərinin camidir. Əgər şəxsin əmində eyni maddənin müxtəlif hissələri ilə müstəqil sanksiyaya məlik olan cinayət tərkibi mövcuddursa, belə əməllər də cinayətlərin məcmusunu yaratmış olur. Məsələn, Məcəllənin 200-cü maddəsində istehlakçılardan aldatma və ya pis keyfiyyətli məhsul istehsal etmə və satma kimi müstəqil cinayət tərkibləri yaradan və müstəqil sanksiyaya məlik olan iki bir-birindən fərqli cinayət əməlinə görə məsuliyyət nəzərdə tutulur. Şəxsin əməli həm istehlakçılardan aldatma, həm də pis keyfiyyətli məhsul istehsal etmə və satma kimi tövsi fərqləndirilməklə, burada cinayətlərin məcmusu mövcuddur.

6. Cinayətlər məcmusunun hər iki növünün mürəkkəb tərkibli cinayətlərdən fərqləndirmək lazımdır. **Mürəkkəb tərkibli cinayətlərdə** hər biri ayrılıqda vahid cinayət əməli kimi qiymətləndirilə bilən əməllər qanunverici tərəfindən vahid cinayət tərkibi yaradan bir əmələ birləşdirilir (məsələn, quldurluq cinayət tərkibi). Mürəkkəb tərkibli cinayətlərə daxil olan əməllərin müstəqil tövsi olunmasına ehtiyac qalmır, çünki belə əməllərin artırılması itimahiyyətlilik xassəsi qanunverici orqan tərəfindən nəzərə alınmışdır. Alternativ hərəkətlərlə törə-

dilən cinayət əməlləri də cinayətlər məcmusunu yaratmır.

7. Cinayətlər məcmusunu cinayət hüquq normalarının rəqabətindən fərqləndirmək lazımdır. Cinayətlər məcmusunda şəxs hər biri müstəqil cinayət tərkibi yaradan iki və daha çox əməl törədir. Normaların rəqabətində isə şəxsin törətdiyi bir əməl CM-in Xüsusi hissə normalarının bir neçəsinin əlamətlərinə uyğun gəlir. CM-in 17.4-cü maddəsində qeyd olunur ki, Məcəllənin Xüsusi hissəsində həm ümumi, həm də xüsusi normada nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsi cinayətlərin məcmusunu yaratmır və bu halda xüsusi norma tətbiq olunur.

8. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyinləmənin xüsusi qaydaları Məcəllənin 66-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

Maddə 18. Cinayətlərin residivi və onun növləri

18.1. Qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən cinayətin törədilməsi cinayətin residivini yaradır.

18.2. Cinayətlərin residivi aşağıdakı hallarda təhlükəli sayılır:

18.2.1. qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər iki dəfə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs, yenidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunduqda;

18.2.2. qəsdən ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən qəsdən ağır cinayət törətdikdə.

18.3. Cinayətlərin residivi aşağıdakı hallarda xüsusilə təhlükəli sayılır:

18.3.1. qəsdən az ağır və ya qəsdən ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər hər hansı ardıcılıqla üç dəfədən az olmayaraq azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunduqda;

18.3.2. qəsdən ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər iki dəfə və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər bir dəfə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən qəsdən ağır cinayət törətdikdə;

18.3.3. qəsdən ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən xüsusilə ağır cinayət törətdikdə.

18.4. Residivini müəyyən edilməsi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmır:

18.4.1. böyük itimahiyyətlilik təhlükə törətməyən cinayətlər;

18.4.2. yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlər;

18.4.3. bu Məcəllənin 83-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada götürülmüş və ya ödənilmiş məhkumluqlar;

18.4.4. azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza təyin edilmiş cinayətlərə görə məhkumluqlar.

18.5. Bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş əsaslarla və hədlərdə cinayətlərin residivinə görə daha sət cəza tətbiq edilir (*Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il, 6 may 2016-cı il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərə — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; «Azərbaycan» q., 22 may 2016-cı il; 9 noyabr 2017-ci il*).

1. Keçmiş cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq, CM ilk dəfə olaraq Məcəllənin Ümumi hissəsinin mühüm institutu kimi cinayətin residivindən anlayışı və növlərini tənzim edir. Yeni qanunla residivliyin 3 növü fərqləndirilir: sadə,

təhlükəli, xüsusilə təhlükəli. CM-in 18.1-ci maddəsinə əsasən, şəxsin əməlinə dərsivdin mövcud olması üçün 2 şərt tələb olunur:

a) şəxsin qəsdən cinayət törətməsi;

b) şəxsin əvvəllər qəsdən cinayət törətməyə görə məhkumluğunun mövcud olması.

2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18-ci və 83.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 6 sentyabr 2010-cu il tarixli Qərarına görə Cinayət Məcəlləsinin 18.1-ci maddəsinin «məhkum olunmuş şəxs» müddəası həmin Məcəllənin 83.1-ci maddəsinə uyğun olaraq bəzəndə məhkəmənin qərarını qüvvəyə gətirmiş ittiham hökmü, ödənilməmiş və ya götürülməmiş məhkumluğu olan şəxsi nəzərdə tutur.

3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 18 mart 2013-cü il tarixli Qərarı ilə həmin məsələyə münasibət bildirilmiş, cinayətlərin təkrarlığı ilə resivdin arasında dəqiq sərhəd müəyyən edilmişdir. Həmin qərara görə qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən eyni və ya həmcins cinayət törədilməsi cinayətin resivdi kimi qəbul edilə bilər. Həmin şəxsin əməli eyni zamanda cinayətlərin təkrar törədilməsi əlaməti ilə təsvif edilə bilər. Cinayətlərin resivdi müəyyən edildikdə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində resivdi cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmadığı halda, həmin Məcəllənin 61.1.1-ci maddəsinə əsasən cinayətlərin resivdi cəzalı ağırlaşdırılmalı kimi nəzərə alınmalı və təsirləndirilən şəxsə həmin Məcəllənin 65-ci maddəsi tətbiq edilməklə cəza təyin olunmalıdır.

4. «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 83.2-ci maddəsinin şərh olunmasına dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 8 iyul 2008-ci il tarixli Qərarı ilə çox mühüm bir məsələyə – məhkumluğun nədən, hansı hüquqi elementlərdən ibarət olması məsələsinə də münasibət bildirilmişdir. Qərarında deyilir ki, CM-in 83.1-ci maddəsinin mahiyyətindən görünür kimi, məhkumluq cinayətin və cəzanın hüquqi nəticəsi kimi qəbul olunur. Burada cinayət ilkin əməl, məhkum etmə və cəza tətbiq etmə işə onun nəticəsi kimi çıxış edir. Gösterilən üç əsasdan (cinayət, ittiham hökmü və cəza) birinin olmaması məhkumluğun olmasını istisna edir.

Göründüyü kimi, qərarında məhkumluğun yaranmasının üç əsasının (cinayət, məhkum etmə və cəza tətbiq etmə) olduğu üz əksini tapmışdır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin mövqeyinə görə bu üç əsasdan birinin olmaması məhkumluğu istisna edir. Bu mövqeyə istinadla belə nəticəyə gəlmək olar ki, əgər şəxsin bəzədində təyin edilmiş əsas cəza cinayət qanunundan çıxarılsa (məsələn, Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Qanunu ilə əzadlığın məhdudlaşdırılması cəzası bəzərin sistemindən çıxarılmışdır), məhkumluğun sadəlanən üç əsasından biri sıradan çıxmış olur. Deməli, bu halda şəxs məhkum olunmuş şəxs sayıla bilər. Məntiqi olaraq həmin şəxsin sonradan törətdiyi cinayət də resivdi cinayət hesab ediləməli və ona CM-in

65-ci maddəsinə uyğun cəza təyin ediləməlidir (əlavə olaraq CM-in 83-cü maddəsinin şərhinin 8-ci bəndinə bax).

5. Resivdin qeyd olunan ümumi əlamətləri ilə yanaşı təhlükəli resivdin mövcud olması üçün CM-in 18.2-ci maddəsində aşağıdakı əlavə əlamətlər müəyyən edilmişdir:

a) qəsdən cinayət törətməyə görə əzadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin əvvəllər qəsdən cinayət törətməyə görə iki dəfə əzadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunması;

b) qəsdən ağır cinayət törətmiş şəxsin əvvəllər qəsdən ağır cinayət törətməyə görə əzadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkumluğunun mövcud olması.

Beləliklə, sadə resivdin fərqli olaraq, təhlükəli resivdin mövcud olması üçün şəxsin əvvəlki cinayətə görə yalnız əzadlıqdan məhrum etmə növündə məhkumluğu ilə yanaşı, belə məhkumluğun sayının ən azı iki olması tələb olunur. Təhlükəli resivdin ikinci növü onunla xarakterizə olunur ki, əvvəllər qəsdən ağır cinayətə görə əzadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən qəsdən ağır cinayət törədir.

6. CM resivdin növlərini fərqləndirərkən 2 meyardan istifadə edir: a) qəsdən törədilən cinayətlərin ağırlıq dərəcəsi; b) məhkumluğun sayı. Qəsdən törədilən cinayətlərin ağırlığı artıqca şəxsin əvvəlki cinayətlərə görə məhkumluğunun sayı azalır.

7. Qanun xüsusilə təhlükəli resivdin 3 növünü fərqləndirir: a) qəsdən cinayət edərək əzadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunan şəxsin əvvəllər hər hansı ardıcılıqla qəsdən az ağır və ya ağır cinayətlərə görə ən azı üç dəfə əzadlıqdan məhrum etmə cəzası növündə məhkumluğu mövcud olduqda; b) qəsdən ağır cinayət törətmiş şəxsin əvvəllər ağır cinayətlərə görə ən azı iki, xüsusilə ağır cinayətlərə görə bir məhkumluğu mövcud olduqda; c) xüsusilə ağır cinayət törətmiş şəxsin əvvəllər ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərə görə əzadlıqdan məhrum etmə növündə məhkumluğu mövcud olduqda.

8. Əvvəllər, yaxud sonradan törədilmiş cinayətin və ya hər əvvəllər, həm də sonradan törədilmiş başa çatıb-çatmamasının, habelə şəxsin əvvəllər və (və ya) sonradan törədilmiş cinayətin icraçısı, təşkilatçısı, təhrikçisi və ya köməkçisi olması cinayətin resivdinin mövcudluğunu istisna etmir.

9. Əvvəlki cinayətlərə görə məhkumluğu qanunla müəyyən edilən qaydada götürülmüş və ya ödənilmiş şəxslərin, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslərin, 18 yaşınadək cinayət törətmiş şəxslərin əməlləri, habelə əzadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza təyin edilmiş cinayətlərə görə məhkumluqlar cinayətlərin resivdini yaratmır.

IV Fəsil

Cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləməli olan şəxslər

Maddə 19. Cinayət məsuliyyətinin ümumi şərtləri

Bu Məcəllə ilə müəyyən olunmuş və həddinə çatmış və cinayət törətməş anlaşıqlı şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

1. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yalnız

fiziki şəxsləri cinayətin subyekti kimi tanıyır. Hüquqi şəxslər cinayətin subyekti hesab edilmir. Lakin Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə CM-ə 15-2-ci fəsil əlavə edilmişdir. Bu fəsilin normalarında dərsi konkret müəyyən olanın fiziki şəxslərin törətdikləri cinayətlərlə bağlı olan hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur (CM-in 99-4—99-9-cü maddələrinin şərhinə bax). Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 iyul 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı 2007-2011-ci illər üçün Fəaliyyət Planı»nın 3-cü bölməsində hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı ilk rəsmi mövqə ortaya qoyulmuşdu.

2. Öz hərəkətlərinə cavabdeh olmaq, cinayət məsuliyyətinə alınmaq üçün hər bir şəxs müəyyən idrak səviyyəsinə malik olmalıdır ki, bu da müəyyən yaş həddinə çatmaqla əldə edilə bilər. Azyaşlı şəxs öz hərəkətlərinin sosial mahiyyətini dərk edə, öz əməlinin ictimai təhlükəli nəticəsini qabaqcadan görə bilmir.

3. Cinayətin subyektinin zəruri əlaməti şəxsin anlaşıqlı olması, yəni öz hərəkətlərinin xarakterini və sonrakı nəticələrini dərk etməsi və özünü idarə edə biləcəyi imkanına malik olmasıdır. Ruhü xəstələr və ya psixi pozuntular olan şəxslər öz hərəkətlərinin faktiki və ya sosial mahiyyətini dərk etmirsə və özünü idarə etmək iqtidarında deyildirsə, belə şəxslər cinayətin subyekti də ola bilməz.

Maddə 20. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi

20.1. Cinayət törədənədək on altı yaş tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

20.2. On dörd yaş tamam olmuş şəxs yalnız qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər verməyə, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə, ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq, odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğularını talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yarırsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

20.3. İctimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman bu Məcəllənin 20.1 və 20.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatmamış şəxslər barəsində götürülən tədbirlər və həmin tədbirlərin tətbiqi qaydası müvafiq qanunla müəyyən edilir (Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci və 20 iyun 2003-cü il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; Azərbaycan Respublikası QT, 2003, №6, m.276).

1. Yetkinlik yaşına çatmayanın şüur səviyyəsi, ətraf sosial mühitdə baş ve-

ran hadisələri dərk etmək və buna uyğun düşünmüş hərəkət etmək qabiliyyəti məhz müəyyən yaş həddinə çatmaqla formalaşır. Şəxsdə belə dərketmə aili, məktəb, sosial mühitin təsiri ilə yaranmış olur.

Azərbaycan Respublikası CM 16 yaş cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün yaş həddi sayır. Daha kiçik yaşda bəzi əməllərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin dərk olunma bilməsini nəzərə alaraq, ayrı-ayrı cinayətlərə görə qanunverici 14 yaş cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün yaş həddi hesab edir.

Subyekti 14 yaşdan nəzərdə tutulmuş cinayətlərin hamısı qəsdən törədilən cinayətlərdir. 14 yaş müəyyən edilərkən həmin cinayətlərin ağırliq dərəcəsi deyil, məhz bu yaşda şəxslərin belə əməllərin kriminal xarakterini dərk etmək qabiliyyətinə malik olmaları nəzərə alınır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların yaş müvafiq sənədlərə (pasport, doğum haqqında şəhadətnamə və s.) əsasən müəyyən edilir. Belə sənəd olmadıqda, yaxud da onların doğruluğu şübhə yaradarsa, məhkəmə tibbi ekspertizası təyin edilir.

2. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onlar barəsində cinayət məsuliyyəti və cəza məsələlərini həll edərkən humanizim prinsipini rəhbər tutaraq bir sıra güzəştli hallar müəyyən edir (bu barədə 5-ci bölmənin şərhində verilmişdir).

Ayrı-ayrı cinayətlərin xarakterinə görə cinayətin subyekti 16 yaşdan yuxarı yaş həddinə malik olmalıdır. Məsələn, yetkinlik yaşına çatmayı cinayət fəaliyyətinə cəlb etmək, həqiqi hərbi xidmətə növbəti çağırışdan boyun qaçırma, hərbi cinayətlərin subyekti olmaq üçün ən az 18 yaşa çatmaq tələb olunur. Vəzifəli şəxs olmaq üçün daha artıq yaş həddinə çatmaq tələb olunduğundan yaş həddi məsələsi xüsusi subyektlə əlaqədar olur.

3. CM-in şərh olunan 20.3-cü maddəsinə uyğun olaraq ictimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman CM-in 20.1-ci və 20.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatmamış şəxslər barəsində götürülən tədbirlər və həmin tədbirlərin tətbiqi qaydası «Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 31 may 2002-ci il tarixli Qanunu ilə tənzimlənir. Adı çəkilən Qanunun 9-cü maddəsinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar qanunazidd əməllərin xarakterini və səbəblərini, yaşını, həyat şəraitini, qanunazidd əməlin törədilməsində iştirak dərəcəsinə, habelə məişətdə, məktəbdə və ya işdə davranışını nəzərə almaqla, cinayət törətmis yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində aşağıdakı tədbirlərdən birini tətbiq edirlər: a) böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətmiş cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatmamış, habelə müxtəlif hüquqpozuzmalara və əlaqəsiz həyat tərzi keçirməyə görə daxili işlər orqanlarında profilaktiki qeydiyyatda olan, lakin işləh olunması mümkün olmayan yetkinlik yaşına çatmayanların aqıq tipli xüsusi təlim-tərbiyə məssisəsinə göndərmək; b) ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatma-

mış yetkinlik yaşına çatmayanın qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi barədə məhkəmə qarşısında vəsatət vermək.

Açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələrinin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 may 2003-cü il tarixli 65 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Açıq və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələri haqqında» Nümunəvi Əsasnaməyə müvafiq olaraq tənzimlənir.

Maddə 21. Anlaqsızlıq

21.1. İctimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman anlaqsız vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəməgilliy və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş.

21.2. Anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) törətmiş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir.

21.3. Anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

1. Cinayət məsuliyyətinin zəruri şərti ictimai təhlükəli əməli törədən şəxsin təsirinə olmasındır (CM-in 7-ci maddəsi). Bu nöqtəyi-nəzərdən ruhi xəstəliyə düşmüş və bu səbəbdən də öz hərəkətlərini ölçüb-biçməyə və ya ona rəhbərlik etmək imkanı olmayan şəxslər cinayət-hüquqi mənada qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan hərəkət edə bilərlər. Buna görə də anlaqsız şəxslər tərəfindən törədilən ictimai təhlükəli əməllərə dair işə baxarkən məhkəmə hökm deyil, məhz hansı tədbirlərin tətbiq olunduğunu göstərməklə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi barədə, yaxud işə xitam verilməsi barədə və onların tətbiqinə zərurət olmadıqda işə belə tədbirlərin tətbiq olunmaması barədə qərarad çıxarır.

Beləliklə, cinayətin subyektivi olmaq üçün şəxs anlaqlı olmalıdır.

2. **Anlaqlılıq** şəxsin öz əməlinin xarakterini dərk etməsi və ona rəhbərlik etməsi, habelə bununla əlaqədar törədilən ictimai təhlükəli əmələ görə cavabdeh olmaq qabiliyyətidir.

CM anlaqlılığa deyil, yalnız anlaqsızlığa anlayış verir. Qanunun mənasından belə bəlli olur ki, anlaqsızlıq vəziyyəti 2 meyarla xarakterizə olunur: tibbi (bioloji) və hüquqi (psixoloji). Tibbi meyar psixi xəstəliyin olması deməkdir ki, qanunda belə xəstəliyin 4 növü göstərilir:

a) **xroniki psixi xəstəlik** daimi və ya uzun müddət fasiləsiz olaraq davam edən, müalicəsi mümkün olmayan, yaxud da çətin müalicə olunan psixi xəstəlikdir: şizofreniya, epilepsiya, progressiv iflic, beyin siflisi və s.;

b) **psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması** müəyyən müddətdə davam edən və şəxsin sağlamlığı ilə nəticələnən kəskin ruhi sarsıntı formasında psixi

xəstəlikdir: alkoqol psixozlar, patoloji sarxoşluq, patoloji affekt, manikal depressiv psixoz və s.;

c) **kəməgillilik** (olqofreniya) anadangəlmə və ya uşaqlıq dövründə yaranan əqli zəiflik vəziyyətidir. Üç dərəcəsi vardır: **idiotizm** aqilin dərin formada zəifliyi; **imbəsillik** aqilin ağır olmayan formada zəifliyi; **debillik** yüngül formada əqli zəiflik. Kəməgillilik daimi xarakter daşıyır;

ç) **sair psixi xəstəlik vəziyyəti** bezi yoluxucu xəstəliklər zamanı müvəqqəti psixi pozğunluq, abstinensiya, qarabasma vəziyyəti.

3. Anlaqsızlıq vəziyyəti istintaq və məhkəmə tərəfindən məhkəmə-psixiatriya ekspertizasının rəyina əsasən müəyyən edilir.

Sadələn xəstəliklərdən birinə düşər olma şəxsin anlaqsız hesab edilməsi üçün hələ kifayət deyildir, bundan ötrü həm də hüquqi meyarın olması tələb edilir. **Hüquqi meyar** cinayət törədən və psixi cəhətdən xəstə olan şəxsin yol verdiyi əməlin kriminal xarakterini dərk etməməsi, yaxud da öz hərəkətlərini idarə etmə iqtidarında olmamasıdır. Məhz hüquqi meyarın müəyyən edilməsindən sonra şəxsin anlaqsızlığı barədə qəti rəy gəlmək olar.

Anlaqsızlığın hüquqi meyarının iki elementi mövcuddur: intellektual və iradəvi. **İntellektual** elementə əsasən, şəxs öz hərəkətlərini ölçüb-biçmə qabiliyyətinə malik olmur, başqa sözlə, onun ictimai təhlükəli əməl olmasını dərk edə bilmir. İradəvi ünsürə görə işə şəxsin öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyəti olmur. Bir çox ruhi xəstəliklər insan psixikasının məhz iradəvi sahəsinin pozulması ilə müşayiət olunur. Belə hallarda şəxs öz hərəkətinin ictimai təhlükəli olmasını dərk edir, lakin bu əməlin törədilməsindən özünü çəkindirə bilmir. Məsələn, narkotik acıq vəziyyətində narkoman narkotik maddə əldə etməkdən ötrü müxtəlif cinayətləri (oğurluq, soyğunçuluq və i.a.) törədə bilər. Hüquqi meyarın müəyyən edilməsi üçün bu elementlərdən birinin mövcud olması kifayətdir.

Lakin şəxsin anlaqsız hesab edilməsi üçün hər iki meyar — tibbi və hüquqi meyarlar vəhdətdə mövcud olmalıdır.

Əgər şəxs xroniki ruhi xəstədirsə, məsələn, şizofreniya xəstəliyinə düşər olmuşsa, lakin ictimai təhlükəli əməli törədən ruhi vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışsa və öz hərəkətlərini dərk edə bilirsə, anlaqlı hesab edilə bilər. Müəyyən hallarda tibbi meyar olmadığından hüquqi meyar mövcud olsa da, şəxs anlaqlı sayılır. Belə ki, alkoqoldan fizioloji sarxoşluq zamanı şəxs özünün nə etdiyini dərk etmirsə, yaxud da öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətində olursa, o, anlaqlı hesab ediləcəkdir, belə ki, bu zaman tibbi meyar mövcud olmur.

4. Məhkəmə anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edə bilər.

Şəxsin anlaqlı, yaxud anlaqsız olması barədə məhkəmə psixiatriya ekspertizasının rəyi məhkəmə üçün məcburi olmayıb, iş üzrə digər sübutlarla bərabər nəzərə alınır. Əgər ekspert rəyinin doğruluğu şübhə doğursasa, təkrar ekspertiza təyin edilə bilər.

5. CM-in 21.2-ci maddəsi anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) törətmiş şəxs barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbir

təbiiq edilməsini məhkəmənin vəzifəsi kimi müəyyən etdiyi halda, CM-in 21.3-cü maddəsi anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs barəsində belə tədbirin təbiiq edilməsini məhkəmənin mülahizəsindən asılı etməyidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və Ali məhkəmələri plenumlarının qərarlarında isə anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs barəsində (CM-in 21.3-cü maddəsi) tibbi xarakterli məcburi tədbir təbiiq edilməli olduğu imperativ olaraq göstərilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 7 noyabr 2013-cü il tarixli qərarı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 21.3 və 78-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 9 dekabr 2014-cü il tarixli Qərarına əsasən məhkəmə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 21.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş şəxs barəsində CPM-in 485-ci maddəsinin tələblərinə riayət olunmaqla tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təbiiq edilməsi məsələsini həll edir.

«Məhkəmələr tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təbiiq təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarının 15-ci bəndində deyilir ki, cinayət işinə və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarına və xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə işə birinci instansiya məhkəməsinə baxılarkən təqsisləndirilən şəxsin CM-in 21.3-cü maddəsinin təsiri altına düşən xəstəliyə düşür olması müəyyən edildikdə... və onun tibbi xarakterli məcburi tədbirin təbiiqə ehtiyacı olması təsdiq olunduqda, məhkəmə onun haqqında belə tədbirin təbiiq edilməsi, iş üzrə icraatın işə dayandırılması haqqında qərar çıxarır. Təqsisləndirilən şəxsin barəsində çıxarılmış ittiham hökmündən verilmiş apellyasiya şikayəti və ya apellyasiya protesti əsasında işə baxılarkən isə həmin hallar sübuta yetirildikdə apellyasiya instansiyası məhkəməsi təqsisləndirilən şəxsin haqqında tibbi xarakterli məcburi tədbirin təbiiq edilməsi, iş üzrə icraatın işə dayandırılması haqqında qərar çıxarmalıdır. Bu halda təqsisləndirilən şəxsin barəsində CM-in 78-ci maddəsi təbiiq olunmur.

6. CM-in 95-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə aşağıdakı tibbi xarakterli məcburi tədbirləri təyin edə bilər:

- a) məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatri müalicəsi;
- b) ümumi tipli psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə;
- c) xitiaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə;
- d) xitiaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında intensiv müşahidə altında məcburi müalicə.

Madde 22. Anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntusu olan şəxsin cinayət məsuliyyəti

22.1. Anlaqlı vəziyyətdə olan, lakin cinayət törətdiyi zaman psixikann pozulması nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini tam dərk etməyən və ya həmin əməli idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

22.2. Anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntu məhkəmə tərəfindən cəza təyin edilərkən nəzərə alınır və bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təbiiq edilməsi üçün əsas ola bilər.

1. Anlaqlı hesab edilən şəxslər arasında psixi cəhətdən yetkin olmayan şəxslərə də rast gəlinir. Belə psixi vəziyyətə müxtəlif dərəcəli psixiatriya, debillik, xroniki alkoqolizm və s. aid edilə bilər. Belə psixi pozuntuya malik olan şəxslər öz hərəkətlərini tam dərk edə və idarə edə bilmir. Ona görə də onlar anlaqlı sayılırlar. Bununla belə, onlarda normal psixikaya malik olan şəxslərə müqayisədə dərkətmə və davranışlarını idarə etmək qabiliyyəti aşağıdır. Eyni zamanda belə şəxsləri anlaqlıq da saymaq olmaz. Həqiqət və tibbi ədəbiyyatda belə vəziyyət «az anlaqlılıq», yaxud «məhdud anlaqlılıq» adlandırılır.

2. Qüvvədə olan CM-də «az anlaqlılıq» termini işlədilməmiş də, «anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntu» anlayışı məhz az anlaqlılığı ehtiva edir. CM-in 22-ci maddəsinin göstəricisinə əsasən, belə şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Yalnız anlaqlıq olan şəxslər cinayət məsuliyyətinin tamamilə azaddır. Qeyd edilən hal isə məhkəmə tərəfindən cəza təyin edilərkən yüngülləşdirici hal kimi nəzərə alınır, habelə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təbiiq edilməsi üçün əsas ola bilər.

3. Deməli, anlaqlı vəziyyətdə olan, lakin cinayət törətdiyi zaman psixikann pozulması nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini tam dərk etməyən və ya həmin əməli idarə edə bilməyən şəxs, cinayət məsuliyyətini istisna edən başqa hal yoxdursa, bütün hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Əgər həmin şəxs barəsində məhkəmənin hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olan cəza təyin edilməsi ilə yanaşı, məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatri müalicəsi növündə tibbi xarakterli məcburi tədbirin təbiiq edilməsi də müəyyən edilmişdirsə, o, cəzaçəkmə müəssisəsində yerləşdirilməli və müalicəsi həyata keçirilməlidir.

Psixi pozuntu (xəstəlik) səbəbindən tibbi xarakterli məcburi tədbirin təbiiq edilməsi ilə cinayət məsuliyyətinin azad edilməsinə yalnız CM-in 21-ci maddəsində, cəzadan azad etmə isə CM-in 78-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda və şəxslər barəsində təbiiq edilə bilər.

İstər cinayət törətdiyi zaman, istərsə də cəza çəkərkən anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntuya düşər olmuş şəxsə məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatri müalicəsi növündə tibbi xarakterli məcburi tədbir təbiiq edilərsə, bu, onun cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilməsinə səbəb ola bilməz. Həmin şəxsin müalicəsi cəzaçəkmə müəssisəsində olmaqla aparılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin S.Ə.Ələkbərovun işi və Z.F.Babayev işi üzrə qərarlarında¹ da qeyd olunmuşdur ki, anlaqlılığı istisna

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2010-cu il, № 1, s.10-13, № 3, s.34-36.

etməyən psixi pozuntuya düşər olmuş şəxs cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsindən azad oluna bilməz (CM-in 96-cı maddəsinin şərhinə bax).

Maddə 23. Sərxoş halda törədilmiş cinayətə görə məsuliyyət

Səbəbindən asılı olmayaraq (alkoqollu içkilərin qəbulu, narkotik vasitələrdən və ya digər güclü təsir edən maddələrdən istifadə nəticəsində) sərxoş halda cinayət törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunmur.

1. Cinayət hüququnda alkoqolun və ya narkotik maddənin miqdarından asılı olmayaraq onları qəbul etmiş və cinayət törədən şəxs sərxoş vəziyyətdə cinayət törədən şəxs sayılır. Sərxoşluğun fizioloji və patoloji növləri fərqləndirilir.

2. CM-in 22-ci maddəsinin göstərişi fizioloji sərxoşluğa aiddir.

Məhkəmə psixiatriyası bildirir ki, fizioloji sərxoşluq zamanı əsəb fəaliyyətinin tormozlanma prosesi, özünə nəzarət, sözsüz, zəifləyir. Lakin psixi vəziyyətin belə halı psixi pozuntuya hesab edilmiş. Bununla belə şəxs əhatəsində baş verən hadisələri dərk etmir. Burada tibbi meyar olmadığından hüquq meyar olsa da, şəxsin tam sərxoş vəziyyətdə törətdiyi əməl anlaşıq vəziyyətdə törədən əməl sayılır.

Fizioloji sərxoşluğun da üç dərəcəsi fərqləndirilir: yüngül, orta və ağır¹.

Yüngül sərxoşluq tədricən baş verir. Şəxs başa düşür ki, alkoqol onu məst edir, normal psixi vəziyyətini, hərəkətlərini nizamını pozur. Orta dərəcəli sərxoşluq zamanı bədən müvazinetini itirir, şəxs ətrafdakılara qarşı əsəbi vəziyyətdə olur. Nitqi dəyişir, sözləri anlaşılmaz olur. Lakin hər iki sərxoşluqda baş verən hadisələr şəxsin yaddaşında qalır.

Alkoqolun sonrakı qəbulu tədricən ağır sərxoşluğa gətirib çıxarır. Ağır dərəcəli sərxoşluqda şüurun keyləşməsi koma halınaqədər inkişaf edə bilər. Bu mərhələdə şəxsə epilepsiyaya bənzər tutmalar, tam amneziya baş verə bilər.

Fiziki sərxoşluğun heç bir mərhələsində anlaşıqsızlığın meyan müşahidə edilmədiyindən şəxs anlaşıq hesab edilir və məsuliyyət daşıyır.

3. Ədəbiyyatda qeyd olunur ki, ağır sərxoşluq vəziyyətində cinayət törədən şəxslərin məsuliyyət məsələsi, onların özlərini ağır sərxoşluq vəziyyətinə gətirən ərafədə kriminal əməl törədəcəkləri ehtimalı dərk etmələrinin asılı olaraq həll edilməlidir².

Patoloji sərxoşluq qısamüddətli psixi pozuntuya ilə müşayiət olunan xəstəlik vəziyyətidir. Patoloji sərxoşluq vəziyyətində anlaşıqsızlığın hər iki meyan mövcud olur.

Patoloji sərxoşluq təkcə alkoqollu içkilərin, narkotik vasitələrin qəbulu ilə bağlı olur. Həm də sərxoş hala yorğunluq, yuxusuzluq, aclıq kimi amillər də qoşulur. Patoloji sərxoşluq halına düşən və cinayət törədən şəxslər öncə ətraf mühiti təhrif olunmuş halda qavrayır, onlarda qarabasma halları baş verir.

Psixiatriya elmi hesab edir ki, patoloji sərxoşluq insan həyatında bir dəfə baş verir və adətən təkrar olunmur.

4. Ümumiyyətlə, sərxoşluq cəmiyyət tərəfindən pislənən hal olduğu üçün

cinayət məsuliyyətindən də yayına bilməz. Belə ki, təcrübə göstərir ki, xuliqanlıq, şəxsiyyət əleyhinə ağır zorakı cinayətlər, soyğunçuluq və quldurluq kimi kriminal əməllərin böyük əksəriyyəti məhz sərxoş vəziyyətdə törədilir.

Lakin anqlosakson hüquq sistemində daxil olan bir sıra ölkələrin qanunvericiliyi şəxsin iradəsi əleyhinə sərxoş vəziyyətdə qəbul edilmiş zamanı törətdiyi cinayət əməlinə görə onu məsuliyyətdən azad edir.

V Fəsil

Təqsir

Maddə 24. Təqsirin formaları

24.1. Əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) yalnız qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törətmiş şəxs cinayət törətməkdə təqsirli sayılır.

24.2. Ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) yalnız bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət sayılır.

1. CM-in 24-cü maddəsi təqsirin formalarını müəyyən edərək bu Məcəllənin 7-ci maddəsində təsbit olunmuş təqsirə görə məsuliyyət prinsipinin məntiqi davamı kimi çıxış edir. İstinad olunan hər iki maddədəki cinayət hüquq norması təqsiri cinayət tərkibinin zəruri əlaməti, cinayət məsuliyyətinin və cəzanın subyektiv əsası kimi nəzərdə tutur.

Təqsir dedikdə, şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) və onun nəticələrinə qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibət başa düşülür.

2. Psixoloji kategoriya kimi təqsir müxtəlif psixoloji elementlərin məcmusundan ibarət olan müəyyən bir məzmunla malikdir. Təqsirin məzmununu təşkil edən psixoloji elementlərə şüur və iradə aiddir ki, onlar da psixoloji akt kimi ictimai təhlükəli davranışın müvafiq aqli və iradəvi tərəflərini (momentlərini) təşkil edir.

3. **Əqli momentin** mahiyyəti ondan ibarətdir ki, insan öz şüurunun köməyi ilə konkret dərk etmə anına qədər əldə etdiyi nəzəri və təcrübə biliklərin əsasında əhatəsində olduğu mühitin, o cümlədən həmin mühitdə (şəraitdə) baş verən hadisələrin mənasını və mahiyyətini dərk edir və həmin hadisələrin dərk olunan tipik əlamətlərinə əsasən bir hadisəni digərindən fərqləndirmək imkanına malik olur. Göstərilənlər eynilə sosial hadisə kimi cinayət üçün, xüsusilə də təqsirin qəsd formasında törədən cinayətlər üçün xarakterikdir.

Əgər şəxs özünün davranış aktının mənasını və mahiyyətini dərk etməmişdirsə və eləcə də dərk etmək imkanına malik deyildirsə, yəni dərk edə bilmirsə, bu halda həmin davranış aktının əqli momenti istisna olunur. Konkret işlər üzrə məhkəmə qərarlarında cinayətin xarakterini dərk etməyən və həmin əməlin xarakterinə münasibətdə yanlış, yol verilən hərəkətlərlə bağlı baş verə biləcək nəticələri qabaqcadan görməyən və görə bilməyən şəxsin cinayət məsuliyyətinin istisna olunmasına dair Ali Məhkəmənin bir çox təfsirlərində rast gəlmək olar. Çünki belə hallarda kriminal xarakterli davranışın əqli momenti mövcud deyil və buna görə də bu davranışa yol vermmiş şəxslər təqsirsiz hesab olunurlar.

¹ İsmayilov N.V. Psixiatriya. Bakı, 1992, s. 286.

² Somandarov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dorslik. Bakı, 2007, s. 265.

Dərk etmə imkanı olduğu halda, şəraitdən və ya subyektiv amillərdən (şəxsin psiki vəziyyəti, şəxsiyyət kimi ictimai-sosial mövqeyi və s.) asılı olaraq şəxsin baş verən və ya baş vermə biləcək hadisələrin məna və mahiyyətini dərk etməməsi onun davranışının aqli momentinin mövcudluğunu istisna etmir. Ona görə də belə halda cinayətin törədilməsi cinayət törədən şəxsin məsuliyyətini aradan qaldırır.

4. Davranışın iradəvi tərəfi qarşılıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün əqli və fiziki səylərin istiqamətləndirilməsidir. Əgər davranışın əqli momenti yalnız əqli-irdrak fəaliyyətindən ibarətdirsə, iradəvi moment həm əqli fəaliyyətdən, həm də əqli fəaliyyətlə idarə olunan fiziki fəaliyyətdən ibarətdir.

Cinayət qanunvericiliyinə görə, şəxs yalnız o cinayəti törətməyə görə təqsirləndirilə bilər ki, həmin cinayətin törədilməsi şəxsin iradəsinin həqiqi ifadəsi olsun. Bu mənada son zərurət vəziyyətində, əsaslı risk, əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar cinayət hesab edilən əməlin törədilməsi (CM-in 38, 39 və 40.1-ci maddələri) zamanı təqsirin iradəvi momenti mövcud olmadığı üçün cinayət məsuliyyəti yaranır.

Müxtəlif amillərin, o cümlədən xarici və daxili amillərin təsiri nəticəsində şəxsin cinayət törətməsi belə təsirlərin iradi əzadlığı aradan qaldırdığı hallarda o, iradi davranmaq imkanına malik olduğu üçün cinayət məsuliyyəti istisna olunmur. Məsələn, cinayətin şərxş halda törədilməsi. Bu zaman cinayətin şərxş vəziyyətdə törədilməsi təqsirkar şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir (CM-in 23-cü maddəsi).

Cinayət qanunvericiliyi təqsirin iradəvi momentini xarakterizə edən ictimai təhlükəli əməlin və onun nəticəsinin baş verməsini arzu etmək, onların baş verəsinə şüurlu surətdə yol vermək və ya onların qarşısının alınacağını güman etmək və s. kimi əlamətləri nəzərdə tutur. Bu əlamətlərə əsasən demək olar ki, təqsirin iradəvi momenti ictimai təhlükəli əməl (hərəkət və hərəkətsizlik) və ya həmin əməlin nəticəsi ilə əlaqədar olur.

5. Davranışın, o cümlədən kriminal davranışın əqli və iradəvi elementlərinin müxtəlif birləşmələrindən asılı olaraq təqsirin qəsd və ehtiyatsızlıq kimi iki forması fərqləndirilir.

6. CM-in 24.2-ci maddəsinin ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əməlin hansı hallarda cinayət sayılması haqqındakı müddəaları CM-in 14-cü maddəsində cinayət anlayışına verilən ümumi tərifə əsaslanır. Həmin tərifə əsasən, ictimai təhlükəli əməl yalnız o halda cinayət sayılır ki, bu əməl CM-də cəza təhdidi altında qadağan olunmuş olsun. Bu, eynilə ehtiyatsızlıqdan törədilən əməllərə də aiddir. Yeni ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əməl yalnız CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət hesab olunur.

Maddə 25. Cinayətin qəsdən törədilməsi

25.1. Birbaşa və ya dolayı qəsdlə törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) qəsdən törədilmiş cinayət sayılır.

25.2. Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş və bunları arzu etmişdirsə, bu halda cinayət birbaşa qəsdlə törədilmiş hesab olunur.

25.3. Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş, lakin bunları arzu etməmiş və belə nəticələrin baş verəsinə şüurlu surətdə yol vermişdirsə, bu halda cinayət dolayı qəsdlə törədilmiş hesab olunur.

1. Təhlil olunan bu maddə təqsirin qəsd formasının növlərini və onların spesifik əlamətlərini müəyyən edir. Belə ki, 25.1-ci maddə qəsdin iki növünü nəzərdə tutur: birbaşa qəsd və dolayı qəsd.

2. CM-in 25.2-ci maddəsinin təhlili əsasında birbaşa qəsdin üç əlamətini fərqləndirmək olar: a) əməlin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edilməsi; b) əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinin qabaqcadan görülməsi; c) əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinin baş verəsinin arzu olunması.

Əməlin ictimai təhlükəliliyinin dərk olunması və onun ictimai təhlükəli nəticələrinin qabaqcadan görülməsi birbaşa qəsdin əqli momentini, əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinin baş verəsinin arzu olunması isə birbaşa qəsdin iradəvi momentini xarakterizə edir.

Birbaşa qəsdin məzmunu qəsdən törədilən konkret bir cinayət tərkibinin quruluşundan asılı olaraq dəyişir. Bu mənada CM-in 25.2-ci maddəsində birbaşa qəsdə verilən tərif yalnız ictimai təhlükəli nəticəni cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi təsbit edən qəsdən törədilmiş cinayətlərə, yəni maddi tərkibli cinayətlərə münasibətdə müsbət saymaq olar. Başa çatması üçün ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsi tələb olunmayan qəsdən törədilmiş cinayətlərə — formal tərkibli cinayətlərə isə birbaşa qəsdin məzmunu bir qədər fərqlidir. Belə tərkibli cinayətlərdə birbaşa qəsd onunla xarakterizə olunur ki, təqsirkar şəxs: a) əməlin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir və; b) belə əməlin törədilməsini arzu edir. Formal tərkibli cinayətlərdə isə ictimai təhlükəli nəticələrin qabaqcadan görülməsi tələb olunmur.

3. Əməlin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edilməsi — cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərin, yəni cinayətin obyektinin və obyektiv cəhətin elementlərinin (ictimai təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizlik, ictimai təhlükəli əməl, səbəbli ədalət, cinayətin törədilmə üsulu, şəraiti, yeri və zamanı) dərk edilməsi üzrə irdrak fəaliyyətidir. Məsələn, soyğunçuluq cinayətinin (CM-in 180-ci maddəsi) törədilməsi zamanı təqsirkar şəxs öz gənəin əmlakını açıq yolla taladığını və bununla da həmin əmlakın mülkiyyətçisinə maddi ziyan vurduğunu dərk edir. Göstərilən hallarda dərk olunmaması soyğunçuluğa görə cinayət məsuliyyətini istisna edir.

Cinayət birbaşa qəsdlə törədildiyi zaman təqsirkar öz əməlinin hüquqazidd və cəzalanmalı olmasını dərk etməyə də bilər. Lakin bu hal həmin şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir. Belə ki, qanunu bilməmək məsuliyyətdən azad etmir (Azerbaycan Respublikası Konstitusiyasının 72-ci maddəsinin III hissəsi).

4. Əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinin qabaqcadan görülməsi dedikdə, təqsirkar tərəfindən hərəkət və ya hərəkətsizliyin cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd etməsi və onda baş verəcək zərərli dəyişikliyin dərk olunması başa düşülür. Birbaşa qəsdin bu əqli momentinin predmeti-

məsi cinayətkarcasına özünəgüvənmənin **əqli momentinin**, kifayət qədər əsas olmadan ictimai təhlükəli nəticələrin qarşısını alınacağına güman edilməsi isə cinayətkarcasına özünəgüvənmənin **iradəvi momentinin** məzmununu təşkil edir.

3. Cinayətkarcasına özünəgüvənməyə verilən anlayışdan görünür ki, ehtiyatsızlığın bu formasının əqli momentini xarakterizə edərkən cinayət qanunvericiliyi təqsirkarın ictimai təhlükəli əmələ psixi münasibətini deyil, yalnız ictimai təhlükəli nəticəyə olan psixi münasibətini müəyyənləşdirir. Bu mənada ehtiyatsızlığın bu növündə cinayətlərin törədilməsi hallarında ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) dərk edilməsi və ya edilməməsi törədilmiş cinayətin subyektiv cəhətinin müəyyən edilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb etmir. Bir qayda olaraq, cinayətkarcasına özünəgüvənmə zamanı təqsirkarın əməli ictimai təhlükəli xarakter daşıyır. Odur ki, belə cinayətləmə həzrlıq və ya cinayət etməyə cəhd kimi qiymət verilə bilməz. Lakin cinayətkarcasına özünəgüvənmə zamanı təqsirkar hər bir halda əməlin ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görür və dərk edir, lakin kifayət qədər əsas olmadan onların qarşısını alınacağı gümanında olur.

Cinayətkarcasına özünəgüvənmə formasında törədilən cinayətlərdə təqsirkar əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinin baş verməsini labüdlüyünü deyil, yalnız onların baş vermə imkanını qabaqcadan görür. Özünəgüvənmə ilə hərəkət edən təqsirkar öz davranışının hansısa abstrakt bir ictimai təhlükəli nəticəyə səbəb ola biləcəyi ehtimalını qabaqcadan görür, lakin öz davranışı ilə nəticə arasında səbəbli əlaqənin real və konkret inkişafı onun dərk etmə fəaliyyətinin predmetinə çevrilir.

4. Əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinin qarşısını alınacağına güman edilməsi cinayətkarcasına özünəgüvənmənin iradəvi momentini xarakterizə edən əlamətdir. Təqsirkarın ictimai təhlükəli nəticələrin qarşısını alacağını güman etməyə əsas verən hallar müxtəlif ola bilər: təqsirkarın özünün təcrübəsi, biliyi, bacarığı, başqalarının köməyi, təbiət qüvvələri və s. Lakin cinayətkarcasına özünəgüvənmə zamanı təqsirkar kifayət qədər əsas olmadan göstərilən hallara ümid edərək ictimai təhlükəli nəticələrin qarşısını alınacağını güman edir. Məsələn, avtonəqliyyat vasitəsini müəyyən olunmuş sürət həddini keçərək yüksək sürətlə idarə edən sürücü öz hərəkətinin ictimai təhlükəli nəticələrə səbəb olma imkanını qabaqcadan görür, lakin nəqliyyat vasitəsinin texniki cəhətdən saz vəziyyətdə olmasına, uzun illər sürücülük təcrübəsinə, hərəkət etdiyi yolda piyadaların və maşınların az olmasına və s. kimi subyektiv və obyektiv amillərə ümid edərək baş verə biləcək nəticələrin qarşısını ala biləcəyini düşür.

Təqsirkara nəticələrin qarşısını alınacağına güman etməyə əsas verən hallar öz xüsusiyyətlərinə görə həqiqətən də həmin nəticələrin qarşısını almaq imkanına malik olmalıdır.

5. Cinayətlərin düzgün hüquqi tövsiyinə aparılması üçün dolayı qəsdin cinayətkarcasına özünəgüvənmədən fərqləndirilməsi vacibdir. Onların əsas fərqi iradəvi momentin məzmununu ilə əlaqədardır. Dolayı qəsd zamanı təqsirkar ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsinə şüurlu şüurlə yol verir, cinayətkar-

casına özünəgüvənmədə isə təqsirkarın ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsinə şüurlu münasibət istisna olunur: bu zaman təqsirkar nəzərə aldığı subyektiv və obyektiv hallara əsaslanaraq nəticələrin qarşısını alacağını güman edir və onun iradəsi həmin nəticələrin qarşısını alınmasına doğru istiqamətlənir.

5. CM-in 26.3-cü maddəsinə görə, cinayətkarcasına etinasızlıq onunla xarakterizə olunur ki, a) şəxs öz əməlinin ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını lazımi diqqət və ehtiyatlılıq göstərərək qabaqcadan görməlidir və ya görə bilmək imkanına malik olur; b) şəxs öz əməlinin ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını görmür.

Cinayətkarcasına etinasızlığın bir forma kimi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əqli momentinin (əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinin baş verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görülməməsi) və iradəvi momentinin (əməlin ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını lazımi diqqət və ehtiyatlılıq göstərərək qabaqcadan görməli olması və görə bilmək imkanını mövcudluğu) məzmunu neqativ xarakterə malikdir. Belə ki, cinayətkarcasına etinasızlıq zamanı şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını lazımi diqqət və ehtiyatlılıq göstərərək qabaqcadan görməli olduğu və ya görə biləcəyi, yəni qabaqcadan görmək üçün real imkana malik olduğu halda onları görmür.

Ehtiyatsızlığın bu növü obyektiv və subyektiv meyarların köməyi ilə müəyyən olunur. Cinayətkarcasına etinasızlığın **obyektiv meyarı** — şəxsin öz əməlinin ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görməli olması normativ xarakter daşıyır və şəxsin lazımi diqqət və ehtiyatsızlıq göstərəcəyi təqdirdə həmin nəticələri qabaqcadan görmək vəzifəsindən ibarətdir. Lakin belə bir vəzifənin mövcudluğu öz-özlüyündə şəxsin təqsiri hesab olunması üçün əsas deyildir. Şəxsin təqsiri hesab olunması üçün subyektiv meyarın mövcud olub-olmadığını müəyyən etmək lazımdır. **Subyektiv meyar** şəxsin yol verdiyi hərəkətin (hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağı imkanını dərk edə biləcəyi halda dərk etməməsi konkret halda fərdi keyfiyyətlərini (intellektual səviyyəsini, səhətinin vəziyyətini, biliyini, təcrübəsini, peşəsini və s.) nəzərə almaqla onun əməlin baş verdiyi şərait düzgün qiymətləndirməsi və lazımi nəticə çıxarması qabiliyyəti ilə şərtlənir.

VI Fəsil

Başa çatmayan cinayətlər

Maddə 27. Başa çatmış və başa çatmayan cinayət

27.1. Şəxs tərəfindən törədilmiş əməldə (hərəkət və ya hərəkətsizlikdə) bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcuddursa, cinayət başa çatmış hesab olunur.

27.2. Cinayət həzrlıq və cinayət etməyə cəhd başa çatmayan cinayət hesab olunur.

27.3. Başa çatmayan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti bu Məcəllənin 28 və 29-cu maddələrinə istinad olunmaqla bu Məcəllənin başa çat-

mış cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan müvafiq maddələrinə uyğun olaraq müəyyən edilir.

1. Qüvvədə olan cinayət qanunu ilk dəfə cinayətin başa çatmış və ya başa çatmayan mərhələlərini özündə təsbit edir. Bununla da cinayət niyyətinin mərhələləri edilməsinin mümkünü qeyd edilir.

Qanunda həm də ilk dəfə başa çatmış cinayətlərin anlayışı verilmişdir (CM-in 27.1-ci maddəsi). Qeyd edilir ki, əməldə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulan konkret cinayət tərkibinin bütün əlamətləri yarandıqda cinayət başa çatmış sayılır. Başa çatmış cinayət anlayışı ancaq qəsdən törədilən cinayətlər daxildir. Cinayətin başa çatması vaxtı xeyli dərəcədə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan cinayət tərkiblərinin quruluşundan asılıdır.

Formal quruluşa malik olan cinayət tərkiblərində göstərilən cinayətin bitmə anı, normada törədilməsi qadağan edilən əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədildiyi an sayılır. Məsələn, həqiqi hərbi qulluğa növbəti çağırışdan boyun qaçırmaq görə məsuliyyətin yaranması üçün (CM-in 321-ci maddəsi), həqiqi hərbi qulluq keçmək üçün çağırış vərəqəsi almış şəxsin çağırış vərəqəsində göstərilən vaxtda çağırış yerinə gəlməməsi ilə belə cinayət başa çatmış sayılır.

Maddi quruluşa malik olan tərkiblərdə cinayətin başa çatması üçün ictimai təhlükəli hərəkətin (hərəkətsizliyin) edilməsi ilə yanaşı, həm də qanunda göstərilən ictimai təhlükəli nəticə də baş verməlidir. Məsələn, məsuliyyətin CM-in 120.1-ci hissəsi ilə yaranması üçün təqsirkarın başqasını həyatdan məhrum etməyə yönələn hərəkət (hərəkətsizlik) törətməsi azdır, həm də ölümdən ibarət olan ictimai təhlükəli nəticə baş verməlidir. Ancaq ölümdən ibarət olan nəticənin baş verməsi ilə belə cinayət başa çatmış sayılır.

Kosik tərkiblər. Qüvvədə olan CM-də bəzi cinayətlərin yüksək sosial təhlükəliliyi nəzərə alınaraq onların hazırlıq mərhələsini, yaxud cinayət etməyə cəhd mərhələsini yaradan hərəkətlərə başa çatmış cinayət kimi baxılır. Məsələn, bandanın təşkilinə yönələn fəaliyyət (CM-in 217.1-ci maddəsi), eləcə də ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər törətmək məqsədi ilə cinayətkar birlik yaratma fəaliyyəti (CM-in 218.1-ci maddəsi) və s. qüvvədə olan qanunla başa çatmış cinayət kimi müəyyən edilir.

2. Xarakterinə və qurtarma vaxtına görə bir-birindən fərqlənən, qəsdən törədilən cinayətlərin hazırlanması və bilavasitə törədilməsi ilə bağlı olan pillələrə cinayətin edilmə mərhələləri deyilir.

Cinayətin edilmə mərhələləri kriminal niyyətin həyata keçirilməsinin pillələridir. CM-in 27-ci maddəsi cinayətin törədilməsinin üç mərhələsini fərqləndirir: başa çatmış cinayət; cinayətə hazırlıq; cinayət etməyə cəhd.

3. Başlanmış kriminal fəaliyyətin qarşısı alındıqda, obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən kriminal əməl başa çatdırılmayan hallarda, cinayətin edilmə mərhələlərini fərqləndirmək, cinayətin hansı mərhələdə dayandırıldığını aydınlaşdırmaq lazımdır. Başlamış və dərhal da başa çatdırılmış cinayətlərin mərhələləri haqqında məsələ meydana çıxmır. Başa çatmış cinayətlərdə cinayətlərin mərhələlərini araşdırmaq lüzum olmur.

*Qəsdən edilən cinayət hər üç mərhələdə törədilə bilər, hər bir halda bu

mərhələlərin bir-birinin ardınca baş verməsi məcburi deyildir. Bir halda şəxs həç bir hazırlıq hərəkətinə yol vermədən birbaşa qət etdiyi cinayət törədir. Başqa halda isə şəxs törədcəyi cinayət üçün hazırlıq hərəkətlərini başa çatdırır, lakin cinayətin bilavasitə icrasını başqa vaxta təxirə salır.

Yeni müəyyən hallarda cinayətə hazırlıq hərəkətləri həç bir mənəyə rast gəlmədən başa çatdırılır. Buna görə də cinayətə hazırlığın anlayışına «Cinayət şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdırılmamışdır, belə əməllər cinayətə hazırlıq hesab olunur» ifadəsinin daxil edilməsini (CM-in 28.1-ci maddəsi) məntiqsizlik sayılır.

Müəyyən hallarda şəxs törədcəyi cinayət üçün hazırlıq hərəkətlərini başa çatdırır, lakin cinayətin bilavasitə icrasına cəhd edərkən əməlin qarşısı alınarsa, burada cinayətə hazırlıq mərhələsi cinayət etməyə cəhd mərhələsi ilə udulduğundan, şəxsin ancaq cinayətə cəhd görə məsuliyyəti yaranır.

Əgər şəxs həm cinayətə hazırlıq mərhələsi üçün zəruri olan hərəkətləri edərək dərhal cinayəti törətməyə başlamış, həm də cinayətə cəhd mərhələsindən adlayaraq cinayəti başa çatdırmışdırsa, burada həm cinayətə hazırlıq, həm də cinayətə cəhd başa çatdırılan cinayətə udulur və şəxs ancaq başa çatmış cinayət görə məsuliyyət daşıyır.

Cinayətin hazırlıq, yaxud da cinayətə cəhd mərhələsində bunların qarşısı alınmışdırsa, cinayətə hazırlığa görə məsuliyyətin həllində Məcəllənin 28-ci maddəsinə və Xüsusi hissənin müvafiq maddəsinə, cinayət etməyə cəhd görə isə məsuliyyətin həllində Məcəllənin 29-cu maddəsinə və Xüsusi hissənin müvafiq maddəsinə istinad edilir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi ilk dəfə başa çatmayan cinayətlərə görə cəza təyin edilməsinin qaydalarını (CM-in 63-cü maddəsi) müəyyən etmişdir.

Maddə 28. Cinayətə hazırlıq

28.1. Cinayət törətmək üçün vasitə və ya alət axtarma, öldürmə və ya həzrləmə, yaxud cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə, sövdələşmə və yaxud cinayət törətmək üçün qəsdən başqa cür şərait yaratma zamanı cinayət şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq başa çatdırılmamışdır, belə əməllər cinayətə hazırlıq hesab olunur.

28.2. Yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlmış hazırlıq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

1. Məcəllənin 28-ci maddəsinin 1-ci hissəsində cinayətə hazırlığın aşağıdakı əlamətləri müəyyən edilir:

a) **obyektiv əlamətlər** — vasitə və ya alət axtarma, öldürmə; vasitə və ya alət hazırlama; cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə; cinayət törətmək üçün başqaları ilə sövdələşmə; cinayət törətmək üçün başqa cür şərait yaratma;

b) **subyektiv əlamət.** Cinayətə hazırlıq subyektiv cəhətdən həmişə birbaşa qəsdlə törədilir;

c) cinayət törətmək üçün hazırlıq hərəkətləri həyata keçirildikdə, təqsirkarın iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən cinayət başa çatdırılır.

2. Cinayətə hazırlıq törədilməsi planlaşdırılan əməlin baş verməsinə istiqə-

Cinayət etməyə cəhdin ikinci obyektiv elaməti əməlin başa çatmamasında ifadə olunur.

Qanunun belə mövqeyi onu göstərir ki, cinayət etməyə cəhdə cinayətin obyektiv cəhəti özünün sonrakı inkişafını davam etdirə bilmir. Bu elamət cinayət etməyə cəhdi başa çatmış cinayətlərdən fərqləndirir. Cinayət etməyə cəhdin başa çatma cinayətdən fərqləndirilməsi ham da bu növdən olan cinayətlərin elamətlərini nəzərdə tutan tərkibin qurulmasında əsasdır. Əgər cinayət etməyə yönələn cəhd maddi quruluşa malik olan tərkiblərdə nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsinə yönəldilmişdirsə, ictimai təhlükəli nəticə baş verir. Belə ki, başqasını öldürmək məqsədi ilə odlu silahdan atılan güllə zərərçəkmiş şəxsə dəymir (yaxud dəysə də, onu öldürmür). Qanunda nəzərdə tutulan nəticə — zərərçəkmiş şəxsin ölümü baş verir. Mal-qaranı oğurlamaq üçün tövlənin qapısını açmış şəxs ev sahibi tərəfindən yaxalanır.

Cinayət etməyə cəhdə qanunda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli nəticə baş verir. Lakin buradan nəticə çıxarmaq olmaz ki, cinayət etməyə cəhdə, ümumiyyətlə, nəticə olmur. «Cinayətə cəhd nəticəsiz cinayətdir» dedikdə, şəxsin məhz arzu etdiyi nəticənin meydana gəlməməsi nəzərdə tutulur. Bəzən cinayətə cəhdə yol verilən hərəkətlər cinayəti başa çatdırmasa da, müəyyən nəticələr doğura bilər. Məsələn, şəxsin qadını zorlamağa yönələn hərəkəti başa çatmasa da, belə əməldən qadının sağlamlığına zərər vurula bilər.

Cinayət etməyə cəhdin üçüncü obyektiv elaməti qəsdin şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən başa çatmamasında ifadə olunur. Bu elamətin mənasına görə qəsdin kəsilməsi, başa çatmaması şəxsin öz təşəbbüsü ilə, cinayəti başa çatdırmaqdan imtina etməyə dair daxilən qəbul etdiyi qərarla bağlı olmur. Qəsdin qarşısını alan, onu başa çatdırmağa imkan verməyən amillər meydana gəlir. Qəsdə dayandırılan belə amillər şəxsin iradəsindən asılı olmayaq yararır.

Cinayətə cəhdi başa çatdırmağa imkan verməyən hallar olduqca müxtəlif ola bilər. Bu, cinayəti başa çatdırmaq üçün şəxsin hazırladığı alət və vasitənin yarasız olması ilə (seçilən, yaxud hazırlananı açar qılıfa düşmüş, beləliklə qapını açmaq, əmlakı oğurlamaq mümkün olmur, dələduzluq yolu ilə pul almaq üçün xəzinədə təqdim edilən sənədin saxta olması xəzinədar tərəfindən aşkar edilir), cinayətin predmetinin olmaması ilə (seyfə pul olmasını zənn edən şəxs seyfi açır, lakin orada pul olmur), zərərçəkmiş şəxsin ciddi müqavimət göstərməsi ilə əlaqədar ola bilər.

2. Cinayət etməyə cəhd **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdə** xarakterizə olunur. Cinayətə hazırlıq kimi cinayət cəhd də məqsəduşluğun kriminal fəaliyyətdir. Lakin cinayət etməyə cəhd, hazırlıqdan fərqli olaraq, cinayətin icrasına başlanğıc formasında olan kriminal fəaliyyətdir. Şəxs hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) müəyyən cinayəti törətməyə yönəldiyini dərk edir və cinayəti başa çatdırmağı arzu edir. Əgər şəxs «maddi cinayəti» törətməyə cəhd edərsə, onun qəsdinin məzmununu ictimai təhlükəli nəticənin baş verəcəyini əvvəlcədən görməsi və belə nəticənin baş verməsinə arzu etməsi əhatə edəcəkdir.

Cinayət etməyə cəhdin ancaq birbaşa qəsdə mümkünlüyü məhkəmə təcrübəsində də qeyd edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəmə-

si Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarı ilə verilən izahatda qeyd edilən ki, qəsdən adam öldürməyə cəhd ancaq birbaşa qəsdə mümkündür. Şəxs yol verdiyi hərəkətin ölümdən ibarət ictimai təhlükəli nəticəni doğuracağı əvvəlcədən görün, belə nəticəni arzu edir, lakin onun iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən belə nəticə baş verir.

Cinayətə cəhd etməyə yol verən şəxsin şüurunda törədiləcək cinayətin bütün ünsürləri əhatə olunur. Lakin şəxs törədilməsi qət edilən cinayətin başa çatmayacağını əvvəlcədən dərk etmir.

3. Tərəfindən hərəkətin (hərəkətsizliyin) xarakterinə və baş verməsi gözlənilən kriminal nəticəyə yaxınlığına görə cinayətə cəhdin iki növü fərqləndirilir: cinayətə bitməmiş cəhd və cinayətə bitmiş cəhd.

Cinayətə bitməmiş cəhdə cinayəti başa çatdırmaq üçün şəxs zəruri saydığı əməlin müəyyən hissəsini yerinə yetirə bilmir və buna görə də cinayət başa çatmır.

Cinayəti etməyə cəhdin bu növü hərəkətin tamamlanmaması ilə, cinayətin obyektiv cəhətinin qismən icrası ilə fərqlənir. Şəxsin şüurunda cinayətin başa çatması üçün obyektiv olaraq tələb olunan, lakin onun tərəfindən tamamilə edilə bilməyən konkret hərəkətlər əks olunur.

Cinayətin başa çatdırılmaması şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən baş verir. Bir halda oğurluq etmək üçün şəxs qapının qılıfını açmağa nail ola bilmir, başqa halda seyfin qapısını açmağa say edərkən yaxalandığı üçün cinayəti başa çatdıra bilmir.

Cinayətə cəhdin bitmiş növündə şəxs cinayəti başa çatdırmaq üçün zəruri saydığı və obyektiv olaraq cinayətin başa çatması üçün kifayət hesab edilən hərəkətləri (hərəkətsizliyi) edir, lakin onun iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən cinayət başa çatmır.

Cinayət etməyə cəhdin bu növündə yol verilən hərəkətlər (hərəkətsizlik) şəxs tərəfindən əlavə səylər edilmədən kriminal nəticəni (yaxud cinayətin obyektiv cəhətini) şərtləndirilmiş olduğu halda, cinayət başa çatmır.

Cinayətə cəhdin **bitmiş növü** başa çatma cinayətdən onunla fərqlənir ki, cinayətə cəhdin bu növü törədilərkən, başa çatmış cinayətdən fərqli olaraq, arzu olunan nəticə baş verir («maddi cinayətlərdə»), yaxud da burada cinayətin obyektiv cəhətini yaradan əməlin axıra qədər edilməsi mümkün olmur («formal cinayətlərdə»). Burada yol verilən hərəkətlər — cinayətin başa çatmasına doğru «inkişafını» dayandıran amillər şəxsin iradəsindən asılı olmur (məsələn, vəzifəli şəxs ona təklif edilən rüşvət qəbul etmir; başqasını öldürmək məqsədi ilə atılan güllə zərərçəkmiş şəxsə dəymir, yaxud dəysə də, ona xəsarət yetirmir, zərərçəkmiş şəxsi öldürmür).

Cinayət etməyə cəhdin bitən və bitməyən növlərə ayrılmasının nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır. Cinayətə cəhdin bitmiş növü onun bitməmiş növündən daha təhlükəli olur. Cinayət etməyə cəhdin bitmiş növündə əməl başa çatma dərəcəsinə görə bitən cinayətə daha çox yaxınlaşdıqanda, ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə də başa çatmış cinayətə daha yaxın olur. Buna görə də məhkəmələr cəza təyini zamanı cinayət etməyə cəhdin növlərinə fərqli qiy-

mat verirler.

4. Məhkəmə təcrübəsində bəzən iki **nəticə ilə bağlı konkret cinayətə cəhd əməllərinin tövsifində** səhvlərə yol verilir. Bu cür əməllərlə nəticələr arasında obyektiv və subyektiv cəhətdən bağlılıq vardır. Məsələn, iki və ya daha artıq şəxsi öldürməyə cəhdə, mürəkkəb konkret cinayət növü kimi, təqsirkarın niyyəti iki və daha artıq şəxsi qəsdən öldürməklə bağlı olur.

İki və daha artıq nəticə ilə bağlı mürəkkəb konkret cinayət törədilərkən təqsirkarın niyyəti və hərəkətləri iki və daha artıq nəticənin törədilməsinə istiqamətlənir. Bu əməlin törədilməsi ilə bağlı **üç növ tövsifə** rast olunur.

Birincisi, təqsirkar iki və daha artıq şəxsi (vahid niyyətlə) öldürə bilər. Cinayət bildiyindən tövsif CM-in 120.2.7-ci maddəsi ilə aparılacaqdır.

İkincisi, iki və ya daha artıq şəxsi öldürmək üçün zəruri saydığı hərəkətləri törətdə də, təqsirkar qətlə yetirmək istədiyi şəxslərin heç birini öldürə bilmir. Cinayət bitmədiyindən əməlin tövsifi CM-in 29,120.2.7-ci maddələri ilə aparılacaqdır.

Üçüncüsü, təqsirkarın iki və daha artıq adam öldürmək üçün qəsdən yol verdiyi hərəkətlə mürəkkəb konkret cinayətdə nəzərdə tutulan nəticələrdən biri baş verir (qətlə nəzərdə tutulan şəxslərdən biri öldürülür), digər şəxsi təqsirkarın iradəsindən asılı olmayaraq öldürmək mümkün olmur. Başqa sözlə, iki və daha artıq nəticənin nəzərdə tutulan konkret cinayəti başa çatdırmaq mümkün olmur. Belə vəziyyətdə əməlin tövsifi necə aparılacaqdır?

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli qərarında, iki və daha artıq şəxsin başa çatmayan qətlə ilə bağlı aşığıdakı qaydada əmələ hüquq qiymət veriləməsi tövsiyə edilir. İki və ya daha artıq şəxsin öldürülməsinə istiqamətlənən hərəkətlərə yol verilmişdirsə və nəticədə bunlardan biri öldürülmüş, digəri isə təqsirkarın iradəsindən asılı olmayaraq ölməmişdirsə, burada əməl ölümlə bağlı nəticəyə görə CM-in 120.1 və ya 120.2-ci maddəsi ilə və başa çatmayan ikinci nəticəyə görə 29, 120.2.7-ci maddələri ilə tövsif edilir.

Biz Ali Məhkəmənin Plenumunun iki və daha artıq şəxsin öldürülməsi zamanı cinayətə cəhdə görə cinayətin tövsifi ilə bağlı verdiyi izahla razılaşıyıq.

Zənn edirik ki, Ali Məhkəmənin Plenumu səlahiyyət həddini aşaraq başa çatmayan konkret cinayət üzrə verdiyi izahatla konkret cinayəti cinayətlərin real məcmusuna çevirir: şəxs CM-in bir maddəsi — 29, 120.2.7-ci maddəsi ilə məsuliyyətə alınmalı olduğu halda, iki cinayəti törətməyə görə məsuliyyət müəyyən edən 120.1-ci və ya 120.2-ci, habelə 29, 120.2.7-ci maddələri ilə — **cinayətlərin məcmusuna** görə məsuliyyətə alınmış olur.

İki və ya daha artıq şəxsi öldürmə iki və ya daha artıq nəticəni nəzərdə tutan **konkret cinayət** olduğundan, bu cinayət törədilərkən niyyət iki və ya daha artıq şəxsi öldürmək olsa da, təqsirkar öz iradəsindən asılı olmayaraq qətlə yetirməyi nəzərdə tutduğu iki şəxsdən heç birini qətlə yetirmirsə, yaxud birini qətlə yetirib digərini qətlə yetirməyə nail olursa, əməl hər iki halda CM-in 29, 120.2.7-ci maddələri ilə tövsif edilir.

Görünür, Ali Məhkəmənin Plenumu belə izahat verərkən nəzərə almışdır ki,

iki və ya daha artıq şəxsin həyatına qəsd zamanı (bunlardan biri öldürülən halda) əməl ancaq 29, 120.2.7-ci maddə ilə tövsif edilərsə, təyin edilən cəza (CM-in 63-cü maddəsinin müəyyən etdiyi çərçivədə), ağırlaşdırıcı hallar olmadan törədilən sadə qəsdən adam öldürməyə görə (maddə 120.1) təyin edilən cəzadan yüngül olar.

Zənn edirik ki, belə vəziyyətin qanununun qəbulu zamanı ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə sanksiyaların qurulmasına mövcud olan boşluqla bağlıdır.

Əməlin tövsifi heç vaxt təyin ediləcək cəzanın növü və həddi ilə əlaqələndirilməməlidir.

5. Cinayət hüquq nəzəriyyəsinə cinayət etməyə cəhdin yararsız növü də fərqləndirilir. Cinayət etməyə cəhdin yararsız növü şəxsin səhvi ilə bağlı olur. Şəxs ya ziyan yetirmək istədiyi obyektə səhv edir, yaxud da əməl alat və vasitələrdən istifadə edir ki, bunlar kriminal niyyəti həyata keçirməyə imkan vermir. Beləliklə, cinayət etməyə cəhdin yararsız obyektə qəsd və yararsız vasitələrlə qəsd növləri fərqləndirilir.

Yararsız obyektə qəsd etməyə göstərilən cəhdə şəxs faktiki səhva yol verdiyindən onun əməli obyektə zərər yetirmir. Cinayət etməyə cəhdin bu növündə şəxs öz hərəkətlərini reallıqda mövcud olan obyektə (həyat, mülkiyyət) istiqamətləndirir, lakin qəsd obyektinin xüsusiyyətləri haqqında yanlış təsvirə malik olduğundan məqsədinə nail ola bilmir. Başqa halda, səhv cinayət nəzərdə tutulmuş əlaqədar (məsələn, şəxs oğurlayacağı atın tövlədə olduğunu zənn edir, lakin tövləni açarkən atın orada olmadığı bəlli olur), başqa halda isə zərərçəkmiş şəxsə bağlı (ölümüş adamı yatmış hesab edib ona qəsd etmə) olur.

Yararsız vasitələrlə cinayət etməyə edilən cəhd zamanı şəxs cinayət törətmək üçün ələ vasitələrdən istifadə edir ki, belə vasitələr cinayətin edilməsinə obyektiv olaraq təmin etməyə qadir olmur (məsələn, dua-cadu etməklə, zəharleyici xüsusiyyətini itirmiş maddədən istifadə etməklə və s. ilə zərərçəkmiş şəxsin öldürülməsinə cəhd edilməsi).

6. Başa çatmayan cinayətlərə görə məsuliyyətin əsası cinayət tərkibi yaradan cinayətə hazırlıq, habelə cinayət etməyə cəhd hərəkətləri (hərəkətsizliyi) sayılır.

Cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd əməlləri tövsif edilərkən qüvvədə olan CM-in 28-ci və ya 29-cu maddələrinə və Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinə istinad edilir.

Maddə 30. Cinayət törətməkdən könüllü imtina etmə

30.1. Cinayəti başa çatdırmaq imkanına malik olduğunu dərk edən şəxs törəfdən cinayətə hazırlıq hərəkətlərinin və ya bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilmiş əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) dayandırılması, cinayəti törətməkdən könüllü imtina etmə sayılır.

30.2. Cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü olaraq qəti imtina edən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmur.

30.3. Cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina edən şəxs yalnız o halda cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur ki, onun törətdiyi əməl sadə başqa bir cinayətin tərkibi olsun.

başqa cinayətin tərkibi olduqda o, həmin cinayətə görə məsuliyyət daşıyır. Məsələn, adam öldürmək üçün qanunsuz odlu silah əldə edən şəxs, cinayətdən könüllü imtina etdiyi üçün onun qanunsuz odlu silah saxlamaq üstündə CM-in 228-ci maddəsi ilə məsuliyyəti yaranır.

7. Cinayətin təşkilatçısının, təhriksizinin və köməkçisinin hərəkətləri ilə cinayətin edilməsi üçün real şərait yaradılmışdırsa, onların cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtinaya yönələn hərəkətləri — cinayəti etmək üçün yaranmış belə şəraiti aradan qaldırmaq və icraçının belə şəraitdən istifadə etməsinə imkan vermədikdə — könüllü imtina kimi qiymətləndirilə bilər.

Cinayətin təşkilatçısının və təhriksizinin əlverişli şəraiti aradan qaldıran hərəkətlərinə baxmayaraq cinayətin icraçısı cinayətin törədilməsini başa çatdırma, belə hallarda cinayətin təşkilatçısı və təhriksizini məsuliyyətdən azad edilmir. Lakin onların cinayətdən könüllü imtinaya yönələn fəaliyyəti cəza təlbi edildən zaman cəzani yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Cinayətin təşkilatçısı və ya təhriksizinin cinayətin qarşısını almaq üçün vaxtında hakimiyyət orqanlarına məlumat verməklə, yaxud digər aktiv tədbirlərlə cinayətin icraçısına əməli başa çatdırmağa imkan verməmişdirsə və əməlin başa çatdırılmasının qarşısı qəti alınmışdırsa, bu, könüllü imtina hesab edilir və cinayətin təşkilatçısı və təhriksizinin məsuliyyəti aradan qabır.

8. Şərh olunan 30.4-cü maddənin göstəricisinə görə, köməkçi icraçısı və ediyi köməkdən imtina etdikdə, yaxud da göstərilən köməyin nəticələrini aradan qaldırmaqda belə fəaliyyət cinayətdən könüllü imtina kimi qiymətləndirilir və köməkçi cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

Köməkçinin icraçıya vəd etdiyi xidmət icraçının fəaliyyəti ilə səbəbli əlaqədə olur. Əgər köməkçi mənasız aradan qaldıracaqsa, cinayət yolu ilə əldə edilən predmetləri gizlədəcəyini əvvəlcədən vəd etmişdirsə, icraçı cinayəti etmək üçün çox halda göstəriləcək belə köməyə ümid bağlayır, ona arxalanır. Əgər köməkçi vəd etdiyi hərəkətlərdən könüllü imtina edirsə, əməl başlanana qədər vəd edilən köməyin göstərilməyəcəyi icraçısı qəti bildirilməlidir.

Əgər köməkçi müəyyən alət və vasitə verməklə icraçıya kömək etmişdirsə, lakin sonradan şəxs belə köməkdən imtina edərsə, o, cinayətin icraçısına verdiyi alət və vasitəni geri almalıdır. Məsələn, köməkçi adam öldürmək üçün icraçıya verdiyi odlu silahı, mənzili oğurlamaq üçün icraçıya verdiyi mənzilin açarını könüllü imtina zamanı geri almalıdır.

İcraçı köməkdən məhrum olsa da cinayəti edirsə, məsələn, odlu silah geri alındığından icraçı soyuq silahla adam öldürsə, açar geri alındığından qapını sındırmaqda oğurluq edirsə, belə vəziyyət köməkçinin könüllü imtinaya görə məsuliyyətdən azad edilməsinə mane ola bilməz.

9. Cinayətdən könüllü imtina ilə bağlı hərəkətləri səmimi peşmançılıqla əlaqədar olan hərəkətlərdən fərqləndirmək lazımdır. Səmimi peşmançılıqla bağlı hərəkətlər cinayət başa çatdıqdan sonra cinayətin zərərlə nəticələrinin qarşısını almaqda, cinayətin vurduğu ziyanı azaaltmaqda, cinayətin açılmasında hakimiyyət orqanlarına kömək etməkdə ifadə oluna bilər.

Könüllü imtina ilə bağlı hərəkətlər, səmimi peşmançılıqla bağlı hərəkətlərdən fərqli olaraq, cinayət başa çatana qədər yəni verilir və bu, aktiv formada həyata keçirilir. Könüllü imtina cinayət məsuliyyətini aradan qaldırdığı halda,

səmimi peşmançılıqla bağlı verilən hərəkətlər ancaq məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

VII Fəsil Cinayətdə iştirakçılıq

Maddə 31. İştirakçılıq

İki və ya daha çox şəxsin qəsdən cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirakçı iştirakçılıq sayılır.

1. Qüvvədə olan cinayət qanununda iştirakçılıqla verilən anlayış üç əlamətə əsaslanır:

a) cinayətin edilməsində iki və ya daha artıq şəxsin iştirakı; b) iştirakçıların cinayətin edilməsində birgə fəaliyyəti; c) onların qəsdən törədilən cinayətdə qəsdən birgə iştirakı. Burada «a» və «b» bəndlərində göstərilən əlamətlər cinayətdə iştirakçılığın obyektiv əlamətləri sayılır.

Cinayətdə iştirakçılıq ən azı iki nəfərin iştirakı ilə mümkündür. Cinayət qanununda iki subyektdə qarşı qoyulan tələblər baxımından cinayətdə iştirakçı olan şəxslər də qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmalı, habelə anlaqlı olmalıdır.

İki baxışdan adı görünən və idraki heç bir çətinlik yaratmayan «iki və ya daha çox şəxsin iştirakı» əlaməti praktikada heç də həmişə birmənalı qəbul edilmir.

İştirakçılıqla görə məsuliyyətin yaranması üçün bəzən cinayətdə iştirak edən şəxsin qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmamasına və ya anlayış olmasına deyil, cinayətdə belə şəxsin başqası ilə faktiki iştirakına əhəmiyyət verilmir. Belə mövqeyin yaranması məhkəmə təcrübəsi ilə bağlı olmuşdur. Zorlama, oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və s. cinayətlərin təsvifində 14 yaşa çatmayan şəxsi cinayətin iştirakçısı saymaq səhv mövqedir. CM-in 20.1-ci maddəsində göstərilən cinayəti törətməyən 14 yaşdan 16 yaşa qədər olan şəxslər də bu maddədə göstərilən cinayətlərdə iştirakçı ola bilməzlər. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Banditizm işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 1996-cı il 7 iyul tarixli 1 sayılı qərarında deyilir ki, məhkəmələrin nəzərinə çatdırılın ki, CM-in 70-ci maddəsinin (1960-cı il tarixli CM-in 70-ci maddəsi nəzərdə tutulur) subyekti 16 yaşına çatmış şəxslər ola bilər. Bandanın tərkibində müxtəlif cinayətlər törətmiş 16 yaşına qədər şəxslər yalnız konkret cinayətlərə görə, 14 yaşına çatmış şəxslər üçün qanunda nəzərdə tutulmuş cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyırlar.

2. Cinayətdə iştirakçılığın digər obyektiv əlaməti cinayətdə iştirak edənlərin «birgə» iştirakı ilə bağlıdır. Cinayətin birgə edilməsi anlayışı aşağıdakı tərkib ünsürlərini nəzərdə tutur:

1) cinayətin hər bir iştirakçısının hərəkəti digər iştirakçının edəcəyi hərəkətə kömək etməlidir;

2) bütün iştirakçıların hərəkəti vahid nəticəyə doğru istiqamətlənməlidir;

3) iştirakçıların hər birinin hərəkəti ilə bəş verən ictimai təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqə olmalıdır.

Birgə kriminal fəaliyyətdə cinayətin iştirakçıların söyi birləşir. Hər bir işti-

rağçı öz «payına» düşən icra etməklə başqa iştirakçıların həyata keçirəcəkləri fəaliyyətə əz-çox kömək etmiş olur. Belə vəziyyətdə iştirakçıların birinin şərait yaradan əməli digər iştirakçının azad davranış variantı seçmək imkanını aradan qaldırır.

Xüsusi səbəbli əlaqə cinayətin təşkilatçısı, təhrikçisi və köməkçisi ilə cinayətin icraçısının fəaliyyəti arasında mövcud olur. Ümumiyyətlə, təşkilatçının, təhrikçinin və köməkçinin iştirakçılığı fəaliyyəti cinayətin icraçısının fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaradır. Buna görə də cinayətin icraçısı cinayətdən köhnüllü imtina etdikdə cinayətin digər iştirakçılarının məsuliyyəti köməkçiliyə görə yaranır.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə baş verən nəticə birgə fəaliyyətdən doğduğundan bütün iştirakçıların məsuliyyəti də baş verən nəticəyə görə yaranır.

3. Cinayətdə iştirakçılığın subyektiv əlaməti cinayətin qəsdən törədilməsində yönələn qəsdən birgə fəaliyyətdə ifadə olunur. Cinayət qanununun mətnində (CM-in 31-ci maddəsi) «qəsd» həm «cinayət», həm də «birgə» əlaməti qarşısında təsbit edilmişdir. Buradan da iştirakçılığın ancaq qəsdən törədilən cinayətlərdə mümkünlüyü haqda qəti nəticə çıxarılır.

Cinayətdə iştirakçılığın anlayışında göstərilən digər «qəsdən birgə iştirak etmə» əlaməti iştirakçılığın subyektiv cəhətidir. Göstərilən əlamət iştirakçılıqla ikitərəfli təqsirlə əlaqənin olmasını, ümumi ictimai təhlükəli nəticəyə nail olunması prosesində ən azı iki nəfərin qarşılıqlı fəaliyyətdə olduğunu və qarşılıqlı dərk etməni nəzərdə tutur.

Cinayətdə iştirakçılığın subyektiv cəhətinin əqli və iradəvi cəhətləri aşağıda qeyd edilən predmet məzmununa malikdir:

hər bir iştirakçı yol verdiyi hərəkətin ictimai təhlükəliliyini dərk edir; belə fəaliyyətdə iştirak edən ən azı ikinci şəxsin də əməlinin kriminal xarakterini dərk edir;

baş verəcək ictimai təhlükəli nəticəni, onun faktiki hallarını bütün iştirakçıları dərk edir;

hər bir iştirakçı birgə fəaliyyətdə törədəcəyi əməli arzu edir;

hər bir iştirakçı baş verəcək nəticəni arzu edir.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə iştirakçıları müxtəlif motivlərlə hərəkət edə bilərlər. Lakin motivlər müxtəlif olsa da, bütün iştirakçıların fəaliyyəti vahid məlum nəticənin törədilməsinə istiqamətlənir.

4. Cinayətdə iştirakçılıq ictimai təhlükəli nəticə baş verənə qədər mümkündür. Buna görə də iştirakçılıqla törədilən cinayətlərin təvsifində cinayətin başa çatma momenti düzgün müəyyən edilməlidir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarında qeyd edilir ki, mühafizə olunan ərazidən özgə əmlakının çıxarılmasında oğurluq edənə qəsdən kömək etmiş və ya oğurluq üçün maneələr başqa üsulla aradan qaldıraraq mühafizə işçisi özgə əmlakının oğurluq yolu ilə qanunsuz götürülməsində, yaxud mənimləmə və ya israf etmə yolu ilə talanmasında iştirakına görə məsuliyyət daşıyır.

Madde 32. İştirakçılığın növləri

32.1. Cinayətin icraçısı ilə birlikdə, təşkilatçısı, təhrikçisi və köməkçisi cinayətin iştirakçıları sayılır.

32.2. Cinayəti bilavasitə törətmiş və ya başqa şəxslərlə birlikdə onun törədilməsində bilavasitə iştirak etmiş şəxs (birgə icraçı), eləcə də bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməyən şəxslərdən istifadə etməklə cinayəti törətmiş şəxs icraçı sayılır.

32.3. Cinayətin törədilməsini təşkil etmiş və ya həmin cinayətin törədilməsinə rəhbərlik etmiş, eləcə də mütəəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) yaratmış və ya bunlara rəhbərlik etmiş şəxs cinayətin təşkilatçısı sayılır.

32.4. Ələ alma, sövdələşmə, hədə-qorxu gəlmə və ya digər üsullarla başqa şəxsi cinayət törətməyə sövq edən şəxs təhrikçi sayılır.

32.5. Cinayətin törədilməsində məsləhətləri, göstərişləri və məlumatları ilə, cinayət törədilməsi üçün alət və ya vasitələr vermək və ya maneələr aradan qaldırmaqla yardım etmiş şəxs, habelə cinayət törətmiş şəxsi, cinayət alətlərini və ya vasitələrini, cinayətin izlərini, yaxud cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı gizlətməyi, belə pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı əldə etməyi, onlara sahiblik və ya onlardan istifadə etməyi, yaxud sərəncam verməyi qabaqcadan vəd etmiş şəxs köməkçi sayılır (Azərbaycan Respublikasının 5 mart 2010-cu il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 21 mart 2010-cu il).

1. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində cinayətin iştirakçılarından dörd növu fərqləndirilir: cinayətin icraçıları, təşkilatçıları, təhrikçiləri və köməkçiləri.

2. İcraçı cinayəti bilavasitə törədən subyektdir.

Cinayəti bilavasitə törədən şəxslər, yaxud başqa şəxslərlə birlikdə onun törədilməsində bilavasitə iştirak edənlər, habelə qanuna görə cinayət məsuliyyəti daşıya bilməyən şəxslərdən istifadə edərək cinayəti törədən şəxslər cinayətin icraçıları sayılırlar.

Praktikanın təhlili göstərir ki, icraçılıq fəaliyyəti cinayətin obyektiv cəhətinin qismən və ya tam icra edilməsində, cinayətin obyektiv cəhətinin bilavasitə icrasına kömək göstərilməsində də ifadə oluna bilər. Buna görə də cinayətdə icraçılıq fəaliyyəti həm də qanunun Xüsusi hissəsinin dispozisiyasında göstərilən əməli tam, yaxud da qismən icra edən, habelə cinayətin törədilməsi prosesində onlara bilavasitə kömək edən şəxslər də cinayətin icraçıları sayılırlar.

3. Cinayətin icraçısı bütün iştirakçıların kriminal niyyətini reallaşdırdığından iştirakçıların əməlinə hüquqi qiymət vermək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İcraçının hərəkətinə görə cinayətin digər iştirakçıların əməlinin başa çatma dərəcəsi müəyyən edilir.

İcraçının hərəkətinə görə cinayətdə tutulan başa çatmış cinayət tərkibi mövcud olur. Başa çatmayan cinayətlərdə də cinayət hazırlıq hərəkətləri görə və ya cəhd edən (cinayətə təşəbbüs göstərən) şəxs icraçı olur. Belə hallarda da icraçının əməlinə görə başa çatmayan cinayət etməyə görə cinayət tərkibi müəyyən edilir.

4. Cinayətə icraçılıq hərəkətləri **subyektiv cəhətdən** aşağıdakı ünsürləri əhatə edir: a) icraçı hərəkətlərinin kriminal xarakterini dərk edir; b) belə əməli başqaları ilə birlikdə, digər iştirakçıların köməyi ilə törətdiyini dərk edir; c) baş verəcək ictimai təhlükəli nəticəni görür; ç) kriminal əməli törətməyi, yaxud da baş verəcək ictimai təhlükəli nəticəni arzu edir.

5. Qüvvədə olan cinayət qanununa görə **cinayətin təşkilatçısı** cinayətin törədilməsini təşkil edən, cinayətin törədilməsini rəhbərlik edən, cinayəti törətmək üçün müştəxəkil dəstə, yaxud da cinayətkar birlik yaratmış şəxs, habelə bunlara rəhbərlik etmiş şəxs sayılır.

Cinayetin törədilməsini təşkil etmək cinayətin edilməsini planlaşdırmağı, cinayətin edilməsi üçün iştirakçıları — icraçını, təhrikiçini, köməkçini tapmağı, təlimatlandırmağı, onların fəaliyyətlərini əlaqələndirməyi, habelə fəaliyyəti cinayetin törədilməsinə istiqamətləndirməyi və s. nəzərdə tutur.

Cinayetin edilməsinə rəhbərlik etmə bilavasitə cinayətin törədilməsi prosesində iştirakçıların fəaliyyətinə rəhbərlik etmək, cinayətin edilməsinə başçılıq etmək, zəruri olduqda iştirakçıları arasında yenidən vəzifə bölgüsü aparmaq, cinayətin edilməsi prosesində meydana çıxan məsələlərin həlli ilə əlaqədar göstərişlər vermək və s. hərəkətlərdə ifadə olunur.

Cinayətin edilməsinə rəhbərlik bəzən cinayətin edilmə prosesində bu və ya başqa formada bilavasitə göstərilən köməkdə ifadə oluna bilər. Xüsusən bu, həddə yerində iştirakçıların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi ilə, məsələlərin aradan qaldırılması ilə, meydana çıxan digər məsələlərlə əlaqədar tapşırıqların verilməsi ilə və s. əlaqədar ola bilər.

Cinayətin edilmə prosesində, həddə yerində icraçı ilə birlikdə köməkçi, təşkilatçı da iştirak edərsə, onların icra etdiyi funksiyadan asılı olmayaraq belə halda məsuliyyəti birgə icraçılığa görə yaranmalıdır.

Müştəxəkil cinayətkar dəstə yaratma bir, yaxud bir neçə cinayəti törətmək üçün qabaqcılın əlbir olan iki və ya daha çox şəxsdən ibarət sabit dəstənin təşkil edilməsidir.

Cinayətkar birlik yaratma ağır və ya xüsusilə ağır cinayətləri törətmək üçün müştəxəkil dəstə təşkil etmə, yaxud da müştəxəkil dəstələri təmsil edən nümayəndələrdən ibarət cinayətkar qrupun sabit birliyinin təşkil edilməsinə yönələn fəaliyyətdir (müştəxəkil dəstənin və cinayətkar birliyin anlayışı CM-in 34-cü maddəsinin şərhində verilmişdir).

6. **Cinayətə təhrik etmə** başqasında cinayət törətmək qətiyyəti yaranan fəaliyyətdir.

Qüvvədə olan cinayət qanununa əsasən təhrikiçilik ələ almaqla, sövdələşməklə və ya hədə-qorxu gəlməklə, habelə digər üsullarla başqasında cinayət törətmək qətiyyəti yaranan fəaliyyətdir.

Təhrikiçilik öz fəaliyyəti ilə başqasında cinayət etmək qətiyyəti yaranan şəxsdir. Təhrikiçilik formasında iştirakçılıq şəxsi cinayətə sövq edən bilavasitə konkret hərəkətlərin olmasını tələb edir. Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə təhrikiçilik üçün: 1) başqa şəxsə cinayət törətmək qətiyyəti yaratmağa yönəldilmiş hərəkətlərin edilməsi; 2) bunun nəticəsində həmin şəxsə cinayəti etmək qətiyyətinin yaranması və 3) təhrik olunan şəxsin cinayət törətmək qətiyyəti

yatını tam və ya qismən həyata keçirməsi (heç olmazsa, cinayətə hazırlıq hərəkətlərini etməsi) tələb olunur.

Təhrikiçilik şifahi və ya yazılı formada, teleqramla, məktubla və s. hərəkətlə həyata keçirilə bilər.

Təhrikiçilik hərəkəti **subyektiv cəhətdən** aşağıdakı ünsürləri nəzərdə tutur:

a) təhrikiçilik hərəkətləri ilə şəxsi (şəxsləri) cinayət törətməyə sövq etdiyini dərk edir; b) başqalarının törətməyə sövq etdiyi əməlin cinayət xarakterini dərk edir; c) birgə fəaliyyət nəticəsində törədiləcək əməlin ictimai təhlükəli nəticəsinə əvvəlcədən görür; ç) bunları arzu edir.

Təhrikiçilik hərəkətləri ancaq birbaşa qəsdlə törədilə bilər. Təhrikiçilik hərəkətinin motivi cinayətin digər iştirakçıların hərəkətlərinin motivi ilə eyni olmaya da bilər. Başlılıq hissirləri ilə, intiqam, qışqıncılıq, tamah motivləri ilə edilən təhrikiçilik hərəkətlərinə daha çox təsadüf olunur.

Təhrikiçilik funksiyası özünün obyektiv və subyektiv əlamətlərinə görə təşkilatçıdan və icraçıdan fərqlənir. Təhrikiçilik cinayətin törədilməsində bilavasitə iştirak etmir. Həm də təhrikiçilik hərəkətləri cinayət başlayana qədər mümkündür.

7. Qüvvədə olan CM-in 32-ci maddəsində cinayətin köməkçisinin anlayışı verilir. Qanunda köməkçiliyin mümkün üsullarının daqiq siyahısı verilmişdir. Köməkçilik aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir: 1) məsləhət vermə; 2) göstəriş vermə; 3) vasitə vermə; 4) məsələləri aradan qaldırma; 5) cinayəti törədən şəxsi, cinayətin alət və vasitələrini, cinayətin izlərini, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı gizlətməyi, belə pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı əldə etməyi, onlara sahiblik və ya onlardan istifadə etməyi, yaxud sərəncam verməyi qabaqcıdan vəd etmə.

Üsullardan asılı olaraq köməkçiliyin fiziki və intellektual növləri fərqləndirilir.

Fiziki köməkçilik cinayətin törədilməsinə fiziki, yaxud da maddi köməyin edilməsini nəzərdə tutur. Belə köməkçilik alət və vasitələri verməyə, məsələləri aradan qaldırmağa, cinayətin edilməsini asanlaşdırmaq digər əlverişli şərait yaratmağa yönələn hərəkətlərin edilməsini və s. nəzərdə tutur.

İntellektual köməkçilik cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar məsləhətlər, göstərişlər verməni, cinayətkar, cinayətin alət və vasitələrini, cinayətin izlərini, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı gizlətməyi, belə pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı əldə etməyi, onlara sahiblik və ya onlardan istifadə etməyi, yaxud sərəncam verməyi qabaqcıdan vəd etmə kimi alternativ hərəkətləri nəzərdə tutur.

Köməkçiliyə görə məsuliyyətin həllində aşağıdakı cəhətlər nəzərə alınmalıdır:

- 1) qəsdən törədilən bütün cinayətlərdə köməkçilik mümkündür;
- 2) köməkçilik mücərrəd xarakterdə olmamalı, hər bir halda konkret cinayətə bağlı olmalıdır;
- 3) mürəkkəb iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə köməkçilik həmişə icraçıya deyil, müəyyən hallarda cinayətin təşkilatçısına, habelə təhrikiçisinə də göstərilə bilər;
- 4) cinayətin subyektivi ola bilən şəxslərin iştirakçılığı ilə törədilən əməllərə

köməkçilik göstərilə bilər.

Köməkçilik **subyektiv cəhətdən** qəsdən törədilən əməldir. Köməkçinin qəsdinin məzmununa daxildir: a) subyekt onun köməyi ilə törədilən cinayətin faktiki hallarını dərk edir; b) baş verəcək nəticənin kriminal xarakterini dərk edir; c) belə nəticə arzu edilir, yaxud da onun baş verməsinə şüurlu surətdə yol verilir.

Maddə 33. Cinayətin iştirakçılarının məsuliyyəti

33.1. Cinayətin iştirakçılarının məsuliyyəti onların hər birinin cinayətin törədilməsində faktiki iştirakının xarakterindən və dərəcəsindən asılı olaraq müəyyən edilir.

33.2. Cinayətin birgə icraçıları birgə törətdikləri cinayətə görə, bu Məcəllənin 32-ci maddəsinə istinad edilmədən, həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş müvafiq maddəyə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edirlər.

33.3. Cinayətin təşkilatçısı, təhriki və köməkçisi törədilmiş cinayətə görə, cinayətin törədilməsində onların eyni vaxtda birgə icraçı kimi iştirak etdiyi hallar istisna olunmaqla, bu Məcəllənin 32-ci maddəsinə istinad edilməklə həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş müvafiq maddəyə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edirlər.

33.4. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə cinayətin xüsusi subyektli olmayan və həmin maddə ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsində iştirak edən şəxs, həmin cinayətə görə onun təşkilatçısı, təhriki və köməkçisi qismində məsuliyyətə cəlb olunur.

33.5. İcraçı, onun iradəsindən asılı olmayan səbəblərdən cinayəti başa çatdırma bilmədikdə, digər iştirakçılar cinayətə hazırlıqda və ya cinayət etməyə cəhdə iştirakçılığa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edirlər. Öz iradəsindən asılı olmayan səbəblərdən başqa şəxsləri cinayətin törədilməsinə təhrik etməyə nail olmayan şəxs də cinayətə hazırlığa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

1. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində ilk dəfə olaraq, iştirakçılıqla edilən cinayətlərdə cinayətin iştirakçılarının əməlinin tövsiyi qaydaları tənzim edilmişdir.

Cinayətdə iştirakçılıq cinayət məsuliyyətinin əlavə əsaslarını yaratmışdır. Hər bir iştirakçı törətdiyi əmələ görə fərdi məsuliyyət daşıyır. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə cinayət məsuliyyətinin əsaslarının qeyd edilən anlamı onun fərdiləşdirilməsi prinsipi ilə uyğundur. Hər bir iştirakçının məsuliyyəti, sadə, yaxud da mürəkkəb iştirakçılığın olmasından asılı olmayaraq, törədilən cinayətdə iştirakın xarakterindən və dərəcəsindən asılı olaraq həll edilir. Qüvvədə olan CM-də iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə cəza təyini qaydalarını tənzim edən xüsusi norma (CM-in 64-cü maddəsi) vardır.

Məhkəmə cinayətdə iştirak edən şəxsin əməlinin kriminal məqsəddə nail olunmasında əhəmiyyətini, belə əməlin vurulan ziyanın xarakterinə və miqyasına təsirini nəzərə alır.

Ümumiyyətlə, cinayətin iştirakçılarının məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsində aşağıdakı prinsiplər rəhbər tutulur:

a) cinayətin iştirakçılarının hər birinin əməlidə məsuliyyətin eyni əsasları mövcud olur. Bu mənada iştirakçılarının məsuliyyətinin əsasları ilə təbqasına cinayət törədən şəxsin məsuliyyətinin əsasları arasında prinsiplə fərq olur;

b) iştirakçıların birgə söyli ilə törədilən cinayətə hər bir iştirakçının ayrıca, qəsdən yol verdiyi şəxsi fəaliyyətinin nəticəsi kimi baxılır və tam həcmdə bu cinayətə görə o, təqsirləndirilir;

c) cinayətdə iştirakçılığa görə məsuliyyət fərdi hərəkət edən və cinayət törədən şəxsin məsuliyyətinə bərabər tutulur.

2. Cinayətin icraçısının və birgə icraçıların əməli birbaşa Məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddəsi ilə tövsiyi edilir. Cinayətin icraçılarının əməlinin tövsiyində Məcəllənin 32-ci maddəsinə istinad edilmir.

Qüvvədə olan cinayət qanununun Xüsusi hissəsinin xeyli normalarında birgə icraçılıq məsuliyyəti ağırlaşdıran əlamət kimi tərkiblərə daxil edilən hallarda da əməl birbaşa Xüsusi hissənin norması ilə, birgə icraçılıq nəzərdə tutulan əlamət üzrə tövsiyi edilir.

3. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə təhrikinin və köməkçinin əməli tövsiyi edilərkən həmin Məcəllənin Ümumi hissəsinin maddəsinə (CM-in 33-cü maddəsi), həm də Xüsusi hissənin müvafiq maddəsinə istinad edilir. Məsələn, əgər mürəkkəb iştirakçılıqla oğurluq cinayətləri törədilmişdirsə, belə əməl üzrə təhriki və köməkçinin əməli CM-in 33.3-cü və 177.1-ci maddəsi ilə tövsiyi ediləcəkdir. Burada təhrikinin oğurluğun törədilməsinə təhriki hərəkət və baş verən ümumi nəticəyə görə (əmlak qanunsuz sahibliyin yaranması), yəni əməlidə oğurluğa təhriki fəaliyyəti ilə bağlı cinayət tərkibinin olmasına görə (CM-in 33.3-cü və 177.1-ci maddəsi ilə) məsuliyyəti həll edilir.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə cinayətin təşkilatçısının əməli iki qayda da tövsiyi edilir. Birinci halda cinayətin təşkilatçısı cinayəti təşkil edir, lakin özü bilavasitə cinayətin törədilməsində iştirak etmir. Məsələn, m. əvvəlki ərinin başqa qadından olan oğlu S.-ni öldürmək üçün muzdlu adamlar tutmuşdur. Həmin adamlar S.-ni öldürmüşlər. M.-in əməli CM-in 33.3-cü maddəsinə istinad etməklə Məcəllənin Xüsusi hissəsinin 120.2.5-ci maddəsi ilə tövsiyi edilmişdir.

İkinci qayda. Təşkilati fəaliyyət bəzən motivinə və məqsədinə görə özünün yüksək ictimai təhlükəliliyi ilə fərqlənir. Ayrı-ayrı cinayətkar qrupların yaradılmasına yönələn təşkilati fəaliyyətin təhlükəliliyi nəzərə alaraq qüvvədə olan cinayət qanununun Xüsusi hissəsində belə fəaliyyətin hazırlıq, yaxud da cinayət etməyə cəhd mərhələsinə başa çatmış cinayət kimi qiymət verilir. Məcəllənin Xüsusi hissəsində formulə edilən banditizm (CM-in 217-ci maddəsi); cinayətkar birlik yaratma (CM-in 218-ci maddəsi); silahlı qiyam təşkil etmə (CM-in 280-ci maddəsi); qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələri və ya qrupları yaratma (CM-in 279-cü maddəsi) və s. belə tərkiblərə misal ola bilər. Sadalanan maddələrdə təşkilati fəaliyyət əsas tərkiblərə zəruri ünsür kimi nəzərdə tutulduğundan təşkilatçının əməli ancaq Xüsusi hissənin qeyd edilən maddələri ilə birbaşa tövsiyi edilir.

Bundan əlavə, müəşəkkil dəstə və cinayətkar birlik Məcəllənin Xüsusi hissəsinin xeyli maddələrinə məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi daxil

edilmişdir. Cinayət belə dostlər tərəfindən edilən hallarda hər iki dəstə formasında cinayətə rəhbərlik etmək funksiyası kimi müəyyən edildiyindən cinayətin təşkilatçısının əməli birbaşa Xüsusi hissənin məlum norması ilə, yəni cinayətin müştəqkil dəstə, yaxud cinayətkar birlik tərəfindən törədilməsi əlaməti ilə tövsiyə edilir.

4. CM-in 33.4-cü maddəsinə görə, CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə cinayətin xüsusi subyekti olmayan və həmin maddə ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsində iştirak edən şəxs, həmin cinayətə görə onun təşkilatçısı, təhriki və köməkçisi qismində məsuliyyətə cəlb olunur.

Bu maddə xüsusi subyektlə cinayətlərin törədilməsində iştirak edən xüsusi subyektin əlamətlərinə malik olmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətinin həllini nəzərdə tutur. Qeyd olunan halda iki məqama diqqət yetirmək lazımdır.

Birincisi, əgər xüsusi subyektlə cinayətlərin törədilməsində xüsusi subyektin əlamətlərinə malik olan bir neçə şəxs iştirak etmişdirsə, onların hamısının əməli cinayətin iştirakçılarının əməli kimi ümumi qaydada tövsiyə edilə bilər. Yəni bu şəxslərin hamısı cinayətin iştirakçısıdır, onların əməlləri CM-in 32-ci maddəsinə istinad etmədən cinayətin iştirakçısının əməli kimi qiymətləndirilməlidir (**birgəicraçılıq**).

İkincisi, əgər həmin şəxslər arasında rollar bölüşdürülmüşdürsə (**mürəkəb iştirakçılıq**), iştirakçının (iştirakçıların) əməli istisna olmaqla, digər şəxslərin əməlləri uyğun olaraq CM-in 32.3-cü, 32.4-cü və ya 32.5-ci maddələrinə istinad edilməklə iştirakçının törətdiyi cinayətin nəzərdə tutulduğu CM-in Xüsusi hissəsinin uyğun maddəsi ilə cinayətin təşkilatçısını, təhrikinin və ya köməkçisinin əməli kimi tövsiyə edilə bilər.

CM-in 33.4-cü maddəsində isə məhz o şəxslərin əməllərinin tövsiyə qaydası nəzərdə tutulur ki, həmin şəxslər cinayətlərin xüsusi subyektinin əlamətlərinə malik deyillər, lakin xüsusi subyektlə cinayətlərin törədilməsində iştirak edirlər. Bu normanın tətbiqi zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, xüsusi subyektlə cinayətlərdə cinayətin iştirakçısı yalnız xüsusi subyektin əlamətlərinə malik olan şəxs ola bilər. Belə əlamətə malik olmayan şəxslər həmin cinayətin iştirakçısı deyil, digər iştirakçısı, yəni təşkilatçısı, təhriki və ya köməkçisi ola bilərlər. Xüsusi subyektin əlamətlərinə malik olmayan şəxslərin xüsusi subyektlə cinayətlərin obyektiv cəhətini yaranan əməlləri icra etdikləri hallarda belə, onlar həmin cinayətlərin iştirakçısı ola bilməzlər.

Xüsusi subyektlə cinayətlərin törədilməsində xüsusi subyektin əlamətlərinə malik olan və olmayan şəxslərin iştirakının tövsiyəsinin bir neçə forması mümkündür:

1) cinayətin xüsusi subyekti **icraçı**, xüsusi subyektin əlamətlərinə malik olmayan şəxslər isə cinayətin **iştirakçıları (təşkilatçı, təhriki və ya köməkçi)** olarsa, yəni cinayətin obyektiv cəhətini bilavasitə icra etməzlərsə, iştirakçının əməli xüsusi subyektin məsuliyyətinin nəzərdə tutulduğu maddə ilə, digər şəxslərin əməlləri isə uyğun olaraq CM-in 32.3-cü, 32.4-cü və ya 32.5-ci maddələrinə istinad edilməklə iştirakçının törətdiyi cinayətin təsbit olunduğu CM-in Xüsusi hissəsinin uyğun maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər. Məsələn, CM-in 121-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin subyekti xüsusidir: uşağı doğuş vaxtı,

yaxud doğuşdan dərhal sonra həyatdan məhrum edən ana. Ana icraçı, digər şəxslər isə cinayətin iştirakçıları (təşkilatçı, təhriki və ya köməkçi) olarsa, ananın əməli CM-in 121-ci maddəsi ilə, digər şəxslərin əməlləri isə uyğun olaraq CM-in 32.3-cü, 32.4-cü və ya 32.5-ci maddələrinə istinad edilməklə CM-in 121-ci maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər;

2) cinayətin xüsusi subyekti və digər iştirakçıları (təşkilatçı, təhriki və ya köməkçi) **birgəicraçı** olduqları hallarda da məsuliyyət 1-ci bənddə göstərilən qaydada həll edilə bilər;

3) cinayətin xüsusi subyekti **təşkilatçı, təhriki və ya köməkçi** qismində, xüsusi subyektin əlamətlərinə malik olmayan şəxslər isə cinayətin **icraçıları** olarsa, xüsusi subyektin əməli yəni də xüsusi subyektin məsuliyyətini nəzərdə tutan maddə ilə iştirakçının əməli kimi tövsiyə edilə bilər, ona görə ki, cinayətin xüsusi subyekti xüsusi subyektin məsuliyyətini nəzərdə tutan cinayətin yalnız icraçısı ola bilər, təşkilatçı, təhriki və ya köməkçi yox. Digər şəxslərin əməlləri isə uyğun olaraq CM-in 32.3-cü, 32.4-cü və ya 32.5-ci maddələrinə istinad edilməklə CM-in Xüsusi hissəsinin eyni maddəsi ilə (xüsusi subyektin məsuliyyətini nəzərdə tutan maddə ilə) tövsiyə edilə bilər. Məsələn, CM-in 121-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin subyekti kimi ana cinayətin **təşkilatçısı, təhriki və ya köməkçisi**, digər şəxslər isə cinayətin **icraçıları** olarsa, ananın əməli CM-in 32-ci maddəsinə istinad etmədən, digər şəxslərin əməlləri isə uyğun olaraq CM-in 32.3-cü, 32.4-cü və ya 32.5-ci maddələrinə istinad edilməklə CM-in 121-ci maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər.

5. İştirakçıların əməlinə hüquqi qiymət verərkən təkcə iştirakçının deyil, həm də digər iştirakçıların da hər birinin əməlinə cinayət tərkibi müəyyən edilə bilər. Burada hər bir iştirakçının funksiyasına daxil olan hərəkətlər, habelə ümumi səylə törədilən və bütün iştirakçılar üçün müştəq olan kriminal nəticə (yaxud kriminal əməl) cinayət məsuliyyəti yaranan hüquqi fakt kimi çıxış edir. Cinayətdə iştirak edənlərin əməllərindəki tərkib əlamətləri həm Məcəllənin Ümumi hissəsinin 32—34-cü maddəsində, həm də Xüsusi hissənin müvafiq normalarında göstərilir.

5. CM-in 33.5-ci maddəsində **baş tutmayan iştirakçılığın iki forması** nəzərdə tutulmuşdur:

1) onun iradəsindən asılı olmayan səbəblərdən icraçı cinayəti başa çatdırma bilmədikdə, digər iştirakçılar cinayətə hazırlıqda və ya cinayət etməyə cəhdə iştirakçılığa görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edirlər;

2) öz iradəsindən asılı olmayan səbəblərdən başqa şəxsləri cinayətin törədilməsinə təhrik etməyə nail olmayan şəxs (təhriki) cinayətə hazırlıq görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

Birinci halda cinayətə hazırlıq və ya cinayət etməyə cəhd mərhələsində icraçının əməlinin qarşısı alınır, həmin əməlin icrası dayandırılır və ya başqa səbəblərdən cinayətə başa çatdırmaq mümkün olmur. Bu halda əgər iştirakçının əməli cinayətə hazırlığın tərkibini yaradırsa, həm iştirakçının, həm də digər iştirakçıların əməli uyğun cinayətə hazırlıq kimi, cinayət etməyə cəhdin tərkibini yaradırsa, cinayət etməyə cəhd kimi tövsiyə edilə bilər. İcraçı razılaşdırılmış cinayətə törətməkdən könüllü imtina etdikdə, o, həmin cinayətə görə cinayət mə-

sulfiyyətindən azad edilməli, digər şəxslər isə könüllü imtinaın başa çatmamış cinayətin hansı mərhələsində (cinayət hazırlıq, yaxud cinayət etməyə cəhd) olmasından asılı olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməlidirlər.

İkinci hal baş tutmayan təhriklilik əməllərinin tövsiyi qaydasını nəzərdə tutur. Nəzərə almaq lazımdır ki, şəxs cinayətin törədilməsini təşkil edə bilmədikdə baş tutmayan təşkilatçılıq da mümkün ola bilər. Baş tutmayan köməkçilik iki halda mümkün ola bilər: 1) icraçı cinayətin törədilməsi üçün ona edilmiş köməkdən (alet və ya vasitənin qəbul edilməsindən, cinayətin törədilməsi mexanizminə dair məsləhətdən, göstərişdən və s.) imtina edə bilər; 2) belə köməyi qəbul etsə də onun istifadəsindən imtina edə bilər. Qeyd olunan bütün hallarda (baş tutmayan təhriklilik, təşkilatçılıq, köməkçilik hallarında) cinayət hazırlığı görə cinayət məsuliyyəti yaranır. Nəzərə alsaq ki, cinayət qanunu yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə həzrəti cinayət hesab edir, onda baş tutmayan təhriklilik, təşkilatçılıq, köməkçilik hallarında yalnız bu kateqoriyadan olan cinayətlərə hazırlığı görə məsuliyyət yaranır. Böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərə əlaqədar baş tutmayan təhriklilik, təşkilatçılıq, köməkçilik hallarında cinayət məsuliyyəti istisna olunur.

Maddə 34. Cinayətin bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müştəşkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədilməsi

34.1. Qabaqcadan razılaşmadan iki və ya daha çox icraçının birgə iştirakı ilə törədilən cinayət bir qrup şəxs tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur.

34.2. Qabaqcadan razılaşmaqla iki və ya daha çox şəxsin birgə iştirakı ilə törədilən cinayət qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur.

34.3. Bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsdən ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəfindən törədilən cinayət müştəşkil dəstə tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur.

34.4. Ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi məqsədi ilə sabit müştəşkil cinayətkar qrupun yaradılması və ya eyni məqsədlərlə iki və ya daha çox müştəşkil cinayətkar qrupun sabit birliyi cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) hesab olunur.

34.5. Cinayətkar birliyin (cinayətkar təşkilatın) məqsədlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar belə birliyin (təşkilatın) üzvü (üzvləri) tərəfindən, habelə cinayətkar birliyin (cinayətkar təşkilatın) tapşırığı ilə həmin birliyin üzvü (üzvləri) olmayan şəxs (şəxslər) tərəfindən törədilən cinayət, cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur.

34.6. Müştəşkil dəstə və ya cinayətkar birlik yaratmış, yaxud onlara rəhbərlik etmiş şəxs bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələri ilə nəzərdə tutulan hallarda onları yaratmağa və rəhbərlik etməyə görə, habelə müştəşkil dəstənin və ya cinayətkar birliyin tərtibatı, bu şəxsin niyyəti ilə əhatə olunan bütün cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyır. Müştəşkil

şəkil dəstənin və ya cinayətkar birliyin digər üzvləri həmin cinayətlərdə iştirakına görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələri ilə nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə hazırlanmasında və ya törədilməsində iştirak etdikləri cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti daşıyır.

34.7. Bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müştəşkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədilən əməllər bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulan əsaslara və hədlərə uyğun olaraq daha ciddi cəzalara səbəb olur.

34.8. Bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müştəşkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədilən əməllər bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulan əsaslara və hədlərə uyğun olaraq daha ciddi cəzalara səbəb olur.

1. Cinayətdə iştirakçılığın formaları dəstə üzvləri arasında əlbirlik və müştəşkil əlamətlərinə görə fərqlənir.

2. İştirakçılığın forması cinayətin edilməsi ilə bağlı iki və ya daha artıq şəxsin əlbir olması və hərəkətlərinin qarşılıqlı əlaqə üsuluna görə fərqlənən birgə kriminal fəaliyyət tipləridir.

3. Qüvvədə olan cinayət qanununda cinayətdə iştirakçılığın bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müştəşkil dəstə, cinayətkar birlik (təşkilat) formaları fərqləndirilir.

4. Cinayətdə iştirakçılığın formalarının təsnifinə dair müxtəlif mülahizələri nəzərə almaqla zənn edirik qeyd edilən təsnifat cinayətdə iştirakçılığın obyektiv və subyektiv meyarı əsasında aparılmalıdır. Belə təsnifat psixologiyanın şüurla fəaliyyətin vəhdətdə olmasına dair belli müddəasına əsaslanır.

5. Cinayəti törədən dəstə üzvləri arasındakı əlbirlik səviyyəsinə görə onlar qabaqcadan əlbir olmayan və qabaqcadan əlbir olan dəstəyə ayrılır.

Qabaqcadan əlbir olmayan dəstə. Sada iştirakçılıq adlandırılan bu formada dəstə üzvləri arasında cinayət əməlinin törədilməsinə dair razılıq onların düşdükləri münasibətli şəraitin təsiri altında yaranır. Belə formada iştirakçılıq üçün cinayət qədr hazırlıq hərəkətləri aparmaq və cinayətin törədilməsini planlaşdırmaq xarakterik hal deyildir.

6. Cinayətin qabaqcadan əlbir olan dəstə tərəfindən törədilməsinin də aşağıdakı formaları fərqləndirilir:

- a) cinayətin mürəkkəb iştirakçılıqla edilməsi;
- b) əməlin kriminal dəstə tərəfindən törədilməsi;
- c) cinayətin müştəşkil dəstə tərəfindən törədilməsi;
- d) əməlin cinayətkar birlik tərəfindən törədilməsi.

7. Müxtəlif rolların yerinə yetirilməsi ilə bağlı olan iştirakçılıqda iştirakçıların biri bilavasitə cinayəti törədir, başqaları ona kömək edir. Cinayətin icraçısına göstərilən yardım müxtəlif ola bilər. Mürəkkəb iştirakçılıqda cinayətin iştirakçıları müxtəlif vəzifələr yerinə yetirsə də, bunların hamısı nəticə etibarilə cinayətin icraçısının fəaliyyəti ilə yaxından, yaxud da uzaqdan rabitədə olur və iştirakçıların cinayətdə birgə fəaliyyətini yaradır.

Cinayət mürəkkəb iştirakçılıqla törədilən hallarda icraçının əməli ancaq əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən Xüsusi hissəsinin maddəsi ilə tövsiyə edilir. Digər iştirakçıların (təşkilatçının, təhrikləyicinin və köməkçinin) əməli CM-in

Ümumi hissəsinin 32-ci və Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə tövsiif edilir.

8. İştiraklığın kriminal dəstə formasında üzvlər arasında cinayətin birgə törədilməsinə dair əvvəlcədən razılıq olur. Razılıq, adətən qəsd obyektini və cinayətin predmeti ilə bağlı olur.

İştiraklığın kriminal dəstə forması (yaxud da cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi) qüvvədə olan CM-in 177.2.1; 178.2.1; 179.2.1; 180.2.1; 181.2.1; 182.2.1; 183.2.1; 184.2.1 və s. maddələrində bilavasitə məsuliyyəti ağırlaşdıraraq tərkib əlaməti kimi müəyyən edilmişdir.

Qeyd edilən normalarda qabaqcadan əlbir olan dəstənin hər hansı formada iştiraklığı deyil, qabaqcadan əlbir olan dəstənin cinayətin obyektiv cəhətinin icrasında birgə iştiraklığı nəzərdə tutulur. Məsələn, qabaqcadan əlbir olan dəstə tərəfindən törədilən oğurluq o halda CM-in 177.2.1-ci maddəsi ilə tövsiif edilə bilər ki, mülkiyyətdə olan əmlakın qanunsuz, gizli yolla və tamah motivi ilə faktiki götürülməsində ən azı dəstə üzvlərindən iki nəfər iştirak etmiş olsun.

Əgər cinayətin obyektiv cəhəti bir nəfər tərəfindən törədilsə, digər iştirakçılar isə başqa funksiyaları yerinə yetirirsə, məsuliyyət «qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs» əlaməti üzrə deyil, 177.1-ci maddə ilə, mürəkkəb iştiraklıq üstündə, oğurluğa görə yaranacaqdır.

Ağır Cinayətlərə dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin 26 noyabr 2010-cu il tarixli hökümü ilə A.M.Xancanov CM-in 206.3.2, 234.4.1, 234.4.3-cü maddələri ilə təqdirli bilib məhkum edilmişdir.

Məhkəmənin hökümünə əsasən, A.Xancanov satmış və qəsdli ilə qanunsuz olaraq külli miqdarda narkotik vasitə əldə etmək üçün şəxsiyyəti istintaqa məlum olmayan İran İslam Respublikasının vətəndaşı ilə qabaqcadan əlbir olub qrup təşkil edərək, 27 aprel 2010-cu ildə avtomobillə Bakı şəhərinə gələn İran İslam Respublikasının vətəndaşı tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən keçərək və gizli, qaçaqmalçılıq yolu ilə keçirilmiş külli miqdarda narkotik vasitə olan heroini Bakı şəhəri Binəqadi qəsəbəsi ərazisindəki yolun کنارında piltinin altından götürüb yaşadığı Kürdəmir rayonuna apararkən 28 aprel 2010-cu ildə avtomobil saxlanılmış və baxış nəticəsində avtomobildən narkotik vasitə olan heroin aşkar edilərək götürülmüşdür.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyasının 5 aprel 2011-ci il tarixli qərarı ilə məhkumun apellyasiya şikayəti təmin edilmiş, yuxarıda göstərilən hökm cəzaya aid hissədə dəyişdirilmiş, A.Xancanov CM-in 234.4.1 və 234.4.3-cü maddələri ilə təyin edilmiş cəzanın müddəti və məcmu üzrə təyin edilmiş qəti cəzanın müddəti azaldılmışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından kassasiya şikayəti verilərək apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarının dəyişdirilərək məhkuma bəraət verilməsi barədə qərarın qəbul edilməsi xahiş edilmişdir.

Kassasiya kollegiyası belə nəticəyə gəlmişdir ki, A.M.Xancanovun əməlinin CM-in 206.3.2-ci maddəsi ilə tövsiif edilməsi üçün onun qaçaqmalçılıq cinayətinin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətləri həmin cinayətin törədilməsi məqsədilə qabaqcadan əlbir olmuş qrupun digər üzvləri ilə birgə icra etməsi, yəni qa-

çaq malını (narkotik vasitəni) Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən keçərək çıxması tələb olunur. Lakin iş üzrə müəyyən olunmuş hallardan görünür ki, A.M.Xancanov narkotik vasitənin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən keçərək Azərbaycan Respublikasına keçirilməsində bunu yerinə yetirən şəxsə birgə iştirak etməmiş və onunla birlikdə cinayətin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətləri icra etməmişdir. Bu hərəkətləri istintaqa məlum olmayan İran İslam Respublikasının vətəndaşı yerinə yetirmişdir. O, narkotik vasitəni dövlət sərhədindən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə keçirməklə narkotik vasitələrin qaçaqmalçılıq cinayətinin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətləri tam yerinə yetirmiş, yəni cinayəti başa çatdırmışdır. A.M.Xancanov isə qaçaqmalçılıq cinayəti başa çatdırıldıqdan sonra narkotik vasitəni gizlədilmiş saxlanıcının yerindən götürmüş, yəni narkotik vasitənin qaçaqmalçılıq cinayətinin obyektiv tərəfinə aid olmayan hərəkətləri yerinə yetirmişdir.

A.M.Xancanovla narkotik vasitənin qaçaqmalçılıq yolu ilə İİR-dən Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi haqqında qabaqcadan razılıq əldə olunması da, Xancanovu həmin cinayətin icraçısına çevirmir. Belə olan halda A.M.Xancanovun hərəkətlərinin qaçaqmalçılıq cinayətinin icraçısı kimi, CM-in 206.3.2-ci maddəsi ilə tövsiif olunması üçün əsas yaranır.

Lakin A.M.Xancanovun cinayətin digər iştirakçısı ilə narkotik vasitənin qaçaqmalçılıq yolu ilə Azərbaycan Respublikasına gətirilməsinə dair qabaqcadan razılıq əldə etməsi və bu razılıqda uyğun olaraq qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilməli olan narkotik vasitəni əldə etməyi qabaqcadan vəd edib Bakı şəhərində onun təhvil alması onun qaçaqmalçılıq törədilməsində köməkçi qismində iştirak etdiyinə dəlilət edir.

Deməli, qaçaqmalçılıq cinayətinin törədən, yəni narkotik vasitəni Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçirən yalnız bir nəfər – İİR-in şəxsiyyəti bəlli olmayan vətəndaşı olduğundan və A.M.Xancanov qeyd olunan əsaslara görə cinayətin birgəicraçısı sayılmadığından, narkotik vasitənin qaçaqmalçılıq cinayəti qabaqcadan əlbir olmuş qrup tərəfindən törədilmiş cinayət kimi nəzərdən keçirilməz. Yalnız bir nəfər icraçının sözügedən predmet barədə törətdiyi qaçaqmalçılıq cinayətinin CM-in 206.2-ci maddəsində nəzərdə tutulur.

Kollegiya A.M.Xancanovun sözügedən əməlini CM-in 206.3.2-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 32.5, 206.2-ci maddəsinə tövsiif etmişdir¹.

«K.H.Əliyevin işi üzrə» qərarında da Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin cinayət kollegiyası qeyd etmişdir ki, şəxsin CM-in 206.3.2-ci maddəsi ilə təqdirəndirilməsi üçün onun məhz bu cinayətin törədilməsində qabaqcadan əlbir olan qrupun tərkibində qaçaqmalçılıq cinayətinin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətləri qrupun digər üzvləri ilə birgə icra etməsi, yəni qaçaq malını Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən keçərək çıxması tələb olunur. Lakin məhkum narkotik vasitənin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən keçərək Azərbaycan Respublikasına keçirilməsində İran İslam Respublikasının vətəndaşı ilə birgə

¹ «A.M.Xancanovun işi üzrə» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 24 avqust 2011-ci il tarixli qərar. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2011-ci il, № 3, s. 10-14.

İştirak etməmiş və onunla birlikdə (o cümlədən qabaqcadan əlbir olmaqla) cinayət obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətləri icra etməmişdir.

Bela olan halda məhkumun hərəkətlərini qəçaqçılıq cinayətinin icraçısı kimi, CM-in 206.3.2-ci maddəsi ilə ilə tövsiif olunması doğru sayıla bilər¹.

9. Məcəllənin 34.3-cü maddəsində iştirakçılığın müəşəkkil dəstə formasına aşağıdakı məzmununda tərif verilir: «Bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsənd ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəfindən törədilən cinayət müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur».

Müəşəkkil cinayətkar dəstə əvvəlcədən əlbir olan kriminal dəstədən əsasən «sabitlik əlamətinə görə fərqlənir. Dəstə üzvləri arasında hansı əlaqə «sabit» əlaqə kimi qiymətləndirilir? Bu suala praktikada və nəzəriyyədə birmənalı cavab vermək xeyli çətindir.

Müəşəkkil dəstənin «sabitlik» əlaməti «ölçüyəgələn» meyarla izah edilməyindən müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilən cinayətlərin tövsiif məhkəmə təcrübəsində xeyli çətinlik yaratmışdır. Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi özünün 20 aprel 1999-cu il tarixli qərarı ilə izahat vermişdir. Lakin nə bu izahda, nə də Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarında müəşəkkil dəstəyə verilən təfsir iştirakçılığın bu formasının vacib spesifik əlaməti olan «sabit dəstə» əlamətinə kifayət qədər aydınlıq gətirə bilməmişdir. Hər iki qərarda müəşəkkil dəstənin cinayət-hüquqi anlayışından daha çox kriminoloji anlayışa diqqət yetirilmişdir.

Müəşəkkil dəstənin «sabit dəstə» əlaməti ölçüyə gələn meyar əsasında izah edilməlidir. Dəstənin «sabitliyi» onun tərkibinə daxil olan üzvlərinin kriminal fəaliyyətdə müntəzəm iştirakı ilə izah edilməlidir. Yeni müntəzəm kriminal fəaliyyətdə dəstə üzvlərinin tərkibi əsasən dəyişmir.

«Müntəzəmlik» cinayət-hüquqi kateqoriyadır və dəstənin üç dəfə, yaxud da daha artıq hallarda cinayət törətməsini nəzərdə tutur. Dəstənin «sabitliyini» izah edən dəstənin müntəzəm cinayət fəaliyyəti dəstənin hər bir üzvünün fəaliyyətində müəyyən səmərəmənin, zərərli yönəlişin baş verdiyini, onlarda cəmiyyətə zidd vərdişlərin yarandığını göstərir.

10. Bir, yaxud iki cinayəti törətmək üçün yaradılan dəstə müəşəkkil dəstə kimi qiymətləndirilə bilərmi? Burada da dəstə üzvləri arasında sabit əlaqəni sübut edən digər göstəricilər mövcud olmalıdır.

Məsələn, dəstə bir ağır, yaxud da xüsusilə ağır cinayət törətmək üçün yaranır. Belə cinayət adam oğurlama, girov götürmə, hava gemisini qaçırma və s. bu kimi əməllərin hazırlanması və törədilməsi ilə bağlı ola bilər. Əgər bu xarakterdə cinayətlərin hazırlanması və törədilməsi üçün yaradılan dəstə uzun müddət, məsələn, altı aydan artıq fəaliyyət göstərsə, belə dəstə müəşəkkil dəstə kimi qiymətləndirilə bilər.

11. İştirakçılığın daha təhlükəli forması **cinayətkar birlik** formasıdır. Qanunda bu formada iştirakçılıq üçün aşağıdakı əlamətlər nəzərdə tutulur:

a) sıx birliyə malik olan müəşəkkil dəstə formasında ifadə olunan cinayətkar təşkilat (birlik);

b) müəşəkkil dəstələrin birliyinin yaratdığı cinayətkar təşkilat (birlik);

c) ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi məqsədinin mövcudluğu.

Cinayətkar birlik, yaxud cinayətkar təşkilat, bir qayda olaraq, sistemli elementlərdən (müəşəkkil dəstələrdən) ibarət sistemdir. Sistemli element kimi müəşəkkil dəstə iki formada yaşayır: əvvəla, müəşəkkil dəstə iki və daha artıq ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməkdə cinayətkar birliyə çevrilir; ikincisi halda, müəşəkkil dəstə cinayətkar birliyin struktur-funksional bölümü kimi — sistemli ünsirləri kimi mövcud olur.

Cinayətkar birlik sistemli struktur əlaqələrə malikdir. Onun yuxarı, orta və aşağı strukturları arasında üfüqi və şaquli istiqamətlərdə mürəkkəb və məxfi əlaqələr mövcuddur. Belə əlaqələr yazılmamış normalarla tənzim olunan qeyri-formal davranış standartlarına söykənir.

Cinayətkar təşkilatın **sıx birlik** əlaməti kriminal tapşırığı yerinə yetirən cinayətkar təşkilatın daxili qrupları, bölmələri, konkret iştirakçıları arasında qarşılıqlı əlaqələrin yekdilliyini və dəqiqliyini xarakterizə edir.

Qüvvədə olan cinayət qanununa görə, cinayətkar birlik üçün ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin edilməsi xarakterikdir. Cinayətkar birliyin fəaliyyəti ən çox qəsdən adam öldürmə, terrorçuluq, girov götürmə, silah və narkotik maddələrlə bağlı biznes, reket və s. bu kimi əməllərlə bağlı olur.

12. CM-in 34.6-cı maddəsinin göstərişinə görə, cinayətkar birlik yaratmış və ya ona rəhbərlik edən şəxs, habelə belə birlikdə iştirak edən şəxslərin əməli Məcəllənin Xüsusi hissəsində təsbit olunmuş 218-ci maddənin müxtəlif hissələri ilə birbaşa tövsiif edilir. Bununla bərabər, cinayətkar birliyin törətdiyi cinayətlərə görə məsuliyyət məsələsi tərkibin quruluşundan asılı olaraq həll edilir. Əgər əməlin cinayətkar birlik tərəfindən törədilməsi cinayət tərkibinin əlaməti kimi müəyyən edilirsə, belə əməl müvafiq tərkib əlaməti ilə tövsiif edilməlidir. Məsələn, əgər cinayətkar birlik tərəfindən qəsdən adam öldürmə əməli törədilmişdirsə, cinayətkar birliyin belə əməli CM-in 120.2.1-ci maddəsi ilə tövsiif ediləcəkdir.

Qeyd edilən hallarda məsuliyyət həm CM-in 218-ci, həm də 120.2.1-ci maddə ilə cinayətlərin cəminə görə yaranacaqdır.

Cinayətkar birliyin yaradılmasına yönələn fəaliyyət müəyyən ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi məqsədi güdürsə, belə birliyin yaradılması həm cinayətkar birliyi yaratmağa görə (CM-in 218-ci maddəsi), həm də törədilməsi nəzərdə tutulan konkret ağır, yaxud da xüsusilə ağır cinayətə hazırlığa görə cinayətlərin məcmusu ilə məsuliyyət yaradacaqdır.

14. İki və ya daha artıq ağır cinayət, bir halda ağır, başqa halda xüsusilə ağır cinayət, habelə iki və ya daha artıq halda xüsusilə ağır cinayət törədən müəşəkkil dəstənin əməli cinayətkar birlik tərəfindən törədilən əməli tövsiif edilir.

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2011-ci il, № 4, s. 17-21.

Maddə 35. Ümumi niyyətdən kənara çıxan cinayətin törədilməsi (icraçının ekstessəsi)

35.1. İcraçı tərəfindən razılaşdırılmış ümumi niyyətdən kənara çıxmaq-la, yəni cinayətin digər iştirakçılarının qəsdilə əhatə olunmayan başqa cinayətin törədilməsi, icraçının ekstessəsi hesab olunur.

35.2. İcraçının ekstessinə görə cinayətin digər iştirakçıları cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz.

1. **Ekstess** (excessus) latın sözlərindən olub, yayınan, kənara çıxan mənasını ifadə edir.

Ekstess icraçının digər iştirakçılarla olan razılığından kənara başqa cinayəti törətməsidir. Ekstessə görə cinayətin icraçısı məsuliyyət daşıyır.

2. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində icraçının fəaliyyətinin digər iştirakçıların ümumi kriminal niyyətdən hansı istiqamətdə kənara çıxmasından asılı olaraq kəmiyyət və keyfiyyət əlamətlərinə görə ekstessinin növləri fərqləndirilir.

Kəmiyyət ekstessəsi icraçının digər iştirakçılarla razılaşdırılan əməli deyil, onunla eyni növdən olan əməli törətməsi ilə yaranır. Əgər icraçı digər iştirakçılarla olan razılıq əsasında oğurluq etməli olduğu halda, soyğunçuluq cinayəti törədirsə, belə halda icraçının kəmiyyət ekstessəsi yaranır. Qeyd edilən halda təşkilatçının, təhrikçinin və köməkçinin oğurluq üstündə, icraçının isə faktiki törətdiyi soyğunçuluğa görə məsuliyyəti yaranır.

Cinayətin icraçısı ümumi razılıq əsasında M.-in bağçasında bağlanan inəyi oğurlamaq idi. İcraçı həmin gecə inəyin bağçada olmadığını, tövləyə salındığını müəyyən edir. O, digər iştirakçılarla razılaşmadan həyətdəki tövlenin qapısını sındır və inəyi tövlədən çıxarır. Burada cinayətin icraçısı kəmiyyət ekstessinə yəni vermişdir. O, məsuliyyəti ağırlaşdıran halda, yəni «daxil olmaqla» əmlakı oğurlamaq üstündə, digər iştirakçılar isə oğurluğun sadə növünə görə məsuliyyətə alınır.

Cinayətin icraçısının **keyfiyyət ekstessində** cinayətin icraçısı ümumi razılıqdan kənara çıxaraq həm də başqa obyektə qəsd edir.

Məsələn, mənzilə oğurluq üçün daxil olan icraçı evdə olan qadını da zorlayır. Burada zərər çəkənin zorlanması ümumi razılıqdan kənara çıxan keyfiyyət ekstessəsidir. Belə hallarda da ancaq cinayətin icraçısının ümumi razılıqdan kənara çıxan törətdiyi əmələ görə məsuliyyəti yaranır.

İcraçının ekstessəsi iştirakçılığın bütün formalarında mümkündür.

Cinayətin icraçısının ekstessəsi üzrə törədilən cinayətlərin tövsifində təqsirə görə məsuliyyət prinsipi nəzərə alınır.

VIII Fəsil

Əməlin cinayət olmasın aradan qaldıran hallar

Maddə 36. Zəruri müdafiə

36.1. Zəruri müdafiə vəziyyətində, yəni özünü müdafiə edən və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafelərini qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsdən qoruyarkən törədilmiş hərəkət, zəruri müdafiə həddini aşmamışdır.

sa, cinayət sayılmır.

36.2. Peşə və ya digər xüsusi hazırlığından və qulluq vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün şəxslər zəruri müdafiə hüququna malikdirlər. Bu hüquq, dövlət orqanlarına və ya başqa şəxslərə kömək məqsədilə mübaricəət etmək, habelə ictimai təhlükəli qəsdən yayınmaq imkanından asılı olmayaraq bütün şəxslərə şamil olunur.

36.3. Qəsdin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlməyən qəsdən törədilən hərəkətlər zəruri müdafiə həddini aşmaq hesab edilir.

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsinə əsasən, hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. **Zəruri müdafiə** dedikdə, ictimai təhlükəli qəsdən hücum edənə zərər vurmaq yolu ilə qanuni olaraq mühafizə olunmaq başa düşülür. Zəruri müdafiə vəziyyətində edilmiş hərəkətlər dövlət mənafeyini, ictimai mənafeyi, vətəndaşların şəxsiyyəti və hüquqlarını ictimai təhlükəli qəsdən müdafiə etmək olduğu üçün cinayət deyil, əksinə, ictimai faydalı hərəkətlər hesab edilir. Zəruri müdafiə cinayətkarlığa mübarizədə təsirli vasitələrdən biri olmaqla cinayətlərin qarşısının alınmasına, qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə, hər bir şəxsin cinayətkarlığa qarşı bənzərsiz ruhunda tərbiyə olunmasına xidmət edir. Peşə və ya digər xüsusi hazırlıqdan və qulluq vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün şəxslər zəruri müdafiə hüququna malikdirlər (CM-in 36.2-ci maddəsi).

2. Zəruri müdafiə vətəndaşın subyektiv hüququdur, lakin onun hüquqi vəziyyəti deyildir. Ona görə də müdafiədən imtina etmə mənavi cəhətdən pislənmiş də, cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilməz. Lakin bir qisim şəxslər üçün dövlət mənafeyini, ictimai mənafeyi, habelə başqalarının mənafeyini kriminal qəsdlərdən müdafiə etmək qulluq mövqeyindən irəli gələn hüquqi vəzifə hesab edilir ki, belə vəzifənin də yerinə yetirilməməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilər. Polis əməkdaşları, hərbi qulluqçuları, təhlükəsizlik xidməti, həmçinin dövlət mühafizə xidməti işçiləri, inkassatorlar, müəyyən obyektlərdə keşikçilər və s. bu qisim şəxslərə aiddir.

Qanun qəsdə məruz qalan şəxsin təhlükədən qaçmaq imkanına, yaxud da başqa şəxslərə və ya dövlət hakimiyyəti orqanlarına kömək üçün mübaricəət etmək imkanına malik olmasından asılı olmayaraq bütün şəxslərə zəruri müdafiədən istifadə hüququ verir (CM-in 36.2-ci maddəsi).

3. Zəruri müdafiənin qanunauyğunluğu şərtləri qəsdə və müdafiəyə aid edilərək 2 yerə bölünür: 1. Zəruri müdafiənin qəsdə aid olan hüquqluq şərtləri (şərhin 4-6-cı bəndləri); 2. Müdafiə hərəkətlərinə aid olan hüquqluq şərtləri (şərhin 7-ci bəndi).

4. Qəsd ictimai təhlükəli xarakterə malik deyildirsə, ona qarşı zəruri müdafiəyə yol verilmir. Qanun qəsdin xarakterini yalnız maddi əlamətlə, yəni ictimai təhlükəliliklə məhdudlaşdıraraq, onun eyni zamanda qeyri-hüquqluqluq tələb etmir. Deməli, nəinki anlaşıq şəxslər tərəfindən, habelə anlaşıq şəxslər və azyaşlılar tərəfindən törədilən ictimai təhlükəli qəsdə qarşı da zəruri müdafiə mümkündür.

lığa ağır zərər yetirmək, yaxud da qarşı tərəfi öldürmək fikrinə düşərsə, belə halda dalaşmanın xarakteri dəyişir, qarşı tərəfin daha təhlükəli olan əməldən müdafiə olunmaq hüququ yaranır. Əgər dalaşın tərəflərdən biri öz hərəkətlərinə son qoysarsa (məsələn, zərbdən yera yixilir və hücum etmək imkanı aradan qalxır, yaxud könüllü olaraq imtina edir), o biri tərəf bundan sonra yenə də hücumu davam etdirərsə, dalaşmaya son qoyan şəxsin belə hücumdan zəruri müdafiə hüququ yaranır.

10. Zəruri müdafiə qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə həyata keçirilir. Qəsd edənün mənafeinə zərər vurmaq yolu ilə qəsdin qarşısını almaq zəruri müdafiənin vacib şərtlərindəndir. Müdafiə tədbiri nəticəsində nəinki qəsd edənün sağlamlığına, həyatına, habelə onun əmlak mənafeinə də zərər yetilə bilər. Məsələn, cinayətkar əmlakı oğurlayarkən onun istifadə etdiyi şəxsi avtomobilini xarab etmək.

Hücum edənə zərər vurmada başqa yollarla qəsdin qarşısının alınmasının zəruri müdafiə ilə əlaqəsi olmur. Eyni zamanda, zəruri müdafiə üçün qəsd edənə zərər vurmada hücumun qarşısını almaqdan ötrü həmin şəraitdə yeganə çıxış yolu olub-olmamasının əhəmiyyəti yoxdur və bu, zəruri müdafiə üçün tələb edilmir.

11. Müdafiə hərəkəti qəsdin xarakteri və təhlükəlilik dərəcəsini aşma mənalıdır.

Zəruri müdafiə heddini aşma (müdafiənin ekstsessi) qəsdin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə yalnız açıq-aşkar uyğun gəlməyən qəsdən törədilmiş hərəkətləri nəzərdə tutur (CM-in 36.3-cü maddəsi). Lakin müdafiə hərəkətlərinin qəsdə uyğunluğu təkca müdafiə hərəkətlərinin verduğu zərər qəsd nəticəsində vurulan zərəre barəber olduqda deyil, həm də müdafiə hərəkətinin verduğu zərər qəsdin vuracağı zərərdən artıq olduqda da mövcud olur. Bu barədə adı çəkilən Plenum qərarında qeyd edilir ki, müdafiə hərəkətlərinin verduğu zərər qarşısı alınan zərərdən artıq olsa da, lakin hücumun qarşısının alınması üçün zəruri hesab edilmişdirsə və bununla müdafiənin xarakterinin qəsdin xarakterinə açıqdan-açığa uyğunsuzluğu müəyyən edilməmişdirsə, müdafiə edənün hərəkətlərinə zəruri müdafiə heddini aşan hərəkət kimi qiymət verilə bilməz.

Qanunun mənasına görə, həyata qəsd edən hərəkətlərdən müdafiə olunarkən hücum edənün öldürülməsi, zorlama, quldurluq, banditizm, xüsusilə qərəzli xuliqanlıq və s. zamanı işə hücum edənün sağlamlığına ağır zərər vurulması hallarında müdafiə hərəkəti qəsdin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə uyğun olacaqdır.

Hücum edənün həyatı üçün baş verən təhlükə hüquqi sayılan müdafiə hərəkətləri ilə yaranmışsa və müdafiə olunan şəxs qəsd edənə həyat üçün təhlükəli olan vəziyyətdən xilas etməyə, onun hərəkətlərini nə təhlükədə qoyma, nə də ki, zəruri müdafiə heddini aşma kimi qiymət verilə bilməz.

Qəsdən müdafiə olunarkən zəruri müdafiənin şərtlərinə riayət edən şəxs, əgər qanunsuz gəzdirdiyi odlu, yaxud soyuq silahdan istifadə edərsə, bu zaman müdafiənin hüquqlılığı dəyişmir. Başqa sözlə, şəxs mahz zəruri müdafiə vəziyyətində yol verdiyi hərəkətə görə məsuliyyət daşımır. Onun bəresində

yalnız qanunsuz silah gəzdirməyə görə məsuliyyət yaranır.

Əvvəlki CM-dən fərqli olaraq, yeni CM zəruri müdafiə heddini aşmaqla sağlamlığa az ağır zərər vurmaya görə cinayət məsuliyyətini aradan qaldırmışdır. Bununla da qanun cinayətkar qəsdlərdən müdafiə olunmaq üçün vətəndaşların hüquqlarını genişləndirmişdir. Zəruri müdafiə heddini aşmaqla törədilən hərəkətlərdən yalnız sağlamlığa ağır zərər vurma və adamöldürmə üstündə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir (CM-in 123-cü və 130-cu maddələri). Hər iki əməl qəsdən törədilən əməllərdir. Ehtiyatsızlıq üzündən zəruri müdafiə heddini aşmağa görə qanunda xüsusi məsuliyyət nəzərdə tutan norma yoxdur.

12. Zəruri müdafiə heddini aşma əksər hallarda aşağıdakı formalarla özünü göstərir: müdafiə və hücumda istifadə edilən vasitələrin uyğun olmaması, müdafiənin qəsdlə müqayisədə daha intensiv formada həyata keçirilməsi, müdafiə zamanı qəsdlə müqayisədə açıq uyğun olmayan tədbirlərin seçilməsi. Bununla əlaqədar bəhs olunan Plenum qərarında göstərilir ki, zəruri müdafiə heddinin aşılıb-aşılmaması məsələsini həll edərkən məhkəmələr müdafiə vasitələrinin qəsd zamanı istifadə edilən vasitələrə uyğun olması, eləcə də müdafiənin və hücumun intensivliyinin uyğun olması tələblərinə mexaniki yanaşmamalı, müdafiə edənə qarşı yönələn qəsdin xarakterini və təhlükəlilik dərəcəsini, belə qəsdin qarşısının alınmasında onun gücünü və imkanlarını, yeni hücum edənələri və müdafiə olunanların sayı, yaş, fiziki vəziyyətləri, silahın olub-olmaması, qəsdin baş verdiyi yer və vaxt, habelə hücum edənələri və müdafiə olunanların qüvvələr nisbətini real yəndinləşdirməyə imkan verən sair halları nəzərə almalıdır. Bir qrup şəxs tərəfindən törədilən hücum zamanı özünü müdafiə edən şəxs qrupun hər bir üzvünə qarşı bütövlükdə qrup üzvlərinin hərəkətlərinin xarakteri və təhlükəliliyinə uyğun gələ biləcək müdafiə tədbiri görə bilər.

İbtidai araşdırma orqanı tərəfindən E.X.Kerimova CM-in 123-cü maddəsi ilə (zəruri müdafiə heddini aşmaqla adam öldürmə) itiham elan olunmuşdur ona görə ki, R.Q. İsmayilov yetkinlik yaşına çatmamış E.X.Kerimovanın yaşadığı mənzilə gəlib onun mənzilin mətbəxinə apararaq əyində olan maykanın ön yuxarı səthinə dartıb cırmış və ona əlləri ilə döş qəfəsinin ön səthinin bir ədəd sıynğı, sağ saidin, qarın nahiyəsinin və sol budaq qançırı, yəni dərəcəsi təyin edilməyən xəsarətlər yetirib zorlamağa cəhd etmişdir. Bu səbəbdən E.X.Kerimova mətbəxdə olan stolun üstündən soyuq silah hesab edilməyən mətbəx bıçağını götürmüş və R.Q.İsmayilovun qəsdinin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlmədiyini bildiyi halda, onun qarın nahiyəsinə bir dəfə bıçaqla vuraraq şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmaqla zəruri müdafiə heddini aşmaqla onu qəsdən öldürmüşdür.

Sabancı rayon Məhkəməsinin 9 iyul 2013-cü il taxik hökmü ilə E.X.Kerimovaya əməlinə cinayət tərkibi olmadığının görə bəraət verilmişdir¹.

Məhkəmə belə nəticəyə gələrək zərərçəkmiş şəxsin hərəkətlərinin qəsdin xarakterinə və icimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlməməsini istisna edən halları esas götürmüşdür. Məhkəmənin belə qənaətdə gəlməsinə

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2013-cü il, № 3, s.12-15.

malıdır. Bu zaman əməl cinayət hesab edilmir. Son zərurət vəziyyəti o vaxt meydana gəlir ki, qanunla qorunan iki mənafə toqquşmuş olsun: bu zaman onlardan birinə zərər yetirməklə daha əhəmiyyətli sayılan münasibətlər, mənafe qorunur¹. Məhz bu baxımdan da son zərurət vəziyyətində törədilən əməl ictimai təhlükəli deyil, ictimai faydalı hesab edilir.

2. Son zərurət vəziyyətində təhlükəni aradan qaldırmaq hüququ hər bir vətəndaşa verilir. Bir qisim şəxslər üçün, məsələn, polis əməkdaşları, yanğından mühafizə işçiləri üçün bu, vəzifə borcudur.

3. Son zərurət vəziyyətində törədilən hərəkətlər təhlükəyə və hərəkətə aid edilən iki qrup hüquqluq şərtlərə riayət olunmaqla cinayət hesab edilmir.

Mənafeyi qorxu altına alan **təhlükəyə** aid edilən şərtlər:

a) şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin, dövlətin və cəmiyyətin mənafeyini qorxu altına alan təhlükənin yaranması;

b) təhlükə mövcud olmalıdır;

c) təhlükə həqiqi olmalıdır;

ç) başqa vasitələrlə qarşısı alın bilməyən olmalıdır.

4. **Təhlükənin yaranma mənbəyi** müxtəlif ola bilər: insanların təqsirli və yaxud təqsirsiz olaraq törətdikləri ictimai təhlükəli hərəkətlər, insan orqanizmində baş verən fizioloji və bioloji proseslər (xəstəlik, aclıq və s.), təbii fəlakətlər (yanğın, daşqın, sel, zəlzələ, dağ uçurumu, qarışır və s.), yüksək təhlükə mənbələrinə gözlənilən təhlükə, müxtəlif mexanizmlər, vəhşi heyvanlar və s. Əgər təhlükə mənbəyi cinayətlə bağlıdırsa, onda belə əməllər həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan törədilə bilər.

5. Təhlükə **mövcud** olmalıdır, yəni başlayan, davam edən, lakin hələ başa çatmayan olmalıdır. Artıq başa çatmış, yaxud da gələcəkdə baş verə biləcək təhlükə son zərurət vəziyyəti yaratmır.

6. Təhlükə **həqiqi, real** olmalıdır, təxəyyüldə olmamalıdır. Əgər xəyali müdafiə olunaraq müəyyən hərəkətlərə yol verilməmişdirsə, məsuliyyət məsələsi faktiki səhvə dair ümumi qaydalar üzrə həll edilir. Əgər şəxs səmimi olaraq yalanlanmışdırsa, təqsiri olmadığından cinayət məsuliyyəti də istisna edilməlidir.

7. Təhlükənin mövcud şəraitdə digər vasitələrlə aradan qaldırılması qeyri-mümkün olmalıdır. Bu, son zərurətin çox vacib şərtidir. Başqa sözlə, təhlükəni aradan qaldırmaq üçün heç bir başqa, nisbətən az zərər vura biləcək vasitə mövcud olmur.

8. İkinci qrup hüquqluq şərtləri təhlükəni aradan qaldırma hərəkətlərinə aiddir:

a) müdafiə şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin mənafeyinin mühafizəsinə yönəlməlidir;

b) son zərurət vəziyyətində zərər təhlükə mənbəyinə deyil, üçüncü (kənar) şəxsə vurulmalıdır;

c) müdafiə vaxtında olmalıdır;

ç) müdafiə zərurət həddini aşmamalıdır.

9. Son zərurət mütləq qanunla mühafizə edilən mənafeləri qorumağa yönəlməlidir. Əgər süni olaraq son zərurət vəziyyəti yaradılmışdırsa (son zərurət

fəitəkarlığı) və qəsdən cinayət törədilmişdirsə, onda ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti yaranacaqdır.

10. Son zərurət vəziyyətində təhlükəni aradan qaldırmaq üçün zərər üçüncü şəxsə yetirilir. Üçüncü şəxslər qismində həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər çəxş edə bilər. Lakin təhlükənin yaranması ilə üçüncü şəxsin heç bir əlaqəsi olmur. Qeyd etmək lazımdır ki, özünü müdafiə edən tərəf özü təhlükəni aradan qaldırmağa səy etdiyi anda da zərər üçüncü tərəfə vurula bilər. Lakin müəyyən hallarda təhlükə mənbəyi insanın ictimai təhlükəli əməli ilə bağlı olsa da, son zərurət vəziyyətində yol verilən hərəkətdən əksər halda yenə də üçüncü şəxs ziyan çəkmiş olur.

11. Təhlükəni aradan qaldırmağa yönələn hərəkət **vaxtında** edilməlidir (5-ci bəndin şərhinə bax).

12. Vurulan zərər qarşısı alınan zərərdən az olmalıdır. Belə zərər təhlükənin vura biləcəyi zərəre bərabər olduqda da son zərurət vəziyyəti yaranmır, ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti yaranır.

13. Yeni CM-də ilk dəfədir ki, 38.2-ci maddədə son zərurət həddini aşmanın anlayışı verilir. Qeyd olunur ki, baş vermiş təhlükənin xarakterinə və dərəcəsinə, habelə həmin təhlükənin aradan qaldırılması şəraitinə aşkar surətdə uyğun olmayan zərər vurulması və vurulmuş zərərin qarşısı alınmış zərəre bərabər və ya ondan artıq olması son zərurət həddini aşma sayılır.

Son zərurət həddini aşmaqla əlaqədar olan əməllər CM-in Xüsusi hissəsinin ayrı-ayrı normalarında nəzərdə tutulmadığından törədilmiş əməli tövsif edərkən, həmçinin CM-in 38.2-ci maddəsinə istinad edilməlidir. Belə hal zəruri müdafiə, ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxsin tutulması, əsaslı risk, əmrin və ya sərəncamın icra edilməsi kimi hallarla birgə CM-in 59.1.7-ci maddəsində cəzani yüngülləşdirən hal kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunun göstərişinə uyğun olaraq son zərurət həddini aşma yalnız qəsdən törədildikdə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Bu, ehtiyatsızlıq üzündən törədildikdə, cinayət məsuliyyəti istisna olunur.

14. Son zərurət vəziyyətində üçüncü şəxslərə vurulan zərərin ödənilməsi məsələsini həll edərkən məhkəmə, işin hallarını nəzərə almaqla, bilavasitə zərəri vuran şəxsin deyil, mənafeyi qorunan tərəfin üzərinə zərəri ödənmə vəzifəsini qoyur.

15. Son zərurət və zəruri müdafiə aşağıdakı cəhətlərə görə bir-birindən fərqlənir:

1) zəruri müdafiədə təhlükə həmişə insanın ictimai təhlükəli əməli ilə bağlı olduğu halda, son zərurətdə belə təhlükənin dairəsi genişdir;

2) zəruri müdafiədə təhlükə hücum edənə zərər vurmaqla aradan qaldırılır. Son zərurətdə isə zərər üçüncü şəxslərə yetirilir;

3) zəruri müdafiədə vurulan zərəre hədd qoyulmadığı halda, son zərurətdə vurulan zərər qarşısı alınan zərərdən az olmalıdır;

4) zəruri müdafiədə qəsd başqa vasitələrlə də aradan qaldırıla bilər, son zərurətdə isə bu, yeganə vasitə olmalıdır;

5) zəruri müdafiə zamanı qəsd edənə yitirilən zərəre görə mülki-hüquq məsuliyyəti yaranmır. Son zərurətdə isə üçüncü şəxslərə yitirilən ziyan ödənilir.

¹ Комментарий к УК РФ. М., 1998, с. 82.

Maddə 39. Əsaslı risk

39.1. İctimai faydalı məqsədə nail olmaq üçün əsaslı risk nəticəsində bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurulması cinayət sayılır.

39.2. Göstərilən məqsədə risk ilə əlaqədar olmayan hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nail olmaq mümkün deyildirsə və risk edən şəxs bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər dayması aradan qaldırmaq üçün zəruri tədbirləri görmüşdürsə, risk əsaslı hesab edilir.

39.3. Bile-bilə insanları həyatı üçün təhlükə ilə, ekoloji və ya digər fəlakət təhlükəsi ilə müşayiət olunan risk əsaslı hesab edilmir.

1. CM-ə belə bir normanın daxil edilməsi məqsədəmüvafiq hesab edilmədir. Bu norma müasir dövrdə ayrı-ayrı vətəndaşların cəmiyyətdə elmi-texniki, təsərrüfat, peşə cəsarətinə əsaslanan müstəqilliyinə, təşəbbüskarlığına geniş meydan açmış olur. İctimai faydalı məqsədə nail olmaq üçün əsaslı risk nəticəsində qanunla mühafizə edilən obyektlərə zərər vurulması cinayət sayılır.

2. Risk ictimai faydalı nəticəni adı, risk etmə ilə əlaqədar olmayan vasitələrlə əldə etmək mümkün olmadıqda, əsaslı hesab edilir. Belə risk müxtəlif fəaliyyət sahələrində — istehsalat, elmi-texniki, tibbi, hüquq mühafizə (məsələn, daxili işlər orqanlarının operativ əməliyyat fəaliyyəti) və s., həmçinin də məişət və istirahət vaxtının təşkili sahəsində baş verən ekstremal vəziyyətlərdə mümkündür.

Risk əhəmiyyətli dərəcədə şəxsin yaradıcı axtarışlara olan hüququdur (məsələn, istehsal prosesində yeni texnologiyanın mənimlənilməsi, təbabətdə yeni müalicə metodlarının müəyyən edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin götürülməsində, məsələn, girov götürülənlərin azad edilməsi və s.).

Hansı ekstremal şəraitdə olmasından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın risk etmək hüququ vardır.

3. Risk hərəkətlərinin qanunauyğunluq şərtləri aşağıdakılardır: a) cinayət qanunu ilə qorunan mənafeleə vurulan zərər məhz risk edən hərəkətləri (hərəkətsizliyi) ilə yətilir. Belə hərəkət (hərəkətsizlik) mütləq ictimai faydalı məqsəd güdməlidir; b) belə məqsədin riskdən başqa digər adı vasitələrlə əldə edilə bilməsi qeyri-mümkün olmalıdır; c) risk zamanı baş verən nəticə risk edən hərəkətlərinin doğurduğu nəticələrdən, yaxud da ehtimal olunan nəticələrdən biri kimi dərk edilir; ç) törədilən hərəkət (hərəkətsizlik) müvafiq bilik və bacarığa əsaslanmalı, məlum şəraitdə obyektiv olaraq zərərli nəticənin baş verməsinin qarşısını almaldır; d) risk edən şəxs zərərli nəticələrin qarşısını almaq məqsədi ilə lazımi tədbirləri görməlidir.

4. Risk edən hərəkəti (hərəkətsizliyi) ictimai faydalı məqsədlər əldə etməyə yönəlməlidir. Belə faydalı nəticələrin əldə edilməsi ilə risk edən özünə deyil, digər şəxslərə, həmçinin də bütövlükdə cəmiyyətə və ya dövlətə fayda verilməlidir.

5. Qarşıya qoyulmuş məqsəd risk etmədən, digər vasitələrlə əldə edilə bilsəydi, belə hərəkət (hərəkətsizlik) qanunauyğun hesab edilmir, ümumi əsaslarla məsuliyyətə səbəb olur.

6. Risk zamanı zərərli nəticənin vurulması yalnız ehtimal edilməlidir. Əks halda, əgər şəxs əvvəlcədən riskin tam yəqinliklə yalnız zərərli nəticələr verə

biləcəyini bilir, bu, qanunauyğun risk hesab edilməyəcəkdir. Məsələn, əgər risk çoxlu sayda insanın həyatı üçün təhlükə ilə müşayiət edilirsə, onda risk əsaslı hesab edilməyəcəkdir.

7. Risk hərəkətləri (hərəkətsizliyi) mütləq müvafiq bilik və bacarığa, məsələn, müasir elmi-texniki bilik və təcrübəyə, elmin, texnikanın, istehsalın, hər hansı peşə fəaliyyətinin müasir tələblərinə əsaslanmalıdır. Risk nəticəsində əldə edilmiş müsbət nəticələr elmi, texniki və s. fəaliyyətdə yenilik kimi qeyd olunmalıdır.

8. Risk edən şəxs baş verə biləcək zərərli nəticənin qarşısını almaqda ötrü lazım bildiyi bütün tədbirləri görməlidir. Lakin belə nəticələr aradan qaldıra bilən bütün zəruri tədbirləri əvvəlcədən nəzərdə tutmaq vacib deyildir.

9. Əgər şəxsin səhv edərək gördüyü tədbirlərə baxmayaraq, baş vermiş zərərli nəticə çox böyük olmuşdursa, onda əsaslı risk həddini aşma mövcud olur və cinayət məsuliyyəti yaranır. Buna baxmayaraq, son zərurdən fərqli olaraq, əsaslı riskdə vurulan zərər bəzən ehtimal olunan zərərdən artıq da ola bilər.

10. Əsaslı riskin qanunauyğunluq şərtlərini pozan şəxslərin cinayət kərcasına laqeydlilik nüvündə ehtiyatsızlıq, yaxud da dolaylı qəsd formasında təqsiri müəyyən edilərsə, cinayət məsuliyyəti yaranır. Belə əməl birbaşa qəsdə təsadüfə bilərsə. Bu əməlin cinayət kərcasına diqqətsizliklə törədilməsi də mümkün deyil, belə ki, baş verə biləcək zərərli nəticələr risk edənün şüuru ilə əhatə olunmalıdır.

Maddə 40. Əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi

40.1. Müəyyən edilmiş qaydada verilmə və icrası şəxs üçün məcburi olan əmr və ya sərəncamı yerinə yetirərək həmin şəxs tərəfindən bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurulması cinayət sayılır. Belə zərəre görə qanunsuz əmr və ya sərəncam vermiş şəxs cinayət məsuliyyəti daşıyır.

40.2. Bile-bilə qanunsuz əmri və ya sərəncamı yerinə yetirməklə qəsdən cinayət törətmiş şəxs ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur.

40.3. Qanunsuz əmr və ya sərəncamın yerinə yetirilməməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur.

1. Bu norma ilk dəfədir ki, cinayət qanununda nəzərdə tutulmuşdur. Lakin təcrübədə əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi nəticəsində qanunla qorunan mənafeleə dəymiş zərərin hüquqauyğunluq daima müzakirəyə səbəb olur. Məsələn, əmrin və sərəncamın tabelikdə olan şəxs tərəfindən icrası ilə əlaqədar qanunla qorunan mənafeyin ziyan çəkməsi hallarına hərbi hissələrdə, daxili işlər orqanlarında, dövlət təhlükəsizliyi xidməti orqanlarında, gömrük xidməti orqanları və s. sahələrdə rast olunur.

2. Ümumi qayda ondan ibarətdir ki, əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi qanuni mənafelelərə zərər vurmuşsa, cinayət sayılır. Belə zərər vurmaya görə məsuliyyəti qanunsuz əmri və ya sərəncamı verən şəxs daşıyır.

3. Əmr və ya sərəncam dedikdə, icra edilmək üçün məcburi hesab edilən, reis tərəfindən tabelikdə olan şəxslərə ünvanlanan tələblər başa düşülür. Belə

tələblər sıfahı və ya yazılı ola bilər, icra edəcək şəxsə bilavasitə reis tərəfindən, yaxud da digər şəxslər tərəfindən verilir.

4. Əmr və ya sərəncam reisin iradəsinin ifadəsidir. Qanunsuz əmrin və ya sərəncamın itimam təhlükəliliyi icra edilən hərəkətlə müqayisədə daha yüksəkdir. Ona görə də qeyri-qanuni əmr və ya sərəncamın icrasından doğan nəticələrə görə məsuliyyət onu verən reisin üzərinə düşür.

5. Əmrin və ya sərəncamın qeyri-qanuniliyi özünü iki halda bürüzdə verir: a) belə əmr və ya sərəncamın verilməsi vəzifəli şəxsin səlahiyyətinə aid olmadığı; b) əmr və ya sərəncam mövcud formaya uyğun olmadıqda.

Əksər hallarda belə qeyri-qanunilik əmr və ya sərəncamın qüvvədə olan qanun və digər qanun qüvvəli aktların tələblərinə zidd olan məzmunu ilə müəyyən edilir. Əmrin və ya sərəncamın verilməsinin kriminallığı onların cinayət qanunu tələblərinə uyğun olmaması ilə şərtlənir. Bir çox hallarda belə kriminallik insan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə müşayiət olunur.

6. Qanunsuz əmr və ya sərəncam icra olunmamalıdır. Əks halda, əgər qanunla qorunan mənafelərə zərər vurulmuşsa, cinayət məsuliyyəti yaranacaqdır. Bu zaman əmr verən şəxsle yanaşı, əmrin qanunsuzluğunu əvvəlcədən bilib, onu icra edən şəxs də məsuliyyət daşıyır.

Qanunsuz əmr verən reis tamah məqsədi və ya sair şəxsi maraq üzündən qulluq mövqeyi ziddinə olaraq qəsdən hərəkət edə bilər. Belə halda o, nainki əmrin (sərəncamın) icrası nəticəsində vurulan zərərlərə görə, həm də vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməyə görə (CM-in 308-ci maddəsi) məsuliyyət daşıyır.

7. İkinci hüquqlilik şərti əmr və ya sərəncamı icra edən şəxsin həmin əmrin (sərəncamın) qanunsuz olmasını bilməməsidir. Əgər həmin şəxs belə əmrin və ya sərəncamın qeyri-qanuniliyini əvvəlcədən bildiyi halda onu icra edirsə, təbəçilikdə olan şəxsin məsuliyyəti yaranır. Burada cinayətə iştirakçılıq mövcud olacaqdır: reis cinayətin təşkilatçısı, tabelikdə olan şəxs isə icraçı qismində cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalıdır. İcraçı şəxsin reisin tabeliyində olması və onun əmrindən kənara çıxma bilməməsi halı cəzayı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınmalıdır.

8. Əmr (sərəncam) icra edilərkən nainki qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan cinayət törədilə bilər. Məsələn, reisin göstərişinə əsasən fiziki təsirə məruz qalan şəxsin öldürülməsi. Belə halda ehtiyatsızlıq üzündən törədilən cinayətə görə məsuliyyət yaranır.

9. Qanunsuz əmr və ya sərəncamın yerinə yetirilməməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

III BÖLMƏ CƏZA HAQQINDA

IX Fəsil Cəzanın anlayışı, məqsədi və növləri

Maddə 41. Cəzanın anlayışı və məqsədi

41.1. Cəza məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir. Cəza cinayət törətməkdə təqsirli hesab edilən şəxsə tətbiq olunur və həmin şəxs barəsində bu Məcəllə ilə müəyyən edilən məhürmiyyətlər yaradılmasından və ya onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarətdir.

41.2. Cəza sosial ədalətin bərpası, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq edilir.

1. Azərbaycan Respublikasının əvvəlki cinayət qanunundan (maddə 20) fərqli olaraq qüvvədə olan CM-in 41-ci maddəsində cəzanın anlayışı verilməmişdir. CM-in 41.1-ci maddəsinə əsasən, cəza cinayət törətməkdə təqsirli hesab edilən şəxsə tətbiq olunan və həmin şəxs barəsində cinayət qanunu ilə müəyyən edilən məhürmiyyətlər yaradılmasından və ya onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarət olmaqla məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir.

Cəzanın anlayışını müəyyən edən cinayət hüquq normasının məzmunundan görünür ki, yeni cinayət qanunu bu anlayışı bir sıra yeni elementlər daxil etməklə onun məzmununu açıq, həmçinin cəzanın sosial ədalətin bərpası məqsədi ilə tətbiq edilməsini xüsusi vurğulayaraq müasir dövrün realıqları ilə uzlaşmayan köhnə stereotiplərdən imtina edir. Məsələn, cəzanın edilmiş cinayətə görə sitem olması barədə göstəriş yeni qanunda nəzərdə tutulmamışdır.

2. Cəza dövlətin cinayətə törədilmiş cinayətə görə tətbiq edilən tənbeh tədbirində ifadə olunan, bu maddə ilə tənzimlənən cinayət-hüquqi, spesifik cavab reaksiyası kimi çıxış edir. Ona görə də cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən digər təsir tədbirləri cinayət cəzası hesab edilmir. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən qanunverici cinayət cəzasını CM-in digər maddələrində nəzərdə tutulan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər (maddə 88) və tibbi xarakterli məcburi tədbirlərdən fərqləndirir.

Göstərilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, cinayət qanununda nəzərdə tutulmayan və törədilmiş cinayətə görə məhkəmə tərəfindən təyin olunmayan hər hansı dövlət məcburiyyət tədbiri cinayət cəzası hesab oluna bilməz.

Deməli, cinayət cəzası törədilmiş cinayətin hüquqi nəticəsi olmaqla cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulan hallarda və hədlərdə təqsirkara qarşı yönəldilir və bu zaman sırf fərdi xarakter daşımaqla onun ailə üzvlərinin və ya yaxın adamlarının hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb ola bilməz.

Qeyd olunan cinayət hüquq normasının məzmununun təhlili belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, onun göstərişləri həm qanunvericiyə, həm də qanunu tətbiq edənə yönəldilmişdir. Belə ki, ayrı-ayrı cinayətlərə görə məsuliyyət

kulmların ictimai faydalı əməyə cəlb edilməsi və s.) daxilir;

ç) cəza digər tənbəh tədbirlərinə nisbətən daha ağır cinayət-hüquqi nəticəyə səbəb olan məhkumluq yaradır.

Cinayət törətmiş şəxs haqqında məhkəmənin ittiham hökmünün qanuni qüvvəyə minməsi anından başlayaraq məhkumun cəzanın çəkildiyi bütün müddətə, həmçinin onun çəkilməsindən sonra CM-in 83-cü və 92-ci maddələrində müəyyən edilmiş müddətləri ehatə etmək üçün bir sıra arzuolunmaz nəticələr doğurur (məhkumluq qanunla müəyyən olunmuş hallarda ağırlaşdırıcı hal kimi çıxış edir, şəxsin əmək və digər hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olur və s.).

Qanunla müəyyən olunmuş qaydada məhkumluq ödənildikdə və ya götürüldükdə qeyd olunan arzuolunmaz hüquqi nəticələr aradan qəbulur.

6. Cəzanın məqsədi sosial ədalətin bərpası, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar tərəfindən, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsindən qarşısının alınmasından ibarətdir. Deməli, cəza:

a) sosial ədalətin bərpası;

b) məhkumların islah edilməsi;

c) cinayətlərin qarşısının alınması məqsədlərinə xidmət edir.

Cəza tətbiq edilməsi yolu ilə sosial ədalətin bərpası bütövlükdə cəmiyyətə münasibətdə həyata keçirilməklə aşağıdakılardan nəzərdə tutur:

a) dövlət cinayət törədən şəxs tərəfindən vurulmuş zərərin ödənilməsinə cərimə, islah işləri, ictimai işlər və digər cəza növlərini, habelə xüsusi müsadirə növündə cinayət-hüquqi xarakterli tədbir tətbiq etməklə təmin edir;

b) vətəndaşlar dövlətin cinayətə qarşı müdafiə qabiliyyəti qədər olmasına, həm də bu cəzanın təyin edilməsi zamanı humanizm, ədalətlik, cəzanın törədilmiş cinayətin ağırlığına uyğunluğu, cəzanın fərdiləşdirilməsi prinsipləri əsas götürülməklə qanuna uyğun tətbiq edilməsinin təmin edilməsinə inanılır.

Sosial ədalətin bərpası zərərçəkmiş şəxsə münasibətdə onun cinayət nəticəsində pozulmuş hüquqlarının və qanuni mənafəatlərinin mühafizəsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu zaman cəza vurulmuş zərərin ödənilməsi imkanını və onun mümkün həddini — məhkumun mərhumiyyətlərini, həmçinin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından cinayət nəticəsində zərərçəkmiş şəxsə vurulmuş zərərlə uyğunluğunu təmin etməlidir.

7. Cəzanın xüsusi və ümumi xəbərdarlıq məqsədləri fərqləndirilir.

Xüsusi xəbərdarlıq — məhkumun özünə qarşı yönəldiril və ona təsir etməklə yenidən cinayət törətməsinin qarşısını alır. Cəza tətbiq etməklə məhkumun islah edilməsi, müəyyən məhdudiyyətlər tətbiq edilməsi yolu ilə onun yeni cinayət törətməsi imkanlarının aradan qaldırılması, onda vahimə yaradılması və s. kimi fiziki və psixoloji amillər xüsusi xəbərdarlıq mexanizminin elementləri kimi çıxış edir. Cəzanın xüsusi xəbərdarlıq məqsədinə o vaxt nail olunur ki, məhkum yeni cinayət törətmir.

Cəzanın **ümumi xəbərdarlıq** məqsədi konkret şəxsə, yeni cinayətə cəza təyin etməklə cəmiyyətin cinayətə meylli, sərbətsiz üzvlərinə təsir göstərməklə onları cinayətdən çəkindirməyi nəzərdə tutur. Bu təsirin səmərəliliyi xeyli dərəcədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin forma və üsulların

dən (inqiqaş, səyyar məhkəmə proseslərinin keçirilməsi, həmin proseslərin kütləvi informasiya vasitələri ilə yayılmasını və s.) asılıdır.

8. Yeni cinayətlərin qarşısının alınması ümumi xəbərdarlıq məqsədinə uyğun gəlir və cəzanın tətbiq edilmədiyi şəxslərə yönəlir. Bu zaman cəza hər hansı şəxs tərəfindən törədiləcək cinayət dövlətin adekvat reaksiyası kimi qalır və profilaktik xarakter daşımaqla çəkindirici rol oynayır. Bu məqsədə nail olunması bir sıra amillərdən asılıdır.

Maddə 42. Cəzanın növləri

42.0. Cəzanın növləri aşağıdakılardır:

42.0.1. cərimə;

42.0.2. nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə;

42.0.3. müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə;

42.0.4. ictimai işlər;

42.0.5. xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə;

42.0.6. islah işləri;

42.0.7. hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma;

42.0.8. Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə çıxarılmışdır;

42.0.9. Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənar məcburi çıxarma;

42.0.9-1. azadlığın məhdudlaşdırılması;

42.0.10. Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli Qanunu ilə çıxarılmışdır;

42.0.11. intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama;

42.0.12. müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə;

42.0.13. ömürlük azadlıqdan məhrum etmə (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il, 7 mart 2012-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş dəyişikliklər — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 16 mart 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. **Cəzanın sistemi** bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan, müəyyən funksiyaya malik, ağırlığına görə qanunla müəyyən edilən qaydada düzülüşlü cəza növlərinin qəti sıyahısıdır¹. Azərbaycan Respublikasının yeni CM cəzanın sistemində əsaslı əlavə və dəyişikliklər ədərkə müasir dövürün tələblərinə uyğun olaraq mövcud realiaqlarla uzlaşmayan bir sıra cəza növlərini qanundan çıxarmış, həmçinin yeni cəza növləri də müəyyən etmişdir.

CM-in 42-ci maddəsində yeni cəza növləri — nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə, ictimai işlər, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənar məcburi çıxarma, azadlığın məhdudlaşdırılması cəzaları nəzərdə tutulur. Həmçinin bir sıra cəzalar adlarında və buna uyğun olaraq məzmunlarında dəyişikliklər edilərək yenidən cəza sistemində daxil edilmişdir. Məsələn, azadlıqdan məhrum etmədən islah işləri özəzinə islah işləri, müddətli xidmətdən olan hərbi qulluqçuların intizam batalyonuna gön-

¹ Somenderov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslilik. Bakı, 2007. s. 430.

mində qanunla müəyyən edilmiş müddətdə həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olma hüququndan məhrum edilmə də tətbiq edilə bilər).

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəza əlavə cəza qismində, həmçinin tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmadığı hallarda da məhkəmə tərəfindən zəruri hesab edilərsə, tətbiq edilə bilər.

4. Əlavə cəzalar müstəqil tətbiq edilməyən, yalnız əsas cəzalara qoşulan cəza növləridir. Əlavə cəzalar zərər təsirinə gücləndirilməsi (cərimə, xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan, yaxud dövlət təltifindən məhrum etmə), gələcəkdə yeni cinayət törədilməsinin qarşısının alınması (müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququndan məhrum etmə) və ya sosial ədalət bərpası və vurulmuş zərərin ödənilməsi məqsədi ilə tətbiq edilir.

Xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan, yaxud dövlət təltifindən məhrum etmə, nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququndan məhrum etmə və Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma cəza növləri yalnız əlavə cəza kimi tətbiq olunur.

Cərimə əlavə cəza növü kimi yalnız tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan hallarda tətbiq edilə bilər.

Əgər qanun əlavə cəzanın təyin edilməsini məhkəmənin üzərinə bir vəzifə kimi qoysa, bu zaman məhkəmə müstəsna hallarda CM-in 62-ci maddəsinin müəyyən etdiyi qaydada (cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsi) əlavə cəza təyin etməyə bilər.

Maddə 44. Cərimə

44.1. Cərimə bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda və məbləğdə məhkəmə tərəfindən təyin edilən pul tənbəhidir.

44.2. Cərimə törədilmiş cinayətin ağırlığı və məhkumun əmlak vəziyyəti nəzərə alınmaqla on min manatadək miqdarda və ya cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir mislindən on mislinədək miqdarda müəyyən olunur.

44.3. Cərimə əlavə cəza kimi məhkəmələr tərəfindən yalnız bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda təyin edilə bilər.

44.4. Cəriməni ödəməkdən qəsdən boyun qaçıran şəxslərə bu cəza növü ictimai işlər, islah işləri, əzadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə əzadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz oluna bilər (*Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 16 may 2008-ci il, 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; «Azərbaycan» q., 25 noyabr 2007-ci il; 7 iyun 2008-ci il; 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il*).

1. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə əsasən, cərimə törədilmiş cinayətin ağırlığından və məhkumun əmlak vəziyyətindən asılı olaraq qanunla müəyyən edilmiş hallarda və məbləğdə məhkəmə tərəfindən tətbiq edilən pul tənbəhidir.

2. Cərimə həm əsas, həm də əlavə cəza növü kimi tətbiq oluna bilər.

Əsas cəza növü kimi cərimənin bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır: birincisi, cərimə bir dəfə tətbiq olunan aktdır;

ikincisi, cərimə məhkumun vəziyyətində maddi məhrumiyyətlərdən başqa hər hansı digər bir nəticəyə səbəb olmur;

üçüncüsü, cərimə şərti tətbiq oluna bilər.

Bu və digər əlamətlərinə görə cərimə cinayət cəzası kimi inzibati tənbəh növü olan cərimədən aşağıdakı əlamətlərinə görə fərqlənir:

a) cərimə cinayət cəzası kimi qanunda nəzərdə tutulan hallarda cinayət sayılan əməli törədən təqsirli şəxslərə tətbiq edilir;

b) cərimə də başqa cinayət cəzaları kimi yalnız məhkəmənin hökmü ilə dövlət adından tətbiq edilir və məhkumluq kimi hüquqi nəticələr yaradır.

Cərimə cəzası, bir qayda olarsa, əsas cəza növü kimi ictimai işlər, islah işləri, əzadlığın məhdudlaşdırılması və əzadlıqdan məhrum etmə cəzalarına alternativ şəkildə nəzərdə tutulur.

Cərimə əsas və əlavə cəza kimi ancaq CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrində sanksiyalarında nəzərdə tutulduğu hallarda tətbiq edilir.

3. Əsas cəza növü kimi cərimə, həmçinin cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə qaydasında da tətbiq oluna bilər (CM-in 77.3-cü maddəsi).

Nəzərə almaq lazımdır ki, müvafiq maddənin sanksiyasında cərimə əsas cəza kimi nəzərdə tutulduğu hallarda eyni zamanda əlavə cəza kimi tətbiq oluna bilər. Ümumiyyətlə, cərimə əlavə cəza kimi yalnız o hallarda təyin edilə bilər ki, CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında əlavə cəza kimi nəzərdə tutulmuş olsun. Bu xüsusiyyətinə görə cərimə cəzası müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzasından fərqlənir. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzası CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında əlavə cəza kimi nəzərdə tutulmadıqda da, törədilmiş cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəliliyini, təqsirkar şəxsin şəxsiyyətini nəzərə alaraq, məhkəmə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququnun saxlanılmasını qeyri-mümkün hesab etdikdə, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəza növünü əlavə cəza kimi təyin edə bilər.

4. CM-in 44.2-ci maddəsi törədilmiş cinayətin ağırlığı və məhkumun əmlak vəziyyəti nəzərə alınmaqla cərimənin miqdarını yetkinlik yaşına çatmış məhkumlar üçün on min manatadək və ya cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir mislindən on mislinədək miqdarda, yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlar üçün altı yüz manatadək (CM-in 85.2-ci maddəsi) miqdarda müəyyən edir.

Cərimə cəzası sanksiyada nəzərdə tutulduğu halda cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir mislindən on mislinədək miqdarda da təyin edilə bilər. **Vurulmuş ziyan** cinayət nəticəsində hüquqi və ya fiziki şəxslərin moruz qaldıqları əmlak itkisində, ayrı-ayrı şəxslərin sağlamlığına dəymiş zərər, habelə əldən çıxmış mənfəətdə və s. ifadə oluna bilər. **Əldə edilmiş gəlir** dedikdə, şəxsin cinayət törətməsi nəticəsində əldə etdiyi pul vəsaitləri

nin, əmlakın və pulla ifadə oluna bilən digər maddi dəyərlərin və s. məcmusu başa düşülməlidir.

5. Təqsirli şəxsə islah işləri və ya cərimə cəzası təyin edilərkən onun maddi vəziyyəti, öhdəsində yetkinlik yaşına çatmayanları, əmək qabiliyyəti olmayan digər şəxslərin olması və s. aydınlaşdırılmalıdır. Cərimə növündə cəza təyin edilərkən məhkum edilənin əmək haqqının və ya başqa gəlirinin miqdarı hökm çıxarılan vaxt üçün hesablanmalıdır.

Məhkum edilənin əmək haqqının və ya başqa gəlirinin aşağı olması ona əsas cəza kimi cərimə cəzası əvəzinə sanksiyada nəzərdə tutulan başqa daha ağır cəza növü təyin edilməsi üçün əsas ola bilməz (Azerbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 2-ci bəndi).

6. Cərimənin miqdarının aşağı və yuxarı hədlərinin qanunla dəqiq müəyyən olunması cinayətin ağırlığı və məhkumun əmək vəziyyəti nəzərə alınmaqla cəzanın fərdiləşdirilməsinə imkan verir, ona maddi təzyiqli göstərilməsi yolu ilə cəzanın məqsədinə nail olunmasına kömək edir. Lakin cərimə törədilmiş cinayətə görə cəzanın əvəzinin ödənilməsi, yaxud məhkumun tamamilə yoxsullaşdırılması vasitəsinə çevrilməməlidir.

7. Cəriməni ödəməkdən qəsdən boyun qaçıran şəxslərə bu cəza növü ictimai işlər, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz oluna bilər.

Cərimə növündə cəzanın icrası qaydası, onun ödənilməsindən boyun qaçıranın nəticələri CIM ilə tənzimlənir (CIM-in 23-27-ci maddələri).

8. Məhkum cəriməni hökm qanuni qüvvəyə mindiyi gündən bir aydan gec olmayaraq müvafiq bank hesabına köçürməklə ödəməlidir. Məhkəmə icraçısı cərimənin ödənilmədiyi halda məhkumu ondan cərimənin məcburi tutulacağı barədə xəbərdar edir. Cərimə üzrlü səbəbdən bir ay müddətində ödənilmədikdə məhkəmə məhkumun ərizəsinə əsasən cərimənin ödənilməsinin altı ayadək təxirə salınması və ya onun hissə-hissə ödənilməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

Cərimə müəyyən edilmiş müddətdə ödənilmədikdə onun icrası məhkumun xüsusi mülkiyyətində olan əmlakına və ya ümumi mülkiyyətdə olan payına yönəldilməklə həyata keçirilir. Əmlaklı olmadıqda isə ödəmə məhkumun əmək haqqına və ya başqa qazancına yönəldilir. **Başqa qazanc** dedikdə, şəxsin əmək haqqına daxil olmayan, lakin digər mənbələrdən əldə edilən gəlirlər başa düşülməlidir.

Məhkum ona edilən rəsmi xəbərdarlıqdan sonra cəriməni ödəməkdən boyun qaçırsa və onun xüsusi mülkiyyətdə əmlakı, ümumi mülkiyyətdə payı və digər qazancı olmazsa, məhkəmə əsas cəza kimi təyin edilmiş cəriməni icra məmurların təqdimatına əsasən ictimai işlər, islah işləri və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edə bilər.

Maddə 45. Nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə

45.1. Nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə cəza növü bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tu-

tulmuş hallarda, cinayətin xarakteri, təqsirkar şəxsin şəxsiyyəti və cinayətin digər halları nəzərə alınmaqla, bir ildən beş ilədək müddətə təyin edilə bilər.

45.2. Nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə cəza növünün intizam xarakteri hərbi hissədə saxlama və ya azadlıqdan məhrum etmə cəzalarına əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda, əlavə cəza əsas cəzanın çəkildiyi bütün müddətə və bundan əlavə, hökmə bu cəza növü üçün müəyyən edilmiş müddətə şamil olunur. Bu cəza növünün digər əsas cəzalara əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda, habelə şərti məhkum etmə zamanı əlavə cəzanın müddəti hökmün qanuni qüvvəyə mindiyi andan hesablanır (20 oktyabr 2015-ci il tarixli Qanunla əlavə və dəyişiklik edilmişdir - «Azerbaycan» q. 4, 4 noyabr 2015-ci il).

1. Nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə qanunda yalnız əlavə cəza növü kimi nəzərdə tutulmaqla hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlərin törədilməsinə görə məhkum olunan şəxslərə tətbiq edilir.

2. Bu cəza növü CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tətbiq olunur və bu zaman törədilmiş cinayətin xarakteri (müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətlərinin olması, ölümlə nəticələnməsi və s.), təqsirkarın şəxsiyyəti (spirtli içkilərə, narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən, güclü təsir edən və bihəşədicil digər vasitələrdən istifadəyə meyilliliyi, yol-nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçması və s.) və cinayətin digər halları nəzərə alınır.

3. Cinayət qanunu nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə cəzasının cərimə, ictimai işlər, islah işləri, intizam xarakteri hərbi hissədə saxlama, azadlığın məhdudlaşdırılması, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzalarına əlavə olaraq təyin edilə bilməsini müəyyən edir.

4. Cinayət törətməmiş şəxs şərti məhkum edildiyi hallarda da ona əlavə cəza qismində nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə təyin edilə bilər və bu zaman əlavə cəzanın müddəti hökmün qanuni qüvvəyə mindiyi vaxtdan hesablanır.

5. CM-in 45-ci maddəsinə əsasən, nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə müddətli cəza növüdür və bir ildən beş ilədək müddətə təyin edilə bilər. Həmin cəza intizam xarakteri hərbi hissədə saxlama və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda əlavə cəza əsas cəzanın çəkildiyi bütün müddətə və bundan əlavə hökmə bu cəza növü üçün müəyyən edilmiş müddətə şamil olunur. Deməli, əsas cəza çəkilib qurtarıqdən sonra, yaxud məhkum şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad edilərsə və ya cəzasının çəkilmə müddəti qurtarıqdən sonra nəqliyyat vasitəsinin idarə etmə hüququndan məhrum etmə növündə əlavə cəzanın icrası başlayır.

Nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə cəza növünün azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan əsas cəzalara əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda, habelə şərti məhkum etmə zamanı bu cəzanın müddəti hökmün qanuni qüvvəyə mindiyi andan hesablanır.

Maddə 46. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə

46.1. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə dövlət orqanlarında, yerli özünüidarə orqanlarında konkret vəzifə tutmağın və ya konkret peşə və ya digər fəaliyyətlə məşğul olmağın qadağan edilməsindən ibarətdir. Bu cəza növü əsas cəza kimi bir ildən beş ilədək müddətə, əlavə cəza kimi isə bir ildən üç ilədək müddətə təyin edilir.

46.2. Tərəddilmiş cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəliliyini, təqsirkar şəxsin şəxsiyyətini nəzərə alaraq, məhkəmə onun müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan saxlanılmasını qeyri-mümkün hesab edərsə, həmin şəxsə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tutulmayan hallarda da müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəza növünü əlavə cəza kimi təyin edə bilər.

46.3. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəza növünün intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama və ya azadlıqdan məhrum etmə cəzalarına əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda, əlavə cəza əsas cəzanın çəkildiyi bütün müddətə və bundan əlavə, hökmdə bu cəza növü üçün müəyyən edilmiş müddətə şamil olunur. Bu cəza növünün cərimə və digər əsas cəzalara əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda, habelə şərti məhkum etmə zamanı əlavə cəzanın müddəti hökmün qanuni qüvvəyə mindiyi andan hesablanır (20 oktyabr 2015-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunlarla edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə - «Azərbaycan» q. 4 noyabr 2015-ci il; «Azərbaycan» q. 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in 43.2-ci maddəsinə əsasən, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə dövlət orqanlarında, yerli özünüidarə orqanlarında konkret vəzifə tutmağın və ya konkret peşə və ya digər fəaliyyətlə məşğul olmağın qadağan edilməsindən ibarətdir.

Maddənin məzmunundan göründüyü kimi, bu cəza növünün anlayışında bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Əvvəlki cinayət qanunundan fərqli olaraq qüvvədə olan CM tərəddilmiş cinayətə görə bu cəza təyin edilərkən yalnız dövlət və yerli özünüidarə orqanlarında, özü də konkret vəzifə tutmağın və ya konkret peşə və ya digər fəaliyyətlə məşğul olmağın qadağan edilməsini nəzərdə tutur. Bu cəzanın məqsədi məhkumun öz vəzifəsindən, konkret peşə və ya digər fəaliyyət növündən istifadə etməklə təkrar cinayət törətməsinin qarşısını almaqdan ibarətdir. Məhkuma maddi (cəzanın tətbiqi zamanı müəyyən vəzifənin, yaxud peşənin itirilməsi nəticəsində məhkumun əmək haqqının azalması, yeni vəzifə və ya peşəyə yiyələnmək üçün müəyyən maddi məsrəflərin tələb olunması, xüsusi əmək stajında fasilələrin yaranması və s.), mənavi-psixoloji təsir (yeni vəzifə və ya peşəyə uyğunlaşma prosesi, müəyyən imtiyazların və cəmiyyətdə nüfuzunun itirilməsi və s.) və təbiiyə vasitələrinin köməyi ilə cəzanın bu məqsədinə nail olunur.

2. Bu cəzanın düzgün tətbiqi üçün «vəzifə», «peşə» və «digər fəaliyyət» anlayışlarının müəyyən edilməsi zəruridir.

CM-in 46-cı maddəsinin mənasına görə «vəzifə» anlayışı dövlət və yerli özünüidarə orqanlarında seçki və ya təyinatın yolu ilə tutulan vəzifələri, yullu və ictimai əsaslarla yerinə yetirilən vəzifələri, habelə daimi və ya müvəqqəti vəzifələri, «fəaliyyət» anlayışı isə həmin orqanlarda şəxsin müəyyən peşə ilə əlaqədar fəaliyyətini (məsələn, tibb müəssisələrində çalışan həkimin fəaliyyəti, dövlət və ictimai idarə və müəssisələrə məxsus naqliyyat vasitələri və ya şəhər elektrik nəqliyyatını idarə edən şəxsin sürücülük fəaliyyəti və s.), habelə onun şəxsi xidməti ilə əlaqədar olan fəaliyyətini (məsələn, həkimlik fəaliyyəti və s.) nəzərdə tutur.

Şəxs eyni bir hökmlə həm dövlət orqanlarında (yerli özünüidarə orqanlarında) konkret vəzifə tutmaqdan, həm də konkret peşə və ya digər fəaliyyətlə məşğul olmaqdan məhrum edilə bilər.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə tərəddilmiş cinayətlə əlaqədar olan, həyata keçirilməsi üçün ixtisas və ya peşə hazırlığı tələb edən vəzifə və fəaliyyətin, habelə digər fəaliyyətin qadağan olunmasına yönəldiyindən məhkumun işlədiyi idarə, müəssisə və ya təşkilatda digər vəzifə tutmasını və ya fəaliyyətlə məşğul olmasını istisna etmir. Məsələn, ticarət müəssisəsində maddi məsul vəzifə tutulması qadağan edilmiş şəxsin həmin müəssisədə fəhlə, gəzətiçi və s. işləməsinə, həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağan edilmiş şəxsin tibb müəssisələrində bu fəaliyyətlə bağlı olmayan işləri yerinə yetirməsinə heç bir məhdudiyyət qoyulmamalıdır. Əks halda bu, cəzanın yuxarıda göstərilən məqsədinə nail olunmasına kömək etməyəcəkdir.

3. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə qanuna əsasən həm əsas, həm də əlavə cəza qismində tətbiq edilə bilər. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə əsas cəza növü kimi yalnız o halda tətbiq edilə bilər ki, o, məhkumun törətdiyi cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutan maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş olsun. Bu qaydadan istisnaya cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsi (CM-in 62-ci maddəsi) və cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi (CM-in 77.3-cü maddəsi) hallarında yol verilir.

Əlavə cəza növü kimi müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə həm tərəddilmiş cinayətə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən və tətbiq edilən cinayət qanununda nəzərdə tutulduqda, həm də nəzərdə tutulmadıqda tətbiq edilə bilər. Sonuncu maldə işin vəziyyətindən asılı olaraq bu cəzanın tətbiqi məsələsi məhkəmənin mühaliyyəsinə asılı olaraq həll edilir və bu zaman CM-in 46-cı maddəsinə istinad edilə bilər.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cinayət qanununun maddəsinə əsas cəza kimi nəzərdə tutulduğu hallarda məhkəmə onu əsas cəza kimi deyil, əlavə cəza qismində seçsə, bu halda da CM-in 46-cı maddəsinə istinad edilə bilər. «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 46.2, 46.3-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 346.1.14-cü maddəsinin şərh

edilməsinə dair¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumu 14 noyabr 2011-ci il tarixli qərarında da göstərilir ki, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzası CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında əsas cəza kimi nəzərdə tutulduğu, lakin bu qismində təyin edilmədiyi hallarda əlavə cəza kimi tətbiq edilə bilər. Bu zaman həmin cəzanın tətbiqi şərtlərini və qaydasını nəzərdə tutan CM-in 46-cı maddəsinə istinad edilməlidir.

Naftalan şəhər Məhkəməsinin 13 noyabr 2010-cu il tarixli hökümü ilə Z.Ə.Nuriyeva CM-in 308.1-ci maddəsi ilə təqsirlə bilinib cərimə cəzasına məhkum olunmuş, həmin Məcəllənin 46-cı maddəsinə əsasən əlavə cəza olaraq 1 il 6 ay müddətinə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarında təşkilatı və sərəncamverici vəzifə tutmaq hüququndan məhrum edilmişdir.

Apellyasiya şikayətinə əsasən işə baxan Gəncə Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 13 yanvar 2008-ci il tarixli qərarı ilə apellyasiya şikayəti qismən təmin edilmiş, birinci instansiya məhkəməsinin hökümü dəyişdirilmiş və təqsirləndirilən şəxsə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzasının təyin edilməsinə dair müddəalar hökmdən xaric edilmişdir.

Apellyasiya Məhkəməsinin qərarından dövlət ittihamçısı kassasiya protesti verərək apellyasiya instansiyası məhkəməsinin yekun qərarının ləğv edilməsini xahiş etmişdir. Kassasiya protesti onunla əsaslandırılmışdır ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsi əsassız olaraq məhkuma əlavə cəza növündə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzasının tətbiqinin təyin edilməsi əsas cəza növü kimi cərimə cəzasına qoşula biləcəyini birnalın olaraq inkar etməlidi.

Başqa sözlə, kassasiya protestində müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzasının əsas cəza növü kimi maddənin sanksiyasında göstərilməsinə baxmayaraq əlavə cəza kimi cərimə cəzasına qoşula biləcəyini mümkünlüyü iddia olunur.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyası kassasiya protestinin təmin edilmədən, Gəncə Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyasının 13 yanvar 2011-ci il tarixli qərarının işə dəyişdirilmədən saxlanması haqqında qərar qəbul etmişdir.

Kollegiya hesab etmişdir ki, CM-in 46-cı maddəsinin tələbinə görə, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəzanın əlavə olaraq cərimə cəzası ilə birlikdə tətbiq edilməsinin mümkünsüzlüyü barəsində Apellyasiya Məhkəməsinin gəldiyi nəticə qərarın normasının düzgün tətbiq edilməməsi kimi qiymətləndirilə bilməz. Digər tərəfdən, CM-in 46.3-cü maddəsində müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə əlavə cəzanın cərimə cəzasına əlavə olaraq təyin edilməsi və onun müddətinin hesablanması mexanizmi nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, kassasiya kollegiyası belə nəticəyə gəlmişdir ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsi tam haqlı olaraq hökmdən təyin olunmuş cəzalardan daha ağırını – müəyyən vəzifə tutma və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hü-

ququndan məhrum etmə cəzasının təyin edilməsi haqqında müddəaları xaric etmişdir¹.

Kassasiya kollegiyasının qərarında iki məsələyə münasibət bildirilmişdir: 1) CM-in 42-ci maddəsində cəza növlərinin yüngül cəzadan ağır cəzaya doğru düzülüşü və müəyyən vəzifə tutma və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzası CM-in 42-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cəzalardan biri kimi nəzərdə tutulmuşdursa, onun əlavə cəza qismində tətbiqinə yol verilmir («Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 25 iyun 2003-cü il tarixli, 4 №-li Qərarının 23-cü bəndi). Z.Ə.Nuriyevanın təqsirləndirilməsi CM-in 308.1-ci maddəsinin sanksiyasında müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzası, cərimə, işlək işləri və əzablıqdan məhrum etmə cəzaları ilə yanaşı əsas cəza olaraq nəzərdə tutulduğuna görə onun əlavə cəza qismində tətbiqi mümkün deyildir.

Kassasiya kollegiyasının qərarında sərgilənən hər iki mövqeyə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 46.2, 46.3-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 346.1.14-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 14 noyabr 2011-ci il tarixli Qərarında da münasibət bildirilmişdir. Konstitusiya Məhkəməsi birinci məsələdə kassasiya kollegiyasının mövqeyi ilə həmrəy olmuşdur. Lakin 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla CM-in 46.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsinə dəyişiklik edilərək müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzasının cərimə cəzasına əlavə cəza kimi təyin edilməsi mümkün hesab edilmişdir.

İkinci məsələdə Konstitusiya Məhkəməsi fərqli mövqeyə ortaya qoymaqla göstərmişdir ki, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzası Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında əsas cəza kimi nəzərdə tutulduğu, lakin bu qismində təyin edilmədiyi hallarda əlavə cəza kimi tətbiq edilə bilər.

Əlavə cəza kimi müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmənin tətbiqi qanunla bəzən məhkəmənin vəzifəsi, bəzən də hüququ kimi nəzərdə tutulur. Onun tətbiqi zamanı məhkumun vəzifədə olub-olmamasının və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olub-olmamasının əhəmiyyəti yoxdur.

Bu cəza növü təyin edilərkən hökmdə məhkumun konkret hansı vəzifəni (vəzifələri) tutmadığı göstərilməməli, müəyyən əlamətlərlə xarakterizə olunan vəzifələr kateqoriyası göstərilməli və ya hansı fəaliyyət növü ilə (məsələn həkimlik fəaliyyəti ilə) məşğul olmaqdan məhrum olunması dəqiq göstərilməlidir.

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2011-ci il, № 2, s. 13-16.

Məhkumların bu vəzifələri ilə yanaşı, hünurləndirici təməllərdir. İctimai işlərə məhkum olunan müəyyən cəza azırılıqları ilə iş günündə ictimai iş müddətini artırılması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına, həmçinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada cəzadan azad edilmiş haqqında məhkəməyə ərizə ilə müraciət edə bilər.

3. Qanunun tələbinə əsasən, ictimai işlərin müddəti iki yüz qırxdan dörd yüz səksən saatədək müəyyən edilir və gün ərzində dörd saatdan çox ola bilər. İctimai işlərin növündə cəzanın müddəti, bir qayda olaraq, həftə ərzində on iki saatdan az olmayaraq müəyyən edilir. Bu cəzanın müddətini istirahət, səpmə, iş günü hesab ediləməyən bayram günləri, ümumxalq hüzn günü və məhkumun əsas işindən və ya təhsilindən əsədə vaxtlarında dörd saatdan, iş günlərində iki saatdan, məhkumun razılıqları ilə isə dörd saatdan çox ola bilər. İctimai işlərin növləri Nazirlər Kabineti, belə işlərin yerinə yetirilməsi yerli isə yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunur.

4. Yetkinlik yaşına çatmayanların bərəsinde ictimai işlərin müddəti və çəkilmə qaydasının spəsifik xüsusiyyətləri həmin cəzanın tətbiqi, çəkilməsi və icrası zamanı mütləq nəzərə alınmalıdır. CM-in 85.3-cü maddəsinə əsasən, ictimai işlər bu kategoriya daxil olan şəxslərə səksən saatdan üç yüz iyirmisi saatədək müddətə tətbiq olunur və yetkinlik yaşına çatmayan məhkumun bacardığı, onun təhsildən və əsas işindən əsədə vaxtlarda yerinə yetirdiyi işlərdən ibarətdir. Bu cəza növünün icra müddəti on beş yaşınədək şəxslər üçün gündə iki saatdan, on beş yaşından on altı yaşınədək şəxslər üçün isə gündə üç saatdan çox ola bilər (CM-in 85.3-cü maddəsi və CİM-in 36.2-ci maddəsi).

CM-in 84.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət törəderəkən dörd yaş tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslərin yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunmasını nəzərə alsaq, ne CM-in 85.3-cü maddəsinə, ne də CİM-in 36.2-ci maddəsinə on altı yaşından on səkkiz yaşınədək şəxslərə tətbiq olunan ictimai işlərin müddətini müəyyən ediləməsinə və ya onlara, ümumiyyətlə, bu cəza növünün tətbiqini mümkünliyiün nəzərdə tutulmasını qanunda boşluq kimi qiymətləndirmək lazımdır. Bu boşluq aradan qaldırılmalıdır.

5. İctimai işlərin növündə cəzanın icrası zamanı üzrlü səbəblər olduqda icra məmuru məhkuma həftə ərzində müəyyən olunmuş vaxtdan az işləməyə icazə verə bilər. Lakin bu, məhkəmənin hökmündə müəyyən olunmuş ümumi cəza müddətinin azaldılmasına gətirib çıxarmamalıdır.

6. İctimai işlərin yerinə yetirilməsindən qəræli boyun qaçırma hallarında onun başqa cinayət cəzası növləri ilə əvəz ediləməsinin mümkünliyi və qaydası da qanunla müəyyən edilmişdir.

CM-in 47.3-cü maddəsinə əsasən, ictimai işlərə məhkum olunmuş şəxs həmin işlərin yerinə yetirilməsindən qəræli boyun qaçırılıqda, ictimai işlər əzadlıqdan məhrum ediləməsi və ya müəyyən müddət əzadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə əvəz edilir.

CİM-in 39-cu maddəsinə əsasən, ictimai işlərin növündə cəzanın çəkiləməsinə qəræli boyun qaçırma məhkumları əşadlıqları hesab olunurlar:

- üzsüz səbəbdən ayda iki dəfədən çox ictimai işə çıxmayanlar;
- ayda iki dəfədən çox cəzanın icrası yerlərində emək intizamını pozanlar;

c) cəzanı çəkmək məqsədi ilə gizlənanlər.

Göstərilən hallardan hər hansı birinin mövcud olması müəyyən edilədikdə icra məmuru CM-in 47.3-cü maddəsinə əsasən, həmin şəxs bərəsinde ictimai işlərin əzadlıqdan məhrum ediləməsi və ya müəyyən müddət əzadlıqdan məhrumetmə cəza növləri ilə əvəz ediləməsi üçün məhkəməyə təqdimat verir.

7. Məhkəmə tərəfindən təqdimata baxılarkən ictimai işlərin əzadlıqdan məhrum ediləməsi və ya müəyyən müddət əzadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə əvəz ediləməsi bərədə qəræ qəbul edilə bilər. Bu zaman müəyyən müddət əzadlıqdan məhrumetmə cəzasının müddətini müəyyən olunan məhkumun ictimai işlərinə yetirdiyi müddət nəzərə alınır və çəkiləməmiş dörd saat ictimai iş bəri gün əzadlıqdan məhrum ediləməsi və ya səkkiz saat ictimai iş bəri gün əzadlıqdan məhrumetmə hesabı ilə hesablanır.

8. Qanunla ictimai işlərin növündə cəzanın tətbiqi dairəsi məhdudlaşdırıldığından həmin cəza əşadlıqdakı şəxslərə tətbiq oluna bilər:

- birinci və ikinci qrup ailələrə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara;
- hamilə qadınlara;
- himayəsində üç yaşınədək uşağı olan qadınlara, habelə üç yaşınədək uşağı təkbaşına böyüden kişilərə;
- pensiya yaşına çatmış qadın və kişilərə;
- hərbi xidmətə çağırış üzrə müddəti haqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqlara və hərbi qulluqda hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantlarına.

Maddə 48. Xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri əddan və dövlət təltifindən məhrum etmə

48.0. Ağır və ya xüsusi ilə ağır cinayət törətməmiş şəxsini məhkum olunması zamanı məhkəmə cinayətini ictimai təhlükəliliyinin xarakterini və dərəcsəni, təqsirkarın şəxsiyyətini və işin digər hallarını nəzərə alaraq onun xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri əddan və dövlət təltifindən məhrum ediləməsinin zəruriliyi nəticəsinə gəldikdə əşadlıqdakı qərarlardan birini qəbul edir:

48.0.1. müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş ali xüsusi və ya ali hərbi rütbədən, yaxud fəxri əddan və ya dövlət təltifindən məhrum ediləməsi məsələsinə baxılması üçün bu bərədə həmin orqana təqdimat göndərilməsi haqqında qəræ;

48.0.2. digər dövlət orqanı tərəfindən verilmiş xüsusi və ya hərbi rütbədən, yaxud təltifdən məhrum ediləməsi haqqında qəræ. (20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla yeni redaksiyada verilmişdir - «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in 48-ci maddəsinə əsasən, şəxs ağır və ya xüsusi ilə ağır cinayət törətmək üstündə məhkum edilədikdə məhkəmə cinayətini xarakterini, təqsirkarın şəxsiyyətini və işin digər hallarını nəzərə alaraq onun xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri əddan və dövlət təltifindən məhrum ediləməsinin zəruriliyi nəticəsinə gəldikdə, bu bərədə xüsusi və ya hərbi rütbeni, fəxri adı və dövlət təltifini vermiş orqana müvafiq təqdimat göndərirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, maddənin adı ilə onun məzmunu arasında kəskin ziddiyyət vardır. Maddənin adında xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri əddan və

dövlət təltifindən məhrum etmədən bəhs edilərsə, onun məzmununda məhkəmənin belə bir səlahiyyəti (məhrum etmə imkanı) nəzərdə tutulmuşdur.

CM-in 41.1-ci maddəsində cəzaya məhkəmə hökümü ilə təyin edilən (CM-in 48-ci maddəsində isə cəzanın məhkəmə hökümü ilə təyin edilməsi deyil, xüsusi və ya hərbi rütbəni, fəxri adı və dövlət təltifini vermiş orqana müvafiq təqdimat göndərilməsi nəzərdə tutulur) cinayət-hüquqi xarakterli tədbir kimi anlayış verilməsinə və CM-in 43.3-cü maddəsinə əsasən, xüsusi və ya hərbi rütbədən məhrum etmənin (burada və CM-in 48-ci maddəsinin adımda «təqdimat göndərmə» deyil, məhz «məhrum etmə» nəzərdə tutulmuşdur) yalnız əlavə cəza kimi tətbiq edilməsinə nəzərə alsaq, həmin rütbə və adlardan məhkəmə tərəfindən deyil, digər orqanlar tərəfindən məhrum etməni cinayət cəzası hesab edərək cəzaların sistemində daxil etmək hərbi məntiqə uyğun gəlmir. Digər tərəfdən, təqsirli orqandan, maddadan, fəxri addan və ya ali zabit rütbəsindən məhrum etmə haqqında səlahiyyətli ali hakimiyyət və icra orqanları qarşısında məsələnin qaldırılması və şəxsin belə adlardan və ya hərbi rütbədən məhrum edilməsi heç də cəzanın növü kimi deyil, törədilən ağır cinayətin doğrulduğunu nəticə kimi baş verir. Çünki göstərilən hallarda məhkəmə sadəliklə xüsusi adlardan və hərbi rütbədən faktiki məhkəmə deyil, belə adları ona verən orqan məhrum edir¹. Ona görə də hesab edirik ki, CM-in 48-ci maddəsinin məzmunu onun adına uyğunlaşdırılmaqla həmin maddədə məhkəmənin «xüsusi və ya hərbi rütbəni, fəxri adı və dövlət təltifini verməmiş orqana müvafiq təqdimat göndərməsi» əvəzinə onun qeyd olunan rütbə və adlardan məhrum etməsi səlahiyyəti nəzərdə tutulmalı və ya bu cəza növü cəzanın sistemindən çıxarılmalıdır.

«Azərbaycan Respublikası CM-in 48-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğuna yoxlanılmasına dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 23 iyul 2004-cü il tarixli Qərarı ilə Azərbaycan Respublikası CM-in 48-ci maddəsinin müddəalari Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 23, 24, 32-ci bəndləri və 113-cü maddəsi nəzərə alınmaqla, yalnız ali hərbi və ya ali xüsusi rütbəyə, fəxri adı və dövlət təltifinə şamil edildiyi halda, Konstitusiyamızın 63 və 125-ci maddələrinə uyğun hesab edilmişdir. Qalan hallarda, yeni ali hərbi və ya ali xüsusi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə hallarından başqa, digər rütbə, ad və dövlət təltifindən məhrum etmə ilə əlaqədar bu cəza növünün tətbiqində yaranan mübahisələrə Konstitusiyası Məhkəməsinin bu qərarında da aydınlıq gətirilməmişdir.

CM-in 48-ci maddəsi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanuna yeni redaksiyada verilməsi məddəninin mətni ali hərbi və ya ali xüsusi rütbəyə, fəxri adı və dövlət təltifinə münasibətdə Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 23 iyul 2004-cü il tarixli Qərarındakı hüquqi mövqeyinə uyğunlaşdırılmış, digər hallarda isə xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə məhkəmənin səlahiyyətinə aid edilmişdir.

2. CM-in 48-ci maddəsi əvvəlki CM-in 33-cü maddəsinin tərkib əlamətlərini, demək olar ki, müəyyən istisnalarla təkrarlayır. Lakin yeni qanunda bir sıra ye-

nilliklər də nəzərdə tutulmuşdur. İlk növbədə məddəninin adında və məzmununda dəyişiklik edilərək onun tətbiqi dairəsi genişləndirilmişdir.

Əvvəlki qanunda bu cəzanın tətbiqi yalnız ağır cinayətlərin törədilməsi halları ilə məhdudlaşdırıldığı halda, yeni qanunda həmçinin xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə cəzası əlavə cəza növü kimi tətbiq edilə bilər. Ağır və xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə cəzası əlavə cəza növü kimi tətbiq edilə bilər. Ağır və xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə cəzası əlavə cəza növü kimi tətbiq edilə bilər. Ağır və xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə cəzası əlavə cəza növü kimi tətbiq edilə bilər.

3. Xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə cəzası məhkəmə psixoloji təsir göstərməklə onun üçün maddi, mənəvi və sair xarakterli bir sıra məhrumiatlara səbəb olur:

a) məhkəmənin üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və keçmiş fəaliyyətinə görə aldığı rütbədən məhrum olma;

b) müəyyən vəzifə tutmaq və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq xüsusi və ya hərbi rütbənin mövcudluğu ilə əlaqədar olduğu hallarda məhkəmənin həmin fəaliyyət sahələrində imkanları əsaslı şəkildə məhdudlaşdır;

c) bu cəza növünün tətbiqi məhkəmənin maddi vəziyyətinə bərabər və ya dəlişmə ilə məni təsir göstərir. Belə ki, xüsusi və ya hərbi rütbədən məhrum etmə zamanı şəxs bir sıra əmək xarakterli güzəştlərdən də məhrum olur ki, bu da bəzi hallarda məhkəmənin mövcud olduğu müddətdən də artıq davam edə bilər.

4. CM-in 48-ci maddəsi blankət xarakterli norma olduğundan onun tətbiqi zamanı digər normativ hüquqi aktlara istinad edilməlidir.

Maddə 49. İslah işləri

49.1. İslah işləri iki aydan iki ilədək müddətə təyin edilir və həmin cəza məhkəmənin iş yeri üzrə çəkilir.

49.2. İslah işlərinə məhkəmə olmuş şəxsin qazancından dövlət nəfəni beş faizdən yirminə faizədək məbləğdə pul tutulur.

49.3. İslah işlərinə məhkəmə olmuş şəxs həmin cəzani çəkməkdən qoruzlı boyun qaçırdıqda, məhkəmə işlərinin çəkilməmiş hissəsini azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edə bilər. Bu zaman məhkəmənin işlərinin yerinə yetirdiyi müddət nəzərə alınır və çəkilməmiş iki gün işlərinə bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç gün işlərinə bir gün azadlıqdan məhrum etmə hesabı ilə hesablanır.

49.4. İslah işləri birinci qrup əlillərə və hərbi qulluqçulara təyin edilir (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. İslah işləri əsas cəza növü olub, qanuna nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə tərəfindən hökmə göstərilən müddətə məcburi əməyə cəlb edilməklə məhkəmənin əmək haqqının müəyyən faizinin dövlət gəlirinə tutulmasını nəzərdə tutur.

İslah işlərinin nəzərdə tutulan yeni cinayət hüquq normaları bu cəza növünün anlayışı, çəkilmə qaydası və yeri, cəzanın icrasından qəsdən boyun qaçırılma-

¹ Səmədarov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, 1999. s. 523.

sının hüquqi nəticələri və digər məsələlərdə əsaslı dəyişikliklər etmişdir:

— cəzanın növünün adı dəyişdirilmişdir;

— islah işlərinin çəkilməsi yeri yalnız iş yeri ilə məhdudlaşdırılmışdır;

— islah işləri cəzasının çəkilməsindən qəsdən boyun qaçırıldığı hallarda onun daha ciddi cəza növü ilə əvəz edilməsi əsasları və qaydaları, həmçinin əvəz edilməsi nəzərdə tutulan daha ciddi cəza növlərinin dairəsi dəyişdirilmişdir;

— cərimənin islah işləri ilə əvəz edilməsi imkanı yeni qanunda birbaşa nəzərdə tutulsa da (1960-cı il 8 dekabr tarixli qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 29-cu maddəsinin 3-cü hissəsi məhkumun hökmün icrasından boyun qaçırıldığı halda təyin edilmiş cərimənin şəxsin məhkum olunduğu maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş cəza növlərindən hər hansı biri ilə əvəz edilməsi imkanı nəzərdə tutuldu - CM-in 44.4-cü maddəsi), islah işlərinin cərimə ilə əvəz edilməsi barədə heç bir göstəriş yoxdur;

CM-in 49-cü maddəsində nəzərdə tutulmasa da, islah işləri əvəzinə iki aydan iki ilədək müddətə məhkum olunmuş şəxsin qazancından dövlət nəfinə beş faizdən yirmə faizədək məbləğ tutulmaqla hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma tətbiq edilə bilər (CM-in 50-cü maddəsi).

2. Islah işləri yalnız CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarında nəzərdə tutulduğu hallarda əsas cəza kimi tətbiq edilir. Lakin bu qaydadan istisna halları da mövcuddur. Islah işləri CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyasında nəzərdə tutulmasa da, cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsi (CM-in 62-ci maddəsi), habelə cəzanın çəkilməsi hissəsinin daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsi (CM-in 77-ci maddəsi) qaydasında da tətbiq edilə bilər.

3. Islah işləri məhkumun şəxsiyyətinə və əməlinə dövlət tərəfindən verilən mənfəi qiyməti özündə əks etdirməklə ona maddi, mənəvi-psixoloji təsir göstərir. Bu zaman cəzanın məqsədinə məhkumun iş yerini dəyişməkdən onun hüququnun məhdudlaşdırılması, dövlət qulluğu, bank fəaliyyəti, təhsil sistemi sahələrində peşə nüfuzunun aşağı düşməsi, əmək haqqının azalması formasında əmlak-hüquq təsir vasitələri ilə nail olunur.

Bütün bunlarla yanaşı islah işləri əsas cəza növü kimi məhkumun pozitiv sosial əlaqələrinin tam qırılmasına gətirib çıxarmır, ona görə də onun islah edilməsinə kömək edir.

4. Öncə qüvvədə olan CM-in 26-cı maddəsinin 1-ci hissəsi islah işləri cəzasının iki növünü nəzərdə tuturdu:

a) məhkumun işlədiyi yerdə çəkilən islah işləri;

b) islah işinə baxan orqanların məhkumun yaşadığı rayonda müəyyən etdikləri yerdə çəkilən islah işləri.

Yeni qanunla bu cəza növü köklü dəyişikliyə uğramış, islah işinin ikinci növü qanundan çıxarılaraq qüvvədə olan yeni cinayət (CM-in 49-cü maddəsi) və cəzaların icrası (CM-in 40-cü maddəsi) qanunvericiliyinə əsasən, onun yalnız məhkumun iş yerində çəkilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunun tələbinə əsasən, islah işlərinə məhkum olunmuş şəxslər məhkum ediləndəki mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, işlədikləri müəssisədə, idarə,

raşad, təşkilatla əvvəlki vəzifədə və işdə qalır. Bu şəxslər başqa vəzifəyə və ya işə müəyyən olunmuş qaydada və əsaslarla seçkilirlər (CM-in 41.1-ci maddəsi).

Onların hüquqlarında, həmçinin bir sıra digər məhdudiyyətlər müəyyən edilir. Belə ki, islah işləri növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər cəza çəkmək üçün müəyyən edilmiş qaydaya riayət etməli, cəzanın bu növünü icra edən icra məmurunun çağırışına getməlidirlər. Üzrlü səbəblər olmadan bu tələbə əməl edilmədikdə, məhkum məcburi götürilə bilər.

Islah işləri növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxs hökm çıxarıldıqdan sonra, lakin hökm qanuni qüvvəyə minənə qədər iş yerini itirdikdə o özü işə düzəlməli və ya icra məmurunun iştirakı ilə məşğulluq xidməti orqanında qeydiyyatda durmalıdır. Məhkum məşğulluq xidməti orqanına ona təklif etdiyi işdən imtina edə bilməz. Bu da islah işinə məhkum olunmuş şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılması formalından ibridir.

5. Islah işləri cəzası birinci qrup əlillərə və hərbi qulluqçulara təyin edilmiş (CM-in 49.4-cü maddəsi). Bu cəza əmək qabiliyyətli şəxslərə təyin edilə bilməyinə görə onun hamilə qadınları, himayəsində azyaşlı uşağı olan qadınları, yaşı on altıdan az olan yetkinlik yaşına çatmayanlara, habelə dəfələri cinayət törətmiş şəxslərə, daimi iş yeri olmayan şəxslərə təyin edilməsi məqsədəuyğun deyildir.

6. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi islah işləri növündə cəzanın çəkilməsi müddətlərini nəzərdə tutur. CM-in 49.1-ci maddəsinə əsasən, həmin müddətlər iki aydan iki ilədək müəyyən edilmişdir.

Islah işləri növündə cəzanın icrası müddətə məhkumun işlədiyi və onun qazancından tutulmaları aparıldığı aylar və günlərə hesablanır. Bu zaman məhkumun işlədiyi günlərin sayı məhkəmənin cəza üçün müəyyən etdiyi təqvim ayına düşən iş günlərinin sayına uyğun olmalıdır. Məhkum göstərilən miqdarda iş günlərini işləmədikdə və işlənməmiş günlərin cəza müddətinə hesablanması üçün qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olmadıqda, islah işləri növündə cəzanın icrası üçün nəzərdə tutulmuş miqdarda iş günlərini işləməyə borcludur.

Məhkumun üzrlü səbəblərə görə işləmədiyi və qanuna uyğun olaraq onun əmək haqqı saxlandığı vaxt cəzanın icrası müddətinə hesablanır. Tibbi sənədlərlə təsdiq edilmiş əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirildiyi vaxt, habelə sənədiyyələrində olma vaxtı bu müddətə daxil edilir.

Islah işləri cəzasına məhkum olunmuş şəxslərin kənd təsərrüfatı müəssisələrində işlədikləri günlərin ümumi sayı təsərrüfat üzrə işçilər üçün müəyyən edilmiş illik minimumdan aşağı olmadıqda, obyektiv səbəblərə görə onlara iş verilməyən vaxt da cəzanın çəkilməsi müddətinə hesablanır.

Islah işləri növündə cəzanın icrası zamanı məhkuma inzibati tənbeh kimi verilməsi, yaxud başqa cinayət işi ilə əlaqədar qətimkan tədbiri kimi seçilmiş həbsin müddətində islah işləri növündə cəzanın icrası müddətinə hesablanır.

«Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 132-ci maddəsinin ikinci hissəsinin azadıqdan məhrum etmədən islah işlərinə məhkum edilən şəxslərin

çəza çəkdiyi müddətin məzuniyyət hüququ verən əmək stajına daxil edilməsi müddəsinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 19 aprel 2001-ci il tarixli qərarına görə, islah işlərinə məhkum edilən şəxslərin çəza çəkdiyi müddət məzuniyyət hüququ verən əmək stajına daxil edilməlidir.

7. Islah işləri növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin qazancından dövlətin nəfəinə aparılan tutulmaların miqdarı dəyişikliyə məruz qalmamış, əvvəlki qanunvericilikdə olduğu kimi saxlanılmışdır. Həmin tutulmaların miqdarı qanunla beş faizdən yirmi faizə qədər müəyyən edilmiş və hər bir halda bu məbləğ məhkəmənin hökmündə konkretləşdirilməklə fərdi qaydada təyin olunur.

Cəzanın icrası zamanı məhkumun qazancından tutulmalar bütün qazanc məbləğindən, vergilər və digər tədiyələr daxil olmaqla, habelə icra sənədlərindən asılı olmayaraq aparılır.

Məhkumun qazancından tutulmalar əmək haqqı verilərək hər işlənmiş ay üçün, məhkum işdən çıxdıqda isə ayın işlənmiş hissəsi üçün aparılır. Əvəzçilik üzrə işləyən şəxslərin iş yerindəki qazancından pul məbləği tutulur.

Qazancıdan tutulmalar pensiyalardan və müavinətlərdən, birdəfəlik verilən və əmək haqqı sistemində nəzərdə tutulmayan ödəmələrdən, ezamiyyətlərlə əlaqədar xərclər üçün əvəz kimi verilən məbləğlərdən və başqa ödəmələrdən aparılır.

Islah işləri cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin qazancından tutulmalarına onların qazancının həm pul, həm də natura hissəsi cəlb edilir. Qazancın məhkumlardan tutulmuş natura hissəsi işgəhtürənin sərəncamında qalır, onun dəyəri isə dövlətin nəfəinə keçirilir. Tutulmuş pul məbləği hər ay əmək haqqı verilən gün dövlətin nəfəinə keçirilir.

Tutulmalar qazancın natura hissəsi daxil olduqca təsərrüfat işinin yekunlaşdırılmasına görə haqq-hesab çəkilərək aparılır.

Qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslarla görə işə xitam verilməkdə məhkəmənin hökmü ləğv olunmuşda və ya dəyişdirildikdə məhkumun qazancından tutulmuş məbləğlər tamamilə və ya artıq tutulmuş məbləğlər ona qaytarılır.

8. Islah işlərinə məhkum olunmuş şəxs qəsdən həmin cəzayı çəkməkdən boyun qaçırdıqda, məhkəmə islah işlərinin çəkilməmiş hissəsini azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edə bilər. Bu zaman məhkumun islah işlərini yerinə yetirdiyi müddət nəzərə alınır və çəkilməmiş iki gün islah işlərinə bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç gün islah işlərinə bir gün azadlıqdan məhrum etmə hesabı ilə hesablanır.

9. CPM-in 519-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada şəxsin islah işləri cəzanı çəkməkdən boyun qaçırmasının qərəzli olub-olmaması məsələsinə baxarkən məhkəmələr məhkum bərasinə icra məmuru tərəfindən Cəzalarnın icrası Məcəlləsinin 51-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada xəbərdarlıqların təbii olmasının əsaslılığı yoxlamalı, məhkuma yazılı şəkildə xəbərdarlıq edildikdən sonra onun tərəfindən cəza çəkmənin şərtlərini yenidən pozulmasının səbəblərini, habelə məhkumun işləmək arzusunun olmamasına dəlalet

ədən digər halları (işə sərəxş vəziyyətdə gəlmə, işdə boşdayanma, işdən çıxma və üzrlü səbəb olmadan başqa işə girməmə və s.) aydınlaşdırılmalıdır.

CM-in 49.3-cü maddəsinə uyğun olaraq şəxs islah işlərini çəkməkdən qəsdən boyun qaçırdıqda məhkəmə islah işlərinin çəkilməmiş hissəsini müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edə bilər (üç gün islah işlərini bir gün azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz etməklə). Bu qayda həm də o halda təbiiq olunur ki, CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasızca azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti islah işləri bu növ cəza ilə əvəz edildikdən sonra müəyyən edilən müddətdən az olsun, yaxud maddənin sanksiyasında, ümumiyyətlə, azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmasın (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcürbəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 22-ci bəndi).

10. Islah işləri cəzasını çəkməkdən qəsdən boyun qaçırma dedikdə, CM-in 51-ci maddəsinə müəyyən edilmiş qaydada icra məmuru tərəfindən rəsmi xəbərdarlıqdan sonra məhkum olunmuş şəxs cəzanın çəkilməsi qaydası və şərtlərini təkrar pozması başa düşülməlidir. Islah işləri növündə cəzayı çəkməkdən qəsdən boyun qaçırma məhkumların uçuca alındığı, yaxud da əvvəlki iş yerini tərk etdiyi vaxtdan üzrlü səbəb olmadan 15 gün ərzində işə çıxarmaması, yaxud da yeni yaşayış yerinə gəldikdən sonra üzrlü səbəb olmadan 15 gün ərzində onların ədliyyə orqanında qeydiyyatı düşməməsi, islah işini çəkməkdən yayınmaq məqsədi ilə məhkumun gizlənməsi, islah işlərinin çəkildiyi müddətdə proqula yol verilməsi, habelə sərəxş vəziyyətdə işə çıxması kimi hərəkətlərdə və ya hərəkətsizlikdə ifadə oluna bilər.

Qeyd olunan hallardan hər hansı biri mövcud olduqda icra məmuru tərəfindən yerli məlum olmayan məhkumların müəyyən olunmuş qaydada axtarışı təşkil edilməklə CM-ə uyğun olaraq islah işlərinin çəkilməmiş hissəsinin müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edilməsi haqqında məhkəməyə təqdimat verilir.

Maddə 50. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma

50.1. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma hərbi xidmət əleyhinə cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş hərbi qulluqçulara bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə başqa cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş hərbi qulluqçulara bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş islah işləri əvəzinə iki aydan iki ilədək müddətə təbiiq edilir.

50.2. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzasına məhkum olunmuş şəxsin aylıq pul təminatından dövlət nəfəinə beş faizdən yirmi faizədək məbləğdə pul tutulur.

50.3. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzasına məhkum olunmuş şəxs cəzasını çəkdiyi müddətdə vəzifəsində və ya rütbəsində yüksələ bilməz, cəzanın müddəti isə növbəti hərbi rütbənin verilməsi üçün xidmət illerinə hesablanma bilməz.

50.4. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma müddətli həqiqi hərbi xid-

mətdə olan hərbi qulluqlara və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantlarına təbii olmur. 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla edilmiş əlavə və dəyişikliklərə - «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il).

1. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyinə əvvəllər məlum olmayan cəza növüdür.

Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma CM-in 50-ci maddəsinə əsasən müstəqil cəza növüdür və cəzanın sistemində daxil edilmişdir. Bu cəza növü Azərbaycan Respublikasının öncə qüvvədə olan CM-in 31-ci maddəsinin 2-ci hissəsində hərbi qulluqçular üçün azadlıqdan məhrum ediləndə islah işlərinin iki ayadək müddətdə hauppəxidmə saxlama növündə cəza ilə əvəz olunmasına dair göstəriş müəyyən edilmişdi.

2. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzasının düzgün tətbiqi edilməsi üçün törədilmiş cinayətin xarakteri və onun subyektinin hüquqi statusu aydınlaşdırılmalıdır. Bu cəza hərbi xidmət əleyhinə cinayətləri törətməyə görə qanunda nəzərdə tutulan hallarda hərbi xidmətdə olan hərbiçilərə tətbiqi edilir.

3. CM-in 43.1-ci maddəsində əsas cəza kimi nəzərdə tutulan bu yeni cəza növü hərbi xidmət əleyhinə cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş hərbi qulluqçulara CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə başqa cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş hərbi qulluqçulara Xüsusi hissənin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş islah işləri əvəzinə tətbiqi edilir.

4. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma müddətli cəzadır və qanuna əsasən iki aydan iki ilədək müddətə təyin edilir. Həmin müddət ərzində bərhəsində bu cəza növü tətbiqi edilmiş şəxsin hüquqlarında bir sıra maddi və mənəvi-psixoloji xarakterli məhdudyyətlər yaranır.

Cəza müddətində məhkum olunmuş hərbi qulluqçular vəzifədə və ya rütbədə yüksələ bilməzlər, cəza müddətli hərbiçinin növbəti hərbi rütbə dərəcəsi olmaq üçün zəruri olan müddətə hesablanırlar. Bundan əlavə, əgər məhkum törədilmiş cinayətin xüsusiyyəti və digər hallar nəzərə alınmaqla təbəlliyində olan şəxslərə rəhbərlik etməklə əlaqədar vəzifədə saxlanıla bilməzsə, o, müvafiq komandirin (reisnin) əmrinə və ya təqdimatına əsasən həmin hərbi hissədə başqa vəzifəyə keçirilir.

Cəza müddətində hərbi qulluqçu, həmçinin maddi məhrumyyətlərə məruz qalmaqla onun aylıq pul təminatından dövlət nəfəinə beş faizdən iyirmi faizədək məbləğdə pul tutulur.

5. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantlarına tətbiqi olunmur (CM-in 50.4-cü maddəsi).

6. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma növündə cəzanın icrası qaydası və şərtləri CIM-in 132-137-ci maddələri ilə tənzimlənir.

7. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma barədə məhkəmə hökmünün surəti və cəzanın icrası barədə göstəriş alındıqdan sonra üç gündən gec olmayaraq hərbi hissə komandiri (reisi) yazılı əmr verir. Həmin əmrdə hökmə əsasən məhkum olunmuş hərbi qulluqçunun hansı əsaslarla görə və hansı müddətdə vəzifədə və

ya rütbədə yüksəlməsi və cəza müddətindən növbəti hərbi rütbənin verilməsi üzrə xidmət illərinə daxil edilməməsi göstərilməlidir. Əmrə, həmçinin cəzanın icra müddəti ərzində məhkumun pul təminatından dövlət nəfəinə tutulmanın məbləği göstərilməlidir.

8. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş müddətindən qurtarmasına azı üç gün qalmış hərbi hissə komandiri (reisi) cəzanın icrasının hansı tarixdə dayandırılması barədə əmr verir və bu əmr hərbi qulluqçuya elan edilir.

9. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma növündə cəza məhkum olunmuş şəxslərlə müəyyən edilmiş cəza müddətindən qurtarmasına qədər qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsaslarla hərbi hissədən tərxis olunduqda bunlarla əlaqədar hərbi hissənin komandiri (reisi) cəzanın çəkilməsinə bərabər digər cəza növü ilə əvəz olunması üçün məhkəməyə təqdimat verir. Məhkum öz növbəsində cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi barədə məhkəməyə ərizə ilə müraciət edə bilər (CIM-in 137-ci maddəsi).

Maddə 51. Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə çıxarılmışdır.

Maddə 52. Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara məcburi çıxarma

52.1. Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara məcburi çıxarma cəzası bir ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə tətbiqi edilir və onlar əsas cəza növünü çəkildikdən sonra icra edilir. Bir ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına və ya azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmayan cəzaya məhkum edilən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə bu Məcəllənin 58.3-cü maddəsində göstərilmiş hallar nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara məcburi çıxarma cəzası təyin edilə bilər.

52.1-1. Bərhəsində Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara məcburi çıxarma cəzası tətbiqi edilmiş şəxsin Azərbaycan Respublikasına gəlmək hüququ onun məhkumluğu ödənilənədək və ya götürülənədək məhdudlaşdırılır.

52.2. Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara məcburi çıxarma cəza növü aşağıdakı şəxslərə şamil edilmişdir:

52.2.1. bərhəsində ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minənədək beş il Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan şəxslərə;

52.2.2. bərhəsində ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minənədək Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı ilə nikahda olan şəxslərə;

52.2.3. Azərbaycan Respublikasında doğulmuş şəxslərə;

52.2.4. valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxslərə;

52.2.5. qaçqın statusuna malik olan və ya Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi sığınacaq verilmiş şəxslərə;

52.2.6. himayəsində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan yet-

kinlik yaşına çatmayan uşağı, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya I qrup əlili olan şəxslərə;

52.2.7. məcburi çıxarıldığı zaman gedəcəyi ölkədə işgəncəyə və ya təqibə məruz qala biləcəyinə ciddi əsaslar olduğu ehtimal edilən və ya məcburi çıxarılması milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mənafeyinə zidd olan şəxslərə.

52.3. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə bu Məcəllənin 52.1-52.2-ci maddələri arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir (Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il və 3 dekabr 2013-cü il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; «Respublika» q. 30 dekabr 2013-cü il).

1. Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma qüvvədə olan CM-də cəza sistemində yeni bir əlavə cəza növü kimi nəzərdə tutulmuşdur. CM-in 52.1-ci maddəsinə əsasən, bu cəza bir ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə tətbiq edilir və onlar əsas cəza növünü çəkdikdən sonra icra edilir. Bir ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına və ya azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmayan cəzaya məhkum edilən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə bu Məcəllənin 58.3-cü maddəsinə göstərilmiş hallar nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma cəzası tətbiq edilə bilər. Bu cəza növünün tətbiqi cinayətlərin kateqoriyası ilə məhdudlaşdırılır.

2. CM-in 52.1-ci maddəsinin mənasına görə bu cəza bir ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə bütün hallarda tətbiq edilir. Əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən bir ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası və ya azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmayan cəza tətbiq edilə bilən cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar işlər baxan zaman məhkəmə tərəfindən cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, təqsirkarı şəxsiyyətini, o cümlədən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırın halları, habelə təyin olunmuş cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsirini nəzərə alaraq hər bir halda məhkuma Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma növündə əlavə cəzanın tətbiq edilib-edilməməsi məsələsini müzakirə etməlidir. Qeyd olunan halda bu cəzanın tətbiqi məhkəmənin vəzifəsi deyil, hüquq kimi nəzərdə tutulduğundan həmin əlavə cəzanın tətbiqi işin konkret hallarından asılı olaraq məhkəmə tərəfindən həll edilir.

3. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma cəzasının tətbiqi zamanı bir sıra məhdudluları müəyyən etmişdir.

CM-in 52.2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma cəza növü aşağıdakı şəxslərə şamil edilmir:

1) barəsində ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minənədək beş il Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan şəxslərə;

2) barəsində ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minənədək Azərbaycan Res-

publikasının vətəndaşı ilə nikahda olan şəxslərə;

3) Azərbaycan Respublikasında doğulmuş şəxslərə;

4) valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxslərə;

5) qaçqın statusuna malik olan və ya Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi sığınacaq verilmiş şəxslərə;

6) himayəsində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan yetkinlik yaşına çatmayan uşağı, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya I qrup əlili olan şəxslərə;

7) məcburi çıxarıldığı zaman gedəcəyi ölkədə işgəncəyə və ya təqibə məruz qala biləcəyinə ciddi əsaslar olduğu ehtimal edilən və ya məcburi çıxarılması milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi mənafeyinə zidd olan şəxslərə.

Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma növündə əlavə cəza tətbiq edilməyən şəxslərin dairəsi qətidir və bu, genişləndirilə bilməz.

4. Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən (ərazisindən) kənara məcburi çıxarma əlavə cəza növüdür. Bu cəza növü islah işləri, ictimai işlər, habelə müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəza növlərinə qoşulan hallarda qeyd edilən əsas cəza növləri çəkildikdən sonra, əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs respublikanın ərazisindən məcburi qaydada kənarlaşdırılmaqla əlavə cəza icraya yönəldilir.

Fikrimizcə, respublikanın hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma növündə əlavə cəza, cərimə və müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüquqlarından məhrum etmə növündə əsas cəzalara da qoşula bilər.

Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara çıxarma cəzası əlavə cəza kimi Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normalarının sanksiyalarında nəzərdə tutulmur. Məcəllənin 52-ci maddəsinin göstərildiyən bəlli olur ki, məhkəmə CM-in 58-ci maddəsinin müddəalarını rəhbər tutaraq cinayət törədən əcnəbiyə və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsə cəza təyin edərkən, həm də belə şəxs barəsində respublikanın hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma növündə cəzanın tətbiqini zəruri saydıqda, bu cəza növünü əlavə cəza kimi təyin etməyə haqlıdır.

Respublikanın hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma növündə əlavə cəza müddətli cəzadır. CM-in 52.1-1-ci maddəsinə görə barəsində Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma cəzası tətbiq edilmiş şəxsin Azərbaycan Respublikasına gəlmək hüququ onun məhkumluğu ödənilənədək və ya götürülənədək məhdudlaşdırılır. Deməli, bu cəzanın müddəti törədilmiş cinayətin kateqoriyasından asılı olaraq CM-in 83.3-cü maddəsində əks olunan müddətlərə bərabərdir, yaxud məhkumluq ödənilənə qədər davam edir.

Beləliklə, barəsində həm də respublikanın hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma cəzası tətbiq edilən şəxs, əsas cəzaya görə onun barəsində yaranan məhkumluq müddəti ödənilənə və ya götürülənə qədər yenidən respublikaya, onun ərazisinə gələ bilməz.

5. Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara məcburi çıxarma cəzasını inzibati qaydada Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara çıxarmadan fərqləndirmək lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2013-cü il tarixli, 713-IVQ nömrəli qanunu ilə təsdiq edilmiş Mıqrasiya Məcəlləsinin 79.5.1-ci maddəsinə görə kənara çıxarma haqqında qərar cəza çəkməkdən azad edilmiş əcnəbilərə və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə təqdim edildiyi vaxtdan həmin şəxslərin üzərinə 48 saat ərzində müddətdə ölkəni tərk etmək öhdəliyi qoyulur. Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk etməkdən boyun qaçıran əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikası Dövlət Mıqrasiya Xidmətinin müəvəzi əsasında məhkəmənin qərarına əsasən tutulur və Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara çıxarılanadək qanunla müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikası Dövlət Mıqrasiya Xidmətinin qanunsuz mıqrantların saxlanması mərkəzlərinə yerləşdirilir (Azərbaycan Respublikası Mıqrasiya Məcəlləsinin 80.2-ci maddəsi).

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara çıxarılması aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir: 1) əcnəbi – vətəndaş olduğu ölkəyə, bu mümkün olmadıqda isə Azərbaycan Respublikasına birbaşa gəldiyi ölkəyə; 2) vətəndaşlığı olmayan şəxs – bundan əvvəl daimi yaşadığı ölkəyə, Azərbaycan Respublikasına birbaşa gəldiyi ölkəyə, onu qəbul etmək istəyi olan və bu barədə vəsatət qaldıran ölkəyə; 3) ikili vətəndaşlığı olan şəxs – daimi yaşadığı və ya daha sıx əlaqəli olduğu ölkəyə (Azərbaycan Respublikası Mıqrasiya Məcəlləsinin 81-ci maddəsi).

6. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə bu Məcəllənin 52.1-52.2-ci maddələri arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Maddə 52-1. Azadlığın məhdudlaşdırılması

52-1.1. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası məhkumun cəmiyyətdən tam təcrid olunmadan yaşayış yeri üzrə nəzarət altında saxlanılmasından ibarətdir. Məhkəmə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası təyin edilmiş məhkumun yaşayış yerini (tamamilə və ya günün müəyyən vaxtlarında) və müəyyən ərazi hüduqlarını tərk etməsinə məhdudiyət qoyur.

52-1.2. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum edilmiş şəxs aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

52-1.2.1. yaşayış yerini tamamilə və ya günün müəyyən vaxtlarında tərk etməmək;

52-1.2.2. elektron nəzarət vasitəsini gözdürmək və həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanması üçün ona xidmət etmək;

52-1.2.3. məhkəmənin müəyyən etdiyi ərazi hüduqlarını tərk etməmək;

52-1.2.4. müvafiq məhkəmə qərarı olmadan yaşayış yerini dəyişdirmək, habelə cəzanın icrasına nəzarət edən orqanı iş və ya təhsil yerinin dəyişdirilməsi barədə əvvəlcədən məlumatlandırmaq.

52-1.3. Məhkəmə məhkum üçün aşağıdakı əlavə vəzifələr müəyyən edə bilər:

52-1.3.1. kütləvi və digər tədbirlər təşkil etməmək və ya belə tədbirlərə iştirak etməmək;

52-1.3.2. məhkəmənin müəyyən etdiyi ərazi hüduqları daxilində müəyyən yerlərə getməmək;

52-1.3.3. alkoqolizmədən, narkomaniyadan, toksikomaniyadan və ya zöhrəvi xəstəliklərdən müalicə kursu keçmək;

52-1.3.4. məhkumun islah olunmasına kömək edən digər vəzifələr.

52-1.4. Azadlığın məhdudlaşdırılması altı aydan beş ilədək müddətə təyin edilir.

52-1.5. Məhkəmənin müəyyən etdiyi vəzifələri mütəmadi və ya qərəzi olaraq yerinə yetirməkdən boyun qaçıran məhkumun cəzasının çəkilməmiş hissəsi cəzanın icrasına nəzarət edən orqanın təqdimatı əsasında məhkəmə tərəfindən müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edilir. Bu zaman iki gün azadlığın məhdudlaşdırılması bir gün azadlıqdan məhrum etmə hesabı ilə hesablanır.

52-1.6. Azadlığın məhdudlaşdırılması hərbi qulluqçulara, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, habelə Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayış yeri olmayan şəxslərə təyin edilmir (20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir - «Azərbaycan» q. 9 noyabr 2017-ci il).

1. 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla CM-ə daxil edilmiş «azadlığın məhdudlaşdırılması» cəzası 2000-ci il sentyabrın 1-dən 2 iyul 2011-ci ilədək qüvvədə olmuş CM-in 53-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş eyni adlı, lakin başqa məzmunlu cəzadır.

Qüvvədə olan məzmununda azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası məhkumun azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı olmayan, lakin onun Konstitusiyaya ilə müəyyən edilmiş azadlıq hüququna məhdudiyətlər nəzərdə tutan əsas cəzadır. Konstitusiyanın 28-ci maddəsinə əsasən şəxsin azadlıq hüququ onun Azərbaycan Respublikasının ərazisində sərbəst hərəkət etmək, özünə yaşayış yeri seçə bilmək, Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilmək və respublikadan kənarda olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququna ehtiva edir. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası şəxsin sərbəst və maneəsiz hərəkət etmək azadlığını məhdudlaşdırır, onu istədiyini yerə getmək, yerini dəyişmək hüququndan müvəqqəti məhrum edir.

2. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası əsas və müddətli cəzadır. Bu cəza altı aydan beş ilədək müddətə təyin edilir.

Azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzanın icrası müddətli məhkumun cəzanı icra edən orqanda qeydiyyatla alındığı vaxtdan hesablanır (CİM-in 51-2.1-ci maddəsi). Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası icra məmuru tərəfindən icra olunur.

3. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası məhkumun yaşayış yeri üzrə çəkilir və məhkumun cəmiyyətdən tam təcrid olunmadan yaşayış yerini dəyər nəzarət altında saxlanılmasından ibarətdir. Bu cəzanın çəkilməsi zamanı məhkumun hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində məhdudiyətlər müəyyən

edilir. CM-in şərh olunan maddəsində azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası təyin edilmis məhkumun yalnız yaşayış yerini (tamamilə və ya günün müəyyən vaxtlarında) və müəyyən ərazi hədudlarını tərk etməsinə məhdudiyət qoyulmasından ibarət məhdudlaşdırma göstərilir. Hökmə yalnız yaşayış yerinin deyil, eyni zamanda müəyyən ərazi hədudlarının da tərk edilməsinə məhdudiyət qoyulması öz əksini tapmalıdır. Başqa sözlə, şəxsə iki məhdudiyət eyni zamanda qoyulmalıdır. Yaşayış yerinin və müəyyən ərazi hədudlarının qeyd olunan məzmunlu məhdudlaşdırılması istisna olmaqla, hüquq və azadlıqları hər hansı başqa məzmunlu müvəqqəti qadağasına yol verilməz.

Məhkəmənin hökmündə konkret yaşayış yeri, yaşayış yerinin tam sülka (24 saat) ərzində, yaxud günün konkret saatlarında (günün başlanğıc və son saatı) tərk edilməsinin qadağan olunduğu, hədudlarının tərk edilməsinə məhdudiyət qoyulan konkret ərazi və bu ərazinin konkret hədudları göstərilə bilər.

«Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında» 4 aprel 1996-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsinə görə **şəxsin yaşayış yeri** dedikdə təm həcmde fəaliyyət qabiliyyətli şəxsin mülkiyyətçi kimi icarə və kirayə müqaviləsi üzrə, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər əsaslarla daimi və ya daha çox yaşadığı ev, mənzil, xidməti yaşayış sahəsi, yataqxana, qoca və əlil evləri, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat evləri, xüsusi təhsil müəssisələri və digər bu kimi yaşayış yerləri başa düşülür.

Tibbi göstəricilərə görə məhkum yaşayış məntəqəsinin ərazisindən kənar tibb müəssisəsinə yeddi gündən çox stasionar müalicəyə yerləşdirildikdə (yaşayış məntəqəsinin ərazisində yerləşən tibb müəssisələrində bu mümkün olmadıqda) onun üçün müəyyən edilmiş məhdudiyətlər qüvvəsində qalmaqda cəzanın icrasını yerini müvafiq tibb müəssisəsi hesab edilir (CM-in 51-3.4-cü maddəsi).

Müəyyən ərazi hədudlarının tərk edilməsinə məhdudiyət qoyulması konkret şəhərdən, kənddən, qəsəbədən, habelə şəhər ərazisində hədudları konkret göstərilən ərazidən çıxmağa məhdudiyətin qoyulmasını ehtiva edir.

4. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum edilmiş şəxsin üzərinə məhkəmənin hökmü ilə CM-in 52-1.2-ci maddəsində sadalanan vəzifələr qoyulur:

- yaşayış yerini tamamilə və ya günün müəyyən vaxtlarında tərk etməmək;
- elektron nəzarət vasitəsinə gəzirmək və həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət etmək;
- məhkəmənin müəyyən etdiyi ərazi hədudlarını tərk etməmək;
- müvafiq məhkəmə qərarı olmadan yaşayış yerini dəyişdirməmək, habelə cəzanın icrasına nəzarət edən orqanı iş və ya təhsil yerinin dəyişdirilməsi barədə əvvəlcədən məlumatlandırmaq.

Zəruri olduqda işin halları nəzərə alınmaqla məhkəmə məhkumun üzərinə CM-in 52-1.3-cü maddəsində sadalanan əlavə vəzifələrdən birini və ya bir neçəsini (kütləvi və digər tədbirlər təşkil etməmək və ya belə tədbirlərdə iştirak etməmək; məhkəmənin müəyyən etdiyi ərazi hədudları daxilində müəyyən

yerlərə getməmək; alkoqolizmdən, narkomaniyadan, toksikomaniyadan və ya zöhrəvi xəstəliklərdən müalicə kursu keçmək; məhkumun işlək olmasına kömək edən digər vəzifələr) yerinə yetirilməsi vəzifəsinə qoya bilər.

5. Məhkəmənin müəyyən etdiyi vəzifələri **mütəmadi** və ya **qərozlü** olaraq yerinə yetirməkdən boyun qaçıran məhkumun cəzasının çəkilməmiş hissəsi cəzanın icrasına nəzarət edən orqanın təqdimatı əsasında məhkəmə tərəfindən müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edilir. Bu zaman iki gün azadlığın məhdudlaşdırılması bir gün azadlıqdan məhrum etmə hesabı ilə hesablanır.

Üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməkdən boyun qaçırdığına görə təhəttat almış məhkumun il ərzində daha iki dəfə CIM-in 51-7.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməlləri (icra məmurunun cəzanın çəkilməsi üçün gəlib qeydiyyatdan keçməsinə dair yazılı bildirişini aldıqdan sonra 3 gün müddətində üzrlü səbəblər olmadan cəzanın icrasına nəzarət edən orqana gəlməməsi; üzrlü səbəb olmadan məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş vəzifələri yerinə yetirməməsi; cəzanın çəkilməsi məsələləri ilə bağlı yazılı izahat vermək üçün icra məmurunun çağırışı ilə gəlməməsi; barəsində inzibati həbs növündə tənbəh tədbirinin tətbiq edilməsi) törətmiş vəzifələri **mütəmadi yerinə yetirmə** hesab edilir (CIM-in 51-7.5-ci maddəsi).

Aşağıdakı əməllər azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzanın icrasından **qərozlü boyun qaçırma** hesab edilir: 1) məhkumun müəyyən edilmiş ərazi hədudlarını icazəsiz tərk etməsi; 2) məhkumun elektron nəzarət vasitəsinə gəzirməkdən imtina etməsi, onu zədələməsi və ya digər üsulla yarasız vəziyyətə salması, yaxud həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət etməməsi; 3) məhkumun yaşayış yerini bu Məcəllənin 51-3.3 və ya 51-3.6-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş icazə olmadan 10 gündən artıq müddətə tərk etməsi (CIM-in 51-7.6-cı maddəsi).

Maddə 53. Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli Qanunu ilə xarılınıdır («Azərbaycan» q. 2 iyul 2011-ci il).

Maddə 54. İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama

54.1. Hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli haqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara, habelə kontrakt (bağlaşma) əsasında sərəvi və gizir vəzifələrində hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara, oğlar ənər hökm çıxarılanədəq qanunla müəyyən edilmiş xidmət müddətini başa vurmamışlarsa, üç aydan iki ilədək müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza təyin edilə bilər. Həmin cəza hərbi xidmət əleyhinə törədilmiş cinayətlərə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə təqsirkarın şəxsiyyəti və cinayətin xarakteri iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmənin həmin müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama ilə əvəz olunmasına imkan verdiyi hallarda tətbiq edilir.

54.2. Azadlıqdan məhrum etmə cəzası intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzası ilə əvəz edildikdə, azadlıqdan məhrum etmə cəzasının

müddəti intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasının müddətinə günə gün hesabı ilə hesablanır.

1. Intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama əvvəlki CM-in 31-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət etmiş hərbi qulluqçuları intizam batalyonuna göndərmə və işlah işlərini həyata keçirməyə saxlama ilə əvəz etmə cəzasından aşağıdakı hüquqi əlamətlərinə görə fərqlənir:

a) yeni qanunla intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasının tətbiqi dairəsi genişləndirilərək onun kontrakt (bağlaşma) əsasında sirəvi və gizir vəzifələrində hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara da tətbiqi imkanı nəzərdə tutulur;

b) əvvəlki qanun əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza çəkmiş şəxslər barəsində azadlıqdan məhrumetmə əvəzinə intizam batalyonuna göndərmə cəzasının tətbiqini qadağan etdiyi halda, yeni qanunla bu qayda aradan qaldırılmışdır;

c) yeni qanunda hərbi qulluqçular üçün azadlıqdan məhrum edilmədən işlah işlərinin iki ayadək müddətə həyata keçirilməsinə əvəz edilməsi nəzərdə tutulmamışdır.

2. Intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama əsas cəza növü olmalıdır:

a) hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara;

b) kontrakt (bağlaşma) əsasında sirəvi və gizir vəzifələrində hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara tətbiq edilir.

Bu cəza zabitlərə, o cümlədən çağırış üzrə həqiqi hərbi xidmət keçən zabitlərə tətbiq edilmir.

3. Hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçular dedikdə, «Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2011-ci il tarixli, 274-IVQ sayılı Qanununun 12.2.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, müddətli həqiqi hərbi xidmətə çağırılmış və Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə həqiqi hərbi xidmətdə olan əsgərlər, matroslar, çavuşlar başa düşülməlidir.

Kontrakt (bağlaşma) üzrə sirəvi və gizir vəzifələrində hərbi xidmət keçən şəxslər dedikdə, adı çəkilən Qanununun 36-cı maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə bağlaşma əsasında könüllü həqiqi hərbi xidmət keçən aşağıdakı hərbi qulluqçular başa düşülməlidir: a) müddətdən artıq həqiqi hərbi xidmət (əsgər, matros, çavuş rütbələrində) keçənlər; b) xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrinin kursantları; c) gizirlərin və miçmanların həqiqi hərbi xidmətinə daxil olanlar.

Nəzərə alınmaq lazımdır ki, qanunun tələbinə əsasən, göstərilən hərbi qulluqçulara bu cəza növü hökm çıxarılanadək qanunla müəyyən edilmiş müddətli başa çatmamış olduqda tətbiq edilir.

4. Intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzası aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

a) hərbi xidmət əleyhinə törədilmiş cinayətlərə görə CM-in Xüsusi hissəsi-

nin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulduqda. Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər çağırış və ya kontrakt üzrə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində, digər qoşun və hərbi birləşmələrdə hərbi xidmət keçən hərbi qulluqçuların, qanunla müəyyən olunmuş qaydada hərbi qulluqçu statusuna malik olan başqa şəxslərin, habelə təlim və ya yoxlama toplanışlarına cəlb edilmiş hərbi vəzifəliyərin hərbi qulluqçu müəyyən edilmiş qaydalan əleyhinə yönələn və CM-in hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər fəsilində nəzərdə tutulmuş cinayətləri hesab olmur;

b) təqsirkarın şəxsiyyəti və cinayətin xarakteri iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmənin həmin müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama ilə əvəz olunmasına imkan verildikdə.

5. Qanuna görə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzası üç aydan iki ilədək müddətə təyin edilə bilər. Həmin cəza qanunla müəyyən edilmiş hallarda, habelə təqsirkarın şəxsiyyəti və cinayətin xarakteri iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmənin həmin müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama ilə əvəz olunmasına imkan verdiyi hallarda tətbiq edilir.

6. Azadlıqdan məhrumetmə cəzası intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzası ilə əvəz edildikdə, azadlıqdan məhrumetmə cəzasının müddəti intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasının müddətinə günə gün hesabı ilə hesablanır.

Intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama müddəti ordu sıralarındakı xidmət müddətinə hesablanmır. Məhkum bu cəzanı çəkdikdən sonra orduda qalan xidmət müddətini başa vurmaqdadır. Lakin qanun və digər normativ aktlarla nəzərdə tutulmuş hallarda şəxs intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasından vaxtdan əvvəl azad edilə və ya onun cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza ilə əvəz edilə bilər.

Həmcinin kifayət qədər əsaslar olduqda məhkum intizam xarakterli hərbi hissədə azad ediləndə onunla eyni vaxtda hərbi xidmətə çağırılan xidmətlərini başa çatdıraraq ordudan tərxis olunmuşlarsa, bu halda intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama müddəti qulluq müddətinə hesablanma bilər.

7. Intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cinayət cəzasının bütün əlamətlərini özündə ehs etdirməklə cəzanın sistemində daxil olan digər cəzalar kimi mühüm cinayət-hüquqi nəticə — məhkumluq (CM-in 83-cü maddəsi) yaradır.

8. Intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasının icrası CIM-in 17-ci fəsil (CIM-in 138—152-ci maddələri) ilə tənzimlənir.

Maddə 55. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə

55.1. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə məhkumun məntəqə tipli, ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə və ya həbsxanaya yerləşdirilməsi yolu ilə onun cəmiyyətdən təcrid olunmasından ibarətdir. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş, lakin hökm çıxarılanadək on səkkiz yaş tamam olmamış şəxslər ümumi və ya məhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilir.

55.2. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası üç aydan iyirmi ilədək müddətə müəyyən edilir.

55.3. İctimai işlər, islah işləri və ya azadlığın məhdudlaşdırılması azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə əvəz edildikdə, azadlıqdan məhrum etmə üç aydan az müddətdə təyin oluna bilər.

55.4. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən azadlıqdan məhrum etmə müddətinin qismən və ya tamamilə toplandığı hallarda, azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi iyirmi ildən, hökmlərin məcmusu üzrə isə iyirmi beş ildən artıq ola bilməz (27 dekabr 2001-ci il, 31 may 2011-ci il, 30 may 2014-cü il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişləri — Azərbaycan Respublikası QT, 2002, №1, m.9; «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; «Azərbaycan» q., 20 iyun 2014-cü il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə məhkumun məntəqə tipli, ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə və ya həbsxanaya yerləşdirilməsi yolu ilə onun cəmiyyətdən təcrid edilməsindən ibarətdir.

Yeni cinayət qanunu azadlıqdan məhrumetmə cəzasının cinayət-hüquq ni-zamasalma məsələlərində (cəzanın adında, məzmununda, cəzanın təyin edil-məsi və çəkilməsi qaydası və şərtlərində, müddətində, cəzanın çəkilməsi yeri və rejimində və s.) çox mühüm dəyişikliklər etmiş, həmin cəza növünün tama-milə yeni redaksiya və yeni məzmununda nəzərdə tutmuşdur.

2. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə qanunda əsas cəza kimi nəzərdə tutulmuşdur və yalnız törədilmiş cinayətə görə CM-in Xüsusi hissə-sində məsuliyyət müəyyən edən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş hallarda təyin edilir. CM-in 45, 47, 49, 57-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda cərimə, ictimai işlər, islah işləri, ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cə-zalarının müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə əvəz edilməsi zərur-əti yarandıqda da məhkuma bu cəza növü təyin edilir.

3. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə törədilmiş cinayətin xarak-teri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, təqsirkarın şəxsiyyəti, o cümlədən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırın hallar, habelə təyin olunmuş cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsir nəzərə alınmaqda əsas cəza növü kimi nisbətən yüksək sosial təhlükəli olan cinayətlərə görə tətbiq edilir.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə zamanı cəzanın məqsədinə məhkumun cəmiyyətdən təcrid edilməklə hüquqlarının əsaslı şəkildə məhdud-laşdırılması, onun bərsində qanunda nəzərdə tutulmuş məhrumiyətlər yara-dılması yolu ilə nail olunur.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum edilmiş məhkumlar üçün qanunda nəzərdə tutulmuş məhdudiyət və məhrumiyətlər onların azad yerdəyişmə və peşə fəaliyyəti növünü seçmək hüququnun itirilməsində, müəyyən rejimə saxlanılmaqla əsudə vaxtlarının üzərində müstəqil sərəncam vermək, ailə üzv-ləri, qohumlar və yaxın adamlarla ünsiyyətə girmək imkanlarının məhdudlaşdı-rılmasında ifadə olunur.

Qeyd olunan məhdudiyət və məhrumiyətlər, həmçinin cəzanın icrası za-manı tətbiq edilən ictimai faydalı əməyə, zəruri hallarda peşə və ümumtəhsil təliminə, müntəzəm siyasi-tərbiyə işlərinə cəlb etmə kimi təsir vasitələrinin tət-biqi məhkuma güclü mənəvi-psixoloji və tərbiyəvi təsir göstərməklə sosial

ədalətin bərpasına, onun islah edilməsi və yeni cinayət törətməsinin qarşısını alınmasına kömək edir.

4. CIM-in 65-ci maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər cəzalarını, bir qayda ola-raq, yaşayış yerinə yaxın ərazidə yerləşən cəzaçəkmə müəssisələrində çəkir-ler. Lakin qanunda bu qaydadan müəyyən istisnalar da nəzərdə tutulmuşdur.

Bu istisna ondan ibarətdir ki, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs sağlamlıq vəziyyətinə görə, şəxsi təhlükəsiz-liyinin təmin edilməsi məqsədi ilə və digər müstəsna hallara görə cəzasını çəkmək üçün başqa ərazidə yerləşən cəzaçəkmə müəssisələrinə göndərilə bilər.

Cinayətlərin xüsusi ilə təhlükəli residivinə görə, ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya və ya cəzalarının bir hissəsini həbsxanada çəkməyə məhkum olanlar, həmçinin ecnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər cə-zalarını çəkmək üçün yaşıdıqlar yerdən asılı olmayaraq, müvafiq cəzaçəkmə müəssisələrinə göndərilir.

Cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumların təcrid edilməsi dərəcəsi cəza-çəkmə müəssisəsinin növünün seçilməsi zamanı qanunla müəyyən olunur. Məhkumun təcrid edilməsi dərəcəsi və məzmunu hər bir halda cəzanın məq-sədinə uyğun olmalıdır.

Cinayətin müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasının məqsədi məhkumun saxlandıq cəzaçəkmə müəssisəsində müəyyən edilmiş rejimlə və digər islah-təmə vasitələrinin köməyi ilə reallaşdırılır.

Qüvvədə olan cinayət və cəzaların icrası qanunvericiliyinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər cəzalarını məntəqə tipli, ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisə-lərində və ya həbsxanada çəkirlər.

CIM-in 66-cı maddəsi cəzaçəkmə müəssisələri və onlarda müəyyən edil-miş rejim növlərinin dairəsini konkretləşdirir.

Göstərilən maddəyə əsasən cəzaçəkmə müəssisələrinin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- 1) yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün tərbiyə müəssisələri;
- 2) yetkinlik yaşına çatmış şəxslər üçün müxtəlif rejimli cəzaçəkmə müəssisələri;
- 3) həbsxanalar;
- 4) azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş müalicə mü-əssisələri.

İstintaq təcridxanaları, penitensiar müəssisə olmaqla, təsərrüfat və məişət xidməti işlərinə görə bu müəssisədə saxlanılan məhkumlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrinin vəzifələrinə yerinə yetirilir.

Cəzaçəkmə müəssisələri məntəqə tipli, ümumi, ciddi, xüsusi rejimli, tərbiyə müəssisələri isə ümumi və məhkəm rejimli müəssisələrə bölünür.

Müalicə müəssisələrində stasionar şəraitdə müayinə və müalicəyə ehtiyacı olan məhkumlar cəza çəkirlər.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, azadlıqdan məhrumetmə cəzasına

məhkum olunmuş, lakin hökm çıxarılanadək 18 yaşına tamamilə çatmamış şəxslər üçün və ya məhkum rejimli tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilir.

5. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə qanunla müəyyən edilmiş müddətlərə təyin edilməlidir.

CM-in 55-ci maddəsinə əsasən, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası üç aydan iyirmi ilədək müddətə təyin edilir.

Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən azadlıqdan məhrum etmə müddətinin qismən və ya tamamilə toplandığı hallarda, azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi iyirmi ildən, hökmlərin məcmusu üzrə isə iyirmi beş ildən artıq ola bilməz.

Şəxs hər hansı cinayəti törədərək yetkinlik yaşına çatmamışdırsa, həmin cinayətin ictimai təhlükəlilik xarakteri və dərəcəsindən, həmçinin ona görə məsuliyyət nəzərdə tutulan Xüsusi hissə normasının sanksiyasında müəyyən edilən cəzanın on ildən artıq müddətə nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq ona on ildən artıq cəza təyin edilə bilməz.

CM-in 55-ci maddəsinin məzmunundan görünür ki, qanun azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddini üç ay müəyyən edir.

Törədilmiş cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutulan CM-in Xüsusi hissəsi maddələrinin sanksiyalarında azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddi göstərilmədiyi hallarda bu cəza növü seçildiyi təqdirdə onun aşağı həddinə dair CM-in 55.2-ci maddəsinin göstərişi rəhbər tutulmalıdır.

Qanunla müəyyən edilmiş hallarda müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası üç aydan az müddətə də təyin edilə bilər. Buna yalnız ictimai işlər, islah işləri və azadlıq məhdudlaşdırılması cəzalarının müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilməsi hallarında yol verilir.

6. Şəxsin təqsirli bilindiyi maddənin sanksiyası azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı yüngül cəza növləri də nəzərdə tutursa, hökm çıxarılanda azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edildikdə bu qərar hökmdə əsaslandırılmalıdır (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 2-ci bəndi).

7. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası yalnız CM-in Xüsusi hissəsi maddələrinin sanksiyalarında nəzərdə tutulan hallarda təyin edilir.

Maddə 56. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün müəyyən edilməsi

56.1. Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın aşağıdakı cəzaçəkmə müəssisələrində çəkilməsi müəyyən edilir:

56.1.1. ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə görə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün — məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində;

56.1.2. qəsdən törədilmiş böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və ağır cinayətlərə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün — ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində;

56.1.3. xüsusilə ağır cinayətlər törətməyə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə cinayətlərin residivi zamanı, əgər məhkum əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş və cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivi zamanı qadınlar üçün — ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində;

56.1.4. cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivi zamanı və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəza növü müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəza növü ilə əvəz edildikdə — xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində;

56.1.5. ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün — həbsxanalarda.

56.2. Xüsusilə ağır cinayətləri törətməyə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivi zamanı cəzanın bir hissəsinin həbsxanada çəkilməsi müəyyən edilə bilər.

56.3. Cəzaçəkmə müəssisəsinin növü bu Məcəllənin 56.1.1—56.1.5 və 56.2-ci maddələrinə uyğun olaraq məhkəmənin hökmü ilə müəyyən edilir.

56.4. Cəzaçəkmə müəssisəsinin növü yalnız aşağıdakı hallarda dəyişdirilə bilər:

56.4.1. cinayətə görə təyin edilmiş cəza daha yüngül və ya daha ağır cəza ilə əvəz edildikdə;

56.4.2. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə hökmünün icrasına zamanı (Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəliş — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455).

1. CM-in azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün müəyyən edilməsini nəzərdə tutan 56-cı maddəsində müəyyən edilmiş qaydalar bir çox cəhətlərinə görə əvvəlki CM-in 23-cü maddəsində nəzərdə tutulandan əsaslı şəkildə fərqlənməklə mahiyyətə yeni normadır. Bu norma azadlıqdan məhrum etmə cəzasının çəkilməsi üçün nəzərdə tutulan cəzaçəkmə müəssisələrinin növlərini dəqiq müəyyənləşdirir və məhkəmənin mühazirələrinin hədlərini məhdudlaşdırır.

2. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün müəyyən edilməsi zamanı məhkəmə aşağıdakı meyarları əsas götürür:

- 1) təqsirin xarakteri (cinayətin qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsi);
- 2) əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın çəkilməsi faktı;
- 3) residivlik və xüsusilə təhlükəli residivlik əlamətləri (CM-in 18-ci maddəsinin şərhinə bax);
- 4) törədilmiş cinayətin kateqoriyası (CM-in 15-ci maddəsinin şərhinə bax);
- 5) təyin edilməsi cəzanın müddəti;
- 6) barəsində azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmiş məhkumun cinsi.

3. CM-in 56.1-ci maddəsi azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın aşağıdakı cəzaçəkmə müəssisələrində çəkilməsinə müəyyən edir:

a) ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə görə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün — **məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində**. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəmə Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 56.1.1 və 56.1.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 18 iyun 2013-cü il tarixli Qərarına görə şəxs cinayətlərin (hökmlərin) məcmusu qaydasında ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətə görə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə və qəsdən törədilən böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və ağır cinayətlərə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etmələ əlaqədar olmayan cəzaya məhkum olunduqda cəzanın məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkilməsi müəyyən edilməlidir;

b) qəsdən törədilmiş böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və ağır cinayətlərə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün — **ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində**. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 56.1.1 və 56.1.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 18 iyun 2013-cü il tarixli Qərarına görə cinayətlərin (hökmlərin) məcmusuna həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayət daxil olduqda şəxs həm ehtiyatsızlıqdan edilmiş cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına, həm də böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və ağır cinayətlərə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunduqda, cinayətlərin məcmusu üzrə qəti cəza beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə təyin edildikdə, cəzanın ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkilməsi müəyyən edilməlidir. CIM-in 112.1-ci maddəsinin tələbinə görə, cəzalan müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edilmiş şəxslər də cəzalanı ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkirlər;

c) xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə cinayətlərin residivi zamanı, əgər məhkum əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş şəxslər üçün və cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivi zamanı qadınlar üçün — **ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində**. «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 56.1.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 12 yanvar 2012-ci il tarixli qərarına görə CM-in 56.1.3-cü maddəsinin «xüsusilə ağır cinayətlər törətməyə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə cinayətlərin residivi zamanı, əgər məhkum əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş» müddəası həm **qadın**, həm də **kişi məhkumlarına** aiddir;

ç) cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivi zamanı və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəza növü müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəza növü ilə əvəz edildikdə — **xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində**;

d) ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün — **həbsxanalarda**. Xüsusilə ağır cinayətləri törətməyə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan

məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə cinayətlərin residivi zamanı cəzanın bir hissəsinin həbsxanada çəkilməsi müəyyən edilə bilər.

4. Məhkəmə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin növünü öz mülahizəsinə əsasən müəyyən edə bilməz. Bu zaman o, cəzaçəkmə müəssisəsinin seçilməsi üçün mövcud olan meyarları nəzərə almalı, CM-in 56.1-ci maddəsinin müəyyən etdiyi cəzaçəkmə müəssisələrinin dairəsindən kənar çıxarmalıdır.

5. Cəzaçəkmə müəssisələrində azadlıqdan məhrum etmə cəzasının icrası qaydası və mexanizmi CIM-in 65—122-ci maddələri ilə tənzimlənir.

6. Xüsusilə ağır cinayətlər törətməyə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər, cəza müddətini tam və ya onun bir hissəsinə çəkməklə cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivinə görə məhkum olunmuş şəxslər, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər, həmçinin ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrindən üç ildən çox olmayan müddətə həbsxanaya keçirilmiş şəxslər həbsxanada saxlanılırlar.

Qanuna uyğun olaraq həbsxananın iki növü müəyyən edilmişdir:

a) ümumi rejimli həbsxanalar;

b) ciddi rejimli həbsxanalar.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş, təsərrüfat və məişət xidməti işi üçün həbsxanada saxlanılmış şəxslər istisna olmaqla, həbsxanalarda saxlanılan digər məhkumlar üçün ümumi və ciddi saxlanma şəraiti müəyyən edilir.

Ümumi və ciddi rejimli həbsxanalarda saxlanılmalı olan məhkumların dairəsi qanunla müəyyən edilmişdir.

Ümumi saxlanma şəraitində ilk dəfə həbsxanaya cəza çəkməyə göndərilmiş şəxslər və ciddi saxlanma şəraitindən keçirilmiş şəxslər saxlanılırlar.

Ciddi saxlanma şəraitində əvvəllər həbsxanada cəza çəkmiş şəxslər, cəzaçəkmə müəssisələrində törədilmiş cinayətlərə görə məhkum olunmuş və ya müəyyən edilmiş qaydada tənbeh tədbiri olaraq ümumi saxlanma şəraitindən ciddi saxlanma şəraitinə keçirilmiş şəxslər saxlanılırlar. Ciddi saxlanma şəraitində olma müddəti iki aydan altı ayədək müəyyən olunur.

Məhkum qadınlar, həmçinin birinci və ikinci qrup əlilliyi olan məhkumlar ciddi saxlanma şəraitinə keçirilə bilməzlər.

7. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün məhkəmələr tərəfindən təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 28 iyun 2002-ci il tarixli 2 sayılı qərarına əsasən, cinayətlərin və ya hökmlərin məcmusu qaydasında azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilərkən, cəzaçəkmə müəssisəsinin növü, yaxud cəzanın bir hissəsinin həbsxanada çəkilməsi hər bir cinayətə görə ayrılıqda yox, yalnız qəti cəza müəyyən edildikdən sonra göstərilməlidir.

8. Əgər şəxs həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan bir neçə cinayət əməli törətmişdirsə və həmin şəxs cinayətlərin məcmusu qaydasında 5 ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilərsə, məh-

kəmə cəzanın çəkilməsi o zaman məntəqə tipli cəzaçəkə müəssisəsində müəyyən edilmiş ki, təqsirli şəxs qəsdən törədilmiş cinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəza təyin edilmis olsun.

9. Cinayət Məcəlləsinin 56.1.3-cü maddəsinin tələbinə görə, cinayətlərin residivi zamanı azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxsə cəzanın çəkilməsi o zaman ciddi rejimli cəzaçəkə müəssisəsində müəyyən edilir ki, o, əvvəllər azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza çəkmiş olsun. Nəzərə alınmaq lazımdır ki, CM-in 18.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq törədilmiş cinayətin residiv hesab edilməsi məsələsi həll edilərkən ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə məhkumluqlar, götürülmüş və ya ödənilmiş məhkumluqlar və şəxsin 18 yaşına çatanaqədər törətdiyi cinayətlərə görə məhkumluqlar nəzərə alınmır.

10. Əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş şəxslər dedikdə, çəkmiş törətdikləri cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş və cəzalarnı müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaçəkə müəssisələrində, həbsxanalarda, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün müalicə müəssisələrində, təsərrüfat və məişət xidməti işlərinə görə istintaq təcridxanalarında saxlanılmış (CM-in 66-cı maddəsi) və yeni cinayət hadisəsi törədilənədək qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkumluğu götürülməmiş və ödənilməmiş şəxslər başa düşülməlidir.

11. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsindən fərqli olaraq qüvvədə olan CM möhkəm rejimli cəzaçəkə müəssisəsi müəyyən etməmişdir. 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin 23-cü maddəsinin son redaksiyasında olan mətninə görə, möhkəm rejimli koloniyalarda (cəzaçəkə müəssisələrində) ağır cinayətlərə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum edilməyə məhkum olunan kişilər cəzalarını çəkirlər. Qüvvədə olan CM-in 56.1.2-ci maddəsinə görə isə qəsdən törədilmiş ağır cinayətlərə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər cəzalarını ümumi rejimli cəzaçəkə müəssisələrində çəkirlər. Deməli, qüvvədə olan CM 1960-cı il CM-si ilə müqayisədə cinayət törətməmiş şəxsin vəziyyətini yaxşılaşdırır: bu halda qüvvədə olan CM-in 56.1.2-ci maddəsi tətbiq edilməlidir.

Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Respublika Məhkəməsinin 19 noyabr 2001-ci il tarixli hökmü ilə V.Mustafayev Azərbaycan Respublikası CM-in (köhnə redaksiya) 94-cü maddəsinin 1, 6, 7-ci bəndləri, 145-ci maddənin 2-ci hissəsinin 1, 2, 3, 4, 5, 6 və 8-ci bəndləri, 143-cü maddəsinin 3, 4-cü hissələri, 83-cü maddənin 3-cü hissəsi ilə təqsirli bilinərək, ona CM-in 38-ci maddəsinə əsasən cəzasını ciddi rejimli cəzaçəkə müəssisəsində çəkmək şərti ilə 14 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin olunmuşdur.

Təqsirləndirilən V.Mustafayev onun törətdiyi iddia edilən cinayət əməllərini 1994-1995-ci illərdə törətmişdir. Cinayət işinə baxılarkən 1999-cu il Cinayət Məcəlləsi qüvvədə olduğundan həmin Məcəllənin 56.1.2-ci maddəsi tətbiq ediləməli olduğu halda yanlış olaraq onun cəzasının ciddi rejimli cəzaçəkə müəssisəsində çəkilməsi müəyyən olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin 14 fevral 2002-ci il tarixli qərarı ilə V.Mustafayev haqqında birinci instansiya məhkəməsinin hökmü

dəyişdirilmiş, V.Mustafayev cəzasının ümumi rejimli cəzaçəkə müəssisəsində çəkilməsi müəyyən olunmuşdur¹.

12. Xüsusilə ağır cinayətləri törətməyə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, həqiqi cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivinə görə məhkəmələr CM-in 56.2-ci maddəsinə əsasən, cəzanın bir hissəsini həbsxanada çəkilməsinə dair qəbul etdikləri qərar əsaslandırmaq yanaşı, həm də hökmdə göstərməlidirlər ki, məhkumlar cəzanın həbsxanada çəkilməli hissəsini çəki qurtarıqdan sonra cəzanın qalan hissəsini kişilər xüsusilə təhlükəli residivə görə xüsusi rejimli cəzaçəkə müəssisəsində, cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivi zamanı isə ciddi rejimli cəzaçəkə müəssisəsində çəkməlidirlər.

13. Azərbaycan Respublikası CIM-in 70-ci maddəsinin müəyyən etdiyi qaydada məhkum azadlıqdan məhrum etmə cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün həbsxanadan digər növ cəzaçəkə müəssisəsinə göndərilərkən, onun istintaq təcridxanasında saxlanıldığı müddət hökmə məhkuma təyin edilmiş həbsxana müddətinə hesablanmalıdır.

14. Nəzərə alınmaq lazımdır ki, keçmiş cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq yeni cinayət qanunvericiliyində (CM-in 83-cü maddəsi) «məhkumluğu ödənilməsinin axırı müddətinin kəsilməsi» kimi müddəə yoxdur. Bu, o deməkdir ki, birinci cinayətə görə məhkum edilən şəxs məhkumluğu ödənilməsi üçün qanunla müəyyən edilən müddətə yeni cinayət törətdikdə məhkumluğun ödənilməsi müddətinin axırı kəsilir. Yeni hər bir məhkumluq üçün onun ödənilmə müddəti müstəqil hesablanmalıdır.

15. CIM-in 70-ci maddəsi cəzaçəkə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi qaydası və şərtlərini müəyyən edir. Həmin maddənin tələbinə əsasən, ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər istisna olmaqla, davranışından və əməyə münasibətindən asılı olaraq məhkumlar cəzaçəkə müəssisəsinin bir növündən digərinə keçirilə bilərlər. Buna aşağıdakı hallarda yol verilir:

a) həbsxanadan cəzaçəkə müəssisələrinə — məhkəmənin hökmü ilə müəyyən olunmuş həbs cəzasının ən azı yarısı çəkildikdə;

b) ciddi rejimli cəzaçəkə müəssisələrindən — ümumi rejimli cəzaçəkə müəssisələrinə - cəza müddətinin ən azı üçdə iki hissəsini çəkildikdə;

c) ilk dəfə ağır cinayət törətmis məhkumlar ümumi rejimli cəzaçəkə müəssisələrindən - məntəqə tipli cəzaçəkə müəssisələrinə — cəza müddətinin ən azı üçdə iki hissəsini çəkildikdə;

ç) az ağır və ya böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmis məhkumlar ümumi rejimli cəzaçəkə müəssisələrindən — məntəqə tipli cəzaçəkə müəssisələrinə - cəza müddətinin ən azı üçdə birini çəkildikdə.

Aşağıdakı məhkumlar məntəqə tipli cəzaçəkə müəssisəsinə keçirilməli:

a) cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivinə görə məhkum olunmuş şəxslər;

b) ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzası müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza ilə əvəz olunan şəxslər;

¹ «V.Mustafayev işi» üzrə Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin 14 fevral 2002-ci il tarixli qərarı. Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin arxivli.

c) tibbi xarakterli məcburi tədbirlər keçməli olan şəxslər;
ç) ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrindən ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrinə keçirilmiş şəxslər.

Cəzanın icrası qaydalarını qərəzli pozan məhkumlar: mntaqa 4 dillən və ya mntaqa tipli cəzaçəkmə müəssisəsindən məhkəmənin hökmdə müəyyən etdiyi rejim növündəki cəzaçəkmə müəssisəsinə; məhkəmənin hökmü ilə mntaqa tipli cəzaçəkmə müəssisəsinə göndərilən şəxslər ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə; ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrindən üç ildən çox olmayan müddətə həbsdən çıxarılan şəxslər.

Cəzaçəkmə müəssisələrinin növünün dəyişdirilməsi yalnız məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

16. Cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi Azərbaycan Respublikası CIM-in 70-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallarda məhkəmə tərəfindən CPM-in 514-cü maddəsinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Bakı şəhər Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə birinci dərəcəli məhkəmə kollegiyasının 9 mart 1999-cu il tarixli hökmü ilə M.Ə.Məmmədrahimov 1 sentyabr 2000-ci il tarixədək qüvvədə olmuş CM-in 94-cü maddəsinin 1, 4 və 6-cı bəndləri və 93-5-ci maddəsinin 4-cü hissəsi ilə təqsiri bilinib cinayətlərin məcmusu üzrə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət İşləri üzrə məhkəmə kollegiyasının 4 may 1999-cu il tarixli qərarı ilə Bakı şəhər Məhkəməsinin hökmü dəyişdirilib və M.Ə.Məmmədrahimova qəti cəza olaraq ilk 5 (beş) ilini həbsdən çıxarıldığına qəti cəza olaraq 15 (on beş) il müddətində azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir.

Bakı şəhəri Xəzər rayon Məhkəməsinin 26 may 2011-ci il tarixli qərarı ilə M.Ə.Məmmədrahimovun cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün 2 sayılı cəzaçəkmə müəssisəsindən mntaqa tipli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsinə dair ərizəsi təmin edilmişdir.

Həmin qərardan verilmiş apellyasiya protesti Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin 3 avqust 2011-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilmişdir.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyası M.Ə.Məmmədrahimovun mntaqa tipli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsi barədə apellyasiya protestini rədd edərək mövqeyini belə əsaslandırmışdır ki, qanun məhkum edilmiş şəxslərin cəzalarını qalan hissəsini çəkmək üçün mntaqa tipli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsinə şərt olaraq yalnız iki hal: onların müsbət davranışını və cəzalarının qanunla müəyyən edilmiş hissəsini çəkmiş olmalarını irəli sürür, bu hallara töərədimli cinayət xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi daxil deyildir.

Prokuror apellyasiya instansiyası məhkəməsinin həmin qərardan kassasiya protesti verərək bu qərarın ləğv edilmesini xahiş etmişdir.

Kassasiya kollegiyası qəyd etmişdir ki, hökmün icrası zamanı cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi barədə Azərbaycan Respublikası cinayət və cinayət-prosessual məcəllələrinin, eləcə də Cəzaların İcra Məcəlləsinin müvafiq maddələri bu institutun tətbiqinə uyğun verən formal əsaslar mövcud olduqda (cəzanın qanunda nəzərdə tutulmuş müddəti məhkum tərəfindən çəkildiyi halda) onun bu və ya digər məhkum edilmiş şəxs barəsində tətbiq olunmasını yalnız həmin şəxsin cəzanın icrası dövründə nümayiş etdirdiyi davranışı ilə deyil, əməyə münasibətli, bu münasibət, eləcə də cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi barədə müraciətin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən digər göstəricilər üzrə müsbət xarakterizə olunması, yeni cəzanın qalan hissəsinin daha mülayim rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkilməsinin məqsəduyğunluğunu göstərən islah edilmiş prosesinin real və uğurlu nəticələri ilə əlaqələndirir.

Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcra Məcəlləsinin 70.1-ci maddəsinə təsbit olunmuşdur ki, ömürlük azadlıqdan məhkum etmə cəza növündə cəzaçı məhkum olunmuş şəxslər istisna olmaqla, davranışından və əməyə münasibətindən asılı olaraq məhkumlar cəzaçəkmə müəssisəsinin bir növündən digərinə keçirilə bilər. Həmin Məcəllənin 70.2-ci maddəsinə görə cəzaçəkmə müəssisəsinin bir növündən digərinə keçirilmə müsbət xarakterizə edilən məhkumlar barəsində tətbiq edilir. CIM-in 70.1-ci və 70.2-ci maddələrinin müqayisəsindən belə görünür ki, məhkumun müsbət xarakterizə olunması barədə tələb sübhəziz ki, onun cəza çəkdiyi dövr ərzində nümayiş etdirdiyi davranışı və əməyə münasibətli kimi məsələləri əhatə etməlidir (məhkum bu parametrlər üzrə müsbət səciyələndirilməlidir). Lakin müsbət xarakterizə olunmaq anlayışı daha geniş mənə kəsb etdiyindən CIM məhkumdan cəzanın çəkildiyi dövrdə başqa məsələlər üzrə də müsbət nəticələr çatmağı tələb etdiyindən, məhkumun müsbət xarakterizə olunması barədə tələbi yalnız davranış və əməyə münasibət kimi məsələləri məhdudlaşdırmaq olmaz. Yalnız davranış, əməyə münasibət mövzusunda deyil, islah edilmiş prosesi üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün digər məsələlər üzrə də müsbət göstəricilər əldə olunduğu halda məhkumun heçqətən də müsbət xarakterizə olunmasından və beləliklə, CIM-in 41.2-ci maddəsinin təsbit etdiyi cəzanın məqsədlərinə nail olmasından danışmaq olar.

Kassasiya kollegiyasının qənaətinə görə, CIM-in 8.1-ci maddəsi məhkumların islah edilməsini (bu prosesin uğura varmasını) onlarda qanuna itaətini, insana, cəmiyyətə, əməyə, birgəyaşayış qayda və ənənələrinə hörmət və ehtiramın formalaşdırılmasında gördüyündən, vacibdir ki, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi üzrə məsələlərə baxılarkən məhkumun bu parametrlər üzrə də müsbət nəticələr əldə etməsi müəyyən olunsun (müsbət xarakterizə olunsun). Digər tərəfdən, CIM-in 11-ci maddəsində sadalanan məhkumun əsas vəzifələrinə necə yerinə yetirməsi, onun bu məsələlər üzrə də müsbət səciyələndirilməsi cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi üzrə məsələnin həllində diqqətə alınmalı olan əhəmiyyətli hallardandır.

Kolleqiyası, həmçinin göstərmişdir ki, töərədimli cinayət xarakteri və ictimai təhlükəlilik kimi halları CIM-in 70-ci maddəsi cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi məsələsinin həllində bilavasitə nəzərə alınmalı olan əsaslın dairəsinə daxil etməmişdir. Kolleqiyanın mövqeyinə görə buna baxmayaraq töərədimli cinayət xarakteri, ictimai təhlükəlilik və ağırlığı ərizənin təmin edilməsini və yaxud ərizənin təminindən imtina olunmasını şərtləndirməyə də,

erizəyə baxılarkən aparılmalı olan araşdırmanın dərinliyinə, müəyyən edilmiş olan halların dairəsinə təsir göstərir.

Kassasiya Kollegiyası qeyd olunanları nəzərə almaqla Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət Kollegiyasının 3 avqust 2011-ci il tarixli qərarını ləğv etmişdir¹.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün məhkəmələr tərəfindən təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 28 iyun 2002-ci il tarixli 2 sayılı qərarına görə, məhkuma ciddi rejimli və ya xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsi təyin edilərkən əsas olmuş bir və ya bir neçə məhkumluk cəza çəkən zaman ödənilərsə, bu zaman məhkəmə tərəfindən hökmə məhkuma təyin edilmiş cəzaçəkmə müəssisəsinin növü dəyişdirilə və məhkum başqa növ cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilə bilməz. Belə ki, CIM-in 114-cü və 116-cı maddələrinə müvafiq olaraq ciddi və ya xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində müvafiq olaraq, residivə, təhlükəli residivə və ya xüsusilə təhlükəli residivə görə cinayətlər üstündə məhkum edilmiş şəxslər saxlanılır (adi çəkilən Plenum qərarının 10-cu bəndi).

17. 18 yaşına çatmış və tərbiyə müəssisələrində saxlanılmış məhkum cəzanın icrası qaydalarını pozduqda, CIM-in 129-cü maddəsinə müvafiq olaraq tərbiyə müəssisəsi idarəsinin təqdimatına əsasən, məhkəmənin qərarı ilə ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilə bilər.

18 yaşına çatmış və cəzanın icrası qaydalarını pozan məhkumun tərbiyə müəssisəsindən ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsinin məqsədmüvafiqlik məsələsi həll edilərkən, məhkəmələr tərbiyə müəssisəsində cəza çəkən müddət ərzində məhkumun davranışını və şəxsiyyətini xarakterizə edən halları, həmçinin tərbiyə müəssisələrində saxlanılan digər yetkinlik yaşına çatmamış məhkumlara təsirini nəzərə almalıdır.

Məhkumun tərbiyə müəssisəsindən ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsi CPM-in 514-cü və 520-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada cəzanın çəkildiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həll edilir.

18. Əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq mövcud qanunvericilik hər hansı səbəbdən bu və ya digər cəzaçəkmə və ya tərbiyə müəssisəsinin növünün məhkəmənin mülahizəsinə görə müəyyən edilməsini istisna edir. Bu səbəbdən işə apellyasiya instansiyası məhkəməsində baxılarkən birinci instansiya məhkəməsinin cəzaçəkmə və ya tərbiyə müəssisəsinin növünü düzgün təyin etmədiyi aşkar edildiyi hallarda həmin məhkəmə iş üzrə bu baredə apellyasiya prosediyə və ya apellyasiya şikayəti veriləndən, habelə məhkumun vəziyyətinin yüngülləşməsindən və ya ağırlaşmasından asılı olmayaraq məhkumun cəza çəkməli olduğu cəzaçəkmə və ya tərbiyə müəssisəsinin növünü qanunvericiliyə uyğun şəkildə dəyişdirməlidir. İşə daha yuxarı instansiya məhkəmələrində baxıldıqda da məsələyə bu mövqedən yanaşılmalıdır (adi çəkilən Plenum qərarının 16-cı bəndi).

19. Cinayət və cinayət prosesual qanunvericiliyində tərdilmiş cinayət əməllərinin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, cinayət nəticəsində vurul-

muş ziyanın ödənilməsi, əvvəllər məhkum olunması, təqirini etiraf etməsi və sair bu kimi hallar cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi nə maneə kimi nəzərdə tutulmamışdır («Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010-cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 2-ci bəndi).

20. Şəxsə təyin edilmiş cəza əfvətmə və ya amnistiya qaydasında, habelə digər əsaslarla azaldılarsa, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi zamanı qanunla müəyyən edilmiş müddətlərin hesablanması üçün məhkəmənin təyin etdiyi cəza deyil, faktiki olaraq əfvətmə, amnistiya və ya başqa əsaslarla görə azaldılmış cəza müddəti nəzərə alınmaqla hesablanmalıdır.

Əgər şəxs ağırlıq dərəcəsinə görə müxtəlif cinayətlərə görə cinayətlərin məcmusu və ya hökmərin məcmusu üzrə cəzaya məhkum olunubsa, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi baredə məsələlər qəti cəzaya münasibətdə və məcmuya daxil olan daha ağır cinayət üçün müəyyən edilmiş qaydaya əsasən təlbiq olunur («Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010-cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 6-cı bəndi və 7-ci bəndinin 4-cü abzası).

Maddə 57. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə

57.1. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə yalnız sülh və insanlıq əleyhinə, müharibə cinayətləri ilə əlaqədar, şəxsiyyət, ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda və dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş xüsusilə ağır cinayətlərə görə müəyyən edilir.

57.2. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə qadınlara, cinayət törədən on səkkiz yaş tamam olmamış şəxslərə, habelə hökm çıxarılanda altmış beş yaşına çatmış kişilərə təyin edilmir.

57.3. Məhkəmə, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən məhkumun azadlıqdan məhrum etmənin ən az iyirmi beş ilni həqiqətən çəkdiyini, həmçinin onun bu cəzanı çəkdiyi müddətdə qəsdən cinayət törətdiyini nəzərə alaraq və məhkumun həmin cəzanı çəkməsinə daha lüzum olmadığı qənaətinə gələrsə, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəza növünün müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edə və ya onu bu cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edə bilər.

57.4. Bu Məcəllənin 57.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəza növü on iləddək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilə bilər (Azərbaycan Respublikasının 17 may 2002-ci il, 30 dekabr 2005-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 31 may 2002-ci il; 15 fevral 2006-cı il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyində ilk dəfə müstəqil cəza növü kimi təsbit olunmaqla onun təlbiqi

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2011-cı il, № 4, s.21-25.

dairəsi nisbətən genişləndirilmişdir.

Əvvəllər cinayət qanunvericiliyinə məlum olmayan bu cəza növü Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğv olunması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Cinayət, Cinayət-Prosesual və İslah-Əmək Məcəllələrinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 1998-ci il 10 fevral tarixli Qanunu ilə CM-ə daxil edilmişdir.

Ömürlük azadlıqdan məhrumetmə əsas cəza növü kimi Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilərək 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş CM-in 42-ci maddəsində nəzərdə tutulan cəzanın sistemində daxil edilmişdir.

2. CM-in 57-ci maddəsində ömürlük azadlıqdan məhrumetmənin anlayışı qanunvericilik qaydasında müəyyən edilməyə də, onun tətbiqi dairəsi dəqiq nəzərdə tutulmuşdur. CM-in 57.1-ci maddəsinə əsasən, bu cəza növü yalnız sülh və insanlıq əleyhinə, müharibə cinayətləri ilə əlaqədar, şəxsiyyət, ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda və dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş xüsusilə ağır cinayətlərə görə CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarında nəzərdə tutulan hallarda tətbiq edilir.

3. CM-in 43.1-ci maddəsinə əsasən, ömürlük azadlıqdan məhrumetmə yalnız əsas cəza növü kimi tətbiq edilir və müddətə bağlı olmadığına görə məhz bu əlamətinə, həmçinin çəkilmə qaydasına görə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzasından fərqlənir. Belə ki, ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəzası CM-in 56.1.5-ci maddəsinə əsasən həbsxanalarda çəkilir.

CM-in 72.2-ci maddəsinə əsasən, ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər digər məhkumlardan ayrılıqda saxlanılırlar.

4. Cinayət qanunu ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəzasının tətbiqi dairəsini məhdudlaşdıraraq həmin cəzanın aşağıdakı kateqoriya şəxslərə tətbiqi imkanını istisna edir:

- qadınlarla;
- cinayət törədən 18 yaşa tamam olmamış şəxslərə;
- höküm çıxarılanadək altmış beş yaşına çatmış kişilərə.

5. Ölüm cəzasından fərqli olaraq ömürlük azadlıqdan məhrumetmə barəsində bu cəza təyin olunmuş şəxsin gələcəkdə azad olunma imkanlarını da nəzərdə tutmaqla onların islah edilməsini stimullaşdırır. CM-in 57.3-cü maddəsinə əsasən məhkəmə ömürlük azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza çəkən məhkumun azadlıqdan məhrumetmənin ən azı 25 ilini həqiqətən çəkdiyini, həmçinin onun bu cəzanı çəkdiyi müddətdə qəsdən cinayət törətmədiyini nəzərə alaraq və məhkumun həmin cəzanı çəkəməsinə lüzum olmadığı qənaətinə gəlsə, ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəza növünü müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə əvəz edə və ya onu bu cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edə bilər.

Ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi üçün daha bir şərt CM-in 76.4-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddənin tələbinə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxsin cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi zamanı onun cəza çəkdiyi dövrün son

beş ili ərzində cəzanın çəkilməsi qaydalarına əməl etməsi halları nəzərə alınır. Burada ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən məhkumların cəzalarını məhkəmə qaydasında müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilməsi üçün daha konkret tələb – onların cəza çəkdiyi dövrün son beş ili ərzində cəzanın çəkilməsi qaydalarına əməl etmələri hallarını nəzərə alınması müəyyən olunur. Bu müddəə imkan verir ki, məhkəmə həmin məhkumların cəza çəkdiyi iyirmi beş ilin istənilən dövründə deyil, yalnız son beş ilində cəzanın çəkilməsi qaydalarına əməl etmələri hallarını nəzərə alsın.

CM-in 57.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəza növü 10 ilədən çox müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə əvəz edilə bilər.

X Fəsil Cəzanın təyin edilməsi

Maddə 58. Cəzanın təyin edilməsinin ümumi əsasları

58.1. Cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə, bu Məcəllənin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınmaqla Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hədlərdə ədalətli cəza təyin edilir. Tərədilmiş cinayətə görə nəzərdə tutulmuş cəzalardan daha ciddi cəza növü və ya həddi yalnız o halda təyin edilir ki, az ciddi cəza növü və ya həddi cəzanın məqsədlərini təmin edə bilmir.

58.2. Tərədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş cəzadan daha ciddi cəza yalnız həmin Məcəllənin 66 və 67-ci maddələrində uyğun olaraq, cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilə bilər. Tərədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş cəzadan daha yüngül cəzanın təyin olunması əsasları həmin Məcəllənin 62-ci maddəsi ilə müəyyən edilir.

58.3. Cəza təyin edilərkən tərədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, təqsirkarın şəxsiyyəti, o cümlədən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar, habelə təyin olunmuş cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır (*Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmis düzəlişlərlə —9 noyabr 2017-ci il*).

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinə əsasən, hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətli, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar. Bununla da Konstitusiyaya ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsiplərini müəyyən etmişdir.

2. Şərh olunan maddəyə əsasən, məhkəmə cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə CM-in Ümumi hissəsinin müddəaları (CM-in 59–69-cu maddələrinin şərh) nəzərə alınmaqla Xüsusi hissənin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hədlərdə ədalətli cəza təyin edilir.

Cinayət qanununun ədalət prinsipindən bəhs edən CM-in 8-ci maddəsinə

görmə cinayət törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən cəza cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi şəraitinə, təqsirkarı şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarı).

Ədalətli cəza təyin edilməsi hər şeydən əvvəl cəzanın məqsədinə, yəni sosial ədalətin bərpasına, məhkumun islah edilməsinə və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasına nail olmaq sahəsində mühüm vasitədir.

Təyin edilmiş cəzanın ədalətli olması dedikdə, həmin cəzanın törədilmiş cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarına və cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olması başa düşülür.

3. Törədilmiş cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini qiymətləndirərək məhkəmə konkret cinayət əməlinin törədilmə vəziyyətini tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırmalı, bu zaman təqsirin forması, motiv, üsul, cinayətin törədilmə şəraiti və mərhələsi, ağır nəticəyə səbəb olması, cinayətin iştirakçılardan hər birinin iştirakının dərəcəsi və xarakteri və s. kompleks halda qiymətləndirilməlidir.

Cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri qəsdin obyektindən, təqsirin formasından və əməlin Cinayət Məcəlləsinin 15-ci maddəsi ilə hansı cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsindən asılıdır. Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi isə onun törədilmə hallarına (məsələn, cinayətkar niyyətin həyata keçirilmə dərəcəsi, üsulu, vurulmuş zərərini həcmi və baş vermiş nəticələrin ağırlığı, iştirakçılıqla törədilmiş cinayətlərdə təqsirli şəxslərin rolu və s.) əsasən müəyyən edilir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarı).

4. Ədalətli cəza təyin edilməsi üçün zəruri və mühüm amillərdən biri də müttəhimin şəxsiyyətinin hətəratəfli təhqiq edilməsidir.

Bu zaman təqsirkarın həyat yolu, ictimai vəzifəyə, əməyə münasibəti, ailədə, məişətdə davranışı, məhkumluğu və s. kifayət qədər aydınlaşdırılmalıdır.

5. Şərh olunan maddənin tələbinə əsasən törədilmiş cinayətə görə nəzərdə tutulmuş cəzalardan daha ciddi cəza növü və ya həddi yalnız o halda təyin edilir ki, az ciddi cəza növü və ya həddi cəzanın məqsədlərini təmin edə bilmir.

Buna görə də məhkəmə törədilmiş cinayətə görə az ciddi cəza növünün və ya həddinin deyil, daha ciddi cəza növünün və ya həddinin tətbiq edilməsinin səbəblərini hökmədə əsaslandırılmalıdır.

6. CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş cəzadan daha ciddi cəza təyin edilməsinə yalnız cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən (CM-in 66—67-ci maddələrinin şərhli) yol verilir.

7. CM-in 62-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar olduqda məhkəmə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən

də az cəza təyin edə bilər, sanksiyada nəzərdə tutulmayan daha yüngül cəza təyin edə bilər, yaxud təyin edilməsi məcburi olan əlavə cəzani təyin etməyə bilər (CM-in 62-ci maddəsinin şərhli).

Maddə 59. Cəzanı yüngülləşdirən hallar

59.1. Cəzanı yüngülləşdirən hallar aşağıdakılardır:

- 59.1.1. hadisələrin təsadüfi axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi;
 - 59.1.2. cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilməsi;
 - 59.1.3. cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsi;
 - 59.1.4. cinayət törətmiş şəxsin himayəsində azyaşlı uşağın olması;
 - 59.1.5. cinayətin ağır həyat şəraiti nəticəsində və ya mərhəmətliklik niyyəti ilə törədilməsi;
 - 59.1.6. cinayətin fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılılıq nəticəsində törədilməsi;
 - 59.1.7. cinayətin zəruri müdafiənin, ictimai təhlükəli əməl törətməmiş şəxsin tutulmasının, son zərurətin, əsaslı risqin, əmrin və ya sərəncamın icra edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş şərtlərin pozmaqla törədilməsi;
 - 59.1.8. cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi;
 - 59.1.9. cinayətin anlaşıqlılıq istisna etməyən psixi pozuntusu olan şəxs tərəfindən törədilməsi;
 - 59.1.10. şəxsin könüllü gəlib təqsirini boynuna alması, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində öldürülmüş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etməsi;
 - 59.1.11. cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərilməklə onun həyat və sağlamlığına dəyə biləcək zərərin azaldılması;
 - 59.1.12. zərərçəkmiş şəxsle və ya onun yaxın qohumu olan hünquqı varisi ilə barışıq əldə edilməsi;
 - 59.1.13. cinayət nəticəsində dəymiş ziyanın könüllü olaraq tamamilə ödənilməsi və ya aradan qaldırılması;
 - 59.1.14. cinayət nəticəsində dəymiş ziyanın qismən ödənilməsi və ya ziyanın azaldılması ilə nəticələnmiş digər hərəkətlərin edilməsi.
- 59.2. Cəza təyin edilərkən bu Məcəllənin 59.1.1-59.1.14-cü maddələrində göstərilənməmiş başqa hallar da cəzanı yüngülləşdirən hal qismində nəzərə alın bilər.
- 59.3. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmuş cəzanı yüngülləşdirən hal, cəza təyin edilərkən təkrar nəzərə alın bilməz (Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmis dəyişikliklərlə —9 noyabr 2017-ci il).
1. CM-in 58.3-cü maddəsinə əsasən, cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalı olan hallardan biri də cəzanı yüngülləşdirən hallardır.

Cəzani yüngülləşdirən hallar dedikdə, təqsirkar şəxsiyyətin, törədilmiş cinayətə aid olan və müvafiq olaraq cinayət törədəninin və cinayətin təhlükəliliyini azaldan, cinayət tərkibindən kənarında qalan, lakin qanunda nəzərdə tutulan müxtəlif hallar başa düşülməlidir¹. Cəzani yüngülləşdirən halların cinayət-hüquqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar: a) əməlin tövifsif edildiyi maddənin sanksiyasına uyğun seçilən cəza növünün aşağı həddinə yaxın həddə cəza təyin etməyə; b) alternativ sanksiyaya malik maddələrlə məsuliyyət həll edilərkən daha yüngül sayılan cəza növünü seçməyə; c) qanunda nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza təyin etməyə (CM-in 62-ci maddəsi); ç) şərti məhkum etmə institutunu tətbiq etməyə (CM-in 70-ci maddəsi); d) təyin edilən cəzanın nisbətən yüngül rejimi cəzaçəkmə müəssisəsində çəkilməsinə müəyyən etməyə hüquq verir.

2. CM-in 59-cu maddəsi əvvəlki CM-in 36-cı maddəsindən fərqli olaraq bir sıra yeni hallar müəyyən etməklə yüngülləşdirici halların dairəsini genişləndirmişdir. Həmçinin maddənin əmində də dəqiqləşdirmə aparılaraq cəzani yüngülləşdirən hallar kimi müəyyən edilmişdir.

Bu maddə cəzani yüngülləşdirən hallar mövcud olduqda konkret cinayətə görə CM-in Xüsusi hissəsi maddəsinin müəyyən etdiyi sanksiya həddində nisbətən loyal cəza təyin edilməsini nəzərdə tutur.

3. CM-in 59-cu maddəsi cəzani yüngülləşdirən aşağıdakı halları nəzərdə tutur:

- 1) hadisələrin təsadüfi axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi;
- 2) cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilməsi;
- 3) cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsi;
- 4) cinayət törətmiş şəxsin həmyaşında azyaşlı uşağın olması;
- 5) cinayətin ağır həyat şəraiti nəticəsində və ya mərhəmətlik niyyəti ilə törədilməsi;

6) cinayətin fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud maddi, xidməli və ya sair cəhətdən asılılıq nəticəsində törədilməsi;

7) cinayətin zəruri müdafiənin, ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxsin tutulmasının, son zərurətin, əsaslı riskin, əmrin və ya sərəncamın icra edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş şərtlərini pozmaqla törədilməsi;

8) cinayətin zərərcəkmis şəxsin qanunsuz və ya əqlaşız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəfləten baş verməmiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi;

9) cinayətin anlaşıqlığı istisna etməyən psixi pozuntusu olan şəxs tərəfindən törədilməsi;

10) şəxsin könüllü gəlib təqsirini boynuna alması, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının işə edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etməsi;

11) cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərcəkmis şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərilməklə onun həyat və sağlamlığına dəyər biləcəkdir zərə-

rin azaldılması;

12) zərərcəkmis şəxslə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışq əldə edilməsi;

13) cinayət nəticəsində dəymiş ziyanın könüllü olaraq tamamilə ödənilməsi və ya aradan qaldırılması;

14) cinayət nəticəsində dəymiş ziyanın qismən ödənilməsi və ya ziyanın azaldılması ilə nəticələnməmiş digər hərəkətlərin edilməsi.

4. Hadisələrin təsadüfi axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi şəxsin cinayətə meyilli olmamasını, onun müəyyən münafiqətli şəraitdə müvafiq davranış forması seçməyə hazır olmamasını və həmin münafiqətli şəraitə düzgün reaksiya vermək imkanlarının məhdudluğunu göstərir və buna görə də cəzani yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərin anlayışı CM-in 15.2-ci və 15.3-cü maddələrində müəyyən edilmişdir.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətin törədilməsi bütün hallarda yüngülləşdirici hal kimi qiymətləndirilə bilməz. Bunun üçün tələb olunur ki, həmin cinayət hadisələrin təsadüfi axarı zəminində və ilk dəfə törədilmiş olsun.

Hadisələrin təsadüfi axarı qiymətləndirici kateqoriya olmaqla iş üzrə bütün halların məcmusunun tədqiq zamanı məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur.

Hadisələrin təsadüfi axarı aşağıdakılarda ifadə oluna bilər:

- a) törədilmiş əməlin təhlükəlilik dərəcəsində yarımlaşma;
- b) cinayətkar əməllər törədən və konkret şəxsi həmin əməllərə cəlb edən şəxslərin kompaniyasında təsadüfən bir dəfə olma;
- c) təqsirkar üçün aşkar surətdə xarakterik olmayan cinayətkar əməllərin törədilməsi (şəxsin müstəsna dərəcədə müsbət xarakterizə olunması, işə, təhsilə vicdanlı münasibəti, mülayim xarakterli, qayğıkeç olma və s.).

İk dəfə cinayət törətmiş şəxs dedikdə, əvvəllər cinayət törətməyən şəxslər başa düşülməlidir. Buraya, həmçinin əvvəllər cinayət törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçmiş şəxslər (CM-in 75-ci maddəsi); bərəsində qanun qüvvəyə minmiş hökmün icra müddəti keçmiş şəxslər (CM-in 80-ci maddəsi), amnistiya (CM-in 81-ci maddəsi), əfvətmə (CM-in 82-ci maddəsi) aktı nəticəsində məhkumluğu götürülmüş şəxslər, ümumi əsaslar üzrə məhkumluğu götürülmüş və ya ödənilmiş şəxslər də aid edilir.

5. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə cəza təyin edərkən məhkəmə törədilmiş cinayət xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, təqsirkarın şəxsiyyəti, o cümlədən cəzani yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı halları, təyin olunmuş cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri ilə yanaşı, həmçinin həmin şəxsin həyat və tərbiyə şəraitini, psixi inkişaf səviyyəsini, onun şəxsiyyətinin digər xüsusiyyətlərini və kənar şəxslərin ona təsirini nəzərə almaldır.

CM-in 84.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət törədərkən 14 yaş tamam olmur, lakin 18 yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur.

CM-in 59.1.2-ci maddəsində cinayətin **yetkinlik yaşına çatmayan şəxs**

¹ Saməndarov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, 1999. s. 540.

tərəfindən törədilməsinin cəzayı yüngülləşdirən hallardan biri kimi nəzərdə tutulması heç də CM-in yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətini və cəzanın xüsusiyyətlərini müəyyən edən 14-cü fəslə ilə ziddiyyət təşkil etmir.

Cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilməsi faktının özü məhkəmənin üzərinə cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatları, cinayətin motivi və məqsədini ətrafı yoxlamaq və zəruri hallarda yetkinlik yaşına çatmamaları yüngülləşdirici hal kimi nəzərə almaq vəzifəsini qoyur.

6. **Cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsinin** cəzayı yüngülləşdirən hal kimi müəyyən edilməsi humanizm prinsipinin təzahürü olub, qadının və uşağın sağlamlığı ilə bağlı dövlət qaydısının ifadəsi kimi qiymətləndirilir. Hamiləliyin cəzayı yüngülləşdirən hal kimi müəyyən edilməsi onunla izah olunur ki, həmin vəziyyətdə olan qadının orqanizmində baş verən bir sıra psixoloji dəyişikliklərin təsiri nəticəsində yaranan əsəbilik, sabirsizlik, dözsümsüzlük, tez təsirlənmə, tüdməcəzliq və s. kimi halların təsiri altında etrafda baş verən hadisə və proseslərə normal reaksiya qabiliyyəti məhduddaşır, onda münacışıyəyə meyillilik yaranır.

7. **Cinayət törətməmiş şəxsin himayəsində azyaşlı uşağın olması** cəzayı yüngülləşdirən yeni hal kimi müəyyən edilmişdir.

Təqsirkarın himayəsində azyaşlı uşağın olması cəzayı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilərkən məhkəmə yalnız azyaşlı uşağın olması faktı ilə kifayətlənməməli, işin faktiki hallarını hərtərəfli araşdırmaqla onun uşağın tərbiyə edilməsi və maddi təminatında iştirak edib-etməməsinə müəyyən etməlidir.

Təqsirkarın valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi, uzun müddət üzr-süz səbəblərə görə ailə ilə yaşamaməsi, uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olma-ması, onlara maddi yardım göstərməməsi, uşaqlarla əmansız rəftar etməsi, onlara qarşı cinayətkar hərəkətlərə yol verməsi və s. kimi hallar müəyyən edil-dikdə onun azyaşlı uşağının olması faktı cəzayı yüngülləşdirən hal kimi qi-yətləndirilə bilər.

8. **Cinayətin ağır həyat şəraiti nəticəsində və ya mərhəmətlilik niyyəti ilə** törədilməsi cəzayı yüngülləşdirən hal kimi müəyyən edilərkən mövcud içti-şadlı çətinlikləri, işsizliyin, bir sıra mənavi-psixoloji sarsıntılardan insanların dav-ransına təsiri nəticəsində onların cinayətə meyilliliyi nəzərə alınmışdır.

Ağır həyat şəraiti dedikdə, uzun müddətli işsizlik, onun nəticəsində yaran-mış maddi çətinliklər, təqsirkarın və ya onun yaxın adamlarının ağır xəstəliyə tutulması, ailədə və ya işdə yaranmış qeyri-normal münasibətlər, ailə üzvlərindən hər hansı birinin mütəmadi əxlaqsız hərəkətləri, ağır mənzil şəraiti və s. halların təsirinə yaranan faktiki vəziyyət başa düşülməlidir. Məsələn, yaşay-ış üçün zəruri maddi vəsaitin olmaması — özgə əmlakının ələ keçirilməsi; təqsirkarın özünün və ya yaxın qohumunun ağır xəstəliyə tutulması — narkotik vasitələrin, müxtəlif dərman preparatlarının qanunsuz yolla əldə edilməsi; ağır mənzil şəraitinin mövcudluğu — rüşvət vermə və s. kimi cinayətlərin törəd-ilməsinə şərtləndirən amillər kimi çıxış edə bilər.

Bunlar ancaq təqsirkarda cinayət etmək qətiyyəti yaranan amil kimi çıxış et-

dikdə cəzayı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir¹.

Cinayətin mərhəmətlilik niyyəti ilə törədilməsi cəzayı yüngülləşdirən yeni hal kimi nəzərdə tutulmuşdur. Cinayətin göstərilən motivlə törədilməsi zərər-çəkənin xahişi ilə onu dözümlük vəziyyətdən xilas etmək üçün edilən hərəkət və ya hərəkətsizlikdə ifadə oluna bilər. Məsələn, ağır xəstəyə onun xahişi ilə əzablan azaltmaq məqsədi ilə yüksək miqdarda dərman verilməsi, həmin miq-dardan qəbul edilməsinin ölümə nəticələnməsi; xəstənin xahişi ilə onun ölümün-ü hər hansı vasitə, yaxud hərəkətlə tezəşdirmə və ya onun həyatının davam etməsinə kömək edən üstü tədbirləri dayandırma (əvanaziya — CM-in 135-ci maddəsi); qanunsuz abort etmə (CM-in 141-ci maddəsi) və s. kimi hallarda əməl mərhəmətlilik niyyəti ilə törədildikdə cəzayı yüngülləşdirici hal kimi qi-yətləndirilə bilər.

9. **Cinayətin fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılılıq nəticəsində törədilməsi** yalnız o halda cəzayı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir ki, qəyd olunan hallardan hər hansı biri real şəkildə mövcud olsun və məhkəmə tərəfindən qəbul edilsin. Həmçinin tələb olunur ki, cinayət törətməyə məcbur edilən şəxsin hərəkətləri öz iradəsinin ziddinə olmaqla məhz hüquqazidd məcburiyyət nəticəsində edil-miş olsun. Lakin bu zaman cinayət məsuliyyəti yalnız təqsirkarın hüquqazidd hərəkətlərə müqavimət göstərmək imkanı olsa da, hər hansı səbəbdən bunu etmədikdə yaranır.

Eyni zamanda, məcburiyyət altında hüquqazidd əməl törətməmiş şəxs son zər-ürət vəziyyətdə hərəkət etmişə, burada cinayət məsuliyyəti istisna olunur.

CM-in 59.1.6-cı maddəsinin nəzərdə tutduğu mənada **fiziki məcburiyyət** dedikdə, insana bədən xəsarəti yetirilməsi, onun dözülmesi, əmlakının məhv edilməsi və sair hərəkətlərdə ifadə olunan təsir forması başa düşülməlidir.

Psixi məcburiyyət isə hədə-qorxu ilə, döyməklə, sağlamlığa zərər yetir-məklə, öldürməklə, əmlakını məhv etməklə, barəsində rüsvayedic məlumatlar yaymaq və s. bu qəbildən olan hərəkətlərin ediləcəyi ilə bağlı təqsirkara gös-tərilən psixi təsirdir².

Nəzərə almaq lazımdır ki, həm fiziki, həm də psixi məcburiyyət yalnız təq-sirkarın özünə qarşı deyil, onun ailə üzvlərinə və ya yaxın qohumlarına qarşı da yönəldilə bilər.

Maddi asılılıq o halda cəzayı yüngülləşdirən hal kimi çıxış edir ki, təqsirkar himayəsində yaşadığı şəxs tərəfindən məhz bu amildən istifadə olunmaqla ci-nayət törətməyə məcbur edilmiş olsun.

Xidməti asılılıq bu və ya digər əsaslar üzrə bir şəxsin digərinə tabeliyinə əsaslanmaqla həmin amilin təsiri altında cinayət törədilməsinə səbəb olduqda cəzayı yüngülləşdirən hal hesab olunur.

Digər asılılıq insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində hər hansı bir şəraitdə yaranma bilər. Məsələn, işçinin müdiriyyətdən, abituriyentin qəbul imtahanı gö-türən müəllimdən, xəstənin həkimdən və s. asılılıq digər asılılıq kimi qiymət-

¹ Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin elmi-praktiki kommentariyası. Ümumi hissə. Bakı. «Azərneşr», 1978. s. 157.

² Səməndərov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 2007. s. 478.

lendirilə bilər.

Qeyd edilən təsir və əsilliyə formalarından hər hansı biri təqsirkarın sərbəst davranmaq imkanını məhdudlaşdırmaqla real olduqda və onu cinayət törətməyə vadar etdikdə cəzani yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Fiziki və ya psixi təsir göstərmək və ya hər hansı əsilliyə vəziyyətdən istifadə etməklə başqasını cinayət törətməyə məcbur edən şəxs cinayətə iştirakçılığa (CM-in 32—33-cü maddələri), yetkinlik yaşına çatmayanı məcbur edən şəxs isə yetkinlik yaşına çatmayanı cinayətkar fəaliyyətə cəlb etməyə görə (CM-in 170-ci maddəsi) məsuliyyətə alınır.

10. **Cinayətin zəruri müdafiənin, ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxsin tutulmasının, son zərurətin, əsaslı risqin, əmrin və ya sərəncamın icra edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş şərtlərini pozmaqla törədilməsinə** cəzani yüngülləşdirən hal kimi müəyyən edərək qanunverici təqsirkarın özünü, başqa şəxslərin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafələrini ictimai təhlükəli qəsdlərdən qorumaq, cinayətkarın tutulması və yeni cinayətlərin qarşısını almaq, ictimai faydaları məqsədə nail olmaq arzunu və təşəbbüsünü, həmçinin cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qeyri-hüquqi hərəkətləri ilə əlaqədar olmasını və əməli edərək təqsirkarın qərəzli və alçaq niyyətinin olmamasını əsas götürmüşdür.

CM-in 59.1.7-ci maddəsi cəzani yüngülləşdirən halların dairəsinə əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Əvvəlki CM-də yalnız zəruri müdafiə (maddə 13) və son zərurət (maddə 14) bilavasitə qanunda nəzərdə tutulmuşdu, cinayətkarın tutulması isə ayrıca maddədə nəzərdə tutulmuşda, cinayətkarın tutulması üçün müvafiq tələblərin pozulması da cəzani yüngülləşdirən hal hesab edilirdi.

Yeni CM-in 59.1.7-ci maddəsi bir-birinə yaxın olan cəzani yüngülləşdirən beş hal nəzərdə tutur:

- 1) zəruri müdafiə (CM-in 36-cı maddəsi);
- 2) cinayət törətmiş şəxs tutularkən ona zərər vurulması (CM-in 37-ci maddəsi);
- 3) son zərurət (CM-in 38-ci maddəsi);
- 4) əsaslı risq (CM-in 39-cü maddəsi);
- 5) əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi (CM-in 40-cü maddəsi).

Şəxs CM-in 36—40-cü maddələrində göstərilən hərəkətlərin qanuniliyi şərtlərini pozmaqla cinayət törətdikdə məsuliyyət yaranarsa da, həmin halın cəzani yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir. (CM-in 36—40-cü maddələrinin şərhinə bax.)

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu hallar yalnız o zaman cəzani yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir ki, onlar CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin dispozisiyasında tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmamış olsun (məsələn, zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürmə (CM-in 123-cü maddəsi); zəruri müdafiə həddini aşmaqla sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma (CM-in 130-cü maddəsi)).

11. **Cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş**

güclü ruhi həyəcan (affect) vəziyyətində törədilməsi zamanı zərərçəkmiş şəxsin qeyri-qanuni hərəkətlərini təqsirkarın cinayətə sövq edən mühüm viktoloji amil kimi çıxış etməsinə və belə vəziyyətdə sonuncunun öz hərəkətlərinə lazımi nəzarət etmək və onu idarə etmək imkanlarından məhrum olmasını nəzərə alaraq qanunvericilik bu halları cəzani yüngülləşdirən hal kimi müəyyən etmişdir.

Beləliklə, aşağıdakı alternativ hallardan biri mövcud olduqda, belə hal cəzani yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir:

cinayət zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz hərəkətləri ilə bağlı baş verdikdə; cinayət zərərçəkmiş şəxsin əxlaqsız hərəkətləri ilə bağlı baş verdikdə; cinayət zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında qəflətən baş verən güclü ruhi həyəcan vəziyyətində törədildikdə.

Zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri təqsirkarın fizioloji affect vəziyyətinə salıb-salmamasından asılı olmayaraq müstəqil viktoloji əhəmiyyət kəsb edir və ona cəzani yüngülləşdirən hal kimi qiymət verilir.

Güclü ruhi həyəcan vəziyyəti qanunsuz və əxlaqsız hərəkətlərin təqsirkarın hərdən özünü, həm də ailə üzvləri və ya yaxın qohumlarına qarşı yönəldiyi hallarda yaranan bəzi və hər iki halda qeyd edilən vəziyyət cəzani yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilməlidir.

12. Cinayətin anlaşıqlılığı istisna etməyə psixi pozuntusu olan şəxs tərəfindən törədilməsinin (CM-in 59.1.9-cü maddəsi) cəzani yüngülləşdirən hal kimi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, şəxs anlaşıqlı vəziyyətdə olur, lakin cinayət törətdiyi zaman psixikanın pozulması nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini tam dərk etmir və ya həmin əməli idarə edə bilmir. Belə şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir (CM-in 22.1-ci maddəsi). Anlaşıqlılığı istisna etməyə psixi pozuntu məhkəmə tərəfindən cəza təyin edilərək nəzərə alınır, lakin məsuliyyətdən azad etməyə səbəb olmur. Belə vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxsə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. Bu halda onlar cəza çəkməyə məcbur olurlar.

13. **Könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində öldürülməsinin əməlinin axtarışına və tapılmasına fəal kömək etmə** ədalət mühakiməsinin düzgün istiqamətdə aparılmasına, törədilmiş və ya törədilməkdə olan cinayətin vaxtında açılmasına şərait yaratdığına, həmçinin təqsirkarın daha tezliklə islah olunacağına ümid verildiyinə görə qanunverici tərəfindən yüngülləşdirici hal kimi müəyyən edilmişdir.

Könüllü gəlib təqsirini boynuna alma heç bir məcburiyyət olmadan təqsirkarın özünü istintaq, təhqiqat və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlara könüllü təqdim etməsi, törətdiyi cinayət və ya onda iştirakı barədə düzgün məlumatlar verməsi və s. bu kimi hərəkətlərdə fəda olunur.

İstintaq və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti orqanların cinayətin törədilməsi faktı məlum olduqda həmin cinayəti edən şəxsin kimli saxlayarkən bu halı səhv olaraq könüllü gəlib təqsirini boynuna alma kimi sənədləndirirlər.

Qeyd olunan halda şübhəli şəxs könüllü deyil, istintaq və ya əməliyyat-axtarış orqanlarına məlum olan mövcud faktların təsiri altında məcburi surətdə

gəldiyindən və ya götürüldüyündən və bu zaman törədilmiş cinayətdə öz iştirakını etiraf etməyə məcbur olduğundan bu hal könüllü gəlib təqsirini boynuna alma kimi qiymətləndirilə bilər.

Həmçinin təqsirkarı artıq işfə olunduğunu bildikdən sonra törətmiş olduğu cinayət haqqında məlumat verməsi də cəzayı yüngülləşdirən hal hesab edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 4-cü bəndində deyilir ki, CM-in 59.1.9-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulan könüllü gəlib təqsirini boynuna alma halının mövcud olub-olmaması məsələsinə baxarkən məhkəmələr təqsirkarı bu barədə istintaq və ya təhqiqat orqanına ərizə və ya hər hansı formada məlumat verməsinin könüllü olduğunu yoxlamağalıdır. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, şübhəli şəxs kimi saxlandığı zaman təqsirkarı cinayət hadisəsi törətməkdə iştirak etməsinə etiraf etməsi könüllü gəlib təqsirini boynuna almaq kimi qiymətləndirilə bilər.

Cinayət törədilməsi faktı üzrə başlanmış iş üzrə cinayəti törətmiş şəxs müəyyən edilməmişdirsə, şəxsin bu əməli onun tərəfindən törədilməsi barədəki ərizəsi və ya məlumatı könüllü gəlib təqsirini boynuna almaq kimi qiymətləndirilə bilər. Artıq cinayət məsuliyyətinə alınmış şəxsin istintaq orqanlarına məlum olmayan başqa cinayətləri törətdiyini bildirməsi də könüllü gəlib təqsirini boynuna alma hesab edilə bilər.

Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən könüllü gəlib təqsirini boynuna alma kimi yüngülləşdirici hal yalnız təqsirkarın özünün etiraf etdiyi cinayətlərlə əlaqədar nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 59.1.5 və 60-cü maddələrinin bəzi müddəalarının şərh edilməsinə dair» 2 aprel 2012-ci il tarixli qərarında aşağıdakı halların şəxsin könüllü gəlib təqsirini boynuna alması kimi qiymətləndirmişdir:

- cinayət hadisəsi və onu törədən şəxsiyyəti hüquq-mühafizə orqanlarına məlum olmadıqda şəxsin könüllü gəlib təqsirini boynuna alması;
- cinayət, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara məlum olsa da, həmin cinayəti törətmiş şəxsin müəyyən olunmadığı halda şəxsin könüllü gəlib təqsirini boynuna alması;
- hüquq-mühafizə orqanlarına törədilmiş cinayət və onu törədən şəxsin məlum olması, lakin şəxsin özünün işfə olunmasını bilmədən könüllü gəlib təqsirini boynuna alması;
- açıq-aşkar cinayət törətdikdən dərhal sonra şəxsin hüquq mühafizə orqanlarına və ya digər dövlət orqanına könüllü gəlib təqsirini boynuna alması (bu zaman cinayətin şahidliyi olmuş şəxslərin təqsirkarın hüquq mühafizə orqanlarına gedib çatanadək onun barəsində xəbər vermələri, habelə xəsarət alaraq tibb müəssisəsinə yerləşdirilmiş zərər çəkmiş şəxs haqqında və ya

onun sözlərindən cinayətin halları barədə həmin müəssisədən hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat verilməsi qeyd olunan nəticəyə gəlməyə mane olmamalıdır);

- cinayət məsuliyyətinə alınmış şəxsin istintaq orqanlarına məlum olmayan başqa cinayətləri də törətdiyini bildirməsi.

Qərarda cinayət törətmiş şəxsin könüllü surətdə istintaq, təhqiqat və əməliyyat axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlara və ya digər dövlət orqanına gələrkən yazılı və ya şifahi şəkildə törətdiyi cinayəti etiraf edərək təqsirini boynuna alması, cinayət mühakimə icraatının sonrakı mərhələlərində öz təqsirini inkar etməsindən əsli olmayaraq, məhkəmələr tərəfindən cəzayı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınması barədə dair göstəriş də vardır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarında daha sonra qeyd edilir ki, könüllü gəlib təqsirini boynuna alma haqqında ərizə yazılı və ya şifahi ola bilər. Şifahi ərizə zamanı CPM-in 204.2-ci maddəsində göstərilmiş qaydada ayrıca protokol tərtib edilə bilər. Protokol və yazılı ərizə, ərizəni verən və onu qəbul edən şəxs tərəfindən imzalanmalıdır. Bu qaydaya riayət edilməməsi nəticəsində könüllü gəlib təqsirini boynuna alan şəxsin haqqında rəsmiləşdirmənin aparılmaması aşkar edildikdə, könüllü gəlib təqsirini boynuna almanın mövcud olub-olmaması faktını cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar icraatlarında olan cinayət işində və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallarda olan sübutat əsasında araşdırıb müəyyən etməlidirlər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun adı çəkilən qərarında Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 59.1.9-cü maddəsinin «könüllü gəlib təqsirini boynuna alma» müddəəsi törədilmiş və ya hazırlanan cinayətdə iştirak etməsi barədə şəxsin azad və könüllü surətdə (hər hansı bir psixi və ya fiziki təsirə məruz qalmadan) istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlara və ya digər dövlət orqanına gələrkən yazılı və ya şifahi şəkildə məlumat verməsi kimi şərh edilmişdir. Hesab edirik ki, şərhin bu məzmununda verilməsi «könüllü gəlib təqsirini boynuna alma» yüngülləşdirici halının müəyyən edilməsində qanunvericinin güddüylü məqsədin miqyasını daraldır. Belə çəxir ki, şəxs törədilmiş və ya hazırlanan cinayətdə iştirak etməsi barədə məlumat uyğun orqanlara **şəxsən gələrkən** verə bilər. Aydın dır ki, belə məlumat şəxsən gəlmədən də, müəyyən hallarda işə obyektiv baxılardan gəlməyin mümkün olmadığı hallarda (cinayət nəticəsində sağlamlığına zərər dəydikdə, təhlükəli baş verən ərazidə olduqda və s.) da uyğun orqanlara müxtəlif vasitələrlə (telefonla, internetlə, başqa şəxsdən xəbər göndərərkən və s.) çatdırıla bilər. Qeyd olunan vəziyyətlərdə belə məlumat vermənin könüllü gəlib təqsirini boynuna alma kimi qiymətləndirilməməsinə əlverişli deyildir.

Cinayət açılmasına, onun digər iştirakçılarının işfə edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına **fəal kömək etmə** cinayəti törədən şəxsi və digər iştirakçılar, habelə cinayət alet və ya vasitələrinin, cinayətin predmetinin, digər maddi sübutatın olduğu yeri göstərməyə və ya onları təqdim etməyə, istintaq eksperimentinin keçirilməsinə kömək etməyə və s. bu kimi hərəkətlərdə ifadə oluna bilər.

Qeyd edilən hərəkətlər məcburiyyət altında deyil, yalnız könüllü olduqda cəzayı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir.

13. Cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərməklə onun həyat və sağlamlığına dəyə biləcək zərər azaldılması təqsirkarın az itimay təhlükəliliyi, törətdiyi əməlin dəşman olmasını və gələcəkdə islah olunmaq imkanları göstərir.

Buna görə də təqsirkar cinayət törətdikdən sonra bədən xəsarəti yetirdiyi adama tibbi yardım göstərmək üçün təcili tibbi yardım çağıraraq zərərçəkənə ilkin tibbi və ya digər yardım göstərmədən qaçıb gizlənsə, bu, yüngülləşdirici hal hesab edilə bilər.

CM-in 59.1.11-ci maddəsində əks olunan cəzayı yüngülləşdirən hal yalnız cinayətdən zərərçəkmiş şəxsin həyat və sağlamlığına dəyə biləcək zərər azaldılması şərtinə tətbiq edilə bilər. Həyata dəyə biləcək zərər ölməyə ifadə olduğunda görə cinayət törədən şəxs ölümə səbəb ola biləcək cinayətin nəticəsini azaltmalı deyil, aradan qaldırılmalıdır, yəni zərərçəkmiş şəxsi dərhal həkimə çatdırmaqla, yaxud ona tibbi yardım göstərməklə ölümün baş verməsinə ödə töhfəsi verməlidir. Sağlamlığına dəyə biləcək zərər azaldılması daha ağır zərər (məsələn, sağlamlığına ağır zərər) qarşısının alınmasında, cinayətin nəticələrinin minimuma endirilməsi üçün yerinə yetirilən hərəkətlərdə ifadə oluna bilər. Məsələn, yetirilən zərbə nəticəsində tibbi yardım göstərilməyəcək şəxs şikəst ola bilərsə, ona vaxtında göstərilmiş tibbi və digər yardım bunun qarşısını aldıqda, sözügedən cəzayı yüngülləşdirən hal mövcud olur.

14. Zərərçəkmiş şəxsə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışıq əldə edilməsi (CM-in 59.1.12-ci maddəsi) cinayət törətməmiş şəxsə zərərçəkmiş tərəfin həqiqi iradəsinə əks etdirdikdə cəzayı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilə bilər. Sözügedən halın mövcud olması üçün barışıq, sağdınca zərərçəkmiş şəxsə, ölmüşdürsə, onun yaxın qohumu ilə əldə edilə bilər. Bu halda yaxın qohum cinayət işinin icraatını apararaq şəxsin qərarı ilə zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisi qismində tanınmalıdır. Zərərçəkmiş şəxsin digər qohumları ilə barışıq əldə edilməsi cəzayı yüngülləşdirən hal sayılır.

15. Cinayət nəticəsində dəymiş ziyanın könüllü olaraq tamamilə ödənilməsi və ya aradan qaldırılması (CM-in 59.1.13-cü maddəsi) cəzayı yüngülləşdirən iki hal nəzərdə tutur: 1) ziyanın tamamilə ödənilməsi; 2) ziyanın tamamilə aradan qaldırılması.

Dəymiş ziyanın tamamilə ödənilməsi talanmış əmlakın qaytarılmasında, əvəzinin pulla ödənilməsində, eyni qiymətli başqa əmlakla dəyişdirilməsində və sair formada kompensasiya edilməsində ifadə oluna bilər.

Dəymiş ziyanın tamamilə aradan qaldırılması zədələnmis əmlakı əvvəlki vəziyyətinə gətirən şəkildə təmir edilməsində, bərpasında və sair bu kimi hallarda mövcud ola bilər. Ödənilən və ya aradan qaldırılan ziyan cinayətin əsas tərkibində, yaxud ağırlaşdırıcı hal olan tərkibdə nəzərdə tutula bilər. Dəymiş ziyanın ödənilməsi, yaxud aradan qaldırılması əməlin tövsifinə təsir etmir, cəzayı yüngülləşdirən hal kimi nəzərdə alınır.

Dəymiş ziyan maddi və qeyri-maddi (mənevə) formada ola bilər.

16. Cinayət nəticəsində dəymiş ziyanın qismən ödənilməsi və ya ziya-

nın azaldılması ilə nəticələnmiş digər hərəkətlərin edilməsi (CM-in 59.1.14-cü maddəsi) dəymiş maddi və qeyri-maddi ziyanın tamamilə deyil, bir hissəsinin azaldılması nəzərdə tutur. Ziyanın azaldılması onun qismən ödənilməsinə və ya aradan qaldırılmasına ehtiva edir. Əslində cinayət nəticəsində dəymiş ziyanın qismən ödənilməsi və ya ziyanın azaldılmasına yönəldilmiş hərəkətlər CM-in 59.1.13-cü maddəsində əks olunan yüngülləşdirici halla müqayisədə az fərqli eyni hallardır.

17. CM-in 59.2-ci maddəsinə əsasən, cəzayı yüngülləşdirən halların dairəsi qanunla məhdudlaşdırılır və CM-in 59-cü maddəsində göstərilməyən başqa hallar da cəzayı yüngülləşdirən hal qismində nəzərə alın bilər. Bu zaman konkret xüsusatın yüngülləşdirici hal kimi qiymətləndirilməsi hökmdə əsaslandırılmazdır.

Şəxs cəzadan yayınmaq məqsədi ilə yüngülləşdirici hallardan istifadə edərsə, qanunda nəzərdə tutulmuş cəzayı yüngülləşdirən hallar məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmaya da bilər (məsələn, təqsirkar uşaqlarının təربiyəsi ilə məşğul olmadığı halda himayəsində azyaşlı uşaqların olmasını göstərir; mərhəmət hissindən cinayət törətdiyini iddia edən təqsirkar cinayəti digər məqsədlərlə törədir və s.).

18. Məhkəmə cəza təyin edərkən yüngülləşdirici halları nəzərə alaraq onlara hökmdə istinad edərsə, bu halda konkret cinayət görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş cəzanın yüksək həddi təyin oluna bilər.

19. CM-in 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrinin hər hansı birində nəzərdə tutulmuş bütün hallar mövcud olduqda və əgər cəzayı ağırlaşdırıcı hallar yoxdursa, təyin olunan cəzanın müddəti və ya həcmi CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin dördükdən üçündən artıq ola bilər (CM-in 60.1-ci maddəsi).

Maddə 60. Cəzayı yüngülləşdirən hallar olduqda cəzanın təyin edilməsi

60.1. Bu Məcəllənin 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrinin hər hansı birində nəzərdə tutulmuş bütün hallar mövcud olduqda və əgər cəzayı ağırlaşdırıcı hallar yoxdursa, təyin olunan cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin dördükdən üçündən artıq ola bilər.

60.2. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulduqda, bu Məcəllənin 60.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş qayda tətbiq edilmir (*Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlə — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; 9 noyabr 2017-ci il*).

1. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi cəzayı yüngülləşdirən hallar olduqda cəzanın təyin edilməsi qaydasını müəyyən etmişdir.

CM-in 60-cı maddəsinə əsasən cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflə-

tən baş vermış güclü ruhi həyəcan (affect) vəziyyətində törədilməsi, şəxsin könüllü gəlib təqsirini boynuna alması, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarından ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etməsi cinayətin törədilməsinin bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərilməklə onun həyat və sağlamlığına dəyərli bələdçilik zərərini azaldılması, zərərçəkmiş şəxsə və ya onun yaxın qohumuna olan hüquqi varisi ilə barışıq əldə edilməsi, cinayət nəticəsində dəyərli ziyanın könüllü olaraq tamamilə ödənilməsi və ya aradan qaldırılması halları mövcud olduqda və əgər cəzayı ağırlaşdıran hallar yoxdursa, təyin olunan cəzanın müddəti və ya həcmi CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin dördü üçün artıq ola bilər.

CM-in 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş cəzayı yüngülləşdirən halları müəyyən etdikdə məhkəmə daha ciddi cəza növünün son həddinin dördü üçün də əz müddətə, lakin CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyası həddində cəza təyin edə bilər. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarını təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 6-cı bəndində deyilir ki, CM-in 59.1.9 və 59.1.10-cu maddələrinin (qüvvədə olan 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrin) tətbiqi ilə əlaqədar təyin olunaçaq cəza konkret maddədə müəyyən edilən cəzanın aşağı həddində də aşağı olduğu hallarda CM-in 62-ci maddəsinə istinad etməyə ehtiyac yoxdur.

2. CM-in 60-cı maddəsinin tətbiqi edilməsi üçün aşağıdakı şərtlər ödənməlidir:

1) cinayət törətmiş şəxsin əməlinə 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrin hər hansı birində nəzərdə tutulmuş bütün hallar mövcud olmalıdır. 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla dəyişiklik edilənədək CM-in 59.1.9-cu və 59.1.10-cu maddələrində əks olunan yüngülləşdirici hallardan birinin və ya bir neçəsinin olması 60-cı maddənin tətbiqi üçün yetərli sayılır. «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 59.1.9 və 60-cı maddələrinin bəzi müddəalarının şərh edilməsinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 2 aprel 2012-ci il tarixli qərarında da göstərilir ki, CM-in 59.1.9 və 59.1.10-cu maddələrində nəzərdə tutulan cəzayı yüngülləşdirən halların hər biri təqsirin fərqli formalarını, müxtəlif növ cinayətləri xarakterizə edir. Belə ki, CM-in 59.1.9-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallar daha çox təqsirin qəsd formasında, iştirakçılıqla törədilən cinayətləri, CM-in 59.1.10-cu maddəsində nəzərdə tutulan hallar isə bir qayda olaraq, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri seçiyəyəndir. Buradan aydın olur ki, qanunverici CM-in 60-cı maddəsinin tətbiqi üçün CM-in 59.1.9-cü və 59.1.10-cu maddələrində nəzərdə tutulan halların mütləq qaydada məcumi halında mövcud olmasını şərtləndirir, təqsirin formasından, cinayətin xarakterindən asılı olaraq bu maddələrdə nəzərdə tutulan halların müstəqil olaraq tətbiqini də mümkündür.

CM-in 60.1-ci maddəsinin qüvvədə olan redaksiyası bu maddənin tətbiqi üçün yüngülləşdirici halların dairəsini genişləndirsə də, «bütün hallar mövcud olduqda» tələbini qoymaqda əslində yenidən maddənin şamil olunduğu halları

daraltmışdır. Düzündür, CM-in 59.1.10-cu maddəsi istisna olmaqla, digər maddələrdə (CM-in 59.1.8, 59.1.11, 59.1.12 və 59.1.13-cü maddələr) yalnız bir yüngülləşdirici hal təsbit edilmişdir. Həmin maddələrdəki halların 60-cı maddənin tətbiqi üçün müstəqil şərtlərlə olaraq mövcudluğunu qanunverici yetərli hesab edir. Lakin CM-in 59.1.10-cu maddəsində bir neçə (şəxsin könüllü gəlib təqsirini boynuna alması, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarından ifşa edilməsinə kömək etməsi, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etməsi) yüngülləşdirici halların hamısının eyni zamanda mövcudluğu tələbinin qoyulması qanunun postkriminal pozitiv davranışı stimullaşdırmaq istəyinin ziddinə olaraq müəyyən hallarda 60-cı maddənin tətbiqini mümkünəşdirir. Məsələn, iştirakçılıqla törədilən oğurluq cinayətinin iştirakçılarından biri cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarından ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etsə də, könüllü gəlib təqsirini boynuna almadığına onun bəzində CM-in 60.1-ci maddəsi tətbiqi edilə bilər. Bəzi hallarda sadalanan halların hamısının müəyyən edilməsinə obyektiv olaraq zərurət yaranır. Məsələn, bir nəfər tərəfindən sağlamlığa yüngül zərər vurma cinayəti törədildikdə və həmin şəxs könüllü gəlib təqsirini boynuna aldıqda CM-in 60.1-ci maddəsi tətbiqi üçün şərtlər ödənməmiş olur;

2) cinayət törətmiş şəxsin əməlinə CM-in 61-ci maddəsində sadalanan cəzayı ağırlaşdıran hallardan hər hansı biri olmamalıdır;

3) yuxarıda sadalanan şərtlər olduqda cinayət törətmiş şəxsə təyin olunan cəzanın müddəti və ya həcmi Xüsusi hissənin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin dördü üçün artıq olmamalıdır.

Cinayət qanunvericiliyi CM-in 60-cı maddəsinin tətbiqini törədilən cinayətin kateqoriyası ilə məhdudlaşdırır. Törədilmiş cinayət hətta ağır və xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olsa da, əgər şəxsin əməlinə yüngülləşdirici hallardan ən azı biri vardırısa və cəzayı ağırlaşdıran hallar yoxdursa, məhkəmə cinayətin nəzərdə tutulduğu müvafiq maddənin sanksiyasında göstərilmiş daha ciddi cəza növünün son həddinin dördü üçün çox olmamaqla cəza təyin etmək hüququna malikdir.

3. CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində göstərilən daha ciddi cəza növünün son həddinin dördü üçün çox cəza təyin edilə bilməməsi haqqında 60-cı maddənin göstərişi üçün istisna hal ilə xarakterizə olunur.

Birinci istisna hal ondan ibarətdir ki, CM-in 60-cı maddəsinin cəza təyin etməyə dair müddəəsi müddətsiz cəza növlərindən ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına şamil oluna bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun adı çəkilən qərarında da qeyd edilir ki, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxs bəzində CM-in 60-cı maddəsinin tətbiqi edilməsi bu cəza növü təyin edildiyi gündən müddətsiz olduğundan və bununla da cəza müddətinin dördü üçün hesablanmasının imkanız olması səbəbindən mümkün deyildir. Ona görə də 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə 60.2-ci maddə əlavə edilmiş və CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında ömürlük azadlıq

dan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulduqda, CM-in 60.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş qaydanın tətbiqinin mümkün olduğu göstərilmişdir.

İkinci istisna hal CM-in 60-cü maddəsinin yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində tətbiqi ilə əlaqədardır. Yetkinlik yaşına çatmayan barəsində CM-in 60-cü maddəsinin tətbiqi zamanı yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəzasının xüsusiyyətlərini nizama salan CM-in 85-ci maddəsinin müddəaları nəzərə alınmalıdır.

CM-in 85-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər cinayət törətdikdə onlara cərimə, ictimai işlər, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzalarından hər hansı biri tətbiq oluna bilər. Həmin maddənin tələblərinə görə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində tətbiq olunan cərimə cəzasının miqdarı altı yüz manatadək, ictimai işlər seksən saatdan çox yüz iyirmi saatadək müddətə, islah işləri iki aydan bir ilədək müddətə, azadlığın məhdudlaşdırılması yetkinlik yaşına çatmayanlara iki aydan iki ilədək müddətə, azadlıqdan məhrum etmə isə on ildən çox olmayan müddətə tətbiq edilə bilər.

Deməli, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayət törətdikdə onlar barəsində tətbiq edilən cəzanın müddəti CM-in 85.2-85.5-ci maddələrində göstərilən maksimum cəza müddətlərinin (cəzanın həcminin) dördübe üçündən çox ola bilməz. Qeyd olunan tələblər yalnız o halda nəzərə alınır ki, məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə törətdiyi cinayətə görə daha ciddi cəza növünün seçimi olsun. Bu barədə «Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 №-li qərarında da birbaşa göstəriş vardır. Həmin qərarın 12-ci bəndinin 4-cü hissəsinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanlara cinayətə hazırlığa və ya cəhdə görə cəza təyini zamanı Azərbaycan Respublikası CM-in 63.2 və 63.3-cü maddələri tətbiq edilərsə, CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddi kimi CM-in 85-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətlər əsas götürülməlidir.

Üçüncü istisna CM-in 60-cü və 63-cü maddələrində nəzərdə tutulan cəza təyini etmənin qaydalarından irəli gəlir. CM-in 63.2-ci və 63.3-cü maddələrinin tələblərinə görə cinayətə hazırlığa görə tətbiq edilən cəzanın müddəti və ya həcmi Xüsusi Hissənin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yansından, cinayət etməyə cəhdə görə isə dördübe üçündən çox ola bilməz.

CM-in 63-cü maddəsinə görə başa çatmayan cinayətə (cinayətə hazırlığa və cinayət etməyə cəhdə) görə tətbiq edilən cəzanın yuxarı həddi Xüsusi hissənin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulan daha ciddi cəzanın yuxarı həddinin cinayətə hazırlığa yansına, cinayət etməyə cəhdə isə dördübe üçünə bərabərdir. Bu müddə əsas götürülməklə CM-in 60-cü maddəsində istinad olunan cəzanı yüngülləşdirici hallar olduqda cəza təyini olunmalıdır. Başqa sözlə, cinayətə hazırlığa görə, əgər cinayət törətməmiş şəxs cinayətə hazırlaşdırılan hallar yoxdursa və CM-in 59.1.9-cu və 59.1.10-cü maddələrində göstərilən cəzanı yüngülləşdirən hallardan hər hansı biri vadırsa, 60-cü maddəni tət-

biq etməklə təyin edilən cəzanın müddəti və ya həcmi daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yansından dördübe üçündən çox ola bilməz. Eyni halda cinayət etməyə cəhdə görə tətbiq ediləcək cəzanın müddəti və ya həcmi daha ciddi cəzanın yuxarı həddinin dördübe üçündən dördübe üçündən çox ola bilməz.

Məsələn, şəxs özünün əmlakını açıq talamığa cəhdə görə mühakimə olunsun (CM-in 178.1-ci maddəsi), ilk növbədə həmin cinayətin nəzərdə tutulduğu maddənin sanksiyasındakı daha ciddi cəza növü müəyyənləşdirilməlidir. CM-in 178.1-ci maddəsi üzrə bu cəza növü iki ilədək azadlıqdan məhrum etmədir. Əgər özge əmlakını talamığa cəhdə görə şəxsə tətbiq edilən cəza məhkəmə tərəfindən maddənin sanksiyasındakı daha ciddi cəza növü kimi seçilsə, CM-in 63.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq onun müddəti azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddinin (2 il) dördübe üçündən çox olmalıdır. Yəni bu müddət 1 il 6 aydan çox ola bilməz. Əgər cinayət törətməmiş şəxs cinayət əməlinə iş üzrə cəzanı yüngülləşdirən hallar da (CM-in 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrində göstərilmiş) olarsa, onda təyin olunan cəzanın müddəti 1 il 6 aylıq müddətə müvafiq olmalıdır.

4. Cəzanı yüngülləşdirən hallar olduqda cəzanın təyin edilməsinə dair CM-in 60-cü maddəsində nəzərdə tutulan qayda yalnız konkret cinayətlər barəsində tətbiq olunur. CM-in 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrində göstərilən yüngülləşdirici hallardan hər hansı biri olduqda, 60-cü maddədə göstərilən qayda cinayətlərin məcmusu qaydasında cəza təyin edilməsi hallarına şamil olunmur.

5. Şəxs bir neçə cinayət törətdikdə və onlardan birinə münasibətdə könüllü gəlib təqsirini boynuna aldıqda, dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə, zərərçəkmiş şəxsə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışq əldə etdikdə həmin cinayətə görə CM-in 60-cü maddəsi tətbiq edilə bilər. CM-in 60-cü maddəsinin tətbiqi üçün törətdiyi digər cinayətlərə münasibətdə 59.1.8, 59.1.10–59.1.13-cü maddələrinin tələblərinin ödənilməsinə maneə deyildir.

6. CM-in Xüsusi hissəsinin konkret maddəsinin sanksiyasında alternativ cəza nəzərdə tutulduğu hallarda cəzanın son həddinin dördübe üçü daha ciddi cəza növünün maksimum müddətinə və həcminə aid olur, az ciddi cəza növü isə sanksiyanın yuxarı həddinə də təyin oluna bilər.

Maddə 61. Cəzanı ağırlaşdırılan hallar

61.1. Cəzanı ağırlaşdırılan hallar aşağıdakılardır:

61.1.1. cinayətlərin təkrar törədilməsi, cinayətlərin residivi;

61.1.2. cinayətin ağır nəticələrinə səbəb olması;

61.1.3. cinayətin qabaqcadan əlbr olmuş bir qrup şəxs, müştəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsi;

61.1.4. cinayətin törədilməsində xüsusi fəal iştirak etməsi;

61.1.5. psixi pozuntulardan əziyyət çəkən və ya sərəxs vəziyyətdə olan şəxslərin, habelə cinayət məsuliyyətini cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxslərin cinayət törətməyə cəlb olunması;

61.1.6. cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm, digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəminində, tamah məq-

sədi ilə və ya sair alçaq niyyətlərlə, habelə başqa cinayət ört-basdır etmək və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədi ilə törədilməsi;

61.1.7. cinayətin təqsirkar üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadın, habelə azyaşlı, qoca və ya köməkəz vəziyyətdə olan və ya təqsirkardan asılı vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədilməsi;

61.1.8. cinayətin öz qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxsə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı törədilməsi;

61.1.9. cinayətin zərərçəkmiş şəxsə qarşı xüsusi amansızlıqla, o cümlədən əzab və ya işgəncə verməklə törədilməsi;

61.1.10. cinayətin odlu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya digər ümumi təhlükəli üsullardan və texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi;

61.1.11. cinayətin fəvqəladə və ya hərbi vəziyyətdə, təbii və ya digər ictimai fəlakət şəraitində, habelə kütləvi iğtişələr zamanı törədilməsi;

61.1.12. cinayətin hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi geyimlərindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə törədilməsi;

61.1.13. cinayətin qulluq mövqeyinə və ya müqaviləyə əsasən təqsirkara göstərilən etimaddan istifadə etməklə törədilməsi.

61.2. Cəza təyin edilərkən bu Məcəllənin 61.1.1-61.1.13-cü maddələrində göstərilmiş hallar cəzanı ağırlaşdıran hal qismində nəzərə alınmaz.

61.3. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmuş cəzanı ağırlaşdıran hal, cəza təyin edilərkən təkrar nəzərə alınmaz (Azərbaycan Respublikasının 29 İyun 2012-ci il, 20 oktyabr 2017-ci il və 1 may 2018-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlə - «Azerbaycan» q., 17 İyul 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il; 29 İyun 2018-ci il).

1. **Cəzanı ağırlaşdıran hallar** cinayətin, yaxud da təqsirkarın şəxsiyyətinin təhlükəliliyini yüksəldən, lakin cinayət tərkibindən kənarında qalan, cinayətin obyektiv və subyektiv elementləri ilə, yaxud da təqsirkarın şəxsiyyəti ilə bağlı olan hallardır¹.

CM-in 61-ci maddəsi cəzanı ağırlaşdıran halların dairəsində mühüm dəyişikliklər edərək onların sayını və məzmununu genişləndirmişdir.

2. Nəzərə almaq lazımdır ki, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi cinayətin alkoqollu içkilərdən, narkotik, psixotrop və ya digər güclü təsir edən maddələrdən istifadə nəticəsində törədilməsini qanunla cəzanı ağırlaşdıran hallara aid etməmişdir. Lakin Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarını təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 İyun tarixli 4 sayılı qərarının 6-cı bəndinə əsasən belə məlumatlar CM-in 58.3-cü maddəsinə uyğun olaraq müvafiq əsaslar olduqda şəxsiyyəti seçiyələndirən məlumatların qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmaz.

3. **Cinayətlərin təkrar törədilməsi**, cinayətlərin residivi mahiyyətcə yaxın olduqları üçün CM-in 61.1.1-ci maddəsində cəzanı ağırlaşdıran eyni qrupa aid

¹ Səməndərov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslük. Bakı, 2007. s. 483.

olan hallar kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayətin təkrar törədilməsi dedikdə, CM-in eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi başa düşülür.

Cinayətin təkrarlığını cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edərək qanunverici əvvəllər cinayət törətməmiş şəxsə ictimai təhlükəli vərdişlərin davamlı olmasını, onun cinayətə meyilli olmasını və s. bu kimi amilləri nəzərə almışdır.

CM-in 16-cı maddəsinə əsasən eyni bir şəxs törətdiyi cinayət iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi aşağıdakı hallarda təkrarlıq kimi qiymətləndirilir:

a) şəxsin CM-in eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət iki dəfə və ya iki dəfədən çox törətməsi və onlardan hər birinə görə məhkum olunmaması. Bu zaman tələb olunur ki, şəxsin əvvəllər törətmiş olduğu cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmiş olsun. Əgər əvvəllər edilmiş cinayətə görə məsuliyyətdə cəlb etmə müddəti keçmişdirsə, sonradan törədilən cinayət təkrar hesab edilmir;

b) CM-in müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulan iki və ya daha artıq cinayətin törədilməsi yalnız həmin Məcəllənin Xüsusi hissəsində birbaşa göstərilən hallarda cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir.

Təkrarlıq əlaməti CM-in Xüsusi hissəsinin normalarında cinayət tərkibinin zəruri ünsürü kimi nəzərdə tutulduğu hallarda ona eyni zamanda ağırlaşdırıcı hal kimi qiymət verilə bilməz.

Təkrarlıq bəzən cinayətin dəfələrlə (iki dəfədən artıq), yaxud müntəzəm surətdə (bir-biri ilə daxili əlaqədə olan cinayətlərin dəfələrlə edilməsi) törədilməsi ilə əlaqədar olduqda öz xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə müxtəlif cinayətlərin yaratdığı təkrarlıqdan daha təhlükəli olduğu üçün hər bir halda məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilməlidir¹.

Məhkəmə cəza təyin edən zaman müəyyən hallarda əvvəl törədilmiş cinayətin xarakterindən asılı olaraq sonrakı cinayət məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirməyə bilər. Məsələn, törədilmiş cinayətlər az ağır olduqda, cinayətlərdən biri az ağır, digəri isə ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayət olduqda və s.

Eyni vaxtda törədilən cinayət eyni, ya da eyni növdən olan cinayət deyildir-sə, həm də sosial təhlükəlilik dərəcəsinə görə bunlar bir-birindən əhəmiyyəti surətdə fərqlənirsə, məhkəmə cəzanın fərdiləşdirilməsinin başqa prinsiplərinin də tələblərini nəzərə alıb təkrarlıq məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verməyə bilər. Başqa sözlə, əvvəllər cinayət törətmiş şəxsin yenidən törətdiyi kriminal əməl cinayətlərin məcmusunu yaradan hallarda təkrarlıq məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmamalıdır². Əgər məhkəmə cinayətin təkrar törədilməsini məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirmirsə, hökmə də onun motivini göstərməlidir.

Qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən eyni və ya həmcins cinayətin törədilməsi cinayətin residivi kimi qəbul edilməlidir. Həmin şəxsin əməli eyni zamanda cinayətlərin təkrar törədilməsi əlaməti ilə tövsiyə edilə bilməz. Cinayətlərin residivi müəyyən edildik-

¹ Səməndərov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslük. Bakı, 2007. s. 484.

² Səməndərov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, 1999. s. 545-546.

de, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində residiv cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmadığı halda, həmin Məcəllənin 61.1.1-ci maddəsinə əsasən cinayətlərin residivi cəzayı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmalı və təqsirləndirilən şəxsə həmin Məcəllənin 65-ci maddəsi tətbiq edilməklə cəza təyin olunmalıdır (Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 18 mart 2013-cü il tarixli Qərarı).

4. **Cinayətlərin residivi cəzayı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilərkən CM-in 18-ci və 65-ci maddələrinin tələbləri nəzərə alınmalıdır.**

Residivin anlayışı və növləri bilavasitə cinayət qanununda nəzərdə tutulmuşdur.

CM-in 18.1-ci maddəsinə əsasən, qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən cinayətin törədilməsi cinayət residivi hesab edilir.

Qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər iki dəfə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs, yenidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunduqda, həmçinin ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən ağır cinayət törətdikdə cinayətlərin təhlükəli residivi yaranır.

Qüvvədə olan cinayət qanununa əsasən:

- qəsdən az ağır və ya ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər hər hansı ardıcılıqla üç dəfədən az olmayaraq azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunduqda;

- ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər iki dəfə və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər bir dəfə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən ağır cinayət törətdikdə;

- ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs yenidən xüsusilə ağır cinayət törətdikdə cinayətin xüsusilə təhlükəli residivi yaranır.

Residivi cəzayı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilərkən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə məhkumluqlar, azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza təyin edilmis cinayətlərə görə məhkumluqlar, götürülmüş və ya ödənilmiş məhkumluqlar və şəxsin 18 yaşına çatanadək törətdiyi cinayətlərə görə məhkumluqları nəzərə alınır.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 7-ci bəndinə əsasən 2000-ci ilin sentyabrın 1-dən əvvəl qəsdən törədilən cinayətlərə görə məhkumluqlar ödənilmədikdə və ya götürülmədikdə həmin tarixdən sonra qəsdən cinayətlərin törədilməsi cinayətin residivini yaradır.

CM-in 18-ci maddəsinin mənasına görə cinayətlərin residivinin mövcudluğu məsələsi həll edilərkən qəsdən törədilən cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxsin bu cinayətlərdən hər hansı birinin törədilməsində icraçı və iştirakçı ol-

ması, yaxud törətdiyi cinayətin başa çatıb-çatmamasının əhəmiyyəti yoxdur (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 7-ci bəndi).

Residivin hər hansı bir növü yalnız qəsdən cinayət törədildikdə yaranır. Ona görə də ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə görə götürülməmiş və ya ödənilməmiş məhkumluqların olması cinayəti residiv, təhlükəli residiv və ya xüsusilə təhlükəli residiv hesab etmək üçün əsas ola bilməz.

5. **Cinayətin ağır nəticələrə səbəb olmasını cəzayı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edərkən qanunverici konkret cinayət nəticəsində ictimai münasibətlərə eyni növdən olan digər cinayətlərə nisbətən daha ağır ziyarın vurulmasını, bu zaman cinayətkar qəsdə məruz qalan obyektin mühümlüyünü və digər amilləri nəzərə almışdır.**

Cinayətin ağır nəticələrə səbəb olması yalnız o zaman cəzayı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilə bilər ki, o, CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin dispozisiyasında cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi nəzərdə tutulmamış olsun. Əgər ağır nəticənin baş verməsi cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi maddədə birbaşa nəzərdə tutulursa, bu halda CM-in 61.1.2-ci maddəsinə istinad edilmir.

Ağır nəticələr konkret cinayət tərkibinə alternativ əlamət kimi daxil edildikdə və təqsirkarın əməlinə bu əlamətlərdən iki və ya daha çoxu mövcud olduqda, məhkəmə cəza təyin edərkən bu əlamətləri məsuliyyəti ağırlaşdıran bir hal kimi qiymətləndirir.

Ağır nəticələr həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərdə ola bilər. Ona görə də qəsdin formasından asılı olmayaraq törədilmiş cinayət ağır nəticələrə səbəb olmuşsa və əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqə mövcuddursa və belə nəticə təqsirkarın şüuru ilə əhatə olunmuşdursa, bu, ağırlaşdırıcı hal hesab oluna bilər.

6. **Cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsini ağırlaşdırıcı hal kimi müəyyən edərkən qanunverici onu əsas götürmüşdür ki, qrup halında törədilən hər hansı cinayət özünün yüksək ictimai təhlükəliliyi ilə fərqlənərkən, cinayətin törədilməsini, onun izinin itirilməsini asanlaşdırır və öz növbəsində cinayətkarların ifşa edilib tutulmasını və cinayət qurşağını alınmasını çətinləşdirir.**

CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrində cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi nəzərdə tutulmadığı cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) törədilməsi hallarından hər biri müstəqil olaraq cəzayı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilə bilər. Həmin hallar Xüsusi hissənin maddələrində tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulduqda isə CM-in 61.1.3-cü maddəsinə istinad edilmir və həmin hal konkret cinayətin tərkib əlaməti kimi qiymətləndirilir.

Bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədilmiş cinayətlərdə, residivə görə cinayətdə təqsirli bilinən şəxsə cəza təyin edilərkən, əgər bu əlamətlər cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri deyildirsə və qanuna görə cəzayı

yüngülləşdirici hallar müəyyən edilməmişdirsə, məhkəmə cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, habelə cinayətkarın şəxsiyyətini barədə məlumatları nəzərə alaraq təşkir şəxs barədə qanunla nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza təyini barədə məsələni müzakirə etməlidir.

Bununla yanaşı məhkəmələr böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətmiş, cəmiyyətdən təcrid edilməsinə ehtiyac olmayan şəxs barəsində işin konkret hallarını, şəxsiyyətini barədə məlumatları nəzərə almaqla daha yüngül cəza təyin edilməsi məsələsini müzakirə etməlidirlər. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərə cəza təyin edərkən məhkəmə hər bir konkret halda yeniyetmələrin həyat və məişət şəraitini, yaşlı şəxslərin onun davranışına mənfəi təsiri barədə məlumatları, psixi inkişaf səviyyəsini, şəxsiyyətinin digər xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarını təyin edilməsi təcürbəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 3-cü bəndi).

CM-in 34-cü maddəsində adı çəkilən ağırlaşdırıcı halların anlayışı verilmişdir.

Qabaqcadan razılaşmaqla iki və ya daha çox şəxsin birgə iştirakı ilə törədilmiş cinayət qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur.

Bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsdən ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəfindən törədilən cinayət müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur.

Ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi məqsədi ilə sabit müəşəkkil cinayətkar qrupun yaradılması və ya eyni məqsədlərlə iki və ya daha çox müəşəkkil cinayətkar qrupun sabit birliyi cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) hesab olunur.

Müəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik yaratmış, yaxud onlara rəhbərlik etmiş şəxs CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələri ilə nəzərdə tutulmuş hallarda onları yaratmağa və rəhbərlik etməyə görə, habelə müəşəkkil dəstənin və ya cinayətkar birliyin törətdiyi, bu şəxsin niyyəti ilə əhatə olunan bütün cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyır. Müəşəkkil dəstənin və ya cinayətkar birliyin digər üzvləri həmin cinayətlərə iştirakına görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələri ilə nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə hazırlanmasında və ya törədilməsində iştirak etdikləri cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, CM-in 61.13-cü maddəsində sadalanan və cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutulan anlayışlardan hər biri digərindən daha təhlükəli məzmun kəsb etməsi ilə fərqlənir.

Həmin anlayışlardan görüldüyü kimi, müəşəkkil dəstə qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxsdən, cinayətkar birlik (təşkilat) isə müəşəkkil dəstədən daha təhlükəlidir. Ona görə də həmin hallardan hər hansı birinin mövcudluğu cəza təyini zamanı məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

7. Cinayətin törədilməsində xüsusilə fəal iştirak etmə cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi mahiyyətə şəxsin cinayət törədilməsində qəsdən iştirakını, onun hadisələrin inkişafına həlledici təsir etmək imkanlarını göstərir ki, bu da onun şəxsiyyətinin ictimai təhlükəliliyini artırır.

Ona görə də cinayətin obyektiv hallarının və cinayətkarların şəxsiyyətinin araşdırılması zamanı iştirakçılardan hər birinin cinayətin törədilməsində rolunu daqiq müəyyənləşdirilməlidir.

Cinayətin törədilməsində təşkirən xüsusilə fəal iştirakı cinayətin hər hansı mərhələsində (cinayət hazırlığı, cinayət etməyə cəhd, başa çatmış cinayətlər) mövcud ola bilər və cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi qiymətləndirilə bilər. Cinayətin iştirakçılarının məsuliyyəti onların hər birinin cinayətin törədilməsində faktiki iştirakının xarakterindən və dərəcəsindən asılı olduğundan cinayətin törədilməsində xüsusilə fəal iştirak etmənin konkret hansı hərəkətlərə ifadə olunması məhkəmə hökmündə daqiq göstərilməli və həmin hərəkətlərin xüsusilə fəal iştirak kimi qiymətləndirilməsinin səbəbi əsaslandırılmalıdır.

8. Psixi pozuntulardan əziyyət çəkən və ya sarxos vəziyyətdə olan şəxslərin, habelə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxslərin cinayət törətməyə cəlb olunması cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi müəyyən edərkən onların öz fiziki və ya fizioloji vəziyyətinə görə tez aldandırılmalı, səhətləri, şəxsiyyətləri, alle münasibətləri, onların zərərçəkmiş şəxslərin qarşılıqlı münasibətlərinə aid olan məlumatlarla əlaqədar yaranan mənfəi reaksiya nəticəsində cinayətkar hərəkətlər etməyə meyilli olmaları qanunverici tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

CM-in 32.2-ci maddəsinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməyən şəxslərdən istifadə etmək cinayəti törətmiş şəxs icraçı hesab olunduğundan psixi pozuntulardan əziyyət çəkən və ya sarxos vəziyyətdə olan şəxsləri, habelə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxsləri cinayət törətməyə cəlb edən şəxs cinayətin icraçısıdır.

Qeyd olunan halın cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi qiymətləndirilməsi zamanı «cinayət törətməyə cəlb etmə» ilə «cinayətkar fəalliyətə cəlb etmə» terminləri bir-birindən fərqləndirilməlidir. Cinayət törətməyə cəlb etmənin mövcudluğu üçün təşkirən cinayətə hazırlıq, cinayət cəhd və ya konkret cinayətin törədilməsinə yönələn bir xəhişinin olması kifayətdirsə, cinayətkar fəalliyətə cəlb etmədə cinayətkar nəticəyə nail olunmasına yönələn iki və ya daha artıq hərəkətlərin edilməsi tələb olunur.

9. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi həmin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyini təsbit edərək irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, məşəyindən, əmiək vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalarla, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasında qadağan edir. Məhz bu konstitusion prinsipinə əsas tutaraq qanunverici cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm, digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəminində, tamah məqsədi ilə və ya sair əlçəm niyyətlərlə, habelə başqa cinayəti ört-basdır etmək və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədi ilə törədilməsini cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi müəyyən etmişdir.

Cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik zəminində törədilməsi dedikdə, vətəndaşların milli, irqi və ya dini hissələrinin təhqir olunması, digər zorakılıq və ya təhrikedici hərəkətlərin törədilməsi başa düşülür.

Tamam məqsədi ilə törədilən cinayətlərdə əgər tamah cinayət tərkibinin əlaməti deyilsə, belə hallarda tamah məqsədi məsuliyyəti ağırlaşdırın hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayət sair alçaq niyyətlərlə edilməsi digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas alma zəminində, başqa cinayət üç-bəsdir edilməsi və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədi ilə cinayətkar hərəkətlərin edilməsinə nəzərdə tutur. Bu cinayətlər qəsdən törədildiyindən yüksək ictimai təhlükəliliyə malik olur və buna görə də cəzani ağırlaşdırın hal kimi qiymətləndirilir.

10. **Cinayətin təqsirkar üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadın, habelə azyaşlı, qoca və ya köməksiz vəziyyətdə olan və ya təqsirkardan asılı vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədilməsi cəzani ağırlaşdırın hal kimi müəyyən edilərkən onların cinayətkara lazımı müqavimət göstərmək imkanlarının məhdud olması və ya heç olmaması, bunun nəticəsində cinayətkar niyyətin həyata keçirilməsinin asanlaşması əsas götürülmüşdür.**

Cinayətin təqsirkar üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına qarşı törədilməsi yalnız qəsdən edilən cinayətlərdə cəzani ağırlaşdırın hal kimi qiymətləndirilə bilər (məsələn, aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadının sağlamlığına zərər vurma, özünü öldürmə dərcəsinə çatdırma və s.).

Cinayətin azyaşlı şəxs barəsində edilməsi dedikdə, onun 14 yaşınadək olan şəxsə qarşı yönəlməsi başa düşülməlidir. Lakin azyaşlıya qarşı cinayətin törədilməsi CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin dispozisiyasında cinayət tərkibinin zəruri ünsürü kimi nəzərdə tutulduqda cəzani ağırlaşdırın hal kimi qiymətləndirilə bilməz.

Köməksiz vəziyyətdə olan şəxs dedikdə, fiziki və ya psixi qüsuru, həmçinin qocalığı, xəstəliyi və digər hallara görə təqsirkara müqavimət göstərmək və ya ona qarşı törədilən cinayətkar qəsdin qarşısını almaq imkanından məhrum olan şəxslər başa düşülməlidir.

Bu vəziyyətin cəzani ağırlaşdırın hal hesab edilməsinin vacib şərtlərindən biri ondan ibarətdir ki, təqsirkar aşkar surətdə şəxsin köməksiz vəziyyətdə olması bilsin və məhz bundan istifadə edərək cinayəti törətsin.

Şəxsin təqsirkardan asılı vəziyyətdə olması da onun barəsində cinayətin törədilməsi və cinayətkar nəticəyə nail olunmasını asanlaşdırır. Bu asılılıq müxtəlif formalarda — maddi, qulluq, ailə münasibətləri ilə əlaqədar, həmçinin digər formalarda mövcud ola bilər.

11. Cinayətin öz qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxsə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı törədilməsi cəzani ağırlaşdırın hal hesab edilərkən nəzərə alınmalıdır ki, törədilmiş cinayət həmin şəxslərin məhz qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onlardan qisas almaq məqsədi ilə törədir. Burada habelə tələb olunur ki, zərərcəkmis şəxs qanuni əsaslarla fəaliyyət göstərmiş olsun. Əgər həmin şəxslərə qarşı cinayətin törədilməsi onların qanunsuz hərəkətləri (məsələn, selahiiyyət həddini aşması) ilə əlaqədar olarsa, o, cəzani ağırlaşdırın hal kimi qiymətləndirilə bilməz. Bu cinayətlər eksər hallarda həmin şəxslərin şəxsiyyəti və ya əmlakına qarşı yönəlir.

Qulluq borcunun yerinə yetirilməsi dedikdə, zərərcəkmis şəxsin öz qulluq vəzifəsinə yerinə yetirməsi ilə əlaqədar olan hər hansı fəaliyyəti başa düşü-

lür. Bu fəaliyyət dövlət, bələdiyyə və qanunla müəyyən olunmuş qaydada qeydiyyatdan keçmiş müəssisə və təşkilatlarla əmək müqaviləsindən irəliləyən öhdəliklərin yerinə yetirilməsində ifadə olunan hərəkətlər ola bilər. Bu hərəkətlərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar törədilmiş cinayətdən zərərcəkmis şəxs qismində müvafiq idarə, müəssisə və ya təşkilatın rəhbərindən sırası içicisində hər bir şəxs çıxış edə bilər.

İctimai borcun yerinə yetirilməsi isə hər hansı şəxsin üzərinə qoyulmuş xüsusi vəzifələrin (məsələn, ictimai nəzarətçilər, müxtəlif ictimai komissiyaların üzvləri tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət və s.), həmçinin digər ictimai faydalı fəaliyyətin həyata keçirilməsində (cinayətlərin və ya digər hüquq pozuntularının qarşısının alınması, törədilmiş və ya hazırlanmaqda olan cinayətlər haqqında hakimiyyəti orqanlarına xəbər vermə, şahid qismində ifadə vermə və s.) ifadə oluna bilər.

Cinayət qanunu yalnız öz qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxslərin deyil, həmçinin onların yaxın qohumlarının ciddi mühafizəsinə təmin edir. Ona görə də cinayətin öz qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxslərin yaxın qohumlarına qarşı törədilməsi də cəzani ağırlaşdırın hal kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxsin yaxın qohumları dedikdə, babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-avəd, uşaqlar, övladlığa götürülənlər və nəvələr başa düşülməlidir (CPM-in 7.0.32-ci maddəsi).

12. **Cinayətin zərərcəkmis şəxsə qarşı xüsusi amansızlıqla, o cümlədən əzab və işgəncə verməklə törədilməsi** cəzani ağırlaşdırın hal kimi müəyyən edərək qanunverici cinayətin törədilməsinin üsulu və nəticələrini, həmçinin zərərcəkmis şəxsə fiziki ağrı və ya əzabların yetirilməsi, həmçinin cinayətkarın şəxsiyyətinin yüksək ictimai təhlükəliliyini nəzərə almışdır.

Xüsusi amansızlıq cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulan hallarda ona məsuliyyəti ağırlaşdırın hal kimi əhəmiyyətli verilib bilməz.

Bu, zərərcəkmis şəxsə əzab, işgəncə verilməsi, onun ləyaqətinin alçaldılması, onunla hər hansı qeyri-insani və ya qəddar rəftar, onun şəxsiyyətinin ələ salınması, məsxərəyə qoyulması və ya təqsirkar üçün aşkar surətdə zərərcəkəne xüsusi ağırlar (çoxlu miqdarda bədən xəsarətləri yetirilməsi, şiddətli ağrı verən zərərdən istifadə edilməsi, diri-diri yandırılması, uzun müddət yeməkdən, sudan məhrum edilməsi və s.) yetirilməsi və başqa bu kimi davranışa ifadə oluna bilər.

13. **Cinayətin odlu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya digər ümumi təhlükəli üsullardan və texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi**nin yüksək ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, həmin predmetlər bir tərəfdən cinayətin törədilməsinin asanlaşdırın, digər tərəfdən isə onların tətbiqi və tənəddişlərə və cəmiyyəti daha ağır zərərini vurulması ilə müşayiət olunur. Məhz buna görə də qanunverici cinayət törədilməsi zamanı göstərilən predmetlərdən alet və ya vasitə kimi istifadə edilməsini cəzani ağırlaşdırın hal kimi müəyyən etmişdir.

Odun silah dedikdə, barın və ya digər alışın maddələrini yanmasından ya-

ran enerji hesabına mərmisi istiqamətlənmiş hərəkət edərək müəyyən məsafədən hədəfi mexaniki zədələmək və ya sıradan çıxarmaq təyinatına malik olan silah başa düşülməlidir. («Xidməti və mülki silah haqqında» Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli Qanununun 2-ci maddəsi).

Partlayıcı maddələr dedikdə, tezliklə özüyayılan kimyəvi qeyvilmə xüsusiyyətinə — partlamaya malik kimyəvi birləşmələrdən və ya qarışıqlardan ibarət maddələr başa düşülməlidir (CM-in 228-ci maddəsinin şərhinə bax).

14. Cinayətin fəvqəladə və ya hərbi vəziyyət, təbii və ya digər ictimai fəlakət şəraitində, habelə kütləvi iğtişaşlar zamanı törədilməsi cəzani ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edərək qanunverici belə əməllərin və onu törədənlərin şəxsiyyətinin yüksək ictimai təhlükəliliyini nəzərə almışdır. Bu ictimai təhlükəlilik onda ifadə olunur ki, belə hallarda şəxs vətəndaşlara məxsus evin, əmlakın, habelə idarə, müəssisə və təşkilatlarla məxsus olan maddi qiymətli şeylərin baxımsız qalmasından, insanların başına bədbəxt hadisə gəlməsindən, onların özünü itirməsindən şüurlu surətdə istifadə edərək onların əmlakını, əmlaka olan hüquqlarını ələ keçirməyə və ya digər cinayətkar nəticəyə nail olmağa çalışır.

Fövqəladə vəziyyət Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və «Fövqəladə vəziyyət haqqında» Qanuna uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin konstitusion hüquq və azadlıqların, habelə mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhdudlaşdırılmasına və onların üzərinə əlavə vəzifələr qoyulmasına yul verən, eləcə də Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarə orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətini tənzimləyən Xüsusi hüquqi rejimdir («Fövqəladə vəziyyət haqqında» 8 iyun 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi).

Hərbi vəziyyət Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və «Hərbi vəziyyət haqqında» Qanuna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində müvəqqəti tətbiq edilən siyasi, iqtisadi, inzibati, hərbi və digər tədbirlər kompleksini nəzərdə tutan, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin konstitusion hüquq və azadlıqlarının, habelə mülkiyyət və təşkilatı-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına və onların üzərinə əlavə vəzifələr qoyulmasına yul verən Xüsusi hüquqi rejimdir («Hərbi vəziyyət haqqında» 14 fevral 2017-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsi).

Təbii və ya digər ictimai fəlakət şəraiti dedikdə, daşqınlar, uçqunlar, torpaq sürüşmələri, zəlzələlər, epidemiyalar, epizootiyalar, böyük avtonəqliyyat qəzaları, müharibə, ekoloji fəlakət nəticəsində əhəlinin köçürülməsi və s. kimi hallar başa düşülməlidir.

Kütləvi iğtişaş zorakılıqların, talanların, yanğınların törədilməsi, əmlakın məhv edilməsi, odu silahın, partlayıcı maddələrin və ya qurğuların tətbiq edil-

məsi, yaxud hakimiyyət nümayəndəsinə silahlı müqavimət göstərilməsi ilə müşayiət olunan hərəkətlərdə ifadə olunma bilər (CM-in 220-ci maddəsinin şərhinə bax).

15. Cinayətin hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi qeyimlərindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə törədilməsinin yüksək ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, bu cür əməllər, birincisi, dövlət orqanlarının, idarə, müəssisə və təşkilatların, habelə kommersiya strukturlarının fəaliyyətinə inamsızlıq yaradır, dövlət idarəetməsinin ayrı-ayrı sahələrinin əhəlinə (polis, prokurorluq, təhlükəsizlik, gömrük orqanları əməkdaşları və s.) çalışan şəxsləri nüfuzdan salır, ikincisi, həmin qeyim və sənədlərdən istifadə edilməsi cinayətin törədilməsi və cinayətkar nəticələrə nail olunduğunu asanlaşdırır. Məhz buna görə də qanunverici bu cür halları cəzani ağırlaşdıran hal kimi nəzərdə tutmuşdur.

16. Cinayətin qulluq mövqeyinə və ya müqaviləyə əsasən təqsirkara göstərilən etimaddan istifadə etməklə törədilməsi, bir qayda olaraq, iqtisadi fəaliyyət sahəsində mövcud olur və bu cür hərəkətlər dövlət və ictimai idarə, müəssisə və təşkilatların, habelə kommersiya strukturlarının normal fəaliyyətinə böyük zərər vurur. Məsələn, torpaqla əlaqədar qanunsuz əqdlərə bağlanması, qanunsuz kreditlərin alınması, vergilərin ödenilməsindən yayınma, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə və s. kimi hərəkətlər konkret münasibətlərə qəsd etməklə yüksək ictimai təhlükəliliklə ilə xarakterizə olunur.

Cinayətin qulluq mövqeyinə və ya müqaviləyə əsasən təqsirkara göstərilən etimaddan istifadə etməklə törədilməsi o halda cəzani ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilə bilər ki, təqsirkar öz qulluq mövqeyi və ya müqavilədən qanuna zidd olaraq istifadə etməklə özünün vicdanlı tərəfdaş olması barədə digər tərəfdə yanlış təsəvvür yaratmağa çalışır.

Təqsirkar şəxs qulluq mövqeyi və ya müqavilədən yalnız vəzifə cinayətlərinin törədilməsi zamanı deyil, habelə digər cinayətlərin törədilməsində də istifadə edə bilər. Məsələn, dələduzluq, gömrük və ya vergi rüsumlarının ödenilməsindən yayınma və s.

Cinayətin qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi CM-in Xüsusi hissəsi maddələrinin dispoziyasında cinayət tərkibinin zəruri unsurü və ya birbaşa ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutulmadiqda CM-in 61.1.13-cü maddəsinə istinad edilir və bu, cəzani ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilir.

17. Qanunun tələbinə əsasən cəzani yüngülləşdirən hallardan fərqli olaraq cəzani ağırlaşdıran halların dairəsi ciddi olaraq qanunla məhdudlaşdırılmışdır. Ona görə də konkret cinayətə görə cəza təyin edildikən qanunda nəzərdə tutulmuş hallar cəzani ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınma bilməz.

CM-in 61.3-cü maddəsinə görə Xüsusi hissənin müvafiq maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmuş cəzani ağırlaşdıran hal, cəza təyin edildikən təkrar nəzərə alınma bilməz.

Tovuz rayon Məhkəməsinin hökmü ilə S.Tağıyev CM-in 315.1-ci maddəsi ilə təqsirli bilinib 2 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilmiş, haqqında CM-in 70-ci maddəsi tətbiq olunmağa cəzası 1 il inşaaq müddəti ilə cəza şərti hesab edilmişdir.

Həmin iş üzrə təqsirləndirilən şəxsin cinayəti qulluq borcunu yerinə yetirən şəxsə qarşı törətməsi onun təqsirləndirilib C.M-in 315.1-ci maddəsinin tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulduğu halda məhkəmə C.M-in 61.3-cü maddəsinin tələbinə riayət etmədən bunu yanlış olaraq C.M-in 61.1.8-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş cəzanı ağırlaşdırın hal kimi qiymətləndirmişdir¹.

Maddə 62. Cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsi

62.1. Cinayətin məqsədi və motivi, təqsirkarın cinayətin törədilməsində rolu, cinayətin törədilməsi zamanı və bundan sonra onun davranışı ilə bağlı müstəsna hallar, habelə cinayətin icimai təhlükəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaldan başqa hallar olduqda, ələcə də iştirakçılıqla törədilmiş cinayətin iştirakçısı həmin cinayətin açılmasına fəal kömək etdikdə, bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin edilə bilər və ya məhkəmə həmin maddədə müəyyən ediləndən daha yüngül cəza növü təyin edə bilər, yaxud təyin edilməsi məcburi olan əlavə cəzanı təyin etməyə bilər.

62.2. Cəzanı yüngülləşdirən həm ayrı-ayrı hallar, həm də bu cür halların məcmusu müstəsna hal hesab edilə bilər.

1. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi qanunla nəzərdə tutulan hallar mövcud olduqda cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsinə imkan verir.

C.M-in 62.1-ci maddəsi cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsinin aşağıdakı əsaslarını nəzərdə tutur:

a) cinayətin məqsədi və motivi, təqsirkarın cinayətin törədilməsində rolu, cinayətin törədilməsi zamanı və bundan sonra onun davranışı ilə bağlı müstəsna halların olması;

b) cinayətin icimai təhlükəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaldan başqa halların mövcudluğu;

c) iştirakçılıqla törədilmiş cinayətin iştirakçısının həmin cinayətin açılmasına fəal kömək etməsi.

Qanun işin müstəsna halları anlayışını müəyyən etmir. Ona görə də belə halların mövcudluğu məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməli, onlar konkretləşdirilməli və müstəsna hal kimi qiymətləndirilməsinin səbəbləri hökmdə əsaslandırılmalıdır. Bu hallar müəyyən edərək məhkəmə həm cəzanı yüngülləşdirən ayrı-ayrı halları, həm də bu cür halların məcmusunu, yəni cinayətin motivi və məqsədini, təqsirkarın cinayətin törədilməsində roluunu, cinayətin törədilməsi zamanı və ondan sonrakı davranışını, təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatları və s. qiymətləndirməlidir.

Cinayətin icimai təhlükəliliyini azaldan başqa hallar dedikdə, cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərilməsi, cinayət nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin könlü ilə olaraq ödənilməsi və ya aradan qaldırılması, zərərçəkən şəxsə razılıq əldə etmə

yə cəhd edilməsi, zərərçəkmiş şəxsə dəymiş zərərin azaldılmasına yönəldilmiş digər hərəkətlərin edilməsi və s. başa düşülməlidir.

Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 26 may 2011-cü il tarixli hökmü ilə E.Ə.Nağıyev C.M-in 126.2.4-cü maddəsi ilə təqsirli bilinib 8 (səkkiz) il 6 (altı) ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

C.M-in 149.2.3-cü və 149.2.4-cü maddələri ilə təqsirli bilinib məhkum edilmiş və məhkumluğu ödənilməmiş dövrdə C.M-in 126.2.4-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayəti törədən E.Ə.Nağıyev ona görə yenidən məhkum edilmişdir ki, o, sərəxş vəziyyətdə orta məktəbin binasının qarşısında oturarkən, onu bu vəziyyətdə görə kömək etmək məqsədilə evinə aparmaqdan ötrü qolundan tutub qaldırmaq istəyən qonşusu A.P.Pirəhmədova heç bir əsas səbəb olmadan əlindəki biçəqlə qarın nahiyəsinə qəsdən vuraraq, ona insan həyatı üçün təhlükəli olan zərər (ağır zərər) vurmuşdur.

Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin 10 avqust 2011-cü il tarixli qərarı ilə apellyasiya şikayəti təmin edilməmiş, hökm dəyişdirilmiş, E.Nağıyevə təyin edilmiş 8 (səkkiz) il 6 (altı) ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası C.M-in 62-ci maddəsi təbii edilməklə 6 (altı) ilə endirilmişdir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarından dövlət ittihamçısı kassasiya protesti vermişdir. Protest onunla əsaslandırılmışdır ki, Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin 10 avqust 2011-ci il tarixli qərarı ilə E.Nağıyevə təyin edilmiş cəza törədilmiş cinayətin xarakteri və icimai təhlükəlilik dərəcəsinə, habelə təqsirkarın şəxsiyyətinə uyğun deyil və cəza təyin edilərkən C.M-in 8.1, 41.2, 58.3-cü maddələrinin tələbləri pozulmuşdur. Protestdə göstərilmişdir ki, E.Nağıyevin əməlinə cinayətin təhlükəli residivi mövcud olduğundan cəzanın müddəti C.M-in 65.2-ci maddəsinə uyğun olaraq müvafiq maddənin sanksiyasında göstərilmiş daha ciddi cəza növünün son həddinin üçdə ikisindən az ola bilməzdi. Digər tərəfdən, apellyasiya məhkəməsi cəzanı yüngülləşdirən halları müstəsna hal kimi qəbul etməsinin motivlərini qərarında əsaslandırarmışdır.

Kassasiya kollegiyası kassasiya protestini təmin edən qərardan cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəzanın təyin edilməsi institutunun təbii edilməsi üzrə apellyasiya məhkəməsinin mövqeyinin kifayət qədər əsaslandırılmadığını qeyd etmişdir.

Qeyd olunmuşdur ki, cəzanı yüngülləşdirən halları (təqsirkarın himayəsində bir azyaşlı uşağın olması, cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi yardımın göstərilməsi, cinayət nəticəsində dəymiş maddi zərərin könlü ilə razılıq əldənilməsi, zərərçəkmiş şəxsə razılıq əldə edərək onunla barışması) hökmdə sadəcə sadalansın, onların məcmusunun müstəsna hallar kimi qiymətləndirilməsi C.M-in 62-ci maddəsinin təbiiqini zəruri etməz. C.M-in 62-ci maddəsinin təbiiqini zəruri edən mühüm əlamət ondan ibarətdir ki, cəzanı yüngülləşdirən hal və yaxud bu cür halların məcmusu törədilmiş cinayətlə əlaqəli olmalı, törədilmiş cinayətin icimai təhlükəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmalı, əgər cəzanı yüngülləşdirən həmin hallar cinayətin məqsədi və motivi, təqsirkarın cinayətin törədilməsində rolu, cinayətin törədilməsi zamanı və bundan sonra davranışı ilə bağlıdırsa, onların müstəsna xarakterə malik olduğu müəyyən edilməlidir. Məsələn, müəyyən etmək çətindir ki, məhkəmə nəyə əsaslanıb təqsirkarın himayəsində bir azyaşlı uşağın olmasının

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2003-cü il, № 4.

sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə əhəmiyyətli şəkildə azaldığını öz qərarında göstərmişdir.

Əlbəttə ki, müəyyən hallar o qədər aydın və birmənalı ola bilər ki, onların cinayətin ictimai təhlükəliliyi ilə əlaqəsini göstərmək üçün geniş əsaslandırma tələb olunmasın, amma hər bir halda məhkəmə həmin halların cinayətin ictimai təhlükəliliyini məhz əhəmiyyətli dərəcədə azaldığını qərarında qeyd etməlidir ki, sözügedən halların müstəsnalığı barədə məhkəmə qənaəti əsaslı nəticə kimi görünsün və qəbul edilsin.

Kassasiya Kollegiyası mübahisələndirilən qərarı cəzayı yüngülləşdirən halların cinayətin ictimai təhlükəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salmasını nəinki əsaslandırılmadığını, hətta bunun müəyyən edildiyinin belə apellyasiya məhkəməsinin qərarında əks etdirilmədiyini göstərmişdir¹.

Cinayət iştirakçısının həmin cinayətin açılmasına fəal kömək etməsi, könlü güllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçıların ifşa edilməsinə, cinayət nəticələndirilməsinə əldə edilmiş əmlakın xarışına və tapılmasına fəal kömək etmə və s. kimi hərəkətlərdə ifadə oluna bilər.

2. Qanun cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin etmənin üç formasını müəyyənləşdirir:

a) CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin edilməsi;

b) CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən ediləndən daha yüngül cəza növünün təyin edilməsi;

c) təyin edilməsi məcburi olan əlavə cəzanın təyin edilməməsi.

Yuxarıda göstərilən əsaslar olduqda məhkəmə CM-in 62-ci maddəsinin təbiiq edərək cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin etməyin üç növündən biri üzrə ya Xüsusi hissənin müvafiq maddəsinin sanksiyasında müəyyən edilən aşağı həddən də az cəza təyin edir, ya başqa daha yüngül cəza növünə keçir, ya da təyin edilməsi məcburi olan əlavə cəzanı təyin etmir.

3. CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən ediləndən daha yüngül cəza növünün təyin edilməsi haqqında müddəə məhkəmənin CM-in 42-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cəza növlərinin az ciddi cəzadan daha ciddi cəzaya doğru ardıcıl düzülüşünə əsaslanmaqla daha yüngül cəza növünə keçməsinə imkan verir.

CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin etmə onda ifadə olunur ki, məhkəmə təoretilik cinayətin nəzərdə tutulduğu maddənin sanksiyasında göstərilən cəzanı seçərək həmin cəzanın aşağı həddindən də az cəza təyin edir. Məhkəmə bu halda müvafiq maddənin sanksiyasında göstərilməyən hər hansı cəzanı təyin etmək hüququna malik deyildir. Digər tərəfdən, qanunun mənasına görə daha yüngül cəza təyin etmənin bu qaydası yalnız o halda tətbiq oluna bilər ki, müvafiq maddənin sanksiyasında cəzanın aşağı həddi göstərilmiş olsun. Məsələn, eger maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan cəzaya cəzasının aşağı həddi beş yüz manatdırsa (CM-in 205.1-ci maddəsinin sanksiyası), onda məhkəmə daha

yüngül cəza təyin etmənin bu formasını seçsə, beş yüz manatdan da az cəza təyin edə bilər. Yaxud CM-in 171-ci maddəsinin sanksiyasında üç ildən altı ilədək azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulursa, məhkəmə 62-ci maddəni tətbiq etmək qərarına gəldikdə üç ildən də az cəza təyin edə bilər.

Lakin məhkəmənin qanunda müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin etmə hüququ məhdudyyətsiz deyildir. Məhkəmə CM-in 62-ci maddəsində göstərilən daha yüngül cəza təyin etmənin bu növünü seçdikdə, hər bir müddətli cəza növünün aşağı və yuxarı həddi barədə CM-in Ümumi hissəsinin göstərişlərini nəzərə almalıdır. Yəni məhkəmə qanunda müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin etmək qərarına gəldikdə seçdiyi müddətli cəza növü üçün CM-in Ümumi hissəsinin normalarında göstərilən aşağı həddən də az cəza təyin edə bilməz. Məsələn, azadlıqdan məhrumetmə cəzasının aşağı həddi qanunla üç ay, islah işlərinin iki ay, ictimai işlərinin səksən saat və s. nəzərdə tutulmuşdur.

CM-in 62-ci maddəsinin məzmununa görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında göstərilən aşağı həddən də az cəza təyin etmə həmin maddənin sanksiyasında daha yüngül alternativ cəza növünün olmasına mane olmur. Bu haqda Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 8-ci bəndində də birbaşa göstəriş nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, CM-in 222.2-ci maddəsinin sanksiyasında alternativ iki əsas cəza növü — iki ilədək müddətə islah işləri iki ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Məhkəmə təqsirkar azadlıqdan məhrum etmə cəzasını təyin etmək qərarına gələrsə və iki ili çox müddət hesab edərsə, onda iş üzrə müstəsna halları əsas götürməklə CM-in 62-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq iki ildən də az cəza təyin etmək hüququna malikdir. CM-in 222.2-ci maddəsinin sanksiyasında azadlıqdan məhrum etməyə nisbətən daha yüngül cəza sayılan islah işləri cəzasının təsbit olunması məhkəmənin daha ağır cəza növünü seçib həmin cəza növünün hüdudlarında daha yüngül cəza təyin etmək hüququnu məhdudlaşdırmır.

4. Azərbaycan Respublikası CM-in 62-ci maddəsində daha yüngül cəza təyin etmə qaydasının ikinci variantı onda ifadə olunur ki, məhkəmə iş üzrə müstəsna hallar olduqda təqsirkar CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulandan daha yüngül cəza təyin etmək hüququna malikdir.

Təoretilik cinayətə görə qanunla müəyyən ediləndən daha yüngül cəza təyin etmə qaydasının tətbiqinə qanunla müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin etmə qaydası ilə müqayisədə məhkəmə təcrübəsində daha çox rast gəlinir. Bu cür halların mövcudluğu onunla izah oluna bilər ki, CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin ekseriyatının sanksiyasında cəza növlərinin aşağı həddi göstərilir. Həmin cəza növlərinin aşağı həddi isə CM-in Ümumi hissəsində göstərilir ki, məhkəmə həmin həddən də az cəza təyin etmək hüququna malik deyildir. Məsələn, CM-in 228.4-cü maddəsinin sanksiyasında islah işləri və azadlıqdan məhrum etmə cəzalarının aşağı həddi göstərilmişdir. Ona görə də belə halda daha yüngül cəza təyin etmənin CM-in 62-ci maddəsində göstərilən aşağı həddən də az cəza təyin etmə qaydası tətbiq oluna bilməz. Məhz bu səbəbdən daha yüngül cəza təyin etmənin ikinci variantda qay-

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2012-ci il, № 2, s. 8-12.

dası, yəni müvafiq maddədə müəyyən ediləndən daha yüngül cəza təyin etmə qaydası tətbiq edilir.

CM-in 62-ci maddəsində göstərilən qaydada Xüsusi hissənin müvafiq maddəsində müəyyən ediləndən daha yüngül cəzaya keçmə zamanı cəzaların ağırliq dərəcəsinə görə düzülüşünə nəzərdə tutulan CM-in 42-ci maddəsində hər bir cəzanın tutduğu yerə diqqət yetirilməlidir.

Sanksiyada nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza təyin etmə qaydası qanunun müvafiq maddəsində neinki nisbi müəyyən sanksiyalar göstərildikdə, həm də alternativ sanksiyalar olduqda da tətbiq olunur. Bu halda daha yüngül cəza növünə keçmə qaydasının bir sıra xüsusiyyətləri özünü göstərir.

CM-in 62-ci maddəsində göstərilən təhlil etdiyimiz cəza təyin etmə qaydası onu nəzərdə tutur ki, məhkəmə daha yüngül cəza təyin etmənin bu variantını seçərsə və müvafiq maddənin sanksiyası alternativdirsə, həmin maddənin sanksiyasındakı daha ağır cəza növü seçilsə, onda sanksiyada göstərilməyən daha yüngül cəza növü təyin edilə bilər. Məsələn, məhkəmə CM-in 127.1-ci maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulan alternativ cəzalardan — islah işlərindən və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasından azadlıqdan məhrum etmə cəzasını seçərsə və CM-in 62-ci maddəsi üzrə müvafiq maddədə müəyyən ediləndən daha yüngül cəza təyin etmək qərarına gəlsə, onda sanksiyada göstərilməyən hər hansı digər cəzanı, məsələn, ictimai işlər cəzasını təyin edə bilər.

5. Qanunla ayrı-ayrı cinayətlərə görə cərimədən müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etməyədək alternativ cəzalar nəzərdə tutulduğu hallarda həmin cinayətlərə görə cərimə artıq ən yüngül cəza növü kimi müəyyən edildiyindən burada daha yüngül cəza növünə keçilməsi prinsipi əsasında daha yüngül cəza təyin edilə bilər. Bu zaman məhkəmə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin edilməsi, yaxud təyin edilməsi məcburi olan əlavə cəzanın təyin edilməməsi prinsipi tətbiq edə bilər. Bu haqda Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 8-ci bəndində də göstəriş nəzərdə tutulmuşdur.

Qaradağ rayon Məhkəməsinin hökmü ilə S.Bədəlov və R.İsayev CM-in 177.2.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilib, hər ikisinin haqqında CM-in 62-ci maddəsi tətbiq olunmaqla, onların hər biri 160 saat ictimai işlər cəzasına məhkum edilmişlər.

Həmin iş üzrə təqsirləndirilən şəxslərə istinad edilən əmələ görə məsuliyyət nəzərdə tutulan CM-in 177.2.1-ci maddəsinin sanksiyasında cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş ən yüngül cəza növünü, yəni cərimə cəzasının nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, məhkəmə onların haqqında CM-in 62-ci maddəsinə tətbiq etməklə maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş cərimə cəzasından ağır cəza, yəni ictimai işlər cəzası tətbiq etməklə CM-in 62-ci maddəsinin tələbini pozmuşdur¹.

6. Qanun cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin

edilməsindən dairəsinə tördəlməsinə cinayət qərarı qərarı ilə məhdudlaşdırılır. Bu qayda CM-in 15-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş bütün kateqoriya cinayətlərinin tördəlməsinə görə cəza təyin edilməsi zamanı tətbiq edilə bilər.

7. CM-in 62-ci maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi, təyin edilməsi məcburi olan əlavə cəzanın təyin edilməməsinə yalnız o hallarda yol verilə bilər ki, həmin əlavə cəza konkret maddənin sanksiyasında alternativ deyil, məcburi şəkildə nəzərdə tutulmuş olsun. Bu zaman məhkəmə əlavə cəzanı tətbiq etməməsinin səbəbini hökmə göstərməlidir. Məhkəmə, həmçinin hökmə məcburi təyin edilmiş olan əlavə cəzanın təyin edilməməsi qərarına gəldikdə, hökmən CM-in 62-ci maddəsinə istinad etməli və bunu hökmə əsaslandırmalıdır.

Ə.Abbasov Bakı şəhəri, Qaradağ rayon Məhkəməsinin 13 iyun 2003-cü il tarixli hökmü ilə CM-in 134-cü və 263.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilib, CM-in 134-cü maddəsi ilə 1 il müddətə, CM-in 263.2-ci maddəsi ilə 4 il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş, CM-in 66.3-cü maddəsinə əsasən təyin olunmuş cəzaları tamamilə toplanmaqla Ə.Abbasova 5 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir.

Hökmədən apellyasiya protesti verilmiş və göstərilmişdir ki, CM-in 263.2-ci maddəsinin sanksiyasında 3 illəyə müddətə nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, məhkəmə Ə.Abbasovu nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum etməmişdir.

Apellyasiya Məhkəməsinin 3 sentyabr 2003-cü il tarixli qərarı ilə birinci instansiya məhkəməsinin hökmü məcburi təyin edilmiş olan əlavə cəzanın təyini ilə dəyişdirilmişdir¹.

Birinci instansiya məhkəməsi əgər məcburi təyin edilmiş olan nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum etmə cəzasını təyin etməmişdirsə, deməli CM-in 62-ci maddəsinə istinad etməli idi. Yox əgər CM-in 62-ci maddəsinin tətbiqi üçün əsaslar olmamışdırsa, deməli, nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququndan məhrum etmə cəzasını təyin etməli idi.

8. Şəxs CM-in Xüsusi hissəsinin bir neçə maddəsi ilə təqsirləndirilib və ona bu maddələrin hər birinin sanksiyalarında nəzərdə tutulan cəzalardan aşağı həddə cəza təyin edilməsi zərurət yarandıqda CM-in 62-ci maddəsi ilə müəyyən edilən qaydalar hər bir maddə üzrə ayrıca tətbiq olunmalı və yalnız bundan sonra qəti cəza CM-in 66-cı maddəsi ilə müəyyən edilən qaydalarda təyin edilə bilər. Cinayətlərin məcmusu üzrə qəti cəza təyin edildikdən sonra CM-in 62-ci maddəsinin tətbiq olunması yolverilməzdir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 8-ci bəndi).

Maddə 63. Başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin edilməsi

63.1. Başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin edildikdən, cinayətin başa çatdırılmamasına səbəb olan hallar nəzərə alınır.

63.2. Cinayətə hazırlığa görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllə

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2003-cü il, № 4.

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2004-cü il, № 5.

nin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yarısından çox ola bilməz.

63.3. Cinayət etməyə cəhdə görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dördüdə üçündən çox ola bilməz.

63.4. Cinayətə hazırlığa və ya cinayət etməyə cəhdə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilmir.

1. Məhkəmə başa çatmayan cinayətlərə görə (cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd) cəza təyin edərkən yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlməmiş hazırlığın cinayət məsuliyyətinə səbəb olmasını (CM-in 28.2-ci maddəsi) və bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilmiş qəsdən edilən əməl şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdırılmamış, cinayət etməyə cəhd hesab olunmasını (CM-in 29-cü maddəsi) nəzərə almalıdır.

Cinayətə başa çatdırmaq imkanına malik olduğunu dərk edən şəxs tərəfindən cinayətə hazırlıq hərəkətlərinin və ya bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilmiş əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) dayandırılması cinayətə törətməkdən könüllü imtina hesab olunur və cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur (CM-in 30-cü maddəsinin şərhinə bax).

2. CM-in şərh olunan 63.2-ci maddəsi cinayətə hazırlığa görə tətbiq edilən cəzanın maksimum müddətini, ən yuxarı həddini və ya son həcmi müəyyən edir. Belə ki, cinayətə hazırlığa görə cəzanın müddəti və ya həcmi CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yarısından çox ola bilməz.

CM-in şərh olunan 63.3-cü maddəsində cinayətə hazırlığa nisbətən cinayət etməyə cəhdə görə daha ciddi cəza nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, cinayət etməyə cəhdə görə cəzanın müddəti və ya həcmi CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dördüdə üçündən çox ola bilməz.

3. Cinayətə hazırlığa və cinayət etməyə cəhdə görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulmuşdursa, şərh edilən 63.4-cü maddəyə əsasən məhkuma ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə yanaşı alternativ cəza kimi müəyyən edilmiş müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası CM-in 63.2-ci və 63.3-cü maddələri ilə müəyyən olunmuş qaydada tətbiq olunur.

4. Başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin edilməsi zamanı bəzi hallara diqqət yetirilməlidir.

Birinci hal ondan ibarətdir ki, CM-in 63.2-ci və 63.3-cü maddələrində göstərilən cəza təyin etmə qaydası bütün hallarda, o cümlədən cinayətin nəzərdə tutulduğu müvafiq maddənin sanksiyasında göstərilən daha ciddi cəzanın aşağı həddindən də az cəza müddəti alındıqda tətbiq olunmalıdır. Məsələn, CM-in 232.2-ci maddəsinin sanksiyasında beş ildən səkkiz ilədək azadlıqdan məh-

rum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Şəxsə bu maddədə göstərilən cinayətə törətməyə hazırlığa görə 4 ildən çox olmayaraq azadlıqdan məhrum etmə cəzası verilməlidir ki, bu da həmin maddənin sanksiyasındakı cəzanın aşağı həddindən də az cəza deməkdir.

İkinci hal ondan ibarətdir ki, CM-in 60-cü maddəsində göstərilən əsaslar ol-duqda başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin edilərkən bu müddət müvafiq maddənin sanksiyasında göstərilən daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dördüdə üçündən artıq olmayan müddətə məhdudlaşdırılır. Cinayətə hazırlığa görə bu müddət daha ciddi cəzanın yuxarı həddinin dördüdə üçünün yarısı, cinayət etməyə cəhdə görə isə dördüdə üçündən dördüdə üçündən çox olmayan müddətə bərabər olmalıdır. Cinayətin təsvirinə görə cəza təyin etmə zamanı da CM-in 63-cü və 65-ci maddələri qarşılıqlı surətdə tətbiq olunmalıdır.

Başa çatmayan cinayətə görə cəza təhdiləmiş nəzərdə tutulan cinayətin kateqoriyasından və işdə cəzani ağırlaşdıran halların olub-olmamasından asılı olmayaraq təyin edilir.

Əgər törədilən cinayətlərdən biri başa çatmamış cinayət (cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd), digəri isə başa çatıb-çatmamasından asılı olmayaraq residiv cinayətdirsə, cəza əvvəlcə başa çatmamış cinayətə görə təyin edilmiş, bundan sonra residiv cinayətə görə cəza təyin edilməsini nəzərdə tutan CM-in 65.2-ci maddəsinin müddəaları tətbiq edilməlidir.

Gəncə şəhəri Kəpez rayon Məhkəməsinin 19 aprel 2012-ci ilin hökümü ilə R.Q.Quliyev CM-in 29, 177.2.2, 177.2.3 və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirli bilinərək 3 (üç) il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Məhkəmənin hökümünə əsasən Quliyev R. ona görə təqsirli bilinib məhkum edilmişdir ki, o, 17 iyul 1998-ci il tarixdə Gəncə qəzınıza Hərbi Məhkəməsinin hökümünə əsasən CM-in 241-ci maddəsinin «v» bəndi və 145-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin 2, 6 və 7-ci bəndləri (köhnə redaksiyada) ilə təqsirli bilinib 8 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişse, cəzasını 27 fevral 2006-cı il tarixdə çəkiq qurtarmasına, məhkumluğu ödənilmədiyinə baxmayaraq, 5 yanvar 2012-ci il tarixdə binanın damından eynanın qapısını sındırmaq yolu ilə açaraq mənzilə qanunsuz daxil olub əmlakı oğurlamaq istəyərkən ev sahibi və polis əməkdaşları tərəfindən yaxalandığından bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilmiş qəsdən edilən əməli iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdırıla bilməyib xeyli miqdarda özge əmlakını gizli olaraq talamağa cəhd etmişdir.

Hökmdən dövlət ittihamçı tərəfindən verilmiş apellyasiya protestinə əsasən işə baxan Gəncə Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyası 7 iyun 2012-ci il tarixli qərar ilə apellyasiya protestini təmin etmədən, hökümü isə dəyişdirilmədən saxlamışdır.

Bu qərardan dövlət ittihamçısı kassasiya protesti verərək apellyasiya məhkəməsinin qərarının ləğv edilməsini və işin yeni apellyasiya baxışına təyin edilməsini xahiş etmişdir.

Dövlət ittihamçısı kassasiya protestini onunla əsaslandırmışdır ki, məhkəmə R.Quliyev əməlinə cinayətin residivi olmasını qəbul etsə də, CM-in 65.2-ci

maddəsində nəzərdə tutulmuş, residivə görə cəza təyin etmə qaydalarına əməl etmədən ona 3 (üç) il azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir. Məhkəmə R.Quliyevə CM-in 65.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq həzrki cinayət işi üzrə onun təqsirli bilindiği maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin yarısından az olmamaq şərti ilə cəza təyin etməli olduğu halda, CM-in 63.3-cü maddəsinə əsasən daha ciddi cəza kimi onun məhkum olduğu CM-in 177.2.2-ci maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş 7 il azadlıqdan məhrum etmə cəzasını deyil, bunun dövrədə öyünü, yəni 5 il 2 ayını daha ciddi cəza kimi qəbul edib cəza təyin etmişdir.

Kassasiya kollegiyası kassasiya protestini cəza təyin etmə proseduru his-səsində təmin etməyərək öz qərarında göstərmişdir ki, əməlinə cinayətin residivi müəyyən edilmiş şəxsə cinayət etməyə cəhdə görə cəza təyin edilərkən, əvvəlcə **CM-in 63.3-cü maddəsinin müddəalarını** tətbiq edilməli, yəni başa çatmamış cinayətin nəzərdə tutulduğu maddənin sanksiyasında əks olunan cəzaların daha ciddi cəza seçildiyi hallarda həmin cəzanın yuxarı həddinin dövrədə üçüncü çox olmamaqla cəza təyin edilməli, bundan sonra cinayətlərin residivinə görə cəza təyin edilməsi qaydasını təsbit edən **CM-in 65.2-ci maddəsi** tətbiq edilməlidir, yəni cinayət etməyə cəhdə görə təyin edilmiş cəzanın (sanksiyada əksini tapmış daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dövrədə üçüncü) yuxarı həddinin yarısından az olmamaqla cəza təyin edilməlidir.

Kollegiya qəbul etdiyi qərarında baxılan protestlə əlaqədar iş üzrə cəzanın təyin edilməsi mexanizmini də göstərmişdir. Qərara görə CM-in 177.2-ci maddəsinin sanksiyasında daha ciddi cəza növünün yuxarı həddi 7 ildir, onda CM-in 63.3-cü maddəsinin tələbinə görə həmin cinayətə cəhdə görə təyin oluna-caq cəza 7 il x 3/4-dən çox ola, CM-in 65.2-ci maddəsinin tələbinə görə isə təyin olunmuş cəza 7 il x 3/4:2-dən az ola bilməz¹.

5. Yetkinlik yaşına çatanaqəd cinayət törətmüş şəxs bərsində CM-in 63, 66 və 67-ci maddələrinin müddəalarına uyğun cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalıdır ki, başa çatmış cinayətə görə cəzanın müddəti və ya həcmi CM-in 85-ci maddəsində nəzərdə tutulan həddən yuxarı ola bilməz. Yetkinlik yaşına çatanaqəd cinayət törətmüş şəxs bərsində cinayətləri və hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən qəti cəza 10 il müddətində azadlıqdan məhrum etmədən çox olmamalıdır. Belə hallarda, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların təqsirli bilindiği CM-in müvafiq maddəsinin aşağı həddi 10 ildən yuxarı azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulduğu 10 il azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilərkən CM-in 62-ci maddəsinə istinad etməyə ehtiyac yoxdur.

Şəxsin təqsirli bilindiği bir neçə cinayətin bir qismi yetkinlik yaşına çatanaqəd, digər qismi yetkinlik yaşında törədilmişsə məhkəmə cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən əvvəlcə CM-in 85-ci maddəsinin tələblərini nəzərə alaraq 18 yaşına çatanaqəd törədilmiş cinayətlərə görə, sonra isə yetkinlik yaşında törədilmiş cinayətlərə görə cəza təyin etməli və CM-in 66-cı maddəsinə uyğun olaraq cəzaları birləşdirməlidir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi

təcürəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 10-cu bəndi).

6. Cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhdə görə CM-in 63.2-ci və 63.3-cü maddələrinin tələblərinə riayət etməklə təyin edilən cəzanın müddəti CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün aşağı həddindən də az olduqda, əlavə olaraq CM-in 62-ci maddəsinə istinad etməyə ehtiyac yoxdur. Bu haqda Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcürəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 8-ci bəndində də birbaşa göstəriş nəzərdə tutulmuşdur.

Maddə 64. İştirakçılıqla törədilmiş cinayətə görə cəza təyin edilməsi

64.1. İştirakçılıqla törədilmiş cinayətə görə cəza təyin edilərkən iştirakçılardan hər birinin cinayətin törədilməsində faktiki iştirakının xarakteri və dərəcəsi, cinayətkar məqsədə nail olunmasında belə iştirakın əhəmiyyəti, vurulmuş zərərini həcminə və xarakterinə onun təsiri nəzərə alınır.

64.2. Cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar iştirakçılardan birinə aid olduqda, cəza təyin edilərkən yalnız həmin şəxsə müddəatda nəzərə alınır.

1. Məhkəmə hər iştirakçılıqla törədilmiş cinayətlərə görə cəza təyin edilərkən iştirakçılardan hər birinin cinayətin törədilməsində hərəkətlərini (hərəkətsizliyini) fərdiləşdirməli, faktiki iştirakının xarakteri və dərəcəsinə, cinayət hadisəsinin başa çatdırılmasında rolunu və onun iştirakının əhəmiyyətini, hər bir iştirakçının şəxsiyyətini, habelə cəzanı yüngülləşdirən halları, eyni zamanda, cinayət nəticəsində vurulmuş mənəvi, fiziki və ya maddi ziyanın həcminə və xarakterinə iştirakçının hərəkətlərini (hərəkətsizliyini) faktiki təsirini nəzərə almaldır.

2. Məhkəmə cəza təyin edilərkən şəxsin cinayətin ircaçısı, təşkilatçısı, təhrükçisi və köməkçisi olmasını, eləcə də cinayətin törədilməsində faktiki iştirakının xarakterini və dərəcəsinə nəzərə almaldır.

3. Birgə ircaçılıq zamanı (CM-in 32-ci maddəsinin şərhinə bax) başqa şəxslərlə birlikdə cinayətin törədilməsində bilavasitə iştirak etmiş şəxsə cəza təyin edilərkən, məhkəmə həmin şəxsin digər birgə ircaçılarla müqayisədə əməlini fərdiləşdirməlidir.

Bələ ki, cinayətin törədilməsində xüsusilə fəal iştirak etmiş birgə ircaçısı cəza təyin edilərkən həmin xüsusət cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmalıdır (CM-in 59-cü maddəsinin şərhinə bax).

4. Cinayət qrup şəklində törədilmişsə, cinayətdə hər bir iştirakçısının konkret olaraq hansı cinayət hərəkətinə iştirak etməsi əks etdirilməlidir.

Bir neçə təqsirləndirilən şəxs bərsində işə baxarkən məhkəmə sübutların cəmini işin bütün materialları ilə birlikdə qiymətləndirərək hər bir ittiham üzrə və hər bir təqsirləndirilən şəxs bərsədə bir sübutun mötəbər hesab edilməsi, digərini isə redd olunmasını hökmdə əsaslandırmaldır.

Təqsirləndirilən şəxsin ittiham olduğu cinayət hadisəsinin digər iştirakçıları qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslarla cinayət məsuliyyətindən azad edilməli və bu məlumatın müttəhimin cinayət hadisəsində rolu, iştirak dərəcəsi

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Büləteni, 2012-ci il, № 3, s.13-16.

si, əməlin tövsifi və işin digər mühüm hallarının müəyyən edilməsində əhəmiyyəti varsa, o zaman həmin kənar şəxslər haqqında işin icraatına xitam verilməsi mütləq göstərilməktə, onların cinayət hadisəsində roluna istinad edilə bilər.

Başqa şəxslər haqqında cinayət işi qanunda göstərilən əsaslarla ayrı icraatda götürülmüşsə, hökmdə həmin şəxslərin soyadları göstərilmədən cinayətin başqa şəxslərlə birlikdə törədildiyi qeyd edilir (Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmə hökmü haqqında» 1996-cı il 27 dekabr tarixli 4 sayılı qərarı).

5. Şərh olunan maddənin ikinci hissəsində qanunverici orqan cəza təyini zamanı iştirakçılara cəza təyininin fərdiləşdirilməsi üçün əlavə təminatlar müəyyən edir. Belə ki, cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar (CM-in 59–61-ci maddələrin şərhinə bax) iştirakçılardan birinə aid olduqda, cəza təyin edilərkən yalnız bu hallar həmin şəxsə münasibətdə nəzərə alınır.

Maddə 65. Residivə görə cəzanın təyin edilməsi

65.1. Residivə, təhlükəli residivə və xüsusi təhlükəli residivə görə cəza təyin edilərkən əvvəllər törədilmiş cinayətlərin sayı, xarakteri, ağırlığı və nəticələri, əvvəlki cəzanın islah təsirinin yetərli olmamasına səbəb olan hallar, habelə yeni cinayətin xarakteri, ağırlığı və nəticələri nəzərə alınır.

65.2. Residivə görə cəzanın müddəti törədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün son həddinin yarısından, təhlükəli residivə görə üçdə ikisindən, xüsusi təhlükəli residivə görə isə dördü üçündən az ola bilməz.

65.3. Cinayət törətmiş şəxsin məhkumluğu bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddəsində tövsifedici əlamət kimi göstərildikdə, habelə bu Məcəllənin 62-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müstəsna hallar olduqda, residivə, təhlükəli residivə və ya xüsusi təhlükəli residivə görə cəza, bu Məcəllənin 65.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş qaydalar nəzərə alınmadan təyin olunur (Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişə — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455).

1. Əvvəllər qəsdən cinayət törətməsinə görə məhkum olunmuş şəxsin yenidən qəsdən cinayət etməsi ilə residivə yaranır (CM-in 18-ci maddəsinin şərhinə bax).

Əvvəlki cinayətə görə cəzasını çəki qurtarmamış, ya da cəzasını çəkməmiş olsa da, məhkumluğu üzərindən götürülməmiş şəxsin yenidən cinayət etməsi onu göstərir ki, şəxsin bərkəndə təbiiq edilən cinayət-hüquqi təsir tədbiri gözlənilən səmərəni verməmiş, şəxs təhlükəli meyillərinə və verdiqlərin təsirindən azad olmamışdır. Buna görə də ilk dəfə məhkum olunmuş şəxslərə nisbətən residivlər cəmiyyəti üçün daha təhlükəli şəxslər hesab edilirir¹.

3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azər-

baycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 18 mart 2013-cü il tarixli Qərarı ilə həmin məsələyə münasibət bildirilmiş, cinayətlərin təkrarlığı ilə residivə arasında daqiq sərhəd müəyyən edilməmişdir. Həmin qərarə görə qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən eyni və ya həmcins cinayətin törədilməsi cinayətin residivini kimi qəbul edilməlidir. Həmin şəxsin əməli eyni zamanda cinayətlərin təkrar törədilməsi əlaməti ilə tövsif edilə bilməz. Cinayətlərin residivini müəyyən edildikdə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində residiv cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmadığı halda, həmin Məcəllənin 61.1.1-ci maddəsinə əsasən cinayətlərin residivini cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmalı və təqirsizləndirən şəxsə həmin Məcəllənin 65-ci maddəsi təbiiq edilməklə cəza təyin olunmalıdır.

3. «Azərbaycan Respublikası CM-in 83.2-ci maddəsinin şərh olunmasına dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 8 iyul 2008-ci il tarixli Qərarı ilə çox mühüm bir məsələyə – məhkumluğun nədən, hansı hüquqi elementlərdən ibarət olması məsələsinə də münasibət bildirilmişdir. Qərarda deyilir: «CM-in 83.1-ci maddəsinə əsasən cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş şəxs məhkəmənin ittiham hökmü qanuni qüvvəyə mindiyi gündən məhkumluğun götürüldüyü və ya ödənilməyi günə qədər məhkum olunmuş hesab edilir. Maddənin mahiyyətindən görünürdü ki, məhkumluq cinayətin və cəzanın hüquqi nəticəsi kimi qəbul olunur. Burada cinayət ilkin əməl, məhkum etmə və cəza təbiiq etmə isə onun nəticəsi kimi çıxış edir. Göstərilən üç əsasdan (cinayət, ittiham hökmü və cəza) birinin olmaması məhkumluğun olmasını istisna edir. Mehz buna görə də iş üzrə ittiham hökmü çıxarılmadığı halda CM-in 72-74-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla cinayət məsuliyyətindən, həmin Məcəllənin 78 və 89-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla isə cəzadan azad edilmiş şəxslər məhkum olunmamış hesab edilir».

Göründüyü kimi, qərarda məhkumluğun yaranmasının üç əsasının (cinayət, məhkum etmə və cəza təbiiq etmə) olduğu öz əksini tapmışdır. Konstitusiyası Məhkəməsinin mövqeyinə görə bu üç əsasdan birinin olmaması məhkumluğu istisna edir. Bu mövqeyə istinadla belə nəticəyə gəlmək olar ki, əgər şəxsin bərkəndə təyin edilmiş əsas cəza cinayət qanunundan çıxarlarsa (məsələn, Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Qanunu ilə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası cəzanın sistemindən çıxarılmışdır), məhkumluğun sadələnmə işi əsasından birirəndən çıxmış olur. Deməli, bu halda şəxs məhkum olunmuş şəxs sayıla bilməz. Məntiqi olaraq həmin şəxsin sonradan törətdiyi cinayət də residiv cinayət hesab edilməməli və ona CM-in 65-ci maddəsinə uyğun cəza təyin edilməməlidir (əlavə olaraq CM-in 83-cü maddəsinin şərhinin 8-ci bəndinə bax).

4. CM-in 18.5-ci maddəsində cinayətlərin residivinə görə CM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş əsaslarla və hədlərdə daha sərt cəza təbiiq edildiyi göstərilir. Şərh olunan maddədə CM-in 18.5-ci maddəsində qeyd edilən əsaslar və hədlər müəyyənəşdirilir.

5. Yeni qəsdən cinayət törədilən anda şəxsin üzərində ödənilməmiş və ya

¹ Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin elmi-praktiki kommentariyası (Ümumi hissə). Bakı. «Azərşərh», 1978. s. 113-114.

götürülməsi məhkumluğun olması, cinayət prosesinin sonrakı mərhələsində məhkumluğun ödənilib-ödənilməsinə əsaslı olmayaraq, həmin şəxs qanunla müəyyən olunmuş hallarda residivə görə cəza təyin edilməsinə mane olmur (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası CM-in 18-ci və 83.1-ci maddələrinin şərh edilməsi nə dair» 6 sentyabr 2010-cu il tarixli Qərarı).

6. Residivə görə cəza təyin etmənin ümumi əsasları və bu zaman nəzərə alınmalı hallar şərh olunan maddənin 1-ci hissəsində öz əksini tapmışdır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

— əvvəllər törədilmiş cinayətlərin sayı; bu zaman yetkinlik yaşına çatmamış şəxs tərəfindən törədilmiş, həblə məhkumluq qanunla müəyyən edilmiş qaydada götürülmüş, yaxud ödənilmiş cinayətlər nəzərə alınır. Əvvəllər hər hansı bir cinayət etmiş şəxs tərəfindən edilən cinayət qanunla o vaxt məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi qəbul edilə bilər ki, məhz əvvəllər edilmiş cinayətə görə onun təqsirliliyi hökmə müəyyən edilmiş və ona görə məhkumluğu götürülməmiş və ya ödənilməmiş olsun, yaxud şəxsin əvvəllər cinayət etməsi və bu iş üzrə şəxsə itiham verilməsi məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş olsun;

— törədilmiş cinayətlərin xarakteri (CM-in 15-ci maddəsinin şərhinə bax);

— törədilmiş cinayətlərin ağırlığı. Törədilmiş cinayətlər nə qədər ağır olarsa, şəxsin ictimai təhlükəlik dərəcəsi bir o qədər artmış olur;

— cinayətin nəticələri. Qanuna əsasən cinayətin ağır nəticələrə səbəb olması cəzayı ağırlaşdıran hal kimi nəzərdə tutulmuşdur (CM-in 61-ci maddəsinin şərhinə bax);

— əvvəlki cəzanın islah təsirinin yetərli olmamasına səbəb olan hallar. Belə ki, cinayət cəzası sosial ədalətin bərpası, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Əvvəllər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunaraq məhkum olunmuş şəxsin yenidən cinayət törətməsi əvvəlki cəzanın səmərəliliyinin olmaması, yaxud lazımı səviyyəyə olmasını iticəsinə gəlməyə əsas verir ki, bu da yeni cinayət törətməsinə məhkuma yeni cəza təyin olunarkən nəzərə alınmalı olan əsas amillərdən biridir;

— törədilmiş yeni cinayətin xarakteri, ağırlığı və nəticələri də residivə görə cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalı olan mühüm amillərdəndir. Çünki bu, cinayət törətməsinə şəxsin ictimai təhlükəlik dərəcəsinə və qatı cinayətkar xarakteri və meyillərinin sərtliyinin və davamlılığının dinamikasını müəyyən etməkdə başlıca şərtlərdən biridir.

7. Məhkəmə residivə görə cəza təyin edərkən məhkumun ilk cinayət hadisəsi törətdiyi vaxtdan başlayaraq onun cinayətkar davranışının dinamikasını aydınlaşdırmalıdır. Bu məqsədlə təqsirkən şəxsiyyəti tam tədqiq olunmalı, o cümlədən keçmiş məhkumluğa dair sənədlər, məhkəmə hökmlərinin surətləri, əvvəlki cinayətə görə faktiki olaraq çəkilmiş cəza müddətləri, həmin cəzanı cəzani icra edən hansı müəssisələrdə (o cümlədən, cəzaçəkmə müəssisələrində) çəkəməsi, həmin cəzaçəkmə müəssisəsində məhkumun davranışı, cəza çəkərkən ona verilmiş tənbeh tədbirləri və yaxud həvəsləndirmə tədbirləri barədə məlumatlar, belə şəxslərin cəza çəkmədən azad olunma əsasları, eyni

zamanda, əvvəlki cinayətlərin hər birinin hansı yaş həddində edilməsi, bu cinayətlərə görə məhkumluğun götürülməsi və ya ödənilməsi, hökmün yuxarı instansiya tərəfindən dəyişdirilib-dəyişdirilməsinə aydınlaşdırılmalıdır.

8. Şərh olunan maddənin ikinci hissəsi residivə, təhlükəli residivə və xüsusilə təhlükəli residivə təyin edilən cəzanın ən aşağı həddini müəyyən edir. Belə ki, residivə görə cəzanın müddəti törədilmiş cinayətə görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün son həddinin yansından az ola bilməz. Burada, heç şübhəsiz ki, maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş alternativ cəza növlərindən ən ciddi cəza növü nəzərdə tutulur və ömürlük azadlıqdan məhrumetmə cəzası bu ümumi qaydadan istisna təşkil edir.

Eyni qaydada təhlükəli residivə görə cəzanın müddəti törədilmiş cinayətə görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün son həddinin üçdə ikisindən, xüsusilə təhlükəli residivə görə isə dördde üçündən az ola bilməz.

Bakı şəhəri, Nərimanov rayon Məhkəməsinin hökmü ilə S.Səfərov CM-in 177.1-ci maddəsi ilə təqsirli bilinərək 1 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş, CM-in 67.1-ci maddəsi tətbiiq edilməklə, 1 iyun 2000-ci il tarixdə Ağdam Qarizonu hərbi məhkəməsinin hökmü ilə ona təyin olunmuş 5 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzası qismən yeni hökmə təyin edilmiş cəza ilə birləşdirilərək ona 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir.

Hökmədən apellyasiya protesti verilərkən birinci instansiya məhkəməsinin hökmünü məhkuma CM-in 65.2-ci və 67.4-cü maddələrinin tələblərinə uyğun cəza təyin etməklə dəyişdirilməsi xahiş edilmişdir.

Apellyasiya Məhkəməsinin qənaətinə görə birinci instansiya məhkəməsi S.Səfərova cəza təyin edərkən cinayət qanununun normasını düzgün tətbiiq etməmişdir. Belə ki, S.Səfərov Bakı qarizonu hərbi məhkəməsinin 24 dekabr 1999-cu il tarixli hökmü ilə 1960-cı il CM-in 207-ci maddəsinin 1 hissəsi ilə təqsirli bilinib 1 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilmiş, bərsində 10 dekabr 1999-cu il tarixli amnistiya haqqında qərarın 3.2-ci bəndi tətbiiq edilərək o, təyin edilmiş cəzayı çəkmədən azad olunmuşdur. 30 oktyabr 2001-ci il tarixdə, yeni sonuncu cinayəti törədən vaxt onun həmin cinayətə görə məhkumluğu ödənilməmiş olmuşdur. CM-in 83.3.3-cü, 83.4-cü maddələrinə əsasən bunun üçün 3 il vaxt keçməlidir. Lakin S.Səfərovun amnistiya aktına əsasən azad edildiyi vaxtdan sonuncu cinayəti törətdiyi vaxta qədər təxminən 2 il müddət keçmişdir.

CM-in 18.2.1-ci maddəsində göstərilir ki, qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər iki dəfə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilmiş şəxs yənidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunduqda cinayətlərin təhlükəli residivə yaranır. Eyni zamanda CM-in 65.2-ci maddəsinə əsasən təhlükəli residivə görə cəzanın müddəti törədilmiş cinayətə görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin üçdə ikisindən az ola bilməz. CM-in 177.1-ci maddəsinin sanksiyasında müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növü-

nün, yeni azadlıqdan məhrum etmə növünün son həddi iki ildir. Bu həddin üçdə ikisi 1 il 4 ay təşkil edir. Beləliklə, S.Səferovun törətdiyi əməl təhlükəli residiv kimi qiymətləndirilməklə, ona 1 il 4 ay azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilməli idi.

Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin qərarı ilə Nərimanov rayon Məhkəməsinin S.Səferovun CM-in 177.1-ci maddəsi ilə məhkum olunmasına dair 5 fevral 2002-ci il tarixli hökmü ilə cinayət qanunu norması düzgün tətbiq edilməyindən dəyişdirilərək S.Səferova həmin maddə ilə 1 il 4 ay müddətində azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir¹.

9. Şəxsin törətdiyi cinayətlər eyni zamanda başa çatmamış cinayət və residiv cinayət olduqda, əvvəlcə başa çatmamış cinayətə görə CM-in 63.2-ci və 63.3-cü maddələrinə uyğun olaraq cəza təyin edilməli, bundan sonra CM-in 65.2-cü maddəsi tətbiq edilməlidir.

Gəncə şəhəri Kəpəz rayon Məhkəməsinin 19 aprel 2012-ci tarixli hökmü ilə R.Q.Quliyev CM-in 29, 177.2.2, 177.2.3 və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirli bilinərək 3 (üç) il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Məhkəmənin hökmünə əsasən R.Quliyev ona görə təqsirli bilinib məhkum edilmişdir ki, o, 17 iyul 1998-ci il tarixdə Gəncə qərnzonu Hərbi Məhkəməsinin hökmünə əsasən CM-in 241-ci maddəsinin «v» bəndi və 145-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin 2, 6 və 7-ci bəndləri (köhnə redaksiyada) ilə təqsirli bilinib 8 il müddətində azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilməsinə, cəzasını 27 fevral 2006-cı il tarixdə çəkib qurtarmasına, məhkumluğu ödənilməyinə baxmayaraq, 5 yanvar 2012-ci il tarixdə binanın damında evyanın qapısını sındırmaq yolu ilə açaraq mənzilə qanunsuz daxil olub əmlakı oğurlamaq istəyərkən ev sahibi və polis əməkdaşları tərəfindən yaxaladığından bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilmiş qəsdən edilən əməli iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdıra bilməyib xeyli miqdarda özgə əmlakını gizli olaraq talamağa cəhd etmişdir.

Hökmdən dövlət ittihamçı tərəfindən verilmiş apellyasiya protestinə əsasən işə baxan Gəncə Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyası 7 iyun 2012-ci il tarixli qərarı ilə apellyasiya protestini təmin etmədən, hökmü dəyişdirilmədən saxlamışdır.

Bu qərardan dövlət ittihamçısı kassasiya protesti verərək apellyasiya məhkəməsinin qərarının ləğv edilməsini və işin yeni apellyasiya baxışına təyin edilməsini xahiş etmişdir.

Dövlət ittihamçısı kassasiya protestini onunla əsaslandırmışdır ki, məhkəmə R.Quliyevin əməlinə cinayətin residivi olmasını qəbul etsə də, CM-in 65.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş, residivə görə cəza təyin etmə qaydalarına əməl etmədən ona 3 (üç) il azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin etmişdir. Məhkəmə R.Quliyevə CM-in 65.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq hazırki cinayət işi üzrə onun təqsirli bilindiyi maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin yansından az olmamaq şərti ilə cəza təyin etməli olduğu halda, CM-in 63.3-cü maddəsinə əsasən daha ciddi cəza kimi

onun məhkum olduğu CM-in 177.2.2-ci maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş 7 il azadlıqdan məhrum etmə cəzasını deyil, bunun döndə üçün, yeni 5 il 2 ayını daha ciddi cəza kimi qəbul edib cəza təyin etmişdir.

Kassasiya kollegiyası kassasiya protestini cəza təyin etmə proseduru hissəsində təmin etməyərək öz qərarında göstərmişdir ki, əməlinə cinayətin residivi müəyyən edilmiş şəxsə cinayət etməyə cəhd görə cəza təyin edilərkən, əvvəlcə CM-in 63.3-cü maddəsinin müddəaları tətbiq edilməli, yeni başa çatmamış cinayətin nəzərdə tutulduğu maddənin sanksiyasında əks olunan cəzalardan daha ciddi cəza seçildiyi hallarda həmin cəzanın yuxarı həddinin döndə üçün çox olmamaqla cəza təyin edilməli, bundan sonra cinayətin residivinə görə cəza təyin edilməsi qaydasını təsbit edən CM-in 65.2-ci maddəsi tətbiq edilərkən, yeni cinayət etməyə cəhd görə təyin edilmiş cəzanın (sanksiyada əksini tapmış daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin döndə üçün) yuxarı həddinin yansından az olmamaqla cəza təyin edilməlidir.

Kollegiya qəbul etdiyi qərarında baxılan protestlə əlaqədar iş üzrə cəzanın təyin edilməsi mexanizimini də göstərmişdir. Qərara görə CM-in 177.2-ci maddəsinin sanksiyasında daha ciddi cəza növünün yuxarı həddi 7 ildir, onda CM-in 63.3-cü maddəsinin tələbinə görə həmin cinayətə cəhd görə təyin olunaq cəza 7 il x 3/4-dən çox ola, CM-in 65.2-cü maddəsinin tələbinə görə isə təyin olunmuş cəza 7 il x 3/4:2-dən az ola bilməz².

Birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən CM-in 65.1-ci və 65.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan qaydaların pozulduğu hallarda apellyasiya instansiyası məhkəməsi dövlət ittihamçısının apellyasiya protestinə və ya zərərchəkməmiş apellyasiya şikayətinə əsasən hökmü CPM-in 397.2, 398.1.4, 399.1.5, 403, 404 və 405.1-ci maddələrinə uyğun olaraq dəyişdirməlidir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 11-ci bəndi).

10. Şərh olunan maddənin üçüncü hissəsi həmin maddənin ikinci hissəsi ilə müəyyən edilmiş qadağalardan iki halda istisnalar müəyyən edir.

Birincisi, cinayət törətməmiş şəxsin məhkumluğu CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində ağırlandırıcı tərkib əlaməti kimi göstəriləndə residivə, təhlükəli residivə və ya xüsusilə təhlükəli residivə görə cəza şərh olunan maddənin ikinci hissəsində müəyyən edilmiş qaydalar nəzərə alınmadan təyin olunur.

Məsələn, mənim səmə və ya israf etməyə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən CM-in 179-cü maddəsində ağırlandırıcı hal kimi cinayət təkrar törədildikdə (CM-in 179.2.2-ci maddəsi) və əvvəllər özgə əmlakını talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə görə iki dəfə və ya daha çox məhkum edilmiş şəxs tərəfindən törədildikdə (CM-in 179.3.3-cü maddəsi) daha ağır cəza müəyyən edilmişdir.

Bələ hallarda məhkəmələrin əlavə olaraq CM-in 65.2-ci maddəsinin tələblərinə istinad etməsinə ehtiyac yoxdur.

11. Şərh olunan maddənin ikinci hissəsində müəyyən olunmuş qaydalar

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2003-cü il, № 4.

² Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2012-ci il, № 3, s.13-16.

dan ikinci istisna CM-in 62-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müstəsna hallarla əlaqədardır.

Cinayətin məqsədi və motivi, təqsirkarın cinayətin törədilməsində rolu, cinayətin törədilməsi zamanı və bundan sonra onun davranışı ilə bağlı müstəsna hallar, habelə cinayətin ictimai təhlükəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaldan başqa hallar olduqda, eləcə də iştiraklıqla törədilmiş cinayətin iştirakçısı həmin cinayətin açılmasına fəal kömək etdikdə residivə, təhlükəli residivə və ya xüsusilə təhlükəli residivə görə cəza şərh olunan maddənin ikinci hissəsinin müəyyən etdiyi qaydalar nəzərə alınmadan təyin olunur.

12. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 11-ci bəndində də göstərilir ki, CM-in 65.3-cü maddəsi ilə müəyyən edilən qaydalar yalnız o vaxt tətbiq edilir ki, CM-in Xüsusi hissəsinin maddəsi şəxsin məhkumluğunu yeni törədilmiş cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutsun (məsələn, CM-in 177.3.3-ü və 178.3.3-cü maddələri). CM-in 65.3-cü maddəsinin qaydaları digər ağırlaşdırıcı əlamətlər, məsələn, təkrarlıq barəsində tətbiq olunmur. Müstəsna hallar (CM-in 62-ci maddəsi) olduqda məhkəmə CM-in 65.2-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydaların tətbiq edilməməsi barədə qərarını hökmün təsviri-əsaslandırıcı hissəsində CPM-in 353.2-ci maddəsinə müvafiq surətdə əsaslandırılmalıdır. Bu halda hökmün nəticəvi hissəsində yalnız CM-in 62-ci maddəsinə istinad edilməlidir.

Maddə 66. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəzanın təyin edilməsi

66.1. Cinayətlərin məcmusu üzrə məhkəmə hər bir cinayətə görə ayrılıqda cəza təyin edərkən, əziddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə və ya təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edir.

66.2. Cinayətlərin məcmusuna böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya ağır cinayətlər daxildirsə, əziddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə və ya təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edilir. Bu halda əziddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə təyin olunmuş qəti cəzanın müddəti və ya həcmi məcmuya daxil olan cinayətlərə görə ayrı-ayrılıqda təyin edilmiş cəzaların daha ağırdan çox ola bilməz. Cəzaların tamamilə və ya qismən toplanılması yolu ilə təyin edilmiş qəti cəzanın müddəti və ya həcmi azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya münasibətdə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə üç ildən, əziddi cinayətlərə görə on iki ildən, digər cəzalarla münasibətdə isə bu Məcəllənin Ümumi hissəsində müvafiq cəza növü üçün müəyyən edilmiş yuxarı həddən artıq ola bilməz.

66.3. Cinayətlərin məcmusuna ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərdən hər hansı biri daxildirsə, təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edilir. Bu halda azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti iyirmi ildən çox ola bilməz. Cinayətlərin məcmusuna daxil olan cinayətlərdən birinə görə ömürlük azadlıqdan

məhrum etmə növündə cəza və ya iyirmi il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edildikdə isə əziddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə qəti cəza təyin edilir.

66.4. Cinayətlərin məcmusu üzrə təyin edilən əsas cəzaya, bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində həmin cinayətlərə görə müəyyən edilmiş əlavə cəza növləri birləşdirilə bilər. Tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə təyin edilən qəti əlavə cəzanın müddəti və ya həcmi həmin cəza növü üçün bu Məcəllənin Ümumi hissəsində müəyyən edilmiş yuxarı həddən çox ola bilməz.

66.5. Cinayət işi üzrə hökm çıxarıldıqdan sonra, məhkumun birinci iş üzrə hökm çıxarılmazdan əvvəl törədilmiş başqa cinayətdə təqsirli olduğu müəyyən olunarsa, ona eyni qaydalar üzrə cəza təyin edilir. Bu halda birinci hökmə əsasən çəkilən cəza qəti cəza müddətinə hesablanır (30 may 2014-cü il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 20 iyun 2014-cü il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. **Cinayətlərin məcmusu** dedikdə, CM-in Xüsusi hissəsinin müxtəlif maddələri və ya bir maddənin müxtəlif hissələri ilə nəzərdə tutulan iki və ya daha artıq cinayətin törədilməsi başa düşülməlidir. Bu zaman tələb olunur ki, şəxs məcmuya daxil olan cinayətlərə görə məhkum olunmasın və həmin cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətləə calb etmə müddətləri keçməmiş olsun. Ona görə də cinayət-hüquqi nəticələri saxlanılmayan cinayətlər cinayətlərin məcmusuna daxil edilməz.

Eyni zamanda eyni şəxs tərəfindən CM-in konkret maddəsinin müxtəlif hissələrində ağırlaşdırıcı əlamətləri olan eyninövüli cinayətin törədilməsi zamanı cinayətlərin cəmi mövcud olmur. Məsələn, şəxs tərəfindən yaşayış sahəsinə qanunsuz daxil olmaqla külli miqdarda özgə əmlakının oğurlanması (CM-in 177.2.3-cü və 177.3.2-ci maddələri) cinayətlərin məcmusunu yaratmır.

Əgər şəxs eyni əməli müxtəlif epizodlar üzrə törədərsə və bu zaman həmin əməllər vahid qəsdlə əhatə olunarsa, bu halda cinayətlərin məcmusu olmayacaqlar (məsələn, şəxs anbardan 1000 kq taxılı müxtəlif vaxtlarda hissə-hissə oğurlayır).

2. Cinayətlərin məcmusunun iki növü fərqləndirilir:

- a) cinayətlərin real məcmusu;
- b) cinayətlərin ideal məcmusu.

Cinayətlərin real məcmusu müxtəlif vaxtlarda CM-in müxtəlif maddələri və ya eyni bir maddənin müxtəlif hissələri ilə məsuliyyət yaradan iki və daha artıq müstəqil cinayətin törədilməsi zamanı yaranır (məsələn, şəxs avtonəqliyyat qəzası törədirdi və zərərçəkmiş şəxsi hadisə yerində ağır vəziyyətdə qoyub qaçır).

Cinayətlərin real məcmusu zahiri əlamətlərinə görə təkrar və davam edən cinayətlərə oxşarlıq təşkil etdiyindən onların fərqləndirilməsi zərurəti meydana çıxır.

Təkrarlıq cinayətlərin real məcmusundan onunla fərqlənir ki, o, konkret cinayətin tərkib əlaməti kimi çıxış etdikdə cinayətlərin məcmusu kimi qiymətləndirilir. Məsələn, CM-in 177.2.2-ci maddəsində təkrarlıq oğurluq cinayətinin zə-

ruri tərkib əlaməti olduğundan burada cinayətlərin məcmusu istisna edilir.

Lakin bəzi hallarda eyni cinayətin təkrar edilməsi həm təkrarlı, həm də cinayətlərin məcmusunu yarada bilər. Məsələn, təkrar qəsdən adam öldürmədə məsuliyyət cinayətlərin məcmusuna görə — həm qəsdən adam öldürməyə (CM-in 120.1-ci maddəsi), həm də təkrar adam öldürməyə görə (CM-in 120.2.10-cu maddəsi) meydana gəlir.

Davam edən cinayət real məcmudan fərqli olaraq, vahid qəsdə əhatə olunan və ümumi məqsədə yönələn bir sıra eyni növü hərəkətlərdən ibarət olan bir cinayətdir. **Cinayətlərin ideal məcmusu** bir hərəkətlə eyni vaxtda iki və ya daha artıq cinayətin törədilməsi nəzərdə tutur.

İdeal məcmu da bir sıra əlamətlərinə görə mürəkkəb cinayət tərkibləri və bir maddə altında rəqabət gıran cinayət tərkibləri ilə oxşarlıq təşkil edir.

Mürəkkəb cinayət tərkiblərinə eyni əməlin ünsvərləri mövcud olduğundan (CM-in 181-ci və 217-ci maddələri) burada ideal məcmu deyil, vahid cinayət tərkibi mövcud olur.

Rəqabətə gıran tərkiblər zəhərin iki cinayət tərkibinin mövcudluğu barədə təsəvvür yaratsa da, əslində burada bir cinayət mövcud olur (məsələn, rüşvət alma (CM-in 312-ci maddəsi). Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadənin xüsusi həli olmaqla burada normalan rəqabətə gətirdiyindən ideal məcmu yaranmır. Rüşvət alma vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadəyə münasibətdə xüsusi norma olduğundan əməl xüsusi norma ilə təsvif edilməlidir.

3. Qanun cinayətlərin məcmusuna görə cəza təyin edilməsinin ardıcılığına müəyyən edir. CM-in 66.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə cəza təyin edilməsinin ümumi prinsiplərinə riayət etməklə əvvəlcə məcmuya daxil olan hər bir cinayətə görə ayrılıqda cəza təyin edilir, sonra isə qəti cəza təyin edilir.

4. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyini iki prinsip üzrə həyata keçirilir:

- a) az ciddi cəzanın daha ciddi cəza ilə əhatə edilməsi;
- b) təyin edilmiş cəzaların qanunun daha ciddi cəza nəzərdə tutan maddəsinin müəyyən etdiyi həddə tamamilə və ya qismən toplanması.

Cinayətlərin məcmusuna görə cəza təyin edilməsinin hər iki prinsipi saxlanılmasa da, onların təbiiqə əsaslan əvvəlki qanundan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu prinsiplərin təbiiqə CM-in 15-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin kateqoriyasından asılı olaraq həyata keçirilir.

5. Qanuna əsasən, cinayətlərin məcmusuna böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər daxildirsə, az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə və ya təyin olunmuş cəzaların tamamilə və ya qismən toplanmaq yolu ilə qəti cəza təyin edilir. Deməli, məcmuya böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər daxildirsə, hər iki prinsip təbiiqə olunmaqla cəza təyin edilə bilər.

20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla edilmiş dəyişikliyə əsasən CM-in 66.2-ci maddəsi üzrə cəzaların tamamilə və ya qismən toplanması yolu ilə təyin edilməsi qəti cəzanın müddəti və ya həcmi azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza münasibətdə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə üç ildən, az ağır cinayətlərə görə on iki ildən, digər cəzalara münasibətdə isə CM-in Ümumi hissəsində müvafiq cəza növü üçün müəyyən edilmiş yuxarı hədd-

dən artıq ola bilməz.

Qanunverici cinayətlərin məcmusuna böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər daxil olduğu toplama yolu ilə təyin olunmuş azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın yuxarı həddini müəyyən etsə də, cinayətlərin məcmusuna daxil olan cinayətlərin bir qisminin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət, bir qisminin isə az ağır cinayət olduğu hallarda qəti azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi ilə əlaqədar hər hansı göstəriş nəzərdə tutmur. Hesab edirik ki, belə hallarda CM-in 66.3-cü maddəsinin müəyyən etdiyi qaydaya uyğun olaraq azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəza on iki ildən artıq olmamaqla təyin edilə bilər.

6. Cinayətlərin məcmusuna ağır və ya xüsusi ilə ağır cinayətlərdən hər hansı biri daxildirsə, yalnız bir prinsip əsasında — təyin olunmuş cəzaların tamamilə və ya qismən toplanması yolu ilə qəti cəza təyin edilir. Bu halda azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti iyirmi ildən çox ola bilməz. Cinayətlərin məcmusuna daxil olan cinayətlərdən birinə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza və ya iyirmi il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edildikdə isə az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə qəti cəza təyin edilir.

7. Qanunverici CM-in 66.2-ci və 66.3-cü maddələrində cinayətlərin məcmusuna görə qəti cəza təyin etmənin üsullarını müəyyən edərək cinayətlərin kateqoriyasını əsas meyar kimi nəzərdə tutur. Lakin qanunverici CM-in 66.2-ci maddəsinə nəzərdə tutulan hər iki üsulun (az ciddi cəzanın daha ciddi cəza ilə əhatə edilməsi və təyin edilmiş cəzaların qanunun daha ciddi cəza nəzərdə tutan maddəsinin müəyyən etdiyi həddə tamamilə və ya qismən toplanması) təbiiqə ilə CM-in 66.3-cü maddəsinə nəzərdə tutulan üsulun (təyin olunmuş cəzaların tamamilə və ya qismən toplanma) təbiiqə arasında dəqiq sərəhəd müəyyən etməmişdir.

Bəle ki, CM-in 66.2-ci maddəsinə nəzərdə tutulan üsul o halda təbiiqə edilə bilər ki, cinayətlərin məcmusuna böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər daxil olmuş olsun. CM-in 66.3-cü maddəsinə nəzərdə tutulan üsul isə o halda təbiiqə edilə bilər ki, cinayətlərin məcmusuna ağır və ya xüsusi ilə ağır cinayətlərdən hər hansı biri daxil olmuş olsun.

Qanunun mənasına görə, təyin olunmuş cəzaların tamamilə və ya qismən toplanma üsulu (CM-in 66.3-cü maddəsi) cinayətlərin məcmusuna ağır və ya xüsusi ilə ağır cinayətlərdən hər hansı biri daxil olmaq şərti ilə, böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər də daxil olduqda təbiiqə edilə bilər. Başqa sözlə, məsələn, törədilən dörd cinayətdən biri ağır cinayətdirsə, digər üç cinayət isə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına daxildirsa, bu halda cinayətlərin məcmusuna görə qəti cəza yalnız CM-in 66.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq təyin olunmuş cəzaların tamamilə və ya qismən toplanma yolu ilə təyin edilməlidir.

Fikrimizcə, CM-in 66.3-cü maddəsinə nəzərdə tutulan müddəə cinayət qanununun ədalət, humanizm, qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik prinsiplərinə uyğun deyildir.

8. Məcmuya daxil olan cinayətlərə görə az ciddi cəzanı daha ciddi cəza

ilə əhatə etmə yolu ilə cəza təyin edilərkən həmin cinayətlərə görə təyin edilmiş cəzalarn hansının daha ciddi olması aydınlaşdırılmışdır. Bu zaman cəzanın ağırlığı onun cəza sistemindəki yeri ilə müəyyən edilir. CM-in 42-ci maddəsində cəzalarn sistemi müəyyən edilərkən əd cəddi cəzalardan başlanğıdır. Üçün hər bir cəza özündən sonra gələn cəzaya nisbətən yüngül hesab edilir.

9. Cinayətlərin məcmusuna görə cəza təyini zamanı **əhatə etmə prinsipi** tətbiq edilirsə, bu zaman cəzanın ciddilliyi məcmuya daxil olan cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan sanksiyadakı müddətlə deyil, faktiki təyin edilmiş cəzanın müddəti ilə müəyyən edilir.

Cinayətlərin məcmusuna görə qəti cəza qismən və ya tam toplama yolu ilə təyin edildikdə isə onun həddi qanunla müəyyən edilir.

Cinayətlərin məcmusuna ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin hər hansı biri daxildirsə, bu halda toplama qaydasında təyin edilən qəti cəzanın həddi məcmuya daxil olan cinayətlərin sanksiyalarından ağınnın müəyyən etdiyi hədlə məhdudlaşmır. Azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəza 20 ilə qədər təyin edilə bilər. Məsələn, məhkəmə məcmuya daxil olan cinayətlərdən CM-in 126.1-ci maddəsi ilə 8 il, 177.3-cü maddəsi ilə 8 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edirsə, o, cəzalarn tam toplamaqla 16 il müddətinə qəti cəza təyin edə bilər.

10. Şəxs bir neçə başa çatmamış cinayət törətmişsə, onlardan hər birinə görə cəza CM-in 63-cü maddəsinə uyğun təyin edilir, lakin cinayətlərin məcmusu üzrə qəti cəza CM-in 66.2-ci və 66.3-cü maddələri ilə müəyyən edilən qaydalara uyğun olmalıdır. Bu zaman CM-in 66.2-ci maddəsi ilə müəyyən edilən qaydalara uyğun təyin edilmiş azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə üç ildən, əgər cinayətlərə görə on iki ildən, CM-in 66.3-cü maddəsinin müəyyən etdiyi qaydalara uyğun təyin edilmiş cəzanın müddəti isə 20 ildən çox ola bilər.

Bir və ya bir neçə cinayətə görə CM-in 66-cı maddəsinə uyğun olaraq cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edildikdə də həmin qaydalar tətbiq edilir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarnın təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 15-ci bəndi).

11. Qanunda cinayətlərin məcmusuna görə həm əsas, həm də əlavə cəzalarn təyin edilməsi qaydası müəyyən edilmişdir. CM-in 66.4-cü maddəsinə əsasən, cinayətlərin məcmusu üzrə təyin edilən əsas cəzaya Xüsusi hissənin müvafiq maddələrində həmin cinayətlərə görə müəyyən edilmiş əlavə cəza növləri birləşdirilə bilər. Bu zaman tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə təyin edilən qəti əlavə cəzanın müddəti və ya həcmi həmin cəza növü üçün CM-in Ümumi hissəsində müəyyən edilmiş yuxarı həddən çox ola bilər.

Əlavə cəzalarn da əsas cəzalarda olduğu kimi əvvəlcə ayrılıqda hər bir cinayətə görə, sonra isə cinayətlərin məcmusu üzrə təyin edilir.

Əgər məcmuya daxil olan cinayətlərdən heç birinə görə əlavə cəza təyin edilməmişdirsə, o, cinayətlərin məcmusuna görə qəti cəza şəklində də təyin edilə bilər.

Məcmuya daxil olan iki və ya daha artıq cinayətə görə eyni növ əlavə cəza təyin edildiyi hallarda qəti əlavə cəzanın müddəti və ya həcmi əhatə etmə

prinsipinin tətbiqi zamanı daha ciddi əlavə cəza müddəti və ya həcmi ilə müəyyən edilir. Eyni vəziyyətdə qismən və ya tam toplama prinsipi tətbiq edildikdə isə təyin edilmiş qəti əlavə cəzanın müddəti və həcmi həmin cəza növü üçün CM-in Ümumi hissəsinin müəyyən etdiyi müddət və ya həcmdən artıq ola bilər.

Müxtəlif növ əlavə cəzalarn təyin edilməsi hallarında isə onlar nə əhatə edilə, nə də toplanıla bilər. Bu əlavə cəzalardan hər biri qəti cəzaya birləşdirilə bilər müstəqil icra edilir.

Məcmuya daxil olan cinayətlərə görə cəza fərdləşdirilərkən məhkəmə CM-in 46.2-cü maddəsinin rəhbər tutmaqla törədilmiş cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəliyini, təqsirkar şəxsin şəxsiyyətini nəzərə alaraq onun müəyyən vəzi-fə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququnun saxlanılmasını qeyri-mümkün hesab edərsə, həmin şəxs CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tutulmayan hallarda da müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəza növünü əlavə cəza kimi təyin edə bilər.

12. CM-in 56-cü maddəsinə əsasən, təqsirkar törədilmiş cinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə növündə real cəza təyin edildikdə, cəzaçəkən müəssisəsinin növü də müəyyən edilməlidir. Bu zaman cəzaçəkən müəssisəsinin növü məcmuya daxil olan cinayətlərdən hər birinə görə ayrılıqda təyin edilmiş azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya görə deyil, qəti cəzaya görə müəyyən olunur.

13. Qanuna əsasən, cinayət işi üzrə hökm çıxarıldıqdan sonra məhkumun hökmə qədər başqa cinayət etməkdə təqsirli olduğu müəyyən edilərsə, ona eyni qaydalar üzrə cəza təyin edilir. Məhkəmə həm əvvəlki, həm də sonrakı hökmlə müəyyən edilmiş cəzalarn əhatə etmə və ya toplama qaydasında birləşdirib qəti cəza təyin edir. Bu halda birinci hökmə əsasən tamamilə və ya qismən çəkilən cəza yeni cəza müddətinə hesablanır. Bu qayda tətbiq edilərkən cinayətlərin məcmusuna görə ikinci hökmlə təyin edilmiş cəzanın müddəti və ya həcmi birinci hökmlə təyin edilmiş cəzadan da olmalıdır.

Əvvəlki hökmlə müəyyən edilmiş cəzanın çəkilmiş hissəsi yeni hökmə əsasən təyin edilən cəzanın müddətinə hesablanarkən cəzanın qəti müddətindən birinci hökm üzrə çəkilmiş cəzanın adı hesabla çıxılmasına yol verilir. Bunun üçün yeni hökmlə təyin edilən qəti cəzanın icrası birinci hökmlə təyin edilmiş cəzanın icrasına başlanılmış olduğu gündən müəyyən edilir¹.

CM-in 66.5-ci maddəsinin tətbiqi zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət hüququnda («məhkum» anlayışı qanuni qüvvəyə minmiş hökmə əsasən təqsirli bilinmiş şəxsi əhtiva etdiyindən, Azərbaycan Respublikası CM-in 66.5-ci maddəsində **birinci iş üzrə qanuni qüvvəyə minmiş hökm** nəzərdə tutulur («Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 66.5-ci maddəsinin şərh edilməsində dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 22 fevral 2012-ci il tarixli qərarı). Başqa sözlə, bəaredinə hökm çıxarılmış şəxsin həmin hökm qanuni qüvvəyə minəndək cinayət (cinayətlər) törətdiyi bütün hallarda ona hökmlərin məcmusu üzrə deyil, cinayətlərin məcmusu üzrə

¹ Saməderov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslilik. Bakı, 2007. s. 507.

caza təyin edilməlidir.

Sınaq müddəti ərzində şəxsin yenidən cinayət törətdiyi hallarda məhkəmə şərti məhkum etmənin saxlanması qərarına gəlsə, hökmün təsviri-əsaslandırıcılıq hissəsinə bunu əsaslandırılmalı, nəticəvi hissəsinə isə birinci hökm üzrə şərti məhkumluğun müstəqil olaraq icra edilməli olduğunu göstərməlidir («Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 25 iyul 2003-cü il tarixli, 4 №-li Qərarının 27-ci bəndi).

Şərti məhkum edilmiş şəxsin birinci iş üzrə hökm çıxarılanadək başqa cinayətini törətdiyində də təqsirli olması müəyyən edilərsə, bu halda cinayətlərin məcmusunu mövcud olmasına baxmayaraq ona CM-in 66.5-ci maddəsi tətbiq edilməklə cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilə bilər. Ona görə ki, bu halda birinci hökmə müəyyən olunmuş şərti məhkumətlə ləğv edilə bilər, çünki ikinci hökmə cəza təyin edilməsi cinayət sınaq müddəti ərzində törədilmiş cinayət deyildir. Şərti məhkumətlə ləğv edilməli hallarda isə birinci və ikinci işlər üzrə hökmlər müstəqil icra olunmalıdır.

Əgər şərti məhkum edilmiş şəxs bəzində şərti məhkumətlə ləğv edilmişdirsə, həmin şəxs sonradan törətdiyi cinayətə görə şərti məhkum edildiyi hallarda da birinci və ikinci işlər üzrə hökmlər müstəqil icra olunmalıdır. Qeyd olunan hallarda da CM-in 66.5-ci maddəsinə əsasən cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilə bilər. Bu halda şəxsin bəzində məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş iki hökmünün olmasına baxmayaraq hökmlərin məcmusu deyil, cinayətlərin məcmusu yarandığına görə, həmin şəxs iki dəfə məhkum edilmiş şəxs sayılır, onun bir məhkumluğu mövcud olur.

Q.A. İsaqlı 26 iyul 2010-cu il tarixdə törətdiyi cinayətə görə əvvəllər Bakı şəhəri Yasamal rayon Məhkəməsinin 4 aprel 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən təqsirli bilinmiş, CM-in 70-ci maddəsinə əsasən təyin edilmiş cəza şərti hesab edilməlidir.

Q.A. İsaqlı 18 iyul 2010-cu il tarixdə törətdiyi cinayətə görə İmişli rayon Məhkəməsinin 25 noyabr 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən təqsirli bilinmiş, CM-in 70-ci maddəsi tətbiq edilməklə ona təyin olunmuş cəza şərti hesab edilməlidir.

Q.A. İsaqlı 15 fevral 2012-ci il tarixdə sınaq müddəti dövründə qabaqcadan əlir olan bir qrup şəxs tərkibində cinayətlər törətdiyinə görə Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 26 noyabr 2012-ci il tarixli hökmü ilə təqsirli bilinmiş, onun əməli əvvəllər tələməyə görə iki dəfə məhkum edilmiş şəxs tərəfindən törədilmiş cinayət kimi CM-in 177.3.3-cü maddəsi ilə təsvif edilmişdir. CM-in 71.5-ci maddəsinə əsasən onun bəzində Bakı şəhəri Yasamal rayon Məhkəməsinin 4 aprel 2011-ci il tarixli və İmişli rayon Məhkəməsinin 25 noyabr 2011-ci il tarixli hökmləri ilə CM-in 70-ci maddəsinə əsasən təyin edilmiş şərti məhkum etmələr ləğv edilmiş, həmin hökmlərlə təyin edilmiş cəzalar yeni hökmə təyin edilmiş cəza ilə hökmlərin məcmusu üzrə birləşdirilməklə qəti cəza təyin olunmuşdur.

Hökmədən apellyasiya protesti verilmiş və göstərilmişdir ki, Q.A. İsaqlı 26 iyul 2010-cu il tarixdə törətdiyi tələmə cinayətinə görə Bakı şəhəri Yasamal ra-

yon Məhkəməsinin 4 aprel 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən və 18 iyul 2010-cu il tarixdə törətdiyi tələmə cinayətinə görə İmişli rayon Məhkəməsinin 25 noyabr 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən məhkum olunsada, ikinci hökm üzrə təqsirli bilinməli cinayəti birinci hökmədən əvvəl törətdiyindən, hökmlərin məcmusu deyil, cinayətlərin məcmusu yaranır.

Şıvan Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyasının 11 mart 2013-cü il tarixli qərarı ilə apellyasiya protesti təmin edilərək Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 26 noyabr 2012-ci il tarixli hökmü dəyişdirilmiş, Q.A. İsaqlının əməli CM-in 177.3.3-cü maddəsindən həmin Məcəllənin 177.2.1, 177.2.2 və 177.2.3-cü maddələrinə tövsiyə edilmişdir¹.

14. İkinci hökmün çıxarılması zamanı təqsircinin birinci hökmün çıxarılanadək və ondan sonra bir sıra cinayətləri törətməsi müəyyən olunarsa, bu halda həmin cinayətlərin məcmusu, həm də hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilməsi qaydası tətbiq edilir.

15. Məhkumun təqsirli bilindi cinayətlərin bir hissəsinin birinci hökm çıxarılanadək, digər hissəsinin isə həmin hökm çıxarıldıqdan sonra törətdiyi müəyyən olunduqda ikinci hökm üzrə cəza ilk növbədə birinci hökm çıxarılanadək törədilmiş cinayətlərin məcmusu üzrə, sonra CM-in 66.5-ci maddəsinə müəyyən edilən qaydasına təyin edilir, daha sonra birinci hökm çıxarılanadək sonra törədilən cinayətlər üzrə cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilir. Axırda isə CM-in 67-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq hökmlərin məcmusu üzrə qəti cəza müəyyən edilir.

Başqa cinayətə görə məhkum olunmuş və cəzasını çəkib qurtarmamış şəxs həmin iş üzrə hökm çıxarılmazdan əvvəl başlanmış və hökmün çıxarılmazdan sonra davam etmiş üzən və ya davam edən cinayətə görə məhkum olunan məhkəmələr ikinci hökm üzrə cəza CM-in 67-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq təyin edilir.

CM-in 66.5-ci və 67-ci maddələrinə əsasən təyin olunmuş qəti cəzanın çəkilmə müddəti sonuncu iş üzrə məhkəməyə qədər qətimkan tədbiri və ya tutma qaydasında həbsdə olma müddəti də nəzərə alınmaqla axırncı hökmün çıxarıldığı gündən hesablanır (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyul tarixli 4 sayılı qərarının 17-ci bəndi).

16. Məhkəmənin cəzalanmalı olan əməli cinayət qanununun bir maddəsindən daha yüngül məsuliyyət müəyyən edən bir neçə maddəsinə tövsiyə etməsinə o vaxt yol verilir ki, belə tövsiyə məhkumun vəziyyətini ağırlaşdırmırsa, onun müdafiə hüququnu pozmasın. Belə hallarda cinayətlərin məcmusuna görə təyin edilən cəza şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi haqda qərar və litiham aktında göstərilən CM-in müvafiq maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulan maksimum cəzadan artıq olmamalıdır (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyul tarixli 4 sayılı qərarının 18-ci bəndi).

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2013-cü il, № 2, s. 17-23.

Maddə 67. Hökmlərin məcmusu üzrə cəzanın təyin edilməsi

67.1. Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən, məhkəmə yeni hökm üzrə təyin edilmiş cəzaya əvvəlki hökm üzrə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsini tamamilə və ya qismən birləşdirir.

67.2. Hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş və azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan qəti cəzanın müddəti və ya həcmi, bu Məcəllənin Ümumi hissəsində həmin cəza növü üçün müəyyən edilmiş yuxarı həddən artıq ola bilməz.

67.3. Hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti iyirmi beş ildən çox ola bilməz.

67.4. Hökmlərin məcmusu üzrə qəti cəza həm yeni törədilmiş cinayət görə təyin edilmiş cəzadan, həm də məhkəmənin əvvəlki hökmü ilə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsindən çox olmalıdır.

67.5. Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən əlavə cəzaların birləşdirilməsi bu Məcəllənin 66.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

67.6. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxs yeni cinayət törətdikdə, yeni təyin edilən cəza ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əhatə olunur (30 may 2014-cü il tarixli Qanunla edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan», 20 iyun 2014-cü il).

1. Əvvəllər cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş şəxsin təyin edilmiş cəzanı çəki qurtaranadək yenidən cinayət törətməsi ona hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilməsi zərurəti yaradır. Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin etmə bir sıra əlamətlərinə görə cinayətlərin məcmusuna görə cəza təyin etmə ilə oxşarlıq təşkil edir. Onların başlıca fərqi oradan ibarətdir ki, cinayətlərin məcmusuna daxil olan əməllərin heç birinə görə şəxs əvvəlcədən məhkum olmur, hökmlərin məcmusu isə məhkumluqla bağlıdır. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən məcmuya daxil olan cinayətlərə görə ayrılıqda təyin olunmuş bütün cəzalar tamamilə və ya qismən toplanmış halda, hökmlərin məcmusundan yeni hökm üzrə təyin edilmiş cəzaya əvvəlki hökm üzrə təyin edilmiş cəzanın yalnız çəkilməmiş hissəsi tamamilə və ya qismən birləşdirilir.

Hökmlərin məcmusuna görə cəza təyin etmə ancaq toplama qaydasını nəzərdə tutduğu halda, cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin etmədə əhatə etmə qaydası da nəzərdə tutulur.

2. Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilməsinə aşağıdakı hallarda yol verilir:

a) əvvəlki hökmə təyin edilmiş əsas və ya əlavə cəza tamamilə çəkilmədikdə;

b) əvvəlki hökmə təyin edilmiş cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxs tərəfindən çəkilməmiş qalan cəza müddəti ərzində yeni cinayət törədildikdə (CM-in 76.6.3-cü maddəsi);

c) hamilə və azyaşlı uşaqları olan qadınlar bəaresində cəza çəkənin təxirə salınması tətbiq edildiyi hallarda təxirə salma müddətində yeni cinayət törədildikdə (CM-in 79.4-cü maddəsi).

3. Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edərkən məhkəmə törədilmiş cinayətin ağırlığını, cinayətkarın şəxsiyyətini, cəzanı ağırlaşdıran və yüngüləşdirən halları nəzərə alaraq yeni hökm üzrə təyin edilmiş cəzaya əvvəlki hökm üzrə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsini tamamilə və ya qismən birləşdirir.

Qanunla hökmlərin məcmusuna görə cəza təyini zamanı həm eyni növü, həm də müxtəlif növü cəzaların birləşdirilməsinə yol verilir. Bu qayda üzrə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma və ictimai işlər azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə birləşdirilməyə qəti cəza təyin edilə bilər. Bunun üçün həmin cəzalar azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya gətirilərkən hökmlərin məcmusu üzrə qəti cəza təyin edilir.

Hökmlərin məcmusu üzrə müxtəlif növü cəzalar qismən və ya tamamilə toplanarkən azadlıqdan məhrumetmənin bir günü;

a) azadlığın məhdudlaşdırılmasının iki günü;

b) intizam xarakterli hərbi hissədə saxlanmanın bir günü;

c) islah işlərinin və ya hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın üç günü;

d) ictimai işlərin səkkiz saati bərabər tutulur.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmə, nəqliyyat vasitəsinin idarə etmə hüququndan məhrumetmə, xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrumetmə və ya cərimə növlərində cəza islah işləri, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma və ya azadlıqdan məhrumetmə ilə toplanmış halda, onlar müstəqil icra olunur.

Şərti məhkum edilmiş şəxs sınaq müddətində, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxs isə cəzanın çəkilməmiş müddətində qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edildikdə, təqsirkara sonuncu hökmə təyin edilən qəti cəzanın müddəti birinci halda şəxsin real cəzanı çəkməkdən azad edildiyi müddətdən, ikinci halda isə cəzanın çəkilməmiş müddətindən artıq olmalıdır. Belə qayda hökmün icrasının təxirə salınması zamanı hökmlərin məcmusu üzrə qəti cəza təyin edilməsi hallarında da tətbiq edilir. Lakin qeyd edilən hallarda şəxs cəzadan müxtəlif əsaslar üzrə vaxtından əvvəl azad edildikdən sonra yenidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum edildikdə CM-in 67.4-cü maddəsinin müəyyən etdiyi bu qayda tətbiq edilir.

4. Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyini zamanı tam toplama prinsipi tətbiq edilərkən qəti cəzanın müddəti yeni cinayət görə təyin olunan cəza müddəti ilə əvvəlki hökm üzrə təyin olunan cəzanın çəkilməmiş müddətinin cəminə bərabər olur.

Cismən toplama prinsipinin tətbiqində isə qəti cəzanın müddəti tam toplamaqla təyin edilən qəti cəzadan az olsa da, bu müddət həm əvvəlki hökmə təyin edilən cəzanın müddətindən hissəsindən, həm də sonrakı cinayət görə təyin edilən cəzanın müddətindən artıq olur.

5. Əvvəlki hökm üzrə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsi dedikdə, aşağıdakı müddətlər başa düşülməlidir:

a) yeni cinayət törədilməsinə görə şəxsin tutulması və ya həbsə alınması nədək real azadlıqdan məhrumetmənin çəkilməmiş hissəsi;

b) şəxs əvvəlki hökm üzrə təyin edilmiş cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad edildikdə cəzanın çəkilməmiş hissəsi;

c) şəxs əvvəlki hökmə şərti məhkum edildikdə, şərti hesab edilmiş bütün cəza müddəti;

ç) hamilə və ya ayaqları uşaqları olan qadınlar bərsində cəzanın çəkilməsinin təxirə salındığı müddət.

5. CM-in 67.2-ci maddəsinə əsasən, hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş və azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar olmayan qəti cəzanın müddəti və ya həcmi CM-in Ümumi hissəsində həmin cəza növü üçün müəyyən edilmiş yuxarı həddən artıq ola bilməz. Məsələn, əvvəl törədilmiş cinayətə görə şəxs əmək haqqından 20% tutulmaqla iki il müddətinə islah işləri təyin edilmiş və həmin cəza müddətinin bir il çəkildikdən sonra o, yenidən cinayət törətmişdir. İkinci hökmə ona 20% əmək haqqından tutulmaqla yenidən iki il islah işi təyin edilərsə, hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş qəti cəzanın müddəti iki ildən artıq ola bilməz.

Həmçinin hökmlərin məcmusu üzrə qəti cəza təyin edilərkən əmək haqqından tutmanın da miqdarı 20%-dən artıq ola bilməz. İslah işlərinin çəkilməmiş hissəsinin qəti cəzaya birləşdirilməsi tam toplama yolu ilə mümkün olmayan hallarda qismən toplama prinsipi tətbiq edilir.

6. Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilməsi zamanı əlavə cəzalarla əsas cəzaların, habelə əlavə cəzaların özlərinin bir-biri ilə birləşdirilməsi zərurəti meydana çıxıb bilər. Bu zaman cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş qaydalar nəzərə alınmaqla aşağıdakı əksin şərtlərə əməl edilməlidir:

a) CM-in 67-ci maddəsi üzrə əsas cəzalarla yanaşı, əlavə cəzalar da birləşdirilir;

b) əvvəlki hökmə müəyyən edilən və icra edilməyən əlavə cəzanın yeni hökmə müəyyən edilən cəzaya birləşdirilməsi qanunla məcburi sayılır;

c) əsas cəzalar təyin edilərkən tətbiq edilən qaydalar əlavə cəzaların təyində də rəhbər tutulur;

ç) hökmlərin məcmusu qaydasında cəza təyin edilərkən əlavə cəzaların qəti həddi qanunla bu cəza növləri üçün müəyyən edilən yüksək həddi aşmamalıdır;

d) eyni cinsli əlavə cəzalar qanunla müəyyən edilən həddə toplanır, müxtəlif növlü əlavə cəzalar yekun cəzaya qoşularaq müstəqil icra edilir¹.

7. CM-in 67.3-cü maddəsinə əsasən, hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş azadlıqdan məhrumetmə növündə qəti cəzanın müddəti 25 ildən çox ola bilməz. Bu o deməkdir ki, əvvəlki hökmə, məsələn, 11 il azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs həmin cəzanın icrası müddətində yenidən törətdiyi cinayətə görə 15 il azadlıqdan məhrum edilirsə, hökmlərin məcmusu üzrə ona təyin edilən qəti cəzanın müddəti 25 ildən artıq olmamalıdır.

8. Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyini zamanı qəti cəzanın müddəti daha ağır cinayətə görə müəyyən edilmiş cəza müddəti ilə məhdudlaşmır. Məsələn, fərz edək ki, xüsusi amansızlıqla qəsdən sağlamlığa zərər vurmağa görə 11 il

azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs cəzasının 1 ilini çəkdikdən sonra azadlıqdan məhrumetmə yerində qəsdən azad olunduğu görə 15 il azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunur.

Bu halda məhkəmə CM-in 120.2.4-cü və 126.2.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrumetmənin ən yüksək hədlərinə (20 və 11 il) əhəmiyyət vermədən hökmlərin məcmusu üzrə qismən toplamaqla 15 ildən artıq, lakin 25 ilədək hər hansı müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə qəti cəza təyin edə bilər.

9. Hökmlərin məcmusu üzrə qəti cəza həm yeni törədilmiş cinayətə görə təyin edilmiş cəzadan, həm də məhkəmənin əvvəlki hökmü ilə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsindən çox olmalıdır.

Bakı şəhəri, Nərimanov rayon Məhkəməsinin hökmü ilə S.Səferov CM-in 177.1-ci maddəsi ilə təqsirli bilinərək 1 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş, CM-in 67.1-ci maddəsi tətbiq edilməklə, 1 iyun 2000-ci il tarixdə Ağdam Qarnizonu hərbi məhkəməsinin hökmü ilə ona təyin olunmuş 5 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzası qismən yeni hökmə təyin edilmiş cəza ilə birləşdirilərək ona 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir.

Hökmdən apellyasiya protesti verilərək birinci instansiya məhkəməsinin hökmünü məhkəmə CM-in 65.2-ci və 67.4-cü maddələrində tələblərinə uyğun cəza təyin etməklə dəyişdirilməsi xahiş edilmişdir.

Apellyasiya Məhkəməsinin qənaətinə görə birinci instansiya məhkəməsi S.Səferova cəza təyin edərkən cinayət qanununun normasını düzgün tətbiq etməmişdir. Belə ki, CM-in 67.4-cü maddəsinə əsasən hökmlərin məcmusu üzrə qəti cəza həm yeni törədilmiş cinayətə görə təyin edilmiş cəzadan, həm də məhkəmənin əvvəlki hökmü ilə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsindən çox olmalıdır. S.Səferov Ağdam rayon məhkəməsinin hökmü ilə ona təyin edilmiş və icrası təxirə salınmış 5 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzasını çəkməmişdir. Ona görə də qəti cəza bu cəzadan az olmamalıdır. Məhkəmə isə cinayət qanununun bu tələblərini pozaraq S.Səferova qəti olaraq 3 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzası təyin etmişdir.

Bundan əlavə, iş materiallarından görünür ki, S.Səferov Bakı qarnizonu hərbi məhkəməsinin 24 dekabr 1999-cu il tarixli hökmü ilə 1960-cı il CM-in 207-ci maddəsinin 1 hissəsi ilə təqsirli bilinib 1 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilmiş, bərsində 10 dekabr 1999-cu il tarixli amnistiya haqqında qərarın 3.2-ci bəndi tətbiq edilərək təyin edilmiş cəzanı çəkməkdən azad olunmuşdur. 30 oktyabr 2001-ci il tarixdə, yeni sonuncu cinayət törədən vaxt onun həmin cinayətə görə məhkumluğu ödənilməmiş olmuşdur. CM-in 83.3.3-cü, 83.4-cü maddələrinə əsasən bunun üçün 3 il vaxt keçməlidir. Lakin S.Səferovun amnistiyaya aktına əsasən azad edildiyi vaxtdan sonuncu cinayət törətdiyi vaxta qədər təxminən 2 il müddət keçmişdir.

CM-in 18.2.1-ci maddəsində göstərilir ki, qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər iki dəfə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilmiş şəxs yenidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunduqda cinayətlərin təhlükəli residivi yaranır. Eyni zamanda CM-in

¹ Səmədarov F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, 2002. s. 549.

65.2-ci maddəsinə əsasən təhlükəli residivə görə cəzanın müddəti törədilmiş cinayətə görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün və həddinin üçdə ikisindən az ola bilməz. CM-in 177.1-ci maddəsinin sanksiyasında müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün, yəni azadlıqdan məhrumetmə növünün və həddi iki ildir. Bu həddin üçdə ikisi 1 il 4 ay təşkil edir. Beləliklə, S.Səfərovun törətdiyi əməl təhlükəli residiv kimi qiymətləndirilməklə, ona 1 il 4 ay azadlıqdan məhrumetmə cəzası təyin edilməli idi.

Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin qərarı ilə Nərimanov rayon Məhkəməsinin S.Səfərovun CM-in 177.1-ci maddəsi ilə məhkum olunmasına dair 5 fevral 2002-ci il tarixli hökmü ilə cinayət qanunu norması düzgün tətbiq edilməyindən dəyişdirilərək S.Səfərova həmin maddə ilə 1 il 4 ay müddətində azadlıqdan məhrumetmə cəzası təyin edilmiş, CM-in 67-ci maddəsinə əsasən 1 iyun 2000-ci il tarixli Ağdam qərizonu hərbi məhkəməsinin hökmü ilə ona təyin olunmuş 5 il müddətində azadlıqdan məhrumetmə cəzası axırıncı hökmle təyin olunmuş cəza ilə qismən birləşdirilərək ona qəti olaraq 6 il müddətində azadlıqdan məhrumetmə cəzası təyin edilmişdir¹.

10. Yeni hökmle təyin edilən cəza həmin cəza növü üçün CM-in Ümumi hissəsinə həmin cəza növü üçün müəyyən olunmuş yuxarı həddədirsə yeni hökm üzrə təyin edilmiş cəzaya əvvəlki hökm üzrə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsini tamamilə və ya qismən birləşdirmə qaydası tətbiq edilə bilməz. Bu halda əvvəlki hökm üzrə təyin edilmiş cəza yeni hökm üzrə təyin edilmiş cəza ilə əhatə edilməlidir. Eyni qaydada ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxs yeni cinayət törətdikdə, yeni təyin edilən cəza ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əhatə olunur.

Maddə 68. Cəzaların toplanması zamanı müddətlərin müəyyən edilməsi qaydası

68.1. Cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə cəzalar qismən və ya tamamilə toplanarkən azadlıqdan məhrum etmənin bir gününü:

- 68.1.1. intizam xarakterli hərbi hissədə saxlanmanın bir günü;
- 68.1.1-1. azadlığın məhdudlaşdırılmasının iki günü;
- 68.1.2. Çıxarılmışdır;
- 68.1.3. islah işlərinin və ya hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın üç günü;

68.1.4. ictimai işlərin səkkiz saati bərabər tutulur.
68.2. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə, xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə və ya cərimə növlərində cəza islah işləri, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, azadlığın məhdudlaşdırılması və ya azadlıqdan məhrum etmə ilə toplanmışda,

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2003-cü il, № 4.

onlar müstəqil icra olunur (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il, 7 mart 2012-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 16 mart 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə müxtəlif cəzaların onların ağırlıq dərəcəsindən asılı olaraq toplanması qaydaları şərh olunan maddədə öz əksini tapmışdır.

2. Cəzaların ağırlıq dərəcəsi nəzərə alınaraq azadlıqdan məhrumetmənin bir günü intizam xarakterli hərbi hissədə saxlanmanın bir gününə bərabər tutulur. Belə ki, qanun məhkum barədə məhrumiyyətlər yaradılmasında, onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasında azadlıqdan məhrumetmə cəzasını intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasına bərabər tutur və onlar cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə günə gün hesabı ilə qismən və ya tamamilə toplanır.

3. Məhkum barəsində daha az məhrumiyyətlər yaradan islah işlərinin və ya hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın üç günü azadlıqdan məhrumetmənin bir gününə bərabər tutulur.

4. Cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə cəzalar qismən və ya tamamilə toplanarkən azadlıqdan məhrumetmənin bir günü ictimai işlərin səkkiz saatına bərabər tutulur.

İctimai işlər cəzasına məhkum olunmuş şəxs həmin işlərin yerinə yetirilməsindən qərəzli boyun qaçırdıqda məhkəmə ictimai işlərin çəkilməmiş hissəsini azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edə bilər. Bu zaman məhkumun ictimai işləri yerinə yetirdiyi müddət nəzərə alınır və çəkilməmiş dörd saat ictimai işə bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması və ya səkkiz saat ictimai işə bir gün azadlıqdan məhrum etmə hesabı ilə hesablanır.

Sumqayıt şəhər Məhkəməsinin 3 dekabr 2010-cu il tarixli hökmü ilə İ.V. Əliyev CM-in 127.2.3 və 221.1-ci maddələri ilə təqsirlə bilinib, CM-in 127.2.3-cü maddəsi ilə barəsində CM-in 62-ci maddəsi tətbiq olunmaqla 1 (bir) il 6 (altı) ay müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası, CM-in 221.1-ci maddəsi ilə 200 (iki yüz) saat ictimai işlər cəzası, CM-in 47.3-cü maddəsinə əsasən 200 (iki yüz) saat ictimai işlər cəzası 25 (yirmiyə beş) gün müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası ilə əvəz edilərək CM-in 66.3-cü maddəsinə əsasən cinayətlərin məcmusu üzrə qəti olaraq 1 (bir) il 6 (altı) ay 25 (yirmiyə beş) gün müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası təyin edilmişdir.

Hökmdən verilən apellyasiya protestində İ.V.Əliyevin barəsində əsassız olaraq CM-in 62-ci maddəsinin tətbiq edilməsi, buna görə düzgün olmayaraq CM-in 127.2.3-cü maddəsi ilə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasının təyin edildiyi göstərilmişdir.

Apellyasiya protestinə əsasən işə baxmış Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət Kollegiyasının kassasiya qaydasında mübahisələndirilən 9 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarı ilə apellyasiya protesti təmin olunmuş və İ.V.Əliyev CM-in 127.2.3-cü maddəsinə əsasən 1 (bir) il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmiş, CM-in 47.3-cü maddəsinə istinad edilərək İ.V.Əliyev CM-in 221.1-ci maddəsi ilə təyin edilmiş 200 (iki) yüz saat ictimai işlər cə-

zasinin 12 (on iki) saatini azadlıqdan məhrum etmə cəzasının 1 (bir) gününə hesablaşmaqla ictimai işlər cəzası 16 (on altı) gün müddətində azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilmiş, CM-in 66.3-cü maddəsinə əsasən cinayətlərin məcmusu üzrə bu cəzani CM-in 127.2.3-cü maddəsi ilə təyin edilmiş 1 (bir) il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə tam toplamaqla azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddətini 1 (bir) il 16 (on altı) gün müəyyən edilmişdir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin 9 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarından kassasiya protesti verilərək göstərilmişdir ki, İ.V.Əliyev ictimai işlər cəzasını çəkməkdən boyun qaçırmadığı halda məhkəmə həmin cəzani yanlış olaraq CM-in 47.3-cü maddəsinə tətbiq edərək azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz etmişdir. Halbuki, İ.V.Əliyevə təyin edilmiş ictimai işlər cəzasının azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz olunması zərurəti təyin olunmuş müxtəlif növ cəzaların toplanması zamanı yaranmışdır və belə olan halda CM-in 47.3-cü maddəsi yox, cəzaların toplanması zamanı müddətlərin müəyyən edilməsi qaydalarını tənzimləyən CM-in 68-ci maddəsi tətbiq edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin cinayət kollegiyası kassasiya protestini ona görə təmin etmişdir ki, baxılan məsələdə təyin olunan cəzalar toplanmasına görə cəzaların toplanması qaydasını nəzərdə tutan CM-in 68-ci maddəsi tətbiq edilməlidir. CM-in 47.3-cü maddəsi yalnız o halda tətbiq edilə bilər ki, məhkum ona təyin olunmuş ictimai işlər cəzasını çəkməkdən boyun qaçırmış olsun¹.

5. Nəzərə almaq lazımdır ki, cəzaların toplanması zamanı yuxarı hədlər qanunla müəyyənləşdirilir. Məsələn: cinayətlərin məcmusuna ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərdən hər hansı biri daxildirsə və azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin olunmuşdursa, cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edilərkən həmin cəzanın müddəti iyirmi ildən çox ola bilməz (CM-in 66-cı maddəsinin şərhinə bax).

Hökmərin məcmusu üzrə təyin edilmiş və azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan qəti cəzanın müddəti və ya həcmi CM-in Ümumi hissəsində həmin cəza növü üçün müəyyən edilmiş yuxarı həddən artıq ola bilməz (CM-in 67-ci maddəsinin şərhinə bax).

6. Şərh olunan maddənin ikinci hissəsinə əsasən, cəza məhkumun müxtəlif hüquqlarını və tamamilə başqa fəaliyyət sahələrini əhatə etdikdə həmin cəzalar müstəqil və eyni vaxtda icra olunur. Belə ki, nəqliyyat vasitəsinin idarə etmə hüququndan məhrum etmə növündə cəza intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama ilə toplanmışdır, onlar müstəqil icra olunur.

Maddə 69. Cəza müddətlərinin hesablanması və cəzanın hesab alınması

69.1. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmənin, nəqliyyat vasitəsinin idarə etmə hüququndan məhrum etmənin, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın, islah işləri

nin, azadlığın məhdudlaşdırılmasının, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlanmanın, azadlıqdan məhrum etmənin müddətləri aylarla və illərlə, ictimai işlərin müddəti isə saatlarla hesablanır.

69.2. Bu Məcəllənin 69.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş cəza növlərinin dəyişdirilməsi və ya toplanması, habelə cəzanın hesaba alınması zamanı müddətlər günlərlə hesablanmalıdır.

69.3. Hökm qanuni qüvvəyə minməndə həbsdə saxlanmanın müddəti azadlıqdan məhrum etmə müddətinə, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəzanın müddətinə bir günə bir gün, azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzanın müddətinə bir günə iki gün, islah işləri və hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma növündə cəzanın müddətinə bir günə üç gün, ictimai işlər növündə cəzanın müddətinə isə bir günə sikkiz saat hesabı ilə hesablanır.

69.4. Həbsdə saxlanılan şəxsə cərimə və ya müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə əsas cəza təyin edilərkən məhkəmə həbsdə saxlama müddətini nəzərə alaraq, təyin edilmiş cəzanı yüngülləşdirir və ya şəxsi bu cəzadan tamamilə azad edir (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il, 20 oktyabr 2015-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 4 noyabr 2015-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Qüvvədə olan Cinayət və Cinayət-Prosessual qanunvericiliyinə əsasən, cəza təyini və onun icrası zamanı məhkuma tətbiq olunmuş cəza müddətlərinin hesablanması və cəzanın hesaba alınması zərurəti meydana çıxır.

Cəza müddətlərinin hesablanması və cəzanın hesaba alınması zamanı aşağıdakı müddətlər nəzərə alınmalıdır:

a) cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması müddəti (CPM-in 148-ci maddəsi);

b) itiham elan etmək üçün şəxsin tutulması müddəti (CPM-in 150-ci maddəsi);

c) bərəsində həbs növündə qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin cinayət əməli üzrə aparılan ibtidai araşdırma müddətləri (CPM-in 218.1-ci və 218.2-ci maddələri);

ç) cinayət törətdikdən sonra psixi pozuntuya məruz qalmış şəxs müalicə olunduqdan sonra cəza təyin edilərkən və ya onun cəzasının icrası barpa olunarkən psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicədə olma müddəti (CM-in 99-cü maddəsi);

d) hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən cinayətə görə cəza təyin edilənə qədər intizam və ya inzibati həbs tədbiri kimi tətbiq edilən müddət;

e) şəxsin məhkəməyə verildiyi gündən başlayaraq məhkəmə instansiyaların aparıldığı bütün müddət;

ə) hökmün çıxarılmasından onun qanuni qüvvəyə minməsinədək olan müddət.

2. CPM-in 202-ci maddəsinə əsasən, cinayət mühakimə icraatı zamanı müddətlər saatlar, günlər, aylar və illərlə hesablanır və bu zaman müddətin başlandıqı saat və gün hesab alınır.

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2012-ci il, № 4, s.20-24.

Müddətlər günlərlə hesablanarkən müddət birinci gün gecə saat 12-də başlayır və müddətin sonuncu günü gecə saat 12-də qurtarır.

Müddətlər aylarla və ya illərlə hesablandıqda müddət sonuncu ayın müvafiq günündə qurtarır, həmin ayda müvafiq tarix yoxdursa, müddət ayın sonuncu günü qurtarır. Müddətin qurtarması iş gününə düşmüşə, həmin gündən sonrakı birinci iş günü müddətin axıncı günü sayılır.

CM-in 69.1-ci maddəsinə əsasən, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmənin, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın, islah işlərinin, azadlığın məhdudlaşdırılmasının, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlanmanın, azadlıqdan məhrumetmənin müddətləri aylarla və illərlə, ictimai işlərin müddəti isə saatlarla hesablanır.

Maddənin sanksiyasında illərlə tətbiq edilən cəzanın son həddi (məsələn, 5 il) nəzərdə tutulduğu hallarda məhkəmə cəzayı həm bütöv illərlə, həm də il və aylarla (məsələn, 1 il 6 ay, 2 il 3 ay və s.) təyin edə bilər. Maddənin sanksiyasında cəzanın aşağı və yuxarı həddi nəzərdə tutulduqda isə (məsələn, CM-in 49.1-ci maddəsinin müddəalarına uyğun olaraq) cəza 6 ay, 7 ay, 8 ay, 1 il 6 ay və ya 2 il müddətinə təyin edilə bilər.

3. CM-in 69.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş cəza növlərinin dəyişdirilməsi və ya toplanması, habelə cəzanın hesabla alınması zamanı müddətlər günlərlə hesablanı bilər. Buna aşağıdakı hallarda yol verilir:

a) cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə cəzalar qismən və ya tamamilə toplanarkən intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, azadlığın məhdudlaşdırılması, islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma və ictimai işlərin azadlıqdan məhrumetmə cəzasına gətirilməsi hallarında;

b) CM-in 69.3-cü maddəsinin müəyyən etdiyi qaydada hökm qanuni qüvvəyə minənədək şəxsın həbsdə saxlanması müddəti hesablanarkən;

c) məhkum edilmiş şəxs cəzanın icrasından qərəzli boyunca qaçırıqda CM-in 44.4-cü, 47.3-cü, 49.3-cü maddələrində müəyyən edilmiş qaydada bir cəza növü digəri ilə əvəz edilərkən.

4. Qüvvədə olan cinayət qanunu cəza müddətlərinin hesablanması və cəzanın hesabla alınması zamanı həbsdə olma müddətlərinin aşağıdakı kimi nəzərə alınması qaydalının müəyyən etmişdir. Hökm qanuni qüvvəyə minənədək həbsdə saxlanmanın müddəti azadlıqdan məhrumetmə müddətinə:

a) intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəzanın müddətinə bir günə bir gün;

b) azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzanın müddətinə bir günə iki gün;

c) islah işləri və hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma növündə cəzanın müddətinə bir günə üç gün;

d) ictimai işlər növündə cəzanın müddətinə bir günə səkkiz saat hesabı ilə hesablanır.

5. Barəsində seçilmiş həbs növündə qətimkan tədbiri dəyişdirilmiş və ya məhkəmədə işə baxılarkən ümumi, yaxud xüsusi müalicəxanalardan çıxması şəxsə cəza təyin edərkən məhkəmə şəxsın faktiki həbsdə olduğu, habelə faktiki xəstəxanada yerləşdirildiyi müddəti nəzərə alır.

Birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən çıxarılmış hökm cəzanın yüngüllü-yünə görə ləğv edilib işə yenidən baxılması zamanı məhkumun faktiki çəkdiyi cəza müddəti yeni hökmlə cəza təyiniyə nəzərə alınır.

6. Təqsirkarın həbsdə olma müddəti məhkəmə tərəfindən təyin olunmuş azadlıqdan məhrumetmə cəzasını əhatə etdiyi hallarda o, cəzasını bütünlüklə çəkmiş hesab olunur.

Həbsdə saxlanma müddəti təyin edilmiş azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmayan cəzalara uyğun olarsa, bu halda da təqsirkar cəzasını çəkmiş hesab olunur. Məsələn, dörd ay müddətində həbsdə olmuş şəxsə bir il müddətində islah işləri təyin edilərsə, həmin cəzanın 3 gününün azadlıqdan məhrumetmənin bir gününə bərabər tutulmasını nəzərə alaraq məhkəmə təyin olunmuş cəzanı çəkilmis hesab edir.

7. CM-in 69.4-cü maddəsinə əsasən, həbsdə saxlanılan məhkuma cərimə və ya müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmə növündə əsas cəza təyin edilərkən məhkəmə həbsdə saxlama müddətini nəzərə alaraq, təyin edilmiş cəzanı yüngülləşdirir və ya şəxsi bu cəzadan tamamilə azad edir.

Məsələn, fərz edək ki, qəsdən sağlamlığa ağır zərər verməyə görə CM-in 126.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilən şəxs üç ay müddətinə həbsdə saxlanılmışdır. Məhkəmə baxışı zamanı həmin zərərin ehtiyatsızlıqdan törədilməsi müəyyən edildiyindən təqsirkar CM-in 131.2-ci maddəsi ilə min iki yüz manat məbləğində cərimə təyin edilirsə, bu halda məhkəmə 3 ay müddətində həbsdə saxlanılmasını nəzərə alaraq onu cərimə cəzasından azad edə bilər.

Maddə 70. Şərti məhkum etmə

70.1. Islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edən məhkəmə, məhkumun cəza çəkmədən islah olunmasını mümkün sayırsa, həmin cəzanın şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar çıxara bilər.

70.2. Məhkəmə şərti məhkum etmə təyin edərkən təxəssislmiş cinayətin xarakterini, ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, məhkumun şərəfsizliyini, habelə cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırın halları nəzərə alır.

70.3. Şərti məhkum etmə təyin edilərkən məhkəmə tərəfindən sınaq müddəti müəyyən olunur. Bu müddət ərzində məhkum öz davranışı ilə islah olunmasını sübut etməlidir. Sınaq müddəti altı aydan beş ilədək müddətə müəyyən edilir.

70.4. Şərti məhkum etmə zamanı əlavə cəzalar təyin edilə bilər.

70.5. Məhkəmə şərti məhkum etmə təyin edərkən məhkumun üzərinə aşağıdakı vəzifələri qoya bilər: onun davranışı üzərində nəzarət heyətə keçirən orqanlara məlumat vermədən daimi yaşayış yerini, təhsil yerini, iş yerini dəyişməmək, müəyyən yerlərə getməmək, alkoqolizmədən, nar-komaniyadan, toksikomaniyadan və ya zöhrəvi xəstəliklərdən müalicə kursu keçmək, ailəsinə maddi yardım göstərmək, elektron nəzarət vasitəsini qəzədləmək və həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanması üçün

ona xidmət etmək. Məhkəmə, məhkumun üzərinə onun islah olunmasına kömək edən digər vəzifələr də qoya bilər.

70.6. Şərti məhkum edilmiş şəxs üzərində nəzarəti müvafiq dövlət orqanları, hərbi qulluqçular üzərində nəzarəti isə hərbi hissələrin və müəssisələrin komandanlığı həyata keçirir.

70.7. Sınaq müddəti ərzində şərti məhkum edilmiş şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanının təqdimatı əsasında məhkəmə, məhkumun üzərinə əvvəllər qoyulmuş vəzifələri tamamilə və ya qismən ləğv edə bilər, yaxud onun üzərinə yeni vəzifələr qoya bilər (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərə — «Azərbaycan» q. 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Şərti məhkumetmə zamanı məhkum cinayət məsuliyyətindən azad olunmur, məhkəmə hökmi ilə təyin olunmuş cəza icra olunmasa da, islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, itizam xarakterli hərbi hissədə saxlama və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza qanunla müəyyən olunmuş xüsusi formada şərti həyata keçirilir.

2. Cinayət qanunu şərti məhkum etmənin təbii dairəsini dəqiq müəyyən etmir. Belə ki, şərh edilən maddənin tələblərinə əsasən, məhkəmə şərti məhkum etmə təyin edərkən tördədilmiş cinayətin xarakterini, ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, məhkumun şəxsiyyətini, habelə cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırıran halları nəzərə alır. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, şərti məhkum etmə, bir qayda olaraq, ağır cinayətlərə və xüsusilə ağır cinayətlərə tətbiq olunmur. Belə cinayət törətmiş şəxslərə məhkəmə şərti məhkum etməni müstəsna hallarda — məhkumun təyin olunmuş cəzanı real çəkəməsi məqsədə müvafiq olmadıqda tətbiq edə bilər.

3. Şərti məhkum etmə məhkəmə CM-in 70.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş cəzalardan yalnız biri və yaxud bir neçəsi təyin olunduqda tətbiq edilir.

4. Məhkəmə şərti məhkum etmə tətbiq olunan şəxsə sınaq müddəti müəyyən edir. Şərh olunan normada şərti məhkum etmənin sınaq müddəti altı aydan beş ilədək müəyyən edilmişdir. Bu hədlər daxilində konkret şəxsə tətbiq edilən sınaq müddəti tördədilmiş cinayətin xarakteri, ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, məhkumun şəxsiyyəti, habelə cəzanı ağırlaşdırın və yüngülləşdirin halları nəzərə alınmaqla məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir.

5. Şərti məhkum etmə zamanı məhkəmə əlavə cəzalara da təyin edə bilər.

Məhkəmə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmə növündə cəza əlavə və ya cəza kimi təyin edildikdə CM-in 31-ci maddəsinə uyğun olaraq məhkumun yaşadığı yerini icra memuru müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmə barədə məhkəmənin hökmünün tələblərinə məhkumun riyət etməsinə nəzarət edir. Bundan əlavə, icra memuru müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmə barədə məhkəmənin hökmündə nəzərdə tutulan tələblərin işəgötürən tərəfindən yerinə yetirilməsini yoxlayır.

6. İcra memuru sınaq müddəti ərzində məhkumların qeydiyyatını aparır, onların işlədikləri yer üzrə işəgötürənin iştirakı ilə məhkumların ictimai qaydalara

riayət etməsinə və məhkəmə tərəfindən onlara həvalə olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Şərhli verilən maddəyə əsasən, məhkəmə şərti məhkum etmə təyin edərkən məhkumun üzərinə aşağıdakı vəzifələri qoya bilər:

- məhkum onun davranışı üzərində nəzarəti həyata keçirən orqanlara məlumat vermədən daimi yaşayış yerini dəyişə bilməz;
- eyni qaydadə təhsil yerini, iş yerini dəyişə bilməz;
- məhkəmənin məhdudiyət qoyduğu müəyyən yerlərə (restoranlara, gecə klublarına, eyniləncə mərkəzlərinə və s.) gedə bilməz;
- alkoqoldən, narkomaniyadan, toksikomaniyadan müalicə kursu keçmək;
- ailəsinə maddi yardım göstərmək;
- elektron nəzarət vasitəsini gəzdirmək və həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanması üçün ona xidmət etmək.

Məhkəmə, qanunda qeyd edilənlərdən əlavə, məhkumun üzərinə onun islah və tərbiyə olunmasına kömək edən digər vəzifələr də qoya bilər. Məsələn, başqa yerə getməyi məhdudlaşdırma və yaxud tamamilə qadağan etmə, qanunla müəyyən olunmuş qaydadə uşaqlarına və valideynlərinə olan aliment öhdəliklərini vaxtli-vaxtında icra etmə və s.

7. Nəzərə almaq lazımdır ki, «Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2011-ci il tarixli, 274-IVQ sayılı Qanununun 22.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya şərti olaraq məhkum edilmiş, habelə əvvəllər tördətmiş cinayətə görə məhkumluğu üzərindən götürülməmiş, yaxud məhkumluğu ödənilməmiş vətəndaşlar müddətli həqiqi hərbi xidmətə müvəqqəti (məhkumluğu götürülmə və ya ödənilənədək) çəkilirlər.

Maddə 71. Şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və ya sınaq müddətinin uzadılması

71.1. Sınaq müddətinin azı yarısı keçdikdən sonra şərti məhkum edilmiş şəxs öz davranışı ilə islah olunduğunu sübut edərsə, məhkəmə məhkumun üzərində nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanının təqdimatı əsasında şərti məhkum etməni ləğv edilməsi və məhkumluğun götürülməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

71.2. Şərti məhkum edilmiş şəxs məhkəmə tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməkdən boyun qaçırdığına və ya ictimai qaydanı pozduğuna görə barəsində inzibati tənbəh tətbiq edildikdə, məhkəmə bu Məcəllənin 71.1-ci maddəsinə göstərilən dövlət orqanının təqdimatı əsasında sınaq müddətini bir ildən çox olmayaraq uzada bilər.

71.3. Şərti məhkum edilmiş şəxs sınaq müddətində məhkəmə tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri mütəmadi və ya qərəzli olaraq yerinə yetirməkdən boyun qaçırdıqda, o cümlədən elektron nəzarət vasitəsini gəzdirməkdən imtina etdikdə, onu zədələdikdə və ya digər üsulla yarsız vəziyyətə saldıqda, yaxud həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət etmədikdə, bu Məcəllənin 71.1-ci maddəsinə

göstərilən dövlət orqanının təqdimatı əsasında məhkəmə şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və hökmə təyin olunmuş cəzanın icra olunması haqqında qərar çıxarır.

71.4. Şərti məhkum edilmiş şəxs sınaq müddətində ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə və ya qəsdən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdikdə, şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və ya saxlanması barədə məsələ məhkəmə tərəfindən həll edilir. Məhkəmə şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi qənaətinə gəldikdə, şəxsə bu Məcəllənin 67-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə cəza təyin edilir.

71.5. Şərti məhkum edilmiş şəxs sınaq müddətində qəsdən az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdikdə, məhkəmə şərti məhkum etməni ləğv edir və ona bu Məcəllənin 67-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə cəza təyin edir (*Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş dəyişikləri — «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il*).

1. Şərti məhkum etmənin əsası məhkum edilmiş şəxsin öz davranışı ilə islah və tərbiyə olunduğunu sübut etməsi təşkil edir.

Məhkum edilmiş şəxsin islah olunması dedikdə, onda qanuna hörmət hissinin yaranması, qanuna, insana, cəmiyyətə, əməyə, birgəyaşayış qayda və ənənələrinə hörmət və ehtiramın formalaşdırılması başa düşülür. Belə ki, CIM-in 11-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, məhkum edilmiş şəxs vəzifələri yerinə yetirməli və cəmiyyətdə qəbul edilmiş müvafiq davranış normalarına, cəzaların icrası barədə normativ hüquqi aktların tələblərinə riayət etməlidir.

2. Məhkəmənin hökmü ilə təyin edilmiş sınaq müddətinin azı yəni keçdikdən sonra şərti məhkum olunmuş şəxsin üzərində nəzarət həyata keçirən dövlət orqanı onun islah və tərbiyə olunduğu qənaətinə gələrsə, bu barədə məhkəməyə təqdimat göndərərək həmin şəxsin şərti məhkum edilməsinin ləğv olunması və üzərində məhkumluğun götürülməsi barədə vəsatət qaldıra bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası CIM-in 71.1-ci maddəsinin şərh edilməsi haqqında» 13 dekabr 2010-cu il tarixli Qərarında müəyyən edilmişdir ki, şərti məhkum etmənin ləğv olunması və məhkumluğun götürülməsi barədə təkcə şərti məhkum olunmuş şəxsin üzərində nəzarət həyata keçirən dövlət orqanı deyil, həm də **şərti məhkum olunmuş şəxs** məhkəməyə müraciət edə bilər.

Şərti məhkum edilmiş məhkumlara nəzarət icra məmurları həyata keçirir (CIM-in 15.9-cu maddəsi). Şərti məhkum edilmiş hərbi qulluqçular üzərində isə nəzarət hərbi hissələrin və ya müəssisələrin komandanlığı qanunla müəyyən olunmuş qaydada Silahlı Qüvvələrin nizamnamələrinə uyğun olaraq həyata keçirir.

Məhkəmə məhkumun şərti məhkum edilməsini ləğv etməklə yanaşı, onun üzərində məhkumluğun götürülməsi barədə qərar da qəbul edə bilər.

Şərti məhkum edilmiş şəxsin üzərində nəzarət həyata keçirən icra məmuru, eləcə də hərbi hissələrin və ya müəssisələrin komandanlığı məhkəmə hökmü ilə müəyyən olunmuş sınaq müddətinin azı yəni keçdikdən sonra şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və məhkumluğun götürülməsi barədə təqdimat verə bilər.

CIM-in 181.1-ci maddəsinə əsasən, sınaq müddəti məhkəmənin hökmünün qanuni qüvvəyə mindiyi gündən hesablanır.

3. Şərti məhkum edilmiş şəxs məhkəmə tərəfindən sınaq müddətində onun üzərinə qoyulmuş vəzifələr (CIM-in 70-ci maddəsinin şərhinə bax) yerinə yetirilməsindən boyun qaçırmaqda və ya ictimai qaydalara pozduquna görə bəzində inzibati tənbeh tətbiiq edildikdə, icra məmuru və ya hərbi hissənin komandanlığı sınaq müddətindən uzadılması barədə məhkəməyə təqdimat verir. Məhkəmə həmin təqdimat əsasında şərti məhkum olunmuş şəxsə tətbiiq olunan sınaq müddətini bir ildən çox olmayaraq uzada bilər.

Şərti məhkum edilmiş şəxsin sınaq müddətində məhkəmə tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməsindən yalnız bir dəfə boyun qaçırması müvafiq dövlət orqanının təqdimatı əsasında məhkəmə tərəfindən sınaq müddətindən uzadılmasına kifayət qədər əsasdır. Belə ki, məhkum tərəfindən həmin vəzifələrin mütəmadi yerinə yetirilməməsi, artıq sınaq müddətinin uzadılması üçün deyil, ümumiyyətlə şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və hökmə təyin olunmuş cəzanın icra olunması üçün əsasdır.

Sınaq müddətində ictimai qaydanı pozduquna görə şərti məhkum olunmuş şəxs bəzində inzibati tənbeh tətbiiq edilməsi dedikdə, yalnız IXM-də inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulan xətaların törədilməsinə görə məcburiyyət tədbirinin tətbiiqinə başa düşülür.

Bəzində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin təqsiri IXM-də nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetirilmədikdə və bu, inzibati xəta haqqında işə baxmış hakimim, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qüvvəyə minmiş qərar ilə müəyyən edilmədikdə, o, təqsiri olmayan hesab edilir (IXM-in 8-ci maddəsi).

4. Şərti məhkum edilmiş şəxs sınaq müddətində məhkəmə tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsindən mütəmadi və ya qərəzli olaraq boyun qaçırmaqda, o cümlədən elektron nəzarət vasitəsinə gözdirməkdən imtina etdikdə, onu zədələdikdə və ya digər üsulla yararsız vəziyyətə saldıqda, yaxud həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət etmədikdə icra məmuru və ya hərbi hissənin komandiri (rais-i) şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və hökmə təyin olunmuş cəzanın icra olunması barədə məhkəməyə təqdimat verir.

Məhkum tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş vəzifələrin il ərzində dəfələrlə yerinə yetirilməməsi sınaq müddəti ərzində vəzifələri mütəmadi yerinə yetirməmə hesab edilir.

Burada mütəmadi dedikdə şərti məhkum edilən şəxsə qadağan olunmuş hərəkətlərə il ərzində iki dəfədən çox yol verilməsi və ya etməli olduqun hərəkətlərin il ərzində iki dəfədən çox yerinə yetirilməməsi, yaxud məhkəmələr tərəfindən üzərinə qoyulmuş vəzifələrin 30 gündən çox müddətə ardıcıl icra olunmaması, qərəzlilik dedikdə isə bu vəzifələrin şərti məhkumetmənin çəkilmə qaydasının təkrar pozulmasına yol verməmək barədə nəzarət orqanı tərəfindən edilən yazılı xəbərdarlıqdan sonra da təkrar yerinə yetirilməməsi və ya şərti məhkum edilən şəxsin nəzarətdən gizlənməsi nəzərdə tutulur.

CIM-in 70.3-cü maddəsinə uyğun olaraq bəzində sınaq müddətinin ən yaxın həddi təyin edilmiş şərti məhkum edilən şəxs üzərinə düşən vəzifələri yerinə

nə yetirməkdən boyun qaçırdığına və ya ictimai qaydanı pozduğuna görə inzibati tənbehə məruz qalmışsa, məhkəmə onun davranışını və şəxsiyyətini səciyələndirən başqa məlumatları nəzərə alaraq CM-in 71.2-ci maddəsinə əsasən sınaq müddətini bir ildən çox olmayaraq uzada bilər (CİM-in 182-ci maddəsi və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 2003-cü il 25 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 26-cı bəndi).

5. Şərti məhkum etmanın ləğv edilməsinin müstəqil əsaslarından biri de məhkum sınaq müddətində yeni cinayət törətməsidir.

Sınaq müddətində törədilən cinayətin xarakterindən və ağırlıq dərəcəsindən asılı olaraq bu əsaslə şərti məhkum etmanın ləğv edilməsini iki qrupa bölmək olar: şərti məhkum edilmiş şəxs sınaq müddətində ehtiyatsızlıqdan cinayət törətmiş və yaxud qəsdən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş, şərti məhkum etmanın ləğv edilməsi və saxlanması barədə məsələ birinci (şərti məhkum etmanın tətbiq edilməsinə səbəb olmuş) və ikinci (sınaq müddətində törədilmiş cinayətlərin xarakteri, ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, məhkumun şəxsiyyəti, habelə cəzani yüngülləşdirən və ağırlaşdırın hallar nəzərə alınmaqla məhkəmə tərəfindən həll edilir.

Məhkəmə şərti məhkum etməni ləğv etdikdə CM-in 67-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edir. Əks halda, yeni məhkəmə şərti məhkum etmənin saxlanması qərarına gəldikdə, məhkəmənin əsaslandırılmış qərar ilə birinci cinayətə görə tətbiq edilən şərti məhkum etmə müddətini icra olunur.

6. Şərti məhkum edilmiş şəxs sınaq müddətində qəsdən az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdikdə, məhkəmə şərti məhkum etməni ləğv edir və ona hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edir.

7. «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 25 iyun 2003-cü il tarixli, 4 №-li Qərarının 27-ci bəndinə əsasən sınaq müddətində ərzində şəxsin yenidən cinayət törətdiyi hallarda məhkəmə şərti məhkumetmənin saxlanması qərarına gələrsə, hökümün təsviri-əsaslandırıcı hissəsində bunu əsaslandırmalı, nəticəvi hissəsində isə birinci hökm üzrə şərti məhkumluğun müstəqil olaraq icra edilməli olduğunu göstərməlidir.

Şərti məhkum edilmiş şəxsin birinci iş üzrə hökm çıxarılanadək başqa cinayətin törədilməsində də təqsirli olması müəyyən edilərsə, bu halda CM-in 67-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar tətbiq edilir, belə ki, CM-in 71-ci maddəsində şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi əsaslarının tam siyahısı verilməmişdir. Belə hallarda birinci və ikinci işlər üzrə hökmlər müstəqil icra olunur.

Əgər hökmlərdən birincisi ilə şəxsə təyin edilmiş cəza CM-in 70-ci maddəsi tətbiq edilərək şərti hesab olunmuşdursa, sonradan həmin şəxsin birinci iş üzrə hökm çıxarılmazdan əvvəl törədilmiş başqa bir cinayətdə də təqsirli olduğu müəyyən olunarsa və həmin cinayətə görə də şəxs cəzaya şərti məhkum edilərsə, bu halda da hər iki hökm müstəqil icra edilməlidir. Ona görə ki, ikinci hökmə şəxsin təqsirli bilindiği cinayət əvvəlki hökmə müəyyən edilmiş sınaq müddəti ərzində törədilməmişdir. Bu halda CM-in 66.5-ci maddəsinə əsasən cinayətlərin məcmusu

üzrə cəza təyin edilə bilməz. Qeyd olunan halda şəxs barəsində məhkəmənin qərarını qüvvəyə minmiş iki hökümünün olmasına baxmayaraq hökmlərin məcmusu deyil, cinayətlərin məcmusu yarandığına görə, həmin şəxs iki dəfə məhkum edilmiş şəxs sayılır, onun bir məhkumluğu mövcud olur.

Q.A. İsaqlı 26 iyul 2010-cu il tarixdə törətdiyi cinayətə görə əvvəllər Bakı şəhəri Yasamal rayon Məhkəməsinin 4 aprel 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən təqsirli bilinmiş, CM-in 70-ci maddəsinə əsasən təyin edilmiş cəza şərti hesab edilmişdir.

Q.A. İsaqlı 18 iyul 2010-cu il tarixdə törətdiyi cinayətə görə İmişli rayon Məhkəməsinin 25 noyabr 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən təqsirli bilinmiş, CM-in 70-ci maddəsi tətbiq ediləmkə ona təyin olunmuş cəza şərti hesab edilmişdir.

Q.A.İsaqlı 15 fevral 2012-ci il tarixdə sınaq müddəti dövründə qabaqcadan əlbə olan bir qrup şəxs tərkibində cinayətlər törətdiyinə görə Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 26 noyabr 2012-ci il tarixli hökmü ilə təqsirli bilinmiş, onun əməli əvvəllər təlamaya görə iki dəfə məhkum edilmiş şəxs tərəfindən törədilmiş cinayət kimi CM-in 177.3.3-cü maddəsi ilə tövsif edilmişdir. CM-in 71.5-ci maddəsinə əsasən onun barəsində Bakı şəhəri Yasamal rayon Məhkəməsinin 4 aprel 2011-ci il tarixli və İmişli rayon Məhkəməsinin 25 noyabr 2011-ci il tarixli hökmləri ilə CM-in 70-ci maddəsinə əsasən təyin edilmiş şərti məhkum etmələr ləğv edilmiş, həmin hökmlərlə təyin edilmiş cəzalar yeni hökmlə təyin edilmiş cəza ilə hökmlərin məcmusu üzrə birləşdirilməklə qəti cəza təyin olunmuşdur.

Hökmədən apellyasiya protesti verilmis və göstərilmişdir ki, Q.A.İsaqlı 26 iyul 2010-cu il tarixdə törətdiyi təlama cinayətinə görə Bakı şəhəri Yasamal rayon Məhkəməsinin 4 aprel 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən və 18 iyul 2010-cu il tarixdə törətdiyi təlama cinayətinə görə İmişli rayon Məhkəməsinin 25 noyabr 2011-ci il tarixli hökmünə əsasən məhkum olunsada, ikinci hökm üzrə təqsirli bilindiği cinayəti birinci hökmədən əvvəl törətdiyindən, hökmlərin məcmusu deyil, cinayətlərin məcmusu yaranır. Qeyd olunan halda CM-in 66.5-ci maddəsinə əsasən cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilə bilməz. Ona görə ki, şərti məhkumetmə ləğv edilmədiyi hallarda sonradan törədilmiş cinayətə görə çıxarılmış hökm bütün hallarda müstəqil icra edilməlidir.

Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyasının 11 mart 2013-cü il tarixli qərarı ilə apellyasiya protesti təmin edilərək Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 26 noyabr 2012-ci tarixli hökmü dəyişdirilmiş, Q.A.İsaqlının əməli Azərbaycan Respublikası CM-in 177.3.3-cü maddəsinə həmin Məcəllənin 177.2.1, 177.2.2 və 177.2.3-cü maddələrinə tövsif edilmişdir¹.

«R.Əliyevin işi» üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Hərbi Məhkəmələrin İşləri üzrə Məhkəmə Kollegiyasının 27 mart 2003-cü il tarixli qərarında da eyni məzmunlu məsələyə münasibət bildirilmişdir².

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2013-cü il, № 2, s.17-23.

² Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2003-cü il, № 2.

XI Fəsil
Cinayət məsuliyyətindən azad etmə

Maddə 72. Səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə

72.1. Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxs könüllü gəlib təqsirini boynuna aldıqda, cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etdikdə, cinayət noticasında dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri başqa yollarla aradan qaldırıqda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

72.2. Başqa növ cinayət törətmiş şəxs, bu Məcəllənin 72.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər mövcud olduqda, yalnız bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində bilavasitə müəyyən edilmiş hallarda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

Qeyd: Şəxs bu Məcəllənin 72-73-2 və 74-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən yalnız bir dəfə azad edilir (Azerbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərə — «Azerbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il).

1. Cinayət məsuliyyətindən azad etmə törədilən cinayətə görə dövlətin şəxsi mühakimə etməkdən və cəza tətbiq etməkdən imtina etməsidir.

Cəzadan azad etmə məsuliyyətdən azad etmədən fərqli olaraq, şəxsin mühakiməsindən, yeni ittiham hökmü çıxarıldıqdan sonra tətbiq edilir. Məsuliyyətdən və cəzadan azad etmənin ümumi şərtləri olsa da, yeni CM-ə görə, onların hər biri özünün spesifik tətbiqi əsaslarına və hüquqi meyarlarına görə fərqlənir.

Cinayət məsuliyyətindən azad etməni, cinayətin ictimai təhlükəliliyini istisna edən hallardan da fərqləndirmək lazımdır.

Cinayət məsuliyyətindən azad etmə törədilən cinayətə görə məsuliyyətdən azad etmədir. Əməlin cinayət olması aradan qaldırılan hallarda cinayət əməli olmadığından cinayət məsuliyyətinin əsasları da mövcud olmur.

2. Səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə Respublikanın öncə qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə bəlli olmamış, ancaq yeni qəbul edilən CM-də bu hal qanunvericiliyin Ümumi hissəsində yeni institut kimi müəyyən edilmişdir.

3. Səmimi peşmanlığa görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə üçün şəxsin sadəcə törədilən əməldən peşmançılıq çəkması əzdir, o həm də cinayətin neqativ nəticələrinin aradan qaldırılmasına fəal kömək etməlidir. Bunun üçün cinayət törətmiş şəxs qanunda nəzərdə tutulan aşağıdakı aktiv hərəkətləri etməlidir:

- könüllü gəlib təqsirini boynuna almalıdır;
- cinayətin açılmasına fəal kömək etməlidir;
- cinayətin nəticəsində yitirilən ziyanı ödəməli və ya vurulan zərəri başqa

cür aradan qaldırmalıdır.

Qeyd edilən fəal hərəkətlər o halda məsuliyyətdən azad etmə üçün əsas ola bilər ki, şəxsin törətdiyi cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına aid olsun.

4. Səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin tətbiqi üçün şəxsin əvvəllər hər hansı kateqoriyadan olan cinayət (cinayətlər) törətməsi və buna görə məhkum edilməsinin, məhkumluğunun ödənilməməsi və ya götürülməməsinin, habelə cinayətlərin məcmusuna, təkrarlığına və ya residiivinə görə məhkum edilməsinin hər hansı əhəmiyyəti yoxdur.

Şəxs bir neçə cinayət törətdikdə və həmin cinayətlərdən yalnız biri böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət olduqda və həmin cinayət münasibətdə səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin bütün şərtləri mövcud olduqda, şəxs CM-in 72.1-ci maddəsi tətbiq edilməklə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

İştirakçılıqla törədilən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlə əlaqədar səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin şərtləri işlərakçılardan birinə və ya bir neçəsinə aid olarsa, həmin şəxs (şəxslər) CM-in 72.1-ci maddəsi tətbiq edilməklə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

Şəxs cinayətlərin ideal və ya real məcmusunu yaranan bir neçə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdikdə və bütün cinayətlərə münasibətdə CM-in 72.1-ci maddəsində göstərilmiş şərtlər mövcud olduqda o, səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Əlbəttə ki, yalnız bir dəfə azad edilə bilər. Belə azad etmədən sonra məcmuya daxil olan və şəxsin səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə şərtləndirən cinayətlərdən hər hansı biri yenidən törədildikdə, maddənin «Qeydində göstərilmiş qaydada məsuliyyətdən azad etmə istisna olunur».

5. CM-in 72.1-ci maddəsində sadalanan halların «və ya» bağlayıcısı vasitəsilə ayrılması nəzəri səviyyədə və məhkəmə təcrübəsində həmin halların ayrı-ayrılıqda müstəqil olaraq deyil, yalnız məcmusunun olduğu təqdirdə səmimi peşmanlıqla əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad etmənin tətbiqinin mümkünlüyü qənaəti formalaşdırmışdır. Hesab edirik ki, həmin hallar müstəqil mövcud olduqda səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin istisna edilməsi məsuliyyətdən azad etmənin bu institutunun mahiyyətini heçə endirir. Bu institutun mahiyyəti şəxsi cinayət törətdikdən sonra cinayət nəticələrinin aradan qaldırılmasına, vurulmuş zərərin kompensasiyasına, cinayətin üstünün açılmasına və s. pozitiv davranışlara sövq etməkdir ki, həmin davranışların da «mükafat» məhz cinayət məsuliyyətindən azad etmənin tətbiqinin mümkünlüyüdür. Məsələn, şəxs cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etmiş və cinayət noticasında dəymiş ziyanı ödəmişdirsə, yalnız könüllü gəlib təqsirini boynuna almadığına görə onun barəsində CM-in 72.1-ci maddəsinin tətbiqinin istisna edilməsini başa düşmək çətin olardı.

Nəzərə almaq lazımdır ki, CM-in 72.1-ci maddəsində postkriminal pozitiv davranışın (könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etmə, cinayət noticasında dəymiş ziyanı ödəmə və ya vurulmuş zərəri başqa yollarla aradan qaldırma) ikisi (könüllü gəlib təqsirini boynuna al-

ma, cinayetin üstünün açılmasına fəal kömək etmə) CM-in 59.1.10-cü maddəsində, qırılsa (cinayət nəticəsinə dəyimsiz ziyanı ödəmə və ya vurulmuş zərəri başqa yollarla aradan qaldırma) CM-in 59.1.13-59.1.14-cü maddələrində cəzani yüngülləşdirən hallar sırasında göstərilmişdir. CM-in 59.1.10-cü maddəsində də cəzani yüngülləşdirən hallar ardıcıl olaraq «və ya» bağlayıcısı işlədilmədən sadalanır.

Qeyd olunan məsələyə «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 59.1.9 və 60-cı maddələrinin bəzi müddəalarının şərh edilməsinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 2 aprel 2012-ci il tarixli qərarında aydınlıq gətirilir. Qərarında göstərilir ki, CM-in 59.1.9 və 59.1.10-cü maddələrində nəzərdə tutulan cəzani yüngülləşdirən halların hər biri təqşirin fərqli formalarnı, müxtəlif növ cinayətləri xarakterizə etdiyinə görə (CM-in 59.1.9-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallar daha çox təqşirin qəsd formasında, iştirakçılıqla törədilən cinayətləri, CM-in 59.1.10-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallar isə bir qayda olaraq, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri səciyyələndirir) qanunverici CM-in 60-cı maddəsinin təbiiqi üçün CM-in 59.1.9-cü və 59.1.10-cü maddələrində nəzərdə tutulan halların mütləq qayda-də məcmu halında mövcud olmasını şərtləndirmir, təqşirin formasından, cinayətin xarakterindən asılı olaraq bu maddələrdə nəzərdə tutulan halların müstəqil olaraq təbiiqi də mümkündür.

Həmin məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi də «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» 25 iyun 2003-cü il tarixli qərarının 5-ci bəndində qeyd etmişdir: «Qanunun mənasına görə CM-in 60-cı maddəsində müəyyən olunan qaydalar 59.1.9 və 59.1.10-cü maddələrində (CM-in qüvvədə olan 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrində – red.) göstərilən cəzani yüngülləşdirən hallardan ən azı birinin olduğı təqdirdə, həm də cəzani ağırlaşdıran hallar olmadıqda təbiiqi oluna bilər».

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin adı çəkilən qərarları CM-in 59.1.9-cü, 59.1.10-cü (CM-in qüvvədə olan 59.1.8, 59.1.10-59.1.13-cü maddələrinin – red.) və 60-cı maddələrinin müəyyən müddəalarının şərhini nəzərdə tutmasına baxmayaraq mahiyyətcə CM-in 72-ci maddəsində təsbit edilmiş müddəalara da toxunur.

Bələliklə, hesab edirik ki, CM-in 72.1-ci maddəsində öz əksini tapmış post-kriminal pozitiv davranışlar həm birlikdə, həm də müstəqil olaraq təbiiqi edilə bilər.

6. CM-in şərh olunan 72.2-ci maddəsinin göstərişinə görə «... başqa növ cinayət törətməmiş şəxs» CM-in 72.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan şərtlər daxilində CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində bilavasitə müəyyən edilmiş hallarda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər».

Başqa növ cinayət adı altında qanun az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətləri nəzərdə tutur. Başqa növ cinayəti törədən şəxslər CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrində nəzərdə tutulan hallarda məsuliyyətdən azad edilə bilərlər.

Qüvvədə olan CM-in 144, 214, 215, 234, 274, 312-ci və sair maddələrində nəzərdə tutulan cinayətləri törədən şəxslər həmin maddələrin «Qeyd» hissələrinə

rinin göstərişinə əsasən başladılaraq cinayətə son qoyduqlarına görə, habelə bu Məcəllənin 72.1-ci maddəsində təsbit edilən peşmanlıq ifadə edən digər fəal hərəkətləri etdikdə, onlar törətdikləri cinayətə görə məsuliyyətdən azad edilirlər.

Az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətləri törədən şəxslərin məsuliyyətdən azad edilməsi üçün müvafiq maddələrin «Qeyd» hissələrinin göstərişləri nəzərə alınmalıdır. Ona görə ki, CM-in 72.2-ci maddəsində cinayət məsuliyyətindən azad etmə bir hüquq (dispozitiv müddə), CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin «Qeyd» hissələrində isə bir vəzifə (imperativ müddə) olaraq müəyyən edilmişdir. «Normativ hüquqi aktlar haqqında» 21 dekabr 2010-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun 64.1.2-ci maddəsində vəzifəli şəxsin (orqanın) səlahiyyətinin dispozitiv imkan kimi müəyyənəndirilməsi normativ hüquqi aktlarda (onların layihələrində) sui-istifadə amillərindən biri kimi müəyyən edilmişdir ki, bu da yolverilməz sayılır.

Digər bir tərəfdən, CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin «Qeyd» hissələrində səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin CM-in 72.2-ci maddəsinə uyğun olmayan xüsusi bir hal nəzərdə tutulmuşdur ki, həmin «Qeyd» hissələrinin müddəalarının CM-in 72.2-ci maddəsinə istinadla təbiiqi edilməməsi düzgün sayıla bilər.

7. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd» hissəsinə əsasən, şəxs bu Məcəllənin 72-73-2 və 74-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən yalnız bir dəfə azad edilir.

«Qeyd»-in məzmununa görə şəxs CM-in 72, 73, 73-1, 73-2-ci və 74-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən azad edildikdən sonra yenidən məsuliyyətdən azad edildiyi cinayəti törətdikdə, həmin əsasla məsuliyyətdən bir daha azad edilə bilər.

Əgər şəxs CM-in 72-ci maddəsində əks olunmuş əsasla cinayət məsuliyyətindən azad edildikdən sonra CM-in 73.2-ci maddəsində sadalanan hər hansı cinayəti törədir zərərçəkmiş şəxslə bərdışıqda və ona dəyimsiz ziyanı tamamilə ödədikdə sonuncu cinayətə görə də məsuliyyətdən azad edilə bilər. Yaxud şəxs əvvəllər CM-in 72-ci və 73-cü maddələrində göstərilmiş əsaslarla iki dəfə cinayət məsuliyyətindən azad edildikdən sonra CM-in 73-1.1-ci maddəsində sadalanan hər hansı cinayəti (cinayətləri) törədir zərərçəkmiş şəxslə bərdışıqda və ona dəyimsiz ziyanı tamamilə ödədikdə sonuncu cinayətə görə də məsuliyyətdən azad edilə bilər. Qeyd olunan hallarda CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»i şəxsin məsuliyyətdən azad edilməsini istisna etmir.

2017-ci il dekabrın 1-dən («Qeyd» hissəsinin 72-ci maddəyə əlavə edən 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunun qüvvəyə mindiyi gündən) əvvəl CM-in 72-ci və (və ya) 73-cü maddələri ilə cinayət məsuliyyətindən azad edilmiş şəxslərin də həmin tarixdən sonra yenidən CM-in 72-ci və (və ya) 73-cü maddələri ilə cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi mümkündür. Ona görə ki, şəxs əvvəllər CM-in 72-ci və 73-cü maddələri ilə dəfələrlə məsuliyyətdən azad edilə bilərdisə, 2017-ci il dekabrın 1-dən etibarən yalnız bir dəfə məsuliyyətdən azad olunmaq imkanına sahibdir. Bu halda «Qeyd» cinayət törətməmiş şəxsin vəziyyətinə ağırlaşdıran müddəə nəzərdə tutduğına görə CM-in 10.4-cü maddəsinin

tələbinə əsasən onun geniyə qüvvəsi yoxdur.

CM-in 72.2-ci maddəsinin dispozitiv müddələri ilə az ağır, ağır və ya xüsusi-
lə ağır cinayətlərin nəzərdə tutulduğu maddələrin «Qeyd» hissələrində səmimi
peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin imperativ təlbiyinə
dəir müddəaların bir-birinə uyğun olmamasını və bu halda «Qeyd» hissələrinin
təlbiyinin zəruriliyini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, CM-in 72-ci maddəsinin
«Qeyd»-inin tələbləri CM-in Xüsusi hissəsində maddələrin «Qeyd»ində eks
olunan səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə hallarına
şamil oluna bilməz. Başqa sözlə, şəxs az ağır, ağır və ya xüsusi-
lə ağır cinayətlərin nəzərdə tutulduğu maddələrin «Qeyd» hissələrində səmimi peşman-
lıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən bir dəfə deyil, bir neçə dəfə azad edilə
bilir.

Maddə 73. Zərərcəkmış şəxsle barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə

73.1. Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxs zərərcəkmış şəxsle barışdıqda və ona dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri aradan qaldırıqda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

73.2. Bu Məcəllənin 127.1, 128, 129, 130, 131.2, 133.1, 134, 142.1, 143, 156.1, 157.1 və 158.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətmiş şəxs zərərcəkmış şəxsle barışdıqda və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir (Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il).

1. Zərərcəkmış şəxsle barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə
ancaq müəyyən şərtlər daxilində mümkündür. Belə şərtlərə aiddir:

a) törədilmiş cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasından olması; c) cinayət törətmiş şəxsin zərərcəkmış şəxsle barışması; ç) zərərcəkmış şəxsə dəyən zərərin ödənilməsi və ya vurulmuş zərərin aradan qaldırılması.

2. Zərərcəkmış şəxsle barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin təlbiyi üçün cinayətin ilk dəfə, yaxud təkrar törədilməsinin, şəxsin əvvəllər 73-cü maddədə göstərilmiş əsas istisna olmaqla, başqa əsasla cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin, habelə məhkum edilməsinin, cəzadan azad edilməsinin hər hansı əhəmiyyəti yoxdur.

Şəxsin əvvəllər hər hansı kateqoriyadan olan cinayət (cinayətlər) törətməsi və buna görə məhkum edilməsi, məhkumluğunun ödənilməməsi və ya götürülməməsi, habelə cinayətlərin məcmusuna, təkrarlığına və ya residivinə görə məhkum edilməsi bu əsasla məsuliyyətdən azad etməni istisna etmir.

Şəxs bir neçə cinayət törətdikdə və bu cinayətlərdən yalnız biri böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət olduqda və həmin cinayətə münasibətdə zərərcəkmış şəxsle barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin bütün şərtləri mövcud olduqda, o, CM-in 73.1-ci maddəsi tətbiq edilməklə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

İştirakçılıqla törədilən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlə əlaqədar

zərərcəkmış şəxsle barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin şərtləri iştirakçılardan birinə və ya bir neçəsinə aid olarsa, həmin şəxs (şəxslər) CM-in 73.1-ci maddəsi tətbiq edilməklə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər (bilirlər).

Şəxs cinayətlərin ideal və ya real məcmusunu yaradan bir neçə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdikdə və bütün cinayətlərə münasibətdə CM-in 73.1-ci maddəsində göstərilmiş şərtlər mövcud olduqda da o, zərərcəkmış şəxsle barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Belə azad etmədən sonra məcmuya daxil olan və şəxsin zərərcəkmış şəxsle barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə şərtləndirən cinayətlərdən hər hansı biri yenidən törədildikdə, maddənin «Qeyd»-ində göstərilmiş qaydada məsuliyyətdən azad etmə istisna olunur.

3. Şərh olunan maddə ilə məsuliyyətdən azad etmədə şəxsin törətdiyi cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər qrupuna aid olmalıdır. Əgər törədilən cinayət başqa cinayətlər qrupuna aid olan cinayətlərdəndirsə, şəxsin zərərcəkmış şəxsle barışması onun cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə əsas ola bilməz. Lakin cinayət məsuliyyətindən azad etmənin bu əsası CM-in Xüsusi hissəsinin bəzi maddələrinin «Qeyd» hissəsində az ağır cinayətlərin törədilməsi hallarına da şamil olunur. Məsələn, CM-in 263-cü maddəsinin «Qeyd» hissəsində ehtiyatsızlıqla zərərcəkmış şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olan yol hərəkəti və ya nəqliyyat vasitələrinin istismar qaydalarının pozulması cinayətini (CM-in 263.1-1-ci maddəsi) törətmiş şəxs zərərcəkmış şəxsle barışdıqda və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. CM-in 263.1-1-ci maddəsində eks olunan cinayət az ağır cinayətdir. Deməli, kateqoriyasından asılı olmasayaraq CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin «Qeyd» hissəsində zərərcəkmış şəxsle barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə nəzərdə tutulmuşdur, həmin «Qeyd» tətbiq edilməklə şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

4. 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla CM-in 73.1-ci maddəsində «ilk dəfə böyük» sözünün «böyük» sözü ilə əvəz edilməsi zərərcəkmış şəxsle barışmaqla əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad etmə hallarının dairəsinə genişləndirsə də, 72-ci maddəyə əlavə edilmiş «Qeyd»də həmin hallarda cinayət məsuliyyətindən yalnız bir dəfə azad ediləmə imkanının nəzərdə tutulması məsuliyyətdən azad etmənin sadalanan hər iki halının təlbiyi sferasını məhdudlaşdırmışdır. CM-in 73-cü maddəsinin əvvəlki redaksiyada tətbiqi sferası «Qeyd»lə daraldılmışdır. Hesab edirik ki, 72-ci maddəyə əlavə edilmiş «Qeyd» hissəsi Məcəllədən çıxarılmalıdır.

5. CM-ə əlavə edilmiş 73.2-ci maddə şəxsiyyətin sağlamlığı əleyhinə və sağlamlığını təhlükə altına qoyan bir sıra cinayətləri (CM-in 127.1, 128, 129, 130, 131.2, 133.1, 134, 142.1, 143-cü maddələri) və insan və vətəndaşın konstitusiyası hüquq və azadlıqlar əleyhinə olan cinayətləri (CM-in 156.1, 157.1 və 158.1-ci maddələri) törətmiş şəxslərin zərərcəkmış şəxsle barışdıqları və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikləri halda cinayət məsuliyyətindən azad edilməli olduqlarını müəyyən etmişdir. Bu, imperativ normadır. Bu cinayətlərin hamısı kateqoriyasına görə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərdir.

CM-in 73.1-ci maddəsində də böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməmiş şəxsin zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə və ona dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vürulmuş zərər aradan qaldırıldıqda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilməsi imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Bu, dispozitiv normadır.

CM-in 73.1-ci maddəsində diskresion, 73.2-ci maddəsində imperativ müddəanın nəzərdə tutulması cinayət qanununun sistemini pozur, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməmiş şəxslərin məsuliyyətindən azad edilməsi məsələsində ayrı-seçkilik yaradır. Digər tərəfdən, hər iki maddədə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə məsuliyyətdən azad etmə təsbit olunduğuna görə, 73.2-ci maddənin Məcəlləyə əlavə edilməsində, 73.1-ci maddədə «azad edilə bilər» ifadəsinin «azad edilir» ifadəsi ilə əvəz edilməsi daha düzgün addım olardı. Belə yanaşma «Normativ hüquq aktları haqqında» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun 64.1-2-ci maddəsində (2 nömrəli Əlavəsində) nəzərdə tutulmuş «Normativ hüquq aktlarında (onların layihələrində) sui-istifadə amilləri» sırasına daxil olan «vəzifəli şəxsin (orqanın) səlahiyyətinin dispozitiv imkan kimi müəyyənləşdirilməsi» amilinin aradan qalxmasına şərait yaratmış olardı.

6. CM-in 73.1-ci maddəsində ümumi məzmunlu «ziyanı ödədikdə» ifadəsində istifadə edilirsə, 73.2-ci maddəsində daha konkret məzmunlu «ziyanı tamamilə ödədikdə» ifadəsi işlədilir. Deməli, işin digər halları da nəzərə alınmaqla, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə bərabərlikdə və ona dəymiş ziyanı tamamilə və ya qismən ödədikdə CM-in 73.1-ci maddəsinə əsasən məsuliyyətdən azad edilə bilər. Əgər şəxs məsuliyyətdən azad edilmirsə, onda dəymiş ziyanın ödənilməsi və ya vürulmuş zərərin aradan qaldırılması CM-in 59.1.13-cü və 59.1.14-cü maddələrinə əsasən cəzani yüngülləşdirən hallar kimi nəzərə alınmalıdır.

CM-in 73.1-ci maddəsində «vürulmuş zərərin aradan qaldırılması» «dəymiş ziyanın ödənilməsi»-nə alternativ kimi nəzərdə tutulmuşdursa, 73.2-ci maddəsində belə alternativ göstərilməmişdir. Həsab edirik ki, qanunverici cinayət törətməmiş şəxsin postkriminal pozitiv davranışını stimullaşdırmaq məqsədini izlədiyinə görə məsuliyyətdən azad etmənin 73.2-ci maddəsinə də belə hərəkəti əlavə etməlidir.

7. Şəxs CM-in 73.2-ci maddəsində sadalanan cinayətlərdən birini və ya bir neçəsini törətdikdə və bütün cinayətlərə münasibətdə zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

CM-in 73.2-ci maddəsində sadalanan və iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə əlaqədar zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin şərtləri iştirakçıların birinə və ya bir neçəsinə aid olarsa, həmin şəxs (şəxslər) CM-in 73.2-ci maddəsi təbiiq edilməklə cinayət məsuliyyətindən azad edilməlidir.

Şəxs CM-in 73.2-ci maddəsində sadalanan cinayətlərin ideal və ya real məcmusunu yaradan bir neçə cinayət törətdikdə və bütün cinayətlərə münasibətdə CM-in 73.2-ci maddəsində göstərilmiş şərtlər mövcud olduqda da o, zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilməlidir.

Belə azad etmədən sonra məcmuya daxil olan və şəxsin zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilməsini şərtləndirən cinayətlərdən hər hansı biri yenidən törədildikdə, CM-in 72-ci maddəsinin «Qeydinə əsasən sonuncu cinayətə görə məsuliyyətdən azad etmə istisna olunur».

8. Bu normanın göstərişinə görə cinayət törədən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi zamanı zərərçəkmiş şəxs cinayət törədən şəxsə bərabərlik üçün cinayət işinin kitabə edilməsinə etiraz etməməlidir.

9. Zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutunun təbiiq məhkəmə, prokuror, müstəntiq və təhqiqat orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Maddə 73-1. Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə

73-1.1. Bu Məcəllənin 178.1, 179.1, 186.1, 187.1, 187.2, 189-1.1 və 189-1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətməmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

73-1.2. Bu Məcəllənin 178.2, 179.2, 186.2.1, 189-1.2-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətməmiş, zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə və dəymiş ziyanı tamamilə ödəmiş şəxs, cinayət nəticəsində vürulmuş ziyanın bir misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

73-1.3. Bu Məcəllənin 178.3, 178.4, 179.3 və 179.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətməmiş, zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə və dəymiş ziyanı tamamilə ödəmiş şəxs, cinayət nəticəsində vürulmuş ziyanın iki misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər (20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla əlavə edilməlidir - «Azərbaycan» q. 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in 73-1-ci maddəsində mülkiyyət əleyhinə olan bəzi cinayətlərə görə zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin xüsusi halları nəzərdə tutulmuşdur.

2. CM-in 73-1-ci maddəsində mülkiyyət əleyhinə olan bəzi cinayətlərə görə zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin şərtləri və imperativliyi ilə fərqlənən üç hal təsbit edilmişdir: 1) CM-in 178.1, 179.1, 186.1, 187.1, 187.2, 189-1.1 və 189-1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətməmiş şəxsin zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödəməsi; 2) CM-in 178.2, 179.2, 186.2.1, 189-1.2-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətməmiş şəxsin zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə, dəymiş ziyanı tamamilə ödəməsi və cinayət nəticəsində vürulmuş ziyanın bir misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etməsi; 3) CM-in 178.3, 178.4, 179.3 və 179.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətməmiş şəxsin zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə, dəymiş ziyanı tamamilə ödəməsi və cinayət nəticəsində vürulmuş ziyanın iki misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etməsi.

3. CM-in 73-1.1—73-1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş bir və ya bir neçə əməli törətmis şəxsin əvvəllər törətdiyi hər hansı cinayətə görə məhkumluğunun olub-olmamasından, cinayətin (cinayətlərin) iştirakçılıqla törədilib-törədilməməsindən, cinayətə cəhd mərhələsində olmasından, yaxud başa çatdırılmamasından, cinayətlərin ideal, yaxud real məcmusunu yaradıb-yaratmamasından asılı olmayaraq o, CM-in 73-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən azad edilməlidir. Şəxsin əvvəllər törətdiyi cinayətin təkrar, yaxud residiv olması da, sonradan CM-in 73-1.1—73-1.3-cü maddələrində sadalanan əməllərdən birini və ya bir neçəsini törətməsinə görə zərərdə sadalanan əməllərdən birini və ya bir neçəsini törətməsinə görə zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməyə bağlı onun cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə istisna etmir.

4. CM-in 73-1.1—73-1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş bir və ya bir neçə əməli törətmis və CM-in 73-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən azad edilmiş şəxs həmin əmələ (əməllərə) görə ikinci dəfə zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməyə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilməz (CM-in 72-ci maddəsinin «Qeydi»). CM-in 73-1.1—73-1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərdən birini törətmis və zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməyə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilmiş şəxs CM-in 73-1-ci maddəsində göstərilmiş başqa cinayəti (cinayətləri) törətdiyi (şərtlər ödəniləndikdə) halarda da bu əsasla yenidən cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilməz.

Əvvəllər CM-in 72-ci və 73-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən azad edilmiş şəxs sonradan 73-1-ci maddədə əks olunan bir və ya bir neçə cinayətə görə zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməyə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad oluna bilər.

5. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeydi»nin tələbinə görə şəxs CM-in 72—73-2-ci və 74-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən yalnız bir dəfə azad edilə bilər. Ona görə də, məsələn, CM-in 178.1-ci maddəsində əks olunan cinayətə görə 73-1.1-ci maddəsində göstərilən qaydada məsuliyyətindən azad olunmuş şəxs sonradan CM-in 178.2-ci maddəsində təsbit edilmiş cinayəti törətmis olduqda və məsuliyyətdən azad etmənin 73-1.2-ci maddədə nəzərdə tutulan bütün şərtləri mövcud olduqda belə, yenidən CM-in 73-1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətindən azad oluna bilməz. CM-in 178.1-ci maddəsində əks olunan cinayətə görə əvvəllər CM-in 73-1-ci maddəsi qaydasında cinayət məsuliyyətindən azad olunmuş şəxs, sonradan 179.2-ci və ya 179.3-cü, yaxud 179.4-cü maddədə təsbit edilmiş cinayəti törətməyə görə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilməz.

6. CM-in 73-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən azad etmənin şərtləri cinayət törətmis şəxs zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməyə və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödəməsi (CM-in 73-1.1—73-1.3-cü maddələrinin hər üçündə), CM-in 73-1.2-ci maddəsi üzrə əlavə olaraq vurulmuş ziyanın bir misli miqdarında, 73-1.3-cü maddəsi üzrə isə iki misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödənilməsinə bağlıdır.

Zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməyə cinayət törətmis şəxsin postkriminal pozitiv davranışı (dəymiş ziyanı ödəməsi) müqabilində zərərdə qəzəbli şəxsin şikayətindən imtina etməsinə, cinayət işinə xitam verilməsinə etirazının olmamasına və sairə ehtiva

edir. Bəzənşməyə cinayət törətmis şəxslə zərərdə qəzəbli şəxs arasında qohumluq, yazılı formada ifadə edilmişdir. Cinayət törətmis şəxsin deyil, onun qohumlarının zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməsi məsuliyyətdən azad etməyə səbəb ola bilməz.

7. CM-in 73-1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətindən azad etmənin şərti dəymiş ziyanın qismən (hissə-hissə) ödənilməsinə deyil, tamamilə ödənilməsinə tələb edilir. Məsuliyyətdən azad etmə üçün real ziyanın miqdarı (məbləği) əsas götürülür, əldən çıxmış fayda ziyanın məbləğini müəyyən edilməsinə nəzərə alınır.

8. CM-in 73-1-ci, habelə 73-2-ci maddələrində sadalanan hər hansı cinayət iştirakçılıqla törədildikdə, bütün iştirakçıların həmin maddələrlə məsuliyyətdən azad edilmələri üçün zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməyə bağlı şərtlər. Belə olduqda zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməyə ziyarı və ziyanın bir (iki) misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödənilmiş cinayətin bütün iştirakçıları tərəfindən müştərək qaydada ödənilməsi, həmin şəxslərin hamısı cinayət məsuliyyətindən azad olunmalıdır (CM-in 73-1.3-cü maddəsi üzrə azad oluna bilərlər).

Cinayətin iştirakçılarından birini tərəfindən zərərdə qəzəbli şəxslə dəymiş ziyan digər iştirakçılarla razılıq əsasında ödəniləndikdə və (və ya) ziyanın bir (iki) misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniləndikdə bütün iştirakçıları məsuliyyətdən azad edilməlidir (CM-in 73-1.3-cü maddəsi üzrə azad edilə bilərlər). Bu halda dəymiş ziyanı tam ödəmiş və dövlət büdcəsinə ödənilmiş etmiş cinayətin iştirakçısının digər iştirakçılara rəqəss qaydasında tələb hüququ yaranır. Əgər cinayətin iştirakçılarından hər birinin dəymiş ziyada payını müəyyənləşdirmək mümkün deyildirsə, ziyanı ödəmiş və büdcəyə ödənilmiş etmiş cinayət iştirakçısı digər iştirakçıların sayından asılı olaraq müəyyən hissədə (digər iştirakçıların sayı 1 nəfərdirsə, ödənilmiş vəsaitin 1/2-ni, 2 nəfərdirsə, 1/3-ni və s.) vəsaitin ona ödənilməsinə tələb edə bilər. Ona görə ki, Mülki Məcəllənin 509.2-ci maddəsinə görə əgər borcludan məsuliyyətini həcmi müəyyənləşdirmək mümkün deyilsə, onlar bir-biri qarşısında eyni dərəcədə məsuliyyət daşıyırlar.

İbtidai araşdırmanın və ya məhkəmə baxışının gedişində cinayətin iştirakçıları öz aralarında zərərdə qəzəbli şəxslə və büdcəyə ödəniləcək vəsaitin paylara bölünərək hər kəsin payının konkret göstəriləndiyi müqavilə də bağlaya bilərlər, yaxud müqavilə bağlamadan şifahi razılıq əsasında həmin vəsaiti ödəyə bilərlər. Üçüncü bir halda iştirakçıların birlikdə, yaxud ayrılıqda zərərdə qəzəbli şəxslə bəzənşməsinə əks etdirən qarşılıqlı razılıq sənədində dəymiş zərərin hansı hissəsinə cinayətin hansı iştirakçısı tərəfindən ödənilməli olması müəyyən edilə bilər. Cinayətin iştirakçılarından zərəri və büdcəyə ödənişi tamamilə ödəyən şəxs məhz belə razılığa (müqaviləyə) əsaslanaraq digər iştirakçıların onların özündən ödədiyi məbləği tələb edə bilər.

Cinayət iştirakçılıqla törədildikdə CM-in 73—73-2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyətdən azad etmə üçün cinayət törədən şəxslərin hər birinin dəymiş zərəri tam ödəməsi, habelə dövlət büdcəsinə ayrı-ayrılıqda dəymiş zərərin bir (iki) misli miqdarında ödənilməsinə tələbini qoymaq olmaz. Əvvəllər ona görə ki, cinayət iki və ya daha çox şəxsin qəsdən birgə iştirakı ilə qəsdən törədilir və dəyən zərər müxtəlif şəxslərin eyni bir əməlinin (cinayətinin) vahid nəticəsi kimi meydana gəlir. Bütün iştirakçıları baş verməmiş nəticəyə

görmə birgə məsuliyyət daşıyır. İkincisi, əgər cinayət qanununda dəyimsi ziyana (dövlət büdcəsinə ödənilən) cinayətin hər bir iştirakçısı tərəfindən tam olaraq ödənilməsi tələbi müəyyən edilməmişdirsə, onda bu halda cinayət qanunu genişləndirici təfsir oluna bilər.

9. CM-in 73-1.1, 73-1.2, 73-2-ci maddələrində təsbit olunan cinayətləri törətməyə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə bir vəzifə, 73-1.3-cü maddəsi üzrə isə bir hüquq olaraq müəyyən edilmişdir.

Maddə 73-2. İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə

73-2.1. Bu Məcəllənin 209.1, 209.2.2 və 213-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətmiş şəxs cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

73-2.2. Bu Məcəllənin 192, 192-1, 193, 195, 195-1, 196, 197, 198, 202-2, 203, 203-1.1, 205-2, 209.2.1, 209.3, 210, 211, 212 və 213-2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətmiş və cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanı tamamilə ödəmiş və ya cinayət nəticəsində əldə edilmiş gəliri tamamilə dövlət büdcəsinə köçürmüş şəxs, bundan əlavə vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir (20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla əlavə edilmişdir - «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il).

CM-in 73-2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş bütün şərtlərə əməl edildiyi hallarda cinayət törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilməlidir. CM-in 73-1-ci maddəsinin şərhinə bax.

Maddə 74. Şərəitnin dəyişməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə

Şərəitnin dəyişməsi nəticəsində törədilmiş əməlin və ya bu əməli törətmiş şəxsin ictimai təhlükəli olmadığı müəyyən edildikdə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət və ya az ağır cinayət törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər (Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlər — «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il).

1. Şərəitnin dəyişməsi ilə cinayət məsuliyyətindən azad etmə əşğında göstərilən şərtlər daxilində mütəmülür:

a) törədilən cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməyən, yaxud da az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olması;

b) şərəitnin dəyişməsi ilə şəxsin təhlükəliliyinin, yaxud da əməlin ictimai təhlükəliliyinin aradan qalxması.

Bu halda şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmə təhqiqat və istintaq orqanının, yaxud da məhkəmənin hüququdur, lakin vəzifəsi deyildir.

2. Şəxs şərəitnin dəyişməsi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən bir dəfə deyil, bir neçə dəfə azad edilə bilər. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»i 74-cü maddəsinin tətbiqi hallarına şamil olunmur. Ona görə də böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət və ya az ağır cinayət törətmiş şəxs şərəitnin dəyişməsi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad edildikdən sonra cinayət törətdikdə məhkum edilib-edilməməsindən, habelə məhkumluğunun ödənilməsindən və götürüldü-

məsindən asılı olmayaraq sonradan sadalanan kateqoriyalardan olan hər hansı cinayət (cinayətlər) törətdikdə və şərəitnin dəyişməsi halları mövcud olduqda CM-in 74-cü maddəsinə əsasən cinayət məsuliyyətindən azad oluna bilər.

20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla CM-in 74-cü maddəsindən «ilk dəfə» sözlünün çıxarılması şərəitnin dəyişməsi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad etməyə dair normanın tətbiqi dairəsinə əsaslı şəkildə genişləndirmişdir. Bundan sonra ilk dəfə törədilib-törədilməməsindən asılı olmayaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər törətmiş şəxslər 74-cü maddəyə müvafiq olaraq dəfələrlə cinayət məsuliyyətindən azad olunağa hüquq qazanırlar.

3. Qüvvədən düşən CM-in 46-cı maddəsinin 1-ci abzasında təsbit edilən bu institut cinayətin ağırlığından asılı olmayaraq şərəitnin dəyişməsi ilə məsuliyyətdən azad etməyə yol verdiyi halda, yeni CM-in 74-cü maddəsi ancaq böyük ictimai təhlükə törətməyən, habelə az ağır cinayət törətmiş şəxslər barəsində məsuliyyətdən azad etmənin bu növünün tətbiqinə yol verir.

4. Şərəitnin dəyişməsi ilə cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu həm cinayət işinin istintaqı dövründə, həm də işə məhkəmədə baxılan dövrdə tətbiq edilə bilər. Şərəitnin dəyişməsi istintaq zamanı, yaxud da məhkəmədə işə baxılan zaman baş verməlidir.

5. Şərəitnin dəyişməsi dedikdə, cinayət törədilən ana qədr mövcud olan vəziyyətlə müqayisədə şəxsin həyatında şərəitnin ciddi surətdə dəyişməsi anlaşıqlıdır. Belə hallarda şərəitnin dəyişməsi fərdi xarakterdə olub ancaq şəxsin həyatı ilə bağlı olur. Bu, cinayət törədən şəxsin yaşayış yerini dəyişməsində, ali məktəbə daxil olmasında, həqiqi hərbi qulluğa getməsində və s. ifadə oluna bilər.

Məsələn, A. orta məktəbi qurtanb sənədlərini ali məktəbə vermişdir. İmtahan vermək üçün şəhərə getməzdən iki gün öncə rayon mərkəzində kinoteatrda B. ilə dalaşmışdır. A.-nin barəsində xuliqanlıq əməli törətməsinə görə cinayət işi qaldırılmışdır. Cinayət işinin istintaqı başa çatana qədər A. istintaq orqanına ali məktəbə daxil olmasına dair arayış təqdim etmişdir. İstintaq orqanı A.-nin ali məktəbə daxil olmasının onun şəxsiyyətini təhlükəliliyini aradan qaldıran şərəitnin dəyişməsi kimi qiymətləndirərək A.-ni cinayət məsuliyyətindən azad etmişdir.

6. Şərəitnin dəyişməsi siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə baş verən dəyişikliklərlə də bağlı ola bilər. Belə dəyişiklik ölkə miqyasında və ya müəyyən regionda, şəhərdə və s. ərazidə baş verə bilər.

Şərəitnin dəyişməsinin nisbətən geniş miqyasda baş verməsi ictimai münasibətlər sistemində elə dəyişikliyi nəzərdə tutur ki, bunun təsiri ilə cinayət əməli öz maddi əlamətini — ictimai təhlükəliliyini itirir.

Məsələn, Respublikanın bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişafı Respublika miqyasında şərəitni ciddi surətdə dəyişdirmişdir. Bunun da nəticəsində sosializm dövründə təhlükəli əməllərdən sayılan «Valyuta əməliyyatı haqqında qaydaları pozma» (81-ci maddə), «Xüsusi müəssisə sahibliyi fəaliyyəti» (152-ci maddə), «Ağver» (153-cü maddə) və s. cinayətlər qanunla rəsmi dekriminalaşdırılana qədər özünün ictimai təhlükəliliyini itirmişdir.

Maddə 74-1. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətinin azad etmə

74-1.1. Bu Məcəllənin 234.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayəti törətmiş, əməlinə başqa cinayət tərkibi olmayan və narkomaniya xəstəliyinə düşər olmuş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən bu xəstəliklə əlaqədar stasionar qaydada tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir. Həmin şəxsin tam sağlamlası nəticəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər ləğv edildikdə, məhkəmə şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad edir.

74-1.2. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqindən yayınmış şəxs həmin tədbirlərin həyata keçirildiyi tibb müəssisəsinin müdiriyyətinin məlumatı əsasında bu Məcəllənin 75.1-ci maddəsində göstərilən müddət keçməmişdirsə, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir (20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla əlavə edilmişdir - «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in 74-1-ci maddəsi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla cinayət qanununa əlavə edilmişdir. Bu maddə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin narkomaniya xəstəliyi ilə bağlı tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin həyata keçirildiyi tibb müəssisəsinin fəaliyyətə başladığı gündən qüvvəyə minəcəkdir.

2. Cinayət qanunu narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad etmənin şərtlərini məcmusunu nəzərdə tutur: 1) şəxs CM-in 234.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayəti törətməlidir; 2) onun əməlinə başqa cinayətin tərkibi olmamalıdır; 3) o, narkomaniya xəstəliyinə düşər olmalıdır; 4) müalicə nəticəsində şəxs tam sağalmalıdır.

Şəxsin CM-in 74-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün o, narkomaniya xəstəliyinə düşər olmalıdır. Şəxsin narkoloji xəstəliyə düşər olmasının (narkoloji xəstəliyin diaqnozunun) müəyyən edilməsi və ya təsdiqlənməsi məqsədi ilə həmin şəxs narkoloji müəssisələrdə tibbi yoxlamadan keçirilməlidir. Tibbi yoxlama təhqiqat, istintaq orqanlarının və ya məhkəmənin qərarı əsasında aparıldıqda, şəxsin narkoloji xəstəliyinin diaqnozunu həkim-məsləhət komissiyası müəyyən edir. Cinayət işinin icraatı prosesində narkologiya sahəsində xüsusi biliyin olması tələb olunarsa, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan şəxsə aid aşağıdakı hallarda narkoloji-tibbi yoxlama təyin edilə bilər: a) cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan şəxsin insan psixikasına təsir edən maddələrdən istifadə etməsi haqqında məlumat və həmin şəxsin narkoloji xəstəlikdən əzab çəkmişdən şübhələnməyə əsas olduğu hallarda; b) insan psixikasına təsir edən maddələrin istifadəsi nəticəsində cinayət törədən zaman şəxsə psixotik pozuculuqlar müşahidə olunarsa, onun əlaqəli və ya əlaqəsiz vəziyyətdə olmasını müəyyənləşdirmək üçün istintaq orqanının və ya məhkəmənin qərarı əsasında (ambulator və ya stasionar şəraitində); və hallarda tibbi yoxlamanın nəticəsində əsasən müvafiq tibbi xarakterli məcburi tədbirlər haqqında məsləhət verilə bilər (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 noyabr 2002-ci il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş) «Şəxsin narkoloji xəstəliyə düşər olmasının (narkoloji xəstəliyin diaqnozunu) müəyyən edilməsi və ya təsdiqlənməsi məqsədi ilə tibbi yoxlamanın aparılma-

si Qaydası»nın 1, 3, 10-cu bəndləri).

CM-in 74-1-ci maddəsində əks olunan əsasla məsuliyyətdən azad etmənin digər bir şərti şəxsin CM-in 234.1-ci maddəsində göstərilən cinayətdə iştirak etməməsi və əməlinə başqa hər hansı bir cinayətin (məsələn, CM-in 234.2-ci, 235-ci, 237-ci maddələrində əks olunan cinayətlərin və s.) tərkibinin olmamasıdır.

3. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi nəzərdə tutulan və barəsində məcburi müalicə tədbirləri tətbiq edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi və Daxili İşlər Nazirliyinin ixtisaslaşdırılmış tibb müəssisələrində stasionar müalicə olunurlar (CIM-in 93-1.3-cü maddəsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 9 fevral 2006-cı il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin tibbi məqsədlərlə istifadə edilməsi qaydası və şərtləri, habelə narkomanlıq xəstəliyinə düşər olan şəxslər barəsində tibbi tədbirlərin tətbiq edilməsi Qaydası»nın 2-ci bəlməsinin 1.4-1-ci bəndi).

4. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxs bu tədbirin tətbiqinin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsinin həll edilməsi məqsədi ilə altı ayda bir dəfədən az olmayaraq həkim-məsləhət komissiyasında baxışdan keçirilməlidir. Həmin tədbirlərin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsinə ilk dəfə müalicənin başladığı gündən altı ay keçdikdən sonra baxılır. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxsin tam sağlamlası nəticəsində həmin tədbirlərin ləğv edilməsi zərurəti yaranıqda, yaxud davam etdirilməsinə ehtiyac olmadığı həmin tədbirlərin tətbiqinin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsi həkim-məsləhət komissiyasının rəyi əsasında müvafiq tibb müəssisəsinin müdiriyyətinin təqdimatı ilə həmin müəssisənin yerləşdiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həll edilir (CM-in 93-1.4-93-1.5-ci maddələr).

5. Narkomaniya xəstəliyinə düşər olmuş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən bu xəstəliklə əlaqədar stasionar qaydada tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi haqqında qərar ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən deyil, yalnız məhkəmə tərəfindən qəbul edilir. Qərarda şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə dair göstəriş nəzərdə tutulmur. Müalicənin nəticəsi olaraq barəsində məcburi tədbir tətbiq edilmiş şəxs tam sağaldıqda məhkəmənin qərarı ilə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər ləğv edilir və həmin qərarla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunur. CM-in 74-1.1-ci maddəsində işlədilən «tibbi xarakterli məcburi tədbirlər ləğv edildikdə» ifadəsi əslində «... ləğv edilir» mənasını ehtiva edir, ona görə ki, şəxs sağaldıqdan sonra onun müalicəsinin davam etdirilməsi (tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi müddətinin uzadılması) haqqında qərar çıxarılməsi absurd olardı. Qanunverici barəsində məcburi tədbir tətbiq edilmiş şəxsin tam sağlamlasını cinayət məsuliyyətindən azad etmə üçün yetərlisə sayır. Şəxs tam sağaldığı zaman törətdiyi cinayətə görə qanunla müəyyən edilmiş cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməməsi (CM-in 234.1-ci maddədə təsbit olunmuş cinayət az ağır cinayətdir və bu cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti yeddi ildir) onun

məsuliyyətdən azad edilməsinə maneə deyildir. Bütün hallarda şəxs məsuliyyətdən azad edilməlidir.

6. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təbii qüvvədən yayınmış şəxs həmin tədbirlərin həyata keçirildiyi tibb müəssisəsinin müdiriyyətinin məlumatı əsasında CM-in 75.1.2-ci maddəsində göstərilən müddət (yeddi il) keçməmişdirsə, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

Maddə 75. Müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə

75.1. Cinayət törətdiyi gündən aşağıda müəyyən edilən müddətlər keçdikdə, şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz:

75.1.1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətin törədildiyi gündən iki il keçdikdə;

75.1.2. az ağır cinayətin törədildiyi gündən yeddi il keçdikdə;

75.1.3. ağır cinayətin törədildiyi gündən on iki il keçdikdə;

75.1.4. xüsusilə ağır cinayətin törədildiyi gündən iyirmi il keçdikdə.

75.2. Müddətlər, cinayətin törədildiyi gündən itiham hökmünün qərarı qüvvəyə mindiyi anadək hesablanır. Şəxs yeni cinayət törətdikdə, hər bir cinayətə görə müddət müstəqil hesablanır.

75.3. Cinayət törətmis şəxs istintaqdan və ya məhkəmədən gizlənərsə, müddətin axımı dayanır. Bu halda müddətin axımı, həmin şəxs tutulduğu və ya könüllü gəlib təqsirini boynuna aldığı vaxtdan bərpə olunur.

75.4. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulan cinayəti törətmis şəxs bərsində müddətin təbii olmasını məsələsi məhkəmə tərəfindən həll edilir. Məhkəmə, müddətin keçməsi ilə bağlı bu şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad olunmasını mümkün hesab etmədikdə, həmin şəxsə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edə bilməz.

75.5. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlığı əyləhənə, terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə və müharibə cinayətləri törətmis şəxslərə bu maddənin müddəalarını təbii olmur (*2 iyul 2001-ci il, 17 may 2002-ci il və 30 may 2014-cü il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişlərlə — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; «Azərbaycan» qəzeti, 31 may 2002-ci il, №122; «Azərbaycan» q., 20 iyun 2014-cü il*).

1. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə əsas verən və cinayətin edildiyi gündən hesablanan müddətlərdir.

Tərədilmiş cinayətlə həmin cinayətə görə şəxsin məsuliyyəti alınması arasında müddət nə qədər çox uzanarsa, şəxsin mühakimə edilməsi və cəzalandırılması da bir o qədər lüzumsuz olur. Cəza istər xüsusi, istərsə də ümumi xəbərdarlıq baxımından əhəmiyyətini itirir.

2. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti cinayətlərin edildiyi gündən sonundan, növbəti günün əvvəlindən başlayır.

Məsuliyyətə cəlb etmə müddəti cinayətin faktiki qurtardığı vaxtdan, uzanan cinayətlərdə təqsirkarın öz təşəbbüsü ilə, yaxud onun iradəsindən asılı olmaqla səbəblər üzündən cinayətin dayandırıldığı vaxtdan, davam edən cinayət-

lərdə işə davam edən cinayətin tərkib hissəsi olan sonuncu cinayət hərəkət aktının törədildiyi vaxtdan başlanır.

3. Əvvəlcədən vəd etmədən gizlətmə əməli cinayətkarın gizlədilməsində ifadə olunən hallarda, gizlətmə barədə gizlədən könüllü xəbər vermirsə, müddətin axımı cinayətkarın yaxalındığı vaxtdan başlanır. Gizlətmə əməli və vasitələrin, yaxud cinayət yolu ilə əldə edilən predmetlərin gizlədilməsində və ya cinayətin izinin itirilməsinə yönələn fəaliyyətdə ifadə olunarsa, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin axımı belə əməl və vasitələrin, habelə predmetlərin hüquq mühafizə orqanlarına təqdim edildiyi andan başlayır.

Cinayətlərin ideal məcmusu üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti məcmuya daxil olan cinayətlərin hər biri üçün eyni vaxtdan başlayır.

Qüvvədə düşmüş CM-in 44-cü maddəsində cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinə və şərtlərinə dair müəyyən edilən anlayışla müqayisədə yeni CM-in 75-ci maddəsində təsbit olunan anlayışda bir sıra ciddi dəyişikliklər edilmişdir. Bunlara aşağıda göstərilənlər aid edilə bilər:

a) yeni CM-in 75-ci maddəsində cinayət məsuliyyətinin axımının kəsilməsi anlayışı nəzərdə tutulmuş;

b) cinayət törədildikdən sonra başlayan axım müddətləri cinayətin kategoriyalarına görə müəyyən edilmişdir;

c) əvvəl tərədilan cinayətə görə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin axımı dövründə ağırlığından asılı olmayaraq yeni cinayət törədilsə, öncə tərədilan cinayətə görə keçən müddətin axımı kəsilmir, yeni tərədilan cinayətə görə işə müddətin müstəqil axımı başlayır;

ç) keçmiş CM-in 44-cü maddəsinin göstərişinə görə cinayətin edildiyi vaxtdan on beş il keçdikdə və bu müddət yeni cinayətin edilməsi ilə kəsilmədikdə, belə şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmirdi;

d) köhnə cinayət qanununda tərədilan cinayətə görə nəzərdə tutulan sanksiyalara uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri bir il, üç il, beş il və on il müəyyən edildiyi halda, yeni CM cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərini artıraraq onları iki il, yeddi il, on iki il və iyirmi il müəyyən etmişdir.

4. CM-in 75.1-ci maddəsində cinayətlərin qanunda fərqləndirilən dörd kategoriyasına uyğun olaraq dörd növ cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti nəzərdə tutulmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

— böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin edildiyi gündən iki il keçdikdə;

— az ağır cinayətlərin edildiyi gündən yeddi il keçdikdə;

— ağır cinayətlərin edildiyi gündən on iki il keçdikdə;

— xüsusilə ağır cinayətlərin edildiyi gündən iyirmi il keçdikdə.

Tərədilan cinayət haqqında məlumat istintaq və təhqiqat orqanlarına bəlli olmasındırsa, yaxud cinayət bəlli olsa da, əməlin subyektinin kim olmasına dair məlumat olmamışdırsa, cinayət törədildikdən sonra bu əməlin aid edildiyi cinayət kategoriyasına uyğun yuxarıda qeyd etdiyimiz müddətlər keçdikdə, cinayəti törədən şəxs məsuliyyətdən azad edilir.

5. Cinayət törədildikdən sonra onu törədən subyekti bəlli olarsa, lakin şəxs istintaqdan və məhkəmədən gizlənərsə, müddətin axımı dayanır. Bununla be-

lə, keçən müddət öz hüquqi əhəmiyyətini itirir. Şəxs tutulduqda, yaxud da könlü qəlib təqsirini boynuna aldığı vaxtdan müddətin axımı bərpa olur.

6. Tərəfdən cinayətə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulursa, lakin şəxs belə cinayət törədildikdən sonra qanunla müəyyən edilən iyirmi il keçdikdən sonra bəlli olarsa, onun barəsində məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin tətbiq olunması məsələsi məhkəmə tərəfindən həll edilir. Məhkəmə müddətin keçməsi ilə bağlı şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad olunmasını mümkün hesab etmədikdə həmin şəxsə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilməz.

7. CM-in 75.5-ci maddəsinin sülh və insanlıq əleyhinə, terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməsi ilə məsuliyyətdən azad etmənin tətbiq edilməsinə dair göstərişi Beynəlxalq Konvensiya ilə bağlıdır.

8. «Hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi haqqında» BMT Baş Məclisinin 26 noyabr 1968-ci il tarixli Konvensiyasına Azərbaycan Respublikası 1996-cı il mayın 31-də qoşulmuşdur. Bu Konvensiyanın tələblərinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin keçməsi hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə şamil olunmur.

«Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin gəriyə şamil olunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 may 2006-cı il tarixli, 106-IIKD nömrəli Konstitusiyası Qanununa görə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının heç bir müddəəsi hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına əsasən törədildiyi zaman cinayət sayılan əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) görə hər hansı şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə və cəzalandırılmasına mane olan müddəə kimi şərh edilə və ya başa düşülə bilməz. Beynəlxalq hüquq normalarına əsasən törədildiyi zaman cinayət sayılan əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətmiş şəxslərin cinayət təqibi yalnız həmin əmələ görə CM-də məsuliyyət müəyyən edildikdən sonra həyata keçirilə bilər.

XII Fəsil

Cəzadan azad etmə

Maddə 76. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə

76.1. Məhkəmə islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, azadlığın məhdudlaşdırılması, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxsin islah olunma üçün cəzani tam çəkəsinə lüzum olmadığı qənaətinə gəlsə, onu cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edə bilər. Bu halda, şəxs tamamilə və ya qismən əlavə cəzadan da azad edilə bilər.

76.2. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə tətbiq edərkən, məhkəmə məhkumun üzərinə, bu Məcəllənin 70.5-ci maddəsində nəzərdə

də tutulmuş və cəzanın çəkilməmiş müddəti ərzində onun tərəfindən icra edilməli olan vəzifələr qoya bilər.

76.3. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, məhkum:

76.3.1. böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin on azı yarısını;

76.3.1-1. ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı üçdə iki hissəsini;

76.3.2. Çıxarılmışdır;

76.3.3. xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin on azı dördü üç hissəsini, habelə əvvəllər cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxs, əgər şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə bu Məcəllənin 76.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslara görə ləğv edilmişdirsə, yaxud əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş şəxs cinayətlərinin residivinə görə yenidən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmişdirsə, təyin edilmiş cəza müddətinin on azı dördü üç hissəsini həqiqətən çəkildikdən sonra tətbiq edilə bilər.

76.4. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının məhkum tərəfindən həqiqətən çəkilməsi müddəti altı aydan az ola bilməz.

76.4-1. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxsin bu Məcəllənin 57.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi zamanı onun cəza çəkdiyi dövrün son beş ili ərzində cəzanın çəkilməsi qaydalarına əməl etməsi halları nəzərə alınır.

76.5. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxslər üzərində nəzarəti müvafiq dövlət orqanları, hərbi qulluqçular üzərində nəzarəti isə hərbi hissələrin və müəssisələrin komandanlığı həyata keçirir.

76.6. Cəzanın çəkilməmiş hissəsi ərzində məhkum:

76.6.1. cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə tətbiq olunarkən məhkəmə tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməkdən məntəqəli, yaxud qərəzli olaraq boyun qaçırıqda, o cümlədən elektron nəzarət vasitəsinə gözdirməkdən imtina etdikdə, onu zədələdikdə və ya digər üsulla yararsız vəziyyətə saldıqda, yaxud həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət etmədikdə və ya ictimai qaydanı pozduğuna görə barəsində inzibati tənbeh tətbiq edildikdə, bu Məcəllənin 76.5-ci maddəsində göstərilən orqanların təqdimatı əsasında məhkəmə şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğv edilməsi və cəzanın çəkilməmiş hissəsinin icra olunması haqqında qərar çıxara bilər;

76.6.2. ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə və ya qəsdən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdikdə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğv edilməsi və ya saxlanılması barədə məsələ məhkəmə tərəfindən həll edilir (cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə ləğv edildiyi halda, cəza bu Məcəllənin 67-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə təyin olunur).

76.6.3. qəsdən az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdikdə, məhkəmə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etməni ləğv edir və ona bu Məcəllənin 67-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə cəza təyin edir (Azerbaycan Respublikasının 17 may 2011-ci il, 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlər — «Azerbaycan» q. 6 iyul 2011-ci il; 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Təyin edilən cəzanı tamamilə, yaxud da qismən çəkmədən cəzanın məqsədinə nail olmaq mümkün olduqda, humanizm və cəzaya qənaət prinsipinin tələblərinə uyğun qanunda xüsusi olaraq nəzərdə tutulan bir sıra hallar cinayət törədən şəxsi cəzadan tamamilə, yaxud da qismən azad etməyə əsas verir.

Cinayət qanununda cəzadan azad etmə institutlarının mövcudluğu mühakimə edilərkən cəza almış məhkumları azadlığa qayıdacaqlarına ümid verir, güclü islah-tərbiyəedici stimulyaradır.

2. Cəzadan azad etmə dövləti təmsil edən səlahiyyətli orqan tərəfindən cinayət törətməkdə təqsirli olan və məhkum edilən şəxsə cəzadan təbiiq edilməsinə, habelə məhkumun cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilməsinə dair qərarın verilməsidir.

3. Cəzadan azad etmənin bütün növləri üçün ümumi olan bir sıra cəhətlər vardır. Bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

Birincisi, araşdırılan institut cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsi ancaq dövlətin təsir tədbiri kimi məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cəzadan azad edir.

İkincisi, cəzadan azad etmə cinayət mühakimə icraatının müəyyən mərhələsi — ittiham hökmünün çıxarılması ilə bağlıdır. Cəzadan azad etmə cəza nəzərdə tutan hökm qüvvəyə minəndən cəza çəkilib qurtarana qədər olan dövr ərzində mümkündür.

Üçüncüsü, cəzadan azad etmə ancaq məhkəmənin səlahiyyətinə aiddir (bağışlama və amnistiya aktı ilə azad etmə istisna olmaqla).

Dördüncüsü, hökmün icra müddətinin keçməsi ilə cəzadan azad etmə, habelə ağır ruhi xəstəliyə tutulmuş məhkumların cəzadan azad edilməsi halları istisna olmaqla, digər hallarda cəzadan azad etmə məhkəmənin hüququdur.

Beşincisi, cəzadan azad etmədə ittiham hökmü, eləcə də onunla tənzim olunan hüquq münasibətləri dəyişikliyə məruz qalmır. Cəzadan azad etmə tam, yaxud müəyyən şərtlə, ya da şərtsiz ola bilər.

4. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə cəza çəkən şəxsin islah olunmaqla üçün cəzanı tam çəkməsinə lüzum olmadığı aydın olarsa və cəzanın qanunla müəyyən edilən hissəsi çəkilərsə, məhkum barəsində təbiiq edilə bilər.

5. Qüvvədə olan CM-də cəzadan şərti azad etmənin təbiiq edildiyi cəza növlərinin dairəsi nisbətən genişləndirilmişdir. Belə ki, azadlığın məhdudlaşdırılması və hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma kimi cəza növlərindən şərti azad etmə ilk dəfə yeni cinayət qanununda nəzərdə tutulur.

6. Qüvvəyə minən CM cəzadan azad etmənin təbiiq əsaslarına da yeniliklər gətirmişdir. Qüvvədə düşən qanun məhkumdan cəza çəkdiyi dövrdə əməyə vicdanlı münasibətlə və nümunəvi davranışı ilə özünün islah olundu-

ğunu sübut etməyi tələb edərsə, yeni qanun bunu tələb etmir. Yeni qanunda cəzadan şərti azad etmənin təbiiq üçün məhkəmənin şəxsin islah olunması üçün cəzanı tam çəkməsinə lüzum olmadığı qənaətinə gəlməsi kifayət hesab edilir. Bununla belə, məhkəmənin belə qərar da cəzanın çəkildiyi dövrdə məhkumun islah olunmasını təsdiq edən sabit davranışına əsaslanmalıdır.

Məhkumun islah olunub-olunmamasına qiymət verilməsi üçün qanunda kriteriya müəyyən edilməmişdir. Bu səbəbdən də şəxsin islah olunması üçün cəzanı tam çəkməsinə lüzum olmadığını müəyyən edərkən məhkəmə məhkumun şəxsiyyətini, cəza çəkdiyi dövrdə onun davranışını və s. halları nəzərə almaqla cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin mümkünlüyü məsələsinə həll edir. Qanunda cəzadan azad etmənin bu növünün təbiiq üçün məhkumun tam islah olunması tələb edilmir.

7. Yeni cinayət qanunu əvvəlki qanundan fərqli olaraq cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin təbiiqinə tördətilən cinayətin ağırlığından, habelə məhkumun şəxsiyyətinin təhlükəliliyindən asılı olaraq məhdudiyat qoyur.

8. CM cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin təbiiqinin digər şərti kimi cinayətin kateqoriyalı olaraq təyin edilən cəzanın qanunla təyin edilən hissəsini çəkməsinə tələbi qoyur.

Cinayətin aid olduğu kateqoriyadan asılı olaraq təyin edilən cəzanın aşağıda göstərilən hədlərinin (hissələrinin) çəkməsi zəruri sayılır:

— böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətə görə təyin edilən cəza müddətinin yarısını;

— ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı üçdə iki hissəsini;

— xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə təyin edilən cəza müddətinin ən azı dördə üç hissəsini;

— cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxs, əgər şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə bu Məcəllənin 76.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslarla görə ləğv edilməmişdirsə, yaxud əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş şəxs cinayətlərin residivinə görə yenidən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilməmişdirsə, təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı dördə üç hissəsini.

Yeni cinayət qanununun göstərişinə görə, cinayətə görə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlıdırsa, məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi üçün ona təyin edilən bu növ cəzanın ən azı altı ayını çəkəməsi tələb olunur.

CM-in 76.4-cü maddəsinin göstərişi, fikrimizcə, ancaq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə görə təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə bağlı ola bilər.

Məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmağa hüququ CM-in 76.4-cü maddəsi nəzərə alınmaqla cəza müddətlərinin CM-in 76.3.1-76.3.3-cü maddələrində müəyyən edilmiş hissələrinin başa çatdığı anda yaranır. Həmin andan sonra CM-in 76.3-cü maddəsinə məhkumun vəziyyətini ağırlaşdıraraq əlavə və dəyişikliklər edildikdə CM-in 10.4-cü maddəsinin tələbinə görə həmin əlavə və dəyişikliklər nəzərdə tutan CM-in 76.3-cü maddəsinin

yeni redaksiyada müddəaları tərtib edilə bilməz. Əgər CM-in 76.3-cü maddəsinə məhkumun vəziyyətini yaxşılaşdırın əlavə və dəyişikliklər edilərsə, istənilən halda CM-in 76.3-cü maddəsinin yeni redaksiyada müddəaları tərtib ediləməlidir.

Bakı şəhəri Binəqədi rayon Məhkəməsinin 22 fevral 2010-cu il tarixli hökmü ilə əvvəllər törətdiyi cinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş C.Ə.Zeynalov məhkumluğu ödənilməmiş dövrdə CM-in 234.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayəti törətməkdə təqsirlə bilinib cəzasını ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkməyə 2 (iki) il 6 (altı) ay müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Bakı şəhəri Xəzər rayon Məhkəməsinin 11 iyul 2011-ci il tarixli qərarı ilə məhkum C.Ə.Zeynalovun ərizəsi təmin edilməklə o, cəzasının çəkilməmiş qalan hissəsindən şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmişdir.

Həmin qərardan verilmiş apellyasiya protesti Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyasının 7 fevral 2012-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilmiş, Xəzər rayon Məhkəməsinin C.Ə.Zeynalovun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmasına dair 11 iyul 2011-ci il tarixli qəran ləğv edilmişdir.

Həmin qərardan verilmiş kassasiya şikayətinin dəlili ondan ibarət olmuşdur ki, birinci instansiya məhkəməsinin gəldiyi qənaət doğurdur və məhkum C.Ə.Zeynalov cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi barədə ərizə verdiyi vaxt – 28 iyun 2011-ci il tarixdə qüvvədə olmuş CM-in 76-cı maddəsinin redaksiyası onun ərizəsinin təmin edilməsinə əsas verdiyinə, ərizənin təmin edilməsinə istisna edən Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli Qanunu ilə CM-in 76-cı maddəsinə edilən dəyişikliklər isə 2 iyul 2011-ci il tarixdə qüvvəyə mindiyinə görə məhkum cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilə bilər (məhkəmənin istinad etdiyi CM-in 76.3.1-ci maddəsinə əsasən böyük ictimai təhlükə törətməyə və ya az ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı yansını real olaraq çəkmiş məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmasına yolu verilir). Ərizə verdiyi tarixə C.Zeynalov cəzasının yansını həqiqətən də çəkmişdir, CM-in 76.3.3-cü maddəsi də CM-in 76.3.1-ci maddəsinin onun barəsində tətbiqini istisna edən halı nəzərdə tutmurdu.

Apellyasiya məhkəməsi isə ona əsaslanmışdır ki, məhkumun ərizəsinə mahiyyəti üzrə baxılan tarixdə - 11 iyul 2011-ci ildə artıq onun ərizəsinin təmin edilməsinə yol verməyən CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyası qüvvəyə minmişdir və məhkumun ərizəsi məhz yeni normaya uyğun olaraq həll olunmalı idi (CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasına əsasən əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş şəxs cinayətlərinin residivinə görə yenidən azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdirsə, təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı dördü üç hissəsinə həqiqətən çəkildikdən sonra onun barəsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə tərtib edilə bilər).

Apellyasiya məhkəməsi CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasının məhkumun vəziyyətini ağırlaşdırdığını qəbul etsə də, hesab etmişdir ki, cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi məsələlərini tənzimləyən CM-in 10-cu

maddəsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə ilə bağlı şəxsın vəziyyətini ağırlaşdırın normanın gəriyə qüvvəsinin şamil edilməməsinin bəhs olunmur. Ona görə də, CM-in 10-cu maddəsi C.Ə.Zeynalov haqqında CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasının tərtib edilməsinə yol verməyən əsas kimi nəzərdən keçirilə bilməz.

Kassasiya kollegiyası hesab etmişdir ki, apellyasiya məhkəməsinin qərarında istinad olunmuş CM-in 10.4-cü maddəsinin məzmunu həmin müddəanın cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə məsələsinə aidiyyəti olmayan qayda kimi təfsir olunmasına əsas vermir. Kollegiyanın qənaətinə görə CM-in 10.4-cü maddəsinə əsasən «aməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılmasına və həmin əmələ görə cəza müəyyən edən, cəzani ağırlaşdırın, yaxud cinayət törətməmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdırın cinayət qanununun gəriyə qüvvəsi yoxdur» müddəası cinayət törətməmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdırın, o cümlədən, onun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsinin daha ağır şərtlərini müəyyən edən cinayət-hüquqi qaydaların gəriyə qüvvəsinin şamil edilməsinə qadağa qoyulur.

Kollegiya qeyd etmişdir ki, C.Ə.Zeynalov barəsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə institutunun tətbiqinin qarşısını alan CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyası hələ dərc olunmadığı, qüvvəyə minmədiyi dövrdə - 28 iyun 2011-ci ildə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət etməsi CM-in CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasının tətbiqini istisna edir¹.

CM-in 10.4-cü maddəsinin gəriyə qüvvəsinin olmaması ilə əlaqədar birinci və apellyasiya məhkəmələri arasında qeyd olunan işlə bağlı fikir ayrılığının yaranması və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin həmin fikir ayrılığına aydınlıq gətirməsində ifadə olunan mövqeyinin özü təəcüb doğurmaya bilməz. Bu məsələyə cinayət qanununun müddəaları əsas götürülərək münasibət bildirilməlidir.

Birinci instansiya məhkəməsinin (Xəzər rayon Məhkəməsinin) məhkum C.Ə.Zeynalov haqqında 11 iyul 2011-ci il tarixli qərarı, habelə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi cinayət kollegiyasının həmin işlə bağlı qərarı doğurmalı olduğu (doğurdur) cinayət-hüquqi nəticəyə görə cinayət qanununun 10.4-cü maddəsinin tələblərinə uyğun, mahiyyətə həm bütövlükdə cinayət qanununun, həm də ayrıca CM-in 10.4-cü maddəsinin tələblərinə (ruhuna) uyğun deyildir.

Birinci instansiya məhkəməsinin məhkum C.Ə.Zeynalov haqqında 11 iyul 2011-ci il tarixli qərarından verilmiş apellyasiya protestinin dəllələri, habelə həmin protestlə bağlı Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət kollegiyasının qəbul etdiyi 7 fevral 2012-ci il tarixli qərarı dəllələri həm doğurmalı olduğu (doğurdur) cinayət-hüquqi nəticəyə görə, həm də mahiyyətə bütövlükdə cinayət qanununun və CM-in 10.4-cü maddəsinin tələblərinə (ruhuna) uyğun deyildir.

Birinci və kassasiya instansiyası məhkəmələrinin CM-in 10.4-cü maddəsinin və 76.3-cü maddəsinin təfsirində və tətbiqində yol verdiyi nöqsan ondan

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2012-ci il, № 4, s.27-30.

ibarət olmuşdur ki, onlar məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmağa hüququnun yaranması onun özünə erizə verdiyi əhvala əlaqəlandırılmışdır. Başqa sözlə, məhkəmələr «cinayət qanununun 76.3.1-ci, yoxsa 76.3.3-cü maddəsi tətbiq edilməlidir» sualına «məhkum erizə verdiyi vaxt qüvvədə olan cinayət hüquq norması tətbiq edilməlidir?» kimi cavab vermişlər.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi isə hesab etmişdir ki, birinci instansiyada məhkəməsinin qərarı çıxarılan vaxt (11 iyul 2011-ci il) CM-in 76.3.3-cü maddəsinin yeni redaksiyada olan mətni qüvvədə olduğuna görə (həmin maddəyə edilmiş düzəliş 2 iyul 2011-ci ildə qüvvəyə minmişdir) həmin maddə tətbiq edilməli idi.

CM-in 234.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətdir və həmin cinayətin törədilməsinə görə C.Ə.Zeynalov 22 fevral 2010-cü il tarixli hökmə 2 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir. C.Ə.Zeynalovun sonuncu törətdiyi cinayət residiv cinayətdir. Həmin tarixdə qüvvədə olan CM-in 76.3.1-ci maddəsinin tələbinə görə onun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmağa hüququ cəzasının yansıması, yeni 1 il 3 ayı çəkəndən sonra yaranmalıdır. Deməli, məhkum hətta hökmün çənarıldığı tarixdən cəzasını çəkməyə başlamışdır, onun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmağa hüququ 22 may 2011-ci ildə yaranmış olacaqdır. Belə bir hüququ yarandıq vaxt CM-in 76.3.3-cü maddəsinin ilkin redaksiyada olan mətni qüvvədə olmuşdur. Birinci instansiyada məhkəməsinə məhkumun ərizəsinə baxılan və qərar çıxarılan vaxt CM-in 76.3.3-cü maddəsinə 31 may 2011-ci tarixli qanunla məhkumun vəziyyətini ağırlaşdıran müddəalar daxil edilmişdir. 2 iyul 2011-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş həmin qanun CM-in 10.4-cü maddəsinin tələbinə görə geriye tətbiq edilə bilməzdi.

Beləliklə, məhkum C.Ə.Zeynalovun barəsində «CM-in 76.3.1-ci, yoxsa 76.3.3-cü maddəsi tətbiq edilməlidir?» sualına **cinayət-hüquqi faktın yarandığı andan** çıxış edilərkən cavab verilməli idi. Bu halda cinayət-hüquqi fakt olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməmiş şəxsin cəzasının CM-in 76.3.1-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuş yansıması çəkiş başa çatdırmış faktı çıxış edir. Başqa sözlə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməmiş məhkum cəzasının yansıması çəkiş qurtardığı sonuncu gündən sonra gələn günün əvvəlindən etibarən cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmağa hüququ qazanır. Belə bir hüququ yarandıq anda qüvvədə olan cinayət qanunu tətbiq edilməlidir. Deməli, bu halda məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmağa hüququnun yarandığı anda qüvvədə olan cinayət qanunu ilə məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmaq üçün verdiyi ərizə üzrə qərar çıxarılan vaxt qüvvədə olan cinayət qanunu müqayisə edilməlidir. Müqayisə etdikdə məlum olur ki, sonuncu redaksiyada CM-in 76.3.3-cü maddəsi məhkumun vəziyyətini ağırlaşdırır, ona görə də CM-in 10.4-cü maddəsinin tələbinə görə həmin maddə tətbiq edilə bilməz. Bu halda məhkum barəsində CM-in 76.3.1-ci maddəsi tətbiq edilməlidir.

9. Cinayət və cinayət prosessual qanunvericiliyində törədilmiş cinayət əməllərinin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, cinayət nəticəsində vurul-

muş ziyanın ödənilməməsi, əvvəllər məhkum olunması, təqsiri etiraf etməməsi və sair bu kimi hallar cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməyə maneə kimi nəzərdə tutulmamışdır («Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkəmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010-cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 2-ci bəndi).

10. Şəxsə təyin edilmiş cəza əfvətmə və ya amnistiya qaydasında, habelə digər əsaslarla azaldılsa, onun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi zamanı qanunla müəyyən edilmiş müddətlərin hesablanması üçün məhkəmənin təyin etdiyi cəza deyil, faktiki olaraq əfvətmə, amnistiya və ya başqa əsaslarla görə azaldılmış cəza müddəti nəzərə alınmaqla hesablanmalıdır.

Əgər şəxs ağırlıq dərəcəsinə görə müxtəlif cinayətlərə görə cinayətlərin məcmusu və ya hökmlərin məcmusu üzrə cəzaya məhkum olunubsa, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə barədə məsələlər qəti cəzaya münasibətdə və məcmuya daxil olan daha ağır cinayət üçün müəyyən edilmiş qaydaya əsasən tətbiq olunur («Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkəmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010-cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 6-cı bəndi və 7-ci bəndinin 4-cü abzası).

11. Ömürlük azadlıqdan məhrumetmə nəvədə cəzaya məhkum edilən şəxslər bu cəzanın ən azı 25 ilni heqiqətən çəkəndə və cəzanı çəkdiyi dövrdə yenidən qəsdən cinayət törətmədikdə məhkəmə məhkumun cəza çəkdiyi dövrün son beş il ərzində cəzanın çəkilməsi qaydalına əməl etməsi hallarını nəzərə alaraq həmin cəzanın çəkilməsinə daha ilərinə olmağı qənaətinə gəlsə, ömürlük azadlıqdan məhrum edilən şəxsi cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edə bilər.

12. Köhnə CM-in mövqeyindən fərqli olaraq yeni CM-in 76-cı maddəsi şərti məhkum edilən şəxs üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinin əmək kollektivinə həvalə edilməsinə nəzərdə tutmur. Məcəllənin 76-cı maddəsinin göstərişinə görə, belə nəzarəti müvafiq dövlət orqanı, əgər məhkum edilən hərbi qulluqçudursa, hərbi hissənin komandanlığı həyata keçirir.

13. Məcəllənin 76.1-ci maddəsinin göstərişinə görə, məhkəmə məhkumu əsas cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edərkən, həm də onu əlavə cəzadan da tamamilə, yaxud qismən azad edə bilər.

14. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilən məhkum cəzanın çəkilməyən müddəti ərzində məhkəmənin onun üzərinə qoyduğu — ona nəzarət edən orqana məlumat vermədən daimi yaşayış yerini, təhsil və iş yerini dəyişməmək, onun üçün gədiməsi qadaqan edilən yerlərə getməkdən çəkinmək, alkoqolizmdən, narkomaniyadan, toksikomaniyadan və ya zöhrəvi xəstəliklərdən müalicə kursu keçmək, ailəsinə maddi yardım göstərmək, elektron nəzə-

rət vasitəsinə gözdirmək və həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət etmək və s. bu kimi vəzifələrə yerinə yetirilməlidir.

Zəruri hallarda məhkəmənin hökmi ilə CM-in 93.12-ci maddəsi ilə məhkumların üzərinə alkoqolizmə və ya narkomaniyadan müalicə olunmaması üçün tibbi xarakterli tədbirlər tətbiq olunur. Bu halda məhkəmələr şəxsin şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə haqqında mürciatinə baxarkən qeyd edilən xəstəliklərdən məhkumun müalicə olunub-olunmamasını araşdırmalı, müalicə olunmadığı təqdirdə CM-in 76.2-ci maddəsinin tələbinə əsasən CM-in 70.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş alkoqolizmə, narkomaniyadan, toksikomaniyadan, zöhrəvi və ya digər bu kimi xəstəliklərdən müalicə olunması barədə vəzifələr qoya bilər. Cinayət qanunvericiliyində həmin vəzifənin qoyulması imperativ norma kimi nəzərdə tutulmasa da, qeyd edilən vəzifələrin qoyulmaması hökümün tam icra olunmamasına səbəb olur ki, bu da yolverilməzdir. CM-in 76.2-ci maddəsinə əsasən cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə tədbiq edərək, məhkəmə məhkumun üzərinə CM-in 70.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş və cəzanın çəkilməmiş müddəti ərzində onun tərəfindən icra edilməli olan vəzifələr qoya bilər. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad olunmuş şəxslərin üzərinə qanunda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin qoyulması onların şərti olaraq cəzadan azad edildikləri müddətdə hüquqa zidd hərəkətlərdən çəkindirmək, habelə cəmiyyətə reinteqrasiya edilmələri üçün mühüm vəsaitlərə bəridir. Bu baxımdan məhkəmələr məhkum cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edərək qəbul etdikləri qərarda azad olunmuş şəxsin üzərinə qanunda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin qoyulub-qoyulmaması məsələsini mütləq müzakirə etməli və əsaslandırmaqlıdır («Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcürbəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010 -cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 4-cü bəndi).

15. Yeni CM-in 76-cı maddəsi cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğv edilməsinin əsaslandırma xeyli dəyişiklik etmişdir.

Cinayət qanununa görə, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə haqqında qərar aşağıda göstərilən hallarda ləğv edilə bilər:

a) cəzadan şərti azad edilən şəxs məhkəmə tərəfindən onun üzərinə qoyulan vəzifələri yerinə yetirməkdən mütəmadi, yaxud qərəzli olaraq boyun qaçırmaqda;

b) elektron nəzarət vasitəsinə gözdirməkdən imtina etdikdə, onu zədələdikdə və ya digər üsulla yararsız vəziyyətə saldıqda, yaxud həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət etmədikdə;

c) şərti azad edilən məhkum ictimai qaydanı pozduğuna görə onun barəsində inzibati tənbeh tədbiq edildikdə;

d) cəzadan şərti azad edilən məhkumun davranışı üzərində nəzarətə həyata keçirən dövlət orqanı məhkəmə qarşısında məhkumun cəzadan şərti azad edilməsi haqqında qərarın ləğv edilməsi və cəzanın çəkilməmiş hissəsinin icra olunmağa yönəldilməsi barədə təqdimat verdiyə.

16. CIM-in 178.6-cı maddəsinə əsasən cəzadan şərti olaraq vaxtından əv-

əl azad edilmiş şəxs tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş vəzifələrin il ərzində dəfələrlə yerinə yetirilməsi vəzifələri mütəmadi yerinə yetirməmə, CIM-in 178.7-ci maddəsinə əsasən on gündən artıq müddətdə olduğu yer müəyyən edilməyə və ya elektron nəzarət vasitəsinə gözdirməkdən imtina edən, onun işinə işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət göstərməyən, elektron nəzarət vasitəsinə zədələyən və ya digər üsulla yararsız vəziyyətə salan şəxs ona həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirməkdən qərəzli boyun qaçırması hesab edilir. CIM-in istinad edilən normalarına əsasən demək olar ki, **mütəmadi**lik dedikdə, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxsin məhkəmə tərəfindən qadağan olunmuş hərəkətlərə il ərzində iki dəfədən çox yol verməsi və ya etməli olduğu hərəkətlərin il ərzində iki dəfədən çox yerinə yetirilməməsi, yaxud məhkəmələr tərəfindən üzərinə qoyulmuş vəzifələrin təkrar pozulmasına yol verməmək barədə nəzarət orqanı tərəfindən edilən yazılı xəbərdarlıqdan sonra da təkrar yerinə yetirilməməsi, qərəzli boyun qaçırma dedikdə isə 10 gündən çox müddətə ardıcıl olaraq cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş şəxsin nəzarətdən gizlənərək olduğu yer haqqında məlumat verməməsi və ya olduğu yeri müəyyən etməyi çətinləşdirən hərəkətlər etməsi nəzərdə tutulur. Bu barədə «Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcürbəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010-cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 5-ci bəndində də tövsiyə nəzərdə tutulmuşdur.

17. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilən məhkum cəzanın çəkilməmiş müddəti ərzində qəsdən, yaxud ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə də onun barəsində cəzadan şərti azad etmə haqqında qərar ləğv edilə bilər.

18. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilən şəxs cəzasının çəkilməmiş müddəti ərzində ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə və ya qəsdən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdikdə cəzadan şərti azad etmə haqqında çıxarılan qərarın qüvvədə saxlanılması və ya ləğv edilməsinə məhkəmə həll edir. Bunun üçün məhkəmə məhkumun şərti azad edilən andan onun ehtiyatsızlıqdan və ya qəsdən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdiyi vaxta qədər keçən dövr ərzində davranışını nəzərə alır.

Məhkəmə şərti azad etməni ləğv etdikdə əvvəlki hökmə təyin edilən cəzanın çəkilməyən hissəsi ilə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətə və ya qəsdən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətə görə təyin edilən cəzanı toplayaraq hökmlərinin məcmusuna görə cəza təyin edir.

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilən şəxs cəzanın çəkilməmiş müddət ərzində qəsdən az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdikdə, məhkəmə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etməni ləğv edir və ona əvvəlki hökmə — vaxtından əvvəl şərti azad etmə ilə bağlı cəzanın çəkilməyən hissəsini və yenidən törədilən cinayətə görə təyin edilən cəzanı CM-in 67-ci maddəsi ilə müəyyən edilən qaydada, yeni hökmlərinin məcmusuna görə cəza təyin edir.

19. Yeni cinayət qanunu cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin tənzimini müəyyən edən köhnə cinayət hüquq normasından imtina etmiş-

dir. Hazırda cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə üzrə cinayət işlərinə baxılması ilə bağlı yaranan hüquq münaşibələri CPM-lə tənzim edilir.

20. Məhkum təyin edilən cəzanın qanunla müəyyən edilən hissəsini çəkildikdə cəzanın icrasını həyata keçirən müəssisə, yaxud dövlət orqanı məhkumun cəzadan şərti azad edilməyə təqdim edilməsi, yaxud da edilməməsi ilə bağlı mülahizəsini bildirən qərar verməlidir. «Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010 -cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 1-ci bəndinə görə, cəzaçəkmə müəssisəsinin mənfəi mülahizəsi öz-özlüyündə müraciətin rədd olunması üçün şərtsiz əsas deyildir.

Cəzanın icrasını həyata keçirən müəssisə və ya orqanın cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etməyə dair qərar verib-verməməsindən asılı olmayaraq məhkumun cəzadan şərti azad edilməsi ilə bağlı ərizə ilə məhkəməyə müraciət etmək hüququ məhdudlaşdırılmır (CPM-in 513-cü maddəsi; CIM-in 170-ci maddəsi).

Məhkəmə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmədən imtina etdikdə, həmin məsələyə qərar çıxarıldığı gündən azı altı ay keçəndən sonra təkrar yenedən baxıla bilər.

Maddə 77. Cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə

77.1. Böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətməyə görə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxsin cəzasını çəkdiyi dövrdə davranışını nəzərə alaraq, məhkəmə cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz edə bilər. Bu halda şəxs tamamilə və ya qismən əlavə cəzadan da azad edilə bilər.

77.2. Cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi, cəza müddətinin ən azı üçdə bir hissəsi çəkildikdən sonra tətbiq edilə bilər.

77.3. Cəzanın çəkilməmiş hissəsinin əvəz edilməsi zamanı məhkəmə bu Məcəllənin 42-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş istənilən daha yüngül cəza növünü, hər cəza növü üçün bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş həddə seçə bilər.

1. Cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə məhkumun islah edilə prosesinin sürətlənməsinə, onun normal sosial faydalı həyata qayıtmasına yardım edir institutdur.

2. Yeni CM əvvəlki Məcəllədən fərqli olaraq cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsini müstəqil institut kimi müəyyən edir. Bu institut cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə (CM-in 76-ci maddəsi) institutundan özünün əsaslarına və tətbiqi şərtlərinə görə fərqlənir.

3. Cəzanın çəkilməmiş hissəsinin başqa yüngül cəza ilə əvəz edilməsi ancaq azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum edilən şəxslər barəsində tətbiq edilə bilər, başqa cəza növlərinə məhkum edilmiş şəxslər barəsində bu institut tətbiq edilə bilər.

4. Cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi bütün kateqoriyadan olan cinayətlər barəsində deyil, ancaq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətləri törətmək üstündə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzaya məhkum edilən şəxslər barəsində tətbiq edilə bilər.

5. Şərh olunan maddədə bu institutun tətbiqi üçün ancaq şəxsın cəza çəkdiyi dövrdə davranışını nəzərə alınır. CM-in 76-cı maddəsi ilə 77-ci maddəsinin müqayisəsindən belə nəticə hasil olur ki, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin başqa yüngül cəza ilə əvəz edilməsi institutunun tətbiqi üçün məhkumun islah olunmasına nisbətən az tələb qoyulur. Məhkumun sonrakı dövrdə islah olunmasının davam etdirilməsi üçün onun cəmiyyətdən təcrid edilməsi lüzumu aradan qalxır. Burada məhkumun islah edilməsi prosesinin davam etdirilməsi başqa, nisbətən yüngül cəzanın köməyi ilə mümkün sayılır.

CM-in 77-ci maddəsində cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsinin tətbiqi üçün rəhbər tutulacaq konkret kriteriya müəyyən edilə bilər. «Məhkumun davranışını nəzərə alınır» ifadəsi isə konkret ölçüyə gələn meyarı sөykənmir. Bu səbəbdən də bu institutun tətbiqinin mümkünlüyünü həll edərkən məhkəmə cəzanı icra edən orqanın (müəssisənin) mülahizəsini və digər halları da nəzərə alır.

Cinayət və cinayət prosessual qanunvericiliyində törədilmiş cinayət əməllərinin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilməməsi, əvvəllər məhkum olunması, təqsirini itiraf etməməsi və sair bu kimi hallar cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz olunmağa maneə kimi nəzərdə tutulmamışdır («Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010 -cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 2-ci bəndi).

6. Cinayət Məcəlləsinin 77-ci maddəsinin göstərişinə görə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsi üçün təyin edilən cəzanın məhkum tərəfindən üçdə birinin çəkilməsi tələb olunur.

Qanunun 77-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin göstərişinə görə, məhkəmə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzanın çəkilməmiş hissəsini başqa yüngül cəza növü ilə əvəz etməyi qətdəlikdə, o, azadlıqdan məhrumetmənin çəkilməmiş hissəsini bu Məcəllənin 42-ci maddəsində sadalanan istənilən daha yüngül cəza növü ilə əvəz edə bilər.

Bunun üçün azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzanın çəkilməmiş hissəsi ancaq başqa yüngül cəza növü ilə əvəz edilə bilər. Həm də seçilən yüngül cəzanın həddi müəyyən edilərkən qanunla bu cəza növü üçün müəyyən edilən yüksək hədd aşılmalı deyil.

7. Şəxs təyin edilmiş cəza əfv etmə və ya amnistiya qaydasında, habelə digər əsaslarla azadlıqları, onun cəzasının çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz olunması zamanı qanunla müəyyən edilmiş müddətlərin hesablanması üçün məhkəmənin təyin etdiyi cəza deyil, **faktiki olaraq əfv etmə, amnistiya və ya başqa əsaslarla görə azadlıqdan cəza müddəti nəzərə**

alınmaqla hesablanmalıdır.

Əgər şəxs ağırliq dərəcəsinə görə müxtəlif cinayətlərə görə cinayətlərin məcmusu və ya hökmlərin məcmusu üzrə cəzaya məhkum olunubsa, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz olunması barədə məsələlər qəti cəzaya münasibətdə və məcmuya daxil olan daha ağır cinayət üçün müəyyən edilmiş qaydaya əsasən tətbiq olunur («Cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə» Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010-cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 6-cı bəndi və 7-ci bəndinin 4-cü abzası).

8. Cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi şərtsiz xarakter daşıyır.

Maddə 78. Xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə

78.1. Cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs qanuni qüvvəyə minmiş hökmə təyin edilmiş cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad olunur. Belə şəxs bərasində məhkəmə tərəfindən bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

78.2. Cinayət törətdikdən sonra cəzanın çəkilməsinə mane olan sair ağır xəstəliyə düçar olmuş şəxs məhkəmənin qərarı ilə cəza çəkməkdən azad edilə bilər.

78.3. İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən hərbi qulluqçular, onların hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düçar olduqda, cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilir. Belə hallarda məhkəmə həmin şəxslərə (onkoloji xəstəliyin terminal mərhələsində olan şəxslər istisna olmaqla) cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz edə bilər.

78.4. Bu Məcəllənin 78.1 və 78.2-ci maddələrində göstərilən şəxslər sağaldıqları halda, bu Məcəllənin 75 və 80-ci maddələrində müəyyən edilmiş müddətlər keçməmişdirsə, cinayət məsuliyyətinə və cəzaya məruz qala bilərlər (*Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2015-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 4 noyabr 2015-ci il*).

1. Cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulan şəxs yol verdiyi əməlin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmərsə, yaxud da dərk etsə də, psixi xəstəliyin təsiri altında öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik deyildirsə, belə şəxs ona göstərilən islah təsir tədbirlərinin mahiyyətini dərk edə bilmədiyindən cəzanın tətbiqi ilə izanılan məqsədə nail olmaq mümkün olmur. Belə şəxslər bərasində məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir.

2. Məhkum bərasində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi məhkəmənin hüququdur. Psixi cəhətdən xəstə olan şəxsiyyətin, onun xəstəliyinin ağırliq dərəcəsinə və digər halları nəzərə alaraq məhkəmə tibbi xarakterli mə-

huri tədbirlərin tətbiqi edilməsinin təyin edilib-edilməməsi həll edir.

Məhkəmə psixi xəstəliyə tutulmuş məhkuma tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqini zəruri sayırsa, eyni vaxtda həm də onun cəzadan azad edilməsi məsələsinə həll edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 7 noyabr 2013-cü il tarixli qərarı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 21.3 və 78-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 9 dekabr 2014-cü il tarixli Qərarına əsasən CM-in 78-ci maddəsi, bu maddədə (CM-in 78.1-78.3-cü maddələrində) göstərilən xəstəliklər məhkəmənin ittiham hökmü elan edildikdən sonra icra ediləndə və ya cəzanın çəkilməsi zamanı baş verdiyi halda, şəxsin müvafiq olaraq azad və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilməsini, yaxud cəza edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur.

3. Cinayət törətdikdən sonra ağır xəstəliyə düçar olan şəxsin cəzadan azad edilməsi nisbətən fərqli əsaslarla malikdir.

Cəzanın çəkilməsinə mane olan sair ağır xəstəlik dedikdə, cəzaçəkmə yerində məhkumun həyatını təhlükə altına alan, habelə onun üçün ağır nəticələr doğura biləcək xüsusiyyətlə malik olan xəstəliklər nəzərdə tutulur. Belə xəstəliklərin siyahısı Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş «Məhkumların cəza çəkilməsinə mane olan ağır xəstəliklərin Siyahısı» ilə müəyyən edilmişdir.

4. Cəzanın çəkilməsinə mane olan xəstəlik məhkumun müəyyən hallarda əmək qabiliyyətini aradan qaldırdığından bəzi cəza növlərinin icrasını da qeyri-mümkün edir.

5. Məhkum cəzanı çəkməyə mane olan ağır xəstəliyə tutularsa, cəzaçəkmə yeri üzrə birinci instansiyaya məhkəmə hakim Komissiyasının rəyi əsasında onu cəzanı çəkməkdən azad edir.

Məhkəmə məhkumun cəza çəkməkdən azad edilməsi haqqında məsələyə onun müdafiəçisinin və ya qanuni nümayəndəsinin ərizəsi, yaxud cəzaçəkmə yerinin müdiriyyətinin təqdimatı əsasında baxır.

6. CM-də xəstəlik üzündən hərbi qulluqçuların cəzadan azad edilməsinin xüsusi qaydaları müəyyən edilmişdir. Qanuna görə, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən hərbi qulluqçular, hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düçar olduqda cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilir. Belə hallarda cəzanın çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilə bilər.

7. CM-in 78.3-cü maddəsinə əsasən, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən hərbi qulluqçular Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 fevral 2008-ci il tarixli 59 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Hərbi-həkim ekspertizası haqqında Əsasnamə»nin tələblərinə müvafiq olaraq hərbi oçtandan çıxarılmaqla həqiqi hərbi xidmətə yararsız və dinc dövrdə hərbi xidmətə yararsız hesab edilmələrinə səbəb olan və xəstəlik haqqında şəhadətnamə ilə təsdiq olunmuş xəstəliklərə düçar olduqda cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilir. Bu halda hərbi qulluqçunun cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza ilə əvəz edildikdə, məhkəmələr CM-in 77-ci maddəsi-

nin tələblərinə əsaslanmalıdır.

Məhkumun xəstəliyi onun cəzadan azad olunması məqsədilə qəsdən edilmiş hərəkət (məsələn, özünə xəsarət yetirməsi) nəticəsində əmələ gəldikdə, o, CM-in 78.2-ci maddəsinə əsasən cəzadan azad edilə bilməz. İntizam xarakterli hərbi hissədə cəza çəkən hərbi qulluqçunun eyni məqsədilə öz sağlamlığına zərər verməsi onun CM-in 335.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət törətməsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə səbəb olur («Cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010-cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 19-20-ci bəndləri).

8. Hərbi qulluqçunun tutulduğu xəstəlik hərbi qulluğun davam etdirilməsini qeyri-mümkün etsə də, cəzanın çəkilməsini mane olmağa da bilər. Məhkumun tutulduğu xəstəlik, həmçinin hərbi qulluğun çəkilməsini mümkün etmədikdə, hərbi qulluqçu tamamilə cəzanı çəkməkdən azad edilir.

Məhkumun tutulduğu xəstəlik onun digər cəza növlərini çəkməsinə mane olmazsa, onun cəzasının çəkilməmiş hissəsi başqa yüngül cəza ilə əvəz edilə bilər.

9. Xəstəliyə düçar olan şəxs sağaldıqda, əgər hökmün icra müddəti keçməmişdirsə, o cəzasını çəkmək üçün yenidən cəzaçəkmə yerinə qaytarıla bilər.

Maddə 79. Hamilə qadınlar və azyaşlı uşaqları olan şəxslər tərəfindən cəzadan çəkilməsinin təxirə salınması

79.1. Şəxsiyyət əleyhinə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə beş ildən çox müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş şəxslər istisna olmaqla, məhkəmə məhkum edilmiş hamilə qadınlar və ya on dörd yaşına qədər uşağı olan qadınlar, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər tərəfindən uşaq on dörd yaşına qədər cəzadan azad etməsi qəsdən cəzadan azad olunması məqsədilə qəsdən edilmiş hərbi qulluqçunun eyni məqsədilə öz sağlamlığına zərər verməsi onun CM-in 335.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət törətməsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə səbəb olur («Cəzadan şərti olaraq vaxtdan əvvəl azad etmə, cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsi və xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2010-cu il tarixli 2 sayılı Qərarının 19-20-ci bəndləri).

79.2. Bu Məcəllənin 79.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxslər, məhkum edilmiş şəxslər üzərində nəzarətli həyata keçirən müvafiq dövlət orqanının xəbərdarlığından sonra uşağın imtina etdiyi və ya uşağı tərbiyə etməkdən boyun qaırmaqda davam etdiyi halda, məhkəmə həmin orqanın təqdimatı əsasında cəzaçəkmənin təxirə salınmasını ləğv edə və məhkumu cəzanı çəkmək üçün hökmü müəyyən olunmuş yere göndərə bilər.

79.3. Uşaq on dörd yaşına çatdıqda, məhkəmə məhkum edilmiş şəxsi cəzadan çəkilməmiş hissəsindən azad edir və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz edir, yaxud məhkum edilmiş şəxsi cəzandan qalan hissəsini çəkmək üçün müvafiq müəssisəyə göndərir.

79.4. Şəxs cəzaçəkmənin təxirə salındığı müddətdə ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə və ya qəsdən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdikdə cəzaçəkmənin təxirə salınmasının ləğv edilməsi və ya sax-

lanması barədə məsələ məhkəmə tərəfindən həll edilir. Məhkəmə cəzaçəkmənin təxirə salınmasının ləğv edilməsi qənaətinə gəldikdə, şəxs bu Məcəllənin 67-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə cəza təyin edir.

79.5. Şəxs cəzaçəkmənin təxirə salındığı müddətdə qəsdən az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdikdə, məhkəmə cəzaçəkmənin təxirə salınmasını ləğv edir və ona bu Məcəllənin 67-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə cəza təyin edir (*Azərbaycan Respublikasının 1 oktyabr 2007-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişləri - «Azərbaycan q., 27 noyabr 2007-ci il; 9 noyabr 2017-ci il»*).

1. Hamilə qadınların, on dörd yaşına qədər uşağı olan qadınların, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin törətdikləri cinayətə görə onlara təyin edilən cəzanın çəkilməmiş hissəsindən azad edilməsi cəzadan azad etmənin bir növüdür.

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) qanunvericinin CM-in 79.1-ci maddəsində azyaşlı uşaq anlayışını səkkiz yaşadək müddət çərçivəsində məhdudlaşdıraraq on dörd yaşadək olan azyaşlı uşaqları və onların qanuni nümayəndələrinin (konkret halda analarının) hüquqlarını və qanuni maraqlarını nəzərə alınması motivi ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinə müraciət edərek həmin müddəanın Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunu yoxlanılmasını xahiş etmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu «Azərbaycan Respublikası CM-in 79.1-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I, II və III hissələrinə, 26-cı maddəsinin II hissəsinə, 28-ci maddəsinin I hissəsinə, 147-ci maddəsinə və 149-cu maddəsinin I və III hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair» 2 mart 2010-cu il tarixli Qərar ilə Azərbaycan Respublikası CM-in 79.1-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I, II və III hissələrinə, 26-cı maddəsinin II hissəsinə, 28-ci maddəsinin I hissəsinə, 147-ci maddəsinə və 149-cu maddəsinin I və III hissələrinə uyğunluğunun hesab etmişdir.

Lakin 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla CM-in 179-cu maddəsində dəyişiklik edilərək «səkkiz» sözü «on dörd» sözü ilə əvəz edilmişdir.

2. Cəzadan azad etmənin bu növü şəxsiyyət əleyhinə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmək üstündə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum edilən şəxslərə tətbiq edilmişdir.

3. Burada şəxsiyyət əleyhinə olan cinayət anlayışı Məcəllənin başqa fəsillərində nəzərdə tutulan insan həyatına qəsd edən əməlləri də nəzərdə tutur (məsələn, CM-in 277-ci və 287-ci maddələri ilə məsuliyyət müəyyən edilən əməlləri).

4. Cinayət törətdiyinə görə cəzaya məhkum edilən hamilə qadınların, on dörd yaşına qədər uşağı olan qadınların, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin cəzasının çəkilməsinin təxirə salınması üçün məhkəməyə aşıyaqıdakı sənədlər təqdim edilir: məhkumun məhkəmənin adına yazdığı ərəzə; məhkum barəsində xasiyyətənamə; cəzaçəkmə müəssisəsi müdiriyyətinin mülahizəsini əks etdirən təqdimat; məhkum üçün yaşayış şə-

rəiti yaratmaq haqqında qohumların yazılı razılığı; qadının hamiləliyi haqqında həkimin rəyi və ya uşağın doğum haqqında şahadətnaməsinin surəti.

5. Cəzasın çəkilməsinin təxirə salınmasına dair məhkəmənin verdiyi qərar əsasında cəzaçəkmə müəssisəsinin idarəetməsi məhkum qadını (on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişini) cəzani çəkməkdən azad edir.

Cəzasının icrası təxirə salınan və bununla əlaqədar cəzani çəkməkdən azad edilən hamilə qadın, on dörd yaşına qədər uşağı olan qadın, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişini on beş gün ərzində yaşadığı yerin icra məmuru tərəfindən qeydiyyatla alınır.

6. Şərh olunan maddədə göstərilən məhkum qadınların və on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin cəzalarının icrası uşağ on dörd yaşına çatana qədər təxirə salınır.

Cəzasının icrası təxirə salınan qadın (on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi) yaşayış yerində icra məmurunun qeydiyyatına düşməli, uşağın qayğısını çəkməli, onun tərbiyəsi ilə məşğul olmalıdır.

7. Cəzasının icrası təxirə salınan məhkum qadın, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi uşağın tərbiyəsindən boyun qaçırdıqda, yaxud da uşağın itminə etdikdə, icra məmuru tərəfindən yazılı xəbərdarlıqla belə hərəkətə son qoymaq onlardan tələb edilir. Məhkum qadın, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi xəbərdarlıq aldıqdan sonra da uşağı tərbiyə etməkdən boyun qaçırsa, yaxud da uşağın itminə edərsə, icra məmuru məhkumun yaşayış yerinin məhkəməsinə müraciət edir. İcra məmurunun məhkəməyə yazdığı təqdimatda cəzanın icrasının təxirə salınmasına dair qərarın ləğv edilməsini və qadının (on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin) cəza çəkməsi üçün cəzaçəkmə yerinə qaytarılması təklif edilir.

8. Cəzasının icrası təxirə salınan qadının, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin uşağı vəfat etdikdə, yaxud da on dörd yaşına çatdıqda məhkəmə məhkum qadının, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin cəzanın icrasının təxirə salındığı dövrdə uşağın tərbiyəsinə münasibətini, qadının (on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin) özünün davranışını nəzərə alaraq məhkum qadını və ya on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişini ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edir, ya da cəzanın çəkilməmiş hissəsini başqa daha yüngül cəza növü ilə əvəz edir. Məhkəmə bu sadalanan tədbirlərin tətbiqini məqbul saydıqda məhkum qadını, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişini cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün cəzaçəkmə müəssisəsinə göndərir.

9. Şəxs cəzaçəkmənin təxirə salındığı müddətdə ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə və ya qəsdən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdikdə cəzaçəkmənin təxirə salınmasının ləğv edilməsi və ya saxlanması barədə məsələ məhkəmə tərəfindən həll edilir. Məhkəmə cəzaçəkmənin təxirə salınmasının ləğv edilməsi qənaətinə gəldikdə, şəxsə hökmlərin məcmusu qaydasında cəza təyin edir.

Şəxs cəzaçəkmənin təxirə salındığı müddətdə qəsdən az ağır, ağır və ya

xüsusi ilə ağır cinayət törətdikdə, məhkəmə cəzaçəkmənin təxirə salınmasını ləğv edir və ona hökmlərin məcmusu qaydasında cəza təyin edir.

Maddə 80. İttiham hökmünün icrası müddəti ilə əlaqədar cəza çəkməkdən azad etmə

80.1. Məhkəmənin ittiham hökmü qanuni qüvvəyə mindiyi gündən aşağıdakı müddətlərdə icra edilməmişdirsə, məhkum edilmiş şəxs cəza çəkməkdən azad olunur:

80.1.1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət görə məhkum edilərkən iki il keçdikdə;

80.1.2. az ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilərkən yeddi il keçdikdə;

80.1.3. ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilərkən on iki il keçdikdə;

80.1.4. xüsusi ilə ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilərkən iyirmi il keçdikdə.

80.2. Məhkum edilmiş şəxs cəzani çəkməkdən boyun qaçırdıqda, icra müddətinin axımı dayanır. Bu halda icra müddətinin axımı həmin şəxs tutulduğu və ya könüllü gəlib təqsirini boynuna aldığı vaxtdan bərpə olunur.

80.3. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxs bəarsədə icra müddətinin tətbiq olunması məsələsinə məhkəmə həll edir. Məhkəmə icra müddətini tətbiq etməyi mümkün saydıqda, həmin cəza növü müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilir.

80.4. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlığı əleyhinə, terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə və müharibə cinayətləri törətməmiş şəxslərə bu maddənin müddəaları tətbiq olunmur (*2 İyul 2001-ci il, 17 may 2002-ci il və 30 may 2014-cü il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişlər — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; «Azərbaycan» qəzeti, 31 may 2002-ci il; 20 İyun 2014-cü il*).

1. Tərəflən cinayətə görə məhkəmə tərəfindən çıxarılan hökm müxtəlif səbəblər üzündən icraya yönəldilməyə bilər. Məsələn, hökm çıxarıldıqdan sonra məhkumun xəstələnməsi üzündən, müharibə şəraitində məhkumun işğal zonasına düşməsi üzündən və s. səbəb üzündən hökmün icrası mümkün olmaya bilər.

2. Hökmün icra müddəti hökm çıxarıldıqdan sonra qanunda göstərilən ilə müddətdir ki, bu müddət keçənə qədər hökm icra edilməmişdirsə, bu müddətin keçməsi artıq hökmə təyin edilən cəzanın icrasını lüzumsuz edir.

3. İttiham hökmünün icrası ilə bağlı qanunda göstərilən müddətlər keçdikdə və müddətin axımı dayandırılmadıqda, bu, şəxsə təyin edilən cəzani çəkməkdən azad etmənin əsası olur.

Müddət hökm qüvvəyə mindiyi gündən qanunda göstərilən vaxt keçənə qədər davam edir.

4. Şəxsin məhkum olduğu əməlin hansı kateqoriya cinayətə aid olmasından asılı olaraq qüvvədə olan cinayət qanunu ittiham hökmü icrasının dörd növ

müddətini müəyyən etmişdir: 1) böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət görə — iki il; 2) az ağır cinayətə görə — yeddi il; 3) ağır cinayətə görə — on iki il; 4) xüsusilə ağır cinayətə görə — iyirmi il.

5. Hər hansı müddətə təyin edilən islah işləri, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, ictimai işlər, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, cərimə növündə cəzaların icrasından şəxsin azad edilməsi üçün iki il müddətin keçməsinə tələb olunur.

6. İttiham hökmünün icrası üçün qanunda göstərilən müvafiq müddətlər dayandırılmamışdırsa, şəxs icra edilməyən həm əsas, həm də əlavə cəzadan azad edilir.

7. Məhkum edilmiş şəxs cəzani çəkməkdən boyun qaçırdıqda ittiham hökmünün icrası müddətinin axımı dayandırılır.

Cəzani çəkməkdən boyun qaçırma ittiham hökmünün icrasına imkan verməyən məhkumun qəsdən etdiyi hərəkətlərdir. Belə hərəkətlər məhkumun ya-şayış yerini tərk etməsində, familiyasını dəyişməsində, dövlət orqanlarına özü barəsində yanlış məlumat verməsində və s. ifadə oluna bilər. Belə hərəkətlər özlüyündə cinayət deyildir.

Qanuna görə, cəzani çəkməkdən boyun qaçırma faktına qədar olan müddət, habelə məhkumun boyun qaçırdığı bütün müddət hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir. Bu halda icra müddətinin axımı şəxs tutulduğu və ya kö-nüllü gəlib təqsirini boyuna aldığı vaxtdan bərpə olunur.

8. Qanunla ittiham hökmünün icrası müddətinin keçməsinə görə cəzanın icrasından azad etmə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutan hökmlərə şamil edilmir. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza iyirmi il ərzində icraya yönəldilməmişdirsə və şəxs bu müddət ərzində hökmün icra müddətinin axımını dayandıran hərəkətlərə yol verməmişdirsə, müddətin təbiiq olunmasını məhkəmə həll edir.

Məhkəmə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edən hökm barəsində müddətin təbiiq edilib-edilməməsi məsələsini, məhkumun hökmün icra müddəti dövründəki davranışını nəzərə alaraq həll edir. Əgər məhkəmə müddəti təbiiq etməyə kifayət qədər əsas tapmırsa, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə müddəti azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edir.

9. İttiham hökmünün icrası müddətinin başa çatması ilə şəxs çəkməli olduğu cəzadan avtomatik azad edilmir. Buna görə də şəxs onun barəsində mövcud olan ittiham hökmünün icrası müddəti keçdiyi üçün cəzani icraya yönəlmədən azad edilməsi ilə əlaqədar məhkəməyə ərizə ilə müraciət edir. Məhkəmə ittiham hökmünün icrası müddətinin başa çatmasına görə məhkumu onun ərizəsi əsasında cəza çəkməkdən azad edir (CPM-in 512-ci maddəsi).

10. Məcəllənin 80-ci maddəsinin son bəndinin göstərişinə görə, sülh və insanlıq əleyhinə, terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə və müharibə cinayətlərinə (CM-in 100—119-cu, 214-cü və 214-1-ci maddələri) görə məhkum edilən şəxslərin hökmünün icra müddəti keçmiş olsa da, onlar barəsində hökmün icra müddətinin keçməsi ilə cəzadan azad etmə institutu təbiiq edilmir.

XIII Fəsil Amnistiya, Əfvətmə, Məhkumluq

Maddə 81. Amnistiya

81.1. Amnistiya aktı fərdi qaydada müəyyən ediləməyən şəxslər barəsində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilir.

81.2. Cinayət törətmiş şəxslər amnistiya aktı ilə cinayət məsuliyyətinəndən azad edilə bilər. Cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş şəxslər isə cəzadan azad edilə bilər, yaxud onlara təyin olunmuş cəzanın müddəti azaldıla bilər və ya belə şəxslərin cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilə bilər və yaxud belə şəxslər əlavə cəzadan azad edilə bilər. Amnistiya aktı ilə cəzasını çəkmiş şəxslərin məhkumluğu götürülə bilər.

1. Qüvvədən düşən CM-də (1960) amnistiyanın və əfvətmənin adı ilə bağlı xüsusi maddə nəzərdə tutulmur. Ancaq CM-in 52-ci maddəsinin mətnində amnistiya və əfvətmə qaydasında cəzadan azad etməyə yol verildiyi qeyd edilirdi.

Qüvvədə olan CM-də isə amnistiya, əfvətmə və məhkumluq başlığı altında xüsusi fəsil müəyyən edilmişdir. Biz yeni cinayət qanununun belə mövqeyini müsbət hal kimi qiymətləndirik.

Cinayət hüquq normaları təkcə cinayət-hüquqi məsuliyyətin yaranma əsaslarını deyil, həm də cinayət hüquq münasibətlərinin xitam olunması əsaslarını da tənzim etməlidir.

2. **Amnistiya (ümumi əfv)** Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi müəyyən kateqoriya şəxslərə şamil edilən normativ hüquqi aktdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə, amnistiya aktı vermək ancaq Milli Məclisin səlahiyyətinə aiddir.

3. Amnistiya dövlət hüquqi akt kimi aşağıdakı əlamətlərlə səciyyələnir: a) amnistiya aktı normativ xarakter daşıyır. Bu akt fərdən qeyri-müəyyən şəxslərə və hansı prosessual mərhələdə olmasından asılı olmayaraq qeyri-müəyyən sayda cinayət işlərinə şamil edilir; b) amnistiya aktını vermək təşəbbüsü həmişə ali dövlət orqanına məxsus olur; c) amnistiya aktı, bu akt təbiiq edəcək hüquq mühafizə orqanları üçün məcburi xarakter daşıyır; ç) amnistiya aktında müəyyən kateqoriya şəxslərin azad edilməsinin hüquqi əsası, qaydaları və şərtləri təsbit olunur.

4. Amnistiya aktı cəza və məsuliyyət məsələsinə aşağıdakı formalarda təsir göstərə bilər:

- a) cinayət məsuliyyətini aradan qaldırır;
- b) cəzadan (əsas və əlavə cəzadan) tamamilə azad edir;
- c) cəzanın müddəti azaldılır;
- d) cəzadan şərti azad edir;
- e) təyin edilən cəzani (cəzanın çəkilməmiş hissəsini) başqa yüngül cəza ilə əvəz edir;
- e) əlavə cəzadan azad edir;
- e) məhkumluğu götürür.

Verilən bir amnistiya aktında yuxarıda sadalanan məsələlərin hamısı həll edilməyə də bilər.

5. Amnistiya aktı belə akt verilənə qədər törədilən cinayətlərə şamil edilir. Əgər uzanan və davam edən cinayətə amnistiya aktı verilənə qədər son qoyulmamışdırsa, belə cinayət törədən şəxsə amnistiya aktı tətbiq edilmir. Lakin bu cinayətlərə münasibətdə amnistiya aktının tətbiqinə dair aktda əlavə şərtlər nəzərdə tutula bilər.

6. Amnistiya aktına əsasən, məhkum cəzadan şərti azad edilmişdirsə və cəzanın çəkilməmiş dövründə o, yenidən cinayət törədərsə, məsuliyyət hökmlərinin mərcumə qaydasında həll edilir.

7. Amnistiya haqqında qərarda bu aktdan irəli gələn azad etmə tədbirlərinin həyata keçirəcək orqanların fəaliyyətinə dair göstərişlər də olur. Belə ki, amnistiya aktı əsasında müstəntiq cinayət işinin icraatının dayandırılması və işin xitam olunması haqqında qərar qəbul edir, hakim məhkəmədə baxılan cinayət işinin dayandırılmasına və xitam edilməsinə dair qərardad çıxarır, xüsusi təşkil olunmuş komissiyanın qərarı ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən məhkumlar cəzadan azad edilir.

8. Törədilən cinayətə görə bərasində cinayət işi qaldırılan şəxs amnistiya aktına əsasən məsuliyyətdən azad edilə bilər, lakin şəxs törədilən cinayətdə özünü təqsirli bilmir və məhkəmədə işə baxılmasını təkid edərsə, belə şəxs bərasində amnistiya aktı tətbiq edilmir.

9. Amnistiya aktının tətbiq edilməməsi və ya düzgün tətbiq edilməməsi haqqında məhkumun arzusuna amnistiya aktı və cinayət qanununun müddəalarına müvafiq olaraq cəzayı icra edən müəssisə və ya orqanın mülahizəsi nəzərə alınmaqla cəzanın çəkildiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən baxılır.

10. Amnistiya aktı ölkənin həyatında baş verən əlamətdar tarixi hadisələrə bağlı verilir.

11. Amnistiya haqqında qərar bütün hallarda geriyyə qüvvəsi olan aktdır. Amnistiya haqqında qərarın geriyyə qüvvəsi hər hansı müddətlə məhdudlaşdırıla bilər. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin amnistiya haqqında qərarlarında həmin qərarların icrası (tətbiqi) müddətlə də göstərilir. Həmin müddətə orqanət edilməsi amnistiya haqqında qərarın icra (tətbiqi) etmək səlahiyyəti olan riyayət (ibtidai) araşdırma və məhkəmə orqanlarının, cəzaları icra edən orqanların vəzifəsidir. Həmin müddətin müəyyən olunması o demək deyildir ki, bu müddət ərzində amnistiya aktının şamil olduğu şəxslərə amnistiya qərarı tətbiq edilməmişdirsə, deməli, müddət başa çatdıqdan sonra da tətbiq edilməməlidir. Əksinə, həmin müddətin keçib-keçməməsindən asılı olmayaraq amnistiya aktı onun şamil olduğu şəxslər bərasində hər bir vaxt tətbiq edilməlidir.

Maddə 82. Əfvətmə

82.1. Əfvətmə fərdi qaydada müəyyən edilmiş şəxs bərasində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən həyata keçirilir.

82.2. Cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş şəxs əfvətmə aktı ilə cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilə bilər, yaxud ona təyin

olunmuş cəzanın müddəti azaldıla bilər və ya belə şəxsin cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilə bilər.

82.3. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası əfv qaydasında iyirmi beş ildən çox olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilə bilər.

82.4. Əfvətmə aktı ilə cəzasını çəkmiş şəxsin məhkumluğu götürülə bilər.

1. Əfvətmə aktı məhkəmədən kənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən verilən və məhkumları cəzadan azad edən aktdır.

Əfvətmə aktında cəzadan azad edilən məhkumlar fərdən sadalanır. Bağışlama aktı ilə məhkum cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilir, təyin edilən cəzanın müddəti azaldılır, yaxud da cəzanın çəkilməmiş hissəsi başqa yüngül cəza ilə əvəz edilir. Əfvətmə aktı ilə şəxsin məhkumluğu da üzərindən götürülə bilər.

2. Törədilən cinayətə görə bərasində ibtidai istintaq gedən, yaxud da məhkəmə baxışında olan şəxslər əfvətmə aktı ilə məsuliyyətdən azad edilə bilər.

3. Əfvətmə aktı ilə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müddətli azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edilə bilər. Belə hallarda əvəz edən müddətli azadlıqdan məhrum etmənin yüksək həddi 25 ildən artıq ola bilər.

Əfvətmə aktı aşağıda qeyd edilən cəhətlərinə görə amnistiya aktından fərqlənir: a) əfvətmə aktı amnistiyadan fərqli olaraq normativ xarakterli deyildir. Əfvətmə konkret hallar üzrə tətbiq edilən aktdır; b) əfvətmə aktı fərdən məlum şəxslər bərasində tətbiq edildiyi halda, amnistiya fərdən qeyri-müəyyən məhkumlar bərasində tətbiq edilir; c) əfvətmə aktı birbaşa konkret məhkumun, yaxud da fərdən bəlli məhkumların cəzadan azad edilməsini hüquqi əsası olduğu halda, amnistiya aktının icrası həvalə edilən orqanın verdiyi akt əsasında cinayət törədən şəxs məsuliyyətdən və cəzadan azad edilir; ç) əfvətmə aktının verilməsinə dair vəsatət məhkum, məhkumun qohumları və ya cəzaçəkmə müəssisəsinin idarəetməsi tərəfindən verilir. Belə vəsatəti törətdiyi cinayətə görə respublikamızda cəza çəkən əcnəbilər bərasində xarici dövlətlərin səlahiyyətli orqanları da qaldıra bilər. Amnistiya aktı isə qaldırılan vəsatətə görə deyil, səlahiyyətli hakimiyyət orqanının təşəbbüsü ilə verilir.

Maddə 83. Məhkumluq

83.1. Cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş şəxs məhkəmənin ittiham hökmü qanuni qüvvəyə mindiyi gündən məhkumluğun götürüldüyü və ya ödənilməsi günə qədər məhkum olunmuş hesab edilir. Cinayətlərin residivi zamanı və cəza təyin edilərkən bu Məcəlləyə uyğun olaraq məhkumluq nəzərə alınır.

83.2. Bərasində cəza təyin edilməklə və ya təyin edilməsi cəzadan azad edilməklə əlaqədar ittiham hökmü çıxarılması şəxs məhkumluğu olmayan hesab edilir.

83.3. Aşağıdakı hallarda məhkumluq ödənilmiş hesab olunur:

83.3.1. şərti məhkum edilmiş şəxslər barəsində — sınaq müddəti başa çatdıqda;

83.3.1-1. cəzanın çəkilməsi təxirə salınmış şəxslər barəsində — bu Məcəllənin 79.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cəzadan və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsindən azad edildikdə;

83.3.1-2. ittiham hökmü qanunla müəyyən edilmiş müddətdə icra edilmiş şəxslər barəsində — bu Məcəllənin 80.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlər keçdikdə;

83.3.2. azadlıqdan məhrum etməyə nisbətən daha yüngül cəzaya məhkum edilmiş şəxslər barəsində — onlar cəzani çəkib qurtardıqları gündən bir il keçdikdə;

83.3.2-1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş şəxslər barəsində — onlar cəzani çəkib qurtardıqları gündən bir il keçdikdə;

83.3.3. az ağır cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş şəxslər barəsində — onlar cəzani çəkib qurtardıqları gündən iki il keçdikdə;

83.3.4. ağır cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş şəxslər barəsində — onlar cəzani çəkib qurtardıqları gündən altı il keçdikdə;

83.3.5. xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş şəxslər barəsində — onlar cəzani çəkib qurtardıqları gündən səkkiz il keçdikdə.

83.4. Məhkum edilmiş şəxs qanunla müəyyən edilmiş qaydada vaxtından əvvəl cəza çəkməkdən azad edildikdə və yaxud cəzanın çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edildikdə, məhkumluğun ödənilməsi müddəti əsas və əlavə cəzani çəkməkdən azad edildiyi vaxtdan hesablanır.

83.5. Şəxs cəzani çəkib qurtardıqdan sonra nümunəvi davranışı ilə islah olunduğunu sübut edərsə, məhkəmə həmin şəxsin vəsəətəti əsasında məhkumluğu vaxtından əvvəl onun üzərindən götürə bilər.

83.6. Məhkumluğun ödənilməsi və ya götürülməsi məhkumluqla bağlı olan bütün hüquqi nəticələri ləğv edir (*Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il*).

1. Məhkumluq törədilən cinayətə görə çəkilən cəzanın hüquqi nəticəsi olub, şəxsin üzərinə cinayət-hüquqi və digər ümumi xarakterli müəyyən məhdudiyyətlərin qoyulması ilə bağlıdır.

2. Qüvvədə olan CM qanunluq prinsipinə uyğun olaraq məhkumluğun hüquqi əhəmiyyətini və onun ödənilməsinin və götürülməsinin cinayət-hüquqi nəticələrini müəyyən edir. Qanunvericilikdə məhkumluqla bağlı şəxslərin sayının və mülki hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının imkan daxilində azaldılması məqsədi güdür. Belə ki, məhkumluq müddətindən və onun nə qədər axmasından asılı olmayaraq, qüvvədə olan CM-in 83-cü maddəsi məhkumlar cəza çəkdikdən sonra nümunəvi davranışları ilə islah olunduqlarını sübut etdikdə, onlara vaxtdan əvvəl məhkumluğun götürülməsi ilə bağlı məhkəməyə erizə

ilə müraciət etmək hüququ verir.

3. Yeni cinayət qanunu uzun müddət çəkilən cəzaya görə yaranan məhkumluq müddətinin axımını yenidən törədilən cinayətlə kəsilməsinə dair keçmiş qanunla müəyyən edilən qaydanı aradan qaldırmışdır.

Bu isə onu göstərir ki, yeni cinayət törədildikdə çəkilən cəzaya görə məhkumluğun ödənmə müddətinin axımı davam edir. Lakin bu hal yenidən törədilən cinayətin qanunla müəyyən olunmuş hallarda residiv hesab edilməsinə və residiv görə cəza təyin etmə qaydalarını tətbiq etməyə mane ola bilməz. Belə ki, məhkumluq yeni cinayət törədildikdən sonra ödənilməsi və ya götürüldükdə, onunla bağlı bütün hüquqi nəticələrin aradan qaldırılması yalnız bundan sonra yaranacaq cinayət-hüquqi münasibətlərə şamil edilir. Şəxsin məhkumluğu ödənilmədən yenidən qəsdən cinayət törətməsi əvvəlki cəzanın islah təsirinin yetərli olmamasına, cəzanın məqsədinə nail olunmamasına, təqsirkarın şəxsiyyətinin yüksək ictimai təhlükəliyyəinə dələət etdiyindən qanunverici həmin şəxsə daha sərt cəza təbii qəbulunması nəzərdə tutmuşdur (*Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası CM-in 18-ci və 83.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 6 sentyabr 2010-cu il tarixli Qərarı*).

4. Qüvvədə olan CM şəxsin məhkumluğunun başlanğıcını və qurtarma anını müəyyən edir. İttiham hökmünün qüvvəyə mindiyi an şəxs barəsində məhkumluğun başlanğıc, məhkumluğun ödənilməsi və ya götürüldüyü an isə onun son anı sayılır.

5. Məcəllənin 83-cü maddəsinin göstərişinə görə məhkumluğun cinayət-hüquqi nəticələri iki məsələyə münasibətdə özünü büruzə verir.

Məhkumluq zəminində şəxs residiv, təhlükəli residiv və ya xüsusilə təhlükəli residiv kimi tanınır (CM-in 65-ci maddəsi) və məhkumluq bu növ residivlərə görə cəza təyininə nəzərə alınır¹.

Məhkumluğun şəxs üçün yaratdığı ümumi xarakterli məhrumiyyətlər, bəzi idarə aktlarında işə daxil olmadı qoyulan məhdudiyyətlərdə, məsələn, məhkum edilən şəxsin hüquq mühafizə orqanlarına işə götürülməməsində və s. ifadə oluna bilər.

Məhkumluq qanunda nəzərdə tutulan hallarda cəza çəkmiş şəxslər barəsində yaşayış yeri seçmək, müəyyən növ fəaliyyəti və peşəni seçmək sahəsində də ümumi hüquqi xarakterli məhdudiyyətlər yarada bilər.

6. Şərh olunan maddənin göstərişinə görə ittiham hökmünün icrası müddətinin keçməsi ilə cəzadan azad edilən şəxslər (CM-in 80-ci maddəsi), cəzasız icrası təxirə salınan hamilə qadınlar və ya on dörd yaşına qədər uşağı olan qadınlar, habelə on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər CM-in 79.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cəzadan və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsindən azad edildikdə məhkumluğu olmayan şəxslər hesab

¹ Qüvvədə olan CM-in 65-ci maddəsində residivin cəzanın fərdləşdirilməsində nəzərə alınmasına dair göstəriş olduğu halda, Məcəllənin 61-ci maddəsinin residivi yenidən cəzani ağırlaşdıran hal kimi müəyyən etməsi mövqeyi ilə razılaşmaq olmaz. Qanun faktiki olaraq bir halın iki dəfə nəzərə alınmasına yol verir ki, bunu da qanun qarşısında bərabərlik prinsipini pozduğu üçün məqbul saymaq olmaz.

edilir.

7. CM-in 83.2-ci maddəsində bərsində ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minmiş **iki qrup şəxsin** məhkumluğu olmayan hesab edilməsinə dair göstəriş nəzərdə tutulmuşdur: 1) bərsində cəza təyin edilməklə ittiham hökmü çıxarılmış şəxs; 2) təyin edilmiş cəzadan azad edilməklə əlaqədar bərsində ittiham hökmü çıxarılmış şəxs.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi bərsində cəza təyin edilməklə ittiham hökmü çıxarılmış şəxs dedikdə: 1) cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri keçdiyinə görə bərsində cəza təyin edilməklə, ittiham hökmü çıxarılan şəxs; və 2) cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətdikdən sonra ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsi və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməmiş, lakin təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs qismində tanınanadək ölmüş şəxsi nəzərdə tutur (ölmüş şəxsə bəraət verilməsi hallarında).

CPM-in 44.2.2-ci maddəsinə görə təyin edilmiş cəzadan azad edilməklə əlaqədar bərsində ittiham hökmü çıxarılmış şəxs dedikdə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü ilə amnistiya aktına əsasən cinayət məsuliyyətindən azad edilmiş şəxs başa düşülür.

«Azərbaycan Respublikası CM-in 83.2-ci maddəsinin şərh olunmasına dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 8 iyul 2008-ci il tarixli Qərarına uyğun olaraq Cinayət Məcəlləsinin 83.2-ci maddəsində **cəzadan azad edilmiş şəxs** dedikdə, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri keçdiyinə görə bərsində cəza təyin edilməklə ittiham hökmü çıxarılan şəxs, məhkəmə baxışının gedişində şəxsin amnistiya aktına əsasən cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi müəyyən edildikdə bərsində ittiham hökmü çıxarılaq cəzadan azad edilən şəxs (CPM-in 44.2.2-ci maddəsi), habelə CM-in 78 və 89-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla cəzadan azad edilmiş şəxslər nəzərdə tutulur.

Əgər amnistiya aktının özündə məhkumluğun götürülməsi birbaşa nəzərdə tutularsa, amnistiya aktına əsasən cəzadan (cəzanın çəkilməmiş hissəsindən) azad edilmiş şəxslər də məhkum olunmayan şəxslər hesab edilə bilərlər. Bu barədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası CM-in 18-ci və 83.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 6 sentyabr 2010-cu il tarixli Qərarında da birbaşa göstəriş vardır.

8. «Azərbaycan Respublikası CM-in 83.2-ci maddəsinin şərh olunmasına dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 8 iyul 2008-ci il tarixli Qərarı ilə çox mühüm bir məsələyə – məhkumluğun nədən, hansı hüquq elementlərdən ibarət olması məsələsinə də münasibət bildirilmişdir. Qərarda deyilir: «CM-in 83.1-ci maddəsinə əsasən cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş şəxs məhkəmənin ittiham hökmü qanuni qüvvəyə mindiyi gündən məhkumluğun götürüldüyü və ya ödənilməyi günə qədər məhkum olunmuş hesab edilir. Maddənin mahiyyətindən görüldüyü kimi, məhkumluq cinayətin və cəzanın hüquqi nəticəsi kimi qəbul olunur. Burada cinayət ilkin əməl, məhkum etmə və cəza tətbiq etmə işə onun nəticəsi kimi çıxış edir. Göstərilən üç əsas-

dan (cinayət, ittiham hökmü və cəza) birinin olmaması məhkumluğun olmasını istisna edir. Məhz buna görə də iş üzrə ittiham hökmü çıxarılmadığı halda CM-in 72-74-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla cinayət məsuliyyətindən, hamin Məcəllənin 78 və 89-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla işə cəzadan azad edilmiş şəxslər məhkum olunmamış hesab edilir.

Göründüyü kimi, qərarda məhkumluğun yaranmasını üç əsasın (cinayət, məhkum etmə və cəza tətbiq etmə) olduğu üzrə əksini tapmışdır. Konstitusiyası Məhkəməsinin mövqeyinə görə bu üç əsaddan birinin olmaması məhkumluğu istisna edir. Bu mövqeyə istinadla belə nəticəyə gəlmək olar ki, əgər şəxsin bərsində təyin edilmiş əsas cəza cinayət qanunundan çıxarılsa (məsələn, Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Qanunu ilə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası cəzanın sistemindən çıxarılmışdır), məhkumluğun sadalanan üç əsaddan biri sıradan çıxması olur. Deməli, bu halda şəxs məhkum olunmuş şəxs sayıla bilməz. Məntiqi olaraq həmin şəxsin sonradan törətdiyi cinayət də residiv cinayət hesab edilməməli və ona CM-in 65-ci maddəsinə uyğun cəza təyin edilməməlidir.

Əsas cəzanın cəzanın sistemindən çıxarılması ilə həmin cəzaya məhkum edilmiş şəxslərin **məhkumluğunun qalıb-qalmaması məsələsinə bu cəzanın cəzanın sistemindən çıxarılması** nəzərdə tutan qanunla birbaşa aydınlıq gətirilməməsi bəzi hallarda həmin şəxslərin sonradan törətdikləri cinayətlərin yanlış olaraq residiv cinayət kimi qiymətləndirilməsinə gətirib çıxarır. Nümunə kimi azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası cəzanın sistemindən çıxaran Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli, 137-IVQD nömrəli Qanununu göstərmək olar. Bu qanunda azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin həmin cəza cinayət qanunundan çıxarıldıqdan sonra məhkumluqlarının qalıb-qalmaması məsələsinə dair hər hansı müddəə yoxdur. Bu mənada Azərbaycan Respublikasının 1992-ci il 27 oktyabr tarixli, 351 Nə-li Qanunu örnək ola bilər. Həmin qanunda deyilir ki, sürgün və ya köçürmə cəzalarına məhkum olunmuş şəxslər 1992-ci il 27 oktyabr tarixli, 350 Nə-li Qanunun qüvvəyə mindiyi andan sürgün və ya köçürmə növündə cəza çəkməkdən azad edilsinlər və əsas cəza qismində sürgün və ya köçürmə cəzalara verilməmiş şəxslərin həmin cəza növləri üzrə məhkumluğu götürülsün (Ali Sovetin məlumatı, 1992, № 20, maddə 882).

Hazırda bu məsələ ilə əlaqədar Konstitusiyası Məhkəməsinin 8 iyul 2008-ci il tarixli Qərarında ortaya qoyduğu mövqeyi nəzərə alınmalıdır.

9. Qüvvədə olan cinayət qanunu məhkumluq müddətlərini, əsasən, törədilən cinayətlərin kateqoriyası mənsubiyyətinə görə müəyyən edir. Məcəllənin 83-cü maddəsi dörd növ məhkumluq müddəti nəzərdə tutur. Bunlara aiddir: 1) törədilən cinayətə görə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar deyildirsə — belə cəzalardan icrası başa çatdıqdan sonra — bir il; 2) böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum edilən və cəzanı çəkmiş şəxslər üçün — bir il; 3) az ağır cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum edilən və cəzanı çəkmiş şəxslər üçün — iki il; 4) ağır cinayət törətmək üstündə məhkum edilən və cəzasını çəkmiş şəxslər üçün — altı il; 4) xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş və cəzasını çəkmiş

şəxslər üçün — səkkiz il.

Bundan əlavə, şərti məhkum edilmiş şəxslər barəsində sınaq müddəti başa çatdıqda, cəzanın çəkilməsi təxirə salınmış şəxslər barəsində CM-in 79.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada cəzadan və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsindən azad edildikdə, ittiham hökmü qanunla müəyyən edilmiş müddətdə icra edilməmiş şəxslər barəsində CM-in 80.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlər keçdikdə şəxs məhkumluğu olmayan şəxs hesab edilir.

Törədilən cinayətə görə hökmə təyin edilən əsas və əlavə cəza çəkilib qurtarıldıqdan sonra yuxarıda sadalanan müddətlər keçərsə, məhkumluq avtomatik olaraq ödənilmiş olur və şəxs daha məhkumluğu olan şəxs sayılır.

10. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 68.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cəzalar toplanmış məhkumluğun ödənilmə müddətinin axırı cinayətlərin və ya hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş qəti cəzanın çəkilib qurtarması və ya cəzadan azad edilməsi anından başlayır (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 68.2 və 83-cü maddələrinin şərh edilməsi ilə bağlı Bakı şəhəri Nərimanov rayon məhkəməsinin müraciətinə dair» 22 dekabr 2010-cu il tarixli Qərarı)

11. Qanunda başqa göstəriş olmadığından cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmədə, sınaq müddəti tamamlanandan sonra, habelə cəzanın çəkilməyən hissəsini başqa yüngül cəza ilə əvəz etmədə, əvəz edilən yüngül cəza çəkildikdən sonra məhkumluq müddəti şəxsə hansı kateqoriya cinayətə görə cəzanın təyin edilməsindən asılı olaraq müəyyən edilir.

12. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmədə və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmədə məhkumluq müddəti cəzanın faktiki olaraq çəkilən hissəsinə görə hesablanır, müddətin axımı isə şəxsin cəzadan (əsas və əlavə cəzadan) azad edildiyi gündən başlanır.

13. «Azərbaycan Respublikası CM-in 83-cü maddəsinin şərh olunması ilə bağlı Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin müraciətinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 25 may 2009-cu il tarixli Qərarına əsasən, CM-in 83.3-cü və 83.4-cü maddələrinin mənasına görə, şəxs cinayətlərin və ya hökmlərin məcmusu üzrə məhkum olunduqda, məhkumluğun ödənilmə müddətinin axımı cinayətlərin və ya hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş qəti cəzanın çəkilib qurtarması və ya cəzadan azad edilməsi anından başlayaraq, cinayətlərin hər təsnifatı üçün müstəqil şəkildə hesablanmalıdır.

14. Bundan əvvəl qüvvədə olan cinayət qanunu cəzanın başqa yüngül cəza ilə əvəz edilməsi hallarında məhkumluq müddətinin hesablanmasını nisbətən fərqli qaydada həll edirdi. Belə ki, qeyd edilən hallarda məhkumluq müddəti cəzanın faktiki çəkilən hissəsinə əvəz edilən yüngül cəzanı əvəz edən cəzaya ekvivalent olan hissəsinin cəminə görə hesablanırdı.

Qüvvədə olan cinayət qanunu üzrə belə hallarda məhkumluq müddəti ancaq cinayətin kateqoriyalarına görə müəyyən edilir. Əvəz edilən yüngül cəza isə məhkumluq müddətinin hesablanmasında nəzərə alınmır. Çünki qüvvədə olan cinayət qanunu üzrə məhkumluq müddəti təyin edilən cəzanın müddətindən də

yl, törədilən cinayətin mənsub olduğu kateqoriyadan asılıdır. Lakin belə hallarda məhkuma müddətli əlavə cəza təyin edilməmişdirsə, əvəz edilən yüngül cəzanın çəkilməsi başa çatdığı andan məhkumluq müddətinin axımı başlayaçaqdır.

15. Qüvvəsini itirmiş cinayət qanunundan fərqli olaraq, yeni CM məhkumluğun vaxtından əvvəl götürülməsinə çəkilən cəzanın müddətindən və məhkumun şəxsiyyətinin təhlükəliliyindən asılı olmayaraq məhdudiyət qoymur.

Məcəllənin 83-cü maddəsinin göstərişinə görə, cəza çəkilib qurtarıldıqdan sonra məhkum işlə olunduğunu zənn edərsə və bunu təsdiq edən göstəricilər varsa, o, vaxtından əvvəl məhkumluğunun götürülməsi ilə bağlı məhkəmə qarşısında vəsatət qaldıra bilər. Məhkəmə belə vəsatətə baxarkən məhkumun cəzadan azad edildikdən sonrakı dövr ərzində ailədə, yaxın əhatədə, əmək kollektivində davranışını nəzərə alır.

16. Qüvvədə olan cinayət qanunu məhkumluğun ancaq ödənilməsi qaydasını nəzərdə tutur. Cəza çəkildikdən sonra məhkumluğun ödənilməsi üçün cinayətlərin kateqoriyası üzrə qanunda göstərilən məhkumluq müddətlərinin ödənilməsi (əgər məhkumluq müddəti vaxtından əvvəl götürülməmişdirsə) tələb olunur.

17. Məhkumluq müddətinin ödənilməsi və götürülməsi ilə məhkumluğun cinayət-hüquqi və ümumi-hüquqi xarakterli nəticələri tamamilə aradan qalxır.

V BÖLMƏ
YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN
CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİ

XIV Fəsil

Yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində
cinayət məsuliyyətinin və cəzasının xüsusiyyətləri

Maddə 84. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti

84.1. Cinayət törədən on dörd yaşa tamam olmuş, lakin on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunur.

84.2. Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdikdə, onlara cəza təyin edilə bilər və ya tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

1. Qüvvədə olan CM-in 84-cü maddəsi 14 yaşdan 18 yaşa qədər olan şəxsləri yetkinlik yaşına çatmayanlar qrupuna aid edərək onların kifayət qədər aqli yetkinliyə çatmadıqlarını və həyat təcrübələrinin az olmasını nəzərə alır.

Buna görə də cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə məsuliyyətin həllində və cəza təyində onların aqli və iradəvi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını məcburi sayır.

2. Əvvəllər qüvvədə olan CM-də də yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin və cəzanın həllində xeyli güzəştlər müəyyən edilirdi. Lakin bütün bunlar köhnə qanunun müxtəlif bölmə və fəsillərində pərakəndə formada təsbit edilirdi.

3. Yeni cinayət qanunu yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinin və cəzasının xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələləri müstəqil bölmə və fəsil altında vermişdir (Bölmə V, 14-cü fəsil). Cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddini, habelə kəməşliliqlə bağlı əqli inkişafda geriliyə malik olan yetkinlik yaşına çatmayanların etdiyi böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmənin əsaslarını müəyyən edən Məcəllənin 20-ci maddəsi istisna təşkil edir və bu maddə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəza məsələsini tənzim edən normaların cəmiyyətiyi 14-cü fəsilə daxil edilməmişdir.

4. Məcəllənin 84-cü maddəsində ilk dəfə cinayət-hüquqi məsuliyyətin subyekti kimi yetkinlik yaşına çatmayanların anlayışı verilir. Şəxsin 14 yaşa çatması onun doğulduğu gün deyil, həmin günün son saatının son dəqiqəsi tamam olan andan, yeni həmin gün gecə saat 24-dən sonra sayılır.

Məhkəmə-tibb ekspertizasının rəyi ilə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin yaşı müəyyən olunarkən, onun doğum günü ekspertiza rəyində göstərilən ilin son günü hesab olunur. Belə şəxsin yaşı minimum və maksimum illər üzrə müəyyən edildikdə isə ekspertlərin təklif etdikləri minimum yaş əsas götürülür.

Şəxsin yetkinlik yaşına çatıb-çatmaması barədə işdə ziddiyyətli məlumatların olması CPM-in 303.1 və 429.0.2-ci maddələrinə əsasən, məhkəmənin ha-

zırılıq iclasının qərarı ilə işin məhkəmə baxışına xitam verilməsi və onun ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması üçün əsasdır («Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 2-ci bəndinin 3-cü və 4-cü bəzələsi).

5. Qüvvədə olan cinayət qanunu ilə törədilməsinə görə 14 yaşdan məsuliyyət yaradan cinayətlərin dairəsi məhduddur.

6. Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə tətbiq edilən cəza növləri və tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər BMT Baş Məclisinin 1985-ci il 29 noyabr tarixdə qəbul etdiyi «Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar minimum standart qaydalar»a tamamilə uyğundur.

Qeyd edilən beynəlxalq akta uyğun olaraq məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işi üzrə qəbul etdiyi qərarın və seçdiyi təsir tədbirinin təkə işin hallarına və hüquq pozuntusunun ağırlığına uyğunluğu prinsipinə deyil, həm də belə tədbirin yetkinlik yaşına çatmayanların vəziyyətinə və marağına uyğun olmasını da rəhbər tutur. Əgər yetkinlik yaşına çatmayanın əməli başqa üzərində zor tətbiq etməklə bağlı deyildirsə, habelə yetkinlik yaşına çatmayan dəfələrlə ciddi hüquq pozuntusuna yol verməmişdirsə, onlar barəsində azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilməməlidir.

«Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarında məhkəmələr tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayətlərə dair işlərə baxılarkən, maddi və prosessual qanun normalarının tələblərini pozulduğunu, əməllərin hüquqi tövsiyə və cəza təyini məsələlərində səhvlərə yol verildiyi, cinayət törətməmiş yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi ilə bağlı qanun normalarının təcrübədə tətbiqindən az istifadə olunduğu qeyd edilmişdir.

Maddə 85. Yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən cəzanın növləri

85.1. Yetkinlik yaşına çatmayanlara aşağıdakı cəza növləri təyin edilir:

85.1.1. cərimə;

85.1.2. ictimai işlər;

85.1.3. islah işləri;

85.1.3-1. azadlığın məhduddlaşdırılması;

85.1.4. müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə.

85.2. Cərimə, yalnız müstəqil əmək haqqı və ya bu cəzanın icrasına yönelmiş bilən əmlakı olan yetkinlik yaşına çatmayan təyin edilir. Cərimə altı yüz manatdakı miqdarda təyin edilir.

85.3. İctimai işlər səksən saatdan üç yüz iyirmi saatədə müddətə təyin olunur və yetkinlik yaşına çatmayan məhkumun bacardığı, onun təhsildən və əsas işindən asudə vaxtlarda yerinə yetirdiyi işlərdən ibarətdir. Bu cəza növünün icra müddəti on beş yaşınədək şəxslər üçün gündə iki saatdan, on beş yaşından on altı yaşınədək şəxslər üçün isə gündə üç saatdan çox ola bilməz.

85.4. Yetkinlik yaşına çatmayanlara islah işləri iki aydan bir ilədək müddətə təyin edilir. Bu zaman məhkumun qazancından məhkəmənin hökmü ilə müəyyən edilmiş miqdarda, beş faizdən iyirmi faizə qədər pul dövəlt nəfəinə tutulur.

85.4.1. Azadlığın məhdudlaşdırılması yetkinlik yaşına çatmayanlara iki aydan iki ilədək müddətə təyin edilir.

85.5. Azadlıqdan məhrum etmə yetkinlik yaşına çatmayanlara on ildən çox olmayan müddətə təyin edilir. Yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlar cəzalarını aşağıdakı tərbiyə müəssisələrində çəkirlər:

85.5.1. Yetkinlik yaşına çatmayan qızlar, habelə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar — ümumi rejimli tərbiyə müəssisələrində;

85.5.2. Əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar — möhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 2 noyabr 2012-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 11 noyabr 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Cinayət Məcəlləsinin 85-ci maddəsi cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində təbiiq edilən cəza növlərinə məhdudiyət qoyur. Cinayət törədən yasadölmüşlərdən fərqli olaraq yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində ancaq dörd növ cəzanın təbiiqinə yöl verilir.

2. Ömürlük azadlıqdan məhrumetmə, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmə, habelə cinayət törədən hərbi xidmətdə olan şəxslər barəsində təbiiq edilən cəzalar yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində təbiiq edilmir.

3. Yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edərək nəzərə almaq lazımdır ki, qanunvericilikdə (CM-in 85.1-ci maddəsi) bu kateqoriyadan olan şəxslər üçün nəzərdə tutulan cəmi 5 cəza növünün (cərimə, ictimai işlər, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə) hər biri üçün qisaldılmış müddət və ya azaldılmış məbləğ nəzərdə tutulmuşdur. Ona görə də yetkinlik yaşına çatmayanlara CM-in 85-ci maddəsinə uyğun olaraq CM-in xüsusi hissəsinin sanksiyasında göstərilən cəzanın aşağı həddindən də az cəza təyin edilərkən, CM-in 62-ci maddəsinə istinad etməyə ehtiyac yoxdur. Qanunvericilikdə (CM-in 85-ci maddəsi) yetkinlik yaşına çatmayanlara əlavə cəza təyin olunmasını qadağan edən norma olmadığınca görə nəzərə almaq lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayan hər hansı fəaliyyətlə məşğul olması ilə bağlı cinayət törətdikdə o, müəyyən müddətə həmin fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilə bilər. Bu zaman təyin olunan əlavə cəzanın müddəti də CM-in 86-cı maddəsi ilə müəyyən edilən prinsiplərə uyğun olaraq mümkündür.

qədər qısa olmalıdır («Yetkinlik yaşına çatmayanları barəsində işlər üzrə məhkəmə təcürbəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 15-ci və 16-cı bəndləri).

4. Qanunun göstərişinə görə, cərimə növündə cəza ancaq müstəqil əmək haqqı alan və ya cərimə növündə cəzanın icrasına yöndəliyə bilən əmlaklı olan yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində təyin edilir. Həm də yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən cərimənin miqdarı altı yüz manatədək ola bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanın müstəqil əmək haqqının olması əmək qanunvericiliyi ilə tənzim edilən daimi və ya müvəqqəti iş yerinin olması və burada onun təbiiq etdiyi əməyə görə əmək haqqı almasını nəzərdə tutur.

CM-in 85.2-ci maddəsinə cərimənin müstəqil əmək haqqı olmayan yetkinlik yaşına çatmayanların valideynlərindən, yaxud digər qanuni nümayəndələrindən tutulması nəzərdə tutulmadığından, hökmdə cərimənin həmin şəxslərdən tutulması barədə göstəriş verilməz. Buna görə də, ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanın əməli nəticəsində vurulmuş ziyanın onun özü tərəfindən ödənilməsi imkanları müzakirə edilməlidir. Yalnız cərimə cəzasının icrası zamanı MM-in 1104.1-ci maddəsi ilə müəyyən olunan normalar təbiiq oluna bilər («Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barəsində işlər üzrə məhkəmə təcürbəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 23-cü bəndi).

Yetkinlik yaşına çatmayanın kontraktla yerinə yetirdiyi işə görə aldığı əmək haqqına da cərimə yöndəliyə bilər. Cərimə cəzası, həm də yetkinlik yaşına çatmayanın ümumi mülkiyyətdən onun payına düşən pul və ya natura formasında olan məlum əmlaka qarşı da yöndəliyə bilər.

Cərimə şagird, yaxud da staj keçən qismində işə görə yetkinlik yaşına çatmayanın aldığı əmək haqqına da yöndəliyə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların taqəddü, yaxud da maddi yardım formasında aldığı vəsaitə qarşı cərimə yöndəliyə bilməz.

5. Tərəfdən cinayətə görə yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində təbiiq edilən cəzalardan biri də ictimai işlərdir. İctimai işlər səksən saatdan üç yüz iyirmi saatədək həddə təbiiq edilir. Bu cəza növü məhkumun təhsilindən və əsas işindən kənar asudə vaxtlarda onun bacardıqları işlərə cəlb etməklə yerinə yetirilir. On beş yaşa qədər olan yetkinlik yaşına çatmayanlar bu cəza növünün icrasına hər gün iki saata qədər, yaş on beşdən on altıya qədər olanlar isə gündə üç saata qədər cəlb edilə bilərlər.

Səhiyyə Nazirliyi əmək qanunvericiliyinin müəyyən etdiyi qaydaları nəzərə almaqla yetkinlik yaşına çatmayanların «bacardığı işləri» siyahısını müəyyən etməlidir.

İctimai iş məhkumun təhsilindən və əsas işindən kənar asudə vaxtlarda yerinə yetirilməlidir. Əgər məhkum axşam fəaliyyət göstərən təhsil məktəblərində, yaxud da qiyabi yolla təhsil alırsa, onların ictimai işə cəlb edilməsi təhsillərinin davam etdirilməsinə mane olmamalıdır. Xüsusi imtahan sessiyaların dövründə ictimai işin yerinə yetirilməsinə yöl verilməməlidir. Əgər məhkum həm işləyir, həm də təhsil alırsa, hökmdə ictimai işin ancaq istirahət günlərində icra edilməsinə dair göstəriş olmalıdır.

6. Yaşa dolmuş məhkəmə təyinatı edilən islah işlərindən fərqli olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən islah işinin müddəti bir ildən artıq ola bilməz. Həm də iki aydan bir ilə qədər müddətə təyin edilən islah işi ancaq da-imi iş yeri olan yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində tətbiq edilə bilər.

Qüvvədə olan əmək qanunvericiliyinə görə, 14 yaşdan 15 yaşa qədər olan şəxslərin əmək münasibətlərinə girməsinə yol verilir. Buna görə də islah işi ancaq 15 yaş tamam olan və bundan artıq yaşda olan yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində tətbiq edilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində bu cəza növü tətbiq edilən hallarda onların əmək haqqından beş faizdən iyirmi faizə qədər dövlət nəfəsinə tutmaya yol verilir.

Bu cəza növü tətbiq edilərkən yetkinlik yaşına çatmayanların sağlamlığının və əməyinin mühafizəsi qaydalan nəzərə alınmalıdır.

7. Yetkinlik yaşına çatmayanların təyin edilən islah işlərini çəkməkdən qəti surətdə boyun qaçırdıqlar hallarda islah işlərini çəkməyən hissəsi bu Məcəllənin 49-cü maddəsinə əsasən azadlığın məhdudlaşdırılması və ya azadlıqdan məhrumetmə ilə əvəz edilməlidir.

8. Yetkinlik yaşına çatmayanlara onları cəmiyyətdən tam təcrid etmədən azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəza da təyin edilə bilər. CM-in 85.4-1-ci maddəsinə görə azadlığın məhdudlaşdırılması yetkinlik yaşına çatmayanlara iki aydan iki ilədək müddətə təyin edilir.

9. Məhkəmə yalnız yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin törətdiyi cinayətin ağırlığı baxımından onun cəmiyyətdən təcrid olunmadan islah olunmasının mümkün olmadığı hallarda, qəbul olunmuş qərarı hökmdə mütləq əsaslandırmaqla, ona azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin olunması haqqında qərar qəbul etməlidir («Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 11-ci bəndinin 3-cü abzası).

10. Cinayət Məcəlləsinin yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində təyin edilən azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzanın müddətinin on ildən artıq ola bilməməsinə dair göstəriş humanizm və ədalətlik prinsipinin müddəaları ilə bağlıdır. Lakin yetkinlik yaşına çatmayanlara təkrar cinayətlərə, habelə cinayətlərin məcmusuna üzrə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilən hallarda bu həddin gözlənilməsinə dair qanunda bilavasitə göstəriş yoxdur.

Bununla bəla, zənn edirik ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara təkrar cinayətlərə, habelə cinayətlərin məcmusuna görə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilən hallarda da onlara təyin edilən cəzanın müddəti on ili aşmamalıdır. Bu barədə «Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 12-ci bəndin 1-ci abzasında da birbaşa göstəriş vardır.

11. Ali Məhkəmənin Plenum qərarı cəza təyin etməyə dair CM-in xüsusi normalarının (CM-in 63, 66 və 67-ci maddələri) müddəalarının yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində tətbiqi məsələsində çox mühüm istiqamət müəyyən et-

mişdir. Həmin qərarla məhkəmə təcrübəsində qeyd olunan hallarda cəza təyin edilməsi zamanı yaranan qeyri-müəyyənliyə tam aydınlıq gətirilmişdir.

«Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 12-ci bəndinin 1-ci abzasına görə, yetkinlik yaşına çatanaqədər cinayət törətmiş şəxs barəsində CM-in 63, 66 və 67-ci maddələrinin müddəalarına uyğun olaraq cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalıdır ki, başa çatmış cinayətə görə cəzanın müddəti və miqdarı CM-in 85-ci maddəsinə nəzərdə tutulan həddən yuxarı ola bilməz. Bu baxımdan yetkinlik yaşına çatanaqədər cinayət törətmiş şəxs barəsində cinayətlərin və ya hökmlərin məcmusuna üzrə cəza təyin edilərkən, qəti cəza 10 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmədən çox olmamalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanların təqsirli bilindiylə CM-in müvafiq maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrumetmə cəzasının aşağı 10 ildən yuxarı olduqda və belə hallarda 10 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzası təyin edilərkən, CM-in 62-ci maddəsinə istinad edilməsinə ehtiyac yoxdur.

Şəxsin təqsirli bilindiylə bir neçə cinayətin bir qismi yetkinlik yaşına çatanaqədər, digər qismi yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra törədildikdə, cinayətlərin məcmusuna üzrə cəza təyin edilərkən, əvvəlcə CM-in 85-ci maddəsinin tələbləri nəzərə alınmaqla 18 yaşına çatanaqədər törədilmiş cinayətə görə, sonra isə yetkinlik yaşında törədilmiş cinayətlərə görə cəza təyin edilməli və CM-in 66-cı maddəsinə uyğun olaraq təyin olunmuş cəzalar birləşdirilməlidir.

Cinayət qanununun eyni maddəsi ilə tövsiif olunan cinayətlərdən bir qismi yetkinlik yaşına çatanaqədər, digər qismi isə yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra törədildikdə, həmin maddə ilə cəza ümumi əsaslarla, yəni xüsusi normalara istinad edilmədən təyin olunmalıdır («Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 12-ci bəndinin 1, 2, 3-cü abzasları).

12. Yetkinlik yaşına çatmayanlara cinayətə hazırlığa və ya cəhdə görə cəza təyini zamanı Azərbaycan Respublikası CM-in 63.2 və 63.3-cü maddələri tətbiq edilərkən, CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddi kimi CM-in 85-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətlər əsas götürülməlidir («Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 12-ci bəndinin 4-cü abzası).

Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin hökümü ilə N.Hüseynov CM-in 29, 120.1-ci maddəsi ilə təqsirli bilinib, 8 (səkkiz) il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Hökmdən verilmiş apellyasiya şikayətinə əsasən işə baxan Apellyasiya Məhkəməsinə çıxış edən dövlət ittihamçısı Q.Hüseynovun əməlinin düzgün tövsiif olunmamasını göstərməklə qeyd etmişdir ki, o, cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmamışdır və bu səbəbdən ona 10 ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilə bilməzdi. Onun cinayəti qesdən adəm öldürməyə

cəhdirdə və bu halda təyin edilən cəza müvafiq maddədə nəzərdə tutulan daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dördü üçündən çox ola bilməz. Beləliklə də Q.Hüseynova 10 ilin dördü üçündən artıq, yəni 7 il 6 aydan çox azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilə bilməz.

Apellyasiya Kollegiyası öz qərarında qeyd etmişdir ki, Q.Hüseynov yetkinlik yaşına çatmadığına görə azadlıqdan məhrum edilmə cəzasının yuxarı həddi CM-in 120.1-ci maddəsində göstərilən 2 illəndən deyil, 10 ildən hesablanmalıdır. Ona görə də birinci instansiya məhkəməsi Q.Hüseynova ən çoxu 7 il 6 ay müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edə bilər¹.

13. Ali Məhkəmənin Plenum qərarının mövqeyindən çıxış edərək demək olar ki, cəza təyin etməyə dair CM-in 63, 66 və 67-ci maddələrindən başqa digər xüsusi normaları tətbiqi zamanı da CM-in 85-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cəzaların (cərimə, ictimai işlər, islah işləri və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə) müddətlərinin (həcmimin, miqdarının) yuxarı həddi əsas götürülməlidir. Belə xüsusi normalardan biri də CM-in 60-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş normadır. Əgər CM-in 60-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş cəzaları yüngülləşdirən hallar olduqda cəzanın təyin edilməsi üçün şərtlər mövcuddursa, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə CM-in 85-ci maddəsində təsbit edilmiş cəza növləri üçün müəyyən edilmiş yuxarı hədd əsas götürülməklə cəza təyin edilə bilər. Başqa sözlə, əgər məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilməsi qənaətinə gəlmişdirsə, onda CM-in 60-cı maddəsini tətbiq edərək 10 ilin (CM-in 85-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddinin) dördü üçündən çox olmamaqla azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin etməlidir.

Əgər yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin törətdiyi əməl başa çatmamış cinayətin (cinayətə hazırlığın və ya cinayətə etməyə cəhdin) tərkibini yaradırsa və onun barəsində CM-in 60-cı maddəsinin tətbiq edilməsi üçün əsaslar (cəzanı yüngülləşdirən hallar olduqda cəzanın təyin edilməsi üçün əsaslar) vardırsa və sanksiyada göstərilmiş daha ciddi cəza növü seçilmişdirsə, məhkəmə:

- ilk olaraq CM-in 63.2-ci (cinayətə hazırlığa görə cəza təyin edilərkən) və ya 63.3-cü (cinayət etməyə cəhdə görə cəza təyin edilərkən) maddələrini tətbiq edərək daha ciddi cəzanın CM-in 85-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş yuxarı həddinin cinayətə hazırlıqda yarısını, cinayət etməyə cəhdə isə dördü üçündən müəyyən etməlidir;

- sonra CM-in 60-cı maddəsinin tətbiq edərək birinci addımda müəyyən edilmiş müddətin dördü üçündən müəyyən etməlidir;

- üçüncü addımda isə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə cəza təyin edilməsinin digər əsaslarını (cəza təyini zamanı nəzərə alınan hallar və s.) nəzərə almaqla cəza təyin etməlidir və təyin edilən həmin cəza müddəti yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə təyin edilən cəza müddəti olacaqdır.

14. Törətdiyi cinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən yetkinlik yaşına çatmayan qızlar, habelə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar ümumi rejimli

tərbiyə müəssisələrində cəza çəkirlər. Yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar təhdidli cinayətə görə təkrar azadlıqdan məhrum edildikdə onlar cəzalarını möhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində çəkirlər.

15. Yetkinlik yaşına çatmadığı dövrə qədər cinayət (o cümlədən xüsusilə ağır cinayət) törətmiş şəxs hökm çıxarılan vaxt yetkinlik yaşına çatarsa və azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilərsə o, cəzasını çəkmək üçün ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə, ehtiyatsızlıqdan cinayət törətməyə görə 5 ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edildikdə isə məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisəsinə göndərilə bilər.

On səkkiz yaşına çatan və Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 128.1-ci maddəsinə əsasən tərbiyə müəssisələrində saxlanılan məhkum cəzanın icrası qaydalarını pozduqda, Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 129-cu maddəsinə müvafiq olaraq tərbiyə müəssisəsi müdiriyyətinin təqdimatına əsasən, məhkəmənin qərar ilə ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilə bilər.

Ün səkkiz yaşına çatmış və cəzanın icrası qaydalarını pozan məhkum tərbiyə müəssisəsindən ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsinin məqsədmüvafiqliyi məsələsi həl edilərkən, məhkəmələr tərbiyə müəssisəsində cəza çəkən müddətdə məhkumun davranışı və şəxsiyyətini xarakterizə edən halları, o cümlədən tərbiyə müəssisəsində saxlanılan digər yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara təsirini nəzərə almalıdır («Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 21-ci və 22-ci bəndləri).

Maddə 86. Yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilməsi

86.1. Yetkinlik yaşına çatmayan cəza təyin edilərkən məhkəmə bu Məcəllənin 58-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallardan başqa, həmçinin həmin şəxsin həyat və tərbiyə şəraitini, psixi inkişaf səviyyəsini, onun şəxsiyyətinin digər xüsusiyyətlərini və kənar şəxslərin ona təsirini nəzərə alır.

86.2. Cəza təyin edilərkən yetkinlik yaşına çatmayan yüngülləşdirici hallı kimi, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdırıcı digər hallarla birlikdə nəzərə alınır.

1. Cinayət Məcəlləsinin 86-cı maddəsi yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə cəza təyininə dair ümumi başlanğıcları (CM-in 58-ci maddəsi) konkretləşdirir. Bunun üçün, xüsusən, CM-in cəza təyin etməyə dair 58-ci maddəsində təsbit olunan və cəza təyində rəhbər tutulan təqsirkarın şəxsiyyətinə dair müddəalar, yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilərkən onların psixi inkişaf səviyyəsini, şəxsiyyətlərinin digər xüsusiyyətlərini öyrənməklə nəzərə alınır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara ədalətli cəza təyin etmək üçün əlavə olaraq onların şəxsi mövqeyinin püxtələşməsi və davranışlarının motivinin yaranması üçün mühüm əhəmiyyəti olan həyat və tərbiyə şəraiti, kənar şəxslərin onlara təsiri də nəzərə alınır.

2. Cəza təyin edilərkən yaşa dolmayan psixi inkişaf səviyyəsinə nəzərə alınır. Psixi inkişaf səviyyəsinə fikri və idrak fəaliyyətinin vəziyyəti, emosional iradi

¹ Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin arxiv, 2005-ci il.

xüsusiyət, bilik ehtiyatları, təsəvvürlər və s. daxildir.

Şəxsiyyətin digər xüsusiyyətləri — yetkinlik yaşına çatmayanların cəmiyyətdə və onun dəyərlərinə münasibəti, sosial mühitə uyuşmağa hazır olmaq, mikromühitin neqativ təsirinə qarşı durmaq, öz davranışına rəhbərlik etmək qabiliyyətinə malik olmaq kimi xüsusiyyətləri nəzərdə tutur. Bu məlumatlara və şəxsiyyətin diaqnostik psixoloji ekspertizası məlumatlarına əsaslanaraq yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət əməlinə yaşın psixoloji xüsusiyyətlərinin göstərdiyi təsir dərəcəsi aydınlaşdırılır və bundan asılı olaraq təsir tədbirləri seçilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanın bəzi yaş psixoloji xüsusiyyətləri — təlqin etməyə meyillilik, təsir altına düşməyə yönəlişinə malik, tez təsirlənmə (impulsivlik), xəyalpərəstlik və s. onları kənar şəxslərin təsirinə daha çox məruz qoyur. Göstərilən xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsi yetkinlik yaşına çatmayanların məsuliyyətinin və cəzasının daha ədalətli fərdiləşdirilməsinə kömək edir.

Davranışın uşaq sadələşliyi ilə motivləşdirilməsi psixi pozuntulu ilə (psixi xəstəliklə) əlaqədar deyildirsə, bu, genetik mənşə ilə və ya kəllə-beyin zədəsi ilə bağlı olan, yetkinlik yaşına çatmayanın psixi inkişafındakı geriliyi göstərən ilk «sıqnal» ola bilər. Başqa hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların psixi inkişafındakı gerilik dərəcəsini müəyyən etmək üçün psixoloji ekspertiza təyin edilir. Ekspertizanın rəyindən asılı olaraq məhkəmə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər, yaxud da cəza təlbi edilməsini qərar verir.

3. Məsuliyyət və cəza məsələsinin halində yetkinlik yaşına çatmayanların həyat şəraiti və tərbiyəsi, onlara yaxın əhatənin, yaşadıklarının və yaşlı şəxslərin təsiri nəzərə alınır. Yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyəti, onun tərbiyəsi və həyat tərzi ilə əlaqədar məlumatlar tam toplanılmamışdırsa və onları məhkəmə iclasında aradan qaldırmaq mümkün deyildirsə, bu, işin əlavə ibtidai istintaqa qaytarılmasına əsas ola bilər.

4. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət törətməsinə başqa yaşlı şəxslər, o cümlədən zərərcəkməşliləri hüquqazidd, təhrikədir hərəkatlarının səbəb olması müəyyən edilmiş hallarda, məhkəmə həmin halları cəzanı yüngülləşdirici hallar kimi qəbul etməyə haqlıdır. Belə hallarda məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, yetkinlik yaşına çatmayanın yaşlı şəxsdən asılılığı real olmalıdır. Yeni əsaslar olmalıdır ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs yaşlı şəxsin onun iradəsini qırması səbəbindən cinayət törətməli olmusdur («Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 10-cu bəndi).

5. Yetkinlik yaşına çatmayanlarda kriminal motivin formalaşmasına fiziki və psixi məcburiyyət təsiri, ağır həyat şəraitinin təsiri altında cinayətin edilməsi, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətə vadar etmək üçün onları yaşlılar tərəfindən sərəxş hala gətirilməsi və s. məhkəmə tərəfindən işi baxılarkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilməlidir.

6. Cinayət Məcəlləsinin 86.2-ci maddəsinin göstərişinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən hallarla yanaşı, cəzanı ağırlaşdırıcı hallar kompleks halında nəzərə alınır. Xüsusən məhkəmələrin yetkinlik yaşına çatmayanları ancaq cəmiyyətdən təcrid etməklə onların

işlah olunması mümkün hesab edilmiş hallarda onlar bərasinə əzadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilir.

Maddə 87. Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin məzmunu

87.1. Xəbərdarlıq yetkinlik yaşına çatmaya onun əməli nəticəsində vurulmuş ziyanı və bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş cinayətləri təkrar törətməyin nəticələrinin izah edilməsindən ibarətdir.

87.2. Nəzarət götürmə valideynlərinə və onları onun əvəz edən şəxslərin, yaxud müvafiq icra hakimiyyəti orqanının üzərinə yetkinlik yaşına çatmaya tərbiyəvi təsir göstərmək və onun davranışına nəzarət etmək vəzifəsi qoyulmasından ibarətdir.

87.3. Vurulmuş ziyanı aradan qaldırmaq vəzifəsi yetkinlik yaşına çatmayan əmlak vəziyyəti və müvafiq əmək vərdişlərinə malik olması nəzərə alınmaqla onun üzərinə qoyulur.

87.4. Asudə vaxtın məhdudlaşdırılması və yetkinlik yaşına çatmayanın davranışına xüsusi tələblərin qoyulması onun müəyyən yerlərə getməməsinə, asudə vaxtdan istifadənin müəyyən formalarını, o cümlədən mexaniki nəqliyyat vasitələrinin idarə olunmamasını, günün müəyyən vaxtlarından sonra evdən kənarə olmasını, müvafiq dövlət orqanının icazəsi olmadan başqa ərazilərə getməməsinə nəzərdə tuta bilər. Yetkinlik yaşına çatmaya həmçinin təhsilini davam etdirmək və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının köməyi ilə işə düzəlmək vəzifəsi də müəyyən edilə bilər. Və tədbirlərdən başqa asudə vaxtın məhdudlaşdırılması və yetkinlik yaşına çatmaya onun davranışına xüsusi tələblərin qoyulması digər tədbirləri də nəzərdə tuta bilər.

1. CM-in 87-ci maddəsi tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin məzmununu açır.

Xəbərdarlıq yetkinlik yaşına çatmayanın əməlinə mənəvi-hüquqi baxımdan verilən qiymətdir. Xəbərdarlıq tədbirlərinin tətbiqi yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsinin iştirakı ilə aparılır.

Xəbərdarlıq sifahi formada olsa da, onun qeydiyyatı yazılı aparılır. Protokolda yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən cinayət qanununun maddəsi göstərilir. Əməllə yitirilən ziyan qeyd edilir. Protokolda belə əməl təkrar törədiləcəyi təqdirdə onun doğuracağı nəticələr də izah edilir. Bütövlükdə xəbərdarlıq tədbiri yetkinlik yaşına çatmayanın hüzurunda onun valideynlərinin, yaxud qanuni nümayəndələrinin iştirakı ilə həyata keçirilir.

2. Cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanlarla tərbiyəvi iş aparmaq və onların davranışına nəzarət etmək vəzifəsi yetkinlik yaşına çatmayanların valideynləri, yaxud da qanuni nümayəndələri, habelə «Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» 31 may 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə rayon (şəhər) komissiyaları (yerli komissiyalar), Bakı şəhər icra hakimiyyəti yanında komissiya, Naxçıvan MR Nazirlər Kabineti yanında komissiya, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında komissiya tərəfindən həyata keçirilir.

Məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan üzərində nəzarət müəyyən edən qərar nəzarət edəcək subyektlərinə buna imkan olması, belə nəzarəti həyata keçirməyə sərişə və təcürbesinin olması və s. nəzərə alınır.

3. Yetkinlik yaşına çatmayanların vurduğu ziyanın aradan qaldırılması aşağıdakı variantlarda həyata keçirilə bilər: a) zərərçəkmiş şəxsə ziyan yetirilən əmlakın əvəzinə ona bərabər olan əmlak verilir; b) ziyan yetirilən əmlak təmir edilir və o, əvvəlki vəziyyətinə qaytarılır; c) tam, yaxud qismən yarusız vəziyyətə salınan əmlaka vurulan ziyanın miqdarı müttəxəssis reyli ilə müəyyən edilir və zərərçəkmiş şəxsə müvafiq məbləğdə kompensasiya verilir.

3. Vurulan ziyanın aradan qaldırılması yetkinlik yaşına çatmayanın üzərinə qoyulduqda, onların əmlak vəziyyəti nəzərə alınır. Əmlak vəziyyəti dedikdə, burada yetkinlik yaşına çatmayanın valideynlərinin əmlak vəziyyəti deyil, onun özünün əmlak vəziyyəti nəzərdə tutulur. Bunun üçün yetkinlik yaşına çatmayanın aylıq əmək haqqı, əmanətli, təqaüdü, pensiyası və s. nəzərə alınır. Yetkinlik yaşına çatmayanın əmlakı yoxdursa, daimi iş yeri və ya kifayət qədər əmək vərdisləri yoxdursa, belə vəziyyətdə vurulan ziyanın ödənilməsinə yetkinlik yaşına çatmayanın üzərinə qoymaq mənasız olardı.

4. Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin digər növü asudə vaxtın məhdudlaşdırılması və yetkinlik yaşına çatmayanın davranışına qarşı digər məhdudiyət tədbirlərinin qoyulması ilə bağlıdır. Belə məhdudiyətlər aşağıdakı formalarda müəyyən edilə bilər: nəqliyyat vasitələrini idarə etməyə məhdudiyət qoyma; müəyyən yerlərə getməyi qadağan etmə; günün müəyyən vaxtlarında evi tərk etməyi qadağan etmə; müvafiq dövlət orqanına məlumat vermədən yaşadıqı inzibati ərazini tərk etməmə; işə düzəlmə, ictimai faydalı əməklə məşğul olma; məktəbə qayıtma, təhsili davam etdirmə.

Asudə vaxtın məhdudlaşdırılması yetkinlik yaşına çatmayanlara kriminogen əhatənin, zərərli yönəli və maraqların təsirdən xilas olmağa, həyat planlarının dəyişdirilməsinə kömək etmək məqsədi güdməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların davranış barəsində xüsusi tələblərin həyata keçirilməsinin realığı, onların icra edilməsinə təminat olacağı imkanları nəzərə alınmalıdır.

Maddə 88. Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiiq etmə

88.1. Yetkinlik yaşına çatmayan ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət etdikdə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiiq etməklə onun islah olunması mümkün hesab edilərsə, həmin şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

88.2. Yetkinlik yaşına çatmayanlara aşağıdakı tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiiq edilə bilər:

88.2.1. xəbərdarlıq;

88.2.2. valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin və yaxud müvafiq dövlət orqanının nəzarətinə vermək;

88.2.3. vurulmuş ziyanın aradan qaldırılması vəzifəsinə həvalə etmək;

88.2.4. yetkinlik yaşına çatmayanın asudə vaxtını məhdudlaşdırmaq və onun davranışını ilə bağlı xüsusi tələblər müəyyən etmək.

88.3. Yetkinlik yaşına çatmayan eyni vaxtda bir neçə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiiq edilə bilər. Bu Məcəllənin 88.2.2 və 88.2.4-cü maddə

dələrinə nəzərdə tutulmuş tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiiq müddəti bu tədbirlər təyin etmiş müvafiq dövlət orqanı tərəfindən müəyyən olunur.

88.4. Yetkinlik yaşına çatmayan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri mütləmə olaraq yerinə yetirmədikdə, müvafiq dövlət orqanının təqdimatı əsasında həmin tədbirlər ləğv edilir və materiallar yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət məsuliyyətinə calb olunması üçün məhkəməyə göndərilir.

1. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-in 88-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət etdikdə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiiq etməklə onun islah olunması mümkün sayılırsa, belə şəxslər cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu bir sıra rəhbər qərarlarında yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işinə baxarkən hər bir halda onların cinayət cəzası tətbiiq etmədən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin köməyi ilə islah olunacaqlarının mümkünlüyünü xüsusi olaraq müzakirə etməyi məhkəmələrə tövsiyə etmişdir¹.

2. Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər cəzanın məqsədini tam, yaxud da qismən yerinə yetirə də, cəzadan keyfiyyətə fərqlənir. Dövlət məcburiyyət tədbiri kimi tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər daha yumşaq formada yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün əksər hallarda tərbiyəedici mühiti qoruyur, güc cinayət qanununun dövlət məcburiyyət tədbirlərinin bu növü qarşısına qoyulan məqsədə nail olunmasına istiqamətlənir. Cəzadan fərqli olaraq tərbiyəvi xarakterli dövlət məcburiyyət tədbirləri cəzanın doğurduğu sosial və hüquqi nəticələri doğurmur.

3. Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiiq də cəzanın tətbiiqində rəhbər tutulan qanunçuluq, ədalətliklik, humanizim, təqsisə görə məsuliyyət və s. prinsiplərə söykənir. Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin növləri tətbiiq edilərkən cəza təyin etməyə dair CM-in 58-ci və yetkinlik yaşına çatmayanlara cəzanın tətbiiq edilməsinə dair işə 86-ci maddəsinin müddəaları rəhbər tutulmalıdır.

4. Yetkinlik yaşına çatmayanlara tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiiq etməklə cinayət məsuliyyətindən azad etməyə qanun üç şərtlə yol verir: a) törədilən cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən, yaxud da az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olmalıdır; b) belə kateqoriyadan olan cinayətlər ilk dəfə törədilməlidir; c) cəza tətbiiq etmədən, lakin tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiiq etməklə yetkinlik yaşına çatmayanların islah edilməsi mümkün sayılmalıdır.

5. Yetkinlik yaşına çatmayan ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən, yaxud da az ağır cinayət etdikdə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiiqinin mümkünlüyü məsələsi cəza tədbirlərinin tətbiiqinin lüzumlu olub-olmaması, törədilən əməli və yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətini xarakterizə edən bütün halların məcmusu əsasında həll edilir.

¹ AR Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlar məcmusu (1961-1997). Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 1998. s. 180-183.

6. Qüvvədə olan cinayət qanuna görə məhkumun cəzadan azad etməklə onun barəsində tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirləri tətbiq etmək məhkəmənin mütləq səlahiyyətinə aiddir.

Cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad etməklə onların barəsində tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirlər həm məhkəmə, həm də ibtidai istintaq zamanı müstəntiq, prokuror tərəfindən tətbiq edilə bilər.

7. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirlərin dairəsini xeyli məhdudlaşdırmış, «təhmat elan etmək», «şiddətli təhmat elan etmək» kimi az təsirli tədbirlər qanundan çıxarılmışdır. Bununla yanaşı, yetkinlik yaşına çatmayanlara daha effektiv tərbivəyi təsir göstərən, onlara nəzarət etməyə və kömək göstərməyə, onların sosial problemlərinin həllini təmin etməyə imkan verən tədbirlər qanuna daxil edilmişdir.

8. Qanuna görə, cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanların valideynlərinin, onların əvəz edənlərinin, yaxud da yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə rayon (şəhər) komissiyalarının (yerli komissiyaların), Bakı şəhər icra hakimiyyəti yanındakı komissiyanın, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti yanındakı komissiyasının, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanındakı komissiyasının tərbivəsinə verilir. Bu orqanlar islahat təsir tədbirlərini tətbiq etməyi və onların davranışı üzərində nəzarəti təmin edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların valideynlərinin və ya onları əvəz edən şəxslərin nəzarəti altına verərkən, məhkəmə əmin olmalıdır ki, göstərilən şəxslər yeniyetməyə müsbət təsir göstərə onun törətdiyi əməli düzgün qiymətləndirə, davranışı üzərində gündəlik nəzarəti təmin edə biləcəklər. Bunun üçün müvafiq materialların tələb edilməsi, valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin həyat şəraitinin, yeniyetmənin maddi təminatı imkanlarının və s. yoxlanılması zəruridir. Qanunvericilikdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə nəzarət edilməsi üçün nəzarətlərinə verilməsi valideynlərinin və ya onları əvəz edən şəxslərin bu haqda razılıqlarının alınması tələb olunmasa da, **belə razılıq alınmalıdır.**

Cinayət işinə xitam verilməsi və yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin barəsində tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirlər qismində valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin (qohumların, qəyyumların) və yaxud ixtisaslaşdırılmış dövlət orqanının nəzarəti altına verilməsi və ya əsudə vaxtının məhdudlaşdırılması, davranışı üzərində başqa xüsusi nəzarət qoyulması barədə qəbul edilərkən, həmin qərarda tədbirin **tətbiq edilməsi müddəti** də göstərilməlidir («Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 30 iyun tarixli 4 sayılı qərarının 19-cü bəndi).

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 56-cı maddəsinin göstərişinə görə tərbivəyi xarakterli tədbir kimi cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanların ictimai təşkilatların, əmək kollektivlərinin razılığı olduqda, onları, habelə ictimai tərbivəçilərin nəzarətə vermək nəzərdə tutuldu. Əslində bütün bunlar formal xarakter daşıyırdı. Xüsusən ictimai tərbivəçilər yetkinlik yaşına çatmayanlarla profilaktik iş aparmaq üçün nə maddi bazaya, nə də ki real imkana

malik deyildilər.

Bu sahədə xarici ölkələrdə bir sıra xidmət orqanları, yaxud da sosial mərkəzlər fəaliyyət göstərirdi. Onlar yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri ilə profilaktik iş aparır. ABŞ-da və İngiltərədə hüquq pozuntusuna yol verən yetkinlik yaşına çatmayanlarla profilaktik iş aparən «probasiya xidməti» orqanları vardır. Fransada Ədiyyə Nazirliyinin müşahidə üzrə Mərkəzi, Almaniya da gənclərin işi üzrə Ali idarələr və onun yerli orqanları yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntusunu və şəxsiyyətini öyrənməklə və profilaktik işlə məşğuldu.

9. CM-in 20-ci və 88-ci maddələrinə görə, tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirlər cinayət törədən 14 yaş tamam olan şəxslər barəsində tətbiq edilə bilər. Cinayətin subyekti olmaq üçün tələb olunan yaş həddinə çatmağa görə cinayət işinin xitam edilməsi Məcəllənin 88-ci maddəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin tətbiqini dayandırır biləz. Belə hallarda cinayət tərkibi olmadıqda işi xitam edən orqan, materialları yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntularının profilaktikası ilə məşğul olan orqana göndərir. Onlar öz səlahiyyətləri daxilində yetkinlik yaşına çatmayanlara kömək etməli və tərbivəyi təsir göstərməlidirlər.

10. Şərh olunan maddə üzrə tətbiq edilən tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirlərin dairəsi dəqiq müəyyən edilmişdir və onların genişləndirilməsi yozumuna yol verilmir. CM-in 88.3-cü maddəsinə görə, cinayət etmiş yetkinlik yaşına çatmayan əvəz edən bir neçə tərbivəyi xarakterli məcburi tədbir tətbiq edilə bilər.

Eyni vaxtda qanunla bir neçə tərbivəyi xarakterli məcburi tədbir tətbiqinə yol verilməsi, bir daha belə tədbirlərin cəza tədbiri olmamasına, tənbəh deyil, tərbivəyi funksiyaya malik olmasına dair əminlik yaradır. Məsələn, cinayət əməlinə yol verən yetkinlik yaşına çatmayan eyni vaxtda həm valideynlərin nəzarətinə verilə bilər, həm də cinayətli vuruşmuş ziyanın ödənilməsi onun üzərinə qoyula bilər. Belə vəziyyət tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirlərin tərbivəyi təsirinə imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

11. Tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirləri müntəzəm surətdə yerinə yetirməyə dedikdə, nəzarət altına verilməmiş yetkinlik yaşa çatmayanın ən azı üç dəfə hüquq pozuntusuna yol verməsi, yaxud da üç dəfə xəbərdarlıq edilməsinə baxmayaraq, müəyyən edilən müddətə vuruşmuş ziyanı ödəməməsi və s. nəzərdə tutulur.

12. Barəsində tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilən şəxs müntəzəm surətdə hüquq pozuntusuna yol verdikdə, müvafiq dövlət orqanı yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə dair qərarın ləğv edilməsi və onun cinayət məsuliyyətinə alınması ilə bağlı məhkəmə qarşısında vəsatət qaldırır.

CM-in 88.4-cü maddəsinin göstərişindən bəlli olur ki, tərbivəyi xarakterli məcburi tədbirləri tətbiq etməklə məsuliyyətdən azad etmə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin şərti növbəti aiddir.

Maddə 89. Yetkinlik yaşına çatmayanın cəzadan azad edilməsi

89.1. Böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət etməyə görə məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayan bu Məcəllənin 87.2-ci

zadan azad edərək onu həmin müddətə qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərir.

Yetkinlik yaşına çatmayanla hökmə təyin edilən cəzanın müddəti ilə qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərildiyi müddət arasında onların yaşından asılı olaraq fərq ola bilər. Məsələn, on beş yaşa çatan yetkinlik yaşına çatmayanla törətdiyi az ağır cinayətə görə təyin edilən cəzanın müddəti beş ilə qədər də ola bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanın cəzadan azad edilərək qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi qətdən edilərsə, yetkinlik yaşına çatmayan göstərilən müddətə on sikkiz yaşına çatana qədər, lakin üç ildən artıq olmamaq şərti ilə saxlanıla bilər.

Ümumiyyətlə, cəzadan azad edilən şəxs qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələrinə göndərilərkən onun belə müəssisədə qalacağı müddət hökmə göstərilir. Burada müddətin həddini faktiki onun 18 yaşa çatmasına qədər olan dövr müəyyən edəcəkdir. Yetkinlik yaşına çatmayan 17 yaşında az ağır cinayətə yol verirsə və cəzaya məhkum edilirsə, onun cəzadan azad edilərək təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi, fikrimizcə, lüzumsuz olardı.

7. Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələrinə göndərilən yetkinlik yaşına çatmayanların orada saxlanma müddəti üç aya müəyyən edilir: sosial reabilitasiyanın başa çatması; onların əmək fəaliyyətinə imkan verəcək ümumtəhsil və peşə hazırlığını təmin edilməsi; şəxsiyyətində, həyat mövqeyində dəyişikliklərin baş verməsi. Bütün bu parametrlər yetkinlik yaşına çatmayanların gələcəkdə cəmiyyət üçün təhlükəsiz davranışını proqnozlaşdırmağa imkan verir.

8. Xüsusi müəssisələrdə yerləşdirilən yetkinlik yaşına çatmayanların islah olunması və bununla bağlı qeyd edilən tədbirlərin tətbiqinə zərurətən aradan qalxması barədə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə rayon (şəhər) komissiyalarının, Bakı şəhər icra hakimiyyəti yanında komissiyaların, Naxçıvan MR Nazirlər Kabineti yanında komissiyaların, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında komissiyaların yazdığı rəydə yuxarıda qeyd edilən islahat olunmasını göstərilməyə istinad edilməli və bu, əsaslandırılmalıdır. Müvafiq komissiya belə rəyi hazırlayarkən xüsusi tərbiyə müəssisəsi müdiriyyətinin mülahizəsi də nəzərə alınmalıdır.

9. Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsində yerləşdirilən yetkinlik yaşına çatmayanlar vaxtından əvvəl islah olunarlarsa və onların həmin müəssisədə saxlanmaq lüzumu aradan qalxarsa, qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinin və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinin müdiriyyətinin və yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların birgə təqdimatına əsasən, məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayı xüsusi tərbiyə müəssisəsində saxlanmaqdan vaxtından əvvəl azad edə bilər.

Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və tibbi-tərbiyə tərbiyə müəssisəsində yerləşdirilən yetkinlik yaşına çatmayanlar belə müəssisələrdə olduqları dövrdə 18 yaşa çatdıqda yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə müvafiq komissiyaların təqdimatı ilə onlar belə müəssisədən islah olunduqları üçün azad edilir, yaxud da yetkinlik yaşına çatmasalar da, islah olun-

madıqları üçün cəzanın icrasından azad etməyə dair qərar ləğv edilir və onlar cəzalarının qalan hissəsini çəkmək üçün cəza çəkmə yerinə qaytarılır¹.

10. Cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanların cəzadan azad edilməsi və onların qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilməsi öz təbiətinə görə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirdir. Lakin bu tədbirlərin tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər sistemində daxil edilməməsi onların müəyyən qədər azadlığı məhdudlaşdırma xüsusiyyətinə malik olması ilə izah edilir.

11. Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələri cəza-icra sistemində deyil, maarif sistemində daxil olan müəssisələrdir.

Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələri yetkinlik yaşına çatmayanların sosial və tibbi reabilitasiyasını, təhsil-peşə hazırlığını təmin edir. Bu da BMT-nin hüquq pozuntusuna yol verən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının azaldılmasına dair minimum standart qaydaların tələblərinə tam cavab verir.

12. Tibbi-tərbiyə müəssisələrində fiziki və ya psixi qüsuru olan, eləcə də anlaşıqlılıq istisna etməyən psixi pozuntusu olan yetkinlik yaşına çatmayanlar yerləşdirilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Respublikada hələ belə müəssisənin yaradılması başa çatdırılmamışdır.

13. Cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanı eyni zamanda alkoqolik, narkomanlıq və ya toksikomanlıq kimi diaqnozla məhkum edərsə, onlar şərh olunan tibbi-tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilə bilməz.

Maddə 90. Yetkinlik yaşına çatmayanların şərti olaraq vaxtından əvvəl cəzadan azad edilməsi

90.0. İslah işlərinə, azadlığın məhdudlaşdırılmasına və ya azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, onlar:

90.0.1. böyük ictimai təhlükə törətməyə və ya az ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı üçdə bir hissəsini çəkdikdən sonra;

90.0.2. ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı yansını çəkdikdən sonra;

90.0.3. xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə təyin edilmiş cəza müddətinin ən azı üçdə iki hissəsini çəkdikdən sonra təbiiq edilə bilər (Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il).

1. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətə görə islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması,

¹ Xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərilən yetkinlik yaşına çatmayanlar qəti surətdə təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə tədbirlərindən müntəzəm yayınarlarsa, xüsusi solahiyətli dövlət orqanlarının təqdimatı ilə belə şəxslər barəsində cəzadan azad etməyə dair qərar ləğv edilməli və yetkinlik yaşına çatmayanlar cəza çəkmə yerlərinə göndərilməlidir. Bu hal qanunda nəzərdə tutulmur. Zənn edirik ki, CM-in 89-cü maddəsinə müvafiq məzmununda mətnin olavə edilməsinə ehtiyac vardır.

habelə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilən hallarda tətbiq edilə bilər.

2. Yetkinlik yaşına çatmayanların məhkum olduğu cinayətin hansı kateqoriya cinayətə aid olmasından asılı olaraq onların cəzadan azad edilməsi üçün qanunla aşağıdakı diferensial müddətlər çəkilmiş müəyyən edilmişdir: 1) böyük ictimai təhlükə törətməyən, habelə az ağır cinayətə görə təyin edilən cəzanın üçdə bir hissəsini; 2) ağır cinayətə görə təyin edilən cəzanın yansını; 3) xüsusilə ağır cinayətə görə təyin edilən cəzanın üçdə iki hissəsini.

Qüvvədə olan cinayət qanunu cəzadan vaxtından əvvəl azad olmaq üçün hökmlə təyin edilən cəzanın müəyyən hissəsini çəkmək tələbindən kənar əlavə şərt müəyyən etmir.

3. Bununla belə, qüvvədə olan CM-in 76-cı maddəsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ümumi müddəaları müəyyən edilir. Zənn edirik ki, burada müəyyən edilən bəzi müddəalar yetkinlik yaşına çatmayanların cəzadan şərti azad edilməsinə də şamil edilə bilər. Belə ki, 90-cı maddəyə əsasən, hökmlə təyin edilən cəzanın qanunla müəyyən edilən hissəsinin çəkilməsi və cəzanın çəkildiyi dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanın davranışı nəzərə alınır. Bu əsasda cəzanın tam çəkilməsinə lüzum olmadığı məhkəmə tərəfindən aydınlaşdırılır və yetkinlik yaşına çatmayan cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilir.

Cəzadan şərti azad etmə institutu tətbiq edilərkən məhkəmə CM-in 76-cı maddəsinə əsasən məhkum barəsində əlavə öhdəliklər müəyyən edə bilər. Məsələn, asudə vaxtın məhdudlaşdırılması müəyyən müddətə işə düzəlmək və ya təhsilli davam etdirmək öhdəliyinin həvalə edilməsi və s. Bunlar cəzadan vaxtından əvvəl azad edilən şəxslər üçün şərtlər kimi müəyyən edilə bilər.

4. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə təyin edilən cəzanın çəkilən hissəsi altı aydan az ola bilməz. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayətlərin, yaxud da hökmlərin məcmusuna görə mühakimə edilmişdirsə, burada cəzadan vaxtından əvvəl azad etmək üçün cəmə daxil olan cinayətlərin ağırlıq müddətindən asılı olaraq yetkinlik yaşına çatmayanın cinayətinin kateqoriyası və çəkilməli olacaq cəzanın müddəti aydınlaşdırılır. Əgər cinayətlərdən biri şəxsin yetkinlik yaşına çatmadığı dövrdə, ikinci əməl isə onun yetkinlik yaşına çatdığı dövrdə baş vermişdirsə, bunların ağırlığına görə nəzərdə tutulan cəzaya görə cinayətin kateqoriyası və çəkilməli olacaq cəzanın müddəti müəyyən ediləcəkdir. Məcmuya daxil olan cinayətin ağır yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə törədilmişdirsə, çəkilməli olan cəzanın müddəti Məcəllənin 90-cı maddəsinə, məcmuya daxil olan nisbətən ağır cinayət 18 yaşdan sonra törədilmişdirsə, çəkilməli olan müddət CM-in 76-cı maddəsinə əsasən həll edilir.

5. Cəzadan şərti azad edilən yetkinlik yaşına çatmayanların davranışına nəzarət xüsusi dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Maddə 90-1. Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzasının çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi

90-1.1. Böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətməyə görə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cəzasını çəkdiyi dövrdə davranı-

şını nəzərə alaraq, məhkəmə cəzanın çəkilməmiş hissəsini bu Məcəllənin 85.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş istənilən daha yüngül cəza növü ilə əvəz edə bilər. Bu halda şəxs tamamilə və ya qismən əlavə cəzadan da azad edilə bilər.

90-1.2. Yetkinlik yaşına çatmayanın cəzasının çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi, cəza müddətinin ən azı dördə bir hissəsi çəkildikdən sonra tətbiq edilə bilər (*Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il.*)

1. Yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin cəzalarının daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsini müəyyən edən norma (CM-in 77-ci maddəsi) olduğu kimi, yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin də cəzalarının daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsini təsbit edən norma (CM-in 90-cı maddəsi) 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə daxil edilmişdir.

2. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin cəzaları aşağıdakı şərtlər olduqda daha yüngül cəza ilə əvəz edilə bilər:

1) törədilmiş cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər sırasına aid olmalıdır;

2) törədilmiş cinayətə görə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilmişdir;

3) yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cəzasını çəkdiyi dövrdə müsbət xarakterli nümunəvi davranışı, cəzaçəkmə qaydalarına riayət etməsi və sair pozitiv əməlləri ilə fərqlənmişdir.

Sadələndirən şərtlər eyni zamanda mövcud olduqda məhkəmə cəzanın çəkilməmiş hissəsini CM-in 85.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş istənilən daha yüngül cəza növü ilə, yəni azadlığın məhdudlaşdırılması, islah işləri, ictimai işlər və ya cərimə ilə əvəz edə bilər. Bu halda şəxs tamamilə və ya qismən əlavə cəzadan da azad edilə bilər.

3. Yetkinlik yaşına çatmayanın cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə o halda əvəz edilə bilər ki, o, cəza müddətinin ən azı dördə bir hissəsini çəkmiş olsun.

4. CM-in 90-1-ci maddəsi şəxs cinayəti yetkinlik yaşına çatmadığı dövrdə törətdiyi və buna görə barəsində azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edildiyi hallarda tətbiq edilə bilər. Cinayət törərdərkən 18 yaşına çatmamış, lakin cəza çəkdiyi dövrdə yetkinlik yaşına çatmış şəxslər barəsində CM-in 77-ci maddəsi deyil, 90-1-ci maddəsi tətbiq edilir.

Maddə 91. Müddətin keçməsi

Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət məsuliyyətindən və ya cəza çəkməkdən azad edilərkən, bu Məcəllənin 75 və 80-ci maddələrində müəyyən edilmiş müddətlər yanibayarı azaldılır.

1. Qüvvədə olan cinayət qanunu yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilməsi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin, habelə hökmün icra müddətlərinin hesablanmasını yeni prinsiplərini müəyyən etmişdir. Qeyd edilən müddətlər yaşlı məhkumlarla mü-

qayisədə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində iki dəfə azaldılmışdır. Bu da cinayət hüququnun yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində humanizminin aşkar ifadəsidir.

2. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri şəxsin cinayət məsuliyyətiindən azad edilməsinə əsas verən və cinayətin edildiyi gündən hesablanan müddətlərdir. Yetkinlik yaşına çatmayan yeni cinayət törətdikdə hər bir cinayətə görə müddətin axımı müstəqil hesablanır.

3. CM-in 91-ci və 75-ci maddələrinin göstərişinin müqayisəsindən belə nəticə çıxır ki, qüvvədə olan cinayət qanunu ilə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin aşağıdakı diferensial müddətləri müəyyən edilmişdir: 1) böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətin edildiyi gündən bir il keçdikdə; 2) az ağır cinayətin edildiyi gündən 3 il 6 ay keçdikdə; 3) ağır cinayətin edildiyi gündən 6 il keçdikdə; 4) xüsusilə ağır cinayətin edildiyi gündən 7 il 6 ay keçdikdə.

Cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxs istintaqdan və ya məhkəmədən gizlənməmişdirsə, müddətin axımı belə hərəkətlərlə dayandırılmamışdırsa, cinayət törədildikdən sonra yuxarıda qeyd edilən müddətlər keçmişdirsə, belə şəxslər daha cinayət məsuliyyətinə alına bilməzlər.

4. Məsuliyyətə cəlb etmə müddəti cinayətin faktiki qurtardığı vaxtdan, uzanan cinayətlərdə təqsirkarın öz təşəbbüsü ilə, yaxud onun iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən cinayətin edilməsi dayandırıldığı vaxtdan, davam edən cinayətlərdə isə davam edən cinayətin tərkib hissəsi olan sonuncu cinayət əməlinin edildiyi vaxtdan başlanır.

5. Qüvvədə olan cinayət qanunu yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cəza nəzərdə tutan hökmün icrası müddətinin keçməsi ilə onları cəzanın icrasından azad edir. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi məsuliyyətə cəlb etmənin diferensial müddətləri ilə hökmün icra müddətləri arasında fərq qoymur.

İcra müddətləri hökm çıxarıldıqdan sonra qanunda göstərilən ələ müddətlərdir ki, bu müddətlər keçənə qədər hökm icra edilməmişdirsə, belə müddətlərin keçməsi artıq hökmə təyin edilən cəzanın icrasını lüzumsuz edir. İttiham hökmünün icrası ilə bağlı qanunda göstərilən müddətlər keçmişdirsə və müddətinin axımı dayandırılmamışdırsa, şəxsə təyin edilən cəza, hökmün icrası müddəti keçdiyindən, daha icra edilə bilməz.

Maddə 92. Məhkumluğun ödənilməsi müddətləri

92.0. Şərti məhkum etməyə görə məhkumluq istisna olmaqla, məhkumluğun bu Məcəllənin 83.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətləri cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün qısaldırılır və aşağıdakı müddətlər keçdikdə məhkumluq ödənilmiş hesab edilir:

92.0.1. azadlıqdan məhrum etməyə nisbətən daha yüngül cəzanın çəkilib qurtardığı gündən altı ay;

92.0.2. böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın çəkilib qurtardığı gündən bir il;

92.0.3. ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın çəkilib qurtardığı gündən üç il keçdikdə (*Azer-*

baycan Respublikasının 20 oktyabr 2015-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 4 noyabr 2015-ci il).

1. Qüvvədə olan cinayət qanunu ilk dəfə yaşa dolmuş məhkumlarla yetkinlik yaşına çatmayanların məhkumluq müddətlərinin ödənilməsinə fərqli diferensial müddətlər müəyyən edir. Cinayət qanunu yaşa dolmuş məhkumlarla müqayisədə yetkinlik yaşına çatmayanların məhkumluq müddətini iki dəfə azaldır. Belə mövqe qüvvədə olan cinayət qanununun yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində humanizmini ifadə edir.

2. Barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə cinayət məsuliyyətiindən və cəzadan azad edilən yetkinlik yaşına çatmayan məhkumluğu olmayan şəxs sayılır.

3. Azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əlaqədar olmayan digər cəza növlərinə məhkum edilən və belə cəzalara çəkan yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cəzanın çəkilib qurtardığı gündən altı ay müddətində məhkum sayılır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar cəzaya şərti məhkum edildikləri halda, sınaq müddəti ərzində məhkum sayılırlar.

4. Qüvvədə olan cinayət qanununa görə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayəti və ya az ağır cinayəti etməyə görə azadlıqdan məhrum edilən və belə cəzanı çəkan yetkinlik yaşına çatmayan bir il müddətinə, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət etmək üstündə azadlıqdan məhrum edilən və belə cəzanı çəkan yetkinlik yaşına çatmayanlar isə üç il müddətinə məhkum olmuş şəxslər sayılırlar. Məhkumluğu ödəyən müddətlər cəzanın çəkilib qurtardığı gündən başlanır. Məhkumluq ödənildikdə, şəxsin məhkumluğu olmayan şəxs hesab edilməsi cinayət qanununun özündən irəli gəlir və bunu təsdiq edən heç bir başqa sənəd tələb edilmir.

5. Yetkinlik yaşına çatmayan azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanı çəkan qurtarıldıqdan sonra CM-in 83-cü maddəsinin göstərişinə görə vaxtından əvvəl məhkumluğun götürülməsi ilə bağlı məhkəməyə müraciət edə bilər.

VI BÖLMƏ
CİNAYƏT-HÜQUQI XARAKTERLİ DİGƏR TƏDBİRLƏR

XV Fəsil

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər

Maddə 93. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinin əsasları

93.1. Məhkəmə aşağıdakı şəxslərə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir:

93.1.1. Bu Məcəllənin 93.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halda psixi pozuntusu olan şəxslərə;

93.1.2. cinayət törətmiş, alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərə.

93.1-1. Şəxsin psixi pozuntusu ilə əlaqədar tibbi xarakterli məcburi tədbirlər məhkəmə tərəfindən:

93.1-1.1. bu Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) anlaşıqz vəziyyətdə törətmiş şəxslərə;

93.1-1.2. cinayət törətdikdən sonra cəzanın təyin edilməsini və ya onun icrasını istisna edən psixi xəstəliyə düşər olmuş şəxslərə;

93.1-1.3. cinayət törətmiş və anlaşıqlığı istisna etməyən psixi pozuntu vəziyyətində olan şəxslərə təyin edilir.

93.2. Bu Məcəllənin 93.1-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxslərə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər o halda təyin edilir ki, psixi pozuntu şəxsin özünə və ya başqa şəxslərə zərər yetirilməsi təhlükəsi yaradır.

93.3. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

93.4. Bu Məcəllənin 93.1-1-ci maddəsində göstərilən və öz psixi vəziyyətinə görə təhlükə törətməyən şəxslər barəsində zəruri materiallar həmin şəxslərin müalicə olunması üçün və ya onların psixonevroloji müəsisələrə göndərilməsi üçün səhiyyə orqanlarına verilir (6 oktyabr 2015-ci il tarixi, 1361-IVQD nömrəli Qanunla edilmiş düzəlişlərlə - «Azərbaycan» q., 22 noyabr 2015-ci il).

1. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cəzaya bənzəşə də, cəzanın növü sayılır. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər məhkəmə tərəfindən dövlət adından tətbiq edilir, icrası dövlətin məcburiyyət qüvvəsinə sükənir.

2. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi əsaslan, tətbiqi məqsədləri, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin növləri, belə tədbirlərin tətbiqi, onun müddətinin uzadılması, dəyişdirilməsi və dayandırılması, bunların cinayət-hüquqı əhəmiyyəti kimi məsələlər CM-in 93-cü maddəsi ilə tənzimlənir.

3. CM-in 93-cü maddəsinin göstərişinə görə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cinayət törədən aşağıdakı şəxslərə tətbiq edilir:

cinayət törədən zaman anlaşıqz vəziyyətdə olan şəxslərə;

cinayət törətdikdən sonra cəza təyin edilməsini və onun icrasını istisna edən psixi xəstəliyi müəyyən edilən şəxslərə;

cinayət törətmiş və anlaşıqlığı istisna etməyən psixi pozuntuya mübtəla olan

şəxslərə;

cinayət törətmiş, alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərə.

4. Cinayət törədən və psixi pozuntuya mübtəla olan yuxarıda sadalanan şəxslər özü üçün, cəmiyyət üçün, yaşadığı və olduğu əhatə üçün təhlükə yaradıqda onların barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir.

5. CM-in 93-cü maddəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin anlayışı verilmir. Bu tədbirlər müalicə-reabilitasiya xarakterli tədbirlərdir. Onlar cinayət törədən şəxs barəsində tətbiq edildiyi üçün belə tədbirlərin tətbiqi əsası cinayət qanunvericiliyi ilə, onların tənzimi cinayət prosessual qanunvericiliyi ilə, icrası qaydaları isə cəza icra qanunu ilə həyata keçirilir.

6. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi şəxsi psixi pozuntu halından çıxarmaqla müalicə etmək, yaxud da onun psixi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, bununla onun cəmiyyətin təhlükəsizliyinə züvənə çevirmək, yaxud da yeni ictimai təhlükəli əməlin törədilməsi ehtimalını minimuma endirmək məqsədi güdür. Buna görə göstərilən tədbirlər: a) öz məzmununa görə xəstənin əhatəsinin və müalicə dövründə onun özünün təhlükəsizliyini təmin edir; b) məhkəmənin qanuni və əsaslı qərarına əsasən xəstə şəxsin arzusundan, onun razılığının olub-olmamasından, qanuni nümayəndəsinin arzu və istəyindən asılı olmayaraq tətbiq edilir və hüquqi məcburiyyət qaydasında həyata keçirilir.

7. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təyin edilməsi, davam etdirilməsi, dəyişdirilməsi və dayandırılması məhkəmə psixiatrının diaqnozuna və psixi pozuntunun inkişafı proqnozuna əsaslanır. Belə tədbirlər təyin edilərkən şəxsin yol verdiyi hərəkətin (yaxud hərəkətsizliyin) xarakterini dərk etmək və ona rəhbərlik etmək qabiliyyəti, onun ictimai-təhlükəli əməldən özünü çəkindirmək imkanlarına malik olub-olmaması məhkəmə psixiatrının verdiyi qiymətlə əlaqələndirilir.

8. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi, onun dəyişdirilməsi və dayandırılması məhkəmənin müstəsna səlahiyyətinə daxil olan məsələlərdəndir. Psixiatrik ekspertin rəyi məhkəmə üçün heç də həmişə məcburi deyildir. Xəstənin şəxsiyyətini və davranışını xarakterizə edən, onun əhatə və özü üçün təhlükəli olub-olmamasına münasibətdə qeyd edilən ekspert rəyinə başqa sübut mənbələri ilə birlikdə eyni mövqedə qiymət verilir. «Məhkəmələr tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarının 13-cü bəndində deyilir ki, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin növünü müəyyən edərkən məhkəmə qəbul etdiyi qərarı CM-in 96-98-ci maddələrinin göstərişlərini rəhbər tutmaqla barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi nəzərdə tutulmuş şəxsin psixi vəziyyəti barədə məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının rəyini və iş üzrə toplanmış başqa sübutları müqayisəli şəkildə qiymətləndirməklə əsaslandırılmalıdır.

Ümumiyyətlə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi şəxs barəsində məhkumluq yaradır.

9. Cinayət törədən və anlaşıqz vəziyyətdə olan şəxs barəsində eyni vaxtda həm cəza, həm də tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmişdirsə, şəxsin

amnistiya, yaxud da başlıca aktına əsasən cəzadan azad edilməsi onun barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirin dayandırılmasına əsas ola bilər. Başqa sözlə, cinayət törədən və barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilən şəxs amnistiya və ya bağışlama qaydasında belə tədbirlərdən azad edilə bilməz.

10. Psixi pozuntu ilə xarakterizə olunan şəxsin törətdiyi cinayət qanuna əsasən dekriminalaşdırılırsa, şəxs barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqini zəruri edən şərait aradan qalxır. Belə hallarda müvafiq istintaq orqanı şəxsin psixi pozuntusu ilə bağlı olan materialların onun müalicəsinə təşkil etmək üçün səhiyyə orqanlarına, yaxud da ümumi əsaslar üzrə psixonevroloji müəssisələrə göndərir.

11. Reabilitasiyaya əsas olmadan şəxsi cinayət məsuliyyətindən (CM-in 72-75-ci maddələri), yaxud da cəzadan (CM-in 89.2-ci maddəsi) azad etmədə, şərh olunan 93.2-ci maddənin göstərişinə uyğun olaraq, belə şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi istisna edilmir.

12. Cinayət törədən və anlaşıqlığı istisna etməyən psixi pozuntu vəziyyətinə olan şəxslərə də tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilə bilər.

13. Şərh olunan 93-cü maddədə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin dairəsi dəqiq müəyyən edilmişdir. Törətdiyi cinayətə görə cəza çəkən məhkumlar psixi xəstəliyə tutulduqda onların müalicəsinin təşkili CİM-ə əsasən həyata keçirilir. Belə hallarda CM-in 93-cü maddəsi üzrə müəyyən edilən tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilməz.

Psixi xəstəliklərdən və ruhi pozuntulardan əziyyət çəkən məhkumlar, belə xəstəlik onları anlaşıqsız vəziyyətə saldırsa, həkim müşahidəsi altında xüsusi müəssisələrdə yerləşdirilir. Əgər belə məhkumların psixi xəstəlik anlaşıqsız vəziyyətə salırsa, onlar cəza çəkməkdən azad edilməli, sosial psixiatrik reabilitasiyası vacibdirsə, onların müvafiq səhiyyə orqanlarında müalicə üçün yerləşdirilməsi razılaşdırılmalıdır.

14. Məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edərkən onun tətbiq edilən müddəti göstərilir, belə tədbirlərin icra edildiyi yer haqqında da göstəriş olur. Məhkəmə qərarında tibbi xarakterli məcburi tədbirin icra ediləcəyi psixiatrik müəssisənin növü göstərilir. Belə qərarın icrasının təşkili isə müvafiq əraziyə xidmət edən səhiyyə orqanına həvalə edilir.

15. Müəntəzib və ya məhkəmənin icraatında olan iş üzrə psixi pozğunluqla bağlı köməkətsiz vəziyyətdə olduqlarından, əhatə üçün və özləri üçün təhlükə yaratdıqlarından şübhəli şəxsə, təqsiirləndirilən şəxsə təxirəsalınmaz psixiatrik yardım zəruri olduqda belə kömək göstərmək müvafiq səhiyyə orqanına həvalə edilir.

16. Şərh olunan 93.1-ci maddənin sadalanan hər hansı hali üzrə (CM-in 93.1-1-ci maddəsi) cinayət törədən şəxsin psixi vəziyyətinə görə artıq yenidən ictimai təhlükəli əməl törətmək ehtimalı olmazsa, məhkəmə bu maddənin 4-cü hissəsində göstərilən qaydada qərar qəbul edə bilər. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarının 20-ci bəndində deyilir ki, anlaşıqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs ictimai təhlükəli olmadıqda və onun tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə ehtiyacı ol-

madıqda, eləcə də məhkəmə baxışı zamanı sağaldıqda məhkəmə iş üzrə icra-ata xitam verilməsi haqqında qərar çıxarır.

Qeyd edilən halda məhkəmənin səlahiyyəti materialları səhiyyə orqanına göndərməklə məhdudlaşır. Buna o halda zərurət yaranır ki, cinayət törədən şəxsə psixi pozğunluğun olduğu və ona ümumi əsaslarla psixi yardım edilməsinin zəruri olması haqqında səhiyyə orqanına ilk məlumat verilir. Səhiyyə orqanı materialı qəbul etdikdən sonra görülməli tədbir haqqında məhkəməyə məlumat verir.

Maddə 93-1. Alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi

93-1.1. Alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinin məqsədi həmin şəxslərin müalicə olunması, səhətinin və psixoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, ixtisaslaşdırılmış tibbi yardım və sosial qayğı göstərməklə onların normal həyat tərzinə qaytarılması, gələcəkdə həmin şəxslər tərəfindən insan psixikasına təsir göstərən maddələrdən sui-istifadənin və yeni cinayətlər törədilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir.

93-1.2. Alkoqolizm və ya narkomaniyadan müalicə məqsədi ilə barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxslərin müalicəsi Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

93-1.3. Bu Məcəllənin 74-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxslər barəsində narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar tibbi xarakterli məcburi tədbirlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının [Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi] tıbb müəssisələrində həyata keçirilir.

93-1.4. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxsin tam sağalması nəticəsində həmin tədbirlərin ləğv edilməsi zərurəti yaranıqda, yaxud davam etdirilməsinə ehtiyac olduqda həmin tədbirlərin tətbiqinin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsi həkim-məsələhət komissiyasının rəyi əsasında müvafiq tıbb müəssisəsinin müdiriyyətinin təqdimatı ilə həmin müəssisənin yerləşdiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həll edilir.

93-1.5. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxs bu tədbirin tətbiqinin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsinin həll edilməsi məqsədi ilə altı ayda bir dəfədən az olmayaraq həkim-məsələhət komissiyasına baxışdan keçirilə bilər. Həmin tədbirlərin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsinə ilk dəfə müalicənin başlandırıldığı gündən altı ay keçdikdən sonra baxılır.

93-1.6. Məhkəmə bu Məcəllənin 93-1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş məsələlər üzrə qəbul edilmiş qərarları həmin tədbirləri tətbiq etməsi məhkəməyə göndərir.

93-1.7. Şəxs tibbi xarakterli məcburi tədbirlərdən yayındıqda həmin tədbirlərin həyata keçirildiyi tıbb müəssisəsinin müdiriyyəti bu barədə

həmin tədbirləri tətbiq etmiş məhkəməyə yazılı məlumat verir (6 oktyabr 2015-ci il tarixli Qanunla əlavə edilmişdir; Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişləri - "Azərbaycan" q., 22 noyabr 2015-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Barəsində tibbi tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilməli olan şəxslərin bir qrupunu da cinayət törətmiş, alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslər təşkil edir (CM-in 93.1.2-ci maddəsi).

20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə 93.1.3—93.1.7-ci maddələr əlavə edilmiş, həmin Qanunla narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətdən azad etməyə dair müddəaların Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin narkomaniya xəstəliyi ilə bağlı tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin həyata keçirildiyi tibb müəssisəsinin fəaliyyətə başladığı gündən qüvvəyə minəcəyi müəyyən edilmişdir.

3. Sərh olunan maddənin göstərişləri cinayət törədən və sərəxoşluğa, eləcə də tibbdənkarer narkotik maddələrin qəbuluna meyil göstərənlərə aid edilir. Bu bənd "alkoqolizm" və ya "narkomaniya" xəstəliyi diaqnozu ilə və onlara qiymət verilməsi ilə bağlıdır. Şəxsdə alkoqola və narkotik maddələrin qəbuluna fizioloji və psixoloji qarşılıqlı bağlılığın olduğu verilən tibbi arayışla, xəstəlik tarixindən çıxarışla deyil, məhkəmə ekspertizasının rəyi ilə müəyyən edilməlidir.

3. «Məhkəmə tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarının 21-ci bəndinə əsasən, cinayət törətmiş, alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərə tibbi xarakterli məcburi müalicə tədbiri CM-in 93.1-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin itiham hökmü ilə təyin edilir və belə şəxslərin müalicəsi cəzanın icra edilməsi ilə eyni zamanda həyata keçirilir. Alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan məcburi müalicənin təyin olunması məsələsi həll olunarkən məhkəmə sübutları, o cümlədən məhkəmə-narkoloji ekspertizasının rəyini tədqiq etməklə məcburi müalicənin təyin olunmasına zərurət, eləcə də müalicəyə qarşı tibbi əks göstərişlərin olub-olmamasını araşdırmalı, məcburi müalicənin təyin edilməsi üçün əsaslar müəyyən edildikdə və müalicəyə qarşı əks göstərişlər olmadıqda müddəti göstərmədən alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan məcburi müalicə tədbirini təyin etməlidir. Alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan məcburi müalicə tədbirinin ləğv edilməsi üzrə müraciətlərə cəzanın çəkildiyi yer üzrə məhkəmədə hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası qaydasında baxılır.

4. Alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərin törətdiyi cinayətin kateqoriyasından asılı olmayaraq onlar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə qanunverici hər hansı məhdudiyət müəyyən etməmişdir. Belə şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin (CM-in 95-ci maddəsi) tətbiqinə dair sərh olunan maddədə göstərilən nəzərdə tutulsa da, əslində onlara alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan məcburi müalicə tədbirinin tətbiqindən danışımaq daha doğru olardı.

5. Azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar cəzaya məhkum edilməklə yana-

şı, alkoqolizm və ya narkomaniyadan müalicə məqsədi ilə barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilmiş şəxslərin müalicəsi cəza çəkdiyi müddətdə cəzayı icra edən müəssisənin tibb xidməti tərəfindən, azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzaya məhkum edilməklə yanaşı, alkoqolizm və ya narkomaniyadan müalicə məqsədi ilə barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilmiş şəxslərin müalicəsi isə Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində olan ixtisaslaşdırılmış tibb müəssisələri tərəfindən həyata keçirilir.

CM-in 234.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayəti törətmiş, əməlinə başqa cinayət tərkibi olmayan və narkomaniya xəstəliyinə düçar olmuş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən bu xarakterli əlaqədar tətbiq edilən stasionar qaydada tibbi xarakterli məcburi tədbirlər Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi və Daxili İşlər Nazirliyinin tibb müəssisələrində icra edilir.

Cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən narkoloji xəstə məhkumların məcburi müalicəsinin aparılması qaydaları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 yanvar 2016-cı il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən narkoloji xəstə məhkumların məcburi müalicəsinin aparılması Qaydaları»na əsasən müəyyən olunur.

6. Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxs bu tədbirin tətbiqinin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsinin həll edilməsi üçün altı ayda bir dəfədən az olmayaraq həkim-məsələhət komissiyasında baxışdan keçirilməlidir. Həmin tədbirlərin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsinə ilk dəfə müalicənin başlandığı gündən altı ay keçdikdən sonra baxılır.

Cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən narkoloji xəstə məhkumların səhətinin və psixoloji vəziyyətinin yaxşılaşması səbəbindən barəsində təyin edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin davam etdirilməsinə əlavə zərurət aradan qalxdıqda, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin ləğv edilməsi məsələsi həkim-məsələhət komissiyasının tibbi rəyi əsasında məcburi müalicəni həyata keçirən cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyətinin təqdimatı ilə cəzanın çəkildiyi yer üzrə məhkəmə tərəfindən həll edilir (CM-in 17-1.4-cü maddəsi).

Narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxsin tam sağalması nəticəsində həmin tədbirlərin ləğv edilməsi zərurəti yaranıqda, yaxud davam etdirilməsinə ehtiyac olduqda həmin tədbirlərin tətbiqinin uzadılması və ya ləğv edilməsi məsələsi həkim-məsələhət komissiyasının rəyi əsasında müvafiq tibb müəssisəsinin müdiriyətinin təqdimatı ilə həmin müəssisənin yerləşdiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həll edilir. Qəbul edilmiş qərar məhkəmə həmin tədbirləri tətbiq etmiş məhkəməyə göndərilir.

CM-in 234.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayəti törətmiş, əməlinə başqa cinayət tərkibi olmayan və narkomaniya xəstəliyinə düçar olmuş şəxs barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi ilə həmin şəxsin tam sağalması nəticəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər ləğv edildikdə, məhkəmə şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad edir (CM-in 74-1.1-ci maddəsi).

Maddə 94. Psixi pozuntusu olan şəxslərə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinin məqsədi

Psixi pozuntusu olan şəxslərə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi məqsədi bu Məcəllənin 93.1-1-ci maddəsində göstərilən şəxslərin müalicə olunması və ya psixi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasından, habelə həmin şəxslər tərəfindən yeni cinayət törədilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir (6 oktyabr 2015-ci il tarixli, 1361-IVQD nömrəli Qanunla edilmiş düzəlişlərlə - «Azərbaycan» q., 22 noyabr 2015-ci il).

1. Cinayət qanununda ilk dəfə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin məqsədi müəyyən edilmişdir. Belə tədbirlər öz məzmununa görə tibbi xarakterli olduğundan onların tətbiqində birinci dərəcəli məqsəd şəxsin müalicə edilməsidir. Cəzadan fərqli olaraq, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi sosial ədalətli bərqərar etmək məqsədi güdmür. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqində güdülen ikinci məqsəd şəxs tərəfindən törədilə biləcək yeni ictimai-təhlükəli əməlin qarşısını almaqdan ibarətdir.

«Məhkəmələr tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarında deyilir ki, məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilən cinayət hüquqi xarakterli bu tədbirlərin tətbiqinin əsas məqsədi psixi pozuntuya tutulmuş şəxslərin müalicə edilməsi və ya psixi vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması, hüquq və maraqlarının qorunması, habelə onlar tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir. Belə tədbirlərin tətbiqi zamanı qeyd olunan halları yanaşı mütləq şəxsin ətrafdakılar və ya özü üçün təhlükəli olması da nəzərə alınmalıdır.

2. Anlaşsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əmələ yol verən şəxsə tətbiq edilən tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cinayətlə bağlı olmadığından belə tədbirlər cəzanın funksiyası ilə nə tam, nə də qismən əlaqədə olmur.

Anlaşız vəziyyətdə cinayət törədən, lakin sonradan psixi pozuntuya məruz qalan şəxslər barəsində tətbiq edilən tibbi xarakterli tədbirlər də müstəqil məqsədlə realizə edilir. Belə məqsəd birbaşa cəzanın məqsədi ilə bağlı olmur. Bununla belə, şəxsin psixi vəziyyətinin yaxşılaşması, onun müalicə olunması cəzanın məqsədinə nail olumasını asanlaşdırır.

Şəxsin müalicə olunması, psixi vəziyyətinin yaxşılaşması və bərqərar olması, məhkumun islah təsiri tədbirlərinə həssaslığını artırır, onun sosial reabilitasiyaya hazır olmasını asanlaşdırır.

3. Şərh olunan maddədə iki müstəqil məqsəd fərqləndirilir: şəxsin müalicəsi və psixi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və onun tərəfindən törədilə biləcək yeni ictimai təhlükəli əməlin qarşısının alınması. Burada qeyd edilən ikinci məqsəd — şəxsin yenidən ictimai-təhlükəli əməl törətməsinin qarşısını almaq, birinci məqsəddən — onun müalicə olunmasından, psixi vəziyyətinin bərpasından, emosional-iradi qüsurların aradan qalxmasından, tənqidi təkəkkürünün bərqərar olmasından asılıdır.

4. Törətdikləri cinayətə görə cəza çəkən məhdud anlaşlı şəxslər, alkoqolik və narkomanlar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi də onların islah edilməsinə kömək etmək məqsədi güdür.

Maddə 95. Psixi pozuntusu olan şəxslərə təyin edilən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin növləri

95.0. Məhkəmə psixi pozuntusu olan şəxslərə aşağıdakı tibbi xarakterli məcburi tədbirləri təyin edə bilər:

95.0.1. məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatri müalicəsi;
95.0.2. ümumi tipli psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə;
95.0.3. ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə;
95.0.4. ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında intensiv müşahidə altında məcburi müalicə (6 oktyabr 2015-ci il tarixli, 1361-IVQD nömrəli Qanunla edilmiş düzəlişlərlə - «Azərbaycan» q., 22 noyabr 2015-ci il).

1. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi əvvəlki CM-dən fərqli olaraq səhiyyə haqqında qanunvericiliyin müəyyən etdiyi prinsiplərə riayət etməklə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin növlərini konkretləşdirmişdir.

Məcburi tədbirlərin növləri məhkəmə psixiatriya ekspert rəyi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

2. Şərh olunan 95.1-ci maddədə məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatriya müalicəsi tibbi xarakterli tədbirlərin müstəqil növü kimi müəyyən edilir.

Məcburi ambulatoriya müşahidəsi və müalicəsi o zaman təyin edilir ki, psixi vəziyyətinə görə şəxsin psixiatriya stasionarlarında yerləşdirilməsinə və müalicəsinə ehtiyac olmasın.

Tibbi göstəricilərdən asılı olaraq ambulatoriya psixiatrik kömək — məsləhət, müalicə köməyi, yaxud dispanser müşahidəsi növündə ola bilər. Belə müşahidə xroniki və uzanmış müddətə psixi pozuntunun ağır sabit, yaxud xəstəliyin dərinləşməyə dözən istiqamətlənmiş hallarında şəxsin razılığından asılı olmayaraq müəyyən edilir.

Məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatri müalicəsi törədilən cinayət və şəxsə dəş verən psixi pozuntunun xarakterinə görə, bir qayda olaraq, cəmiyyət üçün böyük təhlükə törətməyən şəxslər barəsində tətbiq edilir.

3. Psixiatriya stasionarları səhiyyə sistemində daxildir. Məhkəmənin qərarı ilə psixiatriya stasionarında məcburi yerləşdirilərək müalicə edilən xəstələrin hüquqları «Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 iyun 2001-ci il tarixli Qanununun 23-cü maddəsində və başqa normalarında nəzərdə tutulur.

Başqa xəstələrlə bərabər psixiatrik stasionarda müalicə edilən şəxsin qanunda nəzərdə tutulan hüquqları şəxsin özünün və digər xəstələrin mənafeyini və təhlükəsizliyini nəzərə almaqla məhdudlaşdırıla bilər.

Psixiatriya stasionarında yerləşdirilən şəxslər belə müalicə mərkəzində olduqları bütün müddət ərzində əmək qabiliyyəti olmayan şəxslər sayılır və onlar dövlətdən ictimai sığorta üzrə müavinət almaq, yaxud da ümumi əsaslarla pensiya almaq hüququna malikdirlər.

4. Şərh olunan maddədə məcburi müalicənin həyata keçirildiyi psixiatrik stasionarın üç növü fərqləndirilir:

Ümumi tipli psixiatriya stasionar;

ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarı;
intensiv müşahidə rejimi olan ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarı.

Ümumi tipli psixiatriya stasionarında məcburi müalicə keçən şəxslər adı xəstələrin saxlandığı şəraitə uyğun şəraitdə saxlanırlar.

Ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarında məcburi müalicə olunan xəstələr tərəfindən yenidən törədilə biləcək ictimai təhlükəli əməllərin qarşısını almaq məqsədi ilə onlar üzərində gücləndirilmiş nəzarət həyata keçirilir.

Intensiv müşahidə — gücləndirilmiş nəzarət altında ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarında məhdud dairədə olan (anlıqsız, yaxud da psixi pozuntuya məruz qalan), özünün psixi vəziyyətinə və törətdiyi cinayətin xarakterinə görə cəmiyyət üçün xüsusi təhlükə təşkil edən və gücləndirilmiş müşahidə şəraitində saxlanmağa və müalicəyə ehtiyacı olan şəxslər saxlanılır.

5. Alkoqoldan və narkotikdən asılı olan (aludə olan), yaxud psixi pozuntuya mübtəla olan, lakin anlaşıqlığı aradan qaldırdıyan cinayət törədən şəxslər barəsində məhkəmə ancaq cəza təyin edərkən tibbi xarakterli məcburi tədbir də təyin edilir.

Təyin edilən cəza azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar olmayan hallarda tibbi xarakterli məcburi tədbirlər müvafiq müalicə və əmək rejimi olan (məsələn, psixonevrologi dispanserin narkoloji şöbəsi), başqa sözlə, onlar üzərində məcburi ambulator müşahidəsi həyata keçirən və psixiatr müalicəsi aparan tibb müəssisəsində icra olunur.

Törədilən cinayətə görə azadlıqdan məhrum edilən şəxsin alkoqoldan və narkotik maddələrə aludəlikdən xilas olması, habelə mövcud psixi pozğunluğun müalicəsi üçün tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cəzaçəkmə müəssisəsi rejimi çərçivəsində icra edilir. Cəza çəkilib qurtarıldıqdan sonra, əgər məhkəmə belə tibbi xarakterli tədbirlərin tətbiqinin davam etdirilməsini zəruri sayırsa, belə məcburi tədbirlər məhkumun yaşayış yeri üzrə mövcud səhiyyə müəssisəsində həyata keçirilir.

Maddə 96. Məcburi ambulatoriya müşahidəsi altında olma və psixiatr tərəfindən müalicə edilmə

Şəxsin stasionar psixiatriya müəssisələrində yerləşdirilməsinə zərərət olmadığına həmin şəxsin məcburi ambulatoriya müşahidəsi altında olması və psixiatr tərəfindən müalicə edilməsi bu Məcəllənin 93.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan əsaslar olduqda təyin edilir.

1. Məcburi müalicənin bu növünün seçilməsi üçün əsas göstərici cinayət törədən psixi vəziyyətdir. Psixi vəziyyətinə görə belə şəxsə psixiatrik stasionar müalicə təyin etməyə ehtiyac olmur.

2. Ambulatoriya müşahidəsi altına olmanın zəruriliyi haqda qərar məhkəmə-psixiatriya ekspertizası keçirilən zaman həkim-psixiatr komissiyası tərəfindən qəbul edilir. Ambulatoriya müşahidəsi məcburi xarakter daşısa da, şəxsi azadlıqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı deyildir. Bu, məcburi müalicənin ən yumşaq növüdür. Məcburi ambulatoriya müalicəsi o halda tətbiq edilir ki, xəstə özünün əsas həyat tələbatlarını müstəqil həll etmək imkanına malik olur.

3. «Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 iyun

2001-ci il tarixli Qanununun 20-ci maddəsində ambulator psixiatrik köməyin iki növü müəyyən edilir: məsləhət-müalicə yardımı və dispanser müşahidəsi. Bunlardan ancaq ikinci növ tədbir tibbi xarakterli məcburi tədbir qismində tətbiq edilir. Buna görə də məhkəmə öz qərarında ancaq ambulator (dispanser) məcburi müşahidəsi və müalicəsinə təyin etdiyinə göstərməlidir.

4. Həmin qanunda cinayət törədən şəxsin vəziyyətinin həkim-psixiatr tərəfindən müayinə edilməsi, zəruri müalicə və sosial yardım göstərmək yolu ilə müntəzəm müşahidənin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

5. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin 6 noyabr 2007-ci il tarixli hökmü ilə S.Ə.Ələkbərov CM-in 181.3.1, 29,181.3.1 və 228.3-cü maddələri ilə təqsirli bilinərək barəsində həmin Məcəllənin 62-ci maddəsi tətbiq edilməklə, CM-in 66.3-cü maddəsinə əsasən, cinayətlərin məcmusu üzrə, cəzasını ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkməklə qəti olaraq 8 (səkkiz) il 6 (altı) ay müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir. Məhkəmə, həmçinin qüvvədən düşən CM-in 93.1.3-cü maddəsinə əsasən S.Ə.Ələkbərov həmin Məcəllənin 22-ci maddəsinin təsiri altına düşdüyündən ona ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarında məcburi müalicə təyin etmişdir.

9 sentyabr 2008-ci il tarixdə məhkumun müalicə olunduğu 1 sayılı Respublika Psixiatriya Xəstəxanasının rəhbərliyi aparılan müalicə tədbirləri nəzərə alınmaqla S.Ə.Ələkbərovun müalicəsinə davam etdirməsi üçün ümumi tipli psixiatriya stasionarına keçirilməsi barədə vəsatətə Sabuncu rayon Məhkəməsinə müraciət etmişdir. Sabuncu rayon Məhkəməsinin 9 oktyabr 2008-ci il tarixli qərarı ilə həmin vəsatət təmin edilmiş və S.Ə.Ələkbərov ümumi tipli psixiatriya stasionarında məcburi müalicəyə keçirilmişdir.

28 fevral 2009-cu il tarixdə S.Ə.Ələkbərovun psixi vəziyyətində dəyişikliklərin olması nəzərə alaraq 1 sayılı Respublika Psixiatriya Xəstəxanasının rəhbərliyi müvafiq tibbi rəy əsasında ümumi tipli psixiatriya stasionarında məcburi müalicə alan məhkumun məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsinə keçirilməsi haqqında vəsatət qaldırmışdır.

Sabuncu rayon Məhkəməsinin 2 aprel 2009-cu il tarixli qərarı ilə həmin vəsatət təmin edilməmiş və bu qərardan verilmiş apellyasiya şikayəti Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət işləri və inzibati xətərlərə dair işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının 13 may 2009-cu il tarixli qərarı ilə təmin edilmədən, birinci instansiya məhkəməsinin qərarı isə dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

12 sentyabr 2009-cu il tarixdə 1 sayılı Psixiatriya Xəstəxanasının rəhbərliyi həmin tarixli rəyinə istinad edərək təkrarən məhkəmə qarşısında S.Ə.Ələkbərovun məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsinə keçirilməklə onun barəsində tətbiq edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirin dəyişdirilməsi barədə vəsatət qaldırmışdır.

Sabuncu rayon Məhkəməsinin 29 sentyabr 2009-cu il tarixli qərarı ilə vəsatət təmin edilərək S.Ə.Ələkbərov «məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsi» növündə məcburi müalicəyə keçirilmiş, həmin qərardan verilmiş apellyasiya protesti isə Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət işləri və inzibati xətərlərə dair işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının 20 noyabr 2009-cu il tarix-

li qərar ilə təmin edilmədən, birinci instansiya məhkəməsinin qərarı isə dəyişdirilmədən saxlanılmışdır.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin qərarından dövlət ittihamçısı kassasiya protesti vermişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyasının kassasiya protestini təmin edən qərarında qeyd edilmişdir ki, cinayət qanunvericiliyində cinayət törətmiş və anlaşıqlı istisna etməyən psixi pozuntulu vəziyyətində olan, barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbir tətbiq edilmiş şəxsin bu tədbirin icrası müddətinin hər hansı bir mərhələsində psixi pozuntulu əzab çəkməsi səbəbindən cəzadan azad olunması və ya hökmün cəza təyiniyə aid hissəsinin icrasının dayandırılması nəzərdə tutulmamışdır. Qanunun mənasına görə, bütün hallarda belə şəxslər ya cəza müddətinin bir hissəsi ərzində, ya da bütün müddətində psixi pozuntudan bu və ya digər şəraitdə müalicə olunmalı (məhkəmənin bu haqda müvafiq qərarı olduqda) və cəza çəkmə müddəti qurtarılmadık sağıldıqda onlara təyin olunmuş cəzani çəkməkdə davam etməlidirlər. Bütün hallarda cinayət törətmiş və anlaşıqlı istisna etməyən psixi pozuntulu vəziyyətində olan şəxs barəsində tətbiq edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirin növü dəyişdirildikdə həmin şəxs məhkəmənin qəbul etdiyi qərardan asılı olaraq bu və ya digər şəraitdə müalicə olunmaqda və eyni zamanda ona məhkəmənin hökmü ilə təyin edilmiş cəzani çəkməkdə davam edir. Belə şəxsin cəzadan azad edilməsi isə cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər əsaslarla və qaydada həyata keçirilir.

Cəzasını hər hansı cəzaçəkmə müəssisəsində çəkməkdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs həmin cəzani çəkdiyi müddətdə əvvəl ixtisaslaşdırılmış və ya ümumi tipli psixiatriya stasionarında müalicə olunduqda, sonradan isə məhkəmənin qərarı ilə məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsinə keçirildikdə və cəzasını çəkiş qurtarmadıqda, o, cəzaçəkmə müəssisəsindən azad edilməli və orada onun müalicəsi ambulator şəraitdə, həkim-psixiatrın nəzarəti altında davam etdirilməlidir¹.

Qeyd olunan məsələ ilə bağlı eyni mövqə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Z.F.Babəyevin işi üzrə qərarında da bildirilmişdir. Qərarda qeyd olunur ki, CM-in 22-ci maddəsinin təsiri altına düşən şəxsin CM-in 78-ci maddəsinə əsasən cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsindən azad olunması mümkündür deyildir. Ona görə ki, CM-in 78.1-ci maddəsi cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olunmuş şəxsin, 78.2-ci maddəsi isə həmçinin cinayət törətdikdən sonra cəzanın çəkilməsinə mane olan sair ağır xəstəliyə düşmüş şəxsin cəzadan azad olunması mümkündür².

«Məhkəmələr tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarının 19-cu bəndində deyilir ki, müəyyən müddətdə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin

barəsində təyin edilmiş məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsi növündə tibbi xarakterli məcburi tədbirin icrası cəzani icra edən müəssisə və ya orqanlar tərəfindən təmin edilir.

Maddə 97. Psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə olunma

97.1. Əgər psixi pozuntunun xarakterini yalnız şəraitinin, şəxsin saxlanılmasının və onun üzərində müşahidənin məcburi psixiatriya stasionarlarında həyata keçirilməsini tələb edərsə, psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə olunma bu Məcəllənin 93.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda təyin edilə bilər.

97.2. Intensiv müşahidə tələb etməyən və öz psixi vəziyyətinə görə stasionar müalicəyə və müşahidəyə ehtiyacı olan şəxslər barəsində ümumi tipli psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə təyin edilə bilər.

97.3. Öz psixi vəziyyətinə görə daimi müşahidə tələb edən şəxslərə xüsusi ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicə təyin edilə bilər.

97.4. Öz psixi vəziyyətinə görə ətrafdakılar və özü üçün təhlükəli olan, intensiv və daimi müşahidə tələb edən şəxslərə ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında intensiv müşahidə altında məcburi müalicə təyin edilə bilər.

1. Psixiatriya stasionarında yerləşdirmək üçün əsaslar «Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu ilə müəyyən edilmişdir.

Psixiatriya stasionarında yerləşdirmək üçün əsas şəxs psixi pozuntunun olması və stasionar şəraitində müalicəyə və müalicə aparılması haqqında həkim-psixiatr (həkim-psixiatr komissiyasının) rəyidir. Psixi pozuntusu olan şəxsin psixiatriya stasionarına yerləşdirilməsi yalnız ambulator müalicənin məqsəduyğun olmadığı və təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün stasionardankənar yardımın səmərəsiz olduğu hallarda icazə verilir. Lakin tibbi xarakterli məcburi tədbirlər yalnız məhkəmə tərəfindən təyin edilir.

Belə psixi xəstələr özü və ehatəsi üçün bilavasitə təhlükə yaradırlar; onlar öz həyat tələbatlarını müstəqil ödəmək qabiliyyətinə malik olurlar; onlara psixiatrik yardım göstərilməz, psixi vəziyyətləri daha da pisləşir və nəticədə onların səhhətinə ciddi ziyan yetirilmiş olur.

Məhkəmə psixiatriya stasionarı növünü təyin edərkən şəxsin psixi vəziyyəti nəzərə alınır. Psixi vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməli törədən, cinayət törətdikdən sonra anlaşıqsız vəziyyətə düşən şəxslər, eləcə də cinayət törədən və anlaşıqlı istisna etməyən, lakin psixi pozğunluğa malik olan şəxslər, eləcə də cinayət törədən, lakin alkoqolizmdən və narkomaniyadan müalicəsi zəruri hesab edilən şəxslər psixiatriya stasionarında yerləşdirilə bilərlər.

2. CM-in 95-ci maddəsində müxtəlif dərəcədə psixi pozğunluğa malik olan şəxslərin yerləşdirilə biləcəyi psixiatriya stasionarlarının tipləri müəyyən edilir.

Məhkəmə şəxsin psixiatrik stasionara göndərilməsi haqqında qərar çıxarkən xəstənin barəsində tətbiqi təmin edilə bilən müalicə və müşahidə şəraitini nə-

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2010-cu il, № 1, s. 10-13.

² Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2010-cu il, № 3, s. 34-36.

zərə alır.

Psixiatrik stasionar müəssisələr məcburi müalicənin aşağıdakı növlərini təmin edir: a) müşahidə; b) intensiv müşahidə; c) daimi müşahidə; ç) daimi və intensiv müşahidə.

Ümumi tipli psixiatrik stasionarında intensiv müşahidəyə ehtiyacı olmayan, psixi vəziyyəti ancaq stasionar müalicə və müşahidə tələb edən şəxslər yerləşdirilir. Müşahidənin intensivliyi dedikdə, müalicə aparən müəssisənin xəstənin üzərində həyata keçirdiyi nəzarətin dərəcəsi anlaşılır.

Məhdudiyətləri nisbətən yumşaq olan stasionar psixiatrik yardım — imkan daxilində xəstənin və digər şəxslərin təhlükəsizliyini təmin edir. Eyni zamanda xəstənin tibb həyatı tərəfindən hüquqlarının qorunması da həyata keçirilir.

3. CM-in 93-cü maddəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair təsbit olunan göstəriş, öncə qüvvədə olan CM-in 54-cü maddəsində məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair müəyyən edilən əsaslardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. 1960-cı il CM tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqini təkcə şəxsin psixi vəziyyətindən deyil, həm də törədilən cinayətin xarakterindən asılı edirdi.

Şəxsin törətdiyi cinayət şəxsiyyət əleyhinə yönələn cinayət deyildisə, belə nühi xəstələr güclü müşahidə altında olan psixiatrik xəstəxanaya göndərilirdi.

Qüvvədə olan cinayət qanununun şərh olunan maddəsində isə psixiatriya stasionarının tiplərinin fərqləndirilməsi ancaq tibbi kriteriyaya söykənir. Şəxsin psixi vəziyyətindən asılı olaraq müxtəlif dərəcəli intensivlikdə müşahidəsi olan stasionar tiplər müəyyən edilir.

Daimi müşahidə elə müşahidədir ki, burada müalicədə olan xəstə öz psixi vəziyyətinə görə tibb işçilərinin daimi nəzarəti altında olur.

4. İntensiv və daimi müşahidə müəyyən edilən ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında psixi vəziyyətinə görə özü və kənar şəxslər üçün xüsusi təhlükə təşkil edən şəxslər bəzində məcburi müalicə aparılır. Belə stasionarların məzmunu güclü nəzarətlə bağlıdır. Səhiyyə haqqında qanunvericilik psixiatrik yardımın həyata keçirilməsi üçün təhlükəsizlik tədbirləri müəyyən edir. Bununla bərabər, belə müəssisədə müalicə olunan şəxsin hüquqlarının qorunmasını təmin etmək üçün nəzarətin intensivlik həddi müəyyən edilir.

Şəxsin hərəkətlərinin özü və kənar şəxslər üçün yaratdığı təhlükənin başqa yolla aradan qaldırılması mümkün olmayan hallarda onun bəzində fiziki məcburiyyət və təcrid etmə tədbiri tətbiq edilə bilər. Psixiatrik stasionarda müalicə şəraiti və müşahidə metodu Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 98. Psixi pozuntusu olan şəxslərə təyin edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin uzadılması, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi

98.1. Psixi pozuntusu olan şəxslərə təyin edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin uzadılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi həkim-psixiatr komissiyasının rəyi əsasında məcburi müalicəni həyata keçirən tibb müəssisəsinin müdiriyyətinin vəsəti-təqdimatı ilə məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

98.2. Psixi pozuntusu ilə əlaqədar bəzində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilmiş şəxs bu tədbirin tətbiqinin ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi məsələsinin həll edilməsi məqsədi ilə altı ay müddətində bir dəfədən az olmayaraq həkim-psixiatr komissiyasına baxışdan keçirilməlidir. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün əsaslar olmadıqda məcburi müalicəni həyata keçirən müəssisənin müdiriyyəti məcburi müalicənin müddətini uzadılması haqqında məhkəməyə öz rəyini təqdim edir. Məcburi müalicənin ilk dəfə uzadılması müalicənin başlandığı gündən altı ay keçdikdən sonra həyata keçirilir, bundan sonra məcburi müalicə müddətini uzadılması hər il həyata keçirilir.

98.3. Şəxsin psixi vəziyyətinin yaxşılaşması səbəbindən onun bəzində əvvəllər təyin edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin ləğv edilməsi zərurətində olduqda və ya tibbi xarakterli digər məcburi tədbirlərin tətbiqinə ehtiyacı olduqda, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin dəyişdirilməsi və ya onların tətbiqinin ləğv edilməsi məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

98.4. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi ləğv edildikdə məcburi müalicə edilən şəxs bəzindəki materialları məhkəmə səhiyyə orqanlarına göndərir (6 oktyabr 2015-ci il tarixli, 1361-IVQD nömrəli Qanunla edilmiş düzəlişlərə - «Azərbaycan» q., 22 noyabr 2015-ci il).

1. Məcburi müalicənin gediş prosesində şəxsin psixi vəziyyəti yaxşılaşsa, yaxud da əksinə, pisləşə bilər. Nəticədə asılı olaraq qüvvədə olan cinayət qanunu məcburi müalicənin dəyişdirilməsini, davam etdirilməsini, habelə dayandırılmasını nəzərdə tutur.

Öncə qüvvədə olan cinayət qanunundan fərqli olaraq qüvvədə olan cinayət qanunu tibbi xarakterli məcburi müalicə tədbirlərinin təyini və icrası prosesi üzərində nəzarəti xeyli gücləndirir.

Qüvvədə olan qanunvericilik tibbi xarakterli məcburi müalicənin təyin edilməsini və müalicə müddətini uzadılmasını məhkəmənin səlahiyyətinə aid edir. Ümumiyyətlə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin dəyişdirilməsi və dayandırılması qanunla dəqiq tənzim olunur.

Xəstənin psixiatrik stasionarda müalicə keçməsi qaydası və müalicənin müddətini uzadılması «Psixiatriya yardım haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu ilə müəyyən edilir.

Məhkəmə ilk dəfə tibbi xarakterli məcburi tədbiri təyin edərkən onun müddətini müəyyən etmir. Tibbi xarakterli məcburi tədbirin tətbiqi barədə məhkəmənin qərar şəxsin xəstəxanaya qəbul edilməsi və psixiatriya stasionarında saxlanması üçün əsasdır.

Bəzində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etmək üçün psixiatrik stasionarda yerləşdirilən şəxsin müalicəsi ona nə qədər əsas vardsa, bir o qədər davam etdirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Psixiatriya yardım haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 28.2, 28.3, 29.3-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası CM-in 98.1, 99-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair» 15 aprel 2011-ci il tarixli Qərarına görə

CM-in 94 və 98-ci maddələri və Azərbaycan CPM-in 486-cı maddəsinə əsasən tibbi xarakterli məcburi tədbirlər, müddətindən asılı olmayaraq yalnız şəxsin müalicə olunması və ya psixi vəziyyətinin yaxşılaşması nəticəsində məhkəmə tərəfindən ləğv edilə və ya dəyişdirilə bilər.

Şəxsin psixi vəziyyəti üzərində nəzarətin və məcburi müalicənin effektiv olub-olmamasını müəyyən etmək üçün müəyyən zaman intervalllarında mütəmazin həkim-psixiatrik komissiyası xəstəni rəzmi müayinədən keçirir, belə komissiyanın gəldiyi qərarda müalicənin uzadılıb-uzadılmamasına dair xüsusi qeyd olur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 15 aprel 2011-ci il tarixli Qərarına görə CM-in 98.1-ci maddəsində göstərilən «həkim-psixiatrik komissiyası» anlayışı məcburi müalicəni həyata keçirən tibb müəssisəsinin həkim-məsləhət komissiyasını deyil, rəy təqdim edən müstəqil həkim-psixiatrik komissiyasını nəzərdə tutur.

Altı aydan artıq psixiatrik stasionarda müalicə olunan şəxsin psixi vəziyyətində dəyişikliyin baş verib-verməsinə, müalicənin uzadılmasına dair qərara gəlmək üçün hər altı aydan bir həkim-psixiatrik komissiyasının müayinəsi keçirilir və rəsmi rəy yazılır.

Həkim-psixiatrik komissiyasının rəyinə əsasən, müalicə aparılan tibb müəssisəsinin müdiriyyəti həkimə məcburi müalicənin uzadılmasına dair təqdimat verir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun adı çəkilən Qərarına görə məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin uzadılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi məsələsinə baxarkən CPM-in 323.7 və 331.3-cü maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq **öz təşəbbüsü ilə əlavə və ya təkrar ekspertizə təyin etmək** hüququna malikdir.

«Məhkəmələr tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarının 24-cü bəndində deyilir ki, CPM-in 478.1-ci və 486.1-ci maddələrinə əsasən, məhkəmə həkim-psixiatrik komissiyasının tibbi rəyi ilə əsaslandırılmış psixiatriya stasionarının (müəssisəsinin) müdiriyyətinin təqdimatına əsasən, eləcə də bəresində tibbi xarakterli məcburi tədbir tətbiq edilmiş şəxsin, onun müdafiəçisinin və qanuni nümayəndəsinin vəsatəti əsasında həmin şəxs bəresində və tədbirin ləğv edilməsi, dəyişdirilməsi və ya növbəti müddətə uzadılması barədə qərar qəbul edir. Komissiyanın rəyi təqdimatda göstərilən tibbi xarakterli məcburi tədbirin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsinə baxmaq üçün əsasdır, mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün məhkəmələr digər halları tədqiq etməklə yanaşı zəruri hallarda məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının keçirilməsini təmin etməlidirlər. Tətbiq edilmiş və ya dəyişdirilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin altı aydan qısa müddət ərzində dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə məhkəməyə təqdimat verilməsinə qanuni əsasları olub-olmaması məhkəmə tərəfindən ciddi araşdırılmalı və halda məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının təyin edilməsinin zəruriliyi müzakirə edilməlidir.

2. Şərh edilən maddəyə əsasən, bəresində məcburi müalicə təyin olunan şəxs bu tədbirin tətbiqinin ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi məsələsinin həll edilməsi məqsədi ilə altı ay müddətində bir dəfədən az olmayaraq həkim-psixiatrik komissiyası tərəfindən müayinə olunmalıdır.

xiatr komissiyası tərəfindən müayinə olunmalıdır.

Həkim-psixiatrik komissiyasının müayinəsi zamanı şəxsin psixi vəziyyətinin olub-olmaması müəyyən edilir, onun psixiatrik köməyə ehtiyacının olub-olmaması, hansı növ köməyin göstərilməsinin zəruri olduğu aydınlaşdırılır.

Məcburi tədbirlərin ləğv edilməsinə və ya dəyişdirilməsinə əsas olmadıqda məhkəmə məcburi müalicənin uzadılmasına dair qərar qəbul edir. Məcburi müalicənin ilk dəfə uzadılması müalicənin başlandığı gündən altı ay keçdikdən sonra həyata keçirilir, bundan sonra məcburi müalicə müddətində uzadılması hər il həyata keçirilir. Qanunun bu göstərişinə uyğun olaraq psixiatrik müalicənin uzadılması haqda məhkəmə hər il qərar qəbul edir.

3. Şərh olunan maddənin 3-cü hissəsində məcburi müalicənin dəyişdirilməsi və dayandırılması qaydaları nəzərdə tutulur.

Stasionarda saxlama və müşahidə rejiminin yumşaldılması və ya sərbəstləşdirilməsi xəstənin psixi vəziyyətində baş verən dəyişiklikdən asılıdır.

Məhkəmə müalicə edilən psixi vəziyyətində baş verən dəyişiklik əsasında psixiatrik stasionarın tipini dəyişə bilər, yaxud da stasionar müalicəni ambulator müalicəyə keçirə bilər.

Xəstənin psixi vəziyyətində baş verən dəyişiklik həkim-psixiatrik komissiyasının rəyinə təsbit edilir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində məcburi müalicənin tətbiqinin dayandırılmasından doğan nəticələrə ciddi dəyişiklik edilmişdir. Öncə qüvvədə olan qanuna görə, məhkəmə məcburi müalicəni dayandırdıqda ruhi xəstə qohumlarını himayəsinə verilir.

CM-in 98.4-cü maddəsinin göstərişinə əsasən, şəxsin psixiatrik stasionarda məcburi müalicəsinə xitam verildikdə, məhkəmə məcburi müalicədə olmuş şəxs bəresindəki materialları səhiyyə orqanına göndərir. Bundan sonra həmin şəxsin müalicəsi (əgər buna zərurət varsa), ona tibbi yardımın göstərilməsi və başqa bu kimi məsələlər adı qaydada həyata keçirilir. Başqa sözlə, məhkəmənin həmin qərarından sonra şəxs bəresindəki məcburi xarakterli tibbi tədbirlər başa çatmış olur.

Maddə 99. Psixi pozuntusu olan şəxslərə təyin edilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi müddətinin hesaba alınması

Cinayət törətdikdən sonra psixi pozuntuya məruz qalmış şəxs müalicə olunduqdan sonra cəza təyin edilərkən və ya onun cəzasının icrası bərpa olunarkən psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicədə bir gün olma müddəti bir gün azadlıqdan məhrum edilmə hesabı ilə hesablanır (6 oktyabr 2015-ci il tarixli, 1361-IVQD nömrəli Qanunla edilmiş düzəlişlərlə - «Azərbaycan» q., 22 noyabr 2015-ci il).

1. Psixiatriya stasionarında olma vaxtı belə müəssisələrdə şəxsin faktiki müalicə olunduğu müddəti nəzərdə tutur. Şəxsin stasionarda olduğu müddətin başlanğıcı uçot sənədlərində aparılan qeydiyyat tarixindən hesablanır.

Bəresində məcburi müalicə təyin olunan şəxs bundan əvvəl məhkəmə-psixiatriya ekspertizasından keçir və belə ekspertizada, bir qayda olaraq, şəxsin psixiatriya stasionarında yerləşdirilməsi ilə həyata keçirilir. «Psixiatriya yardımı

haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 22.3-cü maddəsinə əsasən, şəxs barəsində psixiatriya ekspertizası aparılmasının zəruriliyi də onu psixiatriya stasionarına yerləşdirmək üçün əsas hesab olunur. CM-in şərh olunan maddəsində birbaşa göstərilməyə də, hesab edirik ki, şəxsin psixi vəziyyətinə dair ekspertizanın keçirildiyi və rəyin verildiyi və məhkəməyə göndərildiyi müddət də şəxsin psixiatriya stasionarında olma müddətinə daxil edilməlidir.

2. Cinayət törətdikdən sonra yaranan psixi pozuntı səbəbindən anlaşıq vəziyyətə düşmüş, yaxud anlaşıq vəziyyətə əlaqədar olmayan psixi pozuntuya məruz qalmış və buna görə də psixiatriya stasionarında müalicə edilmiş şəxslərə müalicə olunduqdan sonra cəza təyin edilərsə, yaxud da əvvəlcə təyin edilən cəzanın icrası bərpə olunarsa, onların stasionarda qaldıqdan və müalicə olunduqdan müddət günə gün hesabı ilə çəkməli olacaqları cəza müddətindən çıxılır.

CM-in 99-cu maddəsinin belə mövqeyi insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması haqda Avropa Konvensiyasının mövqeyinə uyğundur. Belə ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsində ruhi xəstələrin, alkoqoliklərin və narkomanların qanuni saxlanılması azadlıqdan məhrumetmənin növü kimi qiymətləndirilir. «Məhkəmələr tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəmənin Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarında göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş azadlıq hüququnun təmin edilməsinə dair müddəalara və CPM-nin 158.2.3-cü maddəsinin qaydalarına əsasən, psixiatriya stasionarlarında məcburi müayinədə bir gün olma müddəti bir gün azadlıqdan məhrum edilmə hesabı ilə cəza müddətinə hesablanır.

3. Şərh olunan maddədə psixi xəstə olan, psixiatriya stasionarında məcburi müalicə edilən və müalicəsi başa çatdırılan şəxslərə islah işləri və ya ictimai işlər növündə cəza növləri tətbiq edilərsə, psixiatriya stasionarında qalma müddətinin qeyd edilən cəza növlərinə hesablanması qaydası nəzərdə tutulmur. Zənn edirik ki, belə hallarda CM-in 68-ci maddəsinin göstərişi rəhbər tutulmalıdır. Burada psixiatriya stasionarında qalmanın bir gün işlərin və ya hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın üç gününə, ictimai işlərin şəkkiz saatına bərabər tutulur.

4. Müəyyən hallarda cinayət törədildəndən sonra psixi pozuntuya məruz qalan şəxsin məcburi müalicəsinin davam etdirildiyi müddət ona xəstələnməyə qəddər təyin edilən, lakin çəkməyən cəzanın müddətindən, eləcə də məcburi müalicədən sonra sağalan şəxsə təyin edilən cəzanın müddətindən çox ola bilər. Belə hallarda şəxsin müalicəsi üçün keçən müddət ona təyin edilən, lakin çəkməyən cəzaya bərabər olduqda, yaxud da bundan artıq olduqda şəxs artıq cəzanı çəkməmiş sayılır.

XV-I Fəsil Xüsusi müsadirə

Maddə 99-1. Xüsusi müsadirə

99-1.1. Xüsusi müsadirə cinayət-hüquqi tədbiri aşağıda göstərilən əmlakın məcburi qaydada və əvəzsiz olaraq dövlət nəfəne alınmasıdır:

99-1.1.1. məhkumun cinayət törədildikdən istifadə etdiyi əlat və vasitə

lər (qanuni sahibinə qaytarılmamış olan əlat və vasitələr istisna olmaqla);
99-1.1.2. məhkumun cinayət yolu ilə əldə etdiyi pul vəsaitləri və ya digər əmlak, habelə həmin pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesabına əldə edilmiş gəlirlər (qanuni sahibinə qaytarılmamış olan pul vəsaitləri və ya digər əmlak və ondan əldə edilmiş gəlirlər istisna olmaqla);

99-1.1.3. cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlakın müliki-hüquqi əqdirlənə bağlanması və ya digər üsullarla tam və ya qismən çevrildiyi digər əmlak və ya onun müvafiq hissəsi;

99-1.1.4. terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, mütəşəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan əmlak.

99-1.2. Məhkəmə hər bir cinayət işi üzrə bu Məcəllənin 99-1.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müsadirə edilməli əmlakın olub-olmaması məsələsini həll edir. Xüsusi müsadirə həm fiziki, həm də hüquqi şəxslərə tətbiq oluna bilər.

99-1.3. Məhkum tərəfindən özganikiləşdirilmiş və ya hər hansı şəkildə digər şəxslərə verilmiş, bu Məcəllənin 99-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan əmlak o halda müsadirə edilir ki, həmin əmlakı alan şəxs əmlakın cinayət yolu ilə əldə edildiyini bildiyi və ya bilməli olduğu halda onun qəbul etmişdir. Həmçinin bu Məcəllənin 99-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan əmlak məhkum tərəfindən hədiyyə kimi verildikdə və ya öz bazar dəyərinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı qiymətə satıldıqda vicdanlı sahiblərin hüquqlarına xələf gətirmədən müsadirə edilir (7 mart 2012-ci il tarixli Qanunla əlavə edilmişdir; 13 iyun 2017-ci il tarixli Qanunla edilmiş düzəlişlə — «Azərbaycan» q., 16 mart 2012-ci il; 15 iyul 2017-ci il).

1. Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə CM-ə edilmiş dəyişikliklə əmlak müsadirəsi növündə əlavə cəza cəzalanın sistemindən çıxarılmışdır. Bununla da Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsində təsbit edilmiş «Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur» müddəəsi cinayət-hüquqi baxımdan real məzmun kəsb etmiş, gerçəkliyə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 32-ci maddəsinə 12 yanvar 1999-cu il tarixli qərarı ilə şərh verən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi ilk dəfə olaraq rəsmi şəkildə əmlak müsadirəsinə xüsusi müsadirə məzmununda təfsir vermiş və belə müsadirəyə yalnız cinayət törədildikdən istifadə edilmiş əlat və vasitələr, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın məruz qalmalı olduğunu müəyyən etmişdir.

2. Cinayət qanununa edilmiş dəyişiklik və əlavələrin gətirdiyi yeniliklər bunlardır:

1) əmlak müsadirəsi cəzası cəzanın sistemindən çıxarılır, yeni bundan sonra cəza sayılmır;

2) əmlak müsadirəsi cəzasının adı dəyişdirilərək «xüsusi müsadirə» kimi müəyyən olunur;

3) xüsusi müsadirə cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər sırasına daxil

edilir;

4) xüsusi müsadirə həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər barəsində tətbiq edilə bilər;

5) əmlak müsadirəsindən fərqli olaraq xüsusi müsadirənin predmeti ola bilən əmlakın dairəsi genişləndirilir;

6) cinayət törədilərkən istifadə olunan alət və vasitələrin, habelə cinayət yolu ilə əldə edilən əmlakın qanuni sahibinə qaytarılması olduğu hallarda xüsusi müsadirənin tətbiqi istisna olunur;

7) əmlak müsadirəsi yalnız sanksiyada göstərilən hallarda tətbiq edilə bilər. Xüsusi müsadirə CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarında göstərilir və CM-in 15-1-ci fəslində nəzərdə tutulmuş hallarda tətbiq edilə bilər.

Əslində əmlak müsadirəsi cəzası ilə xüsusi müsadirə növündə cinayət-hüquqi xarakterli tədbir mahiyyət etibarilə bir-birindən fərqlənir.

3. Xüsusi müsadirə əmlak barəsində tətbiq edilə bilər. **Əmlak** istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərinin toplusudur. Pullar və qiymətli kağızlar da əmlakdır (MM-in 135.1-ci və 135.2-ci maddələri). Əmlakın dəyərini az və ya çox olması, onun yararlı, yaxud yararlısı olması həmin əmlakın müsadirəsinə istisna etmir.

Xüsusi müsadirə CM-in 99-1.1.1–99-1.1.4-cü maddələrində nəzərdə tutulan əmlakın məcburi qaydada və əvəzi ödənilmədən dövlətin xeyrinə alınmasıdır. Müsadirə edilməli olan əmlakın dəyərini (qiymətini) xüsusi müsadirənin tətbiqi üçün əhəmiyyəti yoxdur.

4. Xüsusi müsadirəyə məruz qalan əmlakın **1-ci qrupunu** cinayət törədilərkən istifadə olunan **alət və vasitələr** təşkil edir (cinayətin alət və vasitələrin anlayışı haqqında CM-in 28-ci maddəsinin şərhinin 6-cı bəndinə bax). CM-in 99-1.1.1-ci maddəsində alət və vasitələrin **cinayət törədilərkən** istifadə edildiyi hallarda müsadirə edilməsinə dair göstəriş olsa da, cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd olduğu hallarda da alət və vasitələrin müsadirəsinə yol verilir. Məsələn, qəsdən adam öldürmək üçün aletin əldə edilməsində ifadə olunan cinayətə hazırlıq hərəkətinin qarşısı alındıqda, həmin alət müsadirə edilməlidir. Cinayətin bir nəfər şəxs tərəfindən, yaxud iştirakçılıqla törədilməsindən asılı olmayaraq cinayətin törədilməsində istifadə olunan alət və vasitələr müsadirə edilməlidir. Başqa sözlə, **iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə** məhz məhkum edilən şəxs tərəfindən alət və ya vasitədə istifadə olunması tələb edilmir, digər iştirakçıların istifadə etdikləri, yaxud ümumiyyətlə cinayət törədilərkən istifadə olunan alət və vasitələr müsadirə edilməlidir.

5. Cinayət törədilərkən istifadə edilən alət və vasitələr o halda müsadirə edilə bilər ki, onlar **qanuni sahibinə qaytarılması olan alət və vasitələr** olmasın. Deməli, qanunun tələbinə görə cinayət törədilərkən istifadə olunan alət və vasitələrin qanuni sahibi vardsa, onlar müsadirə edilməməli və qanuni sahibinə qaytarılmalıdır. Bu zaman qanuni sahibinə qaytarılmı olan alət və ya vasitələrin cinayət yolu ilə və ya qanuni üsullarla (icarə, kirayə müqaviləsi və s. əsasında) əldə edilməsini (mülkiyyətinə əldə etmə halları istisna olmaqla) əhəmiyyəti yoxdur, ona görə ki, qanuni sahibinə qaytarılmı olan cinayət

yolu ilə əldə edilmiş alət və ya vasitələr də müsadirə edilə bilməz (CM-in 99-1.1.2-ci maddəsi). **Əmlakın qanuni sahibi** dedikdə, əmlaka qanun, müqavilə (alqı-satqı, icarə, saxlınc müqaviləsi və s.) və ya inzibati akt əsasında faktiki yiyəlik edən şəxs başa düşülür. Əmlakın qanuni sahibi onun mülkiyyətçisi və ya digər şəxs ola bilər. Cinayət törədilərkən istifadə edilən alət və ya vasitənin qanuni sahibi yoxdursa, yaxud alət və ya vasitələrin qanuni sahibi onun mülkiyyətçisi olan cinayət törədən şəxsdirsə, həmin alət və ya vasitələr müsadirə edilməlidir. Əgər cinayət törədilərkən istifadə olunan alət və ya vasitələrə mülkiyyət hüququ cinayət törədən fiziki şəxsə, yaxud xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması məqsədilə cinayət törədilən hüquqi şəxsə məxsusdursa, həmin alət və ya vasitə müsadirə edilməlidir. Məsələn, insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxslərin hüquqi şəxsin mülkiyyətində olan nəqliyyat vasitələrində dövlət sərhədinə daşınması hallarında CM-in 99-4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində nəqliyyat vasitələri müsadirə olunmalıdır.

Cinayət törədilərkən istifadə edilən qanuni sahibinə qaytarılmı olmayan alət və ya vasitələr məhv edilmişdirsə (olmuşdursa), yararsız vəziyyətə salınmışdursa (düşmüşdürsə), özgeninkiləşdirilmişdirsə (hər hansı şəkildə vicdanlı sahibə verilməmişdirsə) və sair səbəblərdən müsadirə edilə bilməz, bax halda ümumiyyətlə, əmlak və ya həmin əmlakın dəyəri məbləğində məhkuma məxsus olan digər əmlak müsadirə edilə bilməz. Belə qənaət CM-in 99-2-ci maddəsinin tələblərindən irəli gəlir.

6. Cinayət törədilərkən istifadə olunan alət və ya vasitələr **mülki dövryyəsi qadağan olunmuş əşyalar** olduqda həmin əşyalar bütün hallarda, **mülki dövryyəsi məhdudlaşdırılmış əşyalar** olduqda isə xüsusi icazə olmadan həmin əşyalardan istifadə olunduğu hallarda müsadirə edilməlidir. Xüsusi icazə əsasında başqa hüquqi və ya fiziki şəxslərə məxsus əşyalardan cinayətin aləti və ya vasitəsi kimi istifadə olunduğu hallarda isə həmin əşyalar qanuni sahibinə qaytarılmı olduğu görə müsadirə edilə bilməz.

7. CM-in 99-1.1.1-ci maddəsi **cinayət törədilərkən istifadə olunan alət və ya vasitələrin** müsadirəsinə nəzərdə tutur. Əgər normaı hərfi təfsir etsək, belə çıxır ki, alət və ya vasitə cinayətin obyektiv cəhətinə daxil olan əməllərin törədilməsində tətbiq edilməlidir (qəsdən adam öldürmək üçün əldə edilən odlu silahla adam öldürülməlidir), yaxud onlardan cinayətin törədilməsi üçün əlverişli şərait yaradılması məqsədilə istifadə olunmalıdır (məsələn, nəqliyyat vasitəsindən cinayətin törədilməsi yerinə getmək üçün istifadə edilməsi). Lakin cinayətin törədilməsi üçün alət və ya vasitənin əldə edilməsində ifadə olunan cinayətə hazırlıq hərəkəti cinayət etməyə cəhd keçməyə və ya başa çatmış cinayətə nəticələnməyə bilər, başqa sözlə, alət və ya vasitədən cinayətin törədilməsi üçün istifadə edilməməsi də mümkündür. Qeyd olunan halda da əməldə başa çatmamış cinayətin tərkibi vardır və istifadə olunub-olunmamasından asılı olmayaraq cinayətin törədilməsi üçün əldə edilən alət və ya vasitə müsadirə edilməlidir.

8. **Iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə** CM-in 99-1.1.1–99-1.1.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş müsadirə edilməli əmlakın kimə məxsus olmasından, habelə cinayətin hansı iştirakçısı tərəfindən əldə edilməsindən, cinayət yolu ilə

əldə edilmiş əmlakın başqa əmlakla çevrilməsindən, terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, mütəşəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunmasından asılı olmayaraq həmin əmlak müsadirə edilməlidir. CM-in 30.4-cü maddəsində təsbit edilmiş hallarda cinayətin təşkilatçısı və təhrikişisi cinayətin başa çatdırılmasını aradan qaldırıldıqda (könüllü imtina), onlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmirlər, ona görə də cinayətin əl və vasitələri kimi nəzərdə tutulan onlara məxsus əmlak (əşya) müsadirə edilməməlidir. Cinayətin köməkçisi də bilavasitə cinayət törətməyə yönəlmiş əməllər başlanandanak icraçıya qabaqcadan vəd olunmuş köməkdən imtina etmişdirsə və ya artıq göstərilmiş köməyin nəticələrini aradan qaldırmışdırsa, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmadığına görə cinayətin əl və vasitələri kimi nəzərdə tutulan ona məxsus əmlak (əşya) da müsadirə edilməməlidir. Cinayətin icraçısı cinayəti başa çatdırmıyadək könüllü imtina etdiyi hallarda iştirakçılıqda törədilən cinayətdə istifadə edilmiş nəzərdə tutulan ona məxsus əmlak (cinayətin əl və vasitələri) də müsadirə edilməməlidir. Cinayətin iştirakçısı cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə yaşına çatmadığına, anlaşıq olduğuuna, təşhiri olmadığına, əməlinə cinayət tərkibi olmadığına görə cinayət məsuliyyətindən azad edilmişdirsə, cinayətin törədilməsində istifadə olunan ona məxsus cinayətin əl və vasitələri üçün müsadirəsinə yol verilmir.

9. 1999-cu il CM-in əmlak müsadirəsini nəzərdə tutan 51-ci maddəsində cinayətin predmetinin də adı çəkilirdi. CM-in 99-1.1-ci maddəsində isə müsadirə ediləməli olan əmlakın sırasında cinayətin predmeti göstərilir. Qanunvericinin mövqeyi başa düşüldəndi, ona görə ki, bir çox cinayətlərin predmeti qismində qanuni sahibinə qaytarılmalı olan hallar istisna olmaqla, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak (qanunsuz olaraq saxlanılan odlu silah və s.) çıxış edir ki, belə əmlakın müsadirə ediləməli olması CM-in 99-1.1.2-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Bəzi cinayətlərin predmeti (məsələn, terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi cinayətində pul vəsaitləri və əmlak) qismində çıxış edən əmlakın müsadirəsi isə CM-in 99-1.1.4-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Üçüncü qrup cinayətlər də vardır ki, onların predmetinin də müsadirə ediləməli olması CM-in 99-1.1.3-cü maddəsində göstərilmişdir. Məsələn, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasını nəzərdə tutan cinayətin (CM-in 193-1-ci maddəsi) predmeti qismində leqallaşdırılan pul vəsaitləri və ya digər əmlak çıxış edir ki, onlar da müsadirə ediləməlidir.

Bəzi hallarda cinayətin predmeti eyni zamanda cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak qismində çıxış edə bilər. Məsələn, rüşvət vermə və rüşvət alma cinayətlərinin predmeti həm də pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak ola bilər. Pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak həm də rüşvət alma cinayəti nəticəsində əldə edilmiş əmlak sayılır. Qeyd olunan hallarda cinayətin predmetinin müsadirəsi məsələsinin həlli cinayətin (cinayətlərin) törədilmə şəraitindən, rüşvətin könüllü və ya hədə-qorxu təsiri altında verilməsindən asılıdır.

Əgər rüşvət könüllü verilmişdirsə və rüşvət vermə haqqında səlahiyyətli dövlət orqanlarına könüllü məlumat verilməmişdirsə, rüşvətin predmeti olan

pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak kimi müsadirə ediləməlidir.

Əgər rüşvət könüllü verilmişdirsə və rüşvət vermə haqqında səlahiyyətli dövlət orqanlarına könüllü məlumat verilmişdirsə, CM-in 312-ci maddəsinin qeydində əsasən rüşvət verən cinayət məsuliyyətindən azad ediləməlidir. Cinayət məsuliyyətindən azad ediləməli şəxsin cinayətin törədilməsindən irəli gələn bütün hüquqi nəticələrdən kənarında qalması, cinayətin törədilməsinin hər hansı neqativ nəticələrinin təsirinə məruz qalmaması deməkdir. Bu halda onun rüşvət kimi verdiyi pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlakın müsadirəsi həmin şəxsin pul və ya digər əmlak itkisinə məruz qalması demək olardı. Bu isə cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutunun mahiyyətinə uyğun deyildir. Deməli, qeyd olunan hallarda pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak müsadirə ediləməli və qanuni sahibinə qaytarılmalıdır.

Əgər şəxsdən rüşvət tələb edilmişdirsə və rüşvətin verilməsinə qədər şəxs bu haqda səlahiyyətli dövlət orqanlarına könüllü məlumat vermişdirsə, pulun, qiymətli kağızların və digər əmlakın verilməsi rüşvət vermə tələbini irəli sürən şəxsin cinayət törədən zaman tutulması məqsədilə həmin orqanların nəzarəti altında həyata keçirildikdə, pul və qiymətli şeylər müsadirə edilə bilməz. Belə hallarda rüşvətin predmeti olan pul, qiymətli şeylər və s. onun sahibinə qaytarılmalıdır.

Bərəsində hədə-qorxu gəlinən şəxs pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlakı könüllü vermədiyi, rüşvət vermədikdə yərana biləcək zərəri nəticələrin qarşısını almaq niyyəti güddüyü üçün pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak müsadirə ediləməli, sahibinə qaytarılmalıdır.

Vəzifəli şəxs rüşvət tələb etmədikdə, lakin buna baxmayaraq şəxs təkidlə, yaxud təkidsiz rüşvət verməyə cəhd etdikdə, əməl rüşvət verməyə cəhd kimi fərdişildiyi hallarda, habelə CM-in 312.2-ci maddəsində göstərilən cinayətdə hazırlıq əməlinin törədildiyi hallarda pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak deyil, cinayətin predmeti sayılır. Cinayətin predmeti isə CM-in 99-1-ci maddəsində sadalanan müsadirə ediləməli olan əmlak siyahısında göstərilir. Deməli, bu halda pul, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak müsadirə ediləməlidir.

İcarəyə və ya kirayəyə götürülmüş əşya (məsələn, avtomobil) da qanuni sahibinə (mülkiyyətçisinə) qaytarılmalı əmlak olduğundan, istər cinayətin törədilməsində əl və ya vasitə olaraq istifadə edilsin, istərsə də, rüşvət qismində verilsin (alınslın), müsadirə ediləməlidir. Kredit kimi alınmış əşya da, onun üzərində mülkiyyət hüququ kredit müddətinin sonunadək kreditora olduğu üçün, müsadirə ediləməlidir. Saxlanca alınmış, girov qoyulmuş əmlak da qanuni sahibinə qaytarılmalı olan əmlak olduğundan müsadirə edilə bilməz.

Rüşvət fitnəkərligi (rüşvət verənin hərəkətlərini sonradan ifşa etmək məqsədilə vəzifəli şəxs tərəfindən bilə-bilə rüşvət verməyə səbəb olan şərait və vəziyyətin yaradılması; cinayətin törədilməsi barədə süni sübutlar düzəltmək məqsədilə vəzifəli şəxsin razılığı olmadan ona rüşvət vermə cəhdi) hallarında da rüşvət verənin verdiyi pul və ya digər əmlak müsadirə ediləməli və ona qaytarılmalıdır. Ona görə ki, qeyd olunan vəziyyətlərdə rüşvət alan yoxdur,

rüşvət alma cinayətinin tərkibi yaranır və deməli, cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak da yoxdur: qalır rüşvət vermə cinayəti. Verilən rüşvət (pul və ya digər əmlak) CM-in 99-1.1.1-99-1.1.4-cü maddələrində göstərilən məsadirə ediləməli olan əmlaklardan heç birinin sırasına daxil deyil. Verilən rüşvət cinayətin predmeti qismində qanuni dövrüyyəyə olan əmlakdır (pul və ya digər əmlakdır).

Məhkəmə təcrübəsində rüşvət verən şəxsin ifşa edilməsi məqsədilə rüşvət vermə və rüşvət alma cinayətlərinin törədilməsi faktının yerində rəsmiləşdirilməsinin hüquq mühafizə orqanları tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılması hallarında rüşvətin predmetinin müsadirəsi məsələsinin həlli ilə əlaqədar müəyyən səhvlərə yol verilir. Buna örnək nümunə kimi Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin N.N.Dövlətov və S.F.Dövlətovun CM-in 312.2-ci maddəsi ilə məhkum edilmələrinə dair 13 iyun 2013-cü il tarixli hökmünü göstərmək olar¹.

Dövlətovlar qohumlarının cinayət məsuliyyətindən azad edilmələri üçün cinayət işinin istintaqını aparan məsuliyyətli M.-ə rüşvət verərək (pulu məsuliyyətin qətiyyəti stolun üstünə qoyduqdan sonra) Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə İdarəsinin əməkdaşları otağa daxil olaraq rüşvət vermə faktını hal şahidlərinin iştirakı ilə protokollaşdırılmışdır.

Hökmə göstərilir ki, CM-in 99-1.1.1-cü maddəsinin tələbinə görə məhkum cinayət törədilərkən istifadə etdiyi alət və vasitələr müsadirə edilməli olduğu üçün rüşvət kimi verilən 35.000 ABŞ dolları da müsadirə edilməlidir.

Hökmə pulun müsadirə edilməsi məsələsinə bəzi səhvlərə yol verilməmişdir. Birincisi, CM-in 99-1.1.1-cü maddəsinə istinad edib pulun «cinayət törədilərkən istifadə edilən alət və vasitələr» kimi müsadirəsi tamamilə yanlışdır. Ona görə ki, rüşvət vermə pul cinayətin alət və ya vasitəsi deyil, predmetidir. Cinayətin predmetinin isə bu maddənin şərhinin 9-cu bəndində göstərilən əşyaların başqa, müsadirəsi mümkünə düşür, ona görə ki, cinayətin predmetinin adı CM-in 99-1.1.1-cü maddəsində müsadirə ediləməli olan əmlaklar sırasına çəkilir.

İkincisi, rüşvət alma və rüşvət vermə cinayətləri törədilmişdirsə, verilən pul və ya digər əmlak cinayət yolu ilə alınan əmlaka çevrilir. Pulun və ya digər əmlakın bu halda müsadirəsi şərhin bu bəndinin əvvəlində göstərilən şərtlər altında müsadirəsi mümkündür. Göstərilən hökmlə şəxslər rüşvət vermə cinayətinə görə məhkum edilmişlər, rüşvət alma cinayəti isə həmin hadisədə mövcud deyil: deməli, cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak da (CM-in 99-1.1.2-99-1.1.3-cü maddələr) mövcud olmayacaqdır. O halda rüşvət kimi verilən 35.000 ABŞ dolları cinayətin predmeti qismində qanuni dövrüyyəyə olan əmlak hesab edilir. Cinayətin predmetinin adı CM-in 99-1.1.1-cü maddəsində müsadirə ediləməli olan əmlaklar sırasında çəkilmədiyinə görə həmin məbləğ müsadirə edilə bilməz və onu verən şəxsə qaytarılmalıdır.

Beləliklə, **cinayətin predmeti** müsadirə edilə bilər:

1) CM-in 99-1.1.2-99-1.1.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş pul vəsaitləri və ya digər əmlak cinayətin predmeti olduqda;

2) mülki dövrüyyəsi qadağan olunmuş əmlak cinayətin predmeti olduqda (bələ əmlakın siyahısı «Mülki dövrüyyəyə olmasına yol verilməyən (mülki döv-

riyyədən çıxarılmış) əşyaların siyahısı haqqında» 23 dekabr 2003-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə müəyyən olunur);

3) xüsusi icazə əsasında mülki dövrüyyəsinə yol verilən (mülki dövrüyyəsi məhdudlaşdırılmış) əmlakın (bələ əmlakın siyahısı «Mülki dövrüyyənin müəyyən iştirakçılara mənsub ola bilən və dövrüyyəyə olmasına xüsusi icazə əsasında yol verilən (mülki dövrüyyəsi məhdudlaşdırılmış) əşyaların siyahısı haqqında» 23 dekabr 2003-cü il tarixli Qanunla müəyyən olunur) bələ icazə olmadan dövrüyyəsinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulan hallarda (cinayətin həmin predmetləri müsadirə edilir);

4) cinayətin predmeti saxta pul və ya qiymətli kağızlar (CM-in 204-cü maddəsi), saxta kredit və ya hesab kartları (CM-in 205-ci maddəsi), saxta aksiz markaları (CM-in 205-1-ci maddəsi), saxta rəsmi sənədlər (CM-in 320-ci maddəsi) və başqa bu kimi predmetlərsə, onlar müsadirə edilir.

Qalan hallarda cinayətin predmetlərinin müsadirəsinə yol verilmir.

10. Baresində xüsusi müsadirə tətbiq ediləməli olan əmlakın **2-ci qrupunu**:
a) məhkumun cinayət yolu ilə əldə etdiyi pul vəsaitləri və ya digər əmlak; və

b) həmin pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesabına əldə edilmiş gəlirlər təşkil edir (CM-in 99-1.1.2-ci maddəsi). Sadalanan əmlakların müsadirə edilməsi məsələsinin həlli zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, qanuni sahibinə qaytarılmı olan cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak, habelə onların hesabına əldə edilmiş gəlirlər müsadirə edilə bilməz (bu maddənin şərhinin 5-ci bəndinə bax).

11. CM-in şərh olunan 99-1.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddəə yanlış təfsirlərə yol açır, ona görə ki, burada cinayət yolu ilə **məhz məhkumun əldə etdiyi əmlakın** müsadirəsinə dair tələb öz əksini tapmışdır. Başa düşüldür ki, məhkumun törətdiyi cinayətlə əlaqədar əmlak həm onun özü, həm də başqa şəxs tərəfindən əldə edilə bilər (onların qanunsuz sahibliyinə keçə bilər). Şərh olunan normanın müəyyən edən qanunvericinin məqsədi törədilmiş cinayətlə əlaqədar pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın məhkum və ya başqa şəxs tərəfindən əldə edilməsi deyil, **məhz cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın** müsadirəsinin təsbit etməkdir. Hesab edirik ki, CM-in 99-1.1.2-ci maddəsində düzəliş ediləməli və «məhkumun cinayət yolu ilə əldə etdiyi» ifadəsinin «törədilən cinayətlə əlaqədar əldə edilən» ifadəsi ilə əvəz edilməsi cinayət qanununun ruhuna uyğun olardı.

12. Qanunverici hər hansı hüquq pozuntusu ilə əlaqədar deyil, **məhz cinayətin** törədilməsi ilə bağlı əldə edilən pul vəsaitləri və ya digər əmlakın, habelə onların hesabına əldə edilmiş gəlirlərin müsadirəsinə müəyyən edir. Deməli, cinayət-hüquq xarakterli tədbir olaraq xüsusi müsadirə yalnız CM-də nəzərdə tutulmuş cinayət əməllərinin törədilməsi ilə əlaqədar əldə edilən əmlak və ya bu əmlak hesabına yaranmış əmlaka (gəlirə) tətbiq edilə bilər.

13. 30 sentyabr 2005-ci il tarixli, 1003-IIQ sayılı Qanunla ratifikasiya edilmiş Birlişmiş Millətlər Təşkilatının Korrupsiyaya əleyhinə Konvensiyasının 2-ci maddəsinin «e» bəndinə və «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı

¹ Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin arxivli. Cinayət işi №: 1 (101)-485/2013.

mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının 10 fevral 2009-cu il tarixli Qanununun 1.0.1-ci maddəsinə əsasən, **cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak** dedikdə, CM-də təsbit edilmiş cinayətlərin törədilməsi nəticəsində birbaşa və ya dolay yolla əldə olunmuş hər hansı pul vəsaitləri, daşınar və ya daşınmaz, maddi və ya qeyri-maddi əmlak, müliyyəti hüquqların təsdiq edən hüquqi sənədlər başa düşülür. Burada söhbət cinayət hesab edilən istənilən əməlin törədilməsi ilə əldə edilən pul vəsaitləri və əmlakdan gedir. **Pul vəsaitləri** dedikdə, milli və ya xarici valyuta, pulun ekvivalenti qismində çıxış edən qiymətli kağızlar (səhmlər, çəklər və s.) başa düşülür. Avropa Şurasının «Cinayət fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərin ləqəlləşdirilməsi, aşkar olunması, götürülməsi və müsadirə edilməsi haqqında» Konvensiyasının 1-ci maddəsinin «b» yarımündənə əsasən, hər bir növ əmlak, maddi və ya qeyri-maddi, daşınar və ya daşınmaz əmlak, habelə bu cür əmlaka hüquq verən hüquqi akt və ya sənəd **əmlak** hesab edilir.

14. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesabına əldə edilmiş gəlirlər, həmin gəlirləri məhkumun və ya başqa şəxsin əldə etməsindən asılı olmayaraq müsadirə edilməlidir. Belə gəlirlərə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin, qiymətli kağızların qanuni, yaxud qanunsuz dövründən gələn gəlirlər, dividendlər, qanuni olub-olmamasından asılı olmayaraq istehsal, iş görülməsindən, xidmət göstərilməsindən, faizlərdən, istənilən sahibkarlıq fəaliyyətindən daxil olan gəlir, cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar əldə olunan əmlakın qanuni və ya qanunsuz dövründən (əmlakın satışından, dəyişdirilməsindən, icarəsindən, kirayəsindən və s.-dən) daxil olan gəlirlər və s. aiddir. Həmin gəlirlər pul vəsaitləri, valyuta sərvətləri, qiymətli kağızlar və s. şəklində ola bilər. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesabına əldə olunmuş gəlirlər birbaşa məbləğlər formasında (cinayət yolu ilə əldə edilmiş neqliyyət vasitəsinin satışından gələn gəlir) ola bilər. Qanunverici burada cinayət yolu ilə əldə edilən pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesabına əldə olunan real gəlirləri nəzərdə tutur. Pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesabına maddi xərclərdən azad edilmiş hallarında həmin məbləğdə xərclər müsadirə edilmir (məsələn, dələduzluq cinayətinin törədilməsi ilə əldə edilən mənzil cinayət törətmiş şəxsin başqa şəxse olan borcunun əvəzi olaraq həmin şəxsə kirayəyə verilir).

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak, habelə həmin pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak hesabına əldə olunmuş gəlirlər, qanuni sahibinə qaytarılmalı hallar istisna olmaqla, hər hansı hüquqi və ya fiziki şəxslərin sahibliyində, istifadəsində və ya sərəncamında olmasından asılı olmayaraq müsadirə edilməlidir. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya əmlak, habelə onların hesabına əldə edilmiş gəlirlər özgəninkləşdirildikdə və ya hər hansı şəkildə başqa şəxslərə verildikdə də müsadirə edilə bilər: bir şərtlə ki, onları alan şəxs əmlakın cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilsin, yaxud bilməli olsun, başqa sözlə, əmlakın qanunsuz vicdansız sahibi olsun (CM-in 99-1.3-cü maddəsi). Əmlakı alan şəxs onun cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilmirsə və ya bilməli deyildirsə, başqa sözlə, o, qanunsuz vicdanlı sahibdirsə, əmlak müsadirə edilməməli, həmin əmlakın dəyəri məblə-

ğində cinayət törətmiş şəxsə məxsus digər əmlak müsadirə edilməlidir (CM-in 99-2-ci maddəsi).

Qanuni sahibinə qaytarılmalı olmayan cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak, habelə həmin pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak hesabına əldə olunmuş gəlirlər məhv edilməyibsə (olmuşdursa), yarasız vəziyyətə salınıbsadrsa (düşmüşdürsə), özganinkləşdirilibdirdsə (hər hansı şəkildə vicdanlı sahibə verilibdirdsə) və sair səbəblərdən müsadirə edilə bilmirsə, həmin əmlakın dəyəri məbləğində məhkuma məxsus olan digər əmlak müsadirə edilir (CM-in 99-2-ci maddəsi).

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak, habelə həmin pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak hesabına əldə olunmuş gəlirlər bəzəsində cinayət hüquqi xarakterli tədbir qismində xüsusi müsadirə **iki şərtin məcmusu** olduqda tətbiq edilmir: 1) həmin pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar və ya digər əmlak, habelə onların hesabına əldə olunmuş gəlirlərdən istifadə etməklə başqa bir cinayət (məsələn, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı ləqəlləşdirmə) törədilməmiş olsun; 2) nəticəsində pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın əldə edildiyi cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçmiş olsun.

15. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlakın müli-hüquqi əqlərin bağlanması və ya digər işullarla tam və ya qismən çevrildiyi digər əmlak və ya onun müvafiq hissəsi müsadirə edilməli olan əmlakın **3-cü qrupunu** təşkil edir. Belə əmlaka cinayətin törədilməsi nəticəsində əldə olunan pulla (qiymətli kağızlarla) alınan daşınar və ya daşınmaz əmlak, həmin pul və ya qiymətli kağızlardan istifadə etməklə tikilən yaşayış və ya qeyri-yəşayış sahəsi (tikili), cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın dəyişdirildiyi daşınar və ya daşınmaz əmlak və s. aid edilə bilər. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya əmlakın digər əmlaka tam çevrildiyi halda həmin əmlakın **tam müsadirəsi**, qismən çevrildiyi halda (məsələn, bir hissəsi cinayət yolu ilə, bir hissəsi isə qanuni yolla əldə olunmuş pulla yaşayış sahəsi əlma) isə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitinin məbləğinə bərabər hissəsi müsadirə edilməlidir. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlakın başqa əmlaka çevrildiyi hallarda onları qanuni sahibinə qaytarmaq mümkün olmadıqda çevrilmiş əmlak hesabına pul vəsaitləri və ya əmlak qanuni sahibinə qaytarılmalıdır.

16. Müsadirə edilməli olan əmlakın **4-cü qrupunu** terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahı birləşmələrin və ya qrupların, müstəşkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan əmlak təşkil edir (CM-in 99-1.1.4-cü maddəsi).

Terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan əmlak Azərbaycan Respublikası CM-in 102, 214, 215, 219, 219-1, 226, 227, 277, 278, 279, 280 və 282-ci maddələrində əks olunan cinayətlərin şəxs və ya qrup (dəstə, təşkilat) tərəfindən hazırlanmasın, təşkil edilməsinin və ya törədilməsinin, habelə həmin cinayətlərin törədilməsi məqsədilə şəxsin və ya bu məqsədlə yaradılan qrupun (dəstənin, təşkilatın) maliyyələşdirilməsi (təmin edilmə-

si) üçün toplanılan, ayrılan, verilməsi üçün müqavilə imzalanmış, yaxud başqa formada təqdim edilmiş pul vəsaitləri və ya əmlak başa düşülür. Əmlakın terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulması onun sadəcə fikirdə bir məqsəddə nəzərdə tutulması demək deyildir. Nəzərdə tutma konkret əməllərdə ifadə olunmalıdır. Terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi məqsədilə istifadə olunan əmlak dedikdə isə CM-in 214.1-ci maddəsində sadalanan cinayətlərin hazırlanmasının, təşkil edilməsinin və ya törədilməsinin maliyyələşdirilməsi üçün verilən, bu məqsəddə fiziki (hüquqi) şəxslərin hesablarına köçürülən və s. üsulla terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə yönəldilən pul vəsaitləri və ya digər əmlak başa düşülür.

Terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, mütəşəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan əmlak (pul vəsaitləri) istifadə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq müsadirə edilməlidir.

Terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, mütəşəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi təkcə pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar, valyuta sərəverlərinin toplanılmasını və ya verilməsini deyil, istənilən digər əşya və əmlakla (silahla, döyüş sursatı, partiyacı maddə və qurğularla, müxtəlif hərbi ləvazimatla və s.) təmin etməni nəzərdə tutur. Əmlakın və pul vəsaitlərinin qanuni və ya qanunsuz yolla əldə edilməsi, əvəzlə, yaxud əvəzsiz toplanması və ya verilməsi belə əmlak (pul vəsaitləri) barəsində müsadirənin tətbiqini istisna etmir.

CM-in 214.1-ci maddəsində sadalanan cinayətlərin hazırlanmasının, təşkil edilməsinin, törədilməsinin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan pul vəsaitləri və ya əmlak təkcə həmin cinayətlərin cinayətkar qrup (qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə, cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədilməsi hallarında deyil, bir nəfər tərəfindən törədilməsi hallarında da müsadirə edilməlidir.

Terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların maliyyələşdirilməsi əməllərinin izahı üçün əlavə olaraq CM-in 214.1-ci və 279-cu maddələrinin şərhinə bax.

17. **Mütəşəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi pul vəsaitlərinin (əmlakın) belə dəstə və birliklərin yaradılmasına, onların idarə edilməsinə, fəaliyyət planının hazırlanmasına, təchizatına, cinayətlərin törədilməsinə rəhbərlik edilməsinə və fəaliyyətinin digər istiqamətlərinə yönəlik nəzərdə tutulmasını və istifadə olunmasını ehtiva edir.** Mütəşəkkil dəstənin, cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) yaradılmasının cinayət qanununda müstəqil cinayət tərkibi kimi nəzərdə tutulduğu hallarda (CM-in 217-ci və 218-ci maddələri) onların maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan pul vəsaitləri (əmlak) müsadirə edilməlidir. Mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən cinayətin törədildiyi hallarda da onların maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan pul vəsaitləri (əmlak) müsadirə edilməlidir.

CM-in 28.2-ci maddəsinə görə yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə hazir-

liq cinayət hesab edilir. CM-in Xüsusi hissəsinin maddələri ilə nəzərdə tutulmayan hallarda mütəşəkkil dəstənin yaradılması onun törədəcəyi cinayətə hazırlığa görə cinayət məsuliyyətinə səbəb olduğuna görə (CM-in 34.7-ci maddəsi), böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi məqsədilə mütəşəkkil dəstənin yaradılmasının maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan pul vəsaitləri (əmlak) müsadirə edilə bilməz.

18. CM-in 99-1.2-ci maddəsinin məzmununa görə CM-in 99-1.1.1–99-1.1.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əmlakın müsadirəsi həmin maddələrdə göstərilmiş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla (bu tədbirin tətbiqini istisna edən hallar olmaqla) məcburi təyin edilməli olan əlavə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir.

Məhkəmə cinayət işi üzrə CM-in 99-1.2-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş müsadirə edilməli əmlakın olub-olmamasını müəyyən edərkən diqqətə saxlanmalıdır:

1) cinayət törədilərkən istifadə olunan əmlak və vasitələrin, cinayət yolu ilə əldə edilən pul vəsaitləri və ya digər əmlakın, habelə həmin pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesabına əldə edilmiş gəlirlərin mülküyyətçilərinə, qanuni sahiblərinə, hüquq vəarisinə qaytarılmalı olub-olmamasını (CM-in 99-1.1.1–99-1.1.2-ci maddələri). Əgər qeyd olunan əmlaklar sadalanan şəxslərə qaytarılmasında, müsadirə edilə bilməz (əlavə olaraq bu maddənin şərhinin 5-ci bəndinə bax);

2) məhkum edilmiş şəxsə məxsus olan və maddi sübut kimi tanınan əşyalardan məhkum edilmiş şəxs, yaxud cinayətin iştirakçısı olan digər şəxslər tərəfindən cinayətkar nəticəyə nail olmaq üçün alət qismində istifadə edilmişdirsə, həmin əşyalar o halda müsadirə edilə bilər ki, onlardan qəsdən istifadə edilmiş olsun. Bu barədə «İş üzrə maddi sübut kimi tanınan cinayətin alətlərinin müsadirəsi haqqında» SSRİ Ali Məhkəməsinin 16 avqust 1984-cü il tarixli 19 sayılı qərarında da vaxtilə konkret göstəriş nəzərdə tutulmuşdu. Ona görə də ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlər haqqında işlər üzrə əmlakın müsadirəsinə yol verilmir;

3) özgeninkiləşdirilmiş və ya hər hansı şəkildə digər şəxslərə verilmiş CM-in 99-1.1–99-1.1.4-cü maddələrində göstərilən müsadirə edilməli əmlak o halda müsadirə edilir ki, həmin əmlakı alan şəxs onun cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilsin və ya bilməli olsun (CM-in 99-1.3-cü maddəsinin şərhinə bax);

4) CM-in 99-1.1–99-1.1.4-cü maddələrində göstərilən əmlak yalnız qəsdən törədilən cinayətlərə görə müsadirə edilə bilər. Müsadirə həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdə cinayət törədildiyi bütün hallarda tətbiq edilməlidir. Ona görə ki, pul vəsaitləri və ya digər əmlakın əldə edilməsini arzu etmədən, yaxud buna şüurlu surətdə yol vermədən onun əldə edilməsi (əldə edilməsinə cəhd) mümkün ola bilməz. Bu nəticəyə həm də CM-in 99-4.6-cü maddəsinin təhlili nəticəsində gəlmək olar. Həmin maddədə hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlərin (o cümlədən xüsusi müsadirənin) tətbiqi üçün əsas olan fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlər sadalanır ki, bu cinayətlərin hamısı təqdirən qəsd formasında törədilən cinayətlərdir.

Cinayət qanunu təqsirin qarşığı formasını anlayışını nəzərdə tutmasa da,

CM-də xeyli sayda normada, o cümlədən CM-in 99-4.6-ci maddəsində sadalanan maddələrdə təqsirin qarışıq forması ilə əhatə olunan cinayət tərkibləri təsbit edilmişdir.

Təqsirin qarışıq forması həm qəsd, həm də ehtiyatsızlıq ehtiva etdiyindən nəticə etibarilə cinayət əməlinin təqsirin hansı formasında – qəsdən, yaxud ehtiyatsızlıqdan törədilməsi də əməlin tövsifi, o cümlədən xüsusi müsadirənin təqsirin qarışıq formasında törədilən cinayətlərlə əlaqədar tətbiq edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əvvəla, nəzərə almaq lazımdır ki, təqsirin qarışıq forması yalnız **maddi tərkibli** cinayətlərdə mümkündür, formal tərkibli cinayətlər təqsirin qarışıq formasında törədilə bilməz.

İkincisi, təqsirin qarışıq forması ilə əhatə olunan cinayət əməllərinin bütövlükdə qəsd, yaxud ehtiyatsızlıqdan törədilməsinin müəyyən edilməsi üçün bu hallar nəzərə alınmalıdır:

a) qəsdən törədilən əməl ehtiyatsızlıqdan ictimai təhlükəli nəticəyə səbəb olarsa və yalnız belə nəticə baş verəndə cinayət məsuliyyəti yarana bilər, bütövlükdə bu əməl **ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayət** kimi tövsif edilməlidir. Belə cinayətlər cinayət qanununun maddələrində əsas tərkiblərdə nəzərdə tutulur. Məsələn, avtomobil, tramvay və ya digər mexaniki nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs tərəfindən yol hərəkəti və ya nəqliyyat vasitələrinin istismar qaydalarının pozulmasının ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır zərər vurulmasına səbəb olması cinayəti (CM-in 263.1-ci maddəsi) bu qəbiləndir;

b) qəsdən törədilən əməlin ictimai təhlükəli nəticələrdən kənarında götürüldükdə də cinayət sayıldığı, belə kriminal əməllərin konkret maddədə əsas cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulduğu və həmin əməllərin ehtiyatsızlıqdan ağır və ya başqa nəticələrə səbəb olduğu ağırlaşdırıcı hallarda müvafiq cinayət bütövlükdə **qəsdən törədilən cinayət** kimi tövsif edilməlidir;

c) əmələ qəsd, bu əməldən doğan iki fərqli ağırlıqlı nəticənin daha yüngülünə qəsd, daha ağırına ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibət müəyyən olunan və daha ağır məsuliyyət nəzərdə tutulan cinayət tərkiblərində öz əksini tapan cinayətlər bütövlükdə **qəsdən törədilən cinayətlər** hesab edilir. Məsələn, CM-in 126.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət (qəsdən sağlamlığa vurulan ağır zərərin ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olması) qəsdən törədilən cinayət hesab edilir.

Ona görə də **təqsirin qarışıq formasını nəzərdə tutan cinayətlərin** törəldiyi hallarda da («b» və «c» bəndlərində göstərilən hallarda) xüsusi müsadirənin tətbiqi istisna edilməməlidir;

5) cinayət tərkibinin **maddi, yaxud formal quruluşa malik olması** xüsusi müsadirənin tətbiqinə mane olmur. Məsələn, insan alveri formal tərkibli cinayətdir və bu cinayətdən əldə edilən gəlirlər cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesab edilir, deməli, müsadirə edilməlidir. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, insan alveri və digər bu kimi cinayətlərdən zərərçəkmiş şəxslərin istismar əvəzli xidmət göstərilməsində (məsələn, pul müqabilində cinsi istismar) və s.-də təzahür edirsə; xidmətə görə ödənilən məbləğ və ya

əmlak qanuni sahibinə qaytarılmalı əmlak deyildir;

6) xüsusi müsadirə CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarında göstərilir, onun tətbiqi CM-in 15-1-ci və 15-2-ci fəsillərində göstərilmiş hallarda və şərtlər daxilində mümkündür;

7) mülki dövryyəsi qadağan edilmiş əşyalar şərtsiz olaraq bütün hallarda, mülki dövryyəsi məhdudlaşdırılmış əşyalar isə buna xüsusi icazə olmadan dövryyəyə olduğu hallarda müsadirə edilməlidir;

8) saxta pul, saxta qiymətli kağızlar, habelə saxtalaşdırılmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuş **bütün əşyalar** (saxta dövlət təltifi, möhür, ştamp və s.) müsadirə edilməlidir;

9) fiziki şəxs tərəfindən törədilən bir neçə cinayətə görə cəza təyin edildikdə və məcmuya daxil olan hər bir cinayətə görə ayrılmış **görmə xüsusi müsadirə növündə** əlavə cinayət-hüquqi xarakterli tədbir tətbiq edildikdə qəti əsas cəzaya qoşulmanın qaydası cinayət qanununda öz əksini tapmamışdır. Hesab edirik ki, ister toplanma, istərsə də əhatə etmə qaydası ilə qəti cəza təyin edildiyi bütün hallarda xüsusi müsadirə növündə təyin edilmiş hər bir tədbir müstəqil şəkildə qəti əsas cəzaya qoşulmalıdır. Bu zaman az ciddi müsadirənin daha ciddi müsadirə ilə əhatə edilməsi və ya toplanması mümkündür deyildir, ona görə ki, CM-in 99-1.1-ci maddəsi xüsusi müsadirənin təyin edilməsi bütün hallarda məcburi hesab edir: cinayət törədilərkən istifadə olunan alət və vasitələrin cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlakla əhatə edilməsi və başqa bu kimi hallar mümkündür deyildir. Digər tərəfdən, xüsusi müsadirəyə məruz qalan əmlakın növləri müxtəlifdir və qanunverici həmin əmlakların xarakterinə, hazırlanan və ya törədilən cinayətlə bağlılığının xüsusiyyətlərinə görə ayrı-ayrı maddələrdə nəzərdə tutmuşdur.

10) qanunverici xüsusi müsadirənin tətbiqini **cinayətlərin kateqoriyaları** ilə əlaqələndirmir. Törədilən cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət olmasından asılı olmayaraq xüsusi müsadirə tətbiq edilə bilər.

19. Xüsusi müsadirə **həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərə** tətbiq edilə bilər (CM-in 99-1.2-ci maddəsi). Xüsusi müsadirə **əlavə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir** (CM-in 99-5.3-cü maddəsi).

Bu tədbirin hüquqi şəxslərə tətbiqi zamanı nəzərə alınan hallar CM-in 99-5.3-cü maddəsində öz əksini tapmışdır, lakin fiziki şəxslərə tətbiq edilməsinin qaydası cinayət qanununda təsbit edilməmişdir. Belə ki, xüsusi müsadirə CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarında göstərilir, məhkəmələrin bu tədbiri hansı hallarda tətbiq etməyə hüququnun olmasına dair cinayət qanununda hər hansı müddəa nəzərdə tutulmur. 15-ci fəsil istisna olmaqla, CM-in Ümumi hissəsində digər məsələlərə yanaşı, **cəzalar** və onların təyin edilməsinə tənzimləyən normalar vardır. Cəzalar və onların təyin edilməsinə dair normaların müddəalarını isə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərə, o cümlədən xüsusi müsadirəyə şamil etmək düzgün olmazdı. Cinayət qanununda xüsusi müsadirənin hansı hallarda məcburi təyin edilməsinə, hansı hallarda isə müəyyən meyarları nəzərə alaraq onun tətbiqindən imtina etməyin mümkün olmasına dair norma yoxdur. Əlbəttə, tamamilə mümkündür ki, məhkəmə ci-

neyat törədən şəxsin şəxsiyyətini, cəzani yüngülləşdirən halları, təyin edilən xüsusi müsadirənin onun işlədiyi edilməsinə və ailəsinin həyatı şəraitinə təsirini və s. yüngülləşdirici halları nəzərə alaraq cinayət törədilərkən istifadə olunan ələt və ya vasitələri, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri, qiyamətli kağızlar və ya digər əmlak hesabına əldə olunmuş gəlirləri (məsələn, ailəsinin maddi cəhətdən çətinliklə dolandıraraq şəxsin ögürünən avtomobillə taksi xidməti göstərərək qazandıqı pulları) müsadirə etməsin.

Beləliklə, fiziki şəxslər barəsində xüsusi müsadirənin tətbiqi edilməsinə, müsadirə edilməli əmlakın növlərinə, əmlakın dəyərinə görə müsadirəyə, habelə cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın müsadirə edilməsi əmlak vasitəsilə ödənilməsinə dair CM-in 15-1-ci fəslində konkret müddəalar nəzərdə tutulsa da, müsadirənin tətbiqi edilib-edilməməsi məsələsinin həlli zamanı hansı halları nəzərə alınmalı olması, buna əsas olduqda onun tətbiqindən imtinaın mümkün olması haqqında cinayət qanununda hər hansı norma nəzərdə tutulmur. Qeyd olunan hal adı çəkilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirin tətbiqində çətinliklər yaradacaqdır.

CM-in 99-1.2-ci maddəsində «məhkəmə hər bir cinayət işi üzrə ... müsadirə edilməli əmlakın olub-olmaması məsələsinin həll edir» tələbi «cinayət işi üzrə müsadirə edilməli əmlakın olduğu bütün hallarda həmin əmlak müsadirə edilməlidir» məzmununda yanlış qənaətlərə yol açmamalıdır. Bu müddəanın tələbi ondan ibarətdir ki, məhkəmə cinayət işi üzrə müsadirə edilməli əmlakın olub-olmamasını müəyyən etməlidir. Bu, o demək deyildir ki, müsadirə edilməli əmlak vardırsa, deməli, həmin əmlak bütün hallarda müsadirə edilməlidir. Belə qənaətə həm də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin 4-cü hissəsinin tələblərindən çıxış edərək gəlmək olar. Həmin tələb ondan ibarətdir ki, əmlakın tam müsadirəsinə yol verilməz. Bu müddəadən çıxış edən CPM mülkiyyətçi və ya əmlakın sahibi və onun ailə üzvləri üçün zəruri olan ərzaq məhsullarına, mühüm dəyəri olmayan yanacaq, ixtisas üzrə kitablara və peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün avadanlığa, daimi istifadə edilən qab-qacağa və mətbəx ləvazimatına, habelə digər ilk zərurət əşyalarına həbs qoyulmasının mümkün olmadığını nəzərdə tutmuşdur (CPM-in 248.4-cü maddəsi). Sadalanan əmlak növləri ilə yanaşı, «Fiziki şəxs barəsində icra sənədi icra olunarkən tələbin yönəldilməsinə yol verilməyən əmlak növlərinin dəqiq siyahısının təsdiqi edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası NK-nin 2002-ci il 5 iyun tarixli 89 nömrəli qərarına əsaslanaraq demək olar ki, həmin qərarla siyahı müəyyən edilmiş əmlakların da üzərinə həbs qoyula bilməz. Nəzərə alsaq ki, əmlak üzərinə həbs qoyulmasının məqsədlərindən biri də cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş hallarda əmlakın müsadirəsinin təmin etməkdən ibarətdir (CPM-in 248.1.1-ci maddəsi), deməli, üzərinə həbs qoyulması qanunvericiliklə qadağan edilmiş əmlakın xüsusi müsadirəsi də mümkün olmayacaqdır.

Fiziki şəxs barəsində əsas cəzanın, habelə əsas və əlavə cəzanın təyin xüsusi müsadirənin tətbiqini istisna etmir. Başqa sözlə, fiziki şəxsə eyni vaxtda əsas və əlavə cəza ilə yanaşı, xüsusi müsadirə də təyin edilə bilər. Fiziki şəxsə əlavə cəza təyin edilmədiyi hallarda da xüsusi müsadirə eyni vaxtda

əsas cəza ilə yanaşı təyin edilə bilər.

Hesab edirik ki, sadalanan məsələlərə bağlı cinayət qanununda aydın göstərişlər nəzərdə tutulmalıdır.

Fiziki şəxslərlə xüsusi müsadirənin tətbiqi ilə bağlı məsələnin tənzimi 2002-ci il 15-1.1.1-1.4-cü maddələrində daha aydındır.

Hüquqi şəxslərə xüsusi müsadirənin, o cümlədən cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlərin tətbiqi ilə bağlı şərtlər CM-in 15-2-ci fəslində nəzərdə tutulmuşdur. **Həmin şərtlərə** aiddir:

1) hüquqi şəxsə xüsusi müsadirə həmin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün CM-in 99-4.1.1–99-4.1.4-cü maddələrində sadalanan subyektlər (fiziki şəxslər) tərəfindən törədilən cinayətlərə əlaqədar tətbiq edilə bilər;

2) hüquqi şəxsə xüsusi müsadirə yalnız o hallarda tətbiq edilə bilər ki, CM-in 99-4.1.1–99-4.1.4-cü maddələrində sadalanan fiziki şəxslər hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün CM-in 99-4.6-cü maddəsində göstərilən maddələrdə təsbit edilmiş cinayətləri törətmis olsunlar;

3) dövlət, bələdiyyələr, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar barəsində xüsusi müsadirənin tətbiqinə yol verilmir;

4) xüsusi müsadirə əlavə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir. Bu tədbir hüquqi şəxsi ləğv etmə və ya cərimə növündə əsas cinayət-hüquqi tədbir, hüquqi şəxsi ləğv etmə növündə əsas və cərimə növündə əlavə cinayət-hüquqi tədbir, habelə cərimə növündə əsas və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə əlavə cinayət-hüquqi tədbirlə eyni vaxtda yanaşı tətbiq edilə bilər;

5) hüquqi şəxsə xüsusi müsadirənin tətbiqi məsələsinin həlli zamanı CM-in 99-5.3-cü maddəsində göstərilən hallar nəzərə alınmalıdır. Hüquqi şəxsə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbirlərin xüsusiyyətləri və tətbiqi qaydaları haqqında CM-in 15-2-ci fəslinin maddələrinin şərhinə bax.

21. CM-in 99-1.3-cü maddəsində xüsusi müsadirənin tətbiqinin şərtlərindən biri nəzərdə tutulmuşdur.

Maddənin təhlili onu göstərir ki, normanın özündə ziddiyyət vardır. Bir tərəfdən, CM-in 99-1.1-ci maddəsində göstərilən bütün əmlak növlərinin müsadirə edilməsi nəzərdə tutulur, digər tərəfdən isə belə əmlakın yalnız cinayət yolu ilə əldə edilən əmlak olması tələbi öz əksini tapır. Başqa sözlə, CM-in 99-1.1-ci və 99-1.1.4-cü maddələrində göstərilən əmlakın CM-in 99-1.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda müsadirə edilə bilməsi sual altındadır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət törədilərkən istifadə olunan ələt və ya vasitələrin, o cümlədən terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, müxtəlifki dəstələrin və ya cinayətçilər birliklərin (cinayətçilər təşkilatları) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan əmlak da özgenikiləşdirilə bilər. Ona görə də CM-in 99-1.3-cü maddəsi müsadirə edilməli olan bütün əmlak növləri barəsində tətbiq edilə bilər.

Maddənin digər bir qüsurlu cəhəti xüsusi müsadirənin bu maddədə təsbit olunan başqa şərtlər də olduqda yalnız mahkum tərəfindən özgenikiləşdiril-

miş və ya hər hansı şəkildə digər şəxslərə verilmiş əmlak bərsində təbiiyin nəzərdə tutulmasıdır. Belə qıx ki, müsadirə edilməli olan əmlakın başqa şəxslər tərəfindən özgəninkləşdirildiyi və ya hər hansı şəkildə digər şəxslərə verildiyi hallarda CM-in 99-1.3-cü maddəsinin tətbiqi mümkündür deyildir. Əlbəttə, tamamilə aydındır ki, cinayətin törədilməsində istifadə olunan ələt və ya vasitələr, cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak və CM-in 99-1.1-ci maddəsində sadalanan digər əmlaklar başqa şəxslər tərəfindən də özgəninkləşdirilə və ya hər hansı şəkildə digər şəxslərə verilə bilər. Mühüm məsələ cinayətin ələt və ya vasitəsinin cinayət törədən şəxs (məhkum) tərəfindən istifadə edilməsi (cinayətə hazırlıq olduqda isə ələt və ya vasitələrin əldə edilməsi və s.), habelə əmlakın törəduçüluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, müəşəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulması və ya istifadəsidir. Əgər CM-in 99-1.3-cü maddəsinin yalnız məhkum tərəfindən özgəninkləşdirilən (hər hansı şəkildə digər şəxsə verilmə) əmlak bərsində tətbiq edilməli olmasını qəbul etsək, onda xüsusi müsadirə növündə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirin mahiyyəti itmiş olar. Ona görə də hesab edirik ki, CM-in 99-1.3-cü maddəsinə qeyd edilən məzmununda düzəlişlər edilərək həmin maddədən «məhkum tərəfindən» sözləri qıxanmalıdır.

22. CM-in 99-1.3-cü maddəsinin tətbiqinin üç mühüm şərti vardır:

1) CM-in 99-1.1-ci maddəsinə göstərilən müsadirə edilməli olan əmlak CPM-in 32-ci fəslə ilə müəyyən edilmiş qaydada onun üzərinə həbs qoyulmasınadək özgəninkləşdirilməsi və ya hər hansı şəkildə digər şəxslərə verilmiş olmalıdır;

2) müsadirə edilməli olan əmlakı alan (əldə edən) şəxs həmin əmlakın cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilməlidir və ya bilməli olmalıdır;

3) özgəninkləşdirilməsi və ya hər hansı şəkildə digər şəxsə verilmiş əmlak mövcud olmalıdır, yəni istifadə üçün yararlı vəziyyətdə gətirilməməlidir, məhv edilməməlidir və s.

CM-in 99-1.1-ci maddəsində sadalanan müsadirə edilməli olan əmlakın özgəninkləşdirilməsi həmin əmlakın mülki-hüquqi əqdərin (alıq-satqı, dəyişdirmə, bağışlama və s.) bağlanması yolu ilə başqa şəxslərin mülkiyyətinə verilməsi nəzərdə tutur. Mülki-hüquqi əqdərin mülki qanunvericiliyə uyğun forma və məzmununda bağlanması tələb olunmur. Belə əmlakın icarəyə (kirayəyə) verilməsi özgəninkləşdirilmə hesab edilmiş. Müsadirə edilməli əmlakın hər hansı şəkildə digər şəxslərə verilməsi dedikdə, əmlakın borc verilməsi, girov qoyulması, icarəyə (kirayəyə) verilməsi və s. bu kimi hüquqi nəticələr doğuran hərəkətlər başa düşüldür. Əmlakın əvəzi, yaxud əvəzsiz əldə edilməsi bu əlamətin mövcudluğunu istisna etmir.

23. Müsadirə edilməli əmlakı alan (əldə edən) şəxsin həmin əmlakın cinayət yolu ilə əldə edildiyini (cinayət törədilərkən ələt və ya vasitə olduğunu və s.) bilməsi dedikdə, onun nəticəsində əmlakın əldə edildiyi (ələt və ya vasitənin istifadə edildiyi və s.) cinayətin şahidi olması, mötəbər faktlara əsasən bu haqda məlumatlı olması, yaxud özünün həmin cinayəti törədən müəşəkkil dəstənin və ya cinayətkar təşkilatın üzvü olaraq bundan xəbərdar olması və s.

başa düşüldür. Müsadirə edilməli olan əmlakı alan şəxsin həmin əmlakın cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilməli olması o deməkdir ki, əmlakı alan şəxs onu özgəninkləşdirən şəxsin dəfələrlə cinayət (məsələn, oğurluq, dələduzluq və s.) törətməklə əldə etdiyi əmlakı bazar qiymətindən dəfələrlə aşağı qiymətə satmasının şahidi olur və s. Əgər alan şəxs əmlakın cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilməmişdirsə və mövcud şəraitdə bilməli deyildirsə, o, əmlakın qanun-suz vıcdanlı sahibi olacaqdır (MM-in 182.1-ci maddəsi) və onun əldə etdiyi əmlak müsadirə edilməməlidir. Bu halda CM-in 99-2-ci maddəsinin tələbinə uyğun olaraq özgəninkləşdirilməsi əmlakın dəyəri məbləğində cinayət törətməmiş şəxsə məxsus əmlak müsadirə edilməlidir. Əgər alan şəxs əmlakın cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilirsə və ya bilməldirsə, o, əmlakın qanunsuz vıcdansız sahibi hesab edilir (MM-in 166.2-ci maddəsi) və onun əldə etdiyi əmlak müsadirə edilməlidir.

24. Müsadirə edilməli olan əmlak müsadirə ərinə qədər mövcud olmalıdır. Əgər özgəninkləşdirilməsi və ya hər hansı şəkildə digər şəxslərə verilmiş müsadirə edilməli olan əmlak (onu alan şəxsin əmlakın cinayət yolu ilə əldə edildiyini bildiyi, yaxud bilməli olduğu hallarda) onun qanunsuz vıcdansız sahibi (cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakı alan şəxs) tərəfindən tamamilə istehlak olunmuşdursa, yəni əldə edilmiş əmlakı alan şəxs, məhv edilməmiş, vıcdanlı sahibə verilməmişdirsə və s. onda əmlakı alan şəxsdən həmin əmlakın dəyəri məbləğində digər əmlak müsadirə edilməlidir (CM-in 99-2-ci maddəsi). Ona görə ki, bu halda cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilə-bilə həmin əmlakı əldə etmə, ona sahiblik etmə və ya ondan istifadə etmə hərəkətinin özü müştəq cinayət tərkibi kimi CM-in 194-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Başqa sözlə, cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilə-bilə həmin əmlakın əldə edilməsinin özü də cinayətdir. Qeyd olunan halda cinayət yolu ilə əldə etdiyi əmlakı özgəninkləşdirən və ya hər hansı şəkildə başqa şəxsə verən şəxsə məxsus olan digər əmlak da (özgəninkləşdirilməsi və ya digər şəxsə verilmə əmlakın dəyəri məbləğində) müsadirə edilməlidir (ikiqat müsadirə).

CM-in 99-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan əmlak məhkum tərəfindən hədiyyə kimi verildikdə və ya öz bazar dəyəridən əhəmiyyətli dərəcədə aşağı qiymətə satıldıqda vıcdanlı sahiblərin hüquqlarına xələf gətirmədən müsadirə edilir.

Maddə 99-2. Əmlakın dəyərinə görə müsadirə

Bu Məcəllənin 99-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müsadirə edilməli olan əmlak istifadə edildiyi, özgəninkləşdirildiyi və ya başqa səbəblərdən dövlət nəfəsinə alına bilinmədiyi halda həmin əmlakın dəyəri məbləğində məhkuma məxsus olan digər əmlak müsadirə edilir (Azerbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir; 13 iyun 2017-ci il tarixli Qanuna edilmiş düzəliş — «Azerbaycan» q., 16 mart 2012-ci il; 15 iyul 2017-ci il).

1. Şərh olunan maddə dövlət nəfəsinə alına bilinmədiyi hallarda müsadirə edilməli olan əmlakın dəyəri məbləğində məhkuma məxsus olan digər əmlakın müsadirə edilməsinə dair göstəriş nəzərdə tutur.

2. Əmlakın dəyərinə görə müsadirənin əlamətlərinə aiddir:

a) CM-in 99-1.1.2–99-1.1.4-cü maddələrində sadalanan müsadirə edilməli

olan əmlak istifadə edilməsi, özgeninkiləşdirilməsi səbəbindən və ya başqa səbəblərdən dövlət nəfəinə alına bilinməyən əmlak olmalıdır;

b) istifadə edilmiş, özgeninkiləşdirilmiş və ya başqa səbəblərdən dövlət nəfəinə alına bilinməyən əmlakın dəyəri məbləğində məhkuma məxsus olan digər əmlak müsadirə edilir.

3. Qanunverici cinayət törədilərkən istifadə olunan **alət və ya vasitələrin dəyərini görə müsadirəni** nəzərdə tutmamışdır. Deməli, qanuni sahibinə qaytarılmıy olmanın cinayətin alət və ya vasitələri istifadə edildikdə, özgeninkiləşdirildikdə və ya başqa səbəblərdən dövlət nəfəinə alına bilinməyən hallarda onların dəyərində görə müsadirəsi həyata keçirilməz.

4. CM-in 99-1.1.2-99-1.1.4-cü maddələrində göstərilən **müsadirə edilməli olan əmlakın istifadə edilməsi** cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin xərclənməsini, əmlak barəsində mülki-hüquqi əqdərin bağlanması və ya cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın digər üsullarla başqa əmlaka çevrilməsini, icarə (kirayə) əsasında başqa şəxslərə verilməsini, girov qoyulmasını və s. halları əhatə edir.

5. Müsadirə edilməli olan əmlakın dövlət nəfəinə alına bilinməməsinə **başqa səbəblərə** cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın, terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, müştəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan əmlakın məhv edilməsi, istifadəyə yararlı vəziyyətə düşməsi və s. hallar aid edilə bilər.

6. Əmlakın dəyərində görə müsadirənin bir xüsusiyyətini nəzərdən qaçırmaq olmaz. Müsadirə edilməli olan əmlak özgeninkiləşdirildiyi və ya hər hansı şəkildə başqa şəxslərə verildiyi hallarda bu şərtlə həmin əmlakın dəyərində görə müsadirə (həmin əmlakın dəyəri məbləğində məhkuma məxsus əmlakın müsadirəsi) tətbiq edilə bilər ki, əmlak alan (əldə edən) şəxs onun cinayət yolu ilə əldə edildiyini və ya terrorçuluğun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların, müştəkkil dəstələrin və ya cinayətkar birliklərin (cinayətkar təşkilatların) maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulduğunu, yaxud istifadə olunduğunu bilməmiş olsun. Başqa sözlə, əmlakı əldə edən şəxs onun **vicdanlı sahibidir**, həmin əmlakın dəyəri məbləğində məhkuma məxsus əmlak müsadirə edilə bilər. Məhkumun müsadirə edilməli olan digər əmlakı olmadıqda, ümumiyyətlə, əmlak müsadirəsi növündə cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqi mənasız anlama çevrilir. Cinayət qanununda bu məsələyə də aydınlıq gətirilməlidir.

7. İstifadə olunan, özgeninkiləşdirilən və ya başqa səbəblərdən dövlət nəfəinə alına bilinməyən müsadirə edilməli olan əmlakın dəyəri onun istifadə edildiyi, özgeninkiləşdirildiyi günə olan bazar qiymətlərinə, qiyməti tənzimlənən əmlakdırsa, tənzimlənən qiymətlərə uyğun müəyyən edilməlidir. Əmlakın dəyərində görə müsadirə zamanı **məhkuma məxsus olan əmlak** dedikdə, məhkumun ər-avdanı birgə mülkiyyətindəki və ya digər şəxslərlə mülkiyyətindəki payı, miras payı, habelə təkcə onun mülkiyyətində olan əmlak, pul vəsaitləri və s. başa düşülməlidir. Müsadirə edilməli olan əmlakın dəyəri məbləğində məhkuma məxsus **bir və ya bir neçə əmlak** müsadirə edilə bilər.

Maddə 99-3. Cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın müsadirə edilməsi əmlak vasitəsilə ödənilməsi

99-3.1. **Müsadirə məsələsi həll olunarkən ilk növbədə cinayət nəticəsində əmlakın qanuni sahibinə vurulmuş ziyan ödənilməlidir.**

99-3.2. **Cinayət törətmiş şəxsin müsadirə edilmiş əmlakdan başqa ziyanın ödənilməsinə təmin edəcək əmlakı olmadıqda, cinayət nəticəsində əmlakın qanuni sahibinə vurulmuş ziyan müsadirə edilmiş əmlak hesabına ödənilməli, bundan sonra əmlakın qalan hissəsi dövlət nəfəinə alınmalıdır** (*Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — «Azərbaycan» q., 16 mart 2012-ci il*).

1. Şərh olunan maddədə əmlakın (cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın, cinayət törədilərkən istifadə edilmiş alət və ya vasitənin və s.) qanuni sahibinə vurulmuş ziyanın ödənilməsinə, o cümlədən müsadirə edilməli əmlak hesabına ödənilməsinə dair tələblər öz əksini tapmışdır.

2. Nəzərə almaq lazımdır ki, CM-in 99-1.1-ci maddəsinin mənasına görə, cinayət törədilərkən istifadə edilən alət və ya vasitələr, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak, habelə həmin pul vəsaitləri və ya digər əmlak hesabına əldə edilmiş gəlirlər qanuni sahibinə qaytarılmalı əmlak olduğu bütün hallarda belə əmlak müsadirə edilə bilər.

3. CM-in 99-3-cü maddəsinin **tətbiqi zamanı** nəzərə almaq lazımdır ki:

1)) məhkəmə iş üzrə müsadirə edilməli (qanuni sahibinə qaytarılmıy olmayan) əmlakın olduğunu müəyyən etməlidir. CM-in 99-3.1-ci və 99-3.2-ci maddələri məhz müsadirə edilməli əmlak müəyyən edildiyi hallarda tətbiq edilə bilər. Əgər iş üzrə müsadirə edilməli əmlak müəyyən edilməmişdirsə, deməli, əmlakın qanuni sahibinə vurulmuş ziyanın müsadirə edilməli əmlak hesabına ödənilməsindən də danışmaq olmaz;

2) cinayət nəticəsində əmlakın qanuni sahibinə ziyan vurulmalıdır. Məhkəmə əmlakın qanuni sahibinə vurulmuş ziyanı müəyyən etməlidir. CM-in 99-3.1-ci və 99-3.2-ci maddələri məhz əmlakın qanuni sahibinə vurulmuş ziyanın müəyyən edildiyi hallarda tətbiq edilə bilər. Əmlakın qanuni sahibinə vurulmuş ziyan **iki formada** ola bilər: a) cinayət törətmiş şəxsin əmlakın qanuni sahibindən cinayət yolu ilə əldə etdiyi əmlak (pul vəsaitləri, qızı-zinət əşyaları və s.) formasında; b) cinayət törədərək qanuni sahiblikdə olan əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi, istifadə üçün yararsız vəziyyətə gətirilməsi formasında. CM-in 99-1.1.1-ci və 99-1.1.2-ci maddələrindən aydın olur ki, əmlakın qanuni sahibinə birinci formada ziyan vurulduqda sadəcə olaraq onun qanuni sahibliyindən çıxmış əmlak və ya bu əmlakın əvəzi özünə qaytarılacaqdır. Ziyan ikinci formada olduqda isə onun ödənilməsi ilə bağlı CM-in 99-3-cü maddəsi tətbiq ediləcəkdir.

3) təhlil olunan normadan aydın olur ki, əmlakın qanuni sahibinə ziyan ikinci formada vurulmuş olduqda, həmin ziyan təqsirkar şəxsin (şəxslərin) müsadirə edilməli əmlakı hesabına yox, başqa əmlakı hesabına ödənilməlidir. Lakin bu şəxsin müsadirə edilməli əmlakdan başqa əmlakın qanuni sahibinə vurulmuş ziyanın ödənilməsinə təmin edəcək əmlakı olmadıqda, əmlakın qanuni sahibinə vurulmuş ziyan müsadirə edilməli (şübhəsiz ki, qanuni sahibinə qayta-

nimali olan əmlak çıxıldıqdan sonra yerdə qalan əmlak hesabına ödənilməlidir. Ziyən ödənildikdən sonra müsadirə edilmiş olan əmlakın (pul vəsaitinin və s.) müəyyən hissəsi qaldıqda, həmin hissə dövlət nəfəne alınmalıdır (müsadirə edilməlidir).

Təhlil olunan normada əmlakın qanuni sahibinə (zərərchəkmış şəxsə) dəy-
miş yalnız əmlak xarakterli ziyandan danışılır. Zərərchəkmış şəxsə vurulan fiziki
və ya mənəvi zərərin əvəzinə təqsirkar tərəfindən ödənilməsi barədə bu nor-
mada heç nə deyilmir. Belə yanaşmanı uğursuz sayırıq. Hesab edirik ki, qan-
unverici humanizm prinsipində bir qədər də irəli gedərək zərərchəkmış şəxsin
mənafevini daha geniş mənada öne çəkə və təqsirkarın müvafiq əmlakı ol-
madıqda zərərchəkmış şəxsə dəyən istənilən məzmunlu ziyanın və zərərin mü-
sadirə edilmiş olan əmlak hesabına ödənilməsinə nəzərdə tutsa, daha yaxşı
olardı: hər hansı bir əmlakın dövlət nəfəne müsadirəsindən əvvəl zərərchəkmış
şəxsə dəymiş ziyanın ödənilməsi daha doğru olardı.

4. İstirakçılığa töredilən cinayətlərdə müsadirə edilmiş olan əmlakın cinay-
ətin istirakçılarından kimə məxsus olmasından asılı olmayaraq əmlakın qanu-
ni sahibinə vurulmuş ziyanın ödənilməsinə təmin edəcək əmlak olmadıqda, vu-
rulmuş ziyana cinayətin istənilən istirakçısına məxsus müsadirə edilmiş əmlak
hesabına ödənilməlidir.

XXV-II Fəsil

Hüquqi şəxslər barəsində tətbiq olunan cinayət-hüquqi tədbirlər

Maddə 99-4. Hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq olun-
masının əsasları və şərtləri

99-4.1. Hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər həmin hüquqi şəxsin
xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün aşağıdakı fiziki şəxslər
tərəfindən töredilən cinayətlərə görə tətbiq edilir:

99-4.1.1. hüquqi şəxsi təmsil etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli
şəxs;

99-4.1.2. hüquqi şəxsin adından qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə
malik olan vəzifəli şəxs;

99-4.1.3. hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik
olan vəzifəli şəxs;

99-4.1.4. bu Məcəllənin 99-4.1.1—99-4.1.3-cü maddələrində nəzərdə
tutulmuş vəzifəli şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməməsi nəti-
cəsində hüquqi şəxsin işçisi.

99-4.2. Hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi həmin əməli
tötətmış və ya onun töredilməsində hər hansı şəkildə iştirak etmiş fiziki
şəxsin cinayət məsuliyyətini istisna etmir.

99-4.4. Bu Məcəllənin 99-4.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş fiziki
şəxs barəsində qanunla müəyyən edilmiş hallarda cinayət təqibinə xitam
verilməsi hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə mane olmur.

99-4.5. Dövlət, bələdiyyələr, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar barəsində
cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilə bilməz.

99-4.6. Hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbirlər bu Məcəllənin 144,

144-1, 144-2, 144-3, 167–169, 169-1, 170–171-1, 192-2, 193-1, 194, 200-1,
200-2, 214–220, 233, 242–244-1, 259–261, 271–284, 308, 311, 312, 312-1,
313, 315, 316-1, 316-2, 320 və 323–326-cı maddələri ilə nəzərdə tutulmuş
əməllərin töredilməsinə görə tətbiq edilir.

99-4.7. Məhkəmə tərəfindən cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqi nəzərdə
ilə bağlı qərar qəbul olunanadək hüquqi şəxs yenidən təşkil olunduqda cinayət-hüquqi tədbirlər hüquqi şəxsin hüquqi varisinə tətbiq olunur. Məhkəmə tərəfindən cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqi nəzərdə tutulmuş əməliyə görə qəbul olunduğu vaxtdan tam icra olunana və ya ləğv olunanadək hüquqi şəxsin yenidən təşkil olunması, yaxud təsisçilərinin (iştirakçıların) və ya hüquqi şəxsin nizamnamə ilə vəkil edilmiş orqanının qərarı ilə ləğv edilməsi qadağandır (Azerbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir, 2 noyabr 2012-ci il, 11 dekabr 2012-ci il, 5 aprel 2013-cü il, 28 aprel 2015-ci il, 11 noyabr 2016-cı il (395-VQD №-li), 11 noyabr 2016-cı il (408-VQD №-li) tarixli qərarlarla edilmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» q., 16 mart 2012-ci il; 11 noyabr 2012-ci il; 19 yanvar 2013-cü il; «Respublika» q., 19 aprel 2013-cü il; «Azerbaycan» q., 18 dekabr 2016-cı il; 18 dekabr 2016-cı il).

1. Hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinin nəzərdə
tutulması Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu üçün əsaslı yeniliklər-
dandır. Hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiq
edilməsinin qanunvericiliyə daxil edilməsi ilə bağlı tövsiyələr «Cinayət qanun-
vericiliyi vasitəsilə ətraf mühitin mühafizəsi haqqında» Avropa Konvensiyasın-
da (Azerbaycan Respublikası bu Konvensiyaya qoşulmamışdır), «İnsan əlvi-
nə və fəhşəliyin üçüncü şəxslər tərəfindən istismarına qarşı mübarizə haqqın-
da» BMT Konvensiyasında, «Korrupsiya əleyhinə» BMT Konvensiyasında,
«Cinayət fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılması, aşkar olunması,
götürülməsi və müsadirə edilməsi haqqında» Avropa Şurasının Konvensiyasın-
da və başqa beynəlxalq-hüquqi aktlarda əksini tapmışdır. Azərbaycan Res-
publikasının 7 mart 2012-ci il tarixli, 314-VQD sayılı Qanunu ilə CM-ə daxil
edilmiş bu yenilik bir sıra nəzəri və təcrübə məsələlərin həlli zərurətini doğu-
rur.

CM-in «Cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər» adlandırılan 6-cı bölməsi-
nə daxil edilmiş 15-2-ci fəslin adına («Hüquqi şəxslər barəsində tətbiq olunan
cinayət-hüquqi tədbirlər»), habelə CM-in cinayətin subyektlərinə və cəzalarına
aid normalarda hüquqi şəxslərin və onlara tətbiq ediləcək cinayət-hüquqi xar-
akterli tədbirlərin xatırlanmamasına diqqət etdikdə aşağıdakı nəticələrə gəl-
mək olur:

- 1) hüquqi şəxslər cinayətin subyekti deyildir;
- 2) hüquqi şəxslər barəsində tətbiq olunan tədbirlər cəza deyildir;
- 3) «hüquqi şəxsin törətdiyi cinayət», «hüquqi şəxsin əməlinə cinayət terki-
bi» kimi ifadələr doğru deyildir və yalnız hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun ma-
raqlarının qorunması üçün fəaliyyət göstərmiş konkret fiziki şəxslərin cinayət
tötərməsində, onların əməlinə cinayət tərkibinin əlamətlərinin olmasından
söhbət gedə bilər;
- 4) konkret fiziki şəxsin kriminal əməli ilə qanunla müəyyən olunan bağlılığın

olmadığı hallarda hüquqi şəxs bərsində cinayət-hüquqi xarakterli tədbirin tətbiqi mümkün deyildir.

Hüquqi şəxslər bərsində cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər tətbiqi ilə bağlı nəzəri mülahizələrin tərüatlarına toxunmadan qeyd etmək istəyirik ki, bu cinayət-hüquqi institutla bağlı normaların tərümiləşdirilməsinə ehtiyac vardır. CM-in 15-2-ci fəslinin ayrı-ayrı maddələrinə verilən şərhlərdə bu istiqamətdə bəzi fikirləri irəli sürməyə cəhd edəcəyik.

2. CM-in 99-4-cü maddəsi hüquqi şəxslər bərsində cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər tətbiq edilə bilməsinə istisnasız olaraq konkret fiziki şəxslərin törətdiyi cinayətlərlə əlaqələndirmişdir. Şərh olunan maddə belə əlaqənin iki formasını təsbit edir:

- 1) həmin cinayətin hüquqi şəxsin xeyrinə törədilmiş olması;
- 2) həmin cinayətin hüquqi şəxsin maraqlarının qorunması üçün törədilmiş olması.

Cinayətin hüquqi şəxsin xeyrinə törədilmişsi dedikdə, konkret cinayət əməlinin həmin hüquqi şəxsə maddi fayda gətirmək (ona gəlir gətirmək və ya onun gəlirlərini artırmaq), onun maddi öhdəliklərini azaltmaq (xərclərdən azad etmək və ya xərclərini azaltmaq), onun maddi durumunu başqa şəkildə yaxşılaşdırmaq məqsədilə törədilməsi başa düşülməlidir. Belə məqsəd konkret olaraq hüquqi şəxsin kommersiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, yeni əlverişli kommersiya layihələrinə qoşulmasına, əlverişli şərtlərlə əmlak əldə etməsinə, müəyyən istehsalat xərclərindən, vergilərdən və başqa məcburi ödənişlərdən tam və ya qismən azad olmasına və s. bu kimi istiqamətlərə yönəle bilər.

Cinayətin hüquqi şəxsin maraqlarının qorunması üçün törədilməsi dedikdə, cinayət əməlinin hüquqi şəxsin müxtəlif xarakterli mənafeələrinin müdafiəsi və təmin olunması məqsədi ilə törədilmiş olması nəzərdə tutulur. Maraqların qorunması, məsələn, hüquqi şəxsin nəzarət orqanlarının yoxlamalarından kənar qalmasını təmin etmədə, onun müxtəlif subyektlərlə mübahisəsinin bu hüquqi şəxsin xeyrinə həll edilməsinə nail olmasına, biznes rəqibləri ilə müqayisədə həmin hüquqi şəxsə əlverişli şərait yaratmada və s. ifadə oluna bilər.

CM-in 99-4.1-ci maddəsinin məzmununa görə, hüquqi şəxs bərsində cinayət-hüquqi tədbir yalnız o halda tətbiq oluna bilər ki, müvafiq fiziki şəxs konkret cinayəti həmin hüquqi şəxsə xeyir vermək və ya onun maraqlarını qorunmaq məqsədi ilə törətsin. Bu zaman hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi üçün ona bu kriminal əməlin törədilməsi ilə real xeyir verilməsinin və ya onun maraqlarının təmin olmasının əhəmiyyəti yoxdur. Belə tədbirlərin tətbiqi oluna bilməsinə şərtləndirən əsas əlamət fiziki şəxsin kriminal əməl törədən göstərilən məqsədi güdməsidir. Lakin hər bir halda həmin məqsədin mövcudluğu cinayət-prosessual qanunla müəyyən olunan qaydada sübut edilməlidir.

3. Artıq qeyd etdik ki, hüquqi şəxsin törətdiyi əməl barədə danışımaq yolverilməz və söhbət yalnız həmin hüquqi şəxsə konkret bağlılığı olan fiziki şəxsin əməlindən gedə bilər. CM-in 99-4.1-ci maddəsindən aydın olur ki, fiziki şəxsin həmin əməli cinayət olmalıdır, yeni bu əməldə konkret cinayət tərkibi

nin bütün əlamətləri olmalıdır. Əgər fiziki şəxsin əməlinə cinayət tərkibini hər hansı əlamət olmasa (məsələn, fiziki şəxsin bu əməli anlaşıqz vəziyyətdə törətdiyi aydın olarsa), bu əmələ bağlı hüquqi şəxs bərsində hər hansı cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqindən söhbət gedə bilməz.

Fiziki şəxsin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün törətdiyi əməldə cinayət tərkibinin əlamətlərinin olub-olmaması məsələsinə aydınlaşdırılaraq hər bir halda subyektiv cəhətin mühüm bir əlamətinin olduğu da deqiqləşdirilməlidir: fiziki şəxs həmin əməl hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün törətdiyini dərək etməlidir. Həmin əlamət fiziki şəxsin psixi münasibəti ilə əhatə edilmədikdə hüquqi şəxs bərsində cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqindən söhbət gedə bilməz. Deməli, fiziki şəxsin ehtiyatsızlıqla törətdiyi əmələ görə hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqi mümkün deyildir (CM-in 99-4.6-cı maddəsində yalnız qəsdən törədilən cinayətlər sadalanır).

4. CM-in 99-4.1-ci maddəsi törətdikləri cinayətlər hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirin tətbiq edilməsinə əsas ola bilən fiziki şəxslərin dairəsini də deqiqləşdirmişdir. Təhlil olunan norma belə fiziki şəxslərin dörd qrupunu göstərir:

- 1) hüquqi şəxsi təmsil etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs;
- 2) hüquqi şəxsin adından qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs;
- 3) hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs;
- 4) əvvəlki üç qrupdan olan vəzifəli şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməməsi nəticəsində hüquqi şəxsin işçisi.

CM-in 99-4.1.1-99-4.1.4-cü maddələrinin birbaşa hərfi mənasından çıxış edərək sadalanan qruplara aid edilə bilən fiziki şəxsləri konkretləşdirməyə cəhd etsək, belə şəxslərin kifayət qədər geniş dairəsi alınar. Hesab edirik ki, qanunvericinin bu fiziki şəxslərin dairəsini müəyyən etmə meydan uğursuz olmuşdur.

Ümumiyyətlə, törətdiyi cinayət əməli hüquqi şəxs üçün cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqinə səbəb olan fiziki şəxslərin dairəsi müəyyən edilərkən iki əlamət əsas götürülməlidir: 1) bu fiziki şəxsin həmin hüquqi şəxsə rəhbərlik etmək, onun fəaliyyətini istiqamətləndirmək, ona nəzarət etmək üzvə səlahiyyətləri; 2) bu fiziki şəxsin konkret hüquqi şəxsi təmsil etmək, onun adından qərarlar qəbul etmək, hüquqi şəxs üçün öhdəliklər götürmək səlahiyyəti. Fikrimizcə, göstərilən əlamətlərdən birinə və ya hər ikisinə malik olan fiziki şəxs hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün cinayət törətdikdə, bu, həmin hüquqi şəxs bərsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə səbəb ola bilər. Düzüdü, CM-in şərh olunan normasında sadalanan vəzifəli şəxslər də göstərilən əlamətlərə malik olduqda onların cinayət əməli hüquqi şəxs üçün nəticələr doğura bilər. Bununla belə, həmin normadakı sadalanma əvəzinə nəzərdən keçirilən əlamətlərin göstərilməsi daha uğurlu ola bilərdi: məsələn, hüquqi şəxsin rəhbəri CM-in 99-4.1.1-99-4.1.3-cü maddələrində göstərilən hər üç əlamətə (hüquqi şəxsi təmsil etmək, onun adından qərarlar

qəbul etmək, onun fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə) malikdir.

Hüquqi şəxsi təmsil etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs dedikdə, hüquqi şəxsin nizamnaməsinə (əsasnaməsinə), habelə əmək müqaviləsinə uyğun olaraq həmin hüquqi şəxsi etibarnaməsiz olaraq və ya etibarnamə əsasında təmsil etmək hüququna malik olan, bu hüquqi şəxsdə vəzifə tutan fiziki şəxs başa düşülə bilər. Normanın məzmunundan aydın olur ki, bu hüquqi şəxsdə hər hansı vəzifə tutmayan kənar şəxs etibarnamə əsasında həmin hüquqi şəxsi təmsil etsə də, onun törətdiyi cinayət heç bir halda hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə səbəb ola bilməz.

Hüquqi şəxsin adından qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs dedikdə, hüquqi şəxsin nizamnaməsinə (əsasnaməsinə, yaxud əmək müqaviləsinə) uyğun olaraq həmin hüquqi şəxs üçün hüquq və vəzifələr yaradan qərarlar qəbul etmək, təşkilatı-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat məzmunlu digər hərəkətlər etmək (məsələn, hüquqi şəxs adından müqavilə bağlamaq, işçini işə qəbul etmək və işdən azad etmək, hüquqi şəxsin əmlakına sərəncam vermək və s.) səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslər başa düşüləcəkdir.

Hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs dedikdə, hüquqi şəxsin nizamnaməsinə (əsasnaməsinə), yaxud əmək müqaviləsinə uyğun olaraq hüquqi şəxsin fəaliyyətinə bütövlükdə və ya onun fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətlərinə və sahələrinə nəzarət etmək səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslər başa düşüləcəkdir.

Hüquqi şəxsin eyni bir vəzifəli şəxsi yuxarıda göstərilən hər üç əlamətlə, yaxud onlardan birinə və ya ikisinə malik ola bilər. Lakin qanunun tələbinə əsasən, belə səlahiyyətlər hüquqi şəxsin yalnız vəzifəli şəxsinə aid olduqda onun törətdiyi cinayət əməli hüquqi şəxs üçün cinayət-hüquqi nəticələr doğura bilər. Sadalanan əlamətlərin hüquqi şəxsin hansı vəzifəli şəxsinə aid olması isə bu hüquqi şəxsin təşkilatı-hüquqi formasından, onun fəaliyyət sahəsindən, strukturundan və s. bu kimi amillərdən asılı olacaqdır. Belə vəzifəli şəxslər sırasına hüquqi şəxsin təbqişinə rəhbəri (direktor, sədr, müdir, prezident və s.), onun kollegial rəhbər orqanının üzvləri (direktorlar şurasının üzvləri, müşahidə şurasının üzvləri, nəzarət-təftiş komissiyasının üzvləri və s.), habelə hüquqi şəxsin digər rəhbər işçiləri (direktor müavini, baş mühəndis, filialın və ya nümayəndəliyinin direktoru və s.) daxildir.

Törətdikləri cinayətlər hüquqi şəxslər bərasində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə səbəb olan fiziki şəxslərin **dördüncü qrupuna** isə hüquqi şəxslərin işçilərinin daha geniş dairəsi aiddir. CM-in 99-4.1.4-cü maddəsindən aydın olur ki: birincisi, onlar vəzifəli şəxslər olmaya da bilərlər; ikincisi, onların hüquqi şəxslərin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün törətdikləri cinayətlər əvvəlki üç əlamətlə (hüquqi şəxsi təmsil etmək, onun adından qərarlar qəbul etmək, onun fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə) malik vəzifəli şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməməsi (yaxud lazımcına həyata keçirilməməsi) nəticəsində baş verməlidir. Deməli, bu qrupa aid işçinin törətdiyi cinayətin hüquqi şəxs bərasində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə səbəb olması üçün aşağıdakı iki şərtin birlikdə mövcudluğu zəruridir: 1) müvafiq vəzifə-

li şəxs hüquqi şəxsin fəaliyyəti ilə bağlı öz nəzarət funksiyalarını yerinə yetirməmişdir və ya lazımcına yerinə yetirməmişdir; 2) belə nəzarətsizlik şəraitinin olduğunu dərk edən və bundan istifadə edən işçi hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün cinayət törətmişdir. Bu şərtlərdən birinin olmaması hüquqi şəxs bərasində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqini istisna etməkdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqi şəxs bərasində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi üçün müvafiq vəzifəli şəxsin və ya başqa işçinin **cinayətin törədilməsindəki rolunun** (icraçı, təhrikiçi, təşkilatçı, köməkçi) əhəmiyyəti yoxdur. Bunun üçün həmin cinayətin yalnız bir şəxs, yaxud bir neçə şəxs tərəfindən (o cümlədən bu hüquqi şəxsə aidiyyəti olmayan digər şəxslərlə birlikdə) törədilməsinin də əhəmiyyəti yoxdur.

Törətdiyi cinayət hüquqi şəxs üçün də nəticələr doğuran fiziki şəxslərin dairəsinə müəyyən edən normanın **daha bir qüsuru** həmin dairəyə aid edilməli olan bəzi şəxslərin kənarında qalmamasıdır. Belə ki, hüquqi şəxsin təsisçisi olan və həmin hüquqi şəxsə heç bir vəzifə tutmayan (orada işləməyən) şəxsi CM-in 99-4.1-cü maddəsində sadalanan fiziki şəxslər sırasına aid etmək mümkün deyil. Digər tərəfdən, təcrübədən məlumdur ki, bəzi hüquqi şəxslərə həmin hüquqi şəxsə heç bir təşkilatı-hüquqi bağlılığı olmayan şəxslər faktiki sahiblik və (və ya) rəhbərlik edir. Həmin hüquqi şəxslərin xeyrinə və ya onların maraqların üçün kriminal əməllər də çox vaxt belə faktiki rəhbərlər tərəfindən və ya onların göstərişi ilə törədilir. Hesab edirik ki, bu şəxsləri də təhlil olunan normada sadalanan fiziki şəxslər sırasına aid etmək zəruridir.

Sadalanan fiziki şəxslərin normal və qanuni fəaliyyəti onların təmsil etdiyi (işlədiyi) hüquqi şəxsin xeyrinə və onun maraqlarının qorunmasına yönəlməmiş olmalıdır. Ona görə də hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi xarakterli tədbir yalnız bu şəxslərin konkret cinayət əməli hüquqi şəxsin xeyrinə yönəlməmiş olduqda və ya onun maraqlarını qorumaq məqsədi güdüldükdə tətbiq oluna bilər.

5. CM-in 99-4.2-cü maddəsi hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinin **hüquqi şəxsin cinayət məsuliyyətinə təsirinə** aydınlıq gətirir. Hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi istisnasız olaraq həmin hüquqi şəxsin rəhbəri və ya başqa işçisi tərəfindən törədilən cinayətlə bağlıdır. Qanunun tələbinə əsasən, belə halda hüquqi şəxsə həmin tədbirlərin tətbiqi, həmin tədbirlərin tətbiqinə səbəb olmuş cinayətlə bağlı fiziki şəxsin (şəxslərin) cinayət məsuliyyətinə hər hansı formada təsir etmir. Deməli, bu əməlin törədilməsindəki rolundan (icraçı, təhrikiçi, təşkilatçı, köməkçi), habelə cinayətin törədilməsinin mərhələsindən (cinayətə hazırlıq, cinayət etməyə cəhd, başa çatmış cinayət) asılı olmayaraq fiziki şəxs cinayət qanununda nəzərdə tutulan adı qaydada məsuliyyəti daşıyır.

6. CM-in 99-4.4-cü maddəsi¹ müəyyən edir ki, CM-in 99-4.1-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş fiziki şəxs bərasində qanunla müəyyən edilmiş hallarda cinayət təqibinə xitam verilməsi hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə mane olmur. Təhlil olunan normanı CPM-də nəzərdə tutulan cinayət təqibi-

¹ Hörmətli oxucular, CM-ə yenidən əlavə olunan 15-2-ci fəslin mətnində texniki qüsurlar vardır. Belə ki, CM-in 99-4.3-cü maddə mətnində göstərilmişdir və 99-5-ci maddədə iki maddə 99-5.3-cü kimi əks olunmuşdur.

nə xitam verilməsi əsasən ilə birlikdə nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, bu norma **məhdud təfsir olmalıdır**. Onun konkret bir halda (fiziki şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edildikdə) məhdud təfsirinin zəruriliyi CM-in 99-9-cü maddəsində birbaşa göstərilir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, fiziki şəxsin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarını qorumaq üçün törətdiyi əməl o halda hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirin təbiiyyətinə səbəb ola bilər ki, fiziki şəxsin əməlinə cinayət tərkibi olsun. Beləliklə, fiziki şəxsin əməlinə cinayət tərkibi olmadıqda, o cümlədən fiziki şəxs barəsində cinayət təbiiyyətinə bəraətverici əsaslarla xitam verildikdə, yaxud fiziki şəxs barəsində bəraət hökmü qərarıldıqda, eləcə də fiziki şəxsin törətdiyi əməli görə CM-in 75-ci maddəsində göstərilən cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçmiş olduqda, fiziki şəxsin həmin əməlinə görə hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə bəraətverici olaraq istisna olunur.

CPM-in 39-cü maddəsinə diqqət etdikdə aydın olur ki, **fiziki şəxsin barəsində** aşağıdakı halların olması hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə istisna edir:

- cinayət hadisəsi olmadıqda (CPM-in 39.1.1-ci maddəsi);
- əməldə cinayət tərkibi olmadıqda (CPM-in 39.1.2-ci maddəsi);
- cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri keçdikdə (CPM-in 39.1.3-cü maddəsi);

- şəxs barəsində eyni ittiham üzrə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü və ya digər məhkəmənin cinayət təbiiyyətinə qeyri-mümkün edən ləğv edilməsi qərar olduqda (CPM-in 39.1.6-cü maddəsi);

- şəxs barəsində eyni ittiham üzrə təhqiqatçının, müstəntiqin və ya prokurorun cinayət işi başlanmasının rədd edilməsi və ya o xitam verilməsi haqqında ləğv edilmiş qərar olduqda (CPM-in 39.1.7-ci maddəsi);

- şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli anlaşıqz vəziyyətdə törətdikdə (CPM-in 39.1.10-cü maddəsi);

- cinayət qanunu müddəalarının qüvvəsinə görə şəxsin cinayət məsuliyyətinə azad edilməsi üçün əsaslar olduqda (CPM-in 39.1.11-ci maddəsi);

- şəxsin cinayət törədilməsinə aidiyyəti olmadıqda və ya onun təqsirliyi sübuta yetirilmədikdə (CPM-in 39.2-ci maddəsi).

Deməli, fiziki şəxs barəsində cinayət təbiiyyətinə xitam verilməsi əsaslarından **yalnız ikisinin** – CPM-in 39.1.5-ci (şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətdikdən sonra ölməsi) və 39.1.12-ci (amnistiya aktına əsasən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi) maddələrində nəzərdə tutulan halların olması hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə istisna etmir. Cinayət təbiiyyətinə xitam verilməsi əsaslarından ikisi – CPM-in 39.1.8-ci və 39.1.9-cü maddələrində sadalanan hallar hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə səbəb olan CM-in 99-4.6-cü maddəsində sadalanan cinayətlərə bağlı olmağa da biləcə, çünki həmin cinayətlərin hamısı barəsində cinayət təbiiyyətinə istisna ittiham qaydasında həyata keçirilir. Cinayət təbiiyyətinə xitam verilməsi əsaslarından biri – CPM-in 39.1.4-cü maddəsində göstərilən hal (cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin baş verdiyi anda onu törətmis şəxsin

cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatması) isə CM-in 99-4.1-ci maddəsində sadalanan fiziki şəxslər barəsində mövcud ola bilməz, çünki həmin fiziki şəxslər əmək qanunvericiliyinə və mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq hər bir halda 16 yaşından yuxarı şəxslər olacaqdır.

CPM-in 99-4.6-cü maddəsində sadalanan cinayətlərdən üçü ilə bağlı CM-in 72.2-ci maddəsinə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətindən azad etmənin xüsusi hali (CM-in 214-cü, 214-1-ci və 312-ci maddələrinin qeydlərində) nəzərdə tutulmuşdur. Həmin hallar mövcud olduqda müvafiq fiziki şəxs barəsində cinayət təbiiyyətinə istisna edilir.

Cinayət məsuliyyətindən azad etmənin CM-in 72-75-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarından yalnız birinin – cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçdiyi halların (CM-in 75-ci maddəsi) olduğu təqdirdə hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün cinayət törətmis fiziki şəxsin məsuliyyətindən azad edilməsi ilə əlaqədar hüquqi şəxsin də barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə istisna edilir. Əlbəttə, tamamilə mümkündür ki, hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün cinayət törətmis fiziki şəxs səmimi peşmanlıqla (CM-in 72-ci maddəsi), zərərçəkmiş şəxsə bəzən bəzən (CM-in 74-cü maddəsi) və şəraitin dəyişməsi ilə (CM-in 74-cü maddəsi) əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Nəzərə alsaq ki, qanunverici buna əsaslar olduqda bütün kateqoriyalardan olan cinayətləri törətdiyi gündən CM-in 75-ci maddəsində sadalanan müddətlərin keçməsi səbəbindən həm fiziki, həm də hüquqi şəxsin məsuliyyətini istisna edir, o halda böyük ictimai təhlükə törətməyən (CM-in 72.1-ci, 73-cü və 74-cü maddələr) və az ağır cinayətlər (CM-in 74-cü maddəsi) törətdikdə və buna əsaslar olduqda hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün cinayət törətmis fiziki şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilərkən hüquqi şəxsin barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə saxlanılması başa düşülən olmazdı. Fikrimizcə, qeyd olunan hallarda hüquqi şəxs barəsində də cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə istisna edilməlidir.

Beləliklə, hesab edirik ki, CPM-ə ediləcək əlavə və dəyişikliklərdə belə hallarda hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin təbiiyyətinə məsuliyyətinə istisna edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin təbiiyyətinə və davam etməsinin mümkün olub-olmaması məsələsinə aydınlıq gətirilməlidir.

7. CM-in 99-4.5-ci maddəsi cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə istisna edilən hüquqi şəxslərin dairəsinə daşılaqda cinayətə yönəlməmişdir. Lakin bu normadan belə tədbirlərin təbiiyyətinə yol verilməyən hüquqi şəxslərin dairəsinə müəyyənləşdirilmək mümkündür deyildir. Məsələ burasıdır ki, həmin norma cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə yol verilməyən subyektlər sırasında ilk olaraq dövlətin adını çəkir. Dövlətin hüquqi şəxs olmağı isə həmişə məlumdur. Hüquqi şəxs statusuna müxtəlif dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları, habelə təsisçisi və mülkiyyətçisi dövlət olan kommersiya və qeyri-kommersiya xarakterli müxtəlif qurumlar (nəhəng dövlət şirkətlərindən məktəblərədək) mülkiyədir. Şübhəsiz ki, cinayət qanunu bu hüquqi şəxslərdən hansına cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə yol verilmədiyini aydınlıq gətirməlidir.

Hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin təbiiyyətinə yol verilən öl-

kəların əksəriyyətində dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, habelə qeyri-kommersiya təyinatlı dövlət müəssisə, idarə və təşkilatları (məktəblər, xəstəxanalar və s.) barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə yol verilmir. Təsisçisi və mülkiyyətçisi dövlət olan kommersiya qurumları barəsində isə belə tədbirlər ya ümumi qaydada, ya da konkret şərtlə (məsələn, belə müəssisə bərabər dövlət sifarişini icra etdikdə onun barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq olunmur) tətbiq oluna bilər.

CM-in 99-8.4-cü maddəsindən aydın olur ki, dövlət müəssisələrinə cinayət-hüquqi tədbirlər (onların ləğv edilməsi istisna olmaqla) tətbiq oluna bilər. Lakin həmin norma da bizi maraqlandıran sualın bərabər cavabını vermir. Hər bir halda cinayət qanununda bu məsələyə aydınlıq gətirilməlidir.

Cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqinə yol verilməyən subyektlərin növbəti qrupunu **bələdiyyələr** təşkil edir. «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 11-ci maddəsinə əsasən, bələdiyyələr hüquqi şəxsdir. Lakin bu məsələdə də aydın olmayan suallar qalmışdır. Belə ki, bələdiyyələr də kommersiya və qeyri-kommersiya xarakterli qurumlar təsis edə bilər. Onların barəsində cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqinə yol verilib-verilmədiyini məsələsinə isə aydınlıq gətirilməlidir. Hesab edirik ki, bələdiyyələrin təsis etdiyi və onların mülkiyyətində olan kommersiya xarakterli hüquqi şəxslər barəsində belə tədbirlər adı qaydada tətbiq oluna bilər, qeyri-kommersiya xarakterli hüquqi şəxslərə isə belə tədbirlərin tətbiqi məqbul sayıla bilməz (CM-in 99-8.4-cü maddəsinə əsasən, bələdiyyə müəssisələrinə onların ləğv edilməsi istisna olmaqla, digər cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq oluna bilər).

Cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiq edilmədiyini təsisatların üçüncü qrupunu bəyənəlxalq təşkilatlar təşkil edir. **Beynəlxalq təşkilat** dedikdə, müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün sazış əsasında yaradılan dövlətlərarası və ya qeyri-dövlət (qeyri-hökumət) xarakterli birliklər başa düşülür. Beynəlxalq təşkilatların geniş çeşidi mövcuddur (BMT və onun qurumları, regional təşkilatlar, çoxsaylı bəyənəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları və s.).

Təəssüf ki, cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiq edilmədiyini bu subyektlərdə də dairəsi ilə bağlı aydın olmayan məqamlar qalmışdır. Belə ki, normanın bərabər mənasına görə, xarici ölkələrin diplomatik və konsulluq nümayəndəlikləri barəsində belə tədbirlər tətbiq oluna bilər. Hesab edirik ki, bu müddəə dəqiqləşdirilməli və bu zaman transmilli şirkətlərə, habelə xarici kommersiya xarakterli qurumlara ümumi qaydada belə tədbirlərin tətbiqi nəzərdə tutulmalı, xarici ölkələrin diplomatik və konsulluq qurumlarına onların tətbiqi istisna edilməlidir.

8. CM-in 99-4.6-cü maddəsində fiziki şəxs tərəfindən törədilməsi hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqinə səbəb olan cinayətlərin dairəsi müəyyən edilməmişdir. CM-in sadalanan maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərin həm əsas tərkibləri, həm də ağırlaşdırıcı və xüsusilə ağırlaşdırıcı əlamətləri olan tərkibləri ilə əhatə olunan cinayətlərin törədilməsi, CM-in 99-4.1-ci maddəsində göstərilən şərtlər olduqda hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə səbəb olacaqdır.

Lakin bu cinayətlərin dairəsi də uğursuz müəyyən olunmuşdur. Beynəlxalq

təkrübədən məlumdur ki, hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinin ilk və ən çox yayılmış əsası qismində ekoloji cinayətlər çıxış edir. CM-in 99-4.6-cü maddəsində ekoloji cinayətlərin heç birinin olmaması anlaşılan deyil. Bundan başqa, vergi ödəməkdən yayınma (CM-in 213-cü maddəsi) və iqtisadi fəaliyyət sahəsində olan bəzi başqa cinayətlərin, habelə bir sıra korrupsiya cinayətlərinin də bu sıradan olmaması ciddi qüsurdur.

9. CM-in 99-4.7-ci maddəsində hüquqi şəxsin yenidən təşkilinin ona cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqinə necə təsir etməsi məsələsinə aydınlıq gətirilir. Həmin normaya əsasən, cinayət-hüquqi xarakterli tədbirin tətbiq edilməli olduğu hüquqi şəxs yenidən təşkil olunduqda belə tədbirin tətbiqi ilə bağlı hüquq varisliyinə yol verilir. Belə hüquq varisliyinin yaranması üçün həmin tədbirin tətbiqinə səbəb olan cinayət əməli hüquqi şəxsin yenidən təşkilindən əvvəl törədilmiş olmaldır. MM-in 55.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq hüquqi şəxsin yenidən təşkil birleşmə, qoşulma, bölünmə, ayrılma və çevrilmə üsulu ilə həyata keçirilir.

Bu **üsullardan üçü** – birleşmə, qoşulma və çevrilmə (MM-in 56.1-ci, 56.2-ci və 56.5-ci maddələri) olduqda hüquqi varisə cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqi çətinlik yaratmayacaqdır. Lakin həmin üsullardan ikisi – bölünmə və ayrılma (MM-in 56.3-cü və 56.4-cü maddələri) olduqda yenidən təşkil olunan hüquqi şəxsin bir neçə hüquqi varisi yaranmış olur. Belə hallarda cinayət-hüquqi tədbirin həmin varislərdən hansına tətbiqi məsələsi müəyyən çətinliklər yarada bilər. Hesab edirik ki, bu məsələni məhkəmələr bölünmə və ayrılma nəticəsində yaranmış yeni hüquqi şəxslərin hüquqi varisi kimi əldə etdikləri hüquq və vəzifələrinin həcmi (bölünmə balansını), bu hüquqi şəxslərin səlahiyyətli nümayəndələrinin münasibətini və başqa mühüm halları (o cümlədən hüquq varisliyi ilə bağlı mülki qanunvericiliyin müddəalarını) nəzərə alaraq həll etməlidir. Bu kimi hallarda yeni yaranmış hüquqi şəxslərin hər birinin cinayət-hüquqi tədbirə məruz qalması nəzəri cəhətdən mümkündür (məsələn, məhkəmənin tətbiq etdiyi cərimənin onlar arasında müəyyən nisbətə bölünməsi). Lakin belə yeni hüquqi şəxslərin hər birinin müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməsi və ya onların hər birinin ləğv edilməsi məntiqli deyildir. Hər bir halda bununla bağlı bütün təfərrüatları qanunvericilikdə (CM-də və CPM-də) aydınlıq gətirilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət-hüquqi tədbirə məruz qalmalı olan hüquqi şəxs ləğv edilmiş olduqda ona tətbiq edilməli olan tədbirin hər hansı başqa subyektdə tətbiq oluna bilməsi, yaxud bununla bağlı hər hansı bir şəxsin (məsələn, bu hüquqi şəxsin təsisçisinin) müəyyən öhdəliyinin yaranma bilməsi qanunda göstərilir. Ona görə də belə tədbirə məruz qalmalı olan hüquqi şəxsin müvafiq məhkəmə aktı çıxaranadək ləğv edilməsi (məhkəmə aktı çıxdıqdan sonra icra edilənədək və ya bu akt ləğv edilməyənədək hüquqi şəxsin ləğvi qadağan olunur) həmin tədbirin tətbiqini tam istisna edir.

CM-in 99-4.7-ci maddəsi məhkəmə tərəfindən cinayət-hüquqi tədbirin tətbiq edilməsi ilə bağlı qərar qəbul olunduğu vaxtdan bu qərar tam icra olunana və ya ləğv olunanadək hüquqi şəxsin yenidən təşkil olunmasını, yaxud təsisçilərinin (iştirakçılarının) və ya hüquqi şəxsin nizamnamə ilə vəkil edilmiş orqanı-

rən və ağırlaşdıran hallar cinayəti törətmiş fiziki şəxsə və onun kriminal əməlinə aid hallardır, CM-in 99-5.3-cü maddəsində sadalananlar isə daha çox cinayət-hüquqi tədbirə maruz qalacaq hüquqi şəxsə bağlıdır. Bununla belə, hüquqi şəxsə belə tədbirlərin tətbiqi konkret fiziki şəxsin törətdiyi cinayətə bağlı olacağından hüquqi şəxs bərsində cinayət-hüquqi tədbirin növü və həddi seçilərkən cazanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halların da nəzərə alınması tamamilə qanuni və məntiqli olacaqdır.

4. CM-in 99-5.3-cü maddəsində göstərilən halları müəyyən edərək nəzərə almaq lazımdır ki, həmin hallar **CM-in 99-4.6-cı maddəsində sadalanan və hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün CM-in 99-4.1-ci maddəsində təsbit olunan fiziki şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlərə bağlı olduqda hüquqi şəxsə tətbiq ediləcək cinayət-hüquqi tədbirin növünü və həddinə təsir edə bilər.** Ona görə də həmin fiziki şəxsin iştirak etdiyi digər başqa cinayətlər hüquqi şəxsə tətbiq ediləcək tədbirlərə təsir edə bilməz.

5. CM-in 99-5.3.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş **cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi** anlayışı CM-in 58.3-cü maddəsində göstərilən anlayışla eyni məzmunla malikdir (CM-in 58-ci maddəsinin şərhinə bax).

6. Fiziki şəxsin törətdiyi cinayət nəticəsində **hüquqi şəxsin əldə etdiyi xeyrin və onun maraqlarının qorunmasını** anlayışı CM-in 99-4-cü maddəsinin şərhində nəzərdən keçirilmişdir (həmin maddənin şərhinə bax). Hüquqi şəxsin **əldə etdiyi xeyrin həcmi** törədilmiş cinayət nəticəsində yaranan yeni mənbələrdən alınmış gəlirin və ya əvvəlki mənbələrdən alınan, lakin adı halda olduğundan artıq gəlirin həcmi, əldə olunmuş əmlakın dəyəri, bu kriminal əməl nəticəsində hüquqi şəxsin azad olduğu öhdəliklərə və borclara görə ödənilməmiş və ya azaldılmış xərclərin həcmi, hüquqi şəxsin özündə saxladığı əmlakın dəyəri və başqa bu kimi maddi-əmlak xarakterli faydaların həcmi ilə müəyyən olunacaqdır.

Kriminal əməl nəticəsində hüquqi şəxsin **maraqlarının təmin edilməsinin xarakterini və dərəcəsi** qiymətləndirilərkən onun hansı maraqlarının təmin olunması, bu maraqların hüquqi şəxs üçün əhəmiyyəti və ona getirə biləcəyi fayda, maraqlarının təmin olunma səviyyəsi, bunun hüquqi şəxsə yaratdığı perspektivlər və s. bu kimi məqamlar nəzərə alınmalıdır. Bu zaman təmin olunmuş maraqların qanuni və ya qanunazidd olmasına, bu maraqların təmin edilməsinin başqa subyektlərə təsirinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

CM-in 99-4-cü maddəsinin şərhində qeyd etdik ki, fiziki şəxsin cinayət əməli nəticəsində təkcə hüquqi şəxsin real xeyir əldə etməsi və ya onun maraqlarının real olaraq təmin edilməsi olması yox, həmin kriminal əməlin belə məqsədlərə yönəlməsi olmalıdır da hüquqi şəxs bərsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqə səbəb ola bilər. Ona görə də cinayət nəticəsində hüquqi şəxsin heç bir real fayda əldə etməmiş olması və ya onun heç bir marağının təmin edilməmiş olması bu hüquqi şəxsi cinayət-hüquqi tədbirdən birmənalı olaraq azad etmir. Təəssüf ki, CM-in 15-2-ci fəslinin maddələri belə hallarda (yəni cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqi üçün formal əsaslar olsa da, belə tədbirin tətbiqinin məqsəduyğun olmadığı aydın olduqda) məhkəməyə hüquqi şəxs bərsində

də hər hansı tədbiri tətbiq etməmək səlahiyyəti vermir. Hesab edirik ki, cinayət qanununda hüquqi şəxs bərsində hər hansı tədbirin tətbiq edilməsinə imkan verən hallar və şərtlər də nəzərdə tutulmalıdır.

7. CM-in 99-5.3.3-cü maddəsində **cinayətlərin sayı** dedikdə, hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün törədilən CM-in 99-4.6-cü maddəsində sadalanan neçə cinayət törədilmiş olması başa düşüldü. Bu zaman eyni cinayətin təkrar törədilməsi və ya bir neçə fərqli cinayət törədilməsi, yaxud vahid cinayətin törədilməsi üzrə çoxlu epizodların olması hüquqi şəxsə təyin olunan cinayət-hüquqi tədbirin şərhləşməsinə səbəb ola bilər.

Cinayətin (cinayətlərin) **nəticələrinin ağırlığı** isə hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunmaq üçün törədilən cinayətin ictimai münasibətlərə yetirdiyi zərərin xarakterinə və dərəcəsinə əsasən müəyyən ediləcəkdir. Bu zaman əsas diqqət yetirilmiş ziyanın hüquqi şəxsin maddi və ya başqa mənafeyinin kriminal yolla təmin edilməsi ilə nə dərəcədə bağlılığına yönəlməlidir.

8. **CM-in 99-5.3.4-cü maddəsində** göstərilən köməyin mahiyyəti CM-in 59.1.9-cü maddəsində təsbit edilən köməyin mahiyyəti ilə eynidir (CM-in 59-cü maddəsinin şərhinə bax). Lakin şərh olunan maddədə belə köməyin **hüquqi şəxs tərəfindən və ya onun adından** edilməsi nəzərdə tutulur. Hüquqi şəxsin adından belə köməyi, onun rəhbərləri və istənilən işçisi edə bilər. Bu zaman həmin köməyin hüquqi şəxsin cinayəti törətməmiş olması və ya başqa aməkdəşi (o cümlədən hər hansı rəhbər vəzifə tutmayan işçisi) tərəfindən edilməsinin fərqi yoxdur.

Nəzəri və təcrübi baxımdan cinayətin törədilməsindən sonra, o cümlədən cinayət mühakimə icraatı gedişində cinayəti törətmiş fiziki şəxsə onun təmsil etdiyi (aməkdəşi olduğu) hüquqi şəxs arasında ziddiyyətli maraqların yaranması mümkündür. Belə hallarda fiziki şəxsin etdiyi CM-in 99-5.3.4-cü maddəsində göstərilən məzmunlu kömək hüquqi şəxsin adından edilən kömək sayılmaya bilər.

9. **CM-in 99-5.3.5-ci maddəsində** göstərilən hərəkətlər də məzmunca CM-in 59.1.10-cü maddəsində təsbit edilən hərəkətlərə eynidir (CM-in 59-cü maddəsinin şərhinə bax). Lakin hüquqi şəxsə tətbiq ediləcək cinayət-hüquqi tədbirlərin növü və həddi seçilərkən bu hərəkətlərin hüquqi şəxsin adından (yəni onun əməkdaşları tərəfindən), yaxud da hüquqi şəxsin hesabına, onun imkanlarından istifadə olunmaqla edilmiş olması önə çəkiləcəkdir. Bununla belə, cinayət nəticəsində dəymiş maddi və ya mənəvi zərərin istənilən şəxs tərəfindən ödənilməsi olması, zərərcəkməşlə barışığın əldə olunması hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbir tətbiq edilərkən yüngülləşdirici hal sayılmalıdır. Göstərilən hərəkətlər də hüquqi şəxsin təkcə cinayət törədən aməkdəşi tərəfindən yox, istənilən başqa şəxs tərəfindən də edilə bilər.

10. Hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqi zamanı nəzərə alınmalı olan, **hüquqi şəxsi xarakterizə edən halların** dairəsi kifayət qədər genişdir. Bura həmin hüquqi şəxsin fəaliyyət sahəsi, ölünən və ya konkret ərazinin iqtisadi, mədəni, sosial həyatındakı rolu, təşkilatlanma səviyyəsi, iqtisadi göstəriciləri, işçilərinin sayı, cəmiyyətdəki imici və nüfuzu, bəynəlxalq iqtisadi fəaliyyətdə ölkəni təmsil etmək imkanları, hətta tarixi keçmiş və başqa bu

kimi əlamətlər aid edilə bilər. Bu əlamətlər hüquqi şəxsi həm neqativ, həm də pozitiv planda xarakterizə edə bilər və buna uyğun olaraq tətbiq ediləcək tədbirin şərtləşməsinə və ya yumşaldılmasına şərtləndirə bilər.

Şərh olunan normada **hüquqi şəxsi xarakterizə edən üç əlamət** xüsusi vərğulanır: 1) əvvəllər onun barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi; 2) hüquqi şəxsin xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olması; 3) hüquqi şəxsin digər ictimai faydalı fəaliyyətlə məşğul olması.

Hüquqi şəxs barəsində əvvəllər cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi dedikdə, həmin hüquqi şəxsə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktı ilə CM-in 99-5.1-ci maddəsində sadalanan tədbirlərdən birinin və ya bir neçəsinin keçmişdə tətbiq edilmiş olması başa düşülməkdir. Hüquqi şəxsə münasibətdə məhkumluq və ya buna bənzər institut nəzərdə tutulmur. Ona görə də belə tədbirlər təbiiqindən hansı müddətlin keçməsinə əsaslı olmayaraq hüquqi şəxs həmin tədbirə (tədbirlərə) məruz qalmış sayılacaqdır. Lakin hüquqi şəxsə tətbiq ediləcək tədbirin növü və həddi seçilərkən belə tədbirin əvvəlki təbiiqindən hansı müddətlin keçməsi, bu tədbirlərin neçə dəfə tətbiq olunduğu nəzərə alınmalıdır.

Hüquqi şəxsin xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olması konkret rəsmi sənədlərdə öz əksini tapmış olmalıdır. Bu zaman onun tərəfindən edilmiş hər hansı hərəkətin (keçirilmiş tədbirin) xeyriyyəçilik fəaliyyəti hesab edilib-edilməməsi məsələsi həll edilərkən xeyriyyəçilik fəaliyyətinə VM-in 13.2.35-ci maddəsində verilmiş anlayış əsas götürülməlidir.

Məhkəmələr xeyriyyəçilik fəaliyyətinin miqyasını, müntəzəmliyini, habelə məzmununu da nəzərə almalıdırlar.

Hüquqi şəxsin digər ictimai faydalı fəaliyyətinin mövcud olub-olmadığını müəyyən edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, istənilən hüquqi şəxs ictimai faydalı məqsədlər üçün yaradılır və fəaliyyət göstərir. Ona görə də hüquqi şəxsə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbirlərin növü və həddi seçilərkən hüquqi şəxslərin ictimai mənafeələr, bütövlükdə ölkənin, cəmiyyətin və ayrı-ayrı ərazilərdə yaşayan insanların, yaxud müəyyən sosial qrupların mənafeələri baxımından faydalı fəaliyyəti nəzərə alınmalıdır. Belə ictimai faydalı fəaliyyətə ətraf mühitin qorunmasında fəal iştirak, ictimai maarifləndirmə tədbirlərinin keçirilməsi, aztəminatlı əhali qrupuna əvəzsiz və ya güzəştli şərtlərlə xidmət göstərilməsi (mal satılması) və başqa bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi və işlərin görülməsi aid edilə bilər.

11. CM-in şərh olunan maddəsində sadalanan və hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbir tətbiq olunarkən nəzərə alınan halların dairəsi heç də məhkəmə deyildir. Hesab edirik ki, hüquqi şəxslərə belə tədbirlər tətbiq edilərkən fiziki şəxsin həmin cinayəti törədərkən hüquqi şəxsin imkanlarından istifadə etmə dərəcəsi, bu cinayətin fiziki şəxsin rəhbəri və ya nümayəndəsi tərəfindən təkbaşına və ya bir qrup əməkdaş tərəfindən əlbr olmaqla törədilməsi və bəzi başqa mühüm hallar da nəzərə alın bilər.

12. Hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsində yaranacaq bir sıra mühüm məsələlərə də aydınlıq gətirilməsi zəruridir. Belə ki, CM-in yeni əlavə olunmuş 15-2-ci fəslində cinayət-hüquqi tədbirlərin bir-biri

ilə əvəz edilməsinin mümkünlüyü, əvəz etməyə yox verildikdə bunun qaydası, tətbiq olunmuş tədbirin vaxtından əvvəl ləğvinin mümkün olub-olmaması və bunun qaydası, habelə hüquqi şəxslər barəsində əfvətmə və amnistiya kimi institutların tətbiqinin mümkünlüyü barədə heç nə deyilmir. Hesab edirik ki, bu suallara da cavab veriləməlidir.

Maddə 99-6. Cərimə

99-6.1. Hüquqi şəxslərə tətbiq edilən cinayət-hüquqi tədbir qismində cərimə bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda və məbləğdə məhkəmə tərəfindən təyin edilən və dövlət nəfəinə keçirilən məcburi pul tutulmasından ibarətdir.

99-6.2. Cərimə bu Məcəllənin 99-6.3, 99-6.4 və 99-8.3-cü maddələrində göstərilən hallar və hüquqi şəxsin maliyyə-iqtisadi vəziyyəti nəzərə alınmaqla əlli min manatdan iki yüz min manatadək miqdarda və ya cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir misindən beş mislinədək miqdarda müəyyən olunur.

99-6.3. Hüquqi şəxslərə cərimə növbədə cinayət-hüquqi tədbir aşağıdakı hədlərdə təyin edilir:

99-6.3.1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə - əlli min manatdan yetmiş beş min manatadək, yaxud cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir misindən iki mislinədək miqdarda;

99-6.3.2. az ağır cinayətlərə görə - yetmiş beş min manatdan yüz min manatadək, yaxud cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) iki misindən üç mislinədək miqdarda;

99-6.3.3. ağır cinayətlərə görə - yüz min manatdan yüz iyirmi beş min manatadək, yaxud cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) üç misindən dörd mislinədək miqdarda;

99-6.3.4. xüsusilə ağır cinayətlərə görə - yüz iyirmi beş min manatdan yüz əlli min manatadək miqdarda, yaxud cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) dörd misindən beş mislinədək miqdarda.

99-6.4. Hüquqi şəxsə tətbiq edilən cərimə onun əmlakının dəyərindən yarıdan çox hissəsinin təşkil edə bilməz (*Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — «Azərbaycan» q. 16 mart 2012-ci il*).

1. Hüquqi şəxslərə cinayət-hüquqi tədbir kimi tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan cərimə mahiyyət etibarilə fiziki şəxslərə cəza kimi təyin olunan cərimə ilə eynidir. Lakin fiziki şəxslərə tətbiq olunan cərimə cəzasından fərqli olaraq, cinayət-hüquqi tədbir kimi cərimə, başqa belə tədbirlər kimi CM-in Xüsusi hissəsinin hər bir maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulmur. Ona görə də müvafiq əsaslar olduqda konkret hüquqi şəxsə cərimə növündə cinayət-hüquqi tədbir tətbiq edilib-edilməməsi məsələsinə məhkəmə hall edəcəkdir.

CM-in şərh olunan maddəsindən və cərimə tədbirinin mahiyyətindən aydın olur ki, bu tədbir CM-in 99-4.6-cı maddəsində sadalanan cinayətlərdən istənilən birinin törədilmiş olduğu halda bu cinayətə əlaqəsi olan hüquqi şəxsə tətbiq oluna bilər. Deməli, hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi üçün müvafiq əsaslar (CM-in 99-4.1-ci maddəsi) olduqda, məhkəmə CM-in 99-5.3-cü maddəsində göstərilən halları, habelə CM-in 99-6.3-cü, 99-6.4-cü

və 99-8.3-cü maddələrinin tələblərinə nəzərə alaraq bu cinayətlə əlaqəsi olan hüquqi şəxs bəzində cərimə tədbiri tətbiq edə bilər.

2. Cərimə həm əsas, həm də əlavə cinayət-hüquqi tədbir kimi tətbiq oluna bilər. Cərimə əsas tədbir kimi CM-in 99-4.6-cü maddəsində sadalanan cinayətlərdən istənilən birinə və ya bir neçəsinə görə tətbiq oluna bilər. Onun əlavə tədbir qismində tətbiqi isə yalnız bir halda – CM-in 99-8.3-cü maddəsində göstərilən halda hüquqi şəxs ləğv edildikdə mümkündür. Özü də CM-in 99-8.3-cü maddəsi imperativ olaraq müəyyən edir ki, hüquqi şəxsi ləğv etmə cinayət-hüquqi tədbiri tətbiq olunduğu hər bir halda ona əlavə tədbir kimi cərimə də tətbiq olunmalıdır (CM-in 99-8-ci maddəsinin şərhinə bax).

3. Şərh olunan norma hüquqi şəxslərə cərimənin əsas cinayət-hüquqi tədbiri kimi tətbiqi zamanı cərimə məbləğini müəyyən etmək üçün **iki əsas hal** nəzərə alınmalıdır: 1) belə tədbirin tətbiqinə səbəb olmuş cinayətin ağırlıq dərəcəsinə görə növünü; 2) hüquqi şəxsin əmlakının dəyərini.

Birinci halın tətbiq ediləcək cərimənin həddinə təsiri CM-in 99-6.3.1—99-6.3.4-cü maddələrində verilmişdir. Həmin maddələrdə ağırlıq dərəcəsinə görə hər bir növ (böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır) cinayət üçün tətbiq edilə bilən cərimənin həddi təsbit edilmişdir. Lakin bu normaların tətbiqi zamanı bir sıra məsələlər meydana çıxaçaqdır. Belə ki, hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqinə əsas olan eyni növdən olan bir neçə cinayət, yaxud müxtəlif növlərdən olan bir neçə cinayət törədilmiş olduqda yekun cərimə məbləğini necə müəyyən edilməsi məsələsi açıq qalmışdır. Hesab edirik ki, CM-in şərh olunan maddələrində bu sualları aydın cavabı öz əksini tapmalıdır.

Cərimə növündə cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqi zamanı nəzərə alınmalı olan ikinci hal CM-in 99-6.4-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Bu maddənin imperativ və birmənalı tələbinə əsasən, hüquqi şəxsə tətbiq olunan cərimənin məbləği heç bir halda onun əmlakının dəyərindən yarıdan çox hissəsini təşkil edə bilməz. Bu tələb hər bir halda riayət edilməlidir. Deməli, konkret hüquqi şəxsə tətbiq olunan cərimənin məbləği CM-in 99-6.3.1—99-6.3.4-cü maddələrində göstərilən hədlərdən də aşağı ola bilər, çünki hüquqi şəxsin əmlakının dəyərindən yarıdan çox yarıya qədər az, məhkəmə əmlakın dəyərindən yarıdan çox hissəsi miqdarında cərimə tətbiq edə bilməz.

Əmlakın anlayışı VM-in 13.2.21-ci maddəsində verilmişdir: **əmlak** hər hansı daşınar və ya daşınmaz əmlak, o cümlədən qeyri-əmlaklı aktivlər, döviyyə vəsaitləri və mülkiyyət hüququnun digər obyektləridir. **Əmlakın dəyərini müəyyən edilməsi** isə Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan qaydada həyata keçirilir (VM-in 13.2.22-ci, 202-ci maddələri və s.).

Hüquqi şəxsin əmlakının dəyəri müəyyən olunarkən CM-in 99-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan müsadirə olummalısı əmlak hesabına alınmamalıdır, çünki həmin əmlak CM-in 99-5.2-ci maddəsinə əsasən müsadirə olunacaqdır. Başqa sözlə, hüquqi şəxsin müsadirə ediləcək əmlak çıxıldıqdan sonra yerdə qalan əmlakının yansına qədər həcmdə həmin hüquqi şəxsə cərimə tətbiq oluna bilər.

4. Cərimənin əlavə cinayət-hüquqi tədbir kimi tətbiqinin əsasları isə bir qədər fərqlidir. Belə ki, cərimə əlavə tədbir kimi yalnız bir halda – hüquqi şəxsi ləğv etmə tədbirinə qoşulmaqla, özü də dəqiq müəyyən edilmiş həddə – **iki yüz min manat miqdarında** tətbiq edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, göstərilən halda cərimənin əlavə tədbir kimi tətbiqi imperativ müəyyən olunmuşdur (CM-in 99-8.3-cü maddəsi). Lakin bu halda cərimənin əlavə tədbir kimi tətbiqi zamanı CM-in 99-6.4-cü maddəsinin tələbləri də nəzərə alınmalıdır, yəni hüquqi şəxs ləğv edilərkən tətbiq olunan cərimənin məbləği hər bir halda hüquqi şəxsin əmlakının dəyərindən yarıdan artıq ola bilməz.

5. CM-in şərh olunan maddəsi hüquqi şəxsə nəzərdə tutulan cərimənin məbləğini müəyyən edilməsinin iki qaydasını təsbit edir: 1) konkret müəyyən olunmuş pul məbləğində; 2) vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) konkret misli miqdarında. CM-in 99-6.3-cü maddəsində cinayətlərin hər bir növü üçün tətbiq edilə bilən cərimənin hər iki qaydada hesablanması haddi təsbit edilmişdir. Məhkəmələr konkret hüquqi şəxsə həmin hədlər daxilində tətbiq edilən cərimənin miqdarını müəyyən edərkən CM-in 99-5.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan halları, habelə hüquqi şəxsin maliyyə vəziyyətini nəzərə almalıdırlar. Lakin bu zaman CM-in 99-6.4-cü maddəsinin tələbinə də mütləq riayət olunmalıdır. Lakin cərimə cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə olunmuş gəlirin) misli ilə tətbiq olunduqda vurulmuş ziyanın (əldə olunmuş gəlirin) miqdarı məhkəmə aktlarında öz əksini tapmış olmalıdır ki, cərimənin tutulması ilə bağlı heç bir çətinlik olmasın.

CM-in 99-6.2-ci maddəsində işlədilmiş vurulmuş ziyan və əldə edilmiş gəlir anlayışları CM-in 44-cü maddəsində işlədilmiş həmin anlayışlarla eyni mənaya malikdir (CM-in 44-cü maddəsinin şərhinə bax).

6. CM-in təhlil olunan norması və hər hansı başqa norma hüquqi şəxsə cərimə tətbiq olunarkən hansı halda cərimənin miqdarının hansı üsulundan istifadə edilməsinə aydınlıq gətirmir. Şübhəsiz ki, eyni bir amələ görə bu üsulların (müəyyən pul məbləğində; vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) misli miqdarında) hər ikisi ilə cərimə hesablanmasından söhbət edə bilməz (onlar bir-birinin alternativini kimi nəzərdə tutulur). Deməli, hansı üsulun seçilməsi məsələsi məhkəmənin ixtiyarına verilmişdir. Hesab edirik ki, cinayət nəticəsində ziyan vurulmuş olduqda və ya gəlir əldə edilmiş olduqda və həmin ziyanın və ya gəlirin miqdarı dəqiq müəyyən edilə bilmədikdə, məhkəmələr cəriməni ziyanın (gəlirin) konkret misli ilə tətbiq etməlidirlər. Cinayət nəticəsində ziyan vurulmadıqda (gəlir əldə edilmədikdə), yaxud ziyanın (gəlirin) miqdarını (pulla ifadə olunan kəmiyyətini) dəqiq müəyyən etmək mümkün olmadıqda isə məhkəmələr konkret pul məbləğində cərimə tətbiq etməlidirlər.

Hüquqi şəxsə tətbiq olunan cərimə birdəfəlik ödənilən pul məbləğini nəzərdə tutur. Lakin hüquqi şəxslərin ödənməxəsisini nəzərə alaraq hesab edirik ki, onlara alternativ olaraq annuitet cərimənin tətbiqinin də nəzərdə tutulması yaxşı olardı. Annuitet cərimə konkret müddət ərzində (məsələn, iki il müddətində) hüquqi şəxsin hər rübl üzrə gəlirinin konkret hissəsini (məsələn, 10-20%-nin) dövlət büdcəsinə ödənilməsi deməkdir. Belə cərimə hüquqi şəxsin normal maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirməsinə imkan verir.

Maddə 99-7. Hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə

99-7.1. Hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə sahibkarlıq fəaliyyətinin müəyyən növünü həyata keçirməyə icazə verən xüsusi razılıq (lisensiyanın) və ya xüsusi icazənin ləğv edilməsindən, müəyyən əqdərlərin bağlanılmasından, səhm və ya digər qiymətli kağızların buraxılmasından, dövlətdən subsidiyaların və ya başqa güzəştlərin əldə edilməsindən və ya digər fəaliyyətlə məşğul olmanın qadağan edilməsindən ibarətdir.

99-7.2. Hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə bu Məcəllənin 99-5.3-cü maddəsində göstərilən hallar nəzərə alınmaqla hüquqi şəxsin müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququnun saxlanılması qeyri-mümkün hesab ediləndə aşağıdakı müddətlərə təyin edilir:

99-7.2.1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə - bir ildən iki ilədək müddətə;

99-7.2.2. az ağır cinayətlərə görə - iki ildən üç ilədək müddətə;

99-7.2.3. ağır cinayətlərə görə - üç ildən dörd ilədək müddətə;

99-7.2.4. xüsusilə ağır cinayətlərə görə - dörd ildən beş ilədək müddətə (Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — «Azərbaycan» q., 16 mart 2012-ci il).

1. CM-in 99-5.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə yalnız əlavə cinayət-hüquqi tədbir kimi tətbiq oluna bilər. Əsas cinayət-hüquqi tədbir kimi hüquqi şəxsi ləğv etmənin və cərimənin nəzərdə tutulduğunu, habelə hüquqi şəxsin ləğv edilməsindən onun fəaliyyətinə tam xitam verilməsi demək olduğuna nəzərə alqıdan aydın olur ki, hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə yalnız cərimə növündə əsas cinayət-hüquqi tədbirə əlavə edilənlə tətbiq oluna bilər.

2. CM-in 99-7.1-ci maddəsində hüquqi şəxsi müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmənin aşağıdakılardan ehtiva etdiyi göstərilir:

1) sahibkarlıq fəaliyyətinin müəyyən növünü həyata keçirməyə icazə verən xüsusi razılıq (lisensiyanın) ləğv edilməsi;

2) hüquqi şəxsə verilmiş xüsusi icazənin ləğv edilməsi;

3) müəyyən əqdərlərin bağlanılmasından qadağan edilməsi;

4) səhm və ya digər qiymətli kağızların buraxılmasından qadağan edilməsi;

5) dövlətdən subsidiyaların və ya başqa güzəştlərin əldə edilməsindən qadağan edilməsi;

6) digər fəaliyyətlə məşğul olmanın qadağan edilməsi.

3. **Xüsusi razılıq (lisensiya)** tələb olunan fəaliyyət sahələrinin siyahısı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir (bu Fərman Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş analogi siyahının yeni redaksiyasını təsdiq etmişdir). Tərəfdə xüsusi əlaqəsi olan hüquqi şəxsə həmin siyahıda göstərilən fəaliyyət sahələrindən biri və ya bir neçəsi ilə məşğul ol-

maq üçün verilən xüsusi icazə (lisensiya) məhkəmə aktı ilə ləğv edilə bilər. Məhkəmə aktında konkret hansı xüsusi icazənin (lisensiyanın) ləğv edilməsi və bunun müddəti dəqiq göstəriləndir. Hüquqi şəxsə bir neçə fəaliyyət sahəsi üçün xüsusi razılıq (lisensiya) verilmiş olduqda, yalnız onun məşğul olmasını yolverilməz (qeyri-mümkün) olduğu fəaliyyət (və ya fəaliyyətlər) üzrə lisensiya (lisensiyalar) ləğv edilməlidir.

4. CM-in 99-7.1-ci maddəsində xüsusi icazə dedikdə, hüquqi şəxslərə müəyyən fəaliyyəti həyata keçirmək və ya müəyyən əşyanı (amlaq), saxlamaq, ondan istifadə etmək və ya onun yaymaq üçün qanunvericiliklə müəyyən olunan qaydada verilən icazə başa düşülür. Ölkəmizdə xüsusi icazənin verilməsi olduğu halları və onun verilməsi qaydasını tənzimləyən vahid normativ-hüquqi akt yoxdur. Bir sıra qanunvericilik aktlarında müəyyən məqsədlər üçün belə xüsusi icazənin verilməsi nəzərdə tutulur (məsələn, «Dini etiqad azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 22-ci maddəsində dini təyinatlı ədəbiyyatın, əşyaların və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarının istehsalına, idxalına, ixracına və yayımına xüsusi icazə verilir; «Mülki dövryyənin müəyyən iştirakçılarına mənsub ola bilən və dövryyədə olmasına xüsusi icazə əsasında ul verilən (mülki dövryyəsi məhdudlaşdırılmış) əşyaların siyahısı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2003-cü il tarixli, 565-IIQ sayılı Qanunu mülki dövryyənin müəyyən iştirakçılarına mənsub olmasına və dövryyədə olmasına xüsusi icazə əsasında ul verilən əşyaların böyük bir siyahısını təsdiq etmişdir və s.). Cinayət-hüquqi tədbirə məruz qalmalı olan hüquqi şəxsə verilmiş belə xüsusi icazənin saxlanılması yolverilməz hesab edildikdə, məhkəmə aktı ilə həmin xüsusi icazə konkret müddətə ləğv edilə bilər. Hüquqi şəxs bir neçə belə xüsusi icazəyə malik olduqda onlardan hansının (hansılardan) ləğv edildiyi konkret göstəriləndir (şübhəsiz ki, yalnız saxlanılması qeyri-mümkün hesab edilən xüsusi icazə ləğv edilə bilər).

Hüquqi şəxsə verilən xüsusi icazənin ləğvi müvafiq fəaliyyətə xitam verilməsi, yaxud müvafiq əşyanın məcburi qaydada özənginləşdirilməsi (geri alınması, təhvil verilməsi, məhv edilməsi) demək olacaqdır.

5. CM-in 99-7.1-ci maddəsində cinayət-hüquqi tədbir kimi müəyyən əqdərlərin bağlanılmasından qadağan edilməsi dedikdə, hüquqi şəxsə konkret müddət ərzində məhkəmə aktında dəqiq göstərilən əqdin (və ya əqdərlərin) istənilən subyektlə (və ya birtərəfli qaydada) bağlanılmasından qadağan edilməsi başa düşülməlidir. Normanın mənasına görə, hüquqi şəxsə həyata keçirilməsi yolverilməz sayılan istənilən mülki-hüquqi əqdin bağlanılması qadağan oluna bilər, lakin məhkəmə aktında məhz hansı əqdin qadağan olunduğu dəqiq göstəriləndir.

Əqdin anlayışı, növləri, ayrı-ayrı əqdərlərin xüsusiyyətləri mülki qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir (MM-in 324-cü və başqa maddələr).

6. Hüquqi şəxslərə səhm və ya digər qiymətli kağızların buraxılmasından qadağan edilməsi dedikdə, həmin hüquqi şəxs tərəfindən və ya onun adından hər hansı qiymətli kağızın buraxılmasından, o cümlədən investisiya qiymətli kağızlarının (səhmlərin və iştirazların) emissiyasının qadağan edilməsi başa düşülecəkdir. Məhkəmə aktında buraxılması qadağan olunan konkret növ qiy-

metli kağız (kağızlar), habelə bu qadağanın müddəti dəqiq göstərilməlidir.

Qiymətli kağızların analizi, növləri, onların mülki-hüquqi dövrüyyəsi və onlarla bağlı digər məsələlər MM-də və qiymətli kağızların dövrüyyəsinə (qiymətli kağızlar bazarı) tənzimləyən qanunvericilik aktları ilə tənzim olunur (MM-in 54-cü fəslə).

7. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2002-ci il tarixli 358-IIQ sayılı Qanununun 1.1.17-ci maddəsinə uyğun olaraq, **subsidiya** dövlət büdcəsindən Naxçıvan MR-in büdcəsinə, yerli büdcələrə və hüquqi şəxslərə əvəzsiz verilən maliyyə vəsaitidir.

CM-in 99-7.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada hüquqi şəxslərə verilə bilən **başqa güzəştlər** dedikdə, hüquqi şəxslərin müxtəlif səhələrdə fəaliyyətinə stimullaşdırmaq, əlverişli şərait yaratmaq üçün onlara qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada üstünlüklərin verilməsi, onların müəyyən öhdəliklərinin ləğv edilməsi, azaldılması və ya onların icrasını şərtlərinin asanlaşdırılması başa düşülə bilər. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cu maddəsinin 3-cü abzasında deyilir ki, sahibkarlığın sürətli inkişafını təmin etmək üçün dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinin öncül istiqamətlərini və buna müvafiq olaraq güzəştlər sistemini müəyyənləşdirir.

Dövlət tərəfindən hüquqi şəxslərə verilən güzəştlər birdəfəlik və ya müddətli ola bilər. Güzəştlər məzmunca müxtəlif ola bilər: güzəştli bank kreditləri, vergilərə və başqa məcburi ödənişlərə bağlı güzəştlər, idxal-ixrac əməliyyatlarında dövlətin inhisarında olan müəyyən xidmətlərdən istifadədə güzəştlər və s.

Təhlil olunan normanın mənasına görə, məhkəmə hüquqi şəxsə istənilən məqsədlə subsidiyanın, yaxud istənilən məzmunlu güzəştin verilməsini qadağan edə bilər. Lakin məhkəmə aktında konkret olaraq nəyin qadağan edildiyi və bunun müddəti göstərilməlidir. Belə qadağa həm yeni güzəştlərə dair ola bilər, həm də tətbiq edilmiş güzəştli ləğv edə bilər.

8. Hüquqi şəxsə **digər fəaliyyətlə məşğul olmanın qadağan edilməsi** dedikdə, hüquqi şəxsin sahibkarlığın istənilən sahəsində fəaliyyətini, habelə sahibkarlığa aid olmayan fəaliyyətini (məsələn, xeyriyyəçilik fəaliyyətini, dini etiqad azadlığının təmini ilə bağlı fəaliyyətini və s.) qadağan edilməsi başa düşülə bilər. Belə qadağa müxtəlif fəaliyyət səhələrinə (məsələn, süd məhsullarının istehsalı, yaxud satışı, çap məhsullarının istehsalı, yaxud yayılması, kütülpə oylanca tədbirlərinin təşkili və s.) aid ola bilər. Hər bir halda məhkəmə aktında nəyin qadağan olunduğu və bunun müddəti dəqiq göstərilməlidir.

9. CM-in 99-7.2-ci maddəsindən aydın olur ki, hüquqi şəxsin müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmasının qadağan edilməsi məsələsi həll edilərkən **aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır**: 1) CM-in 99-5.3-cü maddəsində sadalanan hallar (həmin maddənin şərhinə bax); 2) hüquqi şəxsin həmin fəaliyyətlə məşğul olmasının mümkünlüyü. Qanunun tələbinə əsasən, bu zaman hüquqi şəxsin həmin fəaliyyətlə məşğul olmasının mümkünlüyünə qiymət verərkən əsas diqqət CM-in 99-5.3-cü maddəsində sadalanan hallara yetirilməlidir. Lakin həmin hallara diqqət etdikdə görə bilərik ki, onların əksəriyyətinin hüquqi şəxsin hər hansı sahədəki fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün önəmli əhəmiyyəti olma-

yacaqdır. Ona görə də konkret fəaliyyətin qadağan edilməsi məsələsi həll edilərkən **əsas diqqət** hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi xarakterli tədbirin tətbiqinə səbəb olan cinayətin (cinayətlərin) törədilməsinin bu fəaliyyətlə bağlılığına yönəldilməlidir.

Törədilən cinayətin konkret fəaliyyətlə bağlılığı isə daha çox **iki formada** təzahür edə bilər: 1) cinayətin bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə bağlı, onun gedişində törədilməsi; 2) cinayətin hüquqi şəxsin məhz həmin fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə şərait yaradılması, onun genişləndirilməsi, bu fəaliyyətlə bağlı hüquqi şəxsin maraqlarının qorunması məqsədi ilə törədilməsi. Hesab edirik ki, törədilmiş cinayətin hüquqi şəxsin həmin fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlılığı olmadıqda bu fəaliyyət qadağan edilməməli, hüquqi şəxs barəsində cərimənin tətbiqi yetərli sayılmalıdır.

Söylenilən fikri CM-in 99-7.2-ci maddəsində verilən müddəda da təsdiqləyir. Həmin müddəaya əsasən, hüquqi şəxsin müəyyən fəaliyyətlə məşğul olması qeyri-mümkün hesab edildikdə, həmin fəaliyyətlə məşğul olmaq qadağan edilə bilər. Hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmanın qeyri-mümkünlüyü isə ilk növbədə törədilmiş cinayətin bu fəaliyyətlə bağlılığı, həmin fəaliyyətdən kriminal məqsədlə istifadə olunub-olunmaması nəzərə alınmaqda müəyyən edilə bilər.

10. Şərh olunan normada hüquqi şəxsin hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmasının qadağan edilməsinin həmin hüquqi şəxsin bu fəaliyyətlə məşğul olma hüququnun saxlanılmasının qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqələndirilməsi belə bir fikir yürütməyə əsas verir ki, eyni bir hüquqi şəxsə CM-in 99-7.1-ci maddəsində sadalanan bir neçə qadağa tətbiq oluna bilər. Başqa sözlə, məhkəmə hüquqi şəxsin törədilmiş cinayətlə bağlılığı olan, bu hüquqi şəxsin məşğul olması qeyri-mümkün (yolverilməz) sayılan bir neçə fəaliyyətini də eyni aktla qadağan edə bilər. Lakin bu məzmunlu müddəanın CM-in şərh olunan normasında bir-bəşə təsbiti yaxşı olardı.

11. CM-in 99-7.2.1—99-7.2.4-cü maddələrində hüquqi şəxsin əlaqəli olduğu cinayətin ağırılıq dərəcəsinə görə növdən asılı olaraq müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə müddətləri təsbit edilir. Məhkəmələr istənilən fəaliyyətlə məşğul olmanı qadağan edərkən həmin müddətlər çərçivəsində konkret müddət seçməlidirlər. Qadağanın konkret müddəti seçilərkən CM-in 99-5.3-cü maddəsində sadalanan hallar, bu hüquqi şəxsi və onunla əlaqədar törədilmiş cinayət xarakterizə edən digər əlamətlər, habelə **həmin fəaliyyətin hüquqi şəxs üçün əhəmiyyəti** nəzərə alınmalıdır.

Təəssüf ki, CM-in 99-7-ci maddəsində də bir neçə cinayət törədilmiş olduqda, o cümlədən ağırılıq dərəcəsinə görə müxtəlif olan bir neçə cinayət törədilmiş olduqda müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə müddətinin necə müəyyən edilməsi məsələsi açıq qalmışdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, müvafiq qadağanın müddəti bitdikdən sonra hüquqi şəxsin həmin fəaliyyətlə məşğul olmasına heç bir maneə olmayacaqdır. Lakin qadağan olunan fəaliyyət qadağası razılıq (lisenziya) və ya xüsusi icazə tələb olunan fəaliyyət olduqda qadağanın müddəti başa çatdıqdan sonra **iki hal** yarana bilər: 1) qadağanın müddəti başa çatandanak xüsusi razılığın (lisenziyanın) və ya xüsusi icazənin də müddəti bitmişdirsə, yaxud xüsusi icazə birdəfə-

lik (hər hansı müddət göstərilməyən) xarakterli olmuşdursa, qadağanın müddəti keçdikdən sonra hüquqi şəxs qadağan olunmuş fəaliyyətlə yenidən məşğul olmaq istədikdə ümumi qaydada həmin xüsusi razılıq (lisenziyanı) və ya xüsusi icazəni yenidən almalıdır; 2) xüsusi razılığın (lisenziyanın) və ya xüsusi icazənin müddəti bitməmiş olduqda isə qadağanın müddəti başa çatdıqdan sonra həmin xüsusi razılığın (lisenziyanın) və ya xüsusi icazənin qüvvəsi bərpə olunmuş sayılmalı və hüquqi şəxs müvafiq fəaliyyətini əlavə razılıq və ya icazə olmadan davam etdirməlidir.

Maddə 99-8. Hüquqi şəxsi ləğv etmə

99-8.1. Hüquqi şəxsi ləğv etmə hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün törədilən cinayətlə əlaqədar onun mövcudluğuna və fəaliyyətinə, hüquq və vəzifələr hüquq vəzifəsilə qaydasında başqa şəxslərə keçmədən xitam verilməsindən ibarət müstəsna cinayət-hüquqi tədbirdir.

99-8.2. Hüquqi şəxsi ləğv etmə həmin hüquqi şəxs mütəmadi olaraq cinayətlərin törədilməsində və ya cinayətin izlənilməsinə, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlakın gizlədilməsində istifadə edildikdə və ya onun əmlakının yarıdan çox hissəsi bu Məcəllənin 99-1.1-ci maddəsinə əsasən müsadirə edilməli əmlakdan ibarət olduqda tətbiq olunur.

99-8.3. Hüquqi şəxsi ləğv etmə növbəndə cinayət-hüquqi tədbir təyin edildikdə əlavə cinayət-hüquqi tədbir qismində bu Məcəllənin 99-6.4-cü maddəsi nəzərə alınmaqla iki yüz min manat miqdarında cərimə təyin edilir.

99-8.4. Hüquqi şəxsi ləğv etmə siyasi partiyalara və həmkarlar ittifaqına, dövlət (bələdiyyə) müəssisələrinə və ya səhmlərinin (paylarının) nəzarət zərfi dövlətə (bələdiyyəyə) məxsus olan hüquqi şəxslərə tətbiq edilmir (Azerbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — «Azerbaycan» q., 16 mart 2012-ci il).

1. Hüquqi şəxsi ləğv etmə törədilmiş cinayətlə bağlılığı olan hüquqi şəxs barəsində tətbiq edilə bilən ən sərt cinayət-hüquqi tədbirdir. MM-in 59.1-ci maddəsinə əsasən, hüquqi şəxsin ləğvi onun mövcudluğuna və fəaliyyətinə hüquq və vəzifələri hüquq vəzifəsilə qaydasında başqa şəxslərə keçmədən xitam verilməsi deməkdir. CM-in şərh olunan maddəsi hüquqi şəxslərin ləğvini həmin anlayışını rəhbər tutaraq, bu cinayət-hüquqi tədbirin mahiyyətini təsbit etmişdir.

Hüquqi şəxslərin ləğvi qanunvericiliklə nəzərdə tutulan müəyyən qaydalara riayət edilməklə həyata keçirilir. Bu zaman ləğv edilən hüquqi şəxsin kreditörünün, onun işçilərinin mənafehi və başqa məqamlar da nəzərə alınır. Hesab edirik ki, hüquqi şəxsin cinayət-hüquqi tədbir tətbiq edilməklə ləğvi ilə bağlı bütün məsələlərin necə həl edilməsinə CPM-ə və CIM-ə ediləcək əlavələrdə aydınlıq gətiriləcəkdir.

2. Hüquqi şəxsin ləğvi müstəsna cinayət-hüquqi tədbirdir. CM-in 99-8.2-ci maddəsi hüquqi şəxs barəsində həmin tədbirin aşağıdakı əsaslardan biri və ya bir neçəsi olduqda tətbiqini mümkün hesab edir:

1) həmin hüquqi şəxs mütəmadi olaraq cinayətin törədilməsində istifadə olunduqda;

2) həmin hüquqi şəxs mütəmadi olaraq cinayətin izlənilməsinə, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və digər əmlakın gizlədilməsində istifadə olunduqda;

3) həmin hüquqi şəxsin əmlakının yarıdan çox hissəsi CM-in 99-1.1-ci maddəsinə əsasən müsadirə edilməli əmlakdan ibarət olduqda.

Göstərilən əsaslardan birinin mövcud olması məhkəmə aktı ilə həmin hüquqi şəxsin ləğv edilməsi üçün yeterlidir.

3. Hüquqi şəxsdən cinayətin törədilməsində istifadə edilməsi dedikdə, CM-in 99-4.6-cü maddəsinə sadalanan cinayətlərin hazırlanmasında və ya bu cinayətlərin törədilməsində hüquqi şəxsin təşkilatı imkanlarından, əmlak və maliyyə resurslarından, biznes və başqa əlaqələrindən, kad potensialından, rabitə vasitələrindən və bu hüquqi şəxsə aid olan başqa maddi və qeyri-maddi xarakterli dəyərlərdən hər hansı formada yararlanma başa düşüləcəkdir. Belə istifadə həmin hüquqi şəxsin rəhbəri, yaxud CM-in 99-4.1-ci maddəsinə sadalanan başqa nümayəndəsi və ya əməkdaşı tərəfindən edildikdə hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqinə səbəb ola bilər. Başqa sözlə, cinayətin törədilməsində hüquqi şəxsdən CM-in 99-4.1-ci maddəsinə göstəriləyən fiziki şəxslər istifadə edildikdə, bu, hüquqi şəxs üçün hər hansı cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqinə əsas ola bilməz.

Cinayətin törədilməsində hüquqi şəxsdən istifadə edildiyinə görə ona cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi üçün bu cinayətlərin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün törədilməsi də zəruridir. Belə əlaqə mövcud olmadıqda törədilməsində hüquqi şəxsdən istifadə olunmuş cinayətlərə görə hüquqi şəxsə hər hansı cinayət-hüquqi tədbir tətbiq oluna bilməz.

4. Hüquqi şəxsdən cinayətin izlənilməsinə gizlədilməsində istifadə olunması dedikdə, hüquqi şəxsin təşkilatı, maddi-texniki imkanlarından, onun avadanlıqlarından, bina və qurğularından və başqa imkanlarından istifadə edərək törədilən cinayətlə əldə edilmiş əmlakı yerində, cinayətin törədildiyi əlverişli vəsaitlərdə, cinayəti törətmiş şəxsin bədənində və ya paltarında qalan izlərini, cinayətin açılmasına kömək edə bilən başqa izləri məhv edilməsi, sübut mənbəyi kimi yararsız hala salınması, yaxud həmin izlər barəsində hüquq-mühafizə orqanlarının aşkar edə bilməyəcəyi (o cümlədən onların cinayətə aid olduğunu müəyyən edə bilməyəcəyi) şərait yaratma başa düşülə bilər. Cinayətin izlərini gizlətmə müxtəlif hərəkətlərdə (üzerində iz qalmış əlverişli məhv etmə, cinayət zamanı istifadə olunan avtomobil və ya başqa avadanlığı təmir etmə, hadisə yerində bilərəkdən tikinti və ya təmir işləri aparma və s.) ifadə oluna bilər. Aydındır ki, hüquqi şəxsin imkanlarından cinayət törətmiş şəxsi (şəxsləri), cinayətin əlverişli vəsaitlərini, cinayətin predmetlərini də gizlətmək üçün istifadə oluna bilər. Lakin sadalananlar şərh olunan normada nəzərdə tutulmur. Hesab edirik ki, onların da CM-in 99-8.2-ci maddəsinə daxil edilməsi məqsədəuyğundur.

Cinayət yolu ilə əldə olunmuş pul vəsaitinin və digər əmlakın gizlədilməsində hüquqi şəxsdən istifadə edilməsi hüquqi şəxsin bank hesablarından, maliyyə sənədlərindən, maddi-texniki ehtiyatlarından, bina və qurğuların-

dan, nəqliyyat vasitələrindən, işçilərindən, habelə başqa imkanlarından belə pul vəsaitlərinin və istənilən əmlakın gizlədilməsində yararlanmanı ehtiva edir. Belə gizlətmə pul vəsaitlərini və digər əmlakı başqaları üçün elçətməz etmədə, onların başqa şəxslər tərəfindən aşkar olunmasını istisna edən şərait yaratmada və bu kimi başqa hərəkətlərdə ifadə olunma bilər.

Hüquqi şəxsdən cinayətin izlərini, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və digər əmlakı gizlətmək üçün istifadə də yalnız CM-in 99-4.1-ci maddəsində sadalanan fiziki şəxslər tərəfindən həmin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarını qorumaq üçün törədilmiş CM-in 99-4.6-cı maddəsində göstərilən cinayətlərlə bağlı edilmiş həmin hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqinə əsas ola bilər. Başqa sözlə, yalnız hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarını qorumaq üçün törədilmiş CM-in 99-4.6-cı maddəsində sadalanan cinayətlərin izlərini, yaxud bu cinayətlər yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və əmlakı gizlətmə bu hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirin tətbiqinə səbəb ola bilər.

5. CM-in 99-8.2-ci maddəsi hüquqi şəxsin cinayətin törədilməsində və ya cinayətin izlərini, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlakın gizlədilməsində istifadə edilməsini yalnız o halda hüquqi şəxsin ləğvi üçün əsas hesab edir ki, belə istifadə **mütəmadi** xarakter daşıyır.

Şərh olunan normada **mütəmadi**lik həmin halları nəzərdə tutmaq üçün əsas hesab etməsinə, bu hüquqi şəxs üçün az qala fəaliyyət sahələrindən birinə çevrilməsini ehtiva edir. Hüquq ədəbiyyatında hesab olunur ki, mütəmadi-lik və ya mütəmadiyyət həmin hərəkətin ən azı üç dəfə edilməsini (həmin halın ən azı üç dəfə baş vermesini) nəzərdə tutur¹.

6. Hüquqi şəxsin ləğvi üçün əsaslardan biri də onun **əmlakının yarıdan çox hissəsini CM-in 99-1.1-ci maddəsinə əsasən müsadirə edilməli əmlakdan** ibarət olmasıdır.

Hüquqi şəxsin əmlakının anlayışı CM-in 99-6-cı maddəsinin şərhində nəzərdə keçirilmişdir. Belə əmlak pul vəsaitlərindən, müxtəlif qiymətli kağızlardan, müxtəlif daşınar və daşınmaz əmlakdan, o cümlədən istehsal vasitələrindən, hazıq məhsullardan (əmtəələrdən) və başqa bu kimi dəyərlərdən ibarət ola bilər.

Müsadirə edilməli əmlakın anlayışı və növləri CM-in 99-1-ci maddəsində təhlil olunmuşdur.

Müsadirə edilməli əmlak hüquqi şəxsin əmlakının yarısını və ya daha az hissəsini təşkil etdikdə onun bu əsasla ləğvinə yol verilə bilər. Müsadirə edilməli olan əmlakın həcmi və hüquqi şəxsin əmlakı tərkibində nisbi çəkisi müəyyən olunarkən əmlakın dəyəri əsas götürülməkdir.

CM-in 99-8-ci və 99-4.1-ci maddələrini sistemli təhlil etdikdə aydın olur ki, hüquqi şəxsin əmlakının yarıdan çoxunu təşkil edən müsadirə olunmalı əmlak həmin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün CM-in 99-4.1-ci maddəsində sadalanan fiziki şəxslər tərəfindən CM-in 99-4.6-cı maddəsində göstərilən cinayətlərin törədilməsi ilə bağlı olmalıdır. Göstərilən

şərtlər mövcud olmadıqda hüquqi şəxsin ləğvinə söhbət gedə bilər.

7. CM-in 99-8.3-cü maddəsi törədilmiş cinayətlə bağlılığına görə məhkəmə aktı ilə ləğv edilən hüquqi şəxs barəsində əlavə cinayət-hüquqi tədbirin – cərimənin də tətbiqini məcburi sayır. Ləğv etmənin hansı əsasla tətbiqindən asılı olmayaraq cərimə hər bir halda tətbiq olunmalıdır. Bu zaman əlavə tədbir kimi cərimənin qəti məbləği – 200 min manat nəzərdə tutulur. Lakin şərh olunan normanın birbaşa tələbinə əsasən, təyin olunan cərimə məbləği CM-in 99-6.4-cü maddəsinin tələbinə uyğun olmalıdır, yəni cərimə məbləği hər bir halda ləğv edilən hüquqi şəxsin əmlakının dəyərindən yarınsından çox olmalıdır. Deməli, ləğv edilən hüquqi şəxsin əmlak vəziyyətinə uyğun olaraq ona təyin olunan cərimə 200 min manatdan az da ola bilər.

Ləğv olunan hüquqi şəxs barəsində CM-in 15-2-ci fəsinin normalarına və 99-5.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, müvafiq əsaslar olduqda xüsusi müsadirə də tətbiq ediləcəkdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqi şəxsə cərimənin tətbiqi zamanı onun əmlakının dəyəri qiymətləndirilərkən xüsusi müsadirə olunmalı əmlak çıxıldıqdan sonra yerdə qalan əmlak əsas götürülməlidir, çünki müsadirə olunacaq əmlak həmin hüquqi şəxsin əmlakı sayılır.

8. CM-in 99-8.4-cü maddəsi bir sıra hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbir kimi ləğv etmənin tətbiqini qadağan edir. Burada söhbət cinayət-hüquqi tədbirlərə məruz qala bilən bəzi hüquqi şəxslər barəsində ləğv etmə tədbirinin tətbiqinin yolverilməz olduğundan gedir. Aydındır ki, cinayət-hüquqi tədbirlərin ümumiyyətlə tətbiq edilməyib hüquqi şəxslər (onların dairəsi barədə CM-in 99-4-cü maddəsinin şərhinə bax) bu tədbirə (ləğv etməyə) də məruz qala bilər.

Ləğv etmənin tətbiq edilməyib hüquqi şəxslərin dairəsi aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

1) **siyasi partiyalar.** Onların anlayışı «Siyasi partiyalar haqqında» Azərbaycan Respublikasının 3 iyun 1992-ci il tarixli, 147 sayılı Qanununda verilmişdir;

2) **həmkarlar ittifaqları.** Onların anlayışı «Həmkarlar ittifaqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 24 fevral 1994-cü il tarixli, 792 sayılı Qanununda verilmişdir;

3) **dövlət müəssisələri.** Dövlət müəssisələri dedikdə, nizamnamə kapitalı tamamilə dövlət mülkiyyətində olan və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq müvafiq dövlət orqanları tərəfindən müxtəlif təşkilatı-hüquqi formada yaradılan müəssisələr başa düşülməlidir;

4) **bələdiyyə müəssisələri.** Bələdiyyə müəssisəsi dedikdə, nizamnamə kapitalı tamamilə bələdiyyə mülkiyyətində olan və bələdiyyələr tərəfindən təsis olunmuş müəssisələr başa düşülməkdir;

5) **səhmlərinin (paylarının) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxs.** Belə hüquqi şəxslərə adi (səs hüququ olan) səhmlərinin 51%-i və ya daha çoxu dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətlər, habelə nizamnamə kapitalında dövlətin payı 51%-dən artıq olan digər müəssisələr (ortaqlıqlar, birgə müəssisələr, MMC-ler və s.) aiddir;

6) **səhmlərinin (paylarının) nəzarət zərfi bələdiyyələrə məxsus olan hüquqi şəxs.** Belə hüquqi şəxslərə adi (səs hüququ olan) səhmlərinin 51%-i və

¹ Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, «Digest» nəşriyyatı, 2009, s. 359.

ya daha çoxu bələdiyyəyə məxsus olan səhmdar cəmiyyətlər, habelə nizamnamə kapitalında bələdiyyənin payı 51%-dən artıq olan digər müəssisələr (ortaqlıqlar, birgə müəssisələr, MMC-lər və s.) aiddir.

9. CM-in şərh olunan maddəsində bir sıra hüquqi şəxslər barəsində cinayət-hüquqi tədbir kimi ləğv etmənin tətbiqinin yolverilməzliyinin təsbit edilməsi bir sıra problemlər yaradacaqdır. Belə ki, həmin hüquqi şəxslərə CM-in 99-8.2-ci maddəsində göstərilən əsaslar olduqda hansı cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq oluna biləcəyi məsələsi açıq qalmışdır. Cinayət qanununun hazırkı mənasına görə bu halda həmin hüquqi şəxslər barəsində əsas tədbir kimi cərimə tətbiq olunacaqdır. Lakin bu halda həm cərimənin hansı miqdarda təyin edilməsi sualına cavab vermək çətin olacaqdır, həm də ədalət prinsipi ciddi pozulacaqdır, çünki ləğvinə yol verilməyən hüquqi şəxslər barəsində CM-in 99-8.3-cü maddəsini də tətbiq etmək mümkün olmayacaqdır (cərimənin eyni əmələ görə həm əsas, həm də əlavə tədbir olaraq tətbiqi nəzərdə tutulmur). Hesab edirik ki, törədilmiş cinayətlə bağlılığı olduğuna görə ləğvinə yol verilməyən hüquqi şəxslər barəsində CM-in 99-8.3-cü maddəsində göstərilən əsaslar olduqda belə hüquqi şəxslərə hansı cinayət-hüquqi tədbirin və hansı həddə tətbiq edilməsi məsələsinə qanunvericilikdə aydınlıq gətirilməlidir.

10. CM-in 99-8-ci maddəsini tətbiq edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, qanunla müəyyən olunan qaydada təsis edilmiş hüquqi şəxs CM-in 34.4-cü maddəsində təsbit edilmiş əlamətlərinə malik olduqda da həmin hüquqi şəxs adı qaydada məhkəmə aktı ilə ləğv ediləcəkdir, bu cinayətkar birliyin (cinayətkar təşkilatın) üzvü olan fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyəti isə belə birliyin (təşkilatın) üzvü olma faktı nəzərə alınmaqla həll ediləcəkdir (CM-in 34-cü maddəsinin şərhinə bax).

Maddə 99-9. Hüquqi şəxsin cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqindən azad edilməsi

Hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün cinayət törətmiş şəxs bu Məcəllənin 75-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edildikdə, hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilə bilməz (Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — «Azərbaycan» q., 16 mart 2012-ci il).

1. CM-in şərh olunan maddəsindən aydın olur ki, hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün CM-in 99-4.1-ci maddəsində sadalanan fiziki şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad olunduqda, həmin hüquqi şəxs də cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq oluna bilməz.

Cinayətin hüquqi şəxslə bağlılığı cəlb etmə müddətinə hər hansı qaydada təsir etmir, ona görə də ibtidai araşdırma orqanları və məhkəmələr CM-in 75.1-ci maddəsində sadalanan müddətləri adı qaydada hesablayaraq tətbiq edəçəklər (CM-in 75-ci maddəsinə bax).

2. Normanın birbaşa mənasına görə, fiziki şəxsin müddətin keçməsilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqini istisna edir. Deməli, fiziki şəxsin müddətin keçməsinə görə cina-

yət məsuliyyətindən azad edilməsinə yol verilmədiyi hallarda (CM-in 75.5-ci maddəsində göstərilən halda, habelə CM-in 75.4-cü maddəsinə uyğun olaraq məhkəmə müddətin tətbiqini mümkün saymadıqda) hüquqi şəxsə də cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq olunacaqdır. Bununla belə, məhkəmə CM-in 75.4-cü maddəsinə uyğun olaraq ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulan cinayəti törətmiş şəxs barəsində müddətin tətbiq olunması məsələsini həll edərkən bu cinayətin hüquqi şəxsə bağlılığını birnəməli olaraq fiziki şəxsin ziyanına olan hal hesab etməməlidir.

XÜSUSİ HİSSƏ

VII BÖLMƏ SÜLH VƏ İNSANLIQ ƏLEYHİNƏ CİNAYƏTLƏR

XVI Fəsil

Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər

Maddə 100. Təcavüzkar müharibəni planlaşdırma, hazırlama, başlama və ya aparma

100.1. Təcavüzkar müharibəni planlaşdırma, hazırlama və ya başlama

səkkiz ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

100.2. Təcavüzkar müharibəni aparma

— on iki ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (30 may 2014-cü il tarixli qanunla edilmis düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 20 İyun 2014-cü il).

1. Təcavüzkar müharibəni planlaşdırma, hazırlama, başlama və ya aparma beynəlxalq hüququn prinsipləri ilə təsbit olunmuş sülhün, xalqlar və dövlətlər arasında dinc yanaşı yaşamanın və əməkdaşlığın əleyhinə yönəldiyi üçün belə əməllər törədilməsi beynəlxalq hüquq normaları ilə məsuliyyətə səbəb olur. Müharibələr xalqlar və dövlətlər arasında münasibətlərə zərbə vurur, onlara külli miqdarda maddi və mənəvi zərər yetirir, milli-mədəni sərvətlərini, sənaye-təsərrüfat obyektlərini dağıdır, habelə insanların məhvi ilə nəticələnir.

Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi də məhz bir dövlətin başqa bir dövlətin ərazisinə zəbt etməsi və təcavüzkar əməllərini davam etdirməsinin beynəlxalq hüququn dövlətlərin dinc yanaşı yaşaması prinsipinə zərbə vurmada ifadə olunur.

Bu cinayətin obyektini xalqlar və dövlətlər arasında sülh, dinc yanaşı yaşama təşkil edir.

2. Şərh edilən cinayətin dispoziyası **alternativdir**. CM-in 100.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **obyektiv cəhətdən** aşağıdakı fəal hərəkətlərdən hər hansı birinin törədilməsində ifadə olunur:

- a) təcavüzkar müharibəni planlaşdırma;
- b) təcavüzkar müharibəni hazırlama;
- c) təcavüzkar müharibəni başlama.

3. **Müharibə** dövlətlər və ya xalqlar arasında silahlı münaqişədir. Şərh olunan maddə üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması müharibənin təcavüzkar xarakterli olması ilə xarakterizə edilir. Təcavüzün anlayışı BMT Baş Məclisinin 14 dekabr 1974-cü il tarixli «Təcavüzün anlayışı» Qətnaməsində verilmişdir. Həmin Qətnaməyə əsasən, hər hansı bir dövlətin özünün silahlı qüvvələrindən digər dövlətin suverenliyinə, ərazi toxunulmazlığına və ya siyasi müstəqilliyinə qarşı istifadə etməsi, habelə BMT Nizamnaməsi ilə bir araya sığmayan hər hansı üsulla təsir göstərməsi təcavüz sayılır.

4. **Təcavüzkar müharibəni planlaşdırma** dedikdə, nəzərdə tutulan müharibənin başlanması və aparılması təmin etməyə yönələn, maddi-texniki, hərbi və insan ehtiyatlarının və s. səfərbər edilməsinə istiqamətlənən taktiki və (və ya) strateji tədbirlər planının işlənilib hazırlanması başa düşülür.

5. **Təcavüzkar müharibəni hazırlama** həmin müharibənin başlanmasını və aparılmasını «ugurla» həyata keçirməyə yönələn real hərəkətlərdə ifadə olunur. Hazırlama hərəkətləri müxtəlif xarakterdə ola bilər: hərbi, texniki, təşkilati, maddi və s. Hazırlama hərəkətlərinə daxildir: silah istehsalının, səfərbər edilən hərbi qüvvələrin sayının artırılması, mülki müəssisələrin hərbi rejimə keçirilməsi, hərbi təlimlərin intensivləşdirilməsi, hərbi hissələrin hərbi əməliyyatlara aparılacaq ərazilərdə yerləşdirilməsi və s.

6. **Təcavüzkar müharibəni başlama** təcavüz aktının müxtəlif formalarda faktiki həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Təcavüz aktının həyata keçirilməsi formalarna BMT Baş Məclisi aşağıdakıları aid edir:

- bir dövlətin (təcavüzkarın) silahlı qüvvələrinin digər dövlətin (təcavüzə məruz qalananın) ərazisinə müdaxiləsi və ya hücumu;
- hər hansı hərbi işğal və ya ilhaq;
- bir dövlətin (təcavüzkarın) silahlı qüvvələri tərəfindən digər dövlətin (təcavüzə məruz qalananın) ərazisinin bombalanması;
- bir dövlətin (təcavüzkarın) digər dövlətin (təcavüzə məruz qalananın) ərazisinə də hər hansı silahdan istifadə etməsi;
- bir dövlətin (təcavüzkarın) hərbi qüvvələri tərəfindən digər dövlətin (təcavüzə məruz qalananın) quru, dəniz və ya hava qüvvələrinə, yaxud donanmasına hücum etməsi;
- bir dövlətin (təcavüzkarın) başqa dövlətin (təcavüzə məruz qalananın) ərazisində yerləşən silahlı qüvvələrdən onları orada yerləşməsi haqqında sazişin şərtlərinin pozulması ilə istifadə etməsi;
- təcavüzkar məqsədlər üçün bir dövlətin öz ərazisini digər dövlətə verməsi və s.

CM-in 100.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **formal** tərkiblidir. Bu cinayət maddənin dispoziyasında sadalanan hərəkətlərdən hər hansı birinin edildiyi andan **baş çatmış** sayılır.

7. CM-in 100.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin **subyektiv** səlahiyyətinə hərbi xarakterli məsələlərin hazırlanması, planlaşdırılması üzrə fəaliyyət göstərmək daxil olan seçkilə və ya təyinatlı vəzifə tutan şəxs ola bilər.

8. Şərh edilən cinayətin **subyektiv cəhət** təsirin **birbaşa qəsd** forması ilə xarakterizə olunur. Cinayət törədən şəxs təcavüzkar müharibəni planlaşdırmaq, hazırladığının, başladığının ictimai təhlükəli olduğunu qabaqcadan görə və dərk edir və onların törədilməsini arzu edir. Cinayətin **motivi** müxtəlif ola bilər: özünün nüfuzunu yüksəltmək, guya ki, dövlət və milli maraqları müdafiə etmək və s. Cinayətin motivi əməlin təsvifinə təsir göstərmir.

9. CM-in 100.2-ci maddəsi təcavüzkar müharibənin aparılmasını ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutur. Təcavüzkar müharibəni aparma belə müharibənin planlaşdırılmasının, hazırlanmasının və başlanmasının məntiqi yekunudur.

başqa dövrü nəşrlər; «**etəradə və kinoxronika proqramları**» dedikdə, dəmiri aid olan və ilde əzi bir dəfə edirə buraxılan audio, audiovizual xəbər və materiaları (verilişləri) məcmusu başa düşülür. Həmin Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən, kütləvi informasiya vasitələrindən cinayət məsuliyyəti yaradan əməllərin törədilməsi üçün istifadə olunması qadağandır.

9. Vəzifəli şəxsin anlayışı haqqında CM-in 308-ci maddəsinin şərhinə bax.

Madde 102. Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə və ya təşkilatlara hücum etmə

Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən xarici dövlət nümayəndəsinə və ya beynəlxalq təşkilatın əməkdaşına, habelə həmin şəxslərin xidməti və ya yaşayış sahələrinə, yaxud neqliyyat vasitələrinə hücum etmə müharibəyə təhrikçilik və ya beynəlxalq münasibətlərin gərginləşməsi məqsədi ilə törədildikdə —

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

1. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi hər hansı dövlətin və ya beynəlxalq təşkilatın beynəlxalq müdafiədən istifadə edən nümayəndələri tərəfindən dövlətlər arasında normal ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq münasibətlərin həyata keçirilməsinə yönələn fəaliyyətə mane olunması, onun qarşısının alınması ilə xarakterizə olunur.

2. CM-in 102-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin **obyekti** dövlətlər, o cümlədən dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar arasında normal beynəlxalq münasibətlər sistemidir. Bu cinayətin **predmetini** beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin xidməti və ya yaşayış sahəsi, yaxud neqliyyat vasitələri təşkil edir.

Əlavə obyekt qismində beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin həyat və sağlamlığı, ləyaqəti, azadlığı, cinsi toxunulmazlığı və ya cinsi azadlığı və s. çıxış edir.

3. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** aşağıdakı hərəkətlərin törədilməsi ilə xarakterizə olunur:

beynəlxalq müdafiədən istifadə edən xarici dövlət nümayəndəsinə hücum etmə;

beynəlxalq müdafiədən istifadə edən beynəlxalq təşkilatın əməkdaşına hücum etmə;

beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin xidməti və ya yaşayış sahələrinə hücum etmə;

beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin neqliyyat vasitələrinə hücum etmə.

4. Bu cinayətdən **zərərçəkmiş** qismində beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslər çıxış edir. Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 14 dekabr 1973-cü il Beynəlxalq Konvensiyasının 1-ci maddəsinə müvafiq olaraq beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin sırasına aid edilir:

dövlət başçısı, o cümlədən müvafiq dövlətin konstitusiyasına əsasən dövlət

başçısı funksiyasını yerinə yetirən kollegial orqanın hər bir üzvü, hökumət başçısı və ya xarici işlər naziri, habelə onları məşəyyət edən ailə üzvləri;

onun özüne, xidməti və ya yaşayış sahəsinə, yaxud neqliyyat vasitəsinə qarşı cinayət törədildikdə və beynəlxalq hüquq müvafiq olaraq belə cinayət törədilən yerdə həmin şəxsin şəxsiyyəti, azadlığı və ləyaqətinə qarşı yönəlmis istənilən hücmdən xüsusi müdafiə hüququ olan dövlətin hər hansı nümayəndəsi və ya vəzifəli şəxsi, onunla birlikdə yaşayan onun ailə üzvləri, yaxud beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatın hər hansı vəzifəli şəxsi və ya sair agent.

CM-in 102-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yalnız o halda yaranır ki, dövlətin nümayəndəsi başqa bir dövlətin, beynəlxalq təşkilatın əməkdaşı isə hər hansı dövlətin ərazisində olsun.

Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən dövlətin vəzifəli şəxslərinin və dövlətin nümayəndələrinin, habelə beynəlxalq təşkilatların vəzifəli şəxslərinin və agentlərinin siyahısı Diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyası, Konsulluq əlaqələri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyası, BMT-nin immunitetləri və imtiyazları haqqında 1946-cı il Konvensiyası, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli beynəlxalq müqavilələri və s. ilə müəyyən olunur.

5. Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyaya görə qabaqcadan düşünülmüş aşağıdakı cinayətlər cəzalandırılmaldır:

beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxsləri öldürmə, oğurlama, yaxud onların şəxsiyyətinə və ya azadlığına qarşı digər hücum etmə;

beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin xidməti və ya yaşayış sahələrinə, yaxud neqliyyat vasitələrinə qarşı həmin şəxslərin şəxsiyyətini və azadlığını təhlükə altına alan zorakı hücum;

hər hansı belə hücumla hədələmə;

hər hansı belə hücum etmək cəhdi;

hər hansı belə hücumun iştirakçısı qismində hərəkət etmə.

6. **Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin xidməti sahəsi** dedikdə, onların təmsil etdikləri dövlətin və ya beynəlxalq təşkilatın adından rəsmi fəaliyyət göstərdikləri bina, mənzil-qərargah, otaq (səfirliyin, konsulluğun binası və s.) başa düşülür.

7. **Yaşayış sahəsi** dedikdə, CM-in 102-ci maddəsində sadalanan şəxslərin, habelə onların ailə üzvlərinin daimi və ya müvəqqəti (mehmanxana nömrəsi və s.) yaşadığı ev, mənzil və s. başa düşülür.

8. **Neqliyyat vasitəsi** dedikdə, beynəlxalq müdafiə hüququ olan şəxslərin bir yerdən başqa yərə getməsi üçün istifadə etdikləri onların özüne məxsus olan və ya xidməti istifadə üçün onların müxtəlif neqliyyat növləri (avtomobil, avtobus və s.) başa düşülür.

9. **Hücum etmə** dedikdə, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı onların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli, yaxud təhlükəli olmayan zor göstərmə, habelə onların azadlığına, mülkiyyətinə, ləyaqətinə qəsd edəcəyi ilə zor göstərmədə ifadə olunan hədələmə və s. hərəkətlərin törədilməsi başa

düşülür.

Hücum neticesində xarici dövlətin nümayəndəsi və ya beynəlxalq təşkilatın əməkdaşı öldürülərsə, yaxud onun sağlamlığına ağır zərər vurularsa, təqsirkarın əməli müvafiq olaraq CM-in 120-cü və ya 126-cı maddələrindən biri və CM-in 102-ci maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiif ediləcəkdir.

Dövlətin və ya siyasi təşkilatın göstərişi ilə cinayət törədən təqsirkarın hərəkətləri neticesində zərərçəkmiş şəxs oğurlanarsa və ya beynəlxalq hüquq normalarına zidd azadlıqdan məhrum edilərsə, onun əməli CM-in müvafiq olaraq 110 və ya 112-ci maddəsi və 102-ci maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiif edilməlidir.

10. Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin xidməti və ya yaşayış sahələrinə, yaxud nəqliyyat vasitələrinə hücum etmə dedikdə, orada yaşayış yerlərini və ya nəqliyyat vasitələrini idarə edənlərin iradəsi ziddinə qanunsub olaraq onların xidməti və ya yaşayış sahələrinə, yaxud nəqliyyat vasitələrinə həmin şəxslərin fəaliyyətinə mane olmaq məqsədi ilə daxil olmağa ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür.

11. Bu cinayət formal tərkiblidir və 102-ci maddədə nəzərdə tutulan hücum etmə hərəkətlərindən hər hansı biri törətdiyi andan başa çatmış sayılır.

12. Təhlil edilən cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin birbaşa qəsd forması ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, onların xidməti və ya yaşayış sahələrinə, yaxud nəqliyyat vasitələrinə hücum etdiyini dərk edir və belə hərəkətlərin törədilməsini arzu edir.

Qanunverici məqsədi bu cinayətin zəruri elementi kimi cinayət tərkibinə daxil etmişdir. CM-in 102-ci maddəsində sadalanan hərəkətlərin törədilməsində təqsirkarın məqsədi müharibəyə təhrikçilik və ya beynəlxalq münasibətlərin gərginləşdirilməsindən ibarətdir. Bu cinayət digər məqsədlərlə törədilərsə, əməl CM-in 102-ci maddəsi ilə tövsiif edilə bilər.

Təqsirkarın CM-in 102-ci maddəsində göstərilən hər hansı məqsədə nail olub-olmaması əməlin həmin maddə ilə tövsiifinə heç bir təsir göstərmir. Təqsirkar etdiyi hərəkətlər neticesində təmsil etdiyi və ya ərazisində olduğu dövlət, habelə üçüncü bir dövlət müharibəyə başlamağa təhrik etməyə nail olarsa, onun əməli CM-in 100-cü və 102-ci maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiif edilməlidir.

13. Müharibəyə təhrikçilik dedikdə, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxsin təmsil etdiyi dövlət və ya hər hansı başqa dövləti müharibəyə sövq etmək üçün dövlətlər arasındakı münasibətlərin gərginləşməsinə yönələn hərəkətlər etmə başa düşülür.

14. Beynəlxalq münasibətlərin gərginləşməsi dedikdə, dövlətlər, habelə dövlətlərlə beynəlxalq təşkilatlar arasında diplomatik münasibətlərin pozulması, müxtəlif beynəlxalq xarakterli sanksiyaların tətbiq edilməsi və s. başa düşülür.

15. Bu cinayətin subyektivi 16 yaşına çatmış hər hansı anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 103. Soyqırım

Hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədi ilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvəinə yönəlmis yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmis tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə —

on dörd ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il və 30 may 2014-cü il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişləri — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; «Azərbaycan» q. 20 iyun 2014-cü il).

1. Bu norma «Soyqırımın qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» 9 dekabr 1948-ci il Konvensiyasının müddəalarının icra edilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının öz üzərinə götürdüğü öhdəliklərin həyata keçirilməsi istiqamətində görülən tədbir kimi CM-ə daxil edilmişdir (adı çəkilən Konvensiyaya qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 31 may 1996-cı il tarixli Qanun qəbul etmişdir).

2. Soyqırım cinayətinin ictimai təhlükəliliyi hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv edilməsi və ya məhv edilməsi təhlükəsinin yaranması, habelə həmin qrupların tarixi, mədəni, mənəvi və s. dəyərlərinin yer üzündən silinib getməsi, yaxud belə təhlükənin meydana gəlməsi ilə xarakterizə olunur. 10 dekabr 1948-ci il tarixli İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində, 10 dekabr 1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında irqindən, milliyətindən, cinsindən, dinindən asılı olmayaraq bütünlükdə insanların bərabər hüquqlu olması, hər kəsin belə fərqlərdən asılı olmayaraq yaşamaq və şəxsiyyətinə hörmət olunmaq, habelə bərsində heç bir ayrı-seçkilikə yol verilməmə hüququ vardır.

Soyqırım cinayəti insanlıq əleyhinə olan cinayət kimi həm sülh, həm də müharibə vaxtı törədilə bilər.

3. Bu cinayətin obyektiv qismində hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupların normal həyat və fəaliyyəti çətinləşir.

4. Bu cinayətin obyektiv cəhəti 1948-ci il Konvensiyasının 2-ci maddəsində soyqırıma verilən anlayışa daxil olan əlamətlərlə üst-üstə düşür.

Soyqırım cinayəti obyektiv cəhətdən aşağıdakı hərəkətlərin törədilməsi ilə xarakterizə olunur:

hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun üzvlərini öldürmə;
hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma;
hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvəinə yönəlmis yaşayış şəraiti yaratma;
hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmis tədbirləri həyata keçirmə;

Maddə 106. Kələlik

106.1. Kələlik, yəni şəxs üzərində mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətləri tam və ya qismən həyata keçirmə — beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

106.2. Eyni əməllər yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı və ya şəxsi xarici ölkəyə daşımaq məqsədi ilə törəldikdə — yəddi ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

106.3. Kələ ticarəti, yəni şəxsi kələliyə yönəlmək və ya kələ kimi istifadə etmək, satmaq və ya dəyişdirmək məqsədi ilə saxlama, onun barəsində sərəncam vermə, habelə kələ ticarəti və kələlərin daşınması ilə bağlı hər hansı bir əməl, eləcə də cinsi kələlik və ya kələlik əsasında cinsi azadlığa qəsd edən əməl — beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

1. 10 dekabr 1948-ci il tarixli İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsində deyilir: «Həç kəs kələlikdə və ya qul vəziyyətində saxlanıla bilməz, kələlik və kələ ticarətinin bütün növləri qadağan edilir».

2. CM-in 106-cı maddəsi Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu 25 sentyabr 1926-cı il tarixli «Kələlik haqqında» Konvensiya və 7 sentyabr 1956-cı il tarixli «Kələliyin, qul ticarətinin və kələliyə oxşar institutların və adətlərin ləğvi olunması haqqında» Konvensiyanın (hər iki Konvensiyanı Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 31 may 1996-cı ildə ratifikasiya etmişdir) müəyyən etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbir kimi cinayət qanunvericiliyinə daxil edilmişdir.

3. Kələlik cinayətinin ictimai təhlükəliliyi beynəlxalq hüququn prinsipi kimi insanın hüquq və azadlıqlarının tanınmasını və təmin edilməsini nəzərdə tutan beynəlxalq hüquq normalarının pozulmasında, həmin beşəri dəyərlərin təhlükə altına alınmasında ifadə olunur.

4. Bu cinayətin əsas obyektini dövlətlər arasında insan hüquq və azadlıqlarına hörmət və onların təmin edilməsinə yönələn beynəlxalq münasibətlər sistemi təşkil edir. Əlavə obyekt qismində şəxsiyyətin azadlığı, şərəf və ləyaqəti çıxış edir.

5. CM-in 106.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin obyektiv cəhəti şəxs üzərində mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətləri tam və ya qismən həyata keçirməkdə ifadə olunan hərəkətlərlə xarakterizə olunur (Kələliyin belə anlayışı «Kələlik haqqında» Konvensiyanın 1-ci maddəsində verilməmişdir). Kələ dedikdə, barəsində mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətlərin həyata keçirildiyi şəxs nəzərdə tutulur (7 sentyabr 1956-cı il Konvensiyasının 7-ci maddəsi).

Şəxs üzərində mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətləri həyata keçirmə dedikdə, həmin şəxsə sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam vermə hüququnun həyata keçirilməsi başa düşülür.

Şəxs üzərində mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətləri tam və ya qis-

mən həyata keçirmə dedikdə, həmin şəxsə sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam hüquqlarının hamısını, yaxud bəzisinin (məsələn, şəxsə sahiblik etmə və onun əməyindən istifadə etmə) həyata keçirilməsi başa düşülür.

Şəxs üzərində sahiblik hüququnun həyata keçirilməsi həmin şəxsə faktiki sahiblik etmə hərəkətləri ilə xarakterizə olunur.

Şəxs üzərində istifadə hüququnun həyata keçirilməsi həmin şəxsin aqil və fiziki əməyini istismar etməklə ondan fayda götürməni nəzərdə tutur.

Şəxs üzərində sərəncam hüququnun həyata keçirilməsi onun müqəddəratını təyin edən hərəkətlərdə — həmin şəxsin satılmasında, dəyişdirilməsində, bağışlanılmasında və s. ifadə oluna bilər.

CM-in 106-cı maddəsi ilə məsulyyətin yaranması üçün cinayətdən zərərçəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmalıdır.

6. CM-in 106.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət formal tərkibidir və şəxs üzərində mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətlərdən hər hansı birinin həyata keçirildiyi andan başa çatmış sayılır.

7. Bu cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar başqa şəxs barəsində mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətləri həyata keçirdiyinin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir və bunu arzu edir. Cinayətin motivi müxtəlif ola bilər: düşmənçilik və nifrət hissi, tamah, öz üstünlüyünü nümayiş etdirmək hissi və s. Motiv əməlin təsvifi üçün əhəmiyyət kəsb etmir.

8. Bu cinayətin subyektivi 16 yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxs (vəzifəli və vəzifəsi olmayan) ola bilər.

9. CM-in 106.2-ci maddəsi üzrə cinayət məsulyyəti iki halda yaranır: mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətlərin yetkinlik yaşına çatmayan barəsində həyata keçirilməsi;

belə səlahiyyətlərin şəxsi xarici ölkəyə daşımaq məqsədi ilə həyata keçirilməsi.

Yetkinlik yaşına çatmayanın alqı-satqısı (CM-in 144-1.2.3-cü maddəsi) cinayəti ilə CM-in 106.2-ci maddəsini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Onlar arasında fərq cinayətin obyektivi, obyektiv cəhəti, subyektivi üzrə aparılmalıdır. CM-in 106.2-ci maddəsi üzrə cinayətin obyektivi sülhün və insanlığın təhlükəsizliyi ilə bağlı münasibətlər, 144-1.2.3-cü maddə üzrə cinayətin obyektivi isə yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsi azadlığı, normal fiziki və aqli inkişafı və təbiiyyəti təşkil edir. CM-in 106.2-ci maddəsi üzrə məsulyyət yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üzərində mülkiyyət hüququna xas olan səlahiyyətləri həyata keçirildikdə yaranırsa, 144-1.2.3-cü maddədə yalnız zərərçəkmiş şəxsin alqı-satqısı və ya ona sahibliklə əlaqədar digər əqdirlərin bağlanması, yaxud onun istismar edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçirilməsi üçün və ya eyni məqsədlə digər şəxslərə verilməsi üçün cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi məsulyyətə səbəb olur.

Şəxs üzərində mülkiyyət hüquqlarının həyata keçirməkdə məqsəd onu xarici ölkəyə daşımaq olmalıdır. Əgər belə məqsəd yoxdursa, əməl CM-in 106.3-cü maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər.

10. CM-in 106.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət obyektiv cəhətdən aşağıdakı hərəkətlərin törədilməsində ifadə olunur:
şəxsi köləliyə yönəlmək və ya kölə kimi istifadə etmək, satmaq və ya dəyişdirmək məqsədi ilə saxlama;
onun barəsində sərəncam vermə;

köle ticarəti və kölələrin daşınması ilə bağlı hər hansı əməl;
cinsi köləlik və ya köləlik əsasında cinsi azadlığa qəsd edən əməl (qeyd etmək lazımdır ki, qanunda «köle ticarətinə» verilən anlayış adı çəkilən Konvensiyalarda nəzərdə tutulan anlayışla tam üst-üstə düşmür).

Köleliyə yönəlmə dedikdə, şəxsin üzərində istifadə və sərəncam hüquqlarını həyata keçirmədən onu kölə etmək üçün şərait yaratma başa düşülür.

Köle kimi istifadə etmək kimi ondan, onun əməyindən faydalanmaqda ifadə olunur.

Satma dedikdə, şəxsin başqasının daimi sahibliyinə əvəzi ödənilməklə və rilməsi başa düşülür.

Dəyişdirmə şəxsi hər hansı əşya və ya kölə ilə dəyişdirmə hərəkətlərində ifadə olunur.

Saxlama şəxsi tutmaqla, hər hansı üsulla əldə etməklə onun azadlığını məhdudlaşdırmada ifadə olunur.

Şəxs barəsində **sərəncam vermə** dedikdə, təqsirkarın zərərçəkmiş şəxs üzərində hər hansı hərəkəti (əqdi) həyata keçirməsi (məsələn, bağışlama) başa düşülür.

Köle ticarəti və kölələrin daşınması ilə bağlı hər hansı əməl dedikdə, CM-in 106.3-cü maddəsində sadalanan hərəkətlər istisna olmaqla, törədilən bütün əməllər başa düşülür.

Cinsi köləlik köləlikdə olan şəxs üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarının həyata keçirilməsində ifadə olunur (bir qayda olaraq, fahişə kimi istifadə etmək üçün qadınlarla ticarət edilir). Silahlı münaqişə zamanı cinsi köləlik CM-in 116.0.17-ci maddəsi ilə təsvif edilmişdir.

Kölelik əsasında cinsi azadlığa qəsd edən əməl köləlikdə olan qadını zorlamada, fahişəyə məcbur etmədə, onun barəsində seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etmədə, əxlaqsızlıq etmədə və s. ifadə olunur. Bütün sadalanan əməllər CM-in 106.3-cü maddəsi ilə əhatə olunduğu üçün CM-in şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətləri nəzərdə tutan maddələri, eləcə də 108-ci maddə ilə əlavə təsvif tələb olunmur.

11. CM-in 106.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət formal tərkiblidir və dispozisiyada sadalanan hərəkətlərdən hər hansı biri edildiyi andan **baş çatmış** sayılır.

12. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Təqsirkar CM-in 106.3-cü maddəsində göstərilən hərəkətləri törətdiyini dərk edir və bunları arzu edir.

Bu cinayət törətməkdə təqsirkarın **məqsədi** şəxsi köleliyə yönəlmək və ya kölə kimi istifadə etmək, satmaq və ya dəyişdirməkdir ibarətdir.

13. Bu cinayətin **subyektivi** 16 yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 107. Əhalini deportasiya etmə və ya məcburi köçürmə

Beynəlxalq hüquq normaları və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadıqda, əhalini qanuni yerləşdiyi yerlərdən başqa ölkəyə qovma və ya digər məcburi hərəkətlərlə didərgin salma —

on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalanandır.

1. Bu cinayətin **ictimai təhlükəliliyi** əhalinin uzun müddət olduğu qanuni yaşayış yerlərindən zorla çıxarılması ilə müşayiət olunan və insanların kütləvi şəkildə ev-əşiyindən, doğma torpağından, ölkəsindən qovulması ilə nəticələnen hərəkətlərlə xarakterizə olunur.

2. CM-in 107-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin obyektivini beynəlxalq hüququn əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipi təşkil edir.

3. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** əhalini qanuni yerləşdiyi yerlərdən başqa ölkəyə qovma və ya digər məcburi hərəkətlərlə didərgin salmada ifadə olunur.

4. CM-in 107-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti o halda yaranır ki, əhalini başqa ölkəyə qovma və ya digər məcburi hərəkətlərlə didərgin salma beynəlxalq hüquq normaları və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan həyata keçirilsin.

«Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsinə görə, qanuni surətdə hər hansı dövlətin ərazisində olan hər kəs həmin ərazidə azad yerdəyişmə və yaşayış yeri seçmək azadlığına malikdir. Hər bir insan öz ölkəsi də daxil olmaqla, istənilən ölkəni tərk etmək hüququna malikdir.

Hər hansı dövlətin ərazisində qanuni əsaslarla yaşayan əcnəbi qanuna müvafiq qəbul edilən qərarın icrası istisna olmaqla, oradan qovula bilməz («İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Konvensiyaya 7 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi).

5. Əhalini qanuni yerləşdiyi yerlərdən başqa ölkəyə qovma və ya digər məcburi hərəkətlərlə didərgin salmanın beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş əsaslarına aiddir:
dövlətin təhlükəsizliyinin qorunması;
ictimai qaydanın mühafizə edilməsi;
əhalinin sağlamlığının və ya mənaviyyatının və digər hüquq və azadlıqlarının qorunması.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə, respublika vətəndaşları heç bir halda ölkə ərazisindən məcburi qaydada çıxarıla bilməzlər.

Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənara məcburi çıxarma yalnız əcnəbilərə aşağıdakı əsaslar olduqda tətbiq edilir:

onlar ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdikdə və təyin olunmuş əsas səbəzə növünü çəkdikdən sonra (CM-in 52.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna təşkil edir);

əcnəbilerin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələbləri kobud surətdə pozulduqda, habelə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş di-

mək və yaşayış yerini seçmək, fikir və söz azadlığı, toplaşmaq və birləşmək hüquqları daxil olmaqla əsas insan hüquq və azadlıqlarını inkar etməklə tam inkişafın qarşısını almaq məqsədi ilə hər hansı qanunverici və digər tədbiri həyata keçirmə;

111.0.4. düşərgə və qətlərin yaradılması ilə əhalini irqi qruplara bölmək, irqi qruplar arasında qarışıq nikahları qadağan etmək, irqi qrupa və ya qruplara və ya onların üzvlərinə mənsub olma torpaq sahələrini onların razılığı olmadan almaq məqsədi ilə, qanunverici tədbirlər daxil olmaqla, hər hansı bir tədbiri həyata keçirmə;

111.0.5. irqi qrupa və ya qruplara mənsub olan şəxslərin əməyini istismar etmə;

111.0.6. aparteidə qarşı çıxan şəxsləri və təşkilatları, əsas hüquq və azadlıqlardan məhrum etmə vasitəsilə təqib etmə —

on iki ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlü azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (30 may 2014-cü il tarixli qanunla edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 20 iyun 2014-cü il).

1. Bu cinayətin nəzərdə tutulduğu normanın CM-ə daxil edilməsi Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu «İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarını ləğv edilməsi haqqında» və «Aparteid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiyaların müddəalarından irəli gələn öhdəliklərlə əlaqədardır (hər iki Konvensiyanı Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 31 may 1996-cı ildə ratifikasiyaya etmişdir).

2. İrqi ayrı-seçkilik (aparteid) cinayətinin ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, irqinə, dərisinin rənginə və ya etnik mənsubiyyətinə görə insanlar arasında fərq qoyulması millətlər arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinə maneələr yaradır və xalqlar arasında sülh və təhlükəsizliyin pozulmasına gətirib çıxara bilər.

3. Şərh olunan cinayətin obyektini irqindən, dərisinin rəngindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq xalqlar, millətlər və dövlətlər arasında dinc yanaşı yaşamanın əsasları, onlar arasında sülhün, təhlükəsizliyin və əməkdaşlığın normal inkişafı təşkil edir. Əlavə obyekt qismində hər hansı irqi qrup üzvlərinin həyatı, sağlamlığı, mülkiyyəti, azadlığı, hüquqları, ləyaqəti və s. çıxış edir.

4. Bu cinayət obyektiv cəhətdən CM-in 111.0.1—111.0.6-cı maddələrində sadalanan cinayətlərin tərdiməsində ifadə olunur.

İrqi ayrı-seçkilik dedikdə, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və ictimai həyatın hər hansı digər sahələrində insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının bərabər əsaslarla həyata keçirilməsi, istifadə edilməsi və tanınmasını ləğv etmək və ya inkar etmək məqsədi ilə irqinə, dərisinin rənginə, milli və ya etnik mənsubiyyətinə görə insanlar arasında hər hansı fərq qoyulmaq, istisna etmək, məhdudiyət və ya üstünlük müəyyən etmək başa düşülür.

Aparteid dedikdə, bir irqi qrupa mənsub olan insanların hər hansı başqa irqi qrupa mənsub olan insanlar üzərində hökmranlığının müəyyən edilməsi və möhkəmləndirilməsi və onların müntəzəm şəkildə əsaret altında saxlanması məqsədi ilə törədilən qeyri-insani hərəkətlər başa düşülür («Aparteid cinayəti

nin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiyanın II maddəsi).

İrqi qrupun anlayışı haqqında CM-in 103-cü maddəsinin şərhinə bax.

5. CM-in 111.0.1-ci maddəsi üzrə adam öldürmənin anlayışı haqqında CM-in 120-ci, sağlamlığa ağır zərər vurmağın anlayışı haqqında CM-in 126-cı, qrup üzvlərinin əqli qabiliyyətlərinə ciddi zərər vurmağın anlayışı haqqında CM-in 103-cü, özbaşınalıqla həbs və qanunsuz azadlıqdan məhrum etmənin anlayışı haqqında CM-in 145-ci maddəsinin şərhinə bax.

İrqi qrupa və ya qruplara mənsub olan şəxslərə işgəncə vermənin məvducdə olduğunu aydınlaşdırmaq üçün CM-in 293-cü maddəsinin qeydində işgəncəyə verilmiş anlayış əsas götürülməlidir. Həmin qeyd əsasən, CM-in müxtəlif maddələrində «işgəncə» dedikdə, şəxsin özündən və ya digər şəxsdən məlumat və ya etiraf almaq, yaxud onu və ya digər şəxsi qorxutmaq, özünü və ya digər şəxsin törətdiyi və ya törədilməsində şübhəli bilindiylə əmələ görə cəzalandırmaq, iradəsi əleyhinə hər hansı əməli törətməyə məcbur etmək məqsədilə və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan hər hansı səbəbdən ona güclü fiziki ağrı və ya psixi iztirablar vermə başa düşülür.

Qaddar və ya qeyri-insani və ya ləyaqəti alqandan rəftar etmə və ya cəza döymədə, yeməkdən, içməkdən, geyimdən məhrum etmədə, şəxsiyyəti təhqir etmədə, qarancılıq, rütubətli yerdə qapalı şəraitdə saxlamada və s. ifadə olunur.

6. İrqi qrupun və ya qrupların bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvi ilə nəticələnmə biləcək yaşayış şəraiti yaratmanın anlayışı haqqında CM-in 103-cü maddəsinin şərhinə bax.

7. İrqi qrupun və ya qrupların ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni həyatında iştirakının qarşısının alınması onların seçki və referendumlarda iştirak etmək hüquqlarından, dövlət idarə olunmasında iştirakdan məhrum etmədə, müxtəlif qeyri-kommersiya və kommersiya təşkilatları yaratmaq, mədəni-kültəvi tədbirlər keçirmək, öz dillərində təhsil almaq və s. hüquqlarını qanunlarla və digər normativ aktlarla qadağan etmədə, yaxud həmin hüquqların həyata keçirilməsini tam məhdudlaşdırmada və ya zor təqib etmək də daxil olmaqla, digər üsullarla buna mane olma ifadə oluna bilər.

Hər hansı irqi qrupun hüquq və azadlıqlarını inkar etməkdə məqsəd onların tam inkişafının qarşısını almağa yönəlməlidir. Belə məqsəd olmadıqda cinayət müsluyyəti istisna ediləcəkdir. Məsələn, dövlətin hər hansı bir irqi qrupa mənsub olan öz vətəndaşlarına verilən bəzi hüquqlar, həmin dövlətin vətəndaşları olmayan başqa irqi qrupun üzvlərinə verilməyə də bilər.

Hər hansı qanunverici tədbiri həyata keçirmə dedikdə, qanunverici orqan tərəfindən irqi ayrı-seçkiliklə əlaqədar normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi başa düşülür.

Hər hansı digər tədbir dedikdə, irqi qrupun və ya qrupların hüquqlarının həyata keçirilməsinə maneçilik törədən hər hansı inzibati, intizam və s. tədbirlər başa düşülür (məsələn, hərmlar ititfaqi yaradan şəxslərin təşkilatını eyni məqsədlərlə qeydiyyata almamaq, ölkə ərazisini tərk etməyə və ya ölkəyə gəlməyə imkan verməmək və s.).

8. CM-in 111-ci maddəsinin 4-cü, 5-ci və 6-cı hissələrində bu cinayətin ob-

yektiv cəhətinə daxil olan hərəkətlər göstərmişdir.

Düsgərgə və qəttoların yaradılması ilə əhalini irqi qruplara bölmə əhalinin irqinə görə tacrid olunması rezervasiyalarda yerləşdirilməsində və s. ifadə oluna bilər.

İrqi qruplar arasında qarışıq nikahları qadağan etmə qanunla və ya hər hansı zorakı tədbirlərlə müxtəlif irqi qrupların üzvlərinin ailə qurmasının qarşısını alınmasında və s. ifadə olunur.

İrqi qrupa və ya qruplara və ya onların üzvlərinə məxsus olan torpaq sahələrini onların razılığı olmadan alma dedikdə, onların iradəsi əleyhinə olaraq, əvəzi ödənilməklə və ya ödənilməməklə qanunla və ya məcburi qaydada torpaqların alınması başa düşülür.

Qanunverici və digər tədbiri həyata keçirməkdə təqsirkarın məqsədi əhalini irqi qruplara bölmək, irqi qruplar arasında qarışıq nikahları qadağan etmək, irqi qruplara və ya onların üzvlərinə məxsus torpaq sahələrini onlardan almaqdan ibarətdir.

9. İrqi qrupa və ya qruplara mənsub olan şəxslərin əməyini istismar etmə onların əməyinin nəticələrini əvəzi ödənilmədən və ya cüzi ödənilməklə mənimsəmədə, sutkanın çox hissəsində onların məcburi işlədilməsində və s. ifadə oluna bilər.

10. Aparteida qarşı çıxan şəxsləri və təşkilatları təqib etmə onları əsas hüquq və azadlıqlardan məhrum etmə yolu ilə həyata keçirilir. Təqib etmə belə şəxsləri və ya təşkilatları sərbəst fəaliyyət göstərməkdən məhrum etmədə, işdən çıxarmada, dövlət qeydiyyatına almamada və ya qeydiyyatı ləğv etmədə, məhkəmə proseslərinə cəlb etmədə və s. ifadə oluna bilər.

11. CM-in 111-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət maddi-formal tərkibidir. Maddi tərkib üzrə cinayət irqi qrupa və ya qruplara mənsub olan şəxslərin öldürüldüyü, onların sağlamlığına ağır, əqli qabiliyyətlərinə ciddi zərər vurulduğu andan **baş çatmış** sayılır. Qalan bütün hallarda cinayət formal tərkiblər şəklində qurulmuşdur.

12. Bu cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar CM-in 111-ci maddəsində sadalanan əməlləri törətdiyini dərk edir və bunu arzu edir.

Cinayəti törətməkdə təqsirkarın **məqsədi** hər hansı bir irqi qrupun digər qrup üzərində üstünlüyünü təşkil və təmin etməkdən ibarətdir. Belə məqsəd olmadıqda əməl şəxsiyyət əleyhinə olan cinayət kimi təsvif ediləcəkdir.

13. Bu cinayətin subyektivi hər hansı bir irqi qrupa mənsub olan, **16 yaşına** çatmış anlaşıq fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 112. Beynəlxalq hüquq normalarına zidd azadlıqdan məhrum etmə

Şəxsləri beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq həbs etmə və ya başqa cür azadlıqdan məhrum etmə —

beş ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

1. Bu cinayətin ictimai təhlükəlilliyi insanların özbaşınaqlıqla tutulması və sair şəkildə azadlıqdan məhrum edilməsi nəticəsində xalqlar və dövlətlər ara-

sında əməkdaşlığın pozulması, habelə cəmiyyətdə qorxu hissəsinin yaranması ilə xarakterizə olunur.

2. CM-in 112-ci maddəsi üzrə cinayətin **obyektini** beynəlxalq hüququn insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipindən irəli gələn normalar təşkil edir. **Əlavə obyekt** qismində şəxslərin azadlığı çıxış edir.

3. Şərh olunan cinayət **obyektivi cəhətdən** şəxsləri beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq həbs etmədə və ya başqa cür azadlıqdan məhrum etmədə ifadə olunur.

4. «Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi» 3-cü və «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsinə görə, heç kəs özbaşına həbs edilə və ya mühafizə altında saxlanıla bilməz. Yalnız qanunla müəyyən edilən proseduralara müvafiq olaraq və həmin əsasda azadlıqdan məhrum etməyə həyata keçirilə bilər.

5. Beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq aşağıdakı hallar azadlıqdan məhrum etmənin qanunla müəyyən edilən əsasları sayılır:

şəxsin səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra azadlıqdan məhrum edilməsi;

şəxsin məhkəmənin qərarına əməl etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulan hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

şəxsin hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslı şübhələr olduqda və ya onun hüquq pozuntusu törətməsinin və yaxud bu əməli törətdikdən sonra qaçıb gizlənməsinin qarşısını almağa əsaslı zərurət olduqda, səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi məqsədilə onun qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

yətkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyəvi nəzarət məqsədilə qanuni qərar əsasında azadlıqdan məhrum edilməsi və ya səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi üçün qanuni tutulması;

yoluxucu xəstəlikləri yaymasının qarşısını almaq məqsədilə şəxslərin, habelə ruhi xəstələr, alkoqolizmə və narqomanlığa düşər olmuş şəxslərin və ya avaralıqla məşğul olanların qanuni tutulması;

şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi, yaxud bəzədə məcburi çıxarılma və ya ekstradişiya tədbirləri görülən şəxsin qanuni tutulması və ya həbs edilməsi («İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» 4 noyabr 1950-ci il tarixli Konvensiyanın 5-ci maddəsi və Azərbaycan Respublikasının «Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında» 24 dekabr 2002-ci il tarixli, 404-II KQ sayılı Konstitusiyaya Qanununun 4-cü maddəsi).

6. CM-in 112-ci maddəsi üzrə məsuliyyətin yaranması üçün beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq həbs etmə və ya başqa cür azadlıqdan məhrum etmə bir nəfərə qarşı deyil, bir neçə şəxsə, yəni «şəxslərə» qarşı həyata keçirilə bilər.

CM-in 105-ci maddəsinin qeydinə görə, bu cinayət mülki əhaliyə qarşı istər sülh, istərsə də müharibə zamanı genişmiqyaslı və ya sistematik hücumların tərkib hissəsi olaraq həyata keçirildikdə CM-in 112-ci maddəsi üzrə məsuliyyə-

yət yaranır. Belə hücumlarla əlaqədar olmayan qanunsuz həbs etmə və ya azadlıqdan başqa cür məhrum etmə CM-in 145-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olacaqdır.

7. Bu cinayət **formal** tərkiblidir və şəxslərin beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq həbs edildiyi və ya başqa cür azadlıqdan məhrum edildiyi andan başa çatmış sayılır.

8. CM-in 112-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **subyektiv cəhətdən** **birbaşa qəsdlə** törədilir. Təqsirkar şəxsləri beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq həbs etdiyini və ya başqa cür azadlıqdan məhrum etdiyini dərk edir və bunu arzu edir. **Motivlər** müxtəlif ola bilər: qisas, nifrət, düşmənçilik hissləri və s. Motiv əməlin tövsifinə təsir göstərmir.

9. Bu cinayətin **subyektiv 16** yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 113. İsgəncə

Tutulmuş və ya azadlığı başqa cür məhdudlaşdırılmış şəxslərə fiziki ağrılar və ya psixi iztirablar vermə —

yeddi ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

1. Bu cinayətin icması təhlükəliyyəli mülki əhalinin tutulmuş və ya azadlığı başqa cür məhdudlaşdırılmış nümayəndələrinə qarşı onların sağlamlığını təhlükə altında qoyan hərəkətlərin törədilməsi ilə xarakterizə olunur.

2. CM-in 113-cü maddəsi üzrə cinayətin **obyektivni** mülki əhalinin sağlamlığının beynəlxalq humanitar hüquq normaları ilə müəhafizə edilən əsaslan təşkil edir.

3. Bu cinayətdən **zərərçəkmiş** qismində tutulmuş və ya azadlığı başqa cür məhdudlaşdırılmış şəxslər çıxış edə bilər.

4. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** tutulmuş və ya azadlığı başqa cür məhdudlaşdırılmış şəxslərə fiziki ağrılar və ya psixi iztirablar vermədə ifadə olunur.

Tutulmuş şəxslər dedikdə, fiziki zor tətbiq etməklə beynəlxalq hüquq normalarına zidd tutulub saxlanılan şəxslər başa düşülür.

Azadlığın başqa cür məhdudlaşdırılması dedikdə, şəxslərin azad yerdəyişmə hüququnu azaldan istənilən hərəkətlər başa düşülür (əl-qolunu bağlayıb zirzamidə, otaqda və s. saxlama, müəyyən ərazidən kənara çıxmanı qadağan etmə və s.).

5. Fiziki ağrıların və psixi iztirablarnın anlayışı CM-in 133-cü maddəsinin şərhində verilmişdir.

Bu maddə Azərbaycan Respublikasının «İsgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti aşılmaz rəftar və cəza növlərinə qarşı» 10 dekabr 1984-cü il tarixli Konvensiyaya qoşulması (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Konvensiyanı 31 may 1996-cı ildə ratifikasiya etmişdir) ilə əlaqədar CM-ə daxil edilmişdir.

6. CM-in 113-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayətə görə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün iğğəncə bir nəfərə qarşı deyil, mülki əhalinin iki və daha çox nümayəndəsinə (şəxslərə) qarşı törədilməlidir.

7. Adı çəkilən Konvensiyaya görə, **iğğəncə** dedikdə, hər hansı bir şəxsə,

öndən və ya üçüncü şəxsdən məlumat, yaxud etiraf əldə etmək üçün, onu, özünün, yaxud üçüncü şəxsin törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhəli bilindiylə, şübhə doğuran hərəkətlə görə cəzalandırmaq üçün, həmçinin onu, yaxud üçüncü şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək üçün, yaxud hər hansı xarakterli ayrı-seçkililye əsaslanan hansısa səbəbə görə dövlətin vəzifəli şəxsi, yaxud rəsmi şəxs kimi çıxış edən başqa bir şəxs tərəfindən, yaxud onların təhriki və ya məlumatlılığı, yaxud göz yumması ilə qəsdən fiziki, yaxud mənəvi cəhətdən güclü ağrı və ya əzab verən hər hansı hərəkət başa düşülür. Yalnız qanuni sanksiyaların nəticəsində baş verən, bu sanksiyaların ayrılmaz tərkib hissəsi olan, yaxud onların təsadüfən doğurduğu ağrı və ya əzablar bu anlayışa daxil deyildir.

8. Təqsirkarın əməlinin CM-in 113-cü maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün iğğəncə istər sülh, istərsə də müharibə zamanı hər hansı mülki əhaliyə qarşı genişmiqyaslı və ya sistematik hücumların tərkib hissəsi olaraq həyata keçirilməlidir. Belə hallar olmadan əzab vermə CM-in 133-cü maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

9. Dövlətin və ya siyasi təşkilatın göstərişi, dəstəyi və ya razılığı ilə uzun müddət ərzində qanuni müdafiədən kənarlaşdırmaq məqsədi ilə tutulan, həbs edilən, oğurlanan şəxslərə iğğəncə vermə cinayətlərinin məcmusu qaydasında — CM-in 110-cu və 113-cü maddələri ilə tövsif olunmalıdır.

Beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq həbs edilən və ya başqa cür azadlıqdan məhrum edilən şəxslərə iğğəncə vermə cinayətlərinin məcmusu qaydasında CM-in 112-ci və 113-cü maddələri ilə tövsif edilməlidir.

10. Şərh olunan cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə** törədilir. Təqsirkar tutulmuş və ya azadlığı başqa cür məhdudlaşdırılmış şəxslərə fiziki ağrılar və ya psixi iztirablar verdiyini dərk edir və bunu arzu edir.

11. Təhlil edilən cinayətin subyektiv 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

XVII Fəsil **Müharibə cinayətləri**

Maddə 114. Muzdluluq

114.1. Muzdlular yığıma, onlara təlim keçmə, maliyyələşdirmə və başqa cür maddi təminat vermə, habelə onlardan hərbi münafiçədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə etmə —

səkkiz ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

114.2. Eyni əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə və ya yetkinlik yaşına çatmayan barəsində törədildikdə — doqquz ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

114.3. Muzdlunun hərbi münafiçədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı —

beş ildən on bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd:

1. Bu fəsilə nəzərdə tutulmuş istər beynəlxalq, istərsə də daxili silahlı münaqişə zamanı hərbi əməliyyatların planlaşdırılması, hazırlanması, başlanması və ya aparılması ilə əlaqədar olaraq törədilmiş əməllər müharibə cinayətləri hesab olunur.

2. Muzdlu dedikdə hərbi münaqişədə və hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin vətəndaşı olmayan, onun ərazisində daimi yaşamayan, habelə rəsmi vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün göndərilməyən, maddi mükafat əldə etmək məqsədi ilə fəaliyyət göstərən şəxslər nəzərdə tutulur (Azərbaycan Respublikasının 14 mart 2014-cü il tarixli Qanunu ilə edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə — «Azərbaycan» q., 4 aprel 2014-cü il).

1. CM-in 114-cü maddəsi Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu «Muzdluların cəlb edilməsi, maliyyələşdirilməsi, onlardan istifadə edilməsi və onlara təlim keçməsi ilə mübarizə haqqında» Beynəlxalq Konvensiyanın müddələrinə dair irəli gələn öhdəliklərə əlaqədar cinayət qanununa daxil edilmişdir (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi həmin Konvensiyanı 30 sentyabr 1997-ci il tarixdə ratifikasiya etmişdir).

2. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi hərbi münaqişələrdə və hərbi əməliyyatlarda iştirak etməsi müqabilində maddi mükafat əldə etməyi özünə peşə seçən qeyri-müəyyən sayda insanların meydana çıxması, həmin şəxslərin iştirakı nəticəsində nəinki münaqişədə olan tərəflərin hərbi qüvvələrindən, o cümlədən dinc əhəldən xeyli adamın məhv edilməsi ilə xarakterizə olunur.

3. Bu cinayətin əsas obyekt müharibə aparmanın beynəlxalq hüquq normaları ilə təsbit olunmuş metod və vasitələridir. Əlavə obyekt qismində insanların həyatı və sağlamlığı çıxış edir.

4. Bu cinayət obyektiv cəhətdən aşağıdakı hərəkətlərin törədilməsində ifadə olunur:

muzdlular yığıma;

onlara təlim keçmə;

onları maliyyələşdirmə və başqa cür maddi təminat vermə;

onlardan hərbi münaqişələrdə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə etmə.

4. Muzdlu dedikdə, hərbi münaqişədə və hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin vətəndaşı olmayan, onun ərazisində daimi yaşamayan, habelə rəsmi vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün göndərilməyən, maddi mükafat almaq məqsədi ilə fəaliyyət göstərən şəxslər başa düşülür.

Hərbi münaqişədə və hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin ərazisində yaşamayan şəxs dedikdə, həmin dövlətin ərazisində daimi yaşamayan, orada evi, iş yeri və ailəsi olmayan şəxs başa düşülür. Adı çəkilən Konvensiyanın 1-ci maddəsinə görə, silahlı qüvvələrin tərkibinə daxil olan şəxs qismində münaqişədə olmayan dövlət tərəfindən rəsmi vəzifələrin icrası üçün göndərilən şəxs (məsələn, hərbi mühəndislər) muzdlu hesab edilmir.

Muzdlu maddi mükafat almaq (Konvensiyaya görə, bu mükafatın məbləği eyni rütbəyə malik olan və eyni funksiyaları yerinə yetirən münaqişə tərəflərinin silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olan kombatantların aldığından məbləğdən əhəmiyyətli dərəcədə artıqdır) məqsədi ilə fəaliyyət göstərən və münaqişə tə-

rəflərinin silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olmayan şəxsdir.

5. Muzdlular yığıma dedikdə, bir və ya bir neçə şəxsi maddi mükafat müqabilində hərbi münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak etmək üçün cəlb etmə başa düşülür. Cəlb etmə müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər: siyahıya almaqla, şifahi razılıq alınmaqla, təlim yerinə göndərməklə və s.

6. Muzdlulara təlim keçmə onlara silahdan, döyüş texnikasından istifadə etmənin qaydalarının, habelə müharibə aparmanın metod və vasitələrinin, o cümlədən hərbi əməliyyatların aparılması taktikasının öyrədilməsində və s. ifadə oluna bilər.

7. Muzdluların maliyyələşdirmə onların pulla təmin olunmasında ifadə olunur. Həmin pul vəsaitləri muzdluların yığılmasına, onlara təlim keçilməsinə, onlardan hərbi münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə olunmasına, habelə şəxslərin onları özünə təqdim edilməsinə yönəldilə bilər.

Muzdlulara başqa cür maddi təminat vermə dedikdə, onların silahla, hərbi texnika ilə, hərbi geyimlərlə, naqliyyat vasitəsi ilə, yaşayış sahəsi verməklə və s. təmin olunması başa düşülür.

8. Muzdluların hərbi münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə etmə dedikdə, onların bilavasitə döyüş əməliyyatlarında iştirakı cəlb edilməsi başa düşülür. Muzdlulardan həm hərbi əməliyyat gedən rayonlarda, həm də həmin rayonların hüdudlarından kənarında istifadə edilə bilər.

9. Bu cinayət formal tərkiblidir və CM-in 114.1-ci maddəsində göstərilən hərəkətlərdən hər hansı biri törədildiyi andan başa çatmış sayılır.

10. CM-in 114.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədir. Təqsirkar muzdlular yığdığına, onlara təlim keçdiyinə, onları maliyyələşdirdiyinə və onlara başqa cür maddi təminat verdiyinə, habelə onlardan hərbi münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə etdiyinə dərk edir və belə hərəkətlər törətməyi arzu edir. Cinayətin motivi müxtəlif ola bilər (tamah, döyüşün tərəfə kömək etmək hissi və s.) və əməlin tövsiyinə həç bir təsir göstərmir.

11. CM-in 114.1-ci maddəsi üzrə cinayətin subyektiv cinayət törədilənə qədər 16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər.

12. Bu cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti CM-in 114.2-ci maddəsində göstərilmişdir:

muzdluluq cinayətinin vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi (CM-in 308-ci maddəsinin şərhinə bax);

bu cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində törədilməsi.

Yetkinlik yaşına çatmayanların muzdlu qismində cəlb edilməsi, onlardan hərbi əməliyyatlarda istifadə olunması və s. bu əməlin ictimai təhlükəliliyini artırır.

CM-in 114.1-ci maddəsinin dispozişiyasında sadalanan əməllər törədilən anadək şəxs yetkinlik yaşına (18 yaşına) çatmamalıdır. Şəxsin yetkinlik yaşına çatması onun doğulduğu gün deyil, sonrakı günün başlanğıcı sayılır.

13. CM-in 114.3-cü maddəsində muzdlunun hərbi münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Muzdlunun hərbi münasibətdə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı dedikdə, muzdlu kimi cəlb olunmuş şəxsin döyüş əməliyyatlarında, hərbi münasibətdə bilavasitə iştirak etməsi başa düşülür.

Bu cinayət muzdlunun iştirak etdiyi döyüş əməliyyatının başlandığı andan başa çatmış sayılır.

14. CM-in 114.3-cü maddəsi üzrə cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdilə törədilir. Təqsirkar muzdlu kimi hərbi münasibətdə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak etdiyini dərk edir və belə iştirakı arzu edir. Cinayətin motivi təməhdir.

15. Bu cinayətin subyektiv hərbi əməliyyat başlanan ana qədər (həmin anda) 16 yaş tamam olmuş anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 115. Mühərribə qanunlarını və adətlerini pozma

115.1. Əsirləri, beynəlxalq humanitar hüquqla müdafiə olunan digər şəxsləri əsir götürmüş tərəfin silahlı qüvvələrində xidmət etməyə, habelə düşmən dövlətin vətəndaşlarını öz ölkələrinə qarşı yönəlmiş hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyə məcbur etmə —

iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

115.2. Bu Məcəllənin 115.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxslərə işgəncə vermə, onlarla qəddar və ya qeyri-insani rəftar etmə və ya onların üzərində tibbi, bioloji və başqa tədqiqatlar aparma, o cümlədən daxil orqanları köçürmə üçün çıxarma və ya öz qoşunlarını və ya obyektləri hərbi əməliyyatlardan qorumaq məqsədi ilə onlardan sipər kimi istifadə etmə, yaxud belə şəxsləri girov kimi saxlama və ya mülki əhalini məcburi işlərə cəlb etmə və ya digər məqsədlər üçün qanuni yerləşdiyi yerlərdən məcburi köçürmə —

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

115.3. Bu Məcəllənin 115.1 və 115.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər şəxslərin ölümünə və ya sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olduqda —

on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

115.4. Bu Məcəllənin 115.1-ci maddəsində göstərilən şəxsləri qəsdən öldürmə —

on dörd ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (30 may 2014-cü il tarixli qanunla edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 20 iyun 2014-cü il).

1. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, mühərribə aparmanın beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş qanunlarını pozma dinc əhalinin və mülki obyektlərin, sənayə, təsərrüfat, mədəni, tarixi, memarlıq və incəsənət əsərlərinin kütləvi məhvəinə gətirib çıxarır.

2. Mühərribə qanunları və adətləri bir sıra beynəlxalq müqavilələrdə öz əksi-ni tapmışdır. Bu sirayə ilk növbədə «Quru mühərribəsinin qanunları və adətləri haqqında» 5 oktyabr 1907-ci il Konvensiyası, «Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında»

12 avqust 1949-cu il Cenevrə Konvensiyası, «Mühərribə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında» 12 avqust 1949-cu il Cenevrə Konvensiyası və Cenevrə Konvensiyasına beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsi ilə əlaqədar I Əlavə Protokolu aid etmək olar.

3. CM-in 115.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət obyektiv cəhətdən aşağıdakı hərəkətlərin törədilməsi ilə xarakterizə olunur:

əsirləri, beynəlxalq humanitar hüquqla müdafiə olunan digər şəxsləri əsir götürmüş tərəfin silahlı qüvvələrində xidmət etməyə məcbur etmə;

düşmən dövlətin vətəndaşlarını öz ölkələrinə qarşı yönəlmiş hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyə məcbur etmə.

«Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında» Konvensiyanın 4-cü maddəsinə görə, hərbi əsir dedikdə, düşmənin hakimiyyəti altına düşən və aşağıdakı kateqoriyalardan birinə aid olan şəxslər başa düşülür:

a) münasibətdə olan tərəfin silahlı qüvvələrinin şəxsi heyəti, həmçinin, həmin silahlı qüvvələrin tərkibinə daxil olan özünümüdafiə və könüllü dəstələri şəxsi heyəti;

b) aşağıdakı şərtlərə cavab verdikdə, fəaliyyət göstərdiyi öz ərazisi və ondan kənarda ki ərazi işğal olunsun belə, həmin ərazilərdə yerləşən münasibə tərifinə məxsus olan müntəzəkil müqavimət hərəkətlərindən şəxsi heyəti də daxil olmaqla, digər özünümüdafiə və könüllü dəstələri şəxsi heyəti:

təbiiyindəki şəxslərə görə məsul olan rəhbərləri olduqda;

uzaqdan aydın görünən və müəyyən fərqləndirici nişanları olduqda;

silahı açıq gəzdirdikdə;

öz hərəkətlərində mühərribənin qanun və adətlərinə əməl etdikdə.

c) özünü əsir saxlayan dövlət tərəfindən tanınmayan hökumətin və ya hakimiyyətin təbiiyində hesab edər nizami silahlı qüvvələrin şəxsi heyəti;

ç) silahlı qüvvələrin ardınca gedən, lakin bilavasitə onların tərkibinə daxil olmayan şəxslər, məsələn, hərbi təyarrənin komanda heyətinə daxil olan mülki şəxslər, hərbi müxbirlər, müşayiət etdikləri silahlı qüvvələrdən həmin qüvvələrə məişət xidməti göstərmək icazəsi alan işçi komanda və ya xidmətin şəxsi heyəti;

d) kapitanlar, losmanlar və yunqlar da daxil olmaqla, münasibətdə olan tərəflərin ticarət donanması gəmilərinin və mülki aviasiyalarının komanda heyətlərinin beynəlxalq hüquq normaları ilə daha çox imtiyazlı rejiməndə istifadə etməyən üzvləri;

e) düşmən yaxınlaşdığı zaman kortəbii şəkildə silaha sanlarla qanunlara müqavimət göstərən və nizami qoşunlar kimi formalaşmağa nail olmayan, açıq silah gəzdirən və mühərribənin adət və qanunlarına riayət edən işğal edilmiş ərazilərdə yaşayan əhali.

Adı çəkilən Konvensiyanın 4-cü maddəsinin «v» bəndində hərbi əsirlərə aid edilən digər şəxslərin də kateqoriyaları göstərilir.

4. **Beynəlxalq humanitar hüquqla müdafiə olunan digər şəxslərə** mülki əhali, «Beynəlxalq müdafiədə istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiyada nəzərdə tutulan şəxslər (CM-in 102-ci maddəsinin şərhinə

bax), habelə «BMT-nin şəxsi heyətinin və onunla əlaqədar şəxsi heyət in təhlükəsizliyi haqqında» 9 dekabr 1994-cü il tarixli Konvensiyasına görə BMT-nin süliyaradıcı əməliyyatlarını iştirakçılar in və humanitar yardım göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının eməkdaşları in və s. aiddir.

5. Əsirləri, beynəlxalq humanitar hüquqla müdafiə olunan digər şəxsləri əsir götürmək tərəfin silahlı qüvvələrində xidmət etməyə məcbur etmə dedikdə, adları çəkilən şəxsləri beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq öz iradələri əleyhinə özünün hər hansı silahlı qüvvələrində xidmətə cəlb etmə başa düşülür. «Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında» Konvensiyasının 51-ci maddəsinə görə, işğalçı dövlət mülki əhalini özünün silahlı və yardımçı qüvvələrində xidmət etməyə məcbur edə biləcək.

6. Düşmənin tərəfin vətəndaşlarını öz ölkələrinə qarşı yönəlmiş hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyə məcbur etmə həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli olmaları zor tətbiq etməklə, yaxud zor tətbiq etməklə hədələmə yolu ilə istər hərbi əsirlərin, istərsə də mülki əhalinin vətəndaşları olduqları ölkəyə qarşı həyat keçirilən hərbi əməliyyatlarda bilavasitə iştirak ədə etmədə ifadə olunur.

7. Bu cinayət formal tərkiblidir və maddənin dispozisiyasında sadalanan hərəkətlərdən hər hansı birinin törədidliyi andan başa çatmış sayılır.

8. CM-in 115.1-ci maddəsi üzrə cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə** törədir. Təqsirkar maddənin dispozisiyasında göstərilən eməlləri törətdiyini dərk edir və bunu arzu edir. **Motivlər** müxtəlif ola bilər (məsələn, qisas hissi və s.) və əməlin tövsiyinə təsir etmir.

9. Bu cinayətin **subyektiv** cinayət törədənədək 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

10. CM-in 115.2-ci maddəsi bu cinayətin **ağırlaşdırıcı** tərkib əlamətini nəzərdə tutur.

Bu cinayət obyektiv cəhətdən əsirlərə və beynəlxalq humanitar hüquqla müdafiə olunan şəxslərə qarşı aşağıdakı eməllərin törədilməsində ifadə olunur:

onlara işgəncə vermə (CM-in 113-cü maddəsinin şərhinə bax);
onlarla qəddar və qeyri-insani rəftar etmə (CM-in 111-ci maddəsinin şərhinə bax);

onların üzərində tibbi, biologiyə və başqa tədqiqatlar aparma, o cümlədən da-xili orqanların köçürmə üçün çıxarma;
öz qoşunlarını və ya obyektlerini hərbi əməliyyatlarda qorumaq məqsədi ilə onlardan sipər kimi istifadə etmə;

onları girov saxlama (CM-in 215-ci maddəsinin şərhinə bax);
mülki əhalini məcburi işlərə cəlb etmə və ya digər məqsədlər üçün qanuni yerləşdiyi yerlərdən məcburi köçürmə.

CM-in 115.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş şəxslər üzərində tibbi, biologiyə tədqiqatlar aparma dedikdə, yeni dərman vasitələrinin, müalicə və diaqnostika üsullarının sınaqdan keçirilməsi, onların insan orqanizminə təsirinə öyrənilməsi üzrə həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür.

Başqa tədqiqatlar dedikdə, tibbi və biologiyə tədqiqatlar istisna olmaqla, elmin və texnikanın hər hansı sahəsində irəli sürülən yeni ideyaların, təkliflərin prak-

tikaya tətbiqinin perspektivlərini öyrənmək məqsədi ilə onların hər hansı şəxs üzərində sınaqdan keçirilməsi başa düşülür.

Daxili orqanları (böyrəyi, ciyəri və s.) **köçürmə üçün çıxarma** dedikdə, onları başqa şəxslərə köçürülmək üçün (satmaqla, əvəzi ödənilmədən və s.) orqanizmdən kənar etmə başa düşülür.

Onlardan sipər kimi istifadə etmə həmin şəxsləri hərbi əməliyyatlarda qarşısını almaq üçün öz qoşunlarının və ya obyektlərinin ətrafında (qarşıssında) düzmədə, hücum edərkən onları qoşunların qarşısında yerləşdirmədə və s. ifadə olunur.

11. CM-in 115.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulan şəxslərə əzab vermə, onları girov saxlama eməlləri CM-in 115.2-ci maddəsi ilə tam əhatə olunur və əlavə olaraq CM-in 133-cü və ya 215-ci maddələri ilə tövsiyə ehtiyac qalır.

12. CM-in 115.2-ci maddəsinin nəzərdə tutduğu menada mülki əhali dedikdə, münafiqə və ya işğal nəticəsində hər hansı anda və hər hansı şəkildə vətəndaşları olmadıqları münafiqədə olan tərəfin və ya işğalçı dövlətin hakimiyyəti altına düşən şəxslər başa düşülür. Mülki əhali münafiqə tərəflərinin silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olmur və bilavasitə döyüş əməliyyatlarında iştirak etmir.

13. **Mülki əhalini məcburi işlərə cəlb etmə** dedikdə, onları işğalçı ordunun ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəruri olan dərəcədən də artıq işlərə, hərbi əməliyyatlarda iştirak etmə məcburiyyəti qarşısında qoyan hər hansı işi yerinə yetirməyə cəlb etmə başa düşülür.

«Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında» Konvensiyasının 51-ci maddəsinə görə, işğalçı dövlət yalnız 18 yaşından yuxarı olan və şəxsləri öz ordusunun zəruri ehtiyacını ödəmək məqsədi ilə, o cümlədən kommunal müəssisələrə, ərzaqla, mənzillə, paltarla, neqliyyat və yerli əhalinin sağlamlığı ilə əlaqədar məcburi işlərə cəlb edə bilər. Məcburi işlər yalnız həmin şəxslərin olduğu işğal edilən ərazidə yerinə yetirilə bilər.

14. **Mülki əhalini qanuni yerləşdiyi yerlərdən məcburi köçürmə** dedikdə, onları işğal olunan ərazidən işğalçı dövlətin ərazisinə, yaxud işğal ediləndilməməsindən asılı olmayaraq hər hansı digər dövlət ərazisinə köçürmə başa düşülür. Yuxarıda adı çəkilən Konvensiyası (maddə 49) işğalçı dövlət əhalinin təhlükəsizliyi və ya xüsusi hərbi xarakterli mülahizələrə görə işğal edilmiş hər hansı rayonun tam və ya qismən evakuasiyasını həyata keçirmək hüququ verir.

15. CM-in 115.2-ci maddəsinə nəzərdə tutulan cinayət **formal** tərkiblidir və dispozisiyada sadalanan hərəkətlərdən hər hansı birinin törədidliyi andan başa çatmış sayılır.

16. Şərh olunan cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə** törədir. Təqsirkar maddədə göstərilən hərəkətləri etdiyini dərk edir və onları törədilməsini arzu edir. **Motivlər** müxtəlifdir (məsələn, intiqam, düşmənçilik hissi və s.) və əməlin tövsiyi üçün əhəmiyyət kəsb etmir.

17. Bu cinayətin **subyektiv** cinayət törədənədək 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

18. CM-in 115.3-cü maddəsi 115.1-ci və 115.2-ci maddələrində nəzərdə

tutulmuş eməllərin şəxslərin ölümünə və ya sağlamlığına ağır zərər vurulmasına görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edir (adam öldürmə və sağlamlığa ağır zərər vurmağın anlayışı haqqında müvafiq olaraq CM-in 120-ci və 126-cı maddələrinin şərhinə bax).

19. Bu cinayət maddi tərkiblidir və zərərə göstərilən nəticələrin — şəxslərin öldüyü və ya sağlamlığına ağır zərər vurulduğu andan başa çatmış sayılır. Ölümə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmağa gətirib çıxaran hərəkətləri belə nəticələr arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilmişdir. Səbəbli əlaqə müəyyən edilmədikdə, şərh olunan maddə üzrə cinayət məsuliyyəti yaranmır.

20. Bu cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa və dolaylı qəsdlə törəldilə bilər. Hərəkətlərə münasibətə təqsirkarı psixi münasibəti həmişə birbaşa qəsdlə ifadə olunur. Nəticələrə münasibətdə isə həm birbaşa, həm də dolaylı qəsd mümkündür. Birbaşa qəsdə təqsirkar etdiyi eməllərin zərərçəkmişin ölümünə və ya sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olacağını dərk edir və bunu arzu edir. Dolaylı qəsdə təqsirkar zərərçəkmişin ölümünü və ya sağlamlığına ağır zərər vurulmasını arzu etməsə də, buna şəhurlu surətdə yol verir. Motivlər müxtəlif ola bilər və əməlin tövsiyinə təsir etmir.

21. CM-in 115.1-ci və 115.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan hərəkətlərin şəxslərin ölümünə və ya sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olması CM-in 115.3-cü maddəsi ilə tam əhatə olunur və CM-in şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətləri ilə əlavə tövsiyə tələb olunmur.

22. Bu cinayətin subyektiv cinayət törədənədək 16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər.

23. CM-in 115.4-cü maddəsi əsirləri, beynəlxalq humanitar hüquqla müdafiə olunan digər şəxsləri qəsdən öldürməyə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur (qəsdən adam öldürmənin anlayışı haqqında CM-in 120-ci maddəsinin şərhinə bax).

Maddə 116. Silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma

116.0. Silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma, yəni:

116.0.1. mühüm dağıntılara səbəb ola bilən müharibə üsullarından istifadə etmə;

116.0.2. ətraf mühitə qəsdən geniş, uzun sürən və ciddi ziyan vurma;

116.0.3. sülh məramlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə və ya humanitar yardım göstərilməsinə cəlb olunmuş şəxsi həyata, o cümlədən Qızıl Xaç və ya Qızıl Aypara fərqləndirici emblemləri olan həyata, tikililərə, qurğulara, neqliyyat vasitələrinə, tibbi əmlakla hücum etmə;

116.0.4. hərbi əməliyyatların aparılması üsulu kimi mülki əhali arasında yaranmış aclıqdan istifadə etmə;

116.0.5. yetkinlik yaşına çatmayanları silahlı qüvvələrə cəlb etmə;

116.0.6. hərbi zərurətdən irəli gəlməyən geniş miqyaslı dağıntılar törətmə;

116.0.7. müdafiə olunmayan ərazilərə, yaşayış məntəqələrinə və silahsızlaşdırılmış zonalara hücum etmə;

116.0.8. hərbi hədəf olmayan, aydın görünen və fərqləndirilən dini, təhsil, elm, keyriyyə, tibb obyektlərinə, xəstə və yaralıların yerləşdirildiyi yerlərə hərbi zərurət olmadan hücum etmə;

116.0.8-1. hərbi zərurət olmadan qəsdən mədəni sərvəti, o cümlədən gücləndirilmiş mühafizə altında olan mədəni sərvəti hücum obyektinə çevirmə, yaxud gücləndirilmiş mühafizə altında olan mədəni sərvətdən və ya ona bilavasitə bitişik ərazilərdən hərbi əməliyyatların dəstəklənməsi üçün istifadə etmə;

116.0.8-2. mədəni sərvəti qəsdən böyük həcmdə dağıtma və ya məniməmə, yaxud mədəni sərvətə münasibətdə oğurluq, soyğunçuluq, qanunsuz məniməmə və ya vandalizm aktları törətmə;

116.0.8-3. mədəni sərvəti işğal edilmiş ərazidən qanunsuz çıxarma, yaxud həmin ərazidə olan mədəni sərvəti mülkiyyət hüququnu başqasına vermə və ya ona xitam vermə; mədəni sərvətin bilavasitə qorunması, uçuğu və ya saxlanması tələb edildiyi hallar istisna olmaqla, işğal edilmiş ərazidə hər hansı arxeoloji qazıntı aparma; mədəni sərvətin mədəni, tarixi və ya elmi xarakterini gizlətmək və ya məhv etmək məqsədi ilə onu modifikasiya etmə və ya ondan istifadə növünü dəyişdirmə;

116.0.9. müvafəqətli barışıq haqqında və ya həlak olanların və yaralıların döyüş meydanından aparılması, dəyişdirilməsi və ya daşınması məqsədi ilə döyüş əməliyyatlarının dayandırılması barədə sənədi pozma;

116.0.10. mülki əhaliyə və ya döyüşlərdə iştirak etməyən ayrı-ayrı mülki şəxslərə hücum etmə;

116.0.11. hərbi əməliyyat bölgələrində əhaliyə qarşı zorakılıq göstərmə, quldurluq etmə, əmlaklarını məhv etmə, habelə hərbi zərurət bəhanəsi ilə əmlakı qanunsuz olaraq alma;

116.0.12. dağıdılması mülki əhali arasında böyük itkilərə səbəb ola bilən və ya mülki obyektlərə əhəmiyyətli zərər vura bilən qurğulara hücum etmə;

116.0.13. hərbi əməliyyatlarda birbaşa iştirakını təqsirkar üçün aşkar surətdə dayandırmış, həmçinin silahı olmayan və ya silahını yere qoymaqla təslim olan, yaxud yaralanma və ya başqa səbəbdən müqavimət göstərə bilməyən şəxsə hücum etmə;

116.0.14. işğal olunmuş ərazilərdə öz mülki əhalisinin bir hissəsini yerləşdirmə;

116.0.15. hərbi əsirlərin və mülki şəxslərin vətənə qaytarılmasını əsasız olaraq gecikdirmə;

116.0.16. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrlə qadağan edilmiş silahları, müharibə vasitələrini və üsullarını silahlı münaqişələrdə tətbiq etmə;

116.0.17. zorlama, cinsi köləlik, məcburi fahişəlik, məcburi sterilizasiya, məcburi hamiləlik, habelə cinsi zorakılıqla əlaqədar başqa hərəkətlər etmə;

116.0.18. bu Məcəllənin 115.1-ci maddəsində göstərilən şəxsləri beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq həbs etmə və ya başqa cür azad-

dikdə əsirləkdə saxlayan dövlətin seçdiyi) ixtisaslı vəkil və ya məsləhətçi vasitəsilə müdafiə olunmaq, şahidlər qarşıya çıxmaq, tərcüməçinin köməyindən istifadə etmək, irəli sürülən ittihamla əlaqədar vəsatətlər irəli sürmək və s. hüquqlardan məhrum edilməsi başa düşülür.

21. CM-in 116-cı maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibi yalnız silahlı münaqişə zamanı törədilən əməllərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edir.

Silahlı münaqişə zamanı şəxslərə qarşı zorlama, məcburi fahişəlik, məcburi sterilizasiya və ya cinsi zorakılıqla əlaqədar digər hərəkətlər etmə, habelə beynəlxalq hüquq normalarına zidd həbs etmə və ya azadlıqdan məhrum etmə CM-in 116-cı maddəsinin müvafiq bəndləri ilə tam əhatə olunduğu üçün əlavə olaraq CM-in 108-ci və 112-ci maddələri ilə təvsiif tələb olunmur.

22. Şərh olunan cinayət CM-in 116-cı maddəsində nəzərdə tutulan əməllərə törətdiyi andan başa çatmış sayılır.

23. CM-in 116-cı maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə** törədilir. Təqsirkar bu maddənin dispozisiyasında sadalanan əməlləri törətdiyini dərk edir və bunları arzu edir.

24. Bu cinayətin **subyektli** silahlı münaqişənin iştirakçısı olan və cinayət törədənək 16 yaşına çatmış anlaşıq fiziki şəxslər (həm vəzifəli: məsələn, hərbi rəislər, həm də vəzifəli olmayan) ola bilər.

Maddə 117. Silahlı münaqişə zamanı hərəkətsizlik etmə və ya cinayətəkar əmr vermə

117.1. Reis və ya vəzifəli şəxs tərəfindən silahlı münaqişə zamanı tabeliyində olanlara bu Məcəllənin 115—116-cı maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərin qarşısının alınması məqsədi ilə öz səlahiyyətləri dairəsində bütün imkanlardan qəsdən istifadə etməmə —

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

117.2. Döyüş bölgələrində heç kəsin sağ buraxılmayacağını bəyan etmə və ya bu barədə tabeliyində olan şəxsə və ya bu Məcəllənin 115—116-cı maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərin edilməsinə yönəldilən bilə-bilə cinayətəkar əmr və ya sərəncam vermə —

on iki ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (30 may 2014-cü il tarixli qanunla edilmis düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 20 iyun 2014-cü il).

1. CM-in 117.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin **ictimai təhlükəli**liyi silahlı münaqişə zamanı bütün imkanlardan istifadə etməyin mümkün olmasına baxmayaraq, münaqişənin daha da genişlənməsinə və uzun müddət davam etməsinə yönələn, tərəflər arasında sülhün əldə edilməsinə mane olan, insanların həyatını, sağlamlığını, azadlığını, mülkiyyətini və s. münasibətləri təhlükə altına qoyan cinayətəkarına hərəkətsizlik göstərməklə xarakterizə olunur.

2. Bu cinayətin **obyektini** silahlı münaqişə zamanı müharibə aparanın beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş metod və vasitələri təşkil edir. **Əlavə obyekt** qismində şəxsiyyətini həyatı və sağlamlığı, azadlığı və ləyaqəti, mülkiyyət və s. münasibətlər çıxış edir.

3. CM-in 117.1-ci maddəsi üzrə cinayətin **obyektiv cəhəti** silahlı münaqişə zamanı reis və ya vəzifəli şəxs tərəfindən CM-in 115—116-cı maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərin qarşısını almaq üçün bütün imkanlardan istifadə etməmədə ifadə olunan hərəkətsizlik göstərmə ilə xarakterizə olunur. Bu cinayət yalnız hərəkətsizlik etmək yolu ilə törədilə bilər.

Reis dedikdə, hər hansı hərbi hissəyə, bölməyə, birləşməyə və s. komandanlığı etmək səlahiyyəti verilmiş şəxs başa düşülür.

Vəzifəli şəxs dedikdə, həm mülki, həm də hərbi vəzifəli şəxslər nəzərdə tutulur (vəzifəli şəxsin anlayışı haqqında CM-in 308-ci maddəsinin şərhinə bax).

Reis və ya vəzifəli şəxsin tabeliyində olanlar dedikdə, qanunla və ya digər normativ aktla, yaxud əmrə səlahiyyət verilmiş şəxslərin (reisin, vəzifəli şəxsin və s.) göstərişlərini yerinə yetirmək vəzifəsi olan şəxslər başa düşülür.

4. **İstifadə etməmə** dedikdə, reisin və ya vəzifəli şəxsin öz tabeliyində olanlara əmr (sərəncam, göstəriş) verməklə müharibə qanunlarını və adətlərini, habelə silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozan hərəkətlərin (CM-in 115—116-cı maddələrində bax) qarşısını almağa səlahiyyəti və imkanı olduğu halda, həmin imkanları reallaşdırmaması başa düşülür.

5. Reisin və ya vəzifəli şəxsin CM-in 115—116-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin qarşısını almağa səlahiyyəti olmalıdır. Həmin səlahiyyətlər (hüquq və vəzifələr) reise və ya vəzifəli şəxsə qanunla, digər normativ aktla, əmrə (sərəncamla) və s. verilə bilər.

6. CM-in 115—116-cı maddələrində göstərilən cinayətlərin qarşısını almaq üçün səlahiyyəti olan reis və ya vəzifəli şəxsin CM-in 117.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti o halda yaranır ki, onlar öz səlahiyyətləri dairəsində bütün imkanlardan istifadə etməsənlər. Həmin şəxslər bütün imkanlardan istifadə etməsələr də, adı çəkilən cinayətlərin qarşısını almaq mümkün olmazsa, CM-in 117-ci maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti istisna edilir.

CM-in 115—116-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin qarşısını almaq üçün reisin və ya vəzifəli şəxsin bütün imkanlara malik olub-olmaması məsələsi hər bir konkret halda məhkəmə tərəfindən işin hallarının hərtərəfli təhlili nəticəsində müəyyən edilir. Bu zaman silahlı münaqişə zamanı reis və ya vəzifəli şəxsin döyüşü konkret döyüş şəraiti, düşmənin hərbi qüvvələrinin cəmləşməsi yer və onun davranışı, münaqişə tərəfinin müharibə aparanın beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş metod və vasitələrindən kənarə çıxması və s. hallar nəzərə alınmalıdır.

Reis və ya vəzifəli şəxsin öz səlahiyyətləri dairəsində bütün imkanları olduğu halda, həmin imkanları bəzilərinə istifadə etməsi cinayətlərin qarşısını ala bilməmişdirsə, CM-in 117.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti istisna edilir.

7. CM-in 115—116-cı maddələrində göstərilən cinayətlərin qarşısını almaq məqsədi ilə tabeliyində olanlara əmr (sərəncam) verən reisin və ya vəzifəli şəxsin tələbləri icra edilmədikdə, CM-in 117.1-ci maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti istisna edilir.

8. CM-in 117.1-ci maddəsi üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün əməl yalnız silahlı münaqişə zamanı törədilməlidir (silahlı münaqişənin anlayış haqqında CM-in 116-cı maddəsinin şərhinə bax).
9. Bu cinayət **formal** tərkiblidir və təqsirkən öz səlahiyyəti dairəsində bütün imkanlardan istifadə etmədiyi andan **baş çatmış** sayılır.
10. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən** təqsirin qəsd forması ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar CM-in 115—116-cı maddələrində sadalanan cinayətlərin qarşısını almağa səlahiyyəti və bütün imkanlara malik olduğunu və həmin imkanlardan istifadə etmədiyini qabaqcadan görür və dərk edir, bunları ya arzu edir (birbaşa qəsd), ya da bunlara şüurlu surətdə yol verir (dolaylı qəsd).
11. Bu cinayətin **subyektiv xüsusi**dir: **reis və ya vəzifəli şəxs** (16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs).
12. CM-in 117.2-ci maddəsi üzrə cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakı hərəkətlərin törədilməsində ifadə olunur:
 döyüş bölgələrində heç kəsin sağ buraxılmayacağına bəyan etmə;
 döyüş bölgələrində heç kəsin sağ buraxılmayacağı barədə tabeliyində olan şəxsə əmr və ya sərəncam vermə;
 CM-in 115—116-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin edilməsinə yönəldilən əmr və ya sərəncam vermə.
14. «Quru müharibəsinin qanun və adətləri haqqında» 18 oktyabr 1907-ci il tarixli IV Haaqa Konvensiyasının 23-cü maddəsinin «q» bəndinə və 1907-ci il tarixli IV Əlavə Protokolun 40-cı maddəsinə əsasən heç kəsin sağ buraxılmayacağına bəyan etmə və ya bu barədə əmr vermə, bununla düşməne hədə-qorxu gəlmə və ya bu əsasda hərbi əməliyyatlar aparma qadağandır.
- Bəyan etmə** mülki əhaliyə və ya döyüşən hərbi əməliyyat iştirakçılarına onların sağ buraxılmayacağı haqqında bildirməyə ifadə olunur.
- Bəyan etmə müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər: vərəqələr yaymaqla, səsgücləndiricidən istifadə etməklə, yazılı və ya şifahi müraciət göndərməklə və s.
15. **Heç kəsin sağ buraxılmayacağı barədə tabeliyində olan şəxsə əmr və ya sərəncam vermə** səlahiyyətli şəxsin (reis, vəzifəli şəxsin və s.) öz tabeliyində olan şəxslərə heç kəsə aman vermədən öldürməyi əks etdirən tələblər irəli sürməsinə ifadə olunur.
- Əmr və ya sərəncam yazılı və ya şifahi ola bilər.
- Əmr və ya sərəncam döyüşə başlamazdan qabaq, döyüşün gedişində, habelə mühasirə vəziyyəti yarandıqı zaman verilə bilər.
16. Heç kəsin sağ buraxılmayacağı barədə verilən əmri və ya sərəncamı yerinə yetirməyən şəxsin əməli CM-in 40.3-cü maddəsinə görə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.
17. CM-in 115—116-cı maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərin törədilməsinə yönəldilən əmr və ya sərəncam vermə həmin cinayətlərin törədilməsini özündə əks etdirən tələblər irəli sürməyə ifadə olunur.
18. Bu cinayətin törədilmə **yeri** döyüş bölgələridir. Döyüş bölgələri dedikdə, hərbi əməliyyatlar aparılan yerlər (rayon, şəhər, qəsəbə və s.) başa düşülür.
19. CM-in 117.2-ci maddəsi üzrə cinayət **formal** tərkiblidir və həmin mad-

dədə sadalanan hərəkətlər törədiyi andan **baş çatmış** sayılır.

20. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**ə törədilir. Təqsirkar CM-in 117.2-ci maddəsində sadalanan hərəkətləri törətdiyini dərk edir və bunu arzu edir.

21. Bu cinayətin **subyektiv xüsusi**dir: silahlı münaqişə zamanı əmr və ya sərəncam vermək səlahiyyəti olan 16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs.

Maddə 118. Hərbi soyğunçuluq

Döyüş meydanında ölmüş və ya yaralanmış şəxslərin əmlakını talama (hərbi soyğunçuluq) —
 üç ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

1. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də bu cinayət hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər fəsilində nəzərdə tutulmuşdu (maddə 261). Bu cinayətin obyektı dəqiqləşdirilərək Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də müharibə cinayətləri fəsilinə daxil edilmişdir.

2. CM-in 118-ci maddəsinə nəzərdə tutulan cinayətin **ictimai təhlükəli**yi hərbi qulluqçuların şərəf və ləyaqətini ləkələmədə, hərbi hissənin döyüş şərəfini alqalıtma, hərbi hissələrin döyüş qabiliyyətinin aşağı düşməsinə ifadə olunur.

3. Bu cinayətin **obyektiv** müharibə aparmanın beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən olunmuş adət və qanunlardır. **Əlavə obyekt** qismində mülkiyyət çıxış edir.

4. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** ölmüş və ya yaralanmış şəxslərin əmlakını talamada ifadə olunur.

5. CM-in 118-ci maddəsinin dispozisiyasında talamanın forması kimi soyğunçuluq göstərilə də, bu cinayət oğurluq və quldurluq yolu ilə də törədilə bilər.

6. **Əmlak** dedikdə, ölmüş və ya yaralanmış şəxsə olan silah, döyüş sursatı, geyim şeyləri və s. başa düşülür. Əmlak mülki və ya hərbi əmlak ola bilər. Talanan əmlak ölmüş və ya yaralanmış şəxsin sahibliyində, istifadəsində və ya sərəncamında ola bilər. Sağ qalmış əhəlin əmlakını talama CM-in 116-cı maddəsi ilə təsvif edilmişdir.

7. Ölmüş və ya yaralanmış şəxslər qismində həm hərbi qulluqçular, həm də mülki əhəlinin nümayəndələri çıxış edə bilər.

8. CM-in 117-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün cinayət döyüş meydanında (cinayətin törədilmə yeri) törədilməlidir.

9. Ölmüş və ya yaralanmış şəxslərin əmlakını talama CM-in 118-ci maddəsi ilə tam əhatə olunduğu üçün əməlin mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərdən hər hansı biri ilə əlavə təsvifi tələb edilmir.

10. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**ə törədilir. Təqsirkar döyüş meydanında ölmüş və ya yaralanmış şəxslərin əmlakını taladığını dərk edir və bunu arzu edir.

11. Şərh olunan cinayətin **subyektiv** cinayət törədənədək 16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 119. Müdafiə olunan nişanlardan sui-istifadə

119.1. Hərbi münafişə dövründə müdafiə nişanı və ya fərqləndirici nişan qismində Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən, fərqləndirici siqnalardan, Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara hərəkətinin prinsipləri ilə bir araya sığmayan məqsədlər üçün Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən və onların adlarından, müdafiə nişanı qismində istifadə edilən Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemləri kimi qəbul edilə biləcək hər hansı oxşar siqnalardan istifadə etmək hüququ olmayan şəxslər tərəfindən istifadə etmə —

iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

119.2. Ağ bayraqdan, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bayraq, nişan və ya geyimlərindən, o cümlədən 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyaları ilə müdafiə olunan fərqləndirici nişanlardan sui-istifadə etmə, bu əməllər zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya onun sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olduqda —

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 aprel 2002-ci il və 23 oktyabr 2007-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri - «Azərbaycan» qəzeti, 23 iyun 2002-ci il; 30 noyabr 2007-ci il).

1. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi müdafiə olunan nişanlardan istifadə etməklə silahlı münaqişədə daha ağır nəticələr — insanların ölümü, onların sağlamlığına ağır zərər vurulması, mülki obyektlərin dağıdılması və s. baş verməsinə ifadə olunan əməllərin törədilməsi ilə xarakterizə olunur.

2. CM-in 119-cu maddəsi üzrə cinayətin **obyektini** müdafiə olunan nişanlardan beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş istifadə qaydaları təşkil edir.

«Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən istifadə və onların müdafiəsi haqqında» 8 may 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunun 3-cü maddəsinə görə, müdafiə olunan nişanlara aiddir: Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemləri, Qızıl Xaç və Qızıl Aypara adı, tibbi birləşmələrin və sanitariya nəqliyyat vasitələrinin tanınması üçün istifadə edilən fərqləndirici siqnalalar.

3. Bu cinayət **obyektivi cəhətdən** müdafiə nişanı və ya fərqləndirici nişan qismində Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən, fərqləndirici siqnalardan və onların adlarından, müdafiə nişanı qismində istifadə edilən Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemləri kimi qəbul edilə biləcək hər hansı oxşar siqnalardan istifadə etmək hüququ olmayan şəxslər tərəfindən istifadə etməyə ifadə olunur.

4. Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokola, Azərbaycan Respublikasının adı çəkilən Qanununa görə, tibbi və dini heyət, tibbi birləşmələr və tibbi nəqliyyat vasitələri silahlı münaqişə zamanı fərqləndirici nişanlardan və fərqləndirici siqnalardan istifadə etmək hüququna malikdirlər. Mühərribə qurbanların müdafiəsinə dair Cenevrə Konvensiyalarına görə, sanitariya tibbi heyət, silahlı qüvvələrdəki din xadimləri, Milli Qızıl Xaç Cəmiyyətlərinin şəxsi heyəti, habelə öz hökumətinin münaqişədə olan tərəflə qabaqcıdan razılığı əsasında bitərəf dövlətin müvafiq cəmiyyətlərinin üzvləri sol qollarında nəmən korlanmayan və fərqləndirici nişanı olan qol sarğısı və hərbi hakimiyyətin möhürü ilə

təchiz edilən fərqləndirici nişanlar və şəxsiyyəti təsdiq edən xüsusi vəsiqələrə malik olmalıdırlar. Bundan başqa, Beynəlxalq Qızıl Xaç (Qızıl Aypara) orqanlarına və onların səlahiyyətli heyətinə hər zaman ağ fonda qızıl xaç nişanından istifadə etməyə icazə verilir.

5. **Qızıl Xaç emblemi** ağ fonun ortasında həmin fonun kənarına çatmamaq şərti ilə mərkəzdə düz bucaq altında kəsişən iki bərabər düzbucaqlının qırmızı rəngli təsvirindən ibarətdir.

Qızıl Aypara emblemi ağ fonun ortasında həmin fonun kənarına çatmamaq şərti ilə qırmızı rəngli aypara təsvirindən ibarətdir.

Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən istifadə qaydaları «Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən istifadə və onların müdafiəsi haqqında» 8 may 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyaları ilə, bu Konvensiyalara əlavə olunan 1977-ci il 8 iyun tarixli 1 və 2 sayılı protokollarla müəyyən edilir.

Bu emblemlər hərbi münaqişə zamanı müdafiə nişanı kimi istifadə olunur və Cenevrə Konvensiyalarına və onlara Əlavə Protokollara uyğun olaraq tibbi heyətə, tibbi birləşmələrə, dini heyətə, habelə tibbi nəqliyyat vasitələrinə verilən zəhri simvoldur.

6. **Tibbi birləşmələr** dedikdə, tibbi məqsədlər üçün, yəni yaralıların, xəstələrin və gəmi qəzasına uğrayanların axtarılması, götürülməsi, daşınması, diaqnozlaşdırılması və ilk tibbi yardım göstərilməsi də daxil olmaqla müalicəsi, habelə xəstələrin profilaktikası üçün yaradılmış hərbi və mülki tibbi müəssisələr başa düşülür.

Dini heyət dedikdə, müstəsna olaraq özlərinin dini funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan və münaqişədə iştirak edən tərəfin silahlı qüvvələrinə, tibbi birləşmələrinə və ya sanitariya nəqliyyat vasitələrinə təhkim olunmuş şəxslər başa düşülür.

Fərqləndirici emblem dedikdə, tibbi birləşmələrin, sanitariya nəqliyyat vasitələrinin, tibbi və dini heyətin, avadanlığın və ya ehtiyatların müdafiəsi üçün istifadə edilən Qızıl Xaçın və ya Qızıl Ayparanın ağ fonda təsviri başa düşülür.

Fərqləndirici siqnal dedikdə, tibbi birləşmələrin və ya sanitariya nəqliyyat vasitələrinin tanınması üçün müəyyən olunmuş hər hansı siqnal və ya məlumat başa düşülür.

7. **Sanitariya nəqliyyat vasitələri** dedikdə, yalnız sanitariya daşımaları üçün nəzərdə tutulan və münaqişədə iştirak edən tərəfin səlahiyyətli orqanının nəzarəti altında olan hərbi və ya mülki, daimi və ya müvəqqəti daşıma vasitələri başa düşülür. Nəqliyyat vasitələri üzərində ağ fonda Qızıl Xaç və Qızıl Aypara (qızıl şir və ya günaş) emblemləri təsvir olunur.

8. Qızıl Xaç və Qızıl Aypara bayraqlarından və ya nişanlarından və ya sanitariya nəqliyyat vasitələrinin rəngindən istifadə etmə dedikdə, adı çəkilən fərqləndirici nişanlardan onların təyinatına uyğun olmayan və təyinatına zidd istifadə etmə başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinin, Müdafiə Nazirliyinin, Daxili İşlər Nazirliyinin, Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinin, Dövlət Sərhəd Xidmətinin tibbi xidmətləri münaqişə zamanı və dinc

dövrədə yalnız özlərinin tibbi heyətini, tibbi birləşmələrini, sanitariya nəqliyyat vasitələrini və tibbi əmlakını nişanlamaq üçün müdafiə nişanı qismində Qızıl Aypara emblemlərindən istifadə edə bilərlər (adı çəkilən Qanunun 7-ci maddəsi).

Fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisində «Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən istifadə və onların müdafiəsi haqqında» Qanuna, Cenevrə Konvensiyalarına, 1 və 2 sayılı protokollara zidd olaraq:

- a) Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən müdafiə nişanı və ya fərqləndirici nişan qismində istifadə edilməsi;
- b) fərqləndirici siqnalardan istifadə edilməsi;
- c) hüquqi şəxslərin adlarında, əmtəə nişanlarında Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən və onların adlarından istifadə edilməsi;
- ç) Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara hərəkətinin prinsipləri ilə bir araya sığmayan məqsədlər üçün Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən və onların adlarından istifadə edilməsi;
- d) müdafiə nişanı qismində istifadə edilən Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemləri kimi qəbul edilə biləcək hər hansı oxşar nişanlardan istifadə edilməsi qadağandır (adı çəkilən Qanunun 14-cü maddəsi).

9. Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolun 38-ci maddəsinə görə, Qızıl Xaç, Qızıl Aypara və ya qızıl şir və günəş emblemlərindən təyinatına uyğun olmayan şəkildə istifadə etmə, o cümlədən silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq səviyyədə tanınmış emblem, nişan və ya siqnalardan (barışıq bayrağı — ağ bayraq və mədəni sərvətlərin müdafiəsi emblemi də daxil olmaqla) qabaqcadan düşünülmüş şəkildə sui-istifadə etmə qadağandır. Protokola əsasən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının icazəsi olmadan onun fərqləndirici emblemlərindən istifadə etmə qadağan olunur.

10. CM-in 119.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün cinayət əməlləri hərbi əməliyyat rayonunda (cinayətin törədildiyi yer: rayon, şəhər, kənd və s.), habelə müharibə zamanı (cinayətin törədildiyi vaxt) törədilməlidir.

11. Bu cinayət **formal** tərkiblidir və maddədə göstərilən əməllərin törədildiyi andan **baş** çatmış sayılır.

12. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Təqsirkar Qızıl Xaç və ya Qızıl Aypara nişanlarını qanunsuz olaraq daşdığını, onlardan, habelə digər fərqləndirici nişanlardan sui-istifadə etdiyini dərk edir və bunları arzu edir.

13. Bu cinayətin **subyektiv 16** yaşına çatmış anlaşıq fiziki şəxs (müdafiə olunan nişanları daşımaq hüququ olmayan şəxs) ola bilər.

14. CM-in 119.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **maddi** tərkiblidir və 119.1-ci maddədəki cinayətin **ağırlaşdırıcı** tərkibini nəzərdə tutur.

Ağ bayraqdan, BMT-nin bayraq, nişan və geyimlərindən, habelə Cenevrə Konvensiyaları ilə müdafiə olunan nişanlardan sui-istifadə zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya onun sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olduqda, əməl CM-in 119.2-ci maddəsi ilə, belə nəticələr baş vermədikdə isə 119.1-ci maddəsi ilə təsvif edilməlidir.

Sui-istifadə hərəkətləri ilə baş verən nəticələr arasında **səbəbli əlaqə** müəyyən edilməlidir.

15. Adam öldürmənin və sağlamlığa ağır zərər vurmanın anlayışı haqqında müvafiq olaraq CM-in 120-ci və 126-cı maddələrinin şərhinə bax.

16. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən** təqsirin **qəsd** forması ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar müdafiə olunan nişanlardan sui-istifadə etdiyini dərk edir və belə hərəkətin zərərçəkmiş ölümünə və ya onun sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olmasını arzu edir (birbaşa qəsd) və ya buna şüurlu surətdə yol verir (dolaylı qəsd).

17. Bu cinayətin **subyektiv 16** yaşına çatmış anlaşıq fiziki şəxs ola bilər.

VIII BÖLMƏ ŞƏXSİYYƏT ƏLEYHİNƏ OLAN CİNAYƏTLƏR

XVIII Fəsil

Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər

Maddə 120. Qəsdən adam öldürmə

120.1. Qəsdən adam öldürmə, yəni digər şəxsi qəsdən həyatdan məhrum etmə —
doqquz ildən on dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

120.2. Qəsdən:

120.2.1. bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müştək-kil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən adam öldürmə;

120.2.2. xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə;

120.2.3. zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özünü və ya yaxın qohumlarını öldürmə;

120.2.4. xüsusi amansızlıqla və ya ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə;

120.2.5. tamah məqsədi ilə və ya sifarişlə, habelə zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə adam öldürmə;

120.2.6. başqa cinayəti gizlətmə və ya onun törədilməsini yüngülləşdirmə məqsədi ilə, habelə zorlama və ya seksual xarakterli başqa zorakı hərəkətlərlə əlaqədar adam öldürmə;

120.2.7. iki və ya daha çox şəxsi öldürmə;

120.2.8. təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə;

120.2.9. təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə köməksiz vəziyyətdə olan adamı öldürmə, habelə adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı adam öldürmə;

120.2.10. təkrar adam öldürmə;

120.2.11. quldurluq, hədə-qorxu ilə tələb etmə, terrorçuluq və ya bantitizmlə əlaqədar adam öldürmə;

120.2.12. milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə adam öldürmə —

on dörd ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd: Bu Məcəllənin maddələri ilə qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət müəyyən olunmuş cinayətlərdən hər hansı birini və ya onun neçəsinə törətmiş şəxs tərəfindən Bu Məcəllənin 120-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin yenidən törədilməsi onun təkrar törədilməsi hesab olunur (Azərbaycan Respublikasının 17 may 2002-ci il və 30 may 2014-cü il tarixli qanunla edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» qəzeti, 31 may 2002-ci il, №122; «Azərbaycan» q., 20 iyun 2014-cü il).

1. Ümumbəşəri sosial dəyərlər içərisində insanın həyatı, təhlükəsiz yaşa-

ması ilə bağlı ictimai münasibətlər ən ali dəyərlər hesab edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci («azadlıq hüququ») və 31-ci («təhlükəsiz yaşamaq hüququ») maddələri insanın həyatı və təhlükəsizliyi ilə əlaqədar olan ictimai münasibətlərin ali iliyini və toxunulmazlığını təsbit edir. CM-in 120-125-ci maddələri, o cümlədən 135-ci maddəsi insanın həyatı əleyhinə yönəlmiş ictimai təhlükəli əməllərə görə cinayət məsuliyyəti və cəza nəzərdə tutur.

CM-də ilk dəfə olaraq **qəsdən adam öldürmə** cinayətinə anlayış verilir. Bu anlayışa görə qəsdən adam öldürmə dedikdə, digər şəxsi qəsdən həyatdan məhrum etmə başa düşülür.

2. **«Adam öldürmə»** anlayışı insanın doğulması və ölümü ilə bilavasitə bağlı olan anlayışdır.

İnsanın həyatı doğulma — uşağın ana bətnindən ayrılması ilə müşayiət olunan fizioloji doğulma başlayır. Doğuma qədər ana bətnində döle təsir göstərilməsi abort sayılır (CM-in 141-ci maddəsinin şərhinə bax). Doğulduqdan sonra uşağın həyatdan məhrum edilməsi adam öldürmə sayılır.

İnsanın ölümü fizioloji və patoloji (bioloji) ola bilər. **Fizioloji ölüm** çox qocalıqla əlaqədar olaraq, orqanizmin təbii inkişafının sonu olaraq maddələr mübadiləsinin başa çatması, həyatı proseslərin tədricən sönməsi nəticəsində baş verən ölümdür. Fizioloji ölüm cinayət-hüquqi mənada əhəmiyyət kəsb etmir. **Patoloji (bioloji) ölüm** kənar zorakı təsirlər, o cümlədən orqanizmdəki xəstəlik nəticəsində baş verir. Patoloji ölümə həm də adam öldürmə əməlləri daxildir. Ona görə də yalnız patoloji (bioloji) ölüm cinayət-hüquqi əhəmiyyət kəsb edir.

Həyatın sonu cinayət-hüquqi mənada patoloji ölüm anı hesab olunur. Ölüm ürəyin döyülməsinin və tənəffüsün dayandığı, mərkəzi sinir sisteminin funksiyasının itdiyi andan baş verir. Həmin andan etibarən insan ölmüş hesab edilir. Orqanizmdə belə dəyişiklik yaranana qədər baş verən ölüm klinik ölüm adlanır. Klinik ölüm mərkəzi sinir sisteminin unzonsov beyində birlikdə fəaliyyətinin daha dərin itirilməsi, qan dövranı və tənəffüsün dayanması ilə xarakterizə olunur. Klinik ölümün davam etmə müddəti normotermiya şəraitində 8 dəqiqəyə yaxındır. «Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 39-cu maddəsinə görə, insanın ölüm anını tibb işçisi (həkim, feldşer) təsdiq edir.

3. Adam öldürmə cinayətinin **obyektini** başqa şəxsin həyatı təşkil edir. Yaşından, fiziki və psixi vəziyyətindən, sosial vəziyyətindən, sağlam və ya xəstə olmasından asılı olmayaraq bütün insanların həyatı cinayət-hüquqi mühafizə altına alınır.

Əvvəllər xəstənin xahişi ilə onun öldürülməsi «sadə» adam öldürmə kimi tövsiyə edilirdi. Qüvvədə olan CM-in 135-ci maddəsi xəstənin xahişi ilə onun ölümünü hər hansı vasitə və ya hərəkətlə tezləşdirmə və ya onun həyatının davam etməsinə kömək edən süni tədbirləri dayandırma (evtanaziya) əməlinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan müstəqil cinayət tərkibi müəyyən etmişdir (CM-in 135-ci maddəsinin şərhinə bax).

Adam öldürmə cinayətinin obyektini başqa şəxsin həyatı olduğu üçün şəxsin özünü öldürməsi, yaxud özünü öldürməyə cəhd cinayət məsuliyyəti yaratmır.

Adam öldürmə cinayətinə görə məsuliyyətin yaranması üçün zərərçəkmiş şəxs ona qəsd edilən anda sağ olmalıdır. Əgər təqsirkar artıq ölmüş şəxs səhən zərbələr endirirsə, onda onun əməli «yararsız» obyektə yönəldiyindən qəsdən adam öldürməyə cəhd kimi təsvif ediləcəkdir.

4. CM-in 120-cü maddəsi üzrə cinayət obyektiv cəhətdən başqa şəxsi qanunsuz olaraq qəsdən həyatdan məhrum etmədə ifadə olunur. Başqa şəxsi qanuna müvafiq olaraq (məsələn, zəruri müdafiə, son zərurət, cinayət törədən şəxsin tutulması və s. vəziyyətdə) həyatdan məhrum etmə adam öldürmə cinayətinə görə cinayət məsuliyyətini istisna edir.

5. Adam öldürmə cinayəti həm **hərəkətlə**, həm də **hərəkətsizliklə** törədilə bilər. Adam öldürmə cinayəti çox vaxt hərəkətlə — fiziki təsir göstərməklə (sağlamlığa zərər vurmaqla, zəhərlənməklə, boğmaqla, hündürlükəndən tullamaqla və s.), habelə psixi cəhətdən təsir etməklə (məsələn, ürəyi xəstə olan şəxsin öləcəyini yəqin edərək övladının ölüm xəbərini ona çatdırma) törədilir. Adam öldürmədə təqsirkar həm də təbiət qüvvələrindən, mexanizmlərdən, heyvanlardan, öz hərəkətlərindən cinayət olduğunu anlamayan şəxslərdən istifadə edə bilər.

Adam öldürmə cinayəti **hərəkətsizliklə** də törədilə bilər (məsələn, ananın öz südümə uşağını öldürmək üçün ona süd verməməsi). Bu halda təqsirkarın zərərçəkmiş şəxs barəsində qayğı çəkmək vəzifəsi olsa da, o, bunu etmir və nəticədə ölüm baş verir.

6. Adam öldürmə cinayəti **maddi tərkibli** quruluşa malikdir. Cinayətin başa çatması üçün zərərçəkmiş şəxs həyatdan məhrum edilməlidir. Əgər cinayət nəticəsində zərərçəkmiş şəxs ölməmişdirsə, əməl cinayət etməyə cəhd kimi təsvif olunacaqdır.

Adam öldürmə cinayətinə görə məsuliyyətin yaranması üçün zərərçəkmiş şəxsin dərhal, yaxud müəyyən müddətdən sonra ölmesinin əməlin təsvifi üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Başqa şəxsin həyatdan məhrum edilməsinə yönələn hərəkətlər klinik ölümle nəticələnsə və zərərçəkmiş şəxsi yenidən həyata qaytarmaq mümkün olarsa, bu halda təqsirkarın əməli qəsdən adam öldürməyə cəhd kimi təsvif edilə bilər.

Qəsdən adam öldürmə cinayəti maddi tərkibli olduğu üçün törədilən əməllə (hərəkət və ya hərəkətsizliklə) baş verən nəticə (ölüm) arasında səbəbli əlaqənin müəyyən edilməsi zəruridir. Əgər səbəbli əlaqə müəyyən edilməzsə, təsadüfi şərait zəminində ölümün baş verması qəsdən adam öldürmə sayıla bilməz. Belə hallara müxtəlif təbiət qüvvələrindən, mexanizmlərin təsiri, habelə zərərçəkmiş şəxsin özünün ehtiyatsız davranışı aid ola bilər.

7. Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə cinayəti istisna olmaqla, həyat əleyhinə olan cinayətlərin hamısı təqsirin qəsd forması ilə xarakterizə olunur.

CM-in 120-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət həm birbaşa, həm də dolay qəsdlə törədilə bilər. Şəxs başqasını həyatdan məhrum etməyə yönələn əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəli olduğunu qabaqcadan görür və bunları ya arzu edir (birbaşa qəsd), ya da bunları arzu etmir, lakin belə nəticələrin baş vermasına şüurlu surətdə yol verir (dolay qəsd).

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarında deyilir ki, qəsdən adam öldürmə cinayəti həm birbaşa, həm də dolay qəsdlə törədilə bilər. Belə cinayət törətməyə cəhd yalnız birbaşa qəsdlə həyata keçirilə bilər. Bu zaman təqsirkar öz əməlinin (hərəkət və hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir, onun nəticələrini qabaqcadan görür və bunları arzu edir. Lakin ölüm hadisəsi onun iradəsindən asılı olmayan səbəblərdən (məsələn, başqa şəxslərin işə qarışması, zərərçəkmiş şəxsin fəal müqaviməti, ona vaxtında tibbi yardım göstərilməsi) baş vermir. Əgər şəxsin əməlinə qəsdən adam öldürməyə cəhd cinayətinin tərkibi olarsa, onda onun əməlini əlavə olaraq faktiki baş vermiş hər hansı nəticəni nəzərdə tutan maddə ilə təsvif etmək tələb olunmur.

Qəsdən adam öldürmə cinayətinə qəsd **qeyri-müəyyən** (konkretləşdirilməmiş) də ola bilər. Qeyri-müəyyən qəsdlə cinayət törədən şəxsin qəsdli ilə müxtəlif kriminal nəticələr — ölüm, sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma və s. əhatə oluna bilər. Bu halda təqsirkarın əməli baş verən faktiki nəticələrə görə təsvif edilə bilər. Əgər ölüm baş vermişdirsə, əməl qəsdən adam öldürmə kimi, sağlamlığa ağır zərər vurulmuşdursa, CM-in 126-cı maddəsi ilə təsvif olunacaqdır.

8. Qəsdən adam öldürmə cinayətinin qəsdən adam öldürməyə cəhdəndən, habelə ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olan qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmada (CM-in 126.3-cü maddəsi) fərqləndirmək məhkəmə təcrübəsində çətinliklərə səbəb olur.

Ona görə də məhkəmələr belə fərq müəyyən etmək üçün cinayət törədən zaman təqsirkarın qəsdinin məzmunu və istiqaməti məsələsini həll edərkən məhkəmələr törədilmiş cinayətin bütün hallarının məzmununu əsas tutmalı və xüsusi-cinayətin üsulu və ələlini, yetirilsən yaranan və sair bədən xəsarətlərinin sayını, xarakterini və bədənin hansı nahiyəsinə yetirildiyini (məsələn, həyat üçün mühüm olan orqanlara zərər yetirilməsinə), cinayət hərəkətlərinin kəsilması səbəblərini araşdırmalı, habelə təqsirkarın şəxsiyyəti, onun zərərçəkmişlə qarşılıqlı münasibət, hadisədən əvvəl və hadisə vaxtı davranışı haqqında məlumatları tədqiq etməlidirlər.

Əgər təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsi öldürmək niyyətini təsdiq edən başqa sübutlar yoxdursa, zərərçəkmiş şəxsin həyat üçün mühüm olmayan orqanlarına zərər vurulması hallarında əməl qəsdən adam öldürməyə cəhd kimi deyil, baş vermiş faktiki nəticələrə görə məsuliyyətə səbəb olacaqdır. Bu halda zərərçəkmiş şəxs ölərsə, təqsirkarın əməli qəsdən adam öldürməyə cəhd kimi deyil, ya ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə (CM-in 124-cü maddəsi), ya da törədilən əmələ və baş verən nəticəyə psixi münasibətin formasından asılı olaraq ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olan qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma (CM-in 126.3-cü maddəsi) kimi təsvif ediləcəkdir.

9. CM-in 120-cü maddəsi üzrə cinayətin **subyektivi** 14 yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Həyat əleyhinə olan digər cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti 16 yaşdan yaranır.

Adam öldürmə cinayətlərinin düzgün təsvifi üçün cinayətin motivinin, məqsədinin, üsulunun tam və hərtərəfli aşdırılması zəruridir.

10. CM-in 120.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət qəsdən adam öldürmə cinayətinin əsas tərkibidir. Tərədilən cinayətin CM-in 120.1-ci maddəsi ilə təsvif edilməsi üçün əməldə CM-in 120.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan yüngülləşdirici hallar olmalıdır. Əgər tərədilən əməldə ağırlaşdırıcı və ya yüngülləşdirici hallarda adam öldürmə cinayətinin hər hansı birinin əlaməti olarsa, cinayət CM-in həmin əlamətin nəzərdə tutulduğu müvafiq maddəsi ilə təsvif ediləcəkdir. Başqa sözlə, CM-in 120.1-ci maddəsi «sadə» adam öldürmə cinayətinin tərkibini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-dən fərqli olaraq qüvvədə olan CM qəsdən adam öldürmənin «sadə» növü ilə ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə cinayət tərkibini eyni bir maddədə nəzərdə tutmuşdur.

11. CM-in 120.1-ci maddəsində göstərilən qəsdən adam öldürmənin «sadə» növünə qışqançlıq, qisas motivləri, şəxsi qərəzlik, nifrət, paxılıq hissi ilə, habelə şəxsi münasibətlər zəminində yaranan mübahisə və ya daləmə zamanı (xuliqanlıq niyyəti olmadıqda) qəsdən adam öldürmə halları aid edilir.

Adam öldürmənin bu növünə həmçinin hakimiyyət nümayəndəsinin, yaxud etibar edilmiş əməli və ya hər hansı obyektə mühafizə edən şəxsin silaha qanunsuz istifadə etməsi nəticəsində onun qanuni tələblərini yerinə yetirməyə şəxsi qəsdən öldürməsi, elmi eksperiment aparılması zamanı dolay qəsdən adam öldürmə, biri digərini, sonra isə özünü öldürmə barədə razılığa gəlmiş iki nəfərdən birinin digərini öldürüb özü sağ qaldığı hallar da daxildir.

Məhkəmə təcrübəsində şəxsi münasibətlər zəminində qəsdən adam öldürmə əməlləri bəzən səhv olaraq xuliqanlıq niyyətilə qəsdən adam öldürmə kimi təsvif edilir.

Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin 2 dekabr 2000-ci il tarixli hökmü ilə N.Bağirov CM-in (1960-cı il CM-in) 94-cü maddəsinin 2-ci bəndi ilə (xuliqanlıq niyyətilə qəsdən adam öldürmə) təqsirlə bilinib ona görə məhkum olunmuşdur ki, o, 2 iyun 2000-ci ildə mağazanın qarşısında S.Əliyevi öldürmək məqsədi ilə biçəçilə iki dəfə vuraraq ona döş boşluğuna keçən, döş sümüyü və ürəyi zədələyən, yitirilən əhəmiyyətli üçün təhlükəli olan ağır dərəcəli, bel nahiyəsində isə daxilə keçməyən yüngül dərəcəli bədən xəsarətləri yetirərək öldürmüşdür.

2000-ci ilin aprel ayında başlayaraq N.Bağirov S.Əliyevin görüşdüyü qıza sataşdığına görə onların münasibətləri pisləşmiş, buna görə onlar bir-biri ilə bir neçə dəfə mübahisə etmişlər. Nəhayət, hadisə günü onlar təkrarən bu zəminə mübahisə edib daləməmiş, həmin vaxt S.Əliyev özündə olan biçəğin dəstəyi ilə N.Bağirovun çiyin nahiyəsinə vurmuş, N.Bağirov isə öz növbəsində biçəyi onun əlindən alıb ona həmin biçəçilə iki dəfə zərbə vurub Əliyevi qətlə yetirmişdir.

Apellyasiya şikayəti əsasında işə baxan Apellyasiya Məhkəməsi hesab etmişdir ki, S.Əliyevin N.Bağirov tərəfindən öldürülməsinin motivi onun qisas almaq olmuş, ölüm şəxsi münasibətlər zəminində törədilmişdir. Cinayət xuli-

qanlıq niyyəti ilə törədilməmişdir. Apellyasiya Məhkəməsinin 15 fevral 2001-ci il tarixli qərarı ilə birinci instansiya məhkəməsinin N.Bağirov haqqındakı hökmü dəyişdirilmiş, onun əməli 1960-cı il CM-in 94-cü maddəsinin 2-ci bəndindən 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvədə olan CM-in 120.1-ci maddəsinə təsvif edilmişdir¹.

12. **Qışqançlıq motivi ilə sadə öldürmə** ağırlaşdırıcı və ya yüngülləşdirici hallar olmadıqda CM-in 120.1-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur. Əgər əməldə həmin hallar olarsa, 120.1-ci maddə ilə məsuliyyət istisna olunur. Əməlin CM-in 120.1-ci maddəsi ilə təsvifi üçün həqiqi, yaxud xəyali (həqiqətdə mövcud olmayan) qışqançlıq hissəsinin olub-olmamasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində nəinki ər və ya arvad, həm də nikahtan kənar birlikdə yaşayan və birgə yaşamaqda imtina edən kişi və ya qadın, ərə gedəcəyinə və ya evlənəcəyinə söz verən, lakin öz vədəni pozan kişi və ya qadın ola bilər.

Qışqançlıq hissi ilə adam öldürməni xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmədən (CM-in 120.2.2-ci maddəsi) fərqləndirmək lazımdır. Xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmədə qışqançlıq hissi yalnız bəhanə kimi istifadə olunur. Bu halda zərərçəkmiş şəxs təqsirkarda qışqançlıq hissənin yaranması üçün onun əlinə heç bir bəhanə vermir. Əksinə, təqsirkar özünün davranışı ilə zərərçəkmiş şəxs üçün dözülməz yaşayış şəraiti yaradır və bununla da onu öldürür. Ona görə də belə hallarda təqsirkarın davranışını müəyyən edən hansı motivin üstünlük təşkil etdiyini dəqiq aydınlaşdırmaq lazımdır.

Qisas almaq, qışqançlıq və digər şəxsi münasibətlər zəminində qəsdən adam öldürmə, cinayətin edildiyi yerdən asılı olmayaraq xuliqanlıq niyyətilə adam öldürmə kimi təsvif edilə bilməz.

Qışqançlıq motivi kişi və ya qadının xəyanət aktının bilavasitə təsiri altında yaranıqda belə vəziyyəti təqsirkarın fizioloji affekt vəziyyətinə sala bilər. Fizioloji affekt vəziyyətində qəsdən adam öldürmə CM-in 122-ci maddəsi ilə məsuliyyət yaradır.

13. Şəxsi münasibətlər zəminində **qisas almaq niyyətilə qəsdən adam öldürmə** zərərçəkmiş şəxsin qətlə yetirmədən bilavasitə əvvəl, yaxud keçmişdə etdiyi müxtəlif hərəkətlərlə əlaqədar olaraq törədilir. Qisas motivinin yaranmasında zərərçəkmiş şəxsin mühüm rol oynayan hər hansı hərəkətinin hüquqi, yaxud qeyri-hüquqi olmasının əməlin CM-in 120.1-ci maddəsi ilə təsvifi üçün əhəmiyyəti yoxdur. Əgər zərərçəkmiş şəxsin qətlə yetirilməsi onun az əhəmiyyətli, ciddi qəbul edilməyən davranışı (siqareti verməkdən, siqareti yandırmaqdan, saatı deməkdən imtina etmə və s.) nəticəsində baş vermişdirsə, digər hallar nəzərə alınmaqla əməl xuliqanlıq niyyətilə qəsdən adam öldürmə (CM-in 120.2-ci maddəsi) kimi təsvif edilməlidir.

Zərərçəkmiş şəxsin qisas motivi doğuran davranışı bilavasitə adam öldürmə cinayətindən əvvəl baş verdikdə, təqsirkarın güclü ruhi həyəcan (fizioloji affekt) vəziyyətində cinayət törədib-törətməməsinə aydınlaşdırmaq zəruridir. Əgər zərərçəkmiş şəxs özünün etdiyi ağır təhqir, zorakılıq və ya sair qanunsuz

¹ Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin 15 fevral 2001-ci il tarixli qərarı. Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəməsinin arxivli.

və əxlaqsız hərəkətlər nəticəsində yaranan qıyas hissi ilə qətlə yetirilmişdirsə, əməl CM-in 122-ci maddəsi ilə tövsiyə edilməlidir.

Xeyali müdafiə zamanı adam öldürmə o halda CM-in 120.1-ci maddəsi ilə məsuliyyət yəradir ki, xeyali müdafiədə yol verilən hərəkət zəruri müdafiə vəziyyətdə yol verilən hərəkət kimi qiymətləndirilməsin (CM-in 36-cı maddəsinin şərhinə bax).

14. Münaqişə və ya dalaşma zamanı qəsdən adam öldürmə, bir qayda olaraq, zərərcəkmis şəxsi qətlə yetirməyə əvvəlcədən düşünülməmiş niyyətin olması ilə xarakterizə olunur. Ağırlaşdırıcı əlamətlər olmadan dalaşma zamanı adam öldürmə tərəffərdən hansının ələmənəm təşəbbüsünə kimi çıxış etməsindən, habelə dalaşmanın qarşılıqlı olub-olmamasından asılı olmayaraq hər bir halda CM-in 120.1-ci maddəsi ilə tövsiyə edilməlidir.

Dalaşma zamanı adam öldürmə qəsdən adam öldürmə cinayətinin ağırlaşdırıcı (xüsusi əmansızlıqla ədəm öldürmə, iki və ya daha çox şəxsi öldürmə və s.) və ya yüngülləşdirici (güclü ruh heyacan vəziyyətdə, habelə zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmis şəxsi tutmaq üçün zəruri olan heddə aşmaqla ədəm öldürmə) halları ilə əlaqədar olarsa, təqsirkarın əməli həmin hallar üzrə CM-in müvafiq maddələri ilə tövsiyə ediləcəkdir.

Dalaşma zamanı müvafiqsizliqdan da ədəm öldürmə cinayəti (CM-in 124-cü maddəsi) törədilə bilər. Ona görə də ölümlə nəticələnən münaqişə və ya dalaşmada iştirak etmə faktının özü əməli CM-in 120.1-ci maddəsi ilə tövsiyə etməyə əsas vermir. Bu halda əməlin düzgün tövsiyə edilməsi üçün dalaşan şəxslərin hansı motiv və məqsəddə hərəkət etdikləri, habelə onların hərəkətlərinin xarakterləri dərindən təhlil edilməlidir.

15. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarının 4-cü bəndində deyilir ki, CM-in 120.2-ci maddəsindəki tövsiyə edici əlamətlər və CM-in 121–123-cü və 135-ci maddələrində göstərilən yüngülləşdirici hallar olmadan törədilən qəsdən adam öldürmə cinayətləri (məsələn, xuliqanlıq niyyəti olmadan, mübahisə və dalaşma zamanı, qışancılıq üzündən, qıyas almaq məqsədilə, şəxsi münasibətlər zəminində yaranmış nifrət, paxılıq, ədavət üzündən törədilən) Azərbaycan Respublikası CM-in 120.1-ci maddəsi ilə tövsiyə edilməlidir.

16. Ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə (CM-in 120.2-ci maddəsi) cinayət digər qətl cinayətləri ilə müqayisədə daha ictimai təhlükəlidir. Qətl cinayətinin ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə əməli kimi tövsiyə edilməsi üçün təqsirkarın hərəkətlərində CM-in 120.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan əlamətlərdən hər hansı birinin (bir neçəsinin) olması müəyyən olunmalıdır.

17. Bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müştəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən qəsdən adam öldürmə (CM-in 120.2.1-ci maddəsi) cinayətinin yüksək ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, zərərcəkmis şəxsin cinayət törədənlərə müqavimət göstərmək imkanları xeyli azalır və cinayətin başa çatdırılması işi çox asanlaşır.

İştiraklıqla törədilən qəsdən adam öldürmə cinayətinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, belə hallarda iki və ya daha çox şəxs tərəffərdən digər şəxs

həyatdan məhrum edilir.

Bir qrup şəxs tərəffərdən qəsdən adam öldürmə cinayətinin törədilməsində ədəm öldürmə barədə qabaqcadan razılıq olmadan iki və ya daha çox şəxs birgə iştirakı qismində iştirak edir. İştiraklıqlıq bu forması üçün xarakterik xüsusiyyət cinayətin iştirakçılarının birgə iştirakı kimi çıxış etməsidir. Həmin şəxslər qəsdən adam öldürmə cinayətinin obyektiv cəhətini birgə icra edirlər. Bilavasitə zərərcəkmis şəxsin ölümünə səbəb olan, həyat üçün təhlükəli olan zərər-bələr yetirməyə də, onun həyatdan məhrum edilməsi prosesində bilavasitə iştirak edən, zərərcəkmis şəxsin müqavimətini qıran, onun qollarını, ayaqlarını tutan və ya sair şəkildə zərərcəkmis şəxsin həyatdan məhrum edilməsinə kömək etdiklərini dərk etmiş və bunu arzu etmiş, yaxud da belə nəticəni arzu etməyə də ona şüurlu surətdə yol vermiş şəxslər da cinayətin iştirakçıları sayılırlar. Bir şəxs tərəffərdən həyata keçirilən qəsdən adam öldürmə prosesinin gedişində başqa şəxsin (şəxslərin) təqsirkara qoşulub zərərcəkmis şəxsi öldürmək məqsədilə ona kömək etməsi hallarında da bir qrup şəxs tərəffərdən ədəm öldürmə cinayətinin törədilməsi mövcud olur (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin adı çəkilən Plenum qərarının 5-ci bəndi).

Bir qrup şəxs tərəffərdən qəsdən adam öldürmə birbaşa və ya dolay qəsdə törədilə bilər.

18. Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəffərdən qəsdən adam öldürmə cinayətinin törədilməsi barədə əvvəlcədən (cinayət törədilənə qədər) razılıq gələn iki və ya daha çox şəxsin iştirakı ilə həyata keçirilir. Bu halda da qrupun hər bir üzvü cinayətin iştirakçıları qismində çıxış edir.

Rolların bölüşdürülməsi ilə qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəffərdən ədəm öldürmə hallarında cinayətin təşkilatçıları, təhririkçiləri və köməkçiləri cinayətin iştirakçıları ilə birlikdə zərərcəkmis şəxsin həyatdan məhrum edilməsi prosesində bilavasitə iştirak etmədikdə (cinayətin obyektiv cəhətini icra etmədikdə) və ona fiziki zorakılıq göstərmədikdə, lakin ədəm öldürmə cinayətinə sair şəkildə köməklik göstərdikdə, həmin şəxslərin əməlləri CM-in 120.2.1-ci maddəsi ilə deyil, 32-ci maddəsinin müvafiq hissələri və 120.1-ci və ya 120.2-ci maddələri ilə tövsiyə ediləcəkdir.

İştiraklıqlıq bu forması yalnız birbaşa qəsdə törədilə bilər.

19. Müştəkkil dəstə tərəffərdən qəsdən adam öldürmə hallarında cinayət bir və ya bir neçə cinayətin (hər hansı cinayətin, o cümlədən qəsdən ədəm öldürmənin) törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsdən ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəffərdən törədilir. İştiraklıqlıq bu formasında da ədəm öldürmə cinayətinin törədilməsi üçün dəstə üzvləri arasında rollar bölüşdürülə bilər. Lakin cinayətin törədilməsində iştirak formasından, həyata keçirdiyi roldan asılı olmayaraq bütün iştirakçılar cinayətin birgə iştirakçıları qismində məsuliyyət daşıyırlar.

Müştəkkil dəstə tərəffərdən törədilən cinayətin iştirakçılarının əməlləri CM-in 32-ci maddəsinə istinad etmədən 120.2.1-ci maddəsi ilə tövsiyə edilməlidir.

Ağır və ya xüsusi ağır cinayətin törədilməsi məqsədilə yaradılmış sabit müştəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) qəsdən adam öldürmə cinayəti törətdikdə, bu cinayətin iştirakçılarının əməlləri CM-in 120.2.1-

ci maddəsi ilə yanaşı, CM-in 218-ci maddəsi ilə də tövsiş edilməlidir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarının 5-ci bəndi).

20. Cinayətkar birliyi (təşkilatın) üzvləri tərəfindən qəsdən adam öldürmə cinayətinin törədilməsində bu və ya digər şəkildə iştirak edən birlik (təşkilat) üzvlərinin əməli CM-in 32-ci maddəsinə istinad edilmədən 120.2.1-ci maddəsi ilə tövsiş olunur.

21. **Xuliqanlıq niyyəti** ilə adam öldürmə (CM-in 120.2.2-ci maddəsi) təqsirkarın davranışı ilə ictimai qaydalara qarşı açıq etinasızlıq göstərmə və özünü ətrafdakılara qarşı qoyub, onlara münasibətdə laqeydliyi ifadə etməklə cəmiyyətə qarşı açıqdan-açığa hörmətsizlik, birləşməyə qarşı qaydalarını və əxlaq normalarını kobud surətdə pozma zəminində başqa şəxsi həyatdan məhrum etmədə ifadə olunur.

Xuliqanlıq niyyətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, belə motivasiyə cinayət törədən şəxs özünü şəxsiyyətini başqa şəxsin və ya qeyri-müəyyən sayda şəxslərin şəxsiyyətinin fəvqində qoyur, cəmiyyətə aşkar hörmətsizlik və laqeydlik nümayiş etdirir, ictimai qaydalara və ictimai maraqlara, habelə əxlaq normalarını pozan və bunlara etinasızlıq göstərən hərəkətlər edir. Xuliqanlıq motivi şəxsin azgünlükdə, qəddarlığında, ətrafdakılara hörmətsizlik göstərən egoizmini nümayiş etdirməsində, cəmiyyətə qarşı sair kobud hərəkətlərində ifadə olunur. Xuliqanlıq niyyətlə adam öldürmə çox vaxt heç bir səbəb olmadan, yaxud cüzi səbəbi adam öldürmək üçün bəhanə etməklə (məsələn, papiros vermədiyi üçün) törədilir.

Xuliqanlıq niyyətlə adam öldürmə çox hallarda təqsirkarın neqativ davranışı barədə zərərçəkmiş şəxsin ümumi qəbul olunmuş formada və haqlı iradına cavab olaraq törədilir. Əməlin xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə kimi tövsiş edilməsi üçün digər motivlər ya olmamalıdır, yaxud da xuliqanlıq hissəsinin yaranması üçün əsas hərəkətvərici qüvvə kimi deyil, onun təzahür forması kimi çıxış etməlidir. Əgər digər motivlər (qisas, qışancılıq və s.) xuliqanlıq niyyətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edərsə, bu zəmində törədilən adam öldürmə cinayəti CM-in 120.2.2-ci maddəsi ilə tövsiş edilməlidir (məsələn, ictimai naqliyyatda özünü kobud aparən və ətrafdakılara qarşı laqeydlik göstərən şəxsə sadəcə irad tutan və onun qeyri-hüquqi hərəkətlərindən qarşısını almaq arzusunda olmayan şəxsin qətlə yetirilməsi).

Ona görə də adam öldürmədə motivin xuliqanlıq kimi qiymətləndirilməsi üçün təqsirkarın davranışını müəyyən edən digər motivlər istisna edilməlidir. Xuliqanlıq motivinin müəyyən edilməsi üçün təqsirkarın adam öldürmədən əvvəlki, adam öldürmə prosesində və cinayət törədildikdən sonrakı hər bir davranışını dərinlən təhlil edilməlidir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə həm **birbaşa**, həm də **dolayı** qəsdlə törədilə bilər.

Adam öldürmədə motivasi müəyyən edilməməsi əməlin xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə kimi tövsiş edilməsinə əsas vermir. Hüquq ədəbiyyatında və məhkəmə təcrübəsində çox vaxt xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürməni motivsiz cinayət adlandırlırlar. Əslində isə motiv (xuliqanlıq motivi) CM-in 120.2.2-ci

maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin məcburi elementidir və hər bir iş üzrə işin bütün hallarının məcmusu əsas götürülməklə müəyyən edilməlidir. Anlaqlı şəxs tərəfindən qəsdən törədilən hər bir hərəkət kimi, qəsdən adam öldürmə cinayətinin də motivsiz törədilməsi qeyri-mümkündür. Ona görə də belə hallarda motivin müəyyən edilməməsi tam və hərtərəfli məhkəmə araşdırmasının nəticəsi olaraq ortaya çıxmaldır. Hər bir halda, əgər motiv müəyyən edilməmişdirsə, təqsirkarın əməli CM-in 120.2.2-ci maddəsi ilə deyil, 120.1-ci maddəsi ilə tövsiş edilməlidir.

Təcrübədə xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə cinayətini münaqişə və dəlaşma zamanı adam öldürmə cinayətinin fərqləndirmək mürəkkəbliyə xarakterizə olunur. Belə fərqiñ düzgün müəyyən edilməsi hər bir adam öldürmə cinayəti üzrə işin hallarının (təqsirkarlar zərərçəkmiş şəxs arasındakı münasibətlər, zərərçəkmişin davranışı və s.), xüsusən cinayətin subyektiv cəhətinin tam və hərtərəfli təhlilindən aslıdır.

Dəlaşma və ya münaqişə zəminində qəsdən adam öldürmənin xuliqanlıq niyyətlə qətlə yetirmədən fərqləndirilməsi iki istiqamətdə həyata keçirilir. Əgər dəlaşma və ya münaqişənin təşəbbüsünə zərərçəkmiş şəxsdirsə və dəlaşma-ya onun əxlaq və hüquqa zidd davranışı səbəb olmuşdursa, təqsirkarın həmin şəxsi qətlə yetirməsi CM-in 120.2.2-ci maddəsi ilə deyil, 120.1-ci maddəsi ilə tövsiş edilməlidir. Əgər münaqişə və ya dəlaşma təqsirkarın cəmiyyətə qarşı açıq-aşkar hörmətsizlik göstərməsi ilə müşayiət olunan əxlaq və ya hüquq zidd davranışı ilə başlamışdırsa, təqsirkar zərərçəkmiş şəxsi öz təşəbbüsü ilə münaqişəyə çəkmişdirsə, onun əməli xuliqanlıq niyyətlə adam öldürmə kimi tövsiş edilməlidir.

Əgər təqsirkar xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürməklə yanaşı, ictimai qaydaların kobud surətdə pozulmasına və cəmiyyətə qarşı açıq-aşkar hörmətsizliyə səbəb olan sair qəsdən hərəkətlərə də etmişdirsə (başqalarına qarşı zor tətbiq etmə, belə zor tətbiqi ilə hədələmə, özgə əmlakını məhv etmə, yaxud zədələmə və s.) belə əməl CM-in 120.2.2-ci və 221-ci maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiş edilməlidir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin adı çəkilən Plenum qərarının 6-cı bəndi).

22. **Zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özünü və ya yaxın qohumlarını qəsdən öldürmə** (CM-in 120.2.3-cü maddəsi) cinayətinin yüksək ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, təqsirkar zərərçəkmiş şəxsi hər hansı digər motivlərlə deyil, məhz xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə, yaxud belə fəaliyyətə görə qisas almaq niyyəti ilə qətlə yetirir.

Ağırlaşdıncı hallarda adam öldürmənin bu növünün təzahür formalarına daxildir: a) zərərçəkmiş şəxsi onun qanuni fəaliyyətinə mane olmaq məqsədi ilə öz xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirərək qəsdən öldürmə; b) zərərçəkmiş şəxsi keçmişdə artıq yerinə yetirməsi olduğu qanuni fəaliyyətinə görə ondan qisas almaq niyyətlə öldürmə; c) zərərçəkmiş şəxsi gələcəkdə yerinə yetirəcəyi qanuni fəaliyyətinə görə öldürmə (məsələn, şəxsin istintaqda və ya məhkəmədə ifadə verməsinin qarşısını almaq üçün).

Ona görə də əməlin CM-in 120.2.3-cü maddəsi ilə tövsiş edilməsi üçün zə-

yini dərk etməlidir.

Cinayətin törədilmə üsulu və şəraiti nəzərə alınmaqla bədən xəsarətləri yətilən və çoxlu qan itirən zərərçəkmiş şəxsi ona kömək göstərilməsinin qarşısını alaraq onun əzablarını artırıb qaldırma, habelə həyatı üçün döndə-dönsə aman diləyən yalvarışlarına baxmayaraq zərərçəkmiş şəxsi öldürmə xüsusi amansızlıqla adam öldürmə kimi tövsiyə edilə bilər.

Cinayət gizlətmək məqsədi ilə meyiti məhv etmək və yaxud hissələrə parçalamaq təqsirkarın əməlini xüsusi amansızlıqla adam öldürmə kimi tövsiyə etməyə əsas verir.

Meyit üzərində təhqiredici hərəkətlər, onun məsxərəyə qoyulması, əgər adam öldürmə ərafəsində və ya adam öldürmə prosesində xüsusi amansızlıq edildiyini təsdiq edən hallar yoxdursa, xüsusi amansızlıqla adam öldürmə kimi tövsiyə edilə bilməz. Bu halda təqsirkarın əməli CM-in 120.1-ci və ya 120.2-ci maddəsinin müvafiq bəndi və 245-ci maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə edilə bilər.

Əgər təqsirkarın əməlinə xüsusi amansızlıq əlamətləri yoxdursa, təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsi öldürdükdən sonra onu yeməsi (kannibalizm) də xüsusi amansızlıqla adam öldürmə kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə halda əməl təmah məqsədi ilə qəsdən adam öldürmə kimi CM-in 120.2.5-ci maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər.

Xüsusi amansızlıqla adam öldürmə niyyəti ilə hərəkət edən təqsirkarın ilk zərbesindən zərərçəkmiş şəxsin həyatdan məhrum olmasına baxmayaraq, təqsirkar onun ölmüş hesab etməyərək meyitin üzərində təhqiredici hərəkətlərini davam etdirərsə, onun əməli xüsusi amansızlıqla adam öldürmə kimi tövsiyə edilə bilər.

Əməl o halda xüsusi amansızlıqla adam öldürmə kimi tövsiyə edilə bilər ki, cinayətin törədilmə üsulu, şəraiti, ölümün baş vermə faktı təqsirkar tərəfindən dərk edilir və o, öz əməlini xüsusi amansızlıqla həyata keçirdiyini dərk edir.

«Xüsusi amansızlıq» anlayışı tibbi yox, hüquqi anlayış olduğuna görə onun müəyyən edilməsi məhkəmə tibb ekspertizasının deyil, istintaq və məhkəmə orqanlarının səlahiyyətinə daxildir.

Xüsusi amansızlıqla adam öldürmə cinayətinin motivləri müxtəlif ola bilər. Zərərçəkmiş şəxsə əzab verməkdə, yaxud onunla işgəncə hesab olunmayan qəddar, qeyri-insani, layəqəti alicəldən rəftarda ifadə olunan xüsusi amansızlıqla adam öldürmə təqsirkarın qəsdilə əhatə olunduğuna görə əməlin əlavə olaraq CM-in 133-cü və ya 293.1-ci maddəsi ilə tövsiyə edilməsi tələb olunmur. Zərərçəkmiş şəxs CM-in 293-cü maddəsində nəzərdə tutulan mənada işgəncə nəticəsində xüsusi amansızlıqla qəsdən həyatdan məhrum edildikdə də təqsirkarın əməli CM-in 120.2.4-cü maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər, çünki işgəncə bu halda da xüsusi amansızlığın ifadə forması kimi çıxış edir (CM-in 293-cü maddəsinin şərhinə bax).

32. **Ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə (CM-in 120.2.4-cü maddəsi)** təqsirkarın hər hansı şəxsi öldürməyə yönəldilmiş qəsdilə həyata keçirərək təbii etdiyi üsulun zərərçəkmiş şəxsə yanaşı bir neçə şəxsin həyatı və sağlamlığı üçün də təhlükə törətdiyini dərk etdiyi hallarda mövcud olur.

Təqsirkarın əməli o halda ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə kimi tövsiyə olunur ki, təbii edilən üsul nəinki zərərçəkmiş şəxsin, həm də başqa şəxsin (şəxslərin) də həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədir.

Ümumi təhlükəli üsula aşağıdakılar aid edilə bilər: yandırmaqla, partlatmaqla, zəhərləməklə, dağıtmaqla, qəzalar törətməklə, zərərçəkmiş şəxsi qətlə yetirmək məqsədi ilə qazda boğmaqla, kütləyə nizamsız atəş açmaqla və s. adam öldürmə. Təbii edilən üsulun başqa şəxslərin də həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törətdiyi təqsirkarın istifadə etdiyi alətlərlə yanaşı, qətlin törədilmə şəraiti və yeri ilə də müəyyən olunur. Məsələn, hər hansı konkret şəxsi öldürmək niyyətilə təqsirkar avtomobilin həmin şəxsin dayandığı bir dəstə adamın üzərində sürür. Lakin təbii deyilən şəxsi belə üsulla öldürmə CM-in 120.2.4-cü maddəsi ilə tövsiyə edilə bilməz.

Əməlin ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə kimi tövsiyə edilməsi üçün başqa şəxsin (şəxslərin) həyatı və sağlamlığı üçün yaranan təhlükə xəyalı deyil, real olmalıdır. Təhlükənin real təhlükə hesab edilməsi cinayətin konkret törədilmə şəraiti ilə müəyyən edilir. Məsələn, bir dəstə adamın içərisində dayanan şəxsi öldürmə silahı onun bədəninə dayayaraq, yaxud yaxın məsafədən (məsələn, 1 metr) atəş açaraq öldürmə CM-in 120.2.4-cü maddəsi ilə tövsiyə edilə bilməz.

Əməlin CM-in 120.2.4-cü maddəsi ilə tövsiyə edilməsi üçün zərərçəkmişlə yanaşı hər hansı kənar şəxsin (şəxslərin) həyatdan məhrum edilməsi, yaxud sağlamlığına zərər vurulması tələb olunmur, çünki qanunverici ağırlaşdırıcı hallarda adam öldürmənin bu növünü yalnız cinayətin törədilmə üsulu ilə əlaqələndirir.

Ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə zamanı hər hansı başqa şəxs (şəxslər) də həyatdan məhrum edilərsə, təqsirkarın əməli CM-in 120.2.4-cü və 120.2.7-ci maddələri ilə tövsiyə edilə bilər. Əgər belə üsulla adam öldürmə zamanı başqa şəxsin (şəxslərin) sağlamlığına zərər vurularsa, əməl CM-in 120.2.4-cü maddəsi və qəsdən sağlamlığı zərər vurmağa görə məsuliyyət nəzərdə tutan müvafiq maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə edilə bilər (adi çəkilən Plenum qərarının 8-ci bəndi).

Təqsirkarın seçdiyi üsul yalnız öldürmək niyyətində olduğu bir neçə şəxsin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaradırsa, onun əməli CM-in 120.2.7-ci maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər. Çünki bu zaman əməlin yüksək ictimai təhlükəliliyi bir neçə şəxsin öldürülməsində ifadə olunur.

Əgər təqsirkar ümumi təhlükəli üsulla öldürmək istədiyi şəxsi deyil, kənar şəxsi öldürmüşsə, məsuliyyət cinayətlərin məcmusu qaydasında yaranacaqdır. Təqsirkarın kənar şəxsin ölümünə psixi münasibəti təqsirin ehtiyatsızlıq formasında olarsa, onun əməli qəsdən adam öldürməyə cəhd (CM-in 29-cu və 120.2.4-cü maddəsi) və ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə (CM-in 124-cü maddəsi) kimi cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə edilə bilər (məsələn, yanaşı dayanan üç nəfərdən birini öldürmək məqsədi ilə odlu silahdan uzaqdan atılan atəşdən həmin şəxsin yayınması nəticəsində güllənən başqa şəxsə dəyməsi). Əgər təqsirkar kənar şəxsin ölümünü arzu etməsə də, onun baş vermasına şüurlu surətdə yol verərsə (dolaylı qəsd), onun əməli CM-in 29-cu və 120.2.4-

cü maddələri (ümumi təhlükəli üsulla qəsdən adam öldürməyə cəhd) və 120.1-ci maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında təsvif edilmişdir.

Yandırmaqla, parlatmaqla və digər ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə özganın əmlakının qəsdən məhv edilməsi və zədələnməsi ilə əlaqədar olduqda, təqsirkarın əməli əlavə olaraq CM-in 186-cı və ya 349-cu maddəsi ilə də təsvif edilmişdir (adi çəkilən Plenum qərarının 8-ci bəndi).

Ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə **subyektiv cəhətdən həm birbaşa, həm də dolayı qəsdə** törədilə bilər.

33. CM-in 120.2.5-ci maddəsində qəsdən adam öldürmə cinayətinin üzvü ağırlaşdırılmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur: tamah məqsədi ilə və ya sifarişli, yaxud zərərçəkmiş şəxsin orqan və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə adam öldürmə.

Qanunverici bu üç halı eyni bənddə nəzərdə tutarkən sifarişli və ya zərərçəkmiş şəxsin orqan və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə adam öldürmənin də, bir qayda olaraq, tamah motivi ilə törədildiyini əsas götürmüşdür.

Tamah motivi ilə adam öldürmə təqsirkarın özü və ya başqası üçün hər cür maddi mənfəət (pul, əmlak, əmlaka olan hüquq, mənzil sahəsinə olan hüquq və s.) əldə etmək və ya maddi xərclərdən (borcunu qaytarmaqdan, əliment verməkdən və s.) yaxsa qurtarmaq, yaxud da sair tamah niyyəti ilə başqa şəxsi həyatdan məhrum etdiyi hallarda mövcud olur. Əməlin tamah niyyəti ilə adam öldürmə kimi qiymətləndirilməsi üçün zərərçəkmiş şəxsin yaşının, sosial statusunun, vəzifəli şəxs, əmlakın mülkiyyətçisi, yaxud sahibi olub-olmamasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Tamah motivi ilə qəsdən adam öldürən şəxs nəinki özünün şəxsi mənfəəti, həm də taleyi ilə maraqlı olduğu başqa şəxslərin mənfəəti, habelə özünün və ya həmin şəxslərin hər cür maddi xərclərdən yaxsa qurtarmalarına nail olmaq niyyəti ilə cinayət törədirlər. Əməlin tamah motivi ilə qəsdən adam öldürmə kimi təsvif edilməsi üçün təqsirkarın tamah niyyəti cinayəti törətmədən əvvəl, yaxud törədən anda yaranmaldır. Əgər tamah niyyəti olmadan başqa şəxsi qətlə yetirdikdən sonra təqsirkar zərərçəkmiş şəxsə məxsus olan pulu, qiymətli əşyaları və s. götürərsə, onun əməli tamah niyyəti olmadan qəsdən adam öldürmə və əməlin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq əmlakı talama cinayətlərindən biri kimi cinayətlərin məcmusu qaydasında təsvif edilmişdir. Bu haqda Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarının 9-cu bəndində də birbaşa göstəriş nəzərdə tutulmuşdur.

Xüsusi mülkiyyətə olan, yaxud mühafizə edilən əmlaka qəsd olunduğu zaman mülkiyyətçi və ya mühafizəçi tərəfindən qəsd edənə öldürmə CM-in 120.2.5-ci maddəsi ilə təsvif edilə bilər.

Əməlin tamah motivi ilə qəsdən adam öldürmə kimi təsvif edilməsi üçün təqsirkarın maddi mənfəət əldə edib-etməməsinin, yaxud maddi xərclərdən azad olub-olmamasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Tamah motivi ilə qəsdən adam öldürmə **birbaşa qəsdə** törədilirlər.

Sifarişli qəsdən adam öldürmə də əsasən tamah motivi ilə törədilirlər. Təq-

sirkarın (cinayətin icraçısının) maddi və ya sair mükafat müqabilində başqa şəxsi qətlə yetirməsi bütün hallarda sifarişli qəsdən adam öldürmə əlaməti üzrə CM-in 120.2.5-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur. Əməlin sifarişli qəsdən adam öldürmə kimi təsvif edilməsi üçün qətlə sifariş edən və cinayətin icraçısının rəhbər tutduqları motiv müxtəlif ola bilər. Sifarişçi qisas almaq, qısqıncılıq və s. motivləri, sifarişli həyata keçirən şəxs isə maddi mükafat əldə etmə hissini deyil, məsələn, öz «mənavi borcunu» yerinə yetirmə hissini rəhbər tutur bilər.

Cinayətin icraçısını başqa şəxsi qətlə yetirməyə təhrik edən, bu cinayəti təşkil edən, yaxud adam öldürmə cinayətinin törədilməsinə kömək edən sifarişçinin əməli CM-in 32-ci maddəsinin müvafiq bəndi və 120.2.5-ci maddəsi ilə təsvif edilmişdir.

Zərərçəkmiş şəxsin orqan və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə qəsdən adam öldürmə cinayətinin subyektli həm tibb işçiləri, həm də digər şəxslər ola bilər. Zərərçəkmiş şəxs qismində sağlamlığına ümid qalmayan hər hansı xəstə və ya sağlam şəxs, uşaq, cavan, qoca və s. şəxslər qılıxı edə bilər.

İnsan orqan və toxumalarının anlayışı haqqında CM-in 137-ci maddəsinin şərhinə bax.

Əməlin bu əlamət üzrə təsvif edilməsi üçün təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsin orqan və ya toxumalarından faktiki olaraq istifadəyə nail olub-olmamasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Qəsdən ağırlaşdırıcı hallarda adam öldürmə cinayətinin bu növü, bir qayda olaraq, tamah motivi ilə törədilirlər. Lakin qanunda işlədilən «istifadə etmək» anlayışı əməli nəinki tamah niyyətlə, həm də, məsələn, tibbi eksperimentlərin aparılması, təqsirkarın həmin orqan və ya toxumaları öz yaxın adamlarının həyatını xilas etmək üçün onlara köçürmək (transplantasiya) məqsədi ilə törədildikdə də CM-in 120.2.5-ci maddəsi ilə bu əlamət üzrə təsvif etməyə əsas verir.

Zərərçəkmiş şəxsi onun orqan və ya toxumalarını satmaq məqsədi ilə öldürmə əməli əlavə olaraq CM-in 137-ci maddəsi ilə təsvif tələb etmir. Bu halda təqsirkarın əməli iki əlamət — tamah motivi və zərərçəkmiş şəxsin orqan və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə adam öldürmə kimi CM-in 120.2.5-ci maddəsi ilə təsvif edilmişdir.

34. Başqa cinayəti gizlətmə və ya onun törədilməsinə yüngülləşdirmə məqsədi ilə, habelə zorlama və ya seksual xarakterli başqa zorakı hərəkətlərlə əlaqədar qəsdən adam öldürmə (CM-in 120.2.6-cı maddəsi) adam öldürmə cinayətinin məqsədinə və törədilmə üsuluna görə bir-birindən fərqlənən dörd növünü nəzərdə tutur.

Başqa cinayəti gizlətmə məqsədi ilə qəsdən adam öldürmə cinayətini törədən təqsirkar həm əvvəllər törədilən, həm də gələcəkdə törədiləcək cinayəti gizlətmək məqsədi ilə başqasını həyatdan məhrum edir. Əvvəllər törədilən, yaxud gələcəkdə törədiləcək cinayətin ağırlıq dərəcəsinin əsli olmayaraq (bu, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət də ola bilər) əməli bu əlamət üzrə təsvif olunmalıdır. Başqa cinayət zərərçəkmiş şəxsi qətlə yetirən şəxs, ya-

xud sair şəxslər tərəfindən də törədilə bilər. Bu hal əməlin tövsiyinə təsir etmir.

Bu cinayətdən **zərərçəkmiş şəxs** qismində artıq törədilmiş cinayətin şahidləri, habelə gələcəkdə törədiləcək cinayət faktı, cinayətdə iştirak edən şəxslər haqqında məlumat verə bilən şəxslər çıxış edə bilər.

Təqsirkarın əməlinin başqa cinayəti gizlətmə məqsədi ilə qəsdən adam öldürmə əlaməti üzrə tövsiyə edilməsi üçün ya hakimiyyət orqanlarının törədilmiş, yaxud törədiləcək cinayət haqqında məlumatı olmalıdır, ya da həmin orqanlar belə məlumata malik olsalar da, bu, təqsirkara məlum olmamalıdır. Əgər zərərçəkmiş şəxs törədilmiş, yaxud törədiləcək cinayət haqqında hakimiyyət orqanlarına məlumat vermiş və bu, təqsirkar tərəfindən dərk olunursa, həmin şəxsin qətlə yetirilməsi CM-in 120.2.3-cü maddəsi ilə tövsiyə edilməlidir.

Başqa cinayətin törədilməsini yüngülləşdirmək məqsədi ilə qəsdən adam öldürmə cinayəti onunla xarakterizə olunur ki, təqsirkar əvvəlcə gələcəkdə törədiləcək cinayətə mane olma ilə yanaşı hər hansı şəxsi qətlə yetirir. Nəzərdə tutulan cinayətin törədilib-törədilməməsinin əməlin tövsiyinə təsiri yoxdur. Əgər başqa şəxsi öldürən təqsirkar özündən asılı olmayan səbəblərə görə nəzərdə tutduğu cinayəti törədə bilmirsə, məsuliyyət CM-in 120.2.6-cı maddəsi və törədilməsi nəzərdə tutulan cinayətə hazırlığa görə yaranacaqdır.

Təqsirkar başqa şəxsi öldürməklə nəzərdə tutduğu cinayətin törədilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədini güdür.

Təqsirkar CM-in 120.2.6-cı maddəsində göstərilməyən hər hansı başqa məqsədlə qəsdən adam öldürmə cinayətini törədirsə, onun əməli CM-in 120.2.6-cı maddəsi ilə tövsiyə edilə bilməz (çünki bu maddədə məqsəd cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi nəzərdə tutulur). Məqsədin cinayət tərkibinə daxil edilməsi onu göstərir ki, bu cinayət yalnız **birbaşa qəsdlə** törədilə bilər.

Əgər başqa cinayətin törədilməsini yüngülləşdirmək məqsədi ilə qəsdən adam öldürən şəxs nəzərdə tutduğu cinayəti də törədirsə, onun əməli CM-in 120.2.6-cı maddəsi və başqa cinayəti nəzərdə tutan maddə ilə tövsiyə edilə bilər (məsələn, oğurluq etmək məqsədi ilə qəsdən adam öldürən şəxsin oğurluq cinayətini törətməsi).

35. Zorlama və ya seksual xarakterli başqa zorakı hərəkətlərlə əlaqədar qəsdən adam öldürmə başqa cinayəti gizlətmə məqsədi ilə adam öldürmə cinayətinin xüsusi halıdır. **Zorlamaqla əlaqədar adam öldürmə** dedikdə, zorlama prosesində adam öldürmə, yaxud zorlamalı gizlətmə məqsədi ilə, həmçinin zorlama zamanı, məsələn, göstərilən müqavimətə görə qisas almaq motivləri üzündən, yaxud digər alçaq niyyətlə (məsələn, sadizm) adam öldürmə başa düşülür. Təqsirkarın əməlinin bu əlamət üzrə tövsiyə üçün zorlama faktı ilə adam öldürmə cinayəti arasında keçən müddətin əhəmiyyəti yoxdur. Zorlama və ya seksual xarakterli başqa zorakı hərəkətlərlə əlaqədar qəsdən adam öldürmə hadisəsi cinayətin törədilməsi prosesində əsasən **dolay qəsdlə** xarakterizə olunur. Təqsirkar zərərçəkmiş şəxsin müqavimətini qırarkən, bədəninin müxtəlif hissələrinə zərərverdirərək onun ölmasını arzu etmir, lakin belə nəticənin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir. Zorlamadan sonra cinayəti gizlətmə məqsədi ilə zərərçəkmiş şəxsi qətlə yetirmə bütün hallarda **birbaşa qəsdlə** törədilir. Belə cinayət işləri üzrə zərərçəkmiş şəxs qismində hər iki

cinayətdən olan şəxs çıxış edə bilər (adı çəkilən Plenum qərarının 10-cu bəndi).

Zorlama cinayətinin və ya seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətlərinin iştirakçılıqla törədildiyi hallarda da, əgər qabaqcadan zərərçəkmiş şəxsin öldürülməsi haqqında iştirakçılar arasında razılıq olarsa, onlardan hər hansı birinin zərərçəkmiş şəxsi qətlə yetirməsi CM-in 120.2.6-cı maddəsi ilə məsuliyyət yaradacaqdır.

Bu cinayətdən **zərərçəkmiş şəxs** qismində zorlanan, yaxud seksual xarakterli sair zorakılıq hərəkətlərinə məruz qalan şəxs, habelə cinayətin üstünün açılmasına və cinayətkarın ifşa edilməsinə kömək edə bilən digər şəxs çıxış edə bilər.

Zorlamaqla və ya seksual xarakterli sair zorakılıq hərəkətləri ilə əlaqədar qəsdən adam öldürmə cinayətinin iki obyektə qəsd etdiyi və ya bu zaman iki müstəqil cinayətin törədildiyini nəzərə alaraq təqsirkarın əməlini CM-in 120.2.6-cı maddəsi və işin konkret hallarından asılı olaraq 149-cu və ya 150-ci maddələrinin müvafiq bəndləri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə etmək lazımdır.

36. İki və ya daha çox şəxsi qəsdən öldürmə CM-in 120.2.7-ci maddəsi ilə o halda tövsiyə edilə bilər ki, təqsirkar iki və ya daha çox şəxsi öldürməyə yönələn hərəkətləri vahid qəsdlə əhatə olunsun və bunlar, bir qayda olaraq, eyni vaxtda həyata keçirilsin. Əməlin iki və ya daha çox şəxsi öldürmə əlaməti üzrə tövsiyə edilməsi üçün adam öldürmə hərəkətləri müxtəlif vaxtlarda (birinci və sonrakı qətl hərəkətləri arasında müəyyən zaman fasiləsi keçməklə) da törədilə bilər. Bu halda bütün adam öldürmə hərəkətləri təqsirkarın vahid niyyəti ilə əhatə olunmalıdır. Belə niyyət təqsirkarda birinci adam öldürmə hərəkəti törədilməzdən qabaq yaranmalıdır. Təqsirkarın vahid niyyətlə hərəkət etməsinə bütün adam öldürmə hərəkətlərinin eyni motivasiyə (qısqanclıq, qisas və s.) tövsiyəsilə sübut ola bilər.

Lakin eyni vaxtda iki və ya daha çox şəxsi öldürmə birinci və sonrakı adam öldürmə hərəkətlərinin müxtəlif motivlərlə törədilməsi hallarını da əhatə edə bilər (məsələn, zərərçəkmiş şəxslərdən birinin xuliqanlıq, digərinin qisas motivi ilə öldürülməsi və s.).

Müxtəlif vaxtlarda törədilən iki və ya daha çox şəxsi öldürmə cinayətləri təqsirkarın vahid niyyəti (qəsd) ilə əhatə olunmursa, onun əməli CM-in 120.2.10-cü maddəsi ilə təkrar adam öldürmə əlaməti üzrə tövsiyə edilə bilər.

Müxtəlif vaxtlarda törədilən və təqsirkarın vahid qəsdli ilə əhatə olunan iki və ya daha çox şəxsin öldürülməsi birbaşa qəsdlə həyata keçirilə bilər. Lakin eyni vaxtda iki və ya daha çox şəxsin öldürülməsi həm birbaşa, həm də dolay qəsdlə törədilə bilər.

Bir adamı öldürmə və digərinin həyatından məhrum edilməsinə səhd etmə, başa çatmış iki və ya daha çox şəxsi öldürmə cinayəti hesab edilə bilməz, çünki iki və ya daha çox şəxsi öldürmə barədə cinayətkar qəsd təqsirkarın iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən həyata keçməmişdir. Belə hallarda təqsirkarın əməli CM-in 120.1-ci, yaxud 120.2-ci və 29, 120.2.7-ci maddələri ilə tövsiyə edilə bilər (adı çəkilən Plenum qərarının 11-ci bəndi).

Üç və ya daha çox adamı öldürməyi nəzərdə tutan şəxs onlardan ikisini öl-

dürsə, qalanlarını isə iradəsindən asılı olmayan səbəblərdən öldürə bilməzsə, onun əməli başa çatmış iki və ya daha çox şəxsi öldürmə kimi CM-in 120.2.7-ci maddəsi ilə tövsiif edilməlidir.

Təqsirkar vahid qəsdlə əhatə olunan iki və ya daha çox şəxsin həyatdan məhrum edilməsinə cəhd edərsə, bu halda onun əməli CM-in 29-cu və 120.2.7-ci maddəsi ilə tövsiif edilməlidir.

Təqsirkarın əməli o halda iki və ya daha çox şəxsi öldürmə kimi tövsiif edilə bilməz ki, qətl cinayətlərindən hər hansı biri güclü ruhi həyəcan vəziyyətində, zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törədən şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla törədilmiş olsun.

Qarşılıqlı razılıq əsasında (eyni motivasiə və qəsdlə) iki təqsirkarın iki zərərcəkmis şəxsi hər biri ayrılıqda olmaqla qətlə yetirməsi hallarında, onların əməli qabaqcadan əlibir olan bir qrup şəxs tərəfindən iki və ya daha çox şəxsi qəsdən öldürmə kimi, yəni CM-in 120.2.1-ci və 120.2.7-ci maddələri ilə tövsiif edilməlidir.

37. Təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını qəsdən öldürmə cinayətinin yüksək ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, bu zaman nöinki zərərcəkmis şəxsin (qadının), həm də gələcəkdə doğulaacaq uşağın həyatına qəsd olunur.

Təqsirkarın əməlinin CM-in 120.2.8-ci maddəsi ilə tövsiif edilməsi üçün zərərcəkmis şəxsin hamilə olması təqsirkara aşkar surətdə bəlli olmalıdır. Təqsirkar belə məlumatları müxtəlif mənbələrdən — hakim verdiyi arayışdan, zərərcəkmis şəxsin özündən, habelə onun xarici görünüşünə əsasən və s. əldə edə bilər. Məlumatın hansı mənbədən alınmasının, o cümlədən zərərcəkmis şəxsin hamiləlik müddətinin əməlin tövsiifi üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Zərərcəkmis şəxsin hamilə olması təqsirkara aşkar surətdə bəlli olmazsa, onun əməli bu maddə ilə tövsiif edilə bilməz.

Gələcəkdə doğulacaq uşağın cinayət nəticəsində ölüb-ölməməsinin, habelə cinayət motivinin əməlin tövsiifinə heç bir təsirə yoxdur.

Əgər təqsirkar zərərcəkmis şəxsin hamilə vəziyyətində olması barədə səhvə yol versə, yəni təqsirkar zərərcəkmis şəxsin hamilə olduğunu zənn edərsə, lakin nəticədə onun hamilə olmadığını məlum olarsa, təqsirkarın əməli təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını qəsdən öldürməyə cəhd kimi CM-in 29, 120.2.8-ci maddəsi ilə tövsiif ediləcəkdir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarının 12-ci bəndində isə deyilir ki, belə halda təqsirkarın əməli niyyətdə görə, yəni CM-in 120.2.8-ci maddəsi ilə deyil, baş vermiş nəticəyə görə hadisənin törəldilmə üsulu nəzərə alınmaqla tövsiif edilməlidir.

Təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə cinayəti həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdlə törədilə bilər.

38. Təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə köməkəz vəziyyətdə olan adamı öldürmə, habelə adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı adam öldürmə (CM-in 120.2.9-cu maddəsi) cinayətinin bütün halları onunla xarakterizə olunur ki, zərərcəkmis şəxs öz iradəsinə zidd olaraq və ya öz ira-

dəsi əleyhinə düşdüyi vəziyyətdə müqavimət göstərmək imkanını tamamilə və ya qismən itirir. Təqsirkar şəxs belə vəziyyətdən istifadə edərkən zərərcəkmis şəxsi qətlə yetirir.

Zərərcəkmis şəxsin köməkəz vəziyyəti onun fiziki və ya psixi vəziyyəti (azayışlı, qoca, xəstə, ruhi fəaliyyəti pozulmuş şəxs olması, sarxos vəziyyətdə, huşsuz və ya yatmış olması və s.) ilə müəyyən edilir. Zərərcəkmis şəxs özünün fiziki və ya psixi qüsurlarına görə onun barəsində edilən hərəkətlərin mahiyyətini və dərk etmir, ya da dərk etsə də, müqavimət göstərmək imkanında olmur. Təqsirkar qətlə yetirərkən onun köməkəz vəziyyətdə olduğunu dərk edir.

Təqsirkarın əməlinin bu əlamət üzrə tövsiif edilməsi üçün zərərcəkmis şəxsin özü, yaxud cinayət törədən şəxs tərəfindən onun köməkəz vəziyyətdə gətirilməsinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Zərərcəkmis şəxsin sarxos vəziyyəti o halda onun köməkəz vəziyyəti kimi qiymətləndirilir ki, sarxosluğun dərəcəsi onu təqsirkara müqavimət göstərmək imkanından məhrum edir.

Adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı qəsdən adam öldürmə adam oğurluğu və ya girov götürmə prosesində, habelə oğurlandıqdan və ya girov götürüldükdən sonra zərərcəkmis şəxs saxlanıldığı zaman, yaxud oğurlanan və ya girov götürülən şəxs azad edilərkən qətlə yetirmə hallarını nəzərdə tutur.

Adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı adam öldürmə qəsdən törədilən cinayətdir. Adam oğurluğu və ya girov götürülməsinin ehtiyatsızlıqdan zərərcəkmis şəxsin ölümünə səbəb olması müvafiq olaraq CM-in 144.3-cü və ya 215.3-cü maddəsi ilə məsuliyyətdə səbəb olur.

Adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı qəsdən adam öldürmə cinayəti iki obyektə — zərərcəkmis şəxsin şəxsi azadlığına və həyatına qəsd etdiyinə görə təqsirkarın əməli CM-in 120.2.9-cu maddəsi və işin hallarından asılı olaraq müvafiq surətdə 144-cü və ya 215-ci maddələrinin uyğun bəndləri ilə tövsiif edilməlidir.

CM-in 120.2.9-cu maddəsində nəzərdə tutulan qəsdən adam öldürmə həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdlə törədilə bilər.

39. Təkrar qəsdən adam öldürmə (CM-in 120.2.10-cu maddəsi) təqsirkarın iki və daha çox şəxsi qəsdən öldürməsi ilə xarakterizə olunur. İki və ya daha çox şəxsi öldürmə cinayətindən fərqli olaraq təkrar qəsdən adam öldürmə təqsirkarın vahid qəsdli ilə əhatə olunmur və bir qayda olaraq, müxtəlif vaxtlarda törədilir.

Təkrar qəsdən adam öldürməyə, yaxud buna cəhd etməyə görə məsuliyyət təqsirkarın əvvəllər adam öldürməsi, yaxud adam öldürməyə cəhd etməsindən və ya cinayətini icraçısı, yaxud iştirakçısı olmasından asılı olmayaraq meydana gəlir. Əvvəllər törədilən qəsdən adam öldürmə cinayətinə görə məhkumluq ödəniləndikdə, götürüldükdə, yaxud şəxs müddət keçdiyinə görə məhkəmənin qərarına əsasən cinayət məsuliyyətindən azad ediləndikdə əməl təkrar adam öldürmə kimi qiymətləndirilə bilməz (adi çəkilən Plenum qərarının 14-cü bəndi).

Təqsirkar şəxs əvvəllər törətdiyi qəsdən adam öldürməyə, yaxud buna cəhd etməyə görə məhkum olunmamışsa, onun bu əməli müstəqil tövsiif ediləməlidir. Bütövlükdə təqsirkarın əməli sonuncu cinayətin başa çatıb-çatmamasından asılı olaraq CM-in 120.2.10-cu maddəsi, yaxud 29-cu və 120.2.10-cu maddəsi ilə tövsiif ediləməlidir. Lakin Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarının 14-cü bəndinə əsasən, təqsirkar əvvəllər törətdiyi qəsdən adam öldürmə, yaxud bu cinayətə cəhd etməyə görə məhkum olunmamışsa, onun birinci əməli müstəqil tövsiif olunmalı, sonuncu əməli isə onun başa çatıb-çatmamasından asılı olaraq CM-in 120.2.10-cu və ya 29-cu və 120.2.10-cu maddəsi ilə tövsiif ediləməlidir. Kommentariyanın müəllifləri bu mövqeyi qanunvericiliyə uyğun hesab etmirlər.

Əgər təqsirkarın əvvəllər törətdiyi qəsdən adam öldürmə cinayətinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçmişdirsə, yaxud şəxs məhkum olunduqda, onun məhkumluğu ödənilmiş, yaxud götürülmüşdürsə, habelə şəxsin məhkumluğu amnisiyyə və ya əfv etmə qaydasında üzərindən götürülmüşdürsə, sonradan qəsdən adam öldürmə təkrar qəsdən adam öldürmə kimi tövsiif edilə bilməz.

CM-in 120-ci maddəsinin qeydinə görə, təkrar qəsdən adam öldürmə dedikdə, CM-in maddələri ilə qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət müəyyən olunmuş cinayətlərdən hər hansı birini və ya bir neçəsini törətmiş şəxsin CM-in 120-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayəti yenidən törətməsi başa düşülmür.

CM-in 120-ci maddəsinin qeydinin mənasından belə çıxır ki, əvvəllər CM-in 103-cü (soyqırım), 120.1-ci, 120.2-ci (qəsdən adam öldürmə), 277-ci (tərtibat xadiminin və ya ictimai xadimin həyatına sui-qəsd etmə (terror aktı)), 287-ci (ədalət mühakiməsini və ya ibtidai istintaqı həyata keçirən şəxsin həyatına qəsd etmə) cinayətlərindən hər hansı birini və ya bir neçəsini törədən şəxsin yenidən CM-in 120-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayəti törətməsi təkrar qəsdən adam öldürmə hesab ediləməlidir.

CM-in 120-ci maddəsinin qeydi genişləndirici təfsir edilərsə, onda CM-in 121-ci, 122-ci, 123-cü, habelə 135-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin də əvvəllər törədilməsi əməlin təkrar qəsdən adam öldürmə kimi tövsiif ediləməsinə əsas verməsi olardı.

Lakin adam öldürmə o halda təkrar qəsdən adam öldürmə kimi qiymətləndirilə bilməz ki, onun törədilməsindən əvvəl, yaxud sonra yüngülləşdirici hallarda qəsdən adam öldürmə cinayəti (CM-in 121-ci, 122-ci, 123-cü və 135-ci maddələri) törədilmiş olsun.

40. Quldurluqla, hədə-qorxu ilə tələb etmə, terrorçuluq və ya bənditizmlə əlaqədar adam öldürmə (CM-in 120.2.11-ci maddəsi) zamanı iki cinayət törədildiyinə görə, təqsirkarın əməli CM-in 120.2.11-ci maddəsi və müvafiq olaraq 181-ci, 182-ci, 214-cü və ya 217-ci maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiif ediləməlidir.

Bu halda zərərçəkmiş şəxs quldurcasına basqın, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya bəndinin basqını prosesində qətlə yetirilir.

Quldurcasına basqın zamanı adam öldürmə bütün hallarda tamah motivi ilə törədilir. Lakin bənditizmlə əlaqədar adam öldürmə tamah motivi ilə törədilməyə də bilər. Ona görə də bənditizmlə əlaqədar adam öldürmə dolaylı qəsdlə də törədilə bilər.

Təqsirkarın əməlinin quldurluqla əlaqədar qəsdən adam öldürmə və quldurluq cinayətlərinin məcmusu qaydasında tövsiif etmək üçün qəsdən adam öldürmə əmlakın ələ keçirilməsi məqsədi ilə edilən quldurcasına basqın zamanı törədilməli və əmlak adam öldürmə zamanı və ya bilavasitə ondan sonra ələ keçiriləməlidir.

Quldurluq və ya hədə-qorxu ilə tələb etmə ilə əlaqədar qəsdən adam öldürmə əməlinin tövsiifi zamanı CM-in 120.2.5-ci maddəsinə istinad ediləməsi tələb olunmur. Bu bəaredə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 15-ci bəndində də birbaşa göstəriş vardır.

Əgər tamah motivi ilə törədilən bənditizmlə əlaqədar zərərçəkmiş şəxs qətlə yetirilsə, təqsirkarın əməlinin tövsiifi zamanı CM-in 120.2.5-ci maddəsinə istinad olunmalıdır.

41. Milli, irqi, dini ədəvət və ya düşmənçilik niyyəti ilə qəsdən adam öldürmə (CM-in 120.2.12-ci maddəsi) cinayəti ağırlaşdırıcı hal kimi Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də nəzərdə tutulmamışdır. Bu əməlin yüksek ictimai təhlükəliliyi nəinki hər hansı milli, irqi, dini mənsəbiyyətinə görə insanları həyatına qəsd etmə, habelə millətlər, dini qruplar, irqilər arasında ədəvət və düşmənçilik toxumlarının səpilməsi ilə xarakterizə olunur.

Milli, irqi, dini ədəvət və ya düşmənçilik dedikdə, müxtəlif millətlərə, dinlərə, irqlərə mənsəb olan şəxslər arasında milli, irqi və ya dini əsasda yaranan münəqişə başa düşülür.

Təqsirkarın əməlinin bu əlamət üzrə tövsiif ediləməsi üçün onun milli, irqi, dini ədəvət və ya düşmənçilik niyyəti ilə qəsdən adam öldürdüyü müəyyən ediləməlidir. Motiv bu cinayətin zəruri elementidir.

Bu cinayətin motivi qəsdən adam öldürmə cinayətinin digər motivləri (tamah, qisas almaq, xuliqlıqlıq və s.) ilə də müşayiət oluna bilər. Bu halda adı çəkilən motiv digər motivlər içərisində əsas, üstünlük təşkil edən və hələddici motiv olmalıdır.

Milli, irqi, dini ədəvət və ya düşmənçilik niyyəti ilə qəsdən adam öldürmə əksər hallarda birbaşa qəsdlə törədilir. Lakin bu cinayət dolaylı qəsdlə də törədilə bilər (məsələn, içərisində olan adamları qətlə yetirmək niyyəti olmadan adı çəkilən motivlə kilsənin (məscidin, sinaqoqun) yandırılması nəticəsində adam öldürmə və s.).

42. Qəsdən adam öldürmə cinayətində CM-in 120.2-ci maddəsinin bir neçə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti olduqda, əməl həmin əlamətlərin hamısı ilə tövsiif ediləməlidir. Cəza isə hər bir ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti nəzərdə tutan maddələrlə ayrı-ayrılıqda bir neçə dəfə deyil, əlamətlərin hamısı sadalanmaqla bir dəfə təyin ediləməlidir. Cəza təyin edilərkən bu hallar əməlin xarakterini və ictimai-təhlükəlilik dərəcəsinin yüksek olmasını əks etdirən hallar kimi qiymətləndiriləməlidir.

Vəzifəli şəxsin qulluq səlahiyyətini aşmaqla qəsdən adam öldürməsi cina-

4. Şərh edilən cinayət təqsirin qəsd (həm birbaşa, həm də dolay) forması ilə xarakterizə olunur. Uşağ doğan ana yeni doğduğu uşağı doğuş vaxtı və ya doğuşdan dərhal sonra öldürdüyünü dərk edir və bunu arzu edir, yaxud uşağın ölümünü arzu etməsə də, buna şüurlu surətdə yol verir.

Ehtiyatsızlıqdan yeni doğulmuş uşağın öldürülməsi cinayət məsuliyyətini istisna edir. Bu halda ana uşağın ölümü ilə nəticələnən hərəkətlərinin ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmir və uşağı doğduğu uşağı öldürməyi arzu etmir.

Cinayətin motivinin əməlin tövsiyinə həç bir təsiri yoxdur.

5. Ananın yeni doğduğu bir neçə uşağı (əkiz uşaqları) qəsdən öldürməsi də CM-in 121-ci maddəsi ilə tövsi olunmalıdır.

Ananın yeni doğduğu uşağı təkrar qəsdən öldürməsi əməli də, həmçinin, şərh olunan maddə üzrə məsuliyyət yaradır.

6. Bu cinayətin subyekti yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürən anlaqı, 16 yaşına çatmış ana ola bilər.

Digər şəxslər bu cinayətin iştirakçısı qismində cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Maddə 122. Qəflətn baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə

122.1. Zərərcəkmş şəxs tərəfindən edilən zorakılıq, ağır təhqir və ya sair zərərcəkmş və ya əxlaqsız hərəkətlər (hərəkətsizlik) nəticəsində, habelə zərərcəkmş şəxsin mütəmadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dözülməz psixi şərait nəticəsində qəflətn baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində qəsdən adam öldürmə —

iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

122.2. Güclü ruhi həyəcan vəziyyətində iki və ya daha çox şəxsi qəsdən öldürmə —

üç ilədən altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlər — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il*).

1. Güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə yüngülləşdirici hallarda adam öldürmə cinayətinin bir növü hesab edilir.

Məsuliyyətin yüngülləşdirilməsinin əsasını cinayətin subyektiv cəhətinin əlaməti kimi təqsirkarın emosional (güclü ruhi həyəcan) vəziyyəti və zərərcəkmş şəxsin zorakılığı, ağır təhqiri, sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri təşkil edir.

2. Bu cinayətin obyektiv konkret şəxsin həyatıdır. Güclü ruhi həyəcan vəziyyəti zərərcəkmş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız, yaxud sair hərəkətləri nəticəsində təqsirkarda coşğun surətdə yaranan, kəskin xarici ifadəyə malik olan qısa müddətli, lakin intensiv cərəyan edən və yüksək həyəcanlanma ilə xarakterizə olunan vəziyyətdir. Psixologiyada belə hala fizioloji affekt vəziyyəti deyirlər. Fizioloji affekt vəziyyətində şəxsin öz davranışı üzərində nəzarəti zəifləyir,

onun sürurunun dərkəmə ehtası daralır, o, öz hərəkətlərini ölçüb-biçməklə və onları idarə etmək qabiliyyətini qismən itirir. Lakin fizioloji affekt vəziyyəti şəxsi əxlaqsız vəziyyətə gətirmir, yalnız onu məhdud anlaşıqlı vəziyyətə salır. Belə psixoloji vəziyyətdə olan şəxs öz davranışı üzərində nəzarəti tam itirmir və qismən şüurla hərəkət edir. Deməli, şəxs öz əməlinin faktiki xarakterini və onun ictimai təhlükəli nəticələrini görür və dərk edir.

Fizioloji affektədən fərqli olaraq patoloji affekt vəziyyətində adam öldürən şəxsin cinayət məsuliyyəti istisna olunur (CM-in 21-ci maddəsinin şərhinə bax). Ona görə ki, patoloji affekt vəziyyətində qəsdən adam öldürən şəxs əxlaqsız vəziyyətdə olur. Onun öz hərəkətlərini ölçüb-biçməklə və idarə etmək qabiliyyəti tamamilə itir, iradəvi fəaliyyəti dayanır, onun üzərində şüurlu nəzarəti yox olur.

Qəsdən adam öldürən şəxsin cinayət törədən zaman patoloji, yaxud fizioloji affekt vəziyyətində olub-olmadığını müəyyən etmək üçün kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatriya ekspertizası təyin edilməlidir.

3. Təqsirkarın əməlinin CM-in 122-ci maddəsi ilə tövsi olunması üçün güclü ruhi həyəcan vəziyyəti qəflətn yaranmalıdır. Güclü ruhi həyəcan vəziyyətinin qəflətn yaranması dedikdə, zərərcəkmş şəxs tərəfindən edilən zorakılıq, ağır təhqir, sair qanunsuz və ya əxlaqsız əməllər nəticəsində təqsirkarda onu öldürmək hissini müəyyən müddətdən sonra deyil, dərhal əmələ gəlməsi başa düşülür. Başqa sözlə, zərərcəkmş şəxsin qəflətn yetirilməsi ilə güclü ruhi həyəcan vəziyyətinin yaranması an ərasında müəyyən zaman fasiləsi keçməməlidir. Əksər hallarda qəflətn yaranan güclü ruhi həyəcan vəziyyəti dərhal ölümə nəticələnir. Əgər güclü ruhi həyəcan vəziyyətinin yaranması anından müəyyən müddət keçmişdirsə, bu halda zərərcəkmş şəxsin qəflətn yetirilməsi, bir qayda olaraq, əməlin qısaq motivli ilə adam öldürmə kimi tövsi ediləməsinə əsas verir. Lakin bəzi hallarda zərərcəkmş şəxsin zorakılığı, ağır təhqiri, sair qanunsuz və ya əxlaqsız davranışından dərhal sonra deyil, müəyyən müddət keçdikdən sonra da təqsirkarda qəflətn yaranan güclü ruhi həyəcan vəziyyəti zərərcəkmş şəxsin qəflətn yetirilməsi ilə nəticələnmə bilər (məsələn, təqsirkar qardaşını qəflətn yetirmiş şəxslə təsadüfən qarşılaşdığı zaman onu qəflətn yetirir).

4. Təqsirkarda güclü ruhi həyəcan vəziyyətinin yaranması üçün CM-in 122-ci maddəsinin dispozisiyasında göstərilən səbəblər olmalıdır. Həmin səbəblərə aiddir: zərərcəkmş şəxsin zorakılığı, ağır təhqiri, sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri (hərəkətsizliyi); zərərcəkmş şəxsin mütəmadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dözülməz psixi şərait.

5. Zorakılıq fiziki və ya psixi zorakılıq formasında təzahür edə bilər. Fiziki zorakılıq döymədə, əzab vermədə, sağlamlığa zərər vurmada, zorlamada və s. ifadə oluna bilər. Psixi zorakılıq fiziki zor tətbiq etməklə və ya rüsvayedicli məlumatları yaymaqla hədələmədə ifadə oluna bilər.

Zərərcəkmş şəxs tərəfindən edilən zorakılıq az əhəmiyyətli (məsələn, başqa şəxsə yüngülləşdirici silah vurma və s.) olmalıdır və affekt vəziyyətinin yaranması üçün kifayət etməlidir. Affekt vəziyyətinin yaranmasının səbəbi kimi çıxarılma zərərcəkmş şəxsin zorakılığı qanunsuz (hüquqazidd) olmalıdır. Əgər belə zorakılıq qanunidirsə (hüquqa uyğundur), onda təqsirkarın əməli CM-in

122-ci maddəsi ilə tövsiyə oluna bilməz (məsələn, qanunla müəyyən edilmiş qaydada həbsə alınarkən müqavimət göstərən şəxsə tətbiq edilən zorakılıq cavab olaraq polis işçisini qətlə yetirmə, yaxud zəruri müdafiə vəziyyətində cəza qəsdən adam öldürmə və s.). Güclü ruhi həyəcan vəziyyətində olan şəxs həm də zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürmə (CM-in 123-cü maddəsi) cinayətini törədsə, onun əməli CM-in daha yüngül cəza nəzərdə tutulan 123.1-ci maddəsi ilə tövsiyə olunmalıdır.

6. Zərərcəkmiş şəxs tərəfindən edilən ağır təhqir dedikdə, CM-in 148-ci maddəsində nəzərdə tutulan təhqirə müqayisədə daha ağır təhqir nəzərdə tutulmalıdır. Belə təhqir təqsirkarın şəxsiyyətinin, şərəfi və ləyaqətinin məstəsna dərəcədə, son dərəcə kobud surətdə alçaldılmasında ifadə olunur. Ağır təhqir milli, dini hissələri təhqir etmədə, ağır cinayət törətməkdə ittiham etmədə və s. ifadə oluna bilər. Təhqirin ağır olub-olmadığı, belə təhqirin təqsirkar tərəfindən ağır təhqir kimi qiymətləndirilməsinə görə deyil, cəmiyyətdə ümumqəbul olunmuş mənavi dəyərlərə, milli adət və ənənələrə uyğun gəlib-gəlməməsi nəticə-nəzarindən müəyyən edilməlidir. Təhqirin ağır olub-olmadığı təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən hallardan (psixi xəstə olması, hamiləliyi) da asılı ola bilər.

7. Sair qanunsuz hərəkətlər (hərəkətsizlik) dedikdə, zərərcəkmiş şəxsin təqsirkarda güclü ruhi həyəcan vəziyyəti yaranan qanunsuz əməlləri — vəzifə səlahiyyətlərini aşması, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsi, rüsvət almaması, özbaşınalığı və s. başa düşülməlidir.

Əxlaqsız hərəkətlərə, məsələn, nikahda olan, yaxud faktiki birlikdə yaşayan qadın və yaxud kişinin birinin digərinə açıq xəyanət etməsi və s. aid ola bilər.

Təqsirkarda qəflətən güclü ruhi həyəcan vəziyyətinin yaranmasının səbəblərindən biri kimi həm də zərərcəkmiş şəxsin **mütemadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı** ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dövlətsiz psixi şərait qəsd edir. Belə hallarda zərərcəkmiş şəxsin müntəzəm qanunsuz və ya əxlaqsız davranışını tədricən təqsirkarda psixi gərginliyi gücləndirir, sonuncu hərəkət isə bu cür şəraitin təsiri altında təqsirkarın «səbir kasasını» dolduraraq qəflətən güclü ruhi həyəcan vəziyyətinin yaranmasını şərtləndirir (məsələn, sərxoş erin tez-tez öz arvadını söyüb təhqir etməsi, döyməsi, əzab verəməsinin nəticəsi olaraq müəyyən müddətdən sonra təqsirkarda (arvadında) qəflətən yaranan fizioloji affekt vəziyyətində zərərcəkmiş şəxsin qətlə yetirilməsi və s.).

Fizioloji affekt vəziyyətində adam öldürmə qəsdən adam öldürmə cinayətinin ağırlandırıcısı halları (ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə və s.) ilə də əlaqədar olarsa, təqsirkarın əməli yalnız CM-in 122-ci maddəsi ilə tövsiyə olunmalıdır.

8. Şərh edilən cinayətin **subyektiv coheti birbaşa və ya dolayı qəsdlə** xarakterizə olunur. Təqsirkarın qəsd bütün hallarda qəflətən yaranan qəsd növündə təzahür edir.

Bu cinayətin **motivi** müxtəlif ola bilər (qisas, qışqanclıq, qorxu və s.) və əməlin CM-in 122-ci maddəsi ilə tövsiyə təsir etmir.

9. Şərh olunan cinayətin **subyektivi 16** yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər.

lör.

10. CM-in 122.2-ci maddəsi güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmənin ağırlandırıcısı tərkibini nəzərdə tutur. Güclü ruhi həyəcan vəziyyətində iki və ya daha çox şəxsi öldürmə CM-in 122.2-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Qəflətən yaranan güclü ruhi həyəcan vəziyyətində iki və ya daha çox şəxsin öldürülməsi təqsirkarın vahid niyyəti ilə əhatə olunur və bir qayda olaraq, eyni vaxtda törədir (iki və ya daha çox şəxsi öldürülmə cinayətinin xüsusiyyətləri haqqında CM-in 120.2-ci maddəsinin şərhinə bax). Təqsirkarın əməlinin CM-in 122.2-ci maddəsi ilə tövsiyə edilməsi üçün birinci və sonrakı adam öldürmə cinayətlərinin hansı motivlə törədildiyinə heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Əhəmiyyətli odu ki, qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin hər biri zərərcəkmiş şəxslərin zorakılığı, ağır təhqiri, yaxud qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri nəticəsində qəflətən yaranmış güclü ruhi həyəcan vəziyyətində törədilmiş olsun.

11. Güclü ruhi həyəcan vəziyyətində iki və ya daha çox şəxsi qəsdən öldürməyə cəhd nəticəsində (zərərcəkmiş şəxslərin heç biri ziyan çəkmirsə) təqsirkarın əməli CM-in 122.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətə cəhdə görə məsuliyyətə səbəb olacaqdır.

Əgər güclü ruhi həyəcan vəziyyətində iki və ya daha çox şəxsi qəsdən öldürməyə cəhd nəticəsində zərərcəkmiş şəxslərin birinin və ya bir nəqədinin sağlamlığına ağır zərər vurularsa, təqsirkarın əməli CM-in 129-cu maddəsinə istinad etmədən CM-in 122.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətə cəhdə görə məsuliyyətə səbəb olacaqdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu halda cinayət birbaşa qəsdlə törədilməlidir.

Maddə 123. Zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürmə

123.1. Zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürmə — iki ilədək müddətə işləyi və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

123.2. Cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla qəsdən adam öldürmə —

iki ilədək müddətə işləyi və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Zəruri müdafiə vəziyyətində digər şəxsi qəsdən öldürmə cinayət məsuliyyətini itisənə edir. Zəruri müdafiə həddini (CM-in 123.1-ci maddəsi) və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi (CM-in 123.2-ci maddəsi) aşmaqla cinayət törətmə (qəsdən adam öldürmə) cəzani yüngülləşdirən hallar sırasına daxil edilməsi (CM-in 59.1.7-ci maddəsi).

CM-in 123-cü maddəsində iki müstəqil cinayətin tərkibi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də cinayət törətmiş şəxsin tu-

tulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürməyə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir.

2. Təqsirkarın əməlinin CM-in 123.1-ci maddəsi ilə düzgün tövsiif edilməsi üçün **iki hal** — zəruri müdafiə vəziyyətinin yaranması və zərərçəkmiş şəxsin zəruri müdafiə həddi aşılmaqla qətlə yetirilməsi müəyyən edilmişdir.

Zəruri müdafiə vəziyyətinin hücum və müdafiəyə aid hüquqlilik şərtləri haqqında CM-in 36-cı maddəsinin şərhinə bax.

3. **Zəruri müdafiə həddini aşma** dedikdə, qəsdin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlməyən qəsdən törədilən hərəkətlər başa düşülür.

Zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürmə müxtəlif formalarında təzahür edə bilər: müdafiədə və hücumda istifadə edilən vasitələrin uyğun oluması; müdafiənin qəsdlə müqayisədə daha intensiv şəkildə həyata keçirilməsi; müdafiə zamanı qəsdlə müqayisədə açıq-aşkar uyğun olmayan tədbirlərin seçilməsi.

SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun «ictimai-təhlükəli qəsdlərdən zəruri müdafiə hüququnu təmin edən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən təlbiq haqqında» 16 avqust 1984-cü il tarixli qərarında deyilir ki, zəruri müdafiə həddinin aşılıb-aşılmaması məsələsi həll edilərkən, müdafiə olunana qarşı yönələn qəsdin xarakteri və təhlükəlilik dərəcəsi, belə qəsdin qarşısının alınmasında onun gücü və imkanları (hücum edənlərin və müdafiə olunanların sayı, onların yaşı, fiziki inkişafı, silahın olub-olmaması, qəsdin baş verdiyi yer və vaxt, habelə hücum edənlərin və müdafiə olunanların qüvvələr nisbətini aydınlaşdırmağa real imkan verən sair hallar) nəzərə alınmalıdır.

Qəsdin xarakterinə açıq-aşkar uyğun gəlməyən müdafiə vəziyyətində qəsdən adam öldürmə hücum edənə qəsd etdiyi obyektə (ictimai münasibətlərə) də müəyyən edilir. Qəsd əmlaka qarşı yönəldilsə, hücum edənə qətlə yetirilməsi zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürmə kimi tövsiif edilməlidir. Lakin qəsd həyata qarşı yönəldilmişdirsə, bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməklə (o cümlədən, zərərçəkmiş öldürülməklə) hücumdan müdafiə olunmağa yol verilir.

İbtidai araşdırma orqanı tərəfindən E.X.Kərimovaya CM-in 123-cü maddəsi ilə (zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmə) ittiham elan olunmuşdur ona görə ki, R.Q. İsmayılov yetkinlik yaşına çatmamış E.X.Kərimovanın yaşadığı mənzilə gəlib onu mənzilin mətbəxinə apararaq eynində olan maykəni ön yuxarı səthinə dartıb cirmiş və ona əlləri ilə döş qəfəsinin ön səthinin bir ədəd sıynğı, sağ saidin, qanın nahiyəsinin və sol budun qancırını, yeni dərəcəsi təyin edilməyən xəsarətlər yetirib zorlamağa səhd etmişdir. Bu səbəbdən E.X.Kərimova mətbəxdə olan stolun üstündən soyuq silah hesab edilməyən mətbəx bıçağını götürmüş və R.Q.İsmayılovun qəsdinin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlmədiyini bildiyi halda, onun qarın nahiyəsinə bir dəfə bıçaqla vuraraq şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmaqla zəruri müdafiə həddini aşmaqla onu qəsdən öldürmüşdür.

Sabunçu rayon Məhkəməsinin 9 iyul 2013-cü il tarixli hökmü ilə E.X.Kərimov-

vaya əməlinə cinayət tərkibi olmadığina görə bəraət verilmişdir¹.

4. Əməlin zəruri müdafiə vəziyyətində edilən hərəkət kimi qiymətləndirilməsi üçün qəsd **mövduc** olmalıdır. Mövduc qəsd başlanmış, davam edən və hələ başa çatmamış ictimai təhlükəli əməldir. Ona görə də qəsd başa çatmışdırsa və belə vəziyyət təqsirkar tərəfindən dərk edilirsə, qəsd edənənin həyatdan məhrum edilməsi ümumi əsaslarla (qəflətin yaranan güclü ruhi həyəcan vəziyyəti yoxdursa) CM-in 120-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Qəsd qurtarsa da, təqsirkar qəflətin yaranan güclü ruhi həyəcan vəziyyətində zərərçəkmiş şəxsi qətlə yetirirsə, onun əməli CM-in 122-ci maddəsi ilə tövsiif olunmalıdır.

SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 16 avqust 1984-cü il tarixli qərarında deyilir ki, şəxsin müdafiə aktı başa çatmış hücum aktından bilavasitə sonra olsa da, işin vəziyyətinə görə müdafiə olunan üçün hücumun bilməsi vaxtı yandırılmadığı halda zəruri müdafiə vəziyyəti aradan qalxmış olmur. Belə vəziyyətdə də zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürmə cinayətinə yol verilməlidir.

Plenum qərarında o da göstərilir ki, ictimai-təhlükəli qəsd faktiki başlanmasa da, onun başlayacağına real təhlükə varsa, belə hallarda da qəsd başlanaraq qəsd kimi qiymətləndirilir və zəruri müdafiə vəziyyəti yaranır. Qəsdin başlanması üçün real təhlükə olduğuna dərk edən təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsi qətlə yetirməsi hallarında da zəruri müdafiə həddi aşılabilir.

5. Zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmə həm **birbaşa**, həm də **dolaylı qəsd**lə törədilə bilər. Təqsirkar zəruri müdafiə vəziyyətində olduğuna, zəruri müdafiə həddini aşdığını və belə həddi aşmaqla zərərçəkmiş şəxsi öldürdüyünü dərk edir və onun ölümünü arzu edir, yaxud onun ölümünü arzu etməsə də, belə nəticəyə şüurlu surətdə yol verir.

Zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürən şəxsin əsas məqsədi qəsd edənənin həyatdan məhrum edilməsi deyil, ictimai-təhlükəli qəsdən müdafiə olunmaqdır. Ona görə də zəruri müdafiə həddini aşmaqla cinayət törədən şəxsin əməli baş verməsi faktiki nəticəyə görə tövsiif edilməlidir. Əgər zərərçəkmiş şəxs ölmüşdürsə, əməl CM-in 123.1-ci, onun sağlamlığına ağır zərər vurmuşdursa, 130-cu maddəsi ilə tövsiif olunmalıdır.

Zəruri müdafiə həddini aşmaqla ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə hallarında cinayət məsuliyyəti istisna olunur (CM-in 24.2-ci maddəsinin şərhinə bax).

Zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürmə cinayətinin güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə cinayətindən fərqləndirən sonuncu halda zəruri müdafiə vəziyyətinin olmaması, habelə cinayətin motivi nəzərə alınmalıdır.

Zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürən şəxsin əməlinə CM-in 120.2-ci maddəsinə nəzərdə tutulan ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə cinayətinin əlamətlərindən hər hansı biri (bir neçəsi) olduqda da, əməl yalnız CM-in 123.1-ci maddəsi ilə tövsiif olunmalıdır.

6. Şərh olunan cinayətin **subyektli 16** yaşına çatmış anaqlı fiziki şəxs ola bilər. Vəzifəli şəxslər tərəfindən (o cümlədən silah təlbiq etməklə) zəruri mü-

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2013-cü il, № 3, s.12-15.

dafə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürmə CM-in 309-cü maddəsi ilə tövsiif olunmaz. Bu halda təqsirkarın əməli yalnız CM-in 123.1-ci maddəsi ilə tövsiif olunmalıdır.

7. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla qəsdən adam öldürmə cinayət tərkibini nəzərdə tutan norma olmadığına görə belə vəziyyətdə adam öldürməyə görə məsuliyyəti zəruri müdafiə haqqında mövcud olan qaydalara uyğun olaraq həll olunurdu. CM-in 37-ci maddəsinə görə cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmadan ona zərər vurulması cinayət məsuliyyətini istisna edir.

Şəxsin əməlinin CM-in 123.2-ci maddəsi ilə düzgün tövsiif edilməsi üçün zərərçəkmiş şəxs cinayət törətməlidir (təcürbədə, bir qayda olaraq, zorakılıqla əlaqədar olan ağır və ya xüsusilə ağır cinayətləri törədən şəxslərin tutulmasına yol verilir), onu tutmaq niyyətində olan şəxs isə cinayət törətmiş şəxsi tutma vəziyyətində olmalıdır. Əgər tutma vəziyyəti yoxdursa, cinayət törədən şəxsin qətlə yetirilməsi ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti yaradır.

Cinayət törədən şəxsi tutma vəziyyətini olmasa müəyyən edildikdən sonra onun tutulması üçün zəruri həddin aşılıb-aşılmadığı aydınlaşdırılmalıdır. CM-in 37.2-ci maddəsinə görə cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün tətbiq edilən vasitələrin və üsulların tövsiifli əməlin və həmin əməli törətmiş şəxsin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, habelə tutulmanın hallarına aşkar surətdə uyğun gəlməməsi və zərurət olmadan şəxsə açıq-aşkar həddən artıq zərər vurulması şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşma hesab edilir.

8. Cinayət törədən şəxsin tutulması zamanı tutulan və tutmanı həyata keçirən şəxsin hərəkətlərinin hüquqluq şərtləri haqqında CM-in 37-ci maddəsinin şərhinə bax.

9. Məhkəmə təcürbəsində, bir qayda olaraq, zərərçəkmiş şəxsi öldürmə o halda cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmadan qəsdən adam öldürmə sayılır ki, zərərçəkmiş şəxs qəsdən adam öldürmə, banditizm, adam oğurluğu, terrorçuluq, terror aktı, zorlama və zorakılıqla müşayiət olunan sair cinayətləri törətmiş olsun və qaçıb gizlənməyə cəhd göstərsin. Belə hallarda zərərçəkmiş qətlə yetirən şəxs bunu son addım kimi həyata keçirdiyini dərk edir.

10. Şərh olunan cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa və ya dolayı qəsdle** törədilir. Təqsirkar cinayət törətmiş şəxsi tutmaq üçün zəruri həddi aşdıqını dərk edir, tutulan şəxsi öldürməyi arzu edir, yaxud onun ölümünə şüurlu surətdə yol verir. Məqsəd cinayət törətmiş şəxsin səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanlarına gətirilməsi və ya onun yeni cinayətlər törətməsinin qarşısını alınmasında ibarətdir.

CM-in 37.2-ci maddəsinə görə cinayət törətmiş şəxsi tutmaq üçün zəruri həddi aşma, yalnız qəsdən zərər vurulduqda cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Cinayət törətmiş şəxsi tutmaq üçün zəruri həddi aşmaqla ehtiyatsızlıqdan cinayət törətmiş şəxsi öldürmə cinayət məsuliyyətini istisna edir.

11. Şərh olunan cinayətin **subyektiv 16** yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Vəzifəli şəxslər tutma vəziyyətində cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla zərərçəkmiş şəxsi öldürərlərsə, onların əməli CM-

in 309-cü maddəsi ilə deyil, yalnız 123.2-ci maddəsi ilə tövsiif olunmalıdır.

12. Cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla qəsdən adam öldürmə cinayətinin törədən şəxsin əməlinə qəsdən adam öldürmə cinayətinin ağırlaşdırıcı hallarından (CM-in 120.2-ci maddəsi) hər hansı birinin (bir neçəsinin) də əlaməti olarsa, onun əməli yalnız 123.2-ci maddə ilə tövsiif olunmalıdır.

Maddə 124. Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə

124.1. Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə —

iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhrum etmə ilə cəzalandırılması (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Qəsdən adam öldürmə cinayətləri ilə müqayisədə ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə cinayətlərinin ictimai təhlükəliliyi aşağı olur. Bu cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi daha çox təqsirkarın şəxsiyyəti, onun müəyyən olunmuş qaydalara münasibəti və s. ilə əlaqədar olur. Müasir dövrdə elm və texnikanın, istehsalatın yüksək sürətlə inkişaf etdiyi bir şəraitdə ictimai münasibətləri tənzim edən çoxlu sayda qaydalar yaranır. Məhz bu səbəbdən müəyyən etinasız, laqəydan münasibət nəticəsində həmin qaydaların pozulması ehtiyatsızlıqdan törədilən adam öldürmə cinayətlərinin sayının artmasını şərtləndirir.

2. Şərh olunan cinayətin **obyektiv** qismində başqa şəxsin həyatı çıxış edir.

3. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** məişətdə, təsərrüfatda, istehsalatda, xidmət və peşə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı və s. hallarda müxtəlif qaydaların pozulması ilə müşayiət olunan və nəticədə başqa şəxsin ölümünə səbəb olan hərəkət və ya hərəkətsizliklə xarakterizə olunur. Təqsirkarın hərəkət və ya hərəkətsizliyi ilə zərərçəkmiş şəxsin ölümü arasında səbəbli əlaqə olmalıdır.

Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə müxtəlif təhlükəsizlik qaydalarının kobud surətdə pozulması, təqsirkarın diqqətsizliyi, laqeydliyi, etinasızlığı, məsuliyyət-sizliyi nəticəsində baş verir.

Əməlin CM-in 124-cü maddəsi ilə tövsiif edilməsi üçün təqsirkarın əməlinə ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olmanı ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutan hər hansı başqa cinayətin tərkibi olmalıdır. Başqa sözlə, əgər CM-in hər hansı maddəsi ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olan əməli ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutarsa, onda təqsirkarın əməli həmin əlamət üzrə tövsiif olunmalıdır (məsələn, CM-in 142.3-cü, 144.3-cü, 145.3-cü, 162.2-ci, 219.3-cü, 222.2-ci, 223.2-ci, 225.2-ci, 226.2-ci, 251.3-cü, 252.3-cü, 254.3-cü, 262.2-ci, 263.2-ci, 265.2-ci, 266.2-ci, 267.2-ci, 268.2-ci maddələri və s.).

4. Şərh olunan cinayət **subyektiv cəhətdən ehtiyatsızlıqdan cinayətkarcasına özünəgüvənə və ya cinayətkarcasına etinasızlıq** növü ilə xarakterizə olunur. Cinayətkarcasına özünəgüvənə ilə adam öldürmə cinayətkarcasına etinasızlıqla adam öldürmədən daha ictimai-təhlükəli əməldir.

Cinayətkarcasına özünəgüvənə ilə adam öldürmə hallarında şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) başqasının ölümünə nəticələnməyi imkanını qabaqcadan görür, lakin kifayət qədər əsas olmadan zərərcəkmiş şəxsin ölümünün qarşısını alacağını güman edir (CM-in 26.2-ci maddəsi).

Cinayətkarcasına etinasızlıqla adam öldürmə hallarında şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) başqasının ölümünə səbəb olacağı imkanını lazımi diqqət və ehtiyatlıq göstərərək qabaqcadan görməli olduğu və görə bilməli olduğu halda, bunu görmür (CM-in 26.3-cü maddəsi).

Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə daha çox təsərrüfat-məişət sahəsində təhlükəsizlik qaydalarının pozulması ilə xarakterizə olunur (məsələn, qazi, peçi yanan vəziyyətdə qoyub getmə və s.).

Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə qadaqan edilən, bığəyayışı qaydalarını pozan, xidməti və ya peşə qaydaları ilə ziddiyyət yaradan, cinayət sayılan və ya cinayət sayılmayan hərəkətlər (hərəkətsizliklə) bağlı ola bilər.

5. Adam öldürmənin ehtiyatsızlıqdan törədilib-törədilməməsinə müəyyən etmək üçün **subyektiv** (təqsirkarın şəxsiyyəti, həyat və iş təcrübəsi, biliyi, dünyagörüşü və s.) və **obyektiv** (hadisənin baş verdiyi yer, vaxt, şərait və s.) meyarlar nəzərə alınmalıdır.

6. Cinayətkarcasına etinasızlıq nəticəsində ehtiyatsızlıqdan adam öldürməni təsadüfi hadisə ilə əlaqədar adam öldürmədən fərqləndirmək lazımdır. Sonuncu halda şəxs başqasının ölümünün baş verməsi imkanını nəinki qabaqcadan görmür, hətta işin hallarına görə bilməli və ya bunu görməli deyildir.

7. Şərh olunan cinayətin ağırlaşdırıcı tərkibi ehtiyatsızlıqdan iki və ya daha çox şəxsi öldürməyə görə cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutur (CM-in 124.2-ci maddəsi).

Maddə 125. Özünü öldürmə həddinə çatdırma

Təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmuş zərərcəkmiş şəxsi onunla əmansız roftar etmə, onun ləyaqətini mütəmadi olaraq alqaltma, ona hədə-qorxu gəlmə yolu ilə özünü öldürmə və ya özünü öldürməyə cəhd həddinə çatdırma —

üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» q. 2 iyul 2011-ci il).

1. Şərh olunan cinayətin **ictimai təhlükəliyi** nəinki başqa şəxsin özünü həyatından məhrum etməsi və ya buna cəhd göstərməsi, həm də təqsirkarın mənaviyyətdən, insanlıqdan kənar, əmansız hərəkətlər etməsi ilə xarakterizə olunur.

2. Şərh olunan cinayətin **obyekti** başqa şəxsin həyatıdır.

Bu cinayətdən **zərərcəkmiş şəxs** qismində yalnız təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olan şəxs çıxış edə bilər. Belə əsillikli olmayan şəxsin CM-in 125-ci maddəsində göstərilən hərəkətlər nəticəsində özünü öldürməsi və ya özünü öldürməyə cəhd etməsi həmin maddə ilə cinayət məsuliyyətini istisna edir.

3. CM-in 125-ci maddəsi üzrə cinayətin **obyektiv cəhəti** təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair əsillikli olan zərərcəkmiş şəxsi özünü öldürmə və ya özünü

nü öldürməyə cəhd həddinə çatdırma hərəkətlərində (bəzən hərəkətsizlikdə, məsələn, yeməkdən imtina etmə) ifadə olunur.

Bu cinayət **maddi** tərkibli və zərərcəkmiş şəxsin özünü öldürdüyü, yaxud özünü öldürməyə cəhd etdiyi andan **baş çatmış** sayılır. Zərərcəkmiş şəxsin özünü öldürməyə hazırlıq gərməsi və ya özünü öldürəcəyini söyləməsi CM-in 125-ci maddəsi ilə məsuliyyət yaratmır. Təqsirkarın əməlinin CM-in 125-ci maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün zərərcəkmiş şəxsin öz sağlamlığına hər hansı zərər vurmaq deyil, özünü öldürmək niyyətində olmasının müəyyən edilməsi zəruridir. Əgər zərərcəkmiş şəxs özünü öldürmə cinayətini uydurursa, yəni özünü öldürmə niyyəti olmadan belə görüntü yaradan hərəkətlər edərsə, o halda CM-in 125-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti istisna edilir.

Əməlin CM-in 125-ci maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün təqsirkarın hərəkətləri qeyri-hüquqi olmalıdır. Lakin onun bütün qeyri-hüquqi hərəkətləri deyil, zərərcəkmiş şəxsle əmansız roftar, onun ləyaqətini mütəmadi olaraq alqaltma və ya ona hədə-qorxu gəlməyə cəhd edilən hərəkətləri törətməsi zəruridir.

4. **Amansız roftar** qiymətləndirilən anlayış olub onun məzmununa müxtəlif hərəkətlər (hərəkətsizliklər) daxildir. Belə əməllərə təqsirkarın zərərcəkmiş şəxsi döyməsi, ona əzab verməsi, onu ac, susuz, paltarsız qoyması, gücü çatmayan fiziki işlərə məcbur etməsi və s. aid edilə bilər.

Zərərcəkmiş şəxsin ləyaqətini mütəmadi olaraq alqaltma dedikdə, onu təhqir etmə, söymə, məxsərəyə qoyma, ona böhətan atma, onun haqqında rüsvayedic malumatlar yayma və s. başa düşülür.

Zərərcəkmiş şəxsin ləyaqətini alqaldan hərəkətlər mütəmadi olaraq törədildikdə CM-in 125-ci maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti yaranır. Bir dəfə edilən təhqir, bir dəfə atılan böhətan şəxsin əməlinin şərh olunan maddə üzrə tövsifinə əsas vermir.

Hədə-qorxu gəlmə zərərcəkmiş şəxsi maddi və ya sair yardımdan məhrum etməklə, işdən çıxartmaqla, yaşayış sahəsindən qovmaqla, bəzində rüsvayedic malumatlar yaymaqla və s. hədələməyə ifadə oluna bilər.

Təqsirkarın əməlinin CM-in 125-ci maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün təbiiq edilən hədə-qorxunun forma və məzmunu ilə yanaşı, onun zərərcəkmiş şəxs tərəfindən dərk edilməsi və nəticədə zərərcəkmiş şəxsin özünü öldürmək arzusunun yaranmasının əsası kimi çıxış etməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

5. Əməlin CM-in 125-ci maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün zərərcəkmiş şəxs təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmalıdır.

Maddi əsillikli zərərcəkmiş şəxsin təqsirkarın tam və ya qismən himayəsində olmasını, ondan maddi yardım almasını (məsələn, uşaqların valideynlərdən əsillikli) və s. nəzərdə tutur.

Xidməti əsillikli dedikdə, işçinin müdiriyyətdən, tabelikdə olan şəxsin rəisindən əsillikli başa düşülür.

Sair əsillikli dedikdə, maddi və xidməti əsillikli istisna olmaqla, bütün digər əsilliklilər başa düşülür (məsələn, müəllimlə tələbə, faktiki münasibətdə olan kişi ilə qadın arasında olan əsillikli və s.). Sair əsillikli **xüsusi bir hal** bəzində cinayət işi, inzibati xətərlərə dair iş, yaxud hər hansı dövlət orqanına müraciətə bağlı inzibati icraat qaydasında iş olan şəxsle həmin icraatı həyata keçirir.

rən vəzifəli şəxs arasında yaranır. Belə halda da konkret işlə bağlı məsuliyyətə cəlb edilən və ya mürciat edən, yaxud hər hansı başqa əsasla müvafiq dövlət orqanı ilə bağlılığı olan şəxs onun bərhəsindəki işi araşdırır və ya onun mürciatını həll etməli olan vəzifəli şəxsə müəyyən asılılıq münasibətlərində olur. Həmin asılılıq nəticəsində şəxsin özünü öldürməsi də müvafiq tərkib əlamətləri ilə CM-in 125-ci maddəsi üzrə məsuliyyətə səbəb ola bilər. Lakin şəxsin özünü öldürməsi qanunsuz olaraq tutma, həbsə alma və ya həbsdə saxlama səbəbindən baş verərsə təqsirkarın əməli CM-in 125-ci deyil, 292.3-cü maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər.

Nikah və ya faktiki birgə yaşama münasibətləri öz-özlüyündə heç bir asılılıq yaratmadığına görə nikaha girməkdən və ya birgə yaşamaqdan imtina etmə amansız rəftar kimi qiymətləndirilməz. Ona görə də bu halda CM-in 125-ci maddəsi ilə məsuliyyət yaranı bilməz.

6. Təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmayan zərərcəkmiş şəxsə amansız rəftar etmə, onun ləyaqətini mətəmədi olaraq alçalma və ya hədə-qorxu gəlmə yolu ilə onu özünü öldürmə və ya özünü öldürməyə cəhd həddinə çatdırma CM-in 125-ci maddəsi ilə deyil, sağlamlıq əleyhinə olan müvafiq cinayətləri nəzərdə tutan maddələrlə tövsiyə edilə bilər.

7. Şərh olunan cinayət **subyektiv cəhətdən yalnız dolaylı qəsdlə** törədilə bilər. CM-in 24.2-ci maddəsinə görə ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əməl yalnız CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət sayılır. CM-in 125-ci maddəsində isə bu cinayətin ehtiyatsızlıqdan törədilə bilməsi barədə göstəriş yoxdur. Lakin bu, cinayət hüquq nəzəriyyəsinə və məhkəmə təcrübəsinə uyğun sayıla bilməz. Ona görə də, fikrimizcə, bu cinayət zərərcəkmiş şəxsin özünü öldürməsi və ya özünü öldürməyə cəhd etməsi faktına təqsirkarın psixi münasibəti nöqtəyi-nəzərdən ehtiyatsızlıqdan da tövsiyə edilə bilər.

Təqsirkar özünü zərərcəkmiş şəxsə amansız rəftarı, onun ləyaqətini mətəmədi olaraq alçalması və ya hədə-qorxu gəlməsinin nəticəsi olaraq zərərcəkmiş şəxsin özünü öldürəcəyini qabaqcadan görüb dərk edərsə və onun ölümünü arzu edərsə (birbaşa qəsd), zərərcəkmiş şəxsin özünü öldürməsi qəsdən adam öldürməyə (CM-in 120.1-ci və ya 120.2-ci maddələri) görə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

8. Azyaşlı uşağı, habelə psixi vəziyyətinə görə öz hərəkətlərinin mahiyyətini dərk etməyən və ya onlara rəhbərlik edə bilməyən şəxsi özünü öldürməyə sövq etməyə nail olmuş şəxsin əməli də CM-in 120.1-ci və ya 120.2-ci maddəsi ilə tövsiyə olunmalıdır.

9. Özünü öldürmə həddinə çatdırma cinayətinin subyektivi 16 yaşına çatmış əlaqəli fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 126. Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma

126.1. Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma, yəni insan həyatı üçün təhlükəli olan və ya görmə, eşitmə, nitq qabiliyyətinin və ya hər hansı bir orqanın, yaxud bu orqanın funksiyasının itirilməsinə, psixi pozuntuya və ya sağlamlığın başqa cür pozulmasına, əmək qabiliyyətinin içdə bir hissəsindən az olmamaqla uzun müddətə itirilməsi ilə və ya təqsirkar üçün

aşkar surətdə zərərcəkmiş şəxsin peşəkar əmək qabiliyyətinin tam itirilməsi ilə əlaqədar olan və ya hamiləliyin pozulmasına, şəxsin narkomanlıqla və ya toksikomanlıqla xəstəliyinə səbəb olan, yaxud sifətin silinməz dərəcədə eybəcərləşdirilməsinə ifadə olunan zərər vurma —

Üç ilədən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

126.2. Eyni əməllər:

126.2.1. İki və ya daha çox şəxsə qarşı, habelə təkrar və ya bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müteəxkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədildikdə;

126.2.2. zərərcəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özü və ya yaxın qohumları bərhəsində törədildikdə;

126.2.3. xüsusi amansızlıqla, o cümlədən zərərcəkmiş şəxsə ağır iztərablar verməklə və ya sifarişlə, habelə təqsirkar üçün aşkar surətdə köməksiz vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədildikdə;

126.2.4. ümumi təhlükəli üsulla, xuliqanlıq niyyəti ilə;

126.2.5. zərərcəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə törədildikdə —

altı ilədən on bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

126.3. Bu Məcəllənin 126.1 və 126.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər ehtiyatsızlıqdan zərərcəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olduqda —

doqquz ilədən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2012-ci il və 30 may 2014-cü il tarixli qanunla edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 17 iyul 2012-ci il; «Azərbaycan» q., 20 iyun 2014-cü il).

1. Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətlərinin xüsusi bir növünün — sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərin ən təhlükəlisidir.

Azərbaycan Respublikasının yeni CM-də sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərin təsnifatında əvvəlki cinayət qanunundan fərqli olaraq yeni termindən — «**sağlamlığa vurulan zərər**» terminindən istifadə edilmişdir. Köhnə cinayət qanunvericiliyində işlədilmiş «**bədən xəsarəti**» termini ilə müqayisədə «sağlamlığa vurulan zərər» termini daha uğurlu hesab edilə bilər. Çünki «bədən xəsarəti» anlayışı altında başa düşülən xarici mühitin amillərinin təsiri nəticəsində orqanların və toxumaların anatomik bütövlüyünün və ya onların fizioloji funksiyalarının pozulması sağlamlığa vurula biləcək zərəri heç də tam əhəmiyyətli deyil.

Orqanizmin anatomik bütövlüyünün və ya bədən orqanı və toxumalarının fizioloji funksiyalarının pozulması sağlamlığa vurulan zərərdir daha geniş yayılmış növləri olsa da, sağlamlığa vurulan bəzi növ kəifət qədər ciddi zərər nə anatomik bütövlüyün, nə də fizioloji funksiyaların pozulması ilə əlaqədar olmur (məsələn, psixi təsir nəticəsində yaranan psixi pozuntular, bir insandan digərinə keçən bəzi yoluxucu xəstəliklər, narkomaniya və ya toksikomaniya ilə xəstələnmə və s.). Lakin «sağlamlığa vurulan zərər» anlayışı insan səhətinə də-

yə biləcək **istanılan zərərli nəticəni** ehtiva edirdi.

2. Təhlikə edilən cinayətin **ictimai təhlükəliyi** ondan ibarətdir ki, CM-in 126-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi nəticəsində ən mühüm dəyərlərdən biri olan **insan sağlamlığına zərər** vurulur.

3. CM-in 126-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyekt** insanların sağlamlığını təhlükəsizliyinə təmin edən ictimai münasibətlərdir.

Sağlamlıq dedikdə, insan orqanizminin hər hansı bir xəstəliyi istisna edən təbii vəziyyəti başa düşülür. Cinayət qanunu insanın sağlamlığını onun dünyaya gəlməsindən həyatının sonunadək mühafizə edir.

4. Şərh edilən cinayətin **obyektiv cəhəti** başqa şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmasından ibarətdir.

Obyektiv cəhətə daxil olan əməllər təqsirkarın xarici aləmin mexaniki, fiziki, kimyəvi, bioloji əməllərindən istifadə etməklə təsir göstərməsində və ya psiki təsir göstərməsində ifadə oluna bilər. İnsan sağlamlığına **hərəkətsizlik** yolu ilə də ağır zərər vurula bilər. Bu, o halda mövcud olacaqdır ki, təqsirkar şəxs zərərçəkmiş bəzəsində etməli olduğu hərəkəti etməsin və nəticədə onun sağlamlığına ağır zərər vurulsun.

5. CM-in 126.1-ci maddəsinin dispozisiyası sağlamlığa vurulan ağır zərərin **iki növünü** nəzərdə tutmuşdur: 1) həyat üçün təhlükəli olan zərər; 2) həyat üçün təhlükəli olmayan, lakin öz nəticəsinə görə ağır hesab edilən zərər.

CPM-in 140-cı maddəsinə əsasən, sağlamlığa vurulmuş zərərin ağırlıq dərəcəsi yalnız məhkəmə-tibb ekspertizasının rəyi əsasında müəyyən edilə bilər.

6. Həyat üçün təhlükəli olan zərər dedikdə, yətilən anda zərərçəkmiş şəxsin həyatı üçün təhlükə törədən və ya adi gedişində ölümlə nəticələnən zərər başa düşülür. Sağlamlığa zərər vurmağın həyat üçün təhlükəli olmasını qiymətləndirdikdə tibbi yardım nəticəsində ölüm halının qarşısının alınması nəzərə alınmamalıdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1 avqust 2014-cü il tarixli 269 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Ağır, az ağır və yüngül xəsarət növlərinin Siyahısının 1-ci bəndində sağlamlığa vurulan ağır zərəre aşağıdakılar aid edilmişdir:

1) kəllə boşluğuna keçən yaralar (baş beyin toxumasının zədələnilib-zədələnməməsindən asılı olmayaraq);

2) kəllə tağı və kəllə əsası sümüklərinin tam sınıqları;

3) baş beyinə təzyiq edilməsi (sıxılması) və ya edilməməsi (sıxılmaması) ilə nəticələnən ağır dərəcəli beyin əzilmələri, beyin kütüyünün zədələnməsi simptomları ilə müşayiət edilən orta dərəcəli beyin əzilmələri;

4) həyat üçün təhlükəli olan kəllədəxili epidural, subdural və ya subaraxnoidal qansızmalar;

5) onurğa kanalına keçən yaralar (onurğa beyninin zədələnilib-zədələnməməsindən asılı olmayaraq);

6) boyun fəqərələrinin sınıq-çıxığı, cisimlərinin və ya hər iki qövsünün sınıqları, yaxud birinci və ya ikinci boyun fəqərələrinin qövsünün birtərəfli sınıqları (onurğa beyni funksiyasının pozulmasından asılı olmayaraq);

7) boyun fəqərələrinin çıxıqları;

8) onurğa beyninin boyun şöbəsinin qapalı zədələri;

9) onurğa beyni funksiyasının pozulması ilə və ya klinik təsdiq edilmiş ağır dərəcəli şokla nəticələnən bir və ya bir neçə döş, yaxud bel fəqərələrinin sınıqları, yaxud sınıq-çıxıqları;

10) ağır onurğa şoku və ya çanaq üzvlərinin funksiyasının kəskin pozulması ilə müşayiət olunan onurğa beyninin döş, bel və oma segmentlərinin qapalı zədələri;

11) udlağın, qırtlağın, traxeyanın və yemək borusunun daxilə keçən yaraları;

12) ağır dərəcəli şokla və tənəffüsün pozulması ilə və ya həyat üçün başqa təhlükəli təzahürlərlə müşayiət edilən, selikli qişanın cırılması ilə olan qırtlaq, traxeya qığırdaqlarının və dilaltı sümüyünün qapan sınıqları;

13) döş qəfəsinin plevra və ürək kisəsi boşluqlarına, divararalığına keçən yaraları (daxili üzvlərin zədələnilib-zədələnməməsindən asılı olmayaraq). Əgər hemopnevnotoraks əlamətləri yoxdursa, dərhalı emfizema məhdud xarakterlidirsə və yara kanalı plevra boşluğuna keçməmişdirsə, belə hallarda döş qəfəsi yaralanmalarında aşkar olunmuş dərhalı emfizema daxilə keçən xəsarət əlaməti kimi qiymətləndirilməlidir;

14) qarın periton boşluğuna keçən yaraları, o cümlədən peritonarxası üzvlərin (böyrəklərin, böyrəküstü və mədəaltı vəzilərin və s.) açıq yaraları, sidik kisəsinin, düz bağırsağın yuxarı və orta şöbələrinin həmin üzvlərin boşluğuna keçən yaraları (daxili üzvlərin zədələnilib-zədələnməməsindən asılı olmayaraq);

15) döş qəfəsinin, qarın, çanaq boşluğu üzvlərinin, eləcə də peritonarxası üzvlərinin həyat üçün təhlükəli olan xəstəlik və ya patoloji vəziyyətlərdən hər hansı biri və ya bir neçəsi ilə müşayiət olunan qapalı zədələnmələri;

16) uzunborulu sümüklərin: bazu, bud və qamış sümüklərinin açıq sınıqları. Mil, dirsək və incik sümüklərinin açıq sınıqlarının, bazu, bud və qamış sümüklərinin qapalı sınıqlarının, həmçinin iri oynaqların (bazu, dirsək, mil-bilek, bud-çanaq, diz və ya aşıq-baldir) açıq və qapalı zədələrinin ağırlıq dərəcəsi onların həyat üçün təhlükəli olan xəstəlik və ya patoloji vəziyyətləri törətməsi və ya əmək qabiliyyətinin dayanıqlı itirilməsi əlamətlərinə əsasən təyin edilmişdir;

17) ağır dərəcəli şok və ya çoxlu qanitmə ilə, yaxud sidik kanalının mağaralı hissəsinin cırılması ilə müşayiət edilən çanaq sümüklərinin sınıqları;

18) ağır dərəcəli şokla və ya kollaps törətməli çoxlu qanitməyə, klinik nəzərəcarpan piy və ya qaz emboliyasına, kəskin böyrək çatışmazlığı əlamətləri ilə müşayiət olunan travmatik toksikoza səbəb olan zədələr;

19) iri qan damarlarının zədələnmələri: aortanın, yuxu (ümumi, xarici və daxili), körpücükaltı, qoltuqaltı, bazu, qalça, bud, dizaltı arteriyaların və onların müşayiət edən venaların zədələnmələri. Digər periferik damarların (başın, üzün, boynun, saidin, əlin, baldırın, ayaq pəncəsinin) zədələnmələri həyat üçün konkret təhlükə (çoxlu qanitmə, təsdiq olunmuş ağır dərəcəli şok) törətməsindən asılı olaraq qiymətləndirilməlidir;

20) bədən səthinin 15 faizdən çox sahəsinə əhatə edən III-IV dərəcəli termiki yanıqlar və donmalar, bədən səthinin 20 faizdən çox sahəsinə əhatə edən III dərəcəli termiki yanıqlar və donmalar, bədən səthinin 30 faizdən çox sahəsinə

əhatə edən II dərəcəli termiki yanıqlar və donmalar, eləcə də az sahəsini əhatə edən, lakin ağır dərəcəli şok törədən yanıqlar və donmalar, səş yarığının ödəmi və daralması əlamətləri ilə müşayiət olunan tənəffüs yollarının termiki yanığı;

21) yerli təsirdən başqa, həyat üçün təhlükəli olan ümumi toksiki təsir göstərən qatı turşuların, aşındırıcı qəvələrin və digər kimyəvi birləşmələrin, müxtəlif yandırıcı maddələrin törətdikləri yanığılar;

22) həyat üçün təhlükəli əlamətlər kompleksi (beyin qan dövranının pozulması, huşun itməsi, amnezia və s.) ilə aydın nəzərəçarpan və obyektiv əlamətlərlə təsdiq olunan boyun üzvlərinin sıxılması və mexaniki asfiksiyanın digər növləri.

«Siyahıda»da həyat üçün təhlükəli olan xəstəlik və ya patoloji vəziyyətlər də müəyyən edilmişdir. Onlara daxilidir:

- 1) müxtəlif etiologiyalı ağır dərəcəli (III-IV dərəcələr) şok;
- 2) müxtəlif etiologiyalı koma;
- 3) massiv (çoxlu) qanıtırma;
- 4) kəskin ürək və ya damar çatışmazlığı;
- 5) kəskin böyrək və ya qara ciyər çatışmazlığı;
- 6) ağır dərəcəli kəskin tənəffüs çatışmazlığı;
- 7) irinli-septik vəziyyət;
- 8) daxili üzvlərin infarktı, ətrafların qanqrenası, baş beyin damarlarının emboliyası (hava və piy), tromboemboliya ilə nəticələnən qan dövranı pozuntularına;
- 9) həyat üçün təhlükəli olan vəziyyətlərin müştərəkliliyi.

7. CM-in 126.1-ci maddəsinin dispoziyasında **həyat üçün təhlükəli olmayan, lakin nəticələrinə görə ağır hesab edilən zərərini aşdığıdakı növləri** göstərilmişdir:

- görmənin itirilməsi;
- əşitmənin itirilməsi;
- nitq qabiliyyətinin itirilməsi;
- hər hansı bir orqanın və ya bu orqanın funksiyasının itirilməsi;
- psixi pozuntu və ya sağlamlığın başqa cür pozulması;
- əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmamaqla uzun müddətə itirilməsi;

taqsirkar üçün aşkar surətdə zərərçəkmiş şəxsin peşəkar əmək qabiliyyətinin tam itirilməsi;

- hamiləliyin pozulması;
- şəxsin narkomanlıqla və ya toksikomanlıqla xəstələnməsi;
- sifətin izisilməz dərəcədə eybacerləşdirilməsi.

8. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1 avqust 2014-cü il tarixli 269 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Ağır, az ağır və yüngül xəsarət növlərinin Siyahısı»nın 1.4.1-ci bəndinə əsasən, **görmənin itirilməsi** dedikdə, görmənin itirilməsi, yəni hər iki gözdə tam daimi (dayanıqlı) korluq və yaxud 2 metr və ondan az məsafədə barmaqların sayla bilməsinə qədər görmənin itməsi vəziyyəti (görmə itiliyi 0,04 və daha az) başa düşülür.

Bir gözde görmənin tam itməsi əmək qabiliyyətinin üçdə birindən çox hissəsinin dayanıqlı itirilməsinə səbəb olur və bu əlamətə görə də ağır dərəcəli bədən xəsarətlərinə aid edilir (kor gözün çıxarılmasına səbəb olan zədələnməsi sağlamlığın pozulma müddətinə görə qiymətləndirilməlidir).

Kor gözün çıxarılmasına səbəb olan zədələnmə sağlamlığın pozulma müddətinə görə qiymətləndirilməlidir. Görmə qabiliyyəti, əvvəldən zəifləmiş (1,0-dan aşağı) gözlərdə görmənin itirilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən qəbul olunmuş faiz cədvəlinə görə təyin edilir.

9. **Əşitmənin itirilməsi** dedikdə, tam karlıq və yaxud zərərçəkənin danışıq nitqini hər iki qulaq seyvanından 3-5 sm məsafədə eşitməsinə kimi bərpə olunmayan vəziyyət başa düşülür (bir qulaqda eşitmənin itməsi ümumi əmək qabiliyyətinin üçdə birindən az hissəsinin itirilməsinə səbəb olur və bu əlamətə görə də az ağır zərər vurmaya aid edilir).

10. **Nitq qabiliyyətinin itirilməsi** dedikdə, öz fikrini ətrafdakılara başa düşülən, aydın səslərlə çatdırmaq imkanının itirilməsi başa düşülür. Bu, həm bir orqan kimi dilin itirilməsi, həm də başqa səbəblərdən ola bilər. Nitq qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi sağlamlığa vurulan ağır zərər hesab edilə bilməz.

11. Sağlamlığa vurulan ağır zərərin daha bir əlaməti hər hansı bir orqanın və ya **bu orqanın funksiyasının itirilməsidir**. Burada orqan dedikdə, insan orqanizmində hər hansı bir müstəqil funksiyaya həyata keçirən bədən üzvü (əl, ayaq, böyrək, ürək, qara ciyər və s.) başa düşülür. Şərh edilən əlamət zərərçəkmiş hər hansı orqanın və ya onun funksiyasının həmişəlik itirildiyi halda mövcud olacaqdır. Orqanın funksiyasının müvəqqəti itirilməsi bu əlamət üzrə sağlamlığa vurulan ağır zərər hesab edilə bilməz və sağlamlığın pozulma müddətindən asılı olaraq az ağır və ya yüngül zərər hesab edilə bilər.

Qol və ya qçın itirilməsi dedikdə onları gövdədən ayrılması və ya dirsək, diz oynaqdan səviyyəsinə aşağı olmamaqla amputasiyaları və yaxud funksiyasının itirilməsi (iflic və ya onların fəaliyyətini tam pozan digər vəziyyət) başa düşülür. Digər hallar isə ətrafın hissəvi itirilməsi kimi hesab ediləli və ümumi əmək qabiliyyətinin daimi (dayanıqlı) itirilməsi əlamətinə görə qiymətləndirilməlidir.

Nəsliötərmə qabiliyyətinin itirilməsi - cinsi əlaqədə olma, mayalandırma, dövlənmə və doğuş qabiliyyətinin itməsi deməkdir.

12. Sağlamlığa ağır zərər psixi pozuntu və sağlamlığın başqa cür pozulması yolu ilə də vurula bilər. Psixi pozuntu həm fiziki xəsarətin, həm də psixi sarsıntının nəticəsi ola bilər.

Psixi xəstəliyin diaqnostikası və onun alınmış xəsarət ilə əlaqəsi psixiatriya ekspərtizası tərəfindən aydınlaşdırılır.

Psixi xəstəliklərlə nəticələnmiş bədən xəsarətlərinin sağlamlığa zərər vurma dərəcəsi məhkəmə-tibb ekspərtinin iştirakı ilə aparılır.

Sağlamlığın başqa cür pozulması dedikdə, müxtəlif xarici amillərin təsiri altında baş verən və insanın həyatı üçün təhlükə yaradan xəstəliklər və patoloji vəziyyətlər başa düşülə bilər. Sağlamlığın belə pozulmalarına müxtəlif mənşəli ağır şok vəziyyəti, kəskin ürək-damar çatışmazlığı, kəskin böyrək çatışmazlığı, kəskin tənəffüs çatışmazlığı və s. aid edilə bilər.

qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə itirilməsi ilə nəticələnən qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma — iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

127.2. Eyni əməllər:

127.2.1. zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özü və ya yaxın qohumları barəsində törədildikdə;

127.2.2. xüsusi amansızlıqla, o cümlədən zərərçəkənə ağır iztirablar verməklə və ya sifarişlə, habelə təqsirkar üçün aşkar surətdə köməklik vəziyyətə olan şəxs barəsində törədildikdə;

127.2.3. ümumi təhlükəli üsulla və ya xuliqanlıq niyyəti ilə törədildikdə;

127.2.4. zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə törədildikdə —

bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il, 31 may 2011-ci il, 29 iyun 2012-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m. 455; «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 17 iyul 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il*).

1. CM-in 127-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin ictimai təhlükəliliyi qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmağın ictimai təhlükəliliyi dərəcədə olmasa da, həmin maddədə müəyyən edilən əməllər də insanların sağlamlığına kəfiyyət qədər ciddi zərər vurdurduğu üçün cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Bu cinayətin törədilməsi həyat üçün təhlükəli zərərə, habelə CM-in 126.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan nəticələrə səbəb olmur, lakin sağlamlığın uzun müddətə pozulması və ümumi əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə itirilməsi ilə nəticələnir.

2. Şərh edilən cinayət tərkibinin də obyektli insanların sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərdir.

3. CM-in 127-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti aşağıdakılardan ibarət edir: a) ictimai təhlükəli və hüquqazidd əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik); b) CM-in 126-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş nəticələrin mövcud olmaması; c) sağlamlığın uzun müddətə pozulmasında və ümumi əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə itirilməsində ifadə olunan ictimai təhlükəli nəticə; ç) əməllə ictimai təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqə.

4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1 avqust 2014-cü il tarixli 269 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Ağır, az ağır və yüngül xəsarət növlərinin Siyahısı»nın 2-ci bəndinə əsasən, sağlamlığın uzun müddət pozulması səbəb olan az ağır xəsarətlər dedikdə, sağlamlığın 21 gün və daha uzun müddətdə pozulması ilə nəticələnən xəsarətlər başa düşülməlidir.

Ümumi əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmaqla əhəmiyyətli

dərəcədə itirilməsi dedikdə, ümumi əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmaqla (10%-dən 33%-ə qədər), dayanıqlı itirilməsi ilə nəticələnən xəsarətlər nəzərdə tutulur («Siyahı»nın 2.1.2-ci bəndi).

Nazirlər Kabinetinin 1 avqust 2014-cü il tarixli 269 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Ağır, az ağır və yüngül xəsarət növlərinin Siyahısı»nda sağlamlığa az ağır zərər vurmağın ifadə olunduğu xəsarətlər sadalanmışdır. Lakin belə zərərə misal olaraq xarda sümüklərin sınığını, kiçik oynaqların çıxığını, müalicəsi 21 gündən artıq davam edən yaralanmaları, nişin çətinləşməsinə, eşitmə və ya görmə qabiliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsinə və s. göstərmək olar.

5. Şərh edilən cinayətin subyektiv cəhəti həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdlə xarakterizə olunur. Qəsd çox vaxt qeyri-müəyyən olur.

6. Cinayətin subyektli 14 yaşına çatmış istənilən anlaqlı şəxs ola bilər.

7. CM-in 127.2-ci maddəsi qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurmağın aşağıdakı hallarda törədilməsini bu cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri kimi nəzərdə tutmuşdur: 1) zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özü və ya yaxın qohumları barəsində törədildikdə; 2) xüsusi amansızlıqla, o cümlədən zərərçəkmişə ağır iztirablar verməklə və ya sifarişlə, habelə təqsirkar üçün aşkar surətdə köməklik vəziyyətə olan şəxs barəsində törədildikdə; 3) ümumi təhlükəli üsulla və ya xuliqanlıq niyyəti ilə törədildikdə; 4) zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə törədildikdə.

Həmin ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri CM-in 120-ci və 126-cı maddələrinin şərhində izah edilmişdir.

7. CM-in 73.2-ci maddəsinə görə sağlamlığa az ağır zərər vurma əməlini (CM-in 127.1-ci maddəsində əsas tərkibdə nəzərdə tutulmuş əməli) törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsle bəndi qədər və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeydə»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

8. İstintaq və məhkəmə təcrübəsində bəzən CM-in 127-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin qəsdən adam öldürməyə və ya qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmaya cəhddən fərqləndirilməsi problemi yaranır. Bu halda başlıca diqqət subyektiv meyara yetirilməlidir və təqsirkarın niyyətinin məzmunundan və istiqamətindən asılı olaraq onun əməlinə hüquqi qiymət verilməlidir. Təqsirkarın niyyətinin məhz qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurmaya yönəlməsinin müəyyən edilməsi üçün təqsirkarla zərərçəkmiş şəxs arasındakı münasibətlər, zərərin yetiriləyi bədən nahiyyəsi, onun yetirilməsi üsulu, bu zaman istifadə edilən alət və vasitələr, habelə başqa bu kimi hallar əsas götürülməlidir.

Maddə 128. Qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma

Sağlamlığın qısa müddətə pozulmasına və ya ümumi əmək qabiliyyətinin cüzi itirilməsinə səbəb olmuş qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma —

min manatdan min beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya iki yüz

qırx saatdan üç yüz altmış saatədək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə işləh işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il, 31 may 2011-ci il, 6 may 2016-cı il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — Azərbaycan Respublikası QT, 2001, №7, m.455; «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 22 may 2016-cı il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in 128-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin ictimai təhlükəliyi ondan ibarətdir ki, bu əməlin törədilməsi ilə zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığının qısa müddətə pozulması və ya onun ümumi əmək qabiliyyətinin küzi itirilməsi, yaxud bu nəticələrin hər ikisi baş verir.

2. Şərh edilən cinayətin obyektı insanların sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərdir.

3. Qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vermə cinayətinin obyektiv cəhəti aşağıdakıların əhatə edir: 1) ictimai-təhlükəli əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik); 2) sağlamlığın qısa müddətə pozulmasında və ya ümumi əmək qabiliyyətinin küzi itirilməsində ifadə olunmuş ictimai təhlükəli nəticə; 3) əməllə baş vermiş ictimai təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqə.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1 avqust 2014-cü il tarixli 269 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Ağır, az ağır və yüngül xəsarət növlərinin Siyahısı»nın 3-cü bəndinə əsasən, sağlamlığın qısa müddətə pozulması dedikdə, əmək qabiliyyətinin 21 gündən (3 həftədən) az olan müddətə müvəqqəti itirilməsi başa düşülməlidir.

«Siyahı»nın 3.1.8-ci bəndinə əsasən, ümumi əmək qabiliyyətinin küzi itirilməsi dedikdə, ümumi əmək qabiliyyətinin 10 %-ə qədərini dayanıqlı itirilməsi nəzərdə tutulur.

«Ağır, az ağır və yüngül xəsarət növlərinin Siyahısı»nda sağlamlığa vurulmuş yüngül zərəre 11-12-ci qabırğalar istisna olmaqla, bir qabırğanın fraqmentlərinin yerini dəyişməyən sınığı, burun sümüyünün cərrahi müdaxilə tələb etməyən deformasiyasız sınığı, əl və ayaq barmaqlarının falanqa sümüklərinin sadə (yerini dəyişməyən, qəlpəsiz) sınıqları (əllərin 1-ci barmaqları, ayaqların 1, 2 və 3-cü barmaqları istisna olmaqla), cərrahi tikilən və ya cərrahi tikilə bəyənəyi olan yaralar, baş beyin sikkələnməsi, sağlamlığı qısa müddətə pozan digər zədələnmələr aid edilir.

4. Sağlamlığın pozulma müddəti haqqında məsələni həll edərkən təkə tibbi arayışların məlumatlarını deyil, yetirilmiş zərərin obyektiv xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır, çünki bəzən müddəti süni surətdə uzadıla və ya qısaldıla bilər. Ona görə də zərərin ifadə olunduğu bədən xəsarətinin və ya sağlamlığın pozulmasınınin müalicəsinin obyektiv müddətləri əsas götürülməlidir.

5. Şərh edilən cinayətin obyektiv cəhəti həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdən ibarət ola bilər. Təqsirkən öz əməlinin ictimai təhlükəliliyini dərk edir, bunun zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül zərər vuracağına qabaqcadan görür və bunun baş vermesini arzu edir (birbaşa qəsd) və ya bunun baş ver-

məsinə şüurlu surətdə yol verir (dolaylı qəsd).

Şərh edilən cinayət məhz subyektiv cəhətinə görə qəsdən adam öldürməyə, yaxud qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər verməyə cəhdədən fərqlənir. Təqsirkən niyyəti adam öldürməyə, yaxud sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər verməyə yönəlmiş olduqda əməl CM-in 128-ci maddəsi üzrə deyil, müvafiq cinayətə cəhd kimi təsvif ediləcəkdir.

Ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa yüngül zərər vermə cinayət məsuliyyəti 16 yaşır.

6. CM-in 128-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin subyektivi 71 yaşına çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

7. CM-in 73.2-ci maddəsinə görə sağlamlığa yüngül zərər vermə əməlini törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsə barışdıqda və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

8. Bir sıra hallarda istintaq və məhkəmə təcrübəsində qəsdən sağlamlığa yüngül zərər verməni xuliqlıqlıqdan fərqləndirmək çətinlik yaradır. Belə hallarda həm obyektiv meyarlar (ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edilməsi), həm də subyektiv meyarlar (xuliqlıqlıq niyyətinin olması) əsas götürülməlidir. Sağlamlığa yüngül zərər verməni ictimai qaydanı kobud surətdə pozmaqla, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə etməklə törədildikdə və bu zaman xuliqlıqlıq niyyəti mövcud olduqda, əməl CM-in 221-ci maddəsi üzrə (xuliqlıqlıq) təsvif edilə bilər.

Maddə 129. Qəflədən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vermə

129.1. Zərərçəkmiş şəxs tərəfindən edilən zorakılıq, ağır təhqir və ya sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlər (hərəkətsizlik) nəticəsində, habələ zərərçəkmiş şəxsin mütəmadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dözülməz psixi şərait nəticəsində qəflədən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində qəsdən sağlamlığa ağır zərər vermə —

min beş yüz manatdan iki min beş yüz manatədək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə işləh işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

129.2. Zərərçəkmiş şəxs tərəfindən edilən zorakılıq, ağır təhqir və ya sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlər (hərəkətsizlik) nəticəsində, habələ zərərçəkmiş şəxsin mütəmadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dözülməz psixi şərait nəticəsində qəflədən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vermə —

min manatdan min beş yüz manatədək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə işləh işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

rılır (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərə — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il).

1. CM-in 129-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət də başqa şəxsin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurduğuna görə **ictimai təhlükəli** əməldir. Lakin bu cinayətin CM-in 126-cı və 127-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərdən fərqi ondan ibarətdir ki, o, **xüsusi şəraitdə** — zərərçəkmiş şəxs tərəfindən edilən zorakılıq, ağır təhqir və ya sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlər nəticəsində təqsirkarda baş vermiş güclü ruhi heyecan (affekt) vəziyyətində törədilir. Belə vəziyyətin mövcudluğu məsuliyyətin yüngülləşdirilməsinin xüsusi halı olduğundan ayrıca cinayət hüquq nomenklaturasında nəzərdə tutulmuşdur.

2. Təfsir edilən cinayətin **obyekti** insan sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərdir.

3. CM-in 129.1-ci və 129.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət yalnız sağlamlığa vurulan zərərin ağırlıq dərəcəsinə görə bir-birindən fərqlənir. Bu cinayətlərin **obyektiv cəhəti** zorakılıq, ağır təhqir və ya sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri (hərəkətsizliyi) ilə təqsirkarda affekt vəziyyəti yaratmış şəxsin sağlamlığına ağır (CM-in 129.1-ci maddəsi) və ya az ağır (CM-in 129.2-ci maddəsi) zərər vurma da ifadə olunur.

Sağlamlığa vurulmuş **ağır və az ağır** zərərin anlayışı barədə CM-in 126-cı və 127-ci maddələrinin şərhində qeyd edilmişdir.

4. CM-in 129-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **subyektiv cəhətdən** həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdlə törədilə bilər. Bu zaman qəsd həmisi **qəfləntən baş vermiş və affektləşmiş** olmalıdır.

Cinayət qisas, qısqanclıq, paxıllıq və s. **motivlərlə** törədilə bilər. Həmin motivlər əməlin tövsifi üçün zəruri əhəmiyyət kəsb etməsə də, affekt vəziyyətinin olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi üçün mühüm rol oynayır.

5. Cinayətin **subyektivi** 16 yaşına çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

6. Affekt vəziyyətində qəsdən bədənə ağır zərər vurma ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olduqda əməl yenə də CM-in 129-cü maddəsi üzrə tövsif ediləcəkdir. Belə ki, bu zaman CM-in 126.3-cü və 129.1-ci maddələri arasında rəqabət yaranır ki, belə rəqabət də yüngülləşdirici hal nəzərdə tutulan normalın, yəni CM-in 129.1-ci maddəsinin xeyrinə həll edilmişdir. Digər tərəfdən, CM-in 24.2-ci maddəsi də belə nəticəyə gəlməyə əsas verir, çünki CM-in 129-cü maddəsi ehtiyatsızlıq formasında təqsirə görə məsuliyyət nəzərdə tutmur.

7. CM-in 73.2-ci maddəsinə görə CM-in 129-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə bəndə qaldıqda və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

Maddə 130. Zəruri müdafiə həddini aşmaqla və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla sağlamlığa ağır zərər vurma

130.1. Zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək

müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhduddlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

130.2. Cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma —

min beş yüz manatdan iki min beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhduddlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərə — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Təfsir edilən maddədə nəzərdə tutulmuş cinayət sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurulması ilə nəticələnsə də, onun xüsusi şəraitdə — zəruri müdafiə həddini və ya cinayətkarı tutmaq üçün zəruri həddi aşmaqla törədilməsi bu əməlin **ictimai təhlükəliliyini** xeyli azaldır. İstər zəruri müdafiə, istərsə də cinayət törətmiş şəxsi tutma cinayət məsuliyyətini yüngülləşdirən hallar hesab edilir. Təhlil edilən maddədə isə bu hallar sağlamlıq əleyhinə yönəlmiş xüsusi cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur.

2. CM-in 130-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyektivi** insanın sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərdir.

Bu maddənin tətbiqi şərtləri CM-in 123-cü maddəsinin tətbiqi şərtləri ilə eynidir (CM-in 123-cü maddəsinin şərhinə bax).

3. Təhlil edilən maddədə mahiyyətə iki cinayət tərkibi nəzərdə tutulmuşdur: a) zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma; b) cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma. Bu tərkiblər bir-birindən təkə cinayətin törədilmə şəraitinə görə deyil, həm də cinayət nəticəsində sağlamlığa vurulmuş zərərin ağırlıq dərəcəsinə görə fərqlənir. Belə ki, cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşma zamanı qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma kriminal əməl hesab edildiyi halda, zəruri müdafiə həddini aşma zamanı sağlamlığa qəsdən yalnız ağır zərər vurma cinayət hesab edilmişdir. Ona görə də zəruri müdafiə həddini aşmaqla sağlamlığa qəsdən az ağır zərər vurduqda təqsirkarın əməlinə cinayət tərkibi olmayacaqdır.

4. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 104-cü maddəsindən fərqli olaraq CM-in 130.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakılardan ibarətədir: a) zəruri müdafiə həddini aşmanın mövcud olması; b) belə şəraitdə sağlamlığa ağır zərər vurma; c) zəruri müdafiə həddini aşma aktı ilə vurulmuş zərər arasında səbəbli əlaqə.

Zəruri müdafiənin, habelə zəruri müdafiə həddini aşmanın anlayışları CM-in 36-cı maddəsinin şərhində verilmişdir.

5. CM-in 130.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakılardan ibarətdir: a) cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmanın mövcud olması; b) belə şəraitdə cinayət törətmiş şəxsin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurma; c) tutma həddini aşma aktı ilə vurulmuş zərər arasında səbəbli əlaqə.

Cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşma aktının an-

layışı CM-in 37-ci maddəsinin, bələ 123-cü maddəsinin şərhində verilmişdir. Sağlamlığa ağır və az ağır zərər vürmanın anlayışı CM-in 126-cı və 127-ci maddələrinin şərhində verilmişdir.

6. CM-in 130-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş hər iki cinayət **subyektiv cəhətdən həm birbaşa**, həm də **dolaylı qəsd**lə törədilə bilər. Bu zaman qəsd həmişə qəflətən yaranmış olur.

Təhlil edilən əməllər ehtiyatsızlıqdan törədildikdə cinayət məsuliyyəti müvafiq olaraq qəsdədir. Bu fikri CM-in 37.2-ci maddəsi də təsbit etmişdir.

CM-in 130.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **müdafiə məqsədi** ilə, 130.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət isə **cinayət törətməmiş şəxsi tutmaq** və müvafiq orqanlara **təhvil vermək məqsədi** ilə törədilir.

7. Təfsir edilən normada nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv 16 yaşına** çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

8. Zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətməmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla sağlamlığa qəsdən ağır zərər vurma ehtiyatsızlıqdan qəsd edən (zəruri müdafiə zamanı) və ya tutulanın (tutma zamanı) ölümünə səbəb olduqda, əməl yenə də CM-in 130-cu maddəsi ilə tövsiyə ediləcəkdir. Çünki belə halda CM-in 126.3-cü maddəsi ilə 130-cu maddəsi arasında rəqabət yaranır ki, bu da yüngülləşdirici hal nəzərdə tutan normanın (CM-in 130-cu maddəsinin) xeyrinə həll ediləcəkdir.

9. CM-in 130.1-ci və 130.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş vəziyyətdə iki və daha çox qəsd edən (zəruri müdafiə həddini aşma zamanı) və ya iki və ya daha çox tutulanın (tutma zamanı) sağlamlığına qəsdən ağır və ya az ağır (zəruri müdafiə zamanı — yalnız ağır) zərər vurma da CM-in 130-cu maddəsi üzrə tövsiyə ediləcəkdir.

10. Zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətməmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla sağlamlığa yüngül (zəruri müdafiə həddini aşma zamanı həm də az ağır) zərər vurma, ümumiyyətlə, cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

11. CM-in 73.2-ci maddəsinə görə CM-in 130-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətməmiş şəxslə zərərçəkmiş şəxslə bərabərlikdə və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

Maddə 131. Ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa ağır zərər vurma

131.1. - 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla 131.1-ci maddə 2017-ci il dekabrın 1-dən ləğv edilmişdir. — «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il.

131.2. Ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa ağır zərər vurma — min iki yüz manatdan iki min dörd yüz manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in 131-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin ictimai təhlükəliliyi

öndən ibarətdir ki, adı məşət ehtiyatlılığı tədbirlərinə, bələləri hamı tərəfindən qəbul edilmiş bir sıra davranış qaydalarına riayət edilməməsi nəticəsində başqa şəxslərin sağlamlığına ağır zərər yetirilir. Lakin bu zaman təqsirkarda xüsusi cinayətkar niyyətin olmaması qeyd edilən cinayətin təhlükəliliyini keyfi dərəcədə azaldır.

2. Şərh edilən cinayətin **obyektiv** insanın sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərdir.

3. CM-in 131-ci maddəsi iki cinayət tərkibini nəzərdə tuturdu. 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa az ağır zərər vurma əməli dekriminalaşdırılmışdır, yeni həmin əməl 2017-ci il dekabrın 1-dən cinayət sayılır.

Şərh olunan cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakılardan ibarət edir: a) müəyyən ehtiyatlılıq tədbirlərini və ya davranış qaydalarını pozan hərəkət və ya hərəkətsizlik; b) sağlamlığa ağır zərər vürulmasından ibarət ictimai təhlükəli nəticə; c) törədilmiş hərəkət və ya hərəkətsizliklə baş vermiş nəticə arasında səbəli əlaqə.

4. Ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa ağır zərər vurma müxtəlif **hərəkət** və ya **hərəkətsizliklər**lə törədilə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, belə hərəkət və ya hərəkətsizliklər normativ hüquqi aktlarla tənzim edilən xüsusi qaydaların qəsdən pozulmasında ifadə olunduqda ehtiyatsızlıqdan baş vermiş sağlamlığa ağır zərər vurma digər müvafiq əlamətlər də olduqda CM-in başqa maddələri ilə (məsələn, 162-ci — əmək mühafizəsi qaydalarını pozma; 263-cü — yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismar qaydalarını pozma və s.) tövsiyə edilə bilər.

5. Sağlamlığa vürulmuş **ağır zərərin** anlayışı CM-in 126-cı maddəsinin şərhində verilmişdir.

6. Təfsir edilən cinayət **subyektiv cəhətdən ehtiyatsızlıqla** törədilir. Təqsirkar təhlil edilən cinayəti o halda **cinayətkarçasına özünəgüvənmə** nəticəsində törətməmiş hesab ediləcəkdir ki, o öz hərəkət və hərəkətsizliyinin başqa şəxsin sağlamlığına ağır zərər vüruracağı imkanını qabaqcadan görmüş olsun, lakin kifayət qədər əsas olmadan belə nəticənin baş verməsinin qarşısını alacağını güman etmiş olsun.

Təqsirkar öz hərəkət və ya hərəkətsizliyinin başqa şəxsin sağlamlığına ağır zərər vürur biləcəyi imkanını lazımi diqqət və ehtiyatlılıq göstərərək qabaqcadan görməli olduğu və görə biləcəyi halda, belə nəticəni görməmişsə, **cinayətkarçasına etinasızlıq** nəticəsində sağlamlığa ağır zərər vürur olacaqdır. Şərh edilən cinayət daha çox cinayətkarçasına etinasızlıq nəticəsində törədilir.

8. Təhlil edilən cinayətin **subyektiv 16 yaşına** çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

9. Ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa yüngül zərər vürurmay görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmamışdır.

10. CM-in 73.2-ci maddəsinə görə CM-in 131.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətməmiş şəxslə zərərçəkmiş şəxslə bərabərlikdə və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

5. Evtanaziya **maddi tərkibli** cinayətdir. Cinayət təqsirkarın hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin həyatdan məhrum olduğu andan başa çatmış sayılır.

6. Şərh edilən cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd forması ilə xarakterizə olunur. Burada təqsirkarın qəsdini yalnız **qəsd** növündə təzahür edir. Təqsirkar öz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) ilə xəstənin ölümünü tezləşdirir və ya onun həyatının davam etməsinə kömək edən süni tədbirləri dayandırır. Şərh edilən cəhd edir, xəstənin ölümünü arzu etmir, lakin onun ölümünə sürüldürür. Bu cəhdin nəticəsi və ya xəstənin ölümünü arzu etmir, lakin onun ölümünə sürüldürür. Bu cəhdin nəticəsi və ya xəstənin ölümünü arzu etmir, lakin onun ölümünə sürüldürür.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli Plenumunun Qərarında deyilir ki, adam öldürməyə cəhd yalnız birbaşa qəsdə ola bilər. CM-in 135-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət dolaylı qəsdlə törədildiyinə görə, bu cinayətə cəhd etmə cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur. Hətta təqsirkar xəstənin ölümünü arzu etsə də, bu, onun əməlinin tövsiyini dəyişə bilməz. Çünki CM-in 135-ci maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti yaranmasının əsas şərti xəstənin onu həyatdan məhrum etmək haqqında xahişidir.

Cinayətin **motiv** təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsə rəhminin gəlməsi ilə xarakterizə olunur.

7. CM-in 135-ci maddəsi üzrə cinayətin **subyektiv** 16 yaşına çatmış hər hansı anlaşıq fiziki şəxs ola bilər. Belə şəxslər qismində zərərçəkmiş şəxsin yaxın qohumları, habelə əksər hallarda tibb işçiləri çıxış edirlər.

Maddə 136. Qanunsuz süni mayalanma və embrionu implantasiya etmə, tibbi sterilizasiya

136.1. Qadına, onun razılığı olmadan və ya yetkinlik yaşına çatmayan qadına süni mayalanma və ya embrionu implantasiya etmə — dörd min manatdan yeddi min manatadək müddətdə cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

136.2. Şəxsin razılığı olmadan onun üzərində tibbi sterilizasiya, yəni şəxsin nəsilatırma qabiliyyətindən məhrum edilməsi, yaxud qadının hamiləlikdən qorunması məqsədi ilə əməliyyat aparma —

iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

136.2-1. Bu Məcəllənin 136.1-ci və 136.2-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan əməllər ehtiyatsızlıqdan şəxsin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurulmasına səbəb olduqda —

iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum

edilməklə və ya edilməməklə iki iləndən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

136.3. Bu Məcəllənin 136.1 və 136.2-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan əməllər ehtiyatsızlıqdan şəxsin ölümünə səbəb olduqda —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il).

1. Təhlil edilən cinayətin **ictimai təhlükəliliyi** ondan ibarətdir ki, şəxsin iradəsi ziddinə süni mayalanma, embrionu implantasiya etmə və tibbi sterilizasiya onun öz sağlamlığına olan hüquqlarını ciddi surətdə pozur. Digər tərəfdən, bu əməliyyatlar müəyyən hallarda zərərçəkmiş şəxsin həyat və sağlamlığına da təhlükə altına alır.

2. CM-in 136-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyektiv** şəxsin öz sağlamlığına olan hüququdur. Ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri olduqda **əlavə obyekt** qismində zərərçəkmiş şəxsin həyat və sağlamlığı çıxış edir.

3. Şərh edilən maddədə bir sıra əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənən iki cinayət tərkibi nəzərdə tutulmuşdur.

CM-in 136.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyektiv cəhəti** qanunsuz süni mayalanmadan və qanunsuz embrionu implantasiya etmədən ibarət iki əməli nəzərdə tutur.

Süni mayalanma dedikdə, ana bətnindən götürülmüş yumurta hüceyrənin xüsusi şəraitdə (ana bətnindən kənar) mayalandırılması başa düşülür.

Embrionu implantasiya etmə dedikdə, qadının orqanizmindən kənar süni mayalanma yolu ilə əldə edilmiş embrionun sonradan qadının uşaqlığına köçürülməsi başa düşülür.

Embrionu implantasiya etmə süni mayalanmanı tamamlayan əməliyyatdır. Çünki süni mayalanma yolu ilə əldə edilmiş embrion çox qısa müddət (72 saat) qədər ərzində qadının uşaqlığına köçürülməlidir. Ona görə də təhlil edilən əməllər bir-birini tamamlayan əməllərdir.

«Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının 26 iyun 1997-ci il tarixli Qanununun 29-cu maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan hər bir qadın süni mayalanma və ona embrionu implantasiyası hüququna malikdir. Süni mayalanma və embrionu implantasiyası ər və arvadın, o cümlədən tənha qadının rəsmi razılığı olduqda aparılır.

4. CM-in 136.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətdən **zərərçəkmiş şəxs** yalnız qadın ola bilər. Maddənin dispozisiyası zərərçəkmişlərin iki kateqoriyasını fərqləndirir: yetkinlik yaşına çatmış qadın; yetkinlik yaşına çatmamış qadın.

Təhlil edilən əməldən **zərərçəkmiş şəxs** qismində **yetkinlik yaşına çatmış qadın** çıxış etdikdə CM-in 136.1-ci maddəsi üzrə məsuliyyət o vaxt yaranacaqdır ki, süni mayalanma və ya embrionu implantasiya etmə qadının razılığı olmadan həyata keçirilsin.

Zərərçəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmayan qadın olduqda onun razılığı

nin olub-olmamasından asılı olmayaraq süni mayalanma və ya embrionu implantasiya etmə CM-in 136.1-ci maddəsi üzrə tövsiyə ediləkdir. Burada yetkinlik yaşına çatmayan dedikdə, 18 yaşınadək olan qadın başa düşülməlidir.

5. Şərh edilən cinayət maddi tərkib vasitəsilə ifadə edilmişdir. Süni mayalanmanın başa çatdığı və embrionu implantasiya edildiyi andan cinayət başa çatmış hesab ediləcəkdir.

6. CM-in 136.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin obyektiv cəhəti qanunsuz tibbi sterilizasiyada ifadə olunmuşdur. Maddənin dispozisiyası tibbi sterilizasiyanın iki üsulunu nəzərdə tutmuşdur: şəxsin nəsilartırma qabiliyyətinin məhrum edilməsi məqsədi ilə əməliyyat aparma; qadının hamiləlikdən qorunması məqsədi ilə əməliyyat aparma.

Tibbi sterilizasiya dedikdə, istər qadınlarda, istərsə də kişilərdə nəsilartırma qabiliyyətinin süni surətdə dayandırılmasına yönəlmis cərrahi əməliyyat başa düşülür.

Qadınlarda tibbi sterilizasiyanın mahiyyəti yumurta hüceyrə ilə spermatozoidin qovuşmasının qarşısını almaq məqsədi ilə uşaqlıq borularının cərrahi yolla bağlanmasıdır.

Kişilərdə tibbi sterilizasiya spermanın çıxmasını qarşısını almaq məqsədi ilə onun çıxma yollarının cərrahi üsulla bağlanmasıdır.

Şəxsin nəsilartırma qabiliyyətinin məhrum edilməsi müvəqqəti və ya daimi olaraq onun dövlənmə imkanının aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Bu isə tibbi sterilizasiya yolu ilə həyata keçirilir.

Qadının hamiləlikdən qorunması dedikdə, yumurta hüceyrənin mayalanmasının və sonradan embrionun inkişafının qarşısını süni yolla alma başa düşülür.

7. «Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 31-ci maddəsinə əsasən, tibbi sterilizasiya insani nəsil artımı vermək qabiliyyətindən məhrum etmək, yaxud qadını hamiləlikdən qorumaq məqsədi ilə tətbiq edilir. Tibbi sterilizasiya yalnız müdaxilə olunan şəxsin yazılı ərizəsi və tibbi göstərişlərə əsasən həyata keçirilir.

Tibbi sterilizasiyaya dair tibbi göstərişlərin siyahısı Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmişdir.

8. Qanunsuz tibbi sterilizasiyadan zərərçəkmiş şəxs qismində istənilən şəxs çıxış edə bilər (qadının hamiləlikdən qorunması məqsədi ilə əməliyyat aparmadan zərərçəkmiş yalnız qadın ola bilər).

9. CM-in 136.2-ci maddəsi üzrə məsuliyyətin yaranması üçün tibbi sterilizasiya şəxsin razılığı olmadan aparılmalıdır. Belə razılıq olduqda cinayət məsuliyyəti istisna ediləcəkdir.

Tibbi sterilizasiyaya dair tibbi göstərişlər olmadıqda da tibbi sterilizasiyanın aparılması qanunsuz olacaqdır.

10. CM-in 136.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət şəxsin nəsilartırma qabiliyyətindən məhrum edilməsi, yaxud qadının hamiləlikdən qorunması məqsədi ilə əməliyyatın aparıldığı andan başa çatmış olacaqdır.

11. CM-in 136-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin subyektiv cəhəti birbaşa qəsdən ibarətdir. Təqsirkar öz əməlinin icimai təhlükəli olduğunu

dərək edir, bunun qadına onun razılığı olmadan və ya yetkinlik yaşına çatmayan qadına süni mayalanma və ya embrionu implantasiya etmə ilə, şəxsin razılığı olmadan onun tibbi sterilizasiyası ilə nəticələnməyini qabaqcadan görür və bunun baş verməsini arzu edir.

12. CM-in 136-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin subyektiv 16 yaşına çatmış istənilən anlaşıq şəxs ola bilər. Lakin subyekt qismində çox vaxt həkim və başqa tibb işçiləri çıxış edəcəkdir.

13. CM-in 136.3-cü maddəsi təhlil edilən cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlamətlərini — CM-in 136.1-ci və 136.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurulmasına səbəb olmasını nəzərdə tutmuşdur.

Sağlamlığa ağır zərər vurmanın anlayışı CM-in 126-cı, az ağır zərər vurmanın anlayışı 127-ci, ehtiyatsızlıqdan ölüme səbəb olmanın anlayışı isə 124-cü maddəsinin şərhində verilmişdir.

Göstərilən ağırlaşdırıcı tərkib əlamətlərini əmələ gətirən əmələ təqsirkar münasibət təqsirin qansız formasını nəzərdə tutur. Təqsirkar qanunsuz süni mayalanmaya, embrionu implantasiya etməyə və ya tibbi sterilizasiyaya münasibətə birbaşa qəsdə, CM-in 136.3-cü maddəsində göstərilmiş nəticələrə münasibətə isə ehtiyatsızlıqla hərəkət etmiş olur.

Maddə 137. İnsan orqanlarının və ya toxumalarının alqı-satqısı və onların transplantasiya məqsədi ilə götürülməsinə məcbur etmə

137.1. İnsan orqanlarının və ya toxumalarının qanunsuz alqı-satqısı — dörd min manatdan səkkiz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

137.2. Zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə insan orqanlarının və ya toxumalarının transplantasiya məqsədilə götürülməsinə məcbur etmə —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

137.3. Eyni əməllər, zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə və ya onun təqsirkar şəxsdən maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmasından istifadə etməklə törədildikdə —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il).

1. CM-in 137.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin icimai təhlükəliliyi insan sağlamlığı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən orqan və (və ya) toxumaların təhmil motivi ilə alqı-satqı obyektinə çevrilməsində ifadə olunur.

2. Şərh olunan cinayətin **obyekti** insanın sağlamlığıdır. Bu cinayətdən **zərərkəçisi** qismində hər hansı şəxs çıxış edə bilər.

3. CM-in 137.1-ci maddəsi üzrə cinayət **obyektiv cəhətdən** insan orqan və ya toxumalarının qanunsuz alqı-satqısında ifadə olunur.

«Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında» 26 iyun 1997-ci il Qanununun 40-cı və «İnsan orqan və (və ya) toxumalarının transplantasiyası haqqında» 28 oktyabr 1999-cu il Qanununun 17-ci maddəsinə görə, insan orqan və ya toxumaları alqı-satqı obyektinə ola bilməz. Qanuna görə, yalnız toxuma komponentlərindən hazırlanmış köçürmə materialları və preparatları alqı-satqı obyektinə ola bilər.

İnsan orqan və (və ya) toxumaları dedikdə, şəxsiyyətin xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən etməyən anatomik struktur vahidi başa düşülür.

İnsan orqan və ya toxumalarının alqı-satqısı dedikdə, təqsirkar tərəfindən insan orqan və ya toxumalarının əvəzi pulla (əmlakla) ödənilməklə başqa şəxsə verilməsi başa düşülür. Alqı-satqı aktı orqan və ya toxumalarının başqa şəxsə verildiyi və bunun müqabilində müvafiq pul məbləğinin və ya əmlakın alındığı andan **başa çatmış** sayılır.

3. Şərh olunan cinayət **subyektiv cəhətdən** birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar insan orqan və ya toxumalarının qanunsuz alqı-satqısını həyata keçirdiyini dərk edir və bunu arzu edir.

Cinayət **tamah** motivi ilə törədilir.

4. CM-in 137.1-ci maddəsi üzrə cinayətin subyektivi 16 yaşına çatmış hər hansı anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər.

5. CM-in 137.2-ci maddəsinə görə insan orqan və ya toxumalarının transplantasiya məqsədi ilə götürülməsinə məcbur etmə cinayətinə görə müstəqil cinayət tərkibi nəzərdə tutulmuşdur.

Bu cinayətin **obyektivi** insanın sağlamlığıdır.

«İnsan orqan və (və ya) toxumalarının transplantasiyası haqqında» 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanuna görə, **orqan və (və ya) toxumaların transplantasiyası** dedikdə, insan heyatının xilas edilməsi və sağlamlığının bərpası üçün cərrahiyyə əməliyyatı aparmaqla xəstədə olmayan və ya zədələnən orqan və (və ya) toxumaların donoru və ya insan meyitinin orqan və (və ya) toxumaları ilə əvəz edilməsi başa düşülür. Qanuna görə, orqan və (və ya) toxumaların transplantasiyasına o halda yol verilir ki, digər tibbi üsullarla və meyit orqan və (və ya) toxumaları vasitəsi ilə insan heyatının saxlanması və ya sağlamlığının bərpası mümkün olmasın.

Bu cinayətdən **zərərkəçisi** qismində hər hansı şəxs çıxış edə bilər. Qanuna görə, orqan və (və ya) toxumaların götürülməsinə yol verilmir: a) donorun yaşı 18-ə çatmadıqda (sümük iliği istisna olmaqla); b) donorun resipiyentin sağlamlığı üçün təhlükə törədən xəstəliyi olduqda; c) şəxs resipiyentin qulluq tabeliyində, ondan fiziki, mənəvi, maddi cəhətdən asılı olduqda, hebsdə olduqda, hərbi əsir olduqda, habelə ruhi xəstə olduqda.

Donordan orqan və (və ya) toxumaların götürülməsi mütəxəssis-həkimlərin konsiliumu nəticəsində müəyyən edilir və donorun yazılı razılığı əsasında həyata keçirilir.

6. Şərh olunan cinayət **obyektiv cəhətdən** zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə insan orqan və toxumalarının transplantasiya məqsədi ilə götürülməsinə məcbur etmələ ifadə olunur. «İnsan orqan və (və ya) toxumalarının transplantasiyası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa görə, ürək, ağır ciyər (ürək-ağciyər kompleksi), böyrəklər, qara ciyər, mədəaltı vəzi və onların seqmentləri, sümük iliği, gözün buynuz qişası, habelə yaşlısı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilən digər orqan və (və ya) toxumalar transplantasiya üçün götürülə bilər. Adı çəkilən qanun reproduksiya vasitələri və bu məqsədlə istifadə edilən orqanları, onların hissələrinə və (və ya) toxumalara (yumurta hüceyrələri, sperma, yumurtalıq, xaya və ya embriona), ehtəad qan və onun komponentlərinə şamil edilmir. Qanundan belə məna hasil olmur ki, transplantasiya adı çəkilən qanunla tənzimlənməyən orqan və (və ya) toxumaların götürülməsinə məcbur etmə şərh olunan cinayətin tərkibini yaratmamalıdır. Lakin CM-in 137-ci maddəsinin dispozisiyası insanın hər hansı orqan və (və ya) toxumalarının götürülməsinə məcbur etməyə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur.

7. **Məcbur etmə zərərkəçisi** şəxsi öz iradəsinin ziddinə olaraq orqan və (və ya) toxumalarının transplantasiya məqsədi ilə götürülməsinə razı salan hər hansı formada psixi təsir göstərməklə ifadə olunur.

Orqan və (və ya) toxumaların götürülməsinə məcbur etmə iki üsulla həyata keçirilə bilər: zor tətbiq etmə və ya zor tətbiq etməklə hədələmə.

Fiziki zor tətbiq etmə sağlamlığa yüngül və ya az ağır zərər vurma formasında təzahür edə bilər.

Əgər fiziki zor tətbiq etmə nəticəsində zərərkəçisi şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurularsa, təqsirkarın əməli cinayətlərinin məcmusu qaydasında CM-in 137.2-ci və 126-cı maddələri ilə tövsiyə ediləcəkdir.

Təqsirkar bu cinayəti istənilən ağırlıqlı fiziki zor tətbiq etməklə hədələmə (CM-in 134-cü maddəsinin şərhinə bax) yolu ilə də törədə bilər. Tibbi əməliyyat aparılması adı altında aldatma yolu ilə orqan və ya toxumaların götürülməsi də məcburetəmənin bir forması hesab ediləcəkdir.

8. Şərh olunan cinayət **formal tərkiblidir** və zərərkəçisi şəxsə zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etməklə hədələmə yolu ilə onun orqan və (və ya) toxumaların götürülməsinə məcbur edildiyi andan **başa çatmış** sayılır. Təqsirkarın orqan və (və ya) toxumaları götürməyə nail olub-olmadığından asılı olmayaraq CM-in 137.2-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaranır. Əgər təqsirkarın orqan və (və ya) toxumaların götürməsi nəticəsində zərərkəçisi şəxs ölərsə, onun əməli CM-in 137.1-ci və 120.2.5-ci maddəsi ilə cinayətlərinin məcmusu qaydasında tövsiyə ediləcəkdir.

9. CM-in 137.2-ci maddəsi üzrə cinayət **subyektiv cəhətdən** birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkarın transplantasiya məqsədi ilə başqa şəxsi onun orqan və ya toxumalarının götürülməsinə məcbur etdiyini dərk edir və bunu arzu edir. Cinayətin **motivi** təqsirkarın sağlamlığını qorumaqda maraqlı olduğu şəxs üçün zərərkəçisi şəxsdən transplantasiya məqsədi ilə orqan və (və ya) toxumalarını əldə etməyə göstərdiyi səylərdə ifadə olunur.

Cinayətin **məqsədi** zərərkəçisi şəxsin orqan və (və ya) toxumalarının

transplantasiya üçün götürülməsindən ibarətdir. Başqa məqsədlərlə (məsələn, tibbi tədqiqatlar aparılması) orqan və (və ya) toxumalarının götürülməsine məcbur etmə CM-in 137.2-ci maddəsi ilə tövsiyə oluna bilməz.

10. Şərh olunan cinayətin **subyekti** cinayət törədəndə 60 yaşına çatmış hər hansı anlaşıq fiziki şəxs ola bilər.

11. CM-in 137.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət 137.2-ci maddədə göstərilən cinayətin **ağırlaşdırıcı** tərkibini əks etdirir. Bu maddədə eyni əməllərin: a) zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə; b) zərərçəkmiş şəxsin təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmasından istifadə etməklə törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

12. Zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətinin anlayışı haqqında CM-in 120.2.9-cü, maddi, xidməti və ya sair asılılığın anlayışı haqqında isə CM-in 125-ci maddəsinin şərhinə bax.

Maddə 138. Qanunsuz olaraq biotibbi tədqiqatlar aparma və ya qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etmə

138.1. Şəxsin razılığı olmadan onun üzərində biotibbi tədqiqatlar aparma —

min beş yüz manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

138.2. Tətbiqi müəyyən olunmuş qaydada qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etmə ehtiyatsızlıqdan şəxsin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurulmasına səbəb olduqda —

iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

138.2-1. Bu Məcəllənin 138.2-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan əməllər ehtiyatsızlıqdan şəxsin ölümünə səbəb olduqda —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

138.3. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən, habelə qeyri-könüllü psixiatriya yardımı göstərilən və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlərə cəlb edilən şəxslər üzərində biotibbi eksperimentlər aparma —

min beş yüz manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edil-

məklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

138.4. Psixi pozuntunun müalicəsində qarşılıqlı qarşılıqlı nəticə doğuran cərrahiyyə üsullarından istifadə etmə —

min beş yüz manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 19 aprel 2002-ci il, 16 may 2008-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — "Azərbaycan" qəzeti, 12 may 2002-ci il; 7 iyun 2008-ci il; 19 iyun 2017-ci il*).

1. CM-in 138-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin ictimai təhlükəliyi ondan ibarətdir ki, həmin maddədə nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi şəxsin öz sağlamlığına hüququnu pozur, həmçinin onun həyat və sağlamlığını təhlükə altına alır.

2. Şərh edilən cinayətin **obyekti** şəxsin öz sağlamlığına olan hüququdur. Əlavə **obyekt** qismində zərərçəkmişin həyat və sağlamlığı çıxış edir.

3. CM-in 138-ci maddəsində obyektiv cəhətinə və subyektiv cəhətinə görə bir-birindən xeyli fərqlənən iki cinayət tərkibi nəzərdə tutulmuşdur.

CM-in 138.1-ci maddəsinin **obyektiv cəhəti** şəxsin razılığı olmadan onun üzərində biotibbi tədqiqatlar aparmadan ibarətdir.

Biotibbi tədqiqatlar dedikdə, yeni diaqnostika, profilaktika və müalicə üsullarının, habelə dərman vasitələrinin sınaqdan keçirilməsi, yaxud sair elmi məlumatların yoxlanılması üçün keçirilən eksperimentlər başa düşülməlidir.

Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının 26 iyun 1997-ci il tarixli Qanununun 37-ci maddəsinə əsasən, insanın obyekt şəklində hər hansı biotibbi tədqiqata cəlb olunması yalnız onun razılığı ilə aparıla bilər. Biotibbi tədqiqata razılıq alındıqda müayinənin məqsədləri, kənar təsirləri, baş verə biləcək risk dərəcəsi, müddəti və nəticəsi barədə vətəndaşa məlumat verilməlidir. Tədqiqatın mərhələsindən asılı olmayaraq vətəndaşın istənilən vaxt onun imtina etmək hüququ vardır.

CM-in 138.1-ci maddəsi üzrə məsuliyyət o halda mövcud olacaqdır ki, insanın barəsində biotibbi tədqiqatlar onun müvafiq qaydada ifadə olunmuş **razılığı olmadan** aparılmış olsun.

4. CM-in 138.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **formal tərkib** vasitəsilə ifadə edilmişdir və biotibbi tədqiqatın həyata keçirilməyə başladığı andan **baş çatmış** olacaqdır.

Qanunsuz biotibbi tədqiqatlar ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmişin ölümünə və ya onun sağlamlığına az ağır və ya ağır zərər vurmaya səbəb olduqda, əməl cinayətlərinin məcmusu kimi (CM-in 138.1-ci və müvafiq olaraq 124-cü və ya 131-ci maddələri) tövsiyə ediləcəkdir.

Qanunsuz biotibbi tədqiqatların zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya onun sağlamlığına ağır, az ağır və ya yüngül zərər vurmaya səbəb olacağı təqsirkarın qəddi ilə əhatə olunduqda da əməl cinayətlərinin məcmusu qaydasında (CM-in 138.1-ci və müvafiq olaraq 120-cü, 126-cı, 127-ci və ya 128-ci maddələri)

tövsiif ediləcəkdir.

5. CM-in 138.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Təqsirkar şəxsin razılığı olmadan onun üzərində biotibbi tədqiqatlar apardığını dərk edir və bunu etməyi arzu edir.

6. CM-in 138.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakıları əhatə edir: a) tətbiqi müəyyən olunmuş qaydada qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etmədən ibarət əməl; b) şəxsin ölümündən və ya onun sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurmadan ibarət nəticə; c) törədilmiş əməllə baş vermiş nəticə arasında səbəbi əlaqə.

«Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 36-cı maddəsinə əsasən, səhiyyədə tətbiq edilən profilaktika, diaqnostika və müalicə üsullarından, tibbi texnologiyalardan, dərman və dezinfeksiya vasitələrindən, immunobioloji preparatlardan qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada istifadə edilir.

Tətbiqinə icazə verilməyən, lakin müəyyən edilmiş qaydada baxılmaqda olan diaqnostika və müalicə üsullarından, dərman vasitələrindən pasiyentin yazılı razılığı ilə, eləcə də yetkinlik yaşına çatmayanların və qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslərin həyatı təhlükədə olduqda onların valideynlərinin və ya qanuni nümayəndələrinin yazılı razılığı ilə istifadə edilə bilər.

CM-in 138.2-ci maddəsi üzrə məsuliyyət yalnız tətbiqi qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etməyə görə yaranan bilər. Belə üsul və vasitələrin siyahısı səhiyyə orqanları tərəfindən müəyyən edilmişdir.

Ümumiyyətlə, CM-in 138.2-ci maddəsinin dispozisiyası bir qədər uğursuz verilmişdir. Belə ki, burada «tətbiqi müəyyən edilmiş qaydada qadağan edilmiş» ifadəsi əvəzinə «tətbiqinə müəyyən edilmiş qaydada icazə verilməmiş» ifadəsinin işlədilməsi daha məqsədəmüvafiq olardı. Çünki hər bir diaqnostika və müalicə üsulu, habelə dərman vasitəsi yalnız müəyyən edilmiş qaydada sınaqdan keçirildikdən və onların tətbiqinə icazə verildikdən sonra təbabətdə istifadə olunur. Ona görə də tətbiqinə icazə verilməmiş diaqnostika və müalicə vasitələrinin, habelə dərman vasitələrinin tətbiqi də digər hallar mövcud olduqda cinayət hesab ediləməlidir.

7. CM-in 138.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **maddi tərkib** vasitəsilə ifadə edilmişdir. Qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarının, dərman vasitələrinin tətbiqi o halda cinayət məsuliyyəti yaradacaqdır ki, ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya onun sağlamlığına az ağır və ya ağır zərər vurulmasına səbəb olsun.

Sağlamlığa ağır zərər vurmanın anlayışı CM-in 126-cı, **az ağır zərər** vurmanın anlayışı 127-ci, **ehtiyatsızlıqdan** ölümə səbəb olmanın anlayışı isə 124-cü maddəsinin şərhində verilmişdir.

Maddənin dispozisiyasında göstərilən nəticələrin baş verdiyi andan cinayət başa çatmış hesab ediləcəkdir.

8. CM-in 138.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv cəhətdən**

həti təqsirin qarışıq formasını nəzərdə tutmuşdur. Təqsirkarın ictimai təhlükəli əməli (qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etməyə) psixi münasibəti **birbaşa qəsd**dən, baş vermiş nəticəyə (ölümə və ya sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər verməyə) psixi münasibəti isə **ehtiyatsızlıqdan** ibarətdir.

Baş vermiş nəticə təqsirkarın **qəsd**i ilə əhatə olunduqda əməl CM-in 138.2-ci maddəsi ilə deyil, müvafiq olaraq 120-ci, 126-cı və ya 127-ci maddəsi ilə tövsiif ediləcəkdir.

Qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarının, dərman vasitələrinin tətbiqi ehtiyatsızlıqla törədildikdə və CM-in 138.2-ci maddəsində göstərilmiş nəticələr baş verdikdə də əməl CM-in 138.2-ci maddəsi üzrə deyil, müvafiq olaraq 124-cü və ya 131-ci maddəsi üzrə tövsiif ediləcəkdir.

9. Şərh edilən cinayətin **subyektiv 16** yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Lakin əksər hallarda subyekt qismində tibb işçiləri və əczaçılar çıxış edə bilər.

10. CM-in 138.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin 138.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibindən fərqi ondan ibarətdir ki, CM-in 138.3-cü maddəsində göstərilmiş cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxs, habelə qeyri-könüllü psixiatriya yardımı göstərilən və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlərə cəlb edilən şəxs çıxış edə bilər.

Azərbaycan Respublikası MM-in 28.8-ci maddəsinə görə, ağıl zəifliyi və ya ruhi xəstəlik nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməyən şəxslər məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayıla bilər. Onlar üzərində qəyyumluq müəyyənləşdirilir.

«Psixiatriya yardımı haqqında» 12 iyun 2001-ci tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun 11-ci maddəsinə görə, qeyri-könüllü psixiatriya yardımı: şəxsin bilavasitə özü və (və ya) ətrafdakılar üçün təhlükəli olması; şəxsin psixi pozuntunu nəticəsində acizliyi, yəni əsas həyatı tələbatını müstəqil təmin etmək qabiliyyətinin olmaması; şəxsə psixiatriya yardımının göstərilmədiyi halda onun psixi vəziyyətinin pisləşməsi ilə əlaqədar olaraq göstərilir.

CM-in 93-cü maddəsinə əsasən, tibbi xarakterli məcburi tədbirlər anlaqsız vəziyyətdə törətməmiş şəxslərə; cinayət törətdikdən sonra cəzayın təyin edilməsini və ya onun icrasını istisna edən psixi xəstəliyə düşər olmuş şəxslərə; cinayət törətməmiş və anlaqlılığını istisna etməyən psixi pozuntunu vəziyyətdən olan şəxslərə; cinayət törətməmiş, alkoqolizmədən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərə təyin edilə bilər.

Sadalanan şəxslər öz hərəkətlərini ölüb-biçməklə və onları idarə etmək qabiliyyətlərini müəyyən qədər itirdiklərinə görə onların biotibbi tədqiqatlara cəlb edilməsi həmin şəxslərin həyatı və sağlamlıqları üçün ciddi təhlükə törədir.

11. CM-in 138.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibi psixi pozuntunun müalicəsində qarşısalınmaz nəticə doğuran cərrahiyyə üsullarından istifadə etməyə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edir.

Psixi pozuntunun müalicəsində qarşısalınmaz nəticə doğuran cərrahiyyə üsullarından istifadə etmə dedikdə, zərərçəkmiş şəxsin orqanizminə

müdxalə etməklə ələ müalicə üsullarını tətbiq etmə başa düşülür ki, həmin müalicə nəticəsində müalicə olunan şəxsin həyatına və sağlamlığına zərər dəymiş olur.

Şərh olunan cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin dolayı qəsd formasında törədilir.

Əgər təqsirkar cərrahi müdxalə nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin həyatdan məhrum olacağını əvvəlcədən görüb dərk edərsə və onun ölümünü arzu edərsə (birbaşa qəsd), onun əməli yalnız CM-in 120.1-ci maddəsi ilə qəsdən adam öldürmə kimi tövsiyə edilməlidir.

Əgər cərrahi müdxalə nəticəsində zərərçəkmiş şəxs həyatdan məhrum olarsa və təqsirkən belə nəticəyə psixi münasibəti təqsirin dolayı qəsd formasında olarsa, onun əməli CM-in 120.1-ci və 138.4-cü maddələri ilə, onun sağlamlığına ağır zərər vurularsa, CM-in 126-cı və 138.4-cü maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə edilməlidir.

Maddə 139. Zöhrəvi xəstəlikləri yayma

139.1. Özündə zöhrəvi xəstəlik olduğunu bilən şəxsin bu xəstəliyi başqa şəxsə yoluxdurması —

iki min beş yüz manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

139.2. Eyni əməllər iki və ya daha çox şəxsə qarşı və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı törədildikdə —

dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmis düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyun 2017-ci il*).

1. CM-in 139-cü maddəsinə nəzərdə tutulmuş cinayət təsadüfi cinsi əlaqələrlə, ümumi qəbul olunmuş əxlaq və məənəviyyət normalarına məhəl qoyulmaması ilə bağlı törədilir. Belə əməllərin ictimai təhlükəliliyi zöhrəvi xəstəliklərin yoluxdurulması ilə insanların sağlamlığına ciddi zərər vurulmasından ibarətdir.

2. Şərh edilən cinayətin obyektivi insanların normal sağlamlığını təmin edən ictimai münasibətlərdir.

3. Bu cinayətin obyektiv cəhəti zöhrəvi xəstəlikləri başqalarına yoluxdurmadan ibarətdir.

Təbətətdə zöhrəvi xəstəlikləri yoluxdurma dedikdə, həmin xəstəliklərin törədicilərini müxtəlif üsullarla (cinsi əlaqə, məişət yolu ilə) başqa şəxslərə keçirmə başa düşülür. Əməlin təhlili edilən maddə üzrə tövsiyə edilməsi üçün zöhrəvi xəstəliyin yoluxdurulması üsulunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Lakin zöhrəvi xəstəliklərin əksəriyyəti cinsi əlaqə yolu ilə keçir. Bəzi zöhrəvi xəstəliklər (məsələn, sifilis) nadir hallarda məişət yolu ilə (məsələn, qab-qacaqdan, şəxsi gigiyena vasitələrindən — hamam desimalı, diş fırçası və s.-dən istifadə yolu ilə), habelə başqa üsullarla (məsələn, steril olmayan tibbi avadanlıqla) keçə bilər.

4. Təhlili edilən cinayətin obyektiv cəhətinin zəruri əlaməti zərərçəkmiş

zöhrəvi xəstəliyə yoluxmasından ibarət nəticədir. Hazırda tibb elminə 20-yə yaxın zöhrəvi xəstəlik məlumdur. Onlardan ən geniş yayılanları sifilis, süzənək, trixomonoz, yumşaq şankr, xlamidiyoz və başqalardır.

Zərərçəkmiş şəxsin hər hansı bir zöhrəvi xəstəliyə yoluxduğunu andan təhlili edilən cinayət başa çatmış olacaqdır. Hər bir halda zöhrəvi xəstəliyə yoluxma ilə təqsirkərin əməli arasında səbəbli əlaqə olmalıdır.

5. Şərh edilən cinayətin subyektiv cəhəti təqsirkənin həm birbaşa, həm də dolayı qəsd formasında təqsirini nəzərdə tutur. Təqsirkar özündə zöhrəvi xəstəlik olduğunu bilir, başqa şəxsi həmin xəstəliyə yoluxduracağını qabaqcadan görür və belə nəticənin baş vermesini arzu edir (birbaşa qəsd) və ya onun baş verəcəyinə güürlü surətdə yol verir (dolayı qəsd).

Zöhrəvi xəstəliyə yoluxdurma ehtiyatsızlıqla da baş verə bilər. Lakin CM-in 24.2-ci maddəsinin göstərişlərini rəhbər tutaraq qeyd etmək lazımdır ki, ehtiyatsızlıqdan başqa şəxsə zöhrəvi xəstəliyi yoluxdurma təhlili edilən maddə üzrə tövsiyə edilə bilməz.

Bu cinayət tərkibinin subyektiv cəhətini müəyyən edərkən təqsirkənin özündə zöhrəvi xəstəlik olduğunu bilməsi faktını aydınlaşdırmaq bir qədər çətinlik yaradır. Bu zaman təqsirkənin özündə zöhrəvi xəstəlik olmasını bildiyini təsdiqləyən sübutlara (həmin xəstəliklə əlaqədar həkimə müraciət edilməsi, xəstəliyin aşkar əlamətlərinin olması və s.) xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Təhlili edilən cinayətin motivi əməlin tövsiyə üçün zəruri əhəmiyyət kəsb etməsə də, çox vaxt cinsi pozğunluqdan, intiqam almaqdan, nifrətdən, qışqancılıqdan ibarət olur.

6. CM-in 139-cü maddəsinə nəzərdə tutulmuş cinayətin subyektiv zöhrəvi xəstəliyə tutulmuş və bunu bilən 16 yaşına çatmış istənilən şəxs ola bilər.

7. CM-in 139.2-ci maddəsinə zöhrəvi xəstəlikləri yaymanın ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri — eyni əməllərin iki və ya daha çox şəxsə qarşı və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı törədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Burada yetkinlik yaşına çatmayan şəxs dedikdə, 18 yaşındakı olan şəxs başa düşülür.

Maddə 140. İnsan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma

140.1. Bilə-bilə başqa şəxsi insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxma təhlükəsi qarşısında qoyma —

iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

140.2. İnsan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxmasını bilən şəxsin bu xəstəliyi başqa şəxsə yoluxdurması —

iki ilədən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

140.3. Bu Məcəllənin 140.2-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş əməllər nəticəsində iki və ya daha çox şəxs və ya yetkinlik yaşına çatmayı insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma —

beş ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

140.4. Öz xidməti vəzifələrini lazımcına yerinə yetirməməsi nəticəsində başqa şəxsi insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma — üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlər — «Azərbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Təfsir edilən normada nəzərdə tutulmuş cinayət sağlamlıq əleyhinə **ən təhlükəli** cinayətlərdən biridir. Belə ki, tibb elmi hələ ki, insan immunçatışmazlığı virusu ilə mübarizədə acizdir və bu xəstəliyə tutulmuş şəxslər ölüme məhkumdurlar.

2. Şərh edilən cinayətin **obyektiv** insan sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərdir. Lakin hazırda insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxmuş xəstələrin ölümünün ləbədlüyünü nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, bu cinayət insanın həyatına qəsd edir. Hətta bu virusla yoluxdurmadan adam öldürmənin üsulu kimi də istifadə edilə bilər.

3. CM-in 140.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyektiv cəhəti** başqa şəxsi insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxma təhlükəsi qarşısında qoymadan ibarətdir.

Təbabətə insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxmanın aşağıdakı üsulları məlumdur: a) cinsi əlaqə; b) bu virusun daşıyıcısı olan donorların qanının köçürülməsi və ya orqan və ya toxumalarının transplantasiya edilməsi; c) steril olmayan tibbi avadanlıqdan (spridsen, cerrahi və ya stomatoloji alətlərdən və s.) istifadə etmə; ç) bu virusla yoluxmuş qadının uşağ əmizdirməsi.

CM-in 140.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməl yuxarıda qeyd edilən üsullardan biri ilə insan immunçatışmazlığı virusunun başqasına keçməsinə şərait yaradılması ilə törədilir.

İnsan immunçatışmazlığı virusu başqa şəxslərə məsafədən ötürülə bilmədiyindən sağlamlıq şəxsə adı ünsiyətdə olmuş, yaxud lazımi təhlükəsizlik tədbirləri görmüş virus daşıyıcısı CM-in 140.1-ci maddəsi üzrə məsuliyyətə cəlb etmək olmaz.

4. CM-in 140.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **formal tərkib** vasitəsilə ifadə edilmişdir və başqa şəxsin yoluxması üçün təhlükənin yarandığı andan **başla çatmış** hesab ediləcəkdir. Zərərçəkmiş insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxduqda əməl CM-in 140.1-ci deyil, 140.2—140.4-cü maddələrdən biri ilə (konkret hallardan asılı olaraq) tövsiif ediləcəkdir.

5. CM-in 140.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **subyektiv cəhətdən bərbəşə qəsd**lə törədilə bilər. Təqsirkar öz əməli ilə başqa şəxsi insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxmaq təhlükəsi qarşısında qoyduğunu dərk edir və bunu etməyi arzu edir.

6. CM-in 140.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv** 16 yaşına çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

7. CM-in 140.2-ci maddəsində insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurması bilən şəxs bu xəstəliyə başqa şəxsə yoluxdurmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Bu cinayətin **obyektiv cəhəti** başqa şəxsi istənilən üsulla insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurmadan ibarətdir.

CM-in 140.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **maddi tərkib** vasitəsilə ifadə olunduğundan başqa şəxsin insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxduğunu andan **başla çatmış** olacaqdır.

8. CM-in 140.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv cəhəti bərbəşə** və ya **dolaylı qəsd**dən, habelə cinayətkarına özünəgüvənmə növündə ehtiyatsızlıqdan ibarət ola bilər. Subyektiv cəhətin zəruri əlamətlərindən biri təqsirkarın özünün insan immunçatışmazlığı virusunun **daşıyıcısı olması faktını** bilməsidir.

9. CM-in 140.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin subyektiv **insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxmuş 16** yaşına çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

10. CM-in 140.3-cü maddəsində insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurmanın aşağıdakı **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** nəzərdə tutulmuşdur: a) insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxmasını bilən şəxs bu xəstəliyi iki və ya daha çox şəxsə yoluxdurması; b) insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxmasını bilən şəxs bu xəstəliyi yetkinlik yaşına çatmayan yoluxdurması.

Burada **yetkinlik yaşına çatmayan** dedikdə, 18 yaşınadək olan şəxs nəzərdə tutulur. Əməlin bu ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti ilə tövsiif edilməsi üçün təqsirkarın zərərçəkmiş yetkinlik yaşına çatmış olduğunu dərk etməsi zəruridir.

11. CM-in 140.4-cü maddəsində insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurmanın daha bir **ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** — öz xidməti vəzifələrini lazımcına yerinə yetirməməsi nəticəsində başqa şəxsi insan immunçatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma nəzərdə tutulmuşdur.

Burada **öz xidməti vəzifələrini lazımcına yerinə yetirməmə** dedikdə, təqsirkar şəxsin vəzifə səlahiyyətlərinə aid müəyyən hərəkətləri etməməsi və ya müvafiq həcmdə və ya qaydada etməməsi başla düşülməlidir. Bu əməl konkret olaraq tibb işçisinin tibbi avadanlığı sterilləşdirməməsi (və ya pis sterilləşdirməməsi), donor qanının, toxuma və orqanların insan immunçatışmazlığı virusuna müayinəsinin aparılmamasında ifadə oluna bilər.

12. Təhlil edilən ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti yaradan əməl yalnız təqsirin **ehtiyatsızlıq** forması ilə törədilə bilər. Burada ehtiyatsızlığın daha çox cinayətkarına diqqətsizlik növü mövcud olacaqdır.

13. CM-in 140.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv küsus**udur. Bu, xidməti vəzifələrinə əhaliyə müxtəlif tibbi xidmətlər göstərən zaman təhlükəsizlik tədbirləri (tibbi avadanlığın sterilləşdirilməsi, insan immunçatışmazlığı virusuna müayinəsinin aparılması və s.) həyata keçirmək daxil olan tibb işçiləri, habelə insan immunçatışmazlığı virusunu yoluxdurmanın üsulu ola biləcək digər xidmətlərin (məsələn, bərbər, manikür, pedikür xidməti) göstərilməsi ilə məşğul olan şəxslər ola bilər.

«İnsanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliklə mübarizə haqqın-

dövlən ana bətrindən kənarlaşdırıldığı andan **başqa çatmış** olacaqdır.

10. Qanunsuz abort etmə **subyektiv cəhətdən yalnız birbaşa qəsd**lə törədir. Təqsirkar tıbb müəssisəsindən kənarında (CM-in 141.1-ci maddəsi) və ya xüsusi ali tibbi təhsilli olmadıqı halda (CM-in 141.2-ci maddəsi) hamiləliyi süni surətdə dayandırmaqda yönəlmış hərəkət etdiyi dərk edir və hamiləliyi süni surətdə dayandırmaqı arzu edir.

Lakin həkim son zərərət şəraitində (məsələn, hamilə qadınım həyatını xilas etmək üçün) tıbb müəssisəsindən kənarında abort edərsə, CM-in 38-ci maddəsinə əsasən əməl cinayət hesab ediləməyəcəkdir.

11. CM-in 141.1-ci və 141.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş tərkiblər subyektlərinə görə də bir-birindən fərqlənir.

CM-in 141.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv** yalnız həkim ola bilər. Həm də CM-in 141.1-ci və 141.2-ci maddələrinin müqayisəli təhlilindən belə bir nəticə çıxır ki, CM-in 141.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin subyektiv yalnız **xüsusi tibbi təhsilli olan həkim** (akusher-ginekoloq) ola bilər, çünki başqa ixtisası olan həkimin qanunsuz abortu harada keçirməsindən asılı olmayaraq onun əməli CM-in 141.2-ci maddəsi üzrə tövsiy ediləcəkdir.

CM-in 141.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv** abort etmək üçün xüsusi ali tibbi təhsilli olan həkimlərdən (akusher-ginekoloq) başqa ixtisas üzrə (fiziatör, stomatoloq, terapevt və s.) tibbi təhsilli olan şəxslər aid ola bilər.

12. CM-in 141.3-cü maddəsində qanunsuz abort etmənin **ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** — CM-in 141.1-ci və 141.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər nəticəsində zərərçəkmişin sağlamlığına ehtiyatsızlıqdan ağır zərər vurulması göstərilmişdir.

Burada sağlamlığa vurulmuş **ağır zərər** dedikdə, hamiləliyin pozulmasına səbəb olmuş zərərədən başqa CM-in 126.1-ci maddəsində verilmiş istənilən zərər başa düşülməlidir (CM-in 126-cı maddəsinin şərhinə bax), çünki hamiləliyin pozulması zərərçəkmişin öz razılığı ilə həyata keçirilir və CM-in 141-ci maddəsi ilə tam əhatə olunur.

13. CM-in 141.4-cü maddəsində qanunsuz abort etmənin **xüsusi ilə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** — CM-in 141.1-ci və 141.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olması göstərilmişdir.

14. Qanunsuz abort etmənin ağırlaşdırıcı və xüsusi ilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətlərini təşkil edən əməl təqsirin **qarışır** forması ilə törədilir. Bu zaman cinayətin subyektivinin təqsiri abort etməyə münasibətdə **qəsd**də, sağlamlığa ağır zərər verməyə və ya ölümə münasibətdə **isə ehtiyatsızlıqda** ifadə olunur.

Əgər qanuni abort etmə nəticəsində sağlamlığa ağır zərər verməyə və ya ölüm ehtiyatsızlıqdan baş verərsə, təqsirkar həkimin əməli müvafiq olaraq ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa ağır zərər vermə (CM-in 131.2-ci maddəsi) və ya ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə (CM-in 124-cü maddəsi) kimi tövsiy ediləcəkdir.

Qanunsuz abort etmə nəticəsində sağlamlığa ağır zərər verməyə və ya ölümə münasibət dolayı qəsdən ibarət olarsa, təqsirkənan əməli müvafiq olaraq

qəsdən sağlamlığa ağır zərər vermə (CM-in 126-cı maddəsi) və ya təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətdə olan qadını öldürmə (CM-in 120.2.8-ci maddəsi) kimi tövsiy ediləcəkdir.

Maddə 142. Xəstəyə kömək göstərməmə

142.1. Qanunvericiliyə və ya xüsusi qaydalara müvafiq olaraq xəstəyə kömək etməyə borclu olan tıbb işçisi tərəfindən üzrlü səbəblər olmadan xəstəyə tibbi yardım göstərilməməsi nəticəsində onun sağlamlığına az ağır zərər vermə —

min mandatın min beş yüz mandatə qədər cərimə və ya iki ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə bir ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

142.2. Eyni əməllər nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vermə —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

142.3. Eyni əməllər zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olduqda —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 31 may 2011-ci il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il, 2 iyul 2011-ci il, 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).*

1. CM-in 142-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **ictimai təhlükəli**liyi onun ibarətirdi ki, tıbb işçisinin öz vəzifəsini yerinə yetirməməsi nəticəsində tibbi yardıma ehtiyacı olan şəxsin sağlamlığı və həyatı təhlükə altına alınmış olur. Qeyd edilən əmələ görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsindən məqsəd vətəndaşların həyat və sağlamlığını tıbb işçilərinin səhlənkarlığın dan qorumaqdır.

2. Şərh edilən cinayətin **obyektiv** insanın sağlamlığının və həyatının təhlükəsizliyi təmin edən ictimai münasibətlərdir.

3. CM-in 142.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakılardan əhatə edir: a) tıbb işçisinin qanunvericiliyə və ya xüsusi qaydalara müvafiq olaraq xəstəyə kömək göstərmək vəzifəsinin mövcud olması; b) zərərçəkmişin tibbi yardıma ehtiyacının olması; c) tıbb işçisinin üzrlü səbəblər olmadan xəstəyə tibbi yardım göstərməməsindən ibarət hələki təqsir; ç) zərərçəkmişin sağlamlığına az ağır zərərin vurulması; d) tıbb işçisinin hələki təqsirliyi ilə zərərçəkmişin sağlamlığına vurulmuş az ağır zərər arasında səbəbli əlaqə.

4. Şərh edilən cinayət tərkibi o halda mövcud olacaqdır ki, tıbb işçisi xəstəyə kömək göstərməyə borclu olsun. Tibb işçisinin xəstəyə kömək göstərmək

ranmasını şərtləndirən əlamət kimi hərəkətsizliklə nəticə arasında səbəbli əlaqə mövcud deyildir.

Qeyd olunan qərarında Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi göstərmişdir ki, cinayət-hüquqi anlamda zərərli nəticənin cinayət əməli ilə əlaqləndirilməsi üçün kriminal davranış aktının həmin nəticəyə sadəcə şərait yaratması, bu cür şərait yaradan hallardan biri olması kifayət deyil. Cinayət əməli zərərli nəticənin zəruri şərti, yəni birbaşa həmin nəticəni doğuran hal kimi çıxış etməlidir. Əməl özü-özlüyündə zərərli nəticəni doğurmamalı, onu labüd etməlidir. Əgər zərərli nəticə bilavasitə əməldən törəmir və onun meydana gəlməsi təqdirilən şəxsin iradəsindən asılı olmayan hansısa başqa amillərlə şərtləndirilirsə, bu halda əməllə nəticə arasında cinayət qanununun tələb etdiyi zəruri əlaqə qırılır və zərərli nəticə kriminal əməldən törəyən hal kimi çıxış etmir.

8. Təhlil edilən cinayət **maddi tərkib** vasitəsilə ifadə edilmişdir. Tibb işçisinin kömək göstərməməsi nəticəsində zərərçəkmişin sağlamlığına **az ağır zərər** vurulduğu andan cinayət başa çatmış olacaqdır (az ağır zərər anlayışı bəzədə CM-in 127-ci maddəsinin şərhinə bax). Hər bir halda tibb işçisinin kömək göstərməməsi ilə sağlamlığa vurulmuş az ağır zərər arasında **səbəbli əlaqə** olmalıdır.

9. CM-in 142-ci maddəsinin **subyektiv cəhəti** təqdirin **qarıxıq** formasını nəzərdə tutmuşdur. Tibb işçisinin xəstəyə kömək göstərmədən ibarət hərəkətsizliyə psixi münasibəti **birbaşa qəsdə**, baş vermmiş nəticəyə — sağlamlığa az ağır zərər verməyə psixi münasibəti isə **ehtiyatsızlıqda** ifadə olunmuşdur.

10. CM-in 142-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv xüsusiyyəti**. Bu, xəstəyə təcili tibbi yardım göstərməyə borclu olan tibb işçisi (həkim, tibb bacısı, feldşer) ola bilər.

11. CM-in 73.2-ci maddəsinə görə CM-in 142.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsə barışdıqda və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

12. CM-in 142.2-ci maddəsində xəstəyə kömək göstərməmənin **ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** — həmin əməl nəticəsində zərərçəkmişin sağlamlığına ağır zərər vurma göstərilmişdir.

Sağlamlığa ağır zərər vurmanın anlayışı CM-in 126-cı maddəsinin şərhində verilmişdir.

13. CM-in 142.3-cü maddəsi təhlil edilən cinayətin **xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətini** — xəstəyə kömək göstərməmənin onun ölümünə səbəb olmasını nəzərdə tutmuşdur.

Maddə 143. Təhlükədə qoyma

Həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətdə olan və özünü qorumaq üçün tədbir görmək imkanından məhrum olan şəxsi bilə-bilə köməksiz qoyma, əgər həmin şəxsi köməksiz qoyan onun qayğısına qalmalı idisə

və ya onun özü zərərçəkmiş şəxsi həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətdə qoyduqda, zərərçəkmiş şəxsə kömək göstərmək imkanı olduqda haldə bunu etmədikdə —

min manatdan min beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il).

1. CM-in 143-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **ictimai təhlükəliliyi** ondan ibarətdir ki, həmin əməl tədbir təhlükəli vəziyyətdə olan və özünü qorumaq üçün tədbir görmək imkanından məhrum olan zərərçəkmiş şəxsin həyatı və sağlamlığı təhlükə altına alınmış olur. Belə əmələ görə cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulması müxtəlif səbəblərdən öz təhlükəsizliyinə təmin edə bilməyən şəxslərin labüd təhlükədən qorunmasına yönəlmişdir.

2. Şərh edilən cinayətin **obyektiv** özünü qorumaq imkanından məhrum olmuş şəxsin həyatının və sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərdir.

3. Təhlil edilən cinayətdə **zərərçəkmiş şəxs** qismində həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətdə olan və özünü qorumaq üçün tədbir görmək imkanından məhrum olan şəxs çıxış edir.

Zərərçəkmişin həyatı və sağlamlığı üçün yaranmış təhlükəli vəziyyət, hələ onun özünü qorumaq imkanından məhrum olması subyektiv və obyektiv amillərlə bağlı ola bilər. Bunlara həmin şəxsin azyaşlı, çox qoca, xəstə olması, təbii fəlakət (daşqın, qasırğa və s.) və ya müxtəlif xarakterli qəza (nəqliyyat qəzası, yanğın və s.) şəraitində olması aid edilə bilər. Şərh edilən maddə üzrə məsuliyyətin yaranması üçün zərərçəkmişin həyat və sağlamlığı real təhlükəyə məruz qalmalıdır.

4. CM-in 143-cü maddəsində göstərilmiş cinayətin **obyektiv cəhəti** təqsirkar şəxsin hərəkətsizliyi — həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətdə olan şəxsə kömək göstərməməsinə nəzərdə tutulmuşdur.

Təfsir edilən normanın dispozisiyası təqsirkarın zərərçəkmişə kömək göstərmək vəzifəsinin mövcudluğunun iki əsasını nəzərdə tutmuşdur:

1) təqsirkarın köməksiz vəziyyətdə qalan şəxsə qayğı göstərmək vəzifəsinin **əvvəlcədən olması**. Belə vəzifə təqsirkarla zərərçəkmişin qonumluq münasibətindən (məsələn, valideynin azyaşlı uşağa, yetkinlik yaşlı övladın isə imkansız valideynə qayğı göstərmək vəzifəsi) və ya hüquqi xarakterli digər münasibətlərdən (məsələn, dəyənin azyaşlı uşağa qayğı göstərmək vəzifəsi, qocaya qulluq etmək öhdəliyi götürmüş şəxsin ona qayğı göstərmək vəzifəsi, xilasedicinin və ya yanğınsöndürənin fəlakətə uğramış şəxsə kömək göstərmək vəzifəsi və s.) irəli gələ bilər;

2) təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsi həyat və sağlamlığı üçün **təhlükəli vəziyyətdə qoyduğuna görə** ona qayğı göstərmək vəzifəsinin yaranması. Belə vəziyyət təqsirkarın zərərçəkmiş barəsində etdiyi müxtəlif hərəkətlərlə, o cümlədən cinayət yolu ilə yaradıla bilər (məsələn, valideynin öz azyaşlı uşağını təhlükəli vəziyyətdə baxımsız qoyması, özü sərbəst hərəkət edə bilməyən qoca

törədilən adam oğurluğu (CM-in 144.2.4-cü maddəsi) yətirilin anda xəyat üçün (CM-in 126.1-ci maddəsi) və sağlamlıq üçün (CM-in 127 və 128-ci maddələri) təhlükəli olan fiziki zor tətbiq etməsi nəzərdə tutulur.

Şəxsin tutulması və ya saxlanması prosesinde ona həyat üçün təhlükəli olan fiziki zor tətbiq etmə CM-in 144.2.4-cü maddəsi ilə tam əhatə olunduğuna görə əməlin əlavə olaraq 126-cı maddə ilə tövsiyə olunmasına ehtiyac qalmır (CM-in 144.2.4-cü maddəsi 126-cı maddəyə müsbətdə tam norma hesab edilir). Zərərcəkmişin sağlamlığı üçün təhlükəli olan zor tətbiq etmə hamin qaydada CM-in 127 və ya 128-ci maddələri ilə deyil, 144.2.4-cü maddəsi ilə tövsiyə ediləcəkdir.

Həyat və sağlamlıq üçün zor tətbiq etmə hərəkətləri nəticəsində faktiki olaraq zərərcəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır, az ağır və ya yüngül zərər vurularsa, əməl CM-in 144.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan «digər ağır nəticələr» əlaməti üzrə tövsiyə ediləcəkdir.

15. Silahdan, yaxud silah qismində istifadə edilən əşyalardan istifadə etməklə törədilən adam oğurluğu (CM-in 144.2.5-ci maddəsi) odlu, soyuq, atıcı, qaz və s. silahdan və əşyalardan istifadə etməklə törədilən adam oğurluğunu nəzərdə tutur. Silahın anlayışı və növləri CM-in 228-ci maddəsinin şərhində verilmişdir. Silah kimi istifadə edilən əşyalara meşəqət əşyaları — balta, çəkic, iskəne, məlbəx biçəyi, habelə sağlamlığa zərər vura bilən daş, dəmir parçası, kərpic və s. aiddir.

Silah və ya sair əşyalar cinayət törədilməzdən əvvəl hazırlana, yaxud cinayət törədilən yerdən götürülə bilər. Silahın və ya sair əşyaların əldə, yaxud zavodda düzəldilməsinin əməlin tövsiyinə heç bir təsiri yoxdur.

Cinayət törədilən zaman silahın təqsirkar olma faktının özü əməli CM-in 144.2.5-ci maddəsi ilə tövsiyə etmək üçün kifayət sayılır. Cinayət silahlardan istifadə edilməklə törədilməlidir. Silahdan istifadə onun öz təyinatı üzrə tətbiqi və ya göstərilən hədəni məhkəməndirmək üçün nümayiş etdirilməsinə nəzərdə tutur. Yalançı silahların və ya onların maketlərinin hədəni məhkəməndirmək üçün istifadə edilməsi və onların zərərcəkmiş şəxs tərəfindən həqiqi silah kimi qəbul edilməsi hallarında da əməl CM-in 144.2.5-ci maddəsi ilə tövsiyə ediləcəkdir.

Silah və ya silah kimi istifadə edilən əşyalar təkcə zərərcəkmiş şəxsə deyil, adam oğurluğunun qarşısını alan, ona mane olan və ya cinayətin şahidi olan şəxslərə qarşı da tətbiq edilə bilər. Bu halda tövsiyə dəyişmir.

16. Tamah məqsədi ilə və ya sifarişli adam oğurluğu (CM-in 144.2.6-cı maddəsi) iki ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti nəzərdə tutur.

Tamah niyyəti oğurlanan adamın azad edilməsi müqabilində onun yaxın qohumlarından və tanışlarından pul tələb etmədə, maddi xərcərdən azad olmağa, oğurlanan şəxsi satmada, onun orqan və toxumalarının istifadə etmədə, habelə seksual istismar üçün satmada ifadə oluna bilər. Əgər təqsirkar yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi satmaq məqsədilə oğurlayarsa (şəxsi oğurlama CM-in 144.1-ci maddəsində əldə etmənin bir üsulüdür), onun əməli CM-in 144.1.2.3-cü maddəsi ilə tövsiyə ediləcəkdir. Bu zaman əməlin əlavə olaraq CM-in 144.2.6-cı maddəsi ilə tövsiyinə ehtiyac yoxdur.

Qanunun mənasına görə sifarişlə törədilən adam oğurluğu sifarişçinin verdiyi maddi mükafat müqabilində, yaxud bunsuz törədilən adam oğurluğunun nəzərdə tutur. Sifariş edənini verdiyi, yaxud verəcəyi maddə müqabilində adam oğurlayan şəxs cinayətin törədilməsində yalnız aldığı və ya alacağı «haqqa» görə maraqlı olur. Sifariş edən şəxsin də bu cinayətin törədilməsində iştirakçılığa görə məsuliyyəti yaranır. Sifariş əsasında adam oğurluğuna həyata keçirilən şəxs maddi mükafata görə deyil, başqa əsaslarla görə (məsələn, intiqam, qışqanlıq və s.) bu cinayət törətdikdə də məsuliyyət CM-in 144.2.6-cı maddəsi ilə yaranacaqdır.

17. CM-in 144.3-cü maddəsində xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri nəzərdə tutulmuşdur.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi CM-in 144.1-ci və ya 144.2-ci maddələrində göstərilən əlamətlər olduqda oğurlama zərərcəkmiş şəxsin cinayət törədilməkdə 18 yaşına çatmamasını nəzərdə tutur. Təqsirkar 18 yaşına çatmayan şəxsi oğurladığını dərk edir və bunu arzu edir.

Şəxsin CM-in 144.3-cü maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əməlin ehtiyatsızlıqdan zərərcəkmişin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olması adam oğurluğunun nəticəsi olaraq baş verə bilər. Başqa sözlə, adam oğurluğu əməlləri ilə zərərcəkmişin ölümü və ya digər ağır nəticələr arasında səbəbi əlaqə mövcud olmalıdır.

Əgər şəxsin əməlinə adam oğurluğunun ağırlaşdırıcı (CM-in 144.2-ci maddəsi) və xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib (CM-in 144.3-cü maddəsi) əlamətlərinin hər ikisi vadırsa, o halda əməl yalnız xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti üzrə tövsiyə edilə bilər. Çünki ümumi qaydaya görə, əsas tərkiblər ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti olan tərkiblərə, onların hər ikisi isə xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti olan tərkiblərə əhatə olunur.

Adam oğurluğu ehtiyatsızlıqdan zərərcəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olarsa, əməl CM-in 144.3-cü maddəsi ilə tam əhatə olunur və əlavə olaraq CM-in 124-cü maddəsi ilə tövsiyə ehtiyac qalmır.

Əgər zərərcəkmiş şəxsin ölümü təqsirkarın onun sağlamlığına qəsdən ağır zərər vurmağı nəticəsində baş vermişdirsə, əməl CM-in 144.3-cü və 126.3-cü maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə ediləcəkdir.

Oğurlanan şəxsi qəsdən öldürmə CM-in 144.3-cü maddəsinin «digər ağır nəticələr» əlaməti üzrə və CM-in 120.2-ci maddəsinin 9-cu bəndi ilə məsuliyyət yaradacaqdır.

CM-in 144.3-cü maddəsi üzrə «digər ağır nəticələr»ə zərərcəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır, az ağır və ya yüngül zərər vurma, onun psixi xəstəliyə tutulması, özünü öldürməsi, yaxın qohumlarının ölümü və s. daxildir.

Zərərcəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurma CM-in 144.3-cü maddəsi ilə tam əhatə olunduğu üçün əməlin əlavə olaraq CM-in 126 və ya 127-ci maddələri ilə tövsiyə tələb olunmur.

18. Adam oğurluğu cinayəti ilə qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə (CM-in 145-ci maddəsi) və adamlar girov götürmə (CM-in 215-ci maddəsi) cinayətlərini bir-birindən fərqləndirmək praktikada çətinlik törədir.

Qanunsuz azadlıqdan məhrum etməni adam oğurluğu cinayətindən fərqlən-

dan istifadə olunmasa da, insan alveri hesab edilir (Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2005-ci il və tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — «Azərbaycan» qəzeti, 26 oktyabr 2005-ci il; 7 mart 2012-ci il və 5 aprel 2013-cü il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» qəzeti, 16 mart 2012-ci il; «Respublika» q., 19 aprel 2013-cü il).

1. CM-in şərh olunan 144-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin **obyektivi** insanın (həm yetkinlik yaşına çatan, həm də yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin) şəxsi azadlığıdır. Əlavə **obyekt** qismində insanın həyatı və sağlamlığı, şərəfi və ləyaqəti və s. ilə bağlı ictimai münasibətlər çıxış edir.

2. İnsan alveri cinayətinin **ictimai təhlükəliliyi** ondan ibarətdir ki, CM-in 144-1-ci maddəsinin dispozişiyasında nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməllərdən hər hansı birinin törədilməsi beynəlxalq-hüquqi aktlarla, eləcə də Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan olunan qul əməyinin, qul ticarətinin və insanın şəxsi azadlığına qəsd edən sair qanunsuz əməllərin yayılmasına və insanın əlq-satqı obyektı olmasını pisləyən ictimai-mənəvi normaların pozulmasına səbəb olur.

3. CM-in 144-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət əməlinin şərhli zamanı «İnsan alverinə və fahişəliyin üçüncü şəxs tərəfindən istismarına qarşı mübarizə haqqında» BMT-nin 1950-ci il 21 mart tarixli Konvensiyasına, «İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında» 28 iyun 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa, «Azərbaycan Respublikasında İnsan Alverinə qarşı Mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında» 6 may 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının «Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyasını təmməylən, insan alverinin, xüsusən qadın və uşağ alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında» 15 noyabr 2000-ci il tarixli Protokolu (Azərbaycan Respublikası 13 may 2003-cü il tarixli Qanunla həmin Protokola qoşulmuşdur), «Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlər arasında insan alverinə, insan orqanları və toxumalarının qanunsuz ticarətinə qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 2005-ci il 25 noyabr tarixli Sazişin müddəalarına istinad olunmalıdır.

CM-in 144-1-ci maddəsində insan alverinə verilən anlayış «İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında» 28 iyun 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1.0.1-ci maddəsində insan alverinə verilən anlayışla eynidir.

4. CM-in 144-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətdən **zərərçəkmiş şəxs** qismində yetkinlik yaşına çatan və yetkinlik yaşına çatmayan (CM-in 144-1.2.3-cü maddəsi) hər hansı şəxs çıxış edə bilər.

5. Şərh edilən cinayətin **obyektiv cəhəti** zor tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zor tətbiq etməklə, hədə-qorxu və ya digər məcburetə vasitələri ilə, oğurlama, dələduzluq, aldatma yolu ilə, təsir imkanlarındən və ya zəiflik vəziyyətdən sui-istifadə etməklə, yaxud digər şəxsə nəzərdə tutulan rəziləşmənin alınması üçün maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər verməklə və ya almaqla, şəxsin istismar edilməsi məqsədilə: 1) cəlb edilməsini; 2) əldə edilməsini; 3) saxlanılmasını; 4) gizlədilməsini; 5) daşınmasını; 6) verilməsini; 7) qəbul edilməsini nəzərdə tutur.

6. Şəxslərin istismar məqsədilə **cəlb edilməsi** dedikdə, siyahıya alınmış, hər hansı toplanı yerinə çağırılmaqla, bir yerə toplamaqla və s.-lə onların rəziləşmənin alınması başa düşülür. Belə hərəkətlər maddənin dispozişiyasında sadalanan istənilən üsulla (aldatmaqla, hədə-qorxu gəlməklə və s.) həyata keçirilə bilər.

Bu cinayət insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxsin istismar məqsədilə **cəlb edildiyi** (istismara rəziləşdirildiyi) **andan başa çatmış** hesab edilir.

7. Şəxsin istismar məqsədilə **əldə edilməsi** dedikdə, şəxsin satın alınması, başqa şəxsə, habelə əmlakla və ya əşya ilə dəyişdirilməsi, borc və ya bəxş kimi alınması, borc əvəzinə ödənilməsi, adam oğurluğu cinayətini törətməklə ələ keçirilməsi və s. hərəkətlər başa düşülməlidir. Şəxsin istismar məqsədilə əldə edilməsi, əslində həmin şəxs üzərində mülkiyyət hüquqlarına xas olan hüquqlar əldə etməni özündə ehtiva edir. Qeyd olunan məqsədlərə şəxsin əldə edilməsi həm əvəzli (pulla alma, qarşılıqlı hesablaşma vasitəsi kimi qəbul etmə, başqa əşyalara dəyişdirmə), həm də əvəzsiz (hədiyyə etmə və s.) ola bilər. Lakin bu, çox zaman əvəzli xarakter daşıyır. Əgər şəxs onu oğurlama yolu ilə əldə edilmişdirsə, təqsirkarın əməli yalnız CM-in 144-1-cü maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər (adam oğurluğu insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxsin əldə edilməsinin üsulu kimi çıxış edir). Bu halda təqsirkarın əməlini CM-in 144-cü maddəsi ilə adam oğurluğu cinayəti kimi əlavə tövsiyə etmək olmaz, çünki insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxsin CM-in 144-1-ci maddəsinin dispozişiyasında nəzərdə tutulan «əldə edilməsi»nin üsullarından biri də adam oğurluğu cinayətinin törədilməsidir.

Şəxsin istismar məqsədilə **əldə edilməsi** həmin şəxsin təqsirkarın sahibliyinə keçdiyi **andan başa çatmış** cinayət hesab edilə bilər.

8. Şəxsin istismar məqsədilə **saxlanması** dedikdə, həmin şəxsin binalarda, gizli saxlanma yerlərində, habelə mühafizəsi təmin edilən və üzərində zəruri nəzarət həyata keçirilən digər yerlərdə təqsirkarın öz sərəncamında saxlanmasına yönəldilmiş bütün hərəkətlər başa düşülməlidir. Başqa sözlə, bu, saxlanma yerindən və müddətindən asılı olmayaraq, insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxsə faktiki sahib olma deməkdir. Təqsirli şəxsin insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxsi öz ixtiyarında (məsələn, gizli saxlanma yerlərində, binalarda və s.) saxlanması ilə əlaqədar həyata keçirdiyi hər hansı qəsd edilən hərəkətləri saxlama kimi başa düşülməlidir. Şəxsin istismar məqsədilə saxlanılmasında ifadə olunan cinayət **uzanan** cinayətdir. İnsan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxsin saxlanılmasına yönələn hər hansı hərəkətin edildiyi **andan** cinayət başa çatmış sayılır.

9. Şəxsin istismar məqsədilə **gizlədilməsi** dedikdə, zərərçəkmiş şəxsin kənar şəxslərin görə bilməsini istisna edən hər hansı yerdə (mənzildə, evdə, binada, zirzəmidə, tövlədə, yeraltı sahələrdə və s.) saxlanması başa düşülməlidir.

Bu cinayət insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxsin istismar məqsədilə gizlədildiyi **andan başa çatmış** hesab edilir.

10. Şəxsin istismar məqsədilə **daşınması** dedikdə, üsulundan və saxlama yerindən asılı olmayaraq həmin şəxsin yerinin dəyişdirilməsinə yönələn qəsd edilən hər hansı hərəkət başa düşülməlidir. Həyata keçirilməsi üsullarından

etməklə törədildikdə;

144-2.2.6. qabaqcadan olbır olan bır qrup şəxs, mütaşəkkil dəstə və ya cinayət bırlik (cinayət bır teşkilat) tərəfindən törədildikdə — yeddil ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

144-2.3. Bu Məcəllənin 144-2.1 və 144-2.2-ci maddələrində göstərilən əməllər ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olduqda —

doğquz ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2005-ci il və tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — «Azərbaycan» qəzeti, 26 oktyabr 2005-ci il; 7 mart 2012-ci il və 5 aprel 2013-cü il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» qəzeti, 16 mart 2012-ci il; «Respublika» q., 19 aprel 2013-cü il).

1. CM-in şərh olunan maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin obyektini hər kəsin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə təsbit olunan şəxsi azadlığını təmin edən ictimai münasibətlər təşkil edir. Əlavə obyekt qismində şəxsiyyətin həyatı və sağlamlığının təhlükəsizliyi ilə bağlı ictimai münasibətlər çıxış edir. Bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində yaşandan, psixi vəziyyətindən və s. əsli olmayaraq istənilən şəxs çıxış edə bilər.

2. CM-in 144-2-ci maddəsində göstərilən cinayət obyektiv cəhətdən hədə-qorxu, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etməklə hədəsi ilə, habelə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi hallardan başqa şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaqla onu müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etmədə ifadə olunur.

3. Məcburi əmək (xidmət) qanunsuz olaraq şəxsin müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur edilməsində ifadə olunur («İnsan əlvinə qarşı mübarizə haqqında» 28 iyun 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.3-cü maddəsi). Şəxsin müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur edilməsi dedikdə, həmin şəxsin iradəsinin ziddinə olaraq onu arzu etmədiyi işin (xidmətin) yerinə yetirilməsinə məcbur etmə başa düşülməlidir.

Zərərçəkmiş şəxsin məcbur edildiyi müəyyən iş (xidmət) dedikdə, onun yerinə yetirməyi arzu etmədiyi istənilən iş (istehsal, ticarət, xidmət və s. sahələrdə görülən hər hansı iş) başa düşülməlidir.

4. Təqsirkarın əməlinin CM-in 144-2-ci maddəsi ilə tövsiif edilməsi üçün zərərçəkmiş şəxsə cəlb edildiyi məcburi işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) görə haqqın tam və ya qismən ödənilməsinin, yaxud ümumiyyətlə, ödənilməsinin əhəmiyyəti yoxdur. Əməl bütün hallarda CM-in 144-2-ci maddəsi ilə tövsiif edilməlidir.

5. Təhlil edilən cinayətin obyektiv cəhəti cinayətin törədilməsinin dörd üsulu nəzərdə tutur: 1) hədə-qorxu gəlmə; 2) zor tətbiq etmə; 3) zor tətbiq etməklə hədələmə; 4) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi hallardan başqa şəxsin azadlığını məhdudlaşdırma.

6. Hədə-qorxu gəlməklə şəxsi müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etmə, fiziki zor tətbiq etməklə hədələmə istis-

na olmaqla, şəxsi istənilən formada və məzmununda onun, yaxud onun ailə üzvlərinin, yaxın qohumlarının və s. bərasində hər hansı arzu olunmayan qərarın qəbul ediləcəyi (məsələn, əmək müqaviləsinə xitam veriləcəyi), yaxud arzu olunmaz nəticələrə səbəb olu biləcəklər haqqında ediləcəyi (yaxın qohumunun məsuliyyətlə cəlb olunacağı) ilə qorxutmaqla təqsirkarın istədiyi işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etmə başa düşülməlidir.

7. Zor tətbiq etməklə şəxsi müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etmə, şəxsin əl-qolunu, ayaqlarını bağlamada, onu döymədə, bədəninin müxtəlif hissələrinə zərbələr endirmədə, habelə sair fiziki ağır yermədə ifadə oluna bilər. Şəxsi müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etmədə fiziki zor tətbiq etmə zərərçəkmiş psixoloji müqavimətini qırmağa yönəldilir. Fiziki zor tətbiq etmə nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül zərər vurulursa, əməl yalnız CM-in 144-2.1-ci maddəsi ilə tövsiif edilməlidir. Bu halda əməlin CM-in 128-ci maddəsi ilə əlavə tövsiifinə ehtiyac yoxdur. Əgər fiziki zor tətbiq etmə nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurulursa, təqsirkarın əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında — CM-in 126-cı və ya 127-ci və 144-2-ci maddələri ilə tövsiif edilməlidir.

8. Zor tətbiq etməklə hədələmə yolu ilə şəxsi müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etmə təqsirkarın bu cinayəti istənilən ağırlıqlı fiziki zor tətbiq etməklə hədələmə (CM-in 134-cü maddəsinin şərhinə bax) yolu ilə törətməsini nəzərdə tutur. Zor tətbiq etməklə hədələmə zərərçəkmiş şəxsə, onun yaxın qohumlarına, habelə zərərçəkmiş şəxsə əziz olan başqa şəxslərə qarşı fiziki zor tətbiq ediləcəyi ilə onları qorxutmağa ifadə oluna bilər. Hədə sözlə bildirilməklə, yaxud silah nümayiş etdirilməklə və s. həyata keçirilə bilər. Zor tətbiq etməklə hədələmə zərərçəkmiş şəxsin göstərəcəyi müqaviməti əvvəlcədən neytrallaşdırmağa yönəlir. Tətbiq edilən hədə real və bilavasitə həyata keçirilə bilən olmalıdır.

Hədə öldürməni və ya sağlamlığına ağır zərər vurmağı nəzərdə tutarsa belə, təqsirkarın əməli yalnız CM-in 144-2-ci maddəsi ilə tövsiif edilməlidir. Bu zaman CM-in 134-cü maddəsi ilə əlavə tövsiif tələb olunmur.

9. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi hallardan başqa şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaqla müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etmə hərəkəti blank etimətlərlə xarakterizə olunur. Blank etimətlə şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaqla onun müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur edilməsini nəzərdə tutan qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi hallarda əlaqədardır. Həmin xüsusi halların sırasına aiddir:

- məhkəmə qərar əsasında şərtləri və müddətləri qanunla nəzərdə tutulan hallar;

- hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan hallar;

- fəvqəladə vəziyyət və hərbi vəziyyət zamanı vətəndaşlara tələb olunan işləri gördürmək halları (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin 5-ci bəndi; Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 17-ci maddə-

si; «Hərbi vəziyyət haqqında» 6 yanvar 1994-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 11-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin «a» bəndi; «Fövqəladə vəziyyət haqqında» 8 iyun 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 8.0.21-ci maddəsi);

- qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunma halları;

- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının səfərbərlik zamanı və müharibə dövründə ölkənin müdafiəsinin və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə aparılan işlərə cəlb olunduğu hallar («Azərbaycan Respublikasında səfərbərlik hazırlığı və səfərbərlik haqqında» 10 iyun 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 8.2-ci maddəsi);

- hərbi xidmət keçdikləri dövrdə hərbi qulluqların Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi qaydada yul verilən hərbi xidmətdə nəzərdə tutulmayan işlərə və başqa vəzifələrini icrasına cəlb edilməsi halları («Hərbi qulluqların statusu haqqında» 25 dekabr 1991-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cu maddəsi) və s.

Yuxarıda sadalanan və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər xüsusi hallar istisna olmaqla, şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaqla onun müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur edilməsi şərh olunan cinayətin tərkibini yaradır.

Şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaqla onun müəyyən işin yerinə yetirilməsi (xidmətin göstərilməsinə) məcbur edilməsi son zərurət vəziyyətində tədrəkdə, bə, cinayət məsuliyyətini istisna edən hal kimi qiymətləndirilməlidir.

10. Məcburi əmək cinayəti **formal** tərkibli cinayətdir. Hədə-qorxu, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmək hədəsi ilə, habelə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi hallardan başqa şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaqla onun müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur edildiyi andan cinayət **baş çatmış** sayılır. Əgər ulanan şəxsin bərsində CM-in 144-2-ci maddəsində nəzərdə tutulan əməlin törədilməsi, habelə insan alverci cinayətdən zərərçəkmiş şəxsin məcburi əməyə cəlb edilməsi hallarında təqsirkarın əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında – CM-in 144-cü və ya 144-1-ci və 144-2-ci maddələri ilə təsvif edilməlidir. Məcburi əməyə cəlb edilən şəxs bərsində CM-in digər maddələri ilə nəzərdə tutulmuş hər hansı cinayətin törədildiyi hallarda da əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında təsvif edilməlidir. Məcburi əmək cinayətini törədən qulluq mövqeyindən istifadə edən təqsirkar vəzifəli şəxs olduqda (CM-in 144-2.2.5-ci maddəsi) onun əməlinin əlavə olaraq CM-in 308-ci maddəsi ilə təsvif olunması tələb olunmur.

11. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Təqsirkar hədə-qorxu, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmək hədəsi ilə, habelə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi hallardan başqa şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaqla onu müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etdiyi dərək edir və belə əməli törətməyi arzu edir. Cinayətin motivləri müxtəlif ola bilər: tamah, intiqam və s. Motiv əməlin təsvifi üçün əhəmiyyətli kəsb etmir.

12. Bu cinayətin **subyektiv** cinayət törədənədek 16 yaşına çatmış hər hansı

anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

CM-in təhlil olunan maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti məsələsini həll edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, CM-in 99-4-cü maddəsində göstərilən şərtlər olduqda bu maddədə təsbit olunan cinayətin törədilməsi ilə bağlılığı olan **hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər** tətbiq oluna bilər (CM-in 99-4—99-9-cu maddələrinin şərhinə bax).

13. Şərh olunan cinayətin **ağırlaşdırıcı** (CM-in 144-2.2-ci maddəsi) və **xüsusilə ağırlaşdırıcı** (CM-in 144-2.3-cü maddəsi) əlamətləri CM-in 144-1-ci maddəsinin analogi əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 144-2.2-ci və 144-2.3-cü maddələrinin şərhinə bax).

Maddə 144-3. İnsan alverci məqsədi ilə sənədlərlə qanunsuz hərəkətlər

144-3.1. İnsan alverci məqsədi ilə şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsinin, pasportunun və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədinin, yaxud yol (sərhəddə keçmə) sənədinin saxtalaşdırılması —

üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

144-3.2. İnsan alverci məqsədi ilə insan alverçisini və ya insan alverci qurbanını saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhəddə keçmə) sənədləri ilə təmin etmə —

üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

144-3.3. İnsan alverci məqsədi ilə insan alverçisini və ya insan alverci qurbanını saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhəddə keçmə) sənədləri ilə təmin etmək üçün belə sənədləri əldə etmə —

üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

144-3.4. İnsan alverci məqsədi ilə hər hansı bir şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsinin, pasportunun və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədini, yaxud yol (sərhəddə keçmə) sənədini götürmə, saxlama, gizlətmə, zədələmə və ya məhv etmə —

iki ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 19 aprel 2013-cü il tarixli, 610-IVQD nömrəli Qanunu ilə əlavə edilmişdir; 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 9 may 2013-cü il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. «İnsan alverci əleyhinə tədbirlərə dair» Avropa Şurasının 16 may 2005-ci il tarixli Konvensiyasının 20-ci maddəsinə görə Konvensiya iştirakçısı olan hər bir dövlət yol sənədləri və şəxsiyyət vəsiqələri ilə əlaqədar əməllərin kriminallaşdırılması öhdəliyini öz üzərinə götürür.

2. CM-in şərh olunan 144-3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayətlərin **obyektiv** şəxsiyyət vəsiqəsinin, pasportun və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədinin, yaxud yol (sərhəddə keçmə) sənədinin hazırlanmasında, onlardan istifadənin və həmin predmetlərlə davranışın qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydasıdır. Əslində bu cinayət birbaşa deyil, dolayı olaraq şəxsiyyətin azadlı-

ğına qəsd edir: onun əsas obyekt hüquq verən rəsmi sənədlər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qanuni dövryyəsi ilə bağlı ictimai münasibətlərdir.

3. Bu cinayətin **ictimai təhlükəliliyi** ondan ibarətdir ki, CM-in 144-3-cü maddəsinin dispozisiyasında nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməllər bəynəlxalq-hüquqi aktlarla, eləcə də Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan olunan insan alveri cinayətinin törədilməsinin asanlaşdırılmasına, onun ərazilin genişlənmək Azərbaycan Respublikasının sərhədlərindən də kənara yayılmasına, insan alveri cinayətinin törədilməsinə çox sayda insanın, o cümlədən müəyyən hallarda vəzifəli şəxslərin də cəlb edilməsinə şərait yaradır.

4. CM-in 144-3-cü maddəsi dörd müstəqil cinayət tərkibini (CM-in 144-3.1-144-3.4-cü maddələri) nəzərdə tutur. Qanunverici CM-in 144-3.1-144-3.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlər ictimai təhlükəliliyi eyni səviyyəli hesab etdiyinə görə (həmin maddələrin sanksiyaları eynidir) həmin tərkibləri bir bəndə də göstərmək mümkün idi.

5. CM-in 144-3-cü maddəsində təsbit olunan cinayətlərin **predmetini** şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkeçmə) sənədi təşkil edir.

Şəxsiyyət vəsiqəsi və pasportun (ümumvətəndaş, xidməti və diplomatik pasport) anlayışı haqqında CM-in 326-cı maddəsinin şərhinin 2-ci bəndinə bax.

Şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənədlərə doğum haqqında şəhadətnamə, hərbi bilet, dənizçinin şəxsiyyət sənədi və s. aiddir.

Yol (sərhədkeçmə) sənədi dedikdə, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olmaq və ya Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk etmək üçün tələb edilən sənədlər başa düşülür. Belə sənədlərə xarici pasport, vətəndaşlığı olmayan şəxslərə yaşadığı ölkənin hüddudlarından kənara getmək üçün verilən sənəd, dənizçi kitabçası (vəsiqəsi), qaçqınlara verilmiş yol sənədi, vətəne qayıdış şəhadətnaməsi, bəynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda digər sənədlər aiddir (Azərbaycan Respublikası Mıqrasiya Məcəlləsinin 3.0.17-ci maddəsi).

6. CM-in 144-3.1-ci maddəsində əks olunan cinayətin **obyektiv cəhəti** bir əməli - insan alveri məqsədi ilə şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsinin, pasportunun və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədinin, yaxud yol (sərhədkeçmə) sənədinin saxtalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sənədlərin saxtalaşdırılmasının nə dkmək olduğu haqqında CM-in 320-ci maddəsinin şərhinin 14-cü bəndinə bax.

CM-in 144-3.1-ci maddəsində sənədləri saxtalaşdırılması dedikdə, insan alverçisinin, insan alveri qurbanının, habelə insan alveri cinayətinin törədilməsində iştirak edən hər hansı şəxsin sənədlərinin saxtalaşdırılması başa düşülməlidir.

Sadalan sənədlərin saxtalaşdırılması o halda şərh olunan maddə ilə məsuliyyət yaradır ki, saxtalaşdırılan şəxsin məqsədi insan alveri cinayətini törətmək olsun. Başqa sözlə, şəxs CM-in 144-1-ci maddəsində sadalanan əməllərin (şəxsin istismar edilməsi məqsədi ilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanılması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi, qəbul edilməsi) törədilməsi məqsədilə sənədləri saxtalaşdırmalıdır. Əgər belə məqsəd yoxdursa, şəxsin əməli

müvafiq əməllər olduqda CM-in 320-ci maddəsi ilə tövsiif edilməlidir.

7. Şərh olunan cinayət şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkeçmə) sənədi saxtalaşdırıldığı andan **başa çatmış** sayılır. Sadalan sənədləri saxtalaşdırılan şəxsin insan alveri cinayətini törədib-törətməməsinin əməlinin bax maddə ilə tövsiifinə təsiri yoxdur. Sənəd saxtalaşdırılan şəxs insan alveri cinayətini də törədirsə, onun əməli cinayətlərinin məcmusu ilə - CM-in 144-1-ci və 144-3-cü maddələri ilə tövsiif edilməlidir.

Sənədləri saxtalaşdırma insan alveri cinayətini törətməyə hazırlıq hərəkəti hesab edilə bilər, bu əməli insan alveri cinayətində hazırlıq kimi tövsiif etmək olmaz: ona görə ki, saxtalaşdırmanın özü müstəqil bir cinayət tərkibi yaradan əməl olaraq CM-in konkret maddəsində - şərh olunan maddədə əks olunmuşdur.

Sənədləri saxtalaşdırma insan alveri cinayətini törətməyə hazırlıq hərəkəti hesab edilir, lakin sənədləri saxtalaşdırma cinayətinin özünə də hazırlıq və cəhd mümkündür. CM-in 144-3.1-144-3.3-cü maddələrində əks olunan cinayətlər əgər cinayətlər olduquna görə onların törədilməsinə hazırlıq cinayət məsuliyyəti yaratmır (CM-in 28.2-ci maddəsi).

Sənədləri saxtalaşdırılan şəxs insan alverçisini və ya insan alveri qurbanını həmin sənədlərlə təmin etdikdə, onun əməli CM-in 144-3.1-ci və 144-3.2-ci maddələri ilə tövsiif edilməlidir.

8. CM-in 144-3.1-144-3.4-cü maddələrində əks olunan cinayətlər **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Şəxs insan alveri məqsədi ilə şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsinin, pasportunun və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədinin, yaxud pın saxtalaşdırıldığı (CM-in 144-3.1-ci maddəsi), insan alverçisini və ya insan alveri qurbanını saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkeçmə) sənədləri ilə təmin etdiyini (CM-in 144-3.2-ci maddəsi), yaxud təmin etmək üçün belə sənədləri əldə etdiyini (CM-in 144-3.3-cü maddəsi) və ya hər hansı bir şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsinin, pasportunun və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədini, yaxud yol (sərhədkeçmə) sənədini götürdüyünü, saxladığını, gizlətdiyini, zədələdiyini, məhv etdiyini (CM-in 144-3.4-cü maddəsi) dərk edir və belə əməlləri törətməyi arzu edir. Cinayətin motivləri müxtəlif ola bilər: tamah, insan alveri qurbanının sərhəddən keçirilməsini asanlaşdırma və s. Motivlərin müxtəlifliyi əməlin tövsiifi üçün əhəmiyyət kəsb etmir.

9. **Məqsəd** CM-in 144-3.1-144-3.4-cü maddələrində əks olunan bütün cinayətlərin zəruri tərkib əlamətidir: insan alveri cinayətini törətmək. Belə məqsəd olmadıqda şəxsin əməli CM-in 144-3.4-cü maddəsi ilə tövsiif edilə bilər.

10. CM-in 144-3.1-144-3.4-cü maddələrində əks olunan cinayətlərin **subyektiv** cinayət törədənəkdə **16** yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

CM-in 99-4-cü maddəsində göstərilən şərtlər olduqda CM-in 144-3.1-144-3.4-cü maddələrdə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin törədilməsi ilə bağlılıq olan **hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər** tətbiq oluna bilər (CM-in 99-4—99-9-cü maddələrinin şərhinə bax).

11. CM-in 144-3.2-ci maddəsində əks olunan cinayətin **obyektiv cəhəti** insan alveri məqsədi ilə insan alverçisini və ya insan alveri qurbanını saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədləri ilə təmin etmədə ifadə olunur.

Saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədləri dedikdə, saxtalaşdırılmış həqiqi şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədləri, yaxud ümumiyyətlə saxta düzəldilmiş belə sənədlər başa düşülməlidir.

Təmin etmə artıq saxtalaşdırılmış şəxsiyyət vəsiqəsini, pasportu və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədlərini insan alveri qurbanına, yaxud insan alverçisinə şəxsən və ya vasitəçidən istifadə etməklə təqdim etmə başa düşülməlidir.

Sərh olunan cinayət insan alverçisini və ya insan alveri qurbanını saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədləri ilə təmin etmə anından başa çatmış sayılır. Texniki vasitələrdən (informasiya texnologiyalarından – internetdən, mobil telefonlardan və s.) istifadə etməklə saxta sənədin göndərilməsi təmin etməyə yönələn cinayətə cəhd hərəkəti hesab edilə bilər.

Bu maddədə, eləcə də CM-in 144-3.3-cü maddəsində **insan alverçisi** dedikdə, təkcə insan alveri qurbanını verən və ya qəbul edən şəxs deyil, həm də istismar məqsədi ilə şəxsi cəlb edən, əldə edən, saxlayan, gizlədən və ya daşıyan şəxs başa düşülməlidir.

12. CM-in 144-3.3-cü maddəsində əks olunan cinayətin **obyektiv cəhəti** insan alveri məqsədi ilə insan alverçisini və ya insan alveri qurbanını saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədləri ilə təmin etmək üçün belə sənədləri əldə etmədə ifadə olunur.

Əldə etmə istənilən üsulla şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədlərin şəxsən və ya vasitəçilərin əli ilə alınmasını, belə sənədlərə sahiblənməni nəzərdə tutur. Bilavasitə əldə etməyə yönəldilmiş istənilən hərəkət sərh olunan cinayətə cəhd sayılır. Əldə etməyə yönəldilmiş hazırlıq hərəkətləri (sənədin qoyulması üçün saxlanc yeri düzəltmə və s.) cinayət məsuliyyəti yaratmır.

Saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədləri ilə təmin etmək üçün belə sənədləri əldə etmə dedikdə, həm saxta şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədlərini alma, həm də saxtalaşdırmaq üçün belə sənədlərin həqiqisini alma başa düşülməlidir.

13. CM-in 144-3.4-cü maddəsində əks olunan cinayətin **obyektiv cəhəti** insan alveri məqsədi ilə hər hansı bir şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsini, pasportunu və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədini, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədini götürmə, saxlama, gizlətmə, zədələmə və ya məhv etmədə ifadə olunur.

Götürmə şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsinə, pasportuna və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədinə, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədinə istənilən üsulla –

oğurluqla, soyğunçuluqla, quldurluqla, dələduzluqla və s.-lə yiyələnmə başa düşülür.

Şəxsin şəxsiyyət vəsiqəsini, pasportunu və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədini, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədini öz ixtiyarında (məsələn, üstündə, gizli saxlanc yerlərində, binalarda və s.) saxlaması ilə əlaqədar olan hər hansı qəsdən edilən hərəkətləri **saxlama** kimi başa düşülməlidir.

Şəxsiyyət vəsiqəsini, pasportunu və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədini, yaxud yol (sərhədkəçmə) sənədini gizlətmə, zədələmə və ya məhv etmənin anlayışı haqqında CM-in 326-cı maddəsinin şərhinin 5-7-ci bəndlərinə bax.

CM-in 144-3.4-cü maddəsində sadalanan hərəkətlərin edildiyi andan cinayət başa çatmış hesab edilir.

Maddə 145. Qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə

145.1. Adam oğurluğu ilə bağlı olmayan qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə –

iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

145.2. Eyni əməllər:

145.2.1. iki və ya daha çox şəxsə qarşı törədildikdə;

145.2.2. təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına qarşı törədildikdə;

145.2.3. yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə;

145.2.4. bir qrup şəxs, qabaqcıdan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədildikdə;

145.2.5. zərərçəkmiş şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə törədildikdə;

145.2.6. silahdan yaxud silah kimi istifadə edilən əşyalardan istifadə etməklə törədildikdə –

üç ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

145.3. Bu Məcəllənin 145.1 və ya 145.2-ci maddələrində göstərilən əməllər ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olduqda –

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

1. Qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə adam oğurluğu ilə oxşar cinayət olsa da, bezi əlamətlərinə görə ondan fərqlənir (CM-in 144-cü maddəsinin şərhinə bax). CM-in 145-ci maddəsinin dispozişiyasındakı «adam oğurluğu ilə bağlı olmayan» ifadəsi həmin cinayət tərkibləri arasındakı fərqi sənədini müəyyən etməyə imkan verir.

2. CM-in 145-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin **əsas obyektini** hər kəsin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə təsbit olunan (maddə 28) azadlıq hüququ təşkil edir. **Əlavə obyekt** qismində şəxsiyyətin həyatı və sağ-

lamlığının təhlükəsizliyi ilə bağlı ictimai məsuliyyətlər çıxış edir.

Bu cinayətdən **zərərcəkmiş şəxs** qismində yaşındadır, psixi vəziyyətindən və s. əsli olmayaraq istənilən şəxs çıxış edə bilər.

3. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** insanı sərbəst hərəkət etmək, özünə yaşayış yeri seçmək, Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara getmək azadlığından qanunsuz olaraq məhrum etmədə ifadə olunur. Şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması qanuna müvafiq surətdə tutulma, həbsə alma və digər cinayət-prosessual məcburiyyət tədbirləri və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Zəruri müdafiə, son zərurət, cinayət törədən şəxsin tutulması hallarında da başqa şəxsi azadlıqdan məhrum etmə cinayət məsuliyyətini istisna edir. Qalan bütün hallarda şəxsi tutma (saxlama) qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə kimi qiymətləndirilir.

Qanunsuz azadlıqdan məhrum etmənin üsulları müxtəlif ola bilər: fiziki zor tətbiq etmə və ya belə zor tətbiq etməklə hədələmə, əldə alma, etibardan sul istifadə etmə və s. Fiziki zor tətbiq etməklə hədələmə zərərcəkmiş şəxsin iradəsini qırmaq üçün həm onun özünə, həm də onun yaxın qohumlarına tətbiq oluna bilər.

Qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə cinayəti üzrə zərərcəkmiş şəxs bir halda olduğu evdə, mənzildə, bağ evində, nəqliyyat vasitəsində və s. öz arzusunda zidd olaraq saxlanılır, digər halda isə məcburi qaydada arzu etmədiyi yərə salınır.

Adam oğurluğu cinayətindən fərqli olaraq qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə zərərcəkmişin zorla bir yerdən götürülərək başqa yərə aparılıb saxlanması ilə əlaqədar olur.

Şəxsin öz razılığı ilə müəyyən yerdə saxlanması, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iradəsi əleyhinə valideynləri (qanuni nümayəndələri) tərəfindən hər hansı yerdə saxlanması bu maddə ilə cinayət məsuliyyətini istisna edir.

Bu cinayət zərərcəkmiş şəxsin azadlıqdan məhrum edildiyini bildiyi, yaxud azyaşlı olması, psixi pozuntuları və ya qocalığı səbəbindən azadlıqdan məhrum edildiyini dərk etməyən şəxsin azadlıqdan faktiki məhrum edildiyi andan **baş çatmış** sayılır. Azadlıqdan məhrum etmənin müddətinin əməlinə tövsiyə heç bir təsiri yoxdur. Lakin qısa zaman müddətində (məsələn, arın öz arvadına və ya arvadın öz erinə açığı olduğu üçün onu 5-10 dəqiqə qapısı bağlı otaqda saxlanması və s.) azadlıqdan məhrum etmə əməlinin az əhəmiyyətli olması ilə əlaqədar böyük ictimai təhlükə törətmədiyinə görə CM-in 14.2-ci maddəsinə əsasən cinayət sayılmaya bilər. Azmış uşağın da onun iradəsi əleyhinə hər hansı yerdə saxlanması CM-in 145-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur.

Şəxsin əldadılaraq uzaq bir yərə aparılması və orada onun sərbəst hərəkət etmə imkanlarının məhdudlaşması CM-in 145-ci maddəsi ilə məsuliyyəti istisna edir (həmin şəxs üçün zərərli nəticələr, məsələn, vacib bir məlumatın əldə edilməsindən məhrum olma baş verə bilər).

4. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Şəxs başqasını onun iradəsi əleyhinə qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum etdiyini dərk edir və belə əməli törətməyi arzu edir. Cinayətin motivi müxtəlif ola bilər: ta-

mah, intiqam, xuliqanlıq, başqa cinayətin törədilməsini yüngülləşdirmə və s. Motiv əməlin tövsiyə üçün əhəmiyyət kəsb etmir.

5. Bu cinayətin **subyektiv** cinayət törədənədək 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Vəzifəli şəxsin öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə şəxsi qanunsuz azadlıqdan məhrum etməsini CM-in 308-ci və ya 309-cu maddəsi və yaxud müvafiq əlamətlər olduqda isə CM-in 290-cı, 292-ci və ya 295-ci maddələr üzrə cinayət məsuliyyəti yaradır.

6. Qanunsuz azadlıqdan məhrum etmənin **ağırlaşdırıcı** (CM-in 245.2-ci maddəsi) və **xüsusilə ağırlaşdırıcı** (CM-in 145.3-cü maddəsi) əlamətləri CM-in 144-cü maddəsinin analoji əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 144.2-ci və 144.3-cü maddələrinin şərhinə bax).

Adam oğurluğunun nəticəsi olaraq şəxsin qanunsuz azadlıqdan məhrum edilməsi CM-in 144-cü maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaradır. Şəxsin azad edilməsi müqabilində «haqq» tələb edilməsi ilə əlaqədar qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə adamları girov götürmə kimi CM-in 215-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur.

Maddə 146. Qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmə

146.1. Psixi cəhətdən sağlam olan şəxsi bilə-bilə psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmə —

iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

146.2. Eyni əməllər təqsirkar şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə üç ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

146.3. Bu Məcəllənin 146.1 və ya 146.2-ci maddələrində göstərilən əməllər ehtiyatsızlıqdan zərərcəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olduqda —
beş ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

1. Bu cinayətin **əsas obyektini** insanın şəxsi azadlığı təşkil edir. **Əlavə obyekt** qismində zərərcəkmiş şəxsin həyatı və ya sağlamlığı çıxış edir.

«Psixiatriya yardımına haqqında» 12 iyun 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsində şəxsin öz iradəsindən kənar psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirilməsinin iki hali fərqləndirilir: 1) **qeyri-könüllü hospitalaşdırma**, yəni bu Qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olduqda, cinayət törətməmiş ağır psixi pozuntusu (xəstəliyi) olan şəxsin onun iradəsindən əsli olmayaraq bu Qanunla və MPM-lə müəyyən olunmuş qaydada məhkəmənin qərarı əsasında psixiatriya müəssisəsinə müayinə və müalicə məqsədi ilə yerləşdirilməsi; 2) **məcburi hospitalaşdırma** (tibbi xarakterli məcburi tədbirlər), yəni anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətməmiş və ya cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş, yaxud anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntu vəziyyətində olan şəxslərin CM-lə və CPM-lə müəyyən olunmuş qaydada məhkə-

mənin qərarı əsasında psixiatriya müəssisəsinə müayinə və müalicə məqsədi ilə yerləşdirilməsi. Adı çəkilən Qanunun 22.2-ci maddəsindən aydın olur ki, şəxs psixiatriya stasionarına özünün və ya qanuni nümayəndəsinin razılığı (xahişi) olmadan **iki halda** – həmin Qanunun 11-ci və 12-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda yerləşdirilə bilər. Bu Qanunun 11-ci maddəsində göstərilir ki, psixi pozuntunun xarakteri müayinə və müalicənin yalnız psixiatriya stasionarında həyata keçirilməsini tələb edərsə, psixiatriya stasionarında qeyri-könüllü müalicə aşağıdakı əsaslar olduqda təyin edilir:

- psixi pozuntusu olan şəxsin bilavasitə özü və (və ya) ətrafdakılar üçün təhlükəli olması;

- şəxsin psixi pozuntu nəticəsində acizliyi, yəni əsas həyatı tələbatını müstəqil təmin etmək qabiliyyətinin olmaması;

- ağır psixi pozuntusu olan şəxsə stasionar yardımın göstərilməməsinin onun sağlamlığına qarşısınılmaz zərər yetirməsi və müalicəsini mümkünləndirə bilməməsi.

«Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-ci maddəsində işə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərdən bəhs olunur. Həmin tədbirlər CM-in 93-99-cü maddələri ilə nəzərdə tutulan qaydada tətbiq olunur.

Lakin yuxarıda göstərilən hər iki halda müvafiq məhkəmə qərarı çıxarılanda, şəxsin psixiatriya stasionarına qeyri-könüllü yerləşdirilməsi mümkündür. «Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 25-ci və MPM-in 336.1-ci maddəsindən aydın olur ki, psixi pozuntu vəziyyətində olan şəxs onun bərasində ilkin diaqnoz həkim-psixiatr komissiyası tərəfindən təsdiq edilənə və məhkəmənin qərarına qədər həkim-psixiatrın qəbul etdiyi və tibbi sənədə yazılmaqla rəsmiləşdirilmiş qərar əsasında qeyri-könüllü psixiatriya stasionarına yerləşdirilərək 48 saatdakı orada saxlana bilər. Adı çəkilən Qanunun 22.3-cü maddəsindən isə aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda psixiatriya ekspertizası aparılması zəruriliyi də psixiatriya stasionarına yerləşdirmək üçün əsas hesab olunur.

«Məhkəmələr tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 8 noyabr 2012-ci il tarixli, 8 sayılı Qərarının 3-cü bəndində deyilir ki, şübhəli, təqsirləndirilən şəxsə və məhkuma əvvəllər psixi pozuntu diaqnozu qoyulması, psixiatrik kömək göstərilməsi, psixiatr psixiatriya stasionarına yerləşdirilməsi, başqa cinayət işi üzrə əlaqəli hesab edilməsi, psixi vəziyyətinə görə hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsi, psixi inkişafı zəif və məhdud olan şəxslər üçün məktəblərdə təhsil alməsi, əvvəllər kəllə-beyin travması alməsi, başqa mümkünlə psixi pozuntunun mövcudluğuna dəlalət edən hərəkətlərindəki və ifadələrindəki qəribəliklər, özünün psixi niğarənçılığı barədə şəxsi mülahizələri və s. belə şübhələr olduqda CPM-nin 140.0.2-ci maddəsində əsasən məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının təyin edilməsi və keçirilməsi vacibdir. Stasionar məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının keçirilməsi üçün şəxsin psixiatriya stasionarına yerləşdirilməsi cinayət təqibi orqanının müraciəti üzrə məhkəmənin qərarı əsasında 30 gündən çox olmayan müddətə (ekspertin təqdimatı əsasında məhkəmə bu müddəti daha 30 gün artırma bilər) təmin edilə bilər (həmin Qərarın 4-cü bəndi).

«Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tələbinə əsasən, yuxarıda göstərilən hallar istisna olmaqla şəxs psixiatriya xəstəxanasına yalnız öz razılığı ilə yerləşdirilə bilər. 16 yaşına çatmamış şəxs valideynlərinin və ya qanuni nümayəndəsinin razılığı (xahişi) ilə, qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxs isə qanuni nümayəndəsinin razılığı (xahişi) ilə psixiatriya stasionarına yerləşdirilə bilər. Stasionara yerləşdirmək üçün alınmış razılıq tibbi sənədə yazılmaqla rəsmiləşdirilir və şəxsin özü, yaxud onun valideynləri və ya qanuni nümayəndəsi və həkim-psixiatr tərəfindən imzalanır.

Yuxarıda göstərilən hallar və əsaslar olmadan istənilən şəxsi özünün və ya valideynlərinin, yaxud qanuni nümayəndəsinin razılığı olmadan psixiatriya xəstəxanasında yerləşdirmə qərarına zidd olmaqla, CM-in 146-cı maddəsi ilə məsuliyət yaradacaqdır.

2. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** zərərçəkmiş şəxsin özünün, onun valideynlərinin və ya qanuni nümayəndəsinin razılığı olmadan həmin şəxsi psixiatriya xəstəxanasına (stasionarına) qanunsuz yerləşdirmədə ifadə olunur.

Psixiatriya xəstəxanasında (stasionarında) **qanunsuz** yerləşdirmə dedikdə, şəxsin psixiatriya stasionarına yerləşdirilməsi üçün qanunvericilikdə müəyyən edilən hər hansı əsasın və səbəbin olmadığı halda onun psixiatriya stasionarına yerləşdirilməsi başa düşülməlidir. Belə əsas və səbəb olduğu halda psixiatriya stasionarına yerləşdirmənin qanunvericilikdə müəyyən olunan prosedür qaydasının pozulması özlüyündə təhlil olunan məddə üzrə cinayət tərkibini yaratmır.

Normanın məzmunundan göründüyü kimi, bu cinayətdən **zərərçəkmiş** qismində psixi cəhətdən sağlam olan istənilən şəxs çıxış edə bilər. Bu cinayət psixiatriya stasionarında müayinə və müalicəyə ehtiyacı olan şəxs bərasində törədilə bilməz.

Psixi pozuntudan müalicəsini başa çatdırmış (yəni stasionardan çıxarılmalı olan) şəxsi bilə-bilə psixiatriya xəstəxanasında (stasionarında) saxlanılmağa davam edən şəxsin əməli CM-in 146-cı maddəsi ilə deyil, müvafiq tərkib əlamətlərindən asılı olaraq 308-ci və ya 309-cu, yaxud 145-ci maddəsi ilə təsvif edilə bilər. Lakin belə əməlin də ictimai təhlükəliliyinə görə şərh olunan cinayətə yaxın olduğunu nəzərə alaraq, yaxşı olar ki, CM-in 146-cı maddəsinin dispozişiyasına psixiatriya xəstəxanasında qanunsuz saxlanmanı da ehtiva edən əlavə edilsin.

3. Bu cinayət **formal** tərkiblikdir və psixi xəstəliyi olmayan şəxsin qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasına (stasionarına) yerləşdirildiyi andan etibarən **baş çatmış** sayılır.

4. CM-in 146-cı maddəsi üzrə cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə** törədilir. Təqsirkar psixi cəhətdən sağlam şəxsi bilə-bilə psixiatriya xəstəxanasında yerləşdirdiyini dərk edir və bunu arzu edir. Motivlər müxtəlif ola bilər (tamah, intiqam, nifrət və s.) və əməlin tövsiyinə heç bir təsir göstərmir.

5. Bu cinayətin **subyektiv** psixi cəhətdən sağlam şəxsin psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirilməsində dair qanunsuz qərar qəbul edən həkim-psixiatr, habelə məhkəmənin hakimi ola bilər. Hakim bu cinayəti törətmiş olduqda onun əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında həm də CM-in 295-ci maddəsi üzrə

tövsiyə ediləcəkdir.

Zərərçəkmiş şəxsin 16 yaşına çatmış qohumları və digər şəxslər bu cinayətin iştirakçıları (təşkilatçıları, təhrikçiləri və köməkçiləri) qismində cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Psixi cəhətdən sağlam olduğunu bilib-bilə şəxsin psixiatriya xəstəxanasında yerləşdirilməsinə dair həkim-psixiatrın rəyi əsasında hakimin qərar qəbul etdiyi hallarda həkim-psixiatr CM-in 146.1-ci maddəsi üzrə cinayətin bilavasitə icraçısı kimi cinayət məsuliyyəti daşıyır. Belə rəyin yalan olduğunu bildiyi halda həmin qərarı çıxaran hakim də şərh edilən maddə üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəkdir.

6. CM-in 146.2-ci maddəsində ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi təqsirkarın öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə bu cinayət törətməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddə üzrə cinayətin **subyektiv** psixi cəhətdən sağlam olan şəxsin psixiatriya xəstəxanasında (stasionarında) yerləşdirilməsinə dair qərar qəbul etməyən və ya qəbul edilməsinə iştirak etməyən, lakin tutduğu vəzifəyə görə belə qərarın qəbul edilməsinə təsir göstərə bilən şəxslər ola bilər. Belə şəxslərə baş hakim, onun müavini, yuxarı instansiya səhiyyə orqanının rəhbəri, eləcə də öz qulluq mövqeyinə görə məhkəmənin hakiminə təsir edərək belə qanunsuz qərarın çıxarılmasına nail olmuş hər hansı vəzifəli şəxs və s. aid edilə bilər.

7. Qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasında yerləşdirmənin (o cümlədən qulluq mövqeyindən istifadə etməklə) **ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olması** müxtəlif səbəblərdən, məsələn, dərman preparatlarını düzgün qəbul etməməkdən baş verə bilər. Digər ağır nəticələrə zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır, az ağır zərər vurulması, onun və ya yaxın qohumlarının psixi xəstəliyə tutulması və s. daxildir.

Bütün hallarda baş verən nəticələrlə şəxsin psixiatriya xəstəxanasında yerləşdirilməsi arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilməlidir.

CM-in 146.3-cü maddəsi üzrə cinayət **subyektiv cəhətdən təqsirin qarışıq forması** ilə xarakterizə olunur. Təqsirkarın psixi cəhətdən sağlam şəxsi psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirməkdən ibarət olan əməli psixi münasibəti təqsirin qəsd, baş verən nəticələrə psixi münasibətini isə ehtiyatsızlıq formasında olur.

Maddə 147. Böhtan

147.1. Böhtan, yəni yalan olduğunu bilib-bilə, hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə, kütləvi informasiya vasitəsində və ya kütləvi nümayiş etdirildiyi halda internet informasiya ehtiyatında yayma —

min namatdan min beş yüz namatdakı miqdarda cərimə ilə və ya iki yüz qırx saatdan dörd yüz səksən saatdakı müddətə ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

147.2. Ağır və ya xüsusilə ağır cinayətdə ittiham etməklə böhtan atma

iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 17 may 2008-ci il, 31 may 2011-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 14 may 2013-cü il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 2 iyul 2011-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Respublika» q., 5 iyun 2013-cü il; 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. 1948-ci il Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsində, 1966-cı il mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 46-cı maddəsində deyilir ki, hər kəsin şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır, heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətini alçaldılmasına əsas verə bilməz.

2. Bu cinayətin bilavasitə obyektini başqa şəxsin şərəfi, ləyaqəti və ya nüfuzu təşkil edir.

Şərəf cəmiyyətin üzvü kimi insanın əxlaqi, mənəvi, mədəni keyfiyyətlərinə, başqa şəxslərə, dövlətə, cəmiyyətə münasibətinə görə ona verilən ictimai qiymətdir.

Ləyaqət şəxsin özünə, özünün davranışına, mənəvi və əxlaqi dünyagörüşünə, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyinə özünün verdiyi qiymətdir.

Nüfuz şəxsin cəmiyyətdə, kollektivdə, dostlarının əhatəsində, təşkilatda öz qabiliyyətinə, mövqeyinə, ictimai əhəmiyyət kəsb etməsinə görə başqa şəxslər tərəfindən ona verilən qiymətdir.

Hər kəsin şərəfi, ləyaqəti və nüfuzu bir-biri ilə sıx bağlı olan mənəvi-əxlaqi-sosial dəyərlər olduğuna görə dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

Vətəndaşın şərəfi, ləyaqəti və nüfuzu mülki və cinayət qanunvericiliyi ilə qorunur.

3. Böhtan cinayəti **obyektiv cəhətdən** yalan olduğunu bilib-bilə hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə, kütləvi informasiya vasitəsində və ya kütləvi nümayiş etdirildiyi halda internet informasiya ehtiyatında yaymada ifadə olunur.

Kütləvi çıxış dedikdə, hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini alçaldan və ya onu nüfuzdan salan məlumatları ən azı iki nəfər kənar şəxsin görə, eşidə və ya qavraya biləcəyi formada ifadə etmə başa düşülür.

Kütləvi nümayiş etdirilən əsər dedikdə, ən azı iki nəfər şəxsin görə və ya qavraya biləcəyi şərhlərdə nümayiş etdirilən əsərlər (fotoşəkillər, rəsm əsərləri, kinematografiya əsərləri və s.) başa düşülür.

Kütləvi informasiya vasitəsi dedikdə, dövrü mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, kinoxronika proqramları və digər yayım formaları başa düşülür.

Cinayətin törədilməsinin dördüncü üsulu məlumatların internet informasiya ehtiyatında yayılmasıdır. «İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 3 aprel 1998-ci il tarixli Qanununun 2-ci maddəsinə görə **informasiya ehtiyatları** dedikdə informasiya sistemlərində (kitabxanalarda, arxivlərdə, fondlarda, məlumat banklarında və s.) olan sənədlər və sənəd massivləri, habelə ayrıca mövcud olan sənədlər

və onların massivləri başa düşülmür. İnformasiya ehtiyatlarından biri də internet-dir. «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 dekabr 1999-cu il tarixli Qanununun 3-cü maddəsinə görə **kütləvi informasiya vasitələrinə** dövrü mətbu nəşrlər, televidio proqramları, informasiya agentlikləri, internet, kinoxronika proqramları və digər yayım formaları aiddir. Deməli, qanuna görə internet də kütləvi informasiya vasitəsidir. Ona görə də haqqında danışılan üsulun maddənin dispozisiyasına cinayətin törədilməsinin müstəqil üsulu kimi daxil edilməsi anlaşılmaqlıq doğurur.

Yalan olduğunu bilə-bilə hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları **internet informasiya ehtiyatında yayma** dedikdə məlumatın kütləvi nümayiş etdirilməsi başa düşülür. Başqa sözlə, məlumatın internet informasiya ehtiyatında yayılması o halda cinayət məsuliyyəti yaradır ki, həmin məlumat kütləvi nümayiş etdirilmiş olsun. Məlumatın kütləvi nümayiş etdirilməsi dedikdə, həmin məlumatın internet saytlarında, portal-larında, sosial şəbəkələrdə (facebook, twitter və s.) yerləşdirilməsi, elektron poçt ünvanlarına göndərilməsi və s. başa düşülür. Məlumatların internet informasiya ehtiyatında kütləvi nümayiş etdirilməsi (yerləşdirilməsi, paylaşılməsi), onların həm videosunun nümayiş etdirilməsi («You Tube»-də və s.), həm də məlumatın yazı formasında olan mətninin görüntüsünün təqdim edilməsi başa düşülməlidir. Məlumatların internet informasiya ehtiyatında nümayiş etdirilməsinin kütləvililiyi belə məlumatların ən azı iki nəfər könər şəxsin tanış olmasına nəzərdə tutur. Bu sayda şəxsin həmin məlumatla tanış olduğu andan cinayət başa çatmış hesab edilir. Məlumatın hansı dildə yayılması əməlin tövsiyyə üçün əhəmiyyət kəsb etmir. Əsas məsələ məlumatla tanış olan şəxslərin məlumatın təqdim edildiyi dillə başa düşməsi olmalıdır.

Bu maddə üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün üç hal müəyyən edil-məlidir: məlumatın hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələməsi və ya onu nüfuzdan salması; həmin məlumatların doğru olmaması; belə məlumatların yayılması.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında» 14 may 1999-cu il 7 sayılı qərarına görə, **yayma** dedikdə, başqa şəxsi ləkələyən və ya nüfuzdan salan məlumatları bir şəxsə, bir neçə şəxsə və yaxud qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinə bildirmə başa düşülür. Belə məlumatların şərəf və ləyaqəti ləkələnən və ya nüfuzdan salınan şəxsin özünə deyilməsi CM-in 147-ci maddəsi ilə məsuliyyət yaratır.

Böhtan və təhqir xarakterli məlumatların müxtəlif orqan və təşkilatlara ünvanlanmış ərizə və şikayətlərdə əks olunması və ya ona aid olan şəxsə təklif-də bildirilməsi həmin məlumatların kütləvi çıxış şəklində yayılması sayılır və belə hallarda onların yayımı (bildirməsi) şəxsin hərəkətlərinin cinayət kimi qiymət-ləndirilməsi istisna edilir (Xüsusi ittiham qaydasında şikayətlərə dair işlərə baxıl-ması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkə-məsi Plenumunun 21 fevral 2014-cü il tarixli, 3 Ne-İ Qərarının 5-ci bəndi).

Şərəf və ləyaqəti ləkələyən məlumatlar dedikdə, əxlaq prinsiplər, istehsal-təsərrüfat, xidmət və ictimai fəaliyyətə əlaqədar cəmiyyət, kollektiv və yaxud

aynı-ayn şəxslər arasında vətəndaş bəaredə mənfəi rəy yaradan məlumatlar başa düşülür.

Məlumatın yalan olması dedikdə, onun həqiqətə uyğun olmaması başa düş-ülür.

Yayılan məlumatlar yalan olsa da, başqa şəxsi ləkələyən məlumatlar deyil-dirsə, böhtana görə cinayət məsuliyyəti istisna olunur. Yayılan məlumatlar başqa şəxsi ləkələsə də, həqiqi məlumatlıdırsa, yəni də cinayət məsuliyyəti yaranmayacaqdır. Ləkəleyici məlumatlar konkret faktlarla bağlı olmalıdır. Belə məlumatlar ümumi xarakterli ifadələrdən (məsələn, «o, mənfəətpərəst adam-dır», «əxsis isandır», «insanlıqdan uzaq adamdır və s.) ibarət olmalıdır.

Yol verdiyi nöqsanlarla əlaqədar şəxsin tənqid olunması şərəf və ləyaqətin ləkələnməsi kimi qiymətləndirilə bilməz. Böhtan cinayətindən **zərərcəkmis** qis-mində hər hansı şəxs çıxış edə bilər (azyaşlı, psixi pozuntulardan əzab çəkən şəxs və s.).

Bu cinayət qanunda göstərilən üç **üsulla** törədilə bilər: məlumatın kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitəsin-də yaymaqla. Bu o deməkdir ki, başqa şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları kütləvi əsərdə təsvir edilməklə, qəzetlərdə, jurnallarda, radioda, televiziya, internetdə, mitinqlərdə, piketlərdə, yürüşlərdə və ya küçyə çıxıb çışırmaqla və s. yayıla bilər.

Böhtan cinayəti hər hansı formada (yazılı, lıfahı) törədilə bilər.

Bu cinayət hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatlar yayıldığı andan **başa çatmış** sayılır. Məlumatı yaymağa yönəldilmiş hərəkətlər maddənin nəzərdə tutduğu mənada yayılma ilə nəticə-lənməmişdirsə (başqa şəxslər məlumatla tanış olmamışlarsa), cinayət etməyə cəhdə görə cinayət məsuliyyəti yaranır. Məlumatı yaymağa hazırlıq hərəkətləri (məlumatın yazılması, videoçəkiliş aparılması və s.) cinayət məsuliyyəti yarat-ır (CM-in 28.2-ci maddəsi).

4. Böhtan cinayətinin **subyektiv** cinayət törədənədək 16 yaşına çatmış an-laqlı fiziki şəxs ola bilər. Başqa şəxsi ləkələyən məlumatların müəllifi həm böhtan atan, həm də başqa şəxs ola bilər. Bu cinayətə görə məsuliyyəti yalnız böhtan-ın məzmununu təşkil edən məlumatları yayan şəxs daşıyır.

5. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə** törədilir.

Təqsirlər başqa şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya küt-ləvi informasiya vasitəsində yaydığını dərk edir və bunu arzu edir. Əgər şəxs yaydığı ləkəleyici məlumatların həqiqətə uyğun olduğunu inanırsa, lakin əslində həmin məlumatlar yalandırsa, CM-in 147-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti istisna olunur.

Bu cinayətin **motivi** müxtəlif ola bilər: qışqıncılıq, həsəd, rəqibini aradan qaldırmaq niyyəti, qışas və s. **Motiv** əməlin tövsiyyə təsir göstərmir.

6. Qanunverici mülki məsuliyyətə səbəb olan böhtanla (təhqirlə) cinayət məsuliyyəti yaradan böhtanı (təhqiri) bir-birindən fərqləndirmək üçün cinayətin edilmə üsulunu cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi CM-in 147-ci və 148-ci maddələrinə daxil etmişdir. CM-in 147-ci və 148-ci maddələrinə görə yalnız

kütlü çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitəsində ləkəliyəci və ya nüfuzdan salan məlumatların yayılması cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Qalan bütün hallarda belə məlumatların yayılması müliki məsuliyyətə doğurur (məsələn, nişanlı qıza telefonla zəng edib sevdiiyi oğlanın psixonevroloji dispanserdə qeydiyyatda olması barədə ona yalan məlumat vermə və s.).

7. CM-in 147.2-ci maddəsində böhtan cinayətinin **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətinə** — ağır və ya xüsusilə ağır cinayətdə itiham etməklə böhtan atmağa görə məsuliyyət müəyyən edilmişdir (ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin anlayışı haqqında CM-in 15-ci maddəsinə bax).

Böhtan cinayəti bilib-bilə yalan xəbərxilik etmə (CM-in 296-cı maddəsi) cinayətdən fərqləndirmək lazımdır. Bilib-bilə yalan xəbərxilik etmədə təqsirkarın qəddi zərərcəkmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə, böhtanda isə şərəf və layəqətinin alçaldılmasına və nüfuzdan salınmasına yönəldilir.

Maddə 148. Təhqir

Təhqir, yəni kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə, kütləvi informasiya vasitəsində və ya kütləvi nümayiş etdirildiyi halda internet informasiya ehtiyatında şəxsiyyətin şərəf və layəqətini nalayiq formada qəsdən alçaltma —

min manatdan min beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya iki yüz qırx saatdan dörd yüz səksən saatadək müddətə ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 14 may 2013-cü il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Respublika» q., 5 iyun 2013-cü il; 19 iyul 2017-ci il*).

1. Təhqir cinayətinin **bilavasitə obyekt** şəxsiyyətin şərəf və layəqətidir.

2. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitəsində başqa şəxsin şərəf və layəqətini nalayiq formada alçaltma ifadə olunur. Təhqiredici hərəkətlərin nalayiq olması qiymətləndirilən anlayışdır və onun məzmununun nalayiq olub-olmamasını cəmiyyətdə qəbul edilmiş mədəni-əxlaqi dəyərlərə, birgəayışı normalarına, ümumbəşəri prinsiplərə uyğun olaraq məhkəmə, habelə ilk növbədə zərərcəkmiş şəxs müəyyən edir.

Başqa şəxsin şərəf və layəqətini nalayiq formada alçaltma həmin şəxsin şəxsiyyətinə mənfii qiymət verməklə onu əhatənin (dostlarının, tanışlarının və s.) gözündə nüfuzdan salan hərəkətlərlə xarakterizə olunur.

Şərəf və layəqəti alçaltma hərəkətləri müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər: yazılı, şifahi, bədən hərəkətləri ilə və s.

Şifahi formada şərəf və layəqəti alçaltma söyməklə, nalayiq sözlər söyləməklə, haqqında ələsalıcı ifadələr işlətməklə və s. törədilə bilər. Şərəf və layəqəti yazılı formada alçaldılması məktubda, hər hansı müraciətdə (ərizə, şikayət və ya təklifdə) və s. ifadə oluna bilər. Hərəkətlərlə şərəf və layəqəti alçaltma üzünə tūpürməklə, sille vurmaqla, mimikalarla, jestlərlə başqa şəxsi mənfii

cəhətdən yamsılamaqla və s. hərəkətlərlə edilə bilər.

3. Şərəf və layəqəti alçaldan hərəkətlər konkret şəxsə və ya şəxslərə qarşı yönəlməlidir. Əgər təhqirin konkret ünvanı yoxdursa (məsələn, bütün vəzifəli şəxsləri korrupsiyada itiham etməklə onlar haqqında söyüşlər söymə və s.) CM-in 148-ci maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti istisna olunur. Təhqiredici sözlərin və hərəkətlərin həqiqətə uyğun olub-olmamasının əməlin tövsifinə heç bir təsiri yoxdur.

4. Şərəf və layəqəti alçaldan hərəkətlər təhqir olunan şəxsin iştirakı olmadan da törədilə bilər. Mühümüdür ki, şərəf və layəqət kütləvi çıxışda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə, kütləvi informasiya vasitəsində və ya kütləvi nümayiş etdirildiyi halda internet informasiya ehtiyatında (CM-in 147-ci maddəsinin şərhinə bax) alçaldılmış olsun.

5. Bu cinayət **formal** tərkiblidir və başqa şəxsin şərəf və layəqətinin kütləvi çıxışda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitəsində nalayiq formada alçaldığı andan **baş çatmış** sayılır.

6. Təhqir cinayəti **subyektiv cəhətdən** təqsirin **birbaşa qəsd** növü ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar başqa şəxsin şərəf və layəqətini alçaldığına dərk edir və belə hərəkətləri törətməyi arzu edir. Cinayətin motivi müxtəlif ola bilər: intiqam, qışqançlıq, paxillıq, həssəd və s.

7. Təhqir cinayətini xuliqañlıqdan fərqləndirmək lazımdır. Bu iki cinayət arasındakı fərq qəsdin istiqaməti (təhqir şərəf və layəqətin alçaldılmasına, xuliqañlıq cəmiyyətə açıq-aşkar hörmətsizlik nümayiş etdirilməsinə yönəliir, cinayətin motivi (təhqirdə şərəf və layəqəti alçaltma niyyəti; xuliqañlıqda xuliqañlıq motivi) və cinayətin obyektinə görə müəyyən edilir.

8. Təhqir cinayətini **subyekt** 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 148-1. Internet informasiya ehtiyatında saxta istifadəçi adlar, profil və ya hesablardan istifadə edərək böhtan atma və ya təhqir etmə

Internet informasiya ehtiyatında saxta istifadəçi adlar, profil və ya hesablardan istifadə edərək kütləvi nümayiş etdirməklə böhtan atma və ya təhqir etmə —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz altmış saatdan dörd yüz səksən saatadək müddətə ictimai işlər və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd: Bu maddədə «saxta istifadəçi adlar, profil və ya hesablar» dedikdə internet informasiya ehtiyatlarında, o cümlədən sosial şəbəkələrdə istifadəçinin şəxsiyyətini eyniləşdirməyə imkan verməyən, yəni ad, soyad və ya ata adına dair yalan məlumat yerləşdirilməsi və ya belə məlumatlar gizlədilmiş, habelə digər şəxsə aid məlumatlardan onun razılığı olmadan istifadə edilməklə yaradılmış istifadəçi adlar, profil və ya hesablar başa düşülür (*Azərbaycan Respublikasının 29 noyabr 2016-cı il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir; 31 may 2017-ci il tarixli Qanunla edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il*).

1. CM-in şərh olunan maddəsi təhqirə və böhtana görə cinayət məsuliyyəti-

ni yeni bir normada nəzərdə tutur. Bu maddədə əks olunmuş cinayət CM-in 147-ci («Böhtan») və 148-ci («Təhqir») maddələrində təsbit edilmiş cinayətlərdən fərqləndirən əsas əlamət cinayətin törədilmə üsulunun xüsusiyyətidir. CM-in 147-ci və 148-ci maddələrində böhtan və təhqir əməlini cinayət kimi səciyyələndirən əsas əlamətlərdən biri cinayətin törədilmə üsuludur ki, həmin üsullara kütləvi çıxış, kütləvi nümayiş etdirilən əsər, kütləvi informasiya vasitəsi və internet informasiya ehtiyatı aiddir.

CM-in 148-1-ci maddəsi sadalanan əlamətlərdən internet informasiya ehtiyatından istifadə etməklə böhtan atma və ya təhqir etməni kriminallaşdırmışdır. Əslində CM-in 147-ci və 148-ci maddələri «kütləvi nümayiş etdirildiyi halda internet informasiya ehtiyatında» böhtan və təhqirə görə məsuliyyət müəyyən edir ki, belə əməllər həm də saxta istifadəçi adlar, profil və ya hesablardan istifadə edilərək törədilə bilər və bu halda əməlin tövsiyi dəyişməyəcəkdir. Başqa sözlə, internet informasiya ehtiyatında saxta istifadəçi adlar, profil və ya hesablardan istifadə edərək kütləvi nümayiş etdirilməklə böhtan atma CM-in 147-ci, təhqir etmə isə 148-ci maddəsi ilə tövsif edilmişdir. Lakin qanunverici bundan ötrü xüsusi bir norma müəyyən etdiyinə görə internet informasiya ehtiyatında saxta istifadəçi adlar, profil və ya hesablardan istifadə edərək kütləvi nümayiş etdirməklə böhtan atma və ya təhqir etmə CM-in 147-ci və ya 148-ci maddəsi ilə deyil, məhz 148-1-ci maddəsi ilə tövsif edilmişdir.

2. Böhtan və təhqir anlayışı, həmin cinayətlərin törədilmə üsullarının (kütləvi çıxış, kütləvi nümayiş etdirilən əsər, kütləvi informasiya vasitəsi və internet informasiya ehtiyatı) və cinayətin obyektiv və subyektiv əlamətlərinin izahı CM-in 147-ci və 148-ci maddələrinin şərhində verilmişdir.

3. Şərh olunan maddənin «Qeyd»inə əsasən saxta istifadəçi adlar, profil və ya hesablar dedikdə internet informasiya ehtiyatlarında, o cümlədən sosial şəbəkələrdə istifadəçinin şəxsiyyətini tanıyandırmaq imkan verməyən, yeni ad, soyad və ya ata adına dair yalan məlumat yerləşdirilmə və ya belə məlumatlar gizlədilmiş, habelə digər şəxsə aid məlumatlardan onun razılığı olmadan istifadə edilməklə yaradılmış istifadəçi adlar, profil və ya hesablar başa düşülür.

CM-in 148-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət 147-ci və 148-ci maddələrində göstərilmiş cinayətlərə münasibətdə xüsusi normada təsbit olunduğuna görə CM-in 17.4-cü maddəsinə əsasən əməl cinayətlərinin məcmusu qaydasında tövsif edilə bilməz və xüsusi norma, yəni 148-1-ci maddə tətbiq edilmişdir.

XX Fəsil

Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər

Maddə 149. Zorlama

149.1. Zorlama, yəni zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməkəz vəziyyətindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma —

dörd ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəza-

landırılır.

149.2. Eyni əməllər:

149.2.1. bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mü-təşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

149.2.2. zərərçəkmiş şəxsin zöhrəvi xəstəliyə yoluxmasına səbəb olduqda;

149.2.3. təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı törədildikdə;

149.2.4. zərərçəkmiş şəxsi və ya başqa şəxsləri öldürmə və ya sağlamlığı ağır zərər vurma hədəsi ilə, habelə xüsusi amansızlıqla törədildikdə;

149.2.5. təkrar törədildikdə —

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

149.3. Eyni əməllər:

149.3.1. ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olduqda;

149.3.2. ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin insan immün çatışmazlığı virusu ilə yoluxmasına və ya digər ağır nəticələrə səbəb olduqda;

149.3.3. təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə —

on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalan-

dırılır (30 may 2014-cü il tarixli qanunla edilmiş düzəlişlə — «Azərbaycan» q., 20

iyun 2014-cü il).

1. Zorlama cinayətinin obyektivi qadının cinsi azadlığı, yetkinlik yaşına çatmayanların və azyaşlıların zorlanmasında isə onların cinsi toxunulmazlığıdır.

2. Zorlama cinayətinin obyektiv cəhəti zərərçəkmiş şəxsə (onun iradəsinə zidd və ya iradəsi əleyhinə) və ya başqa şəxslərə qarşı fiziki zor tətbiq etmə və ya belə zor etməklə hədələmə, yaxud zərərçəkmiş şəxsin köməkəz vəziyyətindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma ifadə olunur.

3. Zorlama cinayətinin zəruri əlaməti kişinin qadınla cinsi əlaqədə olması faktını nəzərdə tutmasındır. Cinsi əlaqə aktını tələq edən hərəkətlər (kişi cinsiyyət orqanının qadın cinsiyyət orqanına toxundurulması və s.), habelə cinsi ehtirası pozğun formada təmin etməyə yönələn hərəkətlər (coitus per os və per anum) zorlama kimi qiymətləndirilə bilməz. Məhkəmə təcrübəsində əvvəllər belə əməllər zorlama kimi tövsif edilirdi.

Qüvvədə olan CM məhkəmə təcrübəsində olan bu mübahisələrə son qoymuş və həmin əməllərin əlamətlərini nəzərdə tutan seksual xarakterli zoraklıq hərəkətlərini (CM-in 150-ci maddəsi) müstəqil cinayət tərkibi kimi qanuna daxil etmişdir.

4. Zorlama cinayətində zərərçəkmiş həmişə qadın olur. Zərərçəkmişin yaşı və başqa xüsusiyyətləri əməlin tövsifinə heç bir təsir göstərmir.

5. Fiziki zor tətbiq etməklə zorlama dedikdə, qadının, onun yaxın qohumlarının, habelə zorlama cinayətinin törədilməsinə mane ola bilən hər hansı kənar şəxsin əl-qolunu, ayaqlarını bağlamaqla, döyməklə, bədəninin müxtəlif hissələrinə zərbələr endirməklə, habelə sair fiziki ağır yetirməklə zərərçəkmiş şəxsə cinsi əlaqədə olma başa düşülür. Zorlamada fiziki zor tətbiq etmə zə-

rərəkəminin müqavimətini qırmağa yöndəlir. Fiziki zor tətbiq etmə nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül və ya ağır zərər vurularsa, əməl yalnız CM-in 149.1-ci maddəsi ilə tövsiif edilməlidir. Bu halda əməlin CM-in 127-ci və ya 128-ci maddələri ilə əlavə tövsiifinə ehtiyac yoxdur.

6. Zor tətbiq etməklə hədələmə zərərçəkmiş şəxsə, onun yaxın qohumlarına, habelə zərərçəkmiş şəxsə əziz olan başqa şəxslərə qarşı fiziki zor tətbiq edəcəyi ilə onları qorxutmağa ifadə oluna bilər. Hədə sözlə bildirməklə, yaxud silah nümayiş etdirilməklə və s. həyata keçirilə bilər. Zor tətbiq etməklə hədələmə zərərçəkmiş şəxsin göstərəcəyi müqavimət əvvəlcədən neytrallaşdırmağa yönəlir. Tətbiq edilən hədə real və bilavasitə həyata keçirilə bilən olmalıdır.

Zor tətbiq etməklə hədələmə hərəkətlərinin CM-in 149.1-ci maddəsi ilə tövsiif edilməsi üçün tətbiq edilən hədənin intensivliyi və bununla bağlı yaranan təhlükənin dərəcəsi öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmənin (CM-in 149.2.4-cü maddəsi) intensivliyi və təhlükəlilik dərəcəsi ilə eyni səviyyədə olmamalıdır.

7. Zərərçəkmiş şəxsin köməkəz vəziyyətindən istifadə etməklə zorlama müxtəlif hallarla əlaqədar olaraq törədilir. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun «Zorlama işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 1964-cü il 25 mart tarixli qərarında deyilir ki, zorlama o halda zərərçəkmiş şəxsin köməkəz vəziyyətindən istifadə edilməklə törədilmiş sayılır ki, o özünün psixi və fiziki vəziyyətinə görə (azyaşlı olması, fiziki qüsurlarının olması, ruhi fəaliyyətinin pozulmuş olması, sair xəstə və ya şüursuz vəziyyətdə olması və s.) onun bərsəndə edilən hərəkətlərin mənasını və xarakterini anlamamış olsun və ya belə hərəkətlərin mənasını anlasa da, təqsirkara müqavimət göstərmək imkanından məhrum olsun, təqsirkar isə belə vəziyyətdə olan zərərçəkmiş cinsi əlaqəyə girdiyini dərk etmiş olsun.

Sərxəz vəziyyətdə olan qadının zorlanması hallarında, sərxəzliyin ələ dərcəsi zərərçəkmişin köməkəz vəziyyəti kimi qiymətləndirilir ki, həmin vəziyyətdə qadın təqsirkara müqavimət göstərmək imkanını itirir.

Qadının köməkəz vəziyyəti zərərçəkmiş şəxsin özü tərəfindən, yaxud təqsirkar tərəfindən gətiriləməsinin (spirtli içki, narkotik maddə qəbul etməklə və s.) əməlin tövsiifi üçün əhəmiyyəti yoxdur.

8. Əgər zorlama işi üzrə materialardan zərərçəkmiş şəxsin köməkəz vəziyyətdə düşməsinin onun narkotik, güclü təsir edən və ya zəhərli maddələr qəbul etməsi nəticəsində baş verdiyi ballı olarsa, o halda həmin maddələrin insan orqanizminə təsirinə xarakterli və xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün ekspertiza keçirilməlidir. Ekspertin rəyi iş üzrə toplanmış digər sübutlarla yanaşı qiymətləndirilir.

9. Əgər zərərçəkmiş şəxsin köməkəz vəziyyəti onun psixi pozuntularının olması ilə əlaqədardırsa, o halda məhkəmə-psixiatriya ekspertizası təyin edilməli və onunla cinsi əlaqədə olmanın sosial mahiyyətini dərk edib-etməməsi məsələsi müəyyən edilməlidir.

10. Zərərçəkmiş şəxsin azyaşlı (14 yaşına çatmaması) olması hər bir halda zorlamada onun köməkəz vəziyyəti kimi qiymətləndirilməməlidir. 14 yaşına

çatması zərərçəkmiş şəxs o halda köməkəz vəziyyətdə olan şəxs sayılır ki, təqsirkarın onun iradəsi əleyhinə onunla cinsi əlaqəyə girdiyinin mənasını dərk etməsinə və bu fakt təqsirkar tərəfindən dərk edilmiş olsun.

11. Zorlama cinayəti onun nəticəsindən asılı olmayaraq cinsi əlaqə aktı başlayan andan başa çatmış sayılır. Başqa sözlə, cinayətin başa çatması üçün fizioloji mənada cinsi əlaqənin başa çatması, yaxud qızın bəkəretinin pozulmasının əməlin tövsiifi üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

12. «Cinsi əlaqə» anlayışı cinayət-hüquq anlayış deyil, fizioloji aktdır. Cinsi əlaqə yalnız müxtəlif cinslərdən olan şəxslər (kişi ilə qadın) arasında mümkündür. Bu isə təbii yolla cinsi əlaqə deməkdir. Təbii cinsi əlaqə kişi cinsiyyət üzvünün qadının uşaqlıq yoluna daxil edilməsi ilə həyata keçirilir.

Uşaqlıq yolunun gırəcəyi, cinsi dodaqlar xarici cinsiyyət orqanları sayılır. Ona görə də kişi cinsiyyət orqanının qadının uşaqlıq yolunun gırəcəyinə qoyulması və ya xarici cinsiyyət orqanlarına toxundurulması zorlama sayıla bilməz. Müvafiq əlamətlər olduqda belə əməllər ya əxlaqsız hərəkətlər, ya da zorlamaya cəhd kimi qiymətləndiriləcəkdir.

13. Fiziki zor tətbiq etmə və ya belə zor tətbiq etməklə hədələmə yolu ilə zərərçəkmiş şəxsin idarəsinə zidd və ya iradəsi əleyhinə onunla cinsi əlaqədə olma məqsədi ilə qadının soyundurulması, cinsi orqanına toxunma, onu döymə və s. zorlamaya cəhd sayılır.

Zorlamaya cəhdlə seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərini (CM-in 150-ci maddəsi), seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə (CM-in 151-ci maddəsi), 16 yaşına çatmayan şəxsle cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə (CM-in 152-ci maddəsi) cinayətlərini, habelə xuliqanlıq və s. cinayətləri bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Adı çəkilən cinayətlərdən fərqli olaraq zorlamada tətbiq olunan fiziki zor və ya hədə cinsi əlaqəyə nail olmaq üçün vasitə olaraq oynayır. Ona görə də əsas fərq cinayətin subyektiv cəhətinə görə müəyyən edilməlidir. Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri, əxlaqsız hərəkətlər və s. etdikdən sonra zərərçəkmiş şəxsle onun iradəsi əleyhinə cinsi əlaqədə olma əməli yalnız zorlama kimi qiymətləndirilir. Əməlin əlavə olaraq CM-in 150-ci və 153-cü maddələri ilə tövsiifi tələb olunmur.

14. Zorlama cinayətinin törətməkdən könüllü imtina etmə təqsirkarın əməlinə başqa bir cinayətin (qanunsuz əzadlıqdan məhrumetmə, xuliqanlıq və s.) tərkibi olmadıqda və cinayəti başa çatdırmaq üçün onun bütün imkanlara malik olmasına baxmayaraq, ictimai təhlükəli əməllərinə könüllü olaraq son qoyduqda cinayət məsuliyyətini istisna edir.

Təqsirkarın məcburiyyət qarşısında qalib cinayəti başa çatdırmaması (kənar şəxslərin hədisə yerinə gəlməsi, zərərçəkmiş şəxsin müqaviməti və s.) cinayəti törətməkdən könüllü imtina kimi qiymətləndirilə bilməz.

Könüllü imtinanın motivi müxtəlif ola bilər (zərərçəkmişə rəhmi gəlmək, cinayət məsuliyyətindən, yaxud qadının qohumlarının təqsirkardan qisas alma-larından qorxu hissi və s.).

15. Zorlama cinayəti subyektiv cəhətdən təqsirin birbaşa qəsd növü ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar zərərçəkmiş şəxsin iradəsinə zidd və ya iradəsi

əleyhinə onunla cinsi əlaqədə olduğuunu dərk edir və bunu arzú edir.

Zorlama cinayəti **seksual motivlər** (cinsi ehtirası təmin etmə) əsasında törədir. Cinayətin motivi CM-in 149-cu maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmasına da, zorlamı digər cinayətlərdən, məsələn, xuliqanlıqdan fərqləndirmək üçün mühüm rol oynayır.

16. Zorlama cinayətinin **subyektii** cinayət törədənədək 14 yaşına çatmış kişi cinsindən olan anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Qadınlar bu cinayətin birgə icraçısı kimi çıxış edə bilərlər (zərərçəkmiş şəxsin müqavimətini qırdıqda, ona zor tətbiq etdikdə, onu köməksiz vəziyyətə gətirdikdə və s.).

17. CM-in 149.2-ci maddəsində zorlama cinayətinin beş ağırlaşdırıcı tərkibi nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayət **bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mü-təşəkkil dəstə** tərəfindən törədilməsi anlayışı haqqında CM-in 34-cü maddəsinin şərhinə bax.

Bir qrup şəxs tərəfindən zorlama dedikdə, zorlama cinayətinin törədilməsi barədə qabaqcadan razılıq olmadan, zorlama prosesində birgə iştirak edən, zərərçəkmiş zorlanmasında razılıq əsasında fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən zorlama başa düşülür.

Yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarında deyilir ki, əməlin qrup (qabaqcadan əlbir olan qrup) tərəfindən zorlama kimi tövsiyə edilməsi üçün bir halda qrup üzvlərinin hər birinin zor tətbiq etməklə zərərçəkmiş şəxsə cinsi əlaqədə olması, digər halda iştirakçıların birinin faktiki belə əməli etməsi, digərlərinin isə ona kömək etmək üçün zərərçəkmiş bərsində zor tətbiq etməsi və ya zor tətbiq etməklə hədələməsi tələb olunur. Bu halda qrup üzvləri cinayətin birgə icraçıları kimi məsuliyyəti daşıyırlar.

Bir qrup şəxs (qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs) tərəfindən zorlama cinayətində cinayətin obyektiv cəhətinə daxil olan hərəkətləri — zərərçəkmişə və ya başqa şəxslərə zor tətbiq etmə və ya zor tətbiq etməklə hədələmə, yaxud zərərçəkmiş köməksiz vəziyyətə gətirmə hərəkətlərini törətməyən, lakin cinayətin törədilməsinə başqa cür kömək edən (evini, avtomobilini, silahını vermə, aldadıb tənha yərə gətirmə və s.) şəxsin əməli zorlamada köməkçiliyə görə məsuliyyətə səbəb olacaqdır. Ona görə də qadınlar da bu cinayətin birgə icraçısı kimi məsuliyyət daşıya bilərlər.

18. Qrup şəklində zorlama bir və ya bir neçə zərərçəkmiş şəxsin bir neçə şəxs tərəfindən zorlamaya məruz qaldığı hallarda, habelə bir neçə qadına fiziki zor tətbiq etməklə və ya hədələməklə təqsirkarın hər birinin onlardan biri ilə cinsi əlaqədə olduğu hallarda da mövcud olur.

Əgər zorlamada iştirak edən qrup üzvlərindən biri cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmayı şəxsdirsə, qalan üzvlər isə anlaşıqsızdırarsa və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaq üçün yaş həddinə (14 yaşa) çatmamışlarsa, həmin şəxsin o halda CM-in 149.2.1-ci maddəsi ilə məsuliyyəti yarana bilər ki, o, birgə hərəkət etdiyi şəxslərdən heç olmazsa birinin 14 yaşına çatdığını və anlaqlı olduğuunu dərk etmiş olsun. Əgər təqsirkar bunu dərk etmirsə, onun əməli CM-in 149.1-ci maddəsi ilə tövsiyə ediləcəkdir.

Qrup üzvləri arasında zorlama cinayəti haqqında qabaqcadan razılıq olduq-

da onları əməli bu əlamət üzrə tövsiyə ediləcəkdir. Əgər zorlama bir və ya bir neçə cinayət törətmək üçün (o cümlədən, zorlama) birləşən sabit qrup tərəfindən törədilsə, təqsirkarların əməli «mütəşəkkil dəstə» əlaməti üzrə tövsiyə ediləcəkdir.

19. Zorlamanın CM-in 149.2.2-ci maddəsi üzrə məsuliyyətə səbəb olması üçün zorlama nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin zöhrəvi xəstəliklərdən hər hansı birinə (sifilis, qonoreya və s.) yoluxması tələb olunur (CM-in 139-cu maddəsinin şərhinə bax). Məsuliyyətin yaranması üçün təqsirkarın özündə zöhrəvi xəstəlik olduğunu bilməsi zəruridir.

Bu əlamətin mövcud olmasının müəyyənləşdirilməsi üçün məhkəmə tibb ekspertizası aparılmalıdır.

20. **Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi** zorlama cinayət törədilənədək 18 yaşına çatmayan şəxslərin zorlanmasını nəzərdə tutur. Bu əlamət üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün təqsirkar şəxs, zərərçəkmiş şəxsin 18 yaşına çatmadığını aşkar surətdə (etibarlı şəkildə) bilməlidir.

Zərərçəkmiş şəxsin yetkinlik yaşına çatmadığı haqqında məlumat müxtəlif mənbələrdən əldə edilə bilər (məsələn, zərərçəkmiş şəxsin zahiri görünüşü, orta məktəbdə oxuduğu haqqında əvvəlcədən məlumatın olması, özünün söyləməsi və s.).

Təqsirkar yanılaraq zərərçəkmiş şəxsin yetkinlik yaşına çatdığını dərk edərsə (zərərçəkmişin zahiri görünüşü yetkinlik yaşına çatan qadınlarındən fərqlənmirsə və s.), yaxud dərk etmərsə və ya dərk etməli deyildirsə, məsuliyyət CM-in 149.2.3-cü maddəsi ilə yaranmaz.

Əgər zərərçəkmiş şəxs yetkinlik yaşına və ya 14 yaşına çatmadığını təqsirkara bildirərsə, yaxud belə məlumat başqa mənbələrdən təqsirkara məlum olarsa, lakin təqsirkar həmin məlumatların həqiqiliyinə inanmazsa, əməli hansı qaydada tövsiyə ediləcəkdir? Bu halda əgər təqsirkarda olan məlumatlar həqiqətə uyğun olarsa, onun əməli CM-in 149.2.3-cü və ya 150.2.3-cü, yaxud 149.3.3-cü və ya 150.3.3-cü maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olacaqdır.

21. **Zərərçəkmiş şəxsi və ya başqa şəxsləri öldürmə və ya sağlamlığı ağır zərər vurmaq hədəsi** ilə törədilən zorlama hədənin real olaraq və dərhal həyata keçiriləcəyinin əsaslan olduğu CM-in 149.2.4-cü maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaradır. Silah, yaxud silah qismində istifadə edilən əşyalardan (biçaq, lezyiva və s.) istifadə etməklə hədələmə bu əlamət üzrə tövsiyə edilir. Silahla və ya silah kimi istifadə edilən predmetlərlə zərərçəkmiş şəxsə bədən xəsarətinin yetirilməsi hədənin reallığını və dərhal həyata keçiriləcəyini təsdiq edən fakt kimi qiymətləndirilə bilər.

Öldürmə və ya sağlamlığı ağır zərər vurma hədəsi vasitəsi ilə törədilən zorlama əməlinin əlavə olaraq CM-in 134-cü maddəsi ilə tövsiyə tələb olunmur.

Zorlamadan sonra zərərçəkmiş şəxsi öldürməklə və ya ağır bədən xəsarəti yetirməklə hədələmə (məsələn, hüquq mühafizə orqanlarına, habelə sair şəxslərə xəbər verməməsi üçün) ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri olmadıqda və hədənin icra ediləcəyi üçün real əsaslar olduqda CM-in 134-cü və 149.1-ci maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə ediləcəkdir.

22. **Xüsusi amansızlıqla** törədilən zorlama dedikdə, zorlama prosesində

zərərçəkmiş şəxsə işgəncələr vermə, ona fiziki ağrılar yetirmə, onun üzərində müxtəlif sadət hərəkətləri etmə və s. başa düşülür.

Digər şəxslərə qarşı xüsusi amansızlıq arvadın öz erinin və ya uşaqlarının gözü qarşısında və s. zorlanmasında ifadə oluna bilər.

Hər bir halda təqsirkar zərərçəkmiş şəxsə və ya sair şəxslərə xüsusi amansızlıqla iztirablar verdiyini və onların iztirab çəkdiyini dərk etməlidir.

23. **Təkrar zorlama əvvəllər CM-in 149-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayəti törətdiyinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq təqsirkarın yenidən zorlama cinayətini törətməsi hallarında mövcud olur.** Əməl o halda təkrar zorlama kimi təsvif edilir ki, əvvəlki zorlamaya görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməsin, yaxud o, cinayət məsuliyyətinin azad edilməmiş olsun.

Şəxsin əvvəl törədilən cinayətdə iştirakçı olması, başa çatmış, yaxud başa çatmamış zorlama cinayətində iştirak etməsi əməlin təkrar zorlama kimi təsvifinə mane olmur.

Adı çəkilən Plenum qərarında deyilir ki, zərərçəkmiş şəxs üzərində zorun dayanırılmadığı, yaxud qısa müddətdə dayanıldığı və zorakı cinsi aktların törətdiyi şəraitin təqsirkarın vahid qəsdı (niyyəti) ilə əhatə olduğunu sübut edən hallarda əməl təkrar zorlama kimi təsvif edilə bilər.

Lakin aralarından keçən müddətdən asılı olmayaraq iki və daha çox zərərçəkmiş zoranması təkrar zorlama kimi qiymətləndirilir.

24. Ağırlaşdırıcı hallar olmadan zorlama cinayəti üzrə cinayət təqibi CPM-in 37.3-cü maddəsinə görə ictimai-xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirilir. Başqa sözlə, CM-in 149.1-ci maddəsi üzrə cinayət təqibi zərərçəkmiş şəxsin şikayəti əsasında başlanır. Ona görə də əgər iki və ya daha çox zorlama cinayətini törətmis şəxsə qarşı zərərçəkmiş şəxslərdən hər hansı birinin şikayəti yoxdursa, ümumiyyətlə, iş üzrə cinayət təqibi həyata keçirilə bilər.

İki dəfə zorlama cinayəti törədən şəxsə qarşı yalnız birinci zorlama faktı üzrə şikayət vaxtda, ikinci zorlama faktı üzrə təkrarlıq əlaməti ilə ictimai ittiham qaydasında cinayət təqibi başlanır.

İki dəfə zorlama cinayəti törədən şəxsə qarşı yalnız ikinci zorlama faktı üzrə zərərçəkmiş şəxsin şikayəti vaxtda, əməl təkrar zorlama kimi deyil, CM-in 149.1-ci maddəsi ilə təsvif ediləcəkdir.

25. CM-in 149.3-cü maddəsində zorlama cinayətini xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarına görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olan zorlamada təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsin ölümünə psixi münasibəti təqsirin ehtiyatsızlıq forması ilə xarakterizə olunur. Əməlin əlamətləri CM-in 149.3.1-ci maddəsi ilə tam əhatə olunur və əlavə olaraq 124-cü maddə ilə təsvif tələb olunmur. Əməlin CM-in 149.3.1-ci maddəsi ilə təsvifi üçün zorlama ilə zərərçəkmişin ölümü arasında səbəbi əlaqə müəyyən edilməlidir. Əgər belə səbəbi əlaqə müəyyən edilməzsə, CM-in 149.3.1-ci maddəsində göstərilən əlamət olmadan zorlama və zərərçəkmiş şəxsin ölümü (CM-in 120.1-ci maddəsi) müstəqil təsvif edilməlidir.

Zorlamada zərərçəkmiş şəxs qəsdən öldürülərsə, təqsirkarın əməli CM-in 120.2.6-cı maddəsi ilə «zorlamaqla əlaqədar qəsdən adam öldürmə» əlaməti

üzrə və 149-cü maddənin müvafiq bəndi ilə cinayətinin məcmusu qaydasında təsvif ediləcəkdir. Zorlamada zərərçəkmiş şəxsin ehtiyatsızlıqdan ölümü müxtəlif səbəblərdən ola bilər: təqsirkarın onun müqavimətini qıran zaman zərbələr endirməsi, zərərçəkmiş şəxsin zorlanmanın təsiri altında özünü öldürməsi və s.

26. Zorlanmanın ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin insan immun çatmazlığı virusu ilə yoluxmasına səbəb olması əlaməti üzrə əməlin təsvifi zamanı təqsirkarın özündə belə virusu daşıdığını bilməsi tələb olunur. Bu halda əməlin əlavə olaraq CM-in 140-cü maddəsi ilə təsvifi tələb olunmur.

27. CM-in 149.3.2-ci maddəsi üzrə «digər ağır nəticələr» dedikdə, zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulması, onun psixi xəstəliyə tutulması və s. başa düşülür.

28. Təqsirkarın əməlinin CM-in 149.3.3-cü maddəsi ilə təsvif edilməsi üçün zərərçəkmiş şəxsin 14 yaşına çatmaması ona aşkar surətdə bəli olmalıdır.

Maddə 150. Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri

150.1. Zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməkətsiz vəziyyətindən istifadə etməklə uşaqsızlıq və ya seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətləri etmə —

üç ildən beş ilədək müddətdə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

150.2. Eyni əməllər:

150.2.1. bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mü-təşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

150.2.2. zərərçəkmiş şəxsin zöhrəvi xəstəliyə yoluxmasına səbəb olduqda;

150.2.3. təqsirkar üçün aşkar surətdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə;

150.2.4. zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı xüsusi amansızlıqla törədildikdə;

150.2.5. təkrar törədildikdə —
beş ildən səkkiz ilədək müddətdə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

150.3. Eyni əməllər:

150.3.1. ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olduqda;

150.3.2. ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin insan immun çatmazlığı virusu ilə yoluxmasına və ya digər ağır nəticələrə səbəb olduqda;

150.3.3. təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə —

səkkiz ildən on beş ilədək müddətdə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

1. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərindən yalnız uşaqsızlıq (maddə 113) nəzərdə tutulmuşdu. Seksual xarakterli sair zorakılıq hərəkətləri — cinsi ehtirası pozğun formada təmin etməyə yönələn hərəkətlər, bir qayda olaraq, zorlama kimi təsvif edilirdi. Bu işə zorlama cinayəti üçün xarakterik olan «cinsi əlaqə» anlayışı ilə əhatə olunmur.

du.

Qüvvədə olan cinayət qanununda şərh olunan cinayət tərkibinin nəzərdə tutulması məhkəmə təcrübəsində və elmi-nəzəri ədəbiyyatda mövcud olan mübahisələrə son qoydu.

Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri cinayətinin ictimai-təhlükəlilik dərəcəsi və xarakteri, qəsd etdiyiictimai münasibətlərin mühümlüyü faktiki olaraq zorlama cinayətində olduğu kimidir.

Zorlamada cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində yalnız qadınlar çıxış etdikləri halda, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərində həm qadınlar, həm də kişilər bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs kimi çıxış etdiklərinə görə qadınların və kişilərin cinsi azadlığı fərq qoyulmadan eyni dərəcədə qorunur.

2. Bu cinayətin **obyektiv cəhəti** fiziki zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə uşaqlıqda və ya seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətlərində ifadə olunur.

Fiziki zor tətbiq etmə, belə zor tətbiq etməklə hədələmə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etmənin anlayışı haqqında CM-in 149-cü maddəsinin şərhinə bax.

3. **Uşaqlıq** (homoseksualizmin bir növü, pedarastiya) zorakı yolla kişinin kişi ilə cinsi əlaqədə olmasıdır. Qanunverici yalnız zorakılıqla törədilən uşaqlıqla görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edir. Qeyri-zorakı yolla törədilən uşaqlıqlıq cinayət məsuliyyəti yaratmır.

Uşaqlıqda cinayətdən zərərçəkmiş həmişə kişi olur.

4. **Seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətlərinə** uşaqlıqlıq istisna olmaqla, cinsi ehtirasın pozğun formada təmin edilməsinə yönələn qalan bütün zorakılıq hərəkətləri aiddir. Belə hərəkətlərə ilk növbədə leşbiyanlıq aid edilir.

Leşbiyanlıq (sapfizm, tribalya) zorakı yolla qadının qadınla əlaqədə olmaqla cinsi ehtirasın təmin edilməsidir. Qanunverici qadının qadınla könüllülük əsasında cinsi ehtirasını təmin etməsinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən etmir. Məsuliyyət yalnız zorakı yolla əlaqəyə görə yaranır.

Seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətlərinə həm də kişinin kişiyyə (uşaqlıqlıq istisna olmaqla) və ya qadına, habelə qadının kişiyyə qarşı (onanizm və s.) zorakılıq hərəkətləri aiddir.

Bu cinayət **formal** tərkibli və dispozişiyada göstərilən hərəkətlər edildiyi andan **baş** çatmış sayılır.

5. Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Təqsirkar zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etməklə hədələmə yolu ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə yol verildiyi dərk edir və bunu arzu edir. Cinayətin **motivi**, bir qayda olaraq, cinsi ehtirası təmin etməkdir. Cinayət sair motivlərlə — qisas, zərərçəkmiş şəxsin şərəf və ləyaqətini alçaltmaqla və s. da törədilə bilər.

6. CM-in 150-cü maddəsi üzrə cinayətin **subyekt**i cinayət törədənə qədər 14 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Cinayətin subyekt i uşaqlıqlıqda kişi,

leşbiyanlıqda qadın, seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətlərində isə həm kişi, həm də qadın ola bilər.

Zor tətbiq etmə və ya zor tətbiq etməklə hədələmə və ya zərərçəkmiş köməksiz vəziyyətə gətirilməsi hərəkətlərində iştirak edən, lakin seksual xarakterli hərəkətləri törətməyən şəxslər (həm kişi, həm də qadınlar) bu cinayətin birgəicraçıları kimi məsuliyyət daşıyırlar (CM-in 150.2.1-ci maddəsi).

7. Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinin ağırlaşdırıcı və xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri zorlama cinayətinin analoji əlamətləri ilə üst-üstə düşür.

Maddə 151. Seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə

Əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi hədəsi ilə və yaxud zərərçəkmiş şəxsin maddi və ya sair asılılığından istifadə etməklə onu cinsi əlaqəyə girməyə, uşaqlıqlığa və ya seksual xarakterli digər hərəkətlərə məcbur etmə —

bir ildən iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 29 may 2015-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — "Azərbaycan" q. 7 iyun 2008-ci il).

1. CM-in 151-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibinə daxil olan yalnız bir hərəkətə («cinsi əlaqəyə girməyə vadar etmə») görə Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də (maddə 110) cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdu.

CM-in 151-ci maddəsinin dispozişiyası isə **alternativ** xarakterlidir.

2. Bu cinayətin **birinci bilavasitə obyekt**i qadınların cinsi azadlığı və cinsi toxunulmazlığı (cinsi əlaqəyə girməyə məcbur etmədə), kişilərin cinsi azadlığı və cinsi toxunulmazlığı (uşaqlıqlığa məcbur etmədə) və həm qadınların, həm də kişilərin cinsi azadlığıdır (seksual xarakterli digər hərəkətlərə məcbur etmədə). **İkinci bilavasitə obyekt** qismində mülkiyyət münasibətləri çıxır (əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi ilə hədələmədə).

3. Bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində həm kişi, həm də qadın cinsindən olan (azyaşlı, yetkinlik yaşına çatmamış şəxs, belə yaş həddinə çatmış şəxs) şəxslər çıxış edə bilər.

4. Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərə məcbur etmə **obyektiv cəhətdən** əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi hədəsi ilə və yaxud zərərçəkmiş şəxsin maddi və ya sair asılılığından istifadə etməklə onu cinsi əlaqəyə girməyə, uşaqlıqlığa və ya seksual xarakterli digər hərəkətlərə məcbur etmədə ifadə olunur.

Əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi ilə hədələmə, yaxud zərərçəkmiş şəxsin maddi və ya sair asılılığından istifadə etmə seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmənin usulları kimi çıxış edir. Qanunda göstərilməyən usullarla seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə zərərçəkmiş şəxsin iradəsi əleyhinə onu CM-in 151-ci maddəsində sadalanan hərəkətlərə vadar etmədə ifadə olunur.

Məcbur etmə müxtəlif formada — yazılı, şifahi formada həyata keçirilə bilər.

5. Əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi ilə hədələmə zərərçəkmiş şəxs və ya onun yaxın qohumlarını (yaxınlarını) əmlakdan məhrum edəcəyi ilə qorxutmaqla zərərçəkmiş şəxsə psixi təsir göstərmə nəzərdə tutur. Əgər bu cür hədə onun məzmununa daxil olan hərəkətlərin həyata keçirilməsi ilə müşayiət olunarsa, onda təqsirkarın əməli mükküyət əleyhinə olan cinayətləri nəzərdə tutan müvafiq maddə və CM-in 151-ci maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə ediləcəkdir.

Maddi asılılıq zərərçəkmiş şəxsin təqsirkardan tam və ya qismən maddi yardım almasını, onun himayəsində yaşamasını və s. nəzərdə tutur.

Sair asılılıq dedikdə, maddi asılılıq istisna olmaqla, zərərçəkmiş şəxsin təqsirkardan xidməti, işi, habelə sosial vəziyyəti ilə əlaqədar asılı olması başa düşülür. Məsələn, tələbənin müəllimindən, işçinin müdirindən asılılığı və s.

6. Seksual xarakterli hərəkətlər məcbur etmə cinayəti **formal** tərkiblidir. Əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi hədəsi ilə məcbur etmədə cinayət hədənin təbiiq edildiyi andan **başa çatmış** sayılır. Zərərçəkmiş şəxsin maddi və ya sair asılılığından istifadə etmə yolu ilə seksual xarakterli hərəkətlər məcbur etmə məcbur etmə anından başa çatmış hesab edilir. Təqsirkarın seksual xarakterli hərəkətləri etməyə nail olub-olmamasının əməlin CM-in 151-ci maddəsi ilə tövsiyə heç bir təsiri yoxdur.

7. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Təqsirkar qanunda göstərilən üsullardan istifadə etməklə başqa şəxsi seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etdiyini dərk edir və belə hərəkətləri törətməyi arzu edir.

Cinayətin **motivi** cinsi ehtirasın təmin olunmasıdır.

8. Bu cinayətin **subyektivi** cinayət törədənədək 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər (uşaqbazlıqda kişi, lesbiansılıqda qadın, seksual xarakterli digər hərəkətlərdə həm kişi, həm də qadın).

Maddə 152. On altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə

152.1. On altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə —

üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

152.2. Eyni əməllər on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə —

üç ildən altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

152.3. Bu Məcəllənin 152.1 və ya 152.2-ci maddələrində göstərilən əməllər yetkinlik yaşına çatmayanı tərbiyə etmək vəzifəsi daşıyan şəxslər və ya yetkinlik yaşına çatmayana nəzarəti həyata keçirmək vəzifəsini daşıyan təhsil, tərbiyə, tibbi və ya digər müəssisənin müəllimi və ya digər işçisi tərəfindən törədildikdə —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə dörd ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd: Bu Məcəllənin 152 və ya 153-cü maddələrində nəzərdə tutul-

muş cinayətlərə görə məsuliyyət həmin maddələrdə göstərilən əməlləri törətmiş şəxslə zərərçəkmiş şəxsin yaş fərqi iki ildən çox olduqda yaranır (Azərbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il və 29 may 2015-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q. 2, iyul 2011-ci il).

1. Bu cinayətin **bilavasitə obyektivi** şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığıdır.

Bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində həm kişi, həm də qadın cinsindən olan və cinayət törədilənə qədər 14 yaşına çatmış, lakin 16 yaşına cinsənən olmamış (CM-in 152.1-ci maddəsi) və 14 yaşına çatmamış (CM-in 152.2-ci maddəsi) şəxslər çıxış edə bilər.

2. CM-in 152-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **obyektiv cəhətdən** 16 yaşına (CM-in 152.1-ci maddəsi) və 14 yaşına (CM-in 152.2-ci maddəsi) çatmamış şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər (uşaqbazlıq, lesbiansılıq və s.) etmədə ifadə olunur. Bu maddə ilə məsuliyyətin yaranması üçün 16 yaşına (14 yaşına) çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli hərəkətlər könüllü həyata keçirilməlidir. Belə hərəkətlərin könüllü deyil, zorakı üsullarla törədilməsi müvafiq əlamətlər üzrə CM-in 149 və ya 150-ci maddələri ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

16 yaşına çatmamış zərərçəkmiş şəxs ağıllı zəifliyi, fiziki və psixi qüsurları, digər xəstəlik vəziyyəti ilə əlaqədar, 14 yaşına çatmamış zərərçəkmiş şəxs də sadalananlarla bərabər azyaşlı olması səbəbindən onun barəsində edilən hərəkətlərin xarakterini və mahiyyətini dərk edə bilmir və bu fakt təqsirkar tərəfindən dərk edilirsə, belə hal zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyəti kimi qiymətləndirilir və təqsirkarın əməli (ilk baxışdan könüllü cinsi əlaqəyə və ya digər seksual əlaqəyə bənzəyir) CM-in 152-ci maddəsi ilə deyil, 149-cu və ya 150-ci maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər. Ona görə də hər bir konkret halda zərərçəkmiş sadalanan hallarla əlaqədar onun barəsində edilən hərəkətlərin xarakterini və mahiyyətini dərk edə bilməyəcəyi məsələsi aydınlaşdırılmalıdır.

3. Bu cinayət **formal** tərkiblidir və təqsirkarın 16 yaşına (14 yaşına) çatmayan şəxslə cinsi əlaqəyə girdiyi və ya onun barəsində seksual xarakterli hərəkətlər etdiyi andan **başa çatmış** sayılır.

4. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən** təqsirin **birbaşa qəsd** növü ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar 16 yaşına (14 yaşına) çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olduğunu və ya seksual xarakterli hərəkətlər etdiyini dərk edir və bunu arzu edir. **Motiv** cinsi ehtirasın təmin edilməsidir.

5. CM-in 152.1-ci maddəsi üzrə cinayətin **subyektivi** cinayət törədildikdən **16 yaşından artıq yaşda olan**, CM-in 152.2-ci maddəsi üzrə isə **16 yaş**ı **tamam** olmuş kişi və ya qadın cinsindən olan anlaqlı şəxs ola bilər.

CM-in şərh olunan maddəsinin qeydində əsasən 152.1-ci maddə ilə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün cinayət törədən şəxsin cinayət törədildikdən minimum yaş 16 yaş 1 gün olmalıdır. Ona görə ki, CM-in 152.1-ci və 152.2-ci maddələrinin müqayisəsindən o qənaət irəli gəlir ki, həmin maddə üzrə zərərçəkmiş minimum 14 yaş olmalıdır. Başqa sözlə, cinayət törətməmiş şəxslə zərərçəkmiş şəxsin yaş fərqi iki ildən çox olmalıdır. Məsələn, zərərçəkmiş şəxsin yaş 15 olarsa, cinayət törətməmiş şəxsin yaş 17-dən çox olmalıdır.

CM-in 20-ci maddəsinə görə, 152-ci maddədə təsbit olunan cinayətə görə

məsuliyyət 16 yaş tamam olan şəxslər üçün yaranır. Deməli, CM-in 152.3-cü maddəsi üzrə cinayətin subyektini cinayət törədilənlər 16 yaş tamam olmuş şəxs ola bilər.

16 yaşına çatmamış şəxsin zor tətbiq etmədən 16 yaşına (14 yaşına) çatmamış şəxsə cinsi əlaqədə olması və ya onun barəsində seksual xarakterli başqa hərəkətlərə yol verməsi CM-in 152-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaranır.

6. CM-in 152.3-cü maddəsində şərh olunan cinayətin xüsusilə ağırlaşdırıcı əlamətləri cinayətin subyektini ilə bağlıdır: 1) yetkinlik yaşına çatmayanı tərbiyə etmək vəzifəsi daşıyan şəxslər; 2) yetkinlik yaşına çatmayana nəzarəti həyata keçirmək vəzifəsini daşıyan təhsil, tərbiyə, tibbi və ya digər müəssisənin müəllimi və ya digər işçisi.

Yetkinlik yaşına çatmayanı tərbiyə etmək vəzifəsi daşıyan şəxslərə onun valideynləri, övladlığa götürənlər, qayumlar, himayəçilər, himayədar valideynlər aiddir. Yetkinlik yaşına çatmayanlara nəzarəti həyata keçirmək vəzifəsini daşıyan şəxslərə onların olduqları müəssisələrin (ümumtəhsil və peşə məktəblərinin, açıq və ya qapalı tipli təlim-tərbiyə və tibbi-tərbiyə müəssisələrinin) müəllimi və ya digər işçisi (tərbiyə məsələləri üzrə direktor müavini və s.) aiddir.

Maddə 153. Əxlaqsız hərəkətlər

153.1. On altı yaşına çatmayan şəxsə qarşı zor tətbiq etmədən əxlaqsız hərəkətlər törətmə —

iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

153.2. Eyni əməllər on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə —

bir ildən iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

153.3. Bu Məcəllənin 153.1 və ya 153.2-ci maddələrində göstərilən əməllər yetkinlik yaşına çatmayanı tərbiyə etmək vəzifəsi daşıyan şəxslər və ya yetkinlik yaşına çatmayana nəzarəti həyata keçirmək vəzifəsini daşıyan təhsil, tərbiyə, tibbi və ya digər müəssisənin müəllimi və ya digər işçisi tərəfindən törədildikdə —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyəti məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (16 may 2008-ci il, 31 may 2011-ci il və 29 may 2015-ci il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 7 iyul 2008-ci il; 2 iyul 2011-ci il).

1. Əxlaqsız hərəkətlər cinayətinin obyektini azyaşlıların (14 yaşına çatmayan şəxslərin), o cümlədən 16 yaşına çatmamış şəxslərin normal cinsi inkişafı və cinsi toxunulmazlığı ilə bağlı olan ictimai münasibətlərdir.

Bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs cismində həm kişi, həm də qadın cinsindən olan və cinayət törədilənə qədər 14 yaşına çatmış, lakin 16 yaş tamam olmamış (CM-in 153.1-ci maddəsi) və 14 yaşına çatmamış (CM-in 153.2-ci maddəsi) şəxslər çıxış edə bilər.

2. Əxlaqsız hərəkətlər cinayəti obyektiv cəhətdən 14 və ya 16 yaşına çatmayan şəxs barəsində əxlaqsız hərəkətlərin edilmişinə ifadə olunur.

Zərərçəkmiş şəxs barəsində edilən əxlaqsız hərəkətlər fiziki və ya psixi zor tətbiq etmədən həyata keçirilə bilər. Zor tətbiq etməklə törədilən əxlaqsız hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti CM-in 150.3.3-cü maddəsi ilə yaranır. Zərərçəkmiş şəxsin əxlaqsız hərəkətlərin edilməsinə razılığı bu maddə ilə məsuliyyəti istisna etmir.

3. Əxlaqsız hərəkətlər fiziki və intellektual formada təzahür edə bilər. Fiziki formada olan əxlaqsız hərəkətlərə zərərçəkmiş şəxsin gözü qarşısında cinsi əlaqədə olma və ya digər seksual xarakterli hərəkətlər etmə, zərərçəkmiş şəxsin cinsi orqanlarına toxunma, özünün və ya zərərçəkmiş şəxsin cinsi orqanlarını nümayiş etdirmə və s. aiddir. İntellektual formada ifadə olunan əxlaqsız hərəkətlərə pornoqrafik filmlər, şəkillər nümayiş etdirmə, pornoqrafik məzmunlu Ədəbiyyat vermə və s. aid edilir.

Əxlaqsız hərəkətlər təqsirkarın özünün cinsi ehtirasının təmin edilməsinə, yaxud 14 yaşına (16 yaşına) çatmayan şəxsə cinsi ehtiras hissələrinin yaranmasına yönəldilir. Əgər əxlaqsız hərəkətlərdən sonra təqsirkar zor tətbiq etmədən 14 yaşına (16 yaşına) çatmamış şəxsə cinsi əlaqədə olarsa, yaxud uşaqlıq və ya lesbianlıq hərəkətlərinə yol versə, onun əməli CM-in 152-ci maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər.

4. Bu cinayət formal tərkiblidir və əxlaqsız hərəkətlər başladığı andan başa çatmış sayılır.

5. Əxlaqsız hərəkətlər cinayəti subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar aşkar surətdə 14 yaşına (16 yaşına) çatmayan şəxs barəsində əxlaqsız hərəkətlərə yol verdiyini dərk edir və belə hərəkətləri törətməyi arzu edir.

Cinayətin motivi cinsi ehtirasın təmin edilməsi, zərərçəkmiş şəxsə cinsi ehtiras hissələrinin oyanması, 14 yaşına (16 yaşına) çatmamış şəxsi seksual münasibətlərə hazırlama niyyəti və s. ola bilər.

6. CM-in 153.1-ci-153.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin subyektini ilə əlaqədar CM-in 152-ci maddəsinin şərhinin 5-6-cı bəndlərinə bax.

XXI Fəsil

İnsan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər

Maddə 154. Bərabərlik hüququnu pozma

154.1. İrqiindən, milliyyətdən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətdən, qulluq mövqeyindən, əqədsindən, siyasi partiyalardan, həmkarlar ittifaqlarından və digər ictimai birliklərdə mənsubiyyətdən asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma —

min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

154.2. Eyni əməllər əvəzli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə —

iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il).

1. Bu cinayətin **obyektli** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində təsbit olunmuş bərabərlik hüququnun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının istinad olunan maddəsi həminin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipi təsbit etmişdir. Belə ki, dövlət irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlığının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqida, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

2. Cinayətdən **zərərcəkmış şəxs** qismində Azərbaycan Respublikası vətəndaşları, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və cənəbilər çıxış edirlər.

3. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənfəələrinə zərər vurmaqla bərabərlik hüququnu pozmada ifadə olunur.

CM-in 154-cü maddəsinin dispozişiyasında yaşayış yerindən asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənfəələrinə zərər vurmaqla onun bərabərlik hüququnu pozmağa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmamışdır.

Bərabərlik hüququnu pozma həm hərəkətlə, həm də hərəkətsizliklə, həm şəxsi hüquq və azadlıqların realizə olunması imkanını verməməklə və həm də həmin hüquqların və azadlıqların həyata keçirilməsi yolunda məmnəələr yaratmaqla törədilə bilər. Məsələn, dini əqidəsində və ya siyasi mənsubiyyətinə görə işçi ilə əmək müqaviləsini ləğv etmə (hərəkət), təhsil müəssisələrinə qəbul etməkdən imtina etmə (hərəkətsizlik) və s.

Bərabərlik hüququnu pozan hərəkət və ya hərəkətsizlikdə hər hansı digər cinayətin tərkibi olduqda, təqsirkar şəxsin əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə olunur. Məsələn, həkim xəstənin əmlak (maddi) vəziyyətinin ağır olmasına görə ona tibbi yardım göstərməkdən imtina etməsi və nəticədə xəstə ölmüşdür. Bu halda hakim əməli CM-in 142-ci və 154-cü maddəsi ilə tövsiyə olunacaqdır.

Təhlil olunan cinayət tərkibinin zəruri əlamətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, bu cinayət törədən təqsirkarın hərəkətləri (hərəkətsizliyi) zərərcəkmış şəxsin şəxsi və ya peşəkar keyfiyyətləri ilə deyil, onun irqi, milliyəti, dini, dil və CM-in 154-cü maddəsində sadalanan sair amillərə şərtlənmiş olur. Bu mənada həmin maddədə göstərilməyən hallardan asılı olaraq bərabərlik hüququnu pozulması təhlil olunan cinayətin tərkibini yaratır. Məsələn, təhsil müəs-

sisəsinin rəhbəri tərəfindən qısa məqsədi ilə həmin müəssisədə təhsil alan şəxsin oradan xaric edilməsi. Göstərilən bu halda CM-in 154-cü maddəsinin tərkibi mövcud deyildir. Bu zaman təqsirkar şəxsin əməli digər zəruri əlamətlərin mövcudluğu halında CM-in 308-ci maddəsi ilə tövsiyə oluna bilər.

Bu cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən hərəkət və ya hərəkətsizlik milli, irqi və ya dini nifrət və düşmənçiliyin salınması cinayətinin (CM-in 283-cü maddəsi) obyektiv cəhətini təşkil edən hərəkət və ya hərəkətsizliklə eynidir. CM-in 283-cü maddəsində göstərilən əməllərin milli, irqi və ya dini düşmənçilik salma məqsədi olmadan törədilməsi CM-in 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin tərkibini yaradır.

Maddi zərər həm real zərər (məsələn, həmkarlar ittifaqlarına mənsubiyyətdən asılı olaraq zərərcəkmış şəxsə münasibətdə əməyin mühafizəsi qaydalarına riayət edilməməsi və nəticədə onun sağlamlığına ağır zərər vurulması və s.), həm də əldən çıxmış gəlir (məsələn, həmkarlar ittifaqlarına mənsubiyyətinə görə işçinin işdən qanarılması onun əmək haqqından məhrum edir və s.) formasında təzahür edə bilər. Maddi zərər həm əmlak zərəri, həm də fiziki zərərdən ibarət ola bilər. Mənavi zərər — şəxsin şərafət və ləyaqətinin əlçəklənməsi, ona mənəvi sarsıntı yətilməsi, zərərcəkmış şəxsin öz gələcəyinə inam hissinin azalması və s. kimi nəticəni nəzərdə tutur.

4. **İctimai təhlükəli nəticə** bu cinayət tərkibinin zəruri əlamətidir. Belə ki, bərabərlik hüququnu pozma zərərcəkmış şəxsin hüquq və qanuni mənfəələrinə zərər vurmaqla törədildikdə **baş çatmış** cinayətin tərkibi mövcud olur. Həmin nəticənin baş verməməsi və ya əməli nəticə arasında **səbəblili əlaqənin** olmaması cinayət məsuliyyətini istisna edir.

Bu cinayət nəticəsində şəxsin hüquq və qanuni mənfəələrinə vurulan zərər həm **maddi**, həm də **mənavi** ola bilər.

5. Təhlil edilən cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsd**lə törədilir. Təqsirkar zərərcəkmış şəxsin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş bərabərlik hüququnu pozduğunu dərk edir, bununla həmin şəxsin hüquq və qanuni mənfəələrinə zərər vuralacağına qabaqcadan görür və bunu arzu edir.

Cinayətin motivləri müxtəlif ola bilər (şovinizm, millətçilik, başqa dirlərə nifrət və s.) və onlar əməlin tövsiyə üçün əhəmiyyət kəsb etmir.

6. CM-in 154.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektli 16** yaşına çatmış istənilən anlaqçı fiziki şəxs, 154.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin subyektli isə yalnız vəzifəli şəxs ola bilər.

7. CM-in 154.2-ci maddəsi bərabərlik hüququnu pozmanın **qüvvəyə gətirilməsi** **tərkib əlamətini** — eyni əməllərin vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsini nəzərdə tutmuşdur. **Vəzifəli şəxsin və öz qulluq mövqeyindən istifadənin** anlayışları haqqında CM-in 308-ci maddəsinin şərhinə bax.

Vəzifəli şəxsin öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə bərabərlik hüququnu pozması CM-in 154.2-ci maddəsinin tərkibi ilə tam ehtat olunduğu üçün CM-in 308-ci maddəsi ilə əlavə tövsiyə tələb olunmur.

8. Bu cinayətin tərkibi CM-in 283-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş oxşar

cinayət tərkibindən aşağıdakılara görə fərqlənir:

1) cinayətin obyektinə görə (CM-in 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarına, 283-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət işə dövlətin konstitusiyaya quruluşunun əsaslarına və təhlükəsizliyinə qəsd edir);

2) cinayətin obyektiv cəhətinə görə (nəticə CM-in 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin zəruri əlamətidir, CM-in 283-cü maddəsi üzrə cinayətin başa çatması üçün işə nəticənin baş verməsi tələb olunmur);

3) cinayətin subyektiv cəhətinə görə (CM-in 283-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət dini, irqi, milli düşmənçiliyin salınması məqsədi ilə, CM-in 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət işə belə məqsədlər olmadan törədilir).

Maddə 155. Yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini pozma

Yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini pozma —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə işləyi ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il).

1. Bu cinayətin obyektini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin 4-cü hissəsində nəzərdə tutulmuş konstitusiyaya hüququnun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir. Dövlət hər kəsin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatlarının sirrini saxlamaq hüququna təminat verir. Bu hüquq yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqiyyətə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

2. Təhlil edilən cinayət obyektiv cəhətdən yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini pozmada ifadə olunur.

Digər məlumatlar dedikdə, faks, teletayp və digər telekommunikasiya vasitələri (poçt və teleqraf istisna olmaqla) və s. ilə ötürülən məlumatlar başa düşülür.

Pozma dedikdə, telefon danışıqlarına qəsd etmə, elektrik rabitə məlumatları ilə tanış olma, poçt göndərişlərini və bağlamaları açma və götürmə, onlar haqqında məlumatları əldə etmə və yayma, habelə yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini hər hansı başqa şəkildə pozma başa düşülür.

«Poçt haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 13-cü maddəsinə görə, poçt göndərişləri ilə verilən məlumatlar haqqında informasiyalar, habelə bu göndərişlər və məlumatlar yalnız onları göndərənə və ünvan sahiblərinə verilməlidir. Həmin göndərişləri və məlumatları, həmçinin onlar haqqında informasiyanı kənar şəxslərə qəsdən verməklə bu məlumatların sirrini pozma da şərh edilən cinayətin tərkibinə yəradır.

3. CM-in 155-ci maddəsinin qüvvəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqiyyətə çıxarmaqdan ötrü yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və di-

gər məlumatların sirrinin pozulması hallarına şamil edilmir. Belə hallara poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzünə hebs qoyulması, onların baxışı, götürülməsi və yoxlanılması, telefon danışıqlarına qulaq asılması, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması, məhkumların məktublarının yoxlanılması kimi əməliyyat-axtarış və prosesual tədbirlər aidir (CPM-in 33-cü fəslə və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsi). Göstərilən hərəkətlər istintaq, təhqiqat və məhkəmə orqanlarının əsaslandırılmış qərarı əsasında aparılmalıdır. Belə qərar olmadan həmin hərəkətlərin həyata keçirilməsi yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini pozmuşdursa, şərh olunan cinayətin tərkibi yaranır.

4. Bu cinayət təqsirkarın özünün və ya onun qəsdən edilmiş qanunsuz hərəkətləri nəticəsində digər şəxslərin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların məzmunu ilə tanış olduğu andan başa çatmış hesab olunur.

5. Bu cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Cinayətin motivasi müxtəlif ola bilər və onlar cinayət tərkibinin zəruri əlaməti sayılır.

6. Bu cinayətin subyektivi 16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxsə ola bilər. Yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrinin pozulması vəzifəli şəxsin öz qulluq mövqeyindən sui-istifadə etməsi nəticəsində baş vermişdirsə, təqsirkarın əməli CM-in 155-ci və 308-ci maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsi olunmalıdır.

Maddə 156. Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma

156.1. Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkiliş materiallarının, səs yazılarının yayılması, habelə satılması və ya başqasına verilməsi, qanunsuz toplanılması —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki yüz qırx saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işləyi və ya bir ilədək müddətə işləyi ilə cəzalandırılır.

156.2. Eyni əməllər:

156.2.1. vəzifəli şəxslər tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə;

156.2.2. məsafədən idarə edilən pilotsuz uçan aparatlardan istifadə etməklə törədildikdə —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 2005-ci il, 4 dekabr 2009-cu il, 30 aprel 2013-cü il, 17 may 2016-cı il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 31 iyul 2005-ci il; 13 fevral 2010-cu il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Bu cinayətin obyektini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci

maddəsində təsbit olunmuş şəxsi toxunulmazlıq hüququdur. Belə ki, hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirri saxlanmaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulan hallarda başqa şəxsi həyata müdaxilə etmək qadağandır. Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatların toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir.

2. Bu cinayətin **predmetini** şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatlar, belə məlumatları əks etdirən sənədlər, video və foto çəkilişi materialları, səs yazıları təşkil edir.

Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatlar dedikdə, insanın xidməti və ya ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olmayan, şəxsi həyatın və ya ailə həyatının sirri ni təşkil edən ələ məlumatlar başa düşülür ki, şəxs, şərafət və ləyaqətini alqıdan və ya ləkələyən olub-olmamasından asılı olmayaraq, onların kənar şəxslərə məlum olmasını istəmir. Bu məlumatlara şəxsin sağlamlıq vəziyyəti, ailəsinin tərkibi, dostluq münasibətləri, intim və digər münasibətlər və s. haqqında olan məlumatlar aiddir. Həmin məlumatlar zərərçəkmiş şəxsin gündəliyində, onun özünə və ya ailə üzvlərinə ünvanlanmış məktublarda və s. əksini tapa bilər.

3. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən** aşağıdakı əməllərin törədilməsində ifadə olunur: 1) şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının yayılması; 2) şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının satılması; 3) şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının başqasına verilməsi; 4) şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının qanunsuz toplanılması.

Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının yayılması dedikdə, həmin məlumatların, habelə belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının başqa şəxslərə verilməsi (çatdırılması, bildirilməsi) başa düşülməlidir. Belə verilmiş (çatdırılma, bildirilmə) şifahi və ya yazılı formada həyata keçirilə bilər. Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatları, belə məlumatları əks etdirən sənədləri həm belə məlumatları və sənədləri toplayan şəxs, həm də belə məlumatları və sənədləri toplaymayan, lakin onlar haqqında məlumat olan şəxs yaya bilər.

Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının satılması dedikdə, belə məzmunlu məlumat və ya sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının pulla əvəzi ödənilməklə hər hansı başqa şəxsə verilməsi başa düşülməlidir.

Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının başqasına verilməsi belə məzmunlu məlumatların (şifahi formada) və sənədlərin (yazılı formada), video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının hər hansı üsullarla formada, habelə şəxsin və ya vəsitiylərdən istifadə etməklə

başqa şəxslərə çatdırılmasını nəzərdə tutur.

Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının toplanılması dedikdə, şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının şəxsin özündən, ailə üzvlərindən, yaxın qohumlarından, tanışlarından, zərərçəkmiş şəxsin əlaqəli olduğu yerlərdən (onun evindən, iş yerindən, müalicə olunduğu və ya müayinədən keçdiyi səhiyyə müəssisəsindən və s.-dən) alınması başa düşülür. Toplama açıq və ya gizli üsulla, şifahi və ya yazılı formada həyata keçirilə bilər. Cinayətin edilməsi üsulu cinayət tərkibinin zəruri əlaməti deyildir.

Əməlin şərh olunan maddə ilə tövsiyə edilməsi üçün şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının əslinin, yaxud surətinin yayılması, satılması, başqasına verilməsi, yaxud toplanılması əhəmiyyətli hesab edilir.

Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatlar, belə məlumatları əks etdirən sənədlər, video və foto çəkilişi materialları, səs yazıları yazılma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini pozmaqla qanunsuz toplanırsa, bu, cinayətlərin məcmusu qaydasında — CM-in 155-ci və 156-cı maddələri ilə tövsiyə olunmalıdır.

4. CM-in şərh olunan maddəsinin dispozisiyasında Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 2005-ci il və 5 mart 2010-cu il tarixli qanunları ilə dəyişiklik edilmiş və cinayətin predmetlərinə və obyektiv cəhətinə daxil olan hərəkətlərin dairəsi genişləndirilmişdir. Maddənin məzmununa fikir versək görərik ki, bu dəyişiklik nəticəsində şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının yayılmasının, başqasına verilməsinin qanuni və qanunsuz olduğu bütün hallarda, belə məzmunlu məlumatları və sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının toplanmasının işə yalnız qanunsuz olduğu hallarda cinayət məsuliyyəti yaranır. Fikrimizcə, şərh olunan maddənin dispozisiyasında sadalanan bütün əməllərə görə cinayət məsuliyyəti, həmin əməllərin **qanunsuz** edildiyi hallarda yaranmalıdır.

5. CM-in 156-cı maddəsi şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının qanunsuz toplanmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Toplanmanın **qanunsuzluğu** onda ifadə olunur ki, həmin məlumatlar: 1) onların aid olduğu şəxsin razılığı olmadan və ya; 2) cinayət təqibi üzrə ibtidai aşdırma ilə əlaqədar müvafiq qərar olmadan və ya; 3) səlahiyyətsiz olmayan şəxs tərəfindən toplanır.

6. CM-in 156-cı maddəsinin qüvvəsi şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının qanuni yayılması, başqasına verilməsi və toplanması hallarına şamil edilə bilməz. Məlumatların qanuni yayılması, başqasına verilməsi və toplanması hallarına cinayət təqibi gedişində və yalnız CPM-də müəyyən edilmiş hallarda və qaydada, yaxud şəxsin özünün razılığı ilə həmin məlumatların toplanılması aiddir. CPM-də nəzərdə tutulmuş hallar və əsaslar (mü-

vafiq qərar) olmadan, yaxud səlahiyyətli olmayan şəxs tərəfindən məlumatların yayılması, başqasına verilməsi və toplanması şərh olunan cinayətin tərkibini yaradır.

7. Bu cinayət **formal** tərkiblidir və şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının qanunsuz yayıldığı, başqasına verildiyi, toplandığı, habelə belə məzmunlu məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının satıldığı andan **başla** çatmış hesab olunur. Nəticə şərh olunan cinayət tərkibindən kənarədir.

8. Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının yayılması, habelə satılması və ya başqasına verilməsi yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirləni pozmaqla müşayiət olunursa, onda həmin məlumatların və ya sənədlərin yayılması, satılması və ya başqasına verilməsi CM-in 155-ci maddəsi ilə; bu məlumatlar təhqiqat və ya ibtidai istintaq materiallarında əks olunmuşdursa, qanunla müəyyən edilmiş qaydada yayılmaması barədə xəbərdarlıq olunmuş şəxs tərəfindən müvafiq icazə olmadan yayılması maraqlı şəxsə mənəvi və ya maddi ziyanın vurulmasına səbəb olduqda CM-in 300-cü maddəsi ilə; CM-in 155-ci və 300-cü maddələri ilə əhatə olunmayan hallarda şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin vəzifəli şəxs tərəfindən yayılması CM-in 308-ci maddəsi ilə təsvir olunmalıdır.

Şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının yayılması, habelə satılması və ya başqasına verilməsi CM-in 155-ci, 300-cü və 308-ci maddələrinin tərkibi ilə əhatə olunmursa, cinayət məsuliyyəti yaradır və beləliklə də toplanması ilə müqayisədə daha çox ictimai təhlükə doğuran həmin məlumatların yayılması və istifadə olunması faktiki olaraq cəzalanmalı əməllərin dairəsindən kənarədir. Bu isə təhlili olunan maddənin dispoziisiyasının qürsulu cəhətidir.

9. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən** **birbaşa qəsd**lə törədilir. Cinayətin motivi (tamah və ya sair şəxsi motiv) cinayət tərkibinin məcburi əlaməti hesab edilmişdir.

10. Şərh olunan cinayətin **subyektiv 16** yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

11. CM-in 73.2-ci maddəsinə görə CM-in 156.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsə barışdıqda və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətdən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

12. CM-in 156.2-ci maddəsi ilə bu cinayətin iki ağırlaşdırıcı hali nəzərdə tutulmuşdur: 1) vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi (CM-in 154.2-ci maddəsinin şərhinə bax); 2) məsafədən idarə edilən pilotsuz uçuş aparatlarından istifadə etməklə törədilməsi.

Məsafədən idarə edilən pilotsuz uçuş aparatlarından istifadə etməklə CM-in 156.1-ci maddəsində sadalanan əməllərin törədilməsi dedikdə öljüsünün və çəkisinin kiçik, yaxud böyük olmasından, foto-videokamerasının özündə olmasından və ya sonradan üzərinə qoyulmasından asılı olmayaraq, səsi, gō-

rüntünü, şəkli (təsviri) qeydə alan istənilən cihaz (qurğuş) başa düşülməlidir. Belə aparatın əldə və ya zavoddə dūzəldilməsi olması, məsafədən hansı formada idarə edilməsi əməli CM-in 156.2.1-ci maddəsi ilə təsvir etməyə mane olmur.

Maddə 157. Mənzil toxunulmazlığını pozma

157.1. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan, mənzildə yaşayandan iradəsi ziddinə mənzilə daxil olma

— min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya iki yüz qırx saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddədə islah işləri ilə cəzalandırılır.

157.2. Eyni əməllər zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədildikdə —

iki ilədək müddədə islah işləri və ya bir ilədək müddədə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddədə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

157.3. Bu Məcəllənin 157.1 və ya 157.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə —

üç ilədək müddədə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə iki ilədək müddədə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddədə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azərbaycan» q., 19 iyun 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Bu cinayətin **obyektiv** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş mənzil toxunulmazlığı hüququdur. Bu hüquq vətəndaşlığından asılı olmayaraq hər bir şəxsə məxsusdur. Həmin hüququn məzmunu ondan ibarətdir ki, qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarın istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

2. Cinayət **obyektiv cəhətdən** Azərbaycan Respublikası qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan, mənzildə yaşayandan iradəsi ziddinə mənzilə daxil olmağa ifadə olunur. Qanunun nəzərdə tutduğu mənada **mənzil** anlayışına müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün təyin olunan istənilən yaşayış sahəsi (fərdi ev, mənzil, yataqxanada və ya mehmanxanada olan otaq, bağ evi və s.), həmçinin yaşayış sahələrinin istirahət, əmlak və şeylərin saxlanması və yaxud digər tələbatların ödənilməsi üçün istifadə olunan tərkib hissələri (dəhliz, eyvan, mətbəx, hamam və s.) daxildir.

3. **Mənzil toxunulmazlığını pozma** mənzilə elə daxil olmağı nəzərdə tutur ki, bu, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan, mənzildə yaşayandan iradəsinə zidd olaraq həyata keçirilmiş olsun. Mənzilə kənar şəxslərin daxil olması mənzildə yaşayandan iradəsi (razılıq) əsasında, həmçinin belə razılıq olmasa da, qanunvericiliklə müəyyən edil-

2013-cü il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri - Azərbaycan Respublikası QT, 2003-cü il, № 6, m.279; «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azərbaycan» q., 19 iyul 2017-ci il).

1. Bu cinayətin **obyekti** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsində təsbit olunmuş seçki hüququnun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir. Həmin normaya əsasən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.

Cinayətin obyektii kimi seçki hüququ bələdiyyələrə seçmək və seçilmək hüququnu da nəzərdə tutur.

2. Cinayət nəticəsində **zərərçəkmiş şəxs** qismində Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış seçki hüququna malik olan vətəndaşları çıxış edirlər.

3. CM-in 159-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət hüquq norması **blan-ket** xarakterli olduğundan bu cinayətin törədilməsi mexanizmi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının, bələdiyyə üzvlərinin, habelə referendumun keçirilməsini tənzim edən 3 iyun 2003-cü il tarixli Seçki Məcəlləsinin, habelə MSK-nın qəbul etdiyi təlimatların və s. normativ hüquqi aktların müddəalarının təhlil edilməsi yolu ilə müəyyənləşdirilə bilər.

4. Təhlil edilən cinayət **obyektiv cəhətdən** vətəndaşın seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə, habelə ümumxalq səsverməsinə (referendumda) iştirak etməsinə mane olmada ifadə olunur. **Mane olma** dedikdə, vətəndaşın dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına (bələdiyyələrə) seçmək və ya seçilmək hüququnun (aktiv və ya passiv seçki hüququnun) və referendumda iştirak etmək hüququnun həyata keçirilməsində müxtəlif qanunsuz maneələrin yaradılması, əsassız şərtlərin irəli sürülməsi və s. (aktiv hərəkətlər) və ya vətəndaşın bu hüququnun normal realizəsi üçün ediləməli hərəkətlərin edilməməsi (hərəkətsizlik) başa düşülür. Belə qanunsuz hərəkət və ya hərəkətsizliyə vətəndaşı seçici siyahısına daxil etməkdə, onun seçkilə vəzifəyə namizədliyini qeydə almaqdan, seçki fondunun formalaşdırılması üçün bankda xüsusi hesab açmaqdan qanunsuz imtina etmə, namizədə qarşı qanunla nəzərdə tutulmayan tələblər irəli sürmə və s. aid edilə bilər.

5. 159.1-ci maddənin dispozisiyasında göstərilən əməlin edildiyi andan cinayət **baş çatmış** hesab olunur. Nəticə cinayət tərkibindən kənarəda qalır.

6. CM-in şərh olunan 159.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət obyektiv cəhətdən aşağıdakı əməllərdə ifadə olunur: a) vətəndaş namizədin lehinə imza atmağa məcbur etmə; b) namizədin müdafiəsi üçün imza yığılmasına mane olma.

CM-in 159.2-ci maddəsində vətəndaşı hər hansı namizədin lehinə imza atmağa məcbur etmə dedikdə, CM-in 159.4.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş üsullar istisna olmaqla, hər hansı başqa üsulla seçicini namizədliyi irəli sürülmüş namizədin xeyrinə öz iradəsinin ziddinə imza vərəqəsinə imza atmağa məcbur etmə başa düşülməlidir. Vətəndaşın öz iradəsinin əleyhinə hər hansı namizədin lehinə imza atması bütün hallarda məcbur etmə hərəkətləri kimi qiymətləndirilməlidir.

Namizədin müdafiəsi üçün imza yığılmasına mane olma dedikdə, tədris müəssisələrində, yaşayış yerlərində, eləcə də qanunla seçkiqabağı təşviqat aparılmasının qadağan edilmədiyi digər yerlərdə imza toplayan şəxslərin fəaliyyətinə icazə verilməməsi, onların sadalanan yerlərə buraxılmaması, seçicilərə müxtəlif məhdudiyətlərlə üzlaşdırılmasını bildirməklə onları hər hansı namizədin xeyrinə imza atmaqdan çəkindirən hərəkətlərin edilməsi və s. başa düşülməlidir.

7. CM-in şərh olunan 159.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin obyektiv cəhəti iki qrup hərəkətlərlə xarakterizə olunur: a) vətəndaş öz iradəsinin ziddinə səs verməyə məcbur etmə; b) vətəndaşın səs verməsinə mane olma.

Vətəndaşı öz iradəsinə zidd səs verməyə məcbur etmə səs verən seçicinin lehinə səs vermək istəmədiyi namizədin lehinə səs verməsinə səbəb olan hər hansı hərəkətdə ifadə oluna bilər. Məcbur etmə seçicini əvvəlcədən doldurulmuş seçki bülleteninin verilməsinə, seçicinin maddi, xidməti və ya sair asılıqda olan şəxsin onu işdən kənarlaşdıracağı qorxusu altında istədiyi namizədin deyil, başqa namizədin lehinə səs verməsinə təzahür edə bilər.

Seçicinin səs verməsinə mane olma dedikdə, seçki komissiyaları tərəfindən seçicinin adının seçici siyahılarna daxil etməməkdən ibarət olan hərəkətsizlik, seçicini seçki bülleteni verməmə, seçicini seçki məntəqəsinə buraxmama, səsvermə vaxtı qurtarması da, seçicini və vaxtın qurtarmasını bildirmə və s. başa düşülməlidir.

8. CM-in 159.4-cü maddəsində seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olmanın aşağıdakı **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** verilmişdir: eyni əməllərin ələ alma, aldatma, hədələmə, zor tətbii etməklə və ya zor tətbii etmə hədəsi ilə törədilməsi; qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi; vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi.

Ələ alma dedikdə, seçkilə vəzifəyə namizədi, seçicini və başqa şəxsləri onlara pul, əmlak verməklə və ya əmlak xarakterli xidmətlər göstərməklə, yaxud verməyi və ya göstərməyi vəd etməklə və sair formada maddi cəhətdən maraqlandırmaqla təqsirkar üçün əlverişli qərara gəlməyə sövq etmə başa düşülür. Məsələn, deputatlığa namizədə pul verməklə və ya pul verməyi vəd etməklə onun digər namizədin xeyrinə öz namizədliyini geri götürməyə sövq etmə və s.

Bu cinayətin ələ alma ilə törədilməsi zamanı təqsirkar şəxsin əməli 159.4.1-ci maddənin tərkibi ilə təbii cəhətdə olunduğundan 312-ci maddə ilə əlavə tövsif tələb olunmur.

Aldatma dedikdə, zərərçəkmiş şəxsi səsvermənin, seçicinin (referendumun) keçirilməsi üzrə tədbirlərin vaxtı və yeri barədə, bülletenin doldurulması qaydaları və seçki hüququnun realizə edilməsi üçün vacib olan hallar barəsində yanlış istiqamətləndirən hər hansı bir hərəkətin və ya hərəkətsizliyin edilməsi (yalan məlumatların verilməsi, həqiqi hallar barəsində susma və s.) başa düşülür.

Hədələmə dedikdə, zor tətbii etməklə hədəsi ilə əlaqədar olmaq istənilən

psixoloji təsir başa düşülür. Məsələn, namizədin barəsində rüsvayedicı məlumatların yayılması ilə onun hədələnməsi və s.

Zor tətbıq etmə və ya **zor tətbıq etmə hədəsi** haqqında CM-in 157-ci maddəsinin şərhinə bax.

9. Cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsinin anlayışı müvafıq olaraq CM-in 34.2-ci və 34.3-cü maddələrində verilmişdir.

10. Təhlil edilən əməllərin vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsinin anlayışı barədə CM-in 308-ci maddəsinin şərhinə bax.

11. Şərh edilən cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar öz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) ilə seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olduğunu dərk edir və bunu törətməyi arzu edir.

12. Bu cinayətin subyekti 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs, CM-in 159.2.3-cü maddəsi üzrə isə vəzifəli şəxs ola bilər. Cinayətin subyekti kimi vəzifəli şəxslərə seçkilərin (referendumun) seçkilə və keçirilməsi ilə bilavasitə əlaqədar olan vəzifəli şəxslər (seçki komissiyalarının sədrləri, katibləri və üzvləri) və ya əlaqədar olmayan digər vəzifəli şəxslər aiddir.

Maddə 159-1. Seçkilərdə (referendumda) iştirak qaydalarını pozma

159-1.1. Namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum) kampaniyalarına müdaxilə etmə və ya onu pozma — iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və dörd yüz saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

159-1.2. Seçkiqabağı (referendumqabağı) kütləvi tədbirlərin keçirilməsinə mane olma —

üç min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd yüz saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

159-1.3. Seçkilərdə (referendumda) başqalarının əvəzinə səs verilməsinə şərait yaratma —

üç min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya eyni müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının Respublikasının 30 dekabr 2003-cü il, 16 may 2008-ci il, 30 aprel 2013-cü il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə əlavə edilmişdir — «Azərbaycan» q., 1 fevral 2004-cü il; 7 iyun 2008-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azərbaycan» q., 19 iyul 2017-ci il).

1. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, seçkilərdə (referendumlarda) iştirak edən namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum) kampaniyalarına müdaxilə etmə və ya onu pozma seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə, seçkilə dövlət və yerli özləründə orqanların xalqın iradəsinə uyğun formalaşdırılmasına ciddi maneələr yaradır.

2. Şərh olunan cinayətin əsas obyektini seçkilərdə (referendumlarda) iştirak edən namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum)

kampaniyalarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunlarına uyğun olaraq həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlər təşkil edir. Əlavə obyekt qismində namizədlərin, vəkil edilmiş şəxslərin, səlahiyyətli nümayəndələrin, referendum üzrə təşviqat qruplarının üzvlərinin, müşahidəçilərin və s. şəxslərin həyatı, sağlamlığı, şərafət və ləyaqəti və s. çıxış edir.

3. CM-in şərh edilən 159-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət obyekti cəhətdən aşağıdakı fəal hərəkətlərin törədilməsində ifadə olunur:

1) namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum) kampaniyalarına müdaxilə etmə;

2) namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum) kampaniyalarını pozma.

Seçki (referendum) kampaniyası dedikdə, seçkilərin (referendumun) təyin edilməsi haqqında səlahiyyətli dövlət orqanının qərarının dərc edildiyi gündən seçkilərin (referendumun) nəticələrinin dərcinə qədər çəkən müddətə həyata keçirilən seçki (referendum) hərəkətləri başa düşülür (Seçki Məcəlləsinin 1.1.23-cü maddəsi).

Bu cinayətin törədilməsi vaxtı seçkilərin (referendum) təyin edilməsi haqqında səlahiyyətli dövlət orqanının (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Mərkəzi Seçki Komissiyasının) qərarının dərc edildiyi (əlan olunduğu) gündən seçkilərin (referendumun) nəticələrinin dərcinə qədər olan zaman fasiləsinə əhatə edir. Ona görə də şəxsin əməlinə bu cinayət tərkibinin mövcud olması üçün seçki (referendum) kampaniyalarına müdaxilə etmə və ya onu pozma həmin müddət aralığında törədilməlidir.

Namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum) kampaniyalarına müdaxilə etmə dedikdə, seçki imzalarının toplanması üçün imza vərəqələrinin götürülməsini, namizədlərin müdafiəsi (referendum üzrə təşviqat qrupunun yaradılması) üçün seçki imzalarının toplanmasını, namizədlərin (referendum üzrə təşviqat qrupunun) qeydə alınması üçün seçki sənədlərinin tərtib edilməsini və ya müvafıq seçki komissiyasına təqdim edilməsini, kütləvi informasiya vasitələri ilə, yığıncaqların, vətəndaşlarla görüşlərin və s. keçirilməsi və digər üsullarla seçkiqabağı (referendumqabağı) təşviqatın aparılmasını, müşahidəçilərin, vəkil edilmiş şəxslərin, səlahiyyətli nümayəndələrin seçki (referendum) hərəkətlərinin həyata keçirilməsində iştirakını və s. əngəlləyən, maneələr törədən fəal hərəkətlər başa düşülməlidir. Seçki (referendum) kampaniyalarına müdaxilə etmədə ifadə olunan hərəkətlər həmin kampaniyaların pozulması ilə nəticələndikdə şəxsin əməli «namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum) kampaniyalarını pozma» kimi tövsiyə edilməlidir.

Namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki (referendum) kampaniyalarını pozma dedikdə, seçki (referendum) kampaniyasının tərkib hissəsi olaraq həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan, yaxud həyata keçirilən hər hansı seçki (referendum) hərəkətlərinin baş tutmasına gətirib çıxaran fəaliyyət başa düşülməlidir. Seçki (referendum) kampaniyalarını pozmada ifadə

ifadə olunur:

- 1) seçki (referendum) komissiyalarının işinə müdaxilə etmə;
- 2) seçki (referendum) komissiyalarının işinə təsir göstərmə;
- 3) seçki komissiyası üzvünün öz vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə bağlı fəaliyyətinə müdaxilə etmə.

Seçki (referendum) komissiyalarının işinə müdaxilə etmə və ya təsir göstərmə dedikdə, seçki komissiyasının qanuni fəaliyyətini pozmağa və ya onu təqsirkar şəxsin istədiyi kimi həyata keçirməyə yönəlmiş əməllərin törədilməsi başa düşülür. Belə əməllərə seçki (referendum) komissiyalarının seçici imzalarının toplanması üçün bu və ya digər namizədə imza vərəqələrinin verilməsinə mane olma, yaxud hansı namizədə imza vərəqələrinin verilib-verilməsinə, habelə bu və ya digər namizənin qeydə alınb-alınmamasına dair seçki (referendum) komissiyalarının üzvlərinə göstəriş vermə, belə göstərişlər yerinə yetirilmədikdə hədə-qorxu gəlmə, aldalmə, yalan vədlər vermə və s. təsir üsullarından istifadə edilməsi, seçkilərin (referendumun) keçirilməsinin hər hansı mərhələsində seçki (referendum) komissiyalarının üzvlərinin iradəsinə zidd qərarın qəbul edilməsinə gətirib çıxaran istənilən hərəkətlər və s. aid edilə bilər.

Seçki (referendum) komissiyası üzvünün öz vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə bağlı fəaliyyətinə müdaxilə etmə dedikdə, seçici siyahıların tərtib edilməsini və dəqiqləşdirilməsini əngəlləyən fəal hərəkətləri etmə, irəli sürülmüş hər hansı namizədin xeyrinə və ya zərərinə seçki komissiyaları tərəfindən qeyri-qanuni qərarın qəbul edilməsi üçün göstərişlər vermə, seçki komissiyası üzvünün Seçki Məcəlləsinə zidd olaraq həbs etmə, onu seçki məntəqəsinə buraxmama, seçki məntəqəsində səsvermənin nəticələrinin müəyyənləşdirilməsini, səslerin hesablanması və səsvermənin nəticələri haqqında protokolların yuxarı seçki komissiyalarına çatdırılmasının həyata keçirilməsinə imkan vermə və s. başa düşülməlidir.

3. **Seçki komissiyalarına** dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarına seçkilərin keçirilməsi üzrə mərkəzi, दौरə və məntəqə seçki komissiyaları aiddir.

4. Təhlil edilən cinayətin obyektiv və subyektiv cəhətləri, subyektiv və ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri CM-in 159-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin müvafiq əlamətləri ilə eynidir (CM-in 159-cü maddəsinin şərhinə bax).

Maddə 161. Seçki (referendumda iştirak) sənədlərini saxtalaşdırma, bilə-bilə səsli düzgün hesablamama, yaxud səsvermənin gizliliyini pozma

161.1. Seçki komissiyasının üzvü tərəfindən seçki (referendumda iştirak) sənədlərini saxtalaşdırılması və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi, bilə-bilə səsli düzgün hesablanmaması, səsvermənin nəticələrinin düzgün müəyyənləşdirilməməsi və ya səsvermənin gizliliyini pozulması –

iki min beş yüz manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

161.2. Seçki sənədlərinin başqa şəxslər tərəfindən saxtalaşdırılması, saxta sənədlərin təqdim edilməsi, başqa şəxslərin yerinə səs verilməsi, bir şəxs tərəfindən seçki qutusuna birdən artıq seçki bülletenin salınması –

iki min beş yüz manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 2003-cü il, 16 may 2008-ci il, 31 may 2017-ci il və 29 iyun 2018-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — Azərbaycan Respublikası QT, 2003-cü il, № 6, m.279; «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il; 15 iyul 2018-ci il).

1. Təhlil edilən cinayətin obyektiv seçkilə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikası Prezidenti və bələdiyyələr) formalaşdırılmasının qanunla müəyyən edilmiş qaydada və vətəndaşların seçki hüququdur.

2. Cinayətin **predmetini** seçki sənədləri və ya referendum sənədləri təşkil edir. Belə sənədlərə səsvermə bülletenləri, seçki komissiyasının protokolları, imza vərəqələri, seçici siyahıları, referendum komissiyalarının protokolları və s. aiddir.

3. Şərh edilən cinayət **obyektiv cəhətdən** aşağıdakı əməllərdən hər hansı birinin törədilməsində ifadə olunur: 1) seçki və ya ümumxalq səsverməsi (referendum) sənədlərinin saxtalaşdırılması; 2) bilə-bilə səsli düzgün hesablanmaması və ya səsvermənin nəticələrinin düzgün müəyyənləşdirilməməsi; 3) səsvermənin gizliliyini pozulması.

4. **Saxtalaşdırma** dedikdə, seçki və ya ümumxalq səsverməsi (referendum) sənədlərinə vətəndaşların seçki hüququnu pozan və onların iradə ifadəsini (səsvermənin nəticələrini) təhrif edən yalan məlumatların şüurlu surətdə daxil edilməsi və ya haqiqi sənədin saxta sənədə əvaz olunması başa düşülür (məsələn, seçici siyahıların seçicilərin sayını artırmaq və ya azaltmaq saxtalaşdırma, seçki bülletenlərinə müəyyən əlavələr edərək onu etibarsız etməklə müəyyən bir namizədin lehinə verilmiş səsli azaltma və s.).

Saxta sənədlərin təqdim edilməsi seçiciyə saxta seçki bülletenlərinin verilməsində, seçki komissiyalarının üzvlərinə, müşahidəçilərə, yuxarı seçki komissiyalarına səsli hesablanmasının və səsvermənin nəticələri haqqında saxta protokolların təqdim edilməsində və s. ifadə oluna bilər.

Saxtalaşdırmanın anlayışı və üsulları CM-in 320-ci maddəsinin şərhində verilməlidir.

5. **Bilə-bilə səsli düzgün hesablanmaması** dedikdə, bir və ya bir neçə namizədin, yaxud referendumda çıxarılması bu və ya digər məsələnin lehinə və ya əleyhinə olan səsli, habelə bitərəf səsli bilə-bilə artırılması və ya azaldılması başa düşülür.

6. **Səsvermənin nəticələrinin düzgün müəyyənləşdirilməməsi** dedikdə, seçki və ya referendum komissiyasında seçkinin və ya referendumun nəticələrinin təhrif edilməsi, seçicilərin iradəsini nəzərə almadan namizədin seçilməsi və ya seçilməmiş elan olunması, yuxarı seçki (referendum) komissiyasına səsvermənin nəticələri üzrə yalan məlumatların verilməsi və s. başa düşülür.

7. **Səsvermənin gizliliyini pozulması** dedikdə, seçicilərin və ya səsve-

edir.

Səbəbli əlaqəni müəyyən edərək əmək mühafizəsi qaydalarının pozulmasında və kriminal nəticələrin baş vermasında zərərçəkmiş şəxsin əməyin mühafizəsi üzrə öz vəzifələrinə (Azərbaycan Respublikası ƏM-in 216-cı maddəsində və başqa normativ sənədlərdə təsbit olunmuş vəzifələr) nə dərəcədə riayət etməsi və bu hadisənin baş vermasında özünün rolu da aydınlaşdırılmalıdır. Əgər CM-in 162-ci maddəsində nəzərdə tutulan nəticələr zərərçəkmiş şəxsin öz ehtiyatsızlığı üzündən baş vermişdirsə, və halda təhlil olunan maddə ilə cinayət məsuliyyəti mövcud olmur. Məsələn, elektrik qaynaqçısı xüsusi paltar və mühafizə vasitələri ilə təchiz olunduğu və bu vasitələrdən əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi zamanı istifadəsindən zəruriliyi barədə təlimatlandırıldığı halda həmin vasitələrdən istifadə etməmiş və nəticədə isti qaynaq kütləsi ayağına tökülərək onun sağlamlığına ağır zərər vermişdir. Bu halda əmək mühafizəsi qaydalarının pozulması və göstərilən nəticənin baş verması zərərçəkmiş şəxsin özünün təqsiri üzündən baş verdiyi üçün CM-in 162-ci maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti mövcud olmayacaqdır.

12. Təhlil olunan cinayət əmək mühafizəsi qaydalarının pozulması səbəbindən CM-in 162-ci maddəsində göstərilən nəticələrin baş verdiyi andan **baş çatmış** hesab olunur.

13. **Subyektiv cəhətdən** bu cinayət ehtiyatsızlığın hər iki formasında (cinayətkarçasına özünəgüvən və ya cinayətkarçasına etinasızlıq) törədilir. Lakin təqsirkarın əmək mühafizəsi qaydalarının pozulması faktına olan psixi münasibəti həm qəsd, həm də ehtiyatsızlıq formasında təzahür edə bilər, onun baş vermiş nəticəyə olan psixi münasibəti isə hər bir halda ehtiyatsızlıq formasında olmalıdır.

Təqsirkarın baş vermiş nəticəyə olan psixi münasibəti təqsirin **qəsd** formasında olduqda və əmək mühafizəsi qaydalarının pozulması yalnız cinayətin törədilməsi üsulu kimi çıxış etdikdə, əməl baş vermiş nəticədən asılı olaraq CM-in 126-cı və ya 127-ci, yaxud 120-ci maddəsi ilə həyat və sağlamlıq əleyhinə cinayət kimi təsvif ediləcəkdir.

14. Təhlil olunan cinayətin **subyektiv** texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin başqa qaydalarına riayət edilməsi vəzifəsi həvalə olunmuş şəxslər ola bilər. Bu vəzifə həmin şəxslərə qanun, xüsusi sərəncam əsasında və ya onların xidməti (qulluq) vəziyyətinin xarakterinə görə həvalə oluna bilər. Belə şəxs qismində **mülkiyyət formasından və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq** idarə, müəssisə və təşkilatın mülkiyyətçisi və rəhbəri, onun müavinləri, baş mühəndislər və baş mütəxəssislər (xüsusən də əmək mühafizəsi üzrə mütəxəssislər) və əmək mühafizəsi qaydalarının təmin edilməsi vəzifəsi həvalə olunmuş digər şəxslər çıxış edə bilərlər. Göstərilən şəxslər əmək mühafizəsi qaydalarının onlara qabaqcıdan məlum olan pozulması hallarının aradan qaldırılması üzrə zəruri tədbirlər görməmişlərsə və ya əmək mühafizəsi qaydalarına zidd olan tapşırıqlar (sərəncamlar) vermişlərsə, yaxud müəyyən istehsal (xidmət) sahəsinə bilavasitə rəhbərlik etməyi öz üzərinə götürmüş olsalar da, həmin istehsal sahəsində əmək mühafizəsi qaydalarına riayət edilməsinin təmin etməmişlərsə və bu, CM-in 162-ci maddəsində göstərilmiş nəti-

cələri səbəb olmuşdursa, şərh edilən cinayətin törədilməsinə görə məsuliyyətə cəlb olunacaqlar. Hər bir halda təqsirkarın əməyin mühafizəsi sahəsində məhz hansı vəzifəni (Azərbaycan Respublikası ƏM-in 215-cı maddəsində və başqa normativ aktlarda müəyyən edilən vəzifələr) yerinə yetirməməsinin belə nəticəyə səbəb olduğu dəqiq müəyyən edilə bilər. Bir çox hallarda əməyin mühafizəsi qaydaları eyni zamanda bir neçə şəxsin təqsiri üzündən pozulur. Belə hallarda hər bir şəxsin əməlinin xarakteri, yol verdiyi pozuntu daqiq müəyyən edilməli və onların hər birini məsuliyyətə cəlb edilməlidir.

15. Təhlil olunan maddə ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə haqqında məsələ həll olunarkən müvafiq aktlara (qanun, təlimat və ya müəssisədəxili lokal aktlar, sərəncamlar və s.) əsasən əmək mühafizəsi qaydalarına riayət etmək vəzifəsinin təqsirkarın səlahiyyətinə aid olub-olmadığı, həmin vəzifənin lazımı qaydada rəsmiləşdirilib-rəsmiləşdirilmədiyi və ya bu vəzifənin ona həvalə olunduğu barədə təqsirkara lazımı qaydada məlumat verilib-verilmədiyi aydınlaşdırılmalıdır.

16. CM-in 162.1-ci və ya 162.2-ci maddəsində göstərilmiş nəticələrə səbəb olmuş əmək mühafizəsi qaydalarının pozulması bu qaydaların təmin etmək vəzifəsi həvalə olunmayan işçilər tərəfindən törədilmişdirsə, zərərçəkmiş şəxsin həmin istehsal sahəsinə aidiyyətinin olub-olmamasından asılı olmayaraq, əməllə nəticə nəzərə alınmağa CM-in 131.2-ci və ya 124-cü maddəsi ilə təsvif olunmalıdır.

17. CM-in 162.2-ci maddəsində əmək mühafizəsi qaydalarını pozmanın **ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** — eyni əməllərin ehtiyatsızlıqdan insan ölümünə səbəb olması nəzərdə tutulmuşdur. İnsan ölümünün anlayışı CM-in 120-ci maddəsinin şərhində verilmişdir. Təqsirkarın baş vermiş nəticəyə psixi münasibəti burada da ehtiyatsızlıq (cinayətkarçasına özünəgüvən və ya cinayətkarçasına etinasızlıq) formasında olacaqdır. Qəsdin mövcud olduğu halda əməl CM-in 162.2-ci deyil, 120-ci maddəsi ilə təsvif ediləcəkdir.

18. Texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin başqa qaydalara riayət edilməsi vəzifəsi həvalə edilmiş şəxs tərəfindən bu qaydaların pozulmasının ehtiyatsızlıqdan iki və daha çox şəxsin ölümünə səbəb olması şərh olunan cinayətin **xüsusi ilə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** kimi CM-in 162.3-cü maddəsində təsbit olunmuşdur.

Maddə 162-1. Əmək müqaviləsi (kontrakt) hüquqi qüvvəyə minmədən işçilərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi

162-1.1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada əmək müqaviləsi (kontrakt) hüquqi qüvvəyə minmədən xeyli sayda işçilərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi —

yeddi min manatdan on min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

162-1.2. Eyni əməllər təkrar törədildikdə —

üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ildən yeddi

İlədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd: 1. Bu Məcəllənin 162-1.1-ci maddəsində «xeyli sayda» dedikdə, on nəfər və ondan çox olan işçilərin sayı nəzərdə tutulur.

2. Bu Məcəllənin 162-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada işçiləri ilə əmək müqaviləsi bağlandıqda və dövlət büdcəsinə ödəməkdən yayınmış vəzifəli və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

3. Şəxs bu «Qeyd»in 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən yalnız bir dəfə azad edilir (*Azərbaycan Respublikasının 27 dekabr 2013-cü il tarixli, 878-IVCD nömrəli Qanunu ilə əlavə edilmişdir; 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla edilmiş düzəlişlərlə — «Respublika» q., 4 fevral 2014-cü il; «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il*).

1. CM-in 162-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin obyektini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əmək hüquqlarının etibarlı təminatını müəyyən edən, əmək müqaviləsi rəsmi qeydiyyatdan alınmadan işçilərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsinə qadağan edən qaydalaradır.

2. Şərh edilən cinayət obyektiv cəhətdən Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada əmək müqaviləsi (kontraktı) hüquqi qüvvəyə minmədən xeyli sayda işçilərin hər hansı işin (xidmətin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsinə cəlb olunur.

Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada işəgötürənə işçi arasında əmək münasibətləri əmək müqaviləsi (kontraktı) bağlandıqdan sonra yaranır. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin şamil edildiyi hallarda əmək münasibətlərinin yeganə hüquqi əsası əmək müqaviləsidir (kontraktıdır).

Siyahısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş dövlət orqanlarında müvafiq vəzifələrə (peşələrə) qəbul edilən (götürülən) işçilərlə işəgötürənlər arasında əmək münasibətləri, əmək müqaviləsi kağız üzərində yazılı formada bağlandıqda yaranır. Digər hallarda əmək münasibətləri elektron informasiya sistemində daxil edilmiş əmək müqaviləsi bildirişinin qeydiyyata alınmasından və bu barədə işəgötürənə elektron qaydada məlumat göndərilməsindən sonra yaranır (Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 2-ci və 2-1-ci hissələri).

Şərh olunan maddə ilə cinayət məsuliyyəti əmək müqaviləsi (kontraktı) hüquqi qüvvəyə minmədən xeyli sayda işçinin hər hansı işin (xidmətin) yerinə yetirilməsinə cəlb edildiyi hallarda yaranır.

3. Əmək Məcəlləsinin 49-cu maddəsi ilə əmək müqaviləsinin hüquqi qüvvəyə minməsinin iki növü müəyyən edilmişdir:

1) siyahısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş dövlət orqanlarında müvafiq vəzifələrə (peşələrə) qəbul edilən (götürülən) işçilərlə işəgötürənlər arasında bağlanmış əmək müqaviləsində başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, o, tərəflərin imzaladığı gündən hüquqi qüvvəyə minir. Bu halda həmin əmək müqaviləsinin hər hansı dövlət orqanında və ya digər qurum-

larda qeydiyyata alınmasına, təsdiq edilməsinə ehtiyac yoxdur.

Qeyd olunan hallarda bağlanmış əmək müqaviləsində müqavilənin qüvvəyə minməsinin başqa qaydası nəzərdə tutulduqda, müqavilə həmin qaydada qüvvəyə minir (məsələn, müqavilə imzalandığı gündə deyil, başqa tarixdə qüvvəyə minə bilər).

Əmək müqaviləsinin hüquqi qüvvəyə minməsinin bu növü tərəflərin müqavilənin imzaladığı gündən, yaxud müqavilədə göstərilən müddətdə hüquqi qüvvəyə mindiyinə görə həmin müddətlərdən əvvəl xeyli sayda işçinin hər hansı işin (xidmətin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi şərh olunan maddə ilə cinayət məsuliyyəti yaradır.

2) birinci bənddə sadalanan hallarda əmək müqaviləsinin qüvvəyə minməsi halları istisna olmaqla, digər hallarda əmək müqaviləsinin bağlanması, ona dəyişiklik edilməsi və ya xitam verilməsi bununla bağlı işəgötürən tərəfindən elektron informasiya sistemində daxil edilmiş əmək müqaviləsi bildirişinin həmin elektron informasiya sistemində qeydiyyata alınmasından və bu barədə işəgötürənə elektron qaydada məlumat göndərilməsindən sonra hüquqi qüvvəyə minir. Bu halda elektron informasiya sistemində daxil edilmiş əmək müqaviləsi bildirişinin qeydiyyata alınması barədə 1 iş günündən gec olmayaraq sistem vasitəsilə işəgötürənə elektron qaydada məlumat göndərilir.

İkinci halda əmək müqaviləsinin qüvvəyə minməsi bir neçə hərəkətin edilməsi ilə müşayiət olunur: **birincisi**, əmək müqaviləsinin bağlanması ilə bağlı əmək müqaviləsi bildirişi Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin elektron informasiya sistemində daxil edilməlidir; **ikincisi**, elektron informasiya sistemində daxil edilmiş əmək müqaviləsi bildirişi həmin elektron informasiya sistemində qeydiyyata alınmalıdır; **üçüncüsü**, əmək müqaviləsi bildirişinin həmin elektron informasiya sistemində qeydiyyata alınması barədə məlumat elektron qaydada işəgötürənə göndərilməlidir.

Əmək müqaviləsi bildirişi, siyahısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş dövlət orqanlarında müvafiq vəzifələrə (peşələrə) qəbul edilən (götürülən) işçilərlə işəgötürənlər arasında bağlanmış əmək müqaviləsi istisna olmaqla, digər hallarda əmək müqaviləsinin bağlanılmasından, ona dəyişiklik edilməsindən və ya xitam verilməsindən Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin elektron informasiya sistemində elektron qaydada qeydiyyata alınması məqsədi ilə işəgötürən tərəfindən həmin elektron informasiya sistemində daxil edilən elektron sənəddir (Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 5-1-ci hissəsi).

Məhz sonuncu hərəkət (əmək müqaviləsi bildirişinin həmin elektron informasiya sistemində qeydiyyata alınması barədə məlumatın elektron qaydada işəgötürənə göndərilməsi) **edildiyi andan** əmək müqaviləsi hüquqi qüvvəyə minir. Bu ana qədər xeyli sayda işçinin hər hansı işin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi şərh olunan maddə ilə cinayət məsuliyyəti yaradır. Əmək müqaviləsi bildirişinin Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin elektron informasiya sistemində qeydiyyata alınması barədə məlumat elektron qaydada işəgötürənə göndərilmədikdə, yaxud göndərilsə də, müəyyən texniki səbəblərdən müqavilənin elektron qeydiyyata alınmasına dair məlumat işəgötürənə

türəne çatmadıqda, əmək müqaviləsi hüquqi qüvvəyə minmir. Ona görə ki, qanunverici əmək müqaviləsinin hüquqi qüvvəyə minməsinə elektron qeydiyyat barədə məlumatın elektron qaydada işəgötürənə göndərilməsindən də asılıdır. Yeni işəgötürən əmək müqaviləsinin elektron qeydiyyatda alınmasına dair məlumatla tanış olduqda ona məlum olacaqdır ki, əmək müqaviləsi qüvvəyə minmişdir və bundan sonra işçiləri işə cəlb etməyə haqlıdır.

4. Şərh olunan cinayətin obyektiv cəhətini yaradan hərəkət xeyli sayda işçinin hər hansı işin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsidir. Maddənin «Qeyd»inin 1-ci bəndinə görə **xeily sayda işçi** dedikdə, on nəfər və 10-dan çox işçi nəzərdə tutulur. Əmək Məcəlləsinin 3-cü maddəsinin 2-ci bəndinə görə işçi işəgötürənlə fərdi qaydada yazılı əmək müqaviləsi (kontrakt) bağlayaraq müvafiq iş yerində haqqı ödənilməklə çalışan fiziki şəxsdir. Şərh olunan maddədə nəzərdə tutulan mənada işçi dedikdə işə işəgötürənlə əmək müqaviləsi bağlamayan, yaxud hüquqi qüvvəyə minməmiş əmək müqaviləsi bağlayan işçi başa düşülür. On nəfərdən az sayda işçinin hər hansı işin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi İXM-in 192.1-ci maddəsi ilə inzibati məsuliyyət yaradır.

Xeyli sayda işçinin hər hansı işin (xidmətin) yerinə yetirilməsinə **cəlb edilməsi** dedikdə işçidə hər hansı iş görmək (xidmət göstərmək) arzusu yaradılmasına yönələn, onu hər hansı işi görməyə (xidmət göstərməyə) təhrik edən, onda belə meyil yaradan istənilən hərəkət başa düşülməlidir. Cəlb etmə istənilən üsulla (zor tətbiq etmə, zor tətbiq etməklə hədələmə, şantaj, əmlakı məhv etmə və ya zədələmə, aldatma, köməkətsiz vəziyyətdən istifadə etmə və s. ilə) həyata keçirilə bilər. Cəlb etmənin inandırma və ya məcbur etmə üsullarının əməlin tövsiyi üçün əhəmiyyəti yoxdur. Xeyli sayda işçi öz razılıqları ilə hər hansı işin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edildikdə də cinayət məsuliyyəti istisna edilmir. Şərh olunan maddə ilə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün cəlb edilməsi şəxsin hər hansı işi görməsi (xidmət göstərməsi) tələb olunmur.

CM-in 162-1-ci maddəsində **hər hansı iş** (xidmət) dedikdə, pincəllikdən, dərzilikdən, repititorluqdan tutmuş, hüquqi xidmət göstərilməsinə qədər istənilən iş və ya xidmət başa düşülməlidir.

5. CM-in 162-1-ci maddəsində göstərilən cinayət **formal** tərkiblidir və xeyli sayda işçinin hər hansı işin (xidmətin) yerinə yetirilməsinə cəlb edildiyi andan **başla çatmış** sayılır. Cəlb etmə zor tətbiq edilməsi ilə müşayiət olunduqda və şəxsin sağlamlığına ağır, az ağır və ya yüngül zərər dəyməsi ilə nəticələndikdə şəxsin əməli CM-in 126, 127 və ya 128-ci və 162-1-ci maddələri ilə cinayətlərin məcmusu kimi tövsiyə edilməlidir. Cəlb etmə hədə-qorxu, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etməklə hədəsi ilə, habelə şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmaqla onu müəyyən işin yerinə yetirilməsinə (xidmətin göstərilməsinə) məcbur etmədə ifadə olunduqda şəxsin əməli CM-in 144.2-ci və 162-1-ci maddələri ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə edilməlidir.

6. **Subyektiv cəhətdən** bu cinayət **birbaşa qəsd**lə törədilir. Şəxs əmək müqaviləsi (kontrakt) hüquqi qüvvəyə minmədən xeyli sayda işçinin hər hansı işin (xidmətin) yerinə yetirilməsinə cəlb etdiyini dərk edir və onu törətməyi arzu edir.

7. Şərh olunan cinayətin **subyekt**i 16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər.

8. Şərh olunan maddənin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə görə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada əmək müqaviləsi (kontrakt) hüquqi qüvvəyə minmədən xeyli sayda işçini hər hansı işin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün aşağıdakı şərtlərin eyni zamanda mövcudluğu tələb olunur: 1) həmin şəxs Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada işçiləri ilə əmək müqaviləsi bağlamalıdır; 2) dövlət büdcəsinə ödəməkdən yayınmış vergiləri və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını tamamilə ödəməlidir.

Maddənin «Qeyd»ində cinayət törətməmiş şəxsin işçilərlə əmək müqaviləsinə hansı ana qədər bağlamalı olması və dövlət büdcəsinə ödəməkdən yayınmış vergiləri və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını tamamilə ödəməsinə dair göstəriş nəzərdə tutulmamışdır. Nəzərə alsaq ki, cinayət məsuliyyətindən azad etmə məhkəmənin hökmü qüvvəyə minənədək mümkündür, onda bu halda da şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün o, **məhkəmənin hökmü qanuni qüvvəyə minənədək** işçilərlə əmək müqaviləsinə bağlamalı və vergiləri və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını tamamilə ödəməlidir.

Şərh olunan maddənin «Qeyd»inə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətindən azad etmənin birinci şərti işçilərlə əmək müqaviləsinin bağlanmasıdır. Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsi əmək münasibətlərinin yaranmasının iki halını nəzərdə tutur: 1) siyahı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş dövlət orqanlarında müvafiq vəzifələrə (peşələrə) qəbul edilən (götürülən) işçilərlə işəgötürənlər arasında əmək münasibətləri əmək müqaviləsi kağız üzərində yazılı formada bağlandıqda yaranır (Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 2-1-ci bəndi); 2) birinci bənddə göstərilən hallar istisna olmaqla, digər hallarda əmək münasibətləri elektron informasiya sistemində gücləndirilmiş elektron imza vasitəsi ilə daxil edilmiş əmək müqaviləsi bədrişinin qeydiyyatda alınmasından və bu barədə işəgötürənə elektron qaydada məlumat göndərilməsindən sonra yaranır (Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 2-ci bəndi).

Deməli, maddənin «Qeyd»ində əmək müqaviləsinin bağlanması dedikdə Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 2-ci və 2-1-ci bəndlərinin tələblərinə riayət edilməklə müqavilənin bağlanması nəzərdə tutulur.

Şəxs CM-in 162-1-ci maddəsinin «Qeyd»in 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətindən yalnız bir dəfə azad edilir («Qeyd»in 3-cü bəndi).

9. CM-in 162-1.2-ci maddəsində təsbit edilmiş cinayət əməlinin **təkrar törədilməsi** cəzayı ağırlaşdıran hal qismində nəzərdə tutulmuşdur.

Təkrarlıq o halda mövcud olur ki, CM-in 162-1.1-ci maddəsində göstərilən əməli əvvəllər törətməmiş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçmədiyi, yaxud cinayət məsuliyyətindən azad edilmədiyi hallarda yenidən həmin cinayəti törətməmiş olsun. Əvvəllər CM-in 162-1.1-ci maddəsində göstərilən

əməli törətmis və buna görə məhkum edilmiş şəxsin məhkumluğu götürülməmiş və ya ödənilməmiş müddətdə yenidən həmin əməli törətdiyi hallarda cinayətin residivi yaranır. Bu halda əməli CM-in 162.1.1-ci maddəsində göstərilən cinayətin təkrarlığı kimi tövsiyə etmək olmaz. Cinayətin residivi CM-in 162.1.1-ci maddədə tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulduğuna görə əməlin tövsiyə zamanı residivi cəzanı ağırlaşdıran hal qismində təsbit edən CM-in 61.1.1-ci maddəsinə istinad edilməlidir.

Maddə 163. Jurnalistlərin qanuni peşə fəaliyyətinə mane olma

163.1. Jurnalistlərin qanuni peşə fəaliyyətinə mane olma, yəni zor təbiiq etməklə və ya belə zor təbiiq etmə hədəsi ilə onları məlumat yaymağa və ya məlumat yaymaqdan imtinağa vadar etmə —

— beş yüz manatdan min manatədək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə işlah işləri ilə cəzalandırılır.

163.2. Eyni əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə —

üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyəti məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə işlah işləri ilə və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il*).

1. Şərh edilən cinayətin **obyekti** Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 50-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məlumat azadlığıdır. Həmin konstitusiyaya normasına əsasən, hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır. Kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verilir. Kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurası qadağandır.

Məlumat (informasiya) axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq jurnalistlərin qanuni peşə fəaliyyətinin əsas istiqamətləridir.

2. Jurnalistlər təhlil olunan cinayət nəticəsində **zərərçəkmiş şəxs** hesab olunurlar. Jurnalist dedikdə, qeydə alınmış kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası üçün xəbər və materialların toplanması, hazırlanması, redaksiyə ilə məşğul olan, onunla əmək və ya digər müqavilə münasibətlərinə görə bağlı olan, yaxud onun tapşırığı üzrə bu cür fəaliyyətlə məşğul olan şəxs başa düşülür.

3. Bu cinayət **obyektiv cəhətdən jurnalistlərin qanuni peşə fəaliyyətinə mane olma**da ifadə olunur.

Jurnalistin peşə fəaliyyətinə mane olma yalnız o halda CM-in 163-cü maddəsinin tərkibini yaradır ki, onun jurnalistik fəaliyyəti qanunvericinin yol verdiyi çərçivədə həyata keçirilmiş olsun. Əgər jurnalist öz peşə fəaliyyətini hüquqazidd üsullarla və ya hüquqazidd məqsədlər üçün həyata keçirirsə (məsələn, şəxsiyyət haqqında məlumatın aldatma, hədə-qorxu və başqa qanunsuz vasitələrlə toplanması, şəxsi nüfuzdan salmaq və ya ləkələmək məqsədi ilə məlumatların yayılması və s.), belə fəaliyyətə mane olma CM-in 163-cü maddəsinin tərkibini yaratmır.

Jurnalistin peşə fəaliyyətinin qanuni olub-olmaması müvafiq normativ hüquqların müddəaları rəhbər tutulmağa müəyyən edilə bilər.

4. Şərh edilən maddədə jurnalistin qanuni peşə fəaliyyətinə mane olma bütün hallarda deyil, yalnız o halda cinayət hesab edilir ki, bu, zor təbiiq etməklə və ya belə zor təbiiq etmə hədəsi ilə jurnalistlərin məlumat yaymağa və ya məlumat yaymaqdan imtinağa vadar etməklə əlaqədar olsun.

5. Zor təbiiq etmə dedikdə, jurnalistin sağlamlığına qəsdən yüngül zərər vurma və ya sair zorakı hərəkətlərlə fiziki ağrı vermə başa düşülür. Bu halda təqsirkarın əməli CM-in 163-cü maddəsi ilə tam ehtatə olunduğundan CM-in 128-ci maddəyi ilə əlavə tövsiyə tələb olunmur.

Zor təbiiq etmə zamanı jurnalistin sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurulduqda və ya onun ölümü baş verdikdə, təqsirkarın əməli cinayətlərinin məcmusu üzrə — CM-in 163-cü maddəsi və nəticədə və təqsirin formasından asılı olaraq CM-in 120-ci, 124-cü, 126-cı, 127-ci və ya 131-ci maddələrindən biri üzrə ilə tövsiyə olunmalıdır.

6. **Zor təbiiq etmə hədəsi** dedikdə, jurnalisti məlumat yaymağa və ya yaymamağa vadar etmə məqsədi ilə ona qarşı psixi təsir göstərmə başa düşülür. Belə psixi təsir göstərmə konkret olaraq jurnalistin özünün və ya yaxın qohumlarının sağlamlığına zərər vurmaqla, onları öldürməklə, onun özünün və ya yaxın qohumlarının əmlakını məhv etməklə və ya zədələməklə hədələmədə ifadə oluna bilər.

Zor təbiiq etmə hədəsi real, yəni hazırda və gələcəkdə həyata keçirilə bilən olmalıdır.

7. Zor təbiiq etmə və ya zor təbiiq etmə hədəsi cinayətin törədilmə üsulu kimi jurnalisti yalnız məlumat yaymağa və ya məlumat yaymaqdan imtinağa vadar etmək üçün və onun vadar edildiyi hərəkəti etməsinə qədər təbiiq olunduqda CM-in 163-cü maddəsinin tərkibi yaranır. Əgər təqsirkarın yayılmasını istədiyi məlumat yayılmadıqdan və ya yayılmamasını istədiyi məlumat yayıldıqdan sonra ona qarşı zor təbiiq edilsə və ya zor təbiiq etmə ilə hədələnsə, əməl CM-in 163-cü maddəsi ilə deyil, konkret hallardan asılı olaraq həyat və sağlamlığı əleyhinə olan cinayət kimi CM-in müvafiq maddəsi (120.2.3-cü, 126.2.2-ci, 127.2.1-ci, 128-ci, 133.2.5-ci, 134-cü) ilə tövsiyə edilməlidir. Çünki bu halda zor təbiiq etmə və ya zor təbiiq etmə hədəsi cinayətinin törədilmə üsulu deyil, jurnalistin xidməti vəzifəsini yerinə yetirməsi ilə əlaqədar ondan qisas (intiqam) almaq vasitəsi kimi çıxış edir.

8. **Məlumat** dedikdə, təqdimat formasından asılı olmayaraq təbiiqə, cəmiyyətdə və dövlətdə baş vermiş hadisələr, proseslər, faktlar və şəxslər haqqında xəbərlər nəzərdə tutulur («Məlumat azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinin 2-ci hissəsi).

Jurnalistin yaymağa və ya yaymamağa vadar edildiyi məlumatlar həm olan və həm də həqiqi (düzgün) məlumatlar ola bilər.

9. Məlumatların yayılması həmin məlumat mənbələrinin satılması və ya paylanması, translyasiyası və ya nümayiş etdirilməsi və s. üsullarla mümkündür. Bu baxımdan zor təbiiq etmə və ya zor təbiiq etmə hədəsi ilə jurnalisti televiziyaya və ya radio yayımlarında çıxış etməyə və ya etməməyə, topladığı məlumatları digər şəxslərə, həmçinin kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası-

na verməyə və ya verməməyə, həmin məlumatın gizlətməyə və ya məhv etməyə və s. vadar etmə CM-in 163-cü maddəsinin tərkibini yaradır.

Əvvəllər yayılmış məlumatın bir daha yaymağa və ya yaymaqdan imtina etməyə vadar etmə CM-in 163-cü maddəsi ilə tövsiif olunur.

10. Təhlil edilən cinayət jurnalistin məlumatı yaymağa və ya yaymaqdan imtina etməyə vadar edildiyi andan **başa çatmış** hesab olunur.

11. **Subyektiv cəhətdən** bu cinayət **birbaşa qəsdlə** törədir. Təqsirkar öz hərəkətləri ilə jurnalisti məlumat yaymağa və ya məlumat yaymaqdan imtina etməyə vadar etdiyi, bununla onun qanuni peşə fəaliyyətinə mane olduğunu dərk edir və bunu etməyi arzu edir. Cinayətin **motiv** və **məqsədi** müxtəlif ola bilər, lakin bunlar tövsiif üçün zəruri əhəmiyyətə malik deyildir.

12. Bu cinayətin **subyektiv 16** yaşına çatmış anlaşıq fiziki şəxslər ola bilər. Vəzifəli şəxs (xüsusi subyektiv) öz səlahiyyətlərindən, nüfuzundan və qulluq mövqeyinin imkan verdiyi digər təsir vasitələrindən istifadə edərək təhlil edilən əməlləri törətdikdə CM-in 163-ü maddəsi üzrə məsuliyyət dəşiyəcəkdir.

Maddə 164. Hamilə qadının və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadının, üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişinin ömək hüquqlarını pozma

Qadının hamiləliyinə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olmasına görə, həmçinin kişi üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyütdüyünə görə onunla ömək müqaviləsini əsassız ləğv etmə —

iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə ilə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 1 fevral 2010-cu il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 19 mart 2010-cu il; 19 iyul 2017-ci il).

1. CM-in 164-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin obyektiv hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınların və üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin ömək hüquqlarıdır. Bu hüquqları cinayətkar qadınlar qoruyun təhlil edilən maddədə nəzərdə tutulmuş cinayət hüquq normaları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsinin 3-cü hissəsində təsbit olunmuş analığın və uşaqlığın qanunla mühafizə edilməsinin hüquqi təminatlarından biridir.

2. **Hamilə qadınlar və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınlar, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişilər** bu cinayət nəticəsində zərərçəkmiş şəxs qismində çıxış edirlər. Bu zaman qadının hamiləliyinin hansı mərhələdə olması hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir.

3. **Hamilə qadının və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadının, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişinin ömək hüquqlarını pozma** obyektiv cəhətdən onlarla ömək müqaviləsini əsassız ləğv etmədə ifadə olunur.

4. CM-in 164-cü maddəsi hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınla, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişi ilə ömək müqaviləsini yalnız **əsassız ləğv etməyə görə** məsuliyyət nəzərdə tutduğu üçün ömək müqaviləsini əsaslı ləğv etmə hallarında bu maddə üzrə cinayət tərkibi yaranmır. Ömək müqaviləsinin əsaslı ləğvi hallarına müəssisənin ləğv

edilməsi və müddətli ömək müqaviləsinin müddətinin başa çatması ilə əlaqədar, habelə tərəflərin iradəsindən və istəyindən asılı olunan hallarda ömək müqaviləsinin xitamı (ƏM-in 70-cü maddəsinin «a» bəndi, 73-cü və 74-cü maddələri), istehsalın və əməyin təşkilində dəyişikliklərdən edilmiş zərurətindən ömək şəraiti şərtləri dəyişdikdə işçinin yeni ömək şəraiti ilə işi davam etdirməyə razılıq verməməsi və başqa vəzifəyə keçirilməsinin mümkün olmaması halında ömək müqaviləsinə xitam verilməsi (ƏM-in 56-cı maddəsinin 2-ci hissəsi və 68-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin «c» bəndi) aiddir. Qalan hallarda hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınla, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişi ilə ömək müqaviləsini ləğv etmə **əsassız** hesab olunur və CM-in 164-cü maddəsinin tərkibini yaradır.

5. **Hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadının, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişinin ömək şəraitinin** onu ömək müqaviləsinə xitam verməyə məcbur etmək məqsədi ilə qəsdən pisləşdirilməsi və ya sair formada dəyişdirilməsi, bu məqsədlə ona qarşı zor işlədilməsi, hədə-qorxu gəlinməsi və ya başqa üsulla ona təsir göstərilməsi nəticəsində qadın ömək müqaviləsini öz iradəsi əleyhinə ləğv etməyə məcbur olduqda da CM-in 164-cü maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti dəşiyəcəkdir.

6. **Hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınla, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişi ilə ömək müqaviləsini əsassız ləğv etmə** həm açıq-aşkar, həm də buna qanuni dən geyindirməklə (məsələn, hamilə qadının attestasiyasının keçirilməsi və s.) törədilə bilər.

7. Ömək qanunvericiliyində nəzərdə tutulmayan və qanuna zidd olan əsaslarla, habelə ömək müqaviləsinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ləğv edilməsi qaydalarına əməl olunmadan hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınla, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişi ilə ömək müqaviləsinə xitam vermə də təhlil olunmuş cinayət tərkibini yaradır. Məsələn, müəssisədə ömək şəraitinin şərtləri dəyişdikdən sonra hamilə olan işçi qadın yeni ömək şəraitində işi davam etdirməyə razı olmamış və müəssisənin rəhbəri bunu əsas tutaraq hamiləliyinə görə onunla ömək müqaviləsini ləğv etmişdir. Azərbaycan Respublikası Ömək Məcəlləsinin 56-cı maddəsinin 2-ci hissəsinə görə, bu halda həmin işçi-qadınla başqa işə keçirilməsi imkanları araşdırılmalıdır, lakin müəssisənin rəhbəri bu imkanı araşdırmadan həmin qadınla ömək müqaviləsini onun hamiləliyinə görə qəsdən əsassız olaraq ləğv edərsə, CM-in 164-cü maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti yaranacaqdır.

8. **Hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınla, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişi ilə ömək müqaviləsinin ləğvinin əsaslı olub-olmaması haqqında məsələ** qüvvədə olan ömək qanunvericiliyinin normaları nəzərə alınmaqla həll olunur.

9. Təhlil edilən cinayət hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınla, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişi ilə ömək müqaviləsinin əsassız ləğv edildiyi andan **başa çatmış** hesab olunur.

10. **Subyektiv cəhətdən** bu cinayət **birbaşa qəsdlə** törədir. Təqsirkar şəxs qadının hamilə və ya himayəsində üç yaşınadək uşağının olması faktını, yaxud üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişi olduğunu bilir, onunla ömək mü-

mi, ədəbi, bədii və ya başqa əsərin bu əsərin yaradılmasında özünün yaradıcı əməyi ilə iştirak etməyən şəxs tərəfindən öz adı və ya qeyri-müəyyən dairədə məlum olan təxəllüsü ilə dərc edilməsi, təqdim olunması və sair üsullarla istifadəyə (dövriyyəyə) buraxılması başa düşülür. Özganin əsərini öz adı ilə nəşr etdirmə cinayətin predmeti olan əsərə bütövlükdə müəlliflik hüququnu mənimşməni nəzərdə tutur.

7. **Özganin müəllifliyini başqa cür mənimşmə** dedikdə, şərikli əsərin müəlliflərindən hər hansı birinin adının və ya soyadının göstərilməməsi, digər şəxslərin əsərlərindən istinad mənbəyi göstərilmədən elmi yaradıcılıq fəaliyyətində istifadə olunması, şərikli müəlliflər tərəfindən yaradılmış əsərin həmin müəlliflərdən yalnız birinin adı ilə nəşr edilməsi və ya yenidən nəşr edilməsi və özgə əsərini öz adı ilə nəşr etdirməklə əlaqədar olmayan sair formada müəllifliyin mənimşməsi başa düşülür.

8. **Özganin əsərini qanunsuz olaraq yenidən dərc etmə və ya yayma-**nın qanunsuzluğu onda ifadə olunur ki, əsərin yenidən dərc olunmasında və ya yayılmasında onun müəllifinin razılığı tələb olunduğu halda, əsər belə razılıq olmadan yenidən dərc olunur və ya yayılır.

Əsərin qanunsuz olaraq yenidən dərc olunmasının və ya yayılmasının üsulları müxtəlif ola bilər (məsələn, surətin çıxarılması, nəşr olunması, əsərin nüsxələrinin yayılması, kirayəyə verilməsi, kültüvi nümayiş etdirilməsi və s.) və onlar təhlil olunan cinayət tərkibinin zəruri əlaməti hesab olunmur.

Özganin əsərini onun müəllifinin və ya həmin əsərə müəlliflik hüququnun digər sahibinin razılığı ilə dərc etmə, habelə ictimai vəridatda keçmiş əsəri yenidən dərc etmə və ya yayma bu cinayətin tərkibini yaratır.

Özganin əsərini qanunsuz olaraq yenidən dərc etmə və ya yaymağa görə cinayət məsuliyyəti haqqında məsələni həll edərkən təqsirkarın əməlinin qanunsuzluğunun nədən ibarət olması müəyyənəşdirilməlidir.

9. **Şərikli müəllifliyə məcbur etmə** dedikdə, əsərin müəllifinə və ya müəllifinə həmin əsərin yaradılmasında yaradıcı əməyi ilə iştirak etməyən şəxsin və ya təqsirkarın özünün müəlliflər sırasına daxil edilməsi məqsədi ilə hər hansı qanunsuz təsir başa düşülür. Belə qanunsuz təsir həm psixi, həm də fiziki formada mövcud ola bilər.

Şərikli müəllifliyə məcbur etmə zamanı təqsirkar özünün vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edərək, onun əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında CM-in 165-ci və 308-ci maddələri üzrə tövsiyə edilmişdir.

10. CM-in 165.1-ci maddəsi ilə cinayətin başa çatması üçün nəticənin — xeyli miqdarda ziyanın baş verməsi tələb olunur. Cinayətin obyektiv cəhətinin iki əlaməti — əməl və onun nəticəsi arasında **səbəbli əlaqənin** olması da zəruridir.

Xeyli miqdarda ziyan dedikdə min manatdan artıq olan məbləğ başa düşülür. Vurulmuş ziyan əsl müəllifin almali olduğu, lakin əldən çıxmış qonor, əsərin yaradılmasına çəkilmiş xərc və sarf edilmiş əmək və s. formasında ola bilər. Ziyan həm maddi və həm də mənevi ola bilər.

Ziyanın xeyli miqdarda olub-olmaması üçün konkret halları — zərərçəkmiş

şəxsin fikri, ziyanın həcmi, müəllifin şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının pozulması dərəcəsi, alınacaq qonorların məbləği, zərərçəkmiş şəxsin maddi təminatlığı, mənevi ziyanın ağırlığı və s. nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

11. CM-in 165.1-ci maddəsinin dispozisiyasında sadalanan əməllər həm müəlliflik hüququ, həm də əlaqəli hüquq obyektlərinə münasibətdə törədilə bilər.

12. **Subyektiv cəhətdən** bu cinayət **birbaşa** və ya **dolayı qəsdlə** törədilir.

13. Cinayətin **subyektivi** 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxslər ola bilər.

14. CM-in 165.2-ci maddəsi eyni əməllərin təkrar, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və müştəxkil dəstə tərəfindən törədilməsini təhlil edilən cinayətin **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** kimi nəzərdə tutmuşdur.

Əməlin təkrar törədilməsinin anlayışı CM-in 16-cı maddəsinin şərhində, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəxkil dəstə tərəfindən törədilməsinin anlayışı isə 34-cü maddənin şərhində verilmişdir.

CM-in 165.2-ci maddəsi üzrə cinayətin başa çatması üçün nəticənin baş verməsi tələb olunmur. Ziyanın vurulub-vurulmamasından asılı olmayaraq CM-in 165.1-ci maddəsində sadalanan əməllərin təkrar, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəxkil dəstə tərəfindən törədilməsi CM-in 165.2-ci maddəsi üzrə tövsiyə olunacaqdır. Təqsirkar özganin müəlliflik hüquqlarını və ya əlaqəli hüquqlarını təhlil edilən maddənin dispozisiyasında göstərilmiş əməllərdən biri ilə pozduğunu dərk edir, bunun xeyli miqdarda ziyan vuracağını qabaqcadan görür və bu əməli törədir (birbaşa qəsd) və ya bunun baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir (dolayı qəsd).

Maddə 165-1. İnteqral sxem topologiyasından istifadəyə müstəsna hüququ pozma

165-1.1. Müəllifin və ya digər hüquq sahibinin icazəsi olmadan **inteqral sxem topologiyasının** orijinal olmayan hissəsini çıxarma istisna olmaqla, bütövlükdə, yaxud onun hər hansı bir hissəsini **inteqral sxemə** daxil etmə yolu ilə və ya surətini başqa şəkildə çıxarma, habelə topologiyanı və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** tətbiq etmə, götürmə, satış üçün təklif etmə, satma, yaxud başqa formada təsərrüfat dövriyyəsinə daxil etmə, eyni və əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

165-1.2. Eyni əməllər:

165-1.2.1. təkrar törədildikdə;

165-1.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəxkil dəstə tərəfindən törədildikdə —

iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 7 noyabr 2003-cü il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmiş).

16 may 2008-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 6 may 2016-cı il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri – «Azərbaycan» qzeti, 3 dekabr 2003-cü il; 7 iyun 2008-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azərbaycan» q., 22 may 2016-cı il; 19 iyun 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Bu cinayətin **ictimai təhlükəliliyi** onda ifadə olunur ki, **inteqral sxem** topologiyasına müstəsna hüquqların pozulması ilə **inteqral sxem** topologiyası müəllifinin və ya digər hüquq sahibinin maraqlarına zərər yetirilir.

2. Şərh olunan cinayətin **obyektini** **inteqral sxem** topologiyasından istifadəyə müstəsna hüquqlar təşkil edir.

Bu cinayətin **predmeti** qismində **inteqral sxem** topologiyaların çıxışıdır. **Inteqral sxem** topologiyasının anlayışı və onlardan istifadə üzrə müstəsna hüquqlar, habelə **inteqral sxem** topologiyalarının hüquq qorunması ilə bağlı münasibətlər **«Inteqral sxem** topologiyalarının hüquq qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının 31 may 2002-ci il tarixli Qanunu ilə tənzim olunur.

Inteqral sxem («İS») altılıq səthində və (və ya) həcminə bir-birindən ayrılmaz şəkildə hazırlanmış elementlər və elementlərarası əlaqələrdən ibarət olub müəyyən elektron sxem funksiyasını tam və ya qismən yerinə yetirən elektron məmulatdır. **Inteqral sxem (İS) topologiyası** dedikdə isə **inteqral sxem** elementlərinin və elementlərarası əlaqələrin məcmusunun altılıqla əks olunmuş fəza-vi-həndəsi yerləşdirilməsi başa düşülür (yuxarıda adı çəkilən Qanunun 1-ci maddəsi).

Inteqral sxem topologiyalarından yalnız orijinal olan topologiyalara müstəsna hüquq pozma CM-in şərh olunan maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti yaradır. Orijinal olmayan **inteqral sxem** topologiyalarına hüquqların pozulması cinayət məsuliyyəti yaratmır.

Müəllifin yaradıcı fəaliyyəti nəticəsində yaradılan topologiya, bunun əksi sübut olunmayıbsa, orijinal topologiya sayılır.

3. CM-in şərh edilən 165-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakılardan əhatə edir:

inteqral sxem topologiyasını bütövlükdə, yaxud onun hər hansı bir hissəsini **inteqral sxemə** daxil etmə yolu ilə və ya surətini başqa şəkildə çıxarma;

inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** tətbiq etmə;

inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** gətirmə;

inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** satış üçün təklif etmə;

inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** satma;

inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** başqa formada təsərrüfat dövryyəsinə daxil etmə;

maddənin dispozisiyasında sadalanan hərəkətlər nəticəsində xeyli miqdarda ziyanın vurulması.

4. CM-in 165-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin yaranması üçün cinayətin obyektiv cəhətinə daxil olan əməllər **inteqral sxem** topologiyası

müəllifin və ya digər hüquq sahibinin icazəsi olmadan həyata keçirilməlidir. Müəllifin və ya digər hüquq sahibinin icazəsi olmadan **inteqral sxem** topologiyasının **orijinal olmayan hissəsini çıxarma** şərh olunan maddə üzrə cinayət məsuliyyəti yaratmır. Maddənin məzmunundan görünür ki, bu hal şərh olunan maddənin dispozisiyasında sadalanan hərəkətlərdən yalnız «inteqral sxem topologiyasını çıxarma» hərəkətlərinə aiddir. Dispozisiyada sadalanan digər əməllərin **inteqral sxem** topologiyasının orijinal olan və ya olmayan hissəsinə münasibətdə töredildiyi bütün hallarda (əlbəttə ki, həmin əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa) şəxsin əməli CM-in 165-1-ci maddəsi ilə tövsiyə edilməlidir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, «inteqral sxem topologiyalarının hüquq qorunması haqqında» Qanuna görə, topologiyaların hüquq qorunması yalnız orijinal topologiyalara şamil edilir (fikrimizə, maddənin dispozisiyasında sadalanan bütün əməllər üzrə cinayət məsuliyyəti o halda yaranmalıdır ki, həmin hərəkətlər yalnız orijinal topologiyalara münasibətdə töredilmiş olsun).

5. **Inteqral sxem** topologiyasının **müəllifi** yaradıcı fəaliyyət nəticəsində topologiyaları yaradan fiziki şəxs hesab olunur. Topologiya bir neçə fiziki şəxsin birgə əməyi ilə yaradılsa, bu şəxslərdən hər bir topologiyanın müəllifi sayılır. Topologiyaların yaradılmasında yaradıcılıq fəaliyyəti olmayan, müəllifə ancaq texniki, təşkilati, yaxud maddi kömək göstərən və ya topologiyadan istifadə hüququnun rəsmiləşdirilməsinə imkan yaradan fiziki şəxslər topologiyanın müəllifi sayılmırlar (adı çəkilən Qanunun 6-cı maddəsi).

Şərh olunan maddədə **digər hüquq sahibi** dedikdə **inteqral sxem** topologiyası müəllifinin vəərəsi, eləcə də qanunla, yaxud müqavilə əsasında müstəsna əmlak hüquqlarını almış hüquq və ya fiziki şəxs başa düşülməlidir.

6. **Inteqral sxem** topologiyasını bütövlükdə, yaxud onun hər hansı bir hissəsini **inteqral sxemə** daxil etmə yolu ilə və ya surətini başqa şəkildə **çıkarma** **inteqral sxem** topologiyasının, yaxud onun hər hansı bir hissəsinin istənilən üsulla ikinci bir nüsxəsini meydana gətirməni nəzərdə tutur.

Inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** **tətbiq etmə** dedikdə, topologiyadan və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxem**dən hər hansı formada istifadə etmə başa düşülməlidir. İstifadə etmə, məsələn, **inteqral sxemi** elektron cihazlarına daxil etmədə ifadə oluna bilər.

Inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** **gətirmə** dedikdə, topologiyanı və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** onun müəllifinin (həmmüəlliflərinin) icazəsi olmadan olduğu yerdən götürülərək hər hansı başqa yere aparılması (gətirilməsi) başa düşülür.

Inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** **satış üçün təklif etmə** topologiyanı və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** əvəzi pula ödənilmək şərti ilə başqa şəxslərə təklif etməni nəzərdə tutur.

Inteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** **satma** topologiyanı və ya həmin topologiyadan ibarət **inteqral sxemi** əvəzi pula ödənilmək şərti ilə başqa şəxslərə vermə başa düşülür.

İnteqral sxem topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət inteqral sxem başqa formada təsərrüfat dövrüyyəsinə daxil etmə topologiyasını və ya həmin topologiyadan ibarət inteqral sxemi hər hansı formada istifadə etmək üçün özünü təsərrüfat dövrüyyəsinə daxil etmə deməkdir.

Şərh olunan maddənin dispozisiyasında sadalanan hərəkətlər nəticəsində xeyli miqdarda ziyanın vurulması dedikdə, müəllifə (müəlliflərə) və ya digər hüquq sahibinə min manatdan artıq olan məbləğdə ziyanın vurulması nəzərdə tutulur.

7. CM-in 165-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət maddi tərkibli cinayətdir. Cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün inteqral sxem topologiyasına müstəsna hüquqların pozulması xeyli miqdarda ziyan vurulması ilə nəticələnməlidir. Yalnız belə nəticənin baş verdiyi andan cinayət başa çatmış sayılır.

Cinayət məsuliyyəti yaradan inteqral sxem topologiyasına müstəsna hüquqların pozulması əməlini inzibati məsuliyyəti yaradan eyni əməldən fərqləndirən yeganə əlamət belə əməllərin nəticəsinin bir-birindən fərqli olmasıdır. İnteqral sxem topologiyasından istifadəyə müstəsna hüququ pozma az miqdarda (min manatadək olan məbləğdə) ziyan vurduqda, bu, inzibati məsuliyyətə (XM-in 186-cı maddəsi), xeyli miqdarda (min manatdan artıq olan məbləğdə) ziyan vurduqda isə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

8. CM-in 165-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd formasında və müxtəlif motivlərlə törədilə bilər.

9. Təhlil olunan cinayətin subyektivi 16 yaşına çatmış hər hansı anlaqlı, fiziki şəxs ola bilər.

10. Bu cinayətin ağırlaşdırıcı tərkibliəri qismində çıxış edir: inteqral sxem topologiyasına müstəsna hüquqların təkrar pozulması (CM-in 165-1.2.1-ci maddəsi);

qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəxkil dəstə tərəfindən inteqral sxem topologiyasına müstəsna hüquqların pozulması (CM-in 165-1.2.2-ci maddəsi).

11. İnteqral sxem topologiyasına müstəsna hüquqların pozulması, əvvəllər belə cinayət törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq yenidən CM-in 165-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayəti törətdiyi hallarda təkrarlıq əlaməti üzrə tövsiyə edilməlidir. Cinayətlərin təkrarlığı haqqında əlavə olaraq CM-in 16-cı maddəsinin şərhinə bax.

12. Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəxkil dəstə tərəfindən cinayətin törədilməsinə dair əlavə olaraq CM-in 34-cü maddəsinin şərhinə bax.

Maddə 165-2. Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması

165-2.1. Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa — min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz yirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

165-2.2. Eyni əməllər:

165-2.2.1. təkrar törədildikdə;

165-2.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəxkil dəstə

tərəfindən törədildikdə —

iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 5 mart 2004-cü il tarixli Qanunu ilə əlavə edilibmiş, 16 may 2008-ci il, 7 mart 2012-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 6 may 2016-cı il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilibmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» q., 12 aprel 2004; 7 iyun 2008-ci il; 16 mart 2012-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azerbaycan» q., 22 may 2016-cı il; 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması nəticəsində Azərbaycan xalqı, bu xalqın ayrı-ayrı nümayəndələri tərəfindən yaradılan və qorunub saxlanılan milli, mədəni, mənəvi dəyərlərə, onların mahiyyətinə və məzmununa zərər yetirilir.

2. Şərh olunan cinayətin obyektivi folklor nümunələrindən istifadə edilməsi üzrə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qayda və tələblər təşkil edir.

Bu cinayətin predmeti qismində folklor nümunələri çıxış edir. Folklor nümunələrindən anlayışı, növləri, onlardan istifadəyə aid tələblər, habelə onların hüquq qorunması ilə bağlı münasibətlər «Azerbaycan folkloru nümunələrindən hüquq qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının 16 may 2003-cü il tarixli Qanunu ilə tənzim olunur.

Folklor nümunələri dedikdə, Azərbaycan xalqı, onun ayrı-ayrı fərdləri tərəfindən yaradılan və qorunub saxlanılan, Azərbaycan xalqının ənənəvi-bədii dəyərlərini, dünyagörüşünü, ümid və arzularını, bədii irsin xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən, şifahi şəkildə yaradılan söz sənəti nümunələri, xalq musiqisi, oyunları və rəqsləri, xalq sənətkarlığı və təbii qənat nümunələri (maddi formada olanlar və olmayanlar), eləcə də digər xalq yaradıcılığı nümunələri başa düşülür.

Qanunla qorunan folklor nümunələrinə aiddir: bədii söz sənətinə aid olan əmək, mərasim və uşaq folkloru nümunələri, miflər, əfsanələr, rəvayətlər, nağıllar, dastanlar, lətifələr, xalq dramları, atalar sözləri, zərb-məsəllər, tapmacalar, xalq və aşiq poeziyası nümunələri, bayatılar və başqa şifahi söz nümunələri; xalq mahnıları və rəqs melodiyaları, xalq-professional musiqisinə aid aşiq havaları, muğam-dəstgahlar, zərb-i-muğamlar, təsniflər, rənglər və başqa folklor musiqisi nümunələri; xalq rəqsləri, yallılar, oyunlar, mərasim və bayramlar və başqa hərəkətli nümunələr; duyulan təbii qənat və xalq sənətkarlığı nümunələri, o cümlədən qrafik sənət-şəkillər, rəsmlər, silsilə təsvirlər, kölgə rəsmləri, döymə və oyma işləri, heykəltaraşlıq, keramika, gil məmulatı, mozaika, metal üzərində işləmə, mis və bürünc tökmə məmulatları, ipəkçilik, xalçaçılıq, misgərlik, zərgərlik, dabaqçılıq, tikmə, səbətçilik, tikmə, səbətçilik, gəbələr, butalar, geyimlər kimi folklor sənəti nümunələri, ornamentlər, naxışlar, musiqi alətləri, xarratlıq, memarlıq işləri və bu qəbilədən olan başqa nümunələr.

3. CM-in şərh edilən 165-2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin obyektiv cəhəti aşağıdakılardan əhatə edir:

- folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulmasında ifadə olunan ictimai təhlükəli əməl;

- folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulmasında ifadə olunan ictimai təhükəli əməl nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulması.

Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması dedikdə, folklor nümunələrindən ənənəvi istifadə, adi istifadə, ənənəvi və adi olmayan istifadə, habelə kommersiya məqsədi ilə istifadə hallarında yuxarıda adı çəkilən Qanuna müəyyən edilən tələblərə əməl edilməməsi başa düşülməlidir. Qanuna görə folklor nümunələrindən istifadənin dörd forması vardır: **ənənəvi istifadə** (təbii mahiyyət, məzmun və forma xüsusiyyətləri saxlanılmaqla folklor nümunələrindən cəmiyyətin uzunmüddətli təcrübəsinə əsaslanan istifadə); **adi istifadə** (folklor nümunələrindən cəmiyyətin gündəlik tələbat və ehtiyaclarına uyğun istifadə); **ənənəvi və adi olmayan istifadə** (folklor nümunələrinin təbii mahiyyət, məzmun və ya məqsəd, təyinat və bədi formasının dəyişdirilməsi ilə istifadə); **kommersiya məqsədi ilə istifadə** (gəlir götürmək məqsədi ilə folklor nümunələrinin dərc olunması, surətinin çıxarılması, nüsxələrinin yayılması, kütləvi deklamasiyası və ifası, efrilə və ya kabelle verilməsi, habelə kütüyə çatdırılmaq üçün hər hansı kütləvi bildiriş formasında istifadə).

Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması dedikdə: 1) fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən folklor nümunələrindən kommersiya məqsədi ilə ənənəvi və adi olmayan istifadə zamanı belə nümunələrin hər hansı formada dərc olunması, surətinin çıxarılması və nüsxələrinin yayılması, hər hansı kütləvi deklamasiya və ya ifa, efrilə və ya kabelle verilişlər, habelə kütüyə çatdırılma məqsədi ilə hər hansı digər kütləvi bildiriş formalarında onların təbii mahiyyət və məzmununa xələf gətirilməsi; 2) folklor nümunələrindən istifadə edilərkən bilərəkdən dərc olunmuş bütün əsərlərdə, folklor nümunələrinin kütləvi ifa və bildiriş hallarında onların mənbəyinin, həmçinin istifadə olunan folklor nümunəsinin yarandığı yerin coğrafi adının və (və ya) mənsub olduğu xalqın (cəmiyyətin) adının dəqiq göstərilməməsi; 3) birbaşa və ya dolayısı ilə kütüyə çatdırılmış folklor nümunələrini bilərəkdən özününkü kimi qələmə verməklə və ya folklor nümunələrini yaranma mənbəyinə münasibətdə kütləni yanlış fikrə istiqamətləndirmək və ya onları faktiki mənbəyi olmayan digər ölkənin nümunələri kimi təqdim etməklə, folklor nümunələrindən istifadə edilməsi; 4) birbaşa və ya dolayısı ilə kütüyə çatdırılmış folklor nümunələrindən bilərəkdən təhif olunmaqla, ölkənin mədəni maraqlarına zərər vurulmaqla istifadəsi başa düşülməlidir.

4. CM-in 165-2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət maddi tərkibli cinayətdir. Cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması xeyli miqdarda ziyan vurulması ilə nəticələnəlməlidir. Yalnız belə nəticənin baş verdiyi andan cinayət başa çatmış sayılır.

Cinayət məsuliyyəti yaradan folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması əməlini inzibati məsuliyyət yaradan eyni əməldən fərqləndirən yeganə əlamət belə əməllərin nəticəsinin bir-birindən fərqli olmasıdır. Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması əz miqdarda (min manatadək olan məbləğdə) ziyan vuruqda, bu, inzibati məsuliyyətə (XM-in 187-ci maddəsi), xeyli miqdarda ziyan (min manatdan artıq olan məbləğdə) vuruqda isə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

5. CM-in 165-2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət əməli **subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd** formasında törədilə bilər. Bu cinayət müxtəlif mövqiyələrə törədilə bilər.

6. Təhlil olunan cinayətin **subyektiv 16** yaşına çatmış hər hansı anlaq fiziki şəxs ola bilər.

7. Bu cinayətin **ağırlaşdırıcı tərkibli** qismində çıxış edir:

- folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin **təkrar** pozulması (CM-in 165-2.2.1-ci maddəsi);

- **qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə** tərəfindən folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması (CM-in 165-2.2.2-ci maddəsi).

8. Folklor nümunələrindən istifadə tələblərinin pozulması, əvvəllər belə cinayət törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq yenidən CM-in 165-2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət törətdiyi hallarda təkrarlıq əlamət üzrə tövsiyə ediləlməlidir. Cinayətlərin təkrarlığı haqqında əlavə olaraq CM-in 16-cı maddəsinin şərhinə bax.

9. **Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə** tərəfindən cinayət törədilməsində dair əlavə olaraq CM-in 134-cü maddəsinin şərhinə bax.

Maddə 165-3. Məlumat toplularından qeyri-qanuni istifadə

165-3.1. Məlumat toplularından qeyri-qanuni istifadə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlərlə cəzalandırılır.

165-3.2. Eyni əməllər:

- **165-3.2.1. təkrar törədildikdə;**

- **165-3.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə** tərəfindən törədildikdə —

iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 15 aprel 2005-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmiş, 16 may 2009-cu il, 7 mart 2012-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 6 may 2016-cı il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunların ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 11 iyun 2005; 7 iyun 2008-ci il; 16 mart 2012-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azərbaycan» q., 22 may 2016-cı il; 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il*).

1. Bu cinayətin **ictimai təhükəliliyi** onda ifadə olunur ki, məlumat toplularından qanunüstü istifadə edilməsi nəticəsində müəlliflik hüququ və xüsusi qorunma hüququ ilə qorunan məlumatların seçilməsinə və düzəlməsinə görə yarırdıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan məlumat toplularının müəllifinə (şərikli müəlliflərə) zərər yetirilir.

2. Şərh olunan cinayətin **obyektini** məlumat toplularından istifadə edilməsi üzrə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qayda və tələblər təşkil edir.

Bu cinayətin **predmeti** qismində məlumat topluları çıxış edir. Məlumat toplularının anlayışı, növləri, onlardan istifadə üzrə tələblər, habelə onların hüquqi qo-

runması ilə bağlı münasibətlər «Məlumat topluslarının hüquqi qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının 14 sentyabr 2004-cü il tarixli Qanunu ilə tənzim olunur.

Məlumat toplusu dedikdə, sistemli və ya metodik qaydada tərtib edilmiş və elektron, yaxud digər vasitələrdə əldə oluna bilən əsərlərin, verilənlərin və digər materialların təqdiminin obyektiv forması başa düşülür.

Məlumat toplusunun istifadəsi dedikdə, məlumat toplusunun surətçixanılması, dərc edilməsi, kütləvi nümayişi, ifası və bildirişi, yayılması, o cümlədən onun yenidən işlənməsi (modifikasiyası) və mülki döviyyəyə buraxılması üzrə digər hərəkətlər başa düşülməlidir.

Dərc edilmiş məlumat toplusu barədə kütləvi informasiya vasitələrində məlumat verilməsi onun istifadəsi sayılır («Məlumat topluslarının hüquqi qorunması haqqında» Qanununun 1.0.10-cu maddəsi).

Məlumat toplusunun istifadəsi üzrə hərəkətlər dedikdə aşağıdakı hərəkətlər başa düşülür: məlumat toplusunun uyğunlaşdırılmasına aid olmayan digər dəyişikliklərin aparılması (məlumat toplusunun yenidən işlənməsi (modifikasiyası)); məlumat toplusunun bir və ya daha çox nüsxədə hər hansı maddi daşıyıcıya köçürülməsi, o cümlədən kompüterin yaddaşına yazılması (məlumat toplusunun surətçixanılması); məlumat toplusunun əhalinin qeyri-müəyyən dairəsinin qavramasını mümkün edən istənilən nümayiş və ifa formasında təqdim edilməsi (məlumat toplusunun kütləvi nümayişi və ifası); məlumat toplusunun kompüterin yaddaşına yazılması və çap mətninin buraxılması da daxil olmaqla nüsxələrin sayının zəruri ehtiyacları ödəməsi şərti ilə əhalinin qeyri-müəyyən dairəsinə təqdim edilməsi (məlumat toplusunun dərc edilməsi); məlumat toplusunun naqil və naqilsiz rabitə vasitələri ilə hər hansı üsulla kütləvi bildirişi, o cümlədən elə tərzdə kütləyə çatdırılması ki, hər kəs öz seçiminə uyğun olaraq istənilən yerdə və istənilən vaxtda bu toplunu əldə edə bilsin (məlumat toplusunun kütləvi bildirişi (kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişi)); məlumat toplusunun orijinalın və nüsxələrinin satışı və ya mülkiyyət hüququnun başqa yolla verilməsi ilə kütləyə çatdırılması (məlumat toplusunun yayılması).

Yuxarıda adı çəkilən Qanuna əsasən məlumat topluslarının hüquqi qorunmasının iki forması vardır: 1) məlumat topluslarının quruluşunun müəlliflik hüququ ilə qorunması; 2) məlumat topluslarının məzmununun xüsusi qorunma hüququ ilə qorunması.

Məlumat toplusunun **müəlliflik hüququ ilə qorunması** materialların seçilməsinə və düzülməsinə görə toplusun quruluşunun qorunmasını nəzərdə tutur və belə qorunma məlumat toplusunun məzmununa şamil edilmiş. Məlumat toplusunun müəlliflik hüququ ilə qorunması bu toplunun, onun hər hansı elementinin əsasının, o cümlədən interfeys və alqoritm təşkilinin ideya və prinsiplərinə, həmçinin proqramlaşdırma dillərinə şamil edilmiş.

3. CM-in şərh edilən 165-3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakılardan ünsürləri əhatə edir:

- məlumat topluslarından qeyri-qanuni istifadə edilməsində ifadə olunan ictimai təhlükəli əməl;
- məlumat topluslarından qeyri-qanuni istifadə edilməsində ifadə olunan ictimai

mai təhlükəli əməl nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulması.

Məlumat topluslarından **qeyri-qanuni istifadə edilməsində ifadə olunan əməllərə** aşağıdakılar daxildir: 1) müəlliflik hüququnun obyektii olan məlumat topluslarına müəllifin və ya digər hüquq sahibinin və xüsusi qorunma hüququ ilə qorunan məlumat topluslarının istehsalçısının istifadə etdiyi texniki mühafizə vasitələrinin dolayısı və ya birbaşa müdaxilə yolu ilə keçməklə məlumat topluslarının əldə edilməsi; 2) müəllifin və ya digər hüquq sahibinin və istehsalçının icazəsi olmadan müvafiq texniki mühafizə vasitələri ilə məlumat toplusundan istifadəyə qoyulmuş məhdudiyatları aradan qaldırılması; 3) məlumat toplusunun istənilən texniki mühafizə vasitəsinin və ya onun hissələrinin istehsalına, yayılmasına, kirayəyə verilməsinə, müvəqqəti istifadəsinə, idxalına, reklamına, gəlir götürmək məqsədi ilə istifadəsinə, yaxud texniki mühafizə vasitələrinin tətbiqini qeyri-mümkün edən və ya texniki vasitələrlə bu hüquqların lazımi müdafiəsinin təmin edilməməsinə yönəldilmiş xidmətlər; 4) məlumat toplusu haqqında onun nüsxələrində yerləşdirilən və ya kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişi zamanı görünən və məlumat toplusunu, onun müəllifini və ya digər hüquq sahibini, yaxud istifadə şərtlərini bildiren informasiyanın, həmçinin bu informasiyanı saxlayan rəqəm və kodların müəllifin və ya digər hüquq sahibinin icazəsi olmadan dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi; 5) müəllifdən və ya digər hüquq sahibindən icazəsiz olmaqla haqqında olan informasiya ləğv edilmiş məlumat toplusunun surətçixanılması, yayımı, yayım məqsədi ilə idxalı, kütləvi nümayişi, ifası, həmçinin kütləyə çatdırmaq məqsədi ilə bildirişi (adı çəkilən Qanunun 13-cü maddəsi).

4. CM-in 165-3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **maddi tərkibli** cinayətdir. Cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün məlumat toplusundan qanunsuz istifadə edilməsi xeyli miqdarda ziyan vurulması ilə nəticələnəlməlidir. Yalnız belə nəticənin baş verdiyi andan cinayət **baş çatmış** sayılacaqdır.

Cinayət məsuliyyəti yaradan məlumat toplusundan qanunsuz istifadə edilməsi əməlinin inzibati məsuliyyət yaradan eyni əməldən fərqləndirən yeganə əlamət belə əməllərin nəticəsinin bir-birindən fərqli olmasıdır. Məlumat toplusundan qanunsuz istifadə edilməsi əz miqdarda (min manatadək olan məbləğdə) ziyan vurdurda, bu, inzibati məsuliyyətə (XM-in 188-ci maddəsi), xeyli miqdarda ziyan (min manatdan artıq olan məbləğdə) vurdurda isə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

5. CM-in 165-3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət əməli **subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd** formasında və müxtəlif **motivlərlə** törədilə bilər.

6. Təhlil olunan cinayətin **subyektii 16** yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

7. Bu cinayətin **ağırlaşdırıcı tərkibli** qismində çəxş edir. Məlumat toplusundan **təkrar** qanunsuz istifadə edilməsi (CM-in 165-3.2.1-ci maddəsi);

qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən məlumat toplusundan qanunsuz istifadə edilməsi (CM-in 165-3.2.2-ci maddəsi).

8. Məlumat toplusundan qanunsuz istifadə edilməsi, əvvəllər belə cinayəti

tərəfmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib-edilməməsindən asılı olma-yaq yenidən CM-in 165-3-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayəti törətdiyi hallarda təkrarlıq əlaməti üzrə tövsiyə edilməlidir. Cinayətlərin təkrarlılığı haqqında əlavə olaraq CM-in 16-cı maddəsinin şərhinə bax.

9. **Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəxkil dəstə** tərəfindən cinayətin törədilməsinə dair əlavə olaraq CM-in 34-cü maddəsinin şərhinə bax.

Maddə 166. İxtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma

166.1. İxtiraçılıq və patent hüquqlarını pozma, yəni ixtiradan və ya səmərələşdirici təklifdən qanunsuz istifadə etmə və ya ixtira, yaxud səmərələşdirici təkliflərin mahiyyəti barədə məlumatları müəllifin razılığı olmadan və rəsmi dərc edilənədək yayma, müəllifliyi mənimsəmə, şərikli müəllifliyə məcbur etmə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmuşsa —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

166.2. Eyni əməllər:

166.2.1. təkrar törədildikdə;

166.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəxkil dəstə tərəfindən törədildikdə —

iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmis düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azərbaycan» q., 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Şərh edilən cinayətin **obyekti** CM-in 165-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin obyektinə eynidir (CM-in 165-ci maddəsinin şərhinə bax).

2. Bu cinayətin **predmetini** əqli yaradıcılıq fəaliyyətinin konkret nəticələri — ixtira və ya səmərələşdirici təklif təşkil edir. İxtiranın anlayışı «Patent haqqında» Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il tarixli Qanununun 1-ci maddəsində verilməlidir.

İxtira istənilən sahədə məhsula və ya üsula aid olan texniki həllidir.

Səmərələşdirici təklif müəssisə, təşkilat və ya idarələr üçün yeni və faydalı olan, məmulatın konstruksiyasının, istehsal texnologiyasının və təbii olunan texnikanın dəyişdirilməsini və ya materialın tərkibinin dəyişdirilməsini nəzərdə tutan texniki həllidir.

3. CM-in 166-cı maddəsinin dispozisiyasında cinayətin predmeti kimi faydalı model və sənaye nümunəsi bilavasitə göstərilmişdir. Lakin bu cinayətin qəsd etdiyi patent hüquqları patentlə mühafizə olunan yaradıcılıq fəaliyyəti nəticələri — faydalı model və sənaye nümunəsi ilə də bilavasitə əlaqədardır. İxtira ilə yanaşı, insanın yaradıcılıq fəaliyyətinin bu nəticələri də patentlə mühafizə olunur. Faydalı model və sənaye nümunəsi ilə əlaqədar olan hüquqların pozulması da patent hüquqlarının pozulması hesab edilir və bu baxımdan sənaye

nümunəsi və faydalı model də təhlil edilən cinayətin predmetini təşkil edir. Faydalı modelin və sənaye nümunəsinin anlayışı da «Patent haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsində verilməlidir.

Faydalı model istehsal vasitələrinin və istehlak əşyalarının, yaxud onların tərkib hissələrinin konstruktiv həllidir.

Sənaye nümunəsi məmulatın yeni zahirə görkəmini müəyyən edən bədii-konstruktiv həllidir.

4. Bu cinayətdən **zərərcəkmiş şəxs** qismində ixtiranın, faydalı modelin, sənaye nümunəsinin və səmərələşdirici təklifin müəllifləri, yeni olan yaradıcı əməyi ilə yaranan fiziki şəxslər və patent sahibləri olan fiziki və hüquqi şəxslər çıxış edirlər.

5. CM-in 166-cı maddəsinin dispozisiyası blankət xarakterli olduğundan bu maddənin tətbiqi zamanı cinayətin predmeti olan yaradıcılıq fəaliyyəti nəticələrinin hüquqi mühafizəsinin təmin etməyə yönəlmis qanunvericilik aktlarının («Patent haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu, SSRİ Nazirlər Sovetinin 21 avqust 1973-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuş «Kəşflər, ixtiralar və səmərələşdirici təkliflər haqqında» Əsasnamə və s.) müddəalarının nəzərə alınması vacibdir.

6. Şərh edilən cinayət **obyektiv cəhətdən** ixtiraçılıq və ya patent hüquqlarını pozmadan, bunun nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmasından və törədilmiş əməllə vurulmuş ziyan arasında səbəbli əlaqənin olmasından ibarətdir.

İxtiraçılıq və ya patent hüquqlarını pozma dedikdə, CM-in 166.1-ci maddəsinin dispozisiyası aşağıdakılardan nəzərdə tutmuşdur: 1) ixtiradan və ya səmərələşdirici təklifdən qanunsuz istifadə etmə; 2) onların mahiyyəti barədə məlumatları müəllifin razılığı olmadan və rəsmi dərc edilənədək yayma; 3) müəllifliyi mənimsəmə; 4) şərikli müəllifliyə məcbur etmə.

7. **İxtiradan və ya səmərələşdirici təklifdən qanunsuz istifadə etmə** dedikdə, bu cinayətin predmeti hesab olunan yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinin istifadəyə dair müstəsna hüquqların hər hansı bir formada pozulması başa düşülür. Qanunsuz istifadə etmə müxtəlif formalarda təzahür edə bilər: tərkibində patentləşdirilmiş ixtira, faydalı model və sənaye nümunəsi olan məhsulun (məmulatın) müvafiq icazə olmadan (bələ icazə (razılıq) vermək hüququ patent sahibinə məxsusdur) hazırlanması, tətbiqi, idxalı, satış üçün təklif olunması, satışı, təsərrüfat döviyyəsinə başqa şəkildə daxil edilməsi və ya bu məqsədlə saxlanılması, həmçinin patentlə mühafizə olunan üsulun tətbiqi, bilavasitə həmin üsulla hazırlanmış məhsulun (məmulatın) təsərrüfat döviyyəsinə daxil edilməsi, yaxud bu məqsədlə saxlanılması və s.

8. İxtiradan və ya cinayətin sair predmetlərindən qanuni şəkildə istifadə edilməsi CM-in 166-cı maddəsinin tərkibini yaratmır. Qanuni istifadə hallarına patent sahibinin razılığı ilə istifadə hüququnun verilməsinə dair lisenziya müqaviləsi əsasında patentləşdirilmiş obyektlərdən istifadə edilməsi aiddir. Bundan başqa, həmin obyektlərdən patent sahibinin razılığı (icazəsi) olmadan milli təhlükəsizlik maraqlarını təmin etmək üçün istifadə olunması, tərkibində patentləşdirilmiş obyekt olan vasitələrdən qeyri-kommersiya məqsədləri üçün gəlir əldə etmədən istifadə edilməsi və qanunda nəzərdə tutulan sair hallar

dək müddətə azadlıqdan məhrum etməklə cəzalandırılır.

167-1.3. Bu Məcəllənin 167-1.1 və ya 167-1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

167-1.3.1. yetkinlik yaşına çatmayan şəxş bərəsində törədildikdə;

167-1.3.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxş və ya müştəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

167-1.3.3. vəzifəli şəxş tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməkdə törədildikdə —

yeddi min manatdan doqquz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır.

167-1.4. Bu Məcəllənin 167-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədildikdə —

yeddi min manatdan doqquz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır.

167-1.5. Bu Məcəllənin 167-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsini maliyyələşdirmə —

iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 8 may 2009-cu il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir; 28 oktyabr 2016-cı il tarixli Qanunla edilmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» qəzeti, 30 may 2009-cu il; 18 dekabr 2016-cı il).

1. CM-in 167-1-ci maddəsində bir sıra tərkib əlamətləri eyni olan **iki müştəqil cinayət tərkibi** verilmişdir (CM-in 167-1.1-ci və 167-1.2-ci maddələri). Həmin tərkiblərdə nəzərdə tutulan cinayətlərin bilavasitə obyektiv eynidir və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsində təsbit edilmiş vicdan azadlığının təmin olunması və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdən ibarətdir (CM-in 167-cü maddəsinin şərhinə bax).

2. Şərh edilən cinayət dini etiqad azadlığının mühüm bir hissəsinə — hər kəsin hər hansı bir dindən (dini cərəyandan) və ya bütün dinlərdən kənar dayanmaq azadlığına qəsd edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsinin V hissəsində deyilir ki, heç kəs öz dini etiqadını və əqidəsini ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz.

3. Bu cinayətdən **zərərçəkmiş şəxş** qismində yaşından və dünyagörüşünün səviyyəsindən asılı olmayaraq hər hansı dinə etiqad edən və ya heç bir dinə etiqad etməyən istənilən şəxş çıxış edə bilər.

4. CM-in 167-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətlər həm **ciyyəyyətə geniş yayılmış və tam qanuni əsaslarla fəaliyyət göstərən** dinlərə (dini cərəyanlara), həm də **qanunvericiliklə qadağan edilmiş** dinlərə (dini cərəyanlara) etiqad etməyə, dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa, ələcdə hər hansı dinə aid qurumlara üzv olmağa məcbur etmə, yaxud bu dini qurumlardan çıxmağa mane olma mövcud olduqda törədilmiş olacaqdır.

5. CM-in 167-1.1-ci maddəsində təsbit edilmiş cinayət tərkibinin **obyektiv cəhət** alternativ əməllərin törədilməsini nəzərdə tutur:

şəxsi hər hansı dinə (dini cərəyana) etiqad etməyə məcbur etmə;

şəxsi hər hansı dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə məcbur etmə;

şəxsi hər hansı dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur etmə;

şəxsi dini təhsil almağa məcbur etmə.

Şərh olunan normanı təbiiq edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, dinə (dini cərəyana) **etiqad etmə** dedikdə, həmin dinin (dini cərəyanın) əhkamlarını qəbul etmək, həmin dinə aid ayin və mərasimləri icra etmək, habelə bu dinlə bağlı olan ibadətlərdə, ayin və mərasimlərdə iştirak etmək nəzərdə tutulur.

Dini ayin və mərasimləri yerinə yetirmə dedikdə, hər hansı bir dinə (dini cərəyana) aid olan və müəyyən qaydalarla tənzimlənən hərəkətləri və tədbirləri icra etmə, müəyyən dini tələblərə riayət etmək daşa düşülməlidir (məsələn, namaz qılmaq, oruc tutmaq, uşağı xaç suyuna salmaq, dini kəbin kəsdirmək və s.).

Dini ayin və mərasimlərdə iştirak etmə isə həmin ayin və mərasimlərin həyata keçirilədiyi yerlərdə olma və onlara dair müəyyən tələblərə riayət etmə kimi başa düşülməlidir.

Dini təhsil alma isə istər dini tədris müəssisələrində, istərsə də ayrı-ayrı dini qurumlara, ibadətqayahlara, ruhanilərin yanına fərdi qaydada və başqaları ilə birlikdə gedərək müəyyən dinə (dini cərəyana) aid əhkamları, ayin və mərasimləri öyrənmə kimi başa düşülməlidir.

6. Şəxsi dinə (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa **məcbur etmə** dedikdə, onun öz iradəsinə zidd olaraq həmin hərəkətləri etməsi üçün ona psixi və ya fiziki təsir göstərmə başa düşülməlidir. Məcbur etmə konkret olaraq şəxsin özünün və ya yaxınlarının həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli hərəkətlər etməkdə və ya belə hərəkətlərin edəcəyi ilə hədələmədə, onun şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasında və ya həmin məzmununda hədələmədə, mülkiyyətinə ziyan vurulmasında və ya vurulaçağı hədəsində və s. ifadə oluna bilər. Məcbur etmə hədə yolu ilə həyata keçirildikdə həmin hədə real olmalıdır.

Şəxsin məcbur edilməsi onun təqsirkardan şəxsi və ya maddi əsillilikdə olmasından da istifadə edilərək törədilə bilər.

Ləkin nəzərə almaq lazımdır ki, «Dini etiqad azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi hər kəsə öz dini əqidəsini və dini görüşlərini təbliğ etmək hüququ verir. Ona görə də ayrı-ayrı şəxsləri təbliğat və inandırma yolu ilə müəyyən dinə (dini cərəyana) etiqada sövq etmə, dini ayinlər və mərasimlərin icrasına, habelə dini təhsilə dəvət etmə heç bir halda CM-in 167-1-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb ola bilməz. Bəzi hallarda dini təbliğat müəyyən maddi həvəsləndirmə, habelə maddi və mənəvi rahatlığın vəd edilməsi ilə həyata keçirilir. Belə hallarda da məcbur etmə mövcud deyildir, çünki şəxş müəyyən həvəsləndirmə müqabilində olsa da, könüllü olaraq dini etiqada üz tutur. Ona görə də qeyd olunan hallarda şərh olunan maddə üzrə cinayət məsuliyyəti istisna olunacaqdır.

Şəxs artıq etiqad etdiyi dinin (dini cərəyanın) müəyyən ehkamlarını, ayin və mərasimlərini qəbul etmərsə, onu həmin ehkamlara etiqad etməyə, belə dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya onların yerinə yetirilməsində iştirak etməyə məcbur etmə də təhlil edilən cinayət tərkibini yaradacaqdır.

Məcbur etmə zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır, ağır zərər vurulması ilə müşayiət olunduğu hallarda təqsirkarın əməli CM-in şərh olunan maddəsi və müvafiq olaraq 127-ci və ya 126-cı maddəsi ilə cinayətlərinin məcmusu kimi tövsiyə ediləcəkdir.

7. CM-in 167-1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin **obyektiv cəhəti** iki alternativ əməli nəzərdə tutur: 1) şəxsi hər hansı dini quruma üzv olmağa məcbur etmə; 2) şəxsin üzv olduğu dini qurumdan çıxmasına mane olma.

«Dini etiqad azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinə görə, dini mərkəz və idarələr, dini təhsil müəssisələri və dini icmalar, onların birlikləri **dini qurumlardır**. Şərh olunan normada **dini qurum** dedikdə, qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada **dövlət qeydiyyatına alınmış** alınmamasından asılı olmayaraq mövcud olan bütün dini qurumlar başa düşülməlidir. Odur ki, şəxsin qeydiyyatla alınmış dini quruma üzv olmağa məcbur edilməsi və ya onun belə qurumdan çıxmasına mane olma da CM-in 167-1.2-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olacaqdır.

8. **Dini quruma üzv olma** dedikdə, müəyyən bir dini qurumun üzvləri sırasına daxil olma, onun həyata keçirdiyi bu və ya başqa tədbirlərdə iştirak etmə başa düşülməlidir. Şəxsin təbliğat nəticəsində, könüllülük əsasında dini quruma daxil olması şərh olunan maddə üzrə cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilməz.

9. CM-in 167-1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məcbur etmənin məzmunu, törədilmə üsulları və s. CM-in 167-1.1-ci maddəsində verilmiş oxşar ifadə ilə eynidir (bu maddənin şərhinin 6-cı bəndinə bax).

10. **Dini qurumdan çıxma** dedikdə, şəxsin üzv olduğu dini qurumla əlaqəni kəsməsi, onun üzvləri sırasından xaric olması, bu qurumun fəaliyyətindən kənarda dayanması başa düşülməlidir.

11. CM-in 167-1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada **mane olma** dedikdə, şəxsin dini qurumla əlaqələrini saxlamasına cəhd etmə, onun qurumun üzvləri sırasından qalması, bu qurumun tədbirlərində iştirakını davam etdirməsi üçün müəyyən fəaliyyət göstərməyə başa düşülməlidir. Mane olma o halda cinayət məsuliyyətinə səbəb olacaqdır ki, bu, üzvlükdən çıxmağa istəyən şəxsin iradəsinə zidd olaraq, onu öz çıxma qərarından dəşindirməyə məcbur etməyə yönəlməli olsun. Şəxsi qurumun üzvü kimi qalmağa məqsədli ilə dilə tutma, onunla bu istiqamətdə təbliğat işi aparma CM-in 167-1.2-ci maddəsi üzrə məsuliyyətə səbəb ola bilməz.

Dini qurumdan çıxmağa mane olma konkret şəxsə fiziki və ya psixi məcburiyyət təbiiq etməklə törədilə bilər (CM-in 167-ci maddəsinin şərhinə bax). Mane olma ayrılıqda cinayət məsuliyyətinə səbəb olan üsulla törədildikdə cinayətlərin məcmusu mövcud olacaqdır.

12. CM-in 167-1.1-ci və 167-1.2-ci maddələrində təsbit olunan cinayətlər

formal tərkibli. Hər kəmsə normada üzrə cinayətin başa çatması üçün məcbur etməyə və ya mane olmağa yönəlməli hərəkətin edilməsi kifayətdir. Nəzərə alınmalıdır ki, bu normalarda («məcbur etmə» və «mane olma») fədaləri nəticəni yox, məhz konkret məqsədə yönəlməli əməli ehtiva edir. Ona görə də zərərçəkmiş hər hansı dine (dini cərəyana) etiqad etməyə, dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa başlayıb-başlamamasından, dini qurumdan çıxmasının mümkün olub-olmamasından asılı olmayaraq, məcbur etmə və ya mane olma şərh olunan maddə üzrə cinayət məsuliyyəti yaradacaqdır.

13. CM-in 167-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətlər yalnız **birbaşa qəsd**lə törədilə bilər. Təqsirkarın rəhbər tutduğu motiv və məqsəd əməlin bu maddə üzrə tövsiyə təsir etmir.

14. Şərh edilən cinayətin **subyektivi** qismində **16 yaşına** çatmış istənilən anlaşıq fiziki şəxs çıxış edə bilər.

15. CM-in 167-1.3-cü maddəsində CM-in 167-1.1-ci və 167-1.2-ci maddələrində göstərilən cinayətlərin aşağıdakı **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** nəzərdə tutulmuşdur: onların yetkinlik yaşına çatmayan şəxs bəresində törədilməsi; onların qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi; onların vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs dedikdə, bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxsin 18 yaşına çatmaması başa düşülməkdir. Həmin ağırlaşdırıcı tərkib əlamətinin mövcud olması üçün təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsin 18 yaşına çatması olmasını dərk etməsi vacibdir.

Cinayətin **qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs** və ya **mütəşəkkil dəstə** tərəfindən törədilməsinin anlayışı CM-in 34-cü maddəsində verilmişdir (həmin maddənin şərhinə bax).

Cinayətin **vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə** törədilməsinin anlayışı barədə CM-in 308-ci maddəsinin şərhinə bax.

16. Şəxsi hər hansı dine (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa məcbur etmə əməlinin dini düşmənlilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsi bu cinayətin **xüsusilə ağırlaşdırıcı** halıdır (CM-in 167-1.4-cü maddəsi). Cinayətin dini düşmənlilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsinin izahı barədə CM-in 214-cü maddənin şərhinin 23-cü bəndinə bax.

17. Şəxsi hər hansı dine (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa məcbur etmə əməlinin digər bir **xüsusilə ağırlaşdırıcı** halı belə əməlin dini düşmənlilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsinin maliyyələşdirmə ifadə olunur (CM-in 167-1.5-ci maddəsi).

CM-in 167-1.1-ci maddədə təsbit edilmiş əməllərin törədilməsinin maliyyələşdirilməsi dedikdə əldə olunma mənbəyindən asılı olmayaraq pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın tamamilə və yaxud qismən, bilavasitə və ya do-

layısı ilə şəxsi hər hansı dinə (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa məcbur etmədə ifadə olunan əməllərin törədilməsi məqsədilə dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəmlində pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın qəsdən toplanılması və ya verilməsi başa düşülür. Əlavə olaraq CM-in 214-1-ci maddəsinin şərhinə bax.

18. CM-in 99-4-cü maddəsində göstərilən şərtlər olduqda, CM-in təhlil olunan maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi ilə bağlılığı olan hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq oluna bilər (CM-in 99-4—99-9-cu maddələrinin şərhinə bax).

Maddə 167-2. Qanunsuz olaraq dini təyinətli ədəbiyyatı, audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal etmə, idxal etmə, satma və ya yayma

167-2.1. Müvafiq razılıq olmadan dini təyinətli ədəbiyyatı (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal etmə, satışı və ya yayma məqsədi ilə idxal etmə, satma və ya yayma —

beş min manatdan yeddi min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etməklə cəzalandırılır.

167-2.2. Eyni əməllər:

167-2.2.1. qabaqcıdan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

167-2.2.2. təkrar törədildikdə;

167-2.2.3. vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə —

yeddi min manatdan doqquz min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etməklə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 15 noyabr 2011-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir; 22 oktyabr 2013-cü il tarixli qanunla edilmiş düzəlişlər — «Azerbaycan» q., 14 dekabr 2011-ci il).

1. CM-in 167-2-ci maddəsində təsbit edilən cinayətin bilavasitə obyektivi vicdan azadlığının təmini və həyata keçirilməsi ilə bağlı ictimai münasibətlər, habelə dini təbliğatın aparılması ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir.

Təhlil olunan cinayət əməli konkret predmetlərlə bağlı törədilə bilər. Bu əməlin predmeti qismində dini təyinətli ədəbiyyat (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materiallar, mal və məmulatlar, dini məzmunlu başqa məlumat materialları göstərilmişdir. Həmin predmetlər həm də dini təbliğat vasitələridir.

Göstərilən predmetlərin istehsalının, ölkəyə gətirilməsinin və yayılmasının müvafiq razılıq əsasında həyata keçirilməsi ilə bağlı ictimai münasibətlər, habelə dini təbliğatın aparılması ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir. Təhlil olunan cinayət əməli konkret predmetlərlə bağlı törədilə bilər. Bu əməlin predmeti qismində dini təyinətli ədəbiyyat (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materiallar, mal və məmulatlar, dini məzmunlu başqa məlumat materialları göstərilmişdir. Həmin predmetlər həm də dini təbliğat vasitələridir.

liğat aparılmasına görə CM-in 283-cü maddəsində cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Həmin predmetlərin sadəcə razılıq alınmadan istehsalına, ölkəyə gətirilməsinə və yayılmasına görə isə inzibati məsuliyyətin müəyyən olunması yerli olardı. CM-in 167-2-ci maddəsinin mənasına görə, məsələn, ən üvlü ideyaların təbliğ edən dini təyinətli ədəbiyyatın və ya başqa materialların sadəcə razılıq alınmadan yayılması cinayət məsuliyyəti doğuracaqdır ki, bu da aşkar məntiqsizlikdir.

Qanunvericilikdə bu cinayətin predmeti kimi göstərilən vasitələrə natəminatlı əməllər daxil deyildir. Məntəqlidir ki, müxtəlif fikirlər və mülahizələrdən çıxış edərək həmin vasitələrə doktrinal anlayış verilməlidir.

Dini təyinətli ədəbiyyat (kağız və elektron daşıyıcılarında) dedikdə, dini məzmunla malik olan, insanların dini ehtiyaclarını və dini inanclarla bağlı başqa sosial tələblərinə ödəməyə yönələn əsərlər başa düşülməlidir. Belə əsərlərdə ilahiyəti nəzəriyyə və təlimlər, dini ayinlər və onların icrasına qaydası haqqında məlumatlar, dini ehkamlar və onların şərhli, dinlərin yaranması və təşəkkülü ilə bağlı bilgiler, tanınmış din xadimlərinin fikirləri və mülahizələri, habelə dini məzmunlu başqa məlumatlar əksini tapan bilər. Dini təyinətli ədəbiyyat konkret müəllifi olan və ya müəllifi olmayan kitablar, broşürlər şəklində olacaqdır. Nəzərə alınmalıdır ki, dini məzmunlu yazıların da yer aldığı dövrü nəşrlər (qəzetlər, jurnallar) dini ədəbiyyat sayılır. Dini təyinətli ədəbiyyat kağız və elektron daşıyıcılar (disketlər, bərk və optik diskler, usb-flaş-kartlar, kompüterin özü və s.) formasında ola bilər.

Dini təyinətli audio və video materialları maqnit lentlərində, fonogramlarda, audio və video kasetlərdə, habelə elektron daşıyıcılarda (disketlərdə, bərk və optik disklərdə, usb-flaş-kartlarda və s.) yer alan səs, təsvir, kino materialları və s. aid edilə bilər.

Dini təyinətli mal və məmulatlar dedikdə, müxtəlif dini ayinlərin icrasında istifadə olunan və ya hər hansı bir dinə mənsubluğu ifadə edən, yaxud başqa məzmununda dini mahiyyət daşıyan müxtəlif əşyalar nəzərdə tutulur. Belə əşyaların sırasına dini mərasimlərdə istifadə olunan və ya dini mənsubiyyəti ifadə edən geyim əşyaları, islamın müəyyən cərəyanlarına aid şəxslərin namazda istifadə etdiyi möhür, xaç, dini mərasimlərdə istifadə olunan əsalar və başqa bu kimi əşyalar aid edilə bilər. Qeyd etmək istəyirik ki, belə əşyaların məhəlmi dini təyinətli olmasına görə onların istehsalı, ölkəyə gətirilməsi və yayılması üçün icazə sisteminin tətbiqini uğurlu yanaşma sayınq (mövcud təcrübədə bu əşyaların dövrüyyəsi üçün, demək olar ki, heç bir halda razılıq alınmır).

Dini məzmunlu başqa məlumat materialları dedikdə, belə məlumatları daşıyan vasitələr — dini məzmunlu məlumatları əks etdirən plakatlar, rəsm əsərləri, fotoşəkillər və s. başa düşülə bilər. Göstərilən vasitələr dini məzmunlu məlumat daşımadıqda bu cinayətin predmeti ola bilməz.

Sadələndirilmiş əşya və vasitələrin bu cinayətin predmeti olması üçün onların hansı dinə aid olmasının, hansı dinlə bağlı məlumatları əks etdirməsinin əhəmiyyəti yoxdur. Belə predmetlərin konkret dini məzmunu da əməlin CM-in 167-2-ci maddəsi ilə təsviri üçün əhəmiyyət daşıyır. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, dini təyinətli ədəbiyyat və dini məzmunlu başqa məlumat material-

landır milli, irqi, sosial və ya dini fərfə və düşmənçilik təbliğ olunduqda, həmin predmetləri yayan şəxslər müvafiq tərkib əlamətləri olduqda həm də CM-in 283-cü maddəsi ilə məsuliyyət dərsəyacaqlar və onların əməli cinayətlərinin məcmusu kimi (CM-in 167-2-ci və 283-cü maddələri üzrə) tövsiyə ediləcəkdir.

Göstərilən predmetlərin dini təyinatı və dini məzmununa malik olduğu aşkar surətdə bəlli olmadığı, onların belə əlamətinin olması ekspertiza yolu ilə müəyyənədirilməlidir. Xatırladaq ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 iyul 2001-ci il tarixli, 544 sayılı Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi haqqında» Əsasnamənin 7.8-ci bəndi ilə dini ədəbiyyatın, əşyaların və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarının dinşünaslıq ekspertizasının aparılmasının təmin edilməsi bu Komitəyə həvalə olunmuşdur.

2. CM-in 167-2-ci maddəsində göstərilən cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti aşağıdakı alternativ hərəkətlərin edilməsini nəzərdə tutur:

1) dini təyinatlı ədəbiyyatı (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal etmə; 2) həmin predmetləri satış və ya yayma məqsədi ilə idxal etmə; 3) bu predmetləri satma; 4) onları yayma.

Dini təyinatlı ədəbiyyatı (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal etmə onların hazırlanmasını, yaradılmasını, təyinatı üzrə istifadəyə yararlı vəziyyətə gətirilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman ədəbiyyatın istehsalı dedikdə, onun bir neçə nüsxədə dərc edilməsi (çoxaldılması) başa düşülməlidir. Hər hansı şəxsin yazdığı kitabın və broşürün əlyazması və ya texniki vasitələrdə (məsələn, printerdə) hazırlanmış mətni dərc olunmuş ədəbiyyat sayılır və deməli, ədəbiyyatın istehsalı hesab oluna bilər. Eynilə video və ya audio yazının, plakatin və s. yalnız bir nüsxədə hazırlanaraq hələlik çoxaldılmamış olması da onları istehsalı sayıla bilər, çünki mövcud təcrübəyə əsasən, belə predmetlərin istehsalı, idxalı, satışı və yayımı üçün razılıq alınarkən onların ən azı bir nüsxəsi də Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinə təqdim olunur.

Dini təyinatlı ədəbiyyatı (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını idxal etmə dedikdə, həmin predmetləri Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirmə başa düşülməlidir.

Bu cinayətin predmeti olan dini təyinatlı ədəbiyyatı (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialları, mal və məmulatları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını satma dedikdə, bu predmetlərin əvəzli olmaq şərti ilə müxtəlif üsullarla (alqı-satqı, dəyişmə, borc vermə, borcun əvəzi kimi vermə və s.) başqa şəxslərə verilməsi başa düşülməlidir.

Göstərilən predmetləri yayma onların müxtəlif üsullarla əvəzsiz olaraq insanlara paylanmasını əhətlə edir. Yayma əlla paylaşmaqla, poçtla və ya başqasının vasitəsilə göndərməklə, bu predmetləri istənilən şəxsin götürə biləcəyi müəyyən yerlərə (məsələn, ibadət yerlərinin yaxınlığına və s.) qoymaqda və başqa bu kimi üsullarla həyata keçirilə bilər.

Təhlil olunan cinayətin satma və yayma yolu ilə törədilməsi görə cinayət məsuliyyəti məsələsinə hallə dərəkən mühüm bir məqama diqqət yetirilməsi vacibdir. Hesab edirik ki, şəxsin özünə məxsus və tək sayda (nüsxədə) olan dini təyinatlı ədəbiyyatı (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialları, mal və məmulatları və ya başqa məlumat materialını digər şəxsə satması və ya əvəzsiz verməsi bu cinayət tərkibini yarada bilər, çünki tək sayda olan belə predmetin başqasına verilməsi üçün hər hansı razılıq alınması məntiqliş olardı (məsələn, şəxs özündə olan qədim dini kitabı başqasına satması, bu, tam qanuni hərəkətdir).

3. Təhlil olunan cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin daha bir zəruri əlaməti sadalanan hərəkətlərin müvafiq razılıq olmadan edilməsidir.

«Dini ətiqəd azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 20 avqust 1992-ci il tarixli, 281 sayılı Qanununun 22-ci maddəsinin 3-cü hissəsində deyilir ki, dini qurumları, dini qurum olmayan digər hüquqi şəxslər və fiziki şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə dini təyinatlı ədəbiyyatı, əşyaları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal, idxal, ixrac edə, habelə sərbəst yayı bilərlər. Lakin hazırda belə razılıq alınması qaydasını tənzimləyən normativ akt mövcud deyildir və kitabı çapa hazırlayarkən əldə etdiyimiz məlumata görə, belə aktın layihəsi üzərində iş getməkdədir.

Bununla belə, dini təyinatlı ədəbiyyatın (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materiallarını, mal və məmulatlarını və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarının istehsalı, idxalı, habelə yayılması üçün razılıqın verilməsi təcrübəsi formalaşmışdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, göstərilən predmetlərin istehsalı, idxalı və yayılması ilə bağlı razılıq hər bir ədəbiyyat nümunəsi və ya başqa məlumat materialı nümunəsi üçün alınır. Ona görə də konkret ədəbiyyata (kitabə, broşürə) və məlumat materialına (sənədlə və ya bədii filmə, videoyazıya, audioyazıya, plakata və s.) razılıq verildikdən sonra istənilən şəxsin onu istehsal etməsi, idxal etməsi, yayması, o cümlədən satması qanun çərçivəsində olacaqdır. Düzüür, konkret predmetlə bağlı razılıqın alınması üçün konkret subyektlə müraciət edir və razılıq bildiren rəsmi sənəd ona verilir, lakin belə razılıqdan sonra həmin subyektlə bu predmetin istehsalını, idxalını, yayılmasını başqalarına da həvalə edə bilərlər (yəni eyni predmeti başqaları da istehsal, idxal edə və ya yayı bilərlər).

Hələ ki, müvafiq qanunvericilik olmasa da, yaranmış təcrübədə dini məzmunlu ədəbiyyatın, dini məzmunlu başqa məlumat materiallarının dövriyyəsinə razılıq verildikdən sonra predmetlərin sayı da göstərilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, belə predmetlərin razılıqda göstəriləndən artıq sayda istehsalı, idxalı və ya yayımı şərh olunan norma üzrə cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilər, çünki konkret predmetin dövriyyəsinə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin icazə verməsi bu predmetin məzmununda zərərli bir şeyin olmadığı deməkdir.

Təhlil olunan cinayət görə məsuliyyət şəxsin müvafiq predmeti həm razılıq ələllə üçün müraciət etmədən istehsal etdiyi, idxal etdiyi, yaydığı və ya satdığı halda, həm də bu hərəkətləri müvafiq razılıqın verilməsindən imtina edildikdən sonra, habelə müvafiq razılıq loğv edildikdən sonra etdiyi halda

yaranaçaqdır.

4. CM-in şərh olunan normasında nəzərdə tutulmuş cinayət **formal tərkib** vasitəsi ilə ifadə edilmişdir. Ona görə də müvafiq razılıq olmadan (yaxud razılıq verilməsindən imtina edildikdən və ya belə razılıq ləğv edildikdən sonra) həmin predmetlər barəsində normada nəzərdə tutulmuş hərəkətlərdən birinin edildiyi andan cinayət başa çatmış olacaqdır.

5. Təhlil olunan cinayət tərkibinin **subyektiv cəhəti** **birbaşa qəsd** nəzərdə tutur. Bu zaman təqsirli şəxs istehsal etdiyi, idxal etdiyi, satdığı və ya yaydığı ədəbiyyatın (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialların, mal və məmulatların, yaxud başqa məlumat materialının dini təyinatlı və ya dini məzmunlu olduğunu, habelə müvafiq razılıq olmadan və ya belə razılıq ləğv edildikdən sonra həmin hərəkətləri etdiyini bilir və bu hərəkətləri etməyi arzulayır. Əgər şəxs istehsal etdiyi, idxal etdiyi, satdığı və ya yaydığı ədəbiyyatın (kağız və elektron daşıyıcılarında), audio və video materialların, mal və məmulatların, məlumat materialının dini təyinatlı və ya dini məzmunlu olduğunu bilmirsə, cinayət məsuliyyəti istisna olunacaqdır.

Bu cinayətin obyektiv cəhətinin təşkil edən hərəkətlərdən birinin – idxalın cinayət məsuliyyətinə səbəb olması üçün **xüsusi məqsəd** də nəzərdə tutulur. Belə xüsusi məqsəd qismində satışı və ya yayma məqsədi çıxış edir. Həmin məqsədlərin olması idxal olunan predmetlərin sayı, onları idxal edən şəxsiyyəti və başqa hallar nəzərə alınmaqda müəyyən oluna bilər. Hər bir halda şəxs belə predmetləri öz istifadəsi üçün, yaxud ailəsinin ehtiyacları üçün gətirməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilməz.

6. CM-in 167-2-ci maddəsində göstərilən cinayətin **subyekt** **16 yaşına çatmış** anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

CM-in 99-4-cü maddəsində göstərilən şərtlər olduqda, CM-in təhlil olunan maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi ilə bağlılığı olan **hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər** tətbiq oluna bilər (CM-in 99-4–99-9-cü maddələrinin şərhinə bax).

7. CM-in 167-2.2-ci maddəsində şərh olunan cinayətin aşağıdakı ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri nəzərdə tutulmuşdur: həmin əməlin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi; onun təkrar törədilməsi; bu əməlin vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi.

Cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsinin anlayışı CM-in 34-cü maddəsində verilmişdir (həmin maddənin şərhinə bax).

Nəzərdən keçirilən əməlin **təkrar törədilməsi** dedikdə, CM-in 167-2.1-ci maddəsində göstərilən hərəkətlərdən birini və ya bir neçəsini törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətində keçənədək bu hərəkətlərdən hər hansı birini yenidən törətməsi başa düşülməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətin eyni predmeti (predmetləri) barəsində CM-in 167-2.1-ci maddəsində göstərilən müxtəlif hərəkətlərin törədilməsi (məsələn, eyni ədəbiyyatı evvelə idxal etmə, daha sonra yayma) təkrarlıq yaratmır. CM-in 167-2.1-ci maddəsində göstərilən hərəkətlərdən birini və ya bir neçəsini törətmiş şəxs məhkum

edildikdə, lakin məhkumluğu götürülməmiş və ya ödənilməmiş dövrdə yenidən bu cinayəti törətməsi cinayətin residivi sayılır.

Cinayətin **vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə** törədilməsinin anlayışı barədə CM-in 308-ci maddəsinin şərhinə bax.

8. Şəxsi hər hansı dinə (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə o təhsil almağa məcbur etmədə ifadə olunan əməllərin dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsi (CM-in 167-1.4-cü maddəsi) şərh olunan cinayətin **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətidir**. Həmin əlamətlərin izahı barədə CM-in 214-cü maddəsinin şərhinin 23-cü bəndinə bax.

9. Şəxsi hər hansı dinə (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa məcbur etmədə ifadə olunan əməllərin dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində törədilməsinin maliyyələşdirmə (CM-in 167-1.5-ci maddəsi) şərh olunan cinayətin **xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətidir**.

CM-in 167-1.1-ci maddənin dispozisiyasında sadalanan əməllərin **maliyyələşdirilməsi** dedikdə əldə olunma mənbəyindən asılı olmayaraq pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın tamamilə və yaxud qismən, bilavasitə və ya dolayısı ilə belə əməllərin şəxs və ya qrup (dəstə, təşkilat) tərəfindən törədilməsi məqsədilə dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində şəxsin və ya həmin məqsədlə yaradılan qrupun (dəstənin, təşkilatın) təmin edilməsi üçün istifadə olunacağına bilərək pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın qəsdən toplanılması və ya verilməsi başa düşülür. Əlavə olaraq CM-in 214-1-ci maddəsinin şərhinə bax.

Maddə 167-3. Dini ekstremist materialları hazırlama, saxlama, yayma və ya bu əməlləri maliyyələşdirmə

167-3.1. Dini ekstremist materialları, yəni dini ekstremist fəaliyyəti həyata keçirməyə çağıran və ya belə fəaliyyəti əsaslandıran, yaxud belə fəaliyyətin zəruriliyinə bəraət qazandıran materialları hazırlama, saxlama və ya yayma —

• səkkiz min manatdan on min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmək ilə cəzalandırılır.

167-3.2. Bu Məcəllənin 167-3.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməlləri maliyyələşdirmə —

• iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 2016-cı il tarixli Qanunu ilə əlavə edilməsi — «Azərbaycan» q., 18 dekabr 2016-cı il).

1. Bu cinayətin **ictimai təhlükəliliyi** müxtəlif dinlərə, məzhəblərə mənsub olan insanlar arasında münaqişə yaratmaqda, mövcud münaqişələri qızışdırıb kütləvi nifrət və düşmənçilik hisslərinin aşılmasında, insanlın qətlə yetirilməsinə, əmlakın məhv edilməsinə və zədələnməsinə yönələn təhlükəli çağırışların edilməsində, habelə cəmiyyətdə sosial tarazlığın pozulmasına, hüquq

və azadlıqların tapdalanmasına gətirib çıxaran atmosfer yaradılmasında və sair amillərdə ifadə olunur.

2. Cinayətin **predmeti** dini ekstremist materiallardır. Qanunverici cinayət məsuliyyəti yaradan dini ekstremist materialların məzmununda da müəyyən edir. Belə materiallar ekstremist fəaliyyəti həyata keçirməyə çağırır və ya belə fəaliyyəti əsaslandırır, yaxud belə fəaliyyətin zəruriliyinə bəraət qazandıran xarakterə malik olmalıdır.

Dini ekstremist fəaliyyəti həyata keçirməyə çağırır və ya belə fəaliyyəti əsaslandırır, yaxud belə fəaliyyətin zəruriliyinə bəraət qazandıran materiallar dedikdə dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası quruluşunun, o cümlədən onun dünyəvi xarakterinin zorla dəyişdirilməsinə və ya ərəzi bütövlüyünün parçalanmasına, yaxud hakimiyyətin zorla ələ keçirilməsinə yönələn hərəkətlərin törədilməsini, qanunsuz silahlı birləşmələrin və ya qrupların yaradılmasını, həmin birləşmə və ya qruplarda iştirakı, terror fəaliyyətinin həyata keçirilməsini, Azərbaycan Respublikasının hüquudlandırılan kənarında silahlı münaqişələrdə iştirakı, milli, sosial və ya dini nüfuzünün salınmasını, milli ləyaqətin alçaldılmasını, milli, irqi, sosial və ya dini mənsəbiyyətindən əsli olaraq vətəndaşların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və ya üstünlüklərinin müəyyən edilməsinə yönələn hərəkətlərin törədilməsini, şəxsin hər hansı dinə (dini cərəyana) etiqad etməyə, o cümlədən dini ayin və mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməyə, habelə dini təhsil almağa məcbur edilməsini, habelə sadalanan fəaliyyətlərə açıq çağırışların edilməsini ehtiva edən kağız vərəqələr, kağız və ya elektron məktublər, internet infomasiya ehtiyatlarında sosial şəbəkələrdə yazılı, görüntülü, səsli paylaşımalar, kütləvi infomasiya vasitələrində dərc olunan məqalələr, bəyanatlar və sair bu kimi materiallar başa düşülməlidir.

3. CM-in 167-3.1-ci maddəsində təsbit olunan cinayətin **obyektiv cəhəti** dini ekstremist materialların hazırlanması, saxlanması və yamada ifadə olunan üç alternativ əməlin törədilməsini nəzərdə tutur.

Dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində dini ekstremist materialların, yeni dini ekstremist fəaliyyəti həyata keçirməyə çağırır və ya belə fəaliyyəti əsaslandırır, yaxud belə fəaliyyətin zəruriliyinə bəraət qazandıran materialların hazırlanması, saxlanması və ya yayılması dini ekstremizmin təzahür formalarından biridir («Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında» 4 dekabr 2015-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1.8-ci maddəsi).

«Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında» Qanununun 1.0.1-ci maddəsinə görə dini ekstremizmin (dini ekstremist fəaliyyətin) əsas əlaməti onun dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində həyata keçirilməsidir. Həmin anlayışların izahı barədə CM-in 214-cü maddəsinin şərhinin 23-cü bəndinə bax.

Dini ekstremist materialların hazırlama dedikdə dini ekstremist fəaliyyəti həyata keçirməyə çağırır və ya belə fəaliyyəti əsaslandırır, yaxud belə fəaliyyətin zəruriliyinə bəraət qazandıran məzmununda yazının yazılması, belə yazı-

nın olduğu vərəqələr istənilən üsulla çap edilmiş, çoxaldırılmış, videoçəkilişin aparılması, şəkillərin (fotoşəkillərin) çəkilməsi və sair bu kimi hərəkətlər başa düşülməlidir. Materialların hazırlayan şəxslərin şərh olunan maddənin dispozisiyasında göstərilən məzmununda olduğunu bilməlidir. Dini ekstremist materialların hazırlama belə materialların nəzərdə tutulmuş məzmununda yekun formaya salındığı andan (məsələn, bəyanat kağızda çap olunduqda) başa çatmış sayılır.

Dini ekstremist materialların saxlama dedikdə həmin materialların şəxsin sahibliyində (məsələn, gizli saxlanma yerlərində, binalarda, elektron daşıyıcılar və s.) qalmasını təmin edən hər hansı qəsdən edilən hərəkətlər başa düşülməlidir. Belə materiallar həm onları hazırlayan şəxslər tərəfindən, həm də başqa şəxslər tərəfindən saxlanıla bilər. Cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün belə məlumatları saxlayan şəxslərin dini ekstremist materiallar olduğunu dərk etməlidir. Materialların məzmununu bilməyən və dərk etməyən şəxsin cinayət məsuliyyətini istisna olunur. Dini ekstremist materialları saxlama şəxsin belə materialların əks olunduğu maddi daşıyıcılara sahiblənərək onların məhv olmasını, zədələnməsini, başqa şəxslərin ələ keçirməsindən və sairədən qorunmasına yönələn hərəkətlər edildiyi andan **başa çatmış** sayılır.

Dini ekstremist materialların yayma dedikdə həmin materialların onların məzmunundan xəbəri olmayan ən azı bir nəfərə verilməsi (göndərilməsi, çatdırılması, bildirilməsi) başa düşülməlidir. Yayma müxtəlif üsullarla (nümayiş etdirilməklə, səsləndirilməklə, çap olunan qəzetlər, jurnallar, vərəqələr verməklə, yığıncaqlarda çıxış etməklə və s.) ola bilər. Materialların yayılması üsullarının əməlin tövsifinə təsiri yoxdur. Dini ekstremist materiallar həm onları hazırlayan, həm saxlayan, həm də başqa şəxslər tərəfindən yayıla bilər. Dini ekstremist materialların yayma belə materialların məzmunu ilə ən azı bir nəfər şəxsin tanış olduğu andan **başa çatmış** sayılır.

4. CM-in 167-3.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **formal tərkibidir** və dispozisiyada sadalanan hərəkətlər törədildiyi andan başa çatmış sayılır. Həmin hərəkətlər nəticəsində baş verən istənilən ictimai təhlükəli nəticə bu cinayət tərkibindən kənar qalır, yəni başqa bir cinayətin tərkibini yaradır.

5. CM-in 167-3.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət **obyektiv cəhətdə** dini ekstremist fəaliyyəti həyata keçirməyə çağırır və ya belə fəaliyyəti əsaslandırır, yaxud belə fəaliyyətin zəruriliyinə bəraət qazandıran materialları hazırlamanın, saxlamanın və ya yaymanın maliyyələşdirilməsində ifadə olunur. Bu tərkib CM-in 167-3.1-ci maddəsində göstərilən cinayətin ağırlaşdırıcı hali deyil, müstəqil cinayət tərkibidir.

Dini ekstremizmin maliyyələşdirilməsi dedikdə əldə olunma mənbəyindən əsli olmayaraq pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın tamamilə və yaxud qismən, bilavasitə və ya dolayısı ilə dini ekstremist fəaliyyəti həyata keçirməyə çağırır və ya belə fəaliyyəti əsaslandırır, yaxud belə fəaliyyətin zəruriliyinə bəraət qazandıran materialların hazırlanması, saxlanması və ya yamada ifadə olunan əməllərin törədilməsi məqsədilə dini düşmənçilik, dini radikalizm və ya dini fanatizm zəminində pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın qəsdən toplanması və ya verilməsi başa düşülür. Əlavə olaraq CM-in 214-1-ci maddəsinin

Qeyd: 1. Bu Məcəllənin 171-1-ci maddəsinin məqsədliəri üçün «uşaq pornoqrafiyası» dedikdə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin və ya yetkinlik yaşına çatmayan təsəvvürünü yaranan şəxsin aşkar seksual xarakterli hərəkətlərdə real və ya simulyasiya edilmiş iştirakını əks etdirən, yaxud seksual məqsədlərlə yetkinlik yaşına çatmayanların cinsi orqanlarını əks etdirən istənilən əşyalar və ya materiallar, o cümlədən aşkar seksual hərəkətlərdə iştirak edən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi əks etdirən realistik təsvirlər başa düşülür.

2. Bu Məcəllənin 171-1.2.3-cü maddəsində «xeylil miqdar» dedikdə, min mandatdan artıq olan məbləğ başa düşülür (Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2012-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmiş, 29 may 2015-ci il və 31 may 2017-ci il tarixli qanunla düzəliş edilmişdir — «Azərbaycan» q., 18 iyul 2012-ci il; 19 iyul 2017-ci il).

1. Uşaq pornoqrafiyasının döviyyəsi cinayətli Azərbaycan Respublikasının «Uşaq hüquqları haqqında» BMT Konvensiyasının «Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair» 25 may 2000-ci il tarixli Fakultativ Protokoluna qoşulması ilə (Azərbaycan Respublikası 2 aprel 2002-ci ildə bu Protokola qoşulmuşdur) öz üzərinə götürdüğü öhdəliklərin icrası məqsədilə cinayət qanununa daxil edilmişdir.

2. Şərh olunan cinayətin ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, uşaq pornoqrafiyasının döviyyəsi azyaşlıların, yetkinlik yaşına çatmayanların əxlaqını pozur, onların cinsi istismar alətinə çevrilmələrinə, fahişəliyə cəlb edilmələrinə səbəb olur, sosial tarazlığın pozulmasına və s. gətirib çıxarır.

3. Şərh olunan cinayətin obyektini uşaqların normal əqli, fiziki, mənəvi inkişafı ilə bağlı olan ictimai münasibətlər təşkil edir. Bu cinayətin predmeti qismində uşaq pornoqrafiyasını əks etdirən əşyalar, materiallar, təsvirlər çıxış edir.

4. Şərh olunan cinayət obyektinə cəhətdən uşaq pornoqrafiyasını yayma, reklam etmə, satma, başqasına vermə, göndərmə, təklif etmə, əldə edilməsinə şərait yaratma, hazırlama, əldə etmə və ya saxlamada ifadə olunur.

CM-in 171-1-ci maddəsində uşaq dedikdə on səkkiz yaşına, yeni yetkinlik yaşına çatmamış uşaq (qız və oğlan) başa düşülür. Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasının 1-ci maddəsinə, şərh olunan maddənin qeydinin 1-ci bəndinə istinadən də bu barədə fikir söyləmək olar.

5. Şərh olunan maddənin qeydinin 1-ci və BMT Konvensiyasına Fakultativ Protokolun 2-ci maddəsinin «c» bəndinə görə, uşaq pornoqrafiyası dedikdə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin və ya yetkinlik yaşına çatmayan təsəvvürünü yaranan şəxsin aşkar seksual xarakterli hərəkətlərdə real və ya simulyasiya edilmiş iştirakını əks etdirən, yaxud seksual məqsədlərlə yetkinlik yaşına çatmayanların cinsi orqanlarını əks etdirən istənilən əşyalar və ya materiallar, o cümlədən aşkar seksual hərəkətlərdə iştirak edən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi əks etdirən realistik təsvirlər başa düşülür.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin və ya yetkinlik yaşına çatma da, yetkinlik yaşına çatmayan təsəvvürünü yaranan şəxsin aşkar seksual hərəkətlərdə real və ya simulyasiya edilmiş iştirakını əks etdirən əşyalara və materiallara uşağın

cinsi münasibətlərdə, cinsi münasibətləri tələq edən hərəkətlərdə, seksual xarakterli hərəkətlərdə hər hansı formada iştirakını ehtiva edən onları cinsi orqanlarını əks etdirən pornoqrafik xarakterli neşrlər (kitablar, jurnallar və s.), kino və ya video materiallar, şəkillər, kompakt diskler daxildir.

Uşaq pornoqrafiyasını yayma dedikdə, şərh olunan cinayətin predmetlərini digər şəxslərə onların məzmunu ilə tanış olmaq üçün vermə başa düşülür. Bu, şəkillərin, kino və ya video filmlərin nümayiş etdirilməsi, pornoqrafik xarakterli əsərlərinin, jurnal və qəzetlərin ucadan oxunması, pornoqrafik sowları təşkil edilməsi və keçirilməsi və s. üsullarla edilə bilər. Qeyd olunan cinayətin predmetlərini yayma əvəzi (məsələn, satma və ya icarəyə vermə) və əvəzsiz (oxumaq və ya baxmaq üçün vermə, bağışlama) xarakter daşıya bilər. Pornoqrafik materialan və ya əşyalara on dörd yaşına çatmayan şəxslər arasında yayma, onları bu materiallarla tanış etmə, habelə bu şəxslərdən pornobiznesdə istifadə etmə cinayətlərinin məcmusu qaydasında CM-in 171-1.2.5-ci və 153-cü maddələri ilə tövsif edilmişdir.

Uşaq pornoqrafiyasını reklam etmə dedikdə, insanlara pornoqrafik materialları və ya əşyaların olması, onların məzmunu, əldə olması şərtləri və s. haqqında məlumat verilməsi nəzərdə tutulur. Bu, qeyd olunan predmetlərin mağazaların vitrinlərində həminin görə biləcəyi şəkildə qoyulması, kütləvi informasiya vasitələrində bu predmetlər haqqında məlumat verilməsi və s. üsullarla həyata keçirilə bilər. Pornoqrafik predmetləri və ya əşyalara həm onları hazırlayanlar, həm də digər şəxslər reklam edə və yayı bilərlər.

Uşaq pornoqrafiyasını satma dedikdə, bu cinayətin predmeti olan əşyaları, materialları, təsvirləri əvəzi formada, yeni əvəzi pulla və ya başqa əşya ilə ödənilməklə özgeninkiləşdirilmə başa düşülür. Şəxs satdığı pornoqrafik materialın alıcısı tərəfindən həmin materialların istifadə etməklə başqa bir cinayət (məsələn, əxlaqsız hərəkətləri) törədəcəyini bilə-bilə bu materialları satarsa, onun əməli cinayətlərinin məcmusu ilə həm də müvafiq cinayətin törədilməsində köməkçilik kimi tövsif edilmişdir. Satma pornoqrafik materialların başqa şəxs aldığı andan başa çatmış sayılır.

Uşaq pornoqrafiyasını başqasına vermə bağışlama, başqa əşya ilə dəyişdirmə, xidmət müqabilində təqdim etmə və s. hərəkətləri ehatə edir.

Uşaq pornoqrafiyasını göndərmə dedikdə, pornoqrafik məzmunlu əşya və materialların şəxsin özündə, poçtla, neqliyyat vasitəsində, özündə pornoqrafik materialların olmasına dair məlumat olmayan şəxsin vasitəsi və digər yollarla yerinin dəyişdirilməsinə yönəldilmiş bütün hərəkətlər başa düşülür.

Uşaq pornoqrafiyasını əks etdirən əşya və ya materialları təklif etmə dedikdə, əşya və ya materialların başqasına vermək istəyini hər hansı üsulla bildirmə başa düşülür. Təklif etmə yazılı və şifahi formada ola bilər. Təkliflərin formasının və üsulunun, habelə təklifdən imtina olunmasının əməlin tövsifinə təsiri yoxdur.

Uşaq pornoqrafiyasını əks etdirən əşya və ya materialların əldə edilməsinə şərait yaratma dedikdə, müəyyən məntəqələrdə belə əşya və ya materialların satışını, mübadiləsini təşkil etmə, Azərbaycan Respublikası-ın ərazisinə idxal etmə, yayma mərkəzi yaratma və başqa bu kimi hərəkətlər başa düşülür.

Uşaq pornoqrafiyasını əks etdirən əşya və ya materialın **hazırlama** dedikdə, pornoqrafik xarakterli təsvir, ədəbiyyat, musiqi əsərinin, fotoşəkilin və s. tam hazır vəziyyətdə yaradılması başa düşülür. Artıq hazır materialın nüsxələrinin çoxtaldılması (suretinin çəxinılması və s.), onun dəyişdirilməsi və ya ona əlavələr edilməsi də hazırlama hesab edilə bilər. Hazırlamağa görə cinayət məsuliyyəti yalnız təqsirkar baş cinayətin predmetlərini yaymaq və ya reklam etmək məqsədi ilə hazırladıqda yaranır.

Uşaq pornoqrafiyasını əks etdirən əşya və ya materialın **əldə etmə** dedikdə, uşaq pornoqrafiyasını əks etdirən əşya və ya materialın alınmasına, hədiyyə və ya qarşılıqlı hesablaşma vasitəsi kimi qəbul edilməsinə, başqa mallara və əşyalara dəyişdirilməsinə, mənimlənilməsinə və ya hər hansı digər üsulla onlara iyələnməyə yönəldilmiş bütün hərəkətlər başa düşülür. Uşaq pornoqrafiyasını əldə etmə onların təqsirkarın sahibliyinə keçdiyi andan **baş çatmış** cinayət hesab edilə bilər.

Uşaq pornoqrafiyası hesab edilən əşya və ya materialları **saxlama** dedikdə, belə əşya və ya materialların öz sərencamında saxlanmasına yönəldilmiş bütün hərəkətlər başa düşülür.

6. Şərh olunan cinayət **formal** tərkiblidir və maddənin dispozisiyasında sadalanan əməllər törəldiyi andan **baş çatmış** sayılır.

7. CM-in 171.1-ci maddəsində təsbit olunan cinayət subyektiv cəhətdən **birbaşa qesdlə** törədir. Şəxs şərh olunan maddənin dispozisiyasında nəzərdə tutulmuş əməlləri törətdiyini dərk edir və həmin əməlləri törətməyi arzu edir. Bu cinayət istənilən motiflə (tama və s. şəxsi niyyətlə) törədiyə bilər. Uşaq pornoqrafiyası sayılan əşya və ya materialların hazırlanması, əldə edilməsi və ya saxlanması onları yaymaq və ya reklam etmək məqsədilə törədikdə CM-in 171.1-ci maddəsinin tərkibini yaradır.

8. Şərh olunan cinayətin **subyektli** 16 yaşına çatmış anlaşıqlı fiziki şəxs ola bilər. Bu cinayət vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq müqəvədinin istifadə etməklə törədildikdə, əməl cinayətlərinin məcmusu qaydasında CM-in 171.1-ci və 308.1-ci maddələri ilə təsvif oluna bilər.

CM-in 99.4-cü maddəsində göstərilən şərtlər olduqda, CM-in təhlil olunan maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi ilə bağlılığı olan **hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər** tətbiq oluna bilər (CM-in 99.4—99.9-cü maddələrinin şərhinə bax).

9. Uşaq pornoqrafiyasının döviyyəsi cinayətinin **ağırlaşdırıcı hallarına** bu cinayətin: 1) təkrar törədilməsi (CM-in 171-1.2.1-ci maddəsi); 2) qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müştəəkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsi (CM-in 171-1.2.2-ci maddəsi); 3) xeyli miqdarda gəlir əldə etməklə törədilməsi (CM-in 171-1.2.3-cü maddəsi); 4) yetkinlik yaşına çatmayanın valideynləri və ya üzərinə qanunla yetkinlik yaşına çatmayanı tərbivə etmək vəzifəsi qoyulmuş şəxslər və ya yetkinlik yaşına çatmayanlara nəzarətə həyata keçirmək vəzifəsini daşıyan təhsil, tərbivə, tibbi və ya digər müəssisənin müəllimi və ya digər işçisi tərəfindən törədilməsi (CM-in 171-1.2.4-cü maddəsi); 5) təqsirkar üçün aşkar surətdə on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində törədilməsi (CM-in 171-1.2.5-ci maddəsi) aiddir.

Uşaq pornoqrafiyasının döviyyəsi cinayətinin **təkrar** törədilməsini görə o halda cinayət məsuliyyəti yaranır ki, evəllər törədilmiş bu cinayətin hüquqi nəticələri aradan qalxmamış olsun. Əvvəllər CM-in 171-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayəti törətməmiş şəxs yenidən həmin maddədə göstərilən cinayəti törədarsə (davam edən cinayətin əlamətləri olmadıqda, əvvəlki cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri keçmədikdə və s.), şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib-edilməməsinin əslilə olmayaraq o, CM-in 171-1.2.1-ci maddəsi ilə təkrar uşaq pornoqrafiyasının döviyyəsinə cinayətinin törəməyə görə məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

Cinayətin **qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müştəəkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat)** tərəfindən törədilməsi haqqında CM-in 144-cü maddəsinin şərhinin 9-12-ci bəndlərinə bax.

Uşaq pornoqrafiyasının döviyyəsinin **xeyli miqdarda gəlir əldə edilməsi** dedikdə, şərh olunan maddənin qeydinin 2-ci bəndinə görə min manatdan artıq gəlirin qazanılması başa düşülür (CM-in 171-1.2.3-cü maddəsi). Əldə edilən gəlir pul vəsaitləri və ya əmlak formasında ola bilər. CM-in 171-1.2.3-cü maddəsində təsbit olunan cinayət xeyli miqdarda gəlir əldə edildiyi andan **baş çatmış** sayılır.

10. CM-in 171-1.2.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin **ağırlaşdırıcı əlaməti** cinayətin subyektli ilə bağlıdır. Bu cinayətin subyektli **xüsusidir**: 1) yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin valideynləri; 2) qanunla üzərinə yetkinlik yaşına çatmayanı tərbivə etmək vəzifəsi qoyulmuş şəxslər; 3) yetkinlik yaşına çatmayanlara nəzarətə həyata keçirmək vəzifəsini daşıyan təhsil, tərbivə, tibbi və ya digər müəssisənin müəllimi və ya digər işçisi.

Üzərinə qanunla üzərinə yetkinlik yaşına çatmayanı tərbivə etmək vəzifəsi qoyulmuş şəxslərə övladlığa götürənlər, qoymurlar, himayəçilər, himayədar valideynlər aid edilir. Yetkinlik yaşına çatmayanlara nəzarətə həyata keçirmək vəzifəsini daşıyan müəssisələrin (ümumtəhsil və peşə məktəbləri, açıq və ya qapalı tipli təlim-tərbivə və tibbi-tərbivə müəssisələri) müəllimi və ya digər işçisi (tərbivə məsələləri üzrə direktör müavini və s.) uşaq pornoqrafiyasının döviyyəsinə yaranan əməlləri törətdikdə CM-in 171-1.2.4-cü maddəsi ilə məsuliyyət daşıyır. CM-in 171-1.1-ci maddəsində əks olunan əməlləri yetkinlik yaşına çatmayanlara nəzarətə həyata keçirmək vəzifəsi olmayan müəllim və ya digər işçi törətdikdə, digər ağırlaşdırıcı əlamətlər yoxdursa, onların əməli CM-in 171-1.1-ci maddəsi ilə təsvif edilə bilər.

Uşaq pornoqrafiyasının döviyyəsinə yaranan əməllərin (bu məzmunda əşya və ya materialın yayma, reklam etmə, satma və s.) cinayət törədən şəxs üçün aşkar surətdə on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində törədilməsinin CM-in 171-1.2.5-ci maddəsi ilə təsvif edilməsi üçün zərərçəkmiş şəxs cinayət törədiləndəkdə 14 yaşına çatmamalıdır. Cinayət törədən şəxs uşaq pornoqrafiyasını əks etdirən əşya və ya materialları 14 yaşına çatmayan şəxsə satdığı, reklam etdiyi və s. dərk edir və həmin əməlləri törətməyi arzu edir. Əməlin CM-in CM-in 171-1.2.5-ci maddəsi ilə təsvif edilməsi üçün təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsin 14 yaşına çatmadığını aşkar (onun yaşını dəqiq bildiyi üçün, fiziki görünüşünə əsaslanmaqda) dərk etməsi zəruridir. Əgər o, bu əlaməti

Maddə 176-1. Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə

176-1.1. Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə —

iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

176-1.2. Eyni əməllər nikah yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə —

üç min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 15 noyabr 2011-ci il tarixli Qanunu ilə əlavə edilmişdir — "Azerbaycan" q. 12 fevral 2012-ci il).

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsinin 1-2-ci hissələrinə əsasən, hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurma hüququ vardır. Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz.

Konstitusiyanın bu norması hər hansı şəxsin öz iradəsi əleyhinə nikaha daxil olmağa məcbur edilməsini qadağan edir. Məhz bu müddəani əsas götürən qanunverici qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə əməlinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən etmişdir.

2. Bu cinayət tərkibi Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcələsinin 128-ci maddəsində «Qadını ərə getməyə məcbur etmə və onun ərə getməsinə mane olma» adı ilə nəzərdə tutulmuşdu. Qüvvədə olan CM-də bu cinayət əməli dekriminallaşdırılmamış, əksinə, onun törədilməsinə görə daha sərt cinayət məsuliyyəti və cəza müəyyən edən norma «Adam oğurluğu» cinayət tərkibini təsbit edən CM-in 144-cü maddəsinə daxil edilmişdir.

3. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi cəmiyyətdə, sosial əlaqələrdə mövcud olan normal münasibətlərə, aیلələrarası münasibətlərə, qadınların sevgidə, ailə qurmadakı ifadə olunan azad iradələrinə vurulma zərərində, onların ailə qurmasında problemlər yaşamasında ifadə olunur. Nikaha daxil olmağa məcbur edilən qadınların maraz qaldıqları məhrumiyətlər, aldığın mənəvi, psixi, psixoloji sarsıntılar onların həyatı və sağlamlıqları üçün ciddi fəsadlarla nəticələnir, bu hal cəmiyyətin əsasını təşkil edən ailənin möhkəmliyini, münasibətlərdə tarazlığı pozur və s.

4. CM-in şərh olunan maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin əsas obyekt qismində nikah yaşına çatan (CM-in 176-1.1-ci maddəsi) və çatmayan (CM-in 176-1.2-ci maddəsi) qadınların nikah azadlığı hüququ çıxış edir. Əlavə obyekt qismində isə nikaha daxil olmağa məcbur edilən qadının və (və ya) qadının öz iradəsi əleyhinə nikaha daxil olmasını təmin edən hərəkətlərin yönəldiyi başqa şəxslərin həyatı, sağlamlığı, şərəf və ləyaqəti, habelə əmlak toxunulmazlığı hüququ çıxış edir.

5. CM-in 176-1.1-ci maddəsində əks olunan cinayətdən zərərçəkmiş şəxs olaraq cinayət törədilən adə (nikaha daxil olmağa məcbur etmə anında) nikah yaşına çatmış şəxs, CM-in 176-1.2-ci maddəsi üzrə isə nikah yaşına çatmamış şəxs çıxış edə bilər. Sosial statusundan, sağlamlıq vəziyyətindən, yaşından və s.-dan asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikası vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs ola bilər.

lərlər.

6. CM-in 176-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət obyektiv cəhətdən qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə əməllərinə ifadə olunur.

Bu maddədə qadın dedikdə, nikah yaşına çatmış qadın cinsindən olan şəxs, habelə cinsini dəyişərək qadın olmuş kişi cinsindən olan şəxs başa düşülür. AM-in 10.1-ci maddəsinə əsasən, nikah yaşı 17 yaş müəyyən olunmuşdur. Nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldıraq 17 yaş müəyyən edilməsini təsbit edən AM-in 10.2-ci maddəsinin tələbləri şərh olunan maddədə əks olunan nikah yaşına şamil edilə bilər, yəni bu maddədə nikah yaşına çatmış qadın dedikdə, bütün hallarda 18 yaş tamam olmuş qadın nəzərdə tutulur.

Nikah dedikdə, təkə rəsmi nikah deyil, qadınla ailə qurma mənası ilə rəvən istənilən formada evlilik başa düşülməlidir. Başqa sözlə, həm qadının məcbur edilərək nikahı qeydiyyatı alan orqanlarla onunla rəsmən nikah bağlanması, həm də nikahı dövlət orqanında qeydiyyatdan keçirdim qadının faktiki nikaha daxil olmağa məcbur edilməsi, yəni onunla faktiki nikah bağlanması halları bu maddədə nəzərdə tutulmuş «nikah» anlayışı ilə əhtiva olmur.

Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə dedikdə, öz iradəsi ziddinə qadının başqa şəxsle evliliyə (nikaha daxil olmağa) «razi salınması», yaxud bunun şansı qanunsuz üsullarla onun evliliyə məcbur edilməsində ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür. Məcbur etmə hərəkətləri evliliyə məcbur edilən qadına, yaxud həmin qadını evliliyə məcbur etmək məqsədilə onun yaxınlarına tətbiq edilə bilər.

Məcbur etmə müxtəlif üsullarla: fiziki zor tətbiq etməklə (fiziki zor) və ya fiziki zor tətbiq etməklə hədələməklə (psixi zor), habelə əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi ilə və ya belə hərəkətlərin edəcəyi ailə hədələməklə, qadının və ya qadını evliliyə məcbur etmə məqsədilə başqa şəxsin barəsində rəsvayedicə məlumatların yayılması yolu ilə, zərərçəkmiş şəxsin maddi və ya sair asılılığından istifadə etməklə və s. ilə törədilə bilər.

Fiziki zor tətbiq etmə qadını və ya digər şəxsi döymədə, onun sağlamlığına yüngül zərər vurmada, ona əzab vermədə ifadə oluna bilər. Fiziki zor tətbiq etmə nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır, ağır zərər vurularsa, cinayət törədən şəxsin əməli cinayətlərin məcmusu kimi qiymətləndirilməli və uyğun olaraq CM-in 126-cı və ya 127-ci və 176-1.1-ci və ya 176-1.2-ci maddələri ilə təvsi edilməlidir.

Fiziki zor tətbiq etməklə hədələmə istənilən məzmununda fiziki zorun (öldürməklə, sağlamlığı hər hansı dərəcəli zərər vurulması ilə, döyməklə, əzab verməklə və s.) göstəriləcəyi ilə qorxutmadakı ifadə oluna bilər. Bütün hallarda hədə onun həyata keçirilməsini şərtləndirən real əslənsə söykenməlidir. Hədələmə yazılı, şifahi formada, habelə hərəkətlərlə edilə bilər.

Əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi ilə hədələmə qadını və ya onun yaxınlarını əmlakdan məhrum ediləcəkləri ilə qorxutmaqda onlara psixi təsir göstərilməsi nəzərdə tutur. Əğar bu cür hədə onun məzmununda daxil olan hərəkətlərin həyata keçirilməsi ilə müşayiət olunarsa, onda şəxsin əməli mülkiyyət əleyhinə olan cinayətləri nəzərdə tutan müvafiq maddə və

CM-in 176-1-ci maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsif edilməlidir.

7. Şərh olunan maddədə nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti ilə qurulmuşdur ki, qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə onu və ya yaxınlarını oğurlamaqla və ya qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum etməklə müşayiət olunduqda, əməli cinayətlərin məcmusu kimi, yeni adam oğurluğu və qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə kimi tövsif etməyə imkan verir. Belə nəticə həm də ondan irəli gəlir ki, həmin cinayətlərdən biri şəxsin azadlığına, digəri isə ailə münasibətlərinə qəsd edir. Bu halda qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə onu və ya yaxınlarını oğurlamaqla müşayiət olunduğu hallarda oğurluq qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə cinayətinin törədilmə üsulu kimi qəbul edilir. Deməli, nikaha daxil olmağa məcbur etmək üçün qadının özünü, yaxınlarının, yaxud digər şəxslərin oğurlandığı və ya qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edildiyi hallarda əməl cinayətlərin məcmusu ilə – CM-in 144-cü və ya 145-ci və 176-1.1-ci və ya 176-1.2-ci maddələri ilə tövsif edilməlidir.

8. Şərh olunan cinayət **formal tərkiblidir** və zor təbiiq etməklə, zor təbiiq etməklə hədələmə yolu ilə və ya digər üsullarla zərərçəkmiş şəxsin (qadın) nikaha daxil olmağa məcbur edildiyi andan **baş çatmış** sayılır. Məcbur etmə hərəkətləri qadının öz iradəsi ziddinə nikaha daxil olmağa razı salınması, yaxud belə razılıq olmasa da, onun götürüldü aparılmasını əhatə edir. Cinayətin başa çatması üçün məcbur edilən qadının onunla evlənmək istəyən şəxs tərəfindən mütləq götürüldü aparılması (qaçırılması) tələb olunmur. Qadının qaçırılması hələ o demək deyildir ki, o, nikaha daxil olmağa məcbur edilmişdir. Qadın nikaha daxil olmağa razıdırsa, onun qaçırılması fakti məcbur etmə kimi qiymətləndirilməməli, qaçıran şəxs (şəxslər) isə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməlidir. Bu halda əməldə cinayət tərkibi olmadığına görə cinayət təqibi də başlanmamalıdır.

CM-in 176-1-ci maddəsində təsbit edilən cinayətin başa çatmış hesab edilməsi üçün məcbur edilən qadınla rəsmi və ya faktiki nikaha daxil olub-olmamanın əhəmiyyəti yoxdur. Qadın nikaha daxil olmağa məcbur edildiyi andan etibarən törədilmiş bütün cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti yaranır. Məsələn, CM-in 176-1-ci maddəsində təsbit edilən cinayət törədildikdən sonra qadın heyatdan məhrum edildikdə, onun sağlamlığına istənilən ağırliqli zərər vurulduqda, bəzəndə zorlama, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri cinayətləri törədildikdə əməl əlavə olaraq CM-in şəxsiyyət əleyhinə olan uyğun maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

9. Şərh olunan cinayət təkrar, yaxud qabaqcandan əlbir olmuş bir qrup şəxs, müstəşkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədildikdə həmin əlamətlər uyğun olaraq CM-in 61.1.1-ci və 61.1.3-cü maddələrinə istinad edilməklə cəzani ağırlaşdırılan hal kimi nəzərə alınmalıdır.

10. CPM-in 37.3-cü maddəsinin hazırda qüvvədə olan redaksiyasına görə CM-in 176-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **ictimai-xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayət** olduğuna görə (CPM-in 37.3-cü maddəsi) cinayət təqibi **zərərçəkmiş şəxsin şikayəti** əsasında və CPM-in 37.5-ci mad-

dəsində göstərilən hallarda (məsələn, bu cinayət cəmiyyətin mənafeyinə toxunan cinayətdir, yaxud cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxsə qarşı törədildikdə və s.) **zərərçəkmiş şəxsin şikayəti olmadan prokuror tərəfindən** başlanıla bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, nikaha daxil olmaq, yaxud olmamaq şəxsiyyətin (bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində qadının) ayrılmaq hüquqları sırasına aid olduğu üçün şikayət müstəsna olaraq qəsdə məruz qalan qadın tərəfindən şəxsən, hər hansı kənar təsir olmadan, onun azad iradəsinin ifadəsi olaraq yazılmalıdır. Belə şikayət başqa şəxslər tərəfindən verildikdə, cinayət təqibinin başlanması üçün səbəb qismində qəbul edilə bilməz. Lakin digər şəxslər (qadının ata-anası və ya digər yaxın qohumları) cinayət təqibinin başlanması üçün prokurora müraciət etmək hüququna malikdir.

Cinayət təqibinin başlanmasının hər iki halında cinayət təqibinə o zaman xitam verilə bilər ki, cinayət törətmis şəxs zərərçəkmiş şəxslə CM-in 73-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində barışmış olsun. Yəni cinayət ilk dəfə törədilmiş olmalıdır, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət olmalıdır, cinayət törətmis şəxs zərərçəkmiş şəxslə barışmalıdır və vurulmuş zərəri ödəməlidir, yaxud aradan qaldırılmalıdır. CM-in 73-cü maddəsinin müddəalarını əsas götürsək, məlum olacaqdır CM-in 176-1.2-ci maddəsində əks olunan cinayətin törədildiyi hallarda cinayət törətmis şəxs zərərçəkmiş şəxslə barışdıqda cinayət təqibinə xitam verilə bilməz, ona görə ki, bu maddədə göstərilən cinayət az ağır cinayətdir. CM-in 73-cü maddəsində vurulmuş zərərin ödənilməsi, yaxud aradan qaldırılması zəruri şərtlərin də nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, nikah yaşına çatmış qadın hər hansı zərər (ziyan) yetirilmədən nikaha daxil olmağa məcbur edildiyi hallarda da CM-in 73-cü maddəsinin tətbiqi istisna edilməməlidir və digər şərtlərə riayət olunduqda cinayət təqibinə xitam verilməlidir.

11. Şərh olunan cinayət subyektiv cəhətdən **birbaşa qəsdlə** törədilir. Şəxs qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmədə ifadə olunan əməlinin (ictimai təhlükəlilliyini) cinayət olduğunu dərk edir və onun törədilməsini arzu edir. Cinayətin motivi cinayət tərkibinin zəruri əlaməti qismində nəzərdə tutulmadığına görə, bu cinayət istənilən motivlə törədilə bilər.

12. Həm 176-1.1-ci, həm də 176-2-ci maddələrində təsvir olunan cinayətin subyektivi **16 yaşına** çatmış, anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Qanunverici cinayətin subyektləri sırasından kimsəni istisna etmir. Başqa sözlə, bu cinayətin subyektivi qismində həm nikaha daxil olmağa məcbur edilmis qadının yaxın qohumları, həm qadınla nikaha daxil olmaq istəyən şəxs, həm də istənilən digər şəxs ola bilər.

XXIII Fəsil
Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər

Maddə 177. Oğurluq

177.1. Oğurluq, yəni özgənin əmlakını gizli olaraq talama — üç yüz altmış saatdan dörd yüz seksən saatadək ictimai işlər və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

177.2. Eyni əməllər:

177.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;

177.2.2. təkrar törədildikdə;

177.2.3. yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla törədildikdə;

177.2.3-1. elektron məlumat daşıyıcılarından, yaxud informasiya texnologiyalarından istifadə edilməklə törədildikdə;

177.2.3-2. neft kəmərlərinə, dövlət və ya ictimai əhəmiyyətli təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiya, dəmir yolu xətlərinə münasibətdə törədildikdə;

177.2.4. xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə;

177.2.5. zərərçəkmiş şəxsin üzərindən, cibindən, çantasından və ya digər əl yükündən çıxarılaqla törədildikdə —

bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

177.3. Bu Məcəllənin 177.1 və ya 177.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

177.3.1. müntəzəkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

177.3.2. külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

177.3.3. - Ləğv edilmişdir

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

177.4. Bu Məcəllənin 177.1-177.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə — on ildən on dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd: 1. Bu Məcəllənin 177.1, 178.1 və 179.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə beş yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır. Bu Məcəllənin 177.2.1-177.2.3-2, 177.2.5 və 177.3.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə yüz manatdan yuxarı məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır.

2. Bu Məcəllənin 177-182-ci, 185-187-ci və 189-1-ci maddələrində «xeili miqdarda» dedikdə, beş min manatdan yuxarı, lakin əlli min manatdan artıq olmayan məbləğ, «külli miqdarda» dedikdə əlli min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ, «xüsusilə külli miqdarda» dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

3. Bu Məcəllənin 177-183-cü, habelə 213-3, 217, 227, 232 və 235-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərdən hər hansı birini və ya bir neçəsini törətmiş şəxs tərəfindən bu Məcəllənin 177-183-cü maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərin hər hansı birinin yenidən törədilməsi (bu Məcəllənin 16.3-cü maddəsində göstərilən hallar istisna olunmaq) onların təkrar törədilməsi hesab olunur (*Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il, 19 dekabr 2006-cı il, 17 aprel 2007-ci il, 16 may 2008-ci il, 7 mart 2012-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 6 may 2016-cı il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə* — QT, 2001, №7, m.455; «Azərbaycan» q., 8 fevral 2007-ci il; 24 iyun 2007-ci il; 7 iyun 2008-ci il; 16 mart 2012-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Respublika» q., 21 may 2013-cü il; «Azərbaycan» q., 22 may 2016-cı il; 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in XXIII fəsilində təsbit olunmuş cinayətlərin obyektli mülkiyyət münasibətləridir.

Mülkiyyət cəmiyyətin iqtisadi özülünü təşkil edən mühüm iqtisadi və hüquqi kateqoriyadır. Maddi nemətlərə sahiblik, onlardan istifadə və onların bərsində sərəncamla əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdən ibarət olan **mülkiyyət münasibətləri** hüquqla tənzimlənərək hüquqi forma kəsb edir və konkret mülkiyyətin öz əmlakı barədə sahiblik, istifadə və sərəncam səlahiyyəti-ni əks etdirən hüquq münasibətinə çevrilir. Mülkiyyət münasibətləri mülki-hüquq aktılarına müfəssəl tənzimlənir. MM-in «Əmlak və əşya hüququ» adlanan III bölməsi bütövlükdə mülkiyyət münasibətlərinin tənzim edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsi mülkiyyətin üç formasını nəzərdə tutur: 1) xüsusi mülkiyyət; 2) dövlət mülkiyyəti; 3) bələdiyyə mülkiyyəti. MM mülkiyyətin bütün formalarnın bərabərliyini və mülkiyyət hüququnun bütün subyektlərinin hüquq və mənafelelərinin eyni dərəcədə mühafizə edildiyini təsbit edir. Ona görə də Respublikamızın yeni cinayət qanununda sovet cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq, bütün mülkiyyət formalarnın bərabər cinayət-hüquqi mühafizəsi nəzərdə tutulmuşdur.

2. Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər içərisində **talama cinayətləri** öz yüksək ictimai təhlükəliliyinə görə seçilir. İqtisadi kateqoriya kimi mülkiyyət əşyalarda maddiləşdiyindən mülkiyyət hüququ da əşya hüquqlarına aiddir. Bu səbəbdən mülkiyyətin müxtəlif obyektlərə qəsd edən talama cinayətlərini çox vaxt əmlak cinayətləri adlandırılır. Belə cinayətlər təqsirkarın maddi ələmin əşyalara qanunazidd olaraq götürməsində, ələ keçirməsində və ya öz xeyrinə keçirməsində ifadə olunur.

3. Ümumiyyətlə, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin bir növü kimi **talama** dedikdə, özgə əmlakının tamah məqsədlə, hüquqazidd, əvəzsiz götürülməsi və bu əmlakın təqsirkarın və ya başqa şəxsin xeyrinə yönəldilməsindən ibarət hərəkətlər başa düşülür.

Talamanın predmeti ilk növbədə **əmlakdır**. MM-in 135.2-ci maddəsinə əsasən, **əmlak** istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərinin toplusudur. **Əşyalar** yalnız fiziki obyektlər deyil, habelə pul və qiymətli kağızlar da aiddir (MM-in 135.1-ci maddəsi). **Qeyri-maddi əmlak nemətlərinə** başqa şəxslərə verilə bilən və ya sahibinə maddi fayda və ya başqa şəxslərdən nəyi isə tələb etmək hüququ vermək üçün nəzərdə tutulan tələblər və hüquqlar aiddir.

Talama cinayətləri çox vaxt əşyalara, yəni maddi alemin müəyyən fiziki ölcülərə malik obyektlərinə qarşı yönəlmis olur. Ona görə də belə fiziki ölçülərə (çəkili, miqdara, həcma və s.) malik olmayan dəyərlər (məsələn, intellektual mülkiyyət, məlumat, istilik enerjisi və s.) talamanın predmeti deyildir və belə dəyərləri tamah məqsədi ilə ələ keçirmə digər zəruri əlamətlər də olduqda başqa cinayət tərkiblərini, məsələn, istilik enerjisindən qanunsuz istifadə aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə əmlak ziyanı vurmanı (CM-in 184-cü maddəsinin şərhinə bax), məlumatı ələ keçirmə kommersiya və ya bank sirri olan məlumatları qanunsuz yolla əldə etmə və ya yaymanı (CM-in 202-ci maddəsinin şərhinə bax), yaxud casusluğu (CM-in 276-cı maddəsinin şərhinə bax), intellektual mülkiyyətin mənimlənməsi isə müəlliflik hüquqlarını və ya əlaqəli hüquqları pozmanı (CM-in 165-ci maddəsinin şərhinə bax) yara bilər.

4. Talama cinayətlərinin **predmeti** qismində istehlak dəyərinə malik olan istənilən maddi-əmtəə dəyəri, habelə istənilən maddi dəyərlərin ümumi ekvivalenti olan pul çıxış edə bilər.

5. Talamanın predmeti həm daşınar, həm də daşınmaz əmlak ola bilər. MM-in 135.4-cü maddəsinə əsasən, **daşınmaz əmlak** torpaq sahələri, yerin tək sahələri, ayrıca su obyektləri, meşələr, çoxillik əkmələr, binələr, qurğular və torpaqla möhkəm bağlı olan və təyinatına tənəubsüz zərər vurulmadan yerinin dəyişdirilməsi mümkün olmayan obyektlər aiddir. Bu növ əmlak içərisində mənzillər, təsərrüfat qurğuları, bağ evləri, habelə azad sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən vahid əmlak kompleksi şəklində özəl müəssisələr daha tez-tez talamanın predmeti olur.

Mülki-hüquq təsnifatı əsas götürərək qeyd edə bilirik ki, talamanın predmeti bütünər və bölünməz əşyalar, fərdi-müəyyən və əvəz edilən əşyalar, istehlak edilən əşyalar, mürəkkəb əşyalar, əsas əşya və onun ləvazimatı, əşyanın bəhəri, habelə insan əməyi təbii edilməklə yetişdirilmiş canlı bitkilər (bitkilərin kökü üstündəki məhsul), heyvanlar və balıqlar ola bilər.

6. Talamanın predmeti qismində çox vaxt bütün digər əşyaların dəyər ölçüsü olan **pul** çıxış edir. Pulla yanaşı, digər qiymətli kağızlar da talamanın predmeti ola bilər. **Qiymətli kağız** onun mülkiyyətçisi və emitenti arasında müqavilə münasibətlərinin mövcudluğunu və mülkiyyətçinin həmin müqavilədən irəli gələn hüquqlarını təsdiqləyən sənəddir (MM-in 987.1-ci maddəsi). Qiymətli kağızlara istisqaz, səhm, veksel, depozitar qəbz, investisiya fond payı, girov kağızı, ipoteka kağızı və daşınmaz əmlak sertifikatı və MM ilə qiymətli kağızlar sırasına daxil edilmiş digər sənədlər aiddir (MM-in 997.1-ci maddəsi). Yalnız **adsız qiymətli kağızlar** başa çatmış talamanın predmeti ola bilər. Mülki dövrüyədə getdikcə daha geniş həcmdə tətbiq olunmaqda olan və xaraktercə adsız

qiymətli kağızlara oxşar olan kredit kartları da başa çatmış talamanın predmeti ola bilər, çünki onlar müəyyən pul məbləğinin ekvivalenti rolunda çıxış edir.

Adlı qiymətli kağızların (məsələn, əmanət kitabçasının) əvəzsiz götürülməsi təqsirkarın sonrakı niyyətindən asılı olaraq talamaya hazırlığı və ya müvafiq əlamətlər olduqda CM-in 326-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətlə (rəsmi sənədlər, ştampları, möhürləri oğurlama və ya məhv etmə) talamaya hazırlığın ideal məcmusunu yara bilər.

7. Hər hansı əmlak hüquqlarını əks etdirməyən və ona görə də ödəmə vasitəsi kimi istifadə edilə bilməyən sənədlər (məsələn, əmtəə qaimələri, qəbzlar, ticarət müəssisələrinin çəkləri və s.) talamanın predmeti ola bilməz. Belə sənədlərin sonradan aldatma yolu ilə pul və ya əmlak əldə etmək üçün taltanması dələduzluğa hazırlıq kimi təsvif edilməlidir. Təqsirkarın teatr, restoran və s. müəssisələrin qarəderubundan üst paltarı taltamaq niyyəti olduqda qarəderubun ayrılıqda talamanın predmeti olmayan nömrə nişanlarının, jetonlarının zərərçəkməkdə oğurlanması da dələduzluğa hazırlıq hesab ediləcəkdir.

8. «Valyuta tənziimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 1994-cü il tarixli Qanunu ilə xarici valyutaya və xarici valyutada ifadə olunmuş qiymətli kağızlara aid edilmiş adsız qiymətli kağızlar da (məsələn, çəklər, veksellər, səhmrlər, istisqazlar və başqa borc öhdəliyi xarakterli qiymətli kağızlar) talamanın predmeti ola bilər.

9. Talama cinayətlərinin özünəməxsus predmetlərindən biri də şəhərdaxili nəqliyyatda, şəhəratrafı elektrik qatarlarında, dəmir yolu, dəniz və hava nəqliyyatında pulsuz gediş-gəliş hüququ verən vahid formalı gediş biletləri, gediş talonları, abonemnt kitabçaları, habelə göstərilən nəqliyyat növlərində adi gediş biletləridir. Konkret şəxsin adına rəsmiləşdirilidiyindən təqdim edən şəxsi gediş haqqı vermək vəzifəsindən azad edən belə sənədlər göstərilən nəqliyyat xidmətinin qiymətinə malik dəyərə malikdir və həmin xidmətlər üzrə hesablaşma üçün adi tədyə vasitəsi qismində çıxış edir. Ona görə də nəqliyyat xidmətlərinin haqqının ödənilməsinə təsdiq edən belə kağızların taltanması, onların sonradan təyinatı üzrə istifadə ediləcəyindən və ya başqa şəxslərə satılacağından asılı olmayaraq, təhlil edilən fəslin müvafiq maddəsi üzrə başa çatmış cinayət kimi təsvif edilə bilər.

10. Müxtəlif nəqliyyat növlərində gediş sənədi kimi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş, lakin əlavə rəsmiləşdirmə olmadan (məsələn, möhür vurulmadan, lazimi mətn yazılmadan, sahibinin soyadı qeyd edilmədən) istifadə edilməsi mümkün olmayan sənədlərin tamah məqsədi ilə ələ keçirilməsinin cinayət-hüquqi qiymətləndirilməsi də maraqlıdır. Belə sənədlər (daha dəqiq — blanklar) özlüyündə talamanın predmeti ola bilməz. Onları lazimi məlumatları daxil etdikdən sonra üçüncü şəxslərə sataraq pul əldə etmək və ya təyinatı üzrə istifadə etmək üçün oğurlama talama cinayətinə (çox vaxt dələduzluğa) hazırlıq, artıq saxtələşdirilmiş belə sənədlərin qismən realizəsi isə talamaya cəhd kimi təsvif edilə bilər. Lakin bu zaman kriminal əməlin predmeti qismində haqqında danışdığımız sənədlər deyil, onların qanunsuz realizəsindən əldə edilmiş pul çıxış edəcəkdir.

Qeyd edilən talanmış sənədlər saxtələşdirildiyindən sonra getməkdə imtina

etmə və ya gecikmə bəhanəsi ilə ödənilmiş pulları alınması üçün müvafiq nəqliyyat təşkilatına təqdim edildikdə və ya belə saxta bilet üçüncü şəxsə satıldıqda törədilmiş əməl cinayətlərin real məcmusu qaydasında CM-in 320-ci (rəsmi blankları saxtalaşdırma) və 178-ci (dələduzluq) maddələri üzrə təsvif edilmişdir.

11. Məhkəmə-istintaq təcrübəsində özgənini əmlakına talama cinayətlərinin ekoloji cinayətlərdən fərqləndirmək müəyyən problemlər yaradır. Obyektiv cəhətdən talamaya oxşayan ekoloji cinayətlərin (CM-in 256-cı, 258-ci, 259-cu maddələri) predmeti təbii mühitədə olan baliqlar, su heyvanları, ov heyvanları, ağaclar, kollar və başqa təbiət obyektleridir. Belə obyektler insan əməyinin məhsulu olmadığından pulla ifadə oluna bilən mübadilə dəyərinə — qiymətə malik deyildir və ona görə də əmlak hesab edilmir. Bu səbəbdən həmin obyektler talamanın predmeti ola bilməz (təbiət obyektlərinin — heyvanların, baliqların, ağacların və s. qanunsuz öldürülməsi, məhv edilməsinə və ya korlanmasına görə cəzəmələrin hesablanmasını əsası kimi həmin obyektlərə qanunvericilikdə qoyulmuş qiymət əmətinin iqtisadi xassəsi olan qiymətlə eyniləşdirmək olmaz).

Lakin son dövrlərdə ekoloji problemlərin kəskinləşdiyi və təbiəti bərpaya prosesində insan əməyinin geniş tətbiq edildiyi bir şəraitdə yalnız insan əməyinin tətbiq edilib-edilməməsi meyarından istifadə edərək talama cinayətlərinin və ekoloji cinayətlərin predmetlərinin bir-birindən fərqləndirmək çətindir. Belə ki, şəhərlərdə və müxtəlif yaşayış məntəqələrində, sair təbii ərazilərdə salınmış meşə zolaqları, təbiətin bioloji qüvvəsindən istifadə edilərək süni yetişdirilmiş və sonradan təbii su hövzələrinə buraxılmış baliqlar, habelə bu qaydada yetişdirilərək təbii mühitə buraxılmış heyvanlar qeyd edilən meyar əsas götürülərək talama cinayətinin predmeti hesab edilməz. Belə təbiət obyektlərinə qarşı cinayətkar qəsdlər ekoloji cinayətlər kimi CM-in XXVIII fəslinin müvafiq maddələri ilə təsvif edilmişdir.

12. Talama cinayətlərinin özünəməxsus predmetlərdən biri də yerin təkindən hasil edilən **fyadali qazintırlar**, xüsusən də qiymətli metallar və daşlardır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 14-cü maddəsinə əsasən, təbii sərvətlər Azərbaycan Respublikasına mənsudbur. «Yerin təki haqqında» Azərbaycan Respublikasının 13 fevral 1998-ci il tarixli Qanununa əsasən, yerin təki sahələrində oradakı fyadali qazintırların hasil edilməsi üçün ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslərə ayrılmalıdır. Ona görə də həmin mədənlərdən fyadali qazintırların (o cümlədən, qiymətli metalların və daşların) qanunsuz hasil edilməsi və sonradan öz xeyrinə və ya üçüncü şəxslərin xeyrinə keçirilməsi talama kimi təsvif edilmişdir. Lakin belə hasil etmə heç bir hüquqi və ya fiziki şəxsə ayrılmamış yerin təki sahəsində öz ehtiyacları üçün deyil, başqa şəxslərə satmaq-la gəlir əldə etmək üçün aparıldıqda, belə əməl müvafiq əlamətlər olduqda (yerin təki sahəsinin ayrılması haqqında müvafiq akt olmadıqda və s.) qanunsuz sahibkarlıq (CM-in 192-ci maddəsi) kimi təsvif edilmişdir.

13. Talama cinayətlərinin predmeti qismində həm sərbəst mülki dövrüyədə olan, həm də mülki dövrüyəsi qismən və ya tamamilə qadağan edilmiş əmlak ola bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, mülki dövrüyəsi qismən və ya tama-

milə qadağan edilmiş bəzi əmlak növlərini (radioaktiv materialları, odlu silah, döyüş sursatını, partlayıcı maddə və qurğuları, narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya onların prekursorlarını) talamaya görə cinayət məsuliyyəti CM-in ayrıca maddələrində (CM-in 227-ci, 232-ci, 235-ci maddələri) nəzərdə tutulmuşdur.

14. Talamanın **obyektiv cəhəti** mülkiyyət müənsiblərinə qasddən ibarətdir. Cinayət qanunvericiliyi cinayətin törədilmə üsullarından asılı olaraq, talamanın aşağıdakı formalarını fərləndirir: oğurluq (CM-in 177-ci maddəsi), dələduzluq (CM-in 178-ci maddəsi), mənimsəmə və ya israf etmə (CM-in 179-cu maddəsi), soyğunçuluq (CM-in 180-cü maddəsi), quldurluq (CM-in 181-ci maddəsi). Qanunverici talamanın ayrı-ayrı formalarına görə cinayət məsuliyyətini məhz talamanın üsullarını nəzərə alaraq fərləndirmişdir. Lakin CM-in 183-cü maddəsində (xüsusi dəyəri olan əşyaları talama) təsbit edilmiş əməl istisna təşkil edir. Bu cinayət tərkibinin ayrıca normada verilməsinin səbəbi cinayətkar qəsddən yönəldiyi predmetlərin xüsusiyyəti ilə müəyyən edilməsi və bu predmetlərə mənsibətə talama, üsulundan asılı olmayaraq, həmin maddə üzrə təsvif edilmişdir (CM-in 183-cü maddəsinin şərhinə bax).

Hədə-qorxu ilə tələb etmə (CM-in 182-ci maddəsi) cinayəti bir sıra tərkib əlamətlərinə görə talamaya yaxın olsa da, talama hesab edilə bilməz.

15. Hansı formada törədilməsindən asılı olmayaraq, talama özgenini əmlakını **götürmədən** və (və ya) özünün, yaxud başqa şəxslərin **xeyrinə keçirmədən** ibarətdir. Talamaya verilən anlayışda «və» bağlayıcısı ilə yanaşı «və ya» bağlayıcısının da işlədilməsi təsadüfi deyildir. Belə ki, oğurluq, dələduzluq, soyğunçuluq və quldurluq zamanı götürmə bu sözün birbaşa mənasında mövcud olur: təqsirkar özgenini əmlakını mülkiyyətçinin (və ya başqa qanuni sahibinin) sahibliyindən qırxararaq onu faktiki olaraq öz əlinə keçirir. Mənimsəmə və ya israf etmə zamanı isə talanan əmlak fiziki olaraq götürülməyə də bilər. Bu halda ikinci üsul — özgenini əmlakını özünün və ya başqa şəxslərin xeyrinə keçirmə mövcuddur.

16. Bu və ya başqa üsulla talanan əmlakın müxtəlif mülkiyyət formalarına aid müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların fondlarına daxil olmasının lazımı qaydada hüquqi rəsmiləşdirilməsinin əməlin təsvifi üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Göstərilən hüquqi şəxslərin əmtəə-pul dəyərləri fonduna hələ lazımı qaydada (inventarizasiya aktı ilə, qaimə ilə, orderlə, qəbzə və s.) mədxil edilməmiş əmlakın (məsələn, tarladan yığılaraq hələ mədxil edilməmiş məhsulun və s.) tamah məqsədilə ilə əvəzsiz və qanunsuz götürülməsi də CM-in təhlil edilən fəslinin müvafiq maddəsi üzrə təsvif ediləcəkdir.

İstehsalda natamam istifadə ediləmə və ya normadan az məsrəf ediləmə hesabına artıq qalmış və cinayət törədilən anadək mədxil ediləməmiş xammal və materialların götürülməsi də əmlak talama kimi təsvif edilmişdir.

Qeyd olunan və buna bənzər hallarda talanan əmlak zərərçəkmiş (müvafiq hüquqi şəxs) əmtəə-pul fondlarına lazımı qaydada mədxil ediləmə də, yeni hüquqi cəhətdən onun mülkiyyətinə daxil ediləmə də, faktiki olaraq həmin təşkilatın sahibliyindədir və ona görə də belə əmlakın tamah məqsədi ilə qanunsuz və əvəzsiz götürülməsi heç bir mübahisəsiz talamanın müvafiq for-

ması kimi tövsi ediləməlidir.

Mülkiyyətinin (və ya başqa sahibin) sahibliyindən bu və ya başqa səbəbdən artıq çıxması (məsələn, itirilməsi) əmlakın tamah məqsədi ilə mənimsənilməsinə talama hesab edilə bilməz. Yeni cinayət qanunu tapılması və ya təqsirkar şəxsdə təsadüfən olmuş əmlak mənimsənilməsinə cinayət hesab etmədiyindən qeyd olunan əməl həzrədə cinayət hesab edilə bilməz.

Mülkiyyətinin sahibliyindən nə hüquqi, nə də faktiki olaraq çıxması, lakin müəyyən yerdə müvəqqəti olaraq nəzarətsiz qoyulmuş əmlakın (məsələn, otağa buraxılmış mal-qaranın) tamah məqsədi ilə götürülməsi talama hesab edilə bilər.

17. Talamanın mühüm əlamətlərindən biri də talanan əmlakın **özgən** olmasıdır, yəni təqsirkar şəxs həmin əmlak barəsində heç bir **həqiqi və ya güman edilən** mülkiyyət hüququna malik olmamalıdır. Talamanın yalnız bir formasında — mənimsəmə və ya israf etmədə təqsirkar talanan əmlak barəsində mülkiyyət hüququnun bəzi elementlərinə (əsasən, sahiblik, bir sıra hallarda isə həm də sərəncam və istifadə hüququna) malik olur. Lakin həmin hüquqlar əmlakın mülkiyyətinin verdiyi səlahiyyətlər çərçivəsində olur və müvəqqəti xarakter daşıyır (CM-in 179-cu maddəsinin şərhinə bax).

18. Talama cinayətlərinin daha bir obyektiv əlaməti özgən əmlakının götürülməsinin və (və ya) təqsirkarın və ya başqa şəxslərin xeyrinə keçirilməsinin **əvəz** olmasıdır. Əvəzsiz dedikdə, götürülmüş əmlakın ekvivalenti kimi onun dəyərində bərabər məbləğə pulun, başqa əmlakın talanmış əmlakın mülkiyyətinə verilməməsi, habelə onun xeyrinə əmək məsrəfinin (işlər görülməsinin, xidmətlər göstərilməsinin) yerinə yetirilməməsi başa düşülür. Götürülmüş əmlakın əvəzi qismən ödəniləndə talama istisna edilmir, lakin bu, talanmış əmlakın miqdarı müəyyən edilərkən mütləq nəzərə alınmalıdır.

19. Özgən əmlakın talama cinayətlərinin eksseriyəti (yalnız «kəsik» tərkibli cinayət hesab edilən quldurluq istisnadı) **maddi tərkibli cinayət** olduğundan, belə cinayətlərin daha bir obyektiv əlaməti **ictimai təhlükəli nəticənin** — əmlakın mülkiyyətinə real maddi ziyan vurulmasının mövcud olmasıdır. Bu tərkiblərdə ziyanın miqdarı götürülmüş əmlakın dəyəri ilə müəyyən edilir. Talama cinayətləri törədildikdə zərərcəkməşə dəymiş başqa ziyan (məsələn, əldən çıxmış fayda) təqsirkarın vurduğu real maddi ziyanın miqdarı müəyyən edilərkən nəzərə alınmır (lakin zərərcəkməsi talama cinayətləri nəticəsində əldən çıxmış fayda formasında maddi ziyanın da əvəzinin ödənilməsi ilə əlaqədar mülti iddia qaydasında tələb irəli sürə bilər).

20. Talama cinayətləri **fəal hərəkətlərlə** törədilir. Təqsirkarın müxtəlif üsullarla törədilmiş talama hərəkətləri ilə zərərcəkməşə dəymiş maddi ziyan arasında **səbəbli əlaqə** müəyyən ediləməlidir.

21. Təqsirli şəxsin talanmış əmlakın istifadə etməyə və onun üzərində istədiyi kimi sərəncam vermək üçün real imkan əldə etdiyi vaxtdan (məsələn, talanmış əmlakı öz xeyrinə və ya başqalarının nəfəinə yönəltmək, yaxud tamah məqsədilə başqa formada onun üzərində sərəncam vermək), oğurluq və ya soyğunçuluq cinayəti **başa çatmış** hesab edilir. Quldurluq cinayəti isə, özgən əmlakın talamaq məqsədilə, həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli zorakı

liqlə, yaxud da belə zorakılıq təbii edəcəyi hədəsi ilə edilmiş basqın anından **başa çatmış** sayılır («Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 7-ci bəndi).

Təqsirkarın götürüldüyü əmlak barəsində real sərəncam vermək imkanı, ilk növbədə əmlakın götürüldüyü yerdən (açıq və ya mühafizə olunan sahə, yaxud qapalı bina və s.) və talanan əmlakın öz xüsusiyyətlərindən (dərhal istehlak edilə bilən və ya dərhal istehlak edilə bilməyən əmlak) asılı olaraq müəyyən edilir. Açıq sahədə talama zamanı təqsirkarın real sərəncam vermə imkanı götürmə anından yaranır. Mühafizə olunan və ya hüdüdlənmiş sahədə (binadan, tikilidən və s.) talama zamanı isə talanan əmlak dərhal istehlak edilə bilməyən olduqda real sərəncam vermə imkanı əmlakın həmin sahənin hüdüdlərindən kənar çıxarıldığı andan yaranır. Talanan əmlak dərhal istehlak edilə bilən olduqda isə (məsələn, spirtli içki, qida və s. talandıqda) real sərəncam vermə imkanı mühafizə olunan sahənin hüdüdlən daxilində də yaranır. Belə (məsələn, təqsirkar talama məqsədi ilə anbara girərək, orada spirtli içki içir).

Mühafizə olunan ərazidən özge əmlakın çıxarılmasında oğurluq edənə qəsddən kömək etmiş və ya oğurluq üçün maneələri başqa üsulla aradan qaldırmış mühafizə işçisi özge əmlakın oğurluq yolu ilə qanunsuz götürülməsində, yaxud mənimsəmə və ya israf etmə yolu ilə talanmasında iştirakçılığa görə məsuliyyət daşıyır.

22. Talamanın istənilən forması **subyektiv cəhətdən yalnız birbaşa qəsd** formasında təqsirlə xarakterizə olunur. Təqsirkar özgən əmlakın qanunsuz və əvəzsiz götürüldüyünü və (və ya) özünün və ya başqa şəxsin xeyrinə keçirdiyini dərk edir, bunun əmlakın mülkiyyətinə (və ya başqa sahibinə) real maddi ziyan vuracağını qabaqcadan görür və belə nəticənin baş verməsini arzu edir.

Talamanın subyektiv cəhətinin daha bir zəruri əlaməti **tamah məqsədinin** olmasıdır.

23. Talamanın oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq formalarına görə cinayət törədəndə 14 yaşına, qalan formalarına görə isə 16 yaşına çatmış anlaşıq fiziki şəxs məsuliyyət daşıya bilər. Talamanın mənimsəmə və ya israf etmə forması yalnız **xüsusi subyekt** tərəfindən törədilə bilər.

24. Oğurluq **obyektiv cəhətdən** özgən əmlakın gizli talamada ifadə olunur. Oğurluğun yüksək **ictimai təhlükəliliyi** onun ən geniş yayılmış talama cinayəti olmasıdır. Digər tərəfdən, oğurluq talamanın nisbətən az təhlükəli üsulu tədriil formasıdır, çünki bu zaman təqsirkar zor təbii etmir, öz vəzifə səlahiyyətlərindən istifadə etmir, əmlakı ələ keçirmək üçün aldatmaya əl atmır. Oğurluq zamanı təqsirkar zərərcəkməmiş əmlakın onun iradəsindən kənar, gizli götürülərək öz sərəncamına keçirir.

25. Talamanın ayrıca forması kimi oğurluğun zəruri obyektiv əlaməti özgən əmlakın götürmənin gizli olmasıdır. **Götürmənin gizliliyi** dedikdə, cinayət aktının həm mülkiyyətçidən, həm də digər şəxslərdən (əlbəttə, oğurluğun birgə iştirakçılarından başqa) xəbərsiz, xəlviyə həyata keçirilməsi başa düşülür.

«Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 2-ci bəndinə görə, mülkiyyətçinin və ya əmlakın digər sahibinin və ya kənar şəxslərin olmadıqı vaxt, yaxud həmin şəxslər olsa da, onların hiss etmədikləri şərətdə əmlakı qanunsuz götürən şəxsin əməli əmlakın gizli talanması (oğurluq) kimi təsvif edilə bilər. Yaranmış konkret şərətdə təqsirkar gizli hərəkət etdiyinə əmindirsə, həmin şəxslər talama hadisəsinə görmüş olsalar belə, təqsirkarın əməli özgə əmlakının gizli talanması hesab edilə bilər.

Təpşirilmiş işlə, yaxud xidməti vəzifələrini yerinə yetirməklə əlaqədar əmlakın olduğu yərə müstəqil gedib gələ bilən şəxs tərəfindən bu əmlakın qanunsuz götürülməsi oğurluq kimi təsvif olunsun.

Ər-avaddan hər hansı birinin ümumi mülkiyyətlərində olan əmlakı gizli götürməsi oğurluq cinayətinin tərkibini yaratır.

Talamanın gizli və ya açıq olmasını məhkəmə və istintaq orqanları obyektiv və subyektiv meyarlardan istifadə edərək müəyyən edirlər.

26. Talamanın gizliliyinin **obyektiv meyarı** təqsirkarın ona məxsus olmayan əmlakı götürməsi faktını mülkiyyətçinin və ya başqa titul sahibinin, habelə digər şəxslərin dərk edib-etməməsinə nəzərdə tutur. Bu zaman obyektiv meyardan istifadə edərək talamanın gizli hesab ediləməsinə bir neçə variant mümkündür: birincisi, oğurluq heç bir şahid olmadan törədir; ikincisi, oğurluq əmlakın mülkiyyətçisinin və ya başqa şəxslərin olduğu yerdə baş verir, lakin həmin şəxslər bu və ya başqa səbəbdən təqsirkarın özgenin əmlakını qanunsuz və əvəzsiz götürdüyünü dərk etmirlər.

Talamanın gizliliyinin obyektiv meyarının ikinci variantı təcrübədə bəzən səhv olaraq açıq talama kimi qiymətləndirilir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, məsələn, talama mülkiyyətçinin (və ya başqa şəxsin) yanında baş versə də, o, baş verən kriminal əməlin mahiyyətini dərk etmək iqtidarında olmadıqda (yuxarıda olduqda, güclü sərxos vəziyyətdə və ya huşsuz vəziyyətdə olduqda və s.) əməli oğurluq hesab edilə bilər. Eləcə də eyni təqsirkar öz əməlini çoxlu adamların əhatəsində törədirsə, lakin ətrafdakıların onun kriminal əməli törətdiyini hiss etmirlərsə (məsələn, ictimai naqliyyətdə cəbirlik zamanı olduğu kimi) və ya onun tamamilə qanunauyğun hərəkət etdiyinə hesab edilərsə (məsələn, vəzifədə başqasının əşyasını başqalarının gözü qarşısında götürmə), özgenin əmlakını belə götürmə də oğurluq hesab edilə bilər. Özgenin əmlakını götürmə faktının dərk ediləməsi həmin faktı müşahidə edən şəxsin öz fərdi süsüsiyyəti ilə də əlaqədar ola bilər. Belə ki, özgenin əmlakı baş verənləri dərk etmə və bu barədə şahidlik etmək iqtidarına malik olmayan azyaşlı uşağın və ya psix xəstənin yanında götürüldükdə də əməli oğurluq kimi təsvif edilə bilər.

27. Talamanın gizliliyinin **subyektiv meyarı** təqsirkarın özgenin əmlakını mülkiyyətçidən və başqa şəxslərdən xəlvəti götürmək niyyətinə və onun bu əməli məhz gizli törətməsinə daxil inamını nəzərdə tutur. Təqsirkar oğurluq törərdərkən məhz gizli hərəkət etdiyinə əmindir. Belə əminlik müxtəlif obyektiv amillər əsasında (əməlin kimsəsiz yerdə, yatmış gözetçinin yanında, müvafəqi olaraq kimsəsiz qoyulmuş əmlak bərəsində törədilməsi və s.) yanar.

Talamanın gizli hesab ediləməsi üçün subyektiv meyarı üstünlük verilir. Ona görə də eyni təqsirkar özgenin əmlakını gizli taladıqına əmindirsə, lakin ona məlum olmayan kənar şəxs hadisənin şahidi olmuşdursa, əməli oğurluq kimi təsvif edilə bilər.

Oğurluq törədən şəxs özgenin əmlakını götürmə üzrə hərəkətinin aşkar olduğunu bilərək cinayətə qəsdin davam etdirilməsindən imtina etmiş və cinayət yerindən uzaqlaşmışsa, törədilən əməli oğurluğa cəhd kimi CM-in 29-cu, 177-ci maddələri üzrə təsvif edilə bilər. Lakin şəxs aşkar olduğunu bildikdən sonra da cinayəti davam etdirsə və götürdüyü əmlakla birlikdə hadisə yerindən uzaqlaşmağa çalışırsa, əməli özgenin əmlakını açıq talama, yəni soyğunçuluq kimi təsvif edilə bilər.

Özge əmlakı qanunsuz götürülərkən, orada olmuş kənar şəxs, həmin hərəkətlərin hüquqazidd olmasını dərk etmirsə, yaxud da həmin kənar şəxs təqsirli şəxsin qohumudursa və təqsirli şəxs bununla əlaqədar əmlak götürülərkən, əks təsire məruz qalmayacağına arxayındırsa, o zaman əməli özge əmlakın oğurluğu kimi təsvif edilə bilər. Əgər sadalanan kənar şəxslər özge əmlakının talanmasının qarşısını alınması üçün tədbir görmüşlərsə (məsələn, hüquqazidd hərəkətlərin dayandırılmasını tələb etmişlərsə), bu zaman təqsirli şəxs CM-in 180-cü maddəsi ilə məsuliyyət daşımalıdır (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 4-cü bəndi).

Oğurluq edilərkən, təqsirli şəxsin hərəkətləri mülkiyyətçi və ya əmlakın digər sahibi, yaxud da digər şəxs tərəfindən aşkar edilərsə, təqsirli şəxs bunu dərk etsə də, əmlakın qanunsuz götürülməsindən ibarət hərəkətlərini davam etdirərsə və ya həmin əmlakı saxlamağa çalışırsa, o zaman belə hərəkətlər soyğunçuluq, həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli zorakılıq, yaxud da belə zorakılıq təbiiq ediləcəyi hədəsi ilə müşayiət edildiyi hallar da işə quldurluq kimi təsvif edilə bilər (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 5-ci bəndi).

Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin 31 mart 2010-cu il tarixli hökümü ilə İ.R.Zərnicat Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin başqa maddələri ilə yanaşı, 181.2.3-cü, 181.2.5-ci maddələri ilə də təqsirli bilinərək məhkum edilmişdir.

Məhkəmə hesab etmişdir ki, İ.R.Zərnicat özgenin əmlakını ələ keçirmək məqsədilə gecə N. saylı evə qanunsuz daxil olmuş, evdən eşidilən səsərə oyanan evin sakini R.E.Muradov tərəfindən yaxalanma anında sonuncunu hücumə məruz qoyaraq üstündə həzirdi, soyuq silah hesab edilən ov bıçağını təbiiq etməklə R.E.Muradovun hayət və sağlamlığı üçün təhlükəli olan zorakılıqla basqın, yəni quldurluq etmişdir.

Hökmdən dövlət ittihamçısı tərəfindən verilmiş apellyasiya protestinə və təqsirləndirilən İ.Zərnicatın apellyasiya şikayətinə əsasən işə baxan Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət işləri və inzibati xətalara dair işlər üzrə məhkəmə kollegiyası özünün 7 iyul 2010-cu il tarixli qərarı ilə İ.Zərnicatın CM-in 181.2.3, 181.2.5-ci maddələri ilə təsvif edilmiş əməlini 29, 177.2.3-cü maddəsinə təsvif etmişdir. Kollegiya hesab etmişdir ki, İ.R.Zərnicatın törətdiyi əməli oğurluq kimi başlamış, ev sahibləri həmin oğurluğu aşkar etdikdə o, özünü itirmiş, qaçmağa cəhd etmiş, lakin onu tutmağa və zərərsizləşdirməyə çalışmışdır.

şan ev sahibindən yaxa qurtarmaq üçün onunla sùpürüşməyə başlamış, nəhayət qaça bilməyib tutulmuşdur.

İşin hallarından çıxış edən kollegiya qeyd etmişdir ki, İ.Zərnicanin əməlinə bəşqin da olmamışdır, ona görə ki, o, evə daxil olduqda anda ona heç nə müqavimət göstərməmiş, o da təbii ki, hücumə məruz qalan şəxs olmadiğundan həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli zorakılıqla, yaxud da belə zorakılıq təbii edilməyəcəyi hədəsi ilə müşayiət edilən hərəkətlər də edə bilməzdi. Deməli, bu hadisədə bəşqin kimi qiymətləndirilən hərəkət də mövcud deyildir.

Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin qərarından verilmiş kassasiya protesti təmin edilməmişdir¹.

28. Tamah məqsədi olmadan özgenin əmlakının əldə edilməsinə yönəlmış yuxuqazıd hərəkətlər, məsələn, əmlakı sonradan mülkiyyətçiyə qaytarmaq, hüquq əmlaka ehtimal olunan hüquqla bağlı həmin əmlakı götürmək niyyətilə törədilmiş hərəkətlər, oğurluq və ya soyğunçuluq cinayətlərinin tərkibini yaratır. İşin hallarından asılı olaraq, buna əsaslar olduqda, belə hərəkətlər CM-in 32-ci maddəsi və ya digər maddələri ilə təsvif edilə bilər. Xuliqanlıq, zorlama və ya digər cinayətlər nəticəsində əmlak qanunsuz götürülsə, şəxsin hansı məqsədlə əmlakı götürməsi müəyyən edilə bilər.

Təşviri şəxs özge əmlakını götürərək, tamah məqsədi güdmüşsə, əmlakı əldə etmək üsul və vasitələrindən asılı olaraq, əməl mülkiyyət əleyhinə olan müvafiq cinayət və xuliqanlıq, zorlama və ya digər cinayətlərin məcmusu qaydasında təsvif edilə bilər (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 8-ci bəndi).

CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»in 1-ci bəndinə görə CM-in 177.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə **beş yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu** hallarda yararlıdır.

29. CM-in 177.2-ci maddəsində oğurluğun **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** nəzərdə tutulmuşdur. Həmin əlamətlər talama cinayətlərinin bəzi başqa formalarına görə məsuliyyət müəyyən edən təkrirlərdə vardır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin Qeyd hissəsinin 1-ci və 3-cü bəndlərinin şərh edilməsinə dair» 23 aprel 2018-ci il tarixli Qərarına görə CM-in 177.2-ci maddəsində **«yeni əməllər»** ifadəsi həmin Məcəllənin 177.1-ci maddəsində göstərilən oğurluğun yalnız zəruri əlamətini, yəni özgenin əmlakını gizli olaraq talama nəzərdə tutur.

30. CM-in 177.2.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş **qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxsin** anlayışı CM-in 34.2-ci maddədə ümumi şəkildə verilmişdir. Lakin oğurluq cinayətində bu ağırlaşdırıcı tərkib əlamətinin bəzi özünəməxsusluqları vardır.

Təhlil edilən tərkibdə **qabaqcadan əlbir olma** dedikdə, iki və ya daha artıq şəxsin birgə oğurluq törətmək üçün əməlin törədilməsində razılığa gəlməsi başa düşülür. Belə razılıq cinayətdən əvvəl istənilən anda (cinayətə hazırlıq və

ya cinayətə cəhd mərhələsində), lakin hər bir halda özgenin əmlakını götürməyə bilavasitə yönəlmış hərəkətlərdən əvvəl əldə edilə bilər. Əks təqdirdə — razılıq əmlakın götürülməsi prosesində əldə edildikdə qabaqcadan əlbir olma əlaməti olmayacaqdır və əməl CM-in 177.2.1-ci maddəsi ilə təsvif edilməyəcəkdir.

Təhlil edilən ağırlaşdırıcı tərkib əlamətinin mövcud olması üçün daha bir mühüm şərt oğurluq qabaqcadan əlbir olan ən azı iki icraçı tərəfindən (birgə icraçılıqla) törədilməsidir. Həmin birgə icraçılardan hər biri cinayətin subyekti üçün zəruri əlamətə malik olmalıdır, yəni konkret olaraq bu halda 14 yaşına çatmış və anlaqlı olmalıdır. Əks təqdirdə CM-in 177.2.1-ci maddəsi üzrə təsvifdən söhbət gedə bilməz.

«Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 9-cu bəndinə görə, özge əmlakının talanmasında təşkilatçı, təhrikiçi və ya köməkçi bilavasitə iştirak etməyibsə, cinayətin icraçısı tərəfindən törədilən əməl cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi kimi təsvif edilə bilməz. Belə halda, CM-in 33.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, cinayətin təşkilatçısının, təhrikiçisinin və ya köməkçisinin hərəkətləri CM-in 32-ci maddəsinə istinad edilməklə təsvif edilə bilər.

Özge əmlakının talanması əməlinin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilən əməl kimi təsvif edərkən, bilavasitə özge əmlakının talanmasına yönəlmış hərəkətlər ediləndəkinə cinayətin iştirakçılar arasında qabaqcadan belə bir əlbirlik olması, cinayətəkar niyyətin həyata keçirilməsi üçün rolların bölüşdürülməsinə dair razılıq əldə edilməsi, həmçinin hər hansı icraçı və cinayətin digər iştirakçıları tərəfindən hansı konkret hərəkətlər edilməsi araşdırılmalıdır. Törədilmiş cinayətin hər bir icraçısının və digər iştirakçısının (təşkilatçılığının, təhrikiçilərinin, köməkçilərinin) bərsindəki sübutlara hökmə qiyət verilməlidir.

CM-in 34.2-ci maddəsinin mənasına görə, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayətinə görə cinayət məsuliyyəti həm də o zaman yararlıdır ki, özge əmlakının bilavasitə götürülməsini, cinayətin iştirakçıları arasında əldə edilmiş razılıq əməlinə əsasən, onlardan biri həyata keçirsin. Cinayətin digər iştirakçıları, rolların bölüşünə əsasən, cinayətin törədilməsində icraçıya bilavasitə kömək göstərməyə yönəlmış hərəkətlər edərsə (məsələn, şəxs yaşayış sahəsinə girməyə də qapını, cəfəni, qiflin sındırılmasında iştirak edərsə, əvvəlcədən əldə edilmiş razılığa əsasən, talanmış əmlakı apararsa, törədilən cinayət aşkar ediləcəyi hallarda, digər iştirakçıları siqortlayarsa) onlar CM-in 32.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, birgə icraçı hesab edilər və belə hallarda əməlin təsvifi üçün CM-in 32-ci maddəsinə istinad edilməsinə ehtiyac yoxdur.

Özge əmlakının talanmasında bilavasitə iştirak etməyən, lakin cinayətin izini itirilməsi, cinayətin bilavasitə icraçısına kömək göstərməklə əlaqədar olmayan mənasızlıq aradan qaldırılması, oğurluq əmlakının özgeninkləşdirilməsi və s. ilə əlaqədar məsələləri və göstərişləri ilə cinayətin törədilməsinə kömək etmiş şəxslərin əməlləri CM-in 32.5-ci maddəsinə istinad etməklə kömək

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2010-cu il, № 4, s.29-32.

qi çismində iştirakçı kimi tövsiif edilmişdir.

Özge əməlinin oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq yolu ilə qabaqcadan əlbir olan iki və ya daha çox şəxs və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən talanmasından ibarət hərəkətlər tövsiif edilərkən, nəzərə alınmalı ki, cinayətin törədilməsi gedişində qabaqcadan digər şəxslərlə əlbir olmayan şəxs, qabaqcadan əlbir olan şəxslərlə cinayət törətməkdə iştirak etmişsə, belə şəxs onun öz tərəfindən şəxsən törətdiyi konkret hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti daşmalıdır.

Əgər təqsirkar yaşına, anlaşıq olmasın və ya başqa hallara görə cinayət məsuliyyətinə alına bilməyən digər şəxslərdən istifadə etməklə oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayətləri törətmişsə, onun əməli (CM-in müvafiq maddələrində ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri olmadıqda) müvafiq olaraq CM-in 177.1-ci, 180.1-ci və ya 181.1-ci maddələri ilə tövsiif edilə bilər. Hökm çıxaranın, məhkəmə, CM-in 34-cü maddəsində göstərilən əsaslar olduqda, CM-in 61.1.3-cü və 61.1.5-ci maddələrinə istinad etməklə cinayətin bir qrup şəxsən tərkibində törədilməsi halını cəzani ağırlaşdıran halı kimi tanımağa haqlıdır.

CM-in 32.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, cinayəti təşkil etmiş və ya aşkar surətdə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməyən şəxsləri oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayətinə təhrik etmiş şəxs, cinayətin icraçısı kimi cinayət məsuliyyəti daşıyır. Qanunda nəzərdə tutulan əsaslar olduqda, həmin şəxsin əməli, əlavə olaraq CM-in 170-ci maddəsi ilə də tövsiif edilə bilər.

Bir qrup şəxsin özge əməlini oğurlamaq barədə qabaqcadan razılığa gəldiyi hallarda, birgə icraçılardan hər hansı biri əldə edilmiş razılıqdan kənara çıxaraq, soyğunçuluq və ya quldurluq kimi hüquqi qiymət verilən əməl törətmişsə, həmin şəxsin əməli müvafiq olaraq CM-in 180-ci və ya 181-ci maddəsi ilə tövsiif edilə bilər.

Oğurluq və soyğunçuluq cinayəti başa çatdıqdan sonra təqsirkar şəxs tərəfindən zərərcəkmişsə, yaxud onun yaxalanması üçün tədbir gören şəxsə, o cümlədən hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı yaxalanmaqdan xilas olmaq məqsədilə onların sağlamlığı və ya həyatı üçün təhlükəli zoraklıq təbiiq edildiyi hallarda, bu əməllər, müvafiq olaraq, oğurluq və ya soyğunçuluq, habelə şəxsiyyət əleyhinə və ya hakimiyyət nümayəndəsinə müqavimət göstərmə cinayətlərinin məcmusu üzrə tövsiif edilə bilər (adı çəkilən Plenum Qərarının 10-14-cü bəndləri və 15-ci bəndinin 2-ci və 3-cü abzasları).

31. Oğurluq və talanların başqa formalarının ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi **təkrarlıq** anlayışı CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 3-cü bəndində çox geniş verilmişdir. Belə təkrarlıq **təkcə** eyni cinayətin təkrar törədilməsi nəticəsində deyil, həm də CM-in 177-185-ci, habelə 213-3-cü, 217-ci, 227-ci, 232-ci və 235-ci maddələrində nəzərdə tutulan əməllərdən hər hansı birinin törədilməsindən sonra oğurluq edildikdə yaranır. Təkrar oğurluq o zaman mövcud olacaqdır ki, təqsirkarın əvvəl törətdiyi əmələ görə şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməmiş olsun, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti (CM-in 75-ci maddəsi) keçməmiş olsun, habelə cinayət məsuliyyətindən azad edilməmiş olsun.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin Qeyd hissəsinin 1-ci və 3-cü bəndlərinin şərh

edilməsinə dair» 23 aprel 2018-ci il tarixli Qərarına görə oğurluğun təkrar, yəni iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi zamanı əmlakın mülikiyyətəsinə və ya digər sahibinə **hər bir əməl üzrə yüz manatdan yuxarı məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda** Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2.2-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaranır.

CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 3-cü bəndində sadalanan cinayətlərdən birinin və ya bir neçəsinin törədilməsinə görə məhkum edilmiş şəxsin məhkumluq ödənilməmiş və ya götürülməmiş müddətdə yenidən oğurluq cinayətinin törətməsi təkrar oğurluq kimi deyil, **residiv cinayət** kimi tövsiif edilə bilər. Bu barədə «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 18.5, 61.1.1 və 65-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 18 mart 2013-cü il tarixli Qərarında birbaşa göstəriş nəzərdə tutulmuşdur.

32. Təkrar oğurluğa görə məsuliyyət təqsirkar təkrar oğurluqdan əvvəl CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 3-cü bəndində sadalanan əməllərdən hər hansı birinə cəhd edərək cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina etdiyi hallarda da (CM-in 30-cu maddəsi) yaranır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin Qeyd hissəsinin 3-cü bəndinin şərh edilməsi haqqında» 4 mart 2013-cü il tarixli Qərarında deyilir ki, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi müəyyən olunmuş təkrarlıq əlaməti ilə bəzəndə hökm çıxarılmış şəxsin hökm çəxənilmədən əvvəl eyni maddə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət törətməsi aşkar olunduqda, onun bu əməlinin yenidən təkrarlıq əlaməti ilə tövsiif olunması bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi konstitusiyası prinsipi və Cinayət Məcəlləsində əks edilmiş ədalət prinsipi ilə uzlaşmır. Deməli, Konstitusiyaya Məhkəməsinin mövqeyinə görə şəxs Cinayət Məcəlləsinin 177-185-ci, habelə 213-3, 217, 227, 232 və 235-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş cinayətlərdən hər hansı birini və ya bir neçəsinin törətmiş və Məcəllənin 177-185-ci maddələrində göstərilən cinayətlərin təkrar törədilməsinə görə bəzəndə hökm çəxənilmədən, sonradan şəxsin hökm çəxənilmədən əvvəl həmin maddələrlə (177-185) nəzərdə tutulmuş daha bir cinayət törətməsi müəyyən olunarsa, sonradan müəyyən olunan cinayət **təkrarlıq** yaratmamalıdır.

33. İstintaq və məhkəmə təcürübəsində bəzən təkrar oğurluğu **vahid davam** edən oğurluqdan fərqləndirmək zərurəti yaranır. Vahid davam edən oğurluq eynicinsli olsa da, bir neçə təkrar hərəkətlə törədildiyindən (məsələn, anbardan hər gün xırd partiyalarla ərzaq oğurlanması) təkrar oğurluğa bənzəyir. Lakin bir sıra obyektiv amillər (vahid davam edən oğurluqda cinayət aktlarının eynicinsli olması, bir-birindən qısa zaman fasiləsi ilə ayrılması və ümumiyyətlə, vahid cinayətin ayrı-ayrı epizodları olması) və subyektiv amillər (vahid davam edən oğurluqda təqsirkarın özganın əmlakını qanunsuz və əvəzsiz götürməyə yönəlmiş vahid məqsədi, ayrı-ayrı cinayət aktlarının vahid kriminal niyyətlə əhatə olunması və s.) nəzərə alınmaqla təkrar oğurluq vahid davam edən oğurluqdan fərqləndirilir.

Özge sinin əmlakına qanunsuz ziyələnmə kimi ümumi bir məqsəd daşıyan, təqsirli şəxsin vahid qəsdilə əhatə olunan və öz cəminə görə bir cinayət təşkil edən bir sıra eyni cinayətkar hərəkətlərdən ibarət olan özge sinin əmlakını dəfələrlə

lə qanunsuz talama davam edən qanunsuz talama hesab edilir. Bir neçə mükilyatçıya məxsus əmlakın eyni vaxtda gizli talanması isə təkrarlıq hesab olunmur.

34. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olma zamanı təqsirkar maneələri aradan qaldırmaq və talamaq istədiyi əmlakı əlçatan etmək üçün əlavə səylər göstərir, mənzil və ya başqa tikilinin qapısını, pəncərəsini sındırır, divanını, döşəməsini, tavanını dağıdır. Bir sözlə, zərərçəkmiş əlavə maddəli ziyan vurur ki, bu da qeyd olunan üsulla törədilən oğurluğun icimai təhlükəliliyini dəfələrlə artırır. Təhlil olunan əlamət oğurluqla yanaşı, soyğunçuluq və quldurluqdan da ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Avtomobil və digər nəqliyyat vasitəsinin kabinesi, oturmaq salonu saxlanc yerlərinə aid olmadığından oradan hər hansı əşyanın gizli götürülməsi saxlanc yerlərinə daxil olma kimi qiymətləndirilə bilməz (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 19-cu bəndinin 2-ci abzası).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası CM-in 177.2.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 9 iyun 2011-ci il tarixli Qərarında qeyd edilir ki: 1) CM-in 177.2.3-cü maddəsinin «başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla» müddəəsi özgəyə məxsus oğurlanmış hesab kartı və identifikasiya nömrəsi ilə bankomatın informasiya sistemində daxil olmaqla oradan hesab kartının sahibinin hesabında olan pul vəsaitinin çıxarılmasını həyata etmir; 2) bankomata qanunsuz daxil olma fiziki təsir, fiziki güc tətbiq etməklə, bankomatın səyfinin kilidinin sındırılması, səyfin divarlarının qaynaq və ya digər texniki vasitələrlə kəsilməsi, cırılması və ya eridilməsi kimi hərəkətlərlə müşayiət edilərsə, bu halda törədilən əməl CM-in 177.2.3-cü maddəsi ilə təsvif olunmalıdır.

Daxil olma dedikdə, yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq törətmək məqsədi ilə girmə başa düşülür. Daxil olma həm gizli (oğurluqda), həm də açıq, habelə maneələri, mühafizəçinin müqavimatını dəf etməklə və s. ola bilər. Bu zaman təqsirkarın özünün fiziki olaraq talanması nəzərdə tutulan əmlakın öldüyü yərə girməsi məcburi deyildir. Müxtəlif vasitələrdən (məsələn, qarmaq, ilgək, maqnit və s.) istifadə etməklə, habelə xüsusi öyrədilmiş heyvanlardan (məsələn, itlərdən) və quşlardan (məsələn, göyərçinlərdən) istifadə etməklə, eləcə də öz hərəkətlərinin mənasını dərk etmək qabiliyyətində olmayan azyaşlılardan və psixi xəstələrdən istifadə etməklə binadan, saxlanc yerlərindən və s. əmlakın götürülməsi də təhlil edilən ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti üzrə talama hesab edilməlidir.

Daxil olma müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər. Sındırma yolu ilə daxil olma dedikdə, təqsirli şəxsin yaşayış sahəsinə, binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə girərək orada olan əmlakı aşkar edib ələ keçirmə məqsədi ilə divarların, tavanın, döşəmənin, qapıların, pəncərələrin sökülməsi, sındırılıb qılınması, qapanılıb çıxarılması, dağıdılması, eləcə də qapılarda, pəncərələrdə, nəfəsliklərdə və s. olan qifil, çəftə, dəmir barmaqlıqların sındırılması, qapanılması, deformasiyaya uğradılması, yeni tamliğin pozulması yolu ilə içəri girməsi və s. başa düşülür.

Texniki və digər xüsusi vasitələrdən istifadə etməklə yaşayış sahəsinə, binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə daxil olma dedikdə, ci-

nayət hadisəni törədən şəxsin alət və vasitələrdən istifadə etməklə sadalanan yerlərə girməsi başa düşülür. Belə alət və vasitələr sırasına ya xüsusi olaraq bu məqsədlə hazırlanmış predmetlər (məsələn, qifil açmaq üçün açar evəzində işlədilən qarmağa oxşar alət-kilidaçan), yaxud cinayətlər tərfəfindən əmlakın götürülməsi üçün uyğunlaşdırılmış predmetlər (məsələn, dili yonulmuş açar), yaxud cinayət edilmiş və ya əmlakın qanunsuz götürülməsini asanlaşdırmaq üçün istifadə edilən predmetlər (məsələn, balta, ling, iskanə, yəpə və s.) aiddir. Nəqliyyat vasitələrindən birbaşa təyinat üzrə deyil, oğurluq əmlakı ələ keçirmək üçün maneələri aradan qaldırmaq vasitəsi kimi istifadə edildikdə də bu, oğurluğun texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi kimi başa düşülə bilər (məsələn, buldozerlə divarı dağıdıb anbara yol açmaq, yaxud nəqliyyat vasitəsinin trosu ilə pəncərənin dəmir barmaqlığını dartaraq söküb çıxartmaq və s.).

Xüsusi biliklərdən istifadə etməklə daxil olma dedikdə, təqsirli şəxsin özgə əmlakını ələ keçirmə məqsədi ilə seyf qapılarını və sair kilidləri açmaq girməsi və yaxud həmin biliklərdən istifadə edib kompüterlərdə olan məlumatları aşkarlamaqla özgə əmlakını qanunsuz ələ keçirməsi və s. başa düşülür.

Daxil olma qanunsuz olmalıdır. Ona görə də yaşayış sahəsinə, binaya və s. saxlanc yerlərinə daxil olmanın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalarını pozmaqla, habelə belə yerlərin mükilyatçısının və ya sahibinin iradəsindən kənar və ya onun iradəsi ziddinə həmin yerlərə daxil olma CM-in 177.2.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş əlaməti yaradacaqdır. Aldatma yolu ilə də (məsələn, poçtalyon, təmir ustası adı ilə) daxil olma mövcud ola bilər.

Şəxsin yaşayış sahəsinə, habelə binaya və ya başqa saxlanc yerlərinə qoşulmuşluğa və ya tanışlığa görə, zərərçəkmiş və ya əmlakı mühafizə edən şəxsin razılığı ilə daxil olması, yaxud onun vətəndaşların azad girib-çıxa biləcəyi mağazanın ticarət zalında, ofisdə və digər yerlərdə olması qeyd edilən tövsiyəçi əlamətlərin mövcudluğunu istisna edir (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 21-ci bəndinin 2-ci abzası).

Oğurluq etməsi şəxsin əməlinə yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə daxil olma məsələləri müzakirə edilərkən təqsirli şəxsin hansı məqsədlə yaşayış sahəsinə və s. olmasını və onda özgə əmlakının ələ keçirilməsi niyyətinin hansı anda yaranmasının aydınlaşdırılması zəruridir. Əməlin təhlil edilən əlamət üzrə tövsiyə edilməsi üçün talama niyyəti yaşayış sahəsinə, binaya və sair saxlanc yerinə daxil olmadan əvvəl yaranmalıdır. Ona görə də qanuni yolla, o cümlədən xoş niyyətlə qeyd edilən yerlərdə daxil olmuş təqsirkarda talama niyyəti artıq həmin yerdə olarkən yarıda qeyd edilən təhlil edilən əlamət üzrə tövsiyə edilə bilməz. Həmçinin daxil olma qanunsuz olsa da, başqa əməlin törədilməsi üçün daxil olmuş təqsirkarın girdiyi yerdə olarkən orada olan hər hansı əmlakı götürmək niyyətinin yaranması və bu niyyətin icra edilməsi də CM-in 177.2.3-cü maddəsi üzrə tövsiyə edilə bilməz. Məsələn, qəsdən adam öldürmə məqsədi ilə yaşayış sahəsinə daxil olmuş şəxs öz qurbanını öldürdükdən sonra onda «xoşuna gələ» hər hansı əmlakı götürmək niyyəti yaranarsa və o, həmin əmlakı qanunsuz olaraq götürərsə, digər ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri olmadığından onun əməli cinayətlərin məcmusu

qaydasında CM-in 120.1-ci və 177.1-ci maddələr üzrə tövsif olunacaqdır.

Şəxs «daxil olmaq» əlamət ilə özge əmlakın tanınması əməlinə təqsirli bilinmiş, onun hərəkətlərini əlavə olaraq CM-in 157-ci maddəsi ilə də tövsif etməyə ehtiyac yoxdur. Belə ki, bu cür qanunsuz hərəkət oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayətlərinin tövsifedici əlamətləridir (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 21-ci bəndinin 3-cü abzası).

Əgər təqsirli şəxs oğurluq məqsədli, gizli yolla yaşayış sahəsinə, binaya, anbara və yaxud başqa saxlanc yerlərinə daxil olmuş və sonradan da açıq şəklə oğurluğu davam etdirmişdirsə, bu halda əməl xarakterindən asılı olaraq yaşayış sahəsinə, binaya, anbara və yaxud başqa saxlanc yerlərinə girməklə soyğunçuluq və ya quldurluq kimi tövsif edilməlidir.

Oğurluq etmək üçün yaşayış sahəsinə, binaya, anbara və yaxud başqa saxlanc yerlərinə girmiş şəxsin oğurluq kimi başlanmış, lakin sonradan əməlini ələ keçirməsi üçün zor tətbiq etməsi ilə müşayiət olunan hərəkət də eyni ilə tövsif olunmalıdır.

Şəxs, oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayəti törədərək, qaçılan, qıflıları, gözlükləri və s. qırmaqla, sındırmaqla, yaşayış sahəsinə, habelə binaya və ya başqa saxlanc yerlərinə daxil olursa, o zaman əməl, müvafiq olaraq, CM-in 177.2.3-cü, 180.2.3-cü və ya 181.2.3-cü maddəsi ilə tövsif edilməlidir, əməlin əlavə olaraq CM-in 186-cı maddəsi ilə də tövsif edilməsinə ehtiyac qalmır. Belə ki, bu halda zərərçəkmiş qeyd edilən əmlakının qəsdən məhv edilməsi ağırlandırıcı halda talama cinayətinin törədilməsi üsuludur. Oğurluq, soyğunçuluq və ya quldurluq cinayətləri törədilərək, talamanın predmeti olmayan zərərçəkmiş əmlakı (məsələn, mebel, məişət texnikası və digər şeylər) qəsdən məhv edilərsə və ya zədələnsə, bu zaman əməl, buna əsaslar olarsa, əlavə olaraq CM-in 186-cı maddəsi ilə də tövsif edilməlidir (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 22-ci bəndi).

35. Yaşayış sahəsi dedikdə, insanların və ya müvəqqəti yaşaması üçün nəzərdə tutulmuş sahələr (ayrca ev, mənzil, bağ evi, mehmanxana, sanatoriya da olan otaq və s.), habelə həmin sahələrə bitişik olan və insanların istirahət, onların əşyalarının saxlanması və başqa ehtiyaclarının ödənməsi üçün nəzərdə tutulmuş tərkib hissələri (balkonlar, aynabəndlər, saxlama yerləri və s.) başa düşülür. Yaşayış sahəsindən ayrı olan və insanların daimi və ya müvəqqəti yaşaması üçün nəzərdə tutulmuş tikililər (anbarlar, qarajlar və s.) yaşayış sahəsi hesab edilə bilməz.

36. Bina dedikdə, insanların və ya maddi nemətlərin yerləşdiyi tikililər, qurğular başa düşülür. Bunlara müxtəlif istehsal və təsərrüfat təyinatlı qurğular, idarə, müəssisə və ya başqa inzibati təyinatlı tikililəri və s. aid etmək olar. Belə tikili və qurğular daimi və ya müvəqqəti (məsələn, çadır, quraşdırılan ev və s.), stasionar və səyyari (məsələn, vaqon) ola bilər.

37. Anbar dedikdə, maddi nemətlərin saxlanması üçün xüsusi olaraq təchiz edilmiş binalar və qurğular başa düşülür. Anbar anlayışı altında xüsusi mühafizə vasitələri ilə (qıflı, mühafizə sistemi ilə, mühafizəçi ilə və s.) təchiz edilmiş saxlama yerləri də başa düşülməlidir.

38. Başqa saxlanc yerlərinə müxtəlif maddi dəyərləri talamadan, xarab

olmadan, təbiətin kortəbii qüvvələrdən qorumaq və saxlamaq üçün təchiz edilməsi, uyğunlaşdırılması və ya nəzərdə tutulmuş xüsusi qurğular və ya sahələr aid edilir. Bunlar istənilən əmlakın — pulun, qiymətli metalların və daşların, hazır əmtəələrin, xammalın və s. saxlanması üçün nəzərdə tutulmuş qurğular ola bilər (məsələn, seyflər, metal şkaflar, konteynerlər, xüsusi çənlər, mühafizə olunan dəmir yol vaqonları, soyuducu qurğular, bankomatlar və s.). İstintaq və məhkəmə təcrübəsində maddi nemətlərin daimi və ya müvəqqəti saxlanması üçün nəzərdə tutulmuş, xüsusi olaraq çəpərlənmiş (hüdüdlənmiş) açıq sahələr də başqa saxlanc yer hesab edilir (məsələn, dəmir yolu stansiyalarında, limanlarda və aeroportlarda açıq yükvurma-boşaltma meydançaları, kənd təsərrüfatı məhsullarının yığıldığı açıq yerlər (pambıq tayalan, taxıl komalrı və s.)), habelə mə-qərarın saxlandığı açıq arxaclar və s.).

Saxlama üçün yox, hər hansı məhsulun yetişdirilməsi üçün nəzərdə tutulan sahə, pərnik «başqa saxlanc» yeri anlayışına daxil deyildir.

39. Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən yaşayış sahəsinə, binaya, anbara və ya sair başqa saxlanc yerlərinə girməklə talama, o cümlədən oğurluq törədilməsindən ibarət əməlin tövsifi bəzi özünəməxsusluqlara malikdir. Belə hallarda rolları qabaqcadan razılaşdırılmış bəlgüvənə əsasən qrupun, pəncərənin sındırılması ilə, başqa mənaələrini aradan qaldırılması ilə qəsdən başqa özünü yaşayış sahəsinə, binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerinə daxil olmasına, habelə oradan talanan əmlakın çıxarılmasına kömək etməmiş şəxsin əməli də, həmin şəxs qeyd olunan yerlərə girməyə belə, birgə icraçılıq kimi qiymətləndirilməli və əməl CM-in 177.2.1-ci və 177.2.3-cü maddələri ilə tövsif edilməlidir. Hər iki ağırlandırıcı tərkib əlamətinin mövcud olması təqsirkarlara cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalıdır.

40. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeydiyyatın 2-ci bəndinə əsasən, xeyli miqdarda ziyan ağırlandırıcı tərkib əlaməti zərərçəkmiş beş min manatdan yuxarı, lakin əlli min manatdan artıq olmayan məbləğdə» maddi ziyan vurulmasını nəzərdə tutur. Belə ziyan real maddi ziyan olmalıdır, yəni onun məbləği müəyyən edilərkən yalnız talanmış əmlakın məbləği əsas götürülməlidir, əldən çıxmış fayda bu ziyanın məbləğinə daxil edilə bilməz.

Özge əmlakının bir neçə dəfə talanması hərəkətləri o zaman CM-in müvafiq olaraq 177.2.4-cü, 180.3.2-ci, 181.2.4-cü və ya 177.3.2-ci, 180.3.2-ci, 181.3.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş xeyli və ya külli miqdarda ziyan vurma ağırlandırıcı tərkib əlamətləri ilə tövsif edilə bilər ki, talanmış əmlakın ümumi məbləği, müvafiq olaraq, üç min manatdan yuxarı, lakin on min manatdan artıq olmayan məbləğdə və ya on min manatdan artıq olsun və bu hərəkətlərin eyni üsulla törədilməsi və qəsdin xeyli və ya külli miqdarda əmlakın talanmasına yönəlməsi halları təsdiq edilsin. Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəşkil dostə tərəfindən, müvafiq olaraq, xeyli və ya külli miqdarda ziyan vurma ağırlandırıcı tərkib əlamətləri ilə özge əmlakının talanması hərəkətlərinin tövsifi məsələsi hall edilərkən, cinayətkar qrupun bütün iştirakçılarının taladıqları əmlakın ümumi dəyəri nəzərə alınmalıdır. Belə hallarda təqsirkarların ayrı-ayrıqları taladıqları əmlakın məbləği, talanmış əmlakın hansı ölçüdə bölüşdürülməsi onların əməlinin tövsifinə təsir etmir (yuxarıda adı çəkilən

Plenum qərarının 27-ci bəndinin 1-2-ci abzasları).

Talanmış əmlakın qiyməti müəyyən edilərkən, cinayət törədilən vaxt həmin əmlakın faktiki dəyəri əsas götürülməlidir. Talanmış əmlakın qiyməti barədə məlumat olmadıqda talanmış əmlakın qiyməti ekspert rəyi ilə müəyyən edilə bilər (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 27-ci bəndinin 5-ci abzası).

41. Oğurluğun **iki ağırlaşdırıcı tərkibi**: 1) elektron məlumat daşıyıcılarından, yaxud informasiya texnologiyalarından istifadə edilməklə törədilməsi (CM-in 177.2.3-1-ci maddəsi); 2) neft kəmərlərinə, dövlət və ya ictimai əhəmiyyətli təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiya, dəmir yolu xətlərinə münasibətdə törədilməsi (CM-in 177.2.3-2-ci maddəsi). Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 9 iyun 2011-ci il tarixli Qərarında verilməsi tövsiyəyə uyğun olaraq CM-ə daxil edilmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında «neft və qaz boru kəmərləri» anlayışlarının oğurluq zamanı CM-in 177.2.3-cü maddəsinə nəzərdə tutulan «saxlanc yerinin bütün əlamətlərini özündə ehtiva etməsi göstərilisə də, hesab edilməmişdir ki, talamanın bu formasına görə cinayət məsuliyyəti qanunvericilikdə öz əksini tapmamışdır.

CM-in 177.2.3-1-ci maddəsinə oğurluq cinayətinin iki törədilmə üsulu ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur: 1) elektron məlumat daşıyıcılarından istifadə etmə; 2) informasiya texnologiyalarından istifadə etmə.

Elektron məlumat daşıyıcılarına disketlər, kompakt diskler (SD-ROM, DVD-ROM), bərk diskler, usb-flaş-kartlar və s. aid edilir. Informasiya texnologiyaların hadisənin, obyektin vəziyyəti haqqında yeni keyfiyyətə məlumatın əldə edilməsi üçün məlumatların toplanmasını, onların üzərində işlənilməsinin və ötürülməsinin metod və vasitələrindən istifadə edilməsi prosediri. «**Informasiya, informasiyaladırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında**» Azərbaycan Respublikasının 3 aprel 1998-ci il tarixli Qanununun 2-ci maddəsinə görə informasiya texnologiyaların informasiya prosesi zamanı, o cümlədən hesablamaya və rabitə texnikasının tətbiqi ilə istifadə edilən üsul və vasitələr sistemidir. Informasiya texnologiyalarının məqsədi məlumatların təhlil edilməsi və bunun əsasında qərar qəbul edilməsinə təmin etməkdən ibarətdir. Informasiya texnologiyalarına (İT) kompüter texnikası, internet və s. aiddir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair» 22 iyun 2015-ci il tarixli Qərarına əsasən **ödəniş kartında** şəxs və onun bank hesabında olan pul vəsaiti barədə məlumat əks olunduğundan, bu kart elektron məlumat daşıyıcısı hesab edilməli və ondan istifadə edilməklə törədilən oğurluq cinayəti CM-in 177.2.3-1-ci maddəsi ilə təsvif olunmalıdır.

Elektron məlumat daşıyıcılarından və informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə oğurluq pul vəsaitlərinin və əmlaka olan hüquqların əks olunduğu sənədlərin oğurlanması əməllərində nəzərdə tutur. Elektron məlumat daşıyıcılarından və informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə müəyyən bank hesablarındakı pul vəsaitlərinin çıxarılması və başqa şəxslərin adına olan hesablara köçürülməsi həyata keçirilir. Qeyd olunan hallarda cinayət pul vəsaitləri-

nin başqa şəxslərin adına olan hesablara köçürüldüyü andan başa çatmış sayılır. adına pul keçirilmis şəxsin pulları hesabından çıxarmaması (almaması) əməlin başa çatmış cinayət kimi təsvif edilməsinə mane olmur.

Elektron məlumat daşıyıcılarından və informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə oğurluq CM-in 30-cu fəslində nəzərdə tutulan cinayətlərin («Kiber-cinayətlər») törədilməsi ilə müəyyən olunduqda, şəxsin əməli CM-in CM-in 177.2.3-1-ci və ya CM-in 177.2.3-2-ci maddəsi və adı çəkilən fəsil müvafiq maddəsi (maddələri) ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında təsvif edilə bilər.

42. **Neft kəmərlərindən, dövlət və ya ictimai əhəmiyyətli təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiya, dəmir yolu xətlərindən oğurluq (CM-in 177.2.3-2-ci maddəsi)**. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 9 iyun 2011-ci il tarixli Qərarına görə «neft və qaz boru kəmərləri» anlayışlarının oğurluq zamanı CM-in 177.2.3-cü maddəsinə nəzərdə tutulan «saxlanc yerinin bütün əlamətlərini özündə ehtiva etməsinə baxmayaraq oğurluq neft kəmərlərindən, dövlət və ya ictimai əhəmiyyətli təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiya, dəmir yolu xətlərindən edildikdə, şəxsin əməli CM-in 177.2.3-cü maddəsi ilə deyil, 177.2.3-2-ci maddəsi ilə təsvif edilə bilər.

Neft kəmərlərindən oğurluq bütün hallarda, təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiya, dəmir yolu xətlərindən oğurluq isə həmin xətlər dövlət və ya ictimai əhəmiyyətli olduğu hallarda CM-in 177.2.3-2-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiya, dəmir yolu xətləri o halda dövlət və ya ictimai əhəmiyyətli sayılır ki, həmin xətləri ya sahibi, istifadəçisi və ya mülkiyyətçisi dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı olsun, yaxud bəla xətlər xüsusi mülkiyyətdə olsa da yerli əhalinin və ya bir çox insanın təbii qaza, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiyaya, dəmir yoluna tələbatını ödəmiş olsun. Dövlət və ya ictimai əhəmiyyətli olmayan, yəni şəxsi ehtiyacından ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, dəmir yolu xətlərindən oğurluq bu maddə ilə deyil, müvafiq əlamətlər olduqda, CM-in mülkiyyət əleyhinə olan digər maddələri ilə təsvif edilə bilər.

Aydnır ki, neft kəmərlərindən, təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiya, dəmir yolu xətlərindən oğurluq neft və ya təbii qaz borularından, elektrik, istilik enerjisi xətlərindən enerji ehtiyatından (neftin, təbii qazın, elektrik və istilik enerjisinin) əldə edilməsini, su, rabitə xətlərindən oğurluq su, rabitə xəttinə qoşulmaqla ondan istifadə etməni (sudan, telefon xidmətlərindən istifadəni), kanalizasiya xəttinə qoşulmaqla həmin xidmətdən istifadəni, dəmir yolu xətlərindən oğurluq dəmir yolu avadanlıqlarının, vaqonların (onların əşyalarının və s.) və s.-in ələ keçirilməsini nəzərdə tutur.

CM-in şərh olunan 177.2.3-2-ci maddəsi ilə 189-1-ci maddəsi arasında müəyyən hallarda rəqəbat yaranır. CM-in 189-1-ci maddəsində təbii qazın, suyun, istilik və elektrik enerjisinin talanmasına, 177.2.3-2-ci maddəsində isə təbii qazın, suyun, istilik və elektrik enerjisinin oğurlanmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Deməli, təbii qazın, suyun, istilik və elektrik enerjisinin

oğurlanması əməli bütün hallarda CM-in 177.2.3-2-ci maddəsi ilə, talamanın digər formalarda isə CM-in 189-1-ci maddəsi ilə təsvif edilmişdir. CM-in 177.2.3-2-ci maddəsi oğurluğun təbii qaz, su, istilik və elektrik enerjisi xətlərinə qoşulmaqla və ya qoşulmadan törədildiyinə görə cinayət məsuliyyətinə məhdudiyət qoymur, lakin CM-in 189-1-ci maddəsi təbii qaz, su, istilik və elektrik enerjisi şəbəkələrinə qanunsuz qoşulmaqla enerjinin talanmasını cinayət əməli hesab edir. Fikrimizə, CM-in 177.2.3-2-ci maddəsinin Məcəlləyə daxil edilməsi ilə 189-1-ci maddə Məcəllədən çıxarılmalıdır.

43. Oğurluq cinayətinin daha bir ağırlaşdırıcı tərkibi özgenin əmlakının zərərçəkmiş şəxsin üzərindən, cibindən, çantasından və ya digər əl yükündən çıxarılmqla bu cinayətin törədilməsidir (CM-in 177.2.5-ci maddəsi). Oğurluğun zərərçəkmiş şəxsin üzərindən əmlakın götürülməsi ilə törədilməsi əlaməti zərərçəkmiş şəxsin alında, cypində, başında və bədəninin hər hansı başqa hissəsində olan əmlakın (əşyanın) ələ keçirilməsini əhatə edir. Zərərçəkmiş şəxsin üzərindən, cibindən, çantasından və ya digər əl yükündən əşyanın gizli ələ keçirilməsindəkinə cinayətin qarşısı alınarsa, əməl CM-in 177.2.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin edilməsinə cəhd kimi təsvif olunmalıdır.

44. CM-in 177.2.1-177.2.3-2, 177.2.5 və 177.3.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə **yüz manatdan yuxarı məbləğdə ziyan** vurulduğu hallarda yaranır. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin Qeyd hissəsinin 1-ci və 3-cü bəndlərinin şərh edilməsinə dair» 23 aprel 2018-ci il tarixli Qərarına görə CM-in 177.2-ci maddəsində «**eyni əməllər**» ifadəsi həmin Məcəllənin 177.1-ci maddəsində göstərilən oğurluğun yalnız zəruri əlamətini, yəni özgenin əmlakını gizli olaraq talamanı nəzərdə tutur. Oğurluğun təkrar, yəni iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi zamanı əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə **hər bir əməl üzrə yüz manatdan yuxarı məbləğdə ziyan** vurulduğu hallarda Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2-2-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaranır.

45. CM-in 177.3-cü maddəsində oğurluğun aşağıdakı **xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** nəzərdə tutulmuşdur: 1) müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilmiş oğurluq; 2) külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilmiş oğurluq. Həmin əlamətlər talamanın əksər formalarına və hədə-qorxu ilə tələb etməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalara da məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar kimi nəzərdə tutulmuşdur.

46. **Müəşəkkil dəstənin** ümumi anlayışı CM-in 34.3-cü maddəsində verilməmişdir. Müəşəkkil dəstə dedikdə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikası CM-də nəzərdə tutulan «müəşəkkil dəstə» anlayışının şərh edilməsi haqqında» 1999-cu il 20 aprel tarixli Qərarına görə, bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün əvvəlcədən birləşmiş iki və yaxud daha çox şəxslərdən ibarət olan mühüm cinayətkar qrup başa düşülməlidir. Belə dəstənin təkcə talama cinayətləri deyil, bir sıra başqa cinayətləri də törətmək üçün yaradılması, onun yüksək dərəcədə sabit cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olması, sert dəstədaxili «intizam», dəstənin, bir qayda olaraq,

«peşəkarlar»dan ibarət olması, onlar arasında rolların ciddi bölüşdürülməsi və s. bu kimi amillər müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilən cinayətin iticimai təhlükəliliyi xeyli artırır. Ona görə də bu əlamət mövcud olduqda daha yüksək məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur.

Təhlil edilən əməl üzrə təsvif zamanı CM-in 34.6-cı maddəsinin tələbləri də nəzərə alınmalıdır. Həmin normaya müvafiq olaraq, müəşəkkil dəstəni yaratmış, yaxud ona rəhbərlik edən şəxs dəstə tərəfindən törədilmiş və həmin şəxsin niyyəti ilə əhatə olunan istənilən əmələ görə məsuliyyət daşıyır. Belə şəxs talama cinayətinin icrasında iştirak edib-etməməsindən asılı olmayaraq, icraçı kimi məsuliyyətə cəlb ediləcəkdir. Müəşəkkil dəstənin başqa üzvlərinin əməli isə yalnız o halda CM-in 177.3.1-ci maddəsi ilə təsvif edilə bilər ki, onlar konkret talamanın hazırlanmasında və ya törədilməsində iştirak etsinlər.

«Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 13-ü bəndinə görə, oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri, müvafiq olaraq, CM-in 177.3.1-ci, 180.3.1-ci, 181.3.1-ci maddələri ilə təsvif edilərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, həmin əməllər o vaxt müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilən əməllər kimi qəbul edilir ki, bu dəstədə bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsdən ibarət cinayətkar qrup iştirak etmiş olsun (CM-in 34.3-cü maddəsi).

Cinayət törətmək üçün qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs anlayışından fərqli olaraq, müəşəkkil dəstə, həm də özünü sabitliyi, tərkibində təşkilatçısının (rəhbərinin) və birgə cinayətkar fəaliyyət üçün əvvəlcədən hazırlanmış planının olması, cinayətin törədilməsinə hazırlıq və cinayətkar niyyətin həyata keçirilməsi zamanı qrup üzvləri arasında funksiyaların bölüşdürülməsi ilə xarakterizə olunur.

Müəşəkkil dəstənin sabitliyi təkcə dəstənin uzun müddət ərzində mövcudluğunda, qrup üzvlərinin dəfələrlə cinayət törətməsinə deyil, onların texniki çəhdədən təmin edilməsində, hətta bir cinayətin törədilməsi üçün uzun müddət hazırlıq görmələrində, həmçinin digər hallarda da (məsələn, pulları və ya digər maddi qiymətlərin götürülməsi məqsədilə saxlanc yerlərinə girilməsi üçün müəşəkkil dəstə üzvlərinin xüsusi hazırlıq keçməsinə) özünü göstərə bilər.

Bu cinayətlərin müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi qənaətinə gələrkən, bütün birgə iştirakçıların hərəkətləri, onların törədilmiş əməldə rolundan asılı olmayaraq, CM-in 32-ci maddəsinə istinad edilmədən, birgə icraçı kimi təsvif edilə bilər.

Digər şəxsi və ya bir qrup şəxsi konkret cinayət törətmək üçün müəşəkkil dəstə yaratmağa sövq edən şəxs dəstə iştirakçılarınin müəyyən edilib seçilməsində, cinayətin (cinayətlərin) həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak etməmişsə, onun hərəkətləri, CM-in 32.4-cü maddəsinə istinad edilməklə, müəşəkkil dəstənin törədiyi cinayətlərdə iştirakçı kimi təsvif edilə bilər.

47. **Külli miqdarda ziyan** dedikdə, CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inə müvafiq olaraq, zərərçəkmiş **əlli min manatdan yuxarı**, lakin **beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğdə** real maddi ziyan vurulması başa düşülür.

Əgər oğurluq edərək təqsirli şəxsin qəsdli külli miqdarda özgə əmlakını ələ keçirməyə yönəlmişdirsə və bu qəsd təqsirli şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə həyata keçirilməmişdirsə, təqsirli şəxsin əməli oğurlanmış özgə əmlakının miqdarından asılı olmayaraq külli miqdarda qanunsuz götürməyə cəhd kimi CM-in 29, 177.3.2-ci maddəsi ilə təsvif olunmalıdır.

Təqsirkar hər biri müstəqil cinayət hesab edilən bir neçə talama törətdikdə, vurulmuş ziyanın miqdarının müəyyən edilməsi üçün həmin cinayətlərdən hər biri zamanı talanmış əmlakın cəmlənməsinə yol verilir. Lakin vahid davam edən talama cinayəti törətdikdə ziyanın miqdarını müəyyən etmək üçün ayrı-ayrı epizodlar zamanı talanmış bütün əmlak cəmlənir və bütövlükdə vurulmuş ziyanın miqdarı müəyyən edilir.

Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən talama törətdikdə talama nəticəsində dəymiş ziyanın miqdarını müəyyən etmək üçün əməlin bütün iştirakçılarının taladığı əmlak cəmlənir. Bu zaman ümumi ziyan «xeyli miqdar» və ya «külli miqdar» əlamətini yaratdıqda hər bir konkret iştirakçıya qatan əmlakın miqdarı əməlin təsvifi üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən talanmış əmlakın ümumi miqdarı külli miqdar üçün qanunda müəyyən edilmiş həddə olduqda hər bir iştirakçının əməli CM-in 177.3.2-ci maddəsi ilə təsvif olunacaqdır.

48. CM-in 177.1-177.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi (CM-in 177.4-cü maddəsi) oğurluq xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkiblərindən biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə görə burada xüsusilə külli miqdar dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

Maddə 178. Dələduzluq

178.1. Dələduzluq, yəni etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə — min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz altmış saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimal işlər və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrumlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

178.2. Eyni əməllər:

178.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;

178.2.2. təkrar törədildikdə;

178.2.3. şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə;

178.2.4. xeilyi miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

dörd min manatdan yeddi min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrumlaşdırılması və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

178.3. Bu Məcəllənin 178.1 və ya 178.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

178.3.1. mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

178.3.2. külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

178.3.3. - Ləğv edilmişdir

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

178.4. Bu Məcəllənin 178.1—178.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə — on ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 7 mart 2012-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — «Azerbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 16 mart 2012-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azerbaycan» q., 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Dələduzluq cinayətinin obyektini talamanın digər formalarından olduğu kimi mülikiyyət münasibətləri təşkil edir.

2. Şərh edilən cinayətin predmeti talama cinayətlərinin digər formalarının predmetindən bir qədər fərqlənir. Belə ki, dələduzluq nəticəsində təqsirkar təkcə özgənin əmlakını yox, həm də əmlaka olan hüquqlarını qanunsuz əldə edir.

«Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 11 iyun 2015-ci il tarixli, 7 nömrəli qərarına görə, etibardan sui-istifadə və ya aldatma yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə o halda dələduzluq hesab edilir ki, təqsirləndirilən şəxsin niyyəti əmlakı ələ keçirərək və ya əmlak hüquqları əldə edərək hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsinə deyil, özgənin əmlakını əvəzsiz və qanunsuz olaraq öz mülikiyyətinə keçirməsinə və yaxud əmlak hüquqları əldə etməsinə yönəlməkdir.

Dələduzluğun mənası baxımından əmlak hüquqları əldə etmə dedikdə dələduzluq yolu ilə əmlak hüquqlarını əldə etmə dedikdə, mülikiyyət hüququ, girov hüququ, tələb hüququ və varlanmaya səbəb olan sair hüquqların qanunsuz əldə etmə başa düşülməlidir. Bu hüquqlar müqavilələr və digər öhdəliklərdən əmələ gələn müvafiq sənədlərdə (məsələn, etibarnamədə, vəsiyyətnamədə, qiymətli kağızlarda, hesablaşma və sığorta sənədlərində və s.) əks oluna bilər (adı çəkilən Plenum qərarının 1-ci bəndinin 3-cü abzası).

3. Dələduzluq talamanın bir forması olmaqla onun əsas əlamətlərini özündə ehtiva edir. Lakin talamanın digər formalarından fərqli olaraq, obyektiv cəhətdən bu cinayət törədilmə üsulunun özünəməxsusluğu ilə seçilir. Qanun əmlakın və ya əmlaka olan hüququn ələ keçirilməsinin üsulu kimi aldatma və ya etibardan sui-istifadəni nəzərdə tutur. Bu cinayətin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, mülikiyyətinin əmlakı özgəninkiləşdirməsi və onu cinayətkara verməsi zahir cəhətdən könüllü görünür. Təqsirkar aldadaraq və ya etibardan sui-istifadə edərək zərərcəkmiş şəxsi yanılma dərəcəsinə çatdırmaqla əmlakın ona verilməsinə nall olur.

Dələduzluq özünün törəldimə üsuluna görə iki növə ayrılır:

- 1) aldatma yolu ilə dələduzluq;
- 2) etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə dələduzluq.

4. Burada **aldatma** dedikdə, özgə əmlakını (əmlak hüququnu) ələ keçirmək niyyətində olan şəxs tərəfindən bilə-bilə yalan, həqiqətə uyğun olmayan məlumatların verilməsi və ya həqiqi məlumatların gizlədilməsi, yaxud da əmlakın ələ keçirilməsinə yönəlmis qəsdən törədilən başqa hərəkətlərin edilməsi (məsələn, əqdin predmeti olan saxta əşyaların və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi, onları əldə edilməsi, malların alınması zamanı aldadıcı üsullardan istifadə edilməsi və ya hesablaşma görüntüsünün yaradılması və sair) başa düşülür. Dələduzluğun törədilməsi zamanı həqiqətə uyğun olmayan və ya gizlədilmiş məlumatlar kimi müxtəlif hallar, məsələn hüquqi faktlar, əmlakın dəyərinə və keyfiyyətinə, təqsirkarın şəxsiyyətinə, onun səlahiyyətlərinə və niyyətinə dair məlumatlar çıxış edər bilər.

Həqiqətin təhrif edilməsi dedikdə, təqsirkarın müəyyən faktların mövcud olması və ya olmaması barədə yalan məlumat verməklə zərərçəkmişə aldadaraq ondan əmlakı könüllü şəkildə ələ keçirməyə nail olması başa düşülür.

Həqiqət barədə susma (yəni passiv aldatma) dedikdə, təqsirkarın xəbər verilməsi zəruri olan məlumatları və ya halları gizlətməklə, zərərçəkmişə bildirməməklə onu aldadaraq əmlakı könüllü şəkildə ələ keçirməyə nail olması başa düşülür.

Bu baxımdan, əgər məlumatların saxtalaşdırılmasının və ya xəbər verilməsi zəruri olan məlumatların gizlədilməsinin təqsirkar tərəfindən qabaqcadan düşünlülər edilmiş müəyyən olunmazsa, onda dələduzluq cinayəti olmayacaqdır.

5. Aldatmanın məzmununu çox hallarda yalan vədər təşkil edir. Həmin vədlərin köməyi ilə dələduz əmlakı ələ keçirmək məqsədi ilə zərərçəkmişə öz həqiqi niyyətləri barədə aldadır (məsələn, dələduz yerinə yetirmək niyyəti olmadığını müqavilə üzrə avans qismində pul əldə edir).

Başqa şəxsə rüşvət verəcəyi adı ilə aldatma və ya etibardan sui-istifadə etməklə özgeçsinin əmlakını mənimsəmək üçün ələ keçirən təqsirləndirilən şəxsin əməli dələduzluq kimi təsvif edilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, burada əmlak başqasına rüşvət vermək adı ilə ələ keçirilsə də, təqsirləndirilən şəxsin məqsədi özgeçsinin əmlakını ələ keçirməyə yönəldiyindən bu əməl vahid qəsdlə əhatə olunur. Belə halda əməl Cinayət Məcəlləsinin 178-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan cinayətin tərkibini yaratdığından, onun eyni zamanda Cinayət Məcəlləsinin 31, 312-ci maddəsi ilə də təsvif edilməsinə ehtiyac yoxdur.

Özünü vəd etdiyi öhdəliyi yerinə yetirə biləcək vəzifəli şəxs kimi təqdim edərkən, göstərəcəyi xidmət müqabilində hər hansı şəxsədən pul və ya digər qiymətli şeylər alıb, onları mənimsəyən şəxs də dələduzluğa görə məsuliyyət daşımalıdır.

Belə hərəkətlər vəzifəli şəxslər tərəfindən törədildikdə isə təqsirkarın əməli Cinayət Məcəlləsinin 178.2.3-cü maddəsi ilə təsvif edilə bilər (adı çəkilən Plenum qərarının 7-ci və 8-ci bəndləri).

6. Əgər təqsirkar özgeçsinin əmlakını və ya əmlaka olan hüquqlarını ələ keçirmək məqsədi ilə saxta sənədlərdən istifadə edirsə, onun əməlinin əlavə olaraq CM-in 320-ci maddəsi ilə təsvif tələb olunur. Çünki burada sənədlərin saxtalaşdırılması dələduzluğun üsulu kimi çıxış edir. Təqsirkarın sənədi saxta-

laşdırılması dələduzluğa hazırlıq cinayəti hesab olunur. Əgər dələduzluq məqsədi ilə saxtalaşdırılmış sənədlərdən istifadə etmək mümkün olmazsa, onda məsuliyyət dələduzluğa hazırlığa və sənədləri saxtalaşdırmağa görə məcmu dələduzluq başa çatırsa, onda əməl sənədləri saxtalaşdırmağa və dələduzluğa (CM-in 178-ci və 320.2-ci maddələri) görə cinayətlərin məcmusu üzrə təsvif ediləcəkdir.

Şəxs saxtalaşdırdığı sənədləri (xəstəlik vəərəqəsi, sürücülük vəsiqəsi və s.) dələduzluq cinayəti törətmək üçün başqasına verdiyə, yalnız sənədləri saxtalaşdırmağa görə yox, həm də dələduzluğa köməkçiliyə görə məsuliyyət daşıyacaqdır.

7. Etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə əmlakı ələ keçirmə (əmlaka olan hüquq əldə etmə) cinayəti hər hansı hüquq verən və vəzifədən azad edən saxta sənədlərdən istifadə edilməklə törədildikdə, təqsirkarın əməli cinayətlərin məcmusu üzrə CM-in 178 və 320.2-ci maddələri ilə təsvif edilir.

Şəxsin saxta sənəd hazırlaması və həmin sənəddən istifadə etməklə özgeçsinin əmlakını (əmlaka olan hüququnu) ələ keçirmək məqsədi güdməsi, lakin ondan əsli olmayaraq bu niyyətin həyata keçirilməsinə imkan verməməsi müəyyən edilədikdə, onun əməli rəsmi sənədləri saxtalaşdırma (CM-in 320.1-ci maddəsi) və işin hallarından əsli olaraq, habelə CM-in 28.2-ci maddəsinin tələbləri nəzərə alınmaqla dələduzluğa hazırlıq və ya dələduzluğa cəhd etmə kimi (müvafiq olaraq CM-in 28,178.3-cü və ya 29,178-ci maddələri ilə) qiymətləndirilə bilər.

Belə halda, bilə-bilə həmin məqsəd üçün təqsirləndirilən şəxsə saxta sənədlər verən şəxs dələduzluğa köməkçiliyə (CM-in 32.5, 178-ci maddələri ilə) və sənədləri saxtalaşdırmağa (CM-in 320-ci maddəsi ilə, vəzifəsi şəxs olduğu isə CM-in 313-cü maddəsi ilə) görə cinayətlərin məcmusu qaydasında məsuliyyət daşımalıdır (adı çəkilən Plenum qərarının 6-cı bəndi).

8. Dələduzluğun ikinci təradimə üsulu **etibardan sui-istifadə etmə** hesab edilir. Dələduzluğun üsulu kimi etibardan sui-istifadə etmə dedikdə, əmlakı ələ keçirmək və ya əmlaka olan hüquq əldə etmək məqsədi güdən şəxs tərəfindən əmlakın mülkiyyətçisi, bu əmlaka sahiblik edən və ya sərəncam vermək hüququ olan şəxsə yaranmış etibarlı münasibətlərdən istifadə olunması başa düşülür. Etibardan sui-istifadə etmə, həmçinin, təqsirkar şəxsin qulluq səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi, zərər çəkmiş şəxsə yaxın şəxsi və ya qohumluq münasibətlərinin olması ilə də əlaqədar ola bilər. Etibardan sui-istifadə etmə həm də təqsirkarın əvəzsiz olaraq özünün və ya üçüncü şəxslərin xeyrinə əmlakı və ya ona olan hüquq ələ keçirmək məqsədi ilə üzərinə götürdüğü hər hansı öhdəliyi yerinə yetirmək niyyətində olmadığı halda, məsələn, kredit müəssisələrindən müəyyən məbləğdə kredit və ya zərər çəkmiş şəxsədən borc alaraq bunları qaytarmaq məqsədi güdməyi, hər hansı işin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi öhdəliyini üzərinə götürüb bunun üçün əvvəlcədən avans kimi müəyyən məbləğdə pul alaraq həmin işi görməyi (xidməti göstərməyi) və görmək (xidmət göstərmək) niyyətində olmadığı hallarda da baş verir.

9. Şəxs əmlakı (əmlaka olan hüququ) əldə edərək onların verilməsinin şərtləri ilə bağlı öhdəlikləri yerinə yetirmək niyyətində olmadığına və nəticədə zərər çəkmiş şəxsə maddi zərər vurulduqda, onun əməli o halda dələduzluq kimi qiymətləndirilir ki, təqsirkarı özge əmlakının talanmasına və ya əmlaka olan hüquqa işlənilməsinə yönəlmis niyyəti həmin əmlakı və ya əmlaka olan hüququ əldə edəndək yaranmış olsun.

Şəxsin əmlakın ona verilməsi ilə bağlı öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün əvvəlcədən real maliyyə imkanlarının, yaxud əmlakın idarə edilməsi üçün onun icazəsinin olmaması, əmlakı (əmlaka olan hüququ) əldə edərkən saxta sənədlərdən istifadə etməsi, başqa şəxslərə və ya kredit təşkilatlarına borcunun və ya girovda əmlakının olması haqda məlumatları gizlətməsi, əqdin bağlanması zamanı tərəflərdən biri kimi çıxış edən yalançı müəssisələr yaratmasına onun özge əmlakının talanmasına yönəlmis niyyətinin olmasına dəlalət edən hallar kimi qəbul edilə bilər. Lakin bu hallarda da mövcud olması birmənalı olaraq şəxsin dələduzluq cinayətini törətməsi barədə nəticəyə gəlmək üçün əsas vermir və hər bir konkret işin hallarına əsaslanaraq təqsirkarı üzərinə götürüldüyü öhdəlikləri yerinə yetirmək niyyətində olmaması müəyyən edilməlidir («Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumununun 11 iyun 2015-ci il tarixli qərarının 5-ci bəndi).

10. Satış məqsədi ilə saxta pul, qiymətli dövlet kağızları və ya xarici valyuta, yaxud xarici valyutada ifadə olunan qiymətli kağızları hazırlama, əldə etmə və ya satma zahihi cəhətdən dələduzluq cinayətinin əlamətlərinə oxşar olsa da, belə əməllər xüsusi norma kimi çıxış edən CM-in 204-cü maddəsi ilə təsvif olunmalıdır.

Saxta pulun, xarici valyutaların və ya qiymətli kağızların satılması o zaman dələduzluq kimi qiymətləndirilə bilər ki, onlar aşkar formada əslindən fərqlənsinlər və həmin pulun, valyutaların və ya qiymətli kağızların döviyyədə istifadə edilməsi istisna edilsin. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin qəsdinin aşkar surətdə məhdud şəxslər dairəsinin əldəedilməsinə yönəlməsi sübut edilməlidir.

Bununla yanaşı, saxta lotereya bileti əsasında uduş (pul, əmlak) əldə etmə CM-in 204-cü maddəsinin dispozisiyası ilə əhatə olunmadığına görə, belə əməl də CM-in 178-ci maddəsi ilə təsvif olunmalıdır (adi çəkilən Plenum qərarının 9-cu bəndi).

11. Dələduzluğu talamanın başqa formalarından fərqləndirmək lazımdır, çünki talamanın bəzi başqa formaları zamanı da aldatmadan istifadə edilə bilər (məsələn, soyğunçuluq törətmək istəyən təqsirkar mənzil sahibini aldataraq onun mənzilinə daxil olur, sonra isə soyğunçuluq törədir). Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, talamanın başqa formaları zamanı aldatma mövcud olsa belə, bu yalnız cinayətin edilməsini asanlaşdırmaq məqsədi güdür, əmlak isə sahibinin iradəsinə zidd olaraq ələ keçirilir. Dələduzluqda isə aldatma zərərçəkmiş şəxsi yanılmağa yönəlməmişdir ki, belə yanılma nəticəsində həmin şəxs öz əmlakını könüllü olaraq təqsirkara verir.

12. Dələduzluq zamanı əmlakın və ya əmlaka olan hüquqların təqsirkara verilməsi həmin predmetlərin dələduza təkcə faktiki verilməsini nəzərdə tut-

mur. Bu zaman həmin əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun bəzi elementləri də (sahiblik, istifadə, bəzən hətta sərəncam hüququ) təqsirkara verilir. Ona görə də qisaməddətli işlərin görülməsi hallarında etibar edilmiş əmlakı talama (məsələn, kəmə göstərilməsi üçün verilmiş çemodanı götürüb qaçma) dələduzluq kimi təsvif edilə bilməz.

13. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 1-ci bəndinə görə CM-in 178.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətinə və ya digər sahibinə beş yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır.

14. Şəxsin qanunsuz sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaqla standartlara uyğun olmayan xidmət göstərərək və ya məhsul (məsələn, yeyinti məhsulları, iqilər və sair) istehsal edərək onların qiymətinə təsir göstərən əsl keyfiyyəti və xüsusiyyətləri barədə məlumatları mal satan və ya əhaliyə xidmət göstərən təşkilatlardan, həmçinin, ticarət (xidmət) sahəsində fərdi sahibkar qismində qeyd edilmiş fiziki şəxslərdən və ya istehlakçılardan gizlətməklə onlara xidmət göstərməsi və ya məhsulların satması həm dələduzluq, həm də qanunsuz sahibkarlıq (CM-in 192-ci maddəsi) kimi qiymətləndirilməlidir.

Eyni əməllər qanuna müvafiq olaraq qeydiyyatla alınmış mal satan və ya əhaliyə xidmət göstərən təşkilatlarda, həmçinin ticarət (xidmət) sahəsində fərdi sahibkar qismində qeyd edilmiş fiziki şəxslər tərəfindən törədildikdə və istehlakçıya vurulmuş ziyan xeyli miqdar təşkil etdikdə həmin əməllər istehlakçıları aldatma və ya pis keyfiyyəti məhsul istehlak etmə və satma kimi qiymətləndirilərək CM-in 200-cü maddəsi ilə təsvif edilir.

Adız qiymətli kağızların təqdim edilərəklə onları əsasında əmlakın ələ keçirilməsi məqsədilə həmin qiymətli kağızların gizli talanması dələduzluq cinayətinin tərkibini yaratmır və bu kimi hallarda təqsirkarın əməli başa çatmış gizli talanma, yeni oğurluq kimi qiymətləndirilir. Belə qiymətli kağızların talamış şəxsin sonradan onları əsasında hər hansı məbləğdə pul vəsaiti almış təqsirkarın oğurlanmış əmlaka sərəncam verməsi hesab edilir.

Ozgenin adına olan sənədlər (məsələn bankın əmanət kitabçası, pensiya vəsiqəsi, adlı qiymətli kağızlar və sair) əsasında qanunsuz olaraq pensiyaların, müavinətlərin, banklara yerləşdirilmiş vəsaitlərin ələ keçirilməsi o halda aldatma yolu ilə törədilmiş dələduzluq kimi qiymətləndirilir ki, təqsirkar bu zaman kredit təşkilatının əməkdaşını özünün həmin sənədlərin sahibi olmasına inandırılmış olsun. Bu sənədlər (qiymətli kağızlar) təqsirkar tərəfindən oğurlandıqda şəxsin əməli işin hallarından asılı olaraq həm də CM-in 326.1 və ya 326.2-ci maddəsi ilə təsvif edilməlidir. Eyni ilə hər hansı sosial ödənişlər və ya müavinətlər almaq hüququna malik olmayan şəxsin belə hüququnun olması haqqında müvafiq orqanlara yalan məlumatlar verərək həmin məlumatlar əsasında ödənişləri və ya müavinətləri almış da dələduzluq kimi qiymətləndirilir, bu halda rəsmi sənədlərin saxtalaşdırılması və ya onlardan istifadə edilməsi müəyyən edildikdə isə əlavə olaraq CM-in 320.1 və ya 320.2-ci maddəsi ilə təsvif edilir.

Şəxs saxta ödəniş tapşırığı ilə banka və ya digər kredit təşkilatına müraciət edərək və ya həmin bankla (kredit təşkilatı ilə) şərtlərini yerinə yetirmək niyyə-

linde olmadığı kredit müqaviləsi bağlayaraq müəyyən məbləğdə pul vəsaitlərini nağd şəkildə əldə etdikdə, yaxud da həmin pul vəsaitlərinin özlünün və ya başqa şəxslərin bank hesabına köçürülməsinə nail olduqda onun bu əməlləri dələduzluq kimi qiymətləndirilir. Bu yolla ələ keçirilmiş pul vəsaitləri təqsirkarın və başqa şəxsin bank hesabına köçürüldüyü və ya nağd şəkildə əldə edildiyi andan cinayət başa çatmış hesab edilir.

Şəxs tərəfindən kredit müəssisələrinin hesablarında saxlanılan pul vəsaitlərinin həmin təşkilatların məlumat bazalarına girməklə, müvafiq proqramlarda dəyişiklik etməklə və ya zərərli proqramlardan istifadə etməklə öz hesabına, yaxud da elektron kartına köçürülməsi, habelə ögürənməsi və ya saxtalaşdırılmış elektron hesab (kredit) kartından istifadə etməklə bankomat vasitəsilə pul vəsaitlərinin ələ keçirilməsi dələduzluq hesab edilmir və belə hallarda əməl ögürülük kimi qiymətləndirilməli, işin halları buna əsas verdikdə isə həm də ələvə olaraq CM-in 271 və ya 273-cü maddəsi ilə təsvif edilmişdir (adı çəkilən Plenum qərarının 12-16-cı bəndləri).

15. Mülki münasibətlərdən irəli gələn (məsələn, qanuna müvafiq olaraq bağlanmış borc, kredit, icarə və sair müqavilələr üzrə) öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi yalnız o halda dələduzluq kimi qiymətləndirilə bilər ki, şəxsin həmin müqavilələri bağlamazdan əvvəl özganın əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu əvəzsiz olaraq ələ keçirmək niyyətində olması müəyyən edilmiş olsun.

Qanuna müvafiq qaydada kredit, borc, girov, alqı-satqı və bu kimi başqa mülki münasibətlərdən irəli gələn müqavilə bağlandıqdan sonra şəxs digər şəxsin müqavilənin şərtlərinə zidd olan hərəkətləri nəticəsində əmlakından və ya əmlaka olan hüququndan məhrum olduqda və həmin əmlakın qaytarılması (əmlaka olan hüququnun bərpası) iddiası ilə mülki mühakimə icraatı qaydasında məhkəməyə müraciət etdikdə, məhkəmə bu xarakterli iddialara mülki-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun qaydada baxmalı, bu baxış zamanı əmlak ələ keçirmiş və ya əmlak hüququnu əldə etmiş şəxsin əməllərində tələmə, o cümlədən dələduzluq cinayətinin əlamətlərinin olmasını müəyyən etdikdə isə MPM-in 265.4-cü maddəsinin tələblərinə müvafiq olaraq bu haqda xüsusi qərarad çıxarmaqla prokurora xəbər verməlidir.

Şəxsin başqasının adına rəsmiləşdirilmiş borc və ya kredit müqaviləsi əsasında alınmış pul vəsaitini etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə ələ keçirdiyi hallarda, belə müqavilələrin bağlanmasında qanunsuzluğa yol verilməmişdirsə, cinayət işi üzrə zərər çəkmiş şəxs qismində müqavilə tərəfi olan kreditör (bank, digər kredit təşkilatı və ya borc vermiş fiziki şəxs) şəxs, adına müqavilə rəsmiləşdirilmiş şəxs tanır. Bu halda kreditörün adına müqavilə rəsmiləşdirilmiş şəxs arasında yaranmış mübahisə mülki məhkəmə icraatı qaydasında həll edilir. Mübahisə kreditörün xeyrinə həll edildikdə, dələduzluq cinayətinin törədilməsi nəticəsində zərər çəkmiş (adına müqavilə rəsmiləşdirilmiş) şəxs ona vurulmuş zərərin ödənilməsi ilə bağlı həmin cinayət, həm də mülki mühakimə icraatı qaydasında təqsirkara qarşı mülki iddia ilə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

Kirayə müqaviləsi üzrə götürülmüş əmlakın qaytarılmaması o halda CM-in 178-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaradır ki, təqsirləndirilən şəxs əvvəlcə-

dən aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə həmin əmlakı əvəzsiz olaraq öz mülkiyyətinə keçirmək niyyətində olsun (adı çəkilən Plenum qərarının 27-29-cu bəndləri).

16. Dələduzluq cinayəti özganın əmlakının (əmlaka olan hüququnun) təqsirkarın və ya üçüncü şəxslərin sahibliyinə keçdiyi və onların bu əmlaka (əmlaka olan hüquqa) dair istədikləri kimi sərəncam etmək və ya onlardan istifadə etmək imkanının yarandığı andan başa çatmış hesab edilir. Dələduzluq əmlaka olan hüququ ələ keçirmə formasında törədildikdə, cinayətin başa çatması təqsirkarın əmlaka dair mülkiyyət hüququnun, habelə həmin əmlaka sahibliyi etməklə və sərəncam etmək hüququnun qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada qeydiyyatına alındığı an hesab edilir (məsələn, daşınmaz əmlaka dair mülkiyyət hüququnun müvafiq orqanlar tərəfindən qeydiyyatına alındığı, bu hüququn tanınmasına dair məhkəmə qərarının qüvvəyə mindiyi, əmlakın alqı-satqısına dair əqdin bağlandığı və sair).

17. CM-in 73-1.1-ci maddəsinə görə dələduzluq əməlini (CM-in 178.1-ci maddəsinə əsas tərkibdə nəzərdə tutulmuş əməli) törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə bərabərlikdə və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

18. Dələduzluğun subyektiv cəhəti ögürülük tərkibinin eyniadlı əlamətləri ilə anoloji (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

19. Dələduzluq cinayətinin subyektiv 16 yaşına çatmış anlaşı fiziki şəxslər ola bilər.

20. CM-in 178.2-ci maddəsinə aşağıdakı ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri nəzərdə tutulmuşdur: 1) eyni əməllərin, qabaqcadan əlbiş olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi; 2) təkrar törədilməsi; 3) şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi; 4) xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi. Burada 1-ci, 2-ci və 4-cü əlamətlər ögürülük eyniadlı ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

21. Dələduzluğun şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi dedikdə, təqsirkarın tutduğu vəzifə ilə əlaqədar ona verilmiş səlahiyyətlərdən istifadə edərək özganın əmlakını və ya əmlaka olan hüquqlarını aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə ələ keçirməsi başa düşülməlidir. Həmin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti o halda mövcud olacaqdır ki, təqsirkar zərərçəkmiş aldadarkən və ya onun etibarından sui-istifadə edərək nəzərdə tutulmuş qulluq mövqeyindən istifadə etmiş olsun.

Nəzərdən keçirilən ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti dələduzluq yalnız dövlət hakimiyyəti və yerli idarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri deyil, həm də digər kateqoriyadan olan dövlət və ya bələdiyyə qulluqçuların tərəfindən törədilə bilər.

22. CM-in 73-1.2-ci maddəsinə görə CM-in 178.2-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə bərabərlikdə və dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın bir misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən

azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

23. CM-in 178.3-cü maddəsində dələləduşluğun xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi əməlin mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi, əməlin külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Həmin əlamətlər oğurluğun eyniadlı xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

24. CM-in 178.1-178.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi (CM-in 178.4-cü maddəsi) dələləduşluğun xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkiblərdən biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeydi-
n 2-ci bəndinə görə burada xüsusilə külli miqdar dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

25. CM-in 73-1.3-cü maddəsinə görə CM-in 178.3-cü və 178.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə bəndə qədərdə və daimi ziyanı tamamilə ödədikdə və cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın iki misli miqdarda dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

Maddə 179. Mənimsəmə və ya israf etmə

179.1. Mənimsəmə və ya israf etmə, yəni təqsirkara etibar edilmiş özəmləkinə talama —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz altmış saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

179.2. Eyni əməllər:

179.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;

179.2.2. təkrar törədildikdə;

179.2.3. şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə;

179.2.4. xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə — dörd min manatdan yeddə min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

179.3. Bu Məcəllənin 179.1 və ya 179.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

179.3.1. mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

179.3.2. külli miqdarda törədildikdə —

179.3.3. - Ləğv edilmişdir

beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

179.4. Bu Məcəllənin 179.1—179.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə — on ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəza-

landırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 7 mart 2012-ci il, 30 aprel 2013-cü il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; 16 mart 2012-ci il; «Respublika» q., 15 iyun 2013-cü il; «Azərbaycan» q., 19 iyun 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in 179-cü maddəsi özganın əmlakını talamanın iki müstəqil formasını nəzərdə tutur: mənimsəmə və israfetmə. Özganın əmlakını talamanın bu iki müstəqil formasının hər birinin özünəməxsus obyektiv xüsusiyyətləri vardır. Bu obyektiv xüsusiyyətlər özganın əmlakı ilə keçirənin üsulunda özünü göstərir.

2. Şərh edilən cinayətin obyektı də mülkiyyət münasibətləridir.

3. **Mənimsəmə** talamanın müstəqil forması olub, **obyektiv cəhətdən** inanılıb təşəkkülləşmiş maddi qiymətli şeylərin ayrılması, götürülməsi və onun üzərində qanunsuz sahibliyi müəyyən etmək yolu ilə özünün və ya digər şəxslərin mülkiyyətinə keçirilməsində ifadə olunur. Bu zaman müqavilə münasibətləri və yaxud dövlət və ya ictimai təşkilatların xüsusi tapşırığı ilə əlaqədar əmlak bəndəsində sahiblik, idarəetmə, sərəncam vermə, dağıtma və ya saxlama səlahiyyətlərini həyata keçirən təqsirkar (məsələn, anbardar, təchizatçı, kassir və s.) özünü qanuni ixtiyarında olan əmlakı qanunsuz, əvəzsiz öz mülkiyyətinə keçirir. Əmlak hər hansı təşkilatın işçisi hesab edilməyən xüsusi şəxslərə də etibar edilə bilər (onlara yuxarıda qeyd olunan sərəncam vermə, idarə etmə, saxlama və s. səlahiyyətlər verməklə). Təqsirkara səlahiyyətlər podrat, icarə, saxlama və s. mülki-hüquqi müqavilələr əsasında da verilə bilər.

4. Əgər şəxs tutduğu vəzifə ilə əlaqədar olaraq ona sərəncam vermə, idarəetmə, tedarük və s. səlahiyyətləri verilməklə etibar edilmiş əmlakı qanunsuz və əvəzsiz olaraq öz mülkiyyətinə keçirərsə, onda onun əməli CM-in 179.2.3-cü maddəsi ilə tövsif ediləcəkdir (məsələn, briqadir, təchizatçı və s.).

Əgər sürücür və ya traktorçu yığılımı taxılı anbarlara dağıtmaq onun qanunsuz və əvəzsiz olaraq öz mülkiyyətinə keçirirsə, onun əməli özge əmlakını talama kimi tövsif ediləcəkdir. Əgər bu vəziyyətdə sürücür və ya traktorçu həm də ekspediter vəzifəsinə yerinə yetirirsə, yəni həmin daşınan mal adı, çeşidi, çəkisi, qiymətli göstərilməklə qaimə əsasında verilmişsə, onun əməli etibar edilmiş əmlakı mənimsəmə və ya israf etmə formasında talama kimi tövsif ediləcəkdir.

5. **İsraf etmə** dedikdə, təqsirkara müəyyən səlahiyyətləri həyata keçirmək üçün etibar edilmiş əmlakın sərif edilməsi, satılması, istehlak edilməsi, müxtəlif formalarda özgeninkiləşdirilməsi (başqa şəxslərə bağışlama, vermə) başa düşülür. Mənimsəmədən fərqli olaraq israf etmədə əmlak sərif edildiyindən və ya digər formada özgeninkiləşdirildiyindən onu qanuni mülkiyyətə qaytarmaq imkanı itirilmiş olur.

6. **İsraf etmə** mənimsəmədən onunla fərqlənir ki, israf etmə zamanı təqsirkar taladığı əmlakı zərərçəkmişin qalan əmlakından və ya olduğu yerden qabaqcadan ayırmadan həmin əmlak bəndəsində qanunsuz sərəncam verir. Mənimsəmə zamanı talanmış əmlak bəndəsində sərəncam verilənədək həmin əmlak bir müddət təqsirkarın qanunsuz sahibliyində qalır, israf etmə zamanı isə

təqsirkar taladığı əmlakə dərhal — həmin əmlakı taladıqdan sonra heç bir zaman müddət keçmədən sərəncam verir.

7. Mənimşəmə və ısraf etmə cınayətın başa çatma anına görə də bir-birindən fərqlənir. Talamanın bir forması kimi mənimşəmə özgənün etibar edilmiş əmlakı təqsirkar tərəfindən onun qalan əmlakından ayrılaraq ələ keçirildiyi andan başa çatmış cınayət hesab edilir, ısraf etmə isə həmin əmlakə qanunsuz sərəncam verildiyi, yəni əmlakın bu və ya digər formada istehlak edildiyi, sərf edildiyi, satıldığı və ya başqa üsulla özgəninkiləşdirildiyi andan başa çatmış hesab edilir. Mənimşəmə və ya ısraf etmə vahid niyyətlə əhatə olunmuş bir neçə kriminal aktla törədildikdə cınayətın başa çatma momenti əmlakın götürülməsi (mənimşəmədə) və ya özgəninkiləşdirilməsi (ısraf etmədə) ilə bağlı əxirnci cınayət aktının edildiyi an hesab edilir.

8. Mənimşəmə və ya ısraf etmənin subyektiv cəhəti birbaşə qəsdən ibarətdir. Təqsirkar özgənün ona etibar edilmiş əmlakını qanunsuz və əvəzsiz olaraq götürdüyünü və ya həmin əmlak bərəsində sərəncam verdiyini dərk edir və bu əməli törətməyi arzu edir.

9. Şərhl edilən cınayətın subyektı xüsusiədir: bu, maddi dəyərlərin bilavasitə etibar edildiyi maddi məsul şəxslərdir. Maddi dəyərlər istənilən şəxsə etibar edilə bilər, lakin həmin şəxs 16 yaşına çatmış və ənaliq olduğuəda, bu cınayət subyektı olacaqdır.

Əmlakın müəyyən məqsədlə inanılıb tapşırılmadığı şəxslərin mənimşəmə yolu ilə talamada bilavasitə ıstaraq etdikləri hallarda, CM-in 179-cu maddəsi ilə, ıstaraqılığın digər hallarında isə CM-in 32-ci və 179-cu maddələri ilə məsuliyyət daşıyırlar («Özgə əmlakını qanunsuz ələ keçirmə və talama işləri üzrə qanunvericiliyin məhkəmələri tərəfindən tətbiq təcürbəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumununun 14 may 1999-cu il 9 sayılı qərarının 8-ci bəndinin 3-cü abzası).

10. Mənimşəmə və ısraf etməni oğurluqdan fərqləndirən əsas əlamət ondan ibarətdir ki, mənimşənən və ya ısraf edilən əmlak təqsirkar şəxsə etibar edilmiş olur. Oğurluq zamanı təqsirkarın talanan əmlakə heç bir münasibəti olmur, onun həmin əmlak bərədə sahiblik, istifadə və ya sərəncam üzrə heç bir səlahiyyəti olmur.

CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 1-ci bəndinə görə CM-in 179.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətinə və ya digər sahibinə beş yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır.

11. CM-in 73.1.1-ci maddəsinə görə CM-in 179.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmüş şəxs zərərcəkmiş şəxslə bənşədiqdə və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cınayət məsuliyyətdən əzad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cınayət məsuliyyətdən əzad yalnız bir dəfə əzad edilə bilər.

12. CM-in 179.2-ci maddəsində mənimşəmə və ya ısraf etmənin əşğıdaki ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri nəzərdə tutulmuşdur: 1) əyni əməllərin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi; 2) təkraq törədilməsi; 3) şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyində istifadə etməklə törədilməsi; 4) xeyli

miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi. Burada 1-ci, 2-ci və 4-cü əlamət oğurluğun əyniadlı əlamətləri ilə tam üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

Şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyində istifadə etməklə törədilmiş mənimşəmə və ya ısraf etmə o halda mövcud olacaqdır ki, həmin əməllər əmlakın etibar edildiyi və öz qulluq mövqeyinə görə həmin əmlak bərəsində müəyyən səlahiyyətlərə malik maddi məsul şəxs tərəfindən törədilmiş olsun. Bu zaman şəxs təhlil edilən cınayət tərədrkən məhz öz qulluq səlahiyyətlərindən istifadə edir. Belə subyektlər srasına ənbardar, təchizatçı və dövlət və ya fərqi müəssisələrdə bu kimi vəzifələri tutan digər şəxslər əid edilə bilər.

13. CM-in 73.1.2-ci maddəsinə görə CM-in 179.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmüş şəxs zərərcəkmiş şəxslə bənşədiqdə və dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə, cınayət nəticəsində vurulmuş ziyanın bir misli miqdarda dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cınayət məsuliyyətdən əzad edilir. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cınayət məsuliyyətdən əzad yalnız bir dəfə əzad edilə bilər.

14. CM-in 179.3-cü maddəsində mənimşəmə və ya ısraf etmənin xüsusiə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri kimi bu əməlin müteşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi, külli miqdarda törədilməsi tərədriləmə nəzərdə tutulmuşdur.

Həmin əməllər oğurluğun əyniadlı xüsusiə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

15. CM-in 179.1-179.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin xüsusiə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi (CM-in 179.4-cü maddəsi) mənimşəmə və ya ısraf etmənin xüsusiə ağırlaşdırıcı tərkiblərindən biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə görə burada xüsusiə külli miqdarda dekdikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başə düşülür.

16. CM-in 73.1.3-cü maddəsinə görə CM-in 179.3-cü və 179.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli törətmüş şəxs zərərcəkmiş şəxslə bənşədiqdə və dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə və cınayət nəticəsində vurulmuş ziyanın iki misli miqdarda dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cınayət məsuliyyətdən əzad edilə bilər. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cınayət məsuliyyətdən əzad yalnız bir dəfə əzad edilə bilər.

Maddə 180. Soyğunçuluq

180.1. Soyğunçuluq, yəni özgənün əmlakını açıq talama — üç iləək müddətə əzadlığı məhdudlaşdırılması və ya üç iləək müddətə əzadlığı məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

180.2. Əyni əməllər:

180.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;

180.2.2. təkraq törədildikdə;

180.2.3. yaşayış sahəsində, habələ binaya, ənbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz olaraq girməklə törədildikdə;

180.2.4. insanların həyatı və ya sağıamlığı üçün təhlükəli olmayan zər tətbıq etməklə törədildikdə;

180.2.5. zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə — ilən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

180.3. Bu Məcəllənin 180.1 və ya 180.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

180.3.1. mütaşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

180.3.2. zərərçəkmiş şəxsə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

180.3.3. - Ləğv edilmişdir
yeddi ilədən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

180.4. Bu Məcəllənin 180.1—180.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

on iki ilədən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qərarı ilə edilmiş düzəlişləri — «Azərbaycan» q., 16 mart 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Soyğunçuluğun obyektini öz sosial-iqtisadi məzmununa görə özge əmlakını talamanın digər formalarının obyektləri ilə üst-üstdə düşür. Lakin nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, CM-in 180.2.4-cü maddəsinə görə özganın əmlakını açıq talama insanların həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etməklə də törədilə bilər. Buna görə də cinayətdən zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığı təhlil edilən cinayətin əlavə obyektini kimi qəbul edilməlidir.

2. Soyğunçuluq obyektiv cəhətdən özge əmlakını açıq talamada ifadə olunur. Soyğunçuluğun xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, təqsirkar cinayəti açıq şəkildə, yəni zərərçəkmişin və ya digər şəxslərin yanında aşkar vəziyyətdə törədir, həmin şəxslərin onun hərəkətlərinin cinayətəlxarakterini dərk edə bilməyəcək və bu cinayət çox hallarda şəxsiyyətə fiziki və ya psixi zor tətbiq etməklə müşayiət olunur. Bütün bunlar talamanın digər formalanna nisbətən soyğunçuluğun icimai təhlükəliliyini artırmış olur.

3. «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 3-cü bəndinə görə, CM-in 180-ci maddəsi (soyğunçuluq) ilə nəzərdə tutulan özge əmlakının açıq talanması zamanı təqsirkar mülkiyyətçinin və ya əmlakın digər sahibinin və ya kənar şəxslərin gözü qarşısında özge əmlakını talayır. Bu zaman təqsirkarın hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün həmin şəxslər tərəfindən tədbir görülüb-görülməməsindən asılı olmayaraq, təqsirkar şüurlu surətdə anlayır ki, ətrafdakılar onun əməlinin hüquqzidd xarakter daşdığını başa düşürlər.

Özge əmlakı qanunsuz götürülərkən, orada olmuş kənar şəxs, həmin hərəkətlərin hüquqzidd olmasını dərk etmərsə, yaxud da həmin kənar şəxs təqsirli şəxsin qohumudursa və təqsirli şəxs bununla əlaqədar əmlak götürülərkən, əks təsərə məruz qalmayacağına arxayındırsa, o zaman əməl özge əmlakının

oğurluğu kimi tövsif edilməlidir. Əgər sadalanan kənar şəxslər özge əmlakının talanmasının qarşısını alınması üçün tədbir görmüşlərsə (məsələn, hüquqzidd hərəkətlərin dayandırılmasını tələb etmişlərsə), bu zaman təqsirli şəxs CM-in 180-ci maddəsi ilə məsuliyyət daşımamalıdır.

Oğurluq edilərkən, təqsirli şəxsin hərəkətləri mülkiyyətçi və ya əmlakın digər sahibi, yaxud da digər şəxs tərəfindən aşkar edilərsə, təqsirli şəxs bunu dərk etsə də, əmlakı qanunsuz götürülməsindən ibarət hərəkətlərini davam etdirərsə və ya həmin əmlakı saxlamağa çalışarsa, o zaman belə hərəkətlər soyğunçuluq, həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli zərəkəliliklə, yaxud da belə zərəkəli təbii ediləcəyi hədəsi ilə müşayiət edildiyi hallarda isə quldurluq kimi tövsif edilməlidir («Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 4-5-ci bəndləri). Təqsirkar gizli talama (oğurluq) kimi başladığı hərəkətlərinin kənar şəxslərə məlum olduğunu aşkar etdikdən sonra xayalanmaqdan qorxaraq oğurluqluğunu atıb hadisə yerindən qaçarsa, onun əməli özge əmlakını gizli olaraq talamaya cəhd (CM-in 29-cu və 177-ci maddələri ilə) kimi tövsif ediləcəkdir.

Tamam məqsədi olmadan özganın əmlakının əldə edilməsinə yönəlmiş hüquqzidd hərəkətlər, məsələn, əmlakı sonradan mülkiyyətçiyə qaytarmaq, yaxud əmlakı ehtimal olunan hüquqla bağlı həmin əmlakı götürmək niyyətilə törədilmiş hərəkətlər, oğurluq və ya soyğunçuluq cinayətlərinin tərkibini yaradır. İşin hallarından asılı olaraq, buna əsaslar olduqda, belə hərəkətlər CM-in 322-ci maddəsi və ya digər maddələri ilə tövsif edilməlidir. Xuliqanlıq, zorlama və ya digər cinayətlər nəticəsində əmlak qanunsuz götürülsə, şəxsin hansı məqsədlə əmlakı götürməsinə müəyyən edilməlidir. Təqsirli şəxs özge əmlakını götürərkən, tamam məqsədi güdmüşsə, əmlakı əldə etmək üsul və vasitələrinin asılı olaraq, əməl mülkiyyətə əleyhinə olan müvafiq cinayətin və xuliqanlıq, zorlama və ya digər cinayətlərin məcmusuna qaydasında tövsif edilməlidir (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 8-ci bəndi).

4. Talamanın açıq olmasını müəyyən etmək üçün obyektiv və subyektiv meyarlardan istifadə edilir.

Obyektiv meyarın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, özganın əmlakını talama mülkiyyətçinin və ya kənar şəxslərin gözü qarşısında baş verir və onlar bu hərəkətlərin cinayət olduğunu dərk edirlər.

Subyektiv meyarın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təqsirkar onun hərəkətlərinin mülkiyyətçi və ya kənar şəxslər tərəfindən müşahidə edildiyini, yəni özganın əmlakını açıq taladığını dərk edir. Bu meyarların olması əməlin soyğunçuluq kimi tövsif edilməsinə əsas yaradır. Burada üstünlük subyektiv meyara verilir. Ona görə də təqsirkar özünün özganın əmlakını talamadan ibarət cinayətəlxarakterli hərəkətinin kənar şəxslər tərəfindən müşahidə edildiyini hesab edərsə, lakin həmin şəxslər təqsirkarın hərəkətinin mahiyyətini dərk etməmişlərsə, əməl yenə də soyğunçuluq kimi tövsif ediləcəkdir.

5. Şərh edilən cinayətin **subyektiv cəhəti birbaşa qesddən** ibarətdir. Təqsirkar özganın əmlakını açıq şəkildə qanunsuz və əvəzsiz olaraq götürdüyünü dərk edir və bunu etməyi arzu edir.

6. CM-in 180.2-ci maddəsi soyğunçuluğun aşağıdakı ağırlaşdırıcı tərkib əlamətlərini nəzərdə tutur: 1) eyni əməllərin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi; 2) təkrar törədilməsi; 3) yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz olaraq girməklə törədilməsi; 4) insanların həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etməklə törədilməsi; 5) zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi.

Burada dördüncü əlamət istisna olmaqla, qalan əlamətlər əmlakı gizli talamanın eyniadlı ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

7. İnsanların həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etmə dedikdə, şəxsin orqanizminə həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olmayan maddələr yeridilməsi, vurma, döymə və ya qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma, zərərçəkmişin azadlığını məhdudlaşdırma; 3) əyləyişi bağlama, qollarına qandal keçirmə, qapısı bağlı otaqda saxlama və s.), həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olmayan fiziki ağrıları yetirmə başa düşülməlidir. Belə zor həm əmlakın götürülməsinə maneçilik edən şəxslərin müqavimətini qırmaq, həm də götürülmüş əmlakı əldə saxlamaq və aradan çıxmaq məqsədi ilə tətbiq edilə bilər. Ona görə də həm əmlakın mülkiyyətçisinə (və ya başqa sahibinə), həm də kənar şəxslərə belə zor tətbiq edilməsi təhlil edilən ağırlaşdırıcı tərkib əlamətini əmələ gətirəcəkdir.

Əvvəlki CM-də zərərçəkmiş şəxsin həyatı və ya səhhati üçün təhlükəli olmayan zor işlətmək hədəsi də ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdu. İndiki CM-də psixi zor tətbiq etmə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmadığından bu cür əməl CM-in 180.1-ci maddəsi ilə sadə soyğunçuluq kimi təsvif ediləcəkdir.

8. Özgənin əmlakını soyğunçuluq yolu ilə ələ keçirmə zamanı təqsirkar zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır və ya ağır zərər vurusası, onun əməli cinayətlərinin məcmusu qaydasında CM-in 180.2.4-cü və 126-cı və ya 127-ci maddələrindən biri ilə təsvif olunacaqdır.

9. Təqsirkar oğurluq formasında talamaları başa çatdırdıqdan sonra tutulmaqdan qurtarmaq və ya gizlənmək məqsədi ilə zorakılıq hərəkətləri edirsə, onun əməli təhlil edilən ağırlaşdırıcı tərkib əlamətilə soyğunçuluq kimi CM-in 180.2.4-cü maddəsi üzrə təsvif olunacaqdır.

10. CM-in 180.3-cü maddəsində soyğunçuluğun aşağıdakı xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri nəzərdə tutulmuşdur: 1) eyni əməllərin müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi; 2) zərərçəkmiş şəxsə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi. Bütün bu əlamətlər oğurluğun eyniadlı xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

11. CM-in 180.1-180.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi (CM-in 180.4-cü maddəsi) soyğunçuluğun xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkiblərindən biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»-inin 2-ci bəndinə görə burada xüsusilə külli miqdar dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

Maddə 181. Quldurluq

181.1. Quldurluq, yəni özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədi ilə hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqın — dörd ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

181.2. Eyni əməllər:

181.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;

181.2.2. təkrar törədildikdə;

181.2.3. yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz olaraq girməklə törədildikdə;

181.2.4. xeyli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə;

181.2.5. silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyalar tətbiq edilməklə törədildikdə —

səkkiz ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

181.3. Bu Məcəllənin 181.1 və ya 181.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

181.3.1. müəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

181.3.2. külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə;

181.3.3. zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmaqla törədildikdə —

181.3.4. - Ləğv edilmişdir

on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

181.4. Bu Məcəllənin 181.1—181.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə —

on dörd ildən on səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» q., 16 mart 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Quldurluğun obyektini eyni zamanda həm mülkiyyət münasibətləri, həm də insanın sağlamlığıdır.

2. Şərh edilən cinayət obyektiv cəhətdən özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədi ilə hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqında ifadə olunur.

3. Quldurluğun mahiyyəti xüsusi məqsədlə və təhlil edilən maddənin disposisiyasına göstərilən üsullarla törədilən basqından ibarətdir. Burada basqın dedikdə, təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsə qarşı yönəldiyi və zor tətbiq edilməsi və ya zor tətbiq edilməsi hədəsi ilə müəyyən edilən qəflətin törədilən fəal hərəkətlər başa düşülür. Belə basqın o halda quldurluq tərkibini yaradır ki, hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və

yaxud belə zorakılıq tətbiq edildiyə hədəsi ilə bağlı olsun və vahid məqsədə — özgə əmlakını ələ keçirməyə yönəlsin.

Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsinin 31 mart 2010-cu il tarixli hökümü ilə İ.R.Zərnəcat Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin başqa maddələri ilə yanaşı, 181.2.3-cü, 181.2.5-ci maddələri ilə də təqsirli bilinərək ona görə məhkum edildiyi ki, o, özgənin əmlakını ələ keçirmək məqsədilə gecə N. saylı evə qanunsuz daxil olmuş, evdən eşidilən səslərə oyanan evin sakini R.E.Muradov tərəfindən yaxalanma anında sonuncunu hücumə məruz qoyaraq üstündə gəzdirdiyi, soyuq silah hesab edilən o bığağını tətbiq etməklə R.E.Muradovun həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli olan zorakılıqla basqın, yəni quldurluq etmiş, lakin R.E.Muradov İ.R.Zərnəcatı yaxalamaqla və bığağı almaqla onun zərərsizləşdirməyə nail ola bilmişdir.

Hökmdən dövlət ittihamçısı tərəfindən verilmis apellyasiya protestinə və məhkum İ.Zərnəcatın apellyasiya şikayətinə əsasən işə baxan Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin cinayət işləri və inzibati xətələrə dair işlər üzrə məhkəmə kollegiyası özünün 7 iyul 2010-cu il tarixli qərarı ilə apellyasiya protestini təmin etməmiş, kassasiya şikayətini qismən təmin edərək, hökmdə dəyişiklik edib, İ.Zərnəcatın Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 181.2.3, 181.2.5-ci maddələri ilə təvsis edilmiş əməlini CM-in 29, 177.2.3-cü maddəsinə təvsis etmişdir.

Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin həmin qərarından dövlət ittihamçısı kassasiya protesti verərək, qərarın ləğv edilərək cinayət işinin yeni apellyasiya baxışına qaytarılmasını xahiş etmişdir. Protest onunlaq əsaslandırılmışdır ki, Zərnəcatın ələk, fanar, bığaqla silahlanaraq Muradovların evinə daxil olmasınınə, onu yaxalayarkən bığağı nümayiş etdirməklə Muradovların vurmağa cəhd etməsinə, tərkislah edilərək zərərsizləşdirilməsinə, ələcə də real hədənin mövcud olmasına baxmayaraq kollegiya təqsirləndirilən şəxsin əməlini CM-in 29, 177.2.3-cü maddəsinə təvsis etməklə səhva yol vermişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin cinayət kollegiyası kassasiya protestinə mahiyyəti üzrə baxaraq, cinayət və cinayət-prosessual qanunların normalarının tətbiqinin düzgünlüyünü yoxlayaraq hesab etmişdir ki, kassasiya protestinin dəlləlləri əsassız olduğundan təmin edilməməlidir.

Kollegiya hesab etmişdir ki, İ.R.Zərnəcatın törətdiyi əməldə CM-in 181.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş basqının olması müəyyən edilmir. Ona görə ki, cinayət törədilən gecə saat 03 radələrində zərərcəkmış şəxs R.E.Muradov bir nəfər şəxsin onların yadıqta otağa girdiyini görmüş, bu zaman onun arvadı qışqıraraq, içəri girən şəxs özünü itirmiş, zərərcəkmış həmin şəxsin qarşısına tullanmış, həmin şəxs dərhal otaqdan çıxıb mətbəxə doğru qaçmağa başlamış, mətbəxin pəncərəsindən çölə tullanmaq istəmiş, o, həmin şəxsin ayaqlarından tutmuş, lakin həmin şəxs üzə üstə bayıra yerə yıxılmış, R.E.Muradov üstünə tullanıb onu tutmuş, onun əlində bığaql olmuş, İ.Zərnəcat onu vurmağa cəhd etməmiş, bığaqla qorxutmaq və ya həyətdən qaçmaq məqsədilə bığağı çıxarmış, sonra səs-küyə gələn atası E.Ə.Muradov İ.R.Zərnəcatı tutmaqla ona kəmək etmişdir. O, İ.R.Zərnəcatın əlindən bığağı almış və «102» telefon nömrəsinə zəng vurmaşdır.

Məhkəmə kollegiyasının qənaətinə görə İ.Zərnəcat ev sahibləri onun evə girməsini bildikdən sonra onlara qarşı hər hansı formada basqın etməmiş və yalnız qaçıb canını qurtarmağa çalışmış, lakin ev sahibləri onun qaçmasına mane olduqdan və R.Muradovun aktiv hərəkətləri nəticəsində qaça bilməyib yuxıldıqdan sonra onun üstünə yixilmiş R.Muradovla süpürüşməyə başlamış, nəhayət qaça bilməyib tutulmuşdur. İ.Zərnəcatın hərəkətləri, yalnız zərərcəkmışlərin əmlakını ələ keçirmək məqsədilə onların mənzilinə gizli daxil olub oğurluq etməyə yönəlmiş, lakin onun əməli aşkar edildikdən sonra hədəsə yerindən qaçmağa cəhd etməsi, habelə əlində ələk, üzərində bığaql və fənarın olması onun əməlini quldurcasına basqın etmə, zərərcəkmış həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli hədə-qorxu gəlmə kimi qiymətləndirməyə əsas vermirdi.

4. Hücumə məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıq dedikdə, zərərcəkmışin orqanizminə həyat və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olan (güclü təsiredici, bihüşedici, zəhərli) maddələr yeridilməsindən, zərərcəkmış şəxsin sağlamlığına əzə, və ya yüngül zərərcəkmışin vurulmasından, həmçinin belə zərərcəkmışə daxil andə, yətiliriləndə zərərcəkmışin həyatı və ya sağlamlığı üçün real təhlükə törədən zorakılıq hərəkətlərindən ibarət fiziki təsir göstərilməsi başa düşülməlidir.

Həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli olan güclü təsir edən, zəhərli və bihüşedici maddələrin zərərcəkmış şəxsin köməksiz vəziyyətə gətirilməsi və əmlakın ələ keçirilməsi məqsədilə onun orqanizminə daxil edilməsi də məhkəmə təcürbəsində quldur basqını kimi təvsis olunur.

Quldurluq cinayət tərkibinin yaranmasına üçün əmlakın ələ keçirilməsi məqsədilə basqının törədildiyi yer və zərərcəkmış şəxsin təqsirkarla münasibəti, habelə əmlak münasibətdə hüquqlı statusu heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Quldur basqından zərərcəkmış şəxs qışqıraraq əmlakın mülikiyyəti və ya sahibli, əmlak müəhlifəzə edən və ya onu idarə edən, habelə əmlakın talanmasına müqavimət göstərməyə cəhd edən, yaxud təqsirkarın fikrincə, belə müqavimət göstərə bilən şəxs ola bilər.

5. Tətbiq edilmis zorakılığın ağırlıq dərəcəsi müəyyən edilərək yalnız baş vermış zərərcəkmış nəticə deyil, həm də zorakılıq hərəkətlərinin intensivliyi, davamlılığı, yətilirmə üsulu, cinayətin aləti və s. nəzərə alınmalıdır. Əmlakı ələ keçirmək üçün basqın zamanı zərərcəkmışin sağlamlığına pozulmasına səbəb olmayan, lakin tətbiq edilərək onun həyat və sağlamlığı üçün real təhlükə yadadan zorakılıqla istifadə edildikdə də əməl quldurluq kimi təvsis edilməlidir (məsələn, zərərcəkmışi boğmaqla onun müqavimətini qırma).

«Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcürbəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 23-cü bəndinə görə, özgənin əmlakını ələ keçirmək məqsədilə hücumə məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla bağlı basqın o zaman CM-in 181.1-ci maddəsi ilə təvsis edilir ki, zərərcəkmışin sağlamlığına zərərcəkmışə yətilirməyə də, basqın anında onun həyatı və ya sağlamlığı üçün real təhlükə yaranmış olsun.

¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2010-cu il, № 4, s. 29-32.

6. Quldurluq zamanı tətbiq edilən fiziki zorakılıq zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurarsa, əməl CM-in 181.3.3-cü maddəsi ilə tövsiif ediləcəkdir.

Əgər fiziki zorakılığın tətbiqi ilə əlaqədar zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına yetirilmiş ağır zərər onun ölümü ilə nəticələnsə, onda əməl cinayətlərin məcmusu qaydasında CM-in 126.3-cü və 181.3.3-cü maddələri ilə tövsiif ediləcəkdir (quldurluq basqını törətmiş şəxsin əməlinə digər ağırlaşdırıcı hallar (məsələn, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, yaşayış sahəsinə və s. yerləərə qanunsuz girmək, silah tətbiq etmək və s.) olarsa, quldurluğun bu obyektiv əlamətləri hökmün təsviri-əsaslandırıcı hissəsində göstərilə bilər).

Özge əməlinin ələ keçirilməsi qeyri-müəyyən xarakter dəşiyən zorakılıq tətbiqi ediləcəyi hədəsi ilə törədilsə, şəxsin əməlinin soyğunçuluq və ya quldurluq olması məsələsi, işin bütün halları: cinayətin törədilmə yeri və vaxtı, basqın edənlərin sayı, zərərçəkmiş hədələndiyi predmetlərin xarakteri, basqın edənlərin fiziki hədə tətbiq etmək niyyətlərini təsdiq edən hər hansı nümayişkarana hərəkətlərinin edilməsi və s. nəzərə alınmaqla həll edilə bilər. Özge əməlinin talanması gedişində zərərçəkmiş zorakılıqla azadlığı məhdudlaşdırılarsa, şəxsin hərəkətində soyğunçuluq və ya quldurluq cinayətinin olması, zərərçəkmişin həyatı və ya sağlamlığı üçün bu hərəkətlərin xarakteri və təhlükəlilik dərəcəsi, həmçinin baş vermə və ya baş verə biləcək nəticə (məsələn, əli-qolu bağlı zərərçəkmişin soyuq otaqda və ya kamerada saxlanması, onun kömək üçün mürciəet etmək imkanlarından məhrum edilməsi) nəzərə alınmaqla həll edilə bilər (yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarının 23-cü bəndinin 7-8-ci abzasları).

Özgenin əməlini ələ keçirmək məqsədi ilə basqın zərərçəkmişin ölümü ilə nəticələnsə, onda əməl cinayətlərin məcmusu qaydasında CM-in 120.2.11-ci və 181-ci (ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti olduqda həmin əlamət nəzərə alınmaqla) maddələri ilə tövsiif olunacaqdır.

7. Quldur basqını zamanı **həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıq tətbiqi ediləcəyi hədəsi** hücumə məruz qalmış şəxsə psixi təsir göstərməsinə ehtiva edir. Belə psixi təsir konkret olaraq öldürməklə, sağlamlığa zərər vurmaqla, döyməklə, əzab verməklə hədələmədə və s. ifadə oluna bilər. Hədə real, həqiqi və dərhal həyata keçirilə bilən olmalıdır. Bu, həm sözlərdə, həm də konkludent hərəkətlərdə (məsələn, silah nümayiş etdirmə, zərərçəkmişin boğazına köndir keçirmə və s.) ifadə olunur. Başlıca şərt ondan ibarətdir ki, zərərçəkmiş hədəni real hədə kimi qəbul etməli və təqsirkarın tələblərini yerinə yetirilmədiyə təqdirdə onun reallaşacağına inanmalıdır.

Hədənin real olub-olmamasını müəyyən edərkən basqın edilənin yeri və vaxtı, cinayətlərin sayı, basqın edilərkən işlədilən alətlər və s. nəzərə alınmalıdır.

8. Quldur basqını zamanı **istər fiziki zorakılıq, istərsə də psixi zorakılıq** təkcə talan əməlini mütləkiyyətinə və ya başqa qanuni sahibinə qarşı deyil, istənilən şəxsə qarşı yönəle bilər. Şərh edilən maddənin dispozişiyasında «hücumə məruz qalmış şəxs» ifadəsinin işlədilməsi belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir. Hətta əməlin yanında təsadüf olmuş şəxsə qarşı zorakılıq tətbiq etmə

də, əgər təqsirkar həmin şəxsin əməlini ələ keçirilməyəni müqavimət göstərəcəyi güman edərkə əməli götürməklə məqsədi ilə ona basqın edərsə, quldurluq kimi tövsiif ediləcəkdir.

9. Quldurluq öz konstruksiyasına görə **formal tərkibli cinayətdir**. Belə ki, bu cinayət əməlini ələ keçirilib-keçirilməməsindən əsli olmayaraq hücumə məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və belə zorakılıq tətbiqi ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqının edildiyi andan **başla** çatmış hesab edilir.

10. Quldurluğun **subyektiv cəhəti birbaşa qəsdən** ibarətdir. Təqsirkar hücumə məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiqi ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqın etdiyini dərk edir və özgenin əməlini ələ keçirmə **məqsədi ilə** belə basqını törətməyi arzu edir.

Əgər şəxs zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etməklə hədələmə yolu ilə özünün digər şəxs tərəfindən qanunsuz saxlanılması əməlinə özbaşına işləyərsə, yaxud digər şəxsə verdiyi borcun qaytarılmamasına görə kompensasiya qaydasında və ya digər şəxsin hərəkəti ilə yetirilən zərərini əvəzinin ödənilməsi üçün həmin şəxsin əməlinə işləyərsə, onun əməli quldurluq kimi tövsiif oluna bilməz. Belə hallarda təqsirkarın əməli özbaşnalıq (CM-in 322-ci maddəsi) kimi, zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulduqda isə həmin də CM-in 126-cı maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu üzrə tövsiif edilə bilər.

Quldurluqda tətbiq edilən zorakılıq və ya hədə məhz özgenin əməlini ələ keçirmək (əməli götürmək və ya götürdükdən bilavasitə sonra ələ saxlamaq) məqsədi güdür. Ona görə də təqsirkarın qəsd əvvəlcədən digər şəxsin həyatı və sağlamlığına qarşı, zorlamağa, xuliqanlıq etməyə yönəlməmiş və tətbiq edilən zorakılıq (həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli) əməlin talanması məqsədini deyil, məhz bu məqsədi izləmişdirsə və zor tətbiq edildikdən sonra əməli talandıqı hallarda əməli quldurluq kimi tövsiif etmək olmaz. Belə hallarda cinayətlərin real məcmusu mövcud olur: təqsirkarın əməli həyat və sağlamlığı əleyhinə, zorlama və ya xuliqanlıq və oğurluq, yaxud soyğunçuluq kimi tövsiif olunmalıdır.

Əgər təqsirkar əməli talamaq üçün deyil, əməli talandıqdan sonra tutulmaqdan qaçmaq üçün həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli olan zor tətbiq edərsə, onun əməli quldurluq kimi tövsiif oluna bilməz. Belə hallarda təqsirkarın əməli mütləkiyyəti əleyhinə olan cinayət (oğurluq, dələduzluq, soyğunçuluq və ya onları törədilməsinə cəhd) və şəxsiyyət əleyhinə və ya idarəetmə qaydası əleyhinə olan cinayət (CM-in 315-ci maddəsi) kimi cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiif edilə bilər.

11. Təhlil edilən cinayətin **subyektivi 14** yaşına çatmış istənilən anlaşıq fiziki şəxs ola bilər.

12. CM-in 181.2-ci maddəsində quldurluğun aşağıdakı **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** nəzərdə tutulmuşdur: 1) eyni əməllərin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi; 2) təkrar törədilməsi; 3) yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanma yerlərinə qanunsuz olaraq girməklə törədilməsi; 4) xeyli miqdarda əməli ələ etmək məqsədi ilə törədilmə

si; 5) silah və ya silah qisminə istifadə edilən əşyalar təbii edilmiş təbii tədildir. Bu əlamətlər, sonuncusu istisna olmaqla, oğurluğun eyniadlı ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

13. Basqın silah və ya silah qisminə istifadə edilən əşyalar təbii edilmiş tədirdə əməlin icması təhlükəlililiyi artmış olur.

Burada silah dedikdə, həm odlu, həm də soyuq silah nəzərdə tutulur. Onların izahı CM-in 228-ci maddəsinin şərhində verilmişdir. Quldurluq zamanı CM-in 228-ci maddəsinin predmetini təşkil edən qanunsuz silahdan istifadə edildikdə əməl cinayətlərinin məcmusu qaydasında CM-in 181.2.5-ci və 228-ci maddələri üzrə təsvif ediləcəkdir.

Silah qisminə istifadə olunan əşyalar dedikdə, sağlamlığa zərər vurmaq, hətta adam öldürmək üçün istifadə edilə bilən, ister xüsusi hazırlanmış və ya düzəldilmiş, istərsə də adi təsərrüfat-məişət təyinatı olan və ya heç bir təyinat olmayan predmetlər başa düşülür. Belə predmetlərə təsadüfi metal və ya taxta parçası, içəriş qurğusuna doldurulmuş rezin şlanq parçası, balta, ling, hər cür bıçaq, dəyənək, ülgüç və s. əşyalar aiddir. Silah qisminə istifadə edilən əşyalara, həmçinin hədəfi vurmaq, zərərçəkmiş halsızlaşdırmaq, onun müqavimətini qırmaq üçün nəzərdə tutulmuş predmetlər (məsələn, mexaniki püskürdücülər, gözyaşardıcı və qıcıqlandırıcı maddələrlə doldurulmuş aerosol və digər qurğular) aiddir. Təqsirkar zərərçəkmiş fiziki zorakılıq göstərmək üçün bu predmetlərdən istifadə edir və ya ona qəzəb hədəfinin reallığını möhkəmləndirmək üçün bu cür əşyaları nümayiş etdirir. Təqsirkar bu cür əşyaları hədəfə yerindən götürdükdə belə, təhlil edilən ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti mövcud ola bilər.

Əgər təqsirkar zərərçəkmişin sağlamlığına zərər vurmaq üçün istifadə edilə biləyən yalançı silah nümayiş etdirməklə onu hədələyirsə, əməl, başqa ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti yoxdursa, CM-in 181.1-ci maddəsi ilə təsvif ediləcəkdir. Burada yalançı silahlar dedikdə, tapəncə maketi, uşaq oyuncaqları kimi nəzərdə tutulan silahlar və s. başa düşülür. «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarının 25-ci bəndində deyilir ki, şəxs silahı yalançı nümayiş etdirmişsə və ya aşkar yarırsız və ya doldurulmamış silahla zərərçəkmişin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olan xəsarat yetirmək niyyəti olmadan həmin predmetləri onu hədələmiş və ya silah təbii etmə görüntüsü yaratmışsa (məsələn, silah maketi, oyuncaq xəncər və i.ə.), digər ağırlaşdırıcı hallar olmadıqda, işin konkret hallarından asılı olaraq, onun hərəkətləri CM-in 181.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulan quldurluq kimi təsvif edilə bilər. Zərərçəkmiş silahın yarırsız və ya doldurulmamış olmasını, yaxud da silah təbii etmə görüntüsü yaradılmasını başa düşmüşsə, dərk etmişsə, əməl soyğunçuluq kimi təsvif edilə bilər.

Özge əmlakını talamaq məqsədilə zərərçəkmişə köməklik vəziyyətdə salmaq üçün onun iradəsinə zidd, yaxud aldatma yolu ilə orqanizminə güclü təsiredici, zərərli və ya biişədəci vasitələr yeridilmiş quldurluq kimi təsvif edilə bilər. Həmin məqsədlə zərərçəkmişin orqanizminə onun həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan vasitələr, maddələr yeridilmişsə, o zaman

əməl, nəticəsindən asılı olaraq, zor təbii etməklə tədirdən soyğunçuluq kimi təsvif olunmalıdır. Qeyd edilən cinayətlər tədirdə, təbii olunmuş vasitələrin, maddələrin təsirinə xüsusiyyəti və xarakterini, lazım gəldikdə, müvafiq mütaxəssis və ya ekspert vasitəsilə müəyyən oluna bilər.

Özge əmlakını talamaq məqsədilə, insanın həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükə yaradan itlərdən və ya digər heyvanlardan istifadə edilən, yaxud bu yolla zor təbii etmək hədəfindən istifadə edilən şəxsin əməli, işin konkret hallarından asılı olaraq, CM-in 181.2.5-ci maddəsi ilə təsvif edilə bilər.

Silah və ya silah qisminə istifadə edilən əşyaların təbii edilməsi o halda quldurluğa ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti sayılır ki, cinayət törətmiş şəxs onların köməyi ilə əmlakın ələ keçirilməsi üçün zərərçəkmiş şəxsin həyatı və sağlamlığına təhlükəli olan zor təbii edir, yaxud belə zorakılığın təbii edilməli olduğunu görsə, o halda zor təbii etmək və sağlamlığına təhlükəli olmayan gəzərdən qıyıldırıcı maddələrlə təchiz olunmuş müxtəlif mexaniki püskürdücü və aerosol qurğularından istifadə olunması CM-in 181.2.5-ci maddəsi ilə təsvif edilə bilər.

Həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli olan zorakılıq və ya belə zorakılıq hədəfi ilə özge əmlakını ələ keçirmək məqsədilə sabit silahlı qrupun (bandanın) basqından iştirak edən şəxsin əməli bənditizm və müştəkilim dəstə tərəfindən edilən quldurluq (CM-in 181.3.1-ci maddəsi) kimi təsvif edilə bilər (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin «Banditizm işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 7 iyul 1996-cı il tarixli qərarının 11-ci bəndi).

14. CM-in 181.3-cü maddəsinə quldurluğun **xüsusi ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** kimi əməlin: 1) müştəkilim dəstə tərəfindən törədilməsi; 2) külli miqdarda əmlak ələ etmək məqsədi ilə törədilməsi; 3) zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmaqla tədirdəmiş göstərilməsi. Bunlardan 1-ci və 2-ci əlamət müəyyən istisnalara oğurluq eyniadlı xüsusi ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

Zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmaqla tədirdəmiş quldur basqını o halda mövcud ola bilər ki, basqına məruz qalan şəxsin sağlamlığına CM-in 126.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş nəticələrdən hər hansı birində ifadə olunmuş zərər vurulsun (CM-in 126-cı maddəsinin şərhinə bax).

15. CM-in 181.1-181.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin **xüsusi külli miqdarda** əmlak ələ etmək məqsədi ilə törədilməsi (CM-in 181.4-cü maddəsi) quldurluğun **xüsusi ağırlaşdırıcı tərkiblərindən** biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə görə burada **xüsusi külli miqdarda** dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

Maddə 182. Hədə-qorxu ilə tələb etmə

182.1. Hədə-qorxu ilə tələb etmə, yəni zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərmə, onların haqqında rüsvayedic məlumatlar yayma və ya onların əmlakını tələf etmə hədəfi ilə özganin əmlakını və ya əmlakla olan hüququnu və ya əmlak xarakterini daşıyan digər hərəkətlər etməsinə tələb etmə —

üç ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

lir.

182.2. Eyni əməllər:

- 182.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;
- 182.2.2. təkrar törədildikdə;
- 182.2.3. zor tətbiq etmə ilə törədildikdə;
- 182.2.4. xeyli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə —
beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

lir.

182.3. Bu Məcəllənin 182.1 və ya 182.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

- 182.3.1. mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;
- 182.3.2. külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə;
- 182.3.3. zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmaqla törədildikdə —
182.3.4. - Ləğv edilmişdir
on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

182.4. Bu Məcəllənin 182.1—182.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə —

on üç ildən on yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azerbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il, 7 mart 2012-ci il, 29 iyun 2012-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; 16 mart 2012-ci il; 21 iyul 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Hədə-qorxu ilə tələb etmənin **ictimai təhlükəliliyi** ondan ibarətdir ki, təhlili edilən maddədə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməklə təqsirkar zərərçəkmiş şəxsin nəinki əmlakına və əmlaka olan hüququna qəsd edir, həm də onun və ya onun yaxın qohumlarının sağlamlığını, şərəf və ileyatqətini təhlükə altına alır.

2. Şərh olunan cinayətin **bilavasitə obyektini** mülkyyəti hüququ və başqa əmlak xarakterli mənafelər, **əlavə obyektini** isə şəxsiyyətin sağlamlığı, habelə şərəf və ileyatqəti təşkil edir.

3. Hədə-qorxu ilə tələb etmənin **predmetini** yalnız əmlak deyil, həm də əmlaka olan hüquq (məsələn, borcun mövcudluğunu təsdiq edən sənəd və ya müqavilə) və əmlak xarakterli hərəkətlər təşkil edir. Burada **əmlak xarakterli hərəkətlər** dedikdə, yerinə yetirilməsi təqsirkara müəyyən maddi fayda gətirən və ya adi halda yerinə yetirilməsi müəyyən xərc tələb edən işlər və ya xidmətlər (avtomobilin və ya mənzilin təmir edilməsi, təqsirkarın əvəzinə onun gərməli olduğu işin yerinə yetirilməsi və s.) başa düşülməlidir.

4. Hədə-qorxu ilə tələb etmənin **obyektiv cəhəti** aşağıdakı əlamətləri özündə əks etdirir: 1) özəgən əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu, əmlak xarakterli dəşiyən digər hərəkətlər etməsinə tələb etmədə ifadə olunan əməl; 2) belə tələb etmənin üsulu kimi təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərməklə, onların haqqında rüsvay-

dici məlumat yaymaqla və ya onun əmlakını tələf etməklə hədələmə.

5. Təhlili edilən cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən əməl hədələmə ilə birləşmiş tələb etmədən ibarətdir. Həmin tələb özəgən əmlakını, əmlaka olan hüquqlarını ələ keçirməyə və ya zərərçəkmiş şəxsin təqsirkarın xeyrinə müəyyən əmlak xarakterli hərəkətlər etməsinə nail olmağa yönəlmişdir. Belə tələb təhlili edilən maddədə nəzərdə tutulmuş hədələmə üsulları ilə birlikdə ifadə olunur.

Bəzi hallarda hədə-qorxu ilə tələb etmə zamanı əmlak tələbi hədələmə ilə müşayiət olunmaya da bilər. Bu zaman təqsirkar zərərçəkmiş şəxs və ya onun yaxınları üçün obyektiv mövcud olan təhlükəyə əsaslanaraq tələb irəli sürür və bildirir ki, müəyyən mükafat müqabilində bu təhlükə aradan qaldırılabilir («Azerbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 182.2.4-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 21 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarı).

6. Hədə-qorxu ilə tələb etmə **hədənin** aşağıdakı növləri ilə törədilir: 1) zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərməklə hədələmə; 2) zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının haqqında rüsvayedic məlumatlar yaymaqla hədələmə; 3) zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının əmlakını tələf etməklə hədələmə.

7. Burada zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının **şəxsiyyətinə qarşı yönəlmis zor göstərməklə hədələmənin** xarakterli konkretləşdirilməmişdir. Bu, sağlamlığa istənilən dərəcəli zərər vurma ilə, hətta öldürməklə hədələmədən ibarət ola bilər.

Yaxın qohumların anlayışı CM-in 120-ci maddəsinin şərhində verilmişdir.

8. Hədə-qorxu ilə tələb etmənin üsullarından biri olan zərərçəkmiş şəxs və ya onun yaxın qohumları haqqında **rüsvayedic məlumatlar yayma hədəsinə** məlumatların heçqədən rüsvayedic olub-olmamasının, onun heçqəyə uyğun olub-olmamasının əhəmiyyəti yoxdur. Başlıcası odur ki, zərərçəkmiş şəxs həmin məlumatları gizli saxlamağa çalışır və onları yayılacağı halda isə özünün ləkələncəyini düşünür. Belə məlumatlara şəxsin intim həyatı ilə bağlı məlumatlar, onun törətdiyi müxtəlif hüquq pozuntuları barədə məlumatlar və s. aid edilə bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun adi çəkilən qərarına görə, məlumatların rüsvayedic kimi qiymətləndirilməsi tamamilə zərərçəkmiş şəxsin həmin məlumatları necə qəbul etməsindən asılıdır. Zərərçəkmiş şəxs həmin məlumatları gizli saxlamağa çalışır, onları yayma hədəsi isə təqsirkar tərəfindən zərərçəkmiş şəxsdən müəyyən əmlak əldə etmək məqsədilə istifadə olunur.

9. Zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının **əmlakını tələf etmə hədəsi** konkret olaraq onların mənzilinə, avtomobilinə və başqa daşınar və daşınmaz əmlakına qarşı yönəlmis ola bilər.

Hər bir halda hədə zərərçəkmiş şəxs tərəfindən real və həyata keçirilə bilən hədə kimi qəbul ediləlidir. Belə hədə zərərçəkmişə müxtəlif üsullarla və formalarda çatdırıla bilər.

10. Hədə-qorxu ilə tələb etmədəki zor göstərmə hədəsinə soyğunçuluq və quldurluqdan zərər tələb etmə hədəsindən fərqləndirmək lazımdır. Soyğunçu-

luq və quldurluqda hədə zərərcəkmışin müqavimətini qırmaq, əmlakı ələ keçirmək və əldə saxlamaq vasitəsi kimi çıxış edir. Burada isə hədə zərərcəkmışi əmlakı və ya əmlaka olan hüququ vermək, yaxud əmlak xarakterli hərəkətlər etmək qərarına gəlməyə məcbur etmək vasitəsi kimi çıxış edir. Soyğunçuluq və quldurluqda əmlakı ələ keçirmə hədə ilə eyni vaxtda və yaxud dərhal ondan sonra baş verir. Hədə-qorxu ilə tələb etmədə isə təqsirkar əmlakı və ya əmlaka olan hüququ gələcəkdə ələ keçirmək, yaxud əmlak xarakterli hərəkəti gələcəkdə etdirmək məqsədi güdür.

11. Təqsirkar əmlakı hədə-qorxu təbii etməklə ələ keçirməyə nail olmaqlara sonradan həmin əmlakı bilavasitə ələ keçirirsə, onun əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında hədə-qorxu ilə tələb etmə və müvafiq olaraq soyğunçuluq və ya quldurluq kimi təvəssif olunacaqdır. «Əmlakı zorla tələb etmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 25 dekabr 1998-ci il tarixli 2 sayılı Qərarı da bu mövqedən çıxış edir.

12. Təqsirkar hədə-qorxu ilə tələb etmə zamanı faktiki olaraq zor təbii edirsə, onun əməli baş vermiş nəticədən asılı olaraq, CM-in 182.2.3-cü və ya 182.3.3-cü maddəsi ilə təvəssif olunacaqdır. Hədə-qorxu ilə tələb etmə zamanı zor təbii etmə zərərcəkmışin qəsdən öldürülməsi ilə nəticələnsə, onda əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında həm də CM-in 120.2.11-ci maddəsi ilə təvəssif olunacaqdır.

13. Əgər təqsirkar hədə-qorxu ilə tələb etmə zamanı zərərcəkmış şəxs və ya onun yaxın qohumları barəsində onların şərəf və ləyaqətinə xələl gətirə biləcək böhtan və ya təhqiredici məlumatlar yayarsa, onda əməl, müvafiq əlamətlər olduqda, cinayətlərin məcmusu qaydasında (CM-in 182.1-ci və 147-ci və ya 148-ci maddələrindən biri ilə) təvəssif ediləcəkdir. Təqsirkar hədə-qorxu ilə tələb etmə zamanı əmlakı faktiki surətdə tələf etdikdə də əməl, müvafiq əlamətlər olduqda, cinayətlərin məcmusu qaydasında əlavə olaraq həm də CM-in 186-cı maddəsi ilə təvəssif ediləcəkdir.

«Əmlakı zorla tələb etmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 25 dekabr 1998-ci il tarixli 2 sayılı qərarına görə əmlakı zorla tələb etmə zərərcəkmış şəxsini və ya onun yaxın adamlarının qanunsuz olaraq əzadlıqdan məhrum edilməsi və ya girov saxlanması ilə müşayiət edilsə, təqsirli şəxsini əməli CM-in 182-ci və müvafiq olaraq CM-in 145-ci və ya 215-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərin məcmusu qaydasında təvəssif olunmalıdır.

14. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti CM-in 182-ci maddəsində göstərilmiş tələblərlə birləşmiş hədənin zərərcəkmış şəxsə çatdırıldığı andan başa çatmış hesab edilir. Burada tələbin yerinə yetirilib-yetirilməməsinin cinayətin başa çatması üçün əhəmiyyəti yoxdur. Tələblərin yerinə yetirilməməsinə görə zərərcəkmışə və ya onun yaxınlarına zor göstərmə cinayətlərin məcmusu qaydasında əlavə olaraq həm də həyat və sağlamlıq əleyhinə cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan müvafiq maddə ilə təvəssif ediləcəkdir.

Əmlakı tələb etməni müzdlü sifətilə verən və ya maliyyələşdirən şəxsini əməli əmlakı və ya ona olan hüququ zorla tələb etmədə təşkilatçı və ya təhrükçi kimi

qiymətləndirilməlidir.

Qəsdən adam öldürmə ilə müşayiət olunan əmlakı və ya ona olan hüququ zorla tələb etmə CM-in 120.2.5-ci maddəsinin dispozisiyası ilə əhatə olunmadığına görə, belə əməllər CM-in 120.2.5-ci maddəsi və 182-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətlərin məcmusu qaydasında təvəssif edilə bilər. Əgər adammöldürmə əmlakı və ya ona olan hüququ zorla tələb etmə faktını gizlətmə məqsədilə törədilmişdirsə, təqsirli şəxsini hərəkətləri CM-in 120.2.6-cı maddəsi və 182-ci maddəsi ilə təvəssif olunmalıdır (adı çəkilən Plenum qərarının 10-cu və 11-ci bəndləri).

15. Şərh edilən cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdə** törədilir. Təqsirkar zərərcəkmış şəxsini və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərmə, onların haqqında rüsvayedic məlumatlar yayma və ya onların əmlakını tələf etmə hədəsi ilə özgenin əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu və ya əmlak xarakterli daşıyan digər hərəkətlər etməsini tələb etdiyini dərək edir və bu əməl törətməyi arzu edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun adı çəkilən qərarına görə cinayət tərkibinin yaranması üçün təqsirkarın hədəni həqiqətdən həyata keçirmək niyyətinin olub-olmaması əhəmiyyət kəsb etmir

16. Cinayətin **subyektivi** 14 yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxsdir.

17. CM-in 182.2-ci maddəsində hədə-qorxu ilə tələb etmənin aşağıdakı **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** nəzərdə tutulmuşdur: 1) eyni əməllərin qabaqcadan əlir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi; 2) təkrar törədilməsi; 3) zor tələf etmə ilə törədilməsi; 4) xeyli miqdarda əmlak əldə etmə məqsədi ilə törədilməsi.

Burada 1-ci, 2-ci və 4-cü əlamət oğurluğun eyniadlı ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun adı çəkilən qərarında zərərcəkmış şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin (CM-in 182.2.4-cü maddəsi) tərkibinin yaranması üçün ziyanın real mövcud olması zəruri şərt hesab edilmiş qənaətdən çıxış edilərək belə halın hədə-qorxu ilə tələb etmənin əsas tərkibinə (CM-in 182.1-ci maddəsinə) uyğun gəlmədiyi qeyd edilmişdir. Hesab edilir ki, bu, yanlış müyyədir. Ona görə ki, hədə-qorxu ilə tələb etmə zərərcəkmış şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla da törədilə bilər. Başqa sözlə, zərərcəkmış şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla özgenin əmlakı və ya əmlaka olan hüququ və ya əmlak xarakterli daşıyan digər hərəkətlər etməsi tələb edilə bilər. Yəni burada **zərərcəkmış şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurma hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin üsulu** kimi çıxış edir. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün hədə-qorxunun zor tələf etməklə törədilməsi (CM-in 182.2.3-cü maddəsi) və zərərcəkmış şəxsini sağlamlığına ağır zərər vurmaqla törədilməsi (CM-in 182.3.3-cü maddəsi) cinayət tərkiblərinə nümunə gətirə bilərik. CM-in 182.1-ci maddəsində hədə-qorxu ilə tələb etmənin üsulu qismində **zor göstərmə, əmlakı tələf etmə hədəsi** çıxış edirsə, CM-in CM-in 182.2.3-cü maddəsinə zor tələf etmə, 182.3.3-cü maddəsində zərərcəkmış şəxsini sağlamlığına ağır zərər vurma, CM-in 182.2.4-cü maddəsində isə xeyli miqdarda ziyan vurma həmin ci-

nyatərlərin törədilməsi üsulu kimi çıxış edir və bu tam normal haldır və başa düşüləndir.

Zor təbiiq etmə ilə törədilmiş hədə-qorxu ilə tələb etmə o halda mövcud olacaqdır ki, əməl zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının sağlamlığına az ağır və ya yüngül zərər vurma, fiziki ağırlar yeritmə ilə törədilmiş ol-
sun.

18. CM-in 182.3-cü maddəsində hədə-qorxu ilə tələb etmənin **xüsusi ilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** kimi eyni əməllərin: 1) müştəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi; 2) külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədilməsi; 3) zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmaqla törədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu əlamətlər, 3-cü əlamət istisna olmaqla, oğurluğun eyniadlı xüsusi ilə ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə eyni məzmunludur (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

CM-in 182.3.2-ci maddəsində külli miqdar dedikdə əlli min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ başa düşülür.

Cinayət əməlinin CM-in 182.3.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əlamətə görə (külli miqdarda ziyan vurma) təsvifi zamanı həm əmlakı və ya ona olan hüququ zorla tələb edənə verilən əmlakın dəyəri, həm də təqsirli şəxs tərəfindən zədələnən və ya məhv edilən əmlakın dəyəri nəzərə alınmalıdır (adi çəkilən Plenum qərarının 9-cu bəndi).

Hədə-qorxu ilə tələb etmə o halda **zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmaqla törədilmiş** olacaqdır ki, CM-in 182.1-ci maddəsinin dispozisiyasında nəzərdə tutulmuş tələb zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına CM-in 126-ci maddəsində göstərilmiş nəticələrdən birində ifadə olunmuş zərər vurulması ilə müşayiət olunsun.

19. CM-in 182.1-182.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin **xüsusi ilə külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədilməsi** (CM-in 182.4-cü maddəsi) hədə-qorxu ilə tələb etmənin **xüsusi ilə ağırlaşdırıcı tərkiblərindən** biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Ceydinin 2-ci bəndinə görə burada xüsusi ilə külli miqdar dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

Maddə 183. Xüsusi dəyəri olan əşyaları talama

183.1. Xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyaları və ya sənədləri üsulundan asılı olmayaraq talama —
beş ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

183.2. Eyni əməllər:

183.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya müştəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

183.2.2. təkrar törədildikdə;

183.2.3. bu Məcəllənin 183.1-ci maddəsində göstərilən əşyaların və ya sənədlərin məhv olmasına, korlanmasına və ya dağıdılmasına səbəb olduqda —

səkkiz ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəza-

landırılır (Azerbaycan Respublikasının 7 mart 2012-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunu ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» q., 16 mart 2012-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in 183-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin ictimai təhlükəliliyi onda ibarətdir ki, təqsirkar müstəsna dəyəri olan əşyaların talamaqla təkcə müddiyyəyə qəsd etmir, həm də öz mahiyyətinə görə milli sərvət hesab edilən arxeoloji abidələri, mədəniyyəti və incəsənət əsərlərini, habelə sənədli məhv olmaq təhlükəsi altında qoyur. Həmin əşyalar xüsusi dəyərə malik olduğundan onların talanması üsulundan və zərərçəkmiş şəxsə vurulan ziyanın miqdarından asılı olmayaraq təhlil edilən maddə üzrə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

2. Şərh olunan cinayətin **obyekti** mülkiyyətə münasibətləri, habelə xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyaların qorunub saxlanması və mühafizəsinin təmin edən ictimai münasibətlərdir.

3. Bu cinayətin **predmetini** xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyalar, habelə sənədlər təşkil edir. Adı çəkilən əşyaların tam və daqiq siyahısı heç bir vahid normativ aktla müəyyən edilməmişdir. Həmin əşyaların bütövlükdə tarix və mədəniyyət abidələri adlandırmaq olar.

«Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının 10 aprel 1998-ci il tarixli Qanununun 2-ci maddəsinə görə, tarix və mədəniyyət abidələri arxeoloji və memarlıq obyektləri, etnoqrafik, numizmatik, epigrafik, antropoloji materiallar, tarixi hadisə və şəxsiyyətlərə bağlı olan bina, xatirə yerləri, əşyalar xalqın dini əqidəsi ilə bağlı dəyərlərdir. Həmin Qanunun 2-ci maddəsində arxeoloji abidələrin, memarlıq abidələrinin, tarix abidələrinin, sənədli abidələrin və incəsənət abidələrinin anlayışları verilmişdir. **arxeoloji abidələrə** insanın fəaliyyəti ilə əlaqədar yer altında olan maddi mədəniyyət nümunələri, o cümlədən ibtidai insan düşərgələri və yaşayış məskənləri, qədim qəbiristanlar, müdafiə sistemləri və istehkamlar, ziyyətqahlar, hər cür qədim əşyalar, dini və xatirə abidələri, qaya və daşüstü təsvirlər və yazılar, qədim mədəni istismar izləri, əmək alətləri, istehsalat küreləri, qədim yollar, körpü qalıqları, arxar, ovdan və kəhrizlər, su kəmərləri, kürəbəndlər və s.; **memarlıq abidələrinə** öz həm-cəmiyyətin hətta kifayət qədər saxlayan qurumları, müxtəlif təyinatlı memarlıq- inşaət binaları, yardımçı obyektlər, mühəndis kommunikasiyaları; məskənsalma (şəhərsalma) abidələri; ərazisinin eksər hissəsi memarlıq, tarixi-mədəni sənətkarlıq abidələri və tikililəri ilə tutulan, ənənəvi məhəllələrə bölünən, bəzən də qala divarları ilə əhatə edilən, küçə şəbəkəsini və mühəndis kommunikasiyalarını qismən saxlayan yaşayış məntəqələri, bağ-parklar, xiyabanlar, incəsənət nümunələri; yeni yaranmış memarlıq abidələri; öz həm-cəmiyyəti, bədi-estetik, istismar-funksional və texniki-konstruktiv həllinə görə uzun ömürlü memarlıq binaları və qurumları; kiçik memarlıq formaları; monumentlər, obelisklər, fəvvarələr, şaləyələr, bulaqlar, hovuzlar, köşklər və ərazidə xüsusi mövqə tutan başqa yaradıcı obyektləri; **tarix abidələrinə** cəmiyyəti və dövlət tarixi ilə, müharibə və milli azadlıq hərəkatı ilə, elm və texnikanın inkişafı ilə xalqın həyatındaki mühüm tarixi hadisələrlə bağlı dəyərlər, dövlət xadimlərinin və hərbi xadimlərin, Sovet İttifaqı Qəhrəmanlarının, Milli

Qəhrəmanların, görkəmli elm və incəsənət xadimlərinin həyatı ilə bağlı quram, mənşillər, xatirə yerləri, sənədlər və əşyalar, etnoqrafik abidələr — xalqın maddi, mənəvi, ideoloji, sənətkarlıq və təsərrüfat həyatını özündə ekrən edərən quramalar və əmək alətləri, əşyalar, epigrafiq abidələr — üzərində yazılan olan müxtəlif daş, gil, ağac və metal nümunələri; **sənədi abidlərə** rəsmi dövlət orqanlarının aktları, qədim əlyazmaları, nadir çap əsərləri, arxivlər, o cümlədən fonu, foto və kino arxivlər; **incəsənət abidələrinə** tarixi və estetik dəyəri olan bədii, təsviri, dekorativ-tətbiqi sənət nümunələri; **qoruqlara** tarix və mədəniyyət üçün böyük əhəmiyyəti olan, dövlət tərəfindən mühafizə edilən ərazilər və ya məskənlər aiddir.

Ünümüyyətlə, hər hansı bir əşyanın və ya sənədin xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşya və ya sənəd olub-olmamasının müəyyən edilməsi üçün müvafiq mütəxəssislərin (məsələn, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin və Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent Üzrə Dövlət Komitəsi mütəxəssislərinin) iştirakı ilə ekspertiza keçirilməlidir. Milli mədəniyyət əmlakı sayılan mədəniyyət sərətləri Azərbaycan Respublikası mədəniyyət sərətlərinin milli mədəniyyət əmlakının Dövlət Siyahısında və mədəniyyət sərətlərinin mühafizə siyahısında qeydə alınmalıdır. Obyektin milli mədəniyyət əmlakına aid edilməsi məsələsini Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təqdimatına əsasən müvafiq qərar qəbul etməklə həll edir (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il 12 avqust tarixli 130 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası mədəniyyət sərətlərinin milli mədəniyyət əmlakının Dövlət Siyahısında və mədəniyyət sərətlərinin mühafizə siyahısında qeydə alınması Qaydası»nın 12-ci bəndi).

Azərbaycan Respublikasının milli mədəniyyət əmlakının Dövlət Siyahısına «Mədəniyyət haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda nəzərdə tutulan milli və beşəri əhəmiyyəti olan nadir mədəniyyət sərətləri daxil edilir.

Mədəniyyət sərətlərinin mühafizə siyahısına «Mədəniyyət haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda nəzərdə tutulan xalq tətbiqi sənəti nümunələri, mədəniyyət və incəsənət əsərləri, muzey, kitabxana və arxivlərdə saxlanılan əşyalar daxil edilir.

Hər hansı bir əşyanın və ya sənədin xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşya və ya sənəd hesab edilməsi üçün keçirilən ekspertiza zamanı həmin əşyanın təkə pulia ifadə olunan dəyəri yox, həm də tarixi, elmi, mədəni əhəmiyyəti nəzərə alınmalıdır.

Şərh edilən cinayətin predmetini təşkil edən əşya və sənədlərə misal olaraq müxtəlif tarixi dövrlərdə hazırlanmış və ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı əşyalar, nadir kolleksiyalar (poçt markalarının, qədim sikkələrin və s. kolleksiyası), ayrı-ayrı rəsm, heykəltəraşlıq, dulusçuluq əsərlərini, qədim əlyazmaları, kino və ya foto lentləri və s. göstərmək olar.

4. Təhlil edilən cinayət **obyektiv cəhətdən** xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyalar və ya sənədləri istenilən üsulla tamah məqsədi ilə, hüquqazidd və əvəzsiz olaraq götürmədə və (və ya) özünün və ya başqa şəxslərin xeyrinə keçirmədə ifadə olunur.

5. CM-in 183-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin başa çatma anı talamanın üsulundan asılı olaraq müəyyən edilir. Cinayətin predmetini təşkil edən əşya və sənədlər quldurluq yolu ilə talandıqda əməl quldur basqını törətdiyi andan, talamanın digər formaları olduqda isə həmin əşya və ya sənədlərin faktiki götürüldüyü və onların barəsində sarancam vermək imkanı yarandıq andan **başa çatmış** cinayət hesab ediləcəkdir.

6. Bu cinayət **subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdli** edilir. Təqsirkar xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyaları və ya sənədləri taladığını dərk edir və bunu törətməyi arzu edir.

7. Xüsusi dəyəri olan əşyalar talamanın **subyektiv 16** yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

8. CM-in 183.2-ci maddəsində xüsusi dəyəri olan əşyaların talamanın aşağıdakı **ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri** nəzərdə tutulmuşdur: 1) eyni əməllərin qabaqcadan əlir olan bir qrup şəxs və ya müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi; 2) təkrar törədilməsi; 3) CM-in 183.1-ci maddəsində göstərilən əşyaların və ya sənədlərin məhv olunmasına, korlanmasına və ya dağıdılmasına səbəb olmağa törədilməsi.

Burada 1-ci və 2-ci əlamət oğurluğun eyniadlı ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

9. CM-in 183.1-ci maddəsində sadalanan əşya və ya **sənədlərin məhv olması** dedikdə, həmin əşya və ya sənədlərin ele təsire məruz qalması başa düşülür ki, bu zaman onlar öz dəyərini tamamilə itirir və tam yararsız vəziyyətə salınır. Həmin əşya və ya sənədlər öz tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyərini itirmişə, başqa təyinatla onların istifadəsi mümkün olsa belə, məhv olmuş hesab ediləcəkdir.

Həmin əşya və ya sənədlərin korlanması onların qismən yararsız, lakin bərpə olunaraq öz əvvəlki dəyərinə qaytarıla biləcək vəziyyətə gətiriləməsi nəzərdə tutur.

Dağıdılma da məhv olmanın bir növü kimi başa düşülməlidir. Bu zaman həmin əşya və ya sənədlər hissələrə parçalanma, sökülmə və s. üsullarla bərpə olunmaz vəziyyətə gətirilərək öz xüsusi dəyərini itirir.

Maddə 184. Aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə əmlak ziyanı vurma - 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla 184-cü maddə ləğv edilmişdir. Bu Qanun 2017-ci il dekabrın 1-dən qüvvəyə minir - «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il.

Maddə 185. Talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ilə keçirmə

185.1. Avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsini talama məqsədi olmadan qanunsuz ələ keçirmə (qaçırma) —

min manatdan iki min manatadək müddətdə cərimə və ya iki ilədək müddədə işlə işləri və ya iki ilədək müddədə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddədə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

185.2. Eyni əməllər:

185.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə;
185.2.2. təkrar törədildikdə;
185.2.3. həyat üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədildikdə;
185.2.4. zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

üç min manatdan altı min manatdakı miqdarda cərimə və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

185.3. Bu Məcəllənin 185.1 və ya 185.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

185.3.1. müstəəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə;

185.3.2. külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə;

185.3.3. həyat üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədildikdə —
beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

185.4. Bu Məcəllənin 185.1—185.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

on ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır *(Azerbaycan Respublikasının 31 may 2011-ci il, 6 may 2016-cı il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlərlə — «Azerbaycan» q., 2 iyul 2011-ci il; «Azerbaycan» q., 25 may 2016-cı il; 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).*

1. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, təqsirkar CM-in 185-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətməklə təkca avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi üzərində mülkiyyət hüquqlarını pozmur, həm də yol hərəkəti qaydalarını təhlükə altına alır. Qaçırılmış nəqliyyat vasitəsindən başqa cinayətlər törədilməsi üçün istifadə edilməsi təhlil edilən əməlin təhlükəliliyini xeyli artırmış olur.

2. Şərhlə edilən cinayətin obyektini mülkiyyət münasibətləri təşkil edir. Lakin tələmədən fərqli olaraq burada avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi üzərində mülkiyyət hüququ itirilmir, yalnız onun bəzi elementləri (daha çox sahiblik və istifadə hüququ) itirilir.

3. Təhlil edilən cinayətin predmetini avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi təşkil edir.

Avtomobilin və başqa nəqliyyat vasitələrinin anlayışı CM-in 263-cü maddəsinin şərhində verilmişdir.

Hava və ya su nəqliyyatı gəmisini, yaxud dəmir yolu qatarını tələmə məqsədi olmadan ələ keçirmə bu cinayətin predmetini təşkil etməyəcəkdir. Ona görə ki, həmin nəqliyyat vasitələrinin qaçırılması, və ya qaçırma məqsədi ilə ələ keçirilməsi ictimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayət kimi CM-in 219-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

4. Şərhlə edilən əməl obyektiv cəhətdən avtomobili və ya başqa nəqliyyat

vasitəsinin qanunsuz ələ keçirmədə (qaçırma) ifadə olunmuşdur.

Qaçırma başqasının avtomobilini və ya başqa nəqliyyat vasitəsinə müvəqqəti ələ keçirmədə və onu dayandığı yerdən aparanda ifadə olunur. Avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi onun sahibi və ya buna səlahiyyətli olan şəxs tərəfindən istənilən yerdə (küçədə, qarayda, dayanacaqda, müəssisənin ərazisində, digər yerdə) saxlanıla bilər. Dayanacaq daimi və ya müvəqqəti ola bilər.

Qaçırılan avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi özgəsinin olmalıdır, yəni təqsirkarın onlardan istifadə etməyə icazəsi və ya hüququ olmalıdır.

Avtomobilin və ya başqa nəqliyyat vasitəsi sahibinin ailə üzvlərindən hər hansı şəxs, yaxud nəqliyyat vasitəsinin sahibinin əlavə rəzilığını almadan əvvəllər maşını sürməsinə icazə verilən yaxın tanışın nəqliyyat vasitəsindən özbaşına istifadə etməsi cinayət tərkibi yaratmır. Əgər maşını əvvəllər sürücü işləyən və sonradan maşını idarə etməkdən kənarlaşdırılan şəxs qaçarsa, onun əməli CM-in 185-ci maddəsi ilə tövsiyə edilə bilər.

Avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsinə qaçırma mahiyyətə həmin nəqliyyat vasitələrinin müliyyətcisənə və ya sair qanuni sahibinə məxsus istifadə və sahiblik hüququnu pozan hərəkətlərdən ibarətdir.

Şəxsin ailə üzvləri tərəfindən ona məxsus avtomobilin icazəsiz sürülmə aparılması, habelə müəssisədə sürücü işləyən şəxsin idarə etdiyi avtomobil iş vaxtından kənar özbaşına sürüb aparılması təhlil edilən cinayət tərkibini yaratmayacaqdır.

Avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi son zərurət vəziyyətində (cinayət törətmiş şəxsin tutulması, ağır yaralı şəxsə kömək etmə zamanı və s.) qaçınırsa, cinayət məsuliyyəti istisna edilir.

5. Nəqliyyat vasitəsi dayandığı yerdən aparıldığı andan qaçırma başa çatmış sayılır. Nəqliyyat vasitəsinə aparma müərrikini kəməyi ilə, habelə maşının ələ bir yerdən başqa yərə hərəkət etdirilməsi yolu ilə həyata keçirə bilər. Maşının dayanacağı (pullu və ya xidməti) hüdudlarında bir yerdən başqa yərə aparılması qaçırma hesab olunmur. Bütün bu kimi hallarda sürücü nəqliyyat vasitəsinə nəzarəti itirməməlidir. Nəqliyyat vasitəsi əvvəlki yerinə qaytarıldığı, yaxud hər hansı başqa yerdə qoyulduğu və ya onu aparan şəxsin tutulduğu andan cinayət başa çatmış sayılır.

Sürücü səhvən başqasının maşınıni öz maşını hesab edib onu sürüb apararsa, bu, predmetə səhv hesab olunur və belə halda cinayət məsuliyyəti istisna edilir.

6. Şərhlə edilən cinayətin subyektiv cəhəti birbaşa qəsdən və tələmə məqsədinin olmamasından ibarətdir. Təqsirkar özgəsinin avtomobilini və ya başqa nəqliyyat vasitəsinə qanunsuz ələ keçirdiyini dərk edir və bunu arzu edir.

Tələmə məqsədi olmadan nəqliyyat vasitəsinə qaçırma tələmədən nəqliyyat vasitəsinə yiyələnmə məqsədinə görə fərqlənir. CM-in 185-ci maddəsi nəqliyyat vasitəsinin müvəqqəti istifadə üçün qaçırılmasını nəzərdə tutur. Əgər qaçırılan şəxs nəqliyyat vasitəsinə daimi olaraq öz istifadəsinə, sahibliyinə, sərəncamına keçirmək məqsədi güdürsə, əməl əmlakın tələməsinə hesab olunur.

Əgər əmlakı tələmə niyyəti nəqliyyat vasitəsinə qaçırmaqdan əvvəl yaranar-

sa, təqsirkən əməli talama kimi, qaçırıldıqdan sonra yaranarsa, CM-in 185-ci maddəsi və talama cinayəti kimi cinayətlərin məcmusu qaydasında təvəsis edilmişdir.

Nəqliyyat vasitəsinə digər cinayət (ağır və ya xüsusi ağır cinayət) törətmək məqsədilə qaçırma cinayətlərin ideal məcmusu (CM-in 185-ci maddəsi və digər cinayət törətməyə hazırlıq) yaradır.

Nəqliyyat vasitəsi onun hissələrindən istifadə etmək (məsələn, ayrı-ayrı hissələri satmaq) məqsədilə qaçırılarsa, əməl yalnız talama kimi təvəsis edilmişdir.

Nəqliyyat vasitəsinin talama niyyəti olmadan qaçırılması və sonradan məşinin bütövlüyinə xələf götürməyə onda olan müəyyən əşyaların götürülməsi CM-in 185-ci maddəsi və talama (oğurluq, soyğunçuluq və s.) kimi təvəsis olunmalıdır.

Əgər nəqliyyat vasitəsi qaçırılmadan yerində məhv edilərsə və ya zədələnsə, təqsirkən əməli əməli məhv etmə və ya zədələmə kimi təvəsis edilmişdir. Əgər nəqliyyat vasitəsi talama niyyəti ilə qaçırıldıqdan sonra məhv edilərsə və ya zədələnsə, əməl yalnız talama kimi təvəsis edilmişdir. Talama niyyəti olmadan nəqliyyat vasitəsi qaçırıldıqdan sonra məhv edilərsə və ya zədələnsə, təqsirkən əməli cinayətlərin məcmusu qaydasında CM-in 185-ci və 186-cı, yaxud 187-ci maddələri ilə təvəsis edilmişdir.

Talama niyyəti olmadan nəqliyyat vasitəsinə qaçırma hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyatın istismar qaydalarının pozulması ilə müşayiət olunarsa, təqsirkən əməli CM-in 185-ci və 263-cü maddələri ilə təvəsis edilmişdir.

7. Talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirmənin **subyektı 14** yaşına çatmış hər hansı anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

8. CM-in 185.2-ci maddəsində eyni əməllərin: 1) qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi; 2) təkrar törədilməsi; 3) həyat üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədilməsi; 4) zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi **ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Burada 1-ci, 2-ci və 4-cü əlamət oğurluğun eyni adlı əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

Həyat üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etmənin anlayışı CM-in 180-ci maddəsinin şərhinin 7-ci bəndində verilmişdir. Bu zaman sağlamlığa az ağır zərər vurulması cinayətlərin məcmusu qaydasında həm də əlavə olaraq CM-in 127.1-ci maddəsi ilə təvəsis ediləcəkdir.

Həyat üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etmə hədəsi zərərçəkmiş şəxsi döyməklə, ona əzab verməklə, onun sağlamlığına zərər vurmaqla hədələmə və s. bu tipli psixi təsirə ifadə oluna bilər.

9. CM-in 185.3-cü maddəsində təhlil edilən cinayətin **xüsusi ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** kimi CM-in 185.1-ci və ya 185.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin: 1) müəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi; 2) külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi; 3) həyat üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədilməsi göstərilmişdir.

Bu əlamətlərdən birincisi və ikincisi oğurluğun eyniadlı **xüsusi ağırlaşdırıcı**

tərkib əlamətləri ilə üst-üstə düşür (CM-in 177-ci maddəsinin şərhinə bax).

Həyat üçün təhlükəli olan zorun və belə zor tətbiq etmə hədəsinin anlayışı CM-in 181-ci maddəsinin şərhində verilmişdir.

Həyat üçün təhlükəli olan zor tətbiq etmə nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurularsa, əməl yene də təhlil edilən maddə üzrə təvəsis ediləcəkdir. Zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına vurulan ağır zərər ehtiyatsızlıqdan onun ölümlü ilə nəticələnsə, əməl cinayətlərin məcmusu qaydasında əlavə olaraq həm də CM-in 126.3-cü maddəsi ilə təvəsis ediləcəkdir.

10. CM-in 185.1-185.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin **xüsusi külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi** (CM-in 185.4-cü maddəsi) talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirmə əməlinin **xüsusi ağırlaşdırıcı tərkiblərindən** biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə görə burada **xüsusi külli miqdar** dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

Maddə 186. Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə

186.1. Özgənin əmlakını qəsdən məhv etmə və ya zədələmə zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə — iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

186.2. Eyni əməllər:

186.2.1. zərərçəkmiş şəxsə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə;

186.2.2. yandırmaqla, partlatmaqla və ya başqa ümumi təhlükəli üsulla törədildikdə və ya ağır nəticələrə səbəb olduqda — üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

186.3. Bu Məcəllənin 186.1 və 186.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusi külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə — yeddi ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 6 may 2016-cı il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmis düzəlişlər — «Azərbaycan» q., 7 iyun 2008-ci il; «Azərbaycan» q., 25 may 2016-cı il; 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. Təhlil edilən cinayətin **ictimai təhlükəliliyi** ondan ibarətdir ki, təqsirkən özge əmlakını məhv etməklə və ya zədələməklə mülkiyyət münasibətlərinə qəsd edir, ona ciddi ziyan vurur, vətəndaşlar və hüquqi şəxslər onlara məxsus əmlakdan təyinatı üzrə istifadə etməkdən məhrum olurlar. Digər tərəfdən, bu əməllərin ümumi təhlükəli üsullarla törədilməsi insanlığın sağlamlığını, həyatını və qanunla qorunan digər dəyərləri də təhlükə altına alır.

2. Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə cinayətinin **obyektı** mülkiyyət münasibətləridir.

3. Şərh edilən cinayətin **predmeti** maddi dəyərə malik olan hər cür əmlakdır.

Bu, həm daşınar, həm də daşınmaz əmlak (məsələn ev, avadanlıq və s.) ola bilər.

4. Təhlil edilən cinayətin **obyektiv cəhəti** aşağıdakılardan **əhatə** edir: a) özge-nin əmlakını məhv etmə və ya zədələmədən ibarət əməl; b) zərərçəkmiş şəx-sə xeyli miqdarda ziyan vurmamasından ibarət ictimai təhlükəli nəticə; c) törədil-miş əməllə vurulmuş ziyan arasında səbəbli əlaqə.

5. **Məhv etmə** dedikdə, əmlakın xassələrinin **elə dəyişməsi** başa düşülür ki, bu zaman əmlak təsərrüfat dəyərini itirir, məqsədli təyinatı üzrə istifadə edilə bilmir, başqa sözlə, tam yararsız vəziyyətə salınır. Əmlakı məhv etmə onun dağıdılmasında, parçalanmasında, ümumiyyətlə maddi dəyərinin **tamamilə** tə-sərəffat dövrüyyəsindən çıxmasında ifadə olunur. Bu zaman həmin əmlak tē-mirlə və ya başqa üsulla bərpa etmək mümkünəzdir.

6. **Zədələmə** dedikdə, əmlakın xassələrinin **elə dəyişməsi** başa düşülür ki, onun vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə pisləşir, təsərrüfat və ya başqa məqsədlə istifadəyə qismən yararsız olur. Lakin məhv etmədən fərqli olaraq, zədələnmə əmlakın təmir etməklə və ya sair üsulla bərpası mümkün olur. Zədələmə zamanı əmlakın yalnız bəzi xassələri itirilir ki, onlar da müxtəlif üsullarla aradan qaldır-ıla bilər.

7. Cinayətin obyektiv cəhətinin zəruri əlaməti zərərçəkmiş şəxsə xeyli miq-darda ziyan vurmaqda ifadə olunan ictimai təhlükəli nəticənin baş verəməsidir. Burada **xeyli miqdarda** dedikdə, beş min manatdan yuxarı, lakin əlli min manat-dan artıq olmayan məbləğ başa düşülür (CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndi). Belə ziyan məhv edilmiş əmlakın real dəyəri, zədələnmə əmlakın bərpası üçün çəkilən xərc və s. formada ola bilər.

8. Cinayət zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurma növündə ictimai təhlükəli nəticənin baş verdiyi andan **başa çatmış** hesab edilir.

Hər bir halda törədilmiş əməllə vurulmuş ziyan arasında **səbəbli əlaqə** müəyyən edilməlidir.

9. Özge-nin əmlakını qəsdən məhv etmə və ya zədələmə **subyektiv cəhətdən qəsd**lə törədilir. Təqsirkar özge-nin əmlakını qanunsuz olaraq məhv etdi-yini və ya zədələdiyini dərk edir, bununla mülkiyyətçiyə və ya sair sahibə xeyli miqdarda ziyan vurulacağına qabaqcadan götür və bənzər arzu edir (**birbaşa qəsd**) və ya buna şüurlu surətdə yol verir (**dolayı qəsd**).

10. Şərh edilən cinayətin **subyektiv 16 yaşına çatmış** hər hansı anlaqlı fiz-ki şəxs ola bilər.

12. CM-in 73-1.1-ci maddəsinə görə CM-in 186.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsle bərabərlikdə və ona dəymiş zi-yanı tamamilə ödədikdə **cinayət məsuliyyətindən azad** olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

13. CM-in 186.2-ci maddəsində təhlil edilən cinayətin aşağıdakı **ağırlaşdır-ıcı tərkib əlamətləri** kimi nəzərdə tutulmuşdur: 1) eyni əməllərin zərərçəkmiş şəxsə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi; 2) yandırmaqla, partlatmaqla və ya başqa ümumi təhlükəli üsulla törədilməsi və ya ağır nəticələrə səbəb ol-ması.

Burada külli miqdarda dedikdə, əlli min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ başa düşülür.

Yandırma dedikdə, müxtəlif yandırıcı maddələrdən və ya əmlakın özünün yana bilmək xüsusiyyətindən istifadə edərək əmlakı məhv etmə və ya zədələ-mə başa düşülür.

Partlatma müxtəlif partlayıcı maddə və qurğulardan istifadə etməklə əmlakı dağıtmanı və ya zədələməni nəzərdə tutur.

Başqa ümumi təhlükəli üsul dedikdə, yandırma və partlatmadan başqa, su altında qoyma, ağır texnikadan istifadə etmə və insanın həyat və sağ-lamlığı üçün təhlükəli olan, habelə geniş miqyaslı dağıntılara gətirib çıxara bil-ən digər üsullar başa düşülür.

Ağır nəticələr dedikdə, insanların sağlamlığına zərər vurulması, onların za-hərflənməsi, xəstələnməsi, xüsusi dəyəri olan əmlakın məhv edilməsi, idarə müəssisələrinin işinin dayanması, geniş miqyasda dağıntıların törədilməsi və s. başa düşülür.

Təhlil edilən əməllər ehtiyatsızlıqdan insan ölümünə səbəb olduqda əlavə təvsiif tələb edilmir və məsuliyyət yalnız CM-in 186.2-ci maddəsi üzrə yarana-caqdır. Lakin insan ölümünə psixi münasibət bərabər və ya dolaylı qəsd forma-sında olarsa, belə əməl cinayətlərin məcmusu qaydasında CM-in 186.2-ci və 120-ci maddələri ilə təvsiif ediləcəkdir.

14. Təhlil edilən cinayətin əsas tərkibindən fərqli olaraq, CM-in 186.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri olduqda cinayət məsuliyyəti **14 yaşdan** yaranır.

15. CM-in 73-1.2-ci maddəsinə görə CM-in 186.2.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsle bərabərlikdə və dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın bir misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə **cinayət məsuliyyətindən azad** edilir. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

16. CM-in 186.1 və 186.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin xü-susilə **külli miqdarda ziyan** vurmaqla törədilməsi (CM-in 186.3-cü maddəsi) əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə cinayətinin **xüsusi**le ağırlaşdırıcı **tərkiblərindən** biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə görə burada xü-susilə **külli miqdarda** dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

Maddə 187. Əmlakı ehtiyatsızlıqdan məhv etmə və ya zədələmə

187.1. Özge-nin əmlakını **odla** və ya başqa yüksək təhlükə mənbəyi ilə ehtiyatsız davranma üzündən məhv etmə və ya zədələmə zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya **altı yüz** alt-miş saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya bir illəşmək müd-dətə islah işləri və ya altı ayadək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya altı ayadək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

187.2. Eyni əməllər külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə — iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

187.3. Bu Məcəllənin 187.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər ağır nəticələrə səbəb olduqda —

iki ilədək müddətə işah işləri və ya eyni müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

187.4. Bu Məcəllənin 187.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il, 31 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişləri — "Azərbaycan" q., 7 iyun 2008-ci il; 19 iyul 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il*).

1. CM-in 187.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməlin tərkib əlamətləri obyektiv cəhətin cinayətin törədilmə şəraitli əlaməti və subyektiv cəhət istisna olmaqla CM-in 186.1-ci maddəsinin tərkib əlamətləri ilə tam üst-üstə düşür.

2. CM-in 187.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət **subyektiv cəhətdən** təqsirin **ehtiyatsızlıq** forması ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar öz hərəkətləri ilə xeyli miqdarda ziyan vura biləcəyi imkanını qabaqcadan görmür, lakin kifayət qədər əsas olmadan onların qarşısını alacağını güman edir (**cinayət-karcasına özünəgüvənə**) və ya lazımı diqqət və ehtiyatlılıq göstərərək belə ziyan vurulacağını qabaqcadan görməli olduğu və görə biləcəyi halda, bunu görmür (**cinayətkarcasına etinasızlıq**).

3. Şərhlənən cinayət obyektiv cəhətdən özgənən əmlakını odla və ya başqa yüksək təhlükə mənbəyi ilə ehtiyatsız davranma üzündən məhv etmə və ya zədələmədə ifadə olunan əməllərdə, həmin əməllərin zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda ziyan vurulmasına səbəb olan ictimai təhlükəli nəticələrdə və belə əməllərlə xeyli miqdarda ziyan vurulması arasındakı səbəbli əlaqədə ifadə olunur.

Odla ehtiyatsız davranma dedikdə, müxtəlif alov mənbələri ilə davranmanın adı qəbul olunmuş qaydalardan ehtiyatsızlıqla pozma başa düşülməlidir (məsələn, yaşayış sahəsinin yaxınlığında qalanmış tonqalı sönməmiş qoyub getmə).

Burada başqa yüksək təhlükə mənbəyi dedikdə, müxtəlif mexanizmlər, ağır texnika, nəqliyyat vasitələri, elektrik avadanlıqları, tezalın və ya parlayıcı maddələr və s. başa düşülməlidir. Onlarla ehtiyatsız davranma dedikdə, həmin mexanizm, maddə və qurğularla davranmanın texniki təhlükəsizlik qaydalarına riayət edilməməsi və ya onların yararsız vəziyyətdə istismar edilməsi başa düşülür.

4. Təhlil edilən cinayətin subyektli 16 yaşına çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

5. CM-in 73.1.1-ci maddəsinə görə CM-in 187.1-ci və 187.2-ci maddələrin-

də nəzərdə tutulmuş əməlləri törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsə bərabərlikdə və ona dəyərli ziyanı tamamilə ödədikdə **cinayət məsuliyyətdən azad olunur**. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətdən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

6. CM-in 187.2-ci maddəsində eyni külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi **ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti** kimi nəzərdə tutulmuşdur. Burada külli miqdardakı, əlli min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ başa düşülür (CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndi).

7. CM-in 187.3-cü maddəsində təhlil edilən cinayətin xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti — CM-in 187.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin ağır nəticələrə səbəb olması göstərilmişdir.

Burada nəzərdə tutulmuş ağır nəticə əlaməti CM-in 186.2-ci maddəsində verilmiş eyniadlı əlamətlə üst-üstə düşür. Lakin təhlil edilən maddə baş vermiş nəticələrə təqsirkarın psixi münasibətinin yalnız ehtiyatsızlıq formasını yəqin etmişdir.

8. CM-in 187.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin xüsusilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi (CM-in 187.4-cü maddəsi) əmlakı ehtiyatsızlıqdan məhv etmə və ya zədələmə cinayətinin xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkiblərdən biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edilmişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə görə burada xüsusilə külli miqdardakı dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür.

Maddə 188. Torpaq üzərində mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüququnu pozma

188.1. Qanunla müəyyən edilmiş mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüququ olmadan torpaq sahəsini özbaşına hasarılama, becərmə və ya dəyişdirmə, yaxud həmin torpaq sahəsinə başqa üsullarla özbaşına tutma — səkkiz min manatdan on min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

188.2. Qanunla müəyyən edilmiş mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüququ olmadan torpaq sahəsi üzərində özbaşına tikinti və ya quraşdırma işlərini aparma —

bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. 188.3. Bu Məcəllənin 188.1-ci və 188.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlara münasibətdə törədildikdə —

üç ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

188.4. Bu Məcəllənin 188.1-188.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər:

188.4.1. təkrar törədildikdə;

188.4.2. şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə —

beş ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (*Azərbaycan Respublikasının 16 may 2008-ci il və 30 aprel 2013-cü il tarixli qanunları ilə edilmiş düzəlişlər edilmiş, 30 sentyabr 2015-ci il tarixli, 1336-IVQD nömrəli Qa-*

1. Təhlil edilən cinayətin **ictimai təhlükəliliyi** ondan ibarətdir ki, CM-in 188-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsi itqisadi sistemdə çox mühüm rol oynayan torpaqdan qanuni istifadə, ona sahiblik və onun bərsinə sərəncam verənin torpaqdan qaydalrının pozur, torpaqların təyinatının dəyişilməsinə səbəb olur, torpağın möhtəkirlik obyektinə çevirilməsinə gətirib çıxarır.

2. Şərh olunan cinayətin **obyektiv** torpaq üzərində mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir.

MM-in 238.1-ci maddəsinə əsasən, torpaq, dəyərli əmlak kimi mülkiyyət hüququnun obyektidir.

Hüquqi və fiziki şəxslərin torpaq üzərində xüsusi **mülkiyyət hüququ** torpaqlar üzərində qanunla və müqavilə ilə müəyyən edilən məhdudiyətlərə və digər şərtlərə riayət etməklə sahiblik, istifadə və sərəncam hüququdur. Torpaq hüquqi və fiziki şəxslərin, dövlətin və bələdiyyələrin mülkiyyətində ola bilər. Torpaq sahəsi üzərində **istifadə hüququ** müvafiq qərar (müqavilə) əsasında torpaqdan daimi və ya müvəqqəti istifadə etməkdir. Torpaq sahəsi üzərində **icarə hüququ** müqavilə əsasında əvəzi ödənilməklə torpaqdan müddətli istifadə etməkdir (Torpaq Məcəlləsinin 49-51-ci maddələri).

Torpaq üzərində bütövlükdə mülkiyyət hüququnun və onun ayrı-ayrı elementlərinin yaranması qaydası və əsaslan Mülki Məcəllədə, Torpaq Məcəlləsində, «Torpaq bazarı haqqında» 7 may 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununda və başqa qanunvericilik aktlarında müəyyən edilmişdir.

«Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsi torpaqla əlaqədar aşağıdakı əqdərin mümkünlüyünü nəzərdə tutmuşdur: torpaq sahələrinin alqı-satqısı; torpaq sahəsinin nizamnamə (pay) fonduna verilməsi; torpaq sahəsinin girovu (ipotekası); torpaq sahəsinin dəyişdirilməsi; torpaq sahəsinin bağışlanması; torpaq sahəsinin vərsəlik qaydasında başqasına keçməsi; torpaq sahəsi üzərində istifadə və icarə hüquqlarının başqasına keçməsi; torpaq sahəsinin rentası və s. Bundan başqa, MM-in 241-ci maddəsinə əsasən, dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahəsindən istifadə hüququ fiziki və hüquqi şəxslərə torpaq sahələrini bu cür istifadəyə verməyə vəkil edilmiş dövlət orqanının və ya yerli özünüidare orqanının qərarına əsasən, qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada verilir.

Yuxarıda sadələnən müxtəlif növ əqdər bağlandıqdan və qanunvericiliyə müvafiq olaraq rəsmiləşdirilərək dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra, habelə dövlət və ya bələdiyyə torpaqlarının fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsinə ayrılması haqqında müvafiq sərəncamın verilməsindən sonra torpaq üzərində mülkiyyət hüququnun yaranması və ya dəyişməsi qanuni olur.

3. Təhlil edilən cinayətin **obyektiv cəhəti** torpaq sahəsinə özbaşına hasarlamə, becərmə və ya dəyişirmə, yaxud başqa üsullarla özbaşına tutmadə ifadə olunmuşdur.

Torpaq sahəsinə özbaşına hasarlamə dedikdə, şəxsin torpaq sahəsinə mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüququ olmadan həmin sahənin ətrafına müxtə-

lif materiallardan — daşdan, kərpicdən, taxtdan, ağacdan, dəmirdən və s.-dən istifadə etməklə sədd (divar) çəkməsi başa düşülməlidir. Səddin hasar hesab edilməsi üçün mühüm əlamət sındırmadan, dağıtmadan, güclü lifli (mexaniki və s.) təsir etmədən onu aşmağın (keçməyin) və hasarı keçmədən torpaq sahəsinə daxil olmanın mümkünsüzlüyüdür. Ona görə də yumşaq materialdan, məsələn, parçadan sədd çəkmək hasarlamə sayıla bilməz. Əməlin hasarlamə kimi qiymətləndirilməsi üçün hasarın hündürlüyünün, yerə möhkəm bərkidilib-bərkidilməməsinin əhəmiyyəti yoxdur. Hasar çəkilsə də, torpaq sahəsinə hasarı aşmadan keçmək mümkündürsə, bu, hasarlamə əməlinin törədilib başa çatdırılmaması deməkdir və bu halda əməl hasarlaməyə cəhd kimi tövsif edilmir.

Torpaq sahəsinə özbaşına becərmə dedikdə, hər hansı torpaq sahəsində onun mülkiyyətinin və ya başqa qanuni sahibinin icazəsi olmadan bitkilərin əkilməsindən, onlara qulluq edilməsindən və onların yetişdirilməsindən ibarət fəaliyyət başa düşülməlidir. Torpağın becərməsi həmin torpaq sahəsinin əkin üçün yararlı vəziyyətə gətirilməsi (kolların, daşların təmizləmə və s.), şumlanması, toxum səpməsi və s. bu kimi hərəkətlərin məcusudur.

Torpaq sahəsinə özbaşına dəyişirmə dedikdə, şəxsin öz mülkiyyətində (sahibliyində, istifadəsində) olan torpaq sahəsinə başqa şəxsə məxsus torpaq sahəsi ilə onun razılığı olmadan əvəz etməsi başa düşülməlidir. Qanunvericiliyə müvafiq qaydada şəxsin istifadəsinə ayrılmış torpaq sahəsi əvəzinə başqa torpaq sahəsinə ölə keçirmə və torpaq sahəsinə özbaşına dəyişirmə hesab edilmir.

Torpaq sahəsinə özbaşına tutma dedikdə, torpağın mülkiyyətinin və ya digər qanuni sahibinin razılığı, yaxud dövlət və ya bələdiyyə torpağının istifadəyə ayrılması haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada rəsmiləşdirilmiş sərəncam olmadan torpaq sahəsinə ölə keçirmə başa düşülməlidir. Bu zaman şərtlik qanunsuz ölə keçirdiyi torpaq sahəsinə faktiki sahiblik etməyə və ya ondan faktiki istifadə etməyə başlamış olur (məsələn, torpaq sahəsinin hüdudlarını müəyyən edən hasar çəkir, orada tikinti, abadlaşdırma və s. təsərrüfat-məişət təyinatlı fəaliyyəti həyata keçirməyə başlayır).

4. Torpaq sahəsindən istifadə onun mülkiyyətinin və ya başqa qanuni sahibinin razılığı ilə, lakin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada rəsmiləşdirilmə və dövlət qeydiyyatına alma olmadan həyata keçirildikdə təhlil edilən maddə üzrə məsuliyyət istisna edilir, bir şərtlə ki, belə razılıq qanuni olsun (məsələn, MM-in 242.2-ci maddəsinə əsasən, istifadəsinə torpaq sahəsi verilmış şəxs bu sahəni yalnız onun mülkiyyətinin razılığı ilə icarəyə və ya əvəzsiz istifadəyə verə bilər).

5. Konstitusiya Məhkəməsinin 30 mart 2015-ci il tarixli qərarına əsasən cinayət və inzibati xətalər qanunvericiliklərinin müvafiq normalarının təkmilləşdirilməsi həyata keçiriləndə, hüquqatibiqedi orqanlar məşə fondu torpaqlarına qarşı yönələn hüquqəzidd əmələ görə təqsiri olan şəxsi inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb edərkən, əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, mülkiyyətçiyə, ətraf mühitə və s. vurulmuş zərər ağır və dərəcəsinə nəzərə alınaraq, onun hərəkətlərini müvafiq olaraq CM-in 188-ci maddəsi və ya İXM-in (qüvvə-

dən düşən) 70-ci maddəsi ilə təsvif etməlidirlər. Qüvvədə olan İXM-də torpaqlara münasibətdə CM-in 188.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan əməllərin edilməsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutulduğuna görə bütün hallarda belə əməllər cinayət məsuliyyətinə səbəb olmalıdır.

6. **CM-in 188.2-ci maddəsində** nəzərdə tutulmuş cinayət qanunla müəyyən edilmiş mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüququ olmadan torpaq sahəsi üzərində özbaşına tikinti və ya quraşdırma işlərini aparmada ifadə olunur. Özbaşına tikinti və ya quraşdırma işlərini aparmamanın anlayışı və xüsusiyyətləri barədə CM-in 222-1-ci maddənin şərhinə bax.

7. Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların qanunla müəyyən edilmiş mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüququ olmadan torpaq sahəsinin özbaşına hasarlaması, becərmə və ya dəyişdirmə, yaxud özbaşına tutma, habelə belə torpaq sahəsi üzərində özbaşına tikinti və ya quraşdırma işlərini aparma **CM-in 188.3-cü maddəsində** nəzərdə tutulmuş cinayətin tərkibini yaradır. Torpaqların istifadəsinin ərazi planlaşdırılmasında kənd təsərrüfatı ehtiyacları üçün nəzərdə tutulmuş torpaq sahələri kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar sayılır. Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların tərkibinə kənd təsərrüfatı yerləri (uqodiyalan), meşə zolaqlarının, təsərrüfatdaxili yolların, kommunikasiyaların, bataqlıqların, suutluların, kənd təsərrüfatının aparılması üçün vacib olan tikili və qurğuların altında olan torpaqlar daxildir. Kənd təsərrüfatı yerlərinə (uqodiyalana) əkin, çoxillik ökəmlərin altında olan torpaqlar, dincə qoyulmuş torpaqlar, biçənlər, örüşlər və otluqlar aid edilir (Torpaq Məcəlləsinin 12-ci maddəsi).

8. CM-in 188.1-188.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin: 1) təkrar törədilməsi; 2) şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi şərh olunan cinayətin xüsusi ilə ağırlaşdırıcı əlamətlərdir. Cinayətin təkrar törədilməsi haqqında CM-in 16-ı maddəsinə bax.

Cinayətin **şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə** törədilməsi o halda mövcud olur ki, həmin şəxs dövlət və belediyə mülkiyyətinə olan torpaq sahəsinin mülkiyyətə, istifadəyə və ya icarəyə vermək səlahiyyətinə malik olur və belə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edərək qanunsuz olaraq torpaq sahəsinə hasarlayır, becərir, dəyişdirir, başqa üsullarla özbaşına tutur, yaxud torpaq sahəsi üzərində özbaşına tikinti və ya quraşdırma işlərini aparır. Qulluq mövqeyindən istifadə şəxs qeyd olunan səlahiyyətlərə malik olmadan da öz qulluq mövqeyindən irəli gələn təsir imkanlarından istifadə edərkən CM-in 188.1-188.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməlləri törətdikdə (o cümlədən, xüsusi mülkiyyətə olan torpaqlara münasibətdə) şəxsin əməli bu əlamət üzrə təsvif edilməlidir (məsələn, polis rəisinin buna hüququ olmadan torpaq sahəsinin tutması). Qulluq mövqeyindən istifadə edən təqsirkar vəzifəli şəxs olduqda onun əməlinin əlavə olaraq CM-in 308-ci maddəsi ilə təsvif olunması tələb olunmur.

9. CM-in 188.1-188.4-cü maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlər **formal** tərkiblidir və torpaq sahəsinin özbaşına hasarlandırılması, tutulduğu, dəyişdirildiyi və ya onun becərilməsinə və ya torpaq sahəsi üzərində özbaşına tikinti və ya quraşdırma işlərini aparılmağa başlanıldığından **başba çatmış** sayılır.

10. CM-in 188-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin **subyektiv cəhəti**

birbaşa qəsdən ibarətdir. Təqsirkar torpaq sahəsinin özbaşına hasarlandığını, tutulduğunu, dəyişdirildiyi və ya becərdiyini, özbaşına tikinti və ya quraşdırma işlərini apardığını dərk edir və bu əməli törətməyi arzu edir.

11. Təhlil edilən cinayətin **subyektivi** 16 yaşına çatmış hər bir anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

Maddə 189. Telefon xətlərinə qanunsuz daxil olmaqla danışıqlar aparma - 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla 189-cu maddə ləğv edilmişdir. Bu Qanun 2017-ci il dekabrın 1-dən qüvvəyə minmişdir - «Azərbaycan» q., 9 noyabr 2017-ci il.

Maddə 189-1. Təbii qazın, suyun, elektrik və ya istilik enerjisinin talanması

189-1.1. Təbii qaz, su təchizatı, elektrik və ya istilik şəbəkələrinə qanunsuz qoşulmaqla bu resursların talanması, bu əməllər xeyli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması ilə cəzalandırılır.

189-1.2. Eyni əməllər külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

dörd min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

189-1.2-1. Bu Məcəllənin 189-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusi ilə külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə —

üç ildən yeddi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

189-1.3. Təbii qaz, su, elektrik və ya istilik enerjisi təchizatı müəssisələrinin səlahiyyətli nümayəndəsinin işə vicdansız və ya laqəy münasibəti nəticəsində xidməti vəzifəsini yerinə yetirməməsi və ya lazımı qaydada yerinə yetirməməsi səbəbindən bu Məcəllənin 189-1.1-ci, 189-1.2-ci və ya 189-1.2-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin qarşısının alınmaması —

üç min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

189-1.4. Təbii qaz, su, elektrik və ya istilik enerjisi təchizatı müəssisələrinin səlahiyyətli nümayəndəsinin xidməti mövqedən sui-istifadə etməklə tamah və ya sair şəxsi marağı üzündən bu Məcəllənin 189-1.1-ci, 189-1.2-ci və ya 189-1.2-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin qarşısını almaması —

dörd min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya dörd ildən altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (19 dekabr 2006-cı il tarixli Qanunla əlavə edilmiş, 16 may 2008-ci il, 31 may 2011-ci il, 24 iyun

2011-ci il, 30 may 2014-cü il, 6 may 2016-cı il, 21 may 2017-ci il və 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunlarla edilmiş düzəlişləri – «Azərbaycan» q., 8 fevral 2007-ci il; 7 iyun 2008-ci il; 2 iyun 2011-ci il; 2 avqust 2011-ci il; 29 iyun 2014-cü il; 25 may 2016-cı il; 19 iyun 2017-ci il; 9 noyabr 2017-ci il).

1. CM-in şərh olunan maddəsində təsbit edilmiş cinayət tərkibinin **obyekt**ii mülkiyyət münasibətləridir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında təsərrüfat və məişət ehtiyaclarını ödəmək üçün, habelə xammal kimi istifadə edilən və müvafiq paylayıcı şəbəkələr vasitəsilə istehlakçılara çatdırılan təbii qaz, su, elektrik və istilik enerjisi **dövlət mülkiyyətdədir**.

2. Təhlil edilən **cinayətin predmeti** qismində **təbii qaz, su, elektrik və istilik enerjisi** çəxir edir.

Şərh olunan normada nəzərdə tutulmuş mənada **təbii qaz** dedikdə, təsərrüfat və məişət ehtiyaclarının ödənilməsi, habelə xammal kimi istifadə edilən, müvafiq şabəkə vasitəsilə istehlakçılara çatdırılan qaz başa düşüldür.

Elektrik enerjisi isə müxtəlif üsullarla istehsal edilən və xüsusi şabəkə vasitəsilə istehlakçılara çatdırılan enerji növüdür.

İstilik enerjisi dedikdə, mənzillərin, ofislərin, başqa yaşayış və qeyri-yaşayış binalarının və ya qurğuların qızdırılması üçün xüsusi şabəkələr vasitəsilə istehlakçılara çatdırılan enerji başa düşülməlidir.

Bu cinayətin predmetini müvafiq **şabəkələr vasitəsilə paylanan** təbii qaz, su, elektrik və istilik enerjisi təşkil edir. Ona görə də, məsələn, xüsusi balonlara doldurulmuş təbii qazın talanması törədilən əməlin xarakterindən asılı olaraq talamanın müvafiq növü kimi (oğurluq (CM-in 177-ci maddəsi), soyğunçuluq (CM-in 180-ci maddəsi) və s.) tövsiyə ediləcəkdir.

3. CM-in 189-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin **obyektiv cəhəti** aşağıdakı əlamətlərin məcmusunu nəzərdə tutur: 1) təbii qaz, su təchizati, elektrik və istilik şəbəkələrinə qanunsuz qoşulmaqla həmin resursların talanması; 2) bu əməlin nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulması; 3) törədilmiş əməllə baş vermiş nəticə arasında səbəbi əlaqə.

Şərh olunan normada ictimai təhlükəli əməl kimi resursların (təbii qaz, suyu, elektrik və istilik enerjisini) **talama** göstərilmişdir. Burada nəzərdə tutulmuş cinayət talamanın istənilən forması ilə (oğurluq, dələduzluq, soyğunçuluq, mənimləmə və ya israf etmə, quldurluq) törədilə bilər. Lakin təhlil edilən cinayət əməlinin talamanın bəzi formaları ilə törədilməsi təcrübə olaraq mümkün deyildir (məsələn, quldurluq yolu ilə enerji resurslarını CM-in 189-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş həcmdə talamaq, demək olar ki, qeyri-mümkündür).

4. CM-in təhlil edilən maddəsi üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün sadalanan resursların talanması müvafiq şabəkəyə **qanunsuz qoşulmaqla** həyata keçirilə bilər.

Şabəkəyə **qanunsuz qoşulma** dedikdə, maddədə sadalanan resursların paylayıcı şəbəkəsinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müqavilə bağlamadan, icazə almadan özbaşına qoşulma başa düşülməkdir.

«Qaz təchizati haqqında» Azərbaycan Respublikasının 30 iyun 1998-ci il tarixli, 513-IQ sayılı Qanununun 13-cü maddəsinə və Azərbaycan Respublikası

Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il 31 may tarixli, 87 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Qaz paylayıcıları tərəfindən qaz təchizatının ümumi şərtlərini təyin edən Qaydalar» müvafiq olaraq, qaz paylayıcısı fəaliyyət göstərdiyi ərazidə istənilən şəxsni sifarişli ilə onu qaz şəbəkəsinə birləşdirib təchiz etməli və bunu müvafiq müqavilə ilə rəsmiləşdirməlidir.

«Elektroenergetika haqqında» Azərbaycan Respublikasının 3 aprel 1998-ci il tarixli, 459-IQ sayılı Qanununun 11-ci maddəsinə müvafiq olaraq, elektrik və istilik enerjisinin alqı-satqısı və mübadiləsi müqavilələr əsasında həyata keçirilir. Müqavilə «Elektrik və istilik enerjisindən istifadə etmə qaydaları»na uyğun tərtib edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 fevral 2005-ci il tarixli, 18 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Elektrik enerjisindən istifadə Qaydaları»nın 4.1-ci bəndinə əsasən, abonentlər tərəfindən bütün istehlakçılara, o cümlədən məişət abonentlərinə elektrik enerjisinin verilməsi bu Qaydalara uyğun tərtib edilmiş elektrik enerjisinin alqı-satqı müqaviləsinə əsasən həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd edilən normativ aktların tələblərinə müvafiq olaraq Dövlət Neft Şirkətinin «Azəriqaz» İstehsalat Birliyi, «Azəriqaz» ASC-nin paylayıcı müəssisəsi ilə və ərazi elektrik paylayıcı müəssisəsi «Azəriqaz» ASC və s.) ilə müqavilə bağlamadan müvafiq şabəkəyə qoşulma qanunsuz olacaqdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, təcrübədə abonentlər əvvəlcə müvafiq paylayıcı müəssisə ilə razılaşma əsasında şabəkəyə qoşulur və bundan sonra müqavilə münasibətləri rəsmiləşdirilir.

Müvafiq şabəkələrə qanunsuz qoşulma müxtəlif üsullarla (gizli xəttin çəkilməsi, aşkar surətdə, qanunauyğun qoşulma ilə yanaşı əlavə xəttin çəkilməsi və s.) həyata keçirilə bilər. Eləcə də **qaz, su və elektrik saygıcına** istehlak edilən enerji resurslarının haqqını **azaltmaq** və ya saygıcın qeydiyyatını **tamamilə dayandırmaq məqsədi ilə müdaxilə etmək** yolu ilə də enerji resurslarının talanması mümkündür. Belə hallarda da paylayıcı şabəkəyə qoşulmanın qanuni şərtləri pozulduğundan (başqa sözlə, qanunsuz qoşulma mövcud olduğundan) müvafiq tərkib əlamətləri olduqca CM-in 189-1-ci maddəsi üzrə cinayət məsuliyyəti yaranacaqdır. Cinayət tərkibinin yaranması üçün bu üsulların fərqi yoxdur.

Lakin CM-in təhlil edilən maddəsinin təbii qaz zamanı müəhim bir halın nəzərə alınması lazımdır. Təcrübədə məlumdur ki, istehlakçılardan əksəriyyəti (xüsusən də fiziki şəxslər) qaz, su təchizati və elektrik şəbəkəsinə **qabaqcadan müqavilə bağlamadan**, müvafiq paylayıcı müəssisələrdən icazə almadan qoşulurlar. Belə təcrübə enerji resurslarının paylayan şabəkənin istənilən istehlakçı üçün **həmişə açıq olması** və bunun xüsusi müzakirə edilərək razılaşdırılmasına ehtiyac olmayan şərtləri təsbit edən ümumi (birtipli) müqavilə əsasında rəsmiləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq formalaşmışdır. Odur ki, şəxs təbii qaz, su təchizati və ya elektrik enerjisinin paylayıcı şəbəkəsinə bu resursları talama niyyəti olmadan, yeni müvafiq təchizat müəssisəsinin əməkdəki müraciət etdikdə qoşulmanı rəsmiləşdirməyə, istehlak etdiyi enerji resurslarının haqqını ödəməyə hazır olmaqla qoşulmuşdursa, həmin şəxs CM-in 189-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xeyli və ya külli miqdarda resurs istehlak etmiş olsa da belə, şərh edilən maddə üz-

ra cinayət məsuliyyətindən əvvəlb gedə bilər. Belə halda qoşulma qanunsuz olsa da, özge əmlakın əvəzlə ələ keçirmə olmadıqından (məlumdur ki, enerji resurslarının istehlakına görə haqq sonradan, yəni müvafiq resursu istehlak edildikdən sonra ödənilir) talama mövcud olmayacaqdır.

Lakin şəxs artıq qanuni qoşulma ilə yanaşı (o cümlədən sayğacdən yan keçməklə) əlavə xətlə müvafiq şəbəkəyə qoşulmuşdursa və ya talama niyyətini güdürsə (qoşulmanı gizlətməyə, onu rəsmiləşdirməkdən, yaxud istehlak etdiyi resursun haqqını ödəməkdən boyun qaçırmasa), bu, CM-in təhlil edilən maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin digər əlamətləri də olduqda cinayət məsuliyyətinin mövcud olması deməkdir.

5. CM-in 189-1-ci maddəsi müxtəlif tərkibli cinayətdir. Ona görə də bu norma üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün qanunsuz qoşulmaqla enerji resurslarını talama xəyli miqdarda ziyan vurma ilə nəticələnməlidir. Burada vurulmuş ziyan qanunsuz və əvəzlə olaraq istehlak edilmiş enerji resurslarının dəyərindən ibarət olacaqdır. Həmin dəyərini məbləği (ziyanın həcmi) hesablanarkən enerji resurslarının istehlaklarına satılması tarifləri əsas götürüləcəkdir. Hazırda bu, təbii qaz, su və elektrik enerjisi bərsində Azərbaycan Respublikasının Tarif (qiymət) Şurasının «Respublika ərazisində təbii qazın pərakəndə satış tariflərinin tənzimlənməsi bərsədə» 6 yanvar 2007-ci il tarixli, 2 nömrəli, «Respublika ərazisində elektrik enerjisinin tariflərinin tənzimlənməsi bərsədə» 6 yanvar 2007-ci il tarixli 3 nömrəli, Azərbaycan Mellorasıya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən Ceyranbatan su anbarı üzrə satılan hər 1000 m³ suyun topdansatış tarifi bərsədə 26 iyul 2007-ci il tarixli 19 nömrəli qərarları, istilik enerjisi bərsəndə isə Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti Başqısının «İstilik və isti su üzrə tariflərin təsdiqi haqqında» 22 iyul 1999-cu il tarixli, 621 nömrəli Sərəncamı ilə (yalnız Bakı şəhərində) tənzimlənir.

Lakin CM-in 189-1-ci maddəsi üzrə talama nəticəsində vurulmuş ziyanın miqdannın müəyyən edilməsi xəyli təcrübi çətinliklər yarada bilər, çünki qanunsuz istehlak edilmiş enerji resurslarının miqdan heç bir vasitə ilə qeyd edilmir. Belə halda əsas diqqət qanunsuz qoşulma anının dəqiq müəyyən edilməsinə yönəldilməlidir. Qoşulma anı müəyyən edildikdən sonra enerji resurslarının hansı məqsədlərlə istehlak edildiyindən çıxış edərək qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş sərəfiyyat normaları rəhbər götürülməklə vurulmuş ziyanın həcmi müəyyən edilə bilər. Lakin heç bir halda vurulmuş ziyanın həcminin ehtimalar əsasında müəyyən edilməsinə yol verilə bilər.

Eyni bir şəxs (istehlakçı) qanunsuz qoşulmaqla müxtəlif enerji resurslarını (məsələn, həm qazı, həm elektrik enerjisi, həm də istilik enerjisi) talamışdırsa, onda vurulmuş ziyanın həcmi müəyyən edilərkən qanunsuz istehlak edilmiş bütün enerji resurslarının dəyərləri cəmlənməlidir.

CM-in 177-ci maddəsinin qeydinin 2-ci bəndinə əsasən, CM-in 189-1-ci maddəsində xəyli miqdar dedikdə, beş min manatdan yuxarı, lakin əlli min manatdan artıq olmayan məbləğ başa düşülür.

Təhlil edilən cinayət mahiyyətlə uzzanan cinayətdir. Ona görə də cinayət xəyli miqdar əlamətinin yarandığı andan başa çatmış olacaqdır.

6. CM-in 189-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət subyektiv cəhət-

dən birbaşa qəsdlə törədilə bilər. Şəxs qanunsuz olaraq şəbəkəyə qoşulmaqla resursları xəyli miqdarda taladığını dərk edir və bunu arzu edir.

7. CM-in təhlil edilən maddəsi üzrə cinayət subyekti 16 yaşına çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Lakin bu normanın təcürbədə tətbiqi zamanı subyektlə bağlı çətinliklər ortaya çıxa bilər. Belə ki, enerji resurslarının istehlakçıları (abunəçiləri), bir qayda olaraq, kollektiv xarakterlidir (məsələn, mənəzilə yaşayın ailə üzvləri, hüquqi şəxsin birgə təsisçiləri, səhmdar cəmiyyətin səhmdarları və s.). Əgər CM-in 189-1.1-ci maddəsinin birbaşa hərfi mənasında təfsir etsək, onda enerji resursundan qanunsuz istifadə etmiş ailə üzvlərinin (cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilən) hamısı bu cinayət subyektidir, çünki talanmış resurs onların hamısının xeyrinə istifadə olunmuşdur. Lakin fikrimizə, resurslardan istifadənin xüsusiyyətləri burada da nəzərə alınmalıdır. Məlumdur ki, hər bir mənəzilə bağlı təbii qaz, su təchizatı, elektrik enerjisi, istilik enerjisi və digər kommunal xidmətlərə dair müqavilə konkret ailə üzvlü ilə (adətən, mənzilə müqavilə hüququnun daşıyıcısı olan şəxslə) bağlanır. Ona görə də CM-in 189-1.1-ci və 189-1.2-ci maddələrli üzrə cinayət məsuliyyətinə adına müvafiq abunə müqavilələri rəsmiləşdirilmiş (və ya rəsmiləşdirilməli olan) şəxs cəlb ediləcəkdir.

Abunəçi kimi adına müqavilənin rəsmiləşdirildiyi şəxs olmadıqda və ya ümumiyyətlə, belə müqavilə olmadıqda müvafiq şəbəkəyə qanunsuz qoşulmanın həyata keçirilmiş, yaxud bunun üçün başqa şəxsi (məsələn, təmirçi ustani) cəlb etmiş şəxs CM-in 189-1.1-ci və ya 189-1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət subyekti olacaqdır.

Qanunsuz qoşulmuş hüquqi şəxs enerji resurslarını istehlak etdikdə və təhlil edilən cinayət tərkibi yarıdanıqda isə cinayət məsuliyyətinə hüquqi şəxsin rəhbəri və ya başqa məsul əməkdaşı cəlb ediləcəkdir.

CM-in 189-1.1-ci maddəsinə görə CM-in 189-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə bərsədiqda və ona dəymmiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətdən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətdən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

8. CM-in 189-1.2-ci maddəsində təbii qazın, suyun, elektrik və ya istilik enerjisinin talanmasının ağırlandırıcı tərkib əlaməti qismində bu əməlin külli miqdarda ziyan vurmaya gərsənilmişdir. Burada külli miqdar dedikdə, CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə əsasən, talanmış enerji resurslarının haqqının əlli min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ nəzərdə tutulur.

CM-in 73-1.1-ci maddəsinə görə CM-in 189-1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə bərsədiqda və ona dəymmiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətdən azad olunur. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətdən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

9. CM-in 189-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin xüsusiyyətləri külli miqdarda ziyan vurmaqla törədilməsi (CM-in 189-1.2-1-ci maddəsi) əmlakı ehtiyatsızlıqdan məhv etmə və ya zədələmə cinayətinin xüsusiyyətləri ağırlandırıcı tərkiblərindən biri kimi 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Qanunla Məcəlləyə əlavə edil-

mişdir. CM-in 177-ci maddəsinin «Qeyd»inin 2-ci bəndinə görə burada **xüsusilə külli miqdar** dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşüldür.

CM-in 73-1.2-ci maddəsinə görə CM-in 189-1.2-1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş əməli törətməmiş şəxs zərərçəkmiş şəxsə bəndşiddə və dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın bir misli miqdarda dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə **cinayət məsuliyyətindən azad edilir**. CM-in 72-ci maddəsinin «Qeyd»inə görə bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən azad yalnız bir dəfə azad edilə bilər.

10. CM-in 189-1.3-cü maddəsində bir sıra əlamətləri ilə CM-in 189-1.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibindən **fərqlənən cinayət tərkibi** təsbit edilmişdir.

CM-in 189-1.3-cü maddəsinə nəzərdə tutulmuş cinayətin **əsas obyekt** müliyyəti münasibətləri, **əlavə obyekt** isə enerji resurslarını paylayan və enerji resurslarından istifadəyə nəzarət edən enerji təchizatı müəssisələrində qulluq münasibətləridir.

11. CM-in 189-1.3-cü maddəsinə təsbit olunmuş cinayətin **obyektiv cəhət** hərəkətsizlik formasında icimai təhlükəli əməl nəzərdə tutur. Həmin hərəkətsizlik işə vıcdansız və ya laqeyd münasibət nəticəsində xidməti vəzifəsini yerinə yetirməmə və ya lazımı qaydada yerinə yetirməmə səbəbindən **CM-in 189-1.1, 189-1.2-ci və ya 189-1.2-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin qarşısının alınması** kimi ifadə olunmuşdur. Burada vıcdansız və ya laqeyd münasibət nəticəsində xidməti vəzifəsini yerinə yetirməmə və ya lazımı qaydada yerinə yetirməmə CM-in 314-cü maddəsinə analogi ifadə ilə eyni mənada işlədilmişdir (CM-in 314-cü maddəsinin şərhinə bax).

Sərh olunan maddədə cinayət məsuliyyəti yaradan icimai təhlükəli əməl **CM-in 189-1.1-ci, 189-1.2-ci və ya 189-1.2-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin qarşısının alınması** kimi təsbit edilmişdir. Həmin əməllərin qarşısının alınması resursları paylayan şəbəkəyə qanunsuz qoşulma yolu ilə həmin resursların talanmasına qarşı hər hansı tədbirin görülməsi kimi başa düşülməlidir. Bu, qanunsuz qoşulmaqla talama faktını aşkar etməmədə, buna göz yummada və s. ifadə oluna bilər. Təbii qaz, su, enerji və ya istilik təchizatı müəssisəsinin əməkdaşı qanunsuz qoşulmaqla talama faktını aşkar edərək bunun aradan qaldırılmasını tələb etmişdirsə və ya bunun üçün başqa tədbirlər görmüşdirsə, lakin talanma hərəkəti davam etmişdirsə, onun cinayət məsuliyyəti istisna ediləcəkdir.

CM-in 189-1.3-cü və 189-1.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət əməli təbii qaz, su, enerji və ya istilik təchizatı müəssisəsi əməkdaşının öz vəzifəsini yerinə yetirməməsi və ya lazımı qaydada yerinə yetirməməsi səbəbindən xeyli miqdarda enerji resurslarının talandığı andan (yəni talanmış resursların dəyəri CM-in 189-1.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş xeyli miqdarda çatdığı andan) **baş çatmış hesab** ediləcəkdir. Talanma külli miqdarda olduqda da təchizat müəssisəsi əməkdaşının məsuliyyəti xeyli miqdarda talanmanın mövcud olduğu andan yaranacaqdır.

12. CM-in 189-1.3-cü maddəsinə təsbit edilmiş cinayət tərkibinin **subyektiv**

cəhəti də mübahisə doğura bilər. Normanın quruluşundan və və icimai təhlükəli əməlin xarakterindən çıxış edərək demək olar ki, bu cinayət ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətdir. Lakin CM-in 24.2-ci maddəsinin tələbini rəhbər tutaraq qeyd edə bilərik ki, həmin əməl yalnız **dolay qəsd**lə törədildikdə CM-in 189-1.3-cü maddəsinə göstərilən cinayət tərkibi yaranacaqdır. Başqa sözlə, təqsiri şəxs müvafiq şəbəkəyə qanunsuz qoşulmaqla enerji resurslarının talandığını bilir və öz vəzifəsinə laqeyd və vıcdansız yanaşaraq buna bəşürlü surətdə yol verir. Deməli, təchizat müəssisəsi əməkdaşının həmin faktı bildirməsi onun CM-in 189-1.3-cü maddəsi üzrə cinayət məsuliyyətini istisna edir.

13. CM-in 189-1.3-cü maddəsinə göstərilmiş cinayətin subyektiv **xüsusidir**. Bu, təbii qaz, elektrik və ya istilik enerjisi təchizatı müəssisəsinin **səlahiyyəti nümayəndəsidir**.

«Elektroenergetika haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununu 1-ci maddəsinə əsasən, **enerji təchizat müəssisəsi** dedikdə, xüsusi icazə əsasında əhəlinin və digər istehlakçıların enerji ilə təchizatına təminat verən hüquqi şəxs başa düşüldür. Təhəllil edilən normada işlədilmiş mənada bu, təbii qazın, elektrik və istilik enerjisinin istehlakçılara paylanmasını həyata keçirən paylayıcı müəssisələr kimi nəzərdə tutulur. Enerji resurslarından istifadəni tənzimləyən yuxarıda qeyd etdiyimiz qanunvericiliyə müvafiq olaraq bunlar Dövlət Neft Şirkətinin «Azəriqaz» İstehsalat Birliyinin yerli müəssisələri, «Azəriistilikteçizat» ASC-nin müəssisələri və elektrik enerjisinin paylayan yerli şəbəkə müəssisələri olacaqdır. Həmin təchizat müəssisələrindən hər biri energetika müqavilələri üzrə konkret ərazidə fəaliyyət göstərərək enerji resurslarının paylanmasını, onun haqqının yığılmasını və öz nişanname və və əsasnamələrinə uyğun başqa fəaliyyəti həyata keçirirlər.

Təchizat müəssisələrinin **səlahiyyətli nümayəndəsi** dedikdə, həmin müəssisələrin resurslarını istehlakçıların tərəfindən bu resurslardan istifadə ilə bağlı müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsinə, müxtəlif qurğuların şəbəkələrə qoşulması qaydalanna riayət edilməsinə, enerji resurslarının istehlakına görə haqq ödənilməsi vəziyyətinə (o cümlədən sayğacılara) nəzarət edən və başqa bu kimi əmək funksiyalarını yerinə yetirən işçilər (nəzarətçilər, müfəttişlər və s.) başa düşülməlidir.

14. CM-in 189-1.4-cü maddəsinə CM-in 189-1.3-cü maddəsinə təsbit edilmiş cinayətin **agırlaşdırıcı tərkib əlaməti** – xidməti mövqedən sui-istifadə etməklə təmahl və ya sair şəxsi marağ üzündən bu əməlin törədilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Burada **xidməti mövqedən sui-istifadə** dedikdə, təchizat müəssisəsinin əməkdaşının əmək funksiyalarını yerinə yetirməsi ilə əlaqədar ona verilmiş hüquq və səlahiyyətlərdən xidməti mənafeələr zidd olaraq müxtəlif formalarda istifadə etməsi (müəyyən faktlara göz yumması, yalançı aktlar tərtib etməsi, enerji resurslarının istehlakı faktını qeydə almaması və s.) kimi başa düşülməlidir.

Təmah və ya **sair şəxsi marağın** izahı CM-in 308-ci maddəsinin şərhində verilmişdir.

Təchizat müəssisəsinin səlahiyyəti nümayəndəsi öz əməli müqabilində

maddi nemələri, pulu və s. alıqda onun əməli CM-in 189-1.4-cü maddəsi ilə yanaşı, 311-ci (rüşvət alma) maddəsi ilə cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsiyə olunacaqdır.

15. CM-in 189-1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş əməl təqsirin **birbaşa qəsd** forması ilə törədilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası

I hissə CM-in 1–189-1-ci maddələrinin şərhli

Formatı: 70x100 1/16

Mətbəə kağızı № 1

Fiziki çap vərəqi: 44

Tirajı: 100

I və II hissələrin birlikdə qiyməti:

60,00 manat

Tel: 050-319-39-75

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
CİNAYƏT MƏCƏLLƏSİNİN
KOMMENTARİYASI

jus commentarium

I HİSSƏ

CM-in 1–189-1-ci maddələrinin şərhı

